

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÉS ELŐDEI TÖRTÉNETE

II. RÉSZ

A KOLOZSVÁRI EGYETEM TÖRTÉNETE
AZ ALAPÍTÁSTÓL A SZEGEDI ÚJRAKEZDÉSIG
1872–1921

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÉS ELŐDEI TÖRTÉNETE
II. rész: A kolozsvári egyetem története az alapítástól a szegedi újrakezdésig
1872–1921

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÉS ELŐDEI TÖRTÉNETE

II. rész

A kolozsvári egyetem története
az alapítástól a szegedi újrakezdésig
1872–1921

Főszerkesztő:
Marjanucz László

Szerkesztők:
Antal Tamás – Vajda Tamás

SZEGED
2022

Lektorálta:
Blazovich László

A névmutatót összeállította:
dr. Kámán-Gausz Ildikó és Vajda Tamás

A képeket válogatta:
Vajda Tamás

Olvasó korrektor:
Pető Bálint

© Szerzők, szerkesztők, 2022

Tördelés és nyomdai kivitelezés:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő

Ügyvezető:
Drágán György

Kiadja:
Szegedi Egyetemi Kiadó

ISBN 978-963-306-863-2

Szeged, 2022

TARTALOMJEGYZÉK

Köszöntő (<i>Rovó László</i>)	13
Bevezetés (<i>Marjanucz László</i>)	15
Az alapítástól a névadásig (<i>Mariska Zoltán</i>)	17
I. Ideiglenes egyetem Kelet-Magyarországon	17
1. Előzmények	17
2. Az alapítás	21
3. Jogelődök és társintézmények.	24
3.1. A Kolozsvári Jogakadémia	24
3.2. Orvos-Sebészi Tanintézet	26
3.3. Társintézmények	27
II. Szervezeti felépítés és működés	29
1. Az egyetemi szint	29
2. Kari szint	31
3. Egyetemi segédhivatalok	31
III. Az egyetem foglalkoztatási rendszerei.	32
1. Nyilvános rendes tanár (Public ordenarius).	32
2. Nyilvános rendkívüli tanár (Public extraordenarius)	32
3. Magántanár (Privätdocent)	33
4. Helyettes tanár.	33
5. Címzetes nyilvános rendkívüli tanár	34
6. Magántanító/Előadó	35
7. Berendelt középiskolai tanár/tanító.	35
8. Tudományos segéd személyzet	36
9. Kisegítő személyzet	37
IV. Az egyetemi ügyvitel általánosságai	38
V. Tíz év gondjai	41
1. Erdélyi Múzeum Egyesület és az egyetemi könyvtár	41
2. Karolina kórház	43
3. Az egyetem belső gondjai.	44
4. Az elhelyezés	49

Telkek, épületek, építkezések –	
ahol az egyetemi munka folyt (<i>Gaal György</i>)	51
I. A munkába indulás színhelyei	51
1. A jezsuita, majd főkörmányszéki épületek	51
2. A Mikó-kert	57
3. A líceumépület	58
4. Az orvosi kar intézetei és kórházai	59
II. Saját otthon teremtése – a nagy építkezések.	66
1. A Vegytani Intézet.	68
2. Az anatómia és az élettan épületei	70
3. Az új központi épület	73
4. Az új kórházépületek	85
III. Építkezések, ház- és telekvásárlások	
a századfordulótól a világháborúig	94
1. A színházépület	95
2. Könyvtár és Állattani Intézet	96
3. Növénytani Intézet és Régészeti Intézet	100
4. A Mensa Academica.	102
5. Az Orvosi Kar újabb épületei.	103
IV. Összegzés	108
Rektorok, Rektori Hivatal (<i>Mátyás Zoltán – Vajda Tamás</i>).	109
I. Az egyetem szerkezetének kialakítása	109
1. Az indulás miniszteri biztos által koordinált időszaka	109
2. A rektorválasztás időpontja és rendje.	113
II. A rektor igazgatási feladatai és jogai.	119
1. A jogkörök korlátozottsága	119
2. Rektori jogkörök a hallgatók tanulmányi és fegyelmi ügyei felett	122
3. A rektor jogkörei a hallgatók egyesületei felett	124
III. A rektorok közéleti szerepe	127
IV. A rektori hatalom reprezentációja	130
V. A prorektor jogköre és hivatalviselési rendje	133
VI. Az Egyetemi Tanács jogai	136
VII. Rektori adminisztráció és a hivatal kiépülése	140
A Jog- és Államtudományi Kar (<i>Antal Tamás – Balogh Elemér</i>)	145
I. Az egyetemi szintű jogi oktatás vázlata a dualizmus korában	145
1. Jogászképzés a kolozsvári egyetemalapítás idején	145
2. A jogi oktatás jellemzői az egyetemi névadást követően	149

3. Az 1911. évi reformok után	154
II. Fragmentumok a kolozsvári jogi kari oktatómunkából	156
1. A szemináriumi rendszer	156
2. Tantárgyak és tanulmányok	160
III. A Jog- és Államtudományi Kar tudománytörténete.	166
1. Történeti, elméleti tudományok.	169
1.1. Római jog	169
1.2. Jogtörténet	171
1.3. Jobbölceselet, nemzetközi jog	172
1.4. Egyházjog.	175
2. Civilisztika	177
2.1. Magyar és osztrák magánjog	177
2.2. Polgári perjog	182
2.3. Kereskedelmi és váltójog	185
3. Közjog.	187
3.1. Politika	187
3.2. Büntetőjog, büntető perjog.	197
3.3. Közigazgatási jog és pénzügyi jog	193
4. Gazdaságtudományok.	196
4.1. Statisztika	196
4.2. Nemzetgazdaságtan.	198
Orvostudományi Kar (<i>Mariska Zoltán</i>)	201
I. Előzetes megjegyzések.	201
II. A professzorok seregszempléje	201
III. Orvostudományi magántanárok	240
IV. Oklevelek	248
V. Képzések és tanfolyamok a karon	249
VI Záró gondolatok	250
Gyógyszerészképzés (<i>Péter H. Mária</i>)	253
I. Gyógyszerészképzés és -képesítés jogszabályai	253
1. Az egyetemi gyógyszerészképzést megelőző fontosabb rendeletek.	253
2. A gyógyszerészek képzésre vonatkozó 1872 utáni jogszabályok	254
II. Az egyetemi gyógyszerészképzés Kolozsváron	257
III. A gyógyszerészhallgatók vizsgáztatására alakult bizottságok	260
IV. Az Egyetemi Gyógyszertár megszervezése és működése	261
V. Gyógyszerészhallgatók.	265

1. A gyógyszerészhallgatók száma	265
2. A gyógyszerészek doktori képzése, doktori vizsgák	269
3. Ösztöndíjak a gyógyszerészhallgatók számára	274
VI. Következtetések	275
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar (<i>Toth Szilárd</i>).	277
I. Bölcsészet/filozófia	277
II. Magyar nyelv- és irodalom.	282
III. Magyar irodalomtörténet (1890-től).	287
IV. Urál-altaji összehasonlító nyelvészet (1893/1897-től).	290
V. Latin klasszika-filológia	293
VI. Ógörög klasszika-filológia	296
VII. Német nyelv és irodalom	300
VIII. Román nyelv és irodalom	303
IX. Francia nyelv és irodalom (1895-től)	309
X. A történelem tudományterület tanszékei	311
1. A magyar történelem tanszék	311
2. Az egyetemes történelem tanszék.	314
3. Az ókori egyetemes történelem tanszék (1889).	319
4. A történelmi segédtudományok/régészet tanszék	320
5. Magyar művelődéstörténet (1896-tól).	328
XI. Földrajz (1872/1874-től).	330
XII. Neveléstudomány/pedagógia	336
Matematika- és Természettudományi Kar (<i>Hannus István – Wanek Ferenc – Erdei László</i>)	343
I. Tanegységek és tanárok (1872–1919)	343
II. A matematika oktatása.	345
1. Elemi mennyiségtan.	345
2. Felsőbb mennyiségtan.	348
3. Ábrázoló geometria	353
III. A fizika oktatása	354
1. Kísérleti fizika	355
2. Elméleti fizika	358
3. Gyakorlati Fizikai és Elektrotechnikai Tanszék.	363
IV. A kémia oktatása.	363
1. Vegytani Intézet	363
2. Kémiai Technológiai Tanszék.	369
V. Az ásvány- és földtan tanítása	370

VI. A biológia oktatása.	382
1. A Növénytan Intézet története.	382
2. Növényrendszertani Tanszék	390
3. Állattani tanszék.	392
VII. Fejezetek a kar működéséből.	398
Az egyetem diáksága (Karády Viktor)	403
I. Kolozsvár iskolaváros	403
II. A kolozsvári egyetem diák közönsége a korabeli felsőoktatás piacán	415
III. A társadalmi kiválasztás a két tudományegyetem diákságában: felekezetek, etnikai háttér, anyanyelv és társadalmi rétegeteret	427
IV. A rekrutáció mintázatai a női diákság jelenléte és a regionális háttér szempontjából a két tudományegyetemen.	443
V. Az egyetemek működésének anyagi és személyzeti feltételei	454
VI. A kolozsvári egyetem diákságának rekrutációja karok és néhány kombinált változó szerint	465
VII. Jelzések a kolozsvári egyetem diáksága tanulmányi körülményeire és pályájára	477
VIII. Konklúzió	489
A tanárképzés és a gyakorlóiskola története (Vajda Tamás)	493
I. A tanárképzés szabályozásának kezdetei.	493
II. A Kolozsvári M. Kir. Középpiskolai Tanárképző Intézet	497
III. A tanárképző intézet szervezete	506
IV. A gyakorlóiskola hiánya	513
V. A kolozsvári Tanári Kör szerepe	517
VI. A tanárvizsgálat szabályozása	521
1. A tanárvizsgálat budapesti szervezete.	521
2. A Kolozsvári Országos Középpiskolai Tanárvizsgáló Bizottság	523
Diákegyesületek, diákjóléti intézmények a kolozsvári egyetemen (Osváth Zsolt)	529
I. Bevezetés.	529
II. Diákegyesületek történeti előképei: diákközösségek a történeti Magyarország felsőoktatási intézményeiben a kolozsvári egyetem első diákegyesületének megalakulásáig (1874-ig).	529
1. Diákegyesületek a magyarországi felsőoktatási intézményekben és ezek típusai a kolozsvári egyetem első diákegyesületének megalakulásáig (1874-ig)	529
2. A felsőoktatási intézmények diákegyesületeinek típusai	532

III. Diákegyesületek, diákjóléti intézmények	
a kolozsvári egyetemen (1874–1919)	533
1. Áttekintés	533
2. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör	536
3. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör kiadványai	544
3.1. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör aprónyomatványai	545
3.2. A kolozsvári egyetemi diáklapok	546
3.3. A Kolozsvári Egyetemi Lapok	546
3.4. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyveinek sorozata	568
3.5. Az Egyetem, Új Egyetem, Egyetem	575
IV. A kolozsvári egyetemi sportélet:	
a Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club	580
V. Diákjóléti intézmények a kolozsvári egyetemen (1874–1919). . .	583
VI. Összegzés	584
A kolozsvári egyetemi könyvtár története (Sipos Gábor)	587
I. A könyvtár első korszaka (1872–1891)	587
II. Új helyszín, korszerű kezelés.	592
III. Új épület – látványos fejlődés	600
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a kolozsvári egyetem kapcsolata (Sipos Gábor)	611
I. Az egyesület és az egyetem kapcsolata az első évtizedekben . . .	611
II. Az együttműködés eredményei	620
III. A világháború éveit alatt	624
Az egyetem, a város és Erdély kapcsolata (Toth Szilárd).	627
I. Erdély és Kolozsvár gazdasági fejlődése a dualizmus alatt. A vasút építése	627
II. Infrastrukturális fejlesztések és városrendezés	628
III. Az egyetemi tanárok szerepe Kolozsvár gazdasági, társadalmi fejlődésében	636
IV. Az egyetem és a város az első világháború alatt.	646
Kolozsvári végjáték, Szegedre kerülés (†Vekov Károly – Vincze Gábor).	665
I. Az egyetem a háború utáni összeomlás és a megszállás első heteiben	665
II. A magyar egyetem végnapjai	670

1. Román álláspont a Ferenc József Tudományegyetem jövőjét illetően670
2. Előkészületek a Ferenc József Tudományegyetem birtokba vétele673
3. Az egyetem megszállása, kisajátítása678
III. Az útkeresés időszaka (1919–1921)686
1. A professzorok egy részének kiűzése Kolozsvárról686
2. Készülődés Szegedre, a költözködés elhalasztása.687
3. Másfél év Budán.691
4. A Ferenc József Tudományegyetem „átmentésének” kísérlete Kolozsváron694
5. Az egyetem szegedi elhelyezését elrendelő törvény699
6. Az egyetem elhelyezésének nehézségei701
7. Az első tanévnyitó Szegeden704
IV. Kitekintés: az első szegedi évek707
Utószó (<i>Marjanucz László</i>)711
Mellékletek (<i>Vajda Tamás</i>)717
Rektorok és prorektorok jegyzéke.717
Kari dékánok jegyzéke.719
Díszdoktorok jegyzéke.721
Levéltári források és szakirodalom (<i>Vajda Tamás</i>)723
Istoria Universităţii din Szeged şi a instituţiilor care au precedat, Partea a II-a – Istoria universităţii clujene de la întemeiere până la reluarea activităţii sale în Szeged, 1872-1921759
History of the University of Szeged and its Predecessors, Volume II – The History of the University of Cluj-Napoca from its Foundation to its Successor in Szeged, 1872-1921.763
Képjegyzék767
Névmutató771

KÖSZÖNTŐ

zt a rendkívül hálás, ámde nehéz feladatot kaptam, hogy a Szegedi Tudományegyetem rektoraként méltassam pár szóval „A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem története 1872–1921” témájú egyetemtörténeti monográfiát. Remélem, hogy a majdani olvasó ugyanolyan büszkeséggel nyitja ki a kötet lapjait és mélyül el a centenáriumát és alapításának 440. évét ünneplő Egyetem történetében, mint én. Szeretném külön hálámat és köszönetemet kifejezni azoknak, akik nélkül e könyv nem jöhetett volna létre: az Egyetemtörténeti Bizottságot vezető, a kötet munkálatainak koordinálását végző Blazovich László professzornak, Marjanucz László habil. tanszékvezető egyetemi docensnek és főszerkesztőnek, a két szerkesztőnek: Antal Tamás egyetemi tanárnak és Vajda Tamás levéltári-igazgatónak, valamint az egyes fejezetek – mind a szegedi, mind a kolozsvári – szerzőinek is.

A kolozsvári egyetem története folytatásának is tekinthető mű, úgy hiszem, nemcsak az egyetemi polgároknak, hanem mindenkinek érdekes és tanulságos olvasmányul szolgálhat. Megtudhatjuk belőle például, hogy a kolozsvári alapítástól (1872) a szegedi újrakezdésig (1921), hogyan tudta az egykori kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem megőrizni a történelem viharai ellenére is az egyetemi működés folytonosságát és az egyetemalapító Báthory István örökségét. Az egyes fejezetek végigvezetnek bennünket az egyetemalapítás és a névadás nehézségeitől kezdve, az egyetem szerkezetének – így a rektor titulusának és Rektori Hivatalnak – felépítésén. Emellett hangsúlyosan megjelenik a négy alapító kar (jogi, humán, orvosi, természettudományi és a két kar között megosztott gyógyszerészhallgatók) története, a kiváló oktatói-kutatói hálózat tagjainak egyetemi és városi szerepvállalása, tudományos életútja, de bepillantást nyerhetünk az olyan érdekes, az egyetemi élethez és mindennapokhoz szorosan kapcsolódó adatokba, mint az egyetemi diáktársadalom összetétele, az általuk vagy értük létrehozott diákegyesületek és diákjóléti intézmények. Bebarangolhatjuk virtuálisan a kolozsvári egyetemi épületeket, nyomon követhetjük a kolozsvári könyvtár fejlődését, bővülését, vagy a tanárképzés megszervezését.

Mindezen témák helyszíne ugyan Kolozsvár, s csak az utolsó fejezetben kerül Szegedre a fókusz, azonban úgy gondolom és érzem, hogy mindezen múltbéli ismeretek nélkül nem érthető és értékelhető igazán az, hogy ma, miért és hogyan tud a hazai és nemzetközi statisztikákban és tudományos életben is igen előkelő helyet elfoglalni a Szegedi Tudományegyetem.

Engedjék meg, hogy a hagyományainkra visszpillantva, azt kívánhas-
sam, hogy utódaim is elmondhassák, amit én: Szeged – ahogy egykoron
Kolozsvár – a térség fejlődésének motorjává, a szellemi-kulturális és a
gazdasági élet felvirágoztatójává válhatott, az Egyetem és a város közös
erőfeszítéseinek és gyümölcsöző kapcsolatának hála. Ez az az út, amelyen
én minden igyekezettel szeretnék járni, bízva abban, hogy az engem
követők is szem előtt tartják majd.

Prof. Dr. Rovó László
rektor
Szegedi Tudományegyetem

BEVEZETÉS

z ezredforduló után komoly vita bontakozott ki Szegeden a kolozsvári univerzitás kezdeteiről és annak lehetséges szegedi kapcsolódásairól. Az addig alapítási évként szerepelt évszámok (1872, 1921, 1940) mellé most fölkerült az 1581. év is. Tudósok egy csoportja meggyőző tudományos érveket vonultatott föl amellet, hogy a Báthory István lengyel király által 1581-ben alapított kolozsvári jezsuita akadémia valódi egyetem volt. Tudósok egy másik csoportja viszont kételkedett abban, hogy egyetem volt-e a kolozsvári Báthory-akadémia. A vita kirobbanását valószínűleg serkentette a Babeş-Bolyai Tudományegyetem akkori vezetésének álláspontja, mely az általuk „cluj-napocai”-nak nevezett egyetem alapítását 1581-re vezette vissza. Ugyanezt tette a vilniusi egyetem, Báthory István 1581-es másik alapítása is.

Ezen alapítási év szegedi elfogadtatásáért sokat tett Minker Emil gyógyszerészprofesszor és azok a kutatók, történészek (Szögi László, Makk Ferenc, Péter László), akik a tudományos érvek alapján bizonyítottnak látták a kolozsvári akadémia és a szegedi egyetem közötti történeti kapcsolódást. Márki Sándor, egyetemünk múltjának első krónikása, magától értetődően Báthory István alapítólevelétől tárgyalta az intézmény történetét. Minker Emil gyógyszerészprofesszor kitartó szorgalommal kutatta a korokon átívelő szellemi folytonosság bizonyítékait. Ugyanakkor Vilnius (1581-ben a másik Báthory-alapítás) és a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem büszkén hivatkozik több évszázados múltjára. A vita hivatalos lezárása Szegeden, az egyetem szenátusának 2007. júliusi ülésén történt meg, amelyen a testület Keszthelyi-Szabó Gábor rektor előterjesztése alapján kinyilvánította, hogy magáénak vallja a kolozsvári hagyományt, és a 2000-ben integrált Szegedi Tudományegyetem a Báthory István által alapított univerzitás utódának és szellemi örökösének tekinti magát, alapítási évét pedig 1581-ben határozza meg. Keszthelyi-Szabó Gábor rektor a döntésben szimbolikus értéket látott, amellyel a szegedi egyetem Európa legrégebb univerzításainak családjához csatlakozik.

A tudományos-közéleti vita méltó eredménye lett az a monográfia, amely a Szögi László – Varga Júlia szerzőpáros tollából jelent meg 2011-ben, az egyetemtörténeti sorozat első köteteként (*A Szegedi Tudományegyetem és elődei története I. A Báthory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig, 1581–1872*).

Ez a könyv a tudományos kutatás módszereivel támasztja alá, hogy Báthory István erdélyi fejedelem Vilniusban 1581. május 12-én kiadott

alapítólevele kétkarú, bölcsészeti és hittudományi fakultással rendelkező katolikus egyetem (*Academia*) felállításáról intézkedett. A mellékletben közölt oklevél szövege kétséget nem hagy efelől, midőn kimondja, hogy a fejedelem alapítása „semiben ne maradjon el a keresztény világ többi akadémiájának szokásaihoz képest”, az alapított „kollégium minden tekintetben bírja egy valódi egyetem kiváltságait”.

A fejedelmi elhatározást tettek követték, melynek eredményeként 1585-től megindultak a rendszeres filozófiai és teológiai előadások. A tudományos képzést rektor irányította, s a kor híres (olasz, spanyol, lengyel, magyar) professzorai valósították meg. Igaz, az egyetemi oktatás nem volt hézagmentes. 1587-ben a pestis kis időre, 1603-ban pedig a vallási türelmetlenség hosszabb időre vetett véget az akadémia működésének, mielőtt még teljes rendszere kiépülhetett volna. 1698-ban nyílt meg újra a kolozsvári akadémia, melyet a jezsuiták tudatosan a Báthory-féle egyetem utódának tekintettek. Mária Terézia magyar királynő 1753-ban az akadémiát birodalmi egyetemnek ismerte el, és engedélyezte számára az „universitas” cím használatát. A jezsuita rend 1773-as pápai feloszlatása után az egyetem a piarista tanítórend kezébe került. Állami kezdeményezésre a karok száma négyre (filozófiai, teológiai, jogi és orvosi) bővült, így állami segítséggel teljes egyetemi szerkezet jött létre.

II. József magyar király azonban az egy ország – egy egyetem elve alapján 1784-ben a kolozsvári egyetemet királyi akadémiai líceummá (*Lyceum Regium Academicum*) minősítette vissza. Ily módon magyar állami intézményként Erdély legnagyobb főiskolája lett. Négy felsőfokú fakultása közül az Orvosi Kar, illetve a Jogi Kar különböző szervezeti átalakulások után immár az új egyetembe átvezető pilléreket adták.

A 2007-es szenátusi döntés magába foglalta azt az elhatározást is, hogy „A Szegedi Tudományegyetem és elődei története” című sorozatba II. kötetként beiktatja a kolozsvári egyetem történetének (1872–1921) megírását. Múltunk elismertetéséért küzdve, valamint új szempontú földolgozástól vezettetve jutottunk el az egyetemtörténet következő nagy korszaka megírásának szándékáig. Tartozunk ezzel a Szeged szellemi életét megmozgató ügynek, és eleget teszünk vele egykori rektorunk, Szent-Györgyi Albert szellemi örökségének, aki szerint „semmi jogi formula nem fejezi ki azt a bensőséges viszonyt, ami minket a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemhez köt. Mi egy törzsnek vagyunk két hajtása.” A „törzs” története után annak kolozsvári „hajtása” e kötetünk tárgya.

Marjanucz László
főszerkesztő

AZ ALAPÍTÁSTÓL A NÉVADÁSIG

(1872. november 10. – 1881. január 4.)

I. Ideiglenes egyetem Kelet-Magyarországon

kolozsvári egyetem alapítása báró Eötvös József nagy reformkori álma volt. Elképzelésének lényege, hogy az erdélyi-kolozsvári egyetem kétpólusúvá tenné a magyar felsőoktatást, s közelebb hozná egymáshoz Erdélyt és Magyarországot. A szándék megvalósítását a kiegészítés tette lehetővé: biztosította a megfelelő törvényi háttérrel, azaz a kolozsvári egyetem, mint állami intézmény, a magyar törvények alapján – elég szigorú állami ellenőrzés alatt – működhetett. Nehéz elfogadni az államiság szigorúságát, akkor sem lehetett egyszerű. Az 1872: XIX. tc. az egyetem ideiglenes szervezését határozta meg, 1881-ben az uralkodói névhasználat engedélyezése pedig egyúttal az ideiglenes jelleg megszüntetése is volt.¹

1. Előzmények

Az alapítás közvetlen előzményeit az 1865. évi kolozsvári eseményekkel, az erdélyi országgyűléssel (1865. november 16. – december 6.) érdemes felidézni, hiszen az 1848: VII. tc. (Erdély és Magyarország egyesítése) revíziója készítette elő magát az egyetemszervezést. A revízió az uniónak, azaz a két testvérhaza egyesülésének a felülvizsgálata. Csakhogy a későbbi események felülírták ezt az eszmét. Az országgyűlésen 1866 áprilisában még élt az uniós gondolat, de az 1867. február 17-én felálló magyar kormányban már más elképzelések fogalmazódtak meg a két testvérhaza sorsát illetően. A magyar országgyűlés 1867. március 8-án felhatalmazta a kormányt, hogy a továbbiakban Erdélyt is kormányozza.² Majd egyazon napon hozott kormányrendeletekkel (1867. június 20.) feloszlatták a kolozsvári országgyűlést és a nagyszebeni tartománygyűlést, valamint megszüntették a kolozsvári Királyi Főkormányzókat. Utóbbi döntés 1869. május 1-jei végrehajtását³ követően Kolozsvár nem politikai vagy közigazgatási, hanem szellemi

¹ VKM rendeletek 159–160.

² PÁL 2003. 417.

³ PÁL 2004. 354.

fővárosa lett Erdélynek, elsősorban az egyetem révén. Érdeemes lenne ez ügyben alaposabban átnézni Mikó Imre hagyatékát, hiszen az erdélyi ügyek oly igazi képviselője, *Erdély Széchenyije* 1867 és 1870 között közmunka- és közlekedési miniszter volt abban a kormányban, ahol Eötvös formálta a kolozsvári egyetemalapítás ügyeit.

1. kép Bárá Eötvös József (1813–1871)
vallás- és közoktatásügyi miniszter
(1867–1871), az MTA elnöke
(1866–1871)

2. kép Gróf Mikó Imre (1805–1876)
közmunka- és közlekedési miniszter
(1867–1870) és a kolozsvári egyetem
szervezésével megbízott miniszteri
biztos

Eötvös 1868. február 8-án a leendő egyetem jogelődjeinek akkori vezetőit véleményes jelentés készítésére szólította fel: hogyan lehet ezen két intézmény (a Kolozsvári Jogakadémia, valamint az Orvos-Sebészi Tanintézet) megfelelő átalakítások után az új egyetem két kara. Bár legjobb tudomásunk szerint a *véleményes jelentés* a minisztérium anyagával együtt elveszett, annyi megkockáztatható, hogy a március 28-i dátummal beterjesztett jelentés alapján nyújtotta be Eötvös a törvényjavaslatát 1870. április 7-én. Az eltelt két év lelassította az előkészítés folyamatát, az egyetemi karok szervezési problémái kényes vallási, egyházi és politikai tabukat érintettek, de az előkészítés stádiumában az alapításig sohasem vetődött fel a „Pozsony vagy

Kolozsvár” témája. Az egyetemet Eötvös és Mikó Kolozsvárra álmodta, ahogyan a benyújtott törvényjavaslat bizonyítja. Az egyetemalapítás további sorsát meghatározta, hogy a benyújtott törvényjavaslat Eötvös távlatos elképzeléseit tartalmazta, a kolozsvári egyetem alapítása egy hatpontos terv egyik pontjaként szerepelt: a pesti egyetem felújítása, a kolozsvári egyetem alapítása, a József Műegyetem újrászervezése, a középtanodai rendszer megújítása, a kötelező népoktatás, valamint a kiseddóvodai rendszer bevezetése. Eötvös tisztában volt vele, hogy terve a fontosabb népnevelési törvényhez igazodik, s hogy költségvetési pénzt inkább a felújításokra, nem pedig az alapításokra szokás adni. Terveiben⁴ a legkevésbé kidolgozott és megindokolt javaslat épp a 429. számú, melynek indokolásában az előterjesztő bizonytalansága jól érzékelhető. Eötvös egyedül itt használta az „azt hiszem” szófordulatot. A teológiai kar(ok) – katolikus, protestáns és görögkeleti – a *pesti egyetem újjászervezésének* tisztázandó ügyei voltak, hiszen első változatban a 48-as törvények revíziója jegyében nyújtotta be Eötvös a törvényjavaslatait. Magyarán, ha ezeket a karokat nem szervezik meg a vallásszabadság jegyében, azaz az általános lelkészképzést nem viszik be a pesti egyetemre, akkor csak az a kérdés, miért is maradhat meg a katolikus lelkészképzés. Márpedig megmaradt. Eötvös elképzeléseiben az új egyetem eleve háromkarú volt, innen nézve minden későbbi vita a leendő egyetem esetleges teológiai karairól, a lelkészképzés egyetemi formáiról lényegében felesleges, az erdélyi lelkészképzést pedig mindig is önálló intézmények végezték – a vallásszabadság jegyében.

Az országgyűlés törvényalkotási rendje szerint a benyújtott javaslatok véleményezésére 15 fős bizottságot állítottak fel a Képviselőházban, s ez a bizottság elég későn terjesztette elő a véleményes jelentését, 1872. február 15-én. Elvileg csak egy év állt volna a rendelkezésükre, de Eötvös betegsége és halála elodázta a javaslat tárgyalását, s meg kellett várni az új miniszter, Pauler Tivadar (1871. február 10. – 1872. szeptember 4.) állásfoglalását is Eötvös elképzeléseit illetően. Az egyetemalapítás konkrét állami szervezését még nem Trefort Ágoston, hanem Pauler végezte, hiszen Trefort Ágoston 1872. szeptember 4-i kinevezését követően kultuszminiszterként szeptember 6-án vett részt először kormányülésen.⁵ Trefort miniszteri

⁴ *Képviselőházi irományok* 1869–1872. IV. 262–317. 428. szám: törvényjavaslat a pesti királyi magyar egyetem újból szervezése tárgyában; 429. szám: törvényjavaslat Kolozsváron országos egyetem felállítása tárgyában; 430. szám: törvényjavaslat a József-műegyetem újból szervezése tárgyában; 431. szám: törvényjavaslat a kiseddóvodákról; 432. szám: törvényjavaslat a középtanodai oktatásról és a középtanodákhoz kapcsolható szakiskolákról.

⁵ Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (Mt. jkv.) 1872. szeptember 6. (75. ülés, 1. pont új miniszterek kinevezése)

beköszöntőjére másnap, a Deák-kör értekezletén került sor. Beszéde alapján világos, hogy ekkor még nem rendelkezett határozott programmal, ezért a következő hónapokban először tájékozódott tárcája ügyeiben, s csak 1873. február 24-én, a minisztérium költségvetésének országgyűlési tárgyalásakor lépett ismét a nyilvánosság elé. Ezt a közel fél évet a folyamatban lévő ügyek tanulmányozására, munkatársai kiválogatására, s az egyes kérdések szakemberekkel történő megvitatására fordította.⁶ Vagyis, amire Trefort Ágoston igazából kiismerte a minisztériuma előtt heverő összetett ügyeket, és azokban cselekvőként lépett fel, már hónapokkal korábban felavatták Kolozsváron az egyetemet.

**3. kép I. Ferenc József császár
(1830–1916) 1865-ben**

**4. kép Pauler Tivadar (1816–1886)
vallás- és közoktatásügyi miniszter
(1871–1872)**

A magyar kormány átrendeződései közvetve ugyancsak tényezői a késedelmes ügyintézésnek: az egyetemalapítás évében már gróf Lónyay Menyhért (és nem Andrássy) volt a miniszterelnök, Mikó pedig visszavonult az országos politikától. Három kultuszminiszter ilyen-olyan szerepvállalása kellett ahhoz, hogy a magyar állami szervek érdemben tárgyalják az egyetemalapítás szükséges teendőit. Ehhez képest sikeres a kolozsvári–erdélyi lobbizás

⁶ MANN 1982. 69.

az egyetemért 1870–71-ben. Feliratokkal bombázták ugyanis a kormányt, nem engedték elveszni az egyetem ügyét. Kettős eredményt értek el: erősítették Erdélyben a leendő egyetem fontosságát, jelentőségét, és elérték, hogy az egyetem ügye kikerüljön az Eötvös-féle hatpontos „akciótervből”. Az elkészült bizottsági véleményes jelentés anyagában már csak a kolozsvári egyetem alapításáról volt szó, bár így a dolgok logikája folytán a Ludovika ügye mellé került. Az előterjesztéshez mellékelte különvélemény szerzője (Schvarcz Gyula) és az előterjesztés vitájának hozzászólói épp azt sérelmezték, hogy a felsőoktatás és a pesti egyetem ügyei (fizetések, ingatlanfelújítások, magántanárok státusza stb.) háttérbe szorulnak vagy megoldatlanok maradnak, amennyiben a kolozsvári egyetem ügyét előnyben részesítik. Másképpen: a pesti országgyűlésben ott ültek a pesti egyetemről érkezett jogászprofesszorok (Schvarcz Gyula és Vécsey Tamás), kiknek igazi gondjuk nem az volt, hogy a felsőoktatás létező problémáit a szervezők átviszik Pestről Kolozsvárra, hanem az, hogy nem oldották meg a pesti egyetem függőben levő ügyeit.

2. Az alapítás

A Minisztertanács 1872. január 9-i ülésén áttekintette az országgyűlés által függőben hagyott ügyeket. Először szerepelt együtt a kolozsvári egyetem és a Ludovika.⁷ Az Eötvös-féle pontokat megfelelő bizottságokhoz utalták: egyetemi alapok, közalapok és alapítványok jogi bizottsága, tanügyi bizottság. A szétszedett terv sohasem állt össze új egységgé.

Jó három hónap múlva a minisztertanács megállapította, hogy a Képviselőház a tavaszi ülészakán nem tárgyalta sem a Ludovika, sem a kolozsvári egyetem javaslatát, ezért a sürgősség miatt uralkodói engedély szükséges a megfelelő intézkedések meghozatalára.⁸ Más szóval: a kultuszminiszter felhatalmazást kért és kapott operatív intézkedések meghozatalára, a Képviselőház és a Főrendiház pedig a felhatalmazás keretében hozott miniszteri intézkedések ismeretében tárgyalta valójában az egyetemalapítás törvénytervezetét 1872 őszén. Az uralkodó legfelsőbb elhatározása a kolozsvári egyetem alapítására 1872. május 12-én megérkezett, az első tanévet 1872/73-ra meg lehetett hirdetni.⁹ Ugyanakkor a Ludovika alapítása más természetű ügyintézkést igényelt, lévén katonai intézményt alapítani közös ügy volt a dualizmus rendszerében; a megnevezett 150 000 Ft-os keretösszeg azonban

⁷ Mt. jkv. 1872. január 9. (3. ülés, 1. pont az országgyűlés által függőben hagyott kérdésekről).

⁸ Mt. jkv. 1872. április 18. (36. ülés, 5. pont).

⁹ Mt. jkv. 1872. május 17. (47. ülés, 5. pont).

figyelmeztető, a kolozsvári egyetem alapítása ennek csak töredékébe került (60 000 Ft). A közoktatásügyi miniszter más irányban is megtette lépéseit, a pénzügyi bizottság és a tanügyi bizottság igénybevételel konkrét elképzeléseket tett le a kormány asztalára 1872 tavaszán.

Az uralkodói engedély¹⁰ tudatában és a bizottsági jelentések ismeretében tették közzé a Budapesti Közlönyben a tanári pályázati felhívásokat, a háromkarúra tervezett szerkezetben a tanszékek számát és jellegét innen lehet először érdemben megismerni.¹¹ Mellesleg a minisztertanács az év elején tárgyalt előterjesztés egyetlen pontját kifogásolta: elutasította a bölcsészet kettéválasztásának tervét. Pont azt nehezményezte, amit később előnynek könyveltek el: a kettéválasztás úgyszólván példa nélküli, Európában egyedül a tübingeni egyetemen működött két bölcsészkar, sehol másutt. Rejtély maradt, hogy végül is hogyan született meg a két kart legitimáló törvény passzusa, ahhoz képest, hogy a plenáris törvényhozási tárgyalás elmaradt, s tavasszal még a kormány egyértelműen elzárkózott a bölcsészet kettéválasztásának tervétől. Nem is tűzte a kérdést napirendjére az alapításig. Maga a törvény négykarú, a póthitel indoklása háromkarú egyetemet említ. Elfelejtették kiigazítani.

Tehát, amikor az országgyűlés őszi időszaka eljött, és a kolozsvári egyetem alapítására vonatkozó törvényjavaslat a sürgősséggel tárgyalandó ügyek közé került, az egyetemalapítás ténye mintegy *res judicata* volt. A szokásos nyitó trónbeszéd (1872. szeptember 4.) megfogalmazta az uralkodói engedélyt úgy a Ludovika, mint a kolozsvári egyetem felállítása kapcsán. A minisztertanács ilyen helyzetben bocsátotta a törvényhozás elé azokat a javaslatokat, mely a későbbi 1872. évi XIX. és a XX. tc.-ek szövegeit tartalmazták, s először szerepelt bennük, hogy a kolozsvári egyetem négy karból fog állni.¹² Az uralkodói döntés alapján meghirdetett tanszéki állásokra kiírt határidő már lejárt, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban épp a beérkezett pályázatokat dolgozták fel. Ráadásul a kinevezések zöme (35 kinevezés) szeptember 29-i dátummal már meg is történt.

Az őszi ülészak programjában a Képviselőház 21. ülésén, október 2-án tárgyalták, majd október 3-án elfogadták a törvényjavaslat szövegét és a hozzátartozó póthitel-javaslatot. Érdemben négyen szóltak hozzá: Schvarcz Gyula visszavonta az ismét előterjesztett különvéleményét, azonban hozzászólásában megismételte, amit a másik három hozzászóló is sietett kijelenteni, hogy támogatja a törvény megszületését, de azért a hiányosságait is meg kell fogalmazni. Vécsey Tamás a reáliskolák szervezetlenségére

¹⁰ Budapesti Közlöny 6 (1872) június 11. 1043.

¹¹ Budapesti Közlöny 6 (1872) június 18. 1093.

¹² Mt. jkv. 1872. szeptember 6. (75. ülés, 5. pont).

hivatkozott, s túlzásnak gondolta a kötelező érettségi azonnali követelményét; Oláh Gyula rákérdezett a tanszabadság nehezen értelmezhető fogalmára, Helfy Ignác pedig szóvá tette, hogy az egyetemi törvények nem a szokásos úton, hanem voltaképpen rendeleti szabályozással születtek meg.¹³ Egészeiben véve, feltűnően konstruktív hozzászólások kísérték az elfogadásukat, a problémák azonban évek múlva visszaköszöntek az egyetem soráról folytatott vitákban. A Főrendiház október 9-én tárgyalta, és szintén elfogadta a törvényjavaslatokat.¹⁴ Végül 1872. október 12-én jelent meg a kolozsvári egyetem felállítására vonatkozó XIX. és XX. tc.¹⁵ Ugyanazon a napon újabb öt tanár kapta meg kinevezését (október 20. volt az utolsó kinevezés dátuma), így semmi akadályja nem volt annak, hogy október 19-re összehívják az új egyetem első tanári karát ünnepélyes eskütételre.¹⁶

Az egyetem sanyarú sorsát ecsetelő szakirodalom bevett toposza, hogy a magyar kormány feltűnő érdektelensége a kolozsvári egyetemet illetően ott kezdődött, hogy senki nem vett részt az alapító ünnepségen a kormány részéről. Miniszter valóban nem, de gróf hídvégi Mikó Imre miniszteri biztos ott volt. Igaz, tőle kellene számonkérni, hogy miért nem érkezett meg Kolozsvárra pontosan az ünnepélyre, de október 19-én az ő jelenlétében tették le az új tanárok a hivatali esküjüket. S hogy miért éppen Mikó? Pauler még az év elején úgy mutatta be magát a törvényjavaslatot az országgyűlésben, hogy sürgős, de kevésbé fontos ügy, hiszen a társadalmiság minden szféráját újra kellett szervezni a kiegyezést követően. Az őszi időszakban a frissen kinevezett Trefort azzal a kitételrel terjesztette elő a törvényjavaslatot, hogy nem az ő munkája, viszont maga az ügy sürgős volt. Részéről valóban nem lett volna ildomos a kolozsvári szereplés, akkor még nem állt divatban „idegen tollakkal” ékeskedni: a másfél hónapja hivatalba lépett kultuszminiszter ne avasson olyan intézményt, amelynek szervezése legalább öt éves múltra tekintett vissza. Mikó pedig visszavonult a politikától, őt miniszteri biztosnak kinevezni épphogy békítő gesztus volt a kolozsvári–erdélyi közvéleményt illetően is.

A rektorbeiktatás és tanévnyitás november 10-én történt meg. Ezzel Erdély történetének egy három évszázada vissza-visszatérő eszméje öltött testet.¹⁷

¹³ *Képviseelőházi napló* 1872–1875. I. 184–193.

¹⁴ *Főrendiházi napló* 1872–1875. I. 57–58.

¹⁵ Az országgyűlési vitáról részletesen ír: ANTAL 2020a. 1–6.

¹⁶ GAAL 2016. 84.

¹⁷ GAAL 1997. 361.

3. Jogelődök és társintézmények

A kolozsvári egyetem történetében (1872–1944) a legtöbbször kiadott, nyomtatásban megjelent szöveg a mindenkor tanév *Actájában* olvasható történeti bevezető. Így a szakirodalomban is magától értetődő trivialis az egyetem előtörténetét a Báthory-féle intézményig visszavezetni, s amennyiben egy adott régió történelmi–művelődéstörténeti–intézménytörténeti folyamataiban keressük az egyetem elődeit, akkor az *Acták* szerkesztőinek törekvése vállalható. Az egyetemet azonban Kolozsvár városa tudta magáénak, a legfontosabb arculatformáló tényezője lett, a város és az egyetem együtt fejlődött – 1919-ig. A regionális és várostörténeti szempont kiegészül a jogszerűség elvével: az alapítás körülményeinek tisztázása az intézményi elődök számbavételével jár együtt – a jogelődintézmény és a társintézmény világos, egyértelmű megkülönböztetésével.

Az egyetem felállításáról szóló törvény két kolozsvári felsőoktatási intézményt (nem egyetemet vagy főiskolát, hanem tanintézetet) nevesít, melyek megszűnnek, s az 1872: XX. tc. szerint, mely a működés anyagi feltételeit tisztázta költségvetési póthitelről intézkedve, ezen két tanintézet javadalmazása beolvad az új intézmény költségvetésébe; tehát azok jogelődöknek tekintendők. E két intézmény: az 1863-ban újjászervezett királyi (állami) Kolozsvári Jogakadémia, valamint a Mária Terézia-féle Orvos-Sebészi Tanintézet.

3.1. *A Kolozsvári Jogakadémia (1863. augusztus 10-től)*

Az 1848–49-es szabadságharc idején a kolozsvári jogliceumot (is) bezárták. 1853-ban sikertelen kísérlet történt az újraindítására, amelyet nagyon is fontos motívumok akadályoztak meg. Egyrészt, az újraindítást a bécsi udvar szorgalmazta, „császári és királyi” alapon; a kezdeményezés megakadályozása éppen a bécsi udvar dominanciájának fékezése okán történt. A másik fontos motívum pedig a nyelvhasználat, a magyar nyelvűség problémája volt, hiszen a jogi képzés akkori nyelve a német lett volna, míg a tíz év múlva mégis felálló jogakadémián magyar nyelvű képzés indult a nagyszabeni országgyűlés határozatának megfelelően.

A Kolozsvári Jogakadémia felállítására vonatkozó császári engedély 1863. augusztus 10-én született meg. Ennek birtokában hat tanári állásra írtak ki pályázatot. A hat tanár a következő lett: Istvánffy Pál ideiglenes igazgató; Berde Áron a politikai tudományok, nemzetgazdaság és államismeret; Bors Lázár az erdélyi jogtörténet, magyar és szász magánjog, az ausztriai birodalom történetének; Haller Károly az ausztriai magánjog, kereskedelmi

és váltójog, bányajog, Hosszú László az ausztriai pénzügyi törvénykezés, számvitel, protestáns egyházi jog; Brencsán Sándor a római jog, katolikus egyházi jog; Groisz Gusztáv az ausztriai büntetőjog, büntető perrendtartás oktatója.¹⁸

5. kép A Római Katolikus Líceum az 1870-es években

Az erdélyi protestáns jogi tanfolyamok sorsa hasonlóan alakult. Összességében elmondható, hogy a századfordulóra beálló erdélyi magyar szupremácia elképzelhetetlen lett volna az ottani felsőoktatás szerepvállalása nélkül. A megfelelő szervezeti átalakítások elsősorban a jogi képzési formák átalakításai voltak, s a magyar nyelv használatának erősödését eredményezték. A Kolozsvári Jogakadémia újjászervezése, néhány éves működése és beolvasása az új egyetem jogi karába ezen összetett regionális folyamatgyüttes legfontosabb mozzanata.¹⁹ Erdélyben egyedül Nagyszebenben működött német nyelvű jogakadémia, melynek az 1887-ben történt megszüntetéséhez vezető konfliktusok az 50–60-as években kialakult helyzetből fakadnak.

¹⁸ SZÖGI–VARGA 2011. 263.

¹⁹ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megszervezéséig a kolozsvári jogakadémia ügyeit az Erdélyi Főkormánysszék intézte, a többi állami jogakadémia a Helytartótanácshoz tartozott. MNL OL D 612 VII. Közoktatási kútfő, D 220 a. 12. tétel.

A jogi képzés szervezeti átalakulásai sajátos egyházi–vallási színezettel bírnak, a kolozsvári állami jogakadémia pusztja létezése az erdélyi–kolozsvári katolikus pozíciók erősödését hozta magával, az egyetemi jogi kar pedig feleslegesen láttatta a különböző erdélyi protestáns oktatási intézmények jogi tanfolyamait. Legalább öt ilyen intézményi átalakulásról beszélünk: a marosvásárhelyi, a nagyenyedi, a székelyudvarhelyi, a kolozsvári és a máramarosszigeti oktatási intézményeket érintően először is a líceumi rendszert kellett átalakítani, azaz a két/hároméves jogi képzéseket ki kellett venni a líceumi oktatás rendszeréből, de feleslegessé vált az önálló jogakadémia is.²⁰ A változtatások érzékenyen érintették az erdélyi protestáns köröket, s ide vezethető vissza a Nagyenyedi Református Teológia kolozsvári elhelyezéseinek gondolata is.

3.2. Orvos-Sebészti Tanintézet
(1775. január 26-i rendelettel engedélyezve,
ezen a néven 1817-től működő intézmény)

Az intézet nem állt le az 1848–49-es nehéz időkben, annyit megérezett azonban az intézet az utóhatásukban, hogy a nagyszebeni császári és királyi hadi és polgári kormányzóság alá rendelték, 1853-ban az 1855/56-os tanévben kezdőktől felmenő rendszerben kötelező oktatási nyelvvé tették a németet²¹ – az uralkodói ún. októberi diploma megjelenéséig legalábbis (1860. október 20.). A helyi közigazgatási formák – itt a királyi Főkörmányszék – visszaállítására más érdemi változást nem hozott 1867. március 10-ig, amikor felállt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium, átvéve az Orvos-Sebészti Tanintézet állami felügyeletét. Az Orvos-Sebészti Tanintézetben polgári sebészeket képeztek három évfolyammal és változó létszámmal, 6 és 16 fős évenkénti névsorokkal. A legnagyobb létszám a III. évfolyamon 23 fő volt (1853/54). A korábban hároméves tanulmányi időt – még az egyetem megszervezése előtt – 1870-ben négy esztendőre emelték.²² Az egyetem szervezésére tett első kezdeményezések a két intézmény munkájának összehangolását célozták annak jegyében, hogy fakultásokká váljanak, és egy jövőző egyetem alapjául szolgáljanak.

²⁰ A Marosvásárhelyi Református Jogakadémia 1867-ben kísérletet tett arra, hogy az elnyert úgynevezett nyilvánossági jogával élve, bekerüljön a jogakadémiák állami rendszerébe. Nem sikerült. MNL OL D 220 a. 12. 1867.

²¹ SZÖGI–VARGA 2011. 266–267.

²² MAIZNER 1890. 77–80.

6. kép A piarista templom és az Ókollégium Egyetem utcai homlokzata 1890 körül

3.3. Társintézmények

1. *Országos Karolina Kórház (ezen a néven 1820. november 17-től működő intézmény)*
Az Orvos-Sebészi Tanintézet számára a kórház biztosította a képzés gyakorlati feltételeit, mint ahogy az egyetem orvoskara is a kórházzal együttműködve képezte a leendő orvosokat. Az együttműködés két mozzanatát bevezetőnkben nevesítve: az egyetemalapítás körülményeinek egyik fontos tényezője a Karolina Kórház felújításának állandósult igénye. Az 1860-as években konkrét tervek születtek az épületfelújítás, -építés, -korszerűsítés jegyében. A felújítások épp azzal az indoklással maradtak el, hogy a pénzforrásokat nem a kórházra, hanem az új egyetemre kellene fordítani.

7. kép A Karolina tér, balra a Karolina Kórház 1880 körül

2. Erdélyi Múzeum-Egyesület (alapítva 1859. november 23-án)

Előbb egylet, majd egyesület, ami már alapításától kezdve az erdélyi tudományosság legmagasabb színvonalú fóruma. Ezt kifejezte az is, hogy az alakuló ülésén báró Eötvös József az akadémiai üdvözlő küldöttség vezetőjeként köszöntő beszédet is mondott.²³

Annyiban tekinthető intézménynek, hogy komoly anyagi vagyonnal rendelkezett. Gyűjteményeit 1872-ben használatra átengedte az egyetemnek, pontosabban ötvenéves kezelői jogot biztosított. Az állami költségvetésben külön tétel az az összeg, melyet az egyetem az egyesület állományainak fejlesztésére kapott, a gyűjtemények őrei az egyetem állományához tartoztak. Az EME munkáját az egyesületi jog szabályozta, tehát nem volt állami intézmény, tulajdona a magántulajdon fogalma alá tartozott. Ám a régészet, az állattan, a növénytan, a közzettan, a történelem, valamint az irodalom, a nyelvészet és a filozófia egyetemi oktatása elképzelhetetlen volt a gyűjteményei²⁴ és a könyvtára²⁵ nélkül. Az egyesület azonban gyűjteményein

²³ Budapesti Hírlap 7 (1859) november 29. 4.; EGYED–KOVÁCS 2009. 393–395.

²⁴ VINCZE 2009. 69–93., PÓSTA 2013. 15–45.; 106–133.; MIHÁLY 2009. 137–167.; NAGY-TÓTH 2009. 171–179.; KISS 2009. 183–206.

²⁵ SIPOS 2009. 11–45.; KISS 2009. 183–206.; JAKÓ 2016. 121–127.

túlmenően a tudományosság közege, a tudományok szakmai fóruma is volt egyúttal. Az egyetemen voltaképpen tanítottak a professzorok, a tudományos közélet igazi fóruma az EME szakosztályainak szakmai felolvasásai és vándorgyűlései lettek,²⁶ de a tudományos publikálás megszervezésében is meghatározó szerepet játszott az egyesület.²⁷

8. kép A Mikó-villa a 19. század közepén

II. Szervezeti felépítés és működés

1. Az egyetemi szint

A kolozsvári tudományegyetem az európai egyetemi modell szerint szerveződött, követte tehát a *Theologia–Juridica–Medica–Philosophia* modellt, azaz itt is négy kart szerveztek, meghatározott erősorrendben. Közvetlenül a pesti tudományegyetem mintájára történt, ám kezdetektől igen fontos különbségek adódtak az egyetemek felépítésében, következésképp működésükben is jelentős gyakorlati különbségek mutathatók ki. Kolozsváron ugyanis nem szerveztek teológiai kart a gyulafehérvári Katolikus Teológia

²⁶ PÉTER–PÉTER 2006. 10–20., 42–68., 139–196.

²⁷ ÚJVÁRI 2009. 11–89.

és a nagyenyedi Református Teológia közelségére való tekintettel. Továbbá az egyetemszervezés egy igencsak korai fázisában lekerült a napirendről az esetleges (katolikus) teológia ügye, akkor ugyanis a vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság nevében, a báró Eötvös József által képviselt nézetre és az erdélyi viszonyokra való tekintettel, önálló protestáns és önálló ortodox teológiai karok alapításában is kellett volna gondolkodni. Amúgy az erdélyi románság vezetői már csak azért sem mentek volna bele abba, hogy az új magyar állam által fenntartott új egyetem saját teológiai karral rendelkezzen, mert évekkorábban (1851) Bécsből remélték a saját kolozsvári jogi és filozófiai akadémiájuk szervezéséhez szükséges anyagi állami támogatást. Ám Bécs válasza egyértelmű volt: saját költségükön nyugodtan alapíthatnak ilyen intézményt, állami pénz azonban nincs ilyenre a birodalomban. S akkor még nem esett szó Kolozsvár és Nagyszében versengéséről az egyetem megszerzése jegyében; egy lehetséges erdélyi egyetem ötlete már benne volt az 1850–60-as évek közéletében. Ami a protestáns kart illeti, ekkortájt (1862) helyezték vissza Nagyenyedre a Református Teológiát – éppen Kolozsvárról. A vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság eszméje tehát úgy manifesztálódott az egyetem szervezeti felépítésében, hogy kimaradt a teológia, mert ha ugyanezen elvek nevében beveszik, akkor aránytalan, torz szervezeti struktúra jött volna létre.

A *kari sorrendben* az első helyre így a jogi kar került, a sorrend változatlan maradt: a Jog- és Államtudományi Kart (JÁTK) követte az Orvostudományi Kar (OTK). A filozófiai kart viszont az utolsó pillanatban mégis kettéválasztották humán- és reálbölcészetre. Így született a humánra szervezett Bölcsészeti-, Nyelv- és Történelemtudományi Kar (BTK), illetve a reálra szervezett Matematika- és Természettudományi Kar (MTTK).²⁸ Az erőssorrend szerint választották meg a legfőbb egyetemi vezetőket (a rektort és a prorektort). Az egyetem egészen 1940-ig megmaradt négykarú intézménynek. A kettős bölcsészetet eleinte értetlenkedve fogadták, főleg a társintézmény képviselői, de a gyakorlatban semmilyen igazi problémát nem okozott a megosztás, még a doktori bizonyítványok kiadása terén sem: a két érintett kar egyaránt bölcsészdoktori oklevelet adott ki, csak külön-külön nyilvántartás szerint.

Az egyetem legfőbb vezetői-irányítói testülete, az Egyetemi Tanács (ET) kötött létszámú volt: a kari szerveződésből következően mindig 10+1 tagból állt: a rektor és a prorektor, a karok dékánjai és prodeánjai, valamint az egyetemi tanácsjegyző. A kialakult gyakorlatban a prorektor mindig az előző év rektora lett, így az erőssorrend lényeges következménye,

²⁸ A törvény mellékletében a póthitel tételei között még az egységes bölcsészkar személyi keretösszege szerepelt.

hogy fix vezetői leosztás alakult ki: a rektor és prorektor esetében a jogász–természettudományi, orvos–jogász, bölcsész–orvos és természettudományi–bölcsész körforgásban. A rektor bármennyire is az egyetem első vezetője (*Rector Magnificus*) volt, elsősorban beszámolási kötelezettséggel tartozott a mindenkori Egyetemi Tanács felé.

2. Kari szint

Az egyes karok vezető testületei a változó létszámú kari tanácsok voltak, melyek tagjai a nyilvános rendes vagy rendkívüli tanárok, a helyettes tanárok s a címzetes nyilvános rendkívüli tanárok voltak, valamint a magántanárok képviselője. Ha sok magántanár dolgozott az adott karon, akkor kettő képviselte őket a kari tanácsban. Ők egyébként tanácskozái joggal vettek részt az üléseken, szavazati jogot csak a vezetőválasztási procedúrában (elektorválasztás, dékánválasztás) kaptak. Az erőssorrend itt is érvényesült, az *Actákban* és a kari tanácsai jegyzőkönyvekben a résztvevők listája a tényleges szolgálati idők alapján állt össze, a lista élén a leghosszabb szolgálati idővel rendelkező professzor nevével. Könnyű így nyomon követni nemcsak a rektori delegáltak, hanem a dékánválasztások gyakorlatát is. A tanácsülések jegyzőkönyveit az utoljára kinevezett nyilvános rendes tanár vezette, kivéve az orvosi kart. Itt – a pesti gyakorlatot követve – külön választották a jegyzőt.

Az oktatás szervezését, irányítását a tanszékek képviselői a nyilvános rendes vagy rendkívüli tanárok végezték. A tanszék a régi egyetemi felfogásban nem szervezet volt, nincs struktúrája, nincs személyzete, egyszerűen egy szimbolikus szék, melyre a kari tanács ülésein egy adott szakterület, tanszak (ma diszciplína) államilag elismert (legitimált) képviselője ráülhetett. Valóban egy adott *tan széke* volt. Az egyes karok szervezeti szempontból nem mutattak egységet: a JÁTK tisztán tanszéki alapon szerveződött, az OTK és az MTTK tisztán *tanszék és intézet* alapon, vagyis az oktatásra szervezett tanszék mellett intézet is működött. A BTK *vegyes szervezésű* volt, alapjában a jogi karhoz hasonlóan ott is a tanszéki jelleg dominált, ám a tanszékeken túl két intézet (földrajz, régészet) is tartozott a karhoz.

3. Egyetemi segédhivatalok

Az alapítás során a segédhivatalok a lehető legegyszerűbben álltak fel: voltaképpen egyetlen hivatalban látták el a funkcionálisan eltérő hivatali feladatokat. Ez az egyetlen szerv a Rektori Hivatal volt. Vezetője a tanácsjegyző

(egyetlen írnnokkal kiegészítve), s abból állt, amit később dékáni hivataloknak hívtak. Karonként egy-egy díjnok, semmi több. 1872-ben egy kari díjnoki állással többet kellett beépíteni az elkülönített MTTK számára. A pesti egyetemen a Quaestura 1861 óta szervezetileg elkülönült testület, a kolozsvárin a Quaestor és az ellenőre, a gondnok és ellenőre, valamint a műszaki vezető is a kezdeti időszakban a Rektori Hivatal állományához tartozott.

Szervezeti szempontból az egyetem belső története azonos a tanszékek számának növelésével (új szervezés, kettéválasztás, profil-átalakítás), a tanszékekhez tartozó intézetek fejlesztésével (személyi és dologi vonatkozásokban egyaránt), az intézményi önállósodás folyamataival, ideértve nemcsak a Rektori Hivatal evolúciójával (dékáni hivatalok, a Quaestura, gondnokság, műszaki osztály szerveződésével), hanem olyan intézmények megjelenésével, mint az önálló könyvtár vagy a gyógyszerár.

III. Az egyetem foglalkoztatási rendszerei

1. Nyilvános rendes tanár

Az egyetemi tanár (professzor) hagyományos történelmi fogalma, értelmezése: az állam tanszéket szervez az adott egyetemen a nyilvános rendes vagy a nyilvános rendkívüli tanár számára. Megadja az általa képviselendő tudományterület pontos elnevezését (mai értelmezésben diszciplínát), a kötelező órák (elsősorban előadások) számát az előadandó, tudományegyetemi szintű oktatásának jegyében. A tanszabadság – első megközelítésben – a professzor „szabadsága”, hogy az adott kereteket hogyan és mivel „tölti fel”, milyen tartalmat ad az óráinak.

2. Nyilvános rendkívüli tanár

Ha valamilyen okból a tanszék szervezői nem érezték teljesnek egy adott kinevezés kritériumait, akkor nem nyilvános rendes, hanem nyilvános rendkívüli tanárt neveztek ki arra a tanszékre. Ebben az esetben úgy ítélték meg, hogy

- az adott tudományterület még nem elég fejlett ahhoz, hogy teljes értékű tanszéket kapjon az egyetemen (elsősorban miniszteri szempont);
- átmenetileg jobb megoldás a rendkívüli tanár kinevezése, hiszen egy új tanszék betöltése sikeres lehetett így is, majd pedig idővel megkapja a rendes tanári kinevezését is;

- a számításba vehető jelölt életkora és addigi tudományos eredményei még nem indokolják a rendes tanári kinevezését, azaz még bizonyítania kell;
- a rendes tanári kinevezésre nincs elegendő pénzügyi keret, ezért az állást legfeljebb rendkívüli tanárral lehet betölteni.

A nyilvános rendkívüli tanárok foglalkoztatását tehát a minisztérium és az egyetem egyaránt átmenetinek tekintette. Bizonyos esetekben az adott kar szinte lobbizni kezdett a rendes tanári kinevezés tárgyában, a minisztériumnak pedig meg kellett találnia az előléptetés költségvetési fedezetét.

A „nyilvános” szó magyarázata: a hajdani felfogásban az óratartási kötelezettséghez tartozott olyan órák hirdetése is, amelyek a publikum (nagyközönség) számára lennének megtartva. Erről az archaikus felfogásról tanúskodnak a korai évek tanrendjei, némely előadáscím után zárójelben ez áll: „a publikum számára”. A honpolgárról feltételezték, hogy olykor beül az egyetemre ismeretszerző előadás meghallgatására.

3. *Magántanár*

Olyan tanár, aki habilitációs eljárásban megszerezte a *venia legendi*-t. Ebbéli minőségében nem az egyetem alkalmazottja. A „magán” előtag annyit jelent, hogy munkajogilag nem tartozik az egyetemhez, másutt van a főállása, az egyetemen csak magántanári szerződés keretében díjazták az oktatói munkáját. Általában egyszer két, maximum kétszer két órát hirdetett meg fél-évenként, s tőle függött, hogy az adott félévben hirdet-e egyáltalán órákat. Ha azonban öt félév alatt egyszer sem hirdetett tanórákat, az egyetem visszavonhatta tőle a *venia legendi*-t, de általában maga a magántanár mondott le jogosítványáról ilyen-olyan okra hivatkozva. A habilitációs eljárás kari kompetencia volt, a végeredményét az állam fogadta el, azaz uralkodói aláírás – legfelső elhatározás – szükségeltetett hozzá, amelyben a kari döntést az uralkodó (az állam) megerősítette.

4. *Helyettes tanár*

Az üresnek bizonyult tanszékek oktatási feladatainak ellátására kijelölt személy. Amennyiben a tanszékhez intézet is társult, akkor a helyettes ellátta az igazgatói feladatokat is. A helyettesi munka külön díjazásban részesült. A tanszéki szervezésű karokon (a jogin és túlnyomórészt a bölcsészeten)

a kari tanács döntött arról, hogy a tanácstagok közül ki(k) és hogyan lássa(k) el a helyettesítés feladatait. A másik két karon az adott intézet kvázi igazgató-helyettese (értsd: az intézeti adjunktus vagy tanársegéd) megbízást kapott a helyettesi feladatok ellátására, azaz a kari tanács egyszerűen utasította őt erre a munkára. Megjegyzendő, hogy az adjunktus mindenképp rendelkezett *venia legendi*-vel, azaz órákat tarthatott a karon, és alkalmasnak bizonyult az előadások megtartására is; ha pedig egy tanársegéd rendelkezett magántanári jogosultsággal, szintén lehetett helyettes. A *venia legendi*-vel bíró adjunktus/tanársegéd azonban nem lett automatikusan a kari tanács tagja, a megbízás nem jogosította fel őt a tanácstagságra. A kívülről érkező új helyettes viszont azonnal tanácstag lett, őt ugyanis nem megbízták, hanem kinevezték erre a feladatra. A karhoz érkezővel hosszú távon akarták megoldani a tanszék/intézet oktatói és igazgatói feladatait, csak éppen akkor még szó sem lehetett a kinevezéséről, mert még nem rendelkezett *venia legendi*-vel, de valószínűsíthetően megszerezte az egyetemen az oktatói jogosítványt. (Így került pl. Davida Leó vagy Buday Kálmán az egyetemre.) S végül, az állandó helyettes tanár a saját oktatói-igazgatói feladatai mellett ellátta egy társtanszék és intézet hasonló feladatait (pl. Lőte József: kórtan és gyógyszertan, Udránszky László: élettan és kórvegytan).

5. Címzetes nyilvános rendkívüli tanár

Minősítés, a többéves eredményes és színvonalas magántanári tevékenység kari (egyetemi) és állami elismerése. Csak kebelbeli magántanárok kaphatták, nem tévesztendő össze a *honoris causa* megadásával. Lényege, hogy a cím birtokosa munkajogilag az egyetem állományába véglegesítés révén került, legyen szó akár tisztán tanszéki, akár tanszéki és intézeti alapon szervezett karról. A magántanári foglalkoztatási jogviszonya megszűnt, a cím birtokosa állami foglalkoztatottá vált, s az illető saját jogon a kari tanács tagja is lett – elvileg. Az egyetem történetének egyik lényeges tendenciája, hogy bizonyos szervezeti egységek az évek során önállósodtak, intézményesültek, legyen szó az önállósodás egyetemi szintű (*Könyvtár, Karolina Kórház*) vagy kari szintű (*OTK: Gyógyszertár, Fül-Orr-Gégészeti, Fogászat, Pasteur Intézet; BTK: Régészeti Intézet, Földrajzi Intézet; MTTK: Vegykutató Állomás*) szerveződéseiről. A dőlt betűvel kiemelték igazgatói címzetes nyilvános rendkívüli igazgatók lettek, a többi önállósult intézet igazgatója az odatarozó tanszék képviselője is volt egyúttal. Az egyetemi szinten önállósult szervezetek igazgatói az Egyetemi Tanácsnak, s nem a mindenkori kari tanácsoknak tartoztak beszámolási kötelezettséggel.

6. Magántanító/Előadó

A „magán” jelző ugyanolyan értelemben használatos ebben a titulusból is, mint a magántanár esetében. A legtöbb magántanító a bölcsészkaron kapott oktatói feladatot: nyelvórák, gyorsírás, testnevelés stb. A kolozsvári jogi karon pedig az államszámviteltant mindig előadóval (magántanítóval) oldották meg, azaz nem sikerült az államszámvitel oktatására tanszéket szervezni. Mivel a másik két kar tanszék és intézet alapján szerveződött, ezen karoknak magántanítókra nem volt szükségük. A magántanítók oktatói jogosítvány alapján hirdethettek órákat, azaz ide is állami hozzájárulás kellett. Az állami engedélyeket a kormány hivatalos közlönyében lehet olvasni: a Budapesti Közlöny, illetve 1893-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Hivatalos Közlönyének számaiban. A példa kedvéért: a Brassai Sámuel által meghirdetett szanszkrit órák az állam által engedélyezett kurzusok voltak, Brassai pedig nem egyetemi tanárként, hanem a külön eljárásban megszerzett tanítói jogosítványa alapján tarthatott szanszkrit órákat.²⁹ Ugyanígy oldották meg pl. a bölcsészkaron az esztétika oktatását is. Noha a kar a kezdetektől tanszéket akart az esztétika számára, a minisztérium inkább elfogadta az illetékes tanár magántanítói jogosítvány megszerzésére irányuló kérvényt, azaz a kar tudára adta: ha az esztétikát tanítani akarja, akkor azt csak magántanítóval tudja megoldani.

7. Berendelt középiskolai tanár/tanító

Foglalkoztatásukra „további intézkedésig” került sor, s csak az MTTK intézeteiben (Állattan, Növénytan) fordultak elő ilyen esetek. Az állam rendelte be őket szolgálatra – ezen alkalmazási formák tehát szerepeltek a közalkalmazotti bértáblában –, a már megszerzett oklevelük alapján taníthattak és tudományos munkát végezhettek. (Így alkalmazták pl. az első kolozsvári időszakban Gelei Józsefet, az állattan később híres professzorát.)

Összességében az oktatásban csak azok rendelkeztek aláírási joggal (óratartás, indexaláírás), akik valamelyik fenti kategóriához tartoztak.

²⁹ Budapesti Közlöny 9 (1875) 6811.

8. Tudományos segédszemélyzet

Szervezetileg a tanszék mellett működő intézet (elméleti–kutató és gyakorlati, gyógyítással foglalkozó) munkatársai: tanársegéd, adjunktus, gyakornok, műtősnövendék, vegyész-növendék. Valamennyi érintett határozott idejű munkaviszonyban állt az egyetemmel, hosszabbítható időtartamokkal. Az egyetem történetének első fázisában a mindenkori intézet szervezeti szempontból a lehető legegyszerűbb: igazgató (nyilvános rendes vagy rendkívüli tanár), egy tanársegéd és egy szolga. Ez az alapfelállás bővült az évek során bonyolult rendszerré: az adjunktusi cím, a gyakornoki, műtősnövendéki, vegyész-növendéki és tanársegédi állások bevezetésével, gyarapításával és a besorolási fokozatok (I–II–III.) bevezetésével. Az adjunktus és a tanársegéd fizetést kapott, a gyakornok pedig díjazásban részesült az államtól. A helyzetet bonyolította, hogy alapítványi pénzből is lehetett finanszírozni gyakornoki és tanársegédi állásokat; a díjtalan gyakornok és a fizetéstelen tanársegéd onnan kapta elnevezését, hogy munkájukat nem az állam, hanem valamilyen alapítvány, pénzalap finanszírozta. A gyakornoki állásra elsősorban végzős/végzett hallgatók jelentkeztek a sikeres szigorlatozás jegyében. Tanársegédi állásra is szigorlatozó vagy éppen doktorált személyek jelentkeztek, itt már a sikeres szakmai reputáció is szempontnak bizonyult, tanársegédi múlttal könnyebben lehetett habilitálni és/vagy jó állásba kerülni. Az adjunktusi kinevezéshez többéves tanársegédi múlt kellett: az illető éveken át bizonyította az egyetem iránti elkötelezettségét, amúgy – nem mellesleg – habilitációval is rendelkezett. Potenciális jelölt volt a nyilvános rendkívüli cím elnyerésére.

A foglalkoztatások időtartama rendkívül eltérő. Az adott tanévben üressé vált állásokra úgy írtak ki pályázatokat, hogy azok a tárgyév augusztus 31-ig szóljanak, a kiigazítás egyaránt érvényes a tanársegédi és a gyakornoki állások betöltésére. Általában tanévkezdéstől (szeptember 1.) zárásig érvényesek a kiírások úgy, hogy a tanév teljesen le legyen fedve, azaz augusztus végéig. A gyakornok fél, legfeljebb egy évet dolgozhatott (de a hosszabbítás elvi lehetősége megvolt). A tanársegédi állást egy évre, több hosszabbítás után két évre írták ki, az adjunktusi állás pedig hároméves (hosszabbítható) foglalkoztatást jelentett.

A konkrét személyi döntések a kari kompetenciába tartoztak. Sem az Egyetemi Tanács, sem a minisztérium nem avatkozott a tudományos segédszemélyzet ügyeibe. A kari tanácsok gazdálkodni tudtak a meglévő státuszokkal, egyeztetés alapján döntött el, melyik tanszékhez tartozó intézet kap új állást, s hogyan használják fel a meglévő lehetőségeket. Ráadásul a személyi döntéseket előterjesztő szaktanár javaslatát is szó nélkül elfogadta a kari

tanács, s kollektív döntéscsomagot terjesztett fel az Egyetemi Tanácshoz, amit az továbbított a kultuszminiszter felé. Az utóbbi azonban rendkívüli szigorúsággal kezelte a foglalkoztatási folyamatokat, naprakészen tudni kívánta, ki és milyen jogcímen volt a tudományos segédszemélyzet egyes pozíciójában. Addig nem folyósított a frissen kinevezettnek, míg nem tudta, kinek a helyére került az illető. A fiskális szigorúság egyik indoka épp a foglalkoztatási sokszínűség, a díjas/díjtalan, a fizeteses/fizetéstelen megkülönböztetések okozta sokszínűség volt.

9. Kiegészítő személyzet

A kezdetben egyszerűnek látszó foglalkoztatási formák idővel nagyon is bonyolult rendszerré álltak össze. Érdeemes hivatali állomány és szolgai állomány kettősségében gondolkodni:

- a kezdeti, minden egyetemi hivatalt magába foglaló Rektori Hivatalból idővel kiváltak a kari és központi adminisztrációs egységek: a dékáni hivatalok, a Quaestura, a Műszaki Igazgatóság, a Könyvtár önállósodtak (új állami állások épültek be a rendszerbe);
- az egyetemi szinthez új intézményt társítottak (Karolina Kórház);
- kari keretek között önállósult a Gyógyszertár, a Vegykutató Állomás, a Pasteur Intézet;
- a tanszéki/intézeti profilok is bővültek (pl. a belgyógyászat tüdőgondozóval), új tanszékeket, intézeteket, klinikákat szerveztek stb.

Mindez új állások sokaságának beépítésével járt, az intézményi szervezeti igényeknek megfelelően. A szakminisztérium szigorúsága a foglalkoztatás teljes vertikumára kiterjedt, a bértábla tételei mutatják, milyen állásokat tekintettek állami, nyugdíjjal járó állásnak, s milyen módon kellett kezelni a napidíjasok és a napibéresek foglalkoztatását. A napidíjasok, irodai alkalmazottak nem voltak véglegesítve. Az állam költségvetéséből keretösszeget biztosított az egyetem számára, tényleges felhasználása az egyetemi vezetés feladata volt. (Ugyanez volt az eljárás a szolgai személyzethez tartozó napibéresek esetében.)

Az egyetem mindennapi életének, hétköznapijainak igazi szervezője a szolga volt; ilyen állást minden szervezeti egységhez biztosítottak. Az évek során rendszeresített altisztai státuszok (műszaki altiszt, laboráns) az előmenetel lehetőségét biztosították az állomány számára.

IV. Az egyetemi ügyvitel általánosságai

Az egyetemi ügyvitel egészét a kari autonómia eszméje hatotta át. Ha túlságosan patetikusnak tűnik a nyitómondat, akkor talán „professzoruralomnak” lehetne nevezni a kialakult gyakorlatot. A rendes tanárok köréből kerültek ki a választott egyetemi–kari vezetők, az intézetek, klinikák igazgatói, az állandó és alkalmi bizottságok tagjai. A felügyeleti testületek az irányításuk alatt dolgoztak. Mindez érdemben akkor sem változott, amikor akár egyetemi szinten, akár kari szinten új szervezetek léptek be a rendszerbe.

Az Egyetemi Tanács természetesen kizárólag rendes tanárokból állhatott, s a *Rector Magnificus* bármennyire is az egyetem első számú embere volt, mégis sokkal inkább reprezentációs szerepet töltött be, döntési kompetenciával az Egyetemi Tanács rendelkezett – ha nem kari ügyek kerültek a tárgyalási asztalra. A karok egymástól függetlenül, önállóan döntöttek saját ügyeikben, az Egyetemi Tanács legfeljebb közvetített a kari tanácsok és a minisztérium között. Fontos látni a két magyar tudományegyetem összehasonlításában azt a különbséget, amely az Egyetemi Tanács és a kari tanácsok kapcsolattartási gyakorlatában kimutatható. A budapesti egyetemen az előbbi döntési kompetenciával bírt kari ügyekben is, a kolozsvárin nem, az alapítás első igazi előnyeként. A kari autonómia elvét a kezdetektől komolyan vették, s nem kellett megvívni azokat a „harcokat”, melyeket a nagy hagyományú pesti egyetem nap mint nap kénytelen volt. Azért Kolozsváron is sokat kellett tenni annak érdekében, hogy maga az eszme/elv megvalósuljon a gyakorlatban, de ez más kérdés. (1919-ben az akkori rektor, Schneller István joggal mondhatta az egyetemet megszálló románok vezetőjének, hogy nincs abban a helyzetben, hogy a karok, kari tanácsok helyett ő döntsön – hiszen tényleg nem volt, a kezdetektől fogva. Ő csak közvetíthette a határozataikat.)

A kari tanács autonómiája leginkább az új kolléga kiválasztásának folyamatában érvényesült, legyen szó akár *meghívásról*, akár *pályázati eljárásról*. Az üressé vált tanszék betöltésének módjáról mindenképp maga a tanács döntött, ti. hogy a fennálló körülmények ismeretében melyik eljárást kellene választani a kettő közül. Mindezt a saját tagjaiból kijelölt háromtagú bizottság véleményes jelentése alapján döntötte el. Az egyik ülésen üresnek nyilvánítottak egy adott tanszéket, s kijelölték azt a háromtagú bizottságot, amely a megközelítőleg két–három hónappal későbbi újabb ülésen (rendes ülést havonta egyszer tartottak a kari tanácsok) előterjesztette a saját javaslatát; értelemszerűen az egyhangúan vagy 2:1 arányban megszavazott javaslat a meghívásról vagy pályázati kiírásról szólt. Ha a bizottság a meghívást

hozta javaslatba, akkor az előterjesztésben a meghívandó személyt meg kellett nevezni, sőt a bizottság vezetője ismertette az előzetes megkeresés eredményét. Meg kell jegyezni, hogy a kolozsvári egyetemen meglepően kevés meghívásos megoldást alkalmaztak, az esetek túlnyomó részében a pályázat kiírása mellett döntöttek. Zavaró félreértés: gyakran olvasható híres tanárok életrajzi ismertetőiben, hogy a kolozsvári egyetem meghívására lett az egyetem munkatársa. Nagyon valószínű, hogy az illető akkor még csak habilitációval rendelkezett, és magántanári minőségében nyerte el a tanszéket, márpedig magántanárt sohasem hívtak meg, ő mindenképp pályázat útján került professzori állásba. A meghívás személyes jellegű, magas rangú, pozíciójú, azaz nagyjából az egyetemi tanárral egyenrangú személynek szólt (pl. Imre József előbb a hódmezővásárhelyi szemkórház igazgatója, Lindner Gusztáv a nagyszebeni jogakadémia igazgatója volt).

A pályázat kiírása határidőhöz kötött, a beérkezett pályázatok feldolgozása ugyancsak időigényes volt, s a bizottság jelentését a pályázatokról szintén napirendre kellett tűzni, azaz a legjobb esetben is legalább egy év átfutási időt igényelt, míg a pályázat nyertese az állását elnyerhette. Az ügyintézés folyamatában a legfontosabb esemény az a kari tanácsi ülés, ahol a bizottság második jelentését, a pályázat eredményét tárgyalták. Gyakran hosszú és szenvedélyes viták után állt össze a jelöltek listája, az első három helyre egyenként állítottak jelölteket. Egyértelműen fontos döntésnek számított, hogy kit (kiket) jelölnek a 2. és 3. helyre is, hiszen az így, lényegében elutasított pályázó nagyobb esélyt kapott egy másik, esetleg sikeres pályázatra. A jelölés az addigi szakmai munkája elismerése volt. Ami pedig az első helyet illeti, az optimális megoldás nyilván az egyszemélyes jelölés lett volna, de gyakran előfordult a kettős jelölés (*aeque loco*). Ebben az esetben a tanács voltaképpen a minisztériumra (nem az Egyetemi Tanácsra!) bízta a döntést. A közoktatásügyi miniszter ki is tudta használni, hogy három helyre kapott jelölteket a felterjesztésben. A példa kedvéért: Erdélyi László (BTK) pályázatát csak a harmadik helyre jelölte a kari tanács, a miniszter mégis őt nevezte ki.

A pályázattal–kinevezés gyakorlatában kapott nagy jelentőséget a *különvélemény* – a más vonatkozásokban is gyakran előforduló megoldás – jogi lehetősége. A döntéssel egyet nem értő tanácstag különvéleményt jelenthetett be, s alapos írásbeli indoklását a dékán és a rektor kötelességszerűen csatolta a felterjesztéshez. Hónapokat késhetett az elintézendő ügy a különvélemény miatt. A kari tanácsok és a minisztérium kapcsolatát túlzás felhőtlennek nevezni; a mindenkori kari tiltakozás elvi alapja mindig ugyanaz volt: a minisztérium megsértette adott (akár csak tervezett) döntésével a kari autonómiát. Pl. Réthy Mór (MTTK) kinevezése, illetve a jogi karon

a büntetőjog és a büntető perjog kettéválasztása, valamint Finkey Ferenc kinevezése egyaránt a miniszter akaratából történt, a kari autonómia megsértésével.

A kari tanácsok abszolút döntési kompetenciájába tartozott a mindenkori vezetőválasztás. Minden tanév májusában a tanácsülésen megválasztották az új dékánt a nyilvános rendes tanárok közül (a jelenlevők ötven százaléka, plusz egy fő támogató szavazatával), illetve négy elektort szavaztak meg a rektorválasztáshoz az adott kar képviselőire. Könnyen előfordulhatott, hogy az eredménytelenség okán többször meg kellett ismételni a szavazási procedúrát; a harmadik körben csökkentették a jelöltlistát, hátha így sikerül elérni az abszolút többséget. A választás tovább bonyolódott, ha a lelépő Dékán ilyen vagy olyan okból nem lehetett automatikusan prodekán; pl. azért, mert újraválasztották, vagy dékáni éve leteltével távozott az egyetemről.

Az új rektort az esedékes kar javasolta, és a 16 tagú elektori testület szavazta meg. A választás inkább ünnepélyes–formális, mint kellemetlen eljárásnak bizonyult a több évtizedes gyakorlatban. A szavazás eredményét delegáció közölte a jelölttel, s kérdést intézett hozzá: vállalja-e a rektori felkérést? Sohasem született elutasító válasz az így feltett kérdésre, legalábbis Kolozsváron. A pesti egyetem gyakorlatában viszont igen: Ajtai Sándor (hajdani kolozsvári tanár) visszautasította a rektorságot, mert az Egyetemi Tanács *aeque loco* jelöléssel küldte fel az ő nevét, s bár a miniszter mellette döntött, nem bírta az egyetem teljes bizalmát. Meg kellett ismételni az eljárást. Mivel a rektori ciklus csak egyetlen tanévre szólhatott, a lelépő professzor automatikusan az új tanév prorektora lett.

A magántanári kinevezési eljárás a szakmaiság mezsgyéjén haladt. A kari tanács először is befogadta a témakört képviselő tanár előterjesztését, mely a jelentkező beadványát is tartalmazta. Voltaképpen arról döntött, hogy szükség van-e az oktatásban a jelentkező által képviselt tudományterületre, és a jelentkező alkalmas-e a magántanári eljárás lefolytatására – első menetben, a beadvány–kérvény alapján. A pozitív döntés esetén két szaktanárt bíztak meg véleményes szakmai jelentés elkészítésére a benyújtott iratok alapján. Az elkészült szakvéleményeket egy későbbi tanácsülésen megvitatták, s döntöttek a habilitációs eljárás folytatásáról vagy lezárásáról. A továbblépés nevében előírhattak szóbeli szigorlatot és vizsgaelőadást, de el is engedhették valamelyiket, sőt bizonyos esetekben rögtön megadták a *venia legendi*-t. Egy újabb kari tanácsi ülés zárta le a habilitációs folyamatot, meghallgatták és tudomásul vették a szigorlatról vagy próbaelőadásról szóló tájékoztatót. A felterjesztések a kari tanács döntéseinek dokumentációiból álltak, melyeket az Egyetemi Tanács csak továbbított a minisztérium felé.

Az uralkodói elhatározás egyszerűen az állami megerősítése a már megtörtént döntésnek. Az más kérdés, hogy a magántanári munka díjazásának költségvetési fedezete keretösszeg volt, nem célzott forrás. A kar annak tudatában döntött új habilitáció befogadásáról, hogy van-e elég pénz az új magántanári munka díjazására.

A kari autonómia jogosítványai messze nem egyformán érvényesültek a két tudományegyetem gyakorlatában. A bölcsészet kari szintű kettéválasztása a kolozsvári egyetemen érdekes (és valószínűleg nem tervezett) következménnyel járt. Létrejött ugyanis egy közepes méretű bölcsész és egy meglehetősen kicsiny természettudományi kari tanács. Míg a BTK-n 10–15, az MTTK tanácsulésain 7–8, hiányzások esetében 4–5 tanár döntött. Tegyük mellé gondolatban az egységes pesti bölcsészkar tanácsának legalább harmincfős létszámát! Ha a magántanári eljárásban vitatták egyesek, hogy növénytanos témájú eljárásban fizikus is véleményt mondhat, akkor vegyük észre, hogy a pesti bölcsészkaron a fizikus a klasszika-filológia témaköréhez tartozó eljárásban is véleményt mondott, szavazott stb. Pesten jóval bonyolultabb lett a kari szintű ügyintézés minden formája, ideértve a lobbizást is, mint Kolozsváron.

V. Tíz év gondjai

1. Erdélyi Múzeum-Egyesület és az egyetemi könyvtár

Az alapítás közvetlen előzménye közé tartozott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és az Erdélyi Múzeum-Egyesület (a továbbiakban: EME) által 1872. július 15-én létrejött megállapodás. Ennek alapján az egyetem rendelkezésére bocsájtott gyűjtemények főőrei az egyetem szolgálati és fegyelmi körébe tartozó szaktanárok voltak. Az intézetek mellé rendelt egy-egy segédőr az egyetem állományához tartozott ugyan, de személyi ügyekben az EME választmánya rendelkezési–kinevezési joggal bírt. A 70-es és 80-as években jól működött a rendszer, ám a gyűjtemények messze nem egyformán gyarapodtak, különös tekintettel a könyvtárállományra. A költségvetés szempontjából az EME-gyűjtemények a többi egyetemi intézményhez hasonlóan kapták meg működési és fejlesztési pénzeiket. Az EME-gyűjtemények közül egyedül a könyvtár kapott másféle elbírálást.

A 70-es és 80-as évek költségvetési vitáiban az egyetem összes problémája akkor jött elő, amikor az intézmény dologi kiadásai kerültek terítékre. Az erdélyi képviselők ekkor tárták a nyilvánosság elé a kolozsvári egyetem nehéz helyzetének részleteit, így tartván ébren az általános egyetemfejlesztés

szükségességét. Ugyanakkor a tényleges költségvetési módosításokból a könyvtár általában jól jött ki, a könyvtárfejlesztés szükségességét soha senki nem vitatta. Ráadásul, a könyvtárfejlesztés akkor még nem igényelt telekvásárlást, építkezést, egyszerűen egy kicsivel több pénzt kellett adni könyvvásárlásra. A könyvállomány tehát a többi állományhoz viszonyítva elég egyértelműen gyarapodott. Igazgatója, Szabó Károly azonban 1890-ben elhunyt, s halála után az egyetem, az EME és a minisztérium kapcsolatrendszerében új fejezet kezdődött. Szabó Károly egyetemi tanár lévén – professzortársaihoz hasonlóan – az egyetem szolgálati és fegyelmi állományához tartozott, ám mint az EME könyvtárosa nyerte el tanszékét, s megmaradt ebbéli minőségében. Csak éppen igazgatónak hívták, mint minden egyetemi szervezeti egység vezetőjét. Viszont megmaradt az EME-től az alapításától származtatott illetménye. Az EME szabályzata szerint a titkár (Finály Henrik) és a könyvtáros (Szabó Károly) kapott komoly díjazást a tevékenységéért, azaz egyetemi tanári kinevezésük után a korábbi egyesületi javadalmazásuk pluszpénz volt a tanári fizetésükön felül. Amikor az EME újra könyvtárórt/igazgatót akart kinevezni a könyvtár élére, bejelentett szándéka a miniszter részéről egyértelmű elutasításban részesült. Szerinte az igazgatói állásra ő volt hivatott valakit kinevezni (havi 2000 Ft fizetéssel és 300 Ft lakpénzzel), hiszen az 1872-es EME-könyvállomány már messze nem azonos az egyetemi könyvtár akkori állományával. Gróf Csáky Albin oktatásügyi miniszter tisztában volt azzal, hogy a helyzet szerződésmódosítást igényel, egyetértésre kell jutni mindhárom érintettnek (ideértve harmadikként az Egyetemi Tanácsot).³⁰

A könyvtár új igazgatója Ferenczi Zoltán, Szabó Károly tanszéki utóda pedig Szádeczky Lajos lett. A dátum figyelmeztető: a kultuszminisztérium távlatos tervei nemcsak építkezések, intézet-felszerelések, felújítások terén formálódtak, hanem komolyan át akarta alakítani az egyetem szervezeti struktúráját is. Ekkortájt nemcsak a könyvtár kapott új intézményi státuszt, hanem ekkor került az egyetemi rendszerbe a Karolina Kórház is. Kari szinten a régészet és a földrajz szintén ekkor lett igazán intézet. A régészet utódlásának kérdése a bölcsészkar szervezeti keretein belül maradt. Finály Henrik a történeti segédtudományok tanáráként őrizte az EME régészeti gyűjteményét, utóda, Pósta Béla viszont komoly állami támogatást kapott az addig „virtuális” régészeti intézet igazi fejlesztésére. Valami nagyon hasonló folyamat ment végbe a földrajzoktatás terén is. Cholnoky Jenő az intézet tényleges felállítására és fejlesztésére megkapta azt az állami segítséget, amit elődje, Terner Adolf nem.

³⁰ *VKM rendeletek* 12.781. sz. 1891. május 6. 360–361.

2. Karolina Kórház

Az alapítás során nem gondoltak a Karolina Kórházhoz fűződő viszony tisztázására. A 1870–80-as években a kórház és az egyetem viszonya súrlódásokkal telített, feszült kapcsolatnak bizonyult. Az orvosi kar szerencsésen kikerülte a vitákat, elvégre a Karolina igazgatója a rektorral s az Egyetemi Tanáccsal kerülhetett csak vitába, a tanácsban pedig a mindenkori orvosi kari dékán és prodékán képviselhette a kart, a konkrét ügyekben ráadásul nem az egész kar, hanem csak a gyógyítással foglalkozó szervezeti egységek voltak illetékesek.

Még az egyetemalapítás évében fontos személyi változások történtek a Karolina Kórház vezetésében. Az eddigi gyakorlattól eltérően az elhunyt régi igazgató (csíkszeredai Szabó József; Pest, 1872. február 16.)³¹ helyére Maizner János kapott igazgatóhelyettesi megbízást,³² de csak az Orvos-Sebészi Tanintézet vezetésére, nyilvánvalóan átmeneti időre. A Karolina Kórház igazgatója viszont Bakonyi József lett. Először kapott olyan személy igazgatói kinevezést, aki sohasem volt tagja a tanintézetnek. Bakonyi sohasem békült meg az egyetemmel, annak orvosi karával. A feszültségekkel telített hetvenes években megérlelődött nyugdíjaztatásának gondolata. Utóda incseli Szóts Emil (1843–1887) lett, akitől elvárták, hogy apai hagyományának megfelelően (édesapja, incseli Szóts József korábban, 1836 és 1856 között a tanintézet tanára volt)³³ a maga részéről megnyugvást hozzon a Karolina és az orvoskar kapcsolatába. Megváltást ő sem hozott a két intézmény kapcsolatában, ráadásul fiatalon, 44 éves korában elhunyt.³⁴

A kórházzal kapcsolatos viták végül elérték a törvényhozás érzékenységi küszöbét, képviselőházi interpelláció témájává vált a kórház és az egyetem vizsgálata az 1882. március 31-én tartott ülésen, Bartha Miklós erdélyrészi képviselőtől. Lényegében vizsgálatot követelt, melyet az általa előadott tények indokoltak.³⁵ Tény, hogy a Karolina Kórház az egyetemalapítás óta éves deficittel küzdött, melyet a folyamatosan megemelt betegápolási díj sem tudott fedezni. 1881-ben a deficit 7150 Ft volt. Tény, hogy a deficit okát a kórházigazgató az orvostanárok felelőtlenségében láttatta a minisztériumhoz küldött felterjesztéseiben, a tanárok ugyanis saját kutatásaik jegyében „hajlamosak” deficitet okozó felszerelések megrendelésére. Am

³¹ PATAKI 2011.239.

³² PATAKI 2011. 244.

³³ PATAKI 2011. 238–239.

³⁴ Kolozsvár 1 (1887) szeptember 30. 2.

³⁵ *Képviselőházi napló* 1881–1884. V. 58–61.

a tények vizsgálata, azaz a számlaellenőrzés egészen más képet mutatott. A kórház hajlamos volt a túlköltekezésre, a tényleges piaci árakhoz viszonyítva jóval drágábban vásárolt, s ez okozta a költségvetési hiányt. Bartha a kórházigazgató ellen követelt vizsgálatot. Tisza Kálmán másnapi válaszában az interpelláció tényanyagát nem vizsgálatnak, hanem a tanárok véleményét alátámasztó adatoknak nevezte, de vizsgálatot jelentett be.³⁶ Tisza azt is elismerte, hogy az alapítástól kezdődő súrlódások igazi oka, hogy a két intézménynek két gazdája van.³⁷ S ahogy később, 1884-ben Ugron Gábor képviselőnek adott válaszában Trefort Ágoston végre kimondta, a megoldást nem Kolozsváron, hanem Pesten kellett keresni. A kórház a Belügyminisztérium, az egyetem a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter fennhatósága alatt működött. Azaz – tegyük hozzá – a megoldás csak az lehetett, hogy a Belügyminisztérium átadja a kórházat a másik minisztériumnak, azonban a nyolcvanas években még a megfelelő igazgatót kereste a kórház élére. Így kapott Engel Gábor helyettes igazgatói állást (1887), majd 1890-ben véglegesítették. Ő még a belügyminiszter felé számolt el a kórház dolgairól.³⁸

Két évtized civódása után rendeződött csak a helyzet: a szepesszombati Engel Gábor igazgatásával a Karolina Kórház fenntartása az egyetem hatáskörébe került 1890-ben. A továbbiakban az igazgató a rektornak nyújtotta be éves beszámolóit, s mint címzetes rendkívüli tanár részt vett az orvoskar kari tanácsulésein. Megszűnt továbbá a Karolina-alap városi felügyelete, Eszterházy Kálmán főispán a kultuszminiszterrel már nem állt függőségi viszonyban.

3. *Az egyetem belső gondjai*

3.1. *Személyi ügyek*

A tanári fizetések rendezését a kolozsvári egyetemen évekig fontos, elintézendő ügyek között tartották számon. Pesten a tanári fizetések: 2500 Ft (nyilvános rendes tanár) és 1500 Ft (nyilvános rendkívüli tanár), Kolozsváron pedig az alapítástól: 2000 Ft és 1200 Ft. Megnyugtatóan rendezni

³⁶ *Képviselőházi napló* 1881–1884. V. 67–68.

³⁷ A vizsgálat alapján Bakonyit nyugdíjazták 1882 tavaszán, Szöts pedig 1882. június 6-tól más igazgatóként végezte munkáját. (MNL OL K 150. Ált. ir., 12. tétel. A Karolina anyagai 1881. előtt a 9. tételben a többi kórházzal együtt.)

³⁸ MNL OL K 150. Belügyminisztérium IV. kútfő, 12. tétel, 2706. csomó. Alapfelügyelő Bizottság (Kolozsvár), illetve az ünnepélyes (1895. december 31.) és a hivatalos (1896. január 1.) átadások dokumentációja. Benne Engel Gábor helyettes kinevezése rendes igazgatóvá 1890. március 13-i dátummal.

ezt az anomáliát csak az egységes közalkalmazotti bértábla bevezetésével sikerült, a kolozsvári tanári állásra pályázók eleve tudták, hogy esetleges kinevezésük után lényegesen kevesebbet keresnek pesti kollégáiknál. Sokak szerint innen adódik az elvágódás motívuma, sok tanár épp a kedvezőbb anyagi feltételekért akart mindenáron Budapestre kerülni.

A leendő tanárok fizetését még jóval az alapítás előtt megállapították. A minisztertanács 1872 áprilisában³⁹ határozott az összegről. Később aztán az idevonatkozó felterjesztésekben és ilyen-olyan megnyilvánulásokban mindig is ugyanazzal indokolták a fizetésbeli különbségeket: Budapesten drágább az élet. Csak elvétve fordultak elő a tulajdonképpeni indokok: a bécsi tanár jóval többet kap a budapestinél, tehát a budapesti többet kell, hogy keressen a kolozsvárinál, és a kolozsvári fizetés megállapításánál tekintetbe kell venni a jogakadémiai tanárok 1000 Ft-os fizetését is. Joggal számolhattak továbbá az előkészítés szervezői azzal is, hogy viszonylag kevés lesz a pályázók között a tudományos képzettség nővumaival rendelkezők száma. Elsődlegesen a nyertesek életkorát illetett figyelni, s a tanszékhez jutott 40 főből 1872-ben 14-en huszonévesek voltak!⁴⁰

A pályázók többsége az 1840-es években született, egyetemi éveik a hatvanas évekre estek. Nemigen jutottak el a habilitációig, ráadásul azokkal kerültek volna egy szintre az anyagiak terén, akik épp őket tanították. Azaz bizonyítás nélkül kapták volna meg az államtól mindazt, amit a több éve vagy évtizede pályán lévő tanáraik.

Az első egyetemi vezetőket az új tanári kar választotta meg. Mikó miniszteri biztosi megbízásából adódóan nemcsak a megnyitó díszvendége volt

³⁹ MT jkv. 1872. április 28. (40. ülés, 5. pont)

⁴⁰ A kezdő tanári karban a huszonévesek közé tartozott a jogi karon: *Concha Győző* 26 éves (Marcaltó, 1846), *Plósz Sándor* 26 éves (Pest, 1846), *Óvári Kelemen* 28 éves (Pécs, 1844) *Korbuly Imre* 28 éves (Nagyderzsida, 1844) és *Vályi Gábor* 28 éves (Marosvásárhely, 1844); az orvosi karon: *Ajtai K(ovács) Sándor* 27 éves (Kolozsvár 1845), *Plósz Pál* 28 éves (Pest, 1844), *Fodor József* 29 éves (Lakócsa, 1843), *Schulek Vilmos* 29 éves (Pest, 1843); a bölcsészeti karon: *Meltzl Hugó* 28 éves (Szászrégen, 1846), *Hóman Ottó* 29 éves (Magyaróvár, 1843); a természettudományi karon: *Fleischer Antal* 27 éves (Kecskemét, 1845) *Koch Antal* 29 éves (Zombor, 1843), *Kanitz Ágoston* 29 éves (Lugos, 1843). A harmincas korosztályhoz tartozott, de 35 évnél fiatalabb volt a jogi karon: *Farkas Lajos* 31 éves (Bonchida, 1841), *Groisz Gusztáv* 32 éves (Kolozsvár 1840), *Jenei Viktor* 32 éves (Marosvásárhely, 1840), *Kolosváry Sándor* 32 éves (Kóródszentmárton, 1840); az orvosi karon: *Török Aurél* 30 éves (Pozsony, 1842), *Genersich Antal* 30 éves (Nagyszombat, 1842), *Machik Béla* 33 (Zágráb, 1839), *Brandt József* 34 (Pócstelke, 1838); a bölcsészeti karon: *Szász Béla* 32 éves (Nagyenyed, 1840), *Felméri Lajos* 32 éves (Székelyudvarhely, 1840), *Szamosi János* 32 éves (Kolozsvár 1840); a természettudományi karon: *Entz Géza* 30 éves (Mezőkomárom, 1842). Azaz 26 személy, tehát a kinevezett tanároknak jóval több mint a fele. Közülük csak a dőlt betűvel jelzett személyek kaptak rendkívüli tanszéket, a többi azonnal rendes tanár lett.

a kormány képviselőjében, hanem néhány nappal korábban ő vezette le az első kari (választói) értekezleteket is. Először érvényesült az erőssorrend. Berde Áron és Groisz Gusztáv a jogakadémia korábbi tanári karának erőssorrendjében az első két helyen, miként Czifra Ferenc az Orvos-Sebészi Tanintézetben a második helyen állt. Viszont a szolgálati idő szempontjából első Maizner János korábban igazgatói megbízást kapott, s a semmiből létrehozott másik két kar új dékánjai (Imre Sándor és Abt Antal) legalább komoly tanári múlttal rendelkeztek. Imre Sándor felsőoktatási gyakorlattal, Abt gimnáziumi tanári múlttal és habilitációval bírt. Az erőssorrend diktálta, hogy a jogász rektor mellé az MTTK-ról legyen prorektor, mert így biztosított a delegálási sorrend a következő tanévekre. Brassai prorektorságához tehát tudományos tekintélyének respektálása mellett az is hozzájárult, hogy végül is ki kellett engesztelni. Ő ugyanis a bölcsészkar filozófiai tanszékét gondolta magának, de az elemi mennyiségtant kapta. Mellesleg Eötvös még másvalakit szemelt ki erre a tanszékre, Kondor Gusztáv azonban 1871-ben Pestre pályázott. Eötvös és Pauler igyekezett megtalálni a lehető legjobb személyi megoldást az egyes tanszékekre, afféle irányított pályáztatás jegyében. Imre Sándort, Ladányi Gedeont, Szilasi Gergelyt előzetesen megkeresték a kérdéssel: akar-e pályázni. Ladányi például nagyon nem szívesen hagyta ott kedvenc városát, Debrecent. Eötvös még Heidelbergben ismerkedett meg Meltzl Hugóval, aki – erdélyi szász ember lévén – jól jött a csapatba. Egyedül Abt Antaltól nem tudni, hogy megkeresés nyomán pályázott vagy saját elhatározásából. A két bölcsészkar többi 35 feletti tanára – Finály Henrik, Szabó Károly és Martin Lajos – helyben volt, s nem utolsósorban ők lobbiztak a legtöbbet az egyetemért Kolozsváron. A másik két kar törzsállománya a megszűnt két intézmény tanári kara volt, a fiatalok pályázatait a hiányzó helyekre, tanszékekre fogadták be.

Komolyabb felsőoktatási gyakorlattal legfeljebb a két tanintézet tanári kara rendelkezett, ám például Schulek Vilmos csak 1872 tavaszán kapta intézeti kinevezését, egyáltalán nem is oktathatott még Kolozsváron. Lehet sorolni: Vályi Gábor sohasem tanított statisztikát, Fleischer Antal gyógyszerész diplomával tanított vegytant, úgyhogy bármennyire is sérelmes egy bizonyos tanári kör számára, a többség 1872-ben még nem bizonyított.

Az első tanári kar számos tagja rövid időn belül Budapestre távozott, illetve hamarosan igazi egyetemi problémává vált, hogy a tanárok csupán átmenetinek gondolták a kolozsvári professzorságukat, az első adandó alkalmalmmal mozdultak a fővárosi egyetem felé. Az alacsony fizetés mellett a gyatra felszerelést, a mostoha tanítási és kutatási viszonyokat szokás emlegetni, s bizony, nehéz lenne vitatkozni az idevonatkozó kritikai megállapításokkal. Egyet kell érteni Finály Henrikkal, hogy a kolozsvári egyetemet nem

szervezték meg, nem szerelték fel, megelégedtek azzal, hogy beindult az oktatás. Csoda hát, hogy azok a frissen végzett szakemberek, akiket akár a családi kötelek, akár a szakmai szocializációjuk a fővároshoz kötött, azonnal mentek vissza?⁴¹ Fodor József arra várt, hogy a pesti közegészségtant végre megszervezzék, Plósz Pál tudta, hogy az akkortájt Németországban dolgozó Ossikovszky József az igazi kiszemelt a kolozsvári tanszékére, s neki egyébként is csak egy jól felszerelt laboratórium kellett. Concha Győző és Plósz Sándor, valamint Schulek Vilmos és Hóman Ottó igazi „pestieknek” számítottak akkor is. Még az igazán kolozsvári Ajtai Sándor és Hegedűs István esetében is számolni kellett azzal, hogy tudományos szocializációjuk Pesthez kötötte őket, tehát ott is akarták a pályájukat kiteljesíteni.

A kialakult gyakorlatban a pesti egyetem gyakran élt az „agyelszívás” módszerével, az üressé vált tanszékekre meghívták a társtanszék tanárát. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a meghívást nem illett elutasítani sem, hiszen ez azt mutatná, hogy az illető nem tartja magát alkalmasnak a pesti professzorságra. Nagy bátorság kellett egy ilyen megkeresés elutasítására. Egyedül Davida Leó utasította vissza így a megkeresést. Összesítve: a kevés pénz, a gyenge felszerelés motivációja mellé oda illik gondolni a tudományos–szakmai szocializációt és az ambíciót, a szakmai közélet elvárásait is.

3.2. Az alapító tanári kar összesítő bemutatása

Születési hely (összesen 40 név)

Erdély: Berde Áron, Brandt József, Brassai Sámuel, Csiky Viktor, Farkas Lajos, Felméri Lajos, Jenei Viktor, Haller Károly, Kanitz Ágoston, Kolosváry Sándor, Meltzl Hugó, Mina János, Szász Béla, Szilasi Gergely, Vályi Gábor; és Kolozsvár: Ajtai Kovács Sándor, Groisz Gusztáv, Szamosi János; mindösszesen: 18 fő

Magyarország (szűkebb értelemben véve):

Pest–Buda–Óbuda: Finály Henrik, Martin Lajos, Plósz Sándor, Plósz Pál, Schulek Vilmos (összesen: 5 fő);

Dunántúl: Concha Győző, Entz Géza, Fodor József, Hóman Ottó, Óvári Kelemen (összesen: 5);

⁴¹ Finály Henrik szavai szerint: „Köztünk is vannak, akik csak fél szívvel a mieink, csak fél szemmel néznek kijelölt egyenes pályájukra. Szívük jobbik fele oda vonzódik a főváros húsos fazekaihoz, félszemük a budapesti egyetem tanszékeinek ürülését lesi. A vágyat nem vehetem senkinek rossz néven; de azt méltán kívánhatjuk, hogy a kolozsvári tanszékét ne tekintsék csupa lépcsőnek, vagy legalább ne mutassák ki oly világosan és nyíltan, hogy annak tekintik.” Beszédék 1874. 55.

Közép-Magyarország: Fleischer Antal, Maizner János (összesen: 2 fő);
Tiszántúl: Szabó Károly (összesen: 1);
Felvidék: Török Aurél, Genersich Antal; összesen: 2 fő
Partium (Bihar, Szilágy, Szatmár is): Abt Antal, Czifra Ferenc, Imre
Sándor, Korbuly Imre, Ladányi Gedeon; összesen: 5 fő
Délvidék: Koch Antal (összesen 1 fő). Szűkebb értelemben vett Magyar-
ország mindösszesen 21 fő.
Horvátország: Machik Béla (összesen 1 fő).

Vallás

Római katolikus 21 fő; református 8 fő; evangélikus 5 fő; izraelita 3 fő
(ebből ketten később római katolikusok lettek); unitárius 2 fő; görögkatoli-
kus 1 fő; mindösszesen: 40 fő.

Honoris causa

Természetesen a doktori eljárások lefolytatása, a doktori címek odaítélése tisztán a karok kompetenciája volt, s mint ilyen, a karok történetéhez tartozik. Ám a *Honoris causa* az egyetem történetének első időszakában egyetem szintű gondnak bizonyult, mert az új tanári karon belül számosan nem rendelkeztek doktori oklevéllel sem, nemhogy a későbbi kinevezésekhez elengedhetetlen habilitációval. Maga az egyetemi gyakorlat követelménye, hogy a professzori gárda nagyjából egyforma kvalifikációval rendelkezzen. Nem elfogadható, hogy a leendő doktorokat olyasvalaki vizsgáztassa, aki maga nem rendelkezik doktori fokozattal. Viszont épp az ő munkájuk révén is formálódott egységessé a magyar tudományegyetemek általános követelményrendszere.

Az alapítók közül az érintettek többsége 1873. július 17-én vette át a saját tudományterületére érvényes *Honoris causa* oklevelét. *Jogász*: Berde Áron; *bölcsész*: Felméri Lajos, Finály Henrik, Imre Sándor, Ladányi Gedeon, Szabó Károly, Szamosi János, Szász Béla (később, 1881. március 25-én Szilasi Gergely), *MTTK*: Brassai Sámuel, Martin Lajos, Koch Antal (1874. január 7., január 24., július 16.). Ugyanilyen megfontolásból adtak doktori oklevelet az *orvoskaron* Mina János részére 1874. június 4-én (*Honoris causa* Dr. Chirur). A bölcsészkaron 1902-ig kellett *Honoris causa* doktori címet adni a frissen kinevezettek számára.

Állami elismerés

Az egyetemi tanárok többéves, illetve több évtizedes szakmai munkájuk állami elismerése jegyében *címzetes királyi udvari tanácsosok* lettek. Az egységes bértábla bevezetése magával hozta az új ötödéves korpótléki rendszert, azaz huszonöt év tanári munka után a VI. kategóriából átsorolták az illetőt az V. kategóriába, s a nyugdíj szempontjából egyáltalán nem mellékes jövedelemgyarapodáshoz a megítélt tanácsosi cím sem jött anyagilag rosszul. Ami a nemességet illeti: könnyen előfordulhatott, hogy a kinevezett tanár nemesi származású volt, azaz nagy múltú nemesi család előnevét viselte (pl. hilibi Haller Károly, ponori Török Aurél vagy szemerjai Szász Béla). A szerzett nemesség a legmagasabb uralkodói elismerés, mely tudományos munkáért járhatott. Az alapítók közül nemességet kapott Finály Henrik, Meltzl Hugó, Genersich Antal, Koch Antal, Entz Géza és Brandt József. (A Groisz család esetében a nemesség az apának járt volna, aki épp az eljárás idején halálozott el.) Tegyük még hozzá a később kinevezett Purjesz Zsigmond, Davida Leó és Klug Nándor neveit, akik szintén nemességet nyertek eredményes professzori munkásságukért.

4. Az elhelyezés

Az alapítás igazi, hosszú távú problémája az új egyetem szervezeti egységeinek elhelyezése volt. A pesti Ludovika épülete üresen állt, csak felszerelésére várt, a kolozsvári egyetem elhelyezésére azonban komoly akcióttervet kellett kidolgozni. Alapjában véve két épület állt rendelkezésre: a Gubernium épülete (Rektori Hivatal, Gazdasági Gondnoki Hivatal, Quaestura, valamint négy elméleti orvosi intézet, a bölcsészkar két kvázi intézete és az MTTK legtöbb intézete) és a Lyceum épülete (jogi kar a II. emeleten és a földszinten két orvosi intézet), továbbá a Karolina Kórház a klinikák számára; a Gubernium telkén levő szolgálati lakás a vegytannak, a kolozsmonostori állatkóroda s az EME Mikó utcai épülete az állattan és a növénytan részére; végül a fűvészkert, ötven évre átadva az egyetemnek. Bizonyos orvoskari intézetek szétszórva a városban, magánházakban működtek. Aula híján évtizedeken keresztül a Vigadóban tartották az ünnepeket. Az egyetemi építkezések külön fejezet, ám a telekvásárlás a kezdetek akut problémája lett.

A Budapestről érkező szakértők gyorsan meggyőződtek arról, hogy az egyetem fejlesztése építkezésekkel kezdődik, s a legegyszerűbb megoldás: a meglévő épület lebontása és új építése az üressé vált telken, de a leg-sürgősebb feladat az orvoskari szétaprózottság megszüntetése. A Karolina

Kórház felújítását szintén építkezésekkel lehetett megoldani, az orvosképzés és a betegellátás egybejárású feladatainak megoldásával. Még a boldogult emlékű csíkszerdai Szabó József, az Orvos-Sebészi Tanintézet hajdani igazgatója tette fel a kérdést: hova építsük az új országos kórházat?⁴² Röpiratában húszéves (1863!) problémának nevezte a kórházépítés városi ügyét, a napirenden levő, egymással vitatkozó terveket egyaránt rossznak mutatta be, s egy harmadik megoldást javasolt. Sejtetni engedte, hogy telekspekuláció akadályozza a megoldást. Húsz év múlva (!) Trefort elkeseredetten fakadt ki egy országgyűlési vitában: hamarabb tud tíz házat felépíttetni Pesten, mint egyet Kolozsváron. Újabb húsz év múlva (már 1904-ben járunk!) Davida Leó érdemei közé sorolták, hogy kellő ügyességgel tudott elfogadható áron telkeket szerezni a kórházépítéshez; megérdemli tehát a nemességet ilyen aspektusból is.

⁴² MNL OL.F 120. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak Vegyes normália gyűjtemények. Szabó József röpirata 1863. április 8-i dátummal jelent meg.

TELKEK, ÉPÜLETEK, ÉPÍTKEZÉSEK – AHOL AZ EGYETEMI MUNKA FOLYT

Az egyetemi főépület kivitelezésének befejezésekor, 1904 szeptemberében Apáthy István leköszönő rektor felidézte azt a véleményt, amely szerint a kolozsvári egyetemet „intézetenként egy darab spongyával és két darab krétával alapították meg”.¹ A sarkított megállapítás arra utalt, hogy 1872-es megnyitásakor a kolozsvári egyetemnek sem elhelyezése, sem felszerelése nem volt méltó egy országos rangúnak szánt tanintézményhez. És egy évtizednél tovább tartott szűkölködő állapota, amíg az egyes tanszékek beszerezték az alapvető tanítási eszközöket, s még tovább, amíg megfelelő épületekhez jutottak. Mégis: az, hogy 1872 őszén az egyetem megnyílhatott Kolozsvárott, ez elsősorban annak köszönhető, hogy rendelkezésre állottak olyan épületek, amelyekben a tanítást – bármilyen erős kompromisszumokkal is – meg lehetett kezdeni. Két karnak ugyanis előzményeül egy-egy akadémia szolgált, ezeknek voltak helyiségei, csak a tanári karukat kellett kiegészíteni. Két kar és a központi hivatalok elhelyezésére éppen megürült két, jezsuitáktól épített, addig kormányiszervi épület. Ezekhez járult még az EME kertje és két épülete.

I. A munkába indulás színhelyei

1. A jezsuita, majd főkörmányszéki épületek

Az egyetem mai központi épületének helyén, a Bel-Farkas (ma Kogălniceanu) utca és Bel-Torda (ma Egyetem, azaz Universităţii) utca találkozásánál a 19. század végéig két barokk épület állott, egy egyemeletes és egy kétemeletes. Mindkettőt még a jezsuiták építették a 18. században. A jezsuitáknak a 18. század első éveiben sikerült a Farkas utca végén – ahol már volt imaházuk – egy kiterjedt telekegyüttest megvenniük, ahova aztán egymást követően felhúzták templomukat és öt épületüket. 1725 és 1728 között rendre ide átköltöztek, s az óvári kolostorukat és templomukat átadták a ferenceseknek. Az új templomot 1718 és 1724 között emelték. A templom homlokzatának folytatásaként egy a Farkas utca felé behajló emeletes épület állt, minden valószínűség szerint ez volt a legrégebbi, talán már a

¹ Beszédék 1905. 9.

templom építésekor is létezett. Később a rendi és tanintézeti vezetés is itt székelt. A Farkas utca és Bel-Torda (Egyetem) utca tulsó sarkára épült Nemesi Konviktus szép barokk kapuján olvasható az 1735-ös befejezési évszám. Az Egyetem utca nyugati oldalára kiépített Szeminárium, utóbb Szent József Fiúnevelde hajlékát 1728 táján fejezték be. A Farkas utcában, a konviktustól keletre volt egy emeletes gimnáziumépületük. S végül a templom mögötti telekre felhúztak egy hatalmas, kétemeletes, T-alakú épületet, melynek egyik szára kapcsolódott a templom szentélyéhez. Ennek építése 1752 és 1765 közöttre tehető. Valószínűleg az akadémiai tagozat működött itt.² A jezsuita rendet 1773-ban pápai bullával feloszlatták, s a kolozsvári tanintézet vezetését 1776-ban a királynő a piaristáknak adta át, de az általa 1774-ben létesített jogi és az 1775-ben felállított orvosi kart jórészt függetlenítette tőlük.

A piaristák alig tudták kihasználni a sok épületet, a régebbiek karbantartása is gondot okozott. Így történhetett meg, hogy miután 1790-ben Kolozsvárra költözött Erdély vezető kormányzati szerve, a Gubernium (Főkormányzóság), s ez székhelyet keresett, bérbe adták nekik a templom melletti két épületet, az ó- és újkollégiumot. Az eladásra 1826-ban érkezett meg az udvari jóváhagyás. Úgyhogy 1829-ben megkötötték a Tanulmányi Alap – mint eladó – és a Királyi Gubernium, valamint az erdélyi „jurisdictionok” (nemesség, szász nemzet, királyi és mezővárosok) – mint vásárló – között az adásvételi szerződést.³ Ennek néhány kitétele utóbb az egyetemre is áthárult: a templom sekrestyéje és a harangozó lakását kell biztosítani, a kriptához és a karzathoz a le- és feljárás szintén biztosítandó, a hátsó udvaron lévő csillagvizsgáló torony a katolikusoké marad, s mindaddig, amíg létezik, oda szabad feljárásuk legyen; a templom toronyórájának fenntartását fel-fele részben biztosítják. A nem csekély vételárát (60 894 ezüst forint) tíz év alatt fizették ki, úgyhogy 1840. szeptember 9-én történt meg az ünnepélyes birtokba iktatás.⁴

Az 1867-es kiegyezést követően helyreállt Erdély és Magyarország uniója, így fölöslegessé vált a Gubernium.⁵ 1869. április 31-én ünnepélyesen feloszlott a Királyi Főkormányzóság, helyét a Királyi Biztosság vette át, mely 1872. szeptember 30-ig működött a kettős épület néhány helyiségében. Akkor adta át a Belügyminisztérium a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak az épületeket, de megelőzően a belügyisek minden jobb bútordarabot elszállítottak. A kolozsvári egyetemalapítás atyjaként számontartott báró

² BIRÓ 1945. 10–11.

³ SAS 1999. 78–81.

⁴ RNLKML 315. fond 69–1912/13. E. T. sz.

⁵ GAAL 2016. 76.

Eötvös József miniszter 1869. szeptember 20–23. közötti látogatásakor az egyetem felállítási körülményeiről tájékozódott, s a volt guberniumi épületeket is megtekintette, úgyhogy törvényjavaslata benyújtásakor tisztában volt az elhelyezési lehetőségekkel. A két jezsuita (főkormányiszéki) épület közül csak a templom homlokzatához kapcsolódó egyemeletes barokk portális épületről maradt fenn több korszakból is felvétel, a hátsó kétemeletes épületről egyetlen kép sem ismert.⁶ Az Egyetemi Tanács levéltári iratanyagában megtalálható mindkét épület szintjeinek alaprajza, sőt a helyiségek 1873-as elosztásának – minisztériumba felterjesztett – kimutatása is.⁷

Az egyemeletes ókollégium a Gubernium idejében is reprezentatív helyiségeket foglalt magába, itt volt a kormányiszéki elnök irodája, és a tanácsüléseket is itt tartották. Az épület az utca felé a földszinten 11, az emeleten eredetileg 12 tengelyes volt, de itt a lépcsőházat megvilágító két ablak közül a délre esőt egy szoborfülkévé alakították át. A lépcső kétfordulós volt. A homlokzat felé esett a pihenő. A földszinten 25 számozott helyiséget vettek nyilvántartásba. (Két, a templommal szomszédos helyiség az egyház használatában lévén nem kapott számot.) A kaputól balra négy helyiség az egyetemi gondnok lakását képezte, a kaputól jobbra egy udvar felé eső folyosóból kialakított előszobán át lehetett a gondnokság és a Quaestura két-két hivatali helyiségébe jutni. A délre eső utolsó helyiség és a hozzá tartozó folyosórész a pedellus lakásául szolgált. Volt az épületnek a kapuval szemben egy 6 méteres hátsó kiszögellése, ebben egy nagyobb szoba az éremtári szolgának képezte a lakását. Az emeleten a lépcsőtől balra a folyosóról nyílt a természettudományi, utána a bölcsészkar dékáni irodája, majd az orvosi kar kéthelyiséges dékánija. Az előbbi két karnak az udvar felé eső kiszögellésben volt egy közös irodahelyisége is. A lépcsőtől jobbra feküdt a rektor tágas irodája, s utána az Egyetemi Tanács két irodahelyisége. A rektorhoz csak ezeken át lehetett bejutni. Itt, az elrekesztett folyosórészben a szolgák tanyáztak. A déli épületvégen lévő folyosószakasz és a belőle nyíló szoba a jogi kar dékáni hivatalát fogadta be. Ezek szerint az egyetem vezető szervei mind elfértek ebben az 51 m hosszú és 12 m széles épületben.

A kétemeletes újkollégiumot többnyire főépületként emlegették. Ennek egy keskenyebb, 68 méteres, egy szobasoros szárnya a templom szentélyének folytatásában épült, 12 ablakkal nézett a Király (ma: I. C. Brătianu)

⁶ RNLKML 315. fond 363–1896/97. E. T. sz. Ebben felsorolja az 1896-os millenniumi kiállításra küldendő egyetemi anyagot. Köztük szerepel 24 darab 17×23 cm-es Dunky Ferenc készítette felvétel az egyetem és a Karolina Kórház régi és újabb épületeiről. E felvételek Kolozsvárott nem találhatóak meg.

⁷ RNLKML 315. fond 539–1873/74. E. T. sz. 1874. jún. 28-án adta át az Egyetemi Tanácsnak a rajzokat Székely János mérnök. 1060–1873/74. E. T. sz.

utcára. A templom felőli végen az udvar felé esett a kétfordulós lépcsősor. Erről széles folyosóra lehetett jutni, amely a csatlakozó szárnyig tartott, s innen nyílt az első hét, Király utcára néző szoba. A legnagyobb, kétablakos, 8. számú helyiség csak a 7. szobán át, vagy a 9.-en keresztül volt megközelíthető. A 9. szobához az udvar felé csatlakozott egy háromfordulós, kis (8×9 méteres) lépcsőház, amelynek tetején még a jezsuiták kialakították a csillagvizsgálótornyot. A szárny keleti végén egy nagyobb, kétablakos terem volt, melyet csak a 9. szobán át lehetett megközelíteni.

E kelet–nyugati szárnyhoz derékszögben csatlakozott az 5–6–7-es szobák szintjén egy délnek vivő, 65 m hosszú, 17,25 m széles szárny, melynek nem volt minden emeleten egyforma a beosztása. Nyugati oldalán széles folyosó futott végig, mely a déli végnél bekanyarodott, s ott nyílt a hatosztatú illemhely minden szinten. Itt, a végen viszont volt az épületnek egy 9×16 méteres kiszögellése nyugat felé, mely egy keskenyebb előszobából és egy abból nyíló nagy teremből állott. Valószínűleg ezt utóbb építették. Ez az észak–déli épületszárny kettéosztotta az udvart: a nyugatra, a két épület közé eső részt első, a keletre eső részt pedig hátsó udvarnak nevezték. A hátsó udvaron a Farkas utca felé állt még egy tízhelyiség, földszintes ház is.

Az alaprajz első pillantásra elárulja, hogy az épület több szakaszban épülhetett, s ebből fakadtak hibái is. Közülük a legszembetűnőbb, hogy a két lépcsőház között csak három termen át lehetett közlekedni. Ha ezek valamelyikét lezárták, le kellett menni az udvarra, s az egész délnek vivő épületszárnyat megkerülve a másik lépcsőn felmenni az onnan nyíló termekhez. Ezenkívül a méteres szélességű falakon nyitott keskeny ablakok a többnyire egyablakos helyiségekbe kevés fényt eresztettek be. Lakószobának egykor megfeleltek, de tanteremként, laboratóriumként alig voltak használhatók.

A főépület földszintjének nagy részét eleinte a guberniumi levéltár foglalta el. Ennek helyére költözött be 1874-ben a könyvtár, mely felölelte az EME gazdag gyűjteményét és a kialakulóban lévő egyetemi könyvtárat. A Király utcai szárnyból négy, a délnek vivő szárnyból hat helyiség, továbbá e szárny végén a nyugatnak kiugró toldalék tartozott a tékához. E toldalékban lakott a könyvtárszolga, s itt alakították ki a kéziratárát. Az illemhelyek felé bekanyarodó folyosóról lépcsőn ki lehetett jutni a hátsó udvarra, s itt egy félszuterén része is volt az épületnek, ahol még két könyvtárszolga kapott lakást. A templom folytatásában következő földszinti hat helyiség az EME Érem- és Régiségtárát fogadta be.

Az I. emelet templom felől következő első négy helyisége az Állam-orvostani Intézetnek jutott. Ezt követte az Állatjárványtani Intézet két helyisége. Az épület végéig sorakozó négy terem a bölcsész- és természet-tudományi karok közös tanterme volt. A délnek futó szárnyból hat termet

az Élet- és Szövettani Intézet foglalt el. Két helyiség a bölcsészkaré volt. A nyugati kiugró egykor az „országháza” tanácskozójául szolgált, most egyetemi tanácsterem lett.

A II. emelet templomot követő hat terme a Kórbonctani Intézetet fogadta be. Folytatólagosan az Ásványtani Gyűjteménytár következett négy helyiséggel. Még a délnek futó szárny első helyisége is hozzájuk tartozott. A következő négy helyiség az Általános Kór-, Gyógy- és Gyógyszertani Intézeté volt. A szárny közepétől az illemhelyekig, sőt még a nyugati kiugró rész is (nyolc helyiség és széles folyosószakasz) a Természettani Intézethez tartozott. Ennek volt a legkielégítőbb az elhelyezése.

Általános volt a helyiségek miatti elégedetlenkedés. Hol valamelyik szomszédos helyiséget kérték el egy másik kartól vagy intézettől, hol cserélni szerettek volna egymással. 1873-ban minden fontosabb helyiségbe bevezették a vizet és a világításra használt gázt. A vizet kutakból pumpálták egy magasan fekvő tartályba. 1884-ben a Természettani Intézethez gáz-motorttal hajtott dinamo-elektrikus gépet szereltek fel, melyhez azután a vízpumpát is hozzácsatolták. Az első években helynyerés céljából néhány fontosabb cserét és épületalakítást is lebonyolítottak. A legfontosabb csere mai szemmel nézve eléggé meglepő: Török Aurél, az Élet- és Szövettani Intézet főnöke elérte, hogy 1874-ben az ő intézetét telepítsék át a neki jobban megfelelő ókollégium öt helyiségébe, s onnan a három dékáni hivatalt tegyék át a főépület első emeletére.⁸ Így ezután csak a jogi dékán maradt az ókollégiumban. A másik módosítás a függőfolyosók építése volt. Bár a városi Királyi Mérnöki Hivatal nem találta kivitelezhetőnek, végül mégis megoldották, hogy 1874-ben az első, azután a második emeleten a belső széles folyosó ablakai elé egy függőfolyosót építsenek, mert ezzel a belső folyosó felszabadult az átjárástól, s helyiségekre feloszthatóvá vált.⁹ Ismételten kérték a Király utcai szárny végén mutatkozó repedések kijavítását.¹⁰ Az 1880. október 3-i földrengés után ezek veszélyessé váltak, úgyhogy a falakat vaskulcsokkal erősítették meg.¹¹

Még a Guberniummal kötött szerződésből fakadóan a csillagvizsgáló a római katolikusoké maradt, s azt a matematikát tanító piarista tanárok kezelték. 1887-ben a minisztérium 1000 forintért megvásárolta a csillagdát

⁸ RNLKML 315. fond 1334–1873/74. E. T. sz.

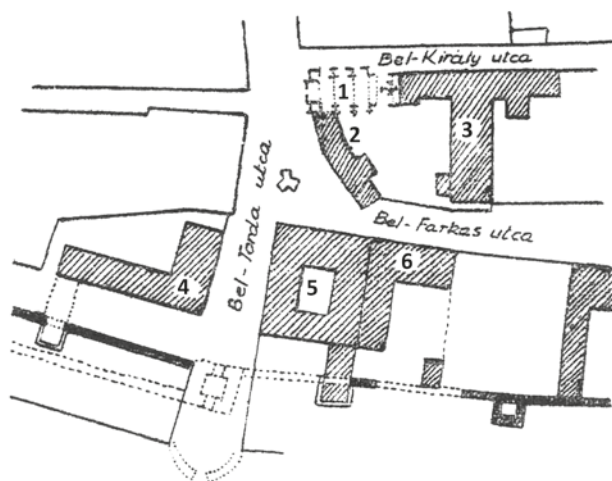
⁹ Beszédek 1876. 15.

¹⁰ RNLKML 315. fond 176–1880/81. E. T. sz.

¹¹ MÁRKI–PISZTÓRY 1896. 37–43.

az egyetem részére,¹² s ezután a felsőbb matematika tanára, Martin Lajos lett az óre. Egyetlen helyiségben tárolták a felszerelést.¹³

Anélkül, hogy a következő években történő helyiségcseréket érintenénk, ki kell térnünk a Vegytani Intézet helyzetére. Épülete a hátsó udvarnak a Farkas utcai határán terült el: két szobasoros, tíz helyiségből álló, az utcára nyolc ablakkal tekintő földszintes, rozoga ház volt. Korábban a guberniumi szolgák lakhelye volt, azután az 1868-ban felállított Telekkönyvi Hivatalt helyezték el benne. Bizonyára külön fekvése miatt szánták az esetleg mérgező, kellemetlen gázokat kibocsájtó intézet székhelyéül. Az első tanévben Fleischer Antal professzor nem is tudott benne tanítani, mert az épületet át kellett alakítani, s a minimális eszközökkel felszerelni. A berendezések tanulmányozása céljából külföldi útra is támogatást kapott. Jellemző, hogy amikor 1882-ben az intézet végre újonnan épült saját helyiségébe költözhetett, több intézet is pályázott a rozoga épületre, végül a Közegészségtani Intézet kapta meg.¹⁴ Mikor aztán 1889 őszére ez is saját, új otthonába költözhetett, már lebontásáról döntöttek. Egy 1892 januárjából fennmaradt tervrajz szerint az épületnek csak az utcai falát hagyták meg – a nyolc ablaknyílást befalazva – kerítésnek.¹⁵

9. kép Egykori jezsuita, majd piarista épületek a Farkas utca elején.
1. templom; 2. ókollégium; 3. újkollégium; 4. Szent József Fiúnevelde;
5. nemesi konviktus és piarista rendház; 6. líceum

¹² RNLKML 315. fond 220–1886/87. E. T. sz.

¹³ JÓZSA 2015. 165–171.

¹⁴ RNLKML 315. fond 388–1883/84. E. T. sz.

¹⁵ RNLKML 315. fond 812–1891/92. E. T. sz.

2. A Mikó-kert

A bölcsészkarnek teljes munkatere a főépületben volt. A természettudományi kar két intézete viszont távolabb, a Mikó-kertben – vagy más elnevezés szerint Múzeumkertben – feküdt. Ezt a 12 holdas kertet a rajta fekvő két nagyobb épülettel 1859-ben, az EME alapításakor gróf Mikó Imre adományozta az egyesületnek. Az egyik épületet még az előző tulajdonos, gróf Bethlen Lajos építtette klasszicista stílusban, nyaralónak Kagerbauer Antallal, a kor neves kolozsvári építészevel. Az EME 1872-ben az állammal kötött szerződés értelmében gyűjteményei mellett ezt a telket és épületeit is bérbe adta a megnyíló egyetem részére. A félreeső földszintes épület korábban gazdatiszti lakként szolgált. Összesen hat helyiséget kapta meg a Növénytani Intézet. A nedves épület semmiképpen sem felelt meg a céloknak. A kert egy részét már Brassai is fűvészkertként hasznosította. Az intézet első igazgatója, Kanitz Ágost körülbelül 30 ezer m²-t vett használatba botanikus kertként.¹⁶ Mikor a részben e telekre emelt Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikát építeni kezdték, ezt az épületet lebontották. Az intézet már korábban, 1889-ben megkapta a saját, új épületbe költöző Élet- és Szövet-tani Intézet öt helyiséget is a főépület második emeletén. Utóbb, mikor a könyvtár 1895-ben kiköltözött a főépület földszintjéről (a már fölhúzott új keleti épületszárnyba), átmenetileg a könyvtár tizenegy nedves földszinti helyiséget is a Növénytani Intézet foglalhatta el.

Az Állattani Intézet a kert közepén fekvő Mikó-villát kapta székhelyül. Itt, a földszinten egy előcsarnok és négy nagyobb helyiség, az emeleten pedig mindössze két helyiség volt. A földszinti helyiségek alá egy nyári konyhát és pincét is kialakítottak. Ezekbe kellett a gyűjteményeket, a tantermet és a laboratóriumokat kialakítani. Amikor az intézet második igazgatója, Apáthy István 1894-ben megkapta helyettesként az orvoskar Szövet- és Fejlődéstani Intézetét is, s annak előadásait, gyakorlatait szintén itt tartotta, az épület túlzásúfolttá vált. Az intézetbe 1892-ben ért el a gáz- és vízvezeték. Rendre a pincétől a padlástérig és a lépcsőházig minden területet alkalmassá tettek laboratóriumi munkára. Végül 23 helyiséget alakítottak ki.¹⁷ A Mikó-kert nyomorúságai közé tartozott, hogy kívül esett a belvárosi körzeten: a Külső-Alsó Szén (utóbb Mikó, ma Clinicilor) utcában nem volt se járda, se kövezett kocsúút, úgyhogy esős időben alig lehetett megközelíteni. Deszkalapokat fektettek le, s azon jártak. Többször kérték a várost az út kiépítésére.¹⁸

¹⁶ RICHTER 1903. 98–107.

¹⁷ APÁTHY 1903. 37.

¹⁸ Beszédék 1877. 14.; RNLKML 315. fond 128–1880/81. E. T. sz. Szádeczky Gyula dékán egy 1,5 m széles kockakő járda építését kérte 1900. február 23-án. RNLKML 826–1899/900. E. T. sz.

3. *A líceumépület*

Az egyetemi főépülettel szemben, a Farkas utca déli során feküdt a líceumépület. Ezen a helyen a jezsuiták idejében egy emeletes gimnáziumépület állt. Az 1798. augusztus 31-én kitört tűzvész a város egész déli felét elpusztította. A gimnáziumépület is súlyosan károsodhatott. Valószínűleg csak részben állították helyre, majd elhatározták egy teljesen új épület emelését. Friedrich Thallingert, az 1786-ban Pesten diplomát nyert, az Országos Építési Hivatal (Aedilis Directio) igazgató mérnököt kérték fel a tervezésre. 1817. május 16-án kezdődött el az építkezés Winkler György és Kiermayer Keresztély pallérok vezetésével. 1819. április 24-én ünnepélyes alapköletelt tartottak Szabó János apátplébános vezetésével. A kétemeletes épület 1821-re készült el, mint arra homlokzati felirata is utal.¹⁹ Itt kapott helyiségeket a Királyi Jogakadémia és az Orvos-Sebészi Tanintézet is.

Az egykori líceum jogi kara, majd az 1863-ban²⁰ újjáalapított Királyi Jogakadémia itt négy tágas tanteremmel és egy tanácsteremmel rendelkezett a második emelet Farkas utcára néző homlokzati szárnyában. Valahol még egy kari szolgának való lakást is kialakítottak. A tanácsteremben kis szakkönyvtárat létesítettek. E helyiségek a megnövekedett számú tanári kar s a gyors ütemben szaporodó diákság igényeit is kielégíthették.

Az épület földszintjén a kocsikaputól keletre hat helyiségben helyezkedett el a Leíró- és Tájékozástani Intézet. Itt volt múzeumi rész, hullaázttató, külön tanári iroda és előadóterem boncasztallal. Vívezetékekkel nem rendelkeztek. Eleve meglepő, hogy egy iskolaépület egyik szárnya bonchelyül szolgáljon. A városi tanács már 1876-ban felszólította az egyetemet, hogy az orvoskari intézeteket távolítsa el az épületből. 1878 novemberében 1879. március 1-jét jelölték meg az elköltözés határidejéül. De nem volt hová költözni. Sőt Török Aurél helyettes bonctanár egy emlékiratot is megfogalmazott, amelyben rámutatott, hogy sem a kiáramló szag, sem az utca, illetve az iskola közelsége nem veszélyezteti a közegészséget. Amúgy is, 1828 óta ott működik az intézet, eddig senkit sem zavart.²¹ A líceumépület tágas udvarának délkeleti sarkában volt még az Élet- és Kórvegytani Intézet külön épületben elhelyezett négy helyisége.

¹⁹ „FRANCISCO I AVSTR[IAE] IMP[ERATORE], / GEORGIO C[OMITE] BANFFY GVBERN[ATORE] / LYCEVM REGIVM / E REDIT FVNDI STVDI[ORUM] CATH[OLICI] / MAGNIFICENTIVS REAEDIF[ICAVITUR]. / MDCCCXXI” (I. Ferenc Ausztria császára, gróf Bánffy György kormányzó idejében a Katolikus Tanulmányi Alap költségén a Királyi Líceum pompásabban újjáépített.) A felirat a kommunizmus idején pléhtáblával volt elfedve, 1990-ben vált ismét láthatóvá. A piarista korszakról: ERDÉLYI 1898. 98–99. Az épületben ma a Báthory István Elméleti Líceum működik.

²⁰ SZÖGI–VARGA 2011. 263.

²¹ RNLMMML 576. fond 301. állag 132–1878/79. O. K. sz.

A líceumépület használatát már 1874-ben felmondta a Római Katolikus Státus igazgatótanácsa. Először jogi vita keletkezett a felmondás érvényességéről, hiszen a felsőfokú akadémiák használatára is épült az ingatlan, s korábban a jogakadémia és az Orvos-Sebészi Intézet gond nélkül működhetett helyiségeiben. Végül az állam elismerte a Státus tulajdonjogát, s bérfizetésben egyeztek meg. 1876-ban a Státus meg is indokolta a kiköltöztetési igényét: fizikai, vegytani és növénytani előadótermeket és szertárt akar létesíteni a felszabaduló helyiségekben.²² Nagyjából kétévenként megújították a bérleti szerződést. 1888-ra elkészült az új anatómiaépület, s a Bonctani Intézet oda költözött. Ekkor helyére a katolikusok lehozták a második emeletről a könyvtárat, s ott még helyiséget bocsátottak a jogi kar rendelkezésére. 1891-ben a Státus már csak egy évre, 1892. július 31-ig volt hajlandó meghosszabbítani az Élet- és Kórvegytani Intézet bérletét, mert helyére tornacsarnokot kívánt építeni. Miniszteri javaslatra az a megoldás született, hogy az Élettani Intézet éppen kinevezett igazgatóját, Udránszky Lászlót felkérték, hogy vállalja el helyettesként az Élet- és Kórvegytani Intézet vezetését is. Udránszky kedvező válasza nyomán az utóbbi intézet szintén az éppen befejezett élettani épületbe költözött, s a továbbiakban 1919-ig ott működött ideiglenes jelleggel. A jogi kar 1895 őszén költözött át az egyetem új épületének éppen befejezett keleti szárnyába. Ezután az egyetem már nem használta a líceumépületet.

4. Az orvosi kar intézetei és kórházai

Közismerten az egyetemek legköltségesebb kara az orvostudományi. Itt nemcsak intézetekre, laboratóriumokra van szükség, hanem kórházakra is. Ezek viszont célszerű épületeket igényelnek. Sok egyetem ezért nélkülözi is e kart, vagy csak fokozatosan építi ki. Kolozsvárott egyszerre beindulhatott az orvoskar, s ez két – akkoriban külön álló – intézménynek köszönhető: az Orvos-Sebészi Tanintézetnek és az Országos Karolina Kórháznak.

Az Orvos-Sebészi Tanintézet 1775-ös megalapításától fogva lassan, fokozatosan fejlődött ki. A kezdetektől sebészeket képzett. 1870-től négyéves képzés után sebészmesteri diplomát nyújtott az intézmény.²³ Ekkor már kilenc tanár oktatott. Rangjukat jelzi, hogy közülük nyolcat kineveztek az egyetemi karra, kiegészítésükre csak három új tanszéket kellett meghirdetni. A karnak hét intézete kezdte meg, illetve folytatta működését.

²² RNLKML 315. fond 312–1876/77. E. T. sz.

²³ SZÓGI–VARGA 2011. 267.

A líceumi épületben maradt továbbra is a Leíró és Tájbonctani, valamint az Élet- és Kórvegytani Intézet. A központi épületben került elhelyezésre az újkollégium első emeletén, majd az ókollégiumban az Élet- és Szövetteni Intézet. A második emeleten a Kórbonctani Intézetnek voltak helyiségei. De itt csak az előadások és a mikroszkópos gyakorlatok folytak. A Karolina Kórház udvarán egy istállóból kialakított, fűtés és vízvezeték nélküli, kéthelyiséges ideiglenes épületben történt a hullaáztatás, boncolás, illetve szárítás és raktározás. Az Általános Kór-, Gyógy- és Gyógyszertani Intézet a főépület második emeletén eleinte négy, majd a folyosó elrekesztése után hat helyiséggel rendelkezett. A padlásfeljárónál kísérleti nyulak ketrecét tartották, az udvaron pedig kutyaóljuk volt. Az Államorvostani Intézet a főépület első emeletén, rögtön a templomhoz csatlakozó helyiségek sorából négygel rendelkezett. Az Állatjárványtani és Állati Rendészeti Intézet az első emeleten, az előző intézet mellett bírt két helyiséggel. A beteg állatok vizsgálata, gyógyítása, illetve boncolása a Kolozsmonostori Gazdasági Tanintézet állatkórházában történt. Ezek az intézetek az egyetem részeként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennhatósága alá tartoztak.

Az Országos Karolina Kórház az egyetem megnyitásakor és még évtizedekig a Belügyminisztérium alárendeltségében működött, úgyhogy kerekében az oktatás csak másodlagos szempontnak számított. S csak esetleges volt, hogy valamelyik tárgy professzorát egyben a kórházi osztály főorvosává is kinevezzék. A kolozsvári kórház felállításáról az 1810–1811-es Erdélyi Országgyűlés hozott határozatot. Ennek részére uralkodói jóváhagyással több eddigi alapot átirányítottak a kórház javára. A fő indítékot azonban I. Ferenc király és felesége, Karolina Augusztia 1817. augusztusi kolozsvári látogatása adta meg. Ekkor ugyanis a királyné 10 000 forintos adományt tett a kórház felállítására. A szoba jövő négy épület közül az Óvárban üresen álló apácázárdát találták megfelelőnek. Még további gyűjtés után 1820-ban nyílhatott meg az intézmény. Az udvartól kérték, hogy a kórház viselhesse Karolina császárné nevét. Az ezt jóváhagyó 1820. november 17-i leirat egyben azt is kikötötte, hogy a kórház az Orvos-Sebészi Tanintézet tanulóinak az oktatását is szolgálja. A mindössze négy női és ugyanannyi férfi ágygal megnyíló intézmény a szegény, elesett betegek ápolására, gyógyítására, tisztességes eltemetésére létesült.²⁴

A kórház ágyai fokozatosan szaporodtak 20 körülire. Az idők során két osztálya különült el, a belgyógyászati és a sebészeti. 1850 táján szükségessé vált bővítése, 1852-ben a kórház „kiepítéséről” tárgyaltak, 1873-ban pedig bizottság létesült Filep Sámuel főispán vezetése alatt, hogy az új kórház

²⁴ JAKAB 1888. 718–721.

megtervezését és építését irányítsa.²⁵ A klinikus tanárok be is nyújtották ágyigényeiket, nem kevesebb, mint 540 fekhelyet szerettek volna biztosítani. Azt is kérték, hogy az elméleti intézetek a „kórodák közelében” épüljenek, s az egész kórház tartozzék az oktatásügyhöz.²⁶ Az ekkori tervezetésekből csak annyi valósult meg, hogy a Mikó-kert közelében megvettek két telket a kórházak céljára. A szomorú valóságot az az 1872. augusztus 12-én Maizner János igazgatótól aláírt kimutatás tükrözi, amelyet azért állítottak össze, hogy kimutassák, az egyetemivé előlépő kórházak befogadóképességét miként lehetne növelni.²⁷

A Karolina Kórház „saját épülete” volt a kiindulópont, ez a ferences kolostorral szemben fekvő sarkon helyezkedett el. Ehhez csatlakozott az utóbb kibérelt Óvári piacon (Barátok tere – Karolina tér – ma Piața Muzeului) lévő két gróf Mikes-ház. A tulajdonképpeni Mikes-palota valamikor az 1800-as évek elején épült barokk stílusban, árkádos udvara miatt a művészettörténet is számontartja. Erkélyes-oszlopos kapubejáratát a múlt század fordulóján lebontották. Ez a tér felőli homlokzaton hétablakos épület nyugat felőli oldalszárnnyal kapcsolódik a hátsó, Serház (ma O. Petrovici) utcai homlokzattal. Udvara kelet felé nem volt lezárva, sőt valószínűleg közlekedett a szomszédos, emeletes ódon ház udvarával. Ezt a korábbi zárdaépület és a Mikes-palota közötti, elég keskeny frontú épületet 1902-ben, lebontása előtt fényképen örökítették meg. Közös fedélszék alá vont két részből állt. Balján egy hatalmas kapunyílás, mellette ablak, jobbán két reneszánsz keretű hármass ablak. Az épületet Basta-házként emlegették.²⁸ Alighanem ennek kelet felől lehetett hátra nyúló szárnya, s a Sörház utca felőli omladozó részét nevezték Bagolyvárnak.²⁹ Az épületben valamikor tűz pusztíthatott, mert hátsó helyiségei kiégették voltak, belülről faoszlopok támogatták. Miután a kórház kiköltözött, nem tartották érdemesnek a renoválásra. A helyére egy ötablakos lakóház épült. A bejárata fölötti 1628-as mesterségjelvény alighanem a régi épületből került ki. Nincs adatunk arra, hogy mikor vették bérbe a Mikes-épületeket kórház céljaira. Az 1860-as években ez a szomszédos három ház fogadta be a teljes kórházat.³⁰

Az 1872-es felmérés szerint a kórház „tulajdon háza” földszintjén volt a kapusszobán, irodán, mosókonyhán és raktáron kívül három helyiség

²⁵ RNLMMML 576. fond 223. állag 857–1872/73. O. K. sz.

²⁶ RNLMMML 576. fond 223. állag [szám nélkül] 202–205.

²⁷ RNLMMML 576. fond 224. állag 107–108., 113–114.

²⁸ Fényképe: BÁLINT 1989. 71. kép.

²⁹ BERDE 1928. 70.; ENGEL 1931. 24–25.

³⁰ Veress Ferenc fényképezésnek ezekről a házakról és a templomról 1860 körül készített felvétele számos albumban megjelent. Közli: ENGEL 1931. 22–23. között is.

20 szifiliszos nőbeteg számára, valamint egy ágy az ápolónőnek.³¹ Két másik helyiség 14 nőbeteg és egy ápolónő befogadására volt alkalmas. Aztán két kis „börtönszerű, ronda” szobába 5 őrült és egy ápolónő volt beosztva. Egy szintén „ronda” kis udvari szobában két rühest tudtak elhelyezni. Az udvaron, melléképületekben volt a bonckamra, a konyha, a kamra, a cselédszoba. Az első emeleten volt két kétaablakos betegszoba 22 férfibeteg s egy hozzájuk tartozó ápolónő számára. Továbbá két kis egyablakos szoba 4 őrültnek, két másik „ocsmány, füstös, kisablakos” szoba 4 további őrültnek. Ezeknek mind Szóts Emil, a vegytan és természettan intézeti tanára volt az orvosa. Az emeleten volt még „Machik kórodája”, a tulajdonképpeni belgyógyászat. A kétaablakos utcai férfiszobában 9 ágy és egy ápolónő, a szintén kétaablakos női szobában 7 ágy és egy ápolónő fért el. Itt volt még az egyablakos asszisztensi szoba, amelyben Purjesz Zsigmond tanársegéd (a későbbi professzor) tanyázott. A közös tanteremben Machik Béla és Genersich Antal professzorok adtak elő (szükség esetén 3 ágy fért volna el benne).

A „rozzant Mikes-házban” csak Szóts főorvosnak voltak férfi bujakóros betegek. A földszinten volt két szoba 8 ággyal és egy férfi ápolóval. Az emeleten két utcai szobában 11 ágy fért el. Még néhány omladozó helyiséget járványok esetén igénybe vettek. A Mikes-palotában a földszinten egy utcai szobában Gyergyay Árpád sebészeti tanársegéd lakott. Kétaablakos utcai szoba-konyhás, kamarás lakásban (elférne 11 ágy) akkoriban Barkó Elemér – talán gondnok – lakott. A pincebejárat feletti kamara levéltárul szolgált. Ezután Brandt professzor helyiségei következtek: egy kétaablakos udvari férfiszoba „nedves falakkal, udvarnál valamivel mélyebben” 7 beteg számára, udvari folyosóról nyíló egyablakos női szoba 6 ággyal, „konyha, kamra, fakamra, sötét-ronda”, ahol két ápoló lakik. A Serház utcai kapualjból egy nagy istálló és egy szalmaszín nyílt. Az udvari szekérszint bútorkaktárnak használták. Az emeleten volt Brandtnak egy egyablakos utcai női szobája 7 ággyal, egy kétaablakos utcára néző tanterme (szükség esetén 6 ágy férne el benne). Továbbá egy másik egyablakos utcai kórterme 4, valamint egy kétaablakos kórterme 7 beteg részére; egy egyablakos udvari szobában szintén 7 beteg férne el. Az egyablakos udvarra néző gyakornokszobában egy Hayek nevű személy lakott. Egy udvari előszobában egy ápoló tartózkodott, ez volt az ambulánsok váróterme. Az emeleten voltak Maizner professzor szülészeti osztályának a helyiségei. A lépcsőházból nyíló sötét szobát kamrának használták. A szülési tanterem háromablakos volt (szükség esetén 10 ágy is elfért volna benne). Egy egyablakos-kamarás udvari szobában Adorján Menyhért tanársegéd lakott. Egy egyablakos udvari szobában

³¹ Az ápolónők rendszerint a kórterem egyik elfüggönyözött sarkában laktak.

3 gyermekágyasnak volt hely, a kétablakos, balkonos utcai szobában pedig 8 gyermekágyas fért el. A kétablakos kisebb utcai szoba, a „szülők szobája” háromágyas volt. Egy egyablakos hosszú utcai szobában 9 terhes várakozott szülésre. Egy átjáró helyiség Maizner irodájaként szolgált. A konyhában 4 ágyon szükség esetén a felügyelő baba-tanoncok aludtak. Egy kétablakos, sötét nagy udvari szobában a főbába lakott (szükség esetén itt akár 6–7 ágy is elférne). Összegezve: a három épületben körülbelül 160 ágy állt a betegek rendelkezésére. A tanársegédek bent laktak egy-egy kis szobában, a bábának volt nagyobb lakása. Az épületekben nem volt vízvezeték, mindegyik épületben egyetlen kétosztatú árnyékszék szolgált betegek és orvosok részére.

Ebben az óvári, utóbb Karolina téri kórházban – a fentiekből is kitűnik – csak a legszegényebb rétegek kerestek gyógyulást. A higiénia legelemibb követelményeit sem lehetett betartani. Jellemző módon a sebészetben a műtő egyben a tanterem is volt. A fertőző betegeket nem lehetett elkülöníteni. Tulajdonképpen három elkülönült osztály működött: a belgyógyászat, a sebészet és a szülészet. Ezeken főleg a tanársegédekre hárult a gyógyítás. A többi, „közosztályon” lévő beteg kezelését Szóts Emil főorvos vezette. Az orvostanárok mindegyikének volt magánpacientúrája. Még a sebészeti beavatkozásokat is lehetőleg a beteg lakásán végezték, mert ott kisebb volt a fertőzésveszély.

E lehangoló, bár tényszerű felmérés után kórházi osztályonként (klinikánként) is számba vesszük az elhelyezést és az épületváltásokat az új klinikák felépüléséig. Ezt megkönnyíti, hogy több klinika történetét utóbb megírták. Érdekes módon a klinikatörténetek nem mindenben egyeznek a fentebbi kimutatással.

A kórház legrégebbi osztálya, a belgyógyászat az általános jellegű közosztályból vált ki, a zárdaépület emeletének nagyobbik részét foglalta el. Az 1870-es évek közepén volt három kórterme: kettő a férfiak (9+6 ágy) és egy a nők (8 ágy+gyermekágy) részére, tehát 24 fekvőbeteget tudtak kezelni. Külön lakószoba állt a tanársegéd rendelkezésére, mely egyben irodahelyiségnek is számított. Volt továbbá egy „dolgozószoba”, amelyben a tanár és a tanársegéd vizsgálatokat, betegbemutatókat végzett, ez tanteremként is szolgált. 1893-ban két mellékhelyiségből laboratóriumot alakítottak ki. Itt működött a tanteremben a gyermekgyógyászat és a fül-orr-gégészeti ambulancia is. A fertőző betegek elkülönítésére nem volt lehetőség. Járványok idején a Bagolyvárban nyitottak meg néhány helyiséget a betegek elkülönítésére. Az 1890-es évek elején a kórház közosztályának és a bőrgyógyászatnak a 21 ágyát is a belgyógyászathoz csatolták.³² Purjesz Zsigmond professzor

³² ENGEL 1931. 15–18.

1880-as kinevezésétől fogva egyre-másra fogalmazta meg a minisztériumba küldött felterjesztéseket, amelyekben kérte osztálya bővítését, új klinika építését.

A sebészet szerencsésebb helyzetben volt. Az egyetem megnyitásakor Brandt professzornak a Mikes-palota emeletén volt négy kórterme 25 ágygal, a földszinten pedig két nyomorúságos kórterme 7 férfi és 6 női beteg számára. Ezekon kívül egy tanársegédi szoba és egy tanterem-műtő állt rendelkezésére. Korábban ide tartozott a szemészet is. Brandtot is 1867-ben még a gyakorlati sebészet és szemészet tanárául nevezték ki, s neki sikerült a szemészetet kiköltöztetni. Még az egyetem megnyitása előtt külön tanár-igazgatót kapott a szemészet. Miután a Mikes-palotából 1876-ban a szülészet is kiköltözött, az egész épület a sebészeté lett: 11 kórteremben 65 ágygal rendelkeztek: 37 ágy a férfiak, 28 a nők használatára. Ekkor már az emeleten tágas előadótermet létesítettek. A professzornak külön dolgozószobát, a tanársegédnek lakószobát biztosítottak, s a hallgatóknak egy műtéttani gyakorlószoba is rendelkezésére állt. Éppen csak egy állandó műtőhelyiség hiányzott.³³

A szemészeti osztály pénzügyileg már 1853-ban önállósodott, de a sebészettel osztozott a kórtermeken, s a tanár-főorvos is közös volt. 1868-ban Brandt professzornak sikerült elérnie, hogy a szemészet részére külön emeletes épületet béreljenek a tér egyik sarokházában (Víz utca 7., majd 8. szám, ma Roosevel utca 8. sz.). Itt aztán 32 évig működött. Földszintjén négy, emeletén öt helyiség volt. A földszinten járóbetegek vizsgálata folyt, itt foglalkoztak a diákokkal, tartották az előadásokat. Az emeleten négy szobában 20 ágyat helyeztek el (közülük kettőt az ápolónők részére). Továbbá itt feküdt a klinikai tanársegéd/gyakornok lakószobája. Az épületben nem volt csatornázás és vízvezeték. A keskeny udvar fabódés latrinája állandóan az egész épületet bűzzel árasztotta el, a patkányokat sem lehetett kiirtani. Az osztály igazi önállósulása 1872 januárjában történt, amikor Schulek Vilmos személyében külön professzor vezetése alá került. A kórház eleinte a tanügyi költségvetésében állott, 1875-ben olvadt be a Karolina Kórházba.³⁴

A szülészet 1851-ben önállósult. Eleinte 12, majd 20 ágya volt négy kórteremben. Időnként pótágyakat is behelyeztek. Külön lakószobája volt a tanársegédnek és az intézeti bábának. Itt bábaképzés is folyt, úgyhogy az ügyeletes bábatanulóknak is kellett pihenőhely. A szülések levezetésére és követésére is egy helyiség szolgált. Elsősorban leányanyák jelentkeztek ebbe az intézetbe, hogy terhességük utolsó heteiben és a szülés után

³³ GAAL 2011. 49.

³⁴ HOOR 1903.

biztonságban legyenek. Sokan ott is hagyták az újszülöttet, akit aztán állami költségen nevelőszülőknek adtak ki.³⁵ Az intézetben 1872-re olyan nagy lett a zsúfoltság, hogy október 1-jével kibérelték a szomszédos Serház utca 7. szám alatti nyomorúságos ház néhány helyiségét, itt még 16 ágyat tudtak elhelyezni. A kétlakiség minden szempontból hátrányos volt. Mivel a környéken nem akadt kibérelhető tágasabb ingatlan, 1876. április 27-én az egész Szülőintézet kiköltözött a Külső Magyar utca 25–27. (ma 1989. december 21. út 57.) számú kettős ingatlanba. Ezek akkor Simon Elek polgármester tulajdonát képezték, s meglehetősen távol estek a központtól. Itt egy nagy négyszögű, a Szamos Malomárkáig terjedő udvar három oldalán 18 helyiség állott az intézet rendelkezésére, s lakást biztosíthattak az intézeti baba és a tanársegéd számára. A betegeket is elég jól el tudták különíteni a szétesztott 31 fekvőhelyen. Az 1880-tól hét éven át itt dolgozó tanársegéd, Engel Gábor magántanár (utóbb kórházigazgató) emlékiratában így jellemzi a kórházat: „Segédi lakás egy utcai és egy kis udvari szoba, kb. 15 terhes és 10 gyermekágyas. A Szamosra rúgó kert. Ázsiai állapotokat találtam. Egy mosdótál, abban mosdott tanár, segéd, bábák. Rozsdás műszerek, három törött hőmérő a felszerelés. Nehezen szereztem be hőmérőket, körömkéfé, két csapos csorgó mosdót. Egy 65 éves madame volt,³⁶ ki ha szülést vezetett, két napig beteget jelentett. Egy analfabéta ápolónő is volt, kit kitanítottam diplomásnak. Ez volt összes segítségem. Elelmezést a kórházból hoztak”.³⁷ Megjegyzendő, hogy még így is ez volt a kórház legtágasabb részlege. 1892-ben létesült benne nőgyógyászati alosztály. Már 1894-ben átvette ezt a különálló osztályt a kultuszminisztérium – így két évig nem tartozott a Karolina Kórházhoz.

A bőrgyógyászati és bujakóros osztály múltját 1836-ig lehet visszavezetni, attól fogva vettek fel a kórházba vérbajosokat. Az 1850-es évek táján egy külön „bujasenyves” osztályt hoztak létre, mely a kórház első udvarán 2, a másodikon 3 helyiséggel bírt, s vagy 48 ágygal. A kórházi közosztály főorvosa látta el az ide beutaltakat. De ha már volt ilyen osztály, az egyetem megnyitása után szükségesnek látták egy megfelelő tanszék felállítását is. Ennek meghirdetését követően, 1874 júliusában nevezték ki Géber Edét az új tanszék rendkívüli tanárává.³⁸ Mikor 1876-ban a szülészet kiköltözik a Serház utcai romos épületből, az ottani helyiségeket is az osztály rendelkezésére bocsátják, az ágyak száma 64-re növekszik. Ekkor megtörténik a

³⁵ GAAL 2017. 53–79.

³⁶ A 70-es évektől 1886-os nyugdíjazásáig özv. Szász Lőrincné tölti be a főbába-állást.

³⁷ GAAL 1984. 83.

³⁸ Megjegyzendő, hogy a tárgy csak 1892-ben kapott Budapesten tanszéket, így Géber a tárgy első magyarországi professzora lett.

bőrbetegek és a nemibeteg-prostituáltak különválasztása. A Serház utcába a bőrbetegeket helyezik. Az életveszélyessé nyilvánított Serház utcai épületet 1891-ben lebontásra ítélik. Így a kórháznak újra költözni kell: az óvári térből nyíló Bástya utca 8. (ma C. Daicoviciu utca 6.) szám alatti, villaszerű, emeletes lakóházat bérelik ki. Itt 5 kórterembe 27 ágyat helyeznek el. Géber Ede 1891-ben bekövetkezett hirtelen halálát követően ideiglenesen Purjesz Zsigmond belgyógyász professzor veszi át az osztály vezetését, s ő az első épületben lévő két jobb szobát a belgyógyászathoz kapcsolja. Helyettük a Bagolyvár földszintjén és emeletén kapnak néhány rozoga kórtermet összesen 27 ágygal. Így végül a 1890-es években a 72 ágyas osztály három épületben működött.³⁹

Az ideg- és elmegyógyászat előzményének tekinthető az egykori várfalak délnyugati sarokbástyája tövében álló Bogdánfi-házban 1857 és 1863 között működő tébolyda, amelyet azért szüntettek meg, mert betegeit átvitték a Nagyszebenben megnyílt országos tébolydába. A Karolina Kórház közosztályán is volt néhány fenntartott hely „örültek” részére. Az egyetem keretében csak 1889-ben létesült Elmekórtani Tanszék, amelyre Lechner Károlyt nevezték ki. Így neki kellett a tanügyi tárca terhére egy kis klinikát felállítania. Ehhez megfelelő helyiséget csak a Külső Monostor utca végén talált, itt bérelt ki Czakó Lajos építésztől öt kis házat, amelyeket éppen Czakóval átalakított, összekötöttet.⁴⁰ Bevezettette a vizet, az udvart parkírozttatta. 1890. október 3-án nyílt itt meg 7 helyiséggel, 22 ágygal a klinika.⁴¹ 1899-ben már 30 betegágya volt. Bentlakó tanársegéd és gyakornok, valamint négy ápoló segítette a munkát. Ide jóformán csak a tanításhoz szükséges betegeket vették fel.

II. Saját otthon teremtése – a nagy építkezések

Még jóformán be sem rendezkedett az egyetem a rendelkezésére bocsájtott helyiségekbe, még olyan elemi szükségletekért kellett harcolnia, mint a víz- és gázvezeték, amikor már felmerült, hogy a számos visszállyal szétosztott helyiségek csak ideiglenes otthonul szolgálhatnak: „ki kell építeni” az egyetemet. A legtöbb intézetnek külön, szakszerűen megtervezett hajlék kell. A legnehezebb helyzetben a kórházak voltak. Ezeknél a kiépítésnek adminisztratív akadályai is voltak. Ugyanis nem várhatták, hogy

³⁹ BERDE 1928. 70.; az eddig felsorolt kórházak leírása: SZABÓ 1896. 304–307.

⁴⁰ Czakó Lajos egykori Külmonostor utca 122. számú telke a mai Alsóvárosi (ún. Kakasos) Református templommal szemben feküdt.

⁴¹ LECHNER 1903. 384–412. Az épületek átalakításáról: RNLKML 315. fond 657–1890/91. E. T. sz.

a Belügyminisztérium az oktatáshoz szükséges méretű és berendezésű klinikákat építsen, ahol a tárgy professzora legyen a főnök. Ehhez először el kellett érni, hogy az Országos Karolina Kórházat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vegye át, s ennek keretében történjen a kiépítés. Az orvoskar tanácsulésain tanévenként többször is tárgyaltak erről, s mindig keresték a megoldást. Alig akadt olyan tanév végi rektori beszámoló beszéd, ahol ne érintették volna az építkezések igényét. Már a második tanév rektora, az orvostanár Machik Béla megállapította: „Ezen egyetem orvostudományi kara sikeres működésének és felvirágzásának ugyanis első és mellőzhetetlen feltétele az Országos Karolina Kórház ügyének oly nemű elrendezése, hogy a beteganyag lehetőleg nagymennyiségben rendelkezésre álljon, és tudományos célokra kellő módon felhasználható legyen. Ez pedig – erős meggyőződés szerint – semmiképpen sem lesz elérhető, ha a beteganyag kellőképpen nem szaporíttatik, ha minden beteganyag, mely államilag kezeltek, az egyetemnek át nem adatik, ha a kórodák, illetőleg az egész kórház a nagymélt[óságú] Belügyminisztériumtól nem függetleníttetik, s a közoktatási ügyérség által át nem vétetik, és ha a szaktanárok nem egyszersmind kórodáik egyedüli főnökei is. Kórodákat a betegkezelés minden eshetőségét magában foglaló szabályok által a tanítástól elválasztani nem lehet: a betegkezelés és tanítás másképp nem képzelhető helyesen és akadály nélkül, minthogy a kórodai tanár a vezetésére bízott kórodán egyedül intézkedjék, minden más, a tanítás terén kívül álló közegtől függetlenül. Mint orvoskari tagnak és rektornak nagy öröömre szolgált volna, ha ez ügy előbbre viteléről vagy megoldásáról tehettem volna jelentést. E helyett azonban fájdalommal kell konstatálnom, hogy a kórházi ügyben lényeges változás nem történt, sőt az egyetemnek a kórházhoz viszonya ugyanaz maradt: és e szerencsétlen viszony az összes orvosi kar működésére bénítólag hat.”⁴²

1877 őszén Groisz Gusztáv lelépő rektor megállapította, hogy a Vegytani Intézet rozoga épülete egy-két évnél tovább nem lesz fenntartható, a Katolikus Státus felmondott a jogi karnak, így az akármikor otthon nélkül maradhat. „Ez, továbbá azon körülmény, hogy az egyetemi főépületben elhelyezett intézetek és tantermek is mind igen szűkek, s a tancélokknak nem felelnek meg e helyiségek sem, okvetlenül gondoskodni kell a m[agas] kormányknak rövid idő alatt a nagyobb mérvű építkezések – s ezek között a már égető kérdéssé vált kórházi építkezések – útba indításáról is.”⁴³ Egy évvel később Genersich Antal orvostanár úgy látta, hogy „a kórházi ügy kérdése

⁴² Beszédek 1874. 17.

⁴³ Beszédek 1877. 21.

még most is a bizonytalan tervezés, a habozás stádiumában áll”. De örömmel jelenti, hogy a Vegytani Intézet építése kimozdult a holtpontról.⁴⁴

1893-ban Óvári Kelemen rektori beszámoló beszéde már a központi épület tervezéséről tehetett jelentést.⁴⁵ A könyvtár megfelelő elhelyezése továbbra is gondot okozott. A kórházak ügyében pedig alig mutatkozott biztató előrelépés. 1890-ben az orvosi kar küldöttséget menesztett a fővárosba, hogy az tárgyaljon mindkét érdekelt miniszterrel a kórházakról. Az 1890. május 16-i rendes kari gyűlésen Belky János dékán beszámolt a minisztériumok kedvező viszonyulásáról.⁴⁶ Mégis további öt évnek kellett eltelnie, mire megszületett a minisztériumok közt az egyezség: 1896. január 1-jén a belügy átadta az oktatásügynek a kolozsvári Országos Karolina Kórházat. Ez egyben azt is jelentette, hogy megkezdődhetett a klinikaépületek tervezése.⁴⁷

1. A Vegytani Intézet

Az egyetem főépülete mellett fekvő földszintes épületet már az 1870-es évek közepén életveszélyesnek nyilvánították, s nem lehetett a vegytani kísérletezéshez megfelelő állapotba hozni. 1879 májusában minisztériumi mérnök kíséretében érkezett bizottság Kolozsvárra, hogy az intézet elhelyezését megoldja.⁴⁸ Új épület emelését javasolták. Fabinyi Rudolf, a vegytan professzora dolgozta ki az épület programját, amelynek alapján Kolbenheyer Ferenc minisztériumi építész megtervezte a Míkó-kertben felhúzendó egyemeletes épületet. Az árlejtésnél Maetz Frigyes mérnök és társa, Bukaresti János tették a legkedvezőbb ajánlatot, így az ő cégük lett a kivitelező. 1880. augusztus 18-án fogtak a munkához, október 17-én tartották az ünnepélyes alapkőletételt. A tervező és a kivitelező mellett Haller Károly rektor mondott rövid beszédet. Az épület 1882 októberére készült el, s megkezdődhetett a berendezése. Előadásokat 1883 februárjától tartottak benne. Az intézet ünnepélyes felavatására 1884. október 31-én került sor Trefort Ágoston miniszter jelenlétében. Fabinyi Rudolf vegyészprofesszor részletesen ismertette az épület beosztását és felszerelését.⁴⁹ Eszerint az alagsorban volt 15, a földszinten szintén 15, az emeleten

⁴⁴ Beszédék 1878. 28.

⁴⁵ Beszédék 1893. 8.

⁴⁶ RNLMLL 576. fond 558. állag 134–142.

⁴⁷ GAAL 1984. 87.

⁴⁸ Beszédék 1879. 23.

⁴⁹ Magyar Polgár 18 (1884) november 1. 4–5.

10 helyiség. Az utóbbi két szinten az igazgatói lakás több helyiséget is elfoglalt. Az emeleti amfiteátrumos előadó 174 személy befogadására volt alkalmas.

1887-ben az intézettel kapcsolatosan Állami Vegykísérleti Állomás létesült, mely különböző élelmiszerek, ipari anyagok, építészeti kellékek szakszerű vizsgálatát végezte. A század végére a diákok létszáma nagyon megnőtt. Itt tanultak a természettudományi kar vegyészhallgatóin kívül a gyógyszerészhallgatók és az orvostanhallgatók is. Úgyhogy 1903-ban az épületre második emeletet húztak.

A Vegytani Intézet felépítése egy olyan kezdet volt, amelynek minden mozzanatát tükrözik az egyetemi értesítők, s az ünnepélyes aktusokról a sajtó is részletesen beszámolt. A következő építkezések sokkal kisebb hírvetéssel történtek.

10. kép A Vegytani Intézet épülete

2. *Az anatómia és az élettan épületei*

Mikor a Vegytani Intézetet felavatták, már a közelben folyt az egyetem második új épületének, az anatómiának az építkezése is. Az Alsó-Külső Szén utca – melyet utóbb Mikó Imréről kereszteltek el – és a Felső-Külső Szén utca – utóbb Trefort utca – közrezárta szögben a Mikó-kertig három nagy telek-kert terület el. Pont a sarkon, az 5. szám alatt feküdt a Barátok kertje, mely a ferences rend tulajdonát képezte. Ennek magasabban fekvő részeit a Felső Szén utca mentén már házhelyeknek felparcellázták. Aztán nyugat felé következett a Tompa-féle telek, s végül Herczeg (Zsigmond) mérnök telke. Még 1872/73-ban felmérték ezeket a telkeket kórházépítés céljára. Kettőt meg is vettek, de a Tompa-telek (7. sz.) árát a tulajdonos nagyon magasra szabta meg.⁵⁰ Ezt csak 1883-ban kisajátítás útján tudták megvásárolni. Így az Alsó Szén utca déli oldalán tekintélyes, bár meglehetősen lejtős beépíthető terület alakult ki. Ennek – mondhatni – a két sarkába épült fel a két orvoskari intézet épülete, bizonyára a középső részt a klinikáknak hagyták meg.

Még 1881-ben az orvoskaron belül egy Hógyes Endre vezette bizottságot hoztak létre, amely kimondta, hogy az orvoselméleti intézeteket két épületbe kell csoportosítani, az egyikbe a bonctani, a másikba az élettani jellegűeket: „az egyes intézetek egymás mellé sorozva részint földszintes, részint emeletes egyszerű, külső monumentális dísz nélküli épületekben helyeztessenek el, melyekben a tanító személyzet számára lakások legyenek felvéve; a bonc-kórbonctani épület a kórházi telkek Felső Szén utcára, az élet-, kór- és gyógyszer-tani épület a Múzeum utcára eső részén legyenek felállítva.” Ezt a február 9-i rendkívüli kari ülésen egyhangúlag jóváhagyták.⁵¹ Végül az épületek helye kissé módosult. Mindkettőt az érdekelt professzorok kidolgozta program alapján, a minisztérium megbízásából Hauszmann Alajos műegyetemi tanár tervezte meg a rá jellemző klinkertéglá-borítással, neoreneszánsz stílusban.

⁵⁰ Az Egyetemi Tanács 1881. október 31-én tárgyalta a 3 hold 1364 négyszögölnyi telek megvételéről. Tompa Károly 22 000 Ft-ot kért érte. RNLKML 315. fond 302–1881/82. E. T. sz. A minisztérium végül 17 000 Ft-ot utalványozott. Beszédek 1884. 20.

⁵¹ RNLMMML 576. fond 414. állag 335–339.

11. kép Az Élettani és Közegészségtani Intézet épülete

Először a bonctani épületcsoportot húzták fel a Mikó-kert szomszédságában, egy magasabban kialakított platóra. 1883. július 3-án kezdte a földmunkálatokat a Horváth Testvérek cége. A lejtős domboldalon nehezen ment az alapozás. A csúszás meggátlására egy 6,5 m magas támfalat kellett felhúzni. 1884. május 12-én Maetz Frigyes cége már az építést is megkezdhette. Az elnyújtott H-alakú, emeletes épület 1888 júliusára készült el.⁵² Két keresztoszárnya 32, összekötő tengelye 40 m hosszú. Északi homlokzatának timpanonos kapuján az ANATOMIA felirat olvasható, előcsarnokában építési emléktáblát helyeztek el.⁵³ A vízvezetékkel és légszuszvillagítással ellátott, terjedelmes épület alagsorában 28, földszintjén 31, emeletén 26 helyiséget és folyosót alakítottak ki. Végül három intézet osztozott a helyiségeken. A Leíró és Tájbonctani Intézet kapta a nyugati szárnyat és részben a homlokzatot. A Törvényszéki Orvostani Intézetnek jutott az első emelet homlokzati részén nyolc egymásba nyíló helyiség, valamint az alagsori

⁵² Az épület leírása, emeletenkénti alaprajza: *Emlékkönyv* 1903. 143–191.

⁵³ Felirata: „I. FERENCZ JÓZSEF / KIRÁLY URALKODÁSA ALATT, / BOROSJENŐI TISZA KÁLMÁN MINISTERELNÖKSÉGE, / TREFORT ÁGOSTON VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI / MINISTERSÉGE IDEJÉBEN / HAUZSMANN ALAJOS MŰEGYETEMI TANÁR / TERVEI SZERINT / DR. GENERSICH ANTAL, DR. DAVIDA LEÓ ÉS / DR. BELKY JÁNOS INTÉZETI FŐNÖKÖK / KÖZREMŰKÖDÉSE MELLETT / ÉPÜLT 1888-BAN.” *Emlékkönyv* 1903. 144.

hullakamara. A Kórbonctani Intézet a keleti szárnyat kapta. Az alagsorban volt jégverme és hullakamarája, a félemeleten pedig kis és nagy boncterme. Genersich professzor gazdag gyűjteménytára az emeleten két helyiséget foglalt el. Az épület elkészülte után derült ki, hogy a domboldalon lefolyó talajvíz veszélyezteti ennek stabilitását. Ekkor vízlecsapolási munkálatokba kezdtek, ami olyan jól sikerült, hogy a múzeumkerti tó és a Vegytani Intézet kútja elapadt, viszont az intézet pincéje elgombásodott.⁵⁴

12. kép A Bonctani Intézet és Törvényszéki Orvostani Intézet az udvar felől

Az Élettan-épületet az Alsó Szén utca 5. szám alatti saroktelekre, az utcával párhuzamos homlokzatú, elnyújtott U-alakú, elől emeletes házként húzták fel.⁵⁵ 1886 tavaszán indultak a földmunkák, 1889 szeptemberében adták át használatra. Az utca menti homlokzati szárny 60 m hosszú, a két oldalszárny 24 méteres. Alagsorában 25, földszintjén 19 helyiség és folyosó található. Emeletén két ötszobás igazgatói lakás és iroda, valamint két tanársegédi

⁵⁴ Beszédék 1886. 9.

⁵⁵ Az épület leírása alaprajzokkal: *Emlékkönyv* 1903. 192–232.

lakószoba helyezkedett el. Az épületet fele-fele arányban két intézet kapta meg: az Élettani Intézet a keleti részbe, a Közegészségtani Intézet a nyugatra rendezkedett be. Végül ide szorították be, az Élettani mellé az Élet- és Kórvegytani Intézetet is. Ennek mindenképpen el kellett jönnie a líceum-épületből. Minthogy éppen nem volt tanára, Udránszky Lászlót, az élettan professzorát kérték fel az intézet vezetésére. Így felszerelését is ide hozták. Gyakorlatilag egyesült a két intézet. E két épület elkészülte után a Farkas utcai főépületben csak két összevont orvostani intézet maradt, a közös vezetés alatt álló Általános Kór- és Gyógytani, valamint a Gyógyszertani Intézet. Ezek területe most a külön épületbe költözött intézetek néhány helyiségeivel gazdagodott, úgyszólván 9 helyiséggel rendelkeztek.

3. Az új központi épület

Az ó- és újkollégium épületei már a kezdetektől nem feleltek meg az egyetemi oktatás támasztotta követelményeknek. Az átalakítások, néhány intézet kiköltözése után is nyilvánvaló volt, hogy rövidesen egy új, méltó főépületet kell az egyetemnek emelni. Ennek feltételei az 1890-es évekre teremődtek meg. Elvi kérdéssé vált: hol helyezték el az új épületet. A központhoz közel sehoh sem találtak olyan nagy, megszerezhető területet, amely megfelelt volna az elvárásoknak. Így született a döntés: a régi épületek lebontásával az egykori jezsuita telekre kell építkezni. Nem mindenki tartotta szerencsésnek a döntést, hiszen főleg a templom melletti épület a belváros kis barokk terének egyik stílusos oldalát képezte. A volt jezsuita épületek helyére való építkezés még azzal a gonddal is járt, hogy a lebontásra kerülő régi épületekből ki kellett költöztetni az intézeteket, hivatalokat, s csak két–három évvel később lehetett elfoglalni az új épületet.

1892-ben a leköszönő rektor, Koch Antal örömmel jelentette, hogy a miniszter végre eleget tesz az egyetem ismételt kérésének, s felépítteti az új központi épületet.⁵⁶ Március 22–23-án Kolozsváron járt Leövey Sándor miniszteri tanácsos, meglátogatta az egyetem épületeit, s tájékozódott az egyes karok szükségleteiről. Áprilisban a városba érkezett Meixner Károly fővárosi építész, és tárgyalt a karok vezetőségével, valamint az Egyetemi Tanáccsal. Május 5-re készült el az egyetem helyszükségleteit kimutató és megindokoló felterjesztés a miniszterhez. Ezt a miniszter jóváhagyta, s május 26-án megbízta Meixnert, hogy októberig készítse el az igényeknek

⁵⁶ Beszédék 1892. 9.

megfelelő épület terveit az előzetes költségvetéssel.⁵⁷ A keleti szárnyra vonatkozó, február 21-én leküldött terveket a karok véleményezése után, 1893. március 25-én az Egyetemi Tanács rendes ülésén tárgyalták meg, 14 pontban foglalták össze a módosítási javaslatokat.⁵⁸ A legtöbb változtatás a termék elhelyezésére és méretére vonatkozott, itt főleg a jogi és bölcsészeti karok, valamint a könyvtár kapott helyiségeket. Kikötötték, hogy se tanterem, se olvasóterem ne nézzen a szomszédos színházra. Felvetették az épület egy részének háromemeletesre bővítését. Aziránt is érdeklődtek, hogy vajon a régi épület egy részét nem lehetne-e az újba belefoglalni.⁵⁹ A véglegesített terv alapján építési pályázatot hirdettek. Reményik Károly cége nyert megbízatást, s június 19-én el is kezdődött az építkezés.

A teljes Meixner-terv bizonyára az egész épületre vonatkozott, de első lépésként a keleti szárnyat húzták fel, mert ott nem kellett bontani. A Vegytani Intézet rozoga épületét már korábban lebontották, úgyhogy az 1860-ban megnyitott Színház utca mentén és a Farkas utca felé is szabad volt a telek. 1895 szeptemberére készül el az épületszárny, úgyhogy első alkalommal nem a Redut nagytermében vagy a városháza üléstermében, hanem saját épületükben tarthatták a tanévnyitót. Itt mondta el Meltzl Hugó rektor beszámoló beszédét, hangsúlyozva: „eddig még sohasem tapasztalt ómen-nel nyílik meg ez a mai dies academicus, mint amelyen az Egyetem valahára egészen saját itthonában ünnepelheti meg az új Rector magnificus és Senatus sollemnis beiktatását és kezdetét az új tanévnek”.⁶⁰ A jogi kar átköltözésével végre a líceumépület teljesen megszabadult az egyetemi használattól. 1895. szeptember 22-én az új épületet maga I. Ferenc József is meglátogatta Bánffy Dezső miniszterelnök és Perczel Dezső belügyminiszter kíséretében.⁶¹ Az épület már a városi víz- és csatornarendszerre volt kötve, de a világítását még gázlámpák biztosították.⁶²

⁵⁷ Megjegyezzük, hogy Meixner az arányosság kedvéért lemondott a teljes telek beépítéséről. A Színház utca felé a jesszuiták telke 112 m széles volt, s az épületszárny ebből csak 59 métert foglalt el. Az üresen maradt részre kis parkot alakítottak ki. A Vegytani Intézet tulajdonképpen a mai park helyén állott, a színház homlokzata megszabta utcafrontvonal folytatásában. A főépület észak–déli szárnya is a frontvonalig ért.

⁵⁸ RNLKML 315. fond 1026–1892/93. E. T. sz.

⁵⁹ RNLKML 315. fond Egyetemi Tanács iratai 20. doboz szám nélkül.

⁶⁰ Beszéd 1895. 5.

⁶¹ Beszéd 1896. 6.

⁶² Kolozsvárott csak 1906 júliusában kezdődött a villanyvilágítás, de csak lassanként szorította ki a gázvilágítást. A klinikai telepnek saját áramfejlesztője volt. Az egyetemi épületek jó részét csak az 1910-es években kötötték be a városi hálózatba. GAAL 2016. 128. A központi épület villanyra való átállítását 1914. augusztus 18-án kelt leiratával *nem* engedélyezte a miniszter. RNLKML 315. fond 2541–1913/14. E. T. sz.

Az egyetemi építkezések fontos mozzanata volt az állandó egyetemi építkezési bizottság megalakítása 1895 végén. Benne minden kar egy-egy képviselővel vett részt, elnökeül előbb Kanitz Ágost, majd Davida Leó professzort választották. A bizottság működési szabályzatát a miniszter 1896. április 16-án hagyta jóvá. Ezután az építkezések során felmerülő „egyenetlenségeket” ennek a bizottságnak kellett rendeznie. Emiatt a kari és tanácsi jegyzőkönyvekben sokkal kevesebb adat található az építkezésekről.⁶³

13. kép A központi épület Farkas utcai főhomlokzata

A központi épület emelésének következő mozzanata a nyugati Bel-Torda utcai szárny felhúzása volt. Minthogy Meixner Károly 1895-ben elhunyt, e szárny tervét a minisztériumtól megbízott Alpár Ignác műépítész véglegesítette. 1896. február 17-én fogtak hozzá a templomhoz kapcsolódó egyemeletes szárny bontásához, s tavasszal megkezdődött az építés. 1897 végén került sor az átadásra. A karácsonyi és a félévek közti szünetben rendezték be, a II. szemesztertől tanítottak benne. Ide költözött véglegesen a földszintre az Ásványtani- és Földtani Intézet, a második emeletre a Kísérleti Természettani (Fizikai) Intézet, az elsőre az Orvosi Kar dékáni

⁶³ Az „építkezési bizottságnak”, melyet gyakran építési bizottságként emlegettek, önálló, az Egyetemi Tanács, majd a miniszter által is jóváhagyott ügyrendje volt, saját pecséttel rendelkezett, és üléseiről jegyzőkönyvet vezettek. (Sajnos, ezekből csak néhánynak a másolata őrződött meg az Egyetemi Tanács levéltárában.) RNLKML 315. fond 285–1895/96. E. T. sz.

hivatala, továbbá ideiglenesen a Rektori Hivatal. Minthogy a régi, kétemeletes főépületet bontás előtt ki kellett üríteni, számos ideiglenes megoldás született. Az egyik legfontosabb, hogy kibérelték a Farkas utca túloldalán lévő, 1897 őszén megürült régi vármegyeháza helyiségeit.⁶⁴ Ide telepítették át ideiglenesen a bölcsész- és a természettudományi karok dékáni hivatalait, tantermeit, a régiségtárat, a gondnokságot. A régi épület bontását 1898 áprilisában kezdték meg, s szeptemberre be is fejezték.⁶⁵

14. kép A központi épület Egyetem utcai szárnya

A középső (összekötő) szárny építése nem volt problémamentes. Ez ugyanis az egész jezsuitáktól származó, T-alakú főépület területére esett. Meixner eredeti tervét nem ismerjük, de az utalásokból kivehető, hogy azt Alpár Ignác teljesen átdolgozta. Így például ő hozta át az összekötő szárnyból a

⁶⁴ A régi vármegyeháza a Farkas utca 6. sz. alatt az 1798-as nagy tűzvész után épült Leder József tervei szerint. A Monostor úti új, tornyos, kétemeletes megyeházát Alpár Ignác tervezte, s 1897-re készült el (most városháza).

⁶⁵ A bontás nem ment könnyen, sokan sajnálták a régi épületet. Grandpierre Emil feljegyezte: „Mikor [a régi épületnek] már a fedelét leszedték, a kiugró kőpárkány bontásához fogtak. A sok mázsás súlyú nagy köveket csak nagyon költséges felszereléssel lehetett volna leengedni. Ezért egyszerűen belülről kibontották azokat, és engedték lezuhanni. És olyan nagy volt a rengés, hogy a már felépült új szárny arra néző oldalának tűzfala végig megrepedt. Így múlt el a régi világ egyik legkifejezőbb emléke”. NAGY 1926. 88.

homlokzatra az Aulát, és ő tervezte a díszes lépcsőházat is. 1896. december 8-án Kolozsvárra érkezett Leövey Sándor miniszteri tanácsos Alpár Ignác kíséretében, s egy „általános egyetemi tanári értekezleten” megbeszélték az új szárny beosztását.⁶⁶ A tanárok nem tudtak egyezsége jutni, így az értekezlet azzal oszlott fel, hogy minden kar külön-külön betérjeszi az igényeit január végéig. A rektor a beérkezett javaslatokat átteszi az állandó építési bizottsághoz, amely egy igen részletes tervezetet dolgoz ki, amit megtárgyalás után, január 30-án a rektor felterjeszt a miniszternek. Az 1898. február 4-i tanácsülésen már megint felmerült a középső szárny ügye. Ezúttal öt pontban foglalták össze a kívánt újabb módosításokat. Ezek mind a helyiségek elosztására vonatkoztak.⁶⁷ 1899-ben állt az építkezés. 1900. február 10-én az építési bizottság ülést tartott, amelyen a karok javaslatait, illetve észrevételeit tárgyalták a legújabb Alpár Ignác-féle tervre vonatkozóan.⁶⁸ Jóformán mindegyik kar elégedetlen volt. Még az előző tervet is jobbnak találták. A leginkább kifogásolt elem az volt, hogy ebben a tervben a torna- és vívóterem a harmadik emeletre kerülne. Véleményük szerint ezt feltétlenül a földszintre kell lehozni.

1900. február 22-én az Egyetemi Tanács is e szárny építéséről tárgyalt,⁶⁹ Davida Leó építési bizottsági elnök ismertette a legújabb tervváltozatot. Itt vita merült fel a régiségtár és a tornaterem helyiségeiről. Végül a tervet szótöbbséggel jóváhagyták, és köszönetet szavaztak meg az építési bizottságnak. Március 5-én a miniszter jóváhagyta ezt a tervváltozatot, amelyben először említik a homlokzati oldalra kerülő aulát.

Az építkezés még 1900 tavaszán folytatódhatott, s ősze az intézetek néhány átköltözhetett, úgyhogy október 1-jétől felmondták a régi vármegegyház bérletét. 1901 szeptemberére az aula kivételével elkészült az épület. Az aula megtervezése, berendezése nem kis feladatot jelentett. Az egyetem első „sub auspiciis Regis” (királygyűrés) doktoravatását 1896. március 1-jén tartották. Ezen Filep Gyula orvoskari végzetten tüntették ki. A király személyét Wlassics Gyula miniszter képviselte.⁷⁰ A Redut (Vigadó) nagytermét ezúttal külön be kellett rendezni, hogy a király képviselője baldachinos trónt kapjon, s az Egyetemi Tanácsnak külön dobogón ülőhelye legyen. Előre megtervezték a költséges ceremónia lefolyását. Így nem csoda, hogy az Egyetemi Tanács 1897. március 30-án kérte az építési bizottságot: a díszterem úgy legyen berendezve, hogy abban a szokásos ünnepeket és

⁶⁶ RNLKML 315. fond 385–1896/97. E. T. sz.

⁶⁷ RNLKML 315. fond 712–1897/98. E. T. sz.

⁶⁸ RNLKML 315. fond 1081–1899/1900. E. T. sz.

⁶⁹ RNLKML 315. fond 794–1899/1900. E. T. sz.

⁷⁰ Beszédek 1896. 24.

különösen a sub auspiciis doktoravatásokat meg lehessen tartani. Davida Leó bizottsági elnök augusztus 9-i válaszában kérte, hogy a tanács készíttesse tervezetet a teremre nézve.⁷¹ Ezért a tanács egy háromtagú bizottságot választott a terv kidolgozására. Közben az épületszárny terve még néhány-szor módosult. A szinte véglegesnek tekinthető, vázlatos rajzzal kísért berendezési javaslatot 1901. július 13-i keltezéssel nyújtotta be az ismét kiküldött háromtagú bizottság, amelynek tagjai Apáthy István, Lőte József és Szádeczky Gyula voltak. Minden bizonnyal Apáthy vállalta a munka java részét, Szádeczkynek még az aláírása is hiányzik a tervezetről. A levéltárban megőrzött igen alapos terv egy részét idézzük:⁷²

„F[o]lyó] é[v] május hó 25-én tartott rendes üléséből [a tanács] alulírottakat méltóztatott kiküldeni, hogy egyetemünk új díszterme és kapcsolatos helyiségei bebútorzásának, gázzal és vízzel ellátásának tervezetét készítsük el és mutassuk be. Megbízásunknak a következőkben igyekszünk megfelelni.

I. Általános elvek, díszítés

Kívánatosnak tartjuk, hogy úgy, mint más hasonló, nem csak rövid idei használatra, hanem századokra szánt díszteremnek, az idő és a kedvező alkalom hozza meg a mi aulánknak is a művészi értékű díszet, ha ugyan egyetemünknek, sajnos, máris roskatag⁷³ épülete ki tudja majd ezt az időt várni. Nemcsak szívesen nem látnók, de határozottan tiltakoznánk az ellen, hogy aulánkat, a nálunk nagyon is divatos módon, holmi stukkóból készült kacsaringókkal, szobafestés mázolmányokkal, szövetrongyokkal és hullékony aranyozással a díszítés révén eléktelenítsék. Nem baj, ha aulánk, díszítés tekintetében, egyelőre nem is készül el, nem volna baj, ha száz évbe tellenék is, amíg elkészül, csak akkor azután valóban művészi becse legyen annak, ami ékesíti. Legalább a mi dísztermünk ne viselje annyi középületünknek azt a csak hirtelen meggazdagodott bankárokhoz illő képét magán, amely csak mutatni, éspedig *azonnal* mutatni és hatni akar, mintha bizony nemzeti életünknek már csupán máról holnapra és nem hosszú századokra volna joga számítani.

Óva kérjük tehát a Tekintetes Tanácsot, méltóztatassék az államot fölösleges kiadástól is megkímélendő, intézkedni az iránt, hogy aulánknak a kifogásolt módon megkezdett díszítését hagyják abba, és a következőkre szorítkozzanak.

⁷¹ RNLKML 315. fond 986–1896/97. E. T. sz.

⁷² RNLKML 315. fond 1333–1900/901. E. T. sz.

⁷³ Éppen Apáthy nyújtott be észrevételt az új szárny padozatának kitöltése és az ablakok faminósége tárgyában. Az építési bizottság kiszállt a panaszt kivizsgálni, de megalapozatlannak találták. RNLKML 315. fond 1333–1900/1. E. T. sz.

A terem egész fala, építészeti tagoltságának megfelelőleg, sötét olajzöld, lehetőleg tompaszínű mezőkkel borítandó, a mezők fehér, kissé sárgás árnyalatú (krémszínű) szélekkel veendőik körül, s a széleket a mezőktől aranyozott, keskeny szegővonal válassza el. A mennyezet arany szegőkkel, olyan színű legyen, mint a falmezőket környező szélek. Kárpitozás csak a király személyének trónusa fölött és mögött alkalmazandó: bíborszínű (nem meggy- vagy skarlátpiros, inkább tompa, ún. bordó-vörös) bársony, arany rojtozással, zsinórokkal és csüngőkkel. A trónus emelvénye, úgyszintén a tanács és a tanári testület számára szolgáló emelt része a teremnek ugyancsak bíborszínű, de halványabb, tompább, mintegy fakó, mintázatlan, vastag szőnyeggel vonandó be. A fa részek (ajtófélfák, ablakráámák és burkolatok) igen sötét tölgy színűre (alteiche!) füstendők; a terem nem emelt részének padozata két vagy három fokkal világosabb, az előbbi színnel összhangzó, tölgy színűre eresztendő be.

II. Emelvények, korlát, lépcsők stb.

A díszteremben. A díszteremnek keleti (a tanárok ülésével szomszédos) fele egész mélységében 45 cm magas dobogóval látandó el, mely a teremből, keletről nyugatra, 10 métert foglal el, kivéve a tanárok ülésterméből a díszterembe vezető keleti ajtó előtt egy 1 m széles és 4½ m hosszú, a folyosóról a díszterembe vezető keleti ajtó előtt egy ugyanilyen széles és 5 m hosszú területet. Mindkét helyről egy-egy háromfokos lépcső vezet föl a dobogóra, a vázlatban föltüntetett irányban (I. és II.). Ugyancsak egy-egy lépcső vezet föl a dobogóra annak nyugati szélén: az egyik (III.) a terem hátsó fala mellett, 150 cm széles, a másik (IV.) az ablakos faltól 140 cm-nyire, 80 cm széles. I. és II. lépcsőkön vonul föl a dobogóra a tanárok gyülekező terméből sub auspiciis doktoravatások alkalmával a tanári kar, közönséges fölavatások alkalmával a tanács. A III. számú lépcsőn vonul föl a dobogóra a terem középső aijtáján át, sub auspiciis doktoravatások alkalmával a tanács; a IV. számú lépcsőn járul a rektor asztala és a tanács asztala közt lévő közön át a rektorhoz és azután a tanácshoz a sub auspiciis jelölt, aki a dobogót a III. számú lépcsőn hagyja el.

A tanács emelvényének nyugati szélétől egy méternyire van, az ablak előtt (háttal az ablaknak) a királyi képviselőnek emelvénye 2 méteres oldalú, négyzetes alapterületen, az ablak felőli oldal kivételével minden oldalon 3 fokos lépcsőzettel, 45 cm magasságba emelkedve; az emelvény tetőterének méretei: a terem hosszában 80 cm, a terem mélységének irányában 140 cm. A lépcsőfokok, melyek a tanács dobogójára s a tanács emelvényére vezetnek, 15 cm magasak és 30 cm szélesek.

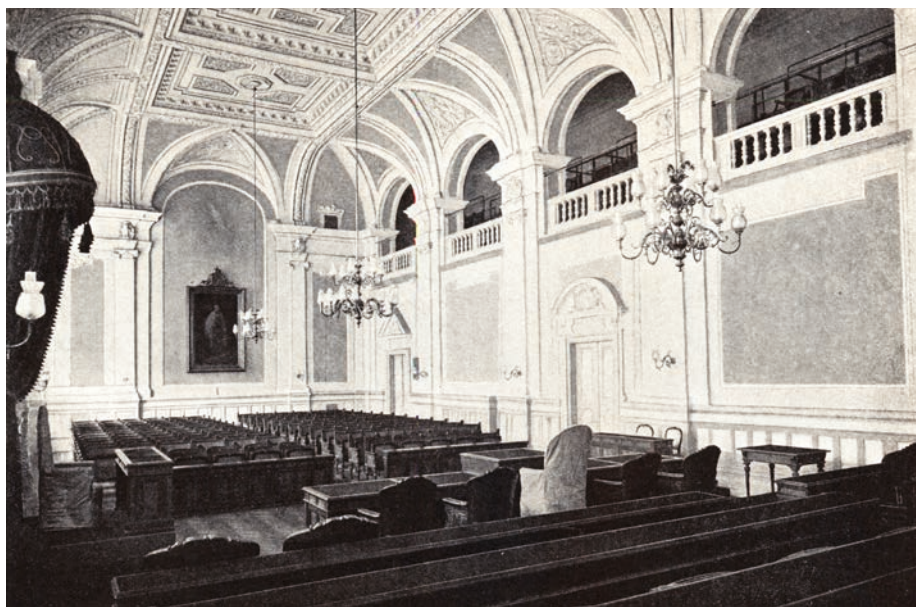
A tanács emelvényétől mindössze 50 cm-nyire, a középső ajtó mellett van a jelölt szószékszerű katedrája, 30 cm magas, 1 négyzetméter alapterületű emelvényen, egy lépcsőfokkal a tanácsemelvény felől.

A tanács dobogóján van elhelyezve a rektor kis asztala és széke, a tanács nagy asztala, a tanácsstagok és tanári kar székei, összesen két asztal és 60 kényelmes karosszék, a vázlaton föltüntetett méretekkel, illetőleg elrendezéssel.

A trónusemelvényen van a mozgathatatlanul megerősített trónusszék, előtte kis asztal.

A jelölt katedráján van egy kisebb szék és asztalka.

A terem, keleti falától 14 méternyi távolságra, díszes korlát, sötét tölgy-színű tölgyfából, magyaros faragványokkal, választja ketté; a korláton a terem hátfala és előfala mellett egy 1 méter széles ajtó.

15. kép A központi épület díszterme

A karzaton. A karzat egész hosszát a hátfaltól előre 320 cm-nyire 60 cm magas dobogó foglalja el, erre a terem felé, a pillérekig 30 cm magas emelet következik, amely azonban a pillérközöknek megfelelőleg csak 70 cm széles, illetőleg mély és átmenetül a nem emelt pillérközökbe, 30 cm mély és 15 cm magas lépcsőfokkal határolódik. E berendezés célja, hogy a karzaton három magasságban lehessen egymás mögött ülőhelyeket elhelyezni: az első

sor minden pillérközében, nyílásában 5 szék a karzat padozatának magasságában, a második sor ugyancsak 5 szék minden pillérköznek megfelelőleg, 30 cm magasságban; a harmadik sor ugyanilyen számú székkal, 60 cm magasságban; összesen az 5 pillérköznek megfelelően 75 szék. Több szék a pillérek szélessége és vastagsága miatt haszonnal nem helyezhető el. Két-két 15-ös székcsoport között, a pillérek mögött, egy 15 cm magas, 40 cm mély lépcsőfok vezet le a 60 cm magas emeletről a 30 cm magasra, és innét egy lépcsőfok a második széksor előtt az első széksorhoz. A karzatnak mindkét ajtajától jobbra is, balra is, összesen négy lépcső vezet föl a dobogóra; a lépcsők 120 cm szélesek, alapvetületük 240 cm hosszú, a lépcsőfokok mélysége 50 cm, magassága 15 cm. A dobogót a bejáratok és a fölvezető lépcsők felől korlát zárja le. Mind e berendezéseket a mellékelt alaprajz s az a mellé rajzolt két merőleges átmetszet, *a* és *b*, érzékíti.

Ruhatár. A ruhatárnak jelenlegi szűk ajtaja helyett legalább 3 méter széles, boltozott falnyílás készítendő, két támasztó oszloppal 3 részre osztva; e falnyílás elé hosszú asztal a ruha elszedésére és korlátul. Fogasok 300 személyre, esetleg két emeleten helyezendők el.”

A továbbiakban a tanárok ülésterméről, a bútorzatról, a világításról és a vízvezetékéről olvashatunk. Vízvezetékét csak a tűzcsap részére javasolnak. A tervet felküldték a minisztériumba, ahol némileg átdolgoztatták Alpár Ignáccal. A szinte véglegesnek mondható tervet 1902. április 26-án ismertette Tóth Lajos miniszteri tanácsos, valamint a rektor és a dékánok jelenlétében az Építetési Bizottsággal Alpár Ignác műépítész. A berendezés előzetes költségét 32 352 koronára becsülte. A tervet elfogadták, és az Egyetemi Tanács elé terjesztették, mely feltételezhetőleg jóváhagyta. Ugyanis szeptemberre a terem berendezése elkészült.⁷⁴

Mivel több kiadványban⁷⁵ is megjelent az új épület alaprajza a termék elosztásával, itt megelégszünk a vázlatos ismertetéssel. Az alagsorban a szolgálakásokon és műhelyeken kívül a Kísérleti Természettani, az Ásvány–Földtani, az Általános Növénytani, valamint az Éremtani és Régészeti Intézeteknek volt néhány helyisége, többnyire raktára.

A földszintnek a templomhoz csatlakozó nyugati szárnyában a gondnoki iroda mellett áthaladó keskenyebb kocsikapu után az Ásvány–Földtani Intézet 13 helyisége következett, egészen a díszes előcsarnokig. Ennek túloldalán a Quaestura három szobája feküdt. Azután pedig a keleti mellék-lépcsőig az Általános Növénytani Intézet 10 helyisége sorakozott fel. A lépcsőn túl a kocsikapuig az Éremtani és Régészeti Intézet bírt 6 helyiséggel.

⁷⁴ RNLKML 315. fond 1412–1901/902. E. T. sz. Az aula az 1990-es évekig módosítatlan maradt, ekkor a királyi trónust és baldachint eltávolították.

⁷⁵ *Emlékkönyv* 1903. 25–43.

A kocsikaputól a templom szentélyéig külön-külön udvari bejárattal a főpedellus két szobája, valamint a torna- és vívóintézet 5 helyisége következett. A 26 m hosszú, kettéosztható tornaterem hosszas viták eredményeként kapott itt helyet. Közvetlenül a templom mellett a nyugati szárnynál a harangozó, az északi szárnynál a sekrestyés kis lakását kellett biztosítani.

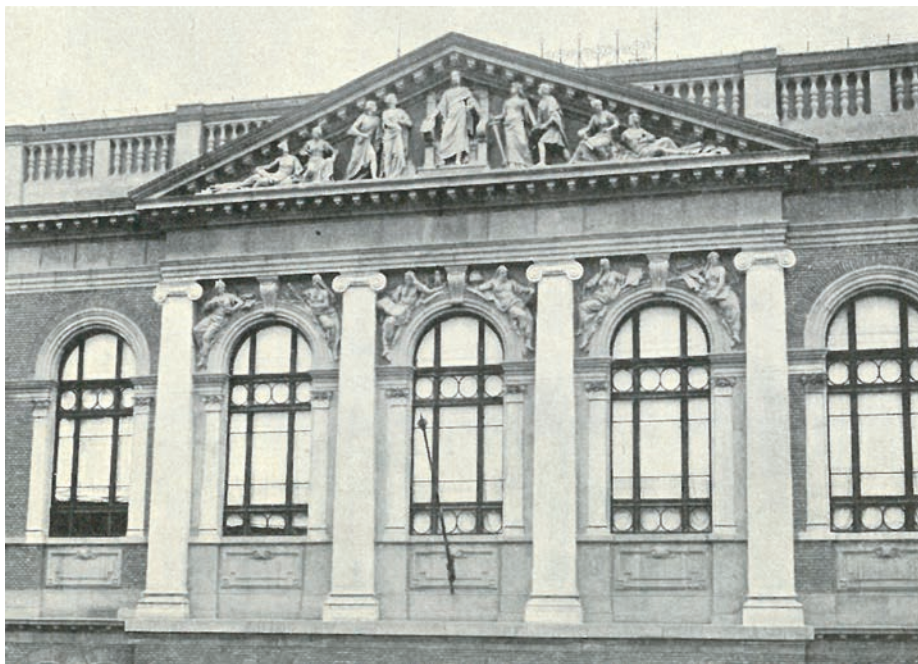
Az első emelet nyugati szárnyában, a templomtól számított első 9 helyiségben az Orvosi Kar dékáni hivatala, ülésterme, könyvtára feküdt. Ezt követte a Rektori Hivatal 6 helyisége délre néző ablakokkal. Az előcsarnok fölötti két nagy tanterem a bölcsészkaré volt. Innentől a nyugati szárnyat egészen a melléklépcsőn túlig a könyvtár 13 szobája foglalta el. Pont az északkeleti sarokban volt a Földrajzi Intézet 3 helyisége. Onnantól a templom szentélyéig 11 helyiségben működött a bölcsészkar, ennek keretében külön-külön a filozófiai-pedagógiai, történelmi, modern filológiai, klasszika-filológiai szemináriumok.

A második emelet nyugati szárnyát félkörben, egészen az auláig a Kísérleti Természettani Intézet 13 helyisége foglalta el. Az aula előtti tágas előtérhez ruhatár csatlakozott. Közvetlenül az aula keleti oldalával volt szomszédos az Egyetemi Tanács ülésterme. Azután az északi szárny közepéig 14 szobát és termet a jogi kar használt. Innentől a templomig 9 helyisége volt a természettudományi karnak.

Harmadik emelete csak a középső szárnynak és a hozzá csatlakozó, egykori jezsuita épület helyére emelt északi szárnynak volt. A homlokzati rész előcsarnokából az aula karzatára lehetett bejutni. A hátsó, északi szárnyban 4 helyiség a jogi karé, 2 pedig az Ábrázoló Geometriai Intézeté volt. A többi kis szobát az egyetemi diákegyletek kapták.

Az épület legsikerültebb és díszesebbnek tekinthető részei mind a befejező munkálatok során lettek kialakítva. Az eklektikus főhomlokzat öttengelyes, ennek megfelelően helyezkednek el az első emeleti ikerablakok. A homlokzat három tengelye rizalitet képez, vagyis kiugrik a falsíkból. A földszinten ennek megfelelően helyezkedik el a kandeláberekkel megvilágított pár lépcsőn megközelíthető, három félköríves-kétszárnyas bejárati kapu, a közbülső fölött elektromos óra található. A felső két szintet az aula magas, félköríves záródású ablakai fogják át, közöttük a rizalitnál négy ión tagoló oszlop helyezkedik el. A félköríves füles ablakok fölötti hat mezőt szimbolikus szobrok töltik ki: baloldalt a természettudományokat ábrázolja két alak, a középső ablak fölött a bölcsészteret és a történelmet jelenítik meg, a jobboldali szobrok a mennyiségtant és a jogot képviselik. Bizonyára a természettudományok egyik alakja egyben az orvostudományokat is reprezentálja. E három középső tengely fölött timpanon helyezkedik el, melyet egy kilencalakos allegorikus szoborcsoport töltött ki. Mayer Ede horgany

szobrai közepén a trónszékről felemelkedő uralkodót ábrázolták, aki átadja a felé igyekvő négy alaknak (a karok képviselőinek) az egyetem alapítólevelét. A két alacsonyodó szögletet egy-egy ülő és egy-egy félig fekvő alak töltötte ki.⁷⁶

16. kép A központi épület főhomlokzatának oromzata
(középen I. Ferenc József király alakjával)

Az előcsarnok és lépcsőház különösen jól sikerült: pompás, méltóságteljes, és a gyakorlati célnak is megfelel. A kapuk valamelyikén belépve egy tágas alsó térbe jutunk, ennek bal oldali falán díszfülkébe helyezték az építési emléktáblát.⁷⁷ Alája került valamivel később I. Ferenc József király

⁷⁶ 1920. január 31-én este egy román katona a tetőről kötéllel leesve lefűrészelte a Ferenc József-szobor fejét. Másnap I. Ferdinánd román király megnyitotta a román tudományegyetemet. 1925 novemberében végleg eltávolították a szoborcsoportot, darabjait az új Botanikus Kertben helyezték el dísként. A timpanonba a román királyi címet festették. GAAL 2016. 168., 192.

⁷⁷ Szövege: „I. Ferencz József / apostoli király uralkodása alatt / épült 1893–1902. / Elkészült Széll Kálmán miniszterelnök / Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi / miniszter / Zsilinszky Mihály államtitkár / Schilling Lajos rektor / idejében / Meixner Károly és Alpár Ignác építészek / tervei szerint / Kanitz Ágost és Davida Leó / építési bizottsági elnökök / közreműködésével.” *Emlékkönyv* 1903. 40. és *Beszédek* 1903. 52.

mellszobra. Innen egy elkeskenyedő ívű, bábkorlátos díszlépcsőn érünk a magas földszinti felső előcsarnokba, ahonnan jobbra és balra az oldal-szárnyak folyosói nyílnak, szemben pedig a lépcsőházba jutunk, melynek fordulójától három irányba vezet lépcső: két keskenyebb lépcsősor visszafordul, és az első emelet homlokzati szárnyába, a középső lépcső viszont folytatólagosan az első emelet hátsó szárnyába visz.

Az épület falai sárga klinkertéglás borításúak, a kettéosztott tágas udvart pedig sárga keramikockák fedik. Az épület Farkas utcai homlokzata 122, Király utcai része 82 m hosszú (itt a templom tölti ki a folytatást). Az oldal-homlokzatok közül az Egyetem utcai 42, a Színház utcai 59 méteres. A teljes beépített terület 4226 m², ebből 535 m² esik a három lépcsőházra. Ez volt a korabeli Kolozsvár legnagyobb épülettömbje.

Az új egyetemépület és a Karolina Kórház elkészült épületeinek felavatására 1902 augusztusától készültek. Lőte József prorektor vezetésével rendezőbizottságot hoztak létre, mely meghívta a királyt, a kormányfőt és a vallás- és közoktatásügyi minisztert a „zárkőleteteli ünnepségre”.⁷⁸ Közben a járda is elkészült az épület körül. A város ekkoriban készülődött a Mátyás-szobor leleplezésére. 1902. szeptember 13-án rendkívüli tanácsulést tartottak, amelyen Tóth Lajos miniszteri tanácsos is részt vett. Ezen tudomásul vették, hogy a király nem jön egy hónap múlva az ünnepségekre, József főherceg fogja képviselni. Így csak az épület felavatásáról lehetett szó.⁷⁹ A királyt képviselő József főherceget maga a miniszter fogja meghívni a felavatra. Végül József főherceg megbetegedett, s csak a fiatal József Ágost főherceg jött a szoborleleplezésre, az épületavatást pedig csak Wlassics miniszter tisztelte meg jelenlétével a leleplezést követő napon, október 13-án.⁸⁰

Az épület helyiségeinek elosztásában két esemény hozott módosulást. Az egyik a könyvtár új épületbe való kiköltözése. A Bölcsészeti és a Matematika- és Természettudományi Kar mellett a legtöbb helyiséget végül a jogi kar kapta meg, szám szerint hatot, így 1909 őszétől összesen 24 teremmel rendelkezett. A másik az Érmészeti és Régészeti Intézet kitelepítését követte: helyiségeit 1912-ben az Általános Növénytan és az Ásvány–Földtani Intézet között osztották szét. 1910-ben az épület előcsarnokából induló személyfelvonót építettek.

⁷⁸ RNLKML 315. fond 2052–1901/2. E. T. sz.

⁷⁹ RNLKML 315. fond 58–1902/3. E. T. sz.

⁸⁰ Az ünnepség leírása: Beszéddek 1903. 41–51. Schilling beszédéből kitűnik, hogy József főherceg utóbb, 1903. június 9-én személyesen is megtekintette az egyetem épületeit.

4. Az új kórházépületek

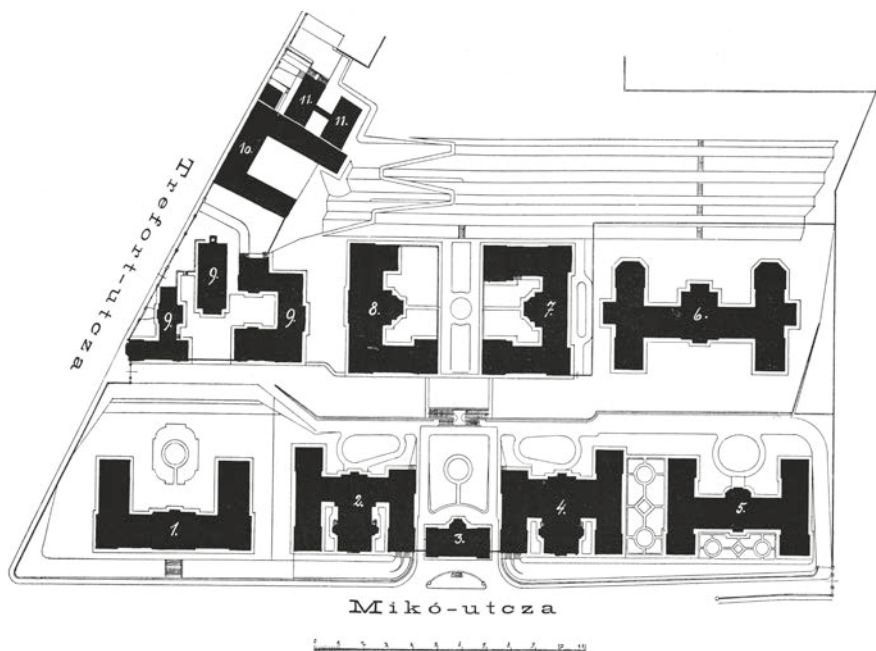
A kórházi építkezések történetében határkő 1896. január 1-je, amikor a Belügyminisztériumtól átvette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az Országos Karolina Kórházat. Közvetlenül előtte már létesült a két minisztériumnak egy közös bizottsága, mely Hauszmann Alajos műegyetemi tanárral már egy kórházépítési tervet kidolgoztatott. Ebben a kórházi osztályok elosztása nem nyerte el a professzorok tetszését. Mindegyik önálló épületre vágyott. Úgyhogy a VKM új terveket kellett, hogy készíttessen. Hauszmann 1896. november 27-én egészségi okokra hivatkozva lemondott a további tervezésről, s maga helyett Korb Flóris és Giergl Kálmán műépítészeket javasolta.⁸¹ A december 19-én kelt miniszteri felkérés nyomán ők lettek a továbbiakban minden kórházi épület tervezői. Közben még egyszer felmerült a kérdés, hogy melyik telekre épüljenek a klinikák. Az Orvosi Kar 1896. június 1-jei és 3-i ülésén véglegesen eldöntötte, hogy az Alsó Szén utcai telep a legmegfelelőbb, mert közel van a városközponthoz, az egyetem és a kar már meglévő épületeihez. Ez mind a betegek, mind pedig a hallgatók szempontjából előnyös volt.

A Korb- és Giergl-féle első terv 1896 végén került a még novemberben megalakított és a minisztertől decemberben kiegészített, illetve kinevezett kórházépítési bizottság elé, de ott a Pénzügyminisztérium képviselője a költségek lényeges csökkentését követelte. Ezért az épületeket némileg átszervezték, itt-ott levágtak belőlük. A rájuk fordítandó költségvetést 1897. július 3-án külön törvénycikkben szentesítette az uralkodó.

A klinikai telep így a Mikó és Trefort utcáktól határolt, három összeolvasztott telekből létrehozott lejtős területen alakult ki. Ennek két épülete, az Anatómia és az Élettan már állt, s ezek a további építkezéseket is meghatározták. Vagyis az Élettant a Mikó utcával párhuzamosan, annál kissé magasabban kialakított szintre emelték. Ehhez képest az Anatómia már egy felsőbb szinten állott, előtte a domboldalt egy támaszfalal meg kellett erősíteni. A fölötté lévő meredek lejtőre még egy harmadik szintet is ki lehetett alakítani. A mérnökpáros mindegyik klinikai osztály részére külön-külön épületet tervezett. Ezek egyelőre az első két szintet foglalták el. Az építkezések megkezdéséhez alapos talajrendezésre volt szükség, ezt Dicsőfi Béla kultúrfőmérnök tervei szerint a kivitelezést elnyerő Reményik Károly cége végezte, majd elkezdték az utcai szinten az első négy épület felhúzását. Ezek keletről kezdve a Sebészet, az Igazgatóság, a Belgyógyászat és a Szülészet–Nőgyógyászat voltak. 1899 szeptemberére készültek el.

⁸¹ RNLKML 315. fond 591–1896/97. E. T. sz.

Velük párhuzamosan a második szint Trefort utcai végén épült fel a gazdasági épületcsoport, amelyben a klinikákat kiszolgáló egységek működtek.⁸²

17. kép Az orvosi kari intézetek és klinikák helyszínrajza

1. Élet- és Közegészségügyi Intézet; 2. Sebészeti Klinika; 3.: Karolina Kórház igazgatósága; 4. Belgyógyászati Klinika; 5. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika; 6. Bonctani, kóronctani és törvényszéki orvostani intézetek; 7. Bőrgyógyászati Klinika; 8. Szemészeti Klinika; 9. Karolina Kórház gazdasági épületei; 10. Általános kór- és gyógytani, gyógyszerintézetek, egyetemi gyógyszerintézet; 11. A Karolina Kórház hevenyfertőző betegek barakkja

A Mikó utca felé két-két épület között, középen helyezkedett el az Igazgatóság egyemeletes épülete, kocsifelhajtóval, két oldalán díszes, vasrácsos kocsikapukkal. Homlokzatán e felirat: M[agyar] Kir[ályi] Egyetemi Klinikák – Karolina Orsz[ágos] Kórház. A földszinten volt az igazgató és a gondnok irodája, a váróterem és a betegfelvételi irodák, valamint a szolgálatos orvos szobája. Az emeletet teljes egészében az igazgató hétszobás szolgálati lakása képezte. Ebben 1899-es beköltözésétől a kórház elvételéig Engel Gábor címzetes rendkívüli szülésztanár, kórházigazgató lakott.⁸³ Az egyes klinikák-

⁸² A kórházi épületek alaprajza és ismertetése: *Emlékkönyv* 1903. 141–412.

⁸³ GAAL 1984. 87.

18. kép A Belgyógyászati Klinika az udvar felől

19. kép A Belgyógyászati Klinika nagy kórterme

kat a professzorok igazgatóként irányították, de ellátásukat, működésüket a kórház igazgatósága biztosította, mely nem az egyetemnek, hanem egyenesen a minisztériumnak volt alárendelve. A gazdasági épülecsoporthoz tartozott a különálló nagy gép- és kazánház. Az itt termelt árammal látták el a klinikai épületeket. A kelet felé nyitott U-alakú épület földszintjén volt a mosókonyha, főzőkonyha, ételmezési iroda, tálaló, mosogató, kézraktár. Az emeleten a gondnok négyszobás lakása, az apácák néhány lakoszobája és imaháza, valamint a ruhajavító és vasalóhelyiség feküdt. A Trefort utca felé tekintett kis előkerttel a halottas kápolna, mellette hullaház és hullatöltőtető, az alagsorban hűtőkamra kihúzható fiókokkal. Ide kapcsolódott még egy háromhelyiséges sebészeti műtőintézet, ahol a kezdő sebészek a műtéteket gyakorolhatták hullákon.

20. kép A klinikák igazgatósági épületének utcai homlokzata

A Sebészeti Klinika Brandt József professzor programja szerint épült fel. Egyemeletes tömbje 98 helyiséget zárt magába összesen 103 ágygal. Amfiteátruma 86 ülőhelyet biztosított. Alagsorában cseléd- és szolgaszobák, raktárok mellett ortopédiai részleg működött. Földszintjén volt a műtőként is szolgáló tantermen kívül aszeptikus műtő, röntgen-berendezés, ambulancia, férfi, női és gyermekkortermek, igazgatói iroda. Az emeleten a kis és nagy kortermeken kívül laboratórium, tanársegédei és ügyeletesszobák, ruhatár

kapott helyet. A két szint között tágas felvonó működött. A klinika megnyitásakor, 1899. november 11-én Brandt mondott beszédet *A kórbáztól való félelem* címmel, mely a Magyar Polgár című napilapban és különnyomatban is megjelent.⁸⁴

A Belgyógyászati Klinika programját Purjesz Zsigmond professzor készítette. 1899. szeptember 24-én költöztették át ide a betegeket. A 105 helyiséges, 100 ágyas, háromszintes, felvonóval ellátott, a kor színvonalán álló épület 86 férőhelyes amfiteátrumában október 7-én tartotta Purjesz első nyilvános előadását, mely után az intézetet is bemutatta. Az itt elmondott *A klinikai tanításról, tekintettel a diagnosztikára* című előadását az Orvosi Hetilapban is közreadta.⁸⁵ A földszinten volt a kis és nagy tantermeken és a kórtermeken kívül az ambulancia, külön férfi és női várószobákkal, a gyermekgyógyászat szintén itt működött, külön helyiséggel. Röntgen- és laboratóriumi szobákat is kialakítottak. Az igazgatónak és adjunktusnak külön dolgozószobája, illetve irodája, a tanársegédnek lakószobája volt. Az emeleten lakószobája volt a gyakornokoknak, s a nagy kórtermeken kívül külön elkülönítő szobákat tartottak fenn. Az épületben betegszállításra alkalmas felvonó működött.⁸⁶

21. kép A Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika

⁸⁴ Magyar Polgár 13 (1899) november 11. 4–5., 13. 2., 15. 4.

⁸⁵ PURJESZ 1899. 632–633., 647–649.

⁸⁶ E klinika leírása és története: ENGEL 1931. 30–42.

Az egész klinikai telep legnagyobb épülete a Mikó-kert szomszédságába épült Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikáé volt. Az épület programkészítőjének, Szabó Dénes professzornak sikerült elérnie, hogy az épület megússza a lefaragásokat, és a tervek szerint kétemeletes legyen. Fő érve az lehetett, hogy tulajdonképpen két kórházi osztály működött az épületben, s emellett még bábatanfolyam is. Az elnyújtott H-alakú épület 1899 őszére készült el. Alagsora 30 helyiségéből a nyugati szárnyat főleg a 34 személy elhelyezésére alkalmas bábainternátus foglalta el. Rendelkezésükre állott tíz 3–4 ágyas hálószoba fürdővel, ebédlő és egy tágas nappali. E szinten kialakítottak még szolgálzókat, ruhatárat, raktárakat, valamint a fennjáró betegek részére ebédlőt. A földszinten a nyugati szárny a kutatást és az oktatást szolgálta. Itt voltak a laboratóriumok, a könyvtár, a gyűjteménytár, tanterem 32 hellyel, valamint az igazgató-professzor helyiségei. A jobbszárnyban lakott a házmester, a gyakornok és a tanársegéd. Itt volt a járóbetegek osztálya, egy 5 ágyas kórterem és két egyágyas elkülönítő. Összesen 34 helyiség. Az első emeleten a nyugati szárny a terhes és szülő nők osztálya, a keleti szárny pedig a gyermekágyasoké volt, összesen 51 ágygal. A második emelet szolgált a nőgyógyászat céljaira. Itt 36 ágy volt három osztályra elosztva. (Közülük öt egyágyas kórteremben igényes betegeknek és egy egyágyas elkülönítőben.) A műtő- és kezelőterem mellett az épület túlsó szárnyában volt egy laparotómiás (hasfelmetsző) műtő is.

A magasabban fekvő második épületsor kiépítése előtt ki kellett építeni az anatómia épülettől a Trefort utcáig a támfalat. Ezen az igazgatósági épülettel szemben díszlépcső vezetett fel, itt helyezték el a lépcsőfordulónál az építkezési emléktáblát.⁸⁷ E lépcsőtől keletre egy meredek szekerutat is kiépítettek a telepen való belső közlekedésre. A támfalon felül egy széles kocsút vezetett, mely a gazdasági épületeknél kétszárnyú vasrácsos kapuval nyílt a Trefort utcára. Erre a szintre két klinikáépületet húztak fel.

⁸⁷ Az emléktábla szövege: „A KOLOZSVÁRI / FERENCZ JÓZSEF TUD[OMÁNY] EGYETEMMEL KAPCSOLATOS / KAROLINA ORSZ[ÁGOS] KÓRHÁZ / ÉPÜLETEI-NEK ÚGY EZ A CSOPORJA, MINT A FELSŐ (ELME- ÉS IDEGKÓRTAN) / ÉPÜLT I. FERENCZ JÓZSEF URALKODÁSA, / BR. BÁNFFY DEZSŐ, MAJD SZÉLL KÁLMÁN / MINISTERELNÖKSÉGE / DR. WLASSICS GYULA / VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERSÉGE, /DR. ZSILINSZKY MIHÁLY /VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI ÁLLAMTITKÁRSÁGA / IDEJÉBEN 1897–1902-BEN,/ KORB FLÓRIS ÉS GIERGL KÁLMÁN / ÉPÍTŐMŰVÉSZEK TERVEI SZERINT. /A VÍZMENTESÍTÉSI ÉS TALAJRENDEZÉSI MUNKÁKAT / TERVEZTE ÉS VEZETTE DICSÓFY BÉLA KIR. KULTÚR-FŐMÉRNÖK. / AZ ÉPÍTÉSI-BIZOTTSÁG ELNÖKE: DR. LEÖVEY SÁNDOR / VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERI TANÁCSOS / MAJD DR. TÓTH LAJOS OSZTÁLYTANÁCSOS / TAGJAI SZUKOVÁTY ISTVÁN, MAJD PAP ELEK / PÉNZÜGYMINISTERI OSZTÁLYTANÁCSOSOK / TOVÁBBÁ DR. BRANDT JÓZSEF, DR. PURJESZ ZSIGMOND, / DR. LECHNER KÁROLY / DR. SZABÓ DÉNES, DR. HOOR KÁROLY / ÉS DR. MARSCHALKÓ TAMÁS EGYET. NYILV. TANÁROK / ÉS DR. ENGEL GÁBOR KÓRHÁZI IGAZGATÓ VOLTAK, / JEGYZŐJE PEDIG LEGIFJABB DR. SZÁSZ KÁROLY / MINISTERI OSZTÁLYTANÁCSOS.” *Emlékkönyv* 1903. 266.

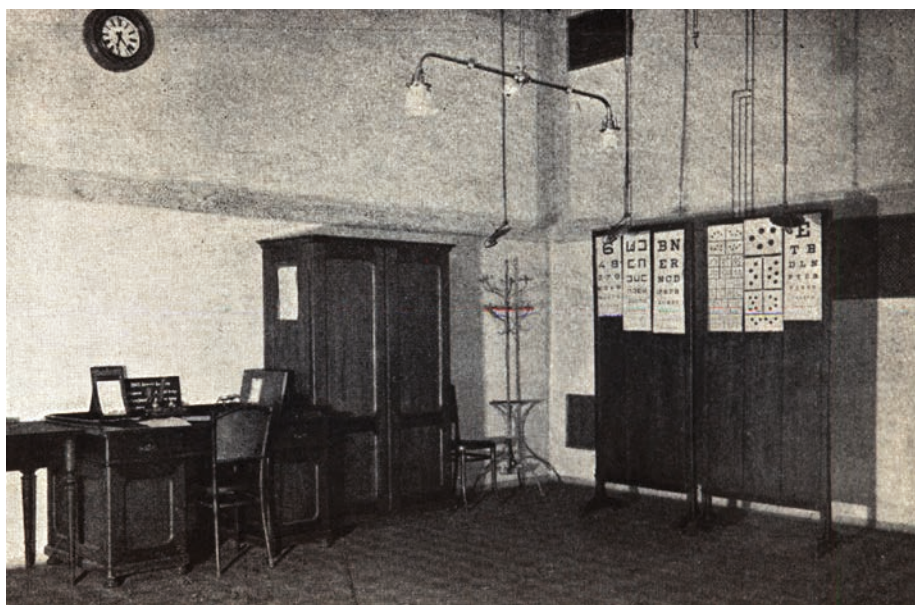

22. kép A Klinikatelep második szintjének támfala a lépcsővel

23. kép A klinikatelep építkezési emléktáblája

A Szemészeti Klinika a gazdasági épületeket követte nyugat felé. Programját ugyan Hoor Károly professzor dolgozta ki, de az E-alakúra tervezett emeletes épületnek a déli szárnyát költségkímélés céljából nem építették meg. Így csak 47 ágy és 8 gyermekágy fért el benne. Az alagsorban a ház-mester, a szolgák, az ápolónők laktak, emellett raktárt és kísérleti állatok ketrecét helyezték el. A földszinten a tanársegéd lakott, itt voltak a vizsgáló- és kezelőhelyiségek, a professzor irodája és a tanterem 36 hellyel. Az emeleten a műtőtermen kívül a különböző kategóriájú kórtermek és különszobák feküdtek. A klinikaépületet 1900. július 1-jén vették használatba.

24. kép A Szemészeti Klinika betegfelvételi és vizsgálószobája

A Bőr- és Bujakórtani Klinika E-alakú épülete már megtervezett volt, amikor hét évi interregnum után, 1897-ben Marschalkó Tamást kinevezték igazgató professzornak. Így ő már keveset módosíthatott a kivitelezésen. Az E-alakú, emeletes épületet a szemészettől nyugatra, annak mintegy párjaként húzták fel. Eredetileg 90 ágyat fogadott volna be, de már a megnyitás után 110 ágyasra bővítették. Alagsorába szolgálakásokat, raktárakat és fürdőket, valamint a röntgenterápiás szobát helyezték el. A földszint északi szárnyába kerültek a tanársegédi lakások, a professzor irodája, a laboratóriumok, a könyvtár, valamint a fényterápiás Finsen-szoba. Az összekötő szárnyban volt a tanterem, a férfi és női várótermek, valamint a kezelők. A déli szárnyban három nagy kórtermet alakítottak ki. Az emeleten többnyire

8–10 ágyas kórtermek voltak. Jól elkülönítették a hivatásos prostituáltak és rendőrségszerűleg befogott nők osztályát. Ezek homályos, kinyithatatlan ablakú (de szellőztetővel ellátott) termekbe voltak zárva, és egészen elkülönített lépcsőn közlekedhettek. A klinika nem rendelkezett műtőteremmel. 1900. október 1-jén vették használatba.⁸⁸

A telep harmadik szintjén eleinte csak a „heveny fertőző barakk” készült el. Ugyanis a Belgyógyászat átadásakor már nyilvánvalóvá lett, hogy ott nem helyezhetik, különíthetik el a fertőző betegeket. Úgyhogy a klinikai telep keleti, Trefort utcai oldalán egy tágas magántelket (10. sz.) vásároltak erre a célra, s annak épületeit 1899-ben kezdték átépíteni egy fertőző osztály részére. Itt egy két szintre tagolódó, meglehetősen szedett-vedett épületsor jött létre, amelynek kórtermekben 24 ágy fért el. Egy állandóan itt lakó tanársegéd irányította a kezelést. Az ideiglenesnek szánt barakkot 1901. január 1-jén nyitották meg.

25. kép Az Idegklinika főépületének utcai homlokzata

Az Ideg- és Elmeorvosok Klinikát eleinte a Mikó utcai telep harmadik szintjére akarták építeni, de itt nem volt elég hely, úgyhogy a Trefort utca végén öt magántelket vásároltak össze, hogy megfelelő méretű (28.800 m²) telepet alakítsanak ki. 1900–1901-ben ide az utcára néző főépületen kívül három férfi és három női villaépületet emeltek. Ezekben eleinte 150, majd 200 ágyat biztosítottak az elmebetegek részére. A háromszintes főépület

⁸⁸ E klinika leírását és történetét adja: BERDE 1928. 72–80.

alagsorában ápoló- és szolgálakások, raktárhelyiségek voltak. A földszinten volt a tanársegéd lakása és az ügyeletes orvos szobája, a járóbetegek több váró- és kezelőhelyisége, valamint a felvételi iroda. Az emeleten lakott a második tanársegéd, itt voltak az igazgató professzor irodahelyiségei, a laboratóriumok, a tanterem (40–80 hallgatónak) és a röntgenszoba. Különálló kerti épületben volt a kazánház. Ezeket az épületeket 1901. október 16-án vették használatba. 1903-ra készült el a 30 ágyas ideggyógyászati pavilon a telep nyugati szélén. A telep legmagasabb, délnyugati sarkához csatlakozik az igazgató, Lechner Károly professzor – testvérével, Lechner Ödön műépítésszel terveztetett – emeletes magánvillája. Ez a szecessziós stílus egyik legszebb képviselője a városban. Homlokzatán az 1900-as évszám jelzi építése idejét. A villát 1902-ben megvásárolta az állam állandó igazgatói laknak. Az egyetem elvételeig Lechner Károly lakott benne.

Az így létrejött Házsongárd-oldalra felkúszó klinikai telep a maga több mint 700 ágyával a korabeli Magyarország második legfontosabb egészségügyi központját hozta létre, megközelítette az európai színvonalat. Engel kórházigazgató és több professzor is külön ösztöndíjat kapott Európa nagy kórházainak felkeresésére, mielőtt az épület tervét, illetve berendezési programját kidolgozta volna. Nem egy berendezést a leghíresebb cégektől rendeltek meg. A századfordulóra az alapdiszciplínák mindegyikének lett külön kórháza. Hátravolt még az újonnan önállósuló, az alapdiszciplínából kiváló szakok otthonteremtése. Ilyen volt az egyelőre a belgyógyászathoz tartozó gyermekgyógyászat, a fertőző osztály, a tüdőgyógyászat, a mind a belgyógyászat, mind a sebészetben művelt fül-orr-gégészet, a sebészethez tartozó ortopédia, urológia, s az ide is kapcsolódó fogászat.

III. Építkezések, ház- és telekvásárlások a századfordulótól a világháborúig

1880 és 1902 között – mondhatni – „kiépült” az egyetem: az intézetek, kórházak többsége olyan épülethez vagy legalább helyiségekhez jutott, ahol mind az oktatás, mind a kutatás, mind pedig a gyógyítás követelményeinek eleget tehetett. Egy-egy intézetnek, a könyvtárnak, illetve kórházi osztálynak kellett ezután új hajlékot emelni vagy épületet vásárolni a pénzügyi keretek megszabta körülmények között. Ez a terjeszkedés az első világháború kitöréséig jó ritmusban folytatódott, de akkor hirtelen elakadt, s a továbbiakban még a meglévő intézetek, kórházak épületeit is gyakran hadi célokra vették igénybe. Így lényegében az utóépítkezések 1905 és 1914 közé esnek.

1. A színházépület

Az egyetem központi épületével keletre szomszédos volt a Nemzeti Színház patinás épülete. Ezt közadakozásból emelték 1811 és 1821 között Alföldi Antal tervei szerint, s ezt tartották az első magyar „köszínháznak”. Nézőtere közel 800 férőhelyes volt. A kétszáz gyertyával megvilágított színpadán a legnagyobb magyar művészek léptek fel. Tehát minden szempontból rászolgált volna a műemléki státusra. Azonban a régi épület sok faanyagával tűzveszélyesnek számított, ezért is kellett új hajlékot építeni a társulat számára. 1906 szeptemberében tartották itt az utolsó előadást, ősszel megnyílt a Hunyadi téri új, pompás színházépület. Meglepő, hogy már tíz évvel korábban felmerült a régi épület állami átvétele az egyetem részére. Az 1896. november 21-i egyetemi tanácsülésen tárgyalták Márki Sándornak a színháztelek megvásárlására vonatkozó ötponos javaslatát,⁸⁹ amely az azon lévő épületek „mielőbbi eltávolítását” kívánja. A telket alkalmasnak találja „akár az egyetemi könyvtár, akár az erdélyi múzeum, akár a tanárképző intézetel, akár pedig a Mensa Academicával kapcsolatos intézetek elhelyezésére”. Addig is kérték a minisztériumot egyes tűzvédelmi intézkedések megtételére, lévén, hogy a könyvtár ablakai éppen a színházra néznek. „Beható tárgyalás után az egyetemi tanács előadó véleményes indítványát indoklásával együtt egyhangúlag elfogadta”, s felkérték Márkit, hogy erre vonatkozóan szerkesszen felterjesztést a minisztériumba.⁹⁰ Végül csak a színház kiköltözését követően került sor a megvételre, az 1907 őszen leköszönő rektor, Moldován Gergely jelenti: „100.000 K értékben átvettük a Nemzeti Színház régi épületét, melynek rendeltetési célja még meghatározva nincs”.⁹¹ Az átvétel 1906. október 25-én történt, s Janovics Jenő igazgatónak megengedték, hogy a színpadot átmenetileg díszletraktárként használja.

Ideiglenesen az Általános Növénytan Intézet növénygyűjteménye kapott raktárteret benne, pincéjében pedig Szádeczky Gyula geológusprofesszor földrengésjelző állomást létesített. 1907. október 26-án Moldován Gergely rektor és Szádeczky az Egyetemi Tanács megbízásából szemlét tartott az épület helyiségeiben, s egyöntetű véleményük, hogy az épületet mielőbb le kell bontani. Az épület, illetve telke rendeltetését sokáig keresték, s végül lebontása elmaradt. Néhány egyetemi alkalmazott kapott benne lakást. Richter Aladár ismételten sürgette, hogy Janovics vigye el a díszleteit.

⁸⁹ RNLKML 315. fond 360–1896/7. E. T. sz.

⁹⁰ Márki ennyit jegyez fel erről naplójába november 21-én: „Az egyetemi tanács elfogadta a Nemz[eti] Színház telkének egyet[emi] célokra való megvétele tárgyában tett indítványomat...” MÁRKI I. 159.

⁹¹ Beszédek 1907. 14.

1910-ben már a minisztérium is felszólítást küldött a színházi választmányhoz, hogy ürittessék ki az épületet.⁹² 1911-ben a minisztérium megvásárolta az egyetem részére a Király utca 4. és a Farkas utca 5. számú házakat. Ezek a színháztelekkel voltak szomszédosak, így a telek beépítésére megnőtt a lehetőség. Aztán közbeszólt a világháború.

2. Könyvtár és Állattani Intézet

Ezek a világháború előtt befejezett és tényleges használatba is vett legjelentősebb épületek.

A könyvtár elhelyezésének, hányattatásának története egyidős az egyetem első tanéveivel. A kezdeti elhelyezés, a többszöri költözés és az 1908-ra elkészült új könyvtárépület története a későbbi fejezetben olvasható. A könyvtár új épületének felavatására 1909. május 18-án került sor Berzeviczy Albert kultuszminiszter részvételével.

Berzeviczy ugyanakkor felavatta az Állattani és Összehasonlító Bonctani Intézet új hajlékát is. Míg a könyvtárépítés minden mozzanatát megtárgyalták az Egyetemi Tanács ülésein, az állattani épületről még az értesítőkből is alig esik szó. Ez ugyanis – mondhatni – Apáthy István személyes ügye, teljesítménye volt. 1903-ban önálló füzetben megjelent ismertetése intézete történetéről e sorokkal zárul: „Elérkeztünk arra a pontra, ahonnét tovább nem juthatunk. Ha pedig veszteglünk, kárba vész, amit eddig alkottunk. Minél előbb új intézetre van szükség, hogy oda átköltöztethessem és ott fejlődhessek, amit a Mikó-féle nyaralóban sok gond és nélkülözés között kicsiráztattam.”⁹³ 1904-ben mondott rektori beszámoló beszédében részletesen szólt a könyvtár és a Mensa Academica tervezett építéséről, a saját intézetét azonban nem említette. Ennek építéséhez hozzájárult politikai pályafutása is. Ő volt az Apponyi Albert vezette Függetlenségi Párt kolozsvári vezére. Amikor 1906 áprilisában megalakult a második Wekerle-kormány, abban Apponyi a kultuszminiszteri tárcát kapta. Így aztán a miniszternek lehetősége volt Apáthy kérését napirendre tűzni.⁹⁴ Mindeddig nem sikerült tisztázni, hogy kivel tervezette meg Apáthy az intézetet, ki volt a kivitelező, mennyit is költött rá. Mikor aztán 1909-ben a Függetlenségi Párt kettészakadt, Apáthy a kilépő, Ugron Gábor-féle frakcióval tartott. Erre megszakadt a minisztériumi támogatás, úgyhogy az épület berendezésének költségeit részben magának Apáthynak kellett fedeznie. Az építkezés 1907

⁹² RNLKML 315 fond 22–1909/10. E. T. sz.

⁹³ APÁTHY 1903. 111.

⁹⁴ GAAL 2002a. 268–272.

augusztusában kezdődött,⁹⁵ s 1908 őszén Farkas Gyula lelépő rektor jelentette, hogy „az állattani intézet új háza immár fölépült”.⁹⁶ A berendezkedés azonban meglehetősen elhúzódott. Az épületben ideiglenes jelleggel – az egyetem 1919-es elvételéig – közös igazgatás alatt az egyetem két karának egy-egy intézete működött: a Matematika- és Természettudományi Kar Állattani és Összehasonlító Boncolástani Intézete és Gyűjteménytára, valamint az Orvosi Kar Szövet- és Fejlődéstani Intézet.

Az épület felavatására 1909. május 18-án került sor. Ekkor kétnapos látogatásra érkezett Kolozsvárra Apponyi Albert kultuszminiszter. A látogatás fő célja az ifjúsági zászló felavatása volt, amelyre a második napon a színházban került sor. Az első nap délelőttjén az egyetemi könyvtár új épületének megnyitóünnepségén vett részt a miniszter, délután fél öttől, a Jancsó György rektor lakásán elfogyasztott ebéd után a rektor kíséretében érkezett a Mikó-kertbe. Az épület előtt Apáthy várta. Előbb kívülről, majd belülről szemléltek meg az épületet. Jancsó így számolt be róla lelépő rektorként: „Ennek a napnak a délutánján [...] történt a Múzeum-kert közepén épült Állattani és Összehasonlító Boncolástani Intézetnek is a beható megismerése, miután itt is az épület előcsarnokában üdvözölte röviden a miniszter urat dr. Apáthy István, az intézet igazgatója és mondhatni: megteremtője. A miniszter úr gyönyörködve hallgatta a még ugyan felszereletlen helyiségek megismerése közben Apáthy magyarázatait és felvilágosításait és elragadtatásának adott kifejezést, amidőn e fényes palota tetejéről szemlélte Kolozsvár városának és messze vidékének látóképét”.⁹⁷

Az intézet épülete több szempontból is a nápolyi Stazione Zoologica biológiai kutatóintézet 1874-ben emelt székházának a megoldásaiból ihletődött, ugyanis nyaranta rendszeresen itt végzett kutatómunkát Apáthy. L-alakban veszi körül a Mikó-villát, annak jóformán teret sem hagyva. Az épület leírását Apáthytól idézzük:

„Immár elkészült az új Állattani Intézet épülete, mely majd az Erdélyi Nemzeti Múzeum állattárát is magába fogadja és lehetővé teendi, hogy ott, bár kis méretekben, de mintaszerű múzeumot és múzeumcsináló műhelyeket rendezzünk be. Az épület elkészült; de üresen áll, mert a kolozsvári asztalosmunkások [...] december óta nem dolgoznak. [...] Az épület] tervezésében bőségesen gondoskodtam olyan kiállítási helyiségekről, melyekben állattárunknak a nagy közönség előtt bemutatandó anyaga még nagyon hosszú ideig, legalább is mindaddig kényelmesen el fog férni,

⁹⁵ APÁTHY 1908. 55–58.

⁹⁶ Beszédék 1908. 19.

⁹⁷ Beszédék 1909. 17.

amíg múzeumunk megőrzi azt a jellemét, hogy a nagyközönség oktatását és művelését is szolgálva bár, ne egész Magyarországnak, hanem csak egy országrésznek múzeuma legyen. De talán még inkább törekedtem olyan helyiségekre, amelyek lehetővé tegyék, hogy a tudományt az állattárral kapcsolatban ne országrészre, hanem, ha erőnk és tehetségünk engedni fogja, az egész világra szólóan művelhessük.

A múzeumot legközelebről érdeklő helyiségek az új épületben öt szintben vannak elosztva. A különböző szinteket belső lépcsők is összekötik egymással. [...] Nem akarom azonban most az egész új intézetet leírni. [...] Ezért az épület általános tervéről ezúttal csak néhány szót szólok. L-alakú; az L-alaknak egyik szára északról délnek, a másik keletről nyugatnak irányul. Az [...] intézet a Mikó-lak mögött áll, és azt két szára közé fogja. Két emeletes; de, mivel az alagsor csaknem földszintszámba megy, háromemeletesnek látszik, sőt mindkét szár szabad végén négyemeletesnek, mert ott a földszinti helyiségek teljes magasságára nincs szükség és így abból félemeleti helyiségek is teltek ki. Az L-alak külső oldalán az alagsorban hosszú angol akna fut végig, kijárással az ottani helyiségek egy részéből; nyitott balkon van végig a két angol akna fölött a földszinten, és széles, nyitott erkély fut végig az első és a második emeleten; az utóbbin, mivel a helyiségek előfala két méterrel visszaugrik az első emeletieké mögé, az erkély három méter széles, nyáron a szabadban való dolgozásra használható. Általában arra törekedtem, hogy minden emeleten lehetőleg sok helyiségből egyenesen a szabadba lehessen menni. Az L-alak belső oldalán négy méter széles csukott folyosó fut végig, mely mindenütt dolgozóhelyeknek van fölhasználva. Az épületnek két külső lépcsője van: az egyik a főlépcső, mely a nagyközönségnek a múzeumba jutásra és a hallgatóságának az emeleti dolgozókhöz szolgál, az L-alak egyik szárának északi végén, a másik a másik szárnak nyugati végén. Az utóbbi szolgál följárattal a második emeleten a kelet-nyugati szárny egy részét elfoglaló igazgatói lakáshoz is. A tető lapos. A tetősíkból három földönt helyiség emelkedik még ki: az egyik a főlépcső háza, mely a tetősíkra, a másik a melléklépcső háza, mely egy földönt loggiába nyílik; a harmadik az L-alak sarkán egy földönt loggia, amely, valamint az egész tető, kedvező időben dolgozóhely. Az L-alak sarkán, az épület tengelyében van a tetőloggia alatt, a második emeleten az én dolgozószobám, az első emeleten a könyvtár, a földszinten a múzeum sarokterme, az alagsorban pedig az akvárium. A mélypincében és az alagsorban vannak a kísérleti állatok helyiségei; az alagsor kikészítő műhelyeket, boncolóhelyet és raktárakat is foglal magában. A földszint szolgál a nagyközönségnek, amennyiben ott vannak a múzeumi termek s a tanterem. Az első emelet észak–déli szárnya van

a szövettani és fejlődéstani, a kelet-nyugati szárny az állattani gyakorlati oktatásnak szánva.”⁹⁸

26. kép Az Állattani Intézet új és régi épülete

Az intézet és a vele kapcsolatos múzeum 1912 táján nyílt meg a diákok és a közönség előtt.⁹⁹ Ferenczi Sándor biológianár 1941-ben így írt róla: „Szépségét és gazdagságát illetőleg méltó Kolozsvár városához. Szébb és gazdagabb állattani múzeum csak az ország fővárosában található. Az utóbbi 22 esztendő alatt alig szaporodott valamivel. [...] A gyűjtemény alapjainak összehozásában jelentős szerepe van Herman Ottónak. [...] Legnagyobb érdeme azonban a múzeum megteremtésében Apáthy Istvánnak van, kinek olyan anyagi lehetőség állott a rendelkezésére, mint előtte és utána az Intézet vezetői közül ez idáig senkinek sem. A dél fele néző nagyteremben cseppfolyós anyagban konzervált halak, kételtűek, csúszómászók, gerinctelen állatcsoportok tengeri és édesvízi képviselői találhatóak. Érték és ritkaság szempontjából a barna medve váza mellett felállított oncsászai barlangi medve csontváza érdemel figyelmet. Sarokteremben a madarak életét

⁹⁸ APÁTHY 1908a. 55–60.

⁹⁹ 1912. nov. 5-én jelenti Fabinyi Rudolf, hogy a Vegytani Intézet részére kiutalt Mikó-villa utolsó helyisége is az állattani gyűjtemény elköltözésével felszabadult, pénz kiutalását kérte a renoválásra. RNLKML 315. fond 578–1912/13. E. T. sz.

bemutató biológiai csoportok ragadják meg a látogató figyelmét. A kelet felé néző nagyterem egy pár erdélyi emlősállatot mutat be természetes környezetében. Nagyszámú madár, rovar, lepke, egy kövült madártojással, továbbá a pazar tollazatú kolibri-gyűjtemény kellemes és tanulságos benyomást hagy a szemlélőben. A több mint 6000 állatfajból álló állattár az EME tulajdonát képezi.¹⁰⁰

3. *Növénytani Intézet és Régészeti Intézet*

Írhatnánk: egy sikeres és egy félbemaradt kezdeményezés. Mind a két intézet évtizedeken át szorongatott helyzetben volt. Az Általános Növénytani Intézet és Gyűjteménytár sehogy sem fért el az új központi épület földszintjén kapott tíz helyiségben és a csatlakozó folyosószakaszban. Az alagsorban is bírt három helyiséggel, ahol preparáló felszerelést és szárítókemencéket működtetett. Raktárnak megkapták a színház megvásárolt épületének egy részét is 1907-ben. Állandó gondot jelentett az intézet használatába került múzeumi gyűjtemény őrzése, gyarapítása. A meglehetősen távol, a Mikó-kertben folyamatosan működő botanikus kertet az 1899-ben igazgatóvá kinevezett Richter Aladár kiterjesztette az addig megműveletlenül hagyott további 23.000 m²-re is. Sikerült szökőkutas tavakat kialakíttatni, melegházat építtetni. 1908-ban Richter kibéreltette a Szamos-híd északkeleti sarkán lévő, 1891-ben épült Benigni-ház egész második emeletét, melynek egy részét raktárként, más részét saját lakásként használta. Így tehát az intézet négylakivá vált. A továbbiakban fő célja, hogy egy megfelelő telken új botanikus kertet létesíthessen, s azon az intézetét befogadó épületeket húzasson fel.

A legmegfelelőbb helyet a házsongárdi oldalon, az új Ideg- és Elmegyógyászati Klinika területével szomszédos, a Majális utcáig nyúló telkeken találták. Ezek egy részére sikerült adásvételi szerződést kötni, egy helyen a kisajátítást is igénybe vették. Úgyhogy az 1910. február 2-án kelt miniszteriumi leirat jóváhagyta a következő tulajdonosok telkének megvételét: Holdampf Gerő (Majális u. 28. sz.), özv. László Józsefné, Szentgyörgyi Molnár Emil, Davida Leó, Lutze Ferenc. Így jött létre az a 17 hold 33 négyszögölnyi terület, amelynek áráként 384.000 koronát utalt ki a minisztérium. Ebből 184.000 koronát csak 1911-ben tudtak kifizetni.¹⁰¹ A telken lévő rozoga épületeket is átvették. Richter Aladár 1910. augusztus 6-án

¹⁰⁰ FERENCZI 1941. 65–69. Itt mondok köszönetet Osváth Gergely muzeológusnak, aki kéresemre az épületre vonatkozó iratok után kutatót, s közölte, hogy a múzeum ma is az eredeti helyiségekben van, megőrizte beosztását.

¹⁰¹ RNLKML 315. fond 1437–1909/10. E. T. sz.

jelentette, hogy a területet és az azon lévő épületeket minden berendezés nélkül átvette.

A minisztérium 1912-ben 84.000 koronát szavazott meg a botanikus kert terveinek előkészítésére, s Petz Samu műépítész bízta meg, hogy Richterrel egyetértésben megtervezze azt.¹⁰² 1912 júniusában Petz és Richter is minisztériumi támogatást kapott a külföldi botanikus kertek berendezésének tanulmányozására.¹⁰³ Közben a növényteni gyűjtemény annyira szaporodott, hogy a telken lévő Davida-féle házat is raktárként használták. 1912 szeptemberében megalakult az új botanikus kert építőbizottsága, benne természetesen Richter és Petz is helyet kapott. Megindult az Árnyas utca felőli két kisebb telek (4. sz. és 11. sz.) kisajátítási pere is, mely eltartott 1917-ig. 1912 végén egy tanársegéde az állami vagyon hűtlen kezelésével vádolta meg Richtert.¹⁰⁴ Erre a professzor fegyelmi kivizsgálást kért maga ellen. Az egyetemi bizottság ugyan felmentette a vádak alól, de a sajtóban megszéllőztetett ügy olyan helyzetet teremtett, hogy 1913 májusában a 45 éves Richter kénytelen volt nyugdíjazását kérni¹⁰⁵ s a városból távozni. Közben Petz Samu is felmentést kért a minisztertől a kolozsvári feladat teljesítése alól. Ezzel a Növényteni Intézet építésének és az új botanikus kert berendezésének ügye megpecsételődött. A háború alatt zöldséget termesztettek területégy részén.

Míg a Növényteni Intézet nagyszabású fejlesztése félbemaradt, a Pósta Béla vezette Éremtani-Régészeti Intézet és Gyűjteménytárnak sikerült – igaz, hogy csak bérbe vett – új otthonba költöznie. Pósta Béla 1899-ben lett a kolozsvári egyetemen a régészet professzora. Felügyelete alá tartozott az EME Érem- és Régiségtára. Az új központi épületben kapott helyiségek nem voltak alkalmasak az egyre gazdagodó gyűjtemény kiállítására, méltó elhelyezésére. Pósta ismételten kérte új helyiségek kiutalását. Egy ideig a római katolikus egyházközségtől bérelt az Unió utcában néhány helyiséget raktár céljaira, majd 1911. január 24-én előterjesztést tett a Református Kollégium tulajdonát képező Bástya (ma C. Daicoviciu) utca 2. szám alatti kétemeletes épület bérlésére. Március 30-án jött meg a miniszteri jóváhagyás, s október 1-jén vette át az egyetem az épületet.¹⁰⁶

A Bástya utca 2. sz. alatti patinás sarokházat Petrichevich-Horváth Dániel főstrázsamester építtette a XIX. század elején. Később Rucska János gazdag ügyvéd tulajdonába került, aki aztán a Református Kollégiumra hagyta. 1911. október 24-én az elhanyagolt épületet Reményik Károly

¹⁰² RNLKML 315. fond 1812–1911/12. E. T. sz.

¹⁰³ RNLKML 315. fond 2149–1911/12. E. T. sz.

¹⁰⁴ RNLKML 315. fond 1245–1912/13. E. T. sz.

¹⁰⁵ RNLKML 315. fond 2398–1912/13. E. T. sz.

¹⁰⁶ RNLKML 315. fond 1459–1910/11. E. T. sz.

kezdte renoválni, átépíteni az intézet és múzeuma céljaira. Pósta az alagsorban kőtárat alakíttatott ki, a második emeletet pedig képtárnak szánta. Restauráló műhelyt is létesített. 1912 tavaszától költözött be az intézet. Az első szépművészeti kiállítást 1912. december 12-én nyitották meg.¹⁰⁷

4. *A Mensa Academica*

Az egyetem megnyitása utáni első évtizedekben nem működött sem bentlakás (kollégium), sem étkezde. A diákok jó része felekezete középiskolai kollégiumában kapott szállást, a többiek szobát béreltek. 1890 táján indult mozgalom egy diákmenza létesítésére. A kolozsvári Mensa Academica (Diákasztal) egyesületként jött létre, 1896. június 27-én hagyta jóvá alapszabályait az Egyetemi Tanács, augusztus 24-én pedig a minisztérium.¹⁰⁸ Ennek első szakasza leszögezi: „A kolozsvári diákasztal célja a szétszórva étkező egyetemi hallgatókat egyesíteni, s ezáltal őket jó és olcsó étkezéshez juttatni.” Az egyesület élén az elnöki és alelnöki tisztséget egyetemi tanárok töltik be, a titkár egy diák.

1904 őszén mondott rektori beszámoló beszédében Apáthy István rektor, egyben a Diákasztal Felügyelőbizottságának alelnöke beszámolt arról, hogy Pósta Béla elnök szerint elég pénzeszközzel rendelkeznek ahhoz, hogy ha telket kapnak, azon felépítsék a Diákasztal saját épületét, s még 20 lakószobát is. Apáthy rögtön kifejtette, hogy a diákoknak nem kaszárnyaszerű szállásra van szüksége, mint amilyen a nemrég épült Tanítók Háza, hanem angol college-rendszerű otthonokra.¹⁰⁹ A város ismét felajánlotta a Petőfi utca sarkán fekvő „kőfaragók telkét”, melyre aztán a felügyelőbizottság Nagy Károly budapesti műépítésszel megtervezte az új épületet. A Petőfi utca nyugatra szomszédos Schlauf-házát is meg akarták venni, de az alkudozás elhúzódott, úgyhogy 1909 augusztusában elkezdődött az építkezés, mely a várfal egy rövid szakaszának helyét is bekebelezte. 1910. szeptember 18-án ünnepélyesen használatba vették.¹¹⁰ Elnevezése egyszerűen csak Mensa lett, 300–600 diák kosztolhatott benne. A kétágyas szobákban mindössze 44 diáknak biztosítottak kényelmes szállást. 1912-ben sikerült a Schlauf-házat is megvenni, amit 1914 márciusában lebontottak, s még abban az évben elkészült a bejárati kaputól nyugatra eső, négyablakos épületrész.

A világháború kitörésekor, már 1914. augusztus 6-án lefoglalták katonai célokra az épületet, 1915-től katonai kórház működött benne. A sors

¹⁰⁷ VINCZE 2014. 289.

¹⁰⁸ *A kolozsvári Mensa Academica (Diákasztal) Alapszabályai*. Kolozsvár, 1896. 8.

¹⁰⁹ Beszédek 1904. 27–28.

¹¹⁰ PÓSTA 1910. 177–178.

érdekes fordulata, hogy 1918 novemberétől 1919 februárjáig itt a Kelet-Magyarországi Kormánybiztosság hivatala, élén pedig az építtetés körül buzgólkodó Apáthy István állt.¹¹¹

5. Az Orvosi Kar újabb épületei

A századfordulós nagy építkezések után a Mikó utcai klinikai telep legfelső, harmadik terasza nagyrészt beépítetlen maradt. Ide már 1903-ban kétemeletes épületet terveztek, amely 1905-re készült el.¹¹²

A keleti épület a Mallersdorfi Ferences Nővérek apácalaka lett. Ezt a női rendet 1855-ben alapította Joseph Nardini plébános, s rövidesen Mallersdorfban, egy korábbi ferences kolostorban létesült anyaházuk. A nővérek főleg leányneveléssel és betegápolással foglalkoztak. Haynald Lajos római katolikus püspök hívására 1864-ben telepedtek le Erdélyben, Nagyszébenben egy leányiskolát alapítva. A rend 1899-ben telepedett meg Kolozsváron is. A megnyíló új klinikákon (kivéve az ideggyógyászati) ők végezték a betegápolást. 1903-ban már 47-en teljesítettek ilyen szolgálatot. Minden klinika alagsorában volt lakószobájuk. Emellett a Trefort utcai gazdasági épület emeletén apácáfőnöknői lakásuk és imatermük. Vágyuk volt azonban egy közös rendházba tömörülni. Erre szolgált az 1905-re felépült emeletes apácalak. Szintenként 9 helyiséggel rendelkezett, s a klinikák női szolgálatmélyzetének is itt biztosítottak szállást.¹¹³

A nyugati emeletes épület jóval nagyobb, elnyújtott H-alakú volt. Ezt a Belgyógyászati Klinika függelékeként tudószanatóriumnak emelték. Itt, a magaslaton, a Mikó-kert szomszédságában, jó levegőn remélhettek – hosszas kúra után – gyógyulást a tüdőbetegek. Az összes kórterem az épület déli frontjára nézett, és széles terrasszal rendelkezett, ahová kedvező időben a két-szárnyú ajtón át a betegeket akár ágyastól ki lehetett tolni. A kertben egy külön fekvőcsarnok is létesült. A betegszobák 3–10 ágyas befogadóképességűek voltak. Eleinte 65, majd 76 beteg számára nyújtottak kezelési lehetőséget. Az alsó szinten feküdtek a súlyosabb, a felsőn a könnyebb esetek. Az északi

¹¹¹ GYÖRGY 1942. 263.

¹¹² Beszédek 1906. 11. A beszéd utal arra, hogy a miniszter felhívta az egyetemet, hogy készítsen tervet a további szükséges építkezésekről. Az Orvosi Kar 1906. június 1-jei ülésén foglalkozott a kérdéssel, még 12 intézet és klinika jobb elhelyezését kérték, felállították a sürgősségi sorrendet is, majd a június 20-i ülésen az új épületek lehetséges telkeit is számba vették. (A tervekből a világháború közbejötté miatt csak kevés valósult meg.) RNLMMML 576. fond 794. állag 20–24., 30–32.

¹¹³ Az első világháború után a nővéreket kiűzték az épületből, s azt a tüdőgyógyászathoz csatolták.

oldalán széles folyosó biztosította a termék megközelítését. A földszinten az ide kihelyezett tanársegédnek volt lakása, irodája, az emeleten laboratóriumot alakítottak ki. Az épületet 1905 áprilisában vették használatba.

A két épületet park övezte. Az anatómia épület déli tengelyétől lépcsősoron lehetett megközelíteni őket, belső szekerútjuk kelet felől szerpentinekkel emelkedett. A Kőkert (ma Haşdeu) utca felől ezt a két épületet magas kőfal zárta el a külvilágtól, azon is volt kocsikapu.¹¹⁴

Az összekapcsolt Általános Kór- és Gyógytani, valamint Gyógyszertani Intézeteknek jutott talán a legmostohább sors. A két intézet 1890-ben vált szét hivatalosan azzal, hogy mindkettő élére igazgató professzort neveztek ki. Azonban a gyógyszerstan professzora, Tóth Lajos rögtön minisztériumi megbízatást kapott Budapesten, úgyhogy ideiglenesen az általános kór- és gyógytan tanára, Lőte József vezette mindkét intézetet. Ezek a régi egyetemi főépületben bírtak helyiségekkel egészen addig, amíg az 1898-ban lebontásra került. 1898 áprilisában a Mikó utcai kórházi teleppel szomszédos három Felső Szén (Trefort) utcai telket megvásárolt az állam az egyetem céljaira: 2. sz. (Lakatos János tulajdona), 4. sz. (Fehérváry György), 6. sz. (Róth Antal). Ezeket aztán sokáig volt tulajdonosaik nevével tartották nyilván.¹¹⁵ A 4. (utóbb 8.) számú telket e két intézetnek utalták ki, a 6–8–10. (utóbb 10.) számú telekre alakították ki a járványkórházat.

A Trefort utcában az összekapcsolt kettős intézet az utca mentén egy 12 tengelyes földszintes épületből állott, s egy kis udvart fogtak körbe az épületszárnyak. Az udvar hátulján lépcső vezetett fel a második, hátsó épületcsoporthoz, mely a dombra épült már. Az ekkoriban épített tanteremmel együtt vagy 40 szedett-vedett helyiséggel rendelkeztek. Itt alakult meg 6 kis helyiségben 1903-ban az egyetemi gyógyszerár is, mely elsősorban a gyógyszerészhallgatók képzését és a klinikák ellátását szolgálta. 1904. január 1-jén kezdte meg működését.

Az orvoskar 1906. június 1-jei ülésén egyik legsürgetőbb feladatnak tartotta ezen intézetek részére új épület emelését. A Kert (ma Pasteur) utcában, az Ideg- és Elmegyógyászati Klinikával átellenben vásárolták meg Békési Károly (4. sz.) és Kenyeres Balázs (6. sz.) egyetemi tanárok kertjeit 1911 februárjában.¹¹⁶ Ide terveztették meg Korb Flóris műépítésszel az egyetem Általános Kór- és Gyógytani, Gyógyszertani Intézeteinek, valamint a Pasteur Intézetnek az új épületét. Ez utóbbinak a felállítását Kolozsvár város tanácsának kérésére még 1896-ban engedélyezte a Belügyminisztérium, majd kérték ennek az Általános Kórtani Intézethez való kapcsolását és közös épület emelését.

¹¹⁴ A két épület képe és alaprajza csak *A kir. m. egyetemek* III. kötetében található meg.

¹¹⁵ RNLKML 315. fond 573, 574–1897/98. E. T. sz.

¹¹⁶ RNLKML 315. fond 1059–1911/12.

Az 1912-es minisztériumi költségvetésbe került be az építkezés. Ekkor létesült Tóth Lajos miniszteri tanácsos (és egyben az egyik tárgy professzora) elnökletével az építési bizottság, melyet Zichy János kultuszminiszter nevezett ki.¹¹⁷ 1913 márciusában kezdte az épületet emelni a Reményik és Sebestyén cég. 1914. május 18-án az építési bizottság ülését követően került sor az új épület átvételére: ezen megjelent Korb Flóris tervező műépítész, Tóth Lajos miniszteri tanácsos, az egyetem részéről pedig Kenyeres Balázs rektor, Lőte József intézeti igazgató és több egyetemi tanár.¹¹⁸ Ekkor beszélték meg az épület berendezésének a részleteit és költségeit is. A Kórtani Intézetnek még szüksége volt kutyaistállóra, békaakváriumra és disznóólra is. Úgy tervezték, hogy az épületbe beutalható körülbelül 50 beteget az Ideg- és Elmegyógyászati Klinikával közös konyha fogja ellátni. 1914 szeptemberében az éppen befejezett, de még be nem rendezett épületet lefoglalták a katonaság céljaira. Rövidesen – a kultuszminiszter tiltakozása ellenére – 600 ágyas tartalékkórházzá alakították. Így az orvoskari intézetek az egyetem elvételéig a Trefort utcai ideiglenes elhelyezésben maradtak. Szerencsésebb volt az Egyetemi Gyógyszertár, amely 1914-ben beköltözhetett új helyiségébe.

27. kép A Pasteur Intézet

¹¹⁷ RNLKML 315. fond 1202–1911/12. E. T. sz.

¹¹⁸ RNLMMML 576. fond 1183. állag 117–122.

Az Egyetemi Gyógyszertár az első tervek szerint a Kert utcai épületben kapott volna helyiségeket. Sikerült azonban a minisztériumnak 1913-ban megvásárolni a Trefort utca 61. sz. alatti új, emeletes sarokházat. A századfordulón ez a telek (özv. Csiki Imréné tulajdona) még szomszédos volt az Ideg- és Elmegyógyászati Klinika telkével, a kettőt nem választotta el utca. A kertek végében patak folyt, mely határt képzett a Majális utcai telkekkel. 1912-ben építették ki az összekötő utcát, melyet Haller Károlyról neveztek el (most I. Creangă utca). Így került a telek sarokra, s ekkortáiban építhették rá a máig álló sarokházat. Eredetileg bérháznak tervezték, úgyhogy Issekutz Hugó egyetemi gyógyszerész útmutatásai szerint át kellett rendezni a helyiségeit. Tízévi nyomorgás után költözött ide át a gyógyszertár 1914. május 5-én. Itt 63 helyiségük volt három szintre elosztva. Az alagsort és a földszintet gyógyszerüzemnek rendezték be, az emeleten volt a 70 férőhelyes tanterem, az oktatási és tudományos munkát szolgáló laboratóriumok, valamint a tanári szoba.¹¹⁹ 1915 júliusában az építési bizottság ülésén Korb Flóris mérnök jelentette, hogy a gyógyszertár átalakítási munkálatai és berendezése elkészült, még néhány felszerelési tárgy nem érkezett meg. Ezen a gyűlésen Lőte József tanár kérte, hogy a gyógyszertár megürült Trefort utcai helyiségeibe kísérleti állatokat helyezhessen el, de nem kapott jóváhagyást, mert az épület életveszélyes állapotú volt, mérnöki felülvizsgálásra szorult.¹²⁰

Az Orvosi Karon belül az újabb tanszékek, illetve klinikák létesítését általában az erre szakosodó magántanárok képzése előzte meg. Gyakran maguk a klinikavezető tanárok biztatták egyik-másik tanítványukat a behatóbb szakosodásra. Szinte párhuzamosan haladt a fogászat és a fül-orr-gégészet önállósodása. Az első fogász magántanárok saját rendelőjükben oktattak, és ott is nyújtottak gyakorlati képzést. A fül-orr-gégészet először Purjesz Belgyógyászati Klinikáján lelt otthonra, majd a Sebészeti Klinikán. Az önálló Fogászati Klinika megteremtése jórészt Höncz Kálmán magántanár,¹²¹ a Fül-Orr-Gégészeti Klinikáé pedig Gyergyay Árpád magántanár¹²² tevékenységéhez kötődik. A klinikák elhelyezésére helyiségeket keresett az egyetem. Felméri Lajos miniszteri titkár pedig 1912 májusában megvételre ajánlotta a Szent György (ma L. Blaga) tér és a Trefort utca sarkán álló házas telkét.¹²³ A kultuszminisztérium az év november 2-án értesítette az egyetemet, hogy a miniszter a megvásárlást elrendelte, s az épületet 1913. július

¹¹⁹ FERENCZ–DÁVID 1937. 321–327.

¹²⁰ RNLKML 315. fond 453–1915/16. E. T. sz. 173–176.

¹²¹ PÉTER 2006. 159–173.

¹²² GAAL 2003. 430–437.

¹²³ RNLKML 315. fond 1818–1911/12. E. T. sz.

1-jén fogják átadni.¹²⁴ Július 14-én már a két kijelölt intézetvezető Reményik Károly építész jelenlétében vette számba az elvégzendő épületjavításokat. A telken az utca felől egy tekintélyes földszintes polgári ház állt, a nagy udvar mentén körben kisebb épületek sorakoztak. Ezekből kellett kórházi osztályokat kialakítani. 1913 novemberében, a tanév kezdetével nyílt meg hivatalosan a két klinika. 1914-ben mindkettőn már tanársegédet is alkalmaznak. A fül-orr-gégészetnek a műtő mellett két kórteremben 8 ágy állt rendelkezésére. De a bonyolultabb beavatkozásokat a Sebészeti Klinikán végezték, ahol Gyergyay adjunktusi besorolásban oktatott.¹²⁵ Mindkét intézetvezető rövidesen rendkívüli tanári címet kapott.

A gyermekgyógyászat Kolozsváron a Belgyógyászati Klinikán bontakozott ki. Purjesz professzor tanársegédét, Genersich Gusztávot bízta meg a gyermekgyógyászati rendelő vezetésével, s közben ismételtelen tanulmányútra küldte külföldi szakklinikákra. Genersich 1896-ban e tárgy magántanára lett. Az 1903 decemberében a Honvéd (ma Dorobanților) utca 33. sz. alatt megnyitott Állami Gyermekmenhely igazgató főorvosává nevezték ki. Ennek az Ybl Lajos tervezte Rákóczi (Gen. Grigorescu) úti pompás épületét 1904. október 1-jén adták át.¹²⁶ Ezután itt folytatott rendszeres rendelést Genersich. Közben az egyetemen tartotta fakultatív gyermekgyógyászati előadásait. 1917 novemberében két új tanszék létesült az Orvosi Karon az ortopédiai sebészet, illetve a gyermekgyógyászat részére. Az utóbbit Genersich Gusztávval töltötték be. A Gyermekgyógyászati Klinika részére végül a Majális utca 22. sz. alatti, az Ideg- és Elmegyógyászati Klinikával szomszédos Bethlen Gergely-féle házastelket¹²⁷ utalták ki, ahol 1917 szeptemberében meg is nyílt a szerény kis intézet.¹²⁸

Az ortopédiára Hevesi Imre kapott rendes tanári kinevezést. Ő még Brandt József tanítványaként 1903-ban szerzett magántanári képesítést ortopédiai sebészetből, de csak 1917-ben létesült számára az ortopédiai tanszék. Klinikát azonban már nem kapott. A Brandt József alapította

¹²⁴ RNLKML 315. fond 556–1912/13. E. T. sz.

¹²⁵ RNLKML 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.

¹²⁶ GAAL 2016. 124–125.

¹²⁷ A telket 1906-ban már Litvay János kórházi élelmezési tiszt birtokolta, s felajánlotta megvételre az Ideg- és Elmegyógyászati Klinika igazgatójának, aki ezt a május 4-i kari ülésen előadta, s a kar úgy döntött, hogy terjesszék fel az ajánlatot a minisztériumba. RNLMMML 576. fond 794 állag 110. A telket rövidesen megvásárolták, s a szomszédos klinikai telep bővítésére szánták.

¹²⁸ Az 1908-as albumban (*A királyi magyar egyetemek épületei...* Budapest, 1908.) már az Ideg- és Elmegyógyászati klinika részeként jelenik meg a telek, rajta egy nagyobb és két kisebb épület van feltüntetve. A nagyobb, emeletes épületben volt a gyermekgyógyászat. Ezt 1964 táján bontották le, mikor a telekre épült az Onkológiai Intézet 1965-ben felavatott mai épülete.

Vöröskereszt Kórházban volt szerény kis osztálya.¹²⁹ A háború alatt aztán katonai törzsorvosként sebesültek százait operálta.

IV. Összegzés

A kolozsvári egyetemnek alapításakor, 1872-ben mindössze két saját épülete volt, s azok sem feleltek meg az oktatás és kutatás céljainak. Az egyetem kiépítése 1880-ban kezdődött, és főleg 1902-ig tartott, de valójában 1917-ig elhúzódott. A világháború végére az egyetem 38 – többnyire új vagy nagymértékben átalakított – épülettel rendelkezett. Ezek pénzbeli értékét ma már fel sem lehet becsülni, sok épületnek nincs is meg az építési költségvetése. Szabó T. Attila 1941-ben csak az Orvosi Kar Mikó utcai telepe és az elmeorvosok épületeinek, illetve a talajmunkának az összegét 4.558.448 korona 28 fillérre tette. De az ezekhez járuló további költségeket 1 millió koronán felülre becsülte.¹³⁰ A mai ember képtelen ezeket a számadatokat kellően értékelni. Többet mond az, ha rámutatunk, hogy az egyetemi építkezések egész Kolozsvár arculatát módosították. A belváros szívében, a Farkas utcában és az Egyetem–Petőfi utcák sarkán impozáns épületei ma fogalomszámba mennek. A Mikó utcai múzeumkert és klinikai telep egy egész városrészt képez. Hasonlóképpen az Ideg- és Elmeorvosok épülete, a hozzá kapcsolódó Pasteur-tömbbel egyrészt, a Majális utcai gyermekorvosok épülete és a vele szinte szomszédos Botanikus kert másrészt szintén egy városnegyedre képez, meghatározzák a házsongárdi domboldal nyugati részét. Hogy mennyire célszerűek voltak ezek az épületek, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy amikor 1919-ben román kézre kerültek, csak új tanári kart kellett kinevezni, s teljes felszerelésükkel tovább működhettek. Emellett többségükben máig is ugyanazt a célt szolgálják, mint építésükkor.

¹²⁹ GAAL–GAAL 2005. 253–259.

¹³⁰ SZABÓ 1941. 247–268.

REKTOROK, REKTORI HIVATAL

I. Az egyetem szerkezetének kialakítása

z 1872-es egyetemalapító törvény előtt Eötvös Józsefnek már konkrét elképzelései voltak a kolozsvári egyetem szerkezetére vonatkozóan. Az általa kidolgozott 1870-es törvénytervezet a Pesti Magyar Királyi Tudományegyetem mintájához nyúlt. A Rektori Hivatal működése, a rektorok és rektorhelyettesek választásának menete, illetve lebonyolítási módja mind a korábbi törvényjavaslatokban, mind az 1872-es egyetemalapító törvényben a fővárosi universitas mintáját követte. Nem ismert tehát semmilyen kormányzati törekvés, amely a két egyetem Rektori Hivatalának, valamint a rektorválasztások különbségeiről, illetve az Egyetemi Tanács működésének eltéréséről szólt volna. Az 1872. évi törvény 2. §-a szerint: „Addig, míg az egyetemi oktatás külön törvény által nem szabályoztatik, a pesti magyar királyi tudományegyetemen jelenleg fennálló szabályok ezen egyetemre nézve is érvényesek, amennyiben jelen törvény mást nem rendel.”¹

Ebből következően a pesti egyetem ügyrendtartása – főként az alapítást követő években – a kolozsvári egyetemre is érvényes volt. Első, 1872-es ügyrendtartása szó szerint megegyezik a pesti egyetem 1871-es ügyrendtartásával. A Kolozsvári Közlöny erről így írt: „Egyetemi tanáraink ma a római katolikus líceum dísztermében egybegyűltek, felolvastattak a szabályzatok, melyek szerint a holnapi rektor- és dékánválasztások alkalmával el kellend járni; e szabályzatok nagyobbára a pesti egyetemi szabályzatok szerint vannak készítve.”²

1. Az indulás miniszteri biztos által koordinált időszaka

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1872. október 7-én kelt levelében³ a megalakulás levezetésére miniszteri biztosnak kijelölte gróf Mikó Imrét: „Hogy a kolozsvári egyetem alakulhasson, s hogy különösen akadémiai hatóságait megválaszthassa, felkérem Excellenciádat, miszerint ez ügybeni teendőkre nézve a miniszteri biztos tisztelet elvállalni, s a következők

¹ 1872–1874. évi törvénycikkek. (Magyar törvénytár 1000–1895). Budapest, 1896. 40–43.

² Kolozsvári Közlöny 17 (1872) október 19. 2.

³ VKM rendeletek 1900. 1.

íránt intézkedni szíveskedjék.”⁴ Miniszteri biztosként az ő feladata és joga volt, hogy a kinevezett egyetemi professzoroktól kivegye a hivatali esküt, majd elnöklete alatt az egyes karok megválasztották dékánjukat, prodékánjukat (dékánhelyettesüket) és rektorválasztó elektoaraikat. Az egyetem hatóságainak megválasztása levezenylésére nem is található voltna alkalmasabb személyt a miniszter, ugyanis Mikó az erdélyi tudományosság és a kolozsvári egyetem egyik legnagyobb támogatója volt.⁵ Az erdélyi tudományos élet legismertebb személyiségének rendkívüli érdemei és erőfeszítései voltak az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapításában. 1872. október 19-én a miniszteri biztos a pályázatot megnyerő tanárokat összehívta eskütételre.⁶

A hivatalos eskütétel után a dékánok, prodékánok és a rektor megválasztása következett. A tanári testület karonként külön-külön összegyűlt, s megválasztották dékánjukat és prodékánjaikat. A gyűlések mindegyikét a miniszteri biztos vezette. Miután a tanárok megválasztották dékánjaikat, a rektorválasztás következett. A karok tanári testületei újból összeültek – ekkor már a dékánok vezetése alatt –, és kijelölték maguk közül a rektorválasztókat: két rendes és két rendkívüli tanárt. A rektorválasztók a dékánokkal és prodékánokkal kiegészülve újból üléseztek, ahol a miniszteri biztos elnöklete alatt megválasztották a kolozsvári egyetem első rektorát és prorektorát. A választásra vonatkozóan Trefort Ágoston konkrét menetrendet írt elő a miniszteri biztos és az egyetemi professzorok számára: „A Rektor a Jog- és Államtudományi Karból, a prorektor pedig a Matematika- és Természettudományi Kar kebeléből választandó; a rektor – ha addig a törvényhozás másképp nem intézkedik – 1873/4. tanévre az orvosi, a következő évben a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi, s azután a Matematika- és Természettudományi Kar kebeléből választandó, prorektor mindig az lévén, ki az előbbi tanévben rektor volt.”⁷ Trefort tehát leiratában utasította a miniszteri biztost és az egyetemet, hogy az első rektort a Jog- és Államtudományi Karról, a prorektort pedig a Matematika- és Természettudományi Karról válasszák meg.

A rektort adó karok sorrendje összefügg az egyes karoknak az egyetemi hierarchiában elfoglalt helyével. A kora újkor óta különféle egyetemi rendezvények alkalmával bevett gyakorlat a karok szigorúan rögzített sorrendje. A pesti egyetem számára 1780-ban kiadott *Diploma Inaugurale*-ban az első hely a hittudományi, a második a jogi, a harmadik az orvosi, a negyedik

⁴ GAAL 2012. 45.

⁵ EGYED 2007. 225.

⁶ VKM jelentése 1879. 613.

⁷ VKM rendeletek 1900. 1.

pedig a bölcsészeti kart illette.⁸ A karoknak ez a sorrendje következetesen érvényesült a rektorok személyének delegálásában is, hiszen 1860-tól (amikor a pesti egyetem visszanyerte a szabad rektorválasztási jogát) egészen 1949-ig kivétel nélkül a hittudományi–jogi–orvosi–bölcsészeti sorrendben adták a karok a rektort.⁹ Hasonló rendszer figyelhető meg a kolozsvári után alapított debreceni és pozsonyi egyetemek rektorválasztásaiban is. Különbség mindössze az egyes egyetemek eltérő szerkezetéből, kari struktúrájából fakadt. A debreceni egyetemen szintén a hittudományi kar adta az első, a jogi kar a második rektort. Harmadikként azonban nem az orvosi kar jelölhetett rektort, hanem a bölcsészeti, mert az orvosi kar csak 1918 őszén szerveződött meg. A karok rotációjának 1918 őszén kezdődő második ciklusának harmadik rektorát 1919-ben már az orvosi kar adhatta, s a későbbiekben Debrecenben is érvényesült a karok kötött sorrendje a rektorok delegálásában.¹⁰ A kolozsvári és pozsonyi egyetem nem rendelkezett hittudományi karral, így ezeken az egyetemeken a jogi kar állt a sorrend élén. Ráadásul, a pozsonyi egyetemen csak 1917-ben indult be az orvosi és bölcsészeti kar, így ott 1914 és 1917 között (egyetlen kar lévén) minden rektor a Jog- és Államtudományi Karról került ki, s a nem jogász rektorok sorát csak Fenyvessy Béla nyitotta meg 1919-ben.¹¹ Kolozsváron tehát az egyetemen kialakuló erőssorrend első helyre a jogi kart, másodikra az orvosit, harmadikra a bölcsészetit, negyedikre pedig az önálló természettudományi kart tette.¹²

Az 1872-es egyetemi választások nyomán a kolozsvári egyetem első rektora Berde Áron, a nemzetgazdaságtan tanára lett. Berde már korábban is vezető funkciót töltött be a kolozsvári Királyi Jogakadémia igazgatójaként. Jelentős szerepe volt abban is, hogy 1867. október 24-én a jogakadémia tantestülete egy új egyetem felállítását kérte a két kolozsvári akadémiai képzésre alapozva. Eötvös József miniszter 1868. február 8-i levelében kérte, hogy a két tanintézet együttesen dolgozza ki javaslatát. 1868. március 15-én a jogakadémia és az Orvos-Sebészi Tanintézet tanári kara határozott a felállítandó kolozsvári egyetemről. Megállapodtak az alapelvekben, s egy albizottságot hoztak létre a karok és tanszékek elosztására.¹³ Berde tehát részletesen ismerte az egyetemalapítás terveit, ami alkalmassá tette őt a rektori tisztségre. Nem is lehet véletlen, hogy a *Kelet* című kolozsvári

⁸ PAPP 1982. 58.

⁹ PAPP 1982. 303–305.

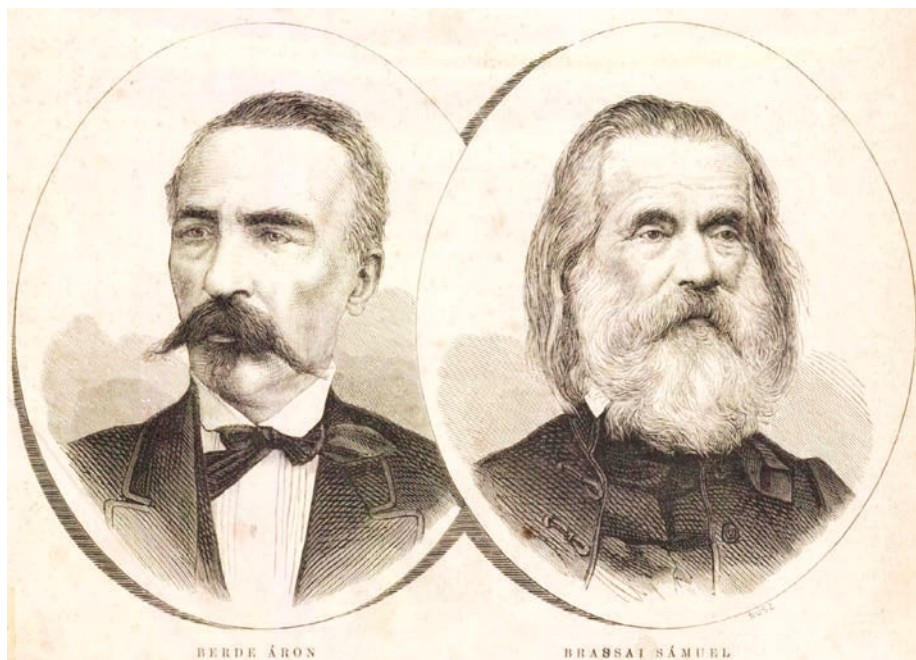
¹⁰ MUDRÁK 2012. 523.

¹¹ PTE *almanach* 214.

¹² MARISKA 2008. I. 91.

¹³ GAAL 2016. 78.

napilap már a választást megelőző napon pontosan megírta a várható rektor, prorektor és dékánok névsorát.¹⁴

**28. kép Berde Áron (1819–1892) és Brassai Sámuel (1800–1897),
a kolozsvári egyetem első rektora és prorektora**

A frissen megválasztott rektort 1872. november 10-i beiktatása alkalmából Groisz Gusztáv, a Jog- és Államtudományi Kar dékánja köszöntötte. „Választóink egyhangú szavazatával a most beálló tanévre Nagyságod választott rektorunknak; a bizalom ily egyhangú nyilvánulása következtében Nagyságod nyitja meg a kolozsvári magyar királyi tudományegyetem rektorainak – lelkünkben óhajtuk – hosszú, és – reméljük – díszes sorát.”¹⁵

A hatályos rendelet szerint: „A Rektort úgy az egyetem központi igazgatásában, mint az Egyetemi Tanács üléseinek vezetésében a prorektor helyettesíti.”¹⁶ Az első prorektori tisztségre az erdélyi természettudományok egyik leghíresebb képviselőjét, Brassai Sámuelét választották meg. Ezzel a kolozsvári egyetem megkezdte autonóm működését, és megszűnt gróf Mikó Imre miniszteri biztosi megbízatása. A tudósképzés és eredményeik társadalmi

¹⁴ Kelet 2 (1872) október 18. 3.

¹⁵ Beszédok 1873. 31.

¹⁶ Ügyrendtartás 1907. 7.

haszonra fordításának célja klasszikus egyetemi funkcionális dichotómia. Berde Áron az első tanévnyitó ünnepségen elmondott beszédében hangsúlyozta: „*ma az egyetemnek kettős hivatása van: a tudomány fejlesztése és terjesztése tudományos emberek képzése által, és a tudomány vármányainak a társadalomba való bevezetése. Nevelni a tudomány országát és szépiteni a gyakorlati életet.*”¹⁷ A rektor és prorektor megválasztásával létrejött az egyetem akadémiai hatósága, s ezzel lehetővé vált az egyetem ügyeinek saját közegek általi vezetése, ami egyben a királyi biztos idevágó megbízatását is megszüntette.¹⁸ Gróf Mikó Imrének az egyetem létrejöttében betöltött szerepének emléke azonban tovább élt, s elhunytá alkalmából az Egyetemi Tanács 1876. szeptember 16-i III. rendkívüli ülésén kegyeletesen megemlékezett róla („az egyetem létrehozásának egyik buzgó munkása volt, ki ez egyetemet fennkölt szellemű szavaival megnyitotta”).¹⁹

2. A rektorválasztás időpontja és rendje

Az 1870. évi törvényjavaslat, amelyet a Pesti Királyi Magyar Egyetem újrászervezése kapcsán szerkesztettek, 12. szakaszában megfogalmazza az évenkénti rektorválasztást és annak lebonyolítását.²⁰ Ezt vette át a kolozsvári egyetem is. Az első rektor tehát a Jog- és Államtudományi karról került ki. A második tanévben az Orvosi Karról kellett rektort választani, az azt követő tanévben a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karról, a sort pedig a Matematika- és Természettudományi Kar zárta. Prorektornak – az első tanévtől eltekintve – mindig az előző évi rektort nevezték ki.

A rektor egyéves és a prorektor plusz egy éves hivatali ideje megfelelt a budapesti egyetem²¹ és a budapesti József Műegyetem²² rektor- és dékánválasztási rendszerének. Zavartalanul érvényesült tehát a kolozsvári egyetem gyakorlatában az 1872-es törvény 2. §-a²³ és az 1872-es *Ideiglenes szabályrendelet a kolozsvári egyetem akadémiai hatóságainak szervezéséről* című miniszteri rendelet²⁴ előírása. A rektort adó karok szigorúan rögzített rotációja

¹⁷ Beszédek 1873. 43.

¹⁸ VKM rendeletek 1900. 1.

¹⁹ RNLKML 315. fond 48–1876/77. E. T. sz.

²⁰ *Törvényjavaslat a pesti királyi magyar egyetem újból szervezése tárgyában.* Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye 3 (1870) 302.

²¹ EÖTVÖS 1870. 296.

²² ZELOVICH 1922. 137., 150.

²³ 1872. évi XIX. törvénycikk 2. § szerint „a pesti magyar királyi tudomány-egyetemen jelenleg fennálló szabályok ezen egyetemre nézve is érvényesek, amennyiben jelen törvény mást nem rendel.” Almanach 1872. 8.

²⁴ VKM rendeletek 1900. 7.

a budapesti egyetemen is bevett gyakorlat volt. Egyébként a törvényben rögzített rotáció megszüntetési lehetőségét báró Eötvös József az 1870-es törvényjavaslatában felvetette alternatív megoldásként: „A rektori méltóság betöltésénél nézetem szerint csak a személyes képesség, a tanári testület bizalma s az esetleges körülmények lehetnek irányadók. Ezért szükségesnek véltem az egyetemen eddig dívó gyakorlatot, mely szerint minden évben sor szerint más-más karból választattak a rektorok, oda módosítani, hogy a rektor évenként bármely karból választathatik.”²⁵ A törvény végül Eötvös e szándékától eltérő gyakorlatot írt elő, így az természetesen nem valósulhatott meg a kolozsvári egyetemen. Figyelemre méltó, hogy míg a budapesti és kolozsvári tudományegyetemen bevett gyakorlat volt a rektorok és prorektorok hivatalának annuitása és kötött rotációja,²⁶ addig a budapesti József Műegyetemen a rövid, 1870 és 1875 közötti átmeneti periódust követően a 2–5 tanéves rektori és dékáni működés volt jellemző. A budapesti József Műegyetemen az 1875-öt követő fél évszázadban egyetlen olyan kivételes eset fordult elő, amikor a rektor hivatali ideje mindössze egy tanévre korlátozódott (K. Jónás Ödön második rektorsága idején az 1910/11. tanévben).²⁷

Az 1+1 éves rektori hivatali ciklus rendkívül rövid. Az ilyen kurta időtartamra korlátozott hivatalviselést kevesen tartották ideálisnak. Lindner Gusztáv 1896. október 4-i leköszönő beszédében például a hivatali ügyintézés hullámzását a rövid rektori hivatalviselési ciklusnak tulajdonította: „A rektor és a kari dékánoknak évenkénti újraválasztása szükségképpen maga után von bizonyos ingadozást és nehézkességet a közigazgatási ügyek elintézésében, melyet mint az egyetemek önkormányzatával és sajátos szervezettel járó hátrányt tűrni kell addig, míg a közigazgatási teendőket ellátó egyetemi közegek részletesebb és célszerűbb taglalása a közigazgatási ügyeknek gyorsabb és megfelelőbb elintézési módját biztosítja.”²⁸

Hozzá hasonlóan a ciklus végeztével a legtöbb leköszönő rektor szóval tette a korlátozás céltalanságát. Velük szemben Kanitz Ágost botanikus 1888. szeptember 16-i beszámolójában a rövid hivatalviselési ciklusok előnyeit részletezte: „Szervezetünk úgy hozza magával, hogy a Rector Magnificus minden évben más karból választatik, és hogy ezen méltóság viselése csak egy évig tart, és ez így jól van, mert ha a Római Birodalom konzuljai egy év alatt egy oly nagy birodalom kormányzásába magukat beletalálhatták, és azt gyakran nagy sikerrel végezheték, úgy ez a rektorátusra nézve sem jár semmi nehézséggel, a karok egymásutánja pedig mint az

²⁵ EÖTVÖS 1870. 302.

²⁶ PAPP 1982. 303–304.; ELTE 2003. 420.

²⁷ ZELOVICH 1922. 358–359.

²⁸ Beszédék 1896. 8.

nálunk van, a különböző irányok és gondolatkörök helyes változatosságát érvényesíti, úgy hogy a rektorok sorában az universitas eszméje szimbolikus kifejezést nyer.”²⁹

A rövid rektori ciklusok ellenére is előfordult olyan eset, hogy az éppen regnáló rektort a budapesti egyetem – megüresedett tanszékére megválasztva – magához csábította. Jól mutatja a kolozsvári egyetem alárendelt helyzetét, hogy még a rektori (prorektori) fizetés és megnövekedett érdekérvényesítési helyzet sem tudta meggyőzni a kolozsvári tanárokat arról, hogy maradjanak továbbra is a vidéki egyetemen. Ilyen tanév közbeni rektorváltásra az 1873/74. tanévben került sor, amikor a rektori méltóságot betöltő Schulek Vilmos szemészprofesszort a budapesti egyetem – a szokásos nyilvános pályázati eljárás mellőzésével – meghívta a Lippay Gáspár nyugalomba vonulásával megüresedett tanszékére.³⁰ Schulek Vilmos 1874. március 24-én még rektorként vezette a kolozsvári Egyetemi Tanács XV. rendes ülését.³¹ Budapesti kinevezését április 9-én szentesítette az uralkodó.³² Így a pesti egyetemre történő kinevezését 1874. április 18-án keltezte a vallás- és közoktatásügyi miniszter.³³ Hat nappal később a kolozsvári sajtó is bejelentette a professor fővárosba költözését és az április 24-re kitűzött rektorválasztó gyűlést,³⁴ amelyen egyhangú szavazással Machik Bélát választották meg.³⁵ Schulek Vilmosnak a csonka 1873/74. tanév ideje alatt elvégzett rektori tevékenységét hivatali utóda, az egyetem vezetését április 25-én³⁶ átvevő Machik Béla belgyógyász professor 1874. október 12-én a következő szavakkal méltatta: „midőn távoztával a rektori tisztet átvettem, szabályozott ügymenetet s azon mindenütt az ő keze nyomát találtam [...] Amidőn rektortársamnak az egyetemi adminisztrációra gyakorolt nyomatékos befolyását hangsúlyozom – az e téren elért eredményt egyszersmind a lefolyt év egyik fővíványának kell megjelölnöm.”³⁷ Schulek Vilmos a budapesti egyetemen 1905. március 13-i elhunytáig töltötte be a szemészeti tanszék vezetői posztját.³⁸ Virágzó iskolát alapított,³⁹ melynek külföldön is

²⁹ Beszédek 1888. 46.

³⁰ HOÓR 1903. 8.

³¹ RNLKML 315. fond 858–1873/74. E. T. sz.

³² Budapesti Közlöny 8 (1874) 659., 719.

³³ HÓGYES 1896. 374.

³⁴ Kelet 4 (1874) április 24. 3.

³⁵ Kelet 4 (1874) április 25. 3.

³⁶ Almanach 1874. 11.

³⁷ Beszédek 1874. 6.

³⁸ KAPRONCZAY 2004. 349.

³⁹ ZAJÁCZ 2001. II. 120.

elismerést tudott kivívni az *Ungarische Beiträge zur Augenheilkunde* köteteiben németül kiadott értékes dolgozatok révén.⁴⁰

Az évek előrehaladtával a rektorválasztások rendszere egyre jobban letisztult, egyszerűbbé vált. Az 1907-es egyetemi ügyrendtartás már világosan megfogalmazza a rektorválasztás menetét és az Egyetemi Tanács kialakításának módját, működését. A tanácsba minden karról négy tagot választottak ki, akiből kettő kötelezően rendes egyetemi tanár, a másik két helyre lehetőségük volt rendkívüli vagy magántanárt választani. A négyszer négy tag mellett minden dékánnak és dékánhelyettesnek, az aktuális rektornak, illetve rektorhelyettesnek volt rektorválasztási- és tanácskozási joga. A rektor megválasztásához abszolút szavazattöbbségre volt szükség. Ha ez az első alkalommal nem sikerült, akkor az összes jelölt újbóli részvételével ismét szavaztak. Ha másodjára sem sikerült senkinek abszolút többséget szereznie, akkor a két legtöbb szavazatot begyűjtő jelölt részvételével harmadik kört tartottak. Ha a választást így sem sikerült senkinek megnyerni, akkor a vallás- és közoktatásügyi miniszter döntött.⁴¹ Szabályozva volt az is, hogy a dékán-, illetve rektorválasztásokat minden évben május hónapban kellett megtartani, hogy hivatali működésüket szeptemberben már letisztázott viszonyok között kezdhessék meg. A dékán- és rektorválasztások jegyzőkönyveit a vallás- és közoktatásügyi miniszternek kellett elfogadni, így tehát megvolt az a joga, hogy a megválasztott dékánokat és rektorokat visszautasítsa. Ha megkapták a miniszter beleegyezését, akkor a megválasztott személyek a hivatalukat a hivatalos tanévnyitó előtt nyolc nappal foglalták el.

A karok rögzített rotációjában és a rektorválasztás gyakorlatában 1872 és 1921 között csak két kivételes eset fordult elő. 1919. május 11-én a karok a leköszönő rektort, a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar által delegált Schneller István pedagógia professzort követően nem a jogszabályokban lefektetett rend szerint soron következő Matematika- és Természettudományi Karról,⁴² hanem a megszálló román katonasággal és politikai vezetőkkel rendkívül kiélezett viszony miatt a Jog- és Államtudományi Karról választottak rektort Kolosváry Bálint magyar magánjogász személyében. A rektorválasztás mögötti megfontolásokról Márki Sándor is részletesen írt naplójának május 9-i bejegyzésében: „A [bölcsészeti] kar átírt más karoknak – Schneller indítványára – hogy, a rektorválasztásban ezúttal cseréljük fel a karok sorrendjét, a jövő évi rektort ne a matematikai karból válasszuk (hol Fabinyi és Riesz személye közt úgy is megoszlanak, s Fabinyit például a jogi kar nem is akarja), hanem a jogiból (melynek jelöltje

⁴⁰ GYÖRY 1936. 633.

⁴¹ *Ügyrendtartás 1907. 5–7.*

⁴² VINCZE 2004. 152.

Kolosváry Bálint), mert az átmeneti időben erős jogi képviselő és vezetés kell.”⁴³ A Márki-naplóban olvashatóakkal összhangban a május 9-i bölcsész-kari tanácsulást követően másnap Hornyánszky Gyula dékán – a kari tanács felhatalmazásával⁴⁴ – valóban átiratban kérte meg a többi kart a rektorválasztás ügyében a karok sorrendjének megcserélésére és a jogi kar jelöltjének támogatására: „Hangsúlyozni kívánja a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar, hogy csupán a karok szokásos sorrendjének egyszeri megcseréléséről van szó, tehát az 1920/21. tanévre a Matematika- és Természettudományi Karból, az 1921/22. tanévre az Orvosi Karból lesz a rektor választandó, azután az egyébként szokásos sorrend tartatik be. ... A kar a sorrend egyszeri megváltoztatását azért tartja indokoltnak és szükségesnek, mert a mostani rendkívül súlyos viszonyok között az egyetem egészének az az érdeke, hogy az egyetem tanári karának jogi szaktudással is bíró tagja üljön a rektori székben.” Ezután a jogi kar tanárai feliratban kérték meg dékánjukat, hogy a bölcsészeti kar javaslatában szereplő érveknek engedve fogadja el a rektori méltóságot.⁴⁵

29. kép Schneller István (1847–1939),
a pedagógia professzora (1895–1923)

30. kép Kolosváry Bálint (1875–1954),
a magyar magánjog professzora
(1909–1928)

⁴³ MNL BML XV. 33. fond 251. tétel Márki Sándor naplója 3558. (1919. május 9.)

⁴⁴ SZTEL 262–1918/19. B. K. szám

⁴⁵ SZTEL 549–1918/19. J. K. szám

A május 11-i választás alkalmával – folytatja a Napló – „Maga a matematikai kar indítványozván, hogy a karok rendjét ez évre megcseréljék, nem a matematikairól, hanem a jogi karból választottak rektort, s így lett Kolosváry Bálint, volt hallgatóm, egyhangúlag.”⁴⁶ Az egyetem épületeinek 1919. május 12-i erőszakos elvételét, majd a professzorok egy részének Magyarországra toloncolását követően a Kolozsváron maradt professzorokat Kolosváry Bálint, a Budapestre került és ott a tanítást 1920 februárjától folytató professzorokat Schneller István fogta egybe. A Kolozsváron maradt és a Budapestre került professzorok a román hatóságok szigorú ellenőrzése következtében csak nehezen tudtak kommunikálni egymással. Ebből a földrajzi megosztottságból kifolyólag az 1920/21. tanévre nem történt új rektorválasztás, mindenki folytatta a megkezdett munkáját. Új tisztikar csak a Szegeden beinduló 1921/22. tanévtől kezdve állt fel, amikor a szétszóródott tanárok többsége ismét összegyűlhetett új hatóság választására és munkája folytatására.⁴⁷ Schneller István prorektori tisztségéről 1921. március 18-án véglegesen lemondott. Az Egyetemi Tanács március 31-i XIV., Budapesten tartott ülését rektor és prorektor hiányában – a karok hierarchikus rendjét követve – Menyhárh Gáspár, a jogi kar dékánja elnökölte. Ő ismertette Schneller Istvánnak a prorektori tisztségről történt lemondásának körülményeit.⁴⁸ Az Egyetemi Tanács április 9-i XV. ülésén tudomásul vették Schneller István végleges lemondását a prorektori tisztségről,⁴⁹ s a tisztség betöltéséhez szükséges intézkedéseket megtették.⁵⁰ Az Egyetemi Tanács április 29-i XVI. ülésén Riesz Frigyes természettudományi kari prodékán felhívta a figyelmet, hogy a hatósági és ügyrendtartás a tanév közben történő megüresedése esetére nem intézkedik. Ezután a karok javaslata alapján a tanács egyhangú elhatározásával Menyhárh Gáspár jogi kari dékánt bízta meg a rektorhelyettesi teendők ellátásával.⁵¹

Az 1921-es választás alkalmával ismét a Jog- és Államtudományi Kar jelöltjét választották rektorra. Így lett rektor a szegedi elhelyezésben és az egyetem beindulásában meghatározó szerepet betöltő Menyhárh Gáspár professzor. Vagyis a Jog- és Államtudományi Kar 1919 és 1922 között három egymást követő tanévben delegálhatta a rektort. Igaz ugyan, hogy az egyetem épületeinek erőszakos elvétele, a professzorok egy részének Magyarországra toloncolása folytán Kolosváry Bálint sem gyakorolhatta

⁴⁶ MNL BML XV. 33. fond 251. tétel Márki Sándor naplója 3560. (1919. május 11.)

⁴⁷ MÁRKI 1922. 119.

⁴⁸ SZTEL. 1120–1920/21. E. T. szám

⁴⁹ VINCZE 2006. 77.

⁵⁰ SZTEL 1167–1920/21. E. T. szám

⁵¹ SZTEL 1269–1920/21. E. T. szám

a szokásos teljességében rektori jogait. Érdekes még, hogy Kolosváry Bálint lelépő rektor távollétében 1921. október 9-én, az első szegedi egyetemi tanévnyitón Schneller István, az 1918 ősze óta rektori teendőket ellátó és az egyetem ideiglenes budapesti működését vezető (tisztségéről azonban hat hónappal korábban már véglegesen lemondó)⁵² prorektor számolt be az utóbbi tanévek történéseiről.⁵³

II. A rektor igazgatási feladatai és jogai

1. A jogkörök korlátozottsága

A rektor fő feladata az egyetemi testületi ügyek vitele, közigazgatása, valamint a közös kari ügyek intézése volt. Felelős a határozatok és rendeletek végrehajtásáért, amelyekről jelentenie kellett az Egyetemi Tanácsnak. Ő nyitotta meg, és zárta be az Egyetemi Tanács üléseit. „Ő határozza meg a napirendet, vezeti és szükség esetén egybefoglalja a vitatást, ügyel a gyűlés rendjére, és méltóságára, meghatározza és vezérli a szavazást, kihirdeti a végzést és a körülményekhez képest az ülést el is halasztja.”⁵⁴ Az Egyetemi Tanácshoz intézett beadványokat a rektornak kellett átadni, amelyek közül a halasztást nem tűrő ügyeket az Egyetemi Tanács nevében saját hatáskörben intézhette. Ugyanakkor a rektor hatalmának szoros és rendszeres ellenőrzését jelentette, hogy az Egyetemi Tanács minden ülésének elején, a megnyitást követően köteles volt felolvasatni az utolsó rendes ülés óta érkezett miniszteri leiratokat és minden külső fórumtól kapott átiratot.

Szintén az ő hatáskörébe tartozott az egyes ügyek előadójának kijelölése, „oly módon, hogy a tagok terhelése e tekintetben lehetőleg egyenlően történjék”.⁵⁵ A rektor saját magát is jelölhette előadónak. „A vitatást az elnök nyitja meg, a szólás az arra jelentkezés rendjében történik, senkit sem szabad szólásában félbe szakasztani; a rendre utasítás joga csak az elnököt illeti.”⁵⁶ Az Egyetemi Tanács ülésén elnöklő rektor jogköre a szavazások alkalmával is kimagaslott a többi professzor közül: „A tagok rangjuk szerint szavaznak; az elnök azon eseten kívül, ha maga volna az előadó, mindenkor legutólszor szavaz. A határozat hozatalára általános többség szükséges, szavazatok egyenlőségénél azon vélemény válik határozattá, melyhez az elnök

⁵² VINCZE 2006. 77.

⁵³ *Ünnepélyek* 1923. 17–25.

⁵⁴ *Ügyrendtartás* 1872. 5.

⁵⁵ *Ügyrendtartás* 1872. 4.

⁵⁶ *Ügyrendtartás* 1872. 6.

csatlakozott.”⁵⁷ „Az elnök a határozattal ellenkező véleményét kijelentheti, és a felsőbb helyre terjesztendő jelentésben is saját nézeteként felvételheti.”⁵⁸ Tehát azokban az esetekben, amikor a rektor szavazata a kisebbséghez tartozott, az egyetem vezetőjének különvéleménye lehetett, amelyet a többséggel elfogadott határozathoz írásban csatolhatott. Ebben a formában küldték a fővárosba a miniszterhez.

„Ha valamely határozat végrehajtásának felelőségét az elnök nem tartaná elvállalhatónak, annak felfüggesztésére fel van jogosítva, de az ily esetről a rektor felsőbb helyre, a dékán a tanácsnak késedelem nélkül jelentést tenni tartozik.”⁵⁹ A rektor kiemelkedő hatalma azonban nem ért véget az előadók kijelölésével, az ülések elnöklésével és szavazategyenlőség esetén a döntő szó kimondásával. A döntések alapján megszülető kiadmányok elkészítésében, illetve véglegesítésében is vezető szerepet töltött be.⁶⁰ Schulek Vilmos 1873. október 12-én rektori programbeszédében a fenti jogszabályok alapján ismertette a rektor jogkörét: „Az egyetemi rektor a tanácsnak elnöke, alaki vezetője, határozatainak végrehajtója, az egyetemi hivatalnokok felügyelője, és helyzete a tanácsban olyan, mint a dékánoké a karokban. Eljárásai a tanácstöbbségre támaszkodnak, mely nélkül hivataloskodni nem hivatása, ő a tanács nevében működik, és ennek felelős. Saját véleménye alapján önállóan a karokkal és az egyes tanárokkal rektori minőségben nem közlekedhetik. Szabályellenes volna magatartása, ha kari vagy egyetemi ügyekbe saját tekintélye folytán akarna avatkozni, és ha lehetnek kivételes esetek, melyek gyors elintézés céljából a rektor rögtöni önhatalmú fellépését igénylik, ekkor is rendelkezései a tanács utólagos bírálata alá esnek, miből következik, hogy még az ilyen esetekben is utalva van a tanács várható többségi határozatát eltalálni és hozzá előre alkalmazkodni. Midőn így a rektor feladata egyike a legnehezebbeknek, legtöbb előrelátást és tapintatot igénylőknek, a személyére háruló dísz csak akkor lesz valóban kiérdemelve, ha bonyolódott feladatainak megfelelni képes, ha mint az egyetemnek lát-szólagos feje mégis az egyetemi testületek többségének alárendeltje tud lenni, ha vezérelni tud, a nélkül hogy személyét állítaná előtérbe, ha képes alanyiaságából kivetkezni és mégis a helyzetek és ügyek lényegét gyorsan átpillantani, és a testületek működését ezekre irányítani, nem hatalmánál, hanem az ügyek belső kényszerénél fogva.”⁶¹

⁵⁷ *Ügyrendtartás* 1872. 7.

⁵⁸ *Ügyrendtartás* 1872. 7.

⁵⁹ *Ügyrendtartás* 1872. 7–8.

⁶⁰ *Ügyrendtartás* 1872. 10.

⁶¹ *Beszédek* 1873.43.

A rektor igazgatási jogainak hiányosságaira és korlátaira Finály Henrik is felhívta a figyelmet, amikor 1874-ben rektori székfoglaló előadásában hosszan fogadkozott a professzorok tanácsainak megfogadására: „Kérem tehát tisztelt ügyfeleimet és főleg az Egyetemi Tanács tagjait, hogy ügyféli támogatásukat, bölcs tanácsadásukat tőlem meg ne vonják. Hogy e folyó évben legyen kít támogatni, kinek tanácsot adni, arról én gondoskodom.”⁶² Egy esztendővel később, a rektori ciklusáról tartott beszámoló beszédében azonban már a rektor igazgatási és vezetői jogkörének szűkösségéről értekezett: „Elméletileg igaz, a rektor főigazgatója az egyetemnek, és felelős mindenről, ami akár mint tény, akár mint mulasztás hivataloskodása idejére esik; de a gyakorlatban egészen másként áll a dolog. Egyfelől a teendői végrehajtására szükséges eszközök csak részben állnak a rektor szabad rendelkezése alatt; mert [...] az egyetem számára megszavazott összegek kezelését a minisztérium tartja fenn magának, holott a teendők végrehajtásáról gondoskodni a rektor elnöklete alatt működő Egyetemi Tanács teendője; ám a tanács, csak úgy hajthatja végre a maga határozatait, ha a minisztérium esetről-esetre utalványozza a szükséges pénzt, [...] Másfelől az egyes tudománykarok, sőt még az egyes tanárok is, kivált azok, akik egyszersmind valamely intézet igazgatói, törvény és szokás alapján oly feltétlen önállósággal vannak felruházva, hogy miután rektor és tanács a legtöbb esetben legkisebb befolyást sem gyakorolhatott az önálló karok és önálló intézetek eljárásaira.”⁶³ A kérdés lényegét tehát a rektori hatáskörben lefektetett előírások, az ebből fakadó elvárások és a valóságos intézkedéseket kívülről (pénz), valamint belülről (intézeti igazgatók) gátló körülmények ellentéte adta.

A rektor hatalomgyakorlási és anyagi helyzete a következő évtizedekben sem változott sokat. Így Apáthy István a rektori ciklusa végén 1904. szeptember 18-án tartott beszámoló beszédében szintén kiemelte a rektor anyagi erőforrásainak szűkössége által okozott problémákat: „Az Egyetem, néhány kisebb – számba sem vehető – alapon kívül csak az intézetek külön átalányaival és az úgynevezett házi javadalommal rendelkezik. Magának a rektornak rendelkezése alatt csak a házi javadalom áll; de az oly csekély, hogy nagyrészt fölemészti a mindennapi élet legelemibb szükségletei, a fűtés, a világítás, a víz- és csatorna-díjak, a takarítás és tatarozás költségei. A házi javadalmat az állami költségvetés mindeddig sokkal kisebb mértékben emelte, mint amily mértékben növekedtek az említett szükségletek a központi épület kibővülése, új, különálló intézetek épülése és a hallgatóság szaporodása által. Az elmúlt tanévben, midőn házi

⁶² Beszédék 1874. 45–46.

⁶³ Beszédék 1876. 5–6.

javadalmunk csekély 88.652 korona volt, csak azt értük el, hogy legalább már nem kacagni való az aránytalanság a javadalom és a szükségletek között, amilyen volt 1872-ben. Egyetemünket az összes beruházásokra 60.000 forinttal alapították, és az első tanfélévre 41.734 forint előirányzattal, abban 1500 forint házi javadalommal, nyitották meg, mely házi javadalmat 1873-ban 3000 forintra egészítettek ki. Megszűnni nem fog az aránytalanság azáltal sem, hogy házi javadalmunkat az 1904. évi költségvetés 111.000 koronára emeli föl.”⁶⁴

1912. május 29-én az egyetem 40. tanévzáró ünnepségén Apáthy István megismételte a rektori méltóság anyagi kérdésekben való erős korlátoltaságáról szóló tényfeltárását: „Micsoda önkormányzata lehet az olyan egyetemnek, amelynek rektora még az egyetem házi javadalmaival is csak 500 koronán aluli kiadásokra rendelkezhet?”⁶⁵ Gazdasági kérdésekben valóban szinte semmilyen önállósága nem volt sem a rektornak, sem általában az egyetemnek. Csak az egyes tanszékek, intézetek különátalányaival és az ún. házijavadalommal rendelkezhetett a rektor, de csak az Apáthy által is említett 500 koronán aluli összegig.⁶⁶

2. *Rektori jogkörök a hallgatók tanulmányi és fegyelmi ügyei felett*

Az 1879-ben hatályba lépett *Tanulmányi, fegyelmi és leckeépéni-szabályzat* a rektor számára jelentős szerepkört biztosított a késve jelentkezett hallgatók felvétele ügyében. A 15. szakasz szerint „A beíratás a tanároknál akképpen történik, hogy a hallgató a Quaesturában történt beiktatás után, történjék az akár a rendes időben, akár a dékáni vagy rektori engedéllyel, három nap alatt jelentkezni tartozik minden egyes tanárnál, kinek előadását hallgatni kívánja.”⁶⁷ A 22. szakasz értelmében „A beiktatás és beíratás rendes határideje minden iskolai félév első 12 napja. E záros határidő elteltével a Quaestura csak a kari dékán, illetőleg az egyetemi rektor engedélye alapján fogadhatja el a jelentkezést.”⁶⁸ A 24. szakasz értelmében „A később beadott felvételi kérvények a tanártestület által az Egyetemi Tanácshoz teendő át. A rektor az Egyetemi Tanács nevében csak akkor engedheti meg az utólagos felvételt, ha a folyamodó mellett a legvilágosabb méltányossági tekintetek szólnak; nevezetesen, ha folyamodó

⁶⁴ Beszédek 1904. 6–7.

⁶⁵ APÁTHY 1912. 18.

⁶⁶ LADÁNYI 1969. 175.

⁶⁷ *Tanulmányi* 1879. 7.

⁶⁸ *Tanulmányi* 1879. 9.

vétke nélküli elkésést bebizonyított betegség, az egyetem székhelyén való megjelenést gátló természeti akadály vagy tényleges katonai szolgálattétel által igazolja.”⁶⁹ A későbbiekben a rektornak a késve benyújtott felvételi kérvények elutasítási jogát tovább bővítették a következőkkel: „A mondott végső határidőn túl való beiratkozás iránt, vagy a 24. szakaszban megszabott határidő után beadott folyamódásokat a rektor föltétlenül és végérvényesen visszautasítja.”⁷⁰

A rektornak a hallgatók utólagos beiratkozása feletti engedélyezési jogának alkalmazására jó példa Passuth László, a későbbi író 1917-es esete is. Összel betegség hátráltatta, hogy a megjelölt terminuson belül beiratkozzon a Jog- és Államtudományi Karra. A személyes adatait és a felvett kurzusokat tartalmazó származási ívét csak 1917. október 6-án töltötte ki, és adta le a Quaesturán.⁷¹ Erről *Kutatóórok* című önéletírásában is megemlékezett: „Az élet-halál válasznapijaiban történt, hogy lejáráóban volt az egyetemi beiratkozásra szánt határidő. Betegem makacsságával izgat, hogy elveszítem a félévet. Anyám aggályos szívvél kopogtat be a Rector Magnificushoz ... a rektor a szabályokat lazítva megengedi a beiratkozást. Anyám, aki ismeri az egyetemi ívek kiállításának szertartását, sírva írja be az indexembe a javallott stúdiumokat. Látja-e valaha fia a jogi fakultást?”⁷²

Nemcsak a hallgatók felvétele, de elbocsátása is a rektor hatásköre volt. Ezért a szabályzat 119. szakasza szerint „A távozási és végbizonyítvány az egyetem nevében állíttatik ki, a kari dékánon kívül az egyetem rektora írja alá, és az előbbi a kar, az utóbbi az egyetem pecsétjével láttatik el.”⁷³ Ennek megfelelően a tanulmányaik befejezése előtt a kolozsvári egyetemet elhagyó hallgatók távozási bizonyítványát a rektor írta alá.⁷⁴

A rektornak különleges jogai voltak a diákok fegyelmi ügyeinek esetében is: a büntetések kiszabásának joga azokban az esetekben, amikor a kihágás meghaladott egy bizonyos szintet, és a tanári vagy dékáni megrovást, intést már nem tartották elegendőnek. Ilyen esetekben a következő büntetések merülhettek fel: „megrovás az egyetem rektora által egyedül vagy az Egyetemi Tanács színe előtt, és pedig vagy egyszerűen vagy súlyosbítva azon fenyegetéssel, hogy ismételt, habár kisebb nemű kihágás esetében, az egyetemtől való elutasítás (*consilium abeundi*) várható; 3. elutasítás az egyetemtől 1–4 félévre; 4. elutasítás az egyetemtől örökre; 5. elutasítás a magyar

⁶⁹ *Tanulmányi* 1879. 9.

⁷⁰ *Tanulmányi* 1914. 16.

⁷¹ RNLKML 315. fond 802. kötet

⁷² PASSUTH 1966. 138.

⁷³ *Tanulmányi* 1879. 34.

⁷⁴ RNLKML 315. fond 60., 69., 77., 87., 97. 106. és 109. kötetek

egyetemektől.”⁷⁵ A rektor külön engedéllyel félévenként egy-egy szünnapot engedélyezhetett a hallgatók számára.⁷⁶

A *Tanulmányi, fegyelmi és lecke-pénz-szabályzat*ban lefektetett jogköröket a rektor a kolozsvári időszak egészében zavartalanul gyakorolta. Így az 1907 áprilisában készült *Fegyelmi rendtartás az egyetemen* című tervezet is megerősítette a fenti jogokat 22. és 23. szakaszában.⁷⁷

3. A rektor jogkörei a hallgatók egyesületei felett

A beiratkozások mellett a hallgatók különféle önképző és segélyegyletei felett is ellenőrző szerepet töltött be a rektor. A *Tanulmányi, fegyelmi és lecke-pénz-szabályzat* 103. szakasza szerint: „Az egyetemi épület helyiségeiben az egyetemi polgárok a történető szükséghez képest rendezett gyűlésekben az őket illető ügyeket tárgyalhatják, az ily gyűléshez azonban a tanácskozási tárgynak feljelentése mellett az egyetem rektorától eleve engedély eszköz-lendő ki. A rektor ítéli meg, vajon a tárgy megfelel-e a 100. szakasz szellemé-nek, és ha azt ilyennek találja, s a gyűlés által az akadémiai rend nem látszik veszélyeztettnak, gyűléshelyet rendel. Azok, akik az engedélyt szorgalmaz-zák, az egyetemi hatóságok irányában kezességet vállalnak a rend fenntar-tása és az akadémiai törvényeknek a gyűlésben leendő pontos megtartása iránt.”⁷⁸ A diákgyűlések rendjének biztosítása érdekében a szabályzat 104. szakasza szerint „Az egyetem rektora, a prorektor, a kari dékánok vagy az általuk e végett megbízott tanárok az egyetemi polgárok gyűlésein megje-lenhetnek, őket meginthatik és a gyűlés feloszlását elrendelhetik, ha az az akadémiai törvényektől vagy a kitűzött céltól eltér.”⁷⁹

1904. június 28-án az Egyetemi Tanács az ifjúsági egyesületek alkalma-inak rendezéséről külön szabályzatot fogadott el. Ez a szabályzat a kitűn-tetett szerep mellett is csak laza felügyeletet biztosított a rektor számára a különféle ifjúsági egyesületek felett. Az első szakasz kimondta ugyan: „A kolozsvári egyetemi ifjúsági egyesületektől, az egész egyetemi ifjúságtól, avagy annak egy részétől egyetemi, illetőleg egyetemi ifjúsági célokra meg-határozott, vagy tetszés szerinti belépti díjjal Kolozsvárott, vagy egyebütt, az Egyetem székhelyén kívül, tervezett bárminemű vállalkozás, (multság, ünnep, előadás, hangverseny, mutatóvány, stb.), az illetékes rendezőség által,

⁷⁵ *Tanulmányi* 1893. 30.

⁷⁶ *Tanulmányi* 1893. 33.

⁷⁷ RNLKML 315. fond 289–1906/7. E. T. szám

⁷⁸ *Tanulmányi* 1879. 30.

⁷⁹ *Tanulmányi* 1879. 30.

nyolc nappal a kitűzött idő előtt, az Egyetem rektorának bejelentendő.” A szabályzat 2. szakasza is széles jogkört adott a rektor kezébe, amennyiben: „A bejelentés elmulasztása esetében a rektor a vállalkozást egyszerűen betiltja.” A szabályzat 3. szakasza világítja meg leginkább a rektor ez irányú jogkörének hátterét: „Az Egyetem rektora a bejelentést csak az alatt a föltétel alatt veheti tudomásul, illetőleg a tervezett vállalkozást csak abban az esetben engedheti meg, ha a bejelentő íven a rendező bizottság képviselete (elnök, alelnök, pénztárnok, titkár, jegyző, ellenőr), valamint a rendező ifjúsági egyesület választmányának, illetőleg a rendezőségnek legalább 10 tagja egyetemlegesen anyagi felelősséget vállal magára arra nézve, hogy: a.) a védői (protectori) díjakat és a fölülfizetéseket a jótékony cél javára külön bevételezi, és azokat a vállalkozás befejezte után három nap alatt a jótékony célra teljes összegben beszolgáltatja; b.) a vállalkozás bevételeinek netalán egész hiányát a sajátjából kiegyenlíti.” A szabályzat 7. szakasza a rektor számára utólagos felügyeletet is engedélyez a gyűlések és mozgalmak felett: „A vállalkozás számadásai 8 napon belül bemutatandók a Rektornak, s a rendezők felelőssége csak akkor szűnik meg, ha a számadásokat a Rektor is jóváhagyta.”⁸⁰

A szabályzatban biztosított jogokkal azonban – noha azokat az 1907 áprilisában készült *Fegyelmi rendtartás az egyetemen* című tervezet is megerősítette 14–15. szakaszában⁸¹ – igen ritkán éltek a kolozsvári rektorok, s – bár valóban gyakoroltak egyfajta laza ellenőrzést az egyetemi diákegyesületek felett – ritkán avatkoztak be direkt módon azok belügyeibe. Jó példa erre az Egyetemi Tanács 1905. május 6-án tartott VII. rendes ülése, amikor Kiss Mór elnöklő rektor ismertette Bíró Sándor és társainak az Egyetemi Körnek Kossuth Lajos-ünnepély tiszta jövedelmének felhasználása és elszámolása ügyében hozott közgyűlési határozata ellen benyújtott fellebbezését. A vizsgálat eredménye alapján a rektor javasolta, hogy folyamodók panaszát mint alaptalant, hagyják figyelmen kívül, illetve utasítsák el. Az Egyetemi Tanács elfogadta a rektor előterjesztését, és ilyen értelemben határozott.⁸² A fenti szabályzatok értelmében a rektor saját hatáskörben is eljárhatott volna az Egyetemi Kör jövedelem-elszámolásának ellenőrzése során, a kérdést mégis megszavaztatta az Egyetemi Tanáccsal.

Amennyiben nem engedélyeztek volna egy-egy egyetemi ifjúsági egyesületet vagy annak gyűléseit, akkor a fiatalok és a velük rokonszenvező tanárok, a sajtó és város közvéleménye közösen fordult volna a rektor ellen. Így a rektorok többnyire megelégedtek azzal, hogy az egyetemi ünnepek

⁸⁰ RNLKML 315. fond 1671–1903/04. E. T. szám

⁸¹ RNLKML 315. fond 289–1906/07. E. T. szám

⁸² RNLKML 315. fond 1724–1904/05. E. T. szám

alkalmával és a diáklapok hasábjain atyai jó tanácsokkal látták el az egyetemi ifjúságot, s személyes példájukkal igyekeztek őket a kívánt életmódra nevelni. Jó példa erre Schilling Lajosnak az 1903 januárjában meginduló *Az Egyetem* c. diáklapban megjelent vezércikke, amelyben békés és gyümölcsöző közösségi életre, egyesületi szerveződésre biztatta az ifjúságot: „Az ifjúságnak igen is, van szüksége egyleti életre, és akik ettől visszavonulnak, mulasztást követnek el. Az ifjak leginkább itt fejthetik ki azokat a tehetségeket és készségeket, amelyekre mint társas lényeknek és állampolgároknak szükségük lesz.”⁸³

Az egyetemi diákegyesületek és a rektor közötti legnagyobb ellentét Moldován Gergely rektorsága idején pattant ki, az egyetem dísztermének október 6-i használata kapcsán. Moldován Gergely azzal érvelt, hogy politikai ünnepélyek tartására nem engedheti át az aulát.⁸⁴ Ennek következtében egyes országos és kolozsvári napilapok igen kritikus hangvételű vezércikkekben kezdték ki a rektor alkalmasságát: „Ebben és az ehhez hasonló tényekben pedig annak a gyáva, szervilis politikának a méregfoga látszik, amelyet a nemzeti ébredés összetört és eltaposott, de amely végső vonaglásában is beleharap a nemzet testébe.”⁸⁵ Egyre-másra jelentek meg különféle, éles hangvételű nyilatkozatok és nyílt levelek.⁸⁶ A sajtón keresztül történő harsány üzengetésbe – neve elhallgatásával – több egyetemi tanár is bekapcsolódott, s elítélték Moldován Gergely döntését.⁸⁷ Néhány kolozsvári napilap azonban kiállt Moldován döntése mellett,⁸⁸ s felhívták a figyelmet arra, hogy eddig még egyetlen hasonló ünnepre sem engedték át a rektorok az aulát az egyetemi ifjúságnak,⁸⁹ valamint azt is, hogy az 1906-os elutasítás ellenére Moldován rektor személyesen fog intézkedni, hogy a jövő évtől kezdve az egyetemi ifjúság október 6-i megemlékezése az aulában tartasson meg.⁹⁰ A Vigadóban megrendezett október 6-i egyetemi ünnepségen végül személyesen is részt vett a rektor,⁹¹ s október 29-én a Rákóczi-emlékünneppel méltó megrendezésére bocsátotta az aulát,⁹² az eseményt pedig maga nyitotta meg.⁹³

⁸³ Az Egyetem 1 (1903) 1. szám (január) 4.

⁸⁴ Ellenzék 27 (1906) október 3. 4.

⁸⁵ Ellenzék 27 (1906) október 5. 1.

⁸⁶ Ellenzék 27 (1906) október 5. 4.

⁸⁷ Ellenzék 27 (1906) október 6. 3.

⁸⁸ Kolozsvári Friss Ujság 7 (1906) október 6. 1.

⁸⁹ Ujság 8 (1906) október 5. 2.

⁹⁰ Ujság 8 (1906) október 6. 2.

⁹¹ Ellenzék 27 (1906) október 8. 3.

⁹² Ellenzék 27 (1906) október 20. 4.

⁹³ Ellenzék 27 (1906) október 27. 6.

III. A rektorok közéleti szerepe

A rektor az egyetem vezetőjeként és képviselőjeként számos, az egyetemi oktatást, tudományos kutatást, szervezeti vagy közéleti ügyet érintő kérdésben is megnyilatkozhatott. Bár szabályzatba nem foglalták, szokássá vált, hogy a korábbi rektor a tanévnyitó alkalmával beszámolót tartott az elmúlt év eredményeiről és fontosabb eseményeiről. A leköszönő rektor beszámoló beszédének szokására Haller Károly is kitért 1891. szeptember 13-i szónoklatában: „Nemcsak a szokás, hanem a dolog természete is szentesítette a lelépő Rector Magnificus ama kötelességét, hogy rektori évének végén számot adjon sáfárkodásáról, s szem elé állítsa az igazgatósága alatt történt nevezetesebb eseményeket, hogy ezekben az egyetem egy évi életének története bemutatva legyen.”⁹⁴ A leköszönő rektor után az új rektor mondta el köszöntő, illetve programismertető beszédét. Ebben megfogalmazhatta saját célkitűzéseit, ismertethette a tanévre tervezett programját. Mind a leköszönő, mind a hivatalba lépő rektor programbeszéde szövegét kiadta nyomtatásban az egyetem.

Lechner Károly 1897. szeptember 15-i programbeszédében hangsúlyozta, hogy az egyetem tekintélyét mindenképpen emelni, önkormányzatát, a tanszabadságot törvény útján rendezni, az államügyekben bizonyos befolyáshoz juttatni s általában véve az egyetemet jogi személynek elismerni kellene.⁹⁵ Ennek indoklásául felhívta a figyelmet arra, hogy „A társadalom legnagyobb szabású átalakulásai mennek végbe, a nevelés, az oktatás, sőt az egyetemre való előkészítés kérdései dűlőre vitetnek anélkül, hogy az egyetemeknek alkalmuk nyílnék ezekhez testületileg s a tudomány szempontjából hozzászólaniuk. Sokat hangoztatott, de törvényileg sehol sem biztosított autonómiájuk dacára elzáródik előlük a nyilvános felszólalás útja. Szervezetük minden ügyben a hivatalos útra tereli őket. Ügyeiknek nyilvános szellőztetése pedig a hivatalos titok megsértésével egyenlő. Márpedig a nyilvános érvényesülés versenyében félretoltnak mindazok, akik kellő időben és kellő eréllyel fellépni nem tudnak. Ez az oka, hogy a tudománynak nincs meg nálunk a kellő tekintélye. Ez az oka, hogy az egyetemek önhibájukon kívül a társadalom szerveződésére és alakulására az őket megillető befolyástól elesnek.”⁹⁶

Vályi Gábor, a kolozsvári egyetem rektora 1900. szeptember 16-i székfoglaló beszédében hangsúlyozta a tanítási szabadság fontosságát: „a tanár teljes függetlenségét a tanítás irányára és módszerére nézve”, véleménye

⁹⁴ Beszéddek 1891. 5.

⁹⁵ MÁRKI 1922. 66.

⁹⁶ Beszéddek 1897. 111–112.

szerint azonban a tanár szabadságának azon megszorítása, hogy „némely előadásokat bizonyos meghatározott óraszámossal évről-évre köteles hirdetni”, mindenütt előfordul, ahol kötelező tárgyak vannak, s ez nem vonatkozik a tanítási szabadság lényegére. Vályi feltétlenül szükségesnek tartotta a tanulási szabadság korlátozását, megállapítva, hogy nem lehet „a tanulási szabadságot úgy felfogni, mintha avval nem állna kapcsolatban a tanulási kötelezettség. A tanulási szabadság eszköz a tanulás eredményének tökéletesítésére, így nem engedhető annak a cél megghiúsítására való használata.”⁹⁷ A tanszabadság tehát kétoldalú kötelezettség.

A programismertető rektori székfoglalók sorából kiemelkedik Apáthy István 1903. szeptember 27-i szónoklata, amely már első mondataival határozott iránymutatást adott: „A lelépő rektor föladata volt a múltra visszatekinteni; én a jövőbe néző szemmel kívánom a rektori díszes széket elfoglalni. Egyetemünk jövőjén akarok munkálkodni [...] Legfőbb gondom leendő egyetemünk további fejlődésének meglévő föltételeit biztosítani, a fejlődés számára új biztosítékokat teremteni és a fejlődésnek, a milyennek én óhajtanám, irányokat mutatni, sőt a fejlődést a legjobbnak vélt irányba terelni.”⁹⁸

A kolozsvári egyetem élére 1906-ban rektornak megválasztott, román nemzetiségű Moldován Gergely (Grigore Moldovan) székfoglaló beszédében hatalomra jutásáról szólva a magyar nemzetiségpolitikát is méltatta: „itt állok, mint egy statuált példa, ami késő időkhig fogja hirdetni a magyar liberalizmust, türelmességet s – mondhatnám – a hálát és az elismerést azok iránt, akik szívükben a magyarral együtt éreztek, és siettek a magyarok igazát megvédeni akkor, amikor erre számukra alkalom nyílt. És ez a példa hatni fog még akkor is, amikor az emberi gyarlóságok az emlékezés határain messze túlmaradnak.” Kiegészítésül megjegyezte még: „a magyar nem nézi a bölcsőnek a fáját, amelyben valaki született, nem tekinti az anyatejet, amellyel valaki táplálkozott, hanem – fogyatékoságai dacára is – néha kiválasztja a legmagasabb polcokra, ha a nemzettel együtt érzett és együtt dolgozott vele azon ideál megtestesítésére, amelyet a nemzet magának szívében és agyában megteremtett.”⁹⁹ Sajnos azonban a román–magyar ellentétek fokozódását ezek a gondolatok sem fékezheték meg. Moldován Gergely beszéde a kolozsvári napilapokban is nagy visszhangot váltott ki. A beszámolók szerint „ha tegnapi székfoglalóját elolvassák a túlzó nemzetiségiek, akkor halált kiáltanak a fejére. Mi ellenben örömmel, lelkesedéssel hallottuk, azt hisszük, ugyanilyen érzésekkel fogják olvasni azok, akik nem

⁹⁷ Beszédék 1900. 143.

⁹⁸ Beszédék 1903. 133.

⁹⁹ Beszédék 1906. 146–147.

hallották. Ha azon a keskeny, de egyenes úton fog haladni dr. Moldován Gergely rektori működésében, melyet tegnap fényes beszédével önmagának kijelölt, akkor működése díszére fog válni a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemnek.”¹⁰⁰ A lapok kiemelték még, hogy a „felolvasás végén ismét felhangzott a percekig tartó éljenzés és taps, mire a közönség lelkes hangulattól eltelve szétoszlott.”¹⁰¹ Egy másik vélemény szerint pedig: „Bizonyosra vehetjük, hogy a rektor – aki román nemzetiségű, – fajrokonait meggyőzni nem fogja. Pedig igazság mind az, amit mond, és bizonyára meggyőződésből mondja, de szavaira fajrokonainak igen nagy részénél, gúnyolódás és vád fog elhangzani ellene, s nem késnek a renegát címével tisztelni meg személyét, és nem késnek gyűlölet tárgyává tenni tiszteletre méltó meggyőződését.”¹⁰²

A harmadik tudományegyetem felállítása körül 1910-1911-ben folyó társadalmi egyeztetés során az új egyetem székhelye kapcsán kiújuló és a közvéleményt élénken foglalkoztató vitában Szádeczky-Kardoss Lajos rektor egyértelműen Szeged város mellett foglalt állást. Jól mutatja ezt az 1910/11. tanév záróünnepségén, 1911. május 29-én tartott beszédének néhány mondata: „Ha az alsó Tisza-vidék fővárosa, Szeged kapna egy egyetemet, annak jótékony tudományos és hazafias hatását megéreznék az Al-Dunáig, s összeforrasztó szellemi erőt gyakorolna Dél-Magyarország nemzeti érzésben még nem egységes társadalmára.”¹⁰³

Nagy visszhangot váltott ki Kenyeres Balázs 1913. szeptember 21-én elhangzott *A társadalom részvétele a gonosztevők elleni küzdelemben* című rektori székfoglaló előadása is.¹⁰⁴ Beszédében kiemelte: „A gonosztevők elleni küzdelemnek egyik fontos eszköze az a törekvés, hogy minden büntetendő cselekmény felismertessék, és – ha szükséges – elkövetője megtorlásban részesüljön. Azért, mert a felfedezetlenül maradás a cselekvény elkövetőjét ismétlésre hajlamosítja, másokat pedig próbálkozásra ösztönöz.”¹⁰⁵ Rektori székfoglalója végén felszólította az egyetem hallgatóit, a társadalom jövődöbéli alakítóit, hogy a társadalom igazságtalanságait figyeljék meg, és ki-ki a saját hatáskörében orvosolja.¹⁰⁶ „Fogjanak össze a közös munkában. Vezérelje önöket útjukon az emberi haladásnak kettős csillaga: a tudomány szeretete és a szeretet tudománya.”¹⁰⁷

¹⁰⁰ Ujság 8 (1906) szeptember 24. 1.

¹⁰¹ Kolozsvári Friss Ujság 7 (1906) szeptember 24. 2.

¹⁰² Ellenzék 27 (1906) szeptember 25. 1.

¹⁰³ SZÁDECZKY KARDOSS 1911. 83., valamint Beszámoló 1929/30. 229–230.

¹⁰⁴ SÓTONYI 2003. IV. 59.

¹⁰⁵ Beszédek 1913. 175.

¹⁰⁶ Budapesti Hírlap 33 (1913) szeptember 23. 31.

¹⁰⁷ Beszédek 1913. 190.

IV. A rektori hatalom reprezentációja

Schulek Vilmos 1873. október 12-én rektori programbeszédében hivatala fontos aspektusára hívta fel a figyelmet: „De ha az egyetem belügyeire nézve a rektor, hasonlóan a köztársaságok elnökeihez, korlátok közt mozog, kifelé, az egyetem képviselésében monarchikus dicsfényvel van körülvéve és a magnificentia ragyogó palástja által burkolva. Bár elmúltak azon idők, midőn a rektor csak a fejedelemtől fogadott parancsolatokat – és kiváltságos ügyekben ezeknek is ellenszegülhetett –; bár a rektor fősege alatt álló egyetemi területen az államközegek hatásköre ma már nem szűnik meg, és az egyetemi épületek falai az államhatalom ellen már nem képeznek asyllumot; bár a rektori jelvények viselője ünnepi menetek alkalmával már nem lépdel közvetlenül a fejedelem előtt; bár az állameszme kifejlődése az ilyen kiváltságokat rég legyőzte, és a tudomány hatalma annyira érvényesült, hogy védelmére ilyen középkori velleitások szükségtelenek: a rektori méltóság mégis fényes tiszt maradt, és még mindig a legnagyobb kitüntetését képezi, melyet az egyetem valamely tagjának adományozhat, mert a tudományegyetem nagy eszméje előtti hódolat az, melyet a rektori méltóság, mint az összes egyetem megtestesített képviselője, személyesít.”¹⁰⁸

Finály Henrik 1874. október 12-i köszöntő beszédében szintén kiemelte a rektori tisztséggel járó külső díszeket: „az egyetemek első alakulása óta a tudományos világ mindig nagy és kiváló kitüntetésnek tekintette és fényes méltósággal ruházta fel a Rector Magnificus állását”.¹⁰⁹ Mégis látni kell, hogy a kolozsvári egyetem első negyed századában a rektor nélkülözni kényszerült a látványos tisztséglánc és jogar használatát. Pedig az egyetemi szertartások hagyományos és előírással rendelkező rendje értelmében ünnepi alkalmakkor elmaradhatatlan volt a kellékek használata. A jelvények, címerek és ornátusok az ünnepélyesség velejárói, és már a legkorábban alapított európai egyetemek kelléktárában ott találhatóak. A feudális korban Európa-szerte ismert volt a díszbotok (*pedum* vagy *sceptrum*) használata. A budapesti egyetem jogelődjénél a rektori és bölcsészeti dékáni jogart az alapító Pázmány Péter ajándékozta az egyetemnek 1635-ben.¹¹⁰ A hittudományi dékáni jogar nem készült el az egyetem megnyitására, mert a korabeli napló bejegyzése szerint az ünnepélyen e nélkül vonultak fel. Később azonban az is elkészült, és használták is az egyetemi ünnepségeken,¹¹¹ csakúgy, mint a

¹⁰⁸ Beszédtek 1873. 45.

¹⁰⁹ Beszédtek 1874. 43.

¹¹⁰ Fotó: SZÖGI 2010. 16. és 19.

¹¹¹ Fotó: SZÖGI 2010. 20.

jogi kari (1667) és az orvosi kari (1770) díszbotokat.¹¹² A sceptrumoknál később, 1820-tól kezdték használni a királytól kapott tisztségláncot a pesti egyetem rektora és dékánjai.¹¹³ A rektori és dékáni reprezentáció fényes külsőségeinek alkalmazása azonban éppen a választott egyetemi tisztségviselők hatalmának a királyi udvar által történő megnyirbálásával esett egybe. Hiszen a pesti egyetem jogi és bölcsészeti karára 1819-ben, a teológiai karra 1821-ben helyezték az első, a királyi udvar által kinevezett teljhatalmú igazgatókat, akik semmiféle számadással nem tartoztak az egyetem professzori kara felé, és akiknek döntő szavuk volt a tanszékek betöltésére tett javaslatoknál. Vagyis csökkent a dékánok és az egyetemi magisztrátus szerepe, jelentősége, s a pesti egyetemre gyakorolt bécsi befolyás jelképének is tekinthetők az I. Ferenc király által ajándékozott egyetemi jelvények.¹¹⁴

I. Ferenc József 1895. szeptember 22-én látogatta meg másodszor személyesen a kolozsvári egyetemet. E látogatás emlékére – báró Bánffy Dezső miniszterelnök előterjesztésére – október 12-én az uralkodó 5000 Ft-ot adományozott az egyetemi díszjelvények elkészítésére.¹¹⁵ A nagyobb rektori és a négy kisebb dékáni lánc, valamint az öt pedellusi díszbot (*sceptrum*) megtervezésére a miniszter Nadler Róbert budapesti mintarajz-iskolai tanárt kérte fel, a kivitelezésre pedig Nadler Róbertnek és Wisinger Mór ötvösművésznek adott megbízást.¹¹⁶ A díszjelvényeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1896. május 20-án kelt leiratával fogadta el és tette hivatalos szimbólumokká, majd május 29-én Leövey Sándor miniszteri tanácsos ünnepség keretében adta át azokat az Egyetemi Tanácsnak.¹¹⁷ A nagyobb, rektori és a négy kisebb, dékáni láncon egy-egy Körmöcbányán vert színarany érem függött. Ezek egyik oldalán az uralkodó domborműves képe volt látható, a másikkra felirat került: „Ferencz József I(sten) K(egyelméből) Ausztriai Császár és Magyarország Apostoli Királya a Kolozsvári M(agyar) Kir(ályi) Ferencz József Tudomány-Egyetem – Rectorának (illetve: Jog- és Államtudományi Karának; Orvosi Karának; Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karának; Matematikai és Természettudományi Karának) MDCCCXCVI”. Az öt lánc 800/1000 finomságú, teljesen aranyozott ezüstből készült, együttes tömegük 2410 gramm volt. A nagyobb rektori és négy kisebb dékáni jogar tetején Szent István koronájának kicsinyített másával díszített gömb állt. A körirat azonos volt az érmekével. A gömbdísz

¹¹² Fotó: SZÖGI 2010. 22. és 29.

¹¹³ PAPP 1982. 61–64. Fotó: SZÖGI 2010. 58.

¹¹⁴ SINKOVICS 1985. 134–135.

¹¹⁵ Beszédek 1896. 7.

¹¹⁶ GAAL 2012. 60.

¹¹⁷ GAAL 2012. 62.

aranyozott ezüstből, a nyél paliszanderfából készült, ezt pedig ezüstgyűrűk szakaszolták, ahol szétcsavarható volt. Az öt bot együttes tömege 12 405 gramm volt.¹¹⁸

A díszjelvényeket a szűkebb Egyetemi Tanács a millenniumi országos kiállítás megnyitása alkalmából, 1896. május 2-án használta először,¹¹⁹ öt nappal később pedig külön audiencián köszönte meg az uralkodónak az adományozást. A Martin Lajos rektor vezette és rajta kívül a négy dékánból álló egyetemi delegációt a budai várban fogadta I. Ferenc József.¹²⁰ Majd 1896. május 31-én Kolozsvárott, az egyetem millenniumi díszközgyűlésén már az egyetem teljes vezetése is bemutathatta a díszjelvényeket. Korabeli beszámoló szerint: „Az Egyetemi Tanács tagjai együtt jöttek be a terembe, mégpedig úgy, hogy elől jött az egyetem botjával, díszes és ízléses egyenruhában az egyetemi pedellus, utána a rektor és prorektor, ezután pedig az egyes karok dékánjai és prodékánjai, kik előtt a kari pedellus lépdelt a kar botjával. Nagy feltűnést és érdeklődést keltettek az ezúttal először használt rektori és dékáni láncok, a drága mívű egyetemi és kari botok és a pedellusok díszes ruhái. A jelvények, melyekkel Őfelsége ajándékozta meg a nevét viselő egyetemünket és az egyenruhák valóban nagyban hozzájárulnak az ünnepély fényének emeléséhez.”¹²¹ Ugyanakkor a kormánykritikus *Ellenzék* c. napilap merőben másként ítélte meg az egyetem díszjelvényeinek esztétikai értékét. Rövid beszámolója szerint „A rektor és dékánok ezúttal először viselték azokat a remek aranyláncokat, melyet Őfelsége adományozott az egyetemnek. Ezt aényt az ünnepélyen többször hangsúlyozták. Ez alkalommal öltöztek fel először díszruháikba a pedellusok is, és tartották a nagy díszbotokat. A rektor oldala mellett kettő, az Egyetemi Tanács előtt három pedellus állott a nem valami festői és ízléses díszruhákban.”¹²² Ezen az ünnepségen Leövey Sándor képviselte a minisztériumot. Az ünnepi ülés fénypontja 26 tiszteletbeli doktor felavatása volt.

A díszbotok, a láncok és a pedellusi díszruhák használatáról az Egyetemi Tanács 1896. november 21-én tartott III. rendes ülése szabályzatot fogadott el, amelynek első szakasza szerint „Az egyetem megnyitásának ünnepén a prorektor viseli a rektori díszjelvényt mindaddig, míg beszámoló beszédét be nem fejezvé, ünnepiesen át nem adja az új Rector Magnificusnak, ki beköszöntő beszédét már a láncsal felékesítve tartja. A dékánok már az

¹¹⁸ *Emlékkönyv* 1903. 19–20.

¹¹⁹ *Emlékkönyv* 1903. 20.

¹²⁰ Kolozsvár 10 (1896) május 8. 3.

¹²¹ Kolozsvár 10 (1896) június 1. 2.

¹²² *Ellenzék* 17 (1896) június 1. 2.

ünnep kezdetén a jelvényekkel jelennek meg.” A szabályzat második szakasza szerint: „A díszjelvények használandók továbbá:

- a) az egyetem évváró és minden más, külön határozat alapján tartandó nyilvános közgyűlésén;
- b) minden promotio sub auspiciis,
- c) minden doktori avatás alkalmával, amelyen a tanács fekete szalonöltözetben jelenik meg, s ez alkalommal jelölt az esküt az egyetem jogára tett jobbkézzel mondja el;
- d) Őfelségének a királyi család tagjainak és felelős minisztereinek, idegen uralkodóknak az egyetem falain belül tett látogatásai alkalmával;
- e) az Őfelsége által adott kihallgatásokon;
- f) a templomban Őfelsége születése és nevenapján és Őfelsége a királyné nevenapján vagy az Őfelsége nevével egybefüggő egyéb templomi ünnepségeken;
- g) szoborművek leleplezése vagy más országos fontosságú ünnepek alkalmával és pedig a városban az egész szűkebb tanács, vidéken annak hivatalos képviselője által;
- h) doktori díszoklevelek átnyújtása alkalmával;
- i) mindazon esetekben, melyekben az Egyetemi Tanács a díszjelvények viselését elhatározza;
- j) egyetemi tanárok temetésén csupán az illető kar dékánja viseli a jelvényt.”¹²³

Ezek a rektori és dékáni díszjelvények régi korok fejedelmi pompáját adták a rektor és a négy dékán ünnepi megjelenésének, s a jogszabályokban lefektettnél lényegesen nagyobb hivatali jogkört és döntési önállóságot sugalltak az egyetem vezetői részéről.

V. A prorektor jogköre és hivatalviselési rendje

Az 1907. évi szabályozás kimondta: „A Rektort úgy az egyetem központi igazgatásában, mint az egyetemi tanács üléseinek vezetésében a prorektor helyettesíti.”¹²⁴ Már Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszternek Mikó Imre miniszteri biztos számára 1872. október 7-én kelt rendeletének 3. pontja megszabta, hogy „prorektor mindig az lévén, ki az előbbi tanévben rektor volt.”¹²⁵ Ez többnyire zavartalanul érvényesült a kolozsvári

¹²³ Beszéddek 1897. 63–64.

¹²⁴ Ügyrendtartás 1907. 7.

¹²⁵ VKM Rendeletek 1900. 2.

egyetem 1872 és 1919 közötti történetében. Volt azonban négy rendkívüli eset, amikor nem az előző évi rektor töltötte be a prorektori tisztséget, illetve bizonyos mértékben nem ő látta el a feladatokat.

Az 1890/91. tanévre a megválasztott Szász Béla rektor – megbetegedése folytán – decemberben kérte szabadságolását és a rektori teendők végzése alóli ideiglenes mentesítését a tanév végéig. Ilyen esetben a szabályzatok értelmében a prorektori tisztséget viselő előző évi rektor helyettesíthette volna. Ez részben meg is történt. Klug Nándor, az élet- és szövetten nyilvános rendes tanára, az 1889/90. tanév rektora prorektorként helyettesítette a betegségben szenvedő Szász Béla rektort, a bölcsészeti tárgyakat pedig Felméri Lajos adta elő.¹²⁶ Csakhogy 1891. március 3-án elhunyt Jendrássik Jenő, a budapesti egyetem élet- és szövetten professzora. Budapesten ugyan 1891 tavaszán ideiglenesen Plósz Pál látta el a tanszéket, s Klug Nándor hivatalosan csak az 1891/92. tanévben kezdte meg fővárosi professzori tevékenységét,¹²⁷ a gyorsított pályázattási eljárás körüli teendők azonban 1891 tavaszán–nyarán egyértelműen elvonták a rektor tartós betegsége miatt a szokásosnál lényegesen több prorektori teendő elvégzésétől. Az 1891. május 29-i kolozsvári egyetemi tanévzáró ünnepélyt még levezette, s a távollévő rektort helyettesítette a rendezvényen,¹²⁸ júniusra azonban már a kolozsvári sajtó is tényként írt a budapesti egyetemre távozásáról.¹²⁹ Ilyen körülmények között kezdetben – bízva a hivatalban lévő rektor mielőbbi felépülésében – nem választottak újabb rektort, a prorektor esetében pedig a hivatali időből hátralévő mindössze 3–4 hónap miatt tekintettek el a rendkívüli tisztújítástól. A rektort és prorektort adó karokat sem kérték fel újabb rektor, illetve prorektor delegálására, hanem az egyetemi karok között kitüntetett helyet elfoglaló Jog- és Államtudományi Kar dékánja, Haller Károly látta el a kar vezetése mellett ideiglenesen a rektori teendőket is. Így 1891. szeptember 13-án a tanévnyitó alkalmából is Haller Károly foglalta össze az 1890/91. tanév egyetemi eseményeit, és ismertette a statisztikát, mint „volt helyettes rektor”¹³⁰ vagy „ideiglenes rektor”.¹³¹ A beszéde elején elhangzó „Törvényeink szerint tehát a további helyettesítés ezúttal az én feladatomma lett”¹³² szöfordulat mögött a kolozsvári egyetem vezetésében az 1890/91. tanév alatti gyors személycserék folyamata húzódik meg.

¹²⁶ Kolozsvár 5 (1891) március 10. 3.

¹²⁷ GYÓRY 1936. 695–696.

¹²⁸ Kolozsvár 5 (1891) május 29. 1.

¹²⁹ Kolozsvár 5 (1891) június 18. 3.

¹³⁰ Orvosi Hetilap 35 (1891) 477.

¹³¹ Kolozsvár 5 (1891) szeptember 14. 1.

¹³² Beszédék 1891. 5.

Az 1896/97. tanév kezdetén ismét egy betegség szólt közbe a prorektori tisztség betöltésébe. Az előző évi rektor, Martin Lajos már nyáron betegségbe esett. A Kanitz Ágost botanikatanár elhunytáról és az ennek kapcsán rendezett július 13-i egyetemi tanácsülésről beszámoló helyi sajtó már a rektor betegségét is hírül adta.¹³³ Martin állapota egyre súlyosabbra fordulása miatt lemondott a prorektori tisztségről. Már az 1896. október 4-i rektoravató és tanévnyitó ünnepségen sem ő számolt be az elmúlt tanévről, hanem – újabb tanújelét adva a jogi kar kiemelt szerepének – Lindner Gusztáv, a jogi kar leköszönő dékánja tartott beszédet.¹³⁴ Ezért a Matematika- és Természettudományi Kar professzorai közül helyette október 11-én prorektornak Fabinyi Rudolfot választották meg,¹³⁵ akit a vallás- és közoktatásügyi miniszter október 22-én kelt, 58 099. számú rendeletével meg is erősített.¹³⁶ Így az 1896/97. tanévben nem Martin Lajos, hanem Fabinyi Rudolf volt az egyetem prorektora.¹³⁷

Az 1910/11. tanévben az Orvosi Karról Udránszky László, az élettan professzora, az előző tanév rektora lett volna jogosult a prorektori méltóság viselésére. Csakhogy kolozsvári rektorságának végén, 1909. május 14-én elhunyt Klug Nándor, a budapesti egyetem professzora. A fővárosi kar javaslatára pedig – a nyilvános professzori pályázat mellőzésével – meghívás alapján, 1909. november 27-én Udránszky Lászlót nevezte ki az uralkodó.¹³⁸ A budapesti tanszék májusi megürülése ellenére az 1909/10. tanév hátralévő hónapjait még a kolozsvári egyetemen töltötte,¹³⁹ és rektori teendőit rendben ellátta. Az 1910/11. tanévre azonban már nem jelöltette magát kolozsvári prorektornak, mert „már a tanév megnyitása előtt elfogadta a budapesti tanári állását.”¹⁴⁰ Így helyére prorektornak az Orvosi Kar Lechner Károlyt delegálta, amit a vallás- és közoktatásügyi miniszter június 1-jén kelt, 52 941. számú rendeletével – a rektor és a dékánok megválasztásával egyidejűleg – hagyott jóvá.¹⁴¹ Az 1910. szeptember 18-i tanévnyitó alkalmával Udránszky László leköszönő rektor beszámolóját már (utalva a múlt évi rektor Budapestre távozására)¹⁴² Lechner Károly

¹³³ Kolozsvár 10 (1896) július 14. 3.

¹³⁴ Beszédek 1896. 3.

¹³⁵ Beszédek 1897. 11.

¹³⁶ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 390.; Budapesti Közlöny 30 (1896) október 28. 1.

¹³⁷ Almanach 1896. 5.

¹³⁸ Hivatalos Közlöny 18 (1910) 7.

¹³⁹ GYÓRY 1936. 731.

¹⁴⁰ Beszédek 1911. 18.

¹⁴¹ Hivatalos Közlöny 18 (1910) 181.; Budapesti Közlöny 44 (1910) június 10. 1.

¹⁴² Egyetemi Lapok 23 (1910) szeptember 30. 7.

megválasztott prorektor olvasta fel,¹⁴³ és a továbbiakban ő volt abban a tanévben a prorektor.¹⁴⁴ Udránszky László kolozsvári intézetét a továbbiakban két részre osztották, és tanítványait – Veress Elemért és Reinbold Bélát – nevezték ki a helyére. Budapestre való visszatérése pedagógiai és tudományos munkásságának elismerését jelentette, hiszen az MTA levelező tagsága, több külföldi társaság tiszteletbeli tagsága csak egy-egy állomás ebben a sorban.¹⁴⁵

Az 1913/14. tanévben nem az előző évi rektor, Kosutány Ignác töltötte be a kolozsvári egyetem prorektori méltóságát, hanem Farkas Lajos.¹⁴⁶ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1913 júniusában hagyta jóvá Farkas Lajos prorektorrrá és Kosutány Ignác jog- és államtudományi kari dékánválasztását.¹⁴⁷ Vagyis Kosutány Ignác a prorektori tisztség helyett karának dékánként történő vezetését választotta.

VI. Az Egyetemi Tanács jogai

A rektor, a prorektor, a négy dékán és a négy prodékán alkotta az Egyetemi Tanácsot,¹⁴⁸ amely „a legfelsőbb egyetemi hatóság”-ként eljárva az egyetem közös ügyeit irányította. Hatáskörébe tartoztak az egyetem összes általános érdekű ügyei, felügyelt mindenre, ami az egyetemen történt.¹⁴⁹ Már az egyetem megalapításáról rendelkező 1872: XIX. törvénycikk 5. szakasza meghatározta az Egyetemi Tanács jogkörét: „A tudománykarok fölött áll az Egyetemi Tanács, melynek köréhez az egyetem testületi, közigazgatási és a karok egyéb közös ügyeinek tárgyalása és intézése tartozik. A tanács elnöke az egyetem rektora.”

Az 1872-es *Ideiglenes szabályrendelet a kolozsvári egyetem akadémiai hatóságainak szervezéséről* című miniszteri határozat 19–21. szakaszai szerint: „A tudomány karok felett áll az Egyetemi Tanács, melynek elnöke az egyetem rektora. Köréhez az egyetem testülete, közigazgatása és a karok egyéb közös ügyeinek tárgyalása és intézése tartozik. Az Egyetemi Tanács a rektor meghívására s az ő elnöklete alatt tartja ülését. A tagok kötelesek megjelenni, a kiválóbb fontosságú tárgyalási ügyeket a meghívóban ki kell említeni.

¹⁴³ Beszédtek 1910. 5.

¹⁴⁴ Almanach 1910. 13.

¹⁴⁵ KAPRONCZAY 1974. 816.

¹⁴⁶ Almanach 1913. 13.

¹⁴⁷ Budapesti Közlöny 47 (1913) július 1. 2.

¹⁴⁸ VKM jelentése 1872. 189.

¹⁴⁹ LADÁNYI 1969. 174.

Érvényes határozathozatalra, mely abszolút szavazattöbbséggel történik, a tagok száma felének jelen kell lenni. Az egyetemi tanács elnöke a rektor. Ehhez való viszonyában ugyanazon hatáskörrel bír, mellyel a dékán a tanártestülethez való viszonyában. Elsősorban felelős az egyetemi tanács ügyei vezetéséért.”¹⁵⁰

Legfőbb célját Schulek Vilmos 1873. október 12-én rektori programbeszédében így fogalmazta meg: „Az Egyetemi Tanács a rektor elnöklete alatt a különálló karok érdekeinek és ügyeinek összefoglalója, közvetítő a karok és a közoktatási minisztérium között, és rendeltetése az egyetem egységét tartani fenn.” E cél szolgálatában legfontosabb feladata, hogy „a karoknak netalán egymásba ütköző határozatait kiegyezteti”, mert „az idevágó esetek képezik mindenek felett létezésének indokát”. Ugyanis „különösen itt van hivatva az egyetem egységét megóvni.” A karok ügyeit a közoktatási minisztériumnál hivatalból közvetíti, s bár megtehetné, hogy ezekhez hozzászól, Schulek véleménye, hogy „olyan kari ügyekbe, melyek az egyetem összes érdekeit nem érintik, a tanácsnak ereszkedni nem hivatása.” Így a tanács az egyetemi önkormányzat főszűlyát a karoknál hagyja, s csak az igazgatás egyetememes érdekeivel, valamint „a karok szétágazó érdekeinek összeegyeztetésével foglalkozik, az egyetemesség eszméjét védve.” Tévesnek tekinti azt a fölfogást „mely a tanácsnak a karokat ellensúlyozó hatást tulajdonítana, mert reformtörekvéseknek, az ügyek különbözősége szerint majd egyik, majd másikból kell kiindulnia, s így a konzervativizmus vagy liberalizmus állandó jellegével egyik sem ruházható fel: az önkormányzat elve és így az egyetem tudományos céljai szenvednének, ha a karok és ezekben az egyéniségek működése az egyetemi tanács által nagyobb mérvben szoríthatnák meg, mint amennyire az egyetem egysége azt multhatatlanul megkívánja.”¹⁵¹

Schulek Vilmos szép gondolatai ellenére mégis kimutatható némi ellentét a kari és az Egyetemi Tanács jogköre, illetve döntési kompetenciája között. Például, az egy-egy egyetemről elutasított hallgatók kérdése kapcsán az 1907 áprilisában készült *Fegyelmi rendtartás az egyetemen* című tervezet is megerősítette: „Hogy aki csak egy bizonyos egyetemről vagy főiskoláról utasított el, más egyetemen folytathatja-e tanulmányait vagy nem, arról az illető kar tanári testülete határoz. Elutasító határozat ellen a közlést követő nyolc nap alatt felfolyamodásnak van helye az Egyetemi Tanácshoz.”¹⁵² Az ehhez hasonló szabályozások gyakorta idéztek elő ellentéteket a kari tanácsok és az Egyetemi Tanács között. A kolozsvári egyetemen

¹⁵⁰ VKM rendeletek 1900.

¹⁵¹ Beszédék 1873. 40.

¹⁵² RNLKML 315. fond 289–1906/7. E. T. szám

a kari tanács jóval nagyobb autonómiával rendelkezett, mint a budapesti tudományegyetemen. Kolozsváron a kari tanács önálló döntéshozó fórum volt kari ügyekben, így határozatait – amennyiben azok nem terjedtek túl a kar szervezetén – nem kellett elfogadtatnia az Egyetemi Tanáccsal, míg a fővárosi tudományegyetemen igen.¹⁵³

Ellentét alakulhatott ki a rektor és az Egyetemi Tanács között is. Például, miközben az egyetem központi hivatalnokainak szabadságolási kérelmei felett elsődlegesen a rektor döntött, az egyetem tisztviselőinek, altisztjeinek és szolgálóinak szabadságrendjét megállapító szabályzat szerint „A szabadságidő engedélyezése tárgyában a Rector Magnificus által első fokon hozott határozat ellen az Egyetemi Tanácshoz, a dékán és intézeti igazgatók által első fokon hozott határozatok ellen pedig az illetékes karhoz lehet fellebbezni. A szabadság időpontjáról ezen a szinten hozott határozat ellen fellebbezésnek nincs helye. A másodfokon hozott határozat végérvényes.”¹⁵⁴

A tanácsülési ügyintézés – mind a budapesti, mind a kolozsvári egyetemen – azt jelentette, hogy a tanárok kari értekezletén, a kari tanácsban vagy az Egyetemi Tanácsban vitatták meg az ügyet, és szükség szerint szavazással foglaltak állást. Az ügyintézést szakszerűsítette, ám jelentősen meghosszabbította, hogy az illetékes tanács egy-egy ügy véleményezésére bizottságot küldött ki, amely előadót választott javaslat kidolgozására. Ezután a bizottság véleményezésével (esetleg a bizottság valamely tagjának különvéleményével együtt) került újra a tanács elé az ügy. Ha például a minisztérium állásfoglalást kért, az ügy megjárta a kari tanácsokat, utána felkerült az Egyetemi Tanácsba, ahol újra bizottsági tárgyalás alá vették. Lassú, nehézkes, időrabló ügyintézési rendszer maradt fenn.¹⁵⁵

Az Egyetemi Tanács jogköri és döntési mozgásterét a minisztérium is igyekezett korlátok között tartani. A rektor- és dékánválasztásokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter erősítette meg, akárcsak a kari tanácsok által felterjesztett magántanári képesítéseket, sőt az adjunktusi alkalmazásokat is. Felsőbb szervek hatáskörébe tartoztak a tanulmányi és vizsgaszabályzatok ügyei is, ezek legcsekélyebb módosítására sem volt az egyetemnek lehetősége.¹⁵⁶ Ilyen feltételek közepette működtek a hazai egyetemek. Nem véletlen, hogy Szamosi János 1886. szeptember 12-én elmondott rektori programbeszédében felhívta a figyelmet a kolozsvári egyetem megalapítását elrendelő 1872: XIX. törvénycikk 7. szakaszának második mondatára. A törvény világosan fogalmaz: „A későbbi kinevezéseknél a közoktatásügyi

¹⁵³ MARISKA 2008. I. 90.

¹⁵⁴ RNLKML 315. fond 161–1910/11. B. K. szám

¹⁵⁵ GERGELY 1985. 201–202.

¹⁵⁶ LADÁNYI 1969. 175.

miniszter a rendes és rendkívüli tanárookra és tanítókra nézve, az illető kar meghallgatása után, a tanársegédekre nézve pedig annak javaslata alapján teszi előterjesztéseit, illetőleg kinevezéseit.” A törvény alapján Szamosi hangsúlyozta: „tovább kell fejlődnie az egyetemek önkormányzatának, mely főleg belügyeinek független kezelésében, a magántanárok habilitációjában, a tudori rang adásában és hatóságainak szabad választásában nyilvánul meg.”¹⁵⁷ Szamosi tehát beszédében felemelte szavát a minisztérium hatalmi koncentrációja, az egyetemi tanároknak a kari vagy egyetemi tanácsi döntés ellenére történő kinevezése ellen.¹⁵⁸

Ki kell emelni, hogy a kolozsvári egyetem a földrajzi távolság és az összeomló kormányzati hatalom következtében teljesen kimaradt az 1918–1919-es forradalmak alatti kormányzati központosítási akciókból és az egyetemi autonómia megszüntetéséből.¹⁵⁹ A budapesti egyetemen 1918 decemberében már a Jog- és Államtudományi Kar gyökeres átszervezését és hét új tanszék felállítását szorgalmazta Lovászy Márton kultuszminiszter. Majd az egyetem ellenállása láttán január végén egyszerűen felfüggesztette az intézmény autonómiáját, s annak élére Jászi Oszkárt nevezte ki kormánybiztosként.¹⁶⁰ A Tanácsköztársaság tovább folytatta a hagyományos egyetemi döntéshozatali mechanizmus megváltoztatását. Az Egyetemi Tanácsot felszámolták, s helyette egy a karok képviselőiből álló bizottságot állítottak fel, amelynek élén a Közoktatásügyi Népbiztosság megbízottja állt.¹⁶¹ Mivel 1918 decemberétől kezdve a budapesti kormányok számára egyre nehezebb volt a kapcsolattartás és hatalmi igényeik érvényesítése a román megszállás alá kerülő erdélyi területeken, a kolozsvári egyetemen nem került sor a budapesti minisztériumok részéről semmiféle intézkedésre, amely a rektor és az egyetemi magisztrátus megszokott hatalomgyakorlását akadályozta vagy csökkentette volna. Igaz, hogy segítséget és politikai képviseletet sem nyújtottak a kolozsvári egyetem és professzorai számára a budapesti forradalmi kormányok. A kolozsvári egyetem szinte változatlan formában mentette át az 1872 és 1918 közötti egyetemi hatalmi struktúráját: a rektor, a dékánok és az Egyetemi Tanács döntési mechanizmusát, valamint jogkörét az 1919 utáni évtizedekre is.

¹⁵⁷ Beszédék 1886. 57.

¹⁵⁸ MÁRKI 1922. 49.

¹⁵⁹ UJVÁRY 2019. 25–29.

¹⁶⁰ GERGELY – MEZEY 2003. 254–256.

¹⁶¹ SZÓGI 2010. 93–94.

VII. Rektori adminisztráció és a hivatal kiépülése

Meglepően kevés a rektort kiszolgáló segédszemélyzet, illetve hivatali apparátus.¹⁶² A felállítandó kolozsvári tudományegyetem szervezetére vonatkozó, a Kolozsvári Királyi Jogakadémia és az Orvos–Sebészi Tanintézet tanári kara által 1868. március 15-én összeállított tervzetben a három karon egy-egy „szolga” és egy-egy díjnok szerepelt adminisztrációs személyzetként. Őket egészítette ki a quaestor és annak segédi teendőit is ellátó ellenőre, valamint egy pedellus.¹⁶³ A jogakadémia és az Orvos–Sebészi Tanintézet tanárai figyelmét tehát teljes egészében lekötötte a szükséges tanszékek, szertárak, gyűjtemények és laboratóriumok felsorolása, és a kari szint fölél egyszerűen nem terveztek hivatali rendszert, sem adminisztrációs apparátust. Sem az 1872-es törvény, sem pedig ügyrend vagy szabályzat nem említi Rektori Hivatalt külön szervezeti egységként. A ránk maradt almanachokból tudjuk, hogy működött egy „Egyetemi központi rektori iroda”. Ennek személyzete a következőkből állt: egy egyetemi tanácsjegyző, akinek a feladata az Egyetemi Tanács ülésein vezetett jegyzőkönyvek elkészítése, a kiadványok és felterjesztések megfogalmazása volt. További négy díjnok is dolgozott az irodában, akiket a négy kar delegált. Rajtuk kívül egy írnok és irodai szolgáló állt alkalmazásban teljes állásban.¹⁶⁴ A rektor és a négy dékán nevében kiállított hivatalos dokumentumokat ez az iroda készítette elő. Az Egyetemi Tanács iratainak kezelését, tárolását és szükség szerinti használatát, használhatóságát szintén a rektori iroda személyzete biztosította. Mellettük az egyetem az első tanévtől kezdve alkalmazott az „Egyetemi központi rektori irodá”-tól szervezetileg független, de a hallgatók beiratkozását,¹⁶⁵ a különféle díjak (beiratkozási, tan- és vizsgadíjak) beszédését és könyvelését, valamint a hallgatók nyilvántartását végző,¹⁶⁶ illetve az egyetem különféle diákjóléti alapítványainak pénzügyeit vezető,¹⁶⁷ tehát az egyetem központi adminisztrációs apparátusába beleszámolható quaesturái, valamint az egyetem gazdasági és technikai teendőit összefogó gondnoki hivatali dolgozókat: egy quaestort, egy quaesturai ellenőrt, egy gazdasági gondnokot és egy pedellust.¹⁶⁸

¹⁶² GAAL 2012. 61.

¹⁶³ MÁTRAI 1871. 55–56.

¹⁶⁴ Almanach 1873. 25.

¹⁶⁵ Magyar Polgár 13 (1879) június 11. 3.

¹⁶⁶ BUZINKAY 1973. 160.

¹⁶⁷ Kolozsvár 9 (1895) szeptember 6. 2., szeptember 7. 2.; Magyar Polgár 26 (1903) február 10. 4.

¹⁶⁸ Almanach 1873. 25.

Összehasonlítóképpen a pesti tudományegyetem „Egyetemi központi rectori irodá”-ján az 1872-es almanach szerint összesen 5 fő, a Quaesturán 3 fő dolgozott, mellettük központi személyzetként dolgozott még egy gazdasági gondnok, egy főpedellus, egy futár és egy házmester.¹⁶⁹ Vagyis a két egyetem hallgatóinak és professzorainak száma közötti különbség tükröződött a központi adminisztratív dolgozók létszámán is. Bármennyire is kis létszámú és egy önálló egyetemhez képest alulméretezett volt tehát a kolozsvári hivatali apparátus az 1872-es alapításkor, a hazai felsőoktatási intézmények között mégis komolynak számított, s alig maradt el a budapesti tudományegyetem mögött. A budapesti műegyetem hivatali dolgozóinak létszámát és azok szakmai profilok szerinti tagoltságát pedig meg is haladta, hiszen ott csak 1907-től alkalmazhattak gondnokot.¹⁷⁰

A kolozsvári egyetem adminisztrációja, hivatali ügymenete kialakításának nehézségeiről Finály Henrik 1874. október 12-i rektori programbeszédében is kiemelte: „Amikor ezelőtt két évvel megindultunk pályánkon, az egyetemi tanszékeken, de még inkább a karok és a tanács üléseiben, az egyetemi hatóságok hatáskörében nagyobbára újoncok voltunk. Hogy ily körülmények közt kiválóan az igazgatás gépezete nem működhetett, azzal a szabatosággal, amely csak huzamos gyakorlatnak lehet eredménye, természetes; annyival inkább természetes, mivel zsinórmértékül azokat a törvényeket és szabályrendeleteket szabták előnkbe, amelyek a budapesti egyetemen érvényesek; e szabályrendeletek ide küldött magyar szövege pedig olyan, hogy ha meg akartuk érteni, előbb vissza kellett fordítani az eredeti német vagy latin nyelvre, amelyből Pesten magyarra fordították volt. Mennyi megrovásnak és korholásnak voltunk ezért kitéve! Mintha éppen az egyetemi tanárnak első és főfeladata nem volna az ő tudományszaka művelése, hanem az irodai formaságok tanulmányozása.”¹⁷¹

A későbbiekben a rektor, a prorektor és az Egyetemi Tanács hivatali teendőinek elvégzésére egyre nagyobb stáb épült ki. Az 1908. május 9-én kelt, *Szabályzat a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemre címzett postai küldemények kezelése tárgyában* című dokumentum kimondta: „A központi egyetemre kizárólag az egyetemi polgárok nevére címzett összes egyszerű, nyílt és zárt leveleket, levelezőlapokat, hírlapokat, hirdetéseket s bárminemű értesítéseket stb. kapusi helyiségben – a kapus –, az összes ajánlott, a pénzesleveleket, utalványokat, csomagokat a Rektori Hivatal, a négy kar, a Quaestura és a gondnoki hivatal, valamint a központi épületben elhelyezett intézetek, úgy az azoknál működő összes tanárok, tanítók

¹⁶⁹ Almanach Bp. 1873. 34.

¹⁷⁰ Kiss 2018. 290.

¹⁷¹ Beszédék 1874. 51.

s más alkalmazottak számára érkező egyszerű leveleket is a magánlakásán az egyetemi főpedellus kezeli.¹⁷² Ez a szabályzat is azt mutatja, hogy valószínűs hivatallá szerveződött a korábbi „Egyetemi központi rectori iroda”, és a quaestor mellett is egyre nagyobb hivatali apparátus épült ki. A Rektori Hivatalban egy tanácsjegyző és egy díjnok dolgozott, a Quaesturán pedig két gazdasági-pénzügyi tisztviselő és egy gondnok, a dékánok mellé egy-egy díjnok volt beosztva.¹⁷³

A kolozsvári korszak végére a Rektori Hivatalban 1 tanácsjegyző, 1 irodafőtiszt és 1 napidíjas szolgál, a Quaesturán 1 quaestor, 1 ellenőr és 3 napidíjas szolgál, a Gazdasági Gondnoki Hivatalban 1 gondnok, 1 ellenőr és 1 napidíjas szolgál dolgozott, de volt még 1 központi egyetemi gépész és 1 főpedellus is a központi személyzetben. A Jog- és Államtudományi Karon 5 fő, az Orvosi Karon 3 fő, a Bölcsészeti-, nyelv- és Történettudományi Karon 5 fő, a Matematika- és Természettudományi Karon 4 fő dolgozott adminisztrációs munkakörben a Dékáni Hivatalban.¹⁷⁴ Vagyis a Rektori Hivatal létszámemelkedése nem haladta meg a dékáni hivatalokét, s elmaradt a gazdasági-technikai apparátus létszáma mögött. A Rektori Hivatal dolgozói létszáma és az alkalmazottak bére a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1913-as intézkedése eredményeképpen emelkedett, hiszen ekkor növelték meg egy fővel a Quaesturán dolgozó napidíjasok számát, valamint a Gazdasági Gondnoki Hivatal és a Quaestura alkalmazottainak munkabérét.¹⁷⁵

Az egyetem tisztviselőinek, altisztjeinek és szolgálainak szabadságrendjét megállapító, 1910. december 27-én elfogadott szabályzat 2. szakasza szerint „a szabadságidőt a tanácsjegyző, gondnok, quaestor, quaesturai ellenőr és rektori hivatali irodatiszt részére a Rector Magnificus, a kari irodákban alkalmazott tisztviselők, altisztek és szolgálak részére az illető kar dékánja, az intézeteknél alkalmazott tisztviselők, altisztek és szolgálak részére az illető intézetek igazgatói, az egyetemi vívómester részére végül az egyetemi állandó tornázó és vívóintézeti bizottság elnöke engedélyezik.”¹⁷⁶ Vagyis a Rektori Hivatal munkatársai számára munkautasításokat a rektor adott, és ő szabta meg hivatali teendőik időbeosztását is. A hivatal vezetésére tehát ekkor még nem állt rendelkezésre külön ügyviteli szakember. Az adminisztrációs apparátus munkarendjének szervezéséről jellemző esetet örökített meg az Egyetemi Tanács 1904. június 28-i X. rendes ülésének jegyzőkönyve. Az elnöklő

¹⁷² RNLKML 315. fond 318–1907/8. B. K. szám

¹⁷³ GAAL 2012. 61.

¹⁷⁴ Almanach 1919. 78–79.

¹⁷⁵ Költségvetés 1912. VKM 34–35.

¹⁷⁶ RNLKML 315. fond 161–1910/11. B. K. szám

rektor ismertette az 1084–1903/04. E. T. iktatószám alatt érkezett, június 21-én keltezett gondnoki átiratot, amelyben a délutáni hivatalos ügyfelfogadási órának délelőtt 10–11-re áthelyezését kéri. Az Egyetemi Tanács egyhangú határozattal utasította a gondnokot, hogy július 1-jétől kezdve szeptember 30-ig délelőtt 10–12 óra között tartsa hivatalos óráit. Október 1-jétől kezdve pedig délutánonként is tartson hetente kétszer hivatalos órát.¹⁷⁷ A szabályzatok értelmében a rektor saját hatáskörben is utasíthatta volna a gondnokot, a kérdést mégis megszavaztatta az Egyetemi Tanáccsal.

Az egyetem adminisztrációs központjául szolgáló „Egyetemi központi rektori iroda” a Farkas utcai főkormánysház ódon, az Egyetem utcára néző, a piarista templom homlokzatának vonalában folytatódó, 1773 előtt a jezsuiták rendházául szolgáló épület emeletén, három szobában működött. Ugyanennek az épületnek a földszintjén nyert elhelyezést a Quaestura, valamint a gondnoki hivatal és a pedellusi lakás.¹⁷⁸ Három évtizednyi méltatlan szorongás után a századfordulótól lényegesen javultak a központi hivatalok infrastrukturális viszonyai. Az 1896 és 1904 között emelt új központi épület I. emeletének Farkas utcai oldalán, hat tágas helyiségben kapott helyet a Rektori Hivatal; a Quaestura a magas földszinten, az előcsarnok melletti három helyiségben, az egyetemi gondnok irodája pedig ugyanazon szintnek az Egyetem utcai oldalán került kialakításra.¹⁷⁹

Más hazai egyetemeken a hallgatókat különösen súlyosan érintették a beiratkozások és az indexaláíratások gyötrelmei. A hallgatólétszám növekedésével ugyanis a quaesturai beiratkozás évről évre elviselhetetlenebbé vált. Heinrich Gusztáv 1904. évi rektori beszéde szerint „a beíratásnál kétségbeejtő a sok irka-fírka és tragikomikus kényelmetlenség, mely sok szegény fiúnak egyetlen jó kabátjába kerül, mely a Quaestura küszöbén a rémséges tolongásban leszakad róla.” Moravcsik Gyula rektor 1918. szeptember 27-i jelentésében pedig megállapította, hogy „a félév beíratása a legéktelenebb zenebona, életveszélyes tolongás közepette folyt le. Napirenden voltak és maradtak a visszataszító s fájdalmas jelenségek ... ismételten előfordult, hogy a hallgatók egyike-másika rosszul lett.”¹⁸⁰ Ezzel szemben a kolozsvári Quaestura elhelyezése nagyban megkönnyítette a hallgatók beíratásakor jelentkező tömeges munka gyors és hatékony végzését, illetve a méltó körülmények közötti várakozást. Ugyanakkor bizonyos sorban állások természetesen a kolozsvári egyetemen is előfordultak beíratkozások alkalmával. A *Magyar Polgár* 1901. január 15-i száma például arról számol be, hogy már

¹⁷⁷ RNLKML 315. fond 1968–1903/4. E. T. szám

¹⁷⁸ KOLOSVÁRY 1909. 16–17.

¹⁷⁹ *Emlékönyv* 1903. 30–31., 34–35., 41.

¹⁸⁰ Idézi: LADÁNYI 1969. 182.

hetedik napja tartanak a beiratkozások, s még csak 300-an iratkoztak be. Akik csak az utolsó két nap próbálják meg leadni papírjaikat, azoknak előreláthatólag órákig kell majd várakozniuk, amíg bejutnak a quaestori hosszú asztal elé. „Jól teszi hát, aki minél előbb előáll, mert ma délelőtt is egész kényelmesen lehetett iratkozni.”¹⁸¹

A Rektori Hivatal és a Quaestura elhelyezése csak az 1916/17. tanévben változott meg átmenetileg, amikor a román hadsereg Erdélybe törésének hatására szeptemberben az egyetem központi épületét az osztrák–magyar hadsereg erdélyi vezérkara számára foglalták le.¹⁸² Ekkor a Rektori Hivatal az egyetemi könyvtár földszintjén, a Gondnoki Hivatal pedig a könyvtár első emeletén nyert elhelyezést.¹⁸³

¹⁸¹ Magyar Polgár 24 (1901) január 15. 5.

¹⁸² GYALUI 2013. 153.

¹⁸³ GYALUI 2013. 213.

A JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KAR

I. Az egyetemi szintű jogi oktatás vázlatja a dualizmus korában

1. Jogászképzés a kolozsvári egyetemalapítás idején

kiegyezést követő évek a magyarországi jogászság tekintetében valódi korszakhatárt képeztek, mivel az addigi jogászi professziók szokásjogi szabályozása helyébe 1869 és 1874 között törvényi és miniszteri rendeleti szintű jogforrások léptek, amelyek egyben a képesítési követelményeket is érintették. Mivel 1872-ig tudományegyetem csak Pesten működött, a jogtudó értelmiség nevelésében a jogakadémiai képzés és a gyakorlat dominált. Ezt a helyzetet erősítette az a közjogi helyzet, hogy a vármegyei és szabad királyi városi bíróságok nem az állam, hanem az adott törvényhatóság szervei voltak, ezáltal a szakmai képesítési követelmények egységesítése szóba sem jöhetett, a Magyar Királyi Curia tagjainak kinevezése pedig elsősorban rendi vagy nepotikus alapon történt.

Ezen a struktúrán az 1861-ben önállósult Pesti Királyi Tábla szervezése ütötte az első rést; az igazi áttörésre a bírói hatalomról s a bírák jogállásáról is szóló 1869: IV. tc. elfogadásával került sor.¹ Az új törvény az országosan egységesített, királyi bírósági intézményrendszer kialakítását alapozta meg, míg az elsőfokú fórumokat – a járásbíróságokat s a törvényszékeket – az 1871. évi reformok keretében alakították át. Ugyanekkor történt meg az önálló állami vádhatóság, a királyi ügyészség létrehozása is, ami nem tévesztendő össze a törvényhatósági közigazgatási intézményként továbbélő tisztii ügyészi hivatallal. E munkálatokat Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter vezette. 1874-ben követte mindezt a polgári kori közjegyzői szervezet létrehozása, valamint az új ügyvédi kar és a kamarák életre hívása, egyúttal a bíróságok szükséges reorganizációja, miáltal a modern jogászi hivatásrendek hazánkban is korszerű jogszabályi alapokra kerültek.²

A jogászképzés ennek megfelelően 1874-ig még átmeneti jelleggel, a neoabszolutizmus idején kialakított szakmai keretek szerint folyt, amit a birodalmi oktatásügyi miniszterről Leo Thun-féle rendszernek szokás nevezni. Ennek eredetileg két főbb jellemzője volt: az osztrák és a német jogi oktatás erőteljes ráhatása a hazai jogászképzésre, ami csak az 1860/61. évi föderatív birodalmi reform után mérséklődött – biztosítva ugyanakkor

¹ MÁTHÉ 1982. 31–52.; STIPTA 1998. 119–124.

² Átfogó szakirodalom: NÁNÁSI 2011; ROKOLYA 2010; DELACASSE 2012; NAVRATIL 2014; LADÁNYI 2007; ÁMÁN 2021.

a tanulmányok egy részének a bécsi vagy a prágai egyetemen történő elvégzését –, illetve a bölcsészeti jellegű, vagyis a történeti, filozófiai megalapozottság és klasszikus műveltség következetes érvényre juttatása a különböző „jogtanodák” tanrendjeiben.³ A kiegyezés után a szakmai viták már korán elkezdődtek, amit a jogászok számának várható növekedése is indokolt.

Az első vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös József a hazai állami és felekezeti jogakadémiák igazgatóinak értekezletet szervezett 1867-ben; a célja az említett szakoktatási intézmények színvonalának emelése volt, mivel azokat már ekkoriban számos kritika érte, s a dualizmus alatt egyébként is mindvégig napirenden szerepelt az átalakításuk vagy megszüntetésük kérdése. Itt döntés született arról, hogy katedrajoggal csak olyan oktatók bírhatnak az akadémiákon, akik egyetemi magántanári habilitációt szereztek. Az 1870-ben tartott éves jogászgyűlés is inkább a fennmaradásukat támogatta a szükséges módosításokkal, egyúttal a „jogi kar” elnevezést javasolta bevezetni. A többségi álláspont oda konkludált, miszerint „a jogtanodákat az állam állítsa fel, a vidéki jogiskolákat az egyetemmel egyenlővé, [az] alsóbb minőségűeket szüntessék be, és a jogakadémiákon meg a szükséges bölcsészeti és történelmi ismeretekhez tanszéket állítsanak fel”.⁴ Ennek a végrehajtásában azonban az igazságügyi és a közoktatási tárcák nem értettek mindenben egyet. Az állam közzolgálati képzésre irányuló szükséglete nem támogatta a radikális változtatásokat, míg a kialakuló új ügyvédség – tekintettel annak nem állami szolgálati jellegére – a magasabb színvonal mellett történelmi lándzsát, ami végül az említett 1874. évi törvénybe be is került azáltal, hogy ügyvédi vizsgára csak olyan jogászt lehetett bocsátani, aki egyetemen – tehát Budapesten vagy Kolozsvárott – tudorságot, vagyis a mai értelemben vett jogászdoktori címet szerzett. A jogakadémiai oklevél és a tudorság nélküli egyetemi diploma így nem volt elegendő, azaz e klauzulákkal az ügyvédi pályára lépést törekedtek nehezíteni, aminek azonban inkább piac- és nem minőségvédelmi okai voltak.⁵

A jogázképzés jövőjéről figyelemre méltó szakirodalmi vita bontakozott ki a sajtóban, pontosabban a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain is 1869-ben és 1870-ben. A vitát indító anonim szerző az állami fenntartású felsőoktatási intézményekben zajló jogi képzést a Pesten meglévő „országos” mellett két központba ajánlotta összevonni: Pozsonyba és Erdély valamelyik városába.⁶ Az 1870-es években ugyanis 14 jogakadémia működött szerte Magyarországon: hat állami (királyi katolikus) és nyolc

³ SZÖGI–SASHEGYI 2003. 165–172., 193–201.

⁴ ÁMÁN 2018a. 348.; lásd még: MEZEY 1984. 103–119.

⁵ ÁMÁN 2018a. 346–347.; NAVRATIL 2014. 70–72.

⁶ [Anonim]: *Jogi tanintézetünk*. Jogtudományi Közlöny 4 (1869) január 17. 17–18.

felekezeti fenntartású (két katolikus, öt református, egy evangélikus).⁷ A fővárosi egyetemen pedig reformot sürgetett; többek között a nyilvános rendes jogtanárok számát kevesellte a nyugat-európai és az osztrák *universitas*-okra kinevezett professzorokéhoz viszonyítva. A disputában felmerült az államtudományi és a jogtudományi képzés intézményi elválasztásának lehetősége is, ami viszont megosztotta a hozzászólókat s az egyetemi oktatókat egyaránt.⁸ Többek között a nagyváradi jogakadémia egyik tanára, Bozóky Alajos válaszolt a felvetésekre, ellenezve az akadémiák összevonását Pozsonyba, mivel túl közel feküdt mind Pesthez, mind Bécshez, helyette inkább a líceumok fejlesztését találta kívánatosnak: a jobbára hároméves képzéseik idejének négy évre való emelését, valamint az egyeteméhez hasonló három államvizsga bevezetését javasolta. Felhívta a figyelmet a kolozsvári *alma mater* alapításának lehetőségére is: „Erdély számára egyelőre két jogi facultást indítványoznék, melyeknek egyike (ti. a kolozsvári) idővel teljes egyetemmé is átalakíthatatnék”.⁹

Miután 1872-ben sor került a második hazai *universitas*, benne a jogi kar megszervezésére Kolozsvárott, Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1874 februárjában kibocsátotta a reformot elindító 3055. számú rendeletét az egyes jogi kari vizsgák szabályozása tárgyában, fenntartva a jogtudományi és az államtudományi képzés formai egységét, ugyanakkor különbséget téve a két szakterület között. Az első alapvizsgát az első tanév végéig teljesíthették a hallgatók, melynek tárgyai az egyetemes európai jogtörténet – különös tekintettel a magyar jogtörténelemre – és a római jog voltak. A második alapvizsga a jogbölcselet, a magyar közjog és a nemzetgazdaságtan tárgyaiból állt, s a második tanév végéig kellett a hallgatóknak abszolválniuk. Az egyéb jogi tárgyú kurzusok mellett ezután is kötelező volt egy szemeszter filozófiai és történelmi kollégium felvétele, amit a bölcsészeti karon tehettek meg a joghallgatók.¹⁰ 1879-ben azzal egészült ki a vizsgarend, miszerint a hallgató a második, illetve a harmadik tanévre addig ténylegesen nem volt felvehető, amíg az első, illetőleg a második alapvizsgálója nem sikerült. A felfüggesztése esetén egy ilyen vizsga ismétlésére legfeljebb hatheti határidő volt adható, és csak akkor számíthatták be neki ezáltal a harmadik vagy az ötödik félévet, ha ezen intervallumon belül eredményesen ismételt.¹¹

⁷ LADÁNYI 2007. 11.; ÁMÁN 2018b. 6–7.; NÁNÁSI 2019. 140–142.

⁸ ECKHART 1936. 485–486.

⁹ BOZÓKY 1869. 34–36.

¹⁰ ÁMÁN 2018a. 348–349.

¹¹ RNLBML 47. fond. 3. köteg, sz. n.

Létezett továbbá a tanulmányok végén két elméleti államvizsgálat: a jogtudományi s az államtudományi, amelyek közül a hallgató maga választhatott, ekként válhatott az egyik vagy a másik, avagy mindkettő művelőjévé. A jogtudományi végzettséghez a magyar magánjogból (azzal kapcsolatban az osztrák magánjogból és a házassági kánonjog elveiből), a polgári törvénykezési (eljárási) jogból, a kereskedelmi és váltójogból, valamint a büntető anyagi és eljárásjogból tettek a mai értelemben vett záróvizsgát a leendő jogászok. Az államtudományi diplomához pedig politikatantból (alkotmány és kormányzati politika), pénzügytudományból s a magyar és az osztrák állam statisztikájából (közgazdaságtan), magyar közigazgatási és pénzügyi jogból, valamint egyházjogból vizsgáztak. Ezeket nem feltétlenül egyszerre, hanem a harmadik tanév (hatodik félév) végétől lehetett teljesíteni, azonban, ha a jelölt mindkét típusból oklevelet kívánt szerezni, az egyik államvizsgára csak a nyolcadik szemeszter végén volt bocsátható.¹²

A tudori doktorátus elnyerésének feltételei s eljárási klauzulái a következő évben változtak meg.¹³ Az előbbieken említett bifurkáció szellemében létezett külön-külön jogtudorság (*doctor iuris*) és államtudományi tudorság (*doctor politicus*), ami egyben azt is kifejezte, hogy a korabeli államtudományok elsősorban a közigazgatási pályákhoz, míg a jogtudományok a klasszikus jogi pályákhoz kapcsolódtak. Nem volt ritka az sem, hogy egy jogász mindkettőt megszerezte (*utriusque doctor*). A jogakadémiának „jogtudorozásra” nem létezett hatásköre.¹⁴ Tudori (doktori) szigorlatot csak azok tehettek, akik rendes hallgatókként négyévi jog- és államtudományi tanulmányokat folytattak, majd szabályszerűen befejezték azokat; ezt 1874-ig csupán az egyetemi karokon lehetett elérni, így, akik azelőtt jogakadémiát végeztek, kötelesek voltak a hiányzó szemesztereket előbb pótolni. A tudományos cím megszerzéséhez három jogtudori vagy két államtudori – egyenként összetett – szigorlatot kellett teljesíteni, ha mindkettőért folyamodott a jelölt, akkor a már megszerzett tudorságtól függően eggyel kevesebb rigorózust kellett kiállnia. Ezt követően az önálló disszertáció elkészítése következett: megszűnt a korábbi, az ún. doktori tézisek vagy tételek feletti

¹² *A m. k. vallás- és oktatásügyi miniszternek 1874. évi 3055. sz. alatt a budapesti s a kolozsvári tud. egyetemekhez intézett rendelete az alap-vizsgák rendszeresítése, és a jog- s államtudományi államvizsgálatok szabályozása tárgyában.* Magyarországi Rendeletk Tára 8 (1874) 160–166.; *A m. kir. vallás- és közoktatási miniszterium által a jog- és államtudományokra vonatkozólag a tanulmányi és vizsgálati rendszer újjáalakítása ügyében 1874. február 5-én 3055. sz. alatt kiadott rendelethez I-ső pótrendelet: a vizsgálati bizottságok parallel működése s azokon leendő elnöklés tárgyában, valamint II-ik pótrendelet: a tanfolyam egyes éveit az osztrák vagy külföldi egyetemeken eltöltött joghallgatókra nézve.* Magyarországi Rendeletk Tára 8 (1874) 284–286.

¹³ ÁMÁN 2018b. 14–15.; NAGY 2007. 60–61.; ANTAL 2016. 48–49.

¹⁴ RNLKML 315. fond. Rektori Hivatal iratai 1055–1873/74. E. T. sz.

nyilvános szakmai vita, s helyébe a felavatási értekezés (*inauguralis dissertatio*) értékelése lépett. Az értekezést a kar két szaktanára bírálta el.¹⁵

Az 1874. évi reformok lényeges része volt még az addigi magántanulás lehetőségének megszorítása. Trefort Ágoston kifejezetten egyedi kultuszminiszteri engedélyhez kötötte a kurzusok látogatása alóli jövőbeli felmentéseket. Az egyetemi karokon azonban magántanulásnak egyáltalán nem volt helye.¹⁶ A következő mérföldkő az egyetemi – budapesti és kolozsvári – jogászképzésben 1883-ban jött el, amikor a tanulmányi és vizsgarendet, valamint a tudorsági szigorlat szabályait ismét megújították.¹⁷ A közoktatásügyi miniszteri méltóságot ekkor is Trefort töltötte be. A még újabb változtatásra az 1911–12. évi felsőoktatási korrekciókig kellett várni.¹⁸

2. A jogi oktatás jellemzői az egyetemi névadást követően

Az 1883. évi új klauzulák szerint az első alapvizsgálat tárgyai: 1. a római jog (a pandektajog mellőzésével) és 2. az európai jogtörténet, különös tekintettel a magyar jogtörténetre voltak. Ezen alapvizsgálatot két félév igazolásával a második félév végén tehették a hallgatók, de a rákövetkező, azaz harmadik félév kezdetén okvetlenül leteendő volt, különben a harmadik félévet a rendes quadrienniumba nem számították be. A második alapvizsgálat tárgyait 1. a jogbölcészet (a történelmi rész mellőzésével), 2. a magyar közjog s 3. a nemzetgazdaságtan a pénzügytannal képezték. Ezeket a negyedik beszámítható félév végén kellett teljesíteni, de a következő, vagyis ötödik félév kezdetén mindenképpen leteendőök voltak. (A jogbölcseletet a második alapvizsgából 1901-től mellőzték.¹⁹) Az alapvizsgálat rendes határidejűl

¹⁵ Ó cs. és ap. kir. Felségének 1875. évi jan. hó 5-én kelt legfelsőbb elhatározásával – a vall. és közokt. m. kir. minister legalázatosabb előterjesztése alapján – jóváhagyott szabályrendelet a jog- s államtudományi egyetemi karoknál tartandó tudorsági szigorlatokról. Magyarországi Rendeletk Tára 9 (1875) 18–23.

¹⁶ A vallás- és közoktatási m. kir. miniszternek 1874. évi márczius hó 8-án 6017. sz. alatt valamennyi jogakadémia és jogyezem igazgatóságához intézett szabályrendelete a magántanulás szabályozása tárgyában. Magyarországi Rendeletk Tára 8 (1874) 250–252.

¹⁷ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól [1883. évi] 28.291. szám: Szabályzat a m. kir. tudomány-egyetemek és kir. jogakadémiák tanulmányi és vizsgarendjéről illetőleg. Magyarországi Rendeletk Tára 17 (1883) 1135–1148.

¹⁸ Ó cs. és ap. kir. Felsége folyó [1911.] évi október hó 5-én Bécsben kelt legf. elhatározásával a tudomány-egyetemek és a jogakadémiák tanulmányi és vizsgarendjéről szóló alább közölt szabályzat szövegét jóváhagyni és annak közzétételét megengedni méltóztatott (128.000/1911. VKM. sz.) Magyarországi Rendeletk Tára 45 (1911) 1001–1015.

¹⁹ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1901. évi 54.339. számú rendelete a két tudomány-egyetemhez, valamennyi jogakadémia igazgatóságához, illetőleg főhatóságához, a jogbölcészetnek a második jogi alapvizsgálat tárgyai közül való kihagyása tárgyában. Magyarországi Rendeletk Tára 35 (1901) 520–523.

június első felét és szeptember első felét jelölték ki. Kivételes határidőnek minősültek január 5–15. napjai, mely intervallumban azok vizsgázhattak, akik január havában kezdték tanfolyamuk harmadik vagy ötödik beszámítható félévét, úgyszintén azok is, akik külföldi egyetemről hazatérve a szeptemberi terminuson iratkoztak be, továbbá a tényleges katonai szolgálatból ősszel kilépett, végül a megelőző határidők valamelyikén az egész vizsgából vagy az egyik pótvizsgálati tárgyból ismétlésre utasított hallgatók.

A pótvizsgálati határidő azok számára, akiket egy tárgyból júniusban függesztettek fel, szeptember 1–15.; azoknak, akiket szeptemberben függesztettek fel, november 1–15.; azok számára pedig, akiket január 5–15. között függesztettek fel, március 1–15. napjai közé volt kitzűzhető. Az e határidőben sikerrel letett pótvizsgálatot – a tanidő beszámítása tekintetében – a teljes sikerrel kiállott vizsgálatot tekintették egyenlőnek. Ugyanakkor azon hallgatók, akiket e határidőkben nem képesítettek, a pótvizsgát még egyszer megismételhették a legközelebbi (novemberi, januári vagy júniusi) vizsgahatáridőben. Ekkor tehettek pótvizsgálatot azok is, akik az első rendes pótvizsgálati határidőt elmulasztották. Az ismételt vagy utólag letett ilyen vizsga azonban a tanidő beszámítása tekintetében nem minősült visszaható erejűnek. Akik pedig a pótvizsgálatot a felfüggesztést követő második határidőben sem abszolválták sikerrel, csak a teljes vizsgálat ismétlésére voltak bocsáthatók.²⁰

Az alapvizsgálatok előfeltételének minősült a félévek kellő számán felül az is, hogy a folyamodó minden, a kérdéses vizsgálaton előforduló tárgyból legalább egy félévi főkollégium hallgatását igazolja. A félév beszámításához megkivánták továbbá, hogy hetente legalább húsz tanórája kimutatható legyen. Ezen órákba az élnyelveken kívül bármely tanulmányi szakban hallgatott leckék betudhatók voltak a más karokon felvett ingyenes órák kivételével. Óraátszámításnak (átvitelnek) csak az egymást közvetlenül követő félévek között volt helye.²¹

A hallgatói kérelem alapossága esetén a vizsgákat a dékán végzésben engedélyezte a bizottság elnökének egyidejű megnevezésével, ellenkező esetben elutasította a kérelmezőt. A vizsgálatra bocsátottak névsorát a dékán a bizottság elnökével közölte, aki ez alapon a két bizottság (A és B jelű) közt a jelölteket egyenlően elosztotta, s a vizsgálati helyet, napot és órát kitzűzte. Az indokolatlan távolmaradás esetében – amit a bizottság ítelt meg és jelentett be a dékának – az érintett ugyanazon félévben nem volt újból az adott vizsgára bocsátható, és így félévet veszíthetett. Ugyanazon

²⁰ Magyarországi Rendeleték Tára 17 (1883) 1135–1137.

²¹ Magyarországi Rendeleték Tára 17 (1883) 1145.

bizottság előtt egyszerre a vizsgálat nem folyhatott több vizsgázóval, mint legfeljebb négyel, és annyi időt kellett engedni, hogy a jelölteknek minden egyes tárgyból való felkészültsége alaposan megítélhető legyen, a vizsgálat azonban egy tárgyból negyedóránál tovább ne tartson. A végeredmény és a képesítés felett a bizottsági tagok szótöbbséggel vagy egyhangúlag határoztak. Ha a hallgató minden tárgyból kitűnő eredményt tanúsított, kitüntetéssel nyerte el a képesítést. Ha a jelölt feleletei csak egy tantárgyból nem érték el a szükséges mértéket, abból lehetőleg ugyanazon bizottság előtt teendő pótvizsgára volt utasítandó; ennek sikerétől függött az egész vizsgálat végeredménye. Az eredményt a jelölt leckeönyvébe jegyezték be a vizsgálati jegyzőkönyvre való utalással.²²

A két alapvizsgára a bizottságot maga a kar évenként alakította meg a rendes, a rendkívüli, a jogosított tanárok és azon ténylegesen működő magántanárok közül, akik az azokban képviselt valamelyik tantárgyat adták elő. Az egyes vizsgálati esetekre kirendelendő bizottság három tagból állt, de közülük az első alapvizsgán csak ketten vizsgáztattak. A számonkért tárgyak rendes, rendkívüli és jogosított oktatóin kívül a kar egyéb nyilvános tanárait csak szükség esetén (kiszegítő jelleggel) oszthatták be a bizottságokba.²³

Az államvizsgálatra áttérve, abból továbbra is kettő: a jogtudományi és az államtudományi létezett, amelyek az 1883. évi I. tc.-ben megállapított elméleti minősítő jelleggel bírtak.²⁴ A korabeli jogtudományi államvizsgálat tárgyait a következők alkották: 1. a magyar magánjog, kapcsolatban az osztrák joggal (ha az a „magyar birodalom” területén gyakorlati jelentőséggel bírt, és tekintettel a házasság kánonjogi elveire), 2. a büntetőjog és eljárás, 3. a kereskedelmi és váltójog, 4. a polgári törvénykezés (eljárásjog), valamint 5. a magyar közigazgatási jog. Az államtudományi államvizsgálat tárgyai: 1. az alkotmányi és kormányzati politika, 2. a magyar közigazgatási jog, tekintettel a peren kívüli eljárásra (a telekkönyvi eljárás mellőzésével), valamint a büntetőjognak a kihágásokról szóló része s az arra vonatkozó eljárás, 3. a magyar pénzügyi jog elvei és főbb intézményei (kiterjeszkedve a jövedéki kihágásokra), 4. az egyházjog (mint az egyház alkotmányi és közigazgatási joga), végül 5. a magyar állam statisztikájából a népességi, közművelődési és közgazdasági rész (tekintettel az osztrák tartományokra is). Az államvizsgát a végzők ekkor már a tanulmányaiknak mind a hazai egyetemeken, mind a királyi jogakadémiákon való befejezése és a végbizonyítványuk átvétele után teljesíthették, de a jogakadémiai hallgatók csak azon királyi akadémián, ahol

²² Magyarországi Rendeletek Tára 17 (1883) 1138–1139.

²³ Magyarországi Rendeletek Tára 17 (1883) 1142.

²⁴ Lásd a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883: I. tc. 1–7. és 11. §-ait!

a végbizonyítványukat szerezték.²⁵ Ez azonban nem eredményezte az utóbbiak doktori címadományozás jogát, mivel tudorsági szigorlatokat és diszsertációkat nem bírálhattak el; az az egyetemi jogi karok kiváltsága maradt, aminek eljárása érdemben nem változott 1884 után.²⁶

A két államvizsgálatra a bizottság szintén évente alakult a rendes, a rendkívüli, a jogosított tanárokból és azon magántanárokból, akik az azokban képviselt valamelyik szakot tanították vagy éppen tanítják, továbbá azon szakférfiakból, akiket a tantestület javaslatára a bizottsági tagság egy-egy tanévre történő elvállalására a közoktatásügyi miniszter által felkértek. E külső tagokra nézve azon elv érvényesült, hogy az államtudományi vizsgálatokhoz lehetőleg az állami közigazgatási tisztviselők, a jogtudományihoz pedig a bírói és ügyvédi kar „jelesebbjei szemelendők ki”. Az államvizsgálat öttagú bizottság előtt folyt, aminek az elnöke és két tagja az egyetem köréből, kettő pedig a kültagok közül került ki. Az egyetemről vett tagokra nézve a súlypontot lehetőleg a szaktanárookra helyezték. A vizsgálati tárgyak rendes, rendkívüli s előadást nem tartó, de jogosított tanárain kívül más nyilvános tanárokat itt is csak szükség esetén oszthattak be a bizottságokba. Minden bizottságban működött egy-egy elnök és alelnök. A tanév múltával ez utóbbi lépett az előbbi helyébe, a másodelnökség pedig a seniumban (életkorban) következő ama rendes tanárt illette, aki azon vizsgatárgyak egyikének szaktanára volt, vagy azok valamelyikéből abban az évben jogosítvány alapján legalább egy féléven át tandíjfizetéssel járó kollégiumot tartott. Az elnökség és alelnökség senium szerinti évről évre való váltakozását mind a négy (a két alap- és a két állam-) vizsgálati bizottságra akként kellett alkalmazni, hogy senki egy időben elnökséget kettőben nem vihetett, így, ha a rangidősbség szerint valamely tanárt két helyen is megillette az elnökség vagy alelnökség, csak az egyiket vállalhatta el.²⁷

Maguk az államvizsgálatok 1883-tól megszűntek az utolsó félévbeszámítás feltételei lenni, ugyanakkor államvizsgát csak a fent bemutatott tárgysozolat szerint tehettek a hallgatók, ha nyolc félévet szabályszerűen elvégeztek, s a végbizonyítványukat is megkapták.²⁸ Kivételt az 1889. évi véderőreform engedett, mivel lehetőséget adott arra, hogy azon joghallgatók, akik jogi tanulmányaik előtt vagy azok megszakításával egyéves önkéntesi szolgálatot teljesítettek, vagy mozgósítás folytán katonai szolgálatra behívták őket, és egy félévnél hosszabb ideig álltak szolgálatban, úgyszintén azok is, akik

²⁵ Magyarországi Rendeleték Tára 17 (1883) 1140–1141.

²⁶ *Szabályzat a jog- és államtudományi egyetemi karoknál tartandó tudorsági szigorlatokról.* Magyarországi Rendeleték Tára 17 (1883) 1149–1157.

²⁷ Magyarországi Rendeleték Tára 17 (1883) 1143–1144.

²⁸ Magyarországi Rendeleték Tára 17 (1883) 1147.

igazolták, hogy mint egyéves önkéntesek besoroztatván, szolgálati évüket a tanfolyamuk befejezésének idejére halasztották, ha hét szabályszerű félév alatt az előírt tantárgyakat hallgatták, a nyolcadik félév nélkül is végbizonyítványt nyerhettek. Ez esetben a hét félév összes óraszámának legalább százötvenet kellett kitennie úgy, hogy az utolsó három félévre legkevesebb hatvanhat óra essék. Az első négy félévre fennálló szabályok rájuk nézve is változatlanok maradtak.²⁹

Minden tanév végén a vizsgálati bizottságok tagjait a jogi kari dékán értekezletre hívta, hogy a vizsgák folyama alatt szerzett tapasztalatok és az azok nyomán felmerülő kívánalmak iránt „eszmezsere indíttassék”. Az értekezlet megállapodásait a kari tanács legkésőbb a következő tanév elején tárgyalás alá vette, s ha a maga részéről is helyeseknek találta, saját véleménye és javaslatai kíséretében a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez terjesztette fel.³⁰

A tanórák tekintetében főkéllégiumnak csak az számított, melyet hetenként öt órában tartottak, kivéve a római jogot, amelyből nyolc órát, valamint a pénzügytant, a közigazgatási jogot, a pénzügyi jogot és a statisztikát, melyekből négy-négy órát, illetve a nemzetközi jogot, amiből csak három órát volt kötelező hallgatni. A tanárok nagyobb vagy kisebb óraszámú egyéb kéllégiumokat is hirdethettek, de minden főtárgyból évente legalább egy félévi főkéllégiumot a megjelölt óraszámban meg kellett tartani. Ahhoz, hogy valaki pályavégzett joghallgatónak legyen tekinthető, s az államvizsgálatokhoz, majd a doktori szigorlatokhoz megkívánt végbizonyítvánnyal legyen ellátható, nyolc teljesen beszámítható félévet kellett kimutatnia, melynél döntő szempontot képezett, miszerint az alapvizsgálatokat a maga idején letette-e, és a nyolc félévet a kiszabott óraszám hallgatásával fejezte-e be úgy, hogy egyébként mindazon tantárgyakból, melyeket a két alapvizsgán, a két államvizsgálaton és a szigorlatokon mint vizsgatárgyakat kértek számon, legalább egy-egy félévi főkéllégiumot hallgatott. A polgári törvénykezési főkéllégium után a peren kívüli eljárásból, illetve a büntetőjog után a kihágásokról szóló részből külön kéllégiumot nem kívánt meg a tanulmányi szabályzat. Minden joghallgató, aki az 1882/83. tanévben vagy később kezdte tanulmányait, köteles volt a tanpályája alatt két félévi kurzust felvenni történelemből, melyek közül legalább az egyiknek az egyetem történelem legújabb kori részéről kellett szólnia; továbbá szintén kötelesege volt egy bölcséleti kéllégiumot is hallgatni a bölcsészeti karon. Mindkét

²⁹ *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumtól – 1889. évi 28.300. szám: Szabályzat az 1889. XXVI. t.-cikk végrehajtása tárgyában.* Magyarországi Rendeletk Tára 23 (1889) 2003–2007.

³⁰ Az idézett 28.291/1883. VKM. számú rendelet, Magyarországi Rendeletk Tára 17 (1883) 1144–1145.

típusú kurzus hetenként négy órából állott. E tantárgyakon kívül a tanrend ajánlotta felvételre még az államszámvitelant, a bányajogot, a törvénytudományi orvostant, a közegészségtant és a nemzetközi magánjogot is.³¹

3. Az 1911. évi reformok után

Az 1911-ben kibocsátott és 1912-től alkalmazott, részben megújult jogi kari tanrend az addig két alapvizsga helyébe hármat léptetett. Az első tárgyai: a római jog (a pandektajog mellőzésével),³² valamint a magyar alkotmány- és jogtörténet (tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre) voltak, amelyeket a második beszámítható félév végén vagy a harmadik szemeszter legelején kellett teljesíteni. A második alapvizsgát a magyar közjog és a közgazdaságtan a pénzügytannal képezték, ezeket a negyedik szemeszter végén, de legkésőbb az ötödik elején kellett abszolválni. A harmadik alapvizsgát magyar magánjogból, valamint anyagi és eljárásbűntetőjogból tették a hallgatók a hatodik félév végén vagy a hetedik kezdetén. E vizsgák kivételének ideje június 1–25., szeptember 1–15., valamint január 5–15. napjai voltak. Az utóbbi határidőben különösen azon hallgatók vizsgázhattak, akik január hónapban kezdték meg tanfolyamuk harmadik, ötödik, illetőleg hetedik beszámítható félévét; akik a tényleges katonai szolgálatból ősszel kiléptek, továbbá, akiket a bizottság a megelőző határidők valamelyikén nem képesítette a vizsga összes vagy a pótvizsga tárgyából, s így az egész vizsgát ismételni tartoztak; végül, akik külföldi egyetemen eltöltött tanulmányi idő után szeptemberben iratkoztak be, s utólag oly alapvizsgatárgyat kellett felvenniük, amelyet külföldön nem hallgattak. A pótvizsgák időszakai szeptember, november és március első felére estek. Az alapvizsgát akkor

³¹ Magyarországi Rendelet Tára 17 (1883) 1145–1146.

³² Magyarországi Rendelet Tára 17 (1883) 1149. – A pandektisztika – a 19. századi német történelmi jogi iskola (historische Rechtsschule) egyik, a római jogon és a történelmi civilisztikán alapuló elméleti (dogmatikai) irányzatát – csak a jogtudori szigorlatok során kérdezték az első szigorlat részeként. Itt jegyezzük meg, hogy e stúdium önálló tanszéket az 1885/86. tanévben kapott Kolozsvárott, amikor az ún. új pandektajog a fénykorát élte Németországban, azonban a birodalmi Polgári Törvénykönyv (BGB) 1900-ban történt hatályba lépése nyomán a német egyetemeken is betagozódott részint a klasszikus római jogba, részint a hatályos magánjogba, ezért e tanszék fenntartása a századforduló után Kolozsvárott is vitatottá vált. Kiss Mór ny. r. tanár látta el a vezetését. Az 1915/16. tanévben vetették fel először a megszüntetését, és helyette a – jogbölcsestetből egyre inkább kiszakadó – nemzetközi jognak szándékoztak sui generis katedrát és oktatói státuszt adni. Ezekről lásd: Márki 1896. 66–67.; RNLBML 47. fond 1. köteg 138–1915/16. J. K. sz. 594–1917/18. J. K. sz.

kellott a kolozsvári egyetemen letenni, ha az arra jogosító félévek közül a legutóbbit a folyamodó ott hallgatta.³³

Akik valamely alapvizsga határidejében igazolt tényleges katonai szolgálatot teljesítettek,³⁴ az emiatt elhalasztott alapvizsgát vagy pótvizsgát még a tartalékba helyezésüket követő legközelebbi határidőben a félévek beszámítása tekintetében oly hatállyal teheték le, mintha azt abban a határidőben állották volna ki, amelyben katonaként szolgáltak. Ha pedig az ekkor megkísérelt alapvizsgán pótlásra utasították őket, ezt a következő legközelebbi határidőben – a tanulmányi idő beszámítása tekintetében szintén visszahatóan – kísérelhették meg. Az első alapvizsga kiállása előtt eltöltött tanidőből azonban a tanulmányi időbe több mint három félévet, a sikeres második alapvizsga előtt eltöltött tanidőből több mint öt félévet, a harmadik alapvizsga előttiből pedig több mint hét félévet e hallgatóknak sem számítottak be. A külföldön eltöltött félév, ha az ezt közvetlenül követő legelső határidőben a megfelelő alapvizsgát pótolták, éppúgy beszámított, mintha az utóbbit szabályszerű határidőben teljesítették volna.³⁵

Az alapvizsgákon a kérdésnek arra kellett irányulnia, vajon a jelölt az alapismereteket, a velük szorosan összefüggő részletek ismeretét s az egész tárgy fölötti áttekintést elsajátította-e? Az eredmény fokozata négyféle lehetett: szótöbbséggel képesítve, egyhangúlag képesítve, avagy szótöbbséggel kitüntetve, egyhangúlag kitüntetve. E vizsgák díját 16 korona és 80 fillérben állapították meg. A tandíjmentesek ezt a költséget nem fizették, ha késedelem nélkül, azonnal a legelső releváns határidőben vizsgáztak. A féltandíjmentesek a vizsgadíj fele alól mentesültek. A pótvizsgáért 8 korona 40 fillért kellett fizetni. Az ismétlő alapvizsga, valamint a pótvizsga díja tekintetében mentességnek nem volt helye.³⁶

A jogtudományi *államvizsga* a korábbiakhoz képest kiegészült a magyar pénzügyi jog főbb elveivel és intézményeivel, az államtudományi pedig a telekkönyvi rendtartással és a pénzügyi jog tételes kérdésével. A szabályzat kihirdetése után a tanfolyam hallgatása alól való felmentés mellett a jogi alap- és államvizsgák letételére egyidejű engedély többé nem volt kiadható. E vizsgákat csak a végbizonyítványt kiállító intézményben lehetett tenni.

³³ Magyarország Rendeletek Tára 45 (1911) 1001–1003.

³⁴ A hadkötelezettséget a kiegyezési törvény (1867: XII. tc.) és az ún. véderőtörvények szabályozták: 1868: XL. tc., 1886: VI. tc., 1912: XXX. tc. A világháborúban a hadi jog és a kivételes hatalom gyakorlása általában az utóbbi s az 1912: LXIII. tc. felhatalmazásai alapján, miniszteri vagy kormányrendeleti szinten valósult meg.

³⁵ Magyarország Rendeletek Tára 45 (1911) 1003–1004.

³⁶ Magyarország Rendeletek Tára 45 (1911) 1005–1006.

Az államvizsga díja külön-külön 40, a pótvizsgáé 20 korona volt, díjmentesség itt nem létezett.³⁷

II. Fragmentumok a Kolozsvári jogi kari oktatómunkából

1. A szemináriumi rendszer

Az 1914/15. tanév előtti, még 1898-ban elfogadott szabályzat szerint a kar „egy, az összes szakokat magában foglaló egységes szemináriummal rendelkezik, amelynek ügyeit egy háromtagú bizottság közreműködésével és egy könyvtártiszt segítségével egy, a kar kebeléből választott elnök vezeti”. Ez a szervezeti megoldás azonban eltért az egyetemen máshol fennálló gyakorlattól, ezért elhatározta a jogi kar, hogy célszerűbb lenne a szemináriumok szokásos, szakok szerinti önálló rendszerére áttérni. Előzőleg, 1896-ban az elkülönített állam-, illetve jogtudományi szemináriumok létrehozása is felmerült lehetőségként, de az oktatásügyi szakminisztérium ezt nem támogatta. Az intézmény feladatát tekintve hangsúlyozták, annak célja „a hallgatóságnak a tudományos kutatás módszereibe” való bevezetése, ami csak az oktatók és a hallgatók gyakori, személyes találkozásával érhető el. Ennek feltétele egy szemináriumi helyiség, „amelyben a tanár lehetőleg a szorosán vett szemináriumi órákon kívül is találkozhat ott dolgozó hallgatóival, és munkájuk haladása iránt érdeklődve kérdéseikre felvilágosítást nyújthasson”. További előfeltételként jelölték meg a szemináriumi könyvtárat, „amelynek összeállítása és kiegészítése teljesen a szemináriumot vezető tanár legjobb belátása szerint kell, hogy történhessék”. Hozzá tették, miszerint a struktúraváltást úgy kívánják megvalósítani, hogy „az államháztartásnak minden újabb megterhelése ne váljék szükségessé”.³⁸

Az egységes jogi szeminárium dotációja addig két részből állt: a könyvrendelésre szolgáló 3600 koronából és a könyvtártiszt összesen 3500 koronát kitevő illetményeiből. Az előbbiből a szükséges beszerzéseket nem tudták kielégítően fedezni, így „egyelőre csak a római jogi, a civilisztikai, büntetőjogi, jogbölcészeti és a nemzetgazdaságtani szemináriumokat óhajtanók felállítani”. Az egyetemi könyvtár a jogi kari tudományszakok könyvszükségletét már évek óta nem biztosította, csak a folyóirat-beszerzés „többé-kevésbé megfelelő kielégítésére” szorítkozott. Ekként a kar kizárólag a szemináriumi előirányzatra volt utalva az új könyvek beszerzését

³⁷ Magyarországi Rendeleték Tára 45 (1911) 1006–1008., 1014.

³⁸ RNLBML 47. fond 4. köteg 734–1895/96. J. K. sz., 360–1914/15. J. K. sz.

illetően, más, igénybe vehető és megfelelő könyvtár pedig Kolozsvárott nem működött. E problémán is segíteni próbált a tervezett átalakítás: ha ugyanis szakonként vagy szakcsoportonként külön szemináriumok létesülnének, nélkülözhetővé válna az említett könyvtártisztai állás, s annak illetménye is az állománygyarapításra lenne fordítható – érvelt a tárgyban fogalmazott előterjesztés. A státusz egyébként éppen nem volt betöltve, s bár a könyvtár személyzetéhez tartozott, kizárólag a jogi kari teendőkkel állt kapcsolatban, így valójában a bibliotéka sem veszített volna munkaerőt vagy költségvetési előirányzatot.³⁹

Egy további pénzforrást is megjelöltek: az 1912. évi költségvetés egy fogalmazói állást létesített a jogi karon 2810 koronával, amit azonban *de facto* arra használtak, hogy az akkor nyilvános rendes tanári kinevezésre váró büntetőjogásznak, Irk Albertnek legyen alkalmazása addig, amíg saját tanszékhez juthat. Ha viszont az megtörténik, e státusz is megszüntethetővé válik, mert semmi olyan feladatkör nem volt hozzákötve, amit másként ne lehetett volna ellátni.⁴⁰ (Irk rendes tanárrá való kinevezésére végül 1917-ben a nagyváradai jogakadémián került sor.⁴¹)

A Jankovich Béla vezette Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1915-ben jóváhagyott új szemináriumi szabályzat szerint az intézmény célja tehát „az egyetemi hallgatóknak a tudományos kutatásba való bevezetése” volt. Az egyes szemináriumok tudományszakok szerint beosztását a rendelkezésre bocsátott „dotáció mérvéhez képest” a kar maga állapította meg, amiről a miniszter felé jelentéssel tartozott. Azon szemináriumokat, amelyek csak egy tanszék szükségletét voltak hivatva kielégíteni, az illető szaktanár vezette, azokat pedig, amelyek „több rokon vagy párhuzamos tanszékhez” tartoztak, az érintettek a rangidős elnöklete alatt közösen vezették. A kiutalt működési összegeket a szakminiszter felügyelete alatt álló intézetekre nézve megállapított ügykezelési szabályok betartásával kellett felhasználni. A szemináriumi gyakorlatok iránya, tárgya és módszere, valamint „házsabálya” felől a vezető tanárok teljes önállósággal intézkedtek, ennek keretében a könyvtárak kezelését – a saját felelősségük fenntartása mellett – egyes hallgatóikra is bízhatták. E gyakorlatokon csak olyan hallgatók vehettek részt, akik erre a vezető tanártól az adott félévre szóló engedéllyel bírtak. A netán kifogás alá eső tagokat félév közben is ki lehetett zárni. A szemináriumi helyiségek és felszerelések naponként reggel 8 és este 9 óra között álltak a tagok rendelkezésére, akik közül mindenki külön kulccsal bírt, amelynek elvesztése esetén a kárt viselniük kellett. A résztvevők leckekönyvét a kari

³⁹ Uo. 3–5.

⁴⁰ Uo. 6–7.

⁴¹ NAGY 2013. 81–83.

dékán csak akkor hitelesítette, ha a vezető tanárok igazolták, hogy a szemináriummal szemben nem álltak fenn anyagi kötelezettségeik.⁴²

A miniszteri jóváhagyást jegyző Ilosvay Lajos államtitkár akként fogalmazott, miszerint a módosítást egyenesen kívánatosnak tartotta, azonban a könyvtártszti állás megszüntetéséhez nem járulhatott hozzá, mert arra szükség volt magában az egyetemi könyvtárban, ugyanakkor hozzátette: „miből azonban nem szükségkép[p] folyik, hogy a jogi szemináriumok állandó dotációja esetleg már a jövő tanévtől kezdve 3000–4000 koronával fel nem emelhető; hasonlóképp[en] nincs módomban a jelenleg elfoglalva tartott jogkari fogalmazói állás sorsáról nyilatkozni”.⁴³ A kar tudomásul vette a döntést, és nyomban előterjesztette az igényét tíz önálló szeminárium költségfedezetére, amihez egyenként „a legszűkebb mértékkel mérve legalább is évi 800 korona állandó dotációt kell számításba vennünk”. Ez a meglévő 3600 koronás összeg mellé további évi 4400-at igényelt, az emelés sürgősségét az indokolta, hogy az egyetemi könyvtár már évek óta nem vásárolt jogi szakkönyveket, tehát a szemináriumok e hiány pótlását is jelenthették. Végül az évi előirányzat valóban 8000 korona lett.⁴⁴

A pénzek folyósítására várva, először csak a római jogi (Kiss Mór), a magyar magánjogi és kereskedelmi jogi (Kolosváry Bálint), a büntetőjogi (Lukáts Adolf), a jogbölcseészeti (Somló Bódog) és a közgazdaságtani (Navratil Ákos) szemináriumokat szervezték meg, majd nem sokkal később a perjogi (Tóth Károly), a közjog–közigazgatási jogi (id. Boér Elek), a statisztikai (Kenéz Béla), a jogtörténeti és egyházjogi (Óvári Kelemen, Kosutány Ignác), illetve a politikai („igazgató a kinevezendő tanár” [Réz Mihály]) szakszemináriumokat is.⁴⁵

Az így létrejött tudományos műhelyek hamar elkezdték a könyvek beszerzését, valamint a meglévők szétoztását. Mivel akkoriban a költségvetési periódus júliustól júniusig terjedt, a frissen rendelkezésre bocsátott összegeket 1916 első felében hamar el kellett költeniük.⁴⁶ Ámde a költségvetési forrás elosztása során máris egyenletlenségek mutatkoztak: elsősorban a magán- és kereskedelmi jogi szemináriumnak nem jutott elegendő összeg, még az átlagosan tervezett 800 korona fele sem, ugyanakkor alig voltak jobb helyzetben az egyéb összetett szemináriumok. A kar belátta, hogy a takarékosági szempontból kialakított összevonások a gyakorlatban

⁴² RNLBML 47. fond 4. köteg 360–1914/15. J. K. sz.; 17.006/1916. IV. VKM. szám

⁴³ RNLBML 47. fond 4. köteg 21–1915/16. J. K. sz.

⁴⁴ RNLBML 47. fond 4. köteg 21–1915/16. J. K. sz.; 266–1915/16. J. K. sz.

⁴⁵ RNLBML 47. fond 4. köteg 266–1915/16. J. K. sz.

⁴⁶ RNLBML 47. fond 4. köteg 298–1915/16. J. K. sz.; 342–1915/16. J. K. sz.; 497–, 498–1915/16. J. K. sz.

nem működtek jól sem financiálisan, sem funkcionálisan: „a szemináriumok fenntartásának ugyanis többek között egyik főfeladata, hogy alkalmul szolgáljanak a szaktanár és az illető szakban dolgozni kívánó és különleges kiképzésre vágyó hallgatók sűrű érintkezésének. Ez pedig ismét azt jelenti, hogy a szeminárium teljesen a vezető tanár rendelkezései szerint legyen szervezendő, hogy a tanár bármikor betekinthessen, útbaigazítást adhasson ott dolgozó hallgatóinak; a könyvek használata tekintetében különleges intencióinak megfelelően szabadon és önállóan rendelkezhessék”. Minderre tekintettel az összevont jellegű szemináriumok szétosztását határozta el a kari tanács, amihez még évi 2000 koronát igényelt a büdzséből, amit a minisztérium engedélyezett is 1917-ben.⁴⁷

Az 1918. esztendő elején az önállósult jogtörténeti szeminárium könyvbeszerezéseire kérelmezett a kar újabb, egyszeri 5000 koronát azzal az indoklással, hogy a frissen betöltött tanári állásra tekintettel (Bochkor Mihályt nevezték ki nyilvános rendes egyetemi tanárrá) a szeminárium szervezése ténylegesen csak akkoriban kezdődött meg, s az alapállománya igen hiányos volt. Egy merész lépéssel egyúttal az egész szemináriumi rendszer éves dotációját 16.000 koronára kérték felemelni, hivatkozva a könyv- és folyóiratárak s a kötettség több mint százszázalékos drágulására, valamint arra, hogy az időközben – a világháború ellenére! – megszervezett pozsonyi és debreceni egyetemek jogi karainak hasonló céljaira jóval nagyobb kereteket biztosított a kulturális kormányzat, ami a kolozsvári képzés számára egyébként egészséges, de jelentős versenyhelyzetet teremtett. Az előterjesztésből kiderül, miszerint már addig is nagyon takarékosan gazdálkodtak, de a háború elhúzódása felemésztette a fel nem használt összegeket, valamint, hogy az 1914-ben említett, „feláldozandó” Irk-féle fogalmazói státusz időközben megszűnt.⁴⁸ A jogtörténeti szeminárium részére a kért egyszeri összeget a minisztérium még 1918 áprilisában jóváhagyta; a könyvbeszerezési lista 102 tételben konkrétan megnevezett jogtörténeti szakirodalmakat, számos segédkönyvet (középkori latin paleográfia és diplomatika, különböző szótárak, jog- és világtörténeti összefoglaló művek), továbbá „forrásszerű nevezetesebb jogtörténeti monográfiákat” tartalmazott 8600 korona becsült értékben. A rendszeres emelésre irányulóan ugyanekkor úgy fogalmazott a miniszter nevében eljáró tanácsos, hogy a tárca a következő állami költségvetés tervezésénél „intézkedni szándékozik”.⁴⁹

Szintén 1916-ban határoztak elviekben egy „gyakorlati joganyaggyűjtemény” elnevezésű, a szemináriumokhoz hasonló szervezeti egység

⁴⁷ RNLBML 47. fond 4. köteg 428-1916/17. J. K. sz.

⁴⁸ RNLBML 47. fond 4. köteg 281-1917/18. J. K. sz.

⁴⁹ RNLBML 47. fond 4. köteg 281–1917/18. J. K. sz.; 444–1917/18. J. K. sz.

létrehozásáról a hallgatók vizsgákra történő felkészülésének elősegítésére, amihez utóbb 400 korona átalányra lett szükség.⁵⁰

2. *Tantárgyak és tanulmányok*

A jogi karon oktatott tárgyak – azok címei, előadói, óraszámai és a részletes tanrendi adataik – az évente kibocsátott tematikus egyetemi almanachokban és tanrendekben könnyen nyomon követhetők, a jogtanárok munkásságára pedig külön fejezetben térünk ki. A főkollégiumok mellett egyéb kurzusokból is választhattak a hallgatók, melyek félévenként olykor változtak, gyakran csak a tananyag egy-egy részét fedve. Hetente több napon át tartották az előadásokat, így a hallgatóknak azok látogatása folyamatos elfoglaltságot jelentett. A mai kortól eltérően a nyomtatott tananyagok mennyisége és minősége korlátozott volt, ezért a nagyobb hangsúly általában az előadásokra esett.

Ma is figyelemre méltó álláspontról tanúskodik egy 1892-ben kiadott miniszteri utasítás, amely a jogtörténeti stúdiumok fontosságára hívta fel a figyelmet a jogi tanulmányok során: ebben gróf Csáky Albin úgy fogalmazott, miszerint „elrendelendőnek találtam, hogy a magyar alkotmány- és jogtörténet ezentúl az I-ső alapvizsgálaton az európai jogtörténettel egyenlő terjedelemben kérdeztessék. Természetes azonban, hogy a két tárgy ezentúl is egy vizsgálati tárgyat fog abban az értelemben képezni, hogy sem két külön tanár által való kérdezésnek, sem csupán az egyik tárgyból való visszavetésnek helye nem lehet”.⁵¹ Ugyancsak a historikus műveltség szavatolására s egyben a nemzeti kultúra védelmére irányult a nevezett miniszter azon rendelkezése is, amelyben a külföldön szerzett érettségi bizonyítványok elbírálásával összefüggésben kötelezővé tette, hogy magyar történelemből és irodalomból kiegészítő vizsgát kelljen tenniük azoknak, akik valamely hazai egyetemre szándékoztak beiratkozni.⁵² A két jogtörténetet 1906-ban egyesítették, a közös, heti ötórás főkollégium neve *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugat-európai jogfejlődésre* lett, miközben egy másik, csak fakultatív kollégium keretében „a vezető európai nemzetek alkotmány- és jogtörténetét és a főbb európai jogintézmények történetét” is elő kellett adni.⁵³

⁵⁰ RNLBML 47. fond 4. köteg, 70–1917/18. J. K. sz.

⁵¹ RNLBML 47. fond 4. köteg 168–1892/93. J. K. sz.

⁵² RNLBML 47. fond 4. köteg 483–1892/93. E. T. sz.

⁵³ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1906. évi 13.384. eln. számú körrendelete a jogtörténeti tanszak újjászervezése tárgyában. Hivatalos Közlöny 14 (1906) március 1. 86.

A nők egyetemi tanulmányokra való jelentkezése korlátozott volt: 1895 után a bölcsészeti és az orvosi karok látogatása lehetővé vált a számukra, de a jogi karra csak 1912-től és kizárólag az államszámviteltani előadásokra iratkozhattak be. Az egyik friss szakirodalom ehhez azt teszi hozzá, hogy erre „a források alapján valószínűsíthetően kevés diáklány vállalkozott”.⁵⁴ A valóságban azonban Kolozsvárott élénk volt az érdeklődés. A női hallgatók felvételének ide vonatkozó szabályait 1916-ban ekként foglalta össze egy rektori hirdetés: „azok a tizenhatodik életévüket betöltött és négy középiskolai osztály vagy ennek megfelelő, a nők kiképzésére szolgáló egyéb tanintézetek sikeres elvégzését igazoló mindazon nők, akik a Jog- és Államtudományi Karon tartani szokott államszámviteltani előadásokra beiratkozni óhajtanak, azok felvételük iránt a m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úrhoz intézett és kellően fölszerelt kérvényeiket 1916. évi július hó 31-ig a Jog- és Államtudományi Karhoz nyújtásuk be”.⁵⁵ A folyamodók 1917. évi minősítvényi táblázata alapján huszonnégy hölgy, zömében húsz év körüliek, terjesztett elő szabályszerű felvételi kérelmet, s általában polgári leányiskolát vagy kereskedelmi tanfolyamot végeztek. Azonban még így is csak rendkívüli hallgatók lehettek.⁵⁶ Ugyanakkor adataink szerint 1919. március 13-i keltezéssel a kari tanács kérelemre tandíjmentességet adott egy Weress Margit nevű elsőéves joghallgatónak azzal, hogy a folyó félévben „szorgalmat és előmenetelt” tanúsítson,⁵⁷ miután 1918 decemberében hatályon kívül helyezték a nők egyetemi karokra való fölvételét addig országosan korlátozó intézkedéseket.⁵⁸ Alighanem ő lett az első hallgató a kolozsvári jogászképzés történetében.

Szintén érdekes kérdés a tandíjak alóli mentesítés gyakorlata. Az e tárgyban beadott kérelmeket maga a kari tanács bírálta el rendszerint szeptemberben és decemberben; a határozatok értelmében a jogosultak teljes vagy fél-tandíjmentességben részesülhettek. Az 1887/88. tanév őszi szemeszterében például tizenötven élvezhették a teljes mentességet, míg huszonnégyen a felerészbent, majd a tavaszi félévben – az előbbi sorrendben – tizenheten, illetve ugyancsak huszonnégyen. A kérelmezők száma ennél jóval magasabbra ment, mert ugyanakkor huszónhét, illetve negyven személyt elutasított a kari tanács.⁵⁹ A következő tanév elején az elbírálás elveit ekként tették

⁵⁴ KOKOLY 2018. 524.

⁵⁵ RNLBML 47. fond 3. köteg 1731–1915/16. E. T. sz.

⁵⁶ RNLBML 47. fond 3. köteg 2–1917/18. J. K. sz.

⁵⁷ RNLBML 47. fond 3. köteg 63–1918/19. J. K. sz.

⁵⁸ *A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. évi 206.626. számú rendelete a nőknek az egyetemre való felvételéről, valamint a gyógyszerészeti pályára lépésüket korlátozó intézkedések hatályon kívül helyezéséről.* Magyarországi Rendeletek Tára 52 (1918) 2879–2880.

⁵⁹ RNLBML 47. fond 3. köteg 1–1887/88. J. K. sz., 181–1887/88. J. K. sz.

közzé: „tapasztaltatván, hogy tandíjmentességért olyanok is folyamodnak, kik arra sem szegénység, sem szorgalom és előmenetel alapján jogcímmel nem bírnak, tapasztaltatván különösen az is, hogy számosan tandíjmentességért csak a végből folyamodnak, mikép[p] a tandíj befizetésére indokolatlan haladékot nyerjenek”, így a mellékelt szegénységi bizonyítványoknak valós és érdemi adatokat kellett tartalmazniuk, „tehát nem elégséges oly bizonyítvány, mely folyamodó vagy szüleinek szegénységét általában tanúsítja, hanem szükséges azok polgári állásának, foglalkozásának megjelölése, a családtagok számának s vagyoni állásuknak hozzávetőleges bizonyítása”. A kedvező elintézés feltétele volt továbbá az elsőéves hallgatóknál, miszerint kitűnő érettségi bizonyítvánnyal vétessenek fel, ha pedig felsőbb évfolyamra iratkozott be a kérelmező, az, hogy a megelőző félévben minden főkollégiumból sikeres kollokviumot tegyen; ez utóbbit csakis a megfelelő időben – a második vagy a negyedik félév végén – kitűnő minősítéssel teljesített alapvizsgák pótolhatták. Az elutasított hallgatóknak tizennégy napon belül a tandíjat be kellett fizetniük, ellenkező esetben a jogviszonyuk megszűnt.⁶⁰

A hallgatók ösztönzésére a különböző stúdiumok keretében évente nyílt pályatételeket (témaköröket) hirdetnek, s a kiemelkedő résztvevők a beadott munkák után jutalomdíjban részesülhetnek. A műveket tavasszal kellett benyújtani „negyedrébten, tisztán, más által írva, lapszámozva, bekötve és jeligével ellátva” a dékáni hivatalban, míg a szerző nevét egy külön, zárt borítékban helyezték el. A dolgozathoz használt forrásokat a szövegben pontosan meg kellett jelölni. Az értékelést követően díjazásra az összességében legjobb munkát lehetett bocsátani akkor, ha „az magában véve is díjra méltónak találatik”. Rendszerint tételenként egy-egy díjazást osztottak ki az egyetem ünnepélyes közgyűlésén, de nem volt kizárt több pályázó jutalmazása sem. Ehhez pl. 1906-ban összesen 1350 korona állt rendelkezésre a jogi karon, egy díj általában 150–200 koronának felelt meg. A pályaművek példányait azután az egyetemi levéltárba helyezték, de a szellemi alkotás továbbra is a szerző tulajdona maradt, azt akár publikálhatta is, de ha ebben a pályázatra vagy a jutalmazásra hivatkozott, a bírálatokat mellékelten, egész terjedelmükben ugyancsak ki kellett nyomtatattatnia.⁶¹ Az említett évben a következő olyan témákat jelölték meg, amelyekre résztvevő jelentkezett is: 1. „a végrendelet érvénytelensége a római jogban” (két pályamű érkezett); 4. „a koronázás és a korona jelentősége a magyar közjogban” (négy pályamű); a „semmisségi panasz” (egy pályamű); 7. „a társadalmi gazdaság veszedelme”; valamint „a hitbizományok és azoknak közgazdasági

⁶⁰ RNLBML 47. fond 3. köteg sz. n., lásd még: 10–1882/83. J. K. sz., 1–1889/90. J. K. sz.

⁶¹ RNLBML 47. fond 3. köteg sz. n.

jelentősége”; azután „a bankról”; továbbá „a socialismus és a nagytőke”; illetve „az ipar – jelesül a kisipar – történeti alakulása s mai helyzete, különös tekintettel hazai viszonyainkra” (egy-egy pályamű). A dolgozatokat a tanári karból rendszerint ketten értékelték.

Ugyancsak ösztönző, jutalmazó, de egyben a napi megélhetést biztosító források voltak a különféle alapítványok és ösztöndíjak, amelyekhez és amelyekért a joghallgatók pályázhattak. Egy részük állami, azonban a nagyobbik részük magánjellegű alap volt, s rendszerint néhány érdemes hallgató – különböző feltételek mellett történő – támogatására hozták létre a jótékony alapítványtevők. 1883 végén például a „törvényhozásilag engedélyezett”, állami ösztöndíjas helyekből kettő szabadult fel; a nyilvános pályázati felhívás szerint „ezen ösztöndíjakra valláskülönbség nélkül csak oly szegényebb sorsú egyetemi rendes [jog]hallgatók tarthatnak igényt, akik itten legalább már egy félévet töltöttek, az előadásokat pontosan és szorgalmasan látogatják, az egyetemi szabályoknak megfelelő viseletet tanúsítanak, s a tanulmányokban jeles előmenetelüket írás- és szóbeli vizsgálat által igazolják”. A versenyvizsgának tekinthető megmérettetés tehát kötelező volt az egyébkénti tanulmányi eredmények s a magyar honosság (országos illetőség) igazolása mellett, azonban könnyítésül szolgált, hogy a kért tantárgyat a hallgató választhatta meg. A kilátásba helyezett két stipendium ekkor 300–300 forint volt a következő félévre.⁶² Egy 1906-ban közzétett ugyanilyen felhívásban egy darab 600 koronás állami ösztöndíj felett döntött a kar; eredetileg heten pályáztak rá, de ketten visszaléptek, végül a két legjobbnak ítélte, egyformán tehetséges hallgató közül – bár általában nem a vagyoni háttérüket tekintették irányadónak – alapos értékelést követően a hátrányosabb szociális helyzetűt terjesztették fel a miniszterhez.⁶³ A magánösztöndíjak forrásaiul jobbára e célból letétbe helyezett tőkék kamatai vagy átengedett ingatlanok bérleti díjai szolgáltak.

A tanulmányi előmenetel segítésére a kolozsvári jogi kar 1911 decemberében felterjesztést küldött gróf Zichy János miniszterhez a kar kebelében létesítendő internátus ügyében, aminek célja egy olyan bentlakásos intézmény kialakítása volt, ahol nem csak állandó szállást, hanem a tanulást elősegítő szolgáltatásokat is biztosítani akartak. A város 1912-ben késznek mutatkozott ehhez ingyen telket adni és az államkincstár tulajdonába bocsátani. A miniszter szintén helyeselte a kezdeményezést, elvben elfogadva a terv részleteit is. Azonban a világháború kitörése, majd elhúzódása miatt

⁶² RNLBML 47. fond 3. köteg sz. n.

⁶³ RNLBML 47. fond 3. köteg 321–1906/07. J. K. sz., 400–1906/07. J. K. sz.

a mozgalom lendülete megtört, amit 1918 elején próbált a kar újraindítani – sikertelenül.⁶⁴

A legkitűnőbb hallgatókat a tanulmányaik legvégén *sub auspiciis Regis* avaták doktorrá. Az intézmény 1893. évi megújítása utáni időben a kolozsvári egyetem összes hallgatói közül évente egyet lehetett aranygyűrűvel avatni, de gyakran létezett kivétel. Az ünnepeken a királyt rendszerint a közoktatásügyi miniszter vagy az ő államtitkára képviselte, de a közjogi méltóságokon túl a vármegye és a város főbb tisztségviselői, illetve az egyházak képviselői is megjelentek, mivel az nemcsak az egyetem, hanem a megye ünnepe is volt. Erdemes név szerint megemlíteni a jogi kar kitüntetettjeit, akik sorában számos későbbi tudós foglal helyet: Kolosváry Bálint (1897), ifj. Ferenc József (1898), id. Boér Elek (1898), Flórián Károly (1900), Kiss Géza (1903), Pordea Gyula (1905), Kovács Gábor (1906), Ausch Jenő (1906), Kuncz Ödön (1907), Buza László (1909), Hány Endre (1909), Hegymegi Kiss Pál (1909), Bartha József (1910), Gyulai Tibor (1911), Gajzágó László (1912), Moór Gyula (1913), Judik József (1915), Zehery Lajos (1917) és Olasz Lajos (1917).⁶⁵

Természetesen e korszak fiataljai között is voltak, akik nem vették kellő komolysággal a kötelezettségeiket. Erre enged következtetni néhány levéltári irat. Az egyikben a hivatalban lévő dékán, Óvári Kelemen így fogalmazott 1910-ben egy 1907. évi kari tanácsi döntésre is utalva: „nem ritka eset, hogy a joghallgató urak, tanpályájuk alatt egyes kötelező tárgyakat (majd a történelmi, majd a bölcsészeti szakból, majd a közigazgatási jogból, de leggyakrabban a pénzügyjogból és nemzetközi jogból) nem hallgatnak, hanem végül utólag kérelmezik, hogy kimerítő colloquium fejében ezen elmulasztott kötelező tárgyak hallgatása nélkül is végbizonyítványt nyerjenek”. Arra tekintettel, nehogy szokássá nőjék ki magukat a mind gyakoribb esetek, figyelmeztette az érintetteket: „a kötelező colloquiumokat hallgatni el ne mulasszák, nehogy a mulasztás következményeit viselni és időt veszíteni legyenek kénytelenek”.⁶⁶ Egy másik, szintén 1907-ben keltezett dokumentum szerint „a terminus halasztásokkal űzött számos visszaélés miatt kénytelen volt a Kar olyan határozatot hozni, hogy a kért szigorlati határidő semmi szín alatt többé el nem halasztható. A dékán kötelessége a Kar

⁶⁴ RNLBML 47. fond 5. köteg 321. 500. és 630–1911/12. J. K. sz., 270–1912/13. J. K. sz., 272–1917/18. J. K. sz.

⁶⁵ ÁMÁN 2018c. 23–33.; ÁMÁN 2021. 94–117.; RNLBML 47. fond 1. köteg 54–1909/10. J. K. sz.; 2. köteg 154–1917/18. E. T. sz.; 3. köteg 72– és 229–1896/97. J. K. sz., 886–1903/04. J. K. sz., 1058–, 1097– és 1104–1904/05. J. K. sz., 1058–1905/06. J. K. sz., 208–1917/18. J. K. sz., 186.516/1917. IV. VKM. számú irat.

⁶⁶ RNLBML 47. fond 3. köteg sz. n.

határozatát végrehajtani.”⁶⁷ 1905-ben pedig – bár a komolyság vagy a fegyelem hiányáról itt nem volt szó – a tudori szigorlatokkal összefüggésben a következőket írta egy államtitkár válaszul egy kolozsvári felterjesztésre: „a jog és államtud. Karnak azon kérelmét, hogy egyes méltánylást érdemlő esetekben a fennálló szigorlati szabályzatban foglalt csoportosításoktól esetleg eltérőleg csoportosított szigorlatokra adhasson engedélyt, nem találok teljesíthetőnek”.⁶⁸

A háború elhúzódására tekintettel 1918 nyarán (június 1-jétől) a közoktatásügyi miniszter engedélyével pótszemesztert hirdettek, melynek a kolozsvári jogi karon saját hatáskörben megállapított egyedi tanrendje volt.⁶⁹ A kivételes pótfélévre május 31-től lehetett jelentkezni; július 29-ig 235 személyt regisztráltak.⁷⁰ Egyébként az oktatási és a honvédelmi miniszter az évek során külön rendelkezett arról, hogy a hadbavonult hallgatók miként számíttathatták be a féléveiket, továbbá, különösen 1918-ban, hogy a szolgálat során rokkanttá vált magyar honos tisztek milyen kedvezményekkel nyerhettek felvételt például az egyetemi jogi karokra vagy a királyi jogakadémiákra.⁷¹

A tanulmányaikat jogász doktori (tudori) eljárással – tehát szigorlatokkal és felavatási disszertációval – befejezőkről 1918-ból találtunk tételes kimutatásokat. Az első félévben 65, a másodikban 135, a speciális pótfélévben pedig 50 felavatási értekezést nyújtottak be.⁷² Ez mindösszesen 250 jelentkező volt egyetlen tanév alatt. Bár a szám feltűnően kerek, a táblázatok kifejezetten tartalmazzák minden jelölt nevét, a disszertációk címeit és a beadásuk napját, a befizetett 40 korona eljárási díj átvételére történő utalást, valamint annak a két tanárnak a vezetéknevét, akikre a dékán kiszignálta az értekezések elbírálását. Az ugyanekkor állam- vagy jogtudományi doktorrá avatottak száma a három szemeszter végén: 66, 134 és 49, vagyis összesen 249 fő volt, míg egy férfit az első és kettőt a második félévben kánonjogi doktorrá fogadtak.⁷³ Érdekes megemlíteni, hogy csupán 75-en szereztek közülük államtudományi titulust, a többiek mind jogtudományi doktorok lettek. (A két egyházi jogi tudoravatásra egy 1874. március 6-án kibocsátott

⁶⁷ RNLBML 47. fond 3. köteg sz. n.

⁶⁸ RNLBML 47. fond 3. köteg 90.589/1905. VKM. számú irat.

⁶⁹ RNLBML 47. fond 3. köteg 248-1917/18. jksz.; 1. köteg, 490–1917/18. J. K. sz.

⁷⁰ RNLBML 47. fond 2. köteg sz. n.

⁷¹ RNLBML 47. fond 2. köteg 43.006/1918. IV. VKM. és 63.901/1918. IV. VKM. számú iratok; 1. köteg, 27.813/1918. IV. VKM. számú irat.

⁷² RNLBML 47. fond 2. köteg 11–1917/18. J. K. sz.

⁷³ RNLBML 47. fond 2. köteg 10–1917/18. J. K. sz.

vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet alapján volt lehetőség Kolozsvárott.⁷⁴⁾

Az utóbbi számok részben alátámasztani látszanak azt a szakirodalomban elterjedt állítást, miszerint a fővárosi joghallgatók szerettek Kolozsvárra „vándorolni”: konkrétan a szigorlók tömeges átjelentkezéséről volt szó, akik így az erdélyi egyetemen szerezték meg a doktori címüket. A jelenség oka Eckhart Ferenc szerint részint abban rejlett, hogy az óráikat Budapesten nem kellő szorgalommal látogató hallgatók az átiratkozás útján palástolni tudták e hiányosságokat, mert nehéz volt tételesen ellenőrizni, vajon korábban, a másik intézményben mennyire teljesítették e kötelezettségeiket.⁷⁵ Karády Viktor nyomán Kokoly Zsolt mindezt egy lényegesen összetettebb szociológiai indokkal magyarázza: „a kolozsvári jogi képzés drámaian gyors kibővülése összefüggésben állt a jogi képzettség keresletének általában és váratlanul gyors növekedésével, mégpedig a többi szakértelmiségi képzés (mérnökök, építészek, tanárok, orvosok, gyógyszerészek) kárára, és ebben az eltolódásban paradigmátikusán rajzolódik ki a korabeli társadalom modernizációs deficitje. [...] Ezzel párhuzamosan a jogászság a dzsentri (nemesi) vagy dzsentroid (a nemességhez hasonló és kapaszkodó) rétegek [számára] legkönnyebben elérhető s a dzsentri réteghabitushoz legközelebb álló átképzési területnek s egyben társadalmi létrának is bizonyult”.⁷⁶

III. A Jog- és Államtudományi Kar tudománytörténete

A kolozsvári egyetemen a jog- és államtudományok művelését és oktatását végző fakultás történetét azoknak a professzoroknak a személyén keresztül is be lehet mutatni, akik valóságosan is megszemélyesítették a Kart. Az általuk gondozott diszciplínák meghatározóan a tanszékeikkel voltak azonosak, hiszen abban az időben a tanszék elsősorban nem szervezeti egységet, hanem a gondozott főkollégiumi tárgya(ka)t jelentette. Berde Áron híres mondása, amely a rektori székfoglalójában hangzott el: „Önök tudják, hogy az egyetemet nem a néma falak, hanem a tanárok szellemi ereje alapítja meg hírnevében, áldásos működésben.” A tárgyalás bizonyos csoportosítás szerint történik: olyan egységekben, amelyek az adott tudományszakok belső összefüggései, s az oktatás tematikája miatt is egymással szoros kapcsolatban állnak. Mindez olyan szempontokra támaszkodik, amelyek az egyes

⁷⁴ RNLBML 47. fond 2. köteg 424–1873/74. J. K. sz.

⁷⁵ ECKHART 1936. 636–638.

⁷⁶ KOKOLY 2018. 523–524.; KARÁDY 2013. 240–245.

tanszékek által gondozott tudományszakok belső tartalmát és karakterológiáját tartják szem előtt.

Indokolt tehát egy fejezetbe fűzni a történeti és elméleti tudományokat, hiszen közös vonásuk, hogy jellemzően nem a tételes, hatályos joganyag kibontása tartozik ide, hanem e tárgyak megalapozása a történeti és a bölcséleti módszertan segítségével.

A civilisztikai tudományok fokozatosan mind nagyobb teret nyertek. A hatályos magyar mellett az osztrák magánjogot is oktatták, hiszen kodifikálatlan magánjogunk *de facto* alkalmazta az ausztriai polgári törvénykönyvet (OPTK), autentikus egyetemi művelése tehát kézenfekvő volt. Az anyagi jog mellett a polgári perjog is képviselve volt, akárcsak a gyors ütemben fejlődő kereskedelmi és váltójog.

A közjog jelentős tantárgyai sem hiányoztak. Az alkotmányjogot és a közigazgatást a politika című stúdium keretén belül adták elő, de a jogtörténet is felölelt egy sor olyan témát, amely a történelmi alkotmány bázisán nem pusztán joghistoriának számított: a Szent Korona tana a jogtörténetnek és az alkotmányjognak egyaránt tárgya volt. A büntető anyagi és perjog akkor már régóta a közjog fogalmi és politikai keretei között fejtette ki hatását.

Végezetül a gazdaságtudományok is önálló fejezetbe kerültek, mert a nagyon régóta a jogi felsőoktatás palettáján szereplő statisztika mellett a nemzetgazdaságtan is fontos helyet kapott a jogi fakultáson, azonban a terjedelmi korlátok miatt csupán sommás összegzésben.

Jog- és Államtudományi Kar tanszékei

Római Jogi Tsz. (1872–1919)		Pandekta Jogi Tsz. (1890–1915)
Jogtörténeti Tsz. (1872–1919)		
Észjog, Enciklopédia és Protestáns Egyházi jogi Tsz. (1872–1919)		
Katólikus Egyházi jogi Tsz. (1872–1919)		
Magyar Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tsz. (1872–1908)		Magyar Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tsz. (1908–1919)
		MKPJ (1908–1919)
Magyar Magánjogi és Bányajogi Tsz. (1872–1919)		
Magyar Polgári Perjog és Váltójogi Tsz. (1872–1890)		MPPPTJ (1891–1919)
KVTSz. (1894–1919)		
Osztrák Polgári Törvény Tsz. (1872–1919)		
Büntetőjogi és Eljárásjogi Tsz. (1872–1919)		
Politikai Tsz. (1872–1919)		
Nemzetgazdaságtan Tsz. (1872–1919)		
Statisztikai Tsz. (1872–1919)		

MKPJ = Magyar Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszék (1908–1919)

MPPPTJ = Magyar Polgári Peres és Perenkívüli Törvénykezési Jogi Tanszék (1891–1919)

KVTSz. = Kereskedelmi és Váltójogi Tanszék (1894–1919)

1. Történeti, elméleti tudományok

1.1 Római jog

1. A jogi felsőoktatás, így a kolozsvári jogi kar tudománytörténeti áttekintését is indokolt a római jog művelésének, oktatásának-kutatásának bemutatásával kezdeni. Az antik (és a továbbélő) római jog művelése egyidős az európai egyetemekkel. Európa lenyűgöző ókori szellemi hagyatékára utal, amely a modern kontinentális magánjogi kultúránknak máig az egyik alapját jelenti. Az első professzor, aki megnyitotta a karon a romanisták sorát, **Farkas Lajos** (1841–1921). Kolozs megyei családból származott. Jogi tanulmányait a pesti egyetem jogi karán kezdte meg, de egészségi okokból kénytelen volt a születési helyéhez közelebb eső nagyszebeni jogakadémiára átiratkozni. Jogtudorrá 1871-ben avatták Pesten.

A nagyszebeni jogakadémia tanári kara 1869-ben őt hívta meg a betöltetlenül maradt római jogi tanszékre, ahol három évet dolgozott. 1872-ben kinevezték az abban az évben alapított kolozsvári egyetemre, a római jog nyilvános rendkívüli,⁷⁷ majd 1873-tól nyilvános rendes tanára lett,⁷⁸ egészen 1915-ben bekövetkezett nyugdíjba vonulásáig. Széles körű tudományos munkássága mellett számos egyházi és jótékonyági megbízást is vállalt. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jog- és társadalomtudományi szakosztályának megszervezője és vezetője volt. Az egyetem jogi karának négy ízben volt dékánja. Az 1896/97. tanévben az egyetem rektori tisztségét is betöltötte. 1897-ben a magyar kormány miniszteri tanácsosa lett. Az MTA 1893-ban levelező tagjává választotta. Az egyetem Szegedre költözésének esztendőjében halt meg. Életéről az MTA 1928. január 23-i ülésén a kartárs, Kolosváry Bálint tartott előadást. Megírta a római jog történetét, és számos jelentős tanulmányt publikált.⁷⁹ Az MTA tulajdonában fennmaradt néhány kéziratos munkája. Ezek között például kiemelkedik nagy részletességgel kidolgozott büntetőjogi és peres eljárásjogi előadási kurzusa, ami azt mutatja, hogy a tételes büntetőjog művelésére is kompetens volt.

⁷⁷ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

⁷⁸ Budapesti Közlöny 7 (1873) március 16. 529.

⁷⁹ *A római jog történelme*. 2 kötetben (1892–1895), négy kiadást ért meg; *A hereditas iacens jogi természetéről*. Jogtudományi Közlöny 7 (1872) 133–135., 141–143., 149–150., 155–157.; *Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez*. Erdélyi Múzeum 7 (1880) 1–21.; *A római jog czéljának és helyének kérdéséhez tanulmányi rendszerünkben*. Jogtudományi Közlöny 16 (1881) 341–344.; *Tanulmányok a magánjog dogmatikájából*. Jogtudományi Közlöny 19 (1884) 60–61., 65–67., 76–78.; *A becsület általános jelentősége a mai és római jogrendben* (1896, rektori székfoglaló); *A római obligatio fogalmilag véve a középső- és újkor jogi elméletben* (1913, akadémiai székfoglaló).

2. A következő római jogász Kolozsvárott **Kiss Mór** (1857–1945) volt. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte (1872–1876), ahol előbb az államtudományok (1876), majd a jogtudományok doktorává avatták (1877). Számos külföldi egyetemen folytatta tanulmányait (Lipcse, Berlin, Halle, München, Göttingen,⁸⁰ Párizs). Magántanárként római jogból a kolozsvári egyetemen (1878) képesítették,⁸¹ és ott kezdte el oktatói munkáját, előbb 1886-tól nyilvános rendkívüli,⁸² majd 1890-től nyilvános rendes egyetemi tanárként.⁸³ Azután négy évig a nagyszabonyi jogakadémia tanára volt (1880–1884), annak megszüntetése után a római jog tanáraként ismét Kolozsvárra helyezték, ahol 1919-ig oktatta a római jogot. Magyarországon a legjelentősebb német római jogászok első, valóban nyugat-európai színvonalú művelőjének tekinthetjük.⁸⁴ Az önálló pandektajog tanszékének nyilvános rendes tanára lett (1890–1915),⁸⁵ majd a római jog professzora (1915–1919).⁸⁶ Az egyetemi közéletben is fontos szerepet vitt: háromszor a jogi kar dékánja, az 1904/05. tanévben pedig az egyetem rektora volt. 1919-ben, a Ferenc József Tudományegyetemnek a városból történt elköltözése után is Kolozsváron maradt, ott élt a két világháború között. Tudományos munkásságát nyugalomba vonulása után is folytatta, így bekapcsolódott az EME munkájába. 1945 kora őszen Budapesten érte a halál.

3. Az utolsó kolozsvári római jogász **Helle Károly** (1870–1920) volt. Előbb Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyében közigazgatási gyakornok, majd 1892-től a kecskeméti, 1896-tól a debreceni, 1905-től a kassai jogakadémia tanára.⁸⁷ Az 1912/13. tanévben a kolozsvári egyetemen volt a kereskedelmi és váltójog,⁸⁸ 1913 és 1920 között pedig a budapesti egyetemen a római jog tanára.⁸⁹ Az antik római jog mellett a hatályos magánjogot is művelte.⁹⁰

⁸⁰ SZÖGI 2001. 243.

⁸¹ Budapesti Közlöny 12 (1878) november 23. 8593.

⁸² Budapesti Közlöny 20 (1886) április 13. 2.

⁸³ Budapesti Közlöny 24 (1890) augusztus 24. 1.

⁸⁴ *A végrendeleti alakok kifejlődési története Justinian császár törvényhozásáig bezárólag*. Kolozsvár, 1876.; *A Corpus Juris Civilisből kiszemelt és feldolgozott magánjogi gyakorlati esetek gyűjteménye. Kézíkönyvül a római jogból tartott practicumokhoz*. Budapest, 1883.; *Visszaemlékezés Windscheidra és Iheringre*. Kolozsvár, 1893.; *Elmélet, gyakorlat és hazai jogi oktatásunk reformja* (rektori székfoglaló). Kolozsvár, 1905.; *A római jogi gyakorlatok jelentősége a jogi oktatásban*. Kolozsvár, 1943.

⁸⁵ SZABÓ 2020a. 358.

⁸⁶ Hivatalos Közlöny 23 (1915) 353.

⁸⁷ SZABÓ 2020b. 263–264.

⁸⁸ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 205.

⁸⁹ Hivatalos Közlöny 21 (1913) 430.

⁹⁰ *Vis maior a római és a modern forgalmi jogban*. Kecskemét, 1894.; *Törvény a házassági jogról*. Kecskemét, 1894.; *A római jog forrásainak története, I–II*. Budapest, 1909–1911.

1.2. Jegtörténet

1. A jogtörténet első tanára Kolozsvárott **Óvári Kelemen** (1844–1925) volt. Gimnáziumba Szabadkán, Temesváron és Pesten járt, 1863 és 1867 között a pesti egyetem jogi karán tanult, és tett államtudományokból államvizsgát, majd 1869-ben a jog- és államtudományok doktorává avatták. 1867 és 1872 között bíróként dolgozott, 1870-ben a pesti egyetemen magántanári képesítést szerzett.⁹¹ 1872 és 1916 között a kolozsvári tudományegyetemen az európai és a hazai jogtörténet nyilvános rendes tanára.⁹² Kétszer lett a jogi kar dékánja, az 1891/92. tanévben pedig az Egyetem rektori székében ült. Az MTA 1892-ben levelező tagjává választotta.

Érdekelte a hatályos jog – kivált a csődjog⁹³ – is, de főként jogtörténeusként tartjuk számon. Jegtörténeti munkásságának fő műve a Kolosváry Sándorral közösen írt statútum-gyűjtemény.⁹⁴ Szintén Kolosváryval együtt részt vett a Magyar Törvénytár, különösképpen Werbőczy István Hármaskönyvének,⁹⁵ valamint az erdélyi törvények (1540–1848) kétnyelvű kötetinek fordításában és magyarázatában.⁹⁶ Tanulmányainak többsége a Jog- és Államtudományi Folyóiratban, a Jegtudományi Közönyben, az Erdélyi Híradóban, a Magyar Igazságügyben, a Századokban és a kolozsvári egyetem Actáiban jelent meg.

2. A jogtörténet művelésével ugyan többen is foglalkoztak, a tantárgyat jegyző másik professzor Kolozsvárott **Bochkor Mihály** (1877–1920) volt. Jogi tanulmányait Bécsben⁹⁷ és Kolozsvárott végezte. Az Erdélyi Róm. Katolikus Státus helyettes, majd rendes titkára lett. 1914-től a pozsonyi egyetemen az egyházjog,⁹⁸ 1917-től a kolozsvári egyetemen a magyar alkotmány és jogtörténet tanárává nevezték ki.⁹⁹ Érdeklődési körébe tartozott különösen a vallásszabadságért vívott küzdelmek feltárása.¹⁰⁰ Szerkesztette

⁹¹ ECKHART 1936. 675.

⁹² Budapesti Közöny 6 (1872) október 3. 1805.

⁹³ *A csődrendszer, tekintettel a nevezetesebb külföldi csődítörvényekre s különösen a magyar csőd eljárás részletes ismertetése. Irománypéldákkal ellátva elméleti s gyakorlati használatra.* Pest, 1871.

⁹⁴ *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, I–IV.* Budapest, 1885–1902.

⁹⁵ *Werbőczy István Hármaskönyve.* Az eredetinek 1517-i első kiadása után fordították, jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták (Kolosváry Sándorral). Budapest, 1894.

⁹⁶ PÉTERVÁRI 2020. 538–539.

⁹⁷ PATYI 2004. 94.

⁹⁸ Hivatalos Közöny 22 (1914) 445.

⁹⁹ Hivatalos Közöny 25 (1917) 266.

¹⁰⁰ *Az erdélyi katolikus autonómia.* Kolozsvár, 1911; *Az 1643–44 erdélyi országos rendek vallásiügyi tárgyalásai.* Brassó, 1913.

az EME Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványait. 1919-ben a megszálló román hatóságok őt is megfosztották katedrájától. Ennek ellenére a városban maradt egészen 1920-ban bekövetkezett haláláig.¹⁰¹

1.3. Jogbölcselet, nemzetközi jog

1. A 'jogbölcselet' és a nemzetközi jog első tanára Kolozsvárott **Jenei Viktor** (1840–1887) volt. Tanulmányait a marosvásárhelyi református főiskolán kezdte, majd 1859-ben ösztöndíjjal a bécsi műegyetemre ment,¹⁰² ahol 1861-ig tanult. Amikor 1861-ben az erdélyi protestáns főiskolákon újra megnyíltak a jogi tanfolyamok, ő is jogi pályára lépett, és az erdélyi részek jogtudósának, Dósa Eleknek lett a tanítványa. 1861/62-ben jogot hallgatott Marosvásárhelyen. 1862 és 1865 között a pesti egyetemen folytatta és fejezte be jog- és államtudományi tanulmányait. 1866-ban az erdélyi református egyházkerület főkonzisztóriumára megválasztotta a székelyudvarhelyi főiskolához rendes jogtanárnak. 1868 nyarán letette a harmadik szigorlatot is, felavatták a jog- és államtudományok doktorává. Az erdélyi egyházkerület, a kolozsvári egyetem felállításának reményében, 1870-ben felfüggesztette négy főiskolájában a jogi tanfolyamokat,¹⁰³ minek következtében Jenei a székelyudvarhelyi főiskolán a bölcseleti tárgyakat vette át; egyidejűleg igazgató-tanárnak is megválasztották, és megbízták az iskola jogügyeinek vezetésével.

A kolozsvári egyetem fölállításával 1872-ben egyetemi tanárrá nevezték ki,¹⁰⁴ s az észjog, a jog- és államtudományi enciklopédia és a protestáns egyházjog előadásával bízták meg. Kolozsvárra költözése után nemsokára a református egyházközség jogi gondnokává, később az egyházmegye egyházkerületi képviselőjévé és a kerület igazgatótanácsosává választották. Tudományos munkáiban a jogbölcseleti érdeklődés mindig domináns maradt, de foglalkozott az ún. vegyesházasságok¹⁰⁵ kérdésével s a nemzetgazdaságtan alapkérdéseivel is.

2. A következő professzor **Werner Rezső Rudolf** (1838–1907) volt. A kalocsai papneveldeben két évet tanult teológiát, de megszakítva tanulmányait 1859-ben beiratkozott a pesti egyetem jogi karára. 1865-ben jogi doktorrá

¹⁰¹ ÁMÁN 2020. 78–79.

¹⁰² SZÖGI–KISS 2003. 318.

¹⁰³ PÁL–ANTAL 2018. 389.

¹⁰⁴ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

¹⁰⁵ *Észrevételek némely vegyes házasságok érvényessége kérdéséhez*. Jogtudományi Közlöny 14 (1879) 265–266.

avatták, és az akkor újonnan megnyílt pécsi püspöki jogi lyceumban segéd-tanárrá nevezték ki. 1866-ban már rendkívüli, 1869-ban pedig rendes tanári kinevezést kapott a bölcséleti- és jogtudományok előadásával megbízott tanszéken. 1873-ban a kassai királyi jogakadémián ugyanezen tanszék tanárává vált,¹⁰⁶ és innen ment át 1888-ban Kolozsvárra,¹⁰⁷ ahol mint a jogbölcsélet egyetemi tanára oktatott. Az 1905. évi nyugdíjazása után Budapestre költözött, s élete további részét ott töltötte.

Jogbölcséleti gondolkodása a Friedrich Adolf Schilling-féle vallásos természetjogi felfogást követte.¹⁰⁸ A jogbölcsélet történetéről írott könyvét¹⁰⁹ tekintette fő művének, mintegy kiegészítésnek szánva Schelling gondolataihoz, amelyet ő maga fordított magyarra.¹¹⁰ Elsősorban szaklapokban, legfőképpen a Magyar Igazságügyben, a Büntetőjog Tárában és a Jogtudományi Közlönyben jelentek meg cikkei. A jogelmélet művelői gyakran fordultak régente is a büntetőjog kérdései felé; ő a részproblémákhoz és általános, dogmatikai problémákhoz egyaránt értő kézzel nyúlt.¹¹¹ Véleményes jelentést írt Somló Bódog habilitációs értekezéséről (Kolozsvár, 1899).

3. A már nemzetközi mércével mérve is legjelesebb professzorok sorát **Somló Bódog** (1873–1920) nyitotta meg. Felix Fleischer néven pozsonyi családban született. Tanulmányait Kolozsvárott, 1896/97-ben Lipszében¹¹² és 1897/98-ban Heidelbergben¹¹³ végezte. Jogbölcséletből 1899-ben,¹¹⁴ politikából 1903-ban¹¹⁵ habilitálta magát magántanárrá a kolozsvári egyetemen. Tagja volt a Társadalomtudományi Társaságnak, egyúttal 1899-től a nagyváradi jogakadémián is tanított. Egyetemi tanári kinevezését a kolozsvári egyetemen 1905-ben kapta meg.¹¹⁶ Az egyetem Kolozsvárról való elköltözését követően Lovászy Márton miniszter nyomására¹¹⁷ a budapesti

¹⁰⁶ Budapesti Közlöny 7 (1873) március 20. 555.

¹⁰⁷ Budapesti Közlöny 22 (1888) szeptember 2. 1.

¹⁰⁸ ORMÁNDI 2020. 779.

¹⁰⁹ *A bölcsészeti jogtudomány történelme, kiegészítésül Schelling természetjogi művéhez*. Budapest, 1875.

¹¹⁰ *A természetjog, vagy bölcséleti jogtudomány kézi könyve, összehasonlító tekintettel a tétéles jog intézkedéseire*. Budapest, 1869.

¹¹¹ *A dolus és culpa jelentősége a büntetőjogban*. Budapest, 1879.; *A magyar büntetőjog általános elvei*. Budapest, 1881.; valamint iskolai használatra írt műve: *A büntettek, vétségek, kihágások*. Budapest, 1882.

¹¹² SZÖGI 2001. 405.

¹¹³ SZÖGI 2001. 316.

¹¹⁴ Budapesti Közlöny 33 (1899) július 19. 1.

¹¹⁵ Hivatalos Közlöny 11 (1903) 412.

¹¹⁶ Budapesti Közlöny 39 (1905) augusztus 19. 1.

¹¹⁷ UJVÁRY 2019. 18.

egyetem tanáraként adta elő a politikát és nemzetközi jogot.¹¹⁸ Szakmai pályájának első szakaszára Herbert Spencer evolucionista szociológiája gyakorolt hatást.¹¹⁹ A második korszak művei (1910-től) cáfolatai az elsőnek. Elhagyta a naturalista szociológia területét, és a jog- és morálfilozófia került érdeklődése középpontjába.¹²⁰ Első, jogtörténetű karakterű munkája a parlamentarizmus kérdését vizsgálja.¹²¹ A *Szociológia* (1901), az *Ethika* (1900) és a *Jogbölcselet* (1901) című munkái világosan mutatták azokat a gondolati irányokat, amelyek döntően befolyásolták: Spencer mellett a Pikler Gyula-féle belátásos elmélet és Marx szociológiája.

A kutatás új szféráját ott jelöli ki, ahol korábban tagadta: az emberi szervezet és a körülmények, illetve a környezet kölcsönviszonyában. Ennek megtestesülése az *Állami beavatkozás és individualizmus* 1903-ban. Somló azt tűzte ki magának, hogy megállapítsa az állami beavatkozásnak a társadalmi fejlődés természetes folyamatában való helyét és természettudományi jelentőségét. Két kulcsfogalma: az emberi szervezet és a környezet. A tudásunk töredékessége miatt az emberi beavatkozás csak tökéletlen lehet, nem szándékolt következményekhez is vezethet, de ez mindenfajta cselekvésre érvényes, és ha Spencer tanait elfogadnánk, nem az individualizmushoz, hanem a passzivitáshoz kellene eljutnunk. Az állami beavatkozás nem mond ellent az alkalmazkodás természettörvényének, csupán arról van szó, hogy az alkalmazkodás a lelki élet közvetítésével megy végbe. Hasonló eredményre jut Somló az állami beavatkozásnak a természetes kiválasztáshoz való viszonyát taglaló elemzésben is.

4. A jogbölcselet egyik legkiválóbb hazai művelője, a pályáját Kolozsvárott kezdő, majd Szegeden folytató **Moór Gyula** (1888–1950) volt. Egyetemi tanulmányait 1906 és 1910 között a kolozsvári egyetemen végezte, ahol 1910-ben szerezte meg *sub auspiciis Regis* állam- és jogtudományi doktorátusát. 1914-ig több különböző külföldi tanulmányúton is részt vett, majd az eperjesi jogakadémián jogfilozófiát és nemzetközi jogot tanított.¹²² 1917-ben a kolozsvári egyetemen habilitálták magántanárrá jogbölcselet tárgykörből.¹²³ Kolozsváron 1918 decemberében nevezték ki a nemzetközi jog nyilvános rendes tanárává.¹²⁴ Szegeden 1921 és 1928 között a

¹¹⁸ A nemzetközi jog elméletével korábban is foglalkozott: *A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei*. Budapest, 1898.

¹¹⁹ MEZEI 2020. 643.

¹²⁰ SZEGŐ 1993. 74.

¹²¹ *Parlamentarizmus a magyar jogban*. Budapest, 1896.

¹²² MOLNÁR 2020. 513.

¹²³ Hivatalos Közlöny 25 (1917) 248.

¹²⁴ Hivatalos Közlöny 27 (1919) 21.

jogbölcselet nyilvános rendes tanára volt,¹²⁵ s egy tanévben (1924/25) a dékáni tisztelet is viselte. 1928-tól húsz éven át a budapesti egyetemen tanított, az 1945/46. tanévre az egyetem rektorává is megválasztották. Tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd az 1945. évi választások után (amelyen nem indult) a Nemzetgyűlés választotta képviselővé az MTA elnöki tisztségéből kifolyólag. Az 1947-es választásokon a Magyar Függetlenségi Párt színeiben indult sikerrel, de az MKP nyomására mandátumát megsemmisítették. 1948. január 1-jén nyugdíjazták, 1949-ben akadémiai tagságát is megvonták.

Számos tudományos társaság tagja, többek között az MTA levelező (1925), majd rendes (1942) tagjává választotta; az MTA elnökhelyettese, a Jogtudományi Osztály elnöke is volt, majd a második világháború után, Kornis Gyula lemondása miatt ideiglenes elnöke is volt a testületnek. Számos szakmai szervezetben tevékenykedett; a Magyar Társadalomtudományi Társaságban és a Mikes Irodalmi Társaságban, de tagja volt a Magyar Filozófiai Társaságnak és a Dugonics Társaságnak is. Fő kutatási területe a jogbölcselet¹²⁶ volt, de foglalkoztatta a nemzetközi jog,¹²⁷ a szociológia¹²⁸ és a filozófia¹²⁹ is. Erőteljesen támaszkodott az újkantianus filozófiára, amiből kiindulva önálló jogfilozófiai rendszer kidolgozására törekedett. Tisztelői főként az ő érdemének tartják, hogy a magyar jogbölcselet lépést tudott tartani a korabeli európai jogfilozófia fejlődésével.¹³⁰

1.4. Egyházjog

1. Kifejezetten a katolikus egyházjog oktatására kapott stallumot **Csiky Viktor** (1839–1924). Jogi végzettségét a bécsi egyetemen szerezte meg.¹³¹ 1865-től ügyvéd Aradon; 1867-től a kolozsvári jogakadémián a hűbérjog és egyházjog rendkívüli,¹³² majd 1872-től az egyetemen az egyház- és a hűbérjog rendes tanára.¹³³ Megválasztották dékánnak (1874/75), majd rektornak (1884/85) is. 1876-ban az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának tagjává választották. Közéleti tevékenységéből kiemelendő,

¹²⁵ Hivatalos Közlöny 29 (1921) 291.

¹²⁶ *Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, 1923.; *Metafizika és jogbölcselet*. Budapest, 1929.; *Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivismus*. Wien, 1931.

¹²⁷ *Érték-e a Nemzetek Szövetsége az emberiség számára?* Budapest, 1932.

¹²⁸ *Szociológia és jogbölcselet*. Budapest, 1934.

¹²⁹ *A természetjog problémája*. Budapest, 1934.

¹³⁰ Műveiből igényes válogatás jelent meg: SZABADFALVI 2001.

¹³¹ SZÖGI–KISS 2003. 133.

¹³² SZABÓ 1996 113.

¹³³ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

hogy 1868-ban választmányi tagja lett az alakuló *Kolozsvári Kör*nek (amely a *Polgári Társalkodó* helyébe lépett), 1872-ben alelnöke, 1896-ban pedig a *Nemzeti Kaszinó Kolozsvárt* néven újjáalakult kör választmányi tagja. 1898-tól az EMKE választmányi tagja. Tudományos érdeklődése a katolikus egyházjogon belül főként a magyar egyház viszonyainak és a vegyesházasságok érvényességének vizsgálatára irányult,¹³⁴ emellett – erős történelmi érdeklődése okán is – intenzíven foglalkozott a hűbérjognak a nyugat-európai államok fejlődésére gyakorolt hatásával.

2. Fő profilja volt az egyházjog **Kosutány Ignác**nak (1851–1940) is. 1851. július 6-án született Mátészalkán. 1869-től a pesti egyetemen tanult jogot. 1875-ben a pécsi jogakadémián az egyházjog és jogtörténelem tanára lett, 1896-tól pedig a pozsonyi jogakadémián oktatott.¹³⁵ Kolozsvárra 1900-ban került nyilvános rendkívüli tanárként,¹³⁶ 1901-től már nyilvános rendes tanár lett.¹³⁷ Kétszer volt dékánja a jogi karnak, egy alkalommal (1912/13) pedig a rektori széket is betöltötte. Az Egyetemet követte Szegedre, ahol 1927-ig szintén az egyházjogi tanszéket vitte. Emellett a Kar könyvtárának újrászervezését is vállalta, ami embert próbáló feladat volt, hiszen Kolozsvárról egyetlen könyvet sem hozhattak magukkal a professzorok. Elsődlegesen egyházjogásként tartjuk számon (e téren mindenre kiterjedő tankönyvet is írt), fő kutatási területei a kánonjog egyes résztemái voltak. De ő sem pusztán a tanszéke által jegyzett stúdium (egyházjog)¹³⁸ tudományos hátterét kutatta. Foglalkozott jogtörténettel,¹³⁹ történelemmel, sőt statisztikával is.

¹³⁴ TAMÁSI 2020a 171.

¹³⁵ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 428.

¹³⁶ Hivatalos Közlöny 8 (1900) 104–105.

¹³⁷ Tamási 2020b. 410.

¹³⁸ *Az egyházi vagyon tulajdonjogának alanyáról általában, s különösen Magyarországon*. Budapest, 1897; *Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása*, 1. Kolozsvár, 1903; *A magyarországi egyházak alkotmányának és közigazgatási jogának rövid foglalata*. Szeged, 1923; *Berezetés a kánoni perjogba*. Szeged, 1924.

¹³⁹ *A magyar alkotmány és jogtörténelem tankönyve*. Budapest, 1895.

2. Civilisztika

2.1. Magyar és osztrák magánjog

1. **Haller Károly** (1836–1911) tanári mandátuma alapvetően az ausztriai magánjog oktatására szólt. Kiemelendő, hogy Kolozsvár díszpolgára, a magyar országgyűlés főrendiházának tagja, a Vaskorona-rend és az Olasz Királyi Koronarend lovagja, címzetes miniszteri tanácsos, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) tiszteleti tagja volt. 1853 és 1856 között Nagyszebenben tanult jogot. Jogi doktorátusát Pesten szerezte meg, majd hivatalnoki állást vállalt a kincstári ügyészségnél. Miután 1863-ban Kolozsváron jogakadémiát létesítettek, odaköltözött, és az ausztriai magánjog, a váltó- és kereskedelmi jog, valamint a bányajog tanárának nevezték ki.¹⁴⁰ Közben 1871-től a kolozsmonostori Gazdasági Tanintézetben gazdasági statisztikát és agrártörvényeket oktatott¹⁴¹ 1901-ig.¹⁴²

1872-ben a frissen alapított egyetem professzori karában találjuk az ausztriai magánjog rendes tanáraként.¹⁴³ A jogi karnak két ízben dékánja, és egy alkalommal (1880/81) a rektori tisztelet is betöltötte. 1867-től tevékeny tagja volt a városi közgyűlésnek; 1884 és 1886 között polgármester is volt.¹⁴⁴ Jelentős érdemei voltak a Főter dísztérré alakításában, és ő indítványozta például Mátyás király szülőházának emléktáblával történő megjelölését. Szakmai munkássága főként a magánjogra, annak számos részproblémájára, többek között jogforrási kérdéseire¹⁴⁵ koncentrált. Érdeklődött a gazdaság elméleti kérdései iránt is.¹⁴⁶

2. Az elsősorban magyar magánjogot oktató **Kolosváry Sándor** (1840–1922) munkásságában a jogtörténet kiemelkedően fontos szerepet töltött be. 1860-ban a nagyszebeni jogakadémia rendes hallgatója lett. Amikor Marosvásárhelyen megkezdtek a jogi előadásokat, az 1861/62. tanévet itt folytatta. Egyik neves tanára Dósa Elek volt. 1862 őszétől a pesti egyetem jogi fakultásának hallgatója lett, e tanulmányait 1866-ban fejezte be.

¹⁴⁰ SZABÓ 1996. 116.

¹⁴¹ Budapesti Közlöny 5 (1871) október 15. 5235.

¹⁴² *Emlékönyv* 1906. 70.

¹⁴³ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

¹⁴⁴ GAAL 2016a. 42–45.

¹⁴⁵ *Az általános polgári törvénykönyv, mint az jelenleg Erdélyben érvényes, minden a legújabb időig megjelent és még hatályban levő utólagos rendeletekkel, felvilágosító és utasító jegyzetekkel.* Kolozsvár, 1865; *Adalék a jogforrások elméletéhez.* Jogtudományi Közlöny 10 (1875) 381–383., 389–391.

¹⁴⁶ *Gazdasági jogisme. A gazdasági tanintézetek növendékei és a mezői gazdák szükségletéhez alkalmazva.* Kolozsvár, 1878; *A gazdasági értékekről.* Kolozsvár, 1880.

1867-ben az erdélyi főkonzisztórium kinevezte a kolozsvári református kollégium jogi tanfolyamának tanárává, majd pedig rendes jogtanárává.¹⁴⁷ Itt működött 1869-ig, akkor a felekezeti jogakadémiák megszűntével a Kolozsváron működő királyi jogakadémiához nyert kinevezést a magyar magánjog és közjog, valamint a bölceleti jog rendkívüli tanárává.¹⁴⁸ Egy év múlva, magántanári képesítése után, rendes tanár (1870-ben a pesti egyetemen nyerte el magyar magánjogból a *venia legendi*-t).¹⁴⁹ 1872-ben a kolozsvári egyetemen a magyar magánjog és a bányajog rendes tanárává nevezték ki.¹⁵⁰ Itt működött 1910-ig, nyugdíjazásáig. Az 1910. május 13-án kelt uralkodói elhatározással magyar királyi udvari tanácsosi címmel tüntették ki.¹⁵¹

Felvette előadási tárgyai közé a külön előadott protestáns egyházjogot is. A jogi karnak két ízben dékánja, 1888/89-ben pedig az egyetem rektora volt. Az MTA 1892-ben levelező tagjai közé választotta. Évekig volt az Erdélyi Református Főkonzisztórium titkára, majd az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának tagja. A kolozs–kalotai egyházmegye közgyűléseinek tagja és az erdélyi református házassági főtörvényszéknek bírója is volt. 1896-ban megszűnt e téren működni. Munkássága meghatározóan jogtörténeti vonatkozásúnak mondható. Fontos munkákat írt az egyházjog témakörében is; legjelentősebb művei azonban az Óvári Kelemennel közösen gondozott jogtörténeti forráskiadványok: a helyhatósági jogszabályok forrásgyűjteménye,¹⁵² a híres-nevezetes *Tripartitum*,¹⁵³ valamint a strukturáltan szerkesztett erdélyi jogforrások.¹⁵⁴ Mindkét szerző a törvényhatóságok jogforrásait közreadó kiadványuk előszavában hangot ad a komplexitásra törekvő történelemszemléletének: „A nemzet szellemére ható és sorsát irányító politikai események szerves összefüggésének és egymásból való fejlődésének kifürkészése: nagy és lélekemelő munkája ugyan a történet tudósoknak, de szerény nézetünk szerint nem hiány nélkül való egész az mind addig, a míg a szellemi és társadalmi életnek minden nyilvánulásai: a vallás,

¹⁴⁷ Budapesti Közlöny 1 (1867) augusztus 7. 1343.

¹⁴⁸ Magyar Polgár 3 (1869) január 17. 31.

¹⁴⁹ Budapesti Közlöny 4 (1870) március 24. 1163.

¹⁵⁰ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

¹⁵¹ ÁMÁN 2020b 387.

¹⁵² *Corpus statutorum Hungariae municipalium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, I–VIII.* Budapest, 1885–1890.

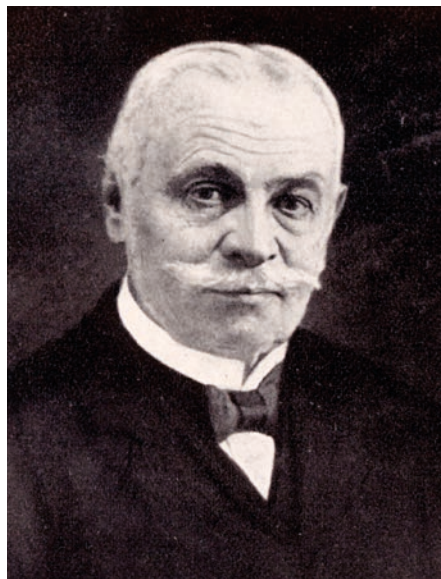
¹⁵³ *Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után.* Budapest, 1897.

¹⁵⁴ *Az erdélyi Approbata és Compilatae Constitutiones törvénykönyvek jegyzetekkel ellátott sajtó alá rendezése.* Budapest, 1896; *Az erdélyi Articuli novellares et provisionales magyar nyelvre fordítása.* Budapest, 1896; *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1540–1848. évi erdélyi törvények.* Fordították és utalásokkal ellátták. Budapest, 1900.

erkölcs, nyelv, tudomány, művészet, ipar, gazdaság és jog stb. fejlődésének phásisai, az érintett eseményekkel kapcsolatban fel nem öleltetnek.”

31. kép Farkas Lajos (1841–1921),
a római jog professzora (1873–1915)

32. kép Kolosváry Sándor (1840–1922),
a magyar magánjog professzora
(1872–1910)

3. Kimagasló szakmai tekintélynek számított a századfordulón az osztrák magánjogot (is) oktató **Grosschmid Béni** (1851–1938), az MTA levelező tagja (1901). Kevésbé ismert, hogy Márai Sándor írónak apai nagybátyja volt, aki így örökölte meg alakját: „Mint a gondolkodásban, az életben is külön mértéke volt, étkezése, szórakozásai, életmódja, apró szokásai, mindez eltéveszthetetlenül őt hirdette. Egyszer megkínálták az igazságügy-miniszteri tárcával, de nem fogadta el; sokkal később azt mondta, hogy aki független tanár, ne akarjon miniszter lenni, mert a ’miniszter’ szolgál, akit az urak kedvük szerint elküldhetnek... Korlátlan ember volt, a maga belső törvényei szerint élt, a maga módján fegyelmezett, de a társadalmi megegyezésektől szabadon és függetlenül...”¹⁵⁵

Jogi tanulmányait Bécsben végezte.¹⁵⁶ 1872-ben a köteles részről írt munkájával, amely szakmai körökben feltűnést keltett, elnyerte az

¹⁵⁵ MÁRAI 2003. 97–98.

¹⁵⁶ PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 74.

MTA Sztrókay-díját. Rövid ideig bírósági és igazságügyi minisztériumi szolgálatban állott. 1882 és 1885 között a nagyváradi jogakadémián tanár (polgári törvénykezés, majd kereskedelmi és váltójog), közben 1882-ben budapesti egyetemi magántanár (magánjog) volt. Kolozsvárott csak néhány évig tanított (1887–1890), osztrák magánjogot. 1890 nyarán kinevezték a fővárosi egyetem magyar magánjogi tanszékére,¹⁵⁷ ahol 1928-ig a magyar magánjog tanára lett.¹⁵⁸ A polgári házassági törvény (1894) egyik megalkotója.¹⁵⁹ A törvények előkészítése terén kifejtett működésének elismeréséül 1899-ben a magyar királyi udvari tanácsosi címet kapta. Főműve kétségtelenül a *Fejezetek a kötelmi jogunk köréből* című, több kiadást is megért kétkötetes műve, amely iránymutató a magyar magánjog fejlődési irányát, felfogását tekintve.¹⁶⁰ A kortárs német jog szellemi befolyása elleni védekezés jegyében támadta a polgári törvénykönyv hivatalos, Teleszky-féle tervezetét. Finom dogmatikai elemzése, Közép-Európában úttörő tudományos rendszerezései az 'igazságosság' követelményének érvényesítését célozták a tételes jogban,¹⁶¹ de foglalkozott történeti jogösszehasonlítással¹⁶² is. Műveinek jelentékeny részét Zsögöd Benő néven írta. Nemesi családi nevét egyetemi hallgató korában változtatta Zsögödre, de 1904-től ismét a Grosschmid nevet használta.

4. Az osztrák mellett a magyar magánjogot is gondozta **Kolosváry Bálint** (1875–1954). Édesapjához, a már említett Kolosváry Sándorhoz hasonlóan ő is az MTA tagja (1922-től levelező, 1934-től rendes). Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte, 1897-ben avatták *sub auspiciis Regis* jogtudományi doktorrá.¹⁶³ Berlinben¹⁶⁴ és Párizsban¹⁶⁵ is tanult, majd rövid ideig az Igazságügyi Minisztériumban teljesített szolgálatot. A magyar magánjog tárgyköréből 1901-ben szerezte meg egyetemi magántanári képesítését.¹⁶⁶ 1899–1900-ban a kassai jogakadémián tanított, mint a magyar és osztrák magánjog rendkívüli, 1901 és 1906 között pedig nyilvános rendes tanára.¹⁶⁷

¹⁵⁷ Budapesti Közlöny 24 (1890) július 19. 1.

¹⁵⁸ ECKHART 1936. 655.

¹⁵⁹ *A házassági törvény, I–II.* Budapest, 1898–1901.

¹⁶⁰ GÖRÖG 2020. 231.

¹⁶¹ *Öröklött és szerzett vagyon.* Budapest, 1879; *Magánjogi tanulmányok, I–II.* Budapest, 1901; *Magánjogi előadások. Jogszabálytan, I–II.* Budapest, 1905.

¹⁶² *Werbőczy és az angol jog.* Budapest, 1928.

¹⁶³ Budapesti Közlöny 31 (1897) január 8. 1.

¹⁶⁴ SZÖGI 2001. 122.

¹⁶⁵ SZÖGI–VARGA 2018. 46.

¹⁶⁶ Budapesti Közlöny 35 (1901) augusztus 13. 1.

¹⁶⁷ Hivatalos Közlöny 9 (1901) 585.

1906-ban a kolozsvári egyetemre került előbb rendkívüli,¹⁶⁸ majd 1909-től nyilvános rendes tanárként,¹⁶⁹ s apja nyugalomba vonulása után annak örökébe lépett a katedrán. Az osztrák jogtól való távolodás igénye ebben a korban érezhetően felerősödött; ennek is hatása lehetett arra, hogy az ausztriai magánjogot dominánsan gondozó Haller Károly utódként Kolosváry Bálint 1911-től teljesen átváltott a magyar magánjogra.¹⁷⁰

Az 1919-ben esedékes dékán- és rektorválasztásokat a román megszállás által okozott rendkívüli körülményekre tekintettel tartották meg, s hogy a jogi képviselőt maradéktalanul ellátó személy kerülhessen az intézmény élére, Kolosváry Bálintot választották rektorrá. 1921-től Szegeden találjuk, ahol a magyar magánjog tanszékét kapta. Az 1926/27. tanévben a kar dékánja volt. 1928 és 1947 között a pesti egyetemen adta elő a magyar magánjogot.¹⁷¹ Szegedi évei alatt társszerkesztője volt az *Acta Juridica et Politica* c. periodikának. Tagja a Magyar Jogászegyletnek, választmányi tagja a Magyar Pszichológiai Társaságnak, alelnöke a Magyar Társadalomtudományi Társaságnak és aktív közreműködője a szegedi Dugonics Társaságnak. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületben 1914-től választmányi tag, a Dunamelléki Református Egyházkerületnek tanácsbírája volt.

Tudományos munkássága a magyar magánjog széles részét ölelte fel,¹⁷² legmaradandóbbat főként a házassági és öröklési jog terén fejtett ki,¹⁷³ s az osztrák joggal is foglalkozott. Mint a gyakorlatias oktatás egyik propagálója, több esetgyűjteményt¹⁷⁴ állított össze a magyar magánjogból az egyetemi hallgatók számára. Részt vett a Szladits Károly szerkesztette *Magyar magánjog* c. kézikönyv¹⁷⁵ megírásában is. Tanítványai tanulmánykötetet adtak ki tiszteletére.¹⁷⁶

5. A magánjogászok sorát Kolozsvárott az a **Menyhárh Gáspár** (1868–1940) zárja, aki Szegeden az ide települt egyetem első rektora lett. Szakmai pályáját ügyvédként kezdte (1895–1911) Kolozsvárott, ahol 1898-ban

¹⁶⁸ Budapesti Közlöny 40 (1906) szeptember 12. 1.

¹⁶⁹ Budapesti Közlöny 43 (1909) február 12. 1.

¹⁷⁰ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 34–35.

¹⁷¹ Hivatalos Közlöny 36 (1928) 264.

¹⁷² FARKAS 2020. 402.

¹⁷³ *A közszerelemény biztosítása*. Budapest, 1899; *A szerzeményi közösség a házassági vagyoni jog rendszerében*. Bp., 1900; *Az anya és a törvénytelen gyermek jogállása a Polgári Törvénykönyv tervezetében*. Budapest, 1901; *A magyar öröklési jog fejlődésének története*. Budapest, 1902.

¹⁷⁴ *Esetgyűjtemény. Kézikönyvül magánjogi praktikumok számára*. Budapest, 1909, 51944.

¹⁷⁵ *A dologi jog általános tanai*. In: A magyar magánjog V. Dologi jog. Szerk. Szladits Károly. Budapest, 1942.

¹⁷⁶ *Emlékkönyv Kolosváry Bálint Dr. jogtanári működésének negyvenedik évfordulójára*. Budapest, 1939.

egyetemi magántanári habilitációt szerzett az ausztriai magánjogból.¹⁷⁷ 1911-től ugyanott,¹⁷⁸ majd Szegeden 1939-ig a magyar magánjog nyilvános rendes tanára. A Budapestre ideiglenesen átköltözött egyetemen a kar dékánja volt (1919–1921), majd a már Szegeden működő fakultásnak is egy ízben (1927/28). Tagja a Felsőháznak (1929–1932),¹⁷⁹ a szegedi Dugonics Társaságnak és a szintén szegedi Mikes Irodalmi Társaságnak. Elsősorban az osztrák magánjog,¹⁸⁰ továbbá a családjog¹⁸¹ és a kötelmi jog¹⁸² területén jelentetett meg fontos tanulmányokat. Ez nem jelentette azt, hogy a családjogi intézmények mellett ne elemezte volna a dologi jog egyes intézményeit (pl. elbirtoklás sajátosságai vagy a telekkönyvi rendtartás egyes szabályai).¹⁸³ 1936-tól szerkesztette a *Jog* című folyóiratot. Munkássága elismeréséül 1937-ben az MTA levelező tagjává választotta, a kortársai 1938-ban emlékkönyvvel tisztelegtek előtte 40 évi tudományos és 28 évi tanári működése alkalmából.

2.2. *Polgári perjog*

1. A kodifikált magyar polgári perjog alapjait lerakó **Plósz Sándor** (1846–1925) nyitotta meg az eljárásjogot előadó professzorok sorát. Jogi tanulmányait Bécsben kezdte,¹⁸⁴ és Pesten fejezte be 1866-ban. 1868-ban szerzett jogtudományi doktorátust. Ennek birtokában előbb közügyvédi, 1869-ben váltóügyvédi oklevelet kapott. 1867 novemberétől tollnok a pesti törvényszéken, 1871-től a lipótvárosi egyesbíróság helyettes bírója, 1872-től bíró a pesti királyi törvényszéknél. 1872-ben a kolozsvári egyetemre kapott tanári kinevezést,¹⁸⁵ ahol 1881-ig a polgári törvénykezés, valamint a váltó- és kereskedelmi jog¹⁸⁶ rendes tanára. 1881-ben került a pesti egyetemre,¹⁸⁷ ahol 1924-ig ugyanezeket a tárgyakat gondozta. 1894-ben igazságügyi minisztériumi államtitkárrá nevezték ki, majd politikai közszereplést is vállalt: 1895-től Baja országgyűlési képviselője lett. Legmagasabb közjogi funkciójaként

¹⁷⁷ Budapesti Közlöny 32 (1898) április 23. 9.

¹⁷⁸ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 49.

¹⁷⁹ UJVÁRY 1991. 61.

¹⁸⁰ *Az elbirtoklás az osztrák általános polgári törvénykönyv alapján*. Kolozsvár, 1910; *Az atyasági keresetről az osztrák polgári törvénykönyvben*. Kolozsvár, 1912; *Az osztrák általános polgári törvénykönyv magyarázata, I–II*. Budapest, 1914.

¹⁸¹ *Az örökösi jog*. Kolozsvár, 1894; *A családfenntartás elve legújabb jogunkban* (1938, akadémiai székfoglaló). In: Acta Jur. et Pol. Szeged, 1941., Tom. 15., fasc. 3.

¹⁸² *Elévülés és záros határidő*. Kolozsvár, 1917; *Kötelmi jog. Egyetemi tankönyv*. Budapest, 1918.

¹⁸³ HOMOKI-NAGY 2020. 495.

¹⁸⁴ SZÖGI-KISS 2003. 192.

¹⁸⁵ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

¹⁸⁶ *A magyar váltójog kézikönyve*. Budapest, 1895.

¹⁸⁷ Budapesti Közlöny 15 (1881) július 23. 2.

az igazságügy-miniszteri tiszttel említendő 1899 és 1905 között.¹⁸⁸ 1914-ben főrendiházi taggá vált.

33. kép Menyhárh Gáspár (1868–1940), az ausztriai, majd magyar magánjog professzora (1911–1939)

34. kép Plósz Sándor (1846–1925), a magyar polgári perjog professzora (1872–1881)

A kormány megbízásából már 1885-ben kidolgozta a polgári perrendtartás tervezetét,¹⁸⁹ s még további törvény-előkészítéssel is foglalkozott.¹⁹⁰ Nevéhez fűződnek a sommás eljárásról szóló törvény több rendbeli javaslatai, valamint a házassági ügyekben követendő eljárás tervezete. A bűnvádi perrendtartásról szóló törvény (1896. évi XXXIII. tc.) életbe léptetésének munkájában fáradhatatlan buzgalommal vett részt, elnökölt az 1899 májusától 1900 februárjáig ülésező szaktanácskozásokon, és nagy része volt az életbe léptetés alkalmából megjelent 14 rendelet szerkesztésében (a királyi ügyészség, az ügyészségi megbízottak, a nyomozóhatóságok, valamint a csendőrség részére kiadott utasítások és a büntető ügyviteli szabályok). Azonban szerteágazó munkásságának¹⁹¹ legkimagaslóbb eredménye mindenképpen

¹⁸⁸ ANTAL 2018. 36–37., 58–59.

¹⁸⁹ *A magyar polgári perrendtartás tervezete*. Budapest, 1885.

¹⁹⁰ SZIVÓS 2020. 553.

¹⁹¹ *Plósz Sándor összegyűjtött dolgozatai*. Budapest, 1927.

a magyar polgári perrendtartásról szóló törvény kodifikációja (1911: I. tc.). Az MTA-nak 1884-től levelező, 1894-től rendes tagja volt.

2. Szintén a polgári törvénykezési jog professzora volt **Jancsó György** (1853–1911). Jogi tanulmányait az eperjesi jogakadémián kezdte, majd 1875-től a pesti egyetemen folytatta, ahol előbb (1877) államtudományi, majd (1879) jogtudományi doktori oklevelet, egy évvel később ügyvédi képesítést is szerzett. 1875-től különböző bíróságokon teljesített szolgálatot, előbb joggyakornoki, majd (segéd)fogalmazói munkakörben; 1887-ben a királyi kúriához került tanácsjegyzőnek, két és fél évi szolgálat után pedig a Pest vidéki királyi törvényszék bírójává nevezték ki. 1890 márciusában nyert egyetemi magántanári képesítést magyar magánjogból,¹⁹² és 1891-ben kapott kinevezést a kolozsvári egyetemre rendes tanárként a polgári peres és peren kívüli törvénykezési jog tanszékére.¹⁹³ Töltött be dékáni (1893/94) és rektori (1908/09) tiszteket is. Szakmai munkássága nem merült ki a polgári perjog¹⁹⁴ témáiban, hanem az anyagi magánjog,¹⁹⁵ főként a házassági vagyoni jog¹⁹⁶ kérdései foglalkoztatták.¹⁹⁷

3. A kolozsvári polgári perjogászok sorát **Tóth Károly** (1876–1928) zárja. Jogi diplomájának megszerzése után külföldi tanulmányutat tett, hazatérve bírósági szolgálatba lépett, 1905 és 1913 között debreceni jogakadémiai tanár, miközben (1912) a pesti egyetemen magántanári képesítést szerzett polgári perjogból.¹⁹⁸ A kolozsvári egyetemre 1913-ban kapott kinevezést,¹⁹⁹ majd követte a tanári kart Szegedre. Mint sokan a perjogászok közül, ő is művelte a kereskedelmi és váltójogot,²⁰⁰ de a polgári perjog²⁰¹ is a tudományos érdeklődésének középpontjában állt. Kutatómunkájából kiemelendő az első- és másodparancsokra épülő elmélete, a törvénykezés magánjogi és állami területre való elhatárolása, a polgári törvénykezés szülőökainak kidolgozása és csoportosítása.²⁰²

¹⁹² Budapesti Közlöny 24 (1890) március 19. 2.

¹⁹³ Budapesti Közlöny 25 (1891) augusztus 6. 3.

¹⁹⁴ *A magyar polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve, I–II.* Budapest, 1915.

¹⁹⁵ *A magyar váltótörvény.* Budapest, 1883; *A magyar kereskedelmi törvény.* Budapest, 1885.

¹⁹⁶ *A kézszerzeményi jog.* Budapest, 1882.; *A magyar házassági és házastársi öröklési jog.* Budapest, 1901.

¹⁹⁷ SZABÓ 2020c. 334.

¹⁹⁸ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 331.

¹⁹⁹ Hivatalos Közlöny 21 (1913) 290.

²⁰⁰ *A magánjogi jogvédelem a kereskedelmi jogban.* Debrecen, 1907; *A váltó fogalma.* Budapest, 1905.

²⁰¹ *Polgári törvénykezési jog. Alapismeretek.* Debrecen, 1923.

²⁰² PAKOZDI 2020. 757.

2.3. Kereskedelmi és váltójog

1. A kodifikálatlan magánjog mellett kiemelkedően fontos volt a gazdasági élet jogi szabályozásának hiánypótló funkcióját betöltő kereskedelmi jog oktatása. A polgári törvénykezési jog mellett a kereskedelmi jog oktatását is gondozta **Verseghi Nagy Ferenc** (1852–1928). A kolozsvári egyetemen 1881 és 1890 között a kereskedelmi és váltójog tanára volt. Munkássága elismeréseként 1890-től a budapesti egyetemre nevezték ki,²⁰³ az MTA pedig előbb levelező (1893), majd rendes (1903) tagjai közé választotta. 1909-től a Magyar Jogászegylet elnöke, emellett Magyarország képviselője volt a hágai Nemzetközi Bíróságon. 1879-től levelező tagja a párizsi Összehasonlító Jogtudományi Társaságnak (*Société de législation comparée*). Szakmai pályafutásával párhuzamosan a századforduló környékén a politikai életbe is bekapcsolódott: kereskedelemügyi államtitkár (1900–1902), országgyűlési képviselő (Felsővisó, Kaposvár), s pártalapítási tevékenységet (Országos Alkotmánypárt) is folytatott. Jogászi munkásságáért 1912-ben valóságos belső titkos tanácsosi címet kapott, 1927-ben pedig a Felsőház tagja lett.²⁰⁴

Egyetemi tanulmányait a bécsi és a pesti egyetemeken folytatta, 1875-ben szerzett jogi diplomát Budapesten. 1877-ben kereskedelmi és váltójogból magántanári képesítést nyert a pesti egyetemen.²⁰⁵ 1879-től a nagyváradi jogakadémián oktatott, majd kinevezést kapott a kolozsvári egyetemre, ahol a jogi kar dékáni tisztét is betöltötte (1886/87). Itt választották meg 1889-ben az Erdélyi Római Katolikus Státus képviselőjévé is. 1891-ben a pesti egyetemen vette át a kereskedelmi és váltójogi katedrát.

Jogászként elsősorban a kereskedelmi jog,²⁰⁶ illetve a korszakban részterületeit alkotó váltójog²⁰⁷ és szövetkezeti jog²⁰⁸ adták a fő szakterületét; váltójogi kézikönyvével az MTA Sztrókay-díját nyerte el (1898). Foglalkozott a tengerjog,²⁰⁹ a választójog, a végrehajtás, az értékpapír-részletvétel s az uzsora törvényi szabályozásával is. Közreműködött a szövetkezeti jog és

²⁰³ Fővárosi Lapok 27 (1890) augusztus 24. 1713.

²⁰⁴ FREISSBERGER 1927. II. 145–146.

²⁰⁵ ECKHART 1936. 675.

²⁰⁶ *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra, I–II.* Budapest, 1913.

²⁰⁷ *A magyar váltójog kézikönyve, különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra.* Budapest, 1910; *A nemzetközi váltójogi egyezmény és az ennek alapján alkotott új magyar váltótörvény magyarázata.* Budapest, 1914.

²⁰⁸ *A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény magyarázata.* Bp., 1898; *Törvényjavaslat a szövetkezetekről.* Budapest, 1904; *A szövetkezetek alapelve.* Budapest, 1905.

²⁰⁹ *Törvényjavaslat a tengeri magánjogról.* Budapest, 1894; *Magyar tengerjog* (akadémiai székfoglaló) Budapest, 1894.

a tengeri magánjog törvényjavaslatainak megfogalmazásában. Törvénymagyarázó kommentárokat adott közre egyebek mellett a kereskedelmi (1875: XXXVII.), a végrehajtási (1881: LX.) és az ipari hitelszövetkezeti (1898: XXIII.) törvénycikkekhöz.²¹⁰

2. A kereskedelmi és váltójog professzora volt **Klupathy Antal** (1853–1922) is. Jogi tanulmányait a kassai jogakadémián kezdte, majd a pesti egyetemen szerzett jogi doktorátust (1875), a következő évben pedig az ügyvédi képesítést is megszerezte. 1873-tól három éven át a közmunka és közlekedési minisztériumban fogalmazó-gyakornok volt, utána Kassán kezdett ügyvédi gyakorlatot. 1877-től a kassai jogakadémián kezdett tanítani,²¹¹ s innen került Kolozsvárra, ahol 1894-től a kereskedelmi és váltójog tanára lett,²¹² miután 1877-ben a pesti egyetemen magántanári képesítést nyert. Szakmai munkásságának középpontjában a kereskedelmi jog²¹³ kutatása állt.²¹⁴

3. A kereskedelmi és váltójog utolsó kolozsvári tanára **Kuncz Ödön** (1884–1965) volt. Tudományos munkássága a jogtudomány és üzemgazdaságtan határterületére, a gazdasági és kereskedelmi jogra irányult, közreműködött több hitelügyi és váltótörvény kodifikációjában.²¹⁵ Jogi tanulmányait a kolozsvári egyetemen folytatta, s szerzett *sub auspiciis Regis* jog- és államtudományi doktori oklevelet (1907).²¹⁶ 1908-1909-ben tanulmányúton járt Berlinben, Drezdában és Hamburgban. Hazatérését követően, 1909-től a budapesti kereskedelmi és váltótörvénytörvényosztályon főjegyzőként folytatta a munkát. 1910 és 1913 között a budapesti királyi ítélőtáblán tevékenykedett tanácsjegyzőként, 1913-ban pedig fogalmazó és hiteljogi referens lett az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő osztályán.

Habilitációt 1911-ben Kolozsvárott szerzett; előbb a kereskedelmi jog magántanáráként,²¹⁷ 1914-től pedig mint a kereskedelmi és váltójog nyilvános rendkívüli,²¹⁸ 1916-tól rendes tanáráként oktatott az egyetemen.²¹⁹ 1920 és 1928 között a budapesti tudományegyetem közgazdaság-tudományi

²¹⁰ LABAN CZ 2020. 769.

²¹¹ Budapesti Közlöny 11 (1877) március 20. 2157.

²¹² Budapesti Közlöny 28 (1894) augusztus 28. 1.

²¹³ *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve, I–II.* Budapest, 1904–1906.

²¹⁴ VARGA 2020a. 373.

²¹⁵ VARGA 2020b. 440.

²¹⁶ Hivatalos Közlöny 15 (1907) 1.

²¹⁷ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 407.

²¹⁸ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 261.

²¹⁹ Hivatalos Közlöny 24 (1916) 245.

karán,²²⁰ 1928-tól a nyugdíjazásáig (1949) a jogi karon oktatott kereskedelmi és váltójogot, szintén nyilvános rendes tanárként.²²¹ Foglalkozott a szövetkezetek, korlátolt felelősségű társaságok és részvénytársaságok vagyoni, személyi és szervezeti viszonyait szabályozó joggal, a váltó- és részvényki-bocsátás jogi hátterével, a tisztességtelen versenyt megelőző jogelemekkel, a biztosítási joggal, továbbá a számviteli fegyelmet szavatoló mérlegvalódiság elvével és a könyvszakértői vizsgálat módszertanával.²²² Igazságügyi, valamint pénzügyi minisztériumi felkérésre szakértőként működött közre több jogszabály szövegezésében. Főszerkesztője volt a Gazdasági Jog, szerkesztőbizottsági elnöke a Magyar Szövetkezés és a Hites Könyvvizsgáló c. szaklapoknak. Szerzőként közreműködött a Szladits Károly-féle *Magyar magánjog* (1939) c. monográfia megírásában. Az MTA levelező tagjává választották (1930), de 1949-ben tanácskozó taggá minősítették (le). Akadémiai tagságát csak 1989-ben (posztumusz) állították vissza.

3. Közjog

3.1. Politika

1. A politika nevű diszciplína meglehetősen összetett szakmai struktúrával rendelkezett, egyebek mellett az alkotmányjog tematikája is jórészt ide tartozott. Az első kolozsvári professzora **Concha Győző** (1846–1933) volt. Jogi tanulmányait a pesti egyetemen végezte 1864 és 1869 között, majd bírósági fogalmazóként dolgozott. 1872-től a kolozsvári egyetem rendkívüli,²²³ majd 1874 és 1892 között rendes tanára volt,²²⁴ azután átment a pesti egyetemre, ahol 1928-ig az alkotmány- és közigazgatási jog professzoraként tanított. Kolozsvári éve alatt alkotmányi és közigazgatási politikát, kormányzati és közigazgatástant, valamint alkotmánytant adott elő. 1913 és 1918 között főrendiházi tag lett, 1927-től pedig a Felsőház élethossziglani tagjává nevezték ki.²²⁵ Az MTA levelező (1886), majd rendes (1900) tagja; 1925 és 1929 között az akadémia alelnöke és igazgatósági tagja volt. Szakmai munkássága

²²⁰ Hivatalos Közlöny 29 (1921) 27.

²²¹ Hivatalos Közlöny 36 (1928) 263.

²²² *Alaptörvény-felemelés. Tanulmány a részvénytársasági jog köréből.* Budapest, 1911; *Az osztalékjog és a fiktív osztalék. Tanulmány a részvényjog köréből.* Bp., 1913; *A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata, I–II.* Budapest, 1928–1933; *Küzdelem a gazdasági jogért. Dr. Kunecz Ödön összegyűjtött kisebb dolgozatai.* Budapest, 1939.

²²³ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

²²⁴ Budapesti Közlöny 8 (1874) január 28. 169.

²²⁵ FREISSBERGER 1927. II. 160–161.; UJVÁRY 1991. 52.

a századforduló évtizedeire esett, és elmondható, hogy a politikatudomány és alkotmányelmélet²²⁶ konzervatív felfogású, kiemelkedően színvonalas képviselője volt. Véleményformáló, keresztényi és historikus alapokon nyugvó eszméi erős befolyást gyakoroltak korának közjogi gondolkodására,²²⁷ s az egyik legtöbbet vizsgált hazai jogtudós a közigazgatás-tudomány művelői között.²²⁸

2. A politika következő tanára **Kuncz Ignác** (1841–1903) volt. Ő is (levelező) tagja volt az MTA-nak (1896). Elméleti közjogi munkássága mellett életműve elsősorban az államtudomány jogfilozófiai szempontú művelésében jelentős, nevéhez fűződik a 19. század végi nemzetállam-elmélet leg-részletesebb kidolgozása. A pesti egyetemen szerzett jogtudományi doktori oklevelet (1866). 1866-tól 1873-ig a pécsi jogakadémián oktatott, ezzel párhuzamosan 1868-tól a pesti egyetemen a magyar közjog magántanára lett.²²⁹ 1873-ban a győri,²³⁰ majd 1874-ben a pozsonyi jogakadémiára²³¹ nevezték ki a jog- és államtudomány, az alkotmányjog, a kormányzati politika és a magyar közjog tanárává.²³² 1893 és 1903 között a kolozsvári egyetemen a politika nyilvános rendes tanára volt.²³³

Tudományos munkáiban elsősorban az államszervezet elméleti és módszertani kérdéseivel (államelmélet) és politikatudománnyal foglalkozott. Pályája elején Pauler Tivadar erkölcsöt és jogot szigorúan szétválasztó jogpozitivisták iskoláját, szubjektivisták-racionalisták jogelméleti irányzatát követte. Az 1880-as évektől megjelent állambölcseleti írásaiban már szembeszállt a politikai nemzetnek az egyéntől a társadalmon át az államig ívelő individualista felfogásával, és kidolgozta saját nemzetállam-elméletét. Ebben tagadta az állam társadalmi meghatározottságát, az egyének és társadalmi csoportok államalkotó szerepét. Azt hirdette, hogy az állam sajátos szerkezeti elemekkel (államszervezet, államhatár, államnyelv stb.) rendelkező váz, amelyet a hatalom egyedüli forrása és alánya, az erkölcsi és akarati egységében oszthatatlan, az egyének és azok érdekei fölé helyezett nemzet tölt ki.²³⁴

²²⁶ *Újkori alkotmányok, I–II.* Budapest, 1884–1888; *Politika I. Alkotmánytan.* Budapest, 1895; *Politika II. Közigazgatástan.* Budapest, 1905.

²²⁷ *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik.* Budapest., 1885; *Az állambatalmak megszűlésének elve.* Budapest, 1892; *Hatvan év tudományos mozgalmi közzét, I–II.* Budapest, 1928, 1935.

²²⁸ ANTAL 2020b. 144.

²²⁹ Budapesti Közlöny 2 (1868) május 23. 1487.

²³⁰ Budapesti Közlöny 7 (1873) március 25. 587.

²³¹ ORTVAY 1884. 147.

²³² Budapesti Közlöny 8 (1874) augusztus 15. 1491.

²³³ Hivatalos Közlöny 1 (1893) június 15. 7.

²³⁴ *A nemzetállam tankönyve.* Pozsony, 1888.

Elsősorban a magyar közjoggal²³⁵ s annak részterületeivel²³⁶ foglalkozott; jogfelfogása normativistaként jellemezhető. Érdekelte még a közigazgatási jog,²³⁷ a büntetőjog, a magyar közjog története, s az államelmélet egyetemes múltjával is foglalkozott. Előbbi területen igen értékes volt az ausztriai közigazgatási törvénycikk bírálata,²³⁸ valamint a hazai közigazgatási szakbíróságok létesítésére irányuló kezdeményezése, amely első volt hazánkban.²³⁹

3. Balogh Artúr (1866–1951) is politikát adott elő, s munkássága elismeréseként az MTA a levelező tagjai közé választotta. Pesten szerzett jogtudományi doktori oklevelet. Németországban és Franciaországban is tanult. A budapesti egyetemen 1898-ban magántanári címet nyert.²⁴⁰ A kolozsvári egyetemre 1904-ben nyilvános rendkívüli,²⁴¹ 1906-ban nyilvános rendes tanári kinevezést kapott,²⁴² s ott 1916-ig tanított. Aktívan politizált: Kolozs megye (1926–1927), 1928 és 1937 között rövid megszakítással Udvarhely megye szenátora volt a román parlamentben. 1928-ban a Romániai Magyar Népliga Egyesület elnökévé választották.

Szakmai munkássága az államjog,²⁴³ az alkotmányjog²⁴⁴ területére esett, de kisebbségjogi²⁴⁵ tanulmányokat is írt. Állambölcseleti írásaiiban a Concha Győző nevével fémjelzett szabadelvű politikai irányzathoz közeli álláspontot foglalt el. Termékeny publicista és tankönyvíró volt. Jelentős a két világháború között kifejtett kisebbségjogi munkássága. Történelmi és szociológiai tanulmányai a sokoldalúságát bizonyítják. Több folyóirat (*Az Ellenzék, A Hét, Magyar Géniusz, Pásztortűz, Erdélyi Múzeum, Magyar Kisebbség, Keleti Újság*) munkatársa volt. 1940-ben Magyar Corvin-lánc kitüntetésben részesült.

4. A politikát az általánosabb elnevezésbe – közjog – ágyazottan gondozta Réz Mihály (1878–1921), aki szintén az MTA levelező tagja (1909) volt.

²³⁵ *Az államélet főbb mozzanatai, tekintettel a magyar közjogra.* Pécs, 1870.

²³⁶ *Állami önkormányzat* (akadémiai székfoglaló). Budapest, 1896.

²³⁷ *A közigazgatási bíráskodás.* Jogtudományi Közlöny 13 (1878) 169–171., 193–196., 201–203., 209–211., 228–229., 233–235., 241–242., 249–250., 257–258., 265–268., 274–278., 282–286., 289–290., 306–308., 314–317., 363–366., 370–373.; *A közigazgatás függetlensége a közigazgatási bíráskodásban.* Jogtudományi Közlöny 19 (1884) 49–50.; *Államigazgatási reform.* Pozsony, 1889.

²³⁸ STIPTA 1998b. 359.

²³⁹ STIPTA 2010. 804.

²⁴⁰ Hivatalos Közlöny 6 (1898) 340.

²⁴¹ Hivatalos Közlöny 13 (1905) 13.

²⁴² Hivatalos Közlöny 14 (1906) 289.

²⁴³ *A magyar államjog alaptanai.* Budapest, 1901.

²⁴⁴ *Tanulmányok az alkotmánypolitika köréből.* Budapest, 1895; *A törvényhozó hatalom.* Budapest, 1899.

²⁴⁵ *Les Droits des Minorités et la Défense de Droits en Roumanie.* Genève, 1925.

Az egyetemet Kolozsvárott és Budapesten végezte, majd 1897-ben fél évig Berlinben tanult.²⁴⁶ 1901-től jogabíróként működött Dicsőszentmártonban, utána tanári pályára lépett. Előbb (1907) az eperjesi jogakadémián tanított, s miután 1910-ben Kolozsvárott megszerezte a magántanári képesítést,²⁴⁷ 1913-tól ugyanott, az egyetemen kapott katedrát.²⁴⁸ 1921-ben a Népszövetség főtitkára mellett szervezett magyar titkárságot vezetett. Erősen konzervatív karakterű szakmai munkásságában domináltak a kiegyezéssel²⁴⁹ kapcsolatos közjogi témák, de általánosabb történelemfilozófiai kérdések is foglalkoztatták. Fontos írásai jelentek meg a Filozófiai Társaság Közleményeiben,²⁵⁰ valamint a Budapesti Szemlében.²⁵¹

5. **Szandtner Pál** (1884–1963) zárja a 'politikuskok' sorát Kolozsvárott. Pályáját a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban kezdte. 1911-ben a nagyváradi jogakadémia közjogi és politikai tanszékére kapott meghívást. 1915–1916-ban az akadémia dékánja volt. 1917-ben a kolozsvári egyetemen a közjog,²⁵² 1921-től Szegeden a politika nyilvános rendes tanára.²⁵³ 1928-tól a budapesti egyetemen volt a politikatan professzora.²⁵⁴ Életútjának kiemelkedő, egyben kivételes vonása, hogy a hallgatói élet szociális viszonyainak javításán mindenkinél többen fáradozott. Mint a Főiskolai Tanulmányi és Pályaválasztási Intézet, valamint a Diákjóléti és Diákvédő Iroda vezetője évtizedeken át foglalkozott az egyetemi ifjúság szociális kérdéseivel. Az egyetem érdekében kifejtett sokirányú tevékenysége kevesebb időt engedett tudományos alkotómunkája kibontakozására.²⁵⁵ Szakmai munkássága nem szorítkozott pusztán az államelméletre,²⁵⁶ hanem az említett, szociális problémák megoldási alternatíváinak²⁵⁷ is sok figyelmet szentelt.

²⁴⁶ SZÖGI 2001. 123.

²⁴⁷ Hivatalos Közlöny 18 (1910) 115.

²⁴⁸ Hivatalos Közlöny 21 (1913) 374.

²⁴⁹ *Magyarország és Ausztria közjogi viszonya*. Budapest, 1910.

²⁵⁰ *Imperializmus és liberalizmus*. In: Magyar Filozófiai Társaság Közleményei 3 (1903) Tom. 9. 18–29.; *Az uralom elve a családban*. Magyar Filozófiai Társaság Közleményei 4 (1904) Tom. 11. 40–47.

²⁵¹ *Gróf Dessewffy Aurél*. Budapesti Szemle 49 (1905) Tom. 124. vol. 347. 177–188.; vol. 348. 367–388.

²⁵² Hivatalos Közlöny 25 (1917) 46.

²⁵³ Hivatalos Közlöny 29 (1921) 291.

²⁵⁴ Hivatalos Közlöny 37 (1929) 4.

²⁵⁵ RÉVÉSZ 2020. 698.

²⁵⁶ *Az alattvalói engedelmisség problémája. Tanulmány a politikáról*. Nagyvárad, 1914; *A magyar közjog vázlatla*. Kolozsvár, 1918; *Politika*. Budapest, 1931.

²⁵⁷ *A magyar főiskolai ifjúság válsága*. Szeged, 1926; *Az értelmiségi magyar ifjúság jövője*. Budapest, 1931; *Az egyetemi ifjúság tanulmányai és szociális helyzete és az egyetemi reform*. Budapest, 1937.

35. kép Concha Győző (1846–1933), az alkotmány- és közigazgatási jog professzora (1872–1892)

36. kép Szandtner Pál (1884–1963), a magyar közjog, majd politika professzora (1917–1928)

3.2. Büntetőjog, büntető perjog

1. A büntetőjog első tanára **Groisz Gusztáv** (1840–1899) volt. Jogi tanulmányait a nagyszombati jogakadémián kezdte, annak elvégzése után pedig kinevezték az erdélyi Királyi Főkörmányszékhez fogalmazó gyakornoknak. 1863-ban a királyi Kolozsvári Jogakadémiára került a büntetőjog és a polgári törvénykezés tanárának.²⁵⁸ 1866-ban szerzett jogi doktorátust, 1872-ben pedig ő lett Kolozsvárott az egyetemen a büntetőjog első rendes tanára.²⁵⁹ Kétszer dékánná, egy ízben (1876/77) rektorra²⁶⁰ választották.

Élénk közéleti tevékenységet folytatott. 1866-tól tagja volt az Erdélyi Római Katolikus Státusnak és az igazgatótanácsnak, kolozsvári egyházi főgondnok, a Szent Ferenciek erdélyrészi tartományának főszindikusa volt. A kolozsvári nemzeti színháznál intendánsként is működött. A kolozsvári Máttyás-szobor felállítására kiírt pályázat bíráló bizottságának egyik tagja.

²⁵⁸ Politikai Ujdonságok 9 (1863) november 19. 547.

²⁵⁹ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

²⁶⁰ *Minő előnye van a laicus-elem befolyásának a büntető igazságszolgáltatásban, különösen pedig, minő értékkel bír az esküdtszéki intézmény és kívánatos-e annak meghonosítása Magyarországon* (rektori székfoglaló). Kolozsvár, 1877.

A Kolozsvári Atlétikai Club (KAC) becsületbíróságának tagja, 1896-tól Kolozsvár II. kerületének országgyűlési képviselője szabadelvű párti programmal. Ugyanebben az évben miniszteri tanácsosi címet kapott.²⁶¹ Szakmai munkássága a büntetőjog mellett az eljárásjogok²⁶² művelésére is kiterjedt. 1890-ben a kormány küldöttként részt vett a szentpétervári börtönügyi kongresszuson.

2. Mind az anyagi, mind az eljárásjogot gondozta **Lukáts Adolf** (1848–1924) is. Oktatói pályáját a pécsi jogakadémián kezdte (1875–1894), s miután 1878-ban a budapesti egyetemen magántanári képesítést nyert büntetőjogból,²⁶³ 1891-ben kinevezték a pécsi ítélőtáblához, 1894-ben pedig Kolozsvárra a büntetőjog nyilvános rendes tanárának.²⁶⁴ 1921-ben követte a kart Szegedre, ahol 1924-ig tanított. Több ízben volt dékán, s a rektori székbe is eljutott (1916/17). Kutatási területe az anyagi büntetőjog mellett főként a büntető eljárásjog kérdéseinek²⁶⁵ vizsgálatára irányult. Főként kolozsvári évei alatt írt a bűnvádi perrendtartás egyes szakaszairól.²⁶⁶

3. A magyar büntetőjog tudományának kiemelkedő alakja volt **Finkey Ferenc** (1870–1949). A sárospataki jogakadémián kezdett, az utolsó fél-évet azonban már a kolozsvári egyetemen fejezte be, és kitüntetéses jogi doktorátust is ott szerzett (1892). Ezután 1893-tól a sárospataki jogakadémián büntetőjogot és jogbölcseletet tanított. 1912-től a kolozsvári egyetem büntető eljárásjogi,²⁶⁷ 1915-től a pozsonyi egyetem büntetőjogi,²⁶⁸ 1921 és 1923 között a szegedi egyetem büntetőjogi tanáráként oktatott.²⁶⁹ Az MTA előbb levelező (1908), majd rendes (1929), utóbb tiszteletbeli (1938) tagjává választotta. Gyakorló jogászi pályája is jelentős volt. 1923 és 1930 között koronaügyész-helyettes, 1930-tól kúriai tanácselnök, majd 1935-től 1940-ig – nyugalomba vonulásáig – koronaügyész. 1939-ben a Felsőház

²⁶¹ Budapesti Közlöny 30 (1896) október 8. 1.

²⁶² *Magyar polgári törvénykezési rendtartás (1868. évi LIV. tc. felvilágosító és utasító jegyzetekkel)*. Kolozsvár, 1870.

²⁶³ ECKHART 1936. 676.

²⁶⁴ Hivatalos Közlöny 2 (1894) 214.

²⁶⁵ *A vádalárbelyezés, a közvetlen idézés és a főtárgyalás*. Kolozsvár, 1905; *Az esküdtbíróság. A főtárgyalás befejező része*. Budapest, 1910; *A fiatalokriak bíróságáról*. Kolozsvár, 1913.

²⁶⁶ HUSSEIN 2020. 470.

²⁶⁷ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 235.

²⁶⁸ Hivatalos Közlöny 23 (1915) 360.

²⁶⁹ Hivatalos Közlöny 29 (1921) 291.

tagjává nevezték ki.²⁷⁰ Szakmai munkássága az anyagi büntetőjog²⁷¹ mellett a büntető eljárásjog²⁷² volt, de szakterületének történeti előzményei²⁷³ és a fiatalok szempontjai²⁷⁴ is élenként foglalkoztatták. A büntetőjogi dogmatika területén Karl Binding, a kriminológiai kérdésekben Franz v. Liszt követője volt. Egyik megalapozója volt a modern magyar büntetés-végrehajtási jognak, szemléletében a humánus, liberális irányzatot követte.

3.3. Közigazgatási jog és pénzügyi jog

1. A közjog és a közigazgatási jog tanára volt **Korbuly Imre** (1844–1876). A pesti egyetemen volt joghallgató. Tanulmányai végeztével 1868-ban a győri jogakadémiára kapott kinevezést (tanársegéd és könyvtárnok), s hamarosan (1869) helyettes rendkívüli tanárrá, fél év múlva pedig – a doktori fok elnyerése után – a pozsonyi jogakadémián kapott katedrát (magyar közjog és jogtörténelem), továbbá a közigazgatási és pénzügyi törvényisme előbb helyettes rendkívüli, 1870-től a közjog rendkívüli tanárává neveztetett ki.²⁷⁵ A kolozsvári egyetemen a közjog és közigazgatási jog első rendes tanára lett.²⁷⁶ Fiatalon, 1876. március 5-én hunyt el Budapesten. Ifjúkorában leginkább egyházi költeményeket írt. Szakmai munkásságában a közjogi intézmények²⁷⁷ elemzésére fektetett nagy hangsúlyt, de a történeti érdeklődése²⁷⁸ is élenk volt.

2. A közjog mellett a közigazgatási jogot és a pénzügyi jogot is gondozta **Torma Károly** (1829–1897). A kolozsvári líceumban tanult jogot. A szabadságharc bukása után közjoggal és régészettel is foglalkozott. 1857-ben látogatta meg csicsókeresztúri birtokán Theodor Mommsen, a híres

²⁷⁰ HAEFFLER 1940. 437–438.; UJVÁRY 1991. 55.

²⁷¹ *Büntetőjogi problémák* (MTA Jogtudományi Bizottságának kiadványsorozata, 4.). Budapest, 1933; *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. Budapest, 1908; *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1914.

²⁷² *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, 1916.

²⁷³ *A magyar büntetőjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete, 1619–1914*. Sárospatak, 1948 (A Jogászok a Kultúráért Alapítvány Kiadványa, 2000).

²⁷⁴ *A fiatalok büntetőjoga Észak-Amerikában*. Budapest, 1913.

²⁷⁵ ORTVAY 1884. 146.

²⁷⁶ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

²⁷⁷ *Magyarország közjoga illetőleg a magyar államjog rendszere*. Budapest, 1884; *A báni méltóság, tekintettel a horvát-, dalmát- és tótországi, nem különben a szörényi, bosnyákországi, macsó, sói, ozorai, bronchi, kruchoi, bolgárországi, nándorfjebérvári, zrebarniki, jajczai, szabácsi és szerémi bánóságok történelmi és közjogi viszonyaira*. Pest, 1868.

²⁷⁸ *Magyarország közjoga. Magyar államjog. Tekintettel a történeti fejlődésre különösen pedig az 1848-ik és legújabb törvényeink által eszközölt átalakításokra*. Budapest, 1871.

német római jogász és ókortörténész, midőn a berlini tudományos akadémia megbízásából Erdélybe utazott. Tormát az MTA 1861-ben levelező, 1881-ben rendes tagjává választotta.

A kolozsvári egyetemen Torma 1877-ben lett a közjog tanára,²⁷⁹ de 1878-tól már a budapesti egyetemen oktatott régészetet.²⁸⁰ Feltárta Aquincum romjait, megalapította az Aquincumi Múzeumot. Másfelől Dácia kutatásával és leírásával is foglalkozott. 1887-ben nyugdíjazták, ezután Rómába költözött. A Történelmi Társulat választmányának, a bécsi régészeti bizottságnak és a római archeológiai intézetnek is tagja volt. Főmunkatársként vett részt Mommsen Dacia epigraphiájának összeállításában. Erős történelmi érdeklődése²⁸¹ miatt legfontosabb munkái a régészet szakterületén²⁸² kaptak publicitást.

3. Közjogot, közigazgatási jogot tanított **Lindner Gusztáv** (1836–1909), akinek szakmai érdeklődése azonban erősen jogtörténelmi karakterű volt. A nagyszebeni jogakadémián, később a bécsi egyetemen folytatta tanulmányait, ahol jogi doktorátust is szerzett (1859). Ezután ügyvéd lett, 1869-ben pedig országgyűlési képviselővé választották. 1870-ben ismét Nagyszebenbe került, ahol kilenc éven át a jogakadémia tanára és igazgatója volt.²⁸³ A kolozsvári egyetemnek 1879 és 1901 között rendes tanára,²⁸⁴ két ízben a jogi kar dékánjává választották. Bár a tételes közjog tanára volt, ebbéli szakmai aktivitása talán csak a tűzbiztonsággal kapcsolatban álló dolgozataiban²⁸⁵ manifesztálódott. Tudományos munkássága erősen történelmi jellegű. Kiemelkedőek azon írásai, amelyek az erdélyi szászok jogforrásainak értékelésével, a történelmi gyökerek, viszonyok feltárásával álltak kapcsolatban.²⁸⁶

4. A közjog, közigazgatási jog professzora volt **Nagy Ernő** (1853–1921) is. Tanulmányait a budapesti jogi karon végezte, ahol jogi doktorátust is szerzett (1877). Ezután állami ösztöndíjjal fél-fél évet a lipcsei és a berlini

²⁷⁹ Budapesti Közlöny 11 (1877) január 16. 345.

²⁸⁰ Budapesti Közlöny 12 (1878) december 29. 9493.

²⁸¹ *Késmárki Tököly Imre naplója 1676–1678. évekből*. Pest, 1866; *Okmányok az 1607. és 1608. évek történetéhez*. Pest, 1867.

²⁸² *Dacia filozofia a rómaiak alatt*. Kolozsvár, 1863; *A limes dacicus felső része* (Értekezések a Tört. Tudományok Köréből IX.). Bp., 1880; *Inscripfen aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior*. Wien, 1882.

²⁸³ Budapesti Közlöny 4 (1870) augusztus 30. 3839.

²⁸⁴ Budapesti Közlöny 13 (1879) május 16. 3847.; ÁMÁN 2021. 73–85.

²⁸⁵ *Das Feuerlöschwesen der kön. fr. Stadt Hermannstadt*. Hermannstadt, 1875; *Az építkezési és tűzrendészeti, valamint tűzbiztosítási ügynek reformja Magyarországon*. Budapest, 1877; *Das Feuer. Eine culturhistorische Studie*. Brünn, 1881.

²⁸⁶ *Az Altenburger-féle codex nagyszebeni kéziratának szövegkinyomtatása*. Kolozsvár, 1885; *A sváb-tükör az erdélyi szászoknál*. Kolozsvár, 1894.

egyetemen tanult,²⁸⁷ majd másfél évet a párizsi egyetemen töltött.²⁸⁸ Párizsi tartózkodása alatt a Société de l'Enseignement Supérieur megválasztotta rendes tagjává, 1880-ban pedig a Société Internationale des Études d'Economie Sociale mint levelező tagot Magyarországra vonatkozó tudósítás tisztevel bízta meg. Hazatérte (1880) után a nagyváradi jogakadémia közjogi és politikai tanszékére nevezték ki előbb helyettes, majd rendkívüli és 1885-től rendes tanárnak. Szakmai teljesítményének elismeréseként az MTA levelező tagjává választotta (1895). 1896-ban kinevezték az Országos Közoktatási Tanácsba. 1902 és 1912 között a kolozsvári egyetem tanára,²⁸⁹ utána – haláláig – Budapesten oktatta a közjogot.²⁹⁰ Közjogi munkássága átfogó, nagy munkákban,²⁹¹ valamint számos rövidebb cikkben²⁹² kapott publicitást. Száznál több szócikket írt a Pallas Nagy Lexikonba, s rengeteg műve jelent meg egyéb szaklapokban.

5. A közigazgatási jog mellett a pénzügyi jogot is kiemelkedő alapossággal gondozta **id. Boér Elek** (1872–1952). Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott, Bécsben²⁹³ és Berlinben²⁹⁴ végezte (1893–1897). Kötüntetéses (*sub auspiciis Regis*) jog- és államtudományi doktori oklevelét 1898-ban kapta meg a kolozsvári egyetemen.²⁹⁵ Ugyanott magántanári kinevezést kapott 1906-ban,²⁹⁶ 1908-tól rendkívüli,²⁹⁷ 1910-től pedig már a közigazgatási és a pénzügyi jog rendes egyetemi tanára.²⁹⁸ Ő is követte az egyetemet Szegedre, ahol ugyanezeket a tárgyakat gondozta. 1922-ben nyugdíjazták; ezután Budapesten folytatta tevékenységét, s politikai feladatokat is vállalt. 1926 és 1931 között a washingtoni hármas vegyes döntő bíróságnál képviselte Magyarországot. A Közigazgatási Bíróság bírója 1926-tól, majd 1940-től elnöke. A háború utáni korszak politikai áldozata lett fiával, a közgazdász *ifj. Boér Elek*kel együtt: 1951-ben kitelepítették Újfehértóra, s mindketten

²⁸⁷ SZÖGI 2001. 98.

²⁸⁸ SZÖGI–VARGA 2018. 42.

²⁸⁹ Budapesti Közlöny 36 (1902) július 29. 1.

²⁹⁰ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 545.

²⁹¹ *Magyarország közigazgatási jogja* (egyetemi tankönyv). Budapest, 1887; *Magyarország közigazgatási jogja*. Budapest, 1912–1914.

²⁹² *Az arisztokrácia mint társadalmi osztály*. Nagyvárad, 1885; *Az ausztriai császári cím fölveteléről* (akadémiai székfoglaló). Budapest, 1897; *A házi törvények és a renúnciació*. Budapest, 1897; *A közjogi tudományos műveléséről*. Budapest, 1902.

²⁹³ PATYI 2004. 88.

²⁹⁴ SZÖGI 2001. 119.

²⁹⁵ Budapesti Közlöny 32 (1898) november 15. 1.

²⁹⁶ Budapesti Közlöny 40 (1906) december 30. 1.

²⁹⁷ Hivatalos Közlöny 16 (1908) 306.

²⁹⁸ Hivatalos Közlöny 18 (1910) 71.

ott haltak meg – előbb az apa (1952), majd a fiú (1954). Szakmai munkássága a közigazgatási jog és a pénzügyi jog általános és alapkérdéseivel foglalkozott;²⁹⁹ kiemelést érdemelnek a közigazgatási bíraskodást érintő írásai.³⁰⁰ Az általa megfogalmazott *de lege ferenda* javaslatok akár napjainkban is alkalmasak lehetnek arra, hogy ösztönzőleg hassanak a jogalkotásra.³⁰¹ A két világháború között több tucat előadást tartott különböző nemzetközi konferenciákon a magyar és az európai kisebbségi egyházak helyzetéről, a békeszerződések revíziójának lehetőségeiről és a Népszövetség működéséről.

4. Gazdaságtudományok

4.1. Statisztika

1. A jog- és államtudományi képzés régtől szerves részét képezték a gazdaságot legközelebről érintő stúdiumok, így a statisztika is, amelynek első tanára **Vályi Gábor** (1844–1926) volt. Apja, Vályi Károly Marosvásárhely postamestere volt. Marosvásárhelyen és Pesten végzett jogi tanulmányokat, kitűnő eredménnyel. 1866-tól a marosvásárhelyi jogakadémián tanított (1866–1870), majd 1872 és 1905 között a kolozsvári egyetemen a statisztika professzora.³⁰² Kétszer választották meg a kar dékánjának, egyszer pedig rektornak (1900/01). Egyházi tisztségeket is vállalt, több társadalmi egyesületnek volt tagja. Szakmai munkássága a statisztika elmélyült kutatásában bontakozott ki. Foglalkozott a statisztika elméleti kérdéseivel, a komparatív szemlélet³⁰³ jellemezte kutatási módszertanát.

2. A statisztika professzora volt **Kenéz Béla** (1874–1946) is. A budapesti egyetemen tanult jogot, s szerzett államtudományi doktori oklevelet (1895). Ezt követően két évig a lipcsei³⁰⁴ és a londoni³⁰⁵ egyetemeken folytatott

²⁹⁹ *Magyar közigazgatási jog (Általános rész)*. Kolozsvár, 1908; *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog I. (Általános rész)*. Budapest, 1912.

³⁰⁰ *A közigazgatási bíraskodás céljáról, tárgyköréről és szervezetéről. Tanulmány a közigazgatási jog köréből*. Bp., 1903; *Közigazgatási bíraskodás. Tanulmány a közigazgatási jog köréből*. Budapest, 1907; *Törvényhatósági önkormányzatunk és közigazgatási bíróságunk hatáskörének kiterjesztése*. Budapest, 1908.

³⁰¹ SIKET 2020. 92.

³⁰² Budapesti Közlöny 6 (1872) október 16. 1897.

³⁰³ *Magyarország statisztikája nemzetközi összehasonlításokkal s általános résszel, mint bevezetéssel*. Kolozsvár, 1905.

³⁰⁴ SZÖGI 2001. 405.

³⁰⁵ SÁRKÓZI 2013. 164.

közgazdaságtani és statisztikai tanulmányokat. 1897-től előbb a Központi Statisztikai Hivatal alkalmazásában állt, majd 1903-ban a Kereskedelemügyi Minisztériumba került, ahol hamar osztálytanácsosi kinevezést kapott. Ezzel párhuzamosan 1906-ban a statisztika tárgyköréből habilitált és magántanári képesítést szerzett a pesti egyetemen.³⁰⁶ Köztisztviselői pályáját 1907-ben feladta, s nyilvános rendkívüli tanárként³⁰⁷ egészen 1917-ig oktatta Kolozsvárott a statisztikát. 1917-ben a budapesti egyetemen a statisztika rendes tanára, egyúttal a statisztikai szeminárium és kisebbségjogi intézet igazgatója lett;³⁰⁸ haláláig az egyetemen tanított.

Kolozsvárott a városi törvényhatóság bizottsági tagja volt, 1914-ben közreműködött az Erdélyi Szövetség megalakításában. 1920-tól az Országos Kiszgazda- és Földműves Párt, 1922-től a Nemzeti Egység Pártja színeiben Szolnok nemzetgyűlési képviselője volt. 1921–22-ben a nemzetgyűlés második alelnökeként is tevékenykedett. 1927-ben bekerült az országgyűlésbe az Egységes Párttal; a pénzügyi és házszabály-revíziós bizottság elnöke s a közjogi bizottság alelnöke lett. Károlyi Gyula kormányában kereskedelemügyi miniszter volt (1931. augusztus 24. – 1932. október 1.). Tudományos munkássága általános kérdések³⁰⁹ mellett a társadalom- és gazdaságstatisztikai³¹⁰ elemzésekre irányult. Behatóan foglalkozott népmozgalmi idősorok vizsgálatával, de legjelentősebbek a foglalkoztatottsági és munkaerőpiaci felmérései voltak.³¹¹ Érdeklődése kiterjedt az egyes földbirtoktípusok és a munkaintenzitás összefüggéseinek vizsgálatára is.³¹² Az 1910-es években fogalmazta meg először földbirtok-politikai elveit,³¹³ s később osztotta azt a véleményt, hogy az erdélyi magyarság helyzetét tudatos telepítés- és földbirtok-politikával lehet megerősíteni.³¹⁴

³⁰⁶ Budapesti Közlöny 40 (1906) május 27. 1.

³⁰⁷ Budapesti Közlöny 41 (1907) szeptember 7. 1.

³⁰⁸ Hivatalos Közlöny 25 (1917) 356.

³⁰⁹ *A statisztika elmélete*. Pozsony–Budapest, 1903.

³¹⁰ *Népünk szaporodása*. Budapest, 1905; *Magyarország népességi statisztikája*. Budapest, 1906; *Nép és föld. A gazdasági élet statisztikája*. Budapest, 1917.

³¹¹ *A munkaközvetítés külföldön és hazánkban*. Budapest, 1896.; *A munkanélküliség a Német-birodalomban*. Budapest, 1897.; *A városok fejlődése és jelentősége*. Budapest, 1905.; *Sztrájkstatisztika. Magyarország ipari sztrájkjainak statisztikája*. Budapest, 1907.; *Kivándorlás és iparvédelem*. Kolozsvár, 1911.

³¹² *Gazdák és mesteremberek pusztulása*. Pécs, 1909.; *Földbirtokpolitika külföldön és itthon*. Kolozsvár, 1913.

³¹³ *Európa földbirtokpolitikája a háború előtt és a háború után* (akadémiai székfoglaló). Budapest, 1930.

³¹⁴ *Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására*. Magyar Társadalomtudományi Szemle 6 (1913) 250–272.

3. A statisztika utolsó kolozsvári tanára **Kovács Gábor** (1883–1920) volt. 1900-ban a kolozsvári egyetem jogi karára iratkozott be. A harmadik tanévet külföldön töltötte: az első félévben a strassburgi egyetemen jogot,³¹⁵ a második félévben Jénában jogot és államigazgatást hallgatott.³¹⁶ Mindkét helyen intenzíven részt vett a szemináriumi munkában is. 1905-ben szerzett Kolozsvárott államtudományi doktorátust. 1905-től a debreceni jogakadémia tanára, 1914-től a debreceni,³¹⁷ majd 1918-tól³¹⁸ a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanára.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatósági választmányának, a Társadalomtudományi Társaság, a debreceni Csokonai-kör, ugyanott a Társadalomtudományi Kör, a Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság rendes tagja, a Miskolci Napló belső munkatársa és a Huszadik Század munkatársa, illetve a debreceni református egyház presbitériumának póttagja (a jogakadémia részéről) volt. Szakmai munkásságából kiemelhetők társadalomstatisztikai, demográfiai munkái,³¹⁹ és jelentősek a gazdaságelméleti³²⁰ dolgozatai is.

4.2. *Nemzetgazdaságtan*

1. A kolozsvári jogászképzés életkorban rangelső professzora, **Berde Áron** (1819–1892) a nemzetgazdaság című stúdiumot gondozta. 1842 és 1844 között a berlini egyetemen tanult,³²¹ ahol a természettudományokat is tanulmányozta, Giessenben a vegytani elemzés céljából egy hónapot töltött, majd Franciaországban és Svájcban is megfordult. Hazatérte után a kolozsvári unitárius kollégiumban a természettudományok oktatásával foglalkozott (1844–1863). Ekkor szervezték meg Kolozsvári Jogakadémiát, ahol tanszéket kapott, mint a nemzetgazdaság és politika rendes tanára;³²² utóbb a statisztika, a pénzügytan, az osztrák birodalomhoz tartozó országok történelme jutottak neki rendkívüli tantárgyakul.³²³ A kolozsvári egyetem alapításakor nyilvános rendes tanári kinevezést kapott a

³¹⁵ SZÖGI 2001. 470.

³¹⁶ SZÖGI 2001. 334.

³¹⁷ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 444.

³¹⁸ Hivatalos Közlöny 26 (1918) 472.

³¹⁹ *A szociálizmus*. Budapest, 1907; *A népesedés elmélete*. (Társadalomtudományi és gazdaságtörténeti kutatások, IV.) Debrecen, 1908.

³²⁰ *Társadalmi gazdaságtan*. Debrecen, 1914.

³²¹ SZÖGI 2001. 76.

³²² Pesti Napló 14 (1863) november 18. 2.

³²³ SZABÓ 1996. 112.

nemzetgazdaság- és pénzügytan tanszékére.³²⁴ Ő lett az egyetem első rektora, de dékánna is megválasztották (1883/84). Az MTA levelező tagjai sorába választotta (1858). Szakmai érdeklődése erősen természettudományos karakterű volt, de komolyan foglalkozott gazdaságtani kérdésekkel³²⁵ is. Korának egyik kiemelkedő alakja volt, tudományos munkái korszakalkotók voltak, és jelentősen hozzájárultak a hazai tudományos élet alakulásához.³²⁶

2. Szintén a nemzetgazdaságtant oktatta **Pisztóry Mór** (1841–1906). 1868-ban a pesti egyetemen a jog- és államtudományok doktorává avatták, ugyanott 1869-ben magántanári képesítést nyert nemzetgazdaságtan- és pénzügytanból.³²⁷ 1869-től előbb a kassai, majd a győri jogakadémián rendkívüli, 1872-től pedig rendes tanárként működött. 1874-től Pozsonyba nevezték ki a statisztika és közigazgatási jog tanárává.³²⁸ Kolozsvárra 1891-ben került a nemzetgazdaságtan és pénzügytan tanáráként.³²⁹ 1887-ben az MTA statisztikai és nemzetgazdasági bizottságának tagja lett, 1895-ben pedig az Országos Közegészségi Egyesület tiszteletbeli tagjává választotta. Szakmai érdeklődése a nemzetgazdaságtan fő kérdéseire³³⁰ irányult, de jelentősek a statisztikai³³¹ vonatkozású munkái is. Egyetemtörténettel³³² ugyancsak foglalkozott.

3. A nemzetgazdaságtan utolsó kolozsvári tanára **Navratil Ákos** (1875–1952) volt. Budapesten szerzett államtudományi doktori oklevelet 1899-ben, közben 1895/96-ban a berlini egyetemen folytatott tanulmányokat.³³³ 1902-ben közgazdaságtanból magántanári képesítést nyert a budapesti egyetemen.³³⁴ 1903-ban a kassai jogakadémiára nevezték ki a közgazdaságtan, pénzügytan és magyar pénzügyi jog rendes tanárává.³³⁵ 1905-től a kolozsvári egyetemen a nemzetgazdaságtan és pénzügytan előbb nyilvános

³²⁴ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

³²⁵ *Mit teygen az erdélyi gazda, hogy jólétre jusson.* Kolozsvár, 1859.

³²⁶ KOVÁCS 2020. 42.

³²⁷ ECKHART 1936. 675.

³²⁸ Budapesti Közlöny 8 (1874) augusztus 15. 1497.

³²⁹ Budapesti Közlöny 25 (1891) szeptember 15. 1.

³³⁰ *Nemzetgazdaságtan.* Budapest, 1905; *A nemzetgazdaságtan haladása és iránya az utolsó tízenöt év alatt.* Budapest, 1887.

³³¹ *Az Osztrák-Magyar Monarchia statisztikája.* Budapest, 1874.; *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-egyetem története és statisztikája.* Kolozsvár, 1896.

³³² *A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem története és statisztikája.* Kolozsvár, 1896.

³³³ SZÖGI 2001. 119.

³³⁴ Budapesti Közlöny 36 (1902) november 30. 1.

³³⁵ Budapesti Közlöny 37 (1903) január 24. 1.

rendkívüli,³³⁶ majd 1909 és 1918 között³³⁷ nyilvános rendes tanára volt. 1918 és 1948 között³³⁸ a budapesti egyetemen folytatta professzori működését. Párhuzamosan az egyetemi közgazdasági intézet és szeminárium igazgatója volt, s pénzügyi jogi előadásokat is tartott. Kétszer viselte a jogi kar dékáni s egy alkalommal (1941/42) az egyetem rektori tisztségét. Az MTA előbb levelező (1927), majd (1939) rendes tagjává választotta, de 1949-ben tanácskozó taggá minősítették át. Tiszteletbeli tagja volt az Osztrák-Magyar Kereskedelmi Kamarának, tagja a Magyar Gazdaságkutató Intézet elnöki tanácsának. Munkássága az elméleti közgazdaságtan³³⁹ fontos kérdéseinek vizsgálatára irányult. A kontextusuktól megfosztott, elvont gazdasági kérdések tanulmányozása helyett a társadalmi közgazdaságtannak a jog, a filozófia, az etika, a szociálpolitika vagy a technika felől is megközelíthető jelenségeinek átfogó vizsgálatára helyezte a hangsúlyt.³⁴⁰

³³⁶ Budapesti Közlöny 39 (1905) augusztus 19. 1.

³³⁷ Budapesti Közlöny 43 (1909) február 12. 1.

³³⁸ Budapesti Közlöny 52 (1918) szeptember 5. 1.

³³⁹ *Állami beavatkozás és egyéb értekezések*. Budapest, 1898.; *A gazdasági élet elemi jelenségei*. Budapest, 1901.; *A gazdasági élet és a jogi rend: adalék a másodlagos gazdasági jelenségek elméletéhez*. Budapest, 1905.; *A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlatja*. Budapest, 1908.; *Új szempontok a közgazdaságtanban*. Budapest, 1917.; *Gazdasági politikánk a háború után*. Budapest, 1917.; *Valutánk helyreállítása*. Budapest, 1918.; *Közgazdaságtan, I–II*. Budapest, 1933–1939.

³⁴⁰ *Új törvényjavaslatunk a szövetkezetekről*. Budapest, 1904.; *Gazdaság és erkölcs*. Budapest, 1904.

ORVOSI KAR

I. Előzetes megjegyzések

z Orvosi Kar szervezeti felépítésében messze a legnagyobb oktatási egység az egyetemen. Diáklétszámot illetően a jogi kar után a második legnagyobb létszám az övé, ám azzal, hogy a *tanszékek és intézet* alapon szerveződött, a *tudományos–oktatói személyzet* (professzorok és magántanárok) mellett nagyszámú *tudományos segédszemélyzet* (adjunktus, tanársegéd, gyakornok/műtős) is segítette az oktatói, kutatói és gyógyító munkát a karon.

A kar történetét nem a tanszékek, hanem a szakágak bemutatásával kell kezdeni. A legfontosabb kérdés pedig: hogyan igazodott a tanszéki rendszer, a tanszékek rendszere az orvoscépzés tartalmi elemeihez. Ezért a kar történetében első számú kérdés volt: milyen szervezeti formában igazodtak az új tudományos–szakmai követelményekhez, hogyan tudták megtalálni az oktatás–kutatás–gyógyítás hármasszögében és a helyi sajátosságokhoz igazodóan a megfelelő szervezeti megoldásokat. A szakágak változásai elsősorban differenciálódások, miáltal a korábban egységes szakterületek részekre bomlottak, azaz új tanszékek keletkeztek. Továbbá adott esetben a meglévő oktatási témák is önálló tanszéket kaptak, vagyis bővült a kar szervezeti struktúrája; az állami vezetés belátta, szükséges új tanszéket szervezni az eredményes, sikeres oktatás reményében. Olykor a kar kívülről érkező szakemberrel tudta megoldani új szakág és tanszék képviselését, ám külön fejezet lehet a kar történetében a saját nevelésű kutatók bekapcsolása is a kari szintű oktatásba.

A fejezet ábécé sorrendben nevesíti a kar szakágait, tisztázza, milyen módon volt jelen a kari struktúrában, azaz képviselte-e tanszék a szakágat, avagy magántanár vagy címzetes nyilvános rendkívüli tanár oktatta. Utóbbi jelentette azt, hogy tanszék nélküli szakágról volt szó. Nevesíti továbbá azon szakembereket, akik a kar történetében képviselték az egyes szakágakat, tanszékeket, a kinvezésük sorrendjében.

II. A professzorok seregszemléje

Ebben a fejezetben a professzorok szakmai életrajzát vázoljuk fel. Az 1872 és 1921 közötti időben történt összes kinevezés alapján a kinevezettek szerepelnek a fejezetben – tanszékek szerint. Lényegében tehát egyúttal tanszéktörténet is. A sorrend az alapítás sorrendjéhez igazodik, s megfelelő

időrendben adja meg az új tanszékek és tanárok hasonló adatait. Az életrajzok anyakönyvi hitelességgel tisztázzák a professzorok személyes adatait az érettségijük és egyetemi tanulmányaik bemutatásával. Megadják a végzettség adatait, a tanárok által képviselt szakterületek megnevezésével. A szerző igyekszik a lehető legpontosabb adatokkal (év–hó–nap) bemutatni a szakmai pályafutásokat, első szakaszban a kinevezésig vezető szakmai utak és a kinevezések részleteit. Bemutatja az adott professzor egyetemen töltött éveit, szerepvállalását, illetve megfelelő kitekintést ad az illető további sorsára nézve is.

A Budapesti Közlönyben 1872. június 18-án pályázati felhívás jelent meg a kolozsvári egyetemen betöltendő tanári állásokra (tanszékekre).¹ A pályázat eredményeiről, a kinevezésekről először a Budapesti Közlöny 1872. október 3-i számában közöltek uralkodói döntéseket, azaz Legfelsőbb Elhatározásokat.² Az Orvos-sebészeti karra (sic!) első körös kinevezések születtek, az Orvos-Sebészi Tanintézet tanári kara szinte egy az egyben megkapta a nyilvános rendes, illetve rendkívüli tanári kinevezését, tanszéket nyert, és egyúttal a tanszéke mellé rendelt intézet (kóroda, később klinika) igazgatója is lett. Egyetlen kivétel: a karon nem szervezték meg a természetani tárgyak oktatását, hiszen a Matematika- és Természettudományi Karon épp ezeket oktatták. Így az Orvos-Sebészi Tanintézet tanszékei közül ez az egy kimaradt. Alábbi összeállításunkban az Orvosi Karra kinevezett 43 professzor rövid szakmai életrajza olvasható, különös tekintettel az érintett személy kolozsvári munkálkodására.

Ajtai Kovács Sándor (általános kór-, gyógy- és gyógyszer-tan, majd állatorvostan)

1. A székely eredetű nagyajtai Kovács család János és Károly nevű tagjai Kolozsváron városi hivatalnokok voltak, ezek és utódai jobbjára csak az 'ajtai' előnévvel éltek. Így az 1845-ben született Sándor is általában vezetéknevként használta a voltaképpen nemesi előnevét. Nemességük valószínűleg 1590-ből származik, bár ez így nincs megerősítve. Visszaemlékezésében a család szerény anyagi lehetőségeiről nyilatkozik, egyetemista éveiben órartartással és vívőleckékkel kereste tandíja fedezetét, ám a család hamarosan jómódú és ismert polgárcsalád lett Kolozsváron. A pesti orvoskaron tanult (1863–1868).³ Kutatási területe a törvényszéki orvostan volt.

2. 1868-tól tanársegéd a pesti egyetem Kórbonctani Intézetében, hosszabbítással egészen a kinevezéséig. Közben külföldi tanulmányutat tett

¹ Budapesti Közlöny 6 (1872) június 18. 1093.

² Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

³ Avatása 1868. október 18. Dr. Med. 2266. szám.

Németországban: Lipcse, Berlin és más német egyetemeken bővítette tudását. Valószínűleg egy megkezdett pesti habilitációs folyamatot szakított meg kolozsvári pályázatával. Egyes források szerint 1872-ben Pesten habilitált, de ennek nincs nyoma sem a Budapesti Közlönyben, sem a pesti orvostudományi magántanárok listájában.⁴

3. a. Tizenegy év a kolozsvári orvoskaron

Elsőként az általános kór-, gyógy- és gyógyszerterületén dolgozott. Az alapító tanárok közül három fiatal oktató kapott nyilvános rendkívüli tanári kinevezést úgy, hogy egyikük sem volt tagja az Orvos-Sebészi Tanintézetnek: Ajtai Sándor, Plósz Pál és Fodor József. Az utóbbiak alig-alig voltak jelen a kar életében, így rengeteg feladat hárult Ajtaira. Először is, egyedül az orvoskaron a dékánválasztás során a kari jegyzőt is választották, s a kar magától értetődően szavazott neki bizalmat, afféle állandó jegyzőnek gondolták. A korabeli tanácsulési jegyzőkönyvek tanúsága szerint ő mindig is tiltakozott ezen bizalmi státus ellen. Fiatal korával és addigi szakmai tevékenységével magyarázható, hogy rendkívüli tanári kinevezést kapott, bár az új kari tanács első fontos döntései közé tartozott Ajtai rendes tanári kinevezésének kezdeményezése. Nyilvános rendes tanári kinevezését 1873. február 26-án kapta meg.⁵ Fodor József távozása után tanszékcsereét hajtották végre: Ajtai átment az államorvostanra, hogy az ő helyére Hőgyes Endre kerülhessen.

b. Az államorvostanon 1873. március 7-től kezdte meg működését. A frissen kinevezett rendes tanár valójában ezen tanszék képviselőjeként dolgozott Kolozsváron 1883-ig (ekkor fogadták el pályázatát a pesti törvényszéki orvostanra⁶), innen választották meg 1877/78-tól éves megújítással kari dékánnak 1880/81-ig. Innen lett rektora is az egyetemnek 1881/82-ben, s prorektori évét is innen szolgálta le (1882/83). A pesti pályázat érdekessége, hogy csak második helyre jelölte őt a kar, míg az első helyre jelölt Belky János lett az ő utóda Kolozsváron, de már az új tanszékre, a kettéválasztás révén új törvényszéki orvostanra.

4. A budapesti törvényszéki orvostanra 1882. december 6-án nevezték ki, azaz még prorektori évében. A budapesti egyetemen is megválasztották dékánnak, sőt rektornak is. Rektori kinevezésének érdekessége, hogy szavazategyenlőség állt elő; a budapesti egyetemi tanács a minisztériumra bízta a döntést, de Ajtai a számára kedvező döntést első menetben nem fogadta el. Csak akkor vállalta a rektori méltóságot, ha egyértelmű támogatást kap az egyetemi tanács részéről, s meg kellett ismételní a rektorválasztási

⁴ GYÖRY 1936. 798.

⁵ Budapesti Közlöny 7 (1873) március 5. 445.

⁶ Budapesti Közlöny 17 (1883) január 19. 3.

procedúrát. Hasonló következetességgel járt el nyugdíjba vonulása alkalmával, hiszen hetvenéves korában, a születésnapján nyújtotta be nyugdíj-kérelmét, s az 1914/15. tanév végén, 43 professzori év után elkészítte az egyetemről (1915. augusztus 6.). Pesten 1890-ben adták át a törvényszéki orvostan új épületét, mely az ő szakmai elképzelései szerint épült fel. Címzetes királyi udvari tanácsos lett 1907. május 4-én.⁷ Nyugdíjba vonulása után Abonyba költözött, s 1917. június 23-án elhalálozott. Az itteni családi sírboltba temették június 28-án.

Belky János (törvényszéki orvostan)

1. Miskolci polgári családban született 1851. június 25-én. A pesti orvoskaron 1868–1873 között folytatott tanulmányokat.⁸ Orvos, sebész, igazságügyi orvosszakértő képesítést szerzett.

2. 1871. március 1-től gyakornok a pesti I. belgyógyászaton; 1872. január 1-től kinevezéséig tanársegéd a pesti törvényszéki orvostani intézetben. Habilitációját a *Gyakorlati törvényszéki orvosi eljárások* témában tette le 1879. június 27-én. Igazságügyi szakértőként szerepelt a tisztaeszlári perben Scheuthauer Gusztávval és Mihalkovics Gézával. A 1881/82. tanévben helyettesi megbízást kapott a karon, a tanszék betöltésére benyújtott pályázatát a kar az első helyre javasolta, ám végül is a második helyre sorolt Ajtai kapott ide kinevezést. Így került egy másik pályázattal Kolozsvárra, mint habilitált pesti tanársegéd (1883. április 5.).⁹

3. Kilenc évet, egészen a haláláig dolgozott a kolozsvári orvoskaron. Szakterületének megfelelően törvényszéki (igazságügyi) orvosszakértővé nevezték ki a Kolozsvári Királyi Törvényszék területén.¹⁰ Belky János Kolozsvárott töltött évei termékenyítő hatást gyakoroltak tudományos munkásságára. Itt dolgozta át az 1880-ban először kiadott *A törvényszéki orvostan alapvonalai* című könyvét, amelynek második kiadása csak jóval halála után, 1895-ben jelent meg.¹¹ Kétszer volt dékán, illetve a következő tanévekben prodékán. 1892. november 16-án hunyt el Kolozsváron.

bókai Bókay (Bock) Árpád (általános kór-, gyógy- és gyógyszeratan)

1. Egyike az orvos Bókay-dinasztiának. 1856. augusztus 15-én Pesten született. A család 1861-ben változtatta meg a nevét 'Bókai'-ra. Amikor pedig 1896-ban nemességet kapott a család, id. Bókai János már nem élt,

⁷ Hivatalos Közlöny 15 (1907) 183.

⁸ Avatás: 1873. december 13. Dr. Med. 2583/61. szám, valamint: 1874. március 16. Dr. Chir.

⁹ Budapesti Közlöny 17 (1883) április 11. 1.

¹⁰ Budapesti Közlöny 21 (1887) december 31. 2.

¹¹ KAPRONCZAY 1972. 2184.

de a nemesség elnyerésében nyilvánvalóan az ő tudományos tevékenysége játszott igazi szerepet. Mivel a nemesi előnév 'bókai' lett, így lett végleges a családi elnevezés: bókai Bókay. A Pesti Evangélikus Gimnáziumban tanult és érettségizett 1874. június 24-én. A pesti orvoskaron folytatta tovább tanulmányait 1874/75 és 1878/79 között,¹² belgyógyász és farmakológus tanársegédként.

2. Az 1878/79. tanévben gyakornokként kezdett a pesti belklinikán. Az 1879/81. tanévben már tanársegéd a pesti egyetem gyógyszeres intézetében, de 1881–1883-ban tanársegédként újra visszakerült a belklinikára. Tanársegédi időszaka így 1879. július 1. – 1883. július 31. között telt. Habilitációjának témája: *Belgyógyászati fizikai vizsgáló módszerek*, melyet 1883-ban tett le.¹³

3. Kolozsvárra pályázat útján került, mint pesti tanársegéd és munkatárs (1883. május 11.).¹⁴ Ebbéli minőségében hét évet töltött Kolozsváron, 1890. február 20-ig, amikor Balogh Kálmán halála után a pesti gyógyszeres tanára kiírt pályázatát elfogadták, s visszatért Budapestre.¹⁵ Egyszeres dékán, illetve prodékán. A távozásával megürült tanszéket kettéválasztották: általános kórtanra és gyógyszeres tanára.

4. Budapesten régi helyén, a gyógyszeres tanaron folytatta pályafutását 1890. február 20-tól 1919. október 20-ig. Budapesti kinevezésével összefüggésben került Kolozsvárra Tóth Lajos,¹⁶ későbbi minisztériumi államtitkár. Azaz Tóth addigi pesti helyettesi állását rendes tanári állássá változtatták Bókay számára, hogy Tóth legyen a Kolozsváron önállósult gyógyszeres tanára, hiszen őt mindvégig Lőte József helyettesítette. Bókay Pesten elvállalta a balneológia oktatását, azaz toxikológiai és balneológiai kutatásokba kezdett. Egyszer választották meg dékánnak, rektor nem volt. Címzetes királyi udvari tanácsosi rangot kapott 1904. július 13-án.¹⁷ Pályájának szakmai csúcsa volt, mikor 1896. május 15-én az MTA levelező tagjává választották. A tanácskormány állásából felfüggesztette, illetve később annak a bizottságnak az elnöke volt, amely az orvostársadalom Tanácsköztársaság alatti tevékenységét vizsgálta. Pesten halt meg 1919. október 20-án. A Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra október 22-én.

¹² Avatás 1879. november 29. Dr. Med. Univ. 8/548. sz.

¹³ Budapesti Közlöny 17 (1883) január 25. 3.

¹⁴ Budapesti Közlöny 17 (1883) május 23. 1.

¹⁵ Budapesti Közlöny 24 (1890) március 4. 1.

¹⁶ Orvosi Hetilap 34 (1890) szeptember 21. 464.

¹⁷ Hivatalos Közlöny 12 (1904) 310.

pócsfalvi Brandt József (sebészet)

1. Erdélyi evangélikus szász családban született a Kis-Küküllő megyei Pócsfalván 1838. február 7-én.¹⁸ A Bécsi Egyetem orvostanhallgatója lett az erdélyi Goldbergianum-ösztöndíjjal. 1864-ben doktorált.¹⁹

2. 1861–65-ben diákként aspiráns segéddorvos a bécsi közkórházban. 1865. október 1-jétől orvos ugyanott. 1865–66-ban helyettes műtős a bécsi kórház I. sebészetén, majd 1867. december 28-tól kinevezett (azaz szakképesítést nyert) műtős ugyanott. Közben 1866-ban háborús szolgálatot teljesített, mint polgári alkalmazott fősebész az osztrák–olasz háborúban.

3. Kolozsváron az Orvos-Sebészi Tanintézetben kezdett 1867. december 20-án. A sebészet – szemészzel egybekötve – helyettes tanára. Az intézetben belüli minősége műtős, helyettes tanár volt. A sebészetre 1871. szeptember 12-én nevezték ki.²⁰ Az egyetemen az alapítástól nyugdíjazásáig, 1904. október 31-ig oktatott. 1892–1896 között a bőr- és bujakórtan állandó helyettes tanára volt. Többszörös dékán, az egyetem rektora, illetve prorektora. Címzetes miniszteri tanácsos, III. o. Vaskoronarend lovagja. Halálának napja: 1912. június 12. Temetése: június 14-én volt, a Házsongárdban helyezték örök nyugalomra.

Buday Kálmán (kórbonctan)

1. Pécsi polgári családban született 1863. október 13-án. A budapesti orvoskaron tanult 1881–1886 között.²¹ Orvos, patológus végzettséget szerzett.

2. 1885–1890 között tanársegéd a pesti kórbonctanon. 1890-től műtős a sebészetben és klinikai orvos az I. sebészetben kinevezéséig. Közben ösztöndíjjal külföldön dolgozott (Bécs, illetve Berlin 1894–1895).²²

3. Kolozsvárra helyettes tanárként került, az eltávozott Genersich Antal helyére, 1895. szeptember 1-jén. Miután habilitált Kolozsváron,²³ kezdeményezni lehetett a professzori kinevezését (1896), amelyet 1896. június

¹⁸ Élete vége felé nemességet kapott. Lásd Királyi könyvek: BJ dr. kol-i et. Bp. 1911. 2. 9. LXX II. 257 (3. menet, 30.). A szokásos eljárás második menetében szakértő heraldikusok döntöttek a benyújtott címerjavaslat kifogástalanságáról (ez megtörtént az ő esetében is), majd elfogadták a kért nemesi előnevet – itt pócstelki –, ez is megtörtént; a véglegesítés előtt azonban Brandt József elhunyt. MNL OL K 20. fond 7508/16. 352.

¹⁹ Dr. Med. 1864. 8. 2. SZÖGI–KISS 2003. 156.

²⁰ Budapesti Közlöny 5 (1871) szeptember 17. 4759. Szolgálati idejét 1871. szeptember 1-től 1904. október 31-ig számolták el (33 év 1 hónap).

²¹ Avatás 1886. november. 20. Dr. Med. Univ. 28/1076.

²² SZÖGI 2001. 119. Berlini Egyetem: beiratkozás 1895. április 27.; kiiratkozás: 1895. július. 23.

²³ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 52.

6-án nyert el.²⁴ Budapestre is Genersich után ment, az ő 1913-as nyugdíjba vonulása után az I. kórbonctanra (1913. december 17.) került.²⁵ Innen ment nyugdíjba 1934-ben, 49 év szolgálat után. Ebből Kolozsváron 1 év telt helyettesi minőségben és 17 év tanárként. Ez idő alatt volt dékán, illetve prodékán. MTA levelező tagságát 1913. április 24-én, rendes tagságát 1931. május 15-én nyerte el. Kutatási területe: baktériumkutatás, a szájüreg és a tüdő üszkös gyulladásának kutatása, a tuberkulózis kórbonctana. Budapesten hunyt el 1937. november 17-én. Temetése november 20-án volt a Farkasréti temetőben.

Czifra Ferenc (leíró és tájbonctan, azaz tájanatómia)

1. Nagyvárad-Olaszin született 1827. február 28-án. Kolozsváron az Orvos-Sebészi Tanintézetben kezdte orvosi tanulmányait (1845–1849), majd a pesti egyetem orvoskarán tanult, a pontos adatok nem ismertek.²⁶

2. A pesti egyetem bonctani tanársegédjeként dolgozott, s mint kiérdemesült pesti tanársegéd pályázatot nyert az Orvos-Sebészi Tanintézetbe.²⁷ Esküt 1860. június 30-án tett. Egyes források szerint a Szent Rókus Kórház sebészorvosaként is ténykedett. Négyévi tanársegédi munka után, 1857-től kinevezéséig azonban uradalmi orvosként dolgozott Temes vármegyében.

3. Kolozsvárott az Orvos-Sebészi Tanintézet aktív, nagy munkabírási tanára, illetve munkatársa lett. Számos alkalommal kapott helyettesi megbízásokat: az orvostanon kinevezésétől 1863. október 31-ig, illetve 1863-tól az élettanon és az általános kór- és gyógytanon. Közben bonctani múzeum szervezésére kapott megbízást 1868. május 17-én, és állami jutalmat elvégzett munkájáért (440 Ft). 1868-ban az egyetem-előkészítő bizottság orvosdelegáltja lett, az orvoskar szervezésével összefüggésben. Noha 1872-ben Maizner János szolgálati ideje néhány hónappal hosszabb volt az övénel, egyetem-előkészítő munkájának logikus folytatása lett a dékáni kinevezése az alapítás évében. Elég sokat betegeskedett, s hamarosan felfüggesztette előadásait. Az egyetemen voltaképp mindössze három tanévet tanított és dolgozott, agybetegsége annyira súlyossá vált, hogy kényszernyugdíjazták, s 1875. november 25-én Pestre, pontosabban a lipótmezei tébolydába szállították. Élete utolsó éveiben szellemi élőhalottként élt.

²⁴ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 276.

²⁵ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 29.

²⁶ Amit tudunk: avatás 1853. 1. 2. Dr. Med. 1536. szám.

²⁷ Legfelsőbb Elhatározás, 1860. március 16. [Politikai Ujdonságok 6 (1860) 251.]

boldogi Davida Leó (leíró és tájbonctan, azaz tájanatómia)

1. A sziléziai Srogow-Dolnyban született 1856. március 8-án. Apja korai halála után pesti nagybátyja, Davida Sándor orvos nevelte, illetve adoptálta. A Davida család igazi orvosfamilia, az ifjú pályaválasztása magától értetődően alakult, érettségje után a pesti orvoskaron tanult (1870–1875).²⁸

2. Egyetemi évei alatt a másodévben demonstrátor a leíró és tájbonctani intézetben, pályadíjas bonctanból, sebészetből és gyógyszerertanból. Állami ösztöndíjat is kapott ezen időszakban. Szaktevékenységét a pesti orvoskaron kezdte. Ötödéves korában gyakornok (mai szóhasználat: demonstrátor) a gyógyszerertani intézetben, majd 1875. november 6-án kapott tanársegédi megbízást a fejlődéstani intézetben. Állami állásba 1876. szeptember 1-jével került, tanársegéd lett a tájanatómián,²⁹ s egészen a kolozsvári kezdetéig ebben az állásban maradt (pontosabban 1881. január 31-ig), de ezredorvosként részt vett a boszniai hadjáratban (1878. augusztus – 1879. július).

3. A kolozsvári orvoskar tájanatómiájára helyettes tanári megbízásba került 1881. február 1-jén, rendes tanári kinevezést csak a habilitáció megszerzése után kaphatott, amit Kolozsváron teljesített.³⁰ Ő az egyetlen professzor, aki képes volt visszautasítani a pesti kar meghívását, s maradt kolozsvári állásában. Ötszörös dékán és hétszeres prodékán. Az ún. anatómiaépület jórészt az ő szakmai elképzelései szerint készült, és Szegeden is ő rendezte be az anatómia épületét. Munkája elismeréseként már 1903-ban nemességet kapott az uralkodótól.³¹ Nyugdíjazásának körülményeihez tartozik, hogy azt 1918-ban kérte először, s a hosszabbításokra mindig a kar kinyilvánított akaratának megfelelően került sor. Közben őt is kiutasították Kolozsvárról (1919. november 8-án utazott el),³² s az átmeneti időszakban is vezetői feladatot vállalt (prodékán), de Szegeden már nem lehetett lebeszélni nyugdíjaztatási igényéről. Dátuma: 1922. december 21. (ténylegesen december 1-től); uralkodói elismerésben részesült az év december 23-án. Budapestre költözött, itt érte a halál 1929. november 24-én. Végakaratának megfelelően Kolozsváron temették el (Házsongárd, november 28.), a temetésén a kolozsvári román orvoskar is képviseltette magát.

²⁸ Avatás 1876. április 1. Dr. Med. 2804/224. sz., valamint Dr. Chir. és szülészemester: 1876. április. 27.

²⁹ Orvosi Hetilap 20 (1876) 821.

³⁰ Az orvoskar már 1881. december 14-én felterjesztette a minisztérium felé kinevezési kérelmét, egyszerűen meg akarták oldani a tanszék képviselőjének gondját. Így mint pesti tanársegéd, kolozsvári magántanár és helyettes tanár kapta nyilvános rendes tanári kinevezését 1882. július 13-án. Budapesti Közlöny 16 (1882) július 25. 1.

³¹ Hivatalos Közlöny 11 (1903) 226.

³² KELEMEN 2017. 738.

Demeter György (törvényszéki orvostan)

1. Székely református lelkészi családban született az Udvarhely megyei Bikafalván 1876. szeptember 20-án.³³

2. A kolozsvári orvoskaron folytatta tanulmányait. Közben tisztiorvosi vizsgát tett 1903-ban, majd habilitált Kolozsváron. Adjunktusi kinevezése 1912. november 1-jén kelt.³⁴

3. Hosszabbításokkal kinevezéséig, illetve Kenyeres Balázs távozásával megbízással kapott mandátumot az intézet vezetésére 1915. október 1-től.³⁵ A háború éveiben császári és királyi tartalékos főorvosként Kolozsváron teljesített orvosi szolgálatot.³⁶ Csak 1919. január 6-án kapta meg rendes tanári kinevezését.³⁷ Nem siették el a pályázat kiírását: maga a pályáztatás 1918-ban folyt le, ketten pályáztak. A másik pályázót, Orsós Ferenc pesti munkatársat közben Debrecenbe nevezték ki. Kolozsvárról 1921. március 18-án távozott, a Budapesten gyülekező karon június 17-én jelentkezett szolgálatra. Szegeden haláláig professzori állásban volt, vagyis 1925. január 20-ig.

galántai Fodor József (államorvostan)

1. Egy Somogy megyei kis faluban, Lakócsán született 1843. július 16-án. Egyetemi tanulmányait Bécsben kezdte,³⁸ másodévtől pedig a pesti orvoskaron tanult, s ott is tette le szigorlatait és mestervizsgáit 1865/66-ban.³⁹

2. 1866–1869 között tanársegéd a pesti államorvostani intézetben. 1869–1872 között Pesten a kórboncnok főorvosa volt, miközben Németországban is folytatott tanulmányokat.⁴⁰ Habilitációjának címe: *Tiszti orvosi eljárás*, melyet 1868-ban védett meg.

3. Kolozsvárra benyújtott pályázatát kezdettől átmeneti megoldásnak gondolta, valójában arra várt, hogy a pesti orvoskaron lezáruljon az új (Európában a második) közegészségtani intézet szervezése. Kolozsváron nyilvános rendkívüli kinevezést kapott, de – tekintettel arra, hogy többnyire Pesten tartózkodott miniszteri engedéllyel – nagyon kevés időt töltött Kolozsváron, s 1874 tavaszán hivatalosan is Budapestre került.⁴¹ 1878. június 14-én az MTA levelező tagja lett, amit 1883. május 17-én a rendes tagság

³³ E 96/97-00/01 (10) Dr. Med. Univ. 1902. 6. 26. II/188.

³⁴ Hivatalos Közlöny 21 (1913) 138.

³⁵ Hivatalos Közlöny 23 (1915) 317.

³⁶ 1914. szeptember 1-től 1915. december 31-ig (lényegében igazgatói megbízásáig).

³⁷ Hivatalos Közlöny 27 (1919) 40.

³⁸ SZÖGI–KISS 2003. 170.

³⁹ Avatás 1865. október 19. Dr. Med. 2129. szám, valamint Sebészmeister 1866. június 8. és doktor (Dr. Chir.) 1866. június 27. 2163. szám, szülész 1866. április 26.; szemész 1866. július 16.

⁴⁰ SZÖGI 2001. 442.

⁴¹ Budapesti Közlöny 8 (1874) április 18. 703.

követett. 1901. március 20-án hunyt el Budapesten, két nappal később a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Géber Ede (bőr- és bujakórtan)

1. Körmenői iparos családban született 1840. november 19-én. Orvosi tanulmányai közül egy évet Pesten töltött, a többit Bécsben végezte. Doktori oklevelet 1866-ban szerzett, Hebra, Siegmund, Zeissl tanítványaként.⁴² Orvos-sebészként kezdett 1866-ban, később szülésként dolgozott, de volt a bécsi egyetem magántanára is (1873) dermatológusként.

2. 1866–1874 között tanársegéd Hebra mellett; közben Bécsben habilitált 1873-ban. Utána az Allgemeines Krankenhaus orvosa, előkelőségek magánorvosa. Külföldi tanulmányútra (Egyiptomba és Kis-Ázsiába) ment osztrák államköltségen 1873-ban.

3. Ezután hívták Grazba, Innsbruckba, de ő Trefort ajánlatát fogadta el Kolozsvárra. Az alapításnál nem volt bőr- és bujakórtan, így alapítónak számít 1874-ben. Kolozsváron nyilvános rendkívüli tanár lett, mint bécsi munkatárs és tanársegéd 1874. augusztus 5-én.⁴³ Nyilvános rendes tanári kinevezést 1879. április 29-én kapott.⁴⁴ Kétszeres dékán, illetve prodékán. Korai halála után a tanszék évekig betöltetlen maradt. Az oktatási és igazgatói feladatokat állandó helyettesek (Brandt József, Purjesz Zsigmond, Maizner János) oldották meg. Halála 1891. október 1-jén következett be, és október 4-én temették el a Házsongárdi izraelita temetőben.

szepesszombati Genersich Antal (kórbonctan)

1. Nagyszombatban született 1842. február 4-én. Édesapját ötéves korában elvesztette, nem sokkal később édesanyja is meghalt, de a nagymama – nehézségek árán – állni tudta a taníttatás költségeit. A pesti orvoskaron 1860–1865 között folytatott tanulmányokat.⁴⁵

2. 1865. június 21. – 1868. október 31. között tanársegéd volt a pesti kórbonctani intézetben,⁴⁶ közben 1867. április 18-tól gyermekkórházi (kór)boncnok, illetve 1868. április 1. – 1870. szeptember 30. között boncnok-főorvos a Szent Rókus Kórházban. Tanársegédi minőségében, állami ösztöndíjjal közel két éves külföldi tanulmányútra indult 1868 októberében.

⁴² SZÖGI–KISS 2003. 180.

⁴³ Budapesti Közlöny 8 (1874) augusztus 14. 1489.

⁴⁴ Budapesti Közlöny 13 (1879) május 9. 3647.

⁴⁵ Avatás 1865. október 19. Dr. Med. 2128. szám; valamint Dr. Chir. 1866. október 8. 2159 szám; szülész 1866. április 9.; szemész 1866. július. 16.

⁴⁶ HONTI 1994. 13.

A pesti Szent Rókus Kórház és szegény gyermekkórház (kór)boncnok főorvosaként pályázott Kolozsvárra.

3. Az Orvos-Sebészi Tanintézet tanári kinevezését 1870. augusztus 3-án kapta, esküt 23-án tett.⁴⁷ Ezt követően lett az orvoskar kórbonctanának első, alapító professzora.⁴⁸ Az alapítás első tanévében prodékán (s még kétszer), egyszeres dékán, illetve az egyetem rektora és prorektora. Czifra Ferenc betegsége idején állandó helyettes a leíró (kór)bonctanon (1875–1878), s később, Belky János halála után a törvényszéki orvostanon (1892).⁴⁹ Még a kolozsvári időszakában nemességet kapott. MTA levelező tag lett 1892. május 5-én, majd 1906. március 23-án rendes taggá választották.

4. A budapesti orvoskari fejlesztések jegyében, 1894. december 23-án hozott rendelettel új (kór)bonctani tanszéket szerveztek. Genersich került pályázattal az I. kórbonctanra, míg kollégája, a régi bonctan rendkívüli tanára rendes tanári kinevezést nyert az új, II. (kór)bonctanra.⁵⁰ Budapesten is betöltötte a dékáni és prodékáni, a rektori és prorektori tisztséget. 1913 őszén nyugdíjba vonult. Címzetes udvari tanácsosi címet kapott 1904. július 13-án,⁵¹ amely 1913. november 23-án a Ferenc József-rend középkeresztjével egészült ki.⁵²

Felvidéki cipszer, „hullaszagú Ferenc József-kabátban” – tartották róla kórboncnoki munkája miatt. Nagy tudású, kedélyes és humoros, puritán ember hírében állt. A kari és egyetemi tanácsuléseken a mellette ülő kollégája sokat szenvedett, ugyanis általában boncolásból érkezett, s nem öltözött át. Igazi szervező, irányító, iskolateremtő hatású professzora volt mindkét egyetemnek. A kolozsvári orvosképzésnek egészen új irányt szabott. Kiváló gyakorlati érzékkel felismerte a gyakorlati tanítás fontosságát.⁵³ Szakirodalmi működése 1866–1911 között, tehát mintegy 45 éven keresztül szakadatlanul tartott, ennek eredménye több mint 80 dolgozat.⁵⁴ A halál Budapesten érte 1918. június 4-én. Végakarátának megfelelően Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra június 9-én.

⁴⁷ Budapesti Közlöny 4 (1870) augusztus 6. 3489.

⁴⁸ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

⁴⁹ ZSIGMOND 2015. 270.

⁵⁰ Hivatalos Közlöny 3 (1895) 173–174.

⁵¹ Hivatalos Közlöny 12 (1904) 310.

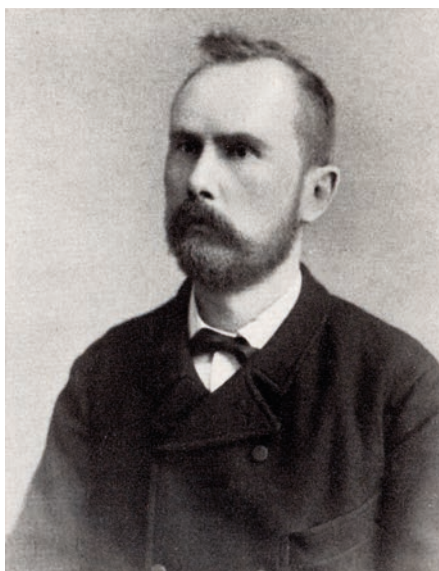
⁵² Budapesti Közlöny 47 (1913) december 19. 3.

⁵³ ENTZ 1918. 341.

⁵⁴ BUDAI 1925. 11.

37. kép Davida Leó (1852–1929),
a bonctan professzora (1882–1919)

38. kép Genersich Antal (1842–1918),
a kórbonctan professzora (1872–1895)

Genersich Gusztáv (gyermekgyógyászat)

1. Felvidéki polgárcsaládban született Lőcsén 1865. augusztus 7-én. Egyaránt vallotta magát németnek és magyarnak.⁵⁵

2. Saját nevelésű tudós, abban az értelemben, hogy a kolozsvári egyetemen elvégzett tanulmányok után sebész gyakornok lett a gyermekklinikán (1888/89), ahol egy évvel később tanársegédi kinevezést nyert, majd 1895/96-ban ugyanebben a beosztásban a II. számú belklinikára került.⁵⁶ Tanulmányúton volt a gyermekgyógyászat szakterületén 300 Ft állami ösztöndíjjal⁵⁷ 1893 februárjától: Bécs, Berlin, Lipcse.⁵⁸ Habilitációját Kolozsváron védte meg. A kolozsvári állami gyermekmenhely igazgató-főorvosa,⁵⁹ a csecsemővédelem céljából alakuló Országos Stefánia Szövetség szervezője és orvosa lett. Nyilvános rendes tanári kinevezését 1917. november 26-án kapta meg.⁶⁰ Közreműködésével új tanszék szerveződött a meglévő intézetre. Tüdőgyulladásban halt meg Kolozsváron 1921. július 5-én. Temetése július 7-én a Házsongárdi temetőben történt.

⁵⁵ E 83/84-87/88 (10) Dr. Med. Univ. 1888. 10. 80. I/225.

⁵⁶ Hivatalos Közlöny 3 (1895) 129.

⁵⁷ ZSIGMOND 2015. 273.

⁵⁸ SZÖGI 2001. 116.

⁵⁹ Magyar Polgár 26 (1903) december 24. 6.

⁶⁰ Hivatalos Közlöny 26 (1918) 12.

Hevesi/Heizer Imre (ortopéd sebész)et)

1. Tihanyban született 1867. szeptember 17-én. Ő és családja – egy korábbi állítással szemben – nem izraelita,⁶¹ hanem katolikus. Egyszerűen németes hangzású nevét magyarosította. A Veszprémi Piarista Gimnáziumban tanult, és ott is érettségizett 1886. június 23-án. Orvosi tanulmányait a kolozsvári egyetemen kezdte, majd négy félév után Bécsbe ment tanulni.⁶² Valamikor 1892-ben kapta meg orvosi diplomáját (Dr. Med. Univ.).

2. Bécsi diplomájával visszatért Kolozsvárra tanársegédnek. Katonai sebészorvos-helyettes volt 1892. október 1. – 1914. január 17. között (ekkor kapta a kinevezését). Habilitációja 1904-ben Kolozsváron folyt le.⁶³ Adjunktussá nevezték ki 1907. június 1-jétől.⁶⁴ Bár a pesti orvoskaron négy sebészeti tanszék is létezett, mégis önálló, saját szervezésnek kell tekinteni az ortopédia tanszéket Kolozsváron. Azt egyébként kifejezetten az ő számára szervezték, Szegeden ilyen tanszéket nem hoztak létre. Nyilvános rendkívüli tanár 1914-ben (január 17.),⁶⁵ nyilvános rendes tanár 1917-től (november 14.).⁶⁶

Halálának időpontja: 1921. március 21. (Kolozsvár). Noha tihanyi születése miatt elvileg őt is kiutasíthatták volna Kolozsvárról (Erdélyből) a megszálló román hatóságok, ő ilyen végzést nem kapott. Egyetemi állásától őt is megfosztották, s helyzetét reménytelennek látta, ezért öngyilkosságot követett el. Feladott egy képeslapot egy jó ismerősének az alábbi szöveggel: „Egy fáradt Vándor a Brétfűi dűlőben található.” S mivel hétvégén adta fel, csak hétfőn lehetett őt keresni. Meg is találták a Brétfű dűlő tetején: egy fa tövébe ült le, és halálos adag morfiumot adott be magának. A Házsongárdi temetőben nyugszik, búcsúztatásán Genersich Gusztáv méltatta.⁶⁷

horóczy Hoor Károly (szemészet)

1. Pesti katonacsaládban született 1858. július 6-án, s maga is katonai pályán mozgott. A pesti és a bécsi orvoskaron tanult⁶⁸, a szigorlatait Pesten tette le.⁶⁹

2. Pályafutását Bécsben kezdte (1885 – 1887. szeptember 1.). A bécsi egyetem szemészeti klinikájának gyakornoka volt. Közben a K. u. K. bécsi helyőrségében szemészeti másodorvos, majd helyettes főorvos 1886-ban,

⁶¹ GAAL 2000. 95.

⁶² PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 373.

⁶³ Hivatalos Közlöny 12 (1904) 508.

⁶⁴ Hivatalos Közlöny 15 (1907) 248.

⁶⁵ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 42.

⁶⁶ Hivatalos Közlöny 26 (1918) 12.

⁶⁷ GYALUI 2013. 425.

⁶⁸ PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 324.

⁶⁹ Avatás 1884. június. 14. Dr. Med. Univ. 57/868. szám.

ahol ezredorvosi rendkívüli előléptetést kapott. A budapesti XVIII. számú helyőrségi kórház szemészeti osztályának főorvosaként dolgozott szeptember 1. – 1894. szeptember 1. között. Habilitációját Pesten tette le *A szem fénytörési és alkalmazkodási rendellenességei* témakörben. Mint cs. és kir. tetteleges (tényleges) főorvos habilitált (1890).⁷⁰

3. Így pályázott Kolozsvárra, a Szilágyi Ete halálával üressé vált szemészeti tanszékre rendes tanárnak (1894. augusztus 21.).⁷¹ A kolozsvári időszakában kétszer választották meg dékánnak, s mindkétszer ellátta a prodékán feladatait is. Kolozsvári időszakára esik egyiptomi utazása (1902–1903) a trachomakutatás jegyében.

4. Visszatért Budapestre, ugyanebben a minőségben tanár és az új II. szemészeti klinika igazgatója lett (1908).⁷² Fővárosi kinevezése elég sokáig elhúzódott, hiszen voltaképpen elődje, Schulek Vilmos már az 1903/04. tanév végén betegsége miatt elhagyta az egyetemet, s 1905. március 13-án elhunyt. Utóda viszont – meghívással – nem ő, hanem Grósz Emil lett (1905. augusztus 12.),⁷³ noha bizonyára pályázati kiírás esetén ő is aspiráns lehetett volna. Neki viszont pályáznia kellett a kar által szorgalmazott II. szemészetre, s csak akkor foglalhatta el új állását, ha a klinika új épülete elkészült, és Kolozsváron megtalálták az utódját. Esküt Budapesten 1909. június 15-én tett. Haláláig ebben a minőségében dolgozott, a pesti orvoskar dékáni és prodékáni tisztességét is betöltötte. Meg kell jegyezni, hogy mint aktív politikus és közéleti személy is ismert. A *numerus clausus* bevezetésének és szigorú alkalmazásának harcos híve volt.⁷⁴ Ezen kívül a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Kar (PTE OTK) kiemelkedő kari vezetőjeként felsőházi tag volt az 1927–1931 közötti ciklusban.⁷⁵ A halál Budapesten érte 1927. december 15-én. Temetése december 17-én a Kerepesi temetőben volt.

Hőgyes Endre (általános kór-, gyógy- és gyógyszeratan)

1. Hajdúszoboszlói iparoscsaládban született 1847. november 30-án. Orvosi tanulmányait a pesti orvoskaron folytatta (1865–1970).⁷⁶

2 1870–1872 között tanársegéd a pesti elméleti orvostanon, 1872–1875 között tanársegéd a gyógyszeratanon, illetve a Szent Rókus Kórház

⁷⁰ Budapesti Közlöny 24 (1890) 1.

⁷¹ Hivatalos Közlöny 2 (1894) 214.

⁷² Hivatalos Közlöny 16 (1908) 225.

⁷³ Hivatalos Közlöny 13 (1905) 304.

⁷⁴ Semmelweis Egyetem Levéltára I/a állag, orvoskari tanácsülési jegyzőkönyvek 44. kötet 1919. augusztus 21-i, IX. rendes és augusztus 26-i, X. rendes ülések jegyzőkönyvei 917–921. és 936–945. (Szövegük közölve: MOLNÁR 2010. 120–127.).

⁷⁵ DEÁK 1927. 127–128.; FREISSBERGER 1927. II. 136–137.; UJVÁRY 1991. 56.

⁷⁶ Avatás 1870. december 6. 2428. szám. Dr. Med. és 1871. július 18-án Dr. Chir. 2487. szám.

segédorvosa. Habilitációját a *Kísérleti kórtan* című témában védte meg 1874-ben.⁷⁷

3. Az üresnek nyilvánított gyógyszerzeti tanszékre nyilvános rendes tanári kinevezést kapott (1875. március 31.), s ez állásában az 1875/76. tanévtől kezdett el dolgozni.⁷⁸ Bár pályázati úton került Kolozsvárra – habilitált pesti tanársegéd –, az érkezését előkészítették, hiszen Ajtai épp azért ment át az államorvostanra, hogy ő a helyére kerülhessen. Rögtön dékáni tisztségbe került, azaz az akkor bevezetett új szigorlati rendszer gyakorlatát dékánként ő érvényesítette az orvoskaron. Még egy dékáni és három prodékáni tanéve volt nyolc év alatt. Jórészt az ő szervezésében alakult meg 1876. január 8-án az Orvos-Természettudományi Társulat,⁷⁹ melynek négy évig titkára, három évig pedig elnöke volt. Az új szervezésű tudományos társaság lényegében az Erdélyi Múzeum-Egyesület természettudományos vonulatát jelentette, bár kezdetben volt némi feszültség a két testületi vezetés között. Aktualizálható szála, hogy az egyesület ma is működik az összes orvosi szakma képviselői fórumaként, mely évi rendszerességű vándorgyűlésekben mutatkozik meg. Ezekben a szakmai összejöveteleken 500–600 orvos vesz részt, sokan az anyaországból. Tiszteletbeli társadalombiztosítói elnöki címet kapott, amikor Budapestre került. Bakteriológiai kutatásokat végzett 1873-ban a veszettség, 1882-ben az anthrax tárgyában. Még ebben az időszakban az MTA levelező tagjává választották (1882. június 1.), rendes tag 1889. május 3-án lett.

4. Meghívás alapján visszament Budapestre, saját tudományos terveinek megvalósítására kiváló alkalom kínálkozott. Még 1877-ben emlékiratot nyújtott be a minisztériumának ezen, túlságosan is összetett szaktárgy korszerűsítésére. Így az akkor önállósult budapesti általános kórtanra kapott kinevezést (1883. január 5.).⁸⁰ Kolozsváron ezt a szétválasztást csak 1890-ben valósították meg. Igaz, 1883-ban Hőgyes is csak félgyőzelmet aratott: tanszéket nyert, de az új klinikára vonatkozó javaslata nem realizálódott. Budapestben is megválasztották dékánnak. 1887-től kormány megbízással a veszettség elleni védelem tanulmányozásával foglalkozott. Nagy jelentőséggel bírt ezzel kapcsolatban, hogy 1890. április 15-én megnyílt a budapesti Pasteur Intézet. Címzetes királyi udvari tanácsos lett, mint az Országos Közegészségügyi Tanács tagja és a pesti Pasteur Intézet igazgatója (1898. július 27.).⁸¹ A budapesti kari tanács 1905. január 17-i ülésén jelentették be Hőgyes betegségét, majd egyéves egészségügyi szabadságának leteltével,

⁷⁷ Budapesti Közlöny 8 (1874) február 20. 327.

⁷⁸ Budapesti Közlöny 9 (1875) március 24. 1905.

⁷⁹ PÉTER–PÉTER 2006. 12.

⁸⁰ Budapesti Közlöny 17 (1883) január 21. 2.

⁸¹ Budapesti Közlöny 32 (1898) augusztus 23. 1.

1906. március 20-án a nyugdíjaztatását. Az I. ker. Schwartzter-féle elmegyógyintézetben halt meg 1906. szeptember 8-án. A Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra 1906. szeptember 10-én. Szobra ma is áll az általa alapított Pasteur Intézet előtt.

Imre József (szemészet)

1. Hódmezővásárhelyen született 1851. december 18-án. Édesapja az egyetem bölcsészprofesszora volt. Orvosi tanulmányait Pesten kezdte, a másodévet Kolozsváron végezte, majd visszament Pestre, és ott is doktorált 1874-ben.⁸²

2. 1874-től tanársegéd a pesti szemészetben. Közben 1875 nyarán Bécsben, illetve Carl Ferdinand von Arlt professzor mellett töltött két hónapot „a szem szövettana és kórtana” területet tanulmányozva; 1876-ban három hónapot töltött Németország, Franciaország és Belgium szemgyógyintézeteiben. 1876-ban került Hódmezővásárhelyre, gyakorló orvos és szemorvos beosztásban dolgozott. Ugyanott társadalombiztosítási főorvos 1883-ban, a kórház önálló szemészeti osztályának vezetője 1884-től, főorvosa 1885-től. 1890-ben önálló, harmincágyas szemkórház létesült Hódmezővásárhelyen, amelynek igazgatója lett 1892. január 20-án. Munkáját több kitüntetéssel ismerték el: Ferenc József-rend (1904),⁸³ címzetes királyi udvari tanácsos (1905).⁸⁴

3. Kolozsvárra meghívással került, mint a hódmezővásárhelyi szemkórház igazgató-főorvosa. Hoor Károly a pesti II. szemészeti klinika igazgatója lett. A határozat szerint Kolozsváron kell maradnia az 1908/09. tanév folyamán, s csak az 1909/10. tanév elején kell Budapesten eskütételre jelentkeznie.⁸⁵ Ugyanis még nem volt kész a klinika. Egyszeres dékán, illetve pro-dékán. Pályafutását Szegeden folytatta. Kolozsvárról repatriált, s szolgálatra jelentkezett Budapesten 1920. szeptember 16-án. Szegedről ment nyugdíjba 1924-ben kormányzói elismeréssel.⁸⁶

Az 1910-es évek második felében érdekes helyzet alakult ki a kolozsvári orvoskaron: egyszerre öt üres tanszék várt betöltőjére. Bár nagyjából világos lehetett mindenki számára, kinek lehet igazi esélye, az előkészítő viták felszínre hozták a kari ellentéteket, melyek azért érezhetően vallási-felekezeti horizonton is mozogtak. Katolikus körök a törtető kálvinistát látták benne, aki kihasználja az apai tradíciót. De nehezményezték azt is, hogy

⁸² Végzettségei: Dr. Med. 1874. október. 24. 2671/119. szám; valamint Dr. Chir. és szülész 1875. december 9.; szemész 1875. május 5.

⁸³ Budapesti Közlöny 38 (1904) június 7. 1.

⁸⁴ Budapesti Közlöny 39 (1905) augusztus 13. 1.

⁸⁵ Hivatalos Közlöny 17 (1909) 254.

⁸⁶ Hivatalos Közlöny 32 (1924) 251.

idős korában és meghívással került a karra, a fiait (Imre József szemészt, Imre Sándor pedagógust) mindenáron tanszékhez akarta juttatni, s úgy általában azon volt, hogy a kálvinista pozíciók erősödjének a magyar egyetemeken, főiskolákon. Orvosdinasztiát alapított. A szívsebészethez használt szív–tüdő készülék első leírása tőle származik. Nyugdíja után is aktív maradt: az Országos Orvosszövetség elnöke 1926-tól, majd a Társadalombiztosító tagja. Hódmezővásárhelyen is dolgozott, a település legismertebb orvosaként szobra a városi kórházban ma is áll. Hódmezővásárhely képviselőjeként felsőházi tag lett 1927-ben.⁸⁷ Ezen kívül a II. osztályú polgári hadikereszt tulajdonosa. Budapesten halt meg 1933. szeptember 8-án, a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra szeptember 9-én.

erzsébetvárosi Issekutz Béla (gyógyszertan)

1. Ismert jogászcsaládban született a Nagy-Küküllő vármegyei Kőhalmomban 1886. január 17-én. Egyetemi tanulmányait az 1903/04. tanévben kezdte meg, és az 1907/08. tanévben fejezte be.⁸⁸ Farmakológus, az experimentális farmakológia megalapítója.

2. Gyógyszertani gyakornok 1906. május 1-től, majd 1907–1919 között tanársegéd volt. Középszintű vizsgát tett 1910. december 15-én. Tisztiorvosi vizsgáját 1911. május 30-án abszolválta. Külföldi tanulmányúton vett részt Heidelbergben 1914 januárjától három hónapon át⁸⁹; majd Berlin és Hamburg következett. 1918-ban habilitált Kolozsváron. A háborús időkben felmentették a hadi szolgálat alól.

3. A kar már 1918-ban szorgalmazta kinevezését, az 1918. október 15-i felterjesztés azonban „elveszett”, kinevezése így igencsak késett. Nyilvános rendkívüli tanári állását 1919. február 4-én kapta meg,⁹⁰ ami a Károlyi-kormány egyik utolsó ilyen döntése volt. A trianoni időszakban miniszteri rendelettel a debreceni egyetem gyógyszerertanára került, átmeneti állását 1920. február 8-án foglalta el, majd Szegeden folytatta pályafutását. Nyilvános rendes tanár lett 1921. augusztus 4-én.⁹¹ A Gyógyszertani Intézet igazgatója és a Gyógyszerismereti Intézet megbízott igazgatója. A szegedi egyetemszervezés egyik fontos mozzanata, hogy valójában Tóth Lajos helyére került, azaz Lőte József állandó helyettesi megbízása Szegeden megszűnt. Továbbá Jakabházy Zsigmond (gyógyszerismeret) Budapestre került,

⁸⁷ DEÁK 1927. 73–74.; FREISSBERGER 1927. II. 90–91.; UJVÁRY 1991. 58.

⁸⁸ Dr. Med. Univ. 1908. december 12. II/504.

⁸⁹ SZÖGI 2001. 322.

⁹⁰ Hivatalos Közlöny 27 (1919) 90.

⁹¹ Hivatalos Közlöny 29 (1921) 263.

az üressé vált tanszéket nem töltötték be, a megfelelő intézetek igazgatása viszont az ő feladata lett. Szegeden kétszeres dékán, illetve prodeán volt.

4. A második prodeáni éve után Budapestre került: ott ugyanis Jakabházy Zsigmond nyugdíjba vonult, Issekutz Béla pedig az ő üressé vált tanszékére kapott meghívást. Nyilvános rendes tanárnak nevezték ki 1937. augusztus 18-án a Gyógyszerismereti Tanszékre, majd két év múlva a közben szintén megürült Gyógyszertanra (1939. június 30.).⁹² Budapesten is betöltötte a dékáni tisztséget. A második világháború után újjászervezett, majd önállósított egyetemen is megmaradt vezetői-igazgatói tisztségében, 1955 és 1962 között igazgatta az intézetet, sőt tudományos rektorhelyettesként dolgozott. 1962-ben nyugdíjba vonult. Számos tagságot és kitüntetést viselt. A hajdani kolozsvári professzorok közül ő távozott el utolsónak, a halál Pesten érte 1979. július 31-én. Temetése augusztus 13-án volt a Farkasréti temetőben.

szentábrahámi Jakabházy Zsigmond (gyógyszerismeret)

1. Udvarhely vármegye ismert nemesi családjában született Kiskedén 1867. május 26-án. Apja 1884-ben bekövetkezett halála után szentábrahámi Jakabházy Béla székelykeresztúri szolgabíró gyámjaként és örökbefogadójaként gondoskodott róla.⁹³

2. Az Általános kórtanon gyakornok, majd tanársegéd volt az adjunktusi kinevezéséig. Közben külföldi tanulmányutat tett Strassburgba ösztöndíjjal (1897/98), majd Lipcsébe (1898) és Grazba (1901).⁹⁴ Habilitációját Kolozsváron tette le,⁹⁵ s 1899-től adjunktussá lépett elő.⁹⁶ Sajátos megoldással a Gyógyszertanon megmaradt Tóth Lajos státusza és Lőte József helyettesi megbízása, viszont az innen elkülönített Gyógyszerismeretre új tanszéket szerveztek, s ide nevezték ki Jakabházy Zsigmondot. Rá egy évre a pesti orvoskarra is szerveztek gyógyszerismereti tanszéket, ahová évekkal később őt hívták meg professzornak. Nyilvános rendes tanár 1913. június 27-től.⁹⁷ Az utolsó kolozsvári tanévben hivatalban levő dékánként elhagyta Kolozsvárt, s hazautazott Kiskedére, illetve Siménfalvára, birtokvédelmi okokra hivatkozva. Távozási szándékát az egyetemről 1920. szeptember 19-én jelentette be.

3. Innen került 1920. október 11-én Budapestre,⁹⁸ s 1937-es nyugdíjazásáig a pesti orvoskar professzora volt. Az MTA levelező tagja lett 1923. május 11-től.

⁹² Hivatalos Közlöny 45 (1937) 242.; Hivatalos Közlöny 47 (1939) 291.

⁹³ Dr. M. Univ. 1891. június 16. I/273.

⁹⁴ MÉSZÁROS–SZÖGI–VARGA 2014. 163.

⁹⁵ Hivatalos Közlöny 7 (1899) 296.

⁹⁶ Hivatalos Közlöny 7 (1899) 317.

⁹⁷ Hivatalos Közlöny 21 (1913) 374.

⁹⁸ Hivatalos Közlöny 28 (1920) 374.

gidófalvi Jancsó Miklós (belgyógyászat)

1. Kolozsvári értelmiségi családban született 1868. október 13-án. Helyben járt egyetemre 1887 és 1892 közt.⁹⁹

2. Saját nevelésű orvosnak tekinthető, hiszen a kolozsvári egyetemi tanulmányok (és az 1892-ben elnyert, 100 Ft összegű pályadíj)¹⁰⁰ után ugyanott volt 1892-től szemészetű,¹⁰¹ majd 1893-tól belgyógyászati gyakornok.¹⁰² Szintén Kolozsváron nyert tisztiorsvosi képesítést 1895-ben.¹⁰³ Közben állami támogatással külföldi tanulmányútra ment,¹⁰⁴ 1899 és 1901 között többször is Berlinben és Breslauban fordult meg. Habilitációját Kolozsváron védte meg. 1900-tól tanársegéd,¹⁰⁵ majd 1902. január 1-től adjunktus.¹⁰⁶ A Purjesz Zsigmond nyugdíjazásával üresnek nyilvánított tanszékre egyetlen pályázat érkezett: az övé.¹⁰⁷ Innentől (1911. szeptember 11.) haláláig rendes tanárként dolgozott Kolozsváron és Szegeden. Erdélyi születésű lévén nem kapott kiutasító végzést a megszálló román hatóságoktól, így Erdélyt (Kolozsvárt) csak az egyetem ideiglenes új szegedi elhelyezését elrendelő törvény után, 1921. augusztus 18-án hagyta el. Hajdani mesteréhez, Purjesz Zsigmondhoz hasonlóan ő sem vállalt vezetői feladatot sem a karon, sem az egyetemen. Viszont ő alapította meg a szegedi Gyógyszertani Intézetet. Szegeden hunyt el 1930. július 19-én, temetése a református temetőben volt július 22-én. Orvosdinasztia alapítója: fia, illetve jelenlegi unokája a Szegedi Tudományegyetem professzorai. Ugyanott egyetemi kollégiumot neveztek el róla.

Pulvis et umbra sumus (Hamu és árnyék vagyunk). Jancsó Miklós egyike azon erdélyi származású tanároknak, akik minden bizonnyal sohasem hagyták volna el Erdélyt, ha a történelem nem kényszeríti rájuk ezt a lépést. 1930-ra azonban a 'kolozsváriak' elfogytak – meghalt Lechner Károly, Davida Leó, Veszprémi Dezső, Demeter György, Reinbold Béla, továbbá Rigler Gusztáv és Lőte József nyugdíjba ment; Imre József, Veress Elemér és Vidakovits Kamill viszont kimaradtak a kolozsváriak hajdani – 1919-es – küzdelmeiből. A temetés gyászhangulatában benne volt az a fájdalmas felismerés, hogy lezárult egy korszak. A székely diákok egy marék kolozsvári földet helyeztek el a nyitott koporsós temetésen példamutató professzoruk holttestére.¹⁰⁸

⁹⁹ Dr. M. Univ. 1892. október 29. I/321.

¹⁰⁰ Kolozsvár 6 (1892) május 30. 2.

¹⁰¹ Almanach 1892. II. 13.

¹⁰² Hivatalos Közlöny 1 (1893) május 1. 6.

¹⁰³ Budapesti Közlöny 29 (1895) szeptember 28. 2.

¹⁰⁴ Hivatalos Közlöny 7 (1899) 87.

¹⁰⁵ Hivatalos Közlöny 8 (1900) 68.

¹⁰⁶ Hivatalos Közlöny 10 (1902) 66.

¹⁰⁷ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 406.

¹⁰⁸ Délmagyarország 6 (1930) július 22. 6.; VAJDA 2018. 293.

Kenyeres Balázs (törvényszéki orvostan)

1. Jómódú brassói polgári családban született 1865. február 21-én. A fővárosi orvoskaron tanult 1883–1888 között.¹⁰⁹

2. 1888. szeptember 1-től gyakornok a budapesti Törvényszéki Orvostani Intézetben. 1889. március 31-én kinevezték 2. tanársegédnek ugyanitt.¹¹⁰ Következett a katonaság és a tartalékos főorvosi beosztás 1889. április 27-én.¹¹¹ Végtárgyalási szakértőként, majd számfeletti rendőrorvosként tartották számon 1892. május 21-től. 1889. szeptember 1-től 1. tanársegéd, hosszabbításokkal kolozsvári kinevezéséig.¹¹² Törvényszéki orvosi beosztásba helyezték 1892. december 15-én. Orvosi és közegészségtani tanárrá kinevezése 1890-ben történt. Habilitációját a törvényszéki orvostanon szerezte meg 1894. július 13-án.¹¹³ Ezután szinte azonnal megkapta nyilvános rendkívüli tanári kinevezését Kolozsvárra (augusztus 27.).¹¹⁴

3. A Belky János halála után kiírt pályázatra ő jelentkezett egyedül, fiatal korára való tekintettel kapott rendkívüli tanári kinevezést. Pályája töretlenül ívelt felfelé, rendes tanári kinevezésére másfél évvel később került sor (1896. január 14.).¹¹⁵ Háromszoros dékán, illetve prodékán, valamint az egyetem rektora és prorektora.

4. Jó húsz évet töltött Kolozsváron, amikor is elfogadta a budapesti orvoskar meghívását, és visszatért a fővárosba 1915-ben.¹¹⁶ Ott is megválasztották rektornak, illetve dékánnak egyaránt. MTA levelező tagsága 1918. május 2-ra datálódik, rendes tag 1935. május 16-án lett. A Magyar Érdemkereszt birtokosa. A rektori éve után ment nyugdíjba 1935-ben. Budapesten halt meg 1940. február 10-én. Temetése február 14-én volt a Kerepesi úti temetőben. Nostalgikus érzése a kolozsvári évek iránt erős maradt. 1933-ban megjelent egy könyve: *Szemelvények egy meg nem írt naplóból*, tele kedves történetekkel a kolozsvári időkből, melyek főhősei a professzortársai, Genersichtől Meltzl Hugóig.

¹⁰⁹ Avatás 1888. december 15. Dr. Med. Univ. 41/1331. szám igazságügyi orvos-szakértő.

¹¹⁰ Orvosi Hetilap 33 (1889) április 7. 200.

¹¹¹ Pesti Hírlap 11 (1889) május 2. 11.

¹¹² Orvosi Hetilap 33 (1889) október 13. 536.

¹¹³ Hivatalos Közlöny 2 (1894) 189.

¹¹⁴ Hivatalos Közlöny 2 (1894) 215.

¹¹⁵ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 70.

¹¹⁶ Hivatalos Közlöny 23 (1915) 353.

tamásfalvi Klug Nándor (élettan)

1. A Szepes megyei Kotterbachon született 1845. október 18-án. A pesti orvoskaron tanult.¹¹⁷

2. 1871–1873 között tanársegéd a pesti állattani intézetben, majd 1878-ig az élettani intézetben. Habilitációjának témaköre: *A természettannak rezgésen alapuló tünetcsoportjáról, különös tekintettel az orvostudományokra* (1874).¹¹⁸ Közben állami ösztöndíjjal külföldi tanulmányutat tett Lipcsébe, 1876-ban. Az élettan nyilvános rendkívüli tanára kinevezést 1878. január 30-án kapta meg.¹¹⁹

3. Kolozsváron nyilvános rendes tanár volt 1878. december 3-tól.¹²⁰ Vezetői feladatait szemlélteti, hogy háromszor volt dékán, s a harmadik dékáni éve után csak azért nem lett prodeán, mert az egyetem rektorává választották.

4. Prorektori éve után, 1891 nyarán viszont meghívással Budapestre távozott. Ott nyilvános rendes tanárként működött 1891. július 27-től.¹²¹ A címzetes királyi udvari tanácsos címet is megkapta.¹²² MTA levelező tagság következett 1890. május 8-án, majd a rendes tagság 1894. május 4-én. Budapesten halt meg 1909. május 14-én, a temetése pedig május 16-án volt a Kerepesi úti temetőben.

Lechner Károly (elmekórtan)

1. Pesti értelmiségi családban született 1850. március 21-én. A pesti orvoskaron folytatta tanulmányait 1868–1873 között.¹²³ Elmegyógyász, a törvényszéki lélektan jogosított előadója, a közegészségtani tanárképzésben részt vett oktató volt.

2. Pályafutása 1874. március 1-jén kezdődött gyakornokként az I. belkórodán. 1876. november 10. – 1877. július 15. között I. tanársegéd ugyanott. 1877. augusztus 1. – 1883. június 23. között a Schwartzter-féle (Schwartzter Ferenc) magán ideg–elme gyógyintézet igazgató-főorvosa, ekkor saját kérésére felmentették. Közben 1877 szeptemberétől a Pestvidéki Törvényszék területén törvényszéki főorvos.¹²⁴ 1877-ben külföldi tanulmányutat tett, amit 1881-1882-ben Ausztria, Németország, Franciaország különböző intézményeiben folytatott. 1883. április 19-től az angyalföldi

¹¹⁷ Avatás 1870. december 24. Dr. Med. 2432. szám, valamint Dr. Chir. 2577. szám, szülész-mester: 1872. március 4.

¹¹⁸ Budapesti Közlöny 8 (1874) augusztus 15. 1.

¹¹⁹ Budapesti Közlöny 12 (1878) 25. sz.)

¹²⁰ Budapesti Közlöny 12 (1878) december 7. 1.

¹²¹ Budapesti Közlöny 25 (1891) július 31. 1.

¹²² Hivatalos Közlöny 17 (1909) 118.

¹²³ Avatás 1873. december [?] 2584/62. szám; Dr. Chir. és szülész 1874. február 4.; szemész 1874. július. 4.

¹²⁴ Budapesti Közlöny 11 (1877) szeptember 1. 7037.

gyógyíthatatlan betegek intézetéhez került, s hamarosan megkapta igazgatói kinevezését (1883. június 8., eskü: június 12.). 1889. július 31-ig ebben az állásban maradt.

3. Kolozsvári működése előzményeihez tartozik, hogy még 1886-ban pályázatot írtak ki a létesítendő kolozsvári elmekórtani tanszékre.¹²⁵ Ahhoz képest, hogy a jelentkezőknek hatnapos határidőt szabtak, elég nehezen neveztek ki Lechner Károlyt. A pályázati eljárás elhúzódásának több okát lehet azonosítani, itt csak a személyes vonatkozásokat érdemes felsorolni. A bizottság a beküldött pályázati anyagokat nem tartotta elégségesnek, s javasolta Lechner Károly megkeresését (ugyanis nem adott be pályázatot). Ő viszont komoly feltételeket fogalmazott meg kolozsvári foglalkoztatása, illetve meghívása esetére, ám az egyetemfejlesztés építkezési tervei már készen álltak. Sőt új vita kezdődött a karon, hiszen az egyik pályázót egyesek szerint aláminősítették, aki később (1901-ben)¹²⁶ a budapesti elmekórtan tanára lett (Moravcsik Ernő Emil). Jogtalanak gondolták Lechner Károly meghívását, azaz pályázat beadására akarták kényszeríteni, s végül is Lechner a megismételt pályázati eljárásban kapott tanszéket Kolozsváron.

39. kép Kenyeres Balázs (1863–1940), a törvényszéki orvostan professzora (1896–1914)

40. kép Lechner Károly (1850–1922), az elmekórtan professzora (1889–1922)

¹²⁵ Budapesti Közlöny 20 (1886) június 8. 1.

¹²⁶ Bp. Almanach 1901. 28.

Nyilvános rendes tanár 1889. július 31-től.¹²⁷ Háromszoros dékán és négy-szeres prodékán, az egyetem rektora, illetve prorektora. Kolozsvárról kiutasították a megszálló román hatóságok, és 1919. november 8-án valóban elhagyni kényszerült a várost.¹²⁸ Az átmeneti időszakban a budai oktatás egyik főszervezője, de Szegeden már kevés feladatot tudott vállalni. Igazából már 1918. december 20-án kérte nyugdíjazását, de a kar kérésére a minisztérium nem fogadta el kérelmét. MTA levelező taggá választották 1921. március 8-án. Címzetes királyi udvari tanácsos,¹²⁹ a Vöröskereszt-érdemjel tiszti keresztjének és a II. osztályú Polgári Hadi Érdemkeresztjének birtokosa. A halál Budapesten érte 1922. január 19-én, a Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra január 22-én.

illyefalvi Lőte József (általános kórtan)

1. Református lelkészi családban született Maroscúcson 1856. március 19-én. Egyetemi évei az 1875–1880 közötti időre estek.¹³⁰

2. Önkéntes egyéves sorkatonai szolgálat következett 1880–1881-ben. (Megjegyzendő: ez a szigorlati éve is, s mint végzett orvost szakmájában foglalkoztatták a városi helyőrségben. Egyúttal tanársegéd is volt az egyetemen.) Saját nevelésű tanársegéd: 1880–1883 között az általános kórtani intézetben kutatott. Főnöke Hőgyes Endre volt, aki 1883. január 5-i dátummal került át Kolozsvárról Budapestre.¹³¹ Vele együtt ő is Budapestre távozott. 1883 szeptemberében a budapesti kórtanon I. tanársegéd.¹³² Közben – 1882 nyarán – a földművelésügyi minisztérium által kiküldött bizottságban ténykedett, a bizottságot a lépfene tanulmányozására szervezték. (Nem lényegtelen vonatkozása a dolognak, hogy Robert Koch ekkoriban határozta meg a lépfene kórokozóját.) 1883. március 31-ével lemondott az állásáról, és állami ösztöndíjjal külföldre ment tanulni: Berlin, Párizs, München, Bécs jelzi az egyes állomáshelyeket. Habilitációját a budapesti orvoskaron szerezte meg a *Kísérleti kórtan, különös tekintettel a fertőző betegségekre* című értekezésével (1887).¹³³ 1888. december 31-én újra pesti tanársegéd;¹³⁴ majd 1890. február 1-jétől a budapesti Pasteur Intézetben lett tanársegéd. Főnöke

¹²⁷ Budapesti Közlöny 23 (1889) július 31. 2.

¹²⁸ KELEMEN 2017. 738.

¹²⁹ Hivatalos Közlöny 11 (1903) 122.

¹³⁰ Dr. Med. Univ. 1881. június 28. I/99.

¹³¹ Budapesti Közlöny 17 (1883) január 21. 2.

¹³² Orvosi Hetilap 27 (1883) szeptember 23. 1016.

¹³³ Budapesti Közlöny 21 (1887) október 27. 1.)

¹³⁴ Orvosi Hetilap 32 (1888) december 2. 1588.

reménytelen ügy. Szolgálatáért a belga Lipót-rend lovagkeresztjét kapta,¹⁴⁴ ezt a kitüntetést I. Ferenc József 1868 áprilisában hagyta jóvá.¹⁴⁵ Innen Berlinbe ment, ahonnan 1869 tavaszán tért vissza Pestre.¹⁴⁶

3. A kolozsvári Orvos-Sebészi Tanintézet belgyógyászatára 1869. június 17-i dátummal nevezték ki.¹⁴⁷ Az 1872-es egyetemalapítás során így kapta kinevezését az egyetem belgyógyászati tanszékére. A Budapestre távozó Schulek Vilmostól átvette a rektori méltóságot az 1873/74. tanév utolsó (1874. április 25-től kezdődő) időszakára. 1874 tavasza óta tüdőbetegségben szenvedett, betegszabadságot kapott az 1874/75. és az 1878/79. tanévekre. A belgyógyászati szigorlatokat többnyire Büchler Ignác munkatársnál tették le a hallgatók. Gyógyulása érdekében Itáliába utazott 1878 őszén. A halál a visszaúton érte: megállt apja budai házában, s már nem tudott Kolozsvárra visszaérni. Meghalt Budán 1879. július 13-án, a vízivárosi katonatemetőben temették el július 15-én.

41. kép Lőte József (1856–1938),
a kórtan professzora (1890–1927)

42. kép Maizner János (1828–1902),
a szülészeti professzora (1872–1892)

¹⁴⁴ Budapesti Közlöny 1 (1867) október 3. 1929.

¹⁴⁵ Budapesti Közlöny 2 (1868) április 28. 1217.

¹⁴⁶ Budapesti Közlöny 3 (1869) április 21. 1174.

¹⁴⁷ Budapesti Közlöny 3 (1869) augusztus 3. 2467.

Maizner János (szülészet)

1. Szász eredetű polgárcsaládban született Vácott 1828. május 24-én. A pesti orvostudománytanulmányait a nyilvános előadások elmaradásával magánúton volt kénytelen befejezni tanulmányait. 1849-től nevelősködött Wagner Dániel pesti gyógyszerész családjánál. Így tette le doktori szigorlatait.¹⁴⁸ Szülész lett 1856 májusában. Főként *A kolozsvári Orvos-sebészeti Tanintézet történeti vázlatja 1775–1872* című munkájával orvostörténészként is jelentős munkát végzett.

2. 1855–1857 között műtősnövendék volt a pesti sebészeti klinikán. 1857/58-ban tanársegéd a szülészetben, ezután községi orvos Jászládánban, majd bányorvos Kapnikbányán.

3. A kolozsvári Orvos-Sebészeti Tanintézet tanára 1859. június 12-től. Esküt tett szeptember 29-én, szolgálatba állt 1859. október 3-tól.¹⁴⁹ Ettől kezdve 33 éven keresztül ő volt a kolozsvári szülészet vezetője. Közben megbízott előadó, illetve 1860-ban az állategészségügyi és állatjárványtani tanszékeken helyettes tanár. 1862/63-ban a törvényes orvostanból a tetszhaláltan megbízott előadója. 1869-ben a belgyógyászatban helyettes tanár, illetve 1872. március 10-től egészen az egyetem alapításáig a tanintézet igazgatója volt.¹⁵⁰ Egyetemi professzorként 1892-ig dolgozott. Felesége halála után kérte a nyugdíjaztatást, s az 1891/92. tanév végével intézetigazgatói állása is megszűnt (1892. április 9.). A tanszéket üresnek nyilvánították, bár Maizner továbbra is ellátott bizonyos oktatói és gyógyítói feladatokat – helyettesi minőségben. Szintén volt dékán és prodekan, valamint rektor és prorektor. Kolozsváron halt meg 1902. június 30-án, s július 2-án a Házsongárdi temetőben helyezték végső nyugalomra.

Makara Lajos (sebészet)

1. Pápai orvoscsaládban született 1862. március 20-án. A budapesti orvostudománytanulmányait 1879–1884 között.¹⁵¹

2. 1886-ban gyakornok a budapesti anatómiai intézetben. 1887–1896 között gyakornok, majd tanársegéd az I. számú sebészeten. Az 1897-ben alapított óbudai Szent Margit Közkórház műtőorvosa, majd sebész főorvosa 1903–1905 között. Habilitációját Budapesten abszolválta *Sebészeti műtéttan* témában 1898. július 19-én.¹⁵² Ebbéli (pesti tanársegédi munkatársi és sebész-főorvosi) minőségében pályázott a kolozsvári sebészetre.

¹⁴⁸ Dr. Med. 1852. június 23. 1520. szám, Dr. Chir. 1857. július. 18. 1768. szám.

¹⁴⁹ SZINNYEI VIII. 343.

¹⁵⁰ PATAKI 2011. 244.

¹⁵¹ Szigorlatai: I 1884. 6. 9; II. 11. 13; III. 12. 5. Avatás 1884. 12. 6. Dr. Med. Univ. 28/901. sz.

¹⁵² Hivatalos Közlöny 6 (1898) 377.

3. Az egyetemen alig tíz évet dolgozott. Kinevezése nyilvános rendes tanárrá 1905. augusztus 11-én történt.¹⁵³ Egyszeres dékán, illetve prodékán. Az I. világháború idején I. o. főtörzsorvos volt,¹⁵⁴ s a városban össze-seregülő háborús sérültek ellátásában igen nagy szerepet vállalt magára. Szabó Dénessel önkéntes ápolócsapatot szerveztek.¹⁵⁵ Saját betegségét elhanyagolva dolgozott, korai halálát épp ez okozta. Hősi halottként tartják számon. 1915. november 7-én halt meg Kolozsváron. Temetése november 7-én volt a Házsongárdban. Halálával hosszú időre üres maradt a tanszék.

csépfánfalvi Marschalkó Tamás (bőr- és bujakórtan)

1. Tokajban született 1862. június 25-én. Apja 48-as honvédtiszt, aki az újjászervezett császári és királyi hadsereg ezredese lett. Így az 1642-ből és Szepes vármegyéből származó nemességet megújíthatták, kiegészítve a nemesi előnévvel. Orvosi tanulmányait a pesti orvoskaron végezte.¹⁵⁶

2. 1882–1884 között gyakornokoskodott a budapesti I. számú belklinikán, a nyári hónapokban tanulmányutakon vett részt a következő városokban: Berlin, Boroszló, Lipik. 1884–1892 között fürdőorvos Szlavóniában, Lipikbányán. Közben állami ösztöndíjjal Berlinben bőrgyógyászattal foglalkozott; 1892–1894-ben tanársegéd volt Breslauban a bőrgyógyászatban. Habilitációját is e témakörből írta 1897-ben: *Bőr és bujabetegségek kórtana*.¹⁵⁷

3. Sok sikertelen pályázati kiírás után személyében végre az állásra érdemes szakorvos jelentkezett Kolozsvárra, így ő nyerte el a professzori állást 1897-ben.¹⁵⁸ Egyszeres dékán, illetve prodékán. Haláláig az egyetem professzora volt. Kolozsváron halt meg 1915. szeptember 23-án, s ott is temették el a Házsongárdban szeptember 25-én.

Mina János (állatjárványtan és állati rendészet)

1. A Krassó-Szörény megyei Oravicabányán született 1827. január 21-én. A grazi egyetemhez tartozó Orvos-Sebész Tanintézetbe küldték tanulni (1852–1856). Grazban sebész-doktori és szülész oklevelet szerzett 1856. január 15-én.¹⁵⁹ Ezután alorvos lett a 39. császári gyalogezredben, szolgálata az 1856–1859. március vége közti időre esett. Közben a bécsi egyetemen tanult, és állatgyógyászati oklevelet szerzett 1859. március 19-én. 1859-ben

¹⁵³ Hivatalos Közlöny 13 (1905) 303–304.

¹⁵⁴ Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára 42 (1915) 337.

¹⁵⁵ MÁRKI 1922. 100.

¹⁵⁶ Avatás 1882. december 9. Dr. Med. Univ. 32/7671. szám.

¹⁵⁷ Hivatalos Közlöny 5 (1897) 203.

¹⁵⁸ Hivatalos Közlöny 5 (1897) 383.

¹⁵⁹ MÉSZÁROS–SZÓGI–VARGA 2014. 89.

részt vett az olasz hadjáratban a 6. tábori kórház sebészeként. Helytartótanácsi rendelettel a pesti egyetem állatgyógyászati intézetéhez került, itt 1860. március 1-től két év és két hónap időtartamig tanársegédként dolgozott.

3. Kolozsváron az Orvos-Sebészi Tanintézetbe 1862. június 7-i dátummal keltezett királyi határozattal került az „állatjárvány-, barmászati-, rendőrségi, házi állatok életrendi, tenyésztési, fajok ismertetési és baromgyógyászat nyilvános rendes tanára”-ként.¹⁶⁰ Esküt 1862 júliusában tett, előadásait októberben kezdte el. A keleti marhavész elfojtásában szerzett érdemeiért III. osztályú Vaskorona-rendet nyert 1868. június 18-án,¹⁶¹ illetve Koronás Magyar Érdemkeresztet kapott 1869. február 13-án¹⁶² és „Legfelsőbb elismerést” 1871. augusztus 6-án. Az egyetemen az alapítástól 1879 februárjáig dolgozott. Ekkor súlyos betegséggel, elmebajjal a Lipótmezőre szállították, ott is halt meg (1880. június 4.). Nem kizárt, hogy maga is marhakórt kapott, szivacsos agyvelőgyulladás. Eredetileg a Vízivárosi temetőben hantolták el június 7-én, annak felszámolása után földi maradványait a Farkasréti temetőben helyezték el.

Az egyetem honoris causa sebész doktorátust adott munkatársának.¹⁶³ A minisztérium sohasem siette el a rendes tanári kinevezést, s ami azt illeti, őt sohasem nevezték ki annak. Igazi bizonyíték az egyetem által kiadott gyászjelentése, amely szerint nyilvános rendkívüli tanárként temették el. A honoris causa megítélésének legfőbb indoka épp az a furcsaság, hogy az új orvoskarnak lehet-e olyan tanára, aki még orvosdoktori oklevéllel sem rendelkezik? Nem akarták szigorlatokon faggatni a kollégát, ezért Dr. Med. honoris causa helyett Dr. Chir. honoris causát adtak neki. Az állatjárványtan amúgy az akkortájt bevezetett új szigorlati rendszerbe végképp nem fért bele, nem volt semmilyen perspektívája sem Budapesten, sem Kolozsváron. Szakmailag az már az Állatorvosi Tanintézet (ma Állatorvostudományi Egyetem) kompetenciájába tartozott.

Ossikovszky József (élet- és kórvegytan)

1. Eperjesen született 1844. március 2-án. Egyetemi tanulmányait a pesti orvoskaron kezdte az 1863/64–1864/65. tanévekben,¹⁶⁴ s a bécsin folytatta 1865–1867 között, képesítéseit ott szerezte.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Orvosi Hetilap 6 (1862) június 22. 495.

¹⁶¹ Budapesti Közlöny 2 (1868) június 16. 1715.

¹⁶² Budapesti Közlöny 3 (1869) február 27. 583.

¹⁶³ Dr. Chir. 1874. 6. 4. I/17.

¹⁶⁴ Személyzet 1864. 21., 1865. 22.

¹⁶⁵ SZÖGI–KISS 2003. 233.

2. Pályafutása a bécsi egyetemen kezdődött, 1869. május 4. – 1870. december 3. között tanársegéd volt a kórtanon, valamint németországi tanulmányutat tett a magyar kormány utazási ösztöndíjával: Bonn (Kekulé, Wurtz professzoroknál?). Eperjesen gyakorló orvosként dolgozott, illetve tanársegédként foglalkoztatták a kolozsvári Orvos-Sebészi Tanintézetben. Egy biztos: az alapítás idején Németországban tartózkodott, s Plósz Pál távozása után pályázott a tanszéki állás elnyerésére.

3. Kolozsváron nyilvános rendkívüli kinevezést kapott (1874. augusztus 5.).¹⁶⁶ Rendes tanári kinevezésének dátuma: 1883. június 4.¹⁶⁷ Fiatalon, 44 évesen érte a halál (tüdővész). Felesége 29 évesen halt meg hat évvel korábban, 1882. november 23-án. A két árván maradt gyermeküket a rokonság nevelte. Mária keresztnevű testvére pl. Ladits Nándor egyetemi gondnok felesége volt. Ő maga szintén Kolozsváron halt meg 1888. június 4-én,¹⁶⁸ s a Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra június 6-án.

Plósz Pál (élet- és kórvegytan)

1. Pesten született 1844. október 9-én. Testvére volt Plósz Sándor, későbbi kolozsvári–budapesti jogászprofesszor, Plósz Irma (Kanitz Ágostonné) és Plósz Béla állatorvos. Orvosi tanulmányait Bécsben kezdte: felváltva tanult Bécsben¹⁶⁹ és Pesten. Szigorolatait Pesten tette le.¹⁷⁰ Egyetemi tanulmányaihoz tartozóan természettudományi képzésre ment Németországba (Universität Tübingen).¹⁷¹

2. 1867–1869-ben gyakorló alorvos a Szent Rókus Kórházban, 1869–1872 között tanársegéd a pesti orvoskar belgyógyászatán. Közben az élettan helyettes tanára az 1869/70. tanévben. Ekkor járt Tübingenben is. Hazatérve Pesten habilitált az élet- és kórvegytan tanszéken (1871).¹⁷²

3. Ilyen előzményekkel pályázott Kolozsvárra Heidelbergből, hiszen 1872/73-ban itt tanított, s az alapítás során nyilvános rendkívüli tanár lett.¹⁷³ Voltaképpen alig tartózkodott Kolozsváron, mivel kinevezése után is Heidelbergben dolgozott, az igazi tudományos pályafutása pedig a pesti orvoskarhoz kötötte.

¹⁶⁶ Budapesti Közlöny 8 (1874) augusztus 15. 1497.

¹⁶⁷ Budapesti Közlöny 17 (1883) július 8. 1.

¹⁶⁸ Orvosi Hetilap 32 (1888) június 10. 802.

¹⁶⁹ SZÖGI–KISS 2003. 192.

¹⁷⁰ Avatás 1867. december 14. Dr. Med. 2227. szám, valamint szülész 1868. október 27.

¹⁷¹ SZÖGI 2001. 485.

¹⁷² Budapesti Közlöny 5 (1871) május 17. 2603.

¹⁷³ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

4. Pesti áthelyezése 1873. november 29-én történt, új tanszék nyilvános rendkívüli tanára lett.¹⁷⁴ Kolozsvárról való gyors távozását két tényező magyarázza. Először is, a pesti orvoskar vissza akarta szerezni az ifjú tudóst, akkor és neki szervezte az új Élet- és Kórvegytani Tanszékét. A másik tényező pedig kolozsvári: az ide kiszemelt Ossikovszky József – az Orvos-Sebészi Tanintézet korábbi tanársegédje – épp külföldi tanulmányúton tartózkodott, s őt várták vissza. Pesten 1882-ben megkapta nyilvános rendes tanári kinevezését. Hamarabb lett az MTA levelező tagja, mint rendes tanár. A levelező tagság dátuma: 1880. május 20.

Kutatási területe a biokémia, a vérsavó vegyi összetételének, a fehérjék kémiájának, az izmok kémiájának tanulmányozása, szőlészeti és borászati problémák feldolgozása.

1902 elején az idegbaj (Alzheimer-kór) jelei mutatkoztak rajta, s 1902. augusztus 15-én elhunyt. A Kerepesi temetőben temették el augusztus 17-én.

belsőecseri Purjesz Zsigmond (belgyógyászat)

1. Tizenegy gyerekes izraelita családban született Szentesen 1846-ban. A pesti orvoskaron tanult az 1865–1870 közötti tanévekben,¹⁷⁵ közben, 1867-ben megjárta a bécsi egyetemet is.¹⁷⁶ A pesti orvoskaron doktorált és habilitált.¹⁷⁷

2. Tanársegéd lett a kolozsvári Orvos-Sebészi Tanintézetnél 1871-ben.¹⁷⁸ Innen Pestre pályázott. 1871. október 16-án gyakornok lett az I. számú belkórodán 1872. november 1-ig. Ezt megújították 1873. január 1-jén, s II. tanársegéd lett ugyanitt. Habilitációjának témája: *Mell és hasüri szervek vizsgálati módszerei* (1876).¹⁷⁹ 1876. október 1-től I. tanársegéd ugyanott. A Machik Béla halála után üresnek nyilvánított tanszék elnyerésére pályázatot nyújtott be, mint budapesti tanársegéd és munkatárs. Sikeres pályázatával lényegében visszatért Kolozsvárra.

3. Nyilvános rendes tanárrá nevezték ki 1880. május 2-án.¹⁸⁰ Innentől nyugdíjazásáig (1911. június 30.) az orvoskar meghatározó egyéniségeként dolgozott, bár több évtizedes professzori időszakában egyszer sem vállalt sem dékáni, sem rektori megbízatást. A klinikai bizottság elnöki feladatait látta el.

¹⁷⁴ Budapesti Közlöny 7 (1873) november 29. 2237.

¹⁷⁵ Személyzet 1866. 25.

¹⁷⁶ SZÖGI–KISS 2003. 255.

¹⁷⁷ Pesti avatása 1870. november 23. Dr. Med. 2423. szám, valamint 1871. 7. 23. Dr. Chir. 2489. szám, 1871. január 9-én szülésmester.

¹⁷⁸ MAIZNER 1890. 62.

¹⁷⁹ Budapesti Közlöny 10 (1876) szeptember 19. 6361.

¹⁸⁰ Budapesti Közlöny 14 (1880) május 14. 3685.

Címzetes udvari tanácsos címet kapott 1901. november 26-án.¹⁸¹ A III. Vas-korona-rend birtokosa, Kolozsvár díszpolgára. 1911. március 2-án nemeséget kapott belsőecseri előnévvel.¹⁸² Davidához hasonlóan ő is nagy szerepet vállalt a kórházi építkezések szakmai feladatainak ellátásában, a Vastagh György szobrász által készített¹⁸³ és 1912. május 27-én a Belgyógyászati Klinika bejárata mellé felállított mellszobrát¹⁸⁴ a megszálló román hatóságok eltávolították. Budapesten halt meg 1918. január 27-én. Végakarátának megfelelően Kolozsváron temették el január 30-án (Házsongárd).

borosbenedeki Reinbold Béla (élet- és kórvegytan)

1. Kolozsvári-erdélyi értelmiségi családban született 1875. december 13-án. Kolozsvári egyetemi éveinek időszaka: 1894–1899.¹⁸⁵

2. Saját nevelésű orvos. Közben két németországi tanulmányutat tett a tübingeni és berlini egyetemen.¹⁸⁶ Kolozsváron a habilitációja után adjunktus lett 1908. november 1-től.¹⁸⁷ Megbízott helyettes tanár 1910. június 6-tól.

3. Miután Udránszky Pestre távozott, az üressé vált igazgatói posztra egyértelműen Reinbold Béla címzetes nyilvános rendkívüli tanár és helyettes tanár került (1912. július 11-én).¹⁸⁸ Nyilvános rendes tanár ugyanígy lett 1918 decemberében. Telefonon értesítették a kinevezésről, a Hivatalos Közlönyben nem jelent meg. Szegeden hunyt el 1927. december 10-én.¹⁸⁹ Temetése december 12-én volt a Belvárosi temetőben.

Rigler Gusztáv (közegészségtan)

1. Gazdag, katolikus körökben befolyásos családban született az Esztergom megyei Dunamocson 1868. november 4-én. A budapesti orvoskaron tanult tovább.¹⁹⁰

2. 1891. február 1-től díjtalan tanársegéd a pesti közegészségtanon. 1891. június 1-től ugyanitt előbb gyakornok, majd 1891. október 1-től kinevezéséig tanársegéd.¹⁹¹ Közben külföldi tanulmányúton járt egy sor országban 1898–1899-ben: Ausztria, Svájc, Olaszország, Belgium, Franciaország,

¹⁸¹ Hivatalos Közlöny 9 (1901) 639–640.

¹⁸² Hivatalos Közlöny 19 (1911) 151.

¹⁸³ Pesti Napló 63 (1912) május 28. 8.

¹⁸⁴ Orvosi Hetilap 56 (1912) június 9. 441.

¹⁸⁵ Sub auspiciis Regis doktori oklevél: Dr. Med. Univ. 1900. 10. 16. II/79.

¹⁸⁶ SZÓGI 2001. 490.

¹⁸⁷ Hivatalos Közlöny 17 (1909) 90.

¹⁸⁸ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 474.

¹⁸⁹ Orvosi Hetilap 71 (1927) december 18. 1457.

¹⁹⁰ Avatás 1892. június 30. Dr. M. Univ. 151/1908. szám.

¹⁹¹ Bp. Almanach 1893. 49.

Hollandia, Nagy-Britannia, Olaszország. Pesten habilitált *Az egészségügyi vizsgálatok módszerei, különös tekintettel a tisztí orvosi módszerekre* (1897) c. témában.¹⁹²

3. Kolozsvárra pályázattal került, mint pesti tanársegéd és munkatárs a Rózsashegyi Aladár halálával megürült tanszékre 1899-ben (szeptember 12.).¹⁹³ Kétszeres dékán, illetve prodeán, valamint az egyetem rektora és prorektora. 1919-ben őt is kiutasították, pályafutását Szegeden folytatta 1927-ig.

4. Ekkor furcsa körülmények között került a budapesti közegészségtani tanszékre. A Hivatalos Közlöny 1927. évi 16. számában közöltek szerint ő lett a király által megerősített rektora az 1927/28. tanévre a szegedi Ferenc József Tudományegyetemnek,¹⁹⁴ ami azért is furcsa, mert az ő igazi rektori éve az 1917/18. tanév volt. Mindenesetre a következő számban (szept. 1.) már a pesti kinevezésének adatai olvashatók: 1927. augusztus 15.¹⁹⁵ Eredetileg meghívással került volna az egy éve üres tanszékre, de a minisztérium pályázat kiírására kötelezte a kart, azaz úgy pályázott Budapestre, hogy közben ő lett volna másodszer (!) a Ferenc József Tudományegyetem rektora. 1930. augusztus 20-án hunyt el, halálát másnap jelentették be a VIII. kerületi anyakönyvi hivatalban. Ugyanezt a dátumot adják meg a kiadott gyászjelentések is (családi és hivatalos). A Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra augusztus 23-án.

liptórózsashegyi Rózsashegyi Aladár (közegészségtan, állati rendészet és állatjárványtan)

1. Polgári családban született Nagykállón 1855. augusztus 4-én. A pesti orvoskaron tanult.¹⁹⁶

2. Tanársegéd a pesti közegészségtani intézetben 1877. október 1-től (amikor még diák volt) kinevezéséig. Külföldi tanulmányúton vett részt Asztrahányban az 1878-79-es pestisjárvány idején, mint az európai orvostudományi bizottság tagja. A járványügy, az iparegészségtan, az ipari megbetegedések orvosi szakértője volt, higiénikus képzettséggel is rendelkezett. Budapesten habilitált 1881-ben, *Ipari és gyári megbetegedések* témában.¹⁹⁷

3. Kolozsvárra pályázat útján került az új tanszékre, mint pesti tanársegéd és munkatárs. Nyilvános rendes tanár 1883. január 6-tól lett.¹⁹⁸ Haláláig

¹⁹² Hivatalos Közlöny 5 (1897) 97.

¹⁹³ Hivatalos Közlöny 7 (1899) 461.

¹⁹⁴ Hivatalos Közlöny 35 (1927) 244.

¹⁹⁵ Hivatalos Közlöny 35 (1927) 268.

¹⁹⁶ Avatás 1878. február 16. Dr. Med. 3010/376. szám, születésmester: 1879. december 10.

¹⁹⁷ Budapesti Közlöny 15 (1881) november 22. 1.

¹⁹⁸ Budapesti Közlöny 17 (1883) január 21. 2.

(40 éves korában halt meg gerincsorvadásban) itt dolgozott. A tizenhárom professzori év alatt dékáni feladatot nem kapott, viszont a közegészségtani tanárképzés programjának kidolgozása és bevezetése elég sok munkát adott számára. Az ő irányításával szervezték meg és működött az Országos Közegészségtani Tanács kolozsvári fiókja. Kolozsváron hunyt el 1896. január 27-én,¹⁹⁹ s a Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra január 29-én.

Schulek Vilmos (szemészet)

1. Pesten született 1843. április 21-én. Apja a francia nyelvet tanította a debreceni református gimnáziumban. Orvosi tanulmányait a pesti és a bécsi egyetemen végezte.²⁰⁰

2. 1868–1870 között gyakornok volt a bécsi egyetem szemészetén, majd ugyanitt tanársegéd 1870-71-ben. Közben féléves tanulmányutat tett Berlinben 1869-ben. Utána Utrecht, London, Párizs, Svájc, majd újra Németország következett.

3. A kolozsvári Orvos-Sebészi Tanintézetbe 1871. február 3-i dátummal kapta kinevezését (mint bécsi tanársegéd), innen lett alapító professzora az egyetemnek.²⁰¹

4. Kolozsvárról rektori évében (1873/74) távozott, a pesti orvoskar meghívta őt az ottani szemészetre.²⁰² Kutatási területe az alábbi témákra terjedt ki: új műtéti eljárások kidolgozása, új műszerek alkalmazása az orvosi eljárások során (hályogműszerek, védőszemüveg az ibolyántúli sugárzás ellen). Iskolateremtő hatású szemész. Címzetes udvari tanácsos (1897. március 5.)²⁰³ MTA levelező tagságot kapott 1889. május 3-án, rendes taggá 1902. május 9-én választották meg. Budapesten halt meg 1905. március 15-én. Temetése március 16-án volt a Kerepesi temetőben.

szentmiklósi Szabó Dénes (szülészet és nőgyógyászat)

1. Pesti értelmiségi családban született 1856. február 1-jén. A budapesti orvoskaron tanult 1874–1879 között.²⁰⁴

2. Állami ösztöndíjjal külföldi tanulmányutat tett Bécs, Drezda, Berlin, Edinburgh, London állomáshelyekkel 1880. április 1. – 1881. szeptember 1. között. Gyakornok a pesti I. számú szülészetben 1882. május 1. és

¹⁹⁹ Kolozsvár 10 (1896) január 27. 2.

²⁰⁰ SZÖGI–KISS 2003. 176. Doktori: Bécs, 1868., valamint sebész, szülész, szemész 1871.

²⁰¹ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

²⁰² Budapesti Közlöny 8 (1874) április 21. 719.

²⁰³ Hivatalos Közlöny 5 (1897) 108.

²⁰⁴ Avatás 1879. november 29. Dr. Med. Univ. 10/550. szám.

1884. február 1. között.²⁰⁵ II. számú tanársegéd 1884. szeptember 1-től, s I. tanársegéd 1887. november 1-től. Habilitációja 1888. november 2-án volt.²⁰⁶ A szülészet és nőgyógyászat területén munkálkodott a budapesti orvoskaron. Az Igazságügyi Orvosi Tanács tagja 1890. augusztus 2. – 1892. szeptember 1. között.²⁰⁷

3. Sikeresen pályázott a kolozsvári szülészetre, ahol nyilvános rendes tanári kinevezést kapott 1892. augusztus 18-án.²⁰⁸ Háromszoros dékán, illetve prodeán, az egyetem rektora, prorektora. Megkapta a Címzetes udvari tanácsos címet is.²⁰⁹ Halálának pontos dátuma: Kolozsvár, 1918. január 17., temetése: január 19. (Házsongárd). Gyászjelentés ugyan nem áll rendelkezésünkre, az adatok hitelességét a Kolozsvári Hírlap 1918. januári számaiban szereplő tudósítások adják.

Szilágyi Ete (szemészet)

1. Értelmiségi családban született Nagyváradon 1844. május 30-án. A bécsi egyetemen tanult és doktorált,²¹⁰ orvos-sebész, szülész, szemész képesítéseket szerzett. Az egyik fiútestvére Szilágyi Dezső későbbi igazságügy-miniszter volt.

2. 1867–1869 között Bécsben két évet töltött Stellwag szemészetén. 1869–1873 között Budapesten a Szent Rókus Kórház orvosa volt. 1874-től műtős az I. számú sebészeti kórodában. Habilitációját (1874) Pesten védte meg: *A szemtükrészet; A szem fénytörési rendellenességei és a szemtükrészet alkalmazása* témakörben.²¹¹

3. Kolozsvárra pályázat útján került 1875-ben (július 10.).²¹² Haláláig ellátta professzori feladatait, de vezetői tisztséget nem vállalt. Különc ember hírében állt. Egyszer például állítólag nem engedte be a házába Dezső testvérét, mert hiába ment ki érte a vasútállomásra, fivére Pestről csak egy későbbi vonattal érkezett, s erről nem értesítette őt. A miniszter úr mehetett a szállodába aludni.²¹³ Kolozsváron halt meg 1894. április 16-án, ahol április 18-án, a Házsongárdban temették el.

²⁰⁵ Bp. Almanach 1882. 37.

²⁰⁶ Budapesti Hírlap 8 (1888) november 17. 7.

²⁰⁷ Budapesti Közlöny 24 (1890) augusztus 8. 1.

²⁰⁸ Budapesti Közlöny 26 (1892) október 14. 1.

²⁰⁹ Hivatalos Közlöny (1903) 122.

²¹⁰ SZÖGI–KISS 2003. 194.

²¹¹ Budapesti Közlöny 8 (1874) június 6.

²¹² Budapesti Közlöny 9 (1875) 4732.

²¹³ Szilágyi Dezső életéről lásd: ANTAL 2016. 3–16.

ponori Török Aurél (Thewrewk) (élet- és szövettan; valamint leíró és tájbonctan)

1. Ismert pozsonyi értelmiségi családban született 1842. február 13-án. A Pesti Piarista Gimnáziumban tanult, és itt is érettségizett 1861. július 29-én. Egyetemi tanulmányait a pesti orvoskaron kezdte, és Bécsben fejezte be.²¹⁴

2. 1867–1869-ben tanársegéd volt a pesti élettani intézetben. Innen került Kolozsvárra, ahol az Orvos-Sebész Tanintézetnél az elméleti orvos-tan (orvosi élettan), valamint az élet- és szövettan tanára lett 1869. június 29-től.²¹⁵ Kinevezése utáni esküjét augusztus 22-én tette le.

3. 1872-től az egyetemen is ezen a tanszéken kezdte professzori pályafutását,²¹⁶ majd belső ügyintézés jegyében átment a tájbanatomiára. Volt dékán és prodékán. Többnyire külföldön tartózkodott, éves időtartamú szabadságokat kért és kapott a minisztériumtól az embertan (antropológia) modern eredményeinek tanulmányozására.

4. A budapesti egyetem bölcsészkarán az embertan nyilvános rendes tanára és intézetigazgató volt 1881. szeptember 8-tól.²¹⁷ Kinevezték rektor-nak, s megválasztották az MTA levelező tagjának 1892. május 5-én. Címzetes udvari tanácsosi címét 1908. március 26-án kapta meg.²¹⁸ Később a III. osztályú Vaskorona-rend birtokosa lett. Genfben érte a halál 1912. szeptember 2-án. Budapesten, a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra szeptember 11-én.

Udránszky László (élettan)

1. Polgári családban született a Trencsén megyei Budatin településen 1862. október 12-én. A pesti orvoskaron 1878–1883 között tanult.²¹⁹

2. 1883–1886 között gyakornokként kezdett a pesti I. számú belklinikán. 1886 őszétől 1890-ig tanársegéd a strassburgi egyetemen. Ez idő alatt Freiburgban is tartózkodott. Az orvosi kémia tanulmányozására fektetett hangsúlyt 1887–1889 között. Habilitációját a freiburgi egyetemen (Universität Ludwig Albert) szerezte meg, miután az Albert Lajos Tudományegyetem magántanára lett. Külföldön szerzett habilitációját honosítás révén fogadták el Magyarországon.²²⁰ 1891-ben újra Budapesten tanársegéd, az I. számú

²¹⁴ SZÖGI–KISS 2003. 222. Dr. Med. 1867.

²¹⁵ MAIZNER 1890. 61–62.

²¹⁶ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

²¹⁷ Budapesti Közlöny 15 (1881) szeptember 16. 1.

²¹⁸ Hivatalos Közlöny 16 (1908) 114.

²¹⁹ Avatás 1883. december 8. Dr. Univ. 14/825. szám.

²²⁰ SZÖGI 2001. 468.

belklinikán a klinikai labor vezetője. Munkatársként honosították az orvosi vegytanra.²²¹ Így pályázott Kolozsvárra, mint freiburgi–pesti munkatárs és tanársegéd.

3. Kolozsváron először nyilvános rendkívüli tanár lett (1892),²²² de azonnal kezdeményezték a rendes tanári kinevezését (1893. május 30.).²²³ Érkezésével önállósult az élettan, ő maga a kórvegytan előadója (és állandó helyettese) is volt, s innen különítették el a szövettant, melyet Apáthy adott elő. Emellett Kolozsváron kétszeres dékán, illetve prodeán volt. Megválasztották az 1909/10. tanév rektorának, de prorektori feladatait már nem látta el.

4. Elfogadta ugyanis a pesti orvoskar meghívását, s voltaképpen az időközben elhunyt Klug Nándor helyére került (1909. november 27.).²²⁴ Szünidőkben külföldi tanulmányutakon vett részt. 1894-ben Németországba ment a belügyminiszter megbízásából, és a fertőző betegségeket kutató német intézeteket látogatta. De elutazott még Franciaországba, Belgiumba és Svájcba is. Megkapta a Ferenc József-rend Középkeresztje kitüntetését, és megválasztották az MTA levelező tagjának 1909. április 29-én. Pesten hunyt el 1914. március 21-én szívbénulásban. Holttestét Biccsefaluba (Bicsicza, Trencsén vm.) szállították, s a családi sírboltban temették el.

Veress Elemér (élettan)

1. Ismert kolozsvári polgárcsaládban született 1873. január 4-én, apja Erdély híres fényképésze és az egyetem magántanítója volt. A kolozsvári egyetem orvoskarára 1894–1899 között járt.²²⁵

2. Saját nevelésű hallgató, aki az élet- és szövettanon tanársegéd lett az 1899/00. és 1906/07. tanévek között, II. adjunktusi kinevezéséig. Habilitációját is Kolozsváron abszolválta, miután adjunktusi előrelépése következett ugyanott (1906).²²⁶ Udránszky távozása után helyettes tanár (1910. szeptember 1.), majd sikeres pályázatával megkapta nyilvános rendkívüli tanári kinevezését 1911. október 22-én.²²⁷ Hamarosan átvehette nyilvános rendes tanári kinevezését is 1913. február 22-én.²²⁸ Volt egy budapesti intermezzo a pályafutásában. 1919. február 28-án Vass János miniszter elvileg a budapesti

²²¹ Budapesti Közlöny 25 (1891) március 18. 1.

²²² Budapesti Közlöny 26 (1892) március 31. 1.

²²³ Hivatalos Közlöny 1 (1893) június 1. 9.

²²⁴ Hivatalos Közlöny 18 (1910) 7.

²²⁵ Dr. Med. Univ. 1899. 12. 23. I/562.

²²⁶ Hivatalos Közlöny 14 (1906) 533.

²²⁷ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 471.

²²⁸ Hivatalos Közlöny 21 (1913) 155.

orvoskarra az élettan nyilvános rendes tanárává nevezte ki,²²⁹ amelyet a március 11-i budapesti kari tanácsülésen a dékán is kihirdetett.²³⁰ Később azonban kinevezését a tanácskormány visszavonta. Majd a Tanácsköztársaság bukása után a budapesti orvoskar is érvénytelennek tekintette az 1918. október 31. utáni tanári kinevezéseket, így Veress Elemért sem tekintette jogszerű professzornak. A székhelyéről elűzött kolozsvári orvoskar 1921. május 19-i IX. rendes ülésén határozta el Veress Elemér visszahívását. A minisztertanács 1921. július 29-i ülésén foglalkozott Veress Elemér pesti professzor ügyével: elfogadta a kolozsvári (szegedi) orvoskar kérését, és támogatta Veress Elemér működését, az 1921 ősztől Szegeden folytatódó kolozsvári egyetemre történő kinevezését.²³¹ Szegeden az élettan nyilvános rendes tanára és intézetigazgató lett 1921. szeptember 10-én.²³² 1940-ben nem ment vissza Kolozsvárra, Szegeden maradt, innen vonult nyugdíjba 1946. július 16-án. Kutatási területe az orvosi kémia (szénhidrátok kimutatása) és az érzetkutatás (hőérzet és látás) volt. Szegeden halt meg 1959. március 31-én. A Belvárosi temetőben helyezték örök nyugalomra április 6-án.

Veress Ferenc (bőr- és bujakórtan)

1. Bukaresti magyar családban született 1877. április 23-án. Egyetemi tanulmányait 1897–1902 között végezte Kolozsváron.²³³

2. Diákként előbb díjtalan gyakornok lett a bőrklinikán 1902-ben, majd gyakornok az év július 1-jétől egy évre. Bőrgyógyászként 1903/04-ben I. tanársegéddé lépett elő.²³⁴ A doktorátus után, 1904 áprilisától külföldi tanulmányútra indult, melynek során számos várost keresett föl: Bécs, Breslau, Berlin, Koppenhága, Greifswald, Hamburg, München, Strassburg, Párizs, London, Anvers, Brüsszel, Genf, Lausanne, Bern, Innsbruck. Másodorvos a Karolina bőrgyógyászatán 1905 májusától, mely beosztását 1905. október 16-án megerősítették.²³⁵ Gyakorlatilag ebben az állásában habilitált Kolozsváron. Az első világháború alatt 44 hónapos katoniorvosi szolgálatot teljesített. Bevonult 1914. szeptember 7-én, s leszerelt 1918 elején. Nagyenyeden zászlóaljorvos, a tábori kórház parancsnoka volt, de harci cselekményekben is részt vett. Kórházát 8–900 fős venereás kórházzá alakította át.

²²⁹ Hivatalos Közlöny 27 (1919) 117.

²³⁰ GYÓRY 1936. 749.

²³¹ MNL OL K 27. fond 1921. július 29. ülés 6. pontja.

²³² Hivatalos Közlöny 29 (1921) 277.

²³³ Dr. Med. Univ. 1903. 4. 2. II/318.

²³⁴ Hivatalos Közlöny 11 (1903) 27.

²³⁵ Hivatalos Közlöny 13 (1905) 406.

3. Leszerelése után a pozsonyi egyetemen a bőr- és bujakórtan tanárává nevezték ki 1918. április 3-án.²³⁶ Folyamatban volt a kolozsvári kinevezése is, ami aztán meg is történt 1919. január 20-án.²³⁷ Az egyetem szegedi kezdésénél megjelent, de már 1921 decemberében visszautazott Kolozsvárra családi ügyeit rendezni. Szegedi állásáról 1922. március 13-án levélben lemondott, amelyet a szegedi orvoskar március 31-i VI. rendes ülésén tudomásul vettek. Házi orvosi praxisa mellett szakfolyóirat-szerkesztéssel (Erdélyi Orvosi Lap, 1923, valamint ennek különlenyomatos cikksorozata) foglalkozott, illetve az újjáalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának elnöki tisztségét is betöltötte 1922–1936 között.²³⁸ Ezután visszatért Bukarestbe, ott halt meg 1962. május 18-án. Sírja a Házsongárdi temetőben található.

Veszprémi (Veszprémy) Dezső (kórbonctan és kórszövettan)

1. Sajószentandrásai orvoscsaládban született 1871. március 1-jén. Egyetemi tanulmányait 1890–1895 között folytatta a kolozsvári egyetemen.²³⁹

2. Pályafutása mindvégig az egyetemhez kötötte annak kolozsvári, majd szegedi időszakában. Közben külföldi tanulmányúton vett részt, hat hónapot Freiburgban, egyet pedig Tübingenben töltött. Habilitációját Kolozsváron védte meg. Adjunktusi kinevezést is ugyanott kapott 1906. november 1-jén.²⁴⁰ Egyetemi professzor belső előléptetéssel lett, címzetes nyilvános rendkívüli beosztással és adjunktusi kinevezéssel 1914. május 31-én.²⁴¹ Esküjét június 30-án tette le. Erdélyi születésű lévén nem kapott kiutasító végzést, azaz Erdélyt (Kolozsvárt) csak az elhelyezési törvény után, 1921. augusztus 18-án hagyta el. Szegeden a szövettan állandó helyettes tanára is lett. Apáthytól vette át a tárgy oktatását, az intézetben együtt oktatták ezt a két diszciplínát. Kutatási területe: daganatok kutatása, kórszövettan, bakteriológia, a központi idegrendszer betegségei. Mint hivatalban levő rektor hunyt el Szegeden 1924. május 14-én. Temetése május 16-án volt a Belvárosi temetőben.

Vidakovits Kamill (sebész)

1. A Krassó-Szörény megyei Újmoldován született 1879. január 18-án. Apja példáját követve eredetileg gyógyszerésznek készült, de végül is sebész

²³⁶ Hivatalos Közlöny 26 (1918) 173.

²³⁷ Hivatalos Közlöny 27 (1919) 66.

²³⁸ PÉTER–PÉTER 2006. 22.

²³⁹ Dr. Med. Univ 1896. június 20. I/398.

²⁴⁰ Hivatalos Közlöny 14 (1906) 533.

²⁴¹ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 313.

lett belőle. A budapesti egyetemen gyógyszerészmesteri oklevelet szerzett 1899. június 23-án. Vizsgabeszámításokkal orvosi szigorlatait is letette, s 1903. december 5-én doktori diplomát kapott.²⁴²

2. 1903-ban hajóorvos és katona. 1904. január 1. – március vége között megbízott törvényszéki orvosként szolgált Krassó-Szörény vármegyében, Bozovics községben. Feladata az ólommérgezés megfékezése volt. 1904. április – október 3. között a katonaságnál teljesített szolgálatot. 1904. november 1-től Budapesten a Szent János Kórház segédorvosa lett. 1905. november 15-től a budapesti Szent Erzsébet Kórház alorvosának nevezték ki. Közben 1905 novemberében New Yorkban töltött egy rövid időt. 1906. november 20-tól a Szent János Kórházban újra segédorvosi állást kapott, 1907. május 1-től pedig alorvossá vált ugyanitt. Tisztiorvosi vizsgát 1909. október 14-én tett.

3. Sebészeti műtősként kezdett 1909/10-ben, utána II. tanársegéd volt 1910–1915 között. Ezt I. tanársegédi kinevezése követte az 1915/16–1918/19. tanévekre. Habilitációját Kolozsváron tette le. Helyettes tanár és megbízott klinikaigazgató volt 1915. november 1-től (döntés: nov. 5). Ideillik, hogy Makara Lajos 1915-ben bekövetkezett halála után a tanszékre pályázók közül őt a 2. helyre sorolták, azaz igazából Pólya Jenő budapesti munkatárs és nyilvános rendkívüli tanár számított befutónak, ám Kolozsváron óriási (ezres nagyságrendű!) aláírásgyűjtési kampányt szerveztek Vidakovits kinevezése érdekében. Hevesi Imrének biztosan nem esett jól, hogy az ő pályázatáról alig-alig beszéltek. Az volt a kérdés, hogy a Budapestről ideeröltetett „idegen” Pólya Jenő, avagy a már „kolozsvárinak” számító Vidakovits Kamill kapja-e a tanszéket. A döntés elhúzódott, s az élet megoldotta a kérdést: Pólya Jenőt ugyanis a Tanácsköztársaság alatt kapott professzori kinevezése²⁴³ miatt a pesti orvoskar 1919. augusztus 8-i ülésén az 1912-ben²⁴⁴ elnyert budapesti magántanári és 1915-ben²⁴⁵ elnyert nyilvános rendkívüli tanári címétől megfosztotta.²⁴⁶ Ezt követően Pólya ellen hosszadalmas fegyelmi vizsgálat indult,²⁴⁷ így kolozsvári pályázata esélytelené vált. Vidakovitsot nyilvános rendes tanárrá 1921. szeptember 1-től nevezték ki²⁴⁸ Szegeden. Huszonöt éven át irányította a szegedi sebészetet, s 1945. december 21-én ment nyugdíjba – azaz 1940-ben nem tért vissza

²⁴² Dr. Med. Univ. 23/3679.

²⁴³ GYÓRY 1936. 750.

²⁴⁴ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 68.

²⁴⁵ Hivatalos Közlöny 23 (1915) 14.

²⁴⁶ GYÓRY 1936. 751.

²⁴⁷ MANN 1967. 161–166.

²⁴⁸ Hivatalos Közlöny 29 (1921) 257.

Kolozsvárra. A szegedi közélet és társasélet emblematikus alakja volt, bálát nélküle soha nem szerveztek. Szegeden halt meg 1967. augusztus 6-án. Temetéséről csak egy rövid közleményt adtak ki szegedi kollégái.

Összesítve: 1872-ben 11 tanszék működött a kolozsvári orvostudományi egyetem orvostudományi karán (a pesti orvostudományi karán 17). Ugyanez az összevetés 1919-ben: 18 tanszék Kolozsváron, Budapesten 33.

III. Orvostudományi magántanárok

Az orvostudományi magántanárok – kevés kivétellel – az orvostudományi intézetek munkatársai (tanársegéd vagy adjunktusi beosztásban). Adott esetben megkapták a nyilvános rendkívüli tanári címet. Mivel a tanársegédi és adjunktusi kinevezés többször is meghosszabbítható, határozott idejű jogviszony, fontos tudni, hogy a címzetes nyilvános rendkívüli tanár immáron határozatlan idejű munkaviszonyban állt az egyetemmel, amennyiben vele a cím odaítéléséig tényleges munkaviszonyban állt – s az orvostudományi karon többségében ilyen esetekről volt szó. A magántanárok foglalkoztatásának elsődleges szempontja az oktatási profil gazdagítása, azaz az előadások tematikus kiegészítése. A tanársegédi fokozatok, illetve az adjunktusi fokozat bevezetése tette lehetővé, hogy saját nevelésű fiatal szakemberek előnyt élvezzenek a professzori kinevezések folyamataiban a pályázatok elbírálása során, s előbb-utóbb a kar a saját embereit fogadta be a tanári gárdába: Lőte József, Jancsó Miklós, Demeter György, Veszprémi Dezső, Veress Elemér, Veress Ferenc. Lényegében idetartozik a kar bővítésének állandósult igénye, hiszen az új szervezeti egységek vezetői többnyire szintén saját nevelésű szakemberek – Jakabházy Zsigmond, Genersich Gusztáv, Gyergyay Árpád, Höncz Kálmán, Hevesi Imre – voltak. S végül, néhány habilitációs eljárást kifejezetten formális szempontból szerveztek, hiszen míg az alapításnál nem volt szempont a *venia legendi* megléte, addig a saját szervezeti és működési szabályzat immáron szempontként adta meg a tényleges habilitációt: Davida Leó, Buday Kálmán helyettes tanári megbízatásából akkor lett tényleges kinevezés, amikor lezárult a frissen szervezett habilitációs folyamatuk. A magántanári névsor igazolja továbbá a kar és a katonaság jó kapcsolatát – jó katonatorvosi szakemberekre mindig is igény volt.

A táblázat a magántanári jelenlétet hivatott megjeleníteni a kar 1872–1895 közötti I., valamint az 1896–1918 közötti II. korszakában.

Év	Azonosítás	Szakterület
1872	--	--
1873	--	--
1874	1	szemészet 1
1875	1	
1876	1	
1877	1	
1878	2, 3	szülészet 2, belgyógyászat 3
1879	2, 3	
1880	2, 3	
1881	2, 3, 5	szülészet 5
1882	2, 3, 5	
1883	2, 3, 5, 6	gyógyszertan 6
1884	2, 3, 5, 6, 7	szövettan 7
1885	2, 3, 5, 6, 7, 8	sebészet 8
1886	2, 3, 5, 6, 7, 8	
1887	2, 3, 5, 6, 7, 8	
1888	2, 3, 5, 6, 7, 8	
1889	2, 3, 5, 6, 7, 8	
1890	2, 3, 5, 8, 9	fogászat 9
1891	2, 3, 5, 8, 9	
1892	2, 3, 5, 8, 9	
1893	2, 3, 5, 8, 9, 10	gyógyszertan 10
1894	2, 3, 5, 8, 9, 10	
1895	3, 5, 8, 9, 10	
1896	3, 5, 8, 10, 12, 13, 15	gyermekgyógyászat 12, szülészet 13
1897	3, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15	fogászat 14, 15
1898	3, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15	
1899	3, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16	gyógyszertan 16,
1900	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16	
1901	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17	belgyógyászat 17,
1902	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17	
1903	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17	

Év	Azonosítás	Szakterület
1904	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17	
1905	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21	sebészet 18, közegészségügy 19, élettan 20, 21
1906	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22	általános kórtan 22
1907	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22	
1908	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23	általános kórtan 23
1909	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23	
1910	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26	bőrgyógyászat 26
1911	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29	belgyógyászat 27, sebészet 28, 29
1912	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31,	fül-orr-gégészet 30, törvényszéki orvostan 31
1913	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 18, 19, 22, 26, 27, 29, 30, 31	
1914	3, 7, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 19, 22, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37	bőrgyógyászat 32, elmekórtan 33, szülészet 34, sebészet 35, leíró bonctan 36, gyógyszeratan 37
1915	3, 5, 12, 13, 14, 19, 22, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38	általános kórtan 38,
1916	3, 5, 12, 13, 14, 19, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39	gyógyszeratan 39
1917	5, 13, 14, 19, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41	sebészet 40, elmekórtan 41
1918	5, 13, 14, 19, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42	szemészet 42
Immáron Szegeden: 1922/23		kórbonctan 42

1. **Feuer Nathaniel** *szemészeti műtéttan*²⁴⁹ (Sobotist/Ószombat, izraelita, 1844. augusztus 28. – Budapest, 1902. november 25.)²⁵⁰
2. **Goth Manó** *szülészeti műtéttan*²⁵¹ (Újpest, izraelita, 1848. november 28. – Kolozsvár, 1895. július 29.)
3. **Büchler Ignác** *kopogatás (sic!) és hallgatódzás tana, tekintettel a mellkasi szervek bántalmaira*²⁵² (Szarvas, izraelita, 1846. – Kolozsvár, 1917. december 31.)²⁵³
4. **Dauida Leó** *idegbonctan*²⁵⁴ (Srogow – Dolny, 1852. március 8. – Budapest, 1929. november 24.)
5. **szepeslőcsei Engel Gábor** *szülés erőművi akadályai*²⁵⁵ (Marosvásárhely, evangélikus, 1852. augusztus 9. – Kolozsvár, 1935. július 10.)
6. **id. Hintz György József** *gyógyszerészeti műttan*²⁵⁶ (Kolozsvár, evangélikus, 1840. szeptember 4. – Kolozsvár, 1890. február 20.)

²⁴⁹ A bécsi egyetemen tanult 1866-tól. SZÓGI-KISS 2003. 241. Orvos-sebész dr., szemészmester. Bécsi szemész gyakornok 1870. augusztus 1. – 1872. április 30. között. Ezután került Kolozsvárra, Schulek Vilmos mellett lett tanársegéd az Orvos-Sebészi Tanintézetben, majd az egyetemen. MAIZNER 1890. 49. Egyetemi tanársegéd szemészetből: 1872–1875; kolozsvári magántanári időszaka: 1874–1878 között. Budapesti Közlöny 8 (1874) április 18. 703.; Schulek távozása után joggal számíthatott professzori kinevezésére, de pályázatát a második helyre rangsorolták. Ekkor külföldi ösztöndíjat kapott, s nem tért vissza Kolozsvárra. Igazából háromszoros magántanár, hiszen Bécsben is megszerezte a *venia legendi* 1877 végén. Katonai szolgálatba állt, közel 19 évig szolgált szakorvosként, törzsorvosként. Így habitált a budapesti egyetemen 1891. március 18-án. Budapesti Közlöny 25 (1891) március 18. 1. Királyi közegészségügyi felügyelő ugyanakkor, majd címzetes nyilvános rendkívüli tanár lett 1895. június 10-én. Budapesti Közlöny 29 (1895) június 29. 1. Leszerelése után a budapesti Szent István Kórház (1896) főorvosaként dolgozott haláláig.

²⁵⁰ Semmelweis Orvostörténeti Levéltár Adattár 141. doboz.

²⁵¹ 1878. november 1 óta. Budapesti Közlöny 12 (1878) november 1. 8029. Budapesti orvosként pályázott a kolozsvári szülészetre, ahol tanársegéd: 1872–1877 között, magántanár: 1878–1893 között; címzetes rendkívüli tanár: 1893. január 31-től. Hivatalos Közlöny 1 (1893) március 1. 6.

²⁵² Budapesti Közlöny 12 (1878) november 1. 8029. Tanársegéd belgyógyászatból 1872–1878 között; magántanár 1878–1917 között.

²⁵³ Nem volt igazán rendben ő és a kar viszonya. A halálozásánál a kar pl. csak utólag tudta részvétét kinyilvánítani, hivatalos gyászjelentést ugyanis nem kaptak. Az özvegy azért kegydíjat kért. RNLMML 576. fond 1241. állag; 1917/18. tanév V. rendes kari ülés 1918. január 25. Amennyiben Purjesz kinevezése, azaz az ő háttérbe szorítása lenne az igazi ok, meg kell jegyezni, hogy az 1880-as pályázati értékelésben még csak nem is a 2., hanem a 3. helyre jelölték őt. MNL OL K 500. fond 447. csomó 42664/18.

²⁵⁴ Budapesti Közlöny 16 (1882) március 24. 1.; Kinevezéséig helyettes tanár volt, utána nyilvános rendes tanár. Ezért magántanárként nem tanított.

²⁵⁵ 1881-ben habitált. Budapesti Közlöny 15 (1881) december 20. 3. Tanársegéd szülészettől 1880–1887 között; magántanár 1881–1919 között. A Karolina Kórház igazgatója: 1890. Címzetes rendkívüli tanár: Budapesti Közlöny 27 (1893) február 21. 1. 1919-ben Kolozsváron maradt.

²⁵⁶ Budapesti Közlöny 18 (1884) január 13. 1. Magántanár 1983–1890 között.

7. **bikfalvi Bikfalvy Károly** *szővettan*²⁵⁷ (Hátszeg, református, 1856. november 15. – Marosújvár, 1904. május. 9.)
8. **Benel János** *sebkezelés és kötszereléstan*²⁵⁸ (Kolozsvár, római katolikus, 1856. december 18. – Kolozsvár, 1915. október 12.)
9. **pávai Vajna Vilmos** *fogászat*²⁵⁹ (Dés, református, 1854. december 31. – Budapest 1932. április. 20.)²⁶⁰
10. **Issekutz Hugó** (marosvásárhelyi előnév 1876-tól) (erzsébetvárosi előnév 1914-től) *gyógyszerészeti műtan elmélete és vénységészeti gyakorlatok*²⁶¹ (Szekelyudvarhely, római katolikus, 1855. június 19. – Kolozsvár 1915. július 23.)
11. **Buday Kálmán** *kórbonctan és kórszövettan*²⁶² (Pécs, 1863. október 13. – Budapest, 1937. november 17.)
12. **Genersich Gusztáv** *gyermekgyógyászat*²⁶³ (Lőcse, 1865. augusztus 7. – Kolozsvár, 1921. július. 7.)
13. **Ákontz Károly** *szülészeti és nőgyógyászati propedeutika*²⁶⁴ (Kolozsvár, 1861. november 11. – Kolozsvár, 1925. január 30.)²⁶⁵
14. **Höncz Kálmán** *száj- és fogbetegségek tana*²⁶⁶ (Mateóc, 1865. június 8. – Budapest, 1951)

²⁵⁷ Budapesti Közlöny 18 (1884) július 6. 1. Magántanár 1884–1890 között. Mint vajdahunyadi városi orvost kinevezték Marosújvárra bányaműorvossá 1890. február 6-án, s bánya-főorvosként hunyt el.

²⁵⁸ 1885. 2. 8. óta. Budapesti Közlöny 19 (1885) február 8. 1. Tanársegéd 1880–1884 között, magántanár 1885–1915 között.

²⁵⁹ Budapesti Közlöny 24 (1890) január 30. 1. Tanársegéd 1878 és 1880 között; magántanár 1890 és 1896 között.

²⁶⁰ A kar először vele tervezte a fogászat oktatási-gyógyítási feladatainak megoldását, ezért befogadták habilitációját, és annak sikeres lezárultával állami pénzt jártak ki számára a magánrendelőjének felszerelésére. Ám elszámolási gondok adódtak, s kénytelen volt lemondani magántanárságáról. RNLMMML 576. fond 503. állag 1889/90. tanév III. rendes kari tanácsülés (1889. november 26.) jegyzőkönyv 53. pont.

²⁶¹ Budapesti Közlöny 27 (1893) január 24. 1., Hivatalos Közlöny 1 (1893) február 1. 5. Egyetemi gyógyszerész: 1902. november 21-től. Hivatalos Közlöny 10 (1902) 532. Magántanár 1893–1915 között.

²⁶² Hivatalos Közlöny 4 (1896) 52. Magántanárként nem tanított.

²⁶³ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 220. Magántanár 1896–1911 között. Címzetes nyilvános rendkívüli tanár 1911-től. Hivatalos Közlöny (1911) 470.

²⁶⁴ 1896. 7. 31 óta. Hivatalos Közlöny 4 (1896) 319. Címzetes nyilvános rendkívüli tanár 1920-tól. Hivatalos Közlöny (1920) 71. Tanársegéd szülészetből 1887–1896 között, magántanár 1896–1919 között.

²⁶⁵ Megbízása a Szüléset vezetésére. RNLMMML 576. fond 1243. és 1273. állagok.

²⁶⁶ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 411. Címzetes rendkívüli tanár 1917-től. Hivatalos Közlöny 25 (1917) 247. Tanársegéd 1890–1895 között, magántanár 1897–1919 között.

15. **Rudas Gerő** *a fogak szövet- és kórtana*²⁶⁷ (Nagytany, [Komárom] 1856. szeptember 9. – Kolozsvár, 1912. január 28.)
16. **Jakabházy Zsigmond** *kísérletes gyógyszerhatástan és gyógyszerismereti szövevény*²⁶⁸ (Kiskede, 1867. május 26. – Budapest, 1945. július 4.)
17. **Jancsó Miklós** *klínikai propaedeutica*²⁶⁹
18. **Hevesi Imre** *orthopédiai sebészet*²⁷⁰
- Veszprémi Dezső** *kórbonctani szövevény*²⁷¹
19. **Filep Gyula** *közegészségtani vizsgálati módszerek*²⁷² (Pánczélcsch, 1871 – Kolozsvár, 1937. július 12.)
20. **Veress Elemér** *élettan*²⁷³
21. **Reinbold Béla** *orvosi kémia*²⁷⁴
22. **Konrádi Dániel** *általános kór- és gyógytan*²⁷⁵ (Várkudu, 1871. január 24. – Kolozsvár, 1940. szeptember 3.)
23. **nagykállovai és benczenci Gámán Béla** *felső légutak kór- és gyógytana*²⁷⁶ (Kolozsvár, 1866. augusztus 12. – Budapest, 1943. október 9.)
24. **Goth Lajos** *női genitale fertőzőes betegségeinek kór- és gyógytana*²⁷⁷ (Kolozsvár, 1878. augusztus 10. – Kolozsvár 1910. augusztus 22.)

²⁶⁷ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 411. Magántanári témakör kiterjesztése A fog szövet- és kórtanának egészére 1906. 1. 8. Hivatalos Közlöny 14 (1906) 63. Tanársegéd 1887–1891 között, magántanár 1896–1912 között.

²⁶⁸ Hivatalos Közlöny 7 (1899) 296. Magántanár 1899–1913 között.

²⁶⁹ Hivatalos Közlöny 9 (1901) 141. Magántanár 1901–1911 között.

²⁷⁰ Hivatalos Közlöny 12 (1904) 508. Címzetes rendkívüli tanár 1912-től. Hivatalos Közlöny 20 (1912) 205. Magántanár 1905–1914 között.

²⁷¹ Hivatalos Közlöny 12 (1904) 508. Címzetes rendkívüli tanár 1912-től. Hivatalos Közlöny 20 (1912) 80. Magántanár 1905–1914 között.

²⁷² Hivatalos Közlöny 13 (1905) 194. Sub Auspiciis Regis doktoravatására az egyetem millenniumi közgyűlésén, 1896. március 1-jén került sor. Kolozsvár 10 (1896) március 2. 1. Tanársegéd közegészségtanból 1899–1905 között, magántanár 1905–1919 között. Kórházigazgató főorvos, megyei tisztii főorvos.

²⁷³ Hivatalos Közlöny 13 (1905) 194. Magántanár 1905–1911 között. 1911-től címzetes rendkívüli tanár. Hivatalos Közlöny 19 (1911) 471.

²⁷⁴ Hivatalos Közlöny 14 (1906) 543–544. Magántanár 1906–1911 között. Címzetes rendkívüli tanár 1911-től. Hivatalos Közlöny 19 (1911) 471.

²⁷⁵ Hivatalos Közlöny 14 (1906) 544. Tanársegéd 1898–1912 között, adjunktus 1912–1919 között, magántanár 1906 és 1919 között. A kolozsvári mentőállomás vezetője. 1919-ben Kolozsváron maradt.

²⁷⁶ Hivatalos Közlöny 15 (1907) 88. Magántanár 1908–1913 között. Magyar királyi egészségügyi főtanácsos.

²⁷⁷ Hivatalos Közlöny 18 (1910) 210. Tanársegéd 1904–1910 között. Magántanári órákat nem hirdethetett.

25. **Kanitz Henrik** *bőrbetegségek gyógytana, különös tekintettel a fénytheraphiára*²⁷⁸ (Budapest, 1879. augusztus 7. – Kolozsár, 1910. augusztus 28.)
26. **Veress Ferenc** *bőrbetegségek kór- és gyógytana*²⁷⁹
27. **Elfer Aladár** *belgyógyászati diagnosztika*²⁸⁰ (Szarvas, 1877. augusztus 24. – Kolozsvár, 1944. április 8.)
28. **csolti Anka Aurél** *hadi sebészet*²⁸¹ (Szamosújvár, 1866. március 15. – Kolozsvár, 1912. december 20.)
29. **Steiner Pál** *húgyszervek és a férfi ivarszervek sebészete*²⁸² (Pápa, 1879. február 5. – Kolozsvár, 1959. szeptember 12.)
30. **kissolyosi Gyergyay Árpád** *fül, orr-gégégyógyászat*²⁸³ (Kolozsvár, 1881. április 27. – Kolozsvár, 1952. április 1.)²⁸⁴
31. **Demeter György** *törvényszéki orvosi vizsgáló módszerek*²⁸⁵
32. **Géber János** *bőr és bujakórtani diagnosztika*²⁸⁶ (Zalaegerszeg, 1890. szeptember 16. – ?)

²⁷⁸ Hivatalos Közlöny 18 (1910). 135. Tanársegéd bőrgyógyászatban 1905–1910 között. Magántanári órákat nem hirdethetett

²⁷⁹ Hivatalos Közlöny 18 (1910) 199. Magántanár 1910–1914 között, utána háborús katonai szolgálatra vonult be.

²⁸⁰ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 26. Címzetes rendkívüli tanár 1916-tól. Hivatalos Közlöny (1916) 319. Tanársegéd belgyógyászatban 1903–1912 között, adjunktus 1912–1919 között, magántanár 1911–1919 között. 1919-ben Kolozsváron maradt, a továbbiakban magánpraxist folytatott.

²⁸¹ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 298. Magántanár 1911–1913 között. Császári és királyi törzssorvos.

²⁸² Hivatalos Közlöny 19 (1911) 310–311. Tanársegéd sebészetben 1908–1914 között, fizetéstelen tanársegéd 1914–1919 között, magántanár 1911–1919 között, címzetes rendkívüli tanár 1919-ben. Hivatalos Közlöny 27 (1919) 371. 1919-ben Kolozsváron maradt, a Zsidó Kórház főorvosa lett.

²⁸³ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 331. Tanársegéd 1905–1914 között, adjunktus 1914–1919 között, magántanár (1912–1919), címzetes rendkívüli tanár 1916-tól. Hivatalos Közlöny 24 (1916) 377. Egyetemi tanár az egyetem második kolozsvári időszakában 1940–1944 között. Hivatalos Közlöny 48 (1940) 410.

²⁸⁴ MNL K 500. fond 445. csomó (Pályafutásának részletei); K 636. fond 123. doboz, 5467/922. (Tanszékszervezése Szegedre)

²⁸⁵ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 547. Magántanár 1912–1919 között.

²⁸⁶ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 32. Címzetes rendkívüli tanár 1922-től. Hivatalos Közlöny 30 (1922) 195. Tanársegéd 1910–1914 között, adjunktus 1914–1919 között, magántanár (1914–1919). 1920-ban Budapestre költözött, az egyetem szegedi–kolozsvári időszakában szerepel a neve budapesti lakcímmel az orvoskari magántanárok között, ám a második kolozsvári időszakban nem hirdetett órákat.

33. Szabó József *idegbetegségek kór- és gyógytana*²⁸⁷ (Kolozsvár, 1882. március 10. – Szeged, 1929. július 5.)
34. Vértés Oszkár *nőgyógyászati műtét*²⁸⁸ (Budapest, 1876. november 23. – Kolozsvár, 1933. szeptember 27.)
35. Vidakovits Kamill *sebészeti műtét*²⁸⁹
36. Davida Jenő *testüregék topographiája*²⁹⁰ (Budapest, 1884. október 30. – Davos, Svájc, 1929. március 26.)
37. Issekutz Béla *kísérletes gyógyszerhatástan, és az újabb gyógyszerekből gyógyszer-tan*²⁹¹
38. Purjesz Béla *szív és vérkeringési szervek kór és gyógytana*²⁹² (Mindszent, 1884. október 14. – Szeged, 1959. szeptember 14.)
39. Ferencz Áron *gyógyszerészet*²⁹³ (Nagyajta, 1880. október 15. – Budapest, 1954. április 22.)²⁹⁴
40. Hanasiewicz Oszkár *hadi sebészet*²⁹⁵ (Késmárk, 1875. január 25. – ?)
41. Benedek László *ideggyógyászat*²⁹⁶ (Belényes, 1887. szeptember 5. – Kitzbühel, Ausztria, 1945. szeptember 6.)

²⁸⁷ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 43. Tanársegéd elmeoktató 1909–1915 között, adjunktus 1915–1919 között, magántanár 1914–1919 között. 1922–1929 között a szegedi egyetem professzora. Hivatalos Közlöny 30 (1922) 352–353.

²⁸⁸ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 151. Tanársegéd 1907–1914 között, magántanár 1914–1919 között. Szanatóriumi főorvos Marosvásárhelyen.

²⁸⁹ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 8151. Címzetes nyilvános rendkívüli tanár 1920-tól. Hivatalos Közlöny 29 (1921) 27. Magántanár 1914–1921 között.

²⁹⁰ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 446. Tanársegéd leíró és tájbonctanból 1908–1916 között, adjunktus 1916–1919 között, magántanár (1914–1919); egyetemi tanár Szegeden 1921–1929 között. Hivatalos Közlöny 29 (1921) 313.

²⁹¹ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 356. Magántanár 1914–1919 között. Nyilvános rendkívüli tanár 1919-től. Hivatalos Közlöny 27 (1919) 90. Nyilvános rendes tanár Szegeden (1921–1937). Hivatalos Közlöny 29 (1921) 263.

²⁹² Hivatalos Közlöny 23 (1915) 203. Tanársegéd 1912–1915 között, magántanár 1915–1919 között, címzetes rendkívüli tanár Szegeden 1926–1931 között. Hivatalos Közlöny 34 (1926) 326. Nyilvános rendes egyetemi tanár 1931–1950 között. Hivatalos Közlöny 39 (1931) 158.

²⁹³ Hivatalos Közlöny 24 (1916) 235. Tanársegéd egyetemi gyógyszer-tárban 1903–1912 között, vegyész 1912–1915 között, majd megbízott vezető 1915–1917 között, egyetemi gyógyszerész 1917–1919 között, magántanár 1916–1919 között. 1919-ben Kolozsváron maradt, majd 1941-től, az egyetem második magyar időszakában ismét az egyetemi gyógyszer-tár vezetője volt. Hivatalos Közlöny 49 (1941) 60.

²⁹⁴ MNL OL K 500. fond 64. doboz, 52688/1917.

²⁹⁵ Hivatalos Közlöny 25 (1917) 248. Magántanár 1917–1919 között. Az egyetem szegedi időszakában 1935-ig szerepel a neve az orvoskari magántanárok között budapesti lakcímmel, de a tanrendek tanúsága szerint órákat nem hirdetett.

²⁹⁶ Hivatalos Közlöny 25 (1917) 223. Tanársegéd 1913–1919 között, magántanár 1917–1919 között. 1921–1936 között a debreceni, 1936–1944 között a budapesti egyetemen volt nyilvános rendes tanár. Hivatalos Közlöny 29 (1921) 291., 44 (1936) 291.

42. **Ditrói Gábor** *Szemészeti diagnosztika*²⁹⁷ (Kolozsvár, 1884. október 3. – Szeged, 1950. május 7.)
43. **Zacher Pál** *Kórszövettan*²⁹⁸ (Budapest, 1883. március 15. – Győr, 1942. február 17.)

IV. Oklevelek

Aláírási joggal a professzorok és a magántanárok rendelkeztek (magántanító nem volt az orvoskaron), azaz a kar által kiállított okleveleket az ő munkájuk hitelesíti.

1. Orvosképzés oklevelei és szigorlatai a régi rendszerben (1901-ig)

Doctor Mediciae (Dr. Med.): Két szigorlat után kiállított orvostudományi oklevél.

- I. szigorlat: állattan, növénytan, ásványtan, élettan, általános kórtan, közegészségtan, törvényszéki orvostan; II. szigorlat: a többi oktatott tárgy.

Doctor Chirurgiae (Dr. Chir.): Két szigorlat után kiállított sebészdoktori oklevél.

- I. szigorlat: a.) elméleti sebészet; b.) kórodai előkészítő sebészet;
II. szigorlat: a.) gyakorlati sebészet; b.) szemészet; c.) kórodai előkészítő sebészet; d.) leíró és tájbonctan. Mesteroklevél: sebészet, szülészet, szemészet, fogászat.

Doctor Medicinae Universae (Dr. Med. Univ.) az alábbi szigorlatoztatás alapján: öt elemből álló vizsgarendszer, 1874-től bevezetve (egyetemes orvostudományi oklevél).²⁹⁹

1. Elővizsga tárgyai: állattan, növénytan, ásványtan. Két félév lehallgatása után.
2. Előszigorlat tárgyai: fizika (természetan), kémia (vegytan), élettan, leíró bonctan. Négy félév lehallgatása után.
3. Első orvosi szigorlat tárgyai: bonctan, élettan, gyógyszeratan, kórbonctan. A sikeres szigorlat az Absolutorium megszerzésének egyik előfeltétele.

²⁹⁷ Hivatalos Közlöny 26 (1918) 223. Magántanári címét 1920-ban kiterjesztették a budapesti egyetemre. Hivatalos Közlöny 29 (1921) 8. Tanársegéd a szemészetben 1913–1919 között, magántanár 1918–1920 között. Nyilvános rendes egyetemi tanár a szegedi egyetemen 1925–1950 között. Hivatalos Közlöny 33 (1925) 324.

²⁹⁸ Hivatalos Közlöny 30 (1922) 278. Tanársegéd 1907–1919 között. Győri kórházi főorvos.

²⁹⁹ SZABÓ 1896. 323–325.

4. Második orvosi szigorlat tárgyai: belgyógyászat (írásbeli), sebészet, sebészeti műtétan, szemészet, szemészeti műtétan, szülészeti, szülészeti műtétan. Letételének előfeltétele az Absolutorium.
 5. Harmadik orvosi szigorlat tárgyai: belgyógyászat, közegészségtan (lehetett államorvostanból is vizsgázni), törvényszéki orvostan.
Summa: Dr. Med. Univ.
2. Orvosképzés oklevelei és szigorlatai az új rendszerben (1901-től)
 - I. szigorlat: kémia, fizika, élettan, bonctan, illetve anatómia. Voltaképpen a korábbi rendszer előszigorlatának tárgyai.
 - II. szigorlat: kórbonctan, gyógyszerstan, általános kórtan, törvényszéki orvostan, közegészségtan.
 - III. szigorlat: belgyógyászat, klinikai sebészet, műtéti sebészet, klinikai szemészet, műtéti szemészet, klinikai szülészeti, műtéti szülészeti; valamint kötelezően választhatóan: elmekórtan, gyermekgyógyászat, bőr- és bujakórtan (ti. *egy* választása kötelező volt).

V. Képzések és tanfolyamok a karon

A kar hallgatóinak döntő többsége orvosnak készült, így a tanárok oktatási tevékenységének súlypontja is erre esett. Ugyanakkor egyéb képzések is működtek a karon.

1. Műtőnövendéki tanfolyam: indult 1872-től a sebészeti tanszékkel kapcsolatban. 1872–1895 között 84 műtőnövendék és 18 katonarvos nyert műtő-oklevelet.³⁰⁰
2. Középiskolai közegészségtan tanári és iskolaorvosi tanfolyam: 1885–1892 között folytatódott. Indulása az 1885. augusztus 20-án megjelent 20.018. számú rendelet³⁰¹ következtében Budapesten és Kolozsváron egyidejűleg történt. Egy-egy tanfolyam maximális létszámát mindkét egyetemen 30 főben határozták meg. ³⁰²1894-től csak kétevente indult. 1885–1895 között 50 orvos szerezte meg Kolozsváron ezt a képesítést.
3. Gyógyszerész-képzés: 1872-től zajlott az orvoskar és a természettudományi kar együttműködésében. A képzés részletei külön fejezetben kerülnek bemutatásra.
4. Bábatanfolyam: 1872-től a szülészeti tanszék keretében folyt a tavaszi félévben 5 havi időtartammal. 1872–1895 között 933 bába nyert oklevelet

³⁰⁰ SZABÓ 1896. 327.

³⁰¹ Magyarországi Rendeletek Tára 19 (1885) 109–112.

³⁰² VKM *rendeletek* 250.

Kolozsváron. 1872–1891 között évente 24 fő, 1891–1895 között évente 18, 1896-tól évente 20 fő kapott ösztöndíjat.³⁰³ A bábaképzés érdekében a Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika 1899-re elkészült³⁰⁴ új épülete alagsorában bábainternátust alakítottak ki 34 növendék számára.³⁰⁵

VI. Záró gondolatok

Az orvoskar története összefügg az egyetemi építkezések történetével. Az igazi sikertörténet az új, az orvosképzés és betegellátás feladatainak leginkább megfelelő épületekben és funkcionálisan tervezett körülmények között kezdődött, s ez a sikertörténet ért véget 1919-ben. Ebben a nagy, átfogó munkában komoly szerep jutott az orvoskar legendás tanárainak (például Brandt József, Maizner János, Davida Leó, Purjesz Zsigmond, Lőte József), akiknek szakmai elképzelése beleépült a falakba. Egyszer talán Kolozsvár városa is megtalálja azt a módot, mellyel méltóképpen megemlékezhet ezekről az emberekről is.

³⁰³ SZABÓ 1896. 330.

³⁰⁴ GAAL 2012. 74.

³⁰⁵ SZABÓ 1903. 334.

Orvosi Kar tanszékei

Általános Kór- és Gyógyszerismeret Tsz. (1872–1890)	Általános Kór- és Gyógytani Tsz. (1891–1919) Gyógyszer-tani Tsz. (1891–1919)
Élet- és Kórvegytani Tsz. (1872–1919)	
Élet- és Szövet-tani Tsz. (1872–1919)	
Kórbonctani Tsz. (1872–1919)	
Leíró és Tájébonctani Tsz. (1872–1919)	Szövet és Fejlődéstani Tsz. (1893–1919)
Állatorvostani és Orvosi Rendészeti Tsz. (1872–1882)	Törvényszéki Orvostani Tsz. (1883–1919)
ÁÁTsz. (1872–1880)	Közegészség-tani, Orvosi Rendészeti és Állatjártvány-tani Tsz. (1883–1919)
Belgyógyászati Tsz. (1872–1919)	
Sebészeti Tsz. (1872–1919)	
Szemészeti Tsz. (1872–1919)	
Szülészeti Tsz. (1872–1919)	
Bőr- és Bujakórtani Tsz. (1872–1919)	Elmekórtani Tsz. (1889–1919) Egyetemi Gyógyszer-tár (1902–1919) OS Tsz. (1910–1919)
	Gygy Tsz.

ÁÁ Tsz. = Állatgyógytani és Állatrendészeti Tanszék (1872–1880)

OS Tsz. = Orthopéd Sebészeti Tanszék (1910–1919)

Gygy. Tsz. = Gyermekgyógyászati Tanszék (1917–1919)

GYÓGYSZERÉSZKÉPZÉS

I. Gyógyszerészképzés és -képesítés jogszabályai

1. Az egyetemi gyógyszerészképzést megelőző fontosabb rendeletek

kötelező egyetemi oktatás bevezetése előtt a gyógyszerészet szabad foglalkozás (*ars libera*) volt, a patikák felállításához az engedélyt a városi magisztrátus adta meg. A gyógyszerészek képzése 1770 előtt nemcsak hogy egyetemi tanulmányokhoz nem volt kötve, de még középfokú iskolai képzettséget sem írtak elő. Mindössze annyit kértek, hogy kívánatos a 14. életév betöltése és a jó iskolai előmenetel is. Aki a gyógyszerészi pályára akart lépni, és megfelelt ezeknek a feltételeknek, az beállt tanulónak („*tiro*”-nak) egy patikába. A patikai gyakornoki időt „*tirocinium*”-nak nevezték. Többévi gyakornoki idő után az illető gyógyszerészegéd lett, majd, miután a megyei tisztiorvos előtt levizsgázott, teljes jogú gyógyszerésszé vált. Később tanfolyam elvégzését írták elő, ami után vizsgát kellett tenni egy olyan bizottság előtt, melynek tagjai közt már gyógyszerészek is voltak. Az egyetemi gyógyszerészképzésre csak azok iratkozhattak be, akik már előzőleg több évig gyógyszerértárban dolgoztak és az ún. *tirocinális* vizsgájukat sikeresen letették.¹

Az 1839. április 16-án kelt, 1695. számú, valamint az 1840. január 6-án kelt, 72 139. számú rendelet meghatározta a gyógyszerészgyakornoki képzés feltételeit és szabályait; a jelöltek egységes felkészülése céljából bevezették a gyakornoki tanfolyamot. Mindkét rendelet négy gimnáziumi osztály elvégzését követelte meg a gyakornoki felvételhez. 1851-ben valósult meg a képzés két évre történő felemelése. Így tulajdonképpen az egyetemi gyógyszerészképzés a magiszter vizsgát megelőző tanfolyamból nőtt ki. Éveken át egymás mellett létezett a gyógyszerészek egyetemi képzése és a régi, céhszerű gyakorlati képzés. Ekkor a gyógyszerértárban letöltött gyakorlati időt követő *tirocinális* vizsga sikeres letétele gyógyszerészi tevékenységre jogosította a jelöltet, az egyetemi oktatásban való részvétel csak gyógyszerértár vezetéséhez volt követelmény.²

¹ BALÁZS 2016. I. 185., II. 308.

² ERŐS 2011. 8–14.

2. A gyógyszerészek képzésre vonatkozó 1872 utáni jogszabályok

Az 1876: XIV. tc. gyógyszerészi vonatkozású XVI. fejezetének 129. §-a a gyógyszerészképzésre vonatkozott. E szerint gyógyszerértarat csak az kezelhet, aki érvényes gyógyszerézmesteri vagy gyógyszerésztudori oklevéllel rendelkezik.³ Továbbá előírta a gyakornokok kiképzésének tárgyát, a gyakornoki vizsga menetét, a segédi időt stb., amelyek az egyetemi képzés előtti időre vonatkoztak, valamint a gyógyszerésztudori fokozat elérhetőségének feltételeit.

1883. június 2-án a miniszter kiadta a 18 556. számú rendeletet, mely előírta, hogy a következő tanévtől kezdődően a tanároknak a gyógyszerészhallgatók számára külön előadásokat kell tartani. Az 1887. november 15-én kiadott, 35 222. számú rendelet egy újabb követelményt tartalmazott: „A jelölt jó egészséggel, különösen jó látással és hallással rendelkezzen.”⁴ A rendelet előírta, hogy 1888-tól az ellenőrző bizottságban elsősorban egyetemi tanárok jelenléte szükséges. 1888-ban Kolozsváron megindult egy előkészítő tanfolyam, melynek szervezői Gáspár János és Tothmayer Ferenc egyetemi tanársegédek voltak. Már az első évben 20-an iratkoztak be, 1889-ben 37-en jelentkeztek, 1890-ben pedig 46 hallgatója volt a tanfolyamnak. A létszám növekedése a tanfolyam iránti érdeklődést bizonyítja. A gyakornoki vizsgákat mindig augusztus 25. és szeptember 2. között tartották.

1892-ben a miniszter 35 985. számú rendeletével szabályozta a gyógyszerészgyakornokok kiképzését.⁵ Ezek szerint minden gyógyszerértar gyakornokok kiképzése céljából felvehetett olyan személyeket, akik 6 gimnáziumi, reál- vagy polgári iskolai osztályt jó eredménnyel elvégeztek. A gyógyszerértart vezető gyógyszerésznek pontos nyilvántartást kellett vezetni gyakornokáról, és gondoskodnia kellett annak szakmai felkészüléséről az ott eltöltött két vagy három év alatt. Ezt követően a gyakornokoknak egy vizsgáló bizottság előtt gyakorlati és szóbeli vizsgát kellett tenniük. Ilyen bizottság csak Budapesten és Kolozsváron működött.⁶ Tagjai egyetemi tanárok (fizika vagy vegytan, gyógyszerertan vagy növénytan) voltak, két gyakorló gyógyszerésszel együtt, akiket a miniszter nevezett ki három évre. A vizsgálat két részből állt: gyakorlati és szóbeli részből.⁷ A sikeresen vizsgázott gyakornokok esküt tettek, és ezután két évig dolgozhattak tovább gyógyszerértarakban, segédi

³ HÖGYES 1896. 964–976.

⁴ Magyarországi Rendeletek Tára 21 (1887) 2209.

⁵ SZENTGYÖRGYI 1969. 184.

⁶ Magyarországi Rendeletek Tára 26 (1892) 2167–2168.

⁷ RNLMML 576. fond 591. állag.

minőségben. Ezt a segédi időt az egyetemi tanulmányok előtt vagy után is le lehetett tölteni.

Az új tanulmányi és szigorlati szabályok bevezetésével nőtt az egyetem szerepe és felelőssége, így a gyógyszerészképzés is magasabb szintre emelkedett.⁸ A gyógyszerészettan hallgatók az orvoskaron a „gyógyszerészmesteri szigorlati bizottság” előtt vizsgázva „magister pharmaciae” címet kaptak, ugyanekkor gyógyszerészmesterré eskették fel őket.⁹ Az 1893. május 27-én kiadott, 24 856. számú rendelet a gyógyszerészmesteri oklevelek latin nyelvű szövegét írta elő.

1892. szeptember 9-én életbe lépett a gyógyszerészmesterek tudori (doktori) fokozatának elérését is szabályozó rendelet. Csak az érettségi bizonyítvánnyal rendelkező gyógyszerészmesterek nyerhették el a gyógyszerésztudori oklevelet, akkor, ha legalább egy tanévet még az egyetemen töltöttek, és ez idő alatt a vegytani, gyógyszerertani és közegészségtani tanintézetekben 2, illetőleg 1–1 félévig laboratóriumi munkát végeztek, s ez idő alatt az említett tárgyak valamelyikéből saját vizsgálataik alapján doktori értekezést írtak. A doktori értekezést az orvoskari dékánból – mint elnökből – és a vegytan, illetve az értekezés tárgya szerint a gyógyszerisme vagy közegészségtan tanáraiból álló háromtagú bizottság bírálta, és annak elfogadását szótöbbséggel határozta meg. Az értekezést ki kellett nyomtatni, és bemutatni. Elfogadás esetén következett a felavatás, szintén a vizsgáztató bizottság előtt.¹⁰

1895-től Budapesten és Kolozsváron is egy-egy hivatalos gyakornoki tanfolyam indult be. A kolozsvári gyakornoki tanfolyam vezető tanára a kezdetektől Nyiredy Géza volt mintegy huszónhét éven át haláláig, 1914 júniusáig. Ő volt a tanfolyam lelke, szervezője és vezetője. 1918-ban Orient Gyula lett a tanfolyam vezetője, az egyetemi tanárok közül Issekutz Hugó és Ferencz Áron kapcsolódott be a gyakornoki képzésbe. Kolozsváron a gyakornoki tanfolyam 1919-ig folyamatos volt. Rendszerességének eredményeképpen jelentősen megnövekedett Erdélyben a nem okleveles gyógyszerészek száma is, akik alkalmazottként, de elődeiknél már sokkal magasabb képesítéssel dolgoztak tovább, hisz azok csak az egyes gyógyszerészeti területeken eltöltött gyakornoki évek során nyert szakmai tapasztalatokkal és gyakorlattal rendelkeztek.

A gyakornoki tanfolyam végén a hallgatók a gyógyszerészsegédi vizsgálóbizottság előtt tették le a „*tirocinális*” vizsgájukat. A Kolozsváron működő vizsgáztató bizottság tagjait – ugyanúgy, mint Budapesten – szintén a

⁸ HÓGYES 1896. 964–976.

⁹ KEMPLER 1984. 321–323.

¹⁰ HALMAI 1969. 207–209.

miniszter nevezte ki három évre a fizika vagy a vegytan és a gyógyszerertan vagy a növénytan egyetemi tanárai közül. Ha a gyakornok sikeresen vizsgázott, latin nyelvű bizonyítványt kapott. Őket a „nem okleveles gyógyszerész” cím illette meg, és gyógyszerertárakban beosztottként, két évig segédként, illetve alkalmazottként dolgozhattak. A továbbiakban egyetemi képzésre csak az jelentkezhettek, aki igazolni is tudta, hogy sikeresen letette a *tirocínális* vizsgáját.

Az 1914. augusztus 11-én megjelent, 112 745. számú miniszteri rendelet a gyógyszerészhallgatók egyetemi képzésére és a gyógyszerész-doktorátusra vonatkozó változásokat közli.¹¹ Így előírta a felvétel feltételeit (érettségi bizonyítvány), a tanfolyam tárgyait, a vizsgákat és szigorlatokat, a doktorátusra vonatkozó jogszabályokat. Ennek a rendeletnek értelmében az egyetemi oktatást követő három év gyakorlat után a gyógyszerészeknek ún. *approbációs* vizsgát kellett tenni, ami gyógyszerertárvezetésre jogosított fel. A vizsga két részből állt, gyakorlatból és elméletből. A gyakorlati részben a jelölt egy vagy több galenusi készítményt azonosságra és tisztaságra megvizsgált, és hatóanyag-tartalmát meghatározta a Magyar Gyógyszerkönyv előírásai alapján. Az elméleti részben bizonyítania kellett, hogy a gyógyszerertári rendtartásra vonatkozó összes törvényt és szabályt, rendeletet, illetve utasítást ismeri. A sikeres vizsga eredményét a gyógyszerész oklevelére záradékkal rávezették, és a vizsgabizottság elnöke (orvoskari dékán) hitelesítette. Gyógyszerertári jogért való folyamodáskor az oklevelet csak ilyen záradékkal fogadták el. Sikertelenség esetén hat hónap múlva meg lehetett ismételni a vizsgát. Ennek az új rendeletnek azért volt jelentősége, mert növelte a gyógyszerertári gyakorlat fontosságát, mivel az *approbációs* vizsgán a jelölt a három év alatt elsajátított ismereteiről is beszámolt. Így változatlanul öt év volt a gyógyszerertári gyakorlat, két év az elméleti oktatás, és az *approbációs* vizsga fejezte be a gyógyszerészképzést.¹²

Az 1914-ben életbe lépett oktatási reform az egyetemi gyógyszerészi tanfolyamot változatlanul kétévesnek tartotta meg, de az alapfeltételek között a gimnáziumi érettségi is (reáliskola esetén latin nyelvből külön érettségi) szerepelt. Az 1914 szeptemberében megjelent, 159 589. számú körrendelet foglalkozott a gyógyszerész-doktorátus új szabályaival.¹³ E szerint azoknak a gyógyszerészeknek, akik el szeretnék nyerni ezt a fokozatot, még négy félévig egyetemi tanulmányokkal kell foglalkozniuk, amelyek alapján doktori értekezésüket el kell készíteniük, majd egy szóbeli szigorlatot tenniük. Ezt

¹¹ *Szabályzat* 1915. 1–15.

¹² Magyarországi Rendeletek Tára 48 (1914) 2578–2583.

¹³ RÉTHELYI 1910. 58–62.

követi a doktorrá való avatás, ami a vizsgáztató bizottság előtt kell történni, az elnök jelenlétében.¹⁴

II. Az egyetemi gyógyszerészképzés Kolozsváron

Az egyetemi gyógyszerészképzésnek karközi jellege volt. A gyógyszerészi tevékenység és ennek megfelelően az okleveles gyógyszerészek képzése is széles körű felkészítést igényelt.¹⁵ Így az orvosi (anatómia, élettan, gyógyszerstan, közegészségstan) és a természettudományi területekhez (kémia, fizika, matematika stb.) tartozó tantárgyak tanulmányozása is szükségessé vált. Mivel mindezen tantárgyaknak az oktatása gyógyszerészhallgatók számára önálló tanszékek létrehozása, fenntartása formájában az első évtizedekben lehetetlen volt, az egyetem a két rokon kar, az orvosi, valamint a természettudományi segítségét vette igénybe. Egészen a 20. század közepéig a gyógyszerészképzést nem egy önálló gyógyszerésztudományi kar biztosította, hanem az említett két kar együttesen. A magyarországi egyetemeken csak 1955-ben (Budapest), 1957-ben (Szeged), 2003-ban (Debrecen), illetve 2016-ban (Pécs) alakultak önálló Gyógyszerésztudományi Karok.

A jelenleg vizsgált időszakban tehát a két karra kinevezett tanárok és az általuk vezetett tanszékek biztosították a gyógyszerészhallgatók kétéves oktatását. Az első év a természettudományi karon az alapismeretek elsajátításához járult hozzá, míg a második évben az orvoskar keretébe tartozó néhány intézet tanárai által tartott előadásokat és gyakorlatokat látogatták a hallgatók. Az első évfolyamon az alapozó tárgyakat neves természettudósok tanították: **Kanitz Ágost**, majd **Istvánfi Gyula**, majd **Richter Aladár**, majd **Győrffy István** a növénytant; **Entz Géza**, majd **Apáthy István** az állattant; **Koch Antal**, majd **Szádeczky Gyula** az ásványtant; **Abt Antal**, majd **Tangl Károly** a természettant (a fizikát), **Fleischer Antal**, majd **Fabinyi Rudolf** a kémiát. Az első évfolyam első félévének tantárgyai természetan, állattan és ásványtan, voltak heti 5–5 órában. A második félévben vegytani gyakorlatok heti 15 órában, általános és kísérleti vegytan heti 5 órában, továbbá növénytan elméletileg és gyakorlatilag, növény-meghatározásokkal és szövettani vizsgálatokkal együtt heti 5 órában. Az elővizsgálatokat a Matematika- és Természettudományi Karon kellett letenniük, mégpedig természetanból az I. félév végén, vegytanból és növénytanból a II. félév végén. Az elővizsgálatokon a bizottság elnöke mindig a Matematika- és

¹⁴ Gyógyszerészek Zsebnaptára 44 (1914) 81–83.

¹⁵ RÁDÓCZY 1987. 39–68.; ZALAI 1991. 401–412.; MINKER 2003. 61–88.; ERŐS 2011. 10–31.; KAPRONCZAY 2016. 62–75.

Természettudományi Kar dékánja volt, a bizottság tagjai pedig a miniszter által kijelölt szaktanárok. A hallgatók az elért eredményeikről bizonyítványt kaptak.

A II. éves gyógyszerészhallgatók az orvostudományon folytatták tanulmányukat. 1872-től elméleti és gyakorlati képzésben vettek részt az Általános Kór- és Gyógytani Intézetben az 1889/90. tanévig. Első kinevezett tanáruk a kolozsvári születésű **Ajtai Kovács Sándor** volt. Oktatott tárgyai: *Gyógyszerészméregtan*; az *Általános Gyógytani és a Gyógyszerhatástani* heti 3 órában az orvos- és a gyógyszerészhallgatóknak egyaránt. 1883 januárjában a budapesti egyetemre távozott.¹⁶ Őt követően, Kolozsváron 1875–1883 között **Hőgyes Endre** volt az általános kór- és gyógytani tanára. Kolozsvári oktatói tevékenysége a *Gyógyszerhatástani* mellett kiterjedt a *Gyógyszerészméregtan törvényei*, sőt a *Kísérleti méregtan* tárgykörre is. 1883. január 5-én ő is a budapesti egyetemre távozott.¹⁷ 1883–1889 között **Bókay Árpád** vezette ezt az intézetet, majd ő is Budapestre távozott. Még 1884-ben javaslatára intézetének keretében „*recepturái dolgozdanak*” nevezett tangyógyszertár jött létre. Kolozsvári éveiben a *Gyógyszerhatástani*; a *Méregtan*; a *Dolgozói gyakorlatok a gyógyszerészméregtan és Dolgozói gyakorlatok a kísérletes kórtan köréből* elnevezett óráin kívül még a *Gyógyszerészméregtan története* és *A gyógyszerészméregtan törvényei* címen is tartott előadásokat heti 1, illetve 2 órában.¹⁸

A gyógyszerésznövendékeknek csak az 1893/94. tanévtől kezdve lett kötelező a *Közegészségtan* előadásokat hallgatni a II. évfolyam első felében, heti 3 órában. Ezeket **Rózsahegy Aladár** (1855–1896) tartotta heti 2–3 óra keretében.¹⁹ Rózsahegy Aladár halála utáni három év helyettesítésekkel telt el, majd 1899-től **Rigler Gusztáv** (1868–1930) folytatta az előadásokat 1919-ig. Külön előadást tartott *Közegészségtan gyógyszerészhallgatóknak* címen heti 3 órában. A gyógyszerészek kiképzésére vonatkozó 1916/17. tanévben életbe lépett szabályzat értelmében a II. éves gyógyszerészhallgatóknak az intézetben heti 6 órában élelmiszer-vizsgálatokat is kellett végezniük az *Élelmiszervizsgálat, gyakorlatokkal* elnevezésű tantárgy keretében. A kolozsvári egyetemen a gyógyszerészhallgatókat oktató tanárok valamennyien országos hírű, jó felkészültségű, kiváló szakemberek voltak.²⁰

Bókay távozása után az 1890. május 31-én kiadott 24 891. számú rendelettel az 1890/91. tanévtől kezdve az intézetet kettéválasztották Gyógyszerészméregtani Intézetre, valamint Általános Kór- és Gyógytani Intézetre. Az Általános

¹⁶ GYÓRY 1936. 655.

¹⁷ PÉTER 1997. 131–132.

¹⁸ ERŐS 2014. 479–484.

¹⁹ MINKER 2009. 108–119.

²⁰ PÉTER 1997. 736–740.

Kór- és Gyógytani Intézetet 1890. november 12. óta **illyefalvi Lőte József** (1856–1938) vezette. Előadásokat és gyakorlatokat is tartott az 1901/02. tanévtől kezdve, egészen 1919 májusáig *Gyógyszerismeret; Gyógyszertan; Önálló vizsgálódás a gyógyszer-tan köréből*. Az újonnan alakult Gyógyszertani Intézet vezetőjévé 1890. október 23-tól Tóth Lajos (1856–1926) budapesti egyetemi tanárt nevezték ki. Viszont ő azt nem foglalta el, mert közben a minisztériumba nevezték ki. Ezért helyettesi minőségben ideiglenesen ezt is Lőte József vezette. 1891. szeptember 1-jén ennek az intézetnek a vezetésére az erdélyi származású **Jakabházy Zsigmond** (1867–1945) kapott megbízást. Az 1918/19. tanévig *Kísérleti gyógyszerhatástant* és *Gyógyszerismeretet*, valamint a *Gyógyszerismereti szövegtant* és az *Önálló vizsgálódás a gyógyszer-tan köréből* elnevezésű tárgyat oktatta szintén heti 5–5 óra keretében, a *Kísérletes méregtant* pedig heti 2 órában még az 1918/19. tanévben is. A gyógyszerészhallgatók számára két jelentős könyv megírásában vett részt. Nyiredy Gézával és Issekutz Hugóval együtt írták az 1895-ben megjelent *Gyógyszerisme különös tekintettel a Magyar Gyógyszerkönyvre* című munkát, majd a másodikát, Issekutz Béla társszerzővel, *A gyógyszerismeret tankönyve* címen.

Issekutz Béla (1886–1979) 1914-től, mint az egyetem magántanára, 1919. február 4-től pedig nyilvános rendkívüli tanárként a Gyógyszertani Intézet keretében a gyógyszerészhallgatóknak az *Újabb gyógyszerekről* heti 2 óra előadást tartott. Közben, 1884. január 9-től magántanári kinevezést kapott **id. Hintz György** (1840–1890)²¹ gyógyszerész, aki 1863-ban kapta meg oklevelét Bécsben,²² gyógyszerésztudori fokozatát pedig Kolozsváron, 1874. szeptember 6-án. Ő volt az első gyógyszerész, aki 1884-ben megkezdte a *Gyógyszerészeti műtan* előadások tartását. Ennek tudománytörténeti jelentősége van, mivel az Osztrák–Magyar Monarchia területén elsőként Kolozsváron hangzott el olyan egyetemi előadás, ami a mai értelemben vett gyógyszer-technológia témakörének felelt meg.²³ Ezt a kurzust az orvos- és a gyógyszerészhallgatóknak heti 2 órában tartotta, továbbá a gyógyszerész-hallgatóknak *Vénykészítési gyakorlatokat* is tartott heti 1 órában. Halála után, az 1893. január 17-én kelt, 59 886 számú miniszteri rendelettel utódjának ismét gyógyszerészt neveztek ki, **Issekutz Hugó** (1855–1915) gyógyszerésztudor személyében. Ő gyógyszerészi oklevelét 1881-ben Kolozsváron kapta meg, majd ugyanott már 1882-ben a gyógyszerész-doktorátust is megszerezte. 1902. november 21-én a 79 433. számú rendelettel magántanárrá nevezték ki a kolozsvári egyetem Általános Kór- és Gyógytani Intézetbe, majd 1912–1915 között ennek igazgatója lett, és rendkívüli

²¹ Budapesti Közlöny 32 (1884) január 13. 1.

²² SzÖGI–KISS 2003. 172.

²³ ZALAI 1977. 145–150.

tanárként a *Gyógyszerészeti műtan* előadója is volt, valamint a *Vénykészítési gyakorlatok* vezetője, amit az orvos- és a gyógyszerészhallgatóknak egyaránt tartott. 1902-től haláláig részt vett a gyógyszerészgyakornoki tanfolyam megszervezésében is. 1914-től ennek vezetője lett, valamint tagja a gyógyszerészhallgatók és a gyógyszerészgyakornokok vizsgálóbizottságának.²⁴

III. A gyógyszerészhallgatók vizsgáztatására alakult bizottságok

Az egyetemi oktatásra felvételt kérő jelölteknek az eltöltött gyakorlati évek alatt szerzett tudásukról be kellett számolniuk. E célból vizsgáztató bizottság alakult meg. A gyógyszerészgyakornoki vizsgálóbizottság elnökének Fabinyi Rudolfot, tagjaivá Bókay Árpád nyilvános rendes és Hintz György magántanárt²⁵ három évre nevezte ki a vallás- és közoktatási miniszter. Az egyetem gyógyszerészhallgatóinak két szigorlat volt előírva. Az első a természettudományi karon, a másodikat az orvosi karon tették le. Így a gyógyszerészek vizsgáztatására három bizottság megalakulására volt szükség. Ezeknek elnökei a természettudományi kar, illetve az orvoskar dékánjai voltak, a bizottságok tagjai az évek folyamán változtak.

1. Gyógyszerészgyakornokokat Vizsgáló Bizottság.

Ennek a Vegytani Intézet adott helyet. Az újonnan szervezett gyógyszerészgyakornoki vizsgálóbizottság elnökének a vegytan professzorát, Fabinyi Rudolfot, tagjaivá pedig Bókay Árpád nyilvános rendes és Hintz György magántanárt három évre nevezte ki a miniszter. Később általában a bizottságnak két egyetemi tanár és egy kolozsvári gyógyszerész volt a tagja. Így az 1890/91. tanévtől Bókai Árpád és Hintz György tanárok mellé, mint gyakorló gyógyszerészt, Wolf Jánost nevezték ki. 1893–1897 között az előbbieken kívül a bizottság tagjai közt volt még Lőte József és Széky Miklós gyógyszerész. 1898-ban Lőte József, Issekutz Hugó és Széky Miklós voltak a bizottság tanári tagjai. Az 1913/14. tanévtől az 1918/19. évvel bezárólag a bizottság tanári tagjai Jakabházy Zsigmond, Ruzitska Béla és Széki Tibor volt, valamint gyakorló gyógyszerészként Czetz Dénes.

2. Gyógyszerészhallgatók Elővizsgálatainak Bizottsága.

A természettudományi karnál 1882 óta az első gyógyszerész-szigorlatot *elővizsgálatnak* nevezték el. Ennek elnöke a természettudományi kar

²⁴ LŐTE 1903. 233–244.

²⁵ Budapesti Közlöny 18 (1884) január 13. 1.

mindenkori dékánja volt, a bizottság tagjai pedig az évek során változtak, általában három egyetemi tanár és egy gyógyszerész képezte. Így például az 1900/01. tanévben Abt Antal, Fabinyi Rudolf, Lőte József, Apáthy István, Ruzitska Béla és Richter Aladár tanárok voltak tagjai. Az 1902/03. tanévben a bizottság tagjai közt találjuk Fabinyi Rudolf, Pfeiffer Péter tanárokat, 1903/04-ben még ezeken kívül bizottsági tag Borbás Vince tanár is. Az 1905/06. tanévben ismét kibővült a bizottság; tagjai közt találjuk az előbbieken kívül még Tangl Károlyt is. Az 1913/14. és az 1914/15. tanévben kibővítették a bizottsági tagok sorát Páter Béla tanárral, 1915/16-ban Páter Béla helyett Győrffy István lett bizottsági tag; az 1917/18. tanévtől az 1918/19. tanévvel bezárólag a tagok között található még Ortway Rudolf tanár is.

3. Gyógyszerész-mesteri Szigorlatoknál Működő Bizottság.

Ez a szigorlat két részből állt: gyakorlati és elméleti vizsgából. Ennek a bizottságnak az elnöke a mindenkori orvoskari dékán volt. Tagjai között kormányképviselők is voltak, ezek az idők folyamán többször is változtak: így Udránszky László és Lőte József nyilvános rendes tanárok, Issekutz Hugó magántanár. Az 1899/1900. tanévtől kezdve a bizottságban kormányképviselő Rigler Gusztáv és Széky Miklós volt, tagjai pedig Fabinyi Rudolf, majd Lőte József és Issekutz Hugó voltak egészen az 1914/15-ös tanévig. Az ezt követő tanévben Jakabházy Zsigmonddal bővült a bizottság, majd az 1918/19-es tanévben még Ferencz Áronnal. Az 1916/17. tanévtől kezdve 1919-ig a kormány képviselői Rigler Gusztáv tanár és Tanács József gyógyszerész, egy kolozsvári gyógyszerész tulajdonosai voltak, a tagok közt csak Fabinyi Rudolf és Jakabházy Zsigmond tanárok szerepeltek.²⁶

IV. Az Egyetemi Gyógyszertár megszervezése és működése

A Karolina Kórház klinikai bizottsága 1898. január 11-én átiratot intézett az orvoskarhoz, melyben kéri, hogy a Gyógyszertani Intézet keretén belül, egyrészt a kórház anyagi érdekeire való tekintettel, másrészt a gyógyszerészet eredményesebb oktatása céljából a már működő tanpatikát (házi gyógyszerészertár) egyetemi gyógyszerészertárnak nyilvánítsák. Az orvoskar 1900. március 30-i ülésén felterjesztést intézett az egyetemi gyógyszerészertár felállítására érdekében a miniszterhez. A lépés eredményeként megjelent 1902. július 17-én a 60 541. számú rendelet: „az 1876: XIV. tc. 135. paragrafusa alapján a kolozsvári egyetem Gyógyszertani Intézetével kapcsolatosan házi

²⁶ PÉTER 2019. 20.

gyógyszertár felállítását megengedem oly feltétellel, hogy a házi gyógyszer-tárt mindenkor az egyetem gyógyszerészi műtan magántanára, okleveles gyógyszerészmester és gyógyszerésztudor, saját felelősségére vezeti, s abból a gyógyszerészükségletet csakis a Karolina Kórház betegei és ápolói személyzete részére szolgáltatja ki.” Így Kolozsváron a Gyógyszertani Intézet-tel kapcsolatosan létrejött az Egyetemi Gyógyszertár.²⁷ Ez volt az orvoskar első, kizárólagosan gyógyszerészi feladatokkal és gyógyszerészképzéssel foglalkozó intézete.²⁸ Célja volt, hogy szerepet vállaljon a gyógyszerészképzésben, itt tanulták meg a gyakornokok, valamint a gyógyszerészhallgatók a gyógyszerek vizsgálatának és készítésének módját.²⁹ Működését az egykori tanpatika helyén kezdte meg, mint önálló oktatási és szolgáltató egység. Ez volt akkor az ország első Egyetemi Gyógyszertára, mely 1904. január 1-jén nyitotta meg kapuit a Trefort utca 8. szám alatt. Vezetésére már 1902. november 21-én a 79 433. számú rendelettel **Issekutz Hugó** tanárt nevezték ki egyetemi gyógyszerészként, aki egyidejűleg megbízást kapott a gyógyszerészet elméleti és gyakorlati oktatására is.³⁰

Ezután azonnal megkezdődött a szervezés a gyógyszertár felállítására, Issekutz javaslatokat tett a személyzet kinevezése érdekében.³¹ 1903. március 1-től az Egyetemi Gyógyszertárhoz elsőként kinevezték **Ferencz Áron** (1880–1954) gyógyszerészt tanársegéddé. 1915-ben, Issekutz Hugó halála után megbízták a gyógyszertár vezetésével is. A gyógyszertárban a receptek elkészítésén kívül a beérkezett gyógyszerek vizsgálatát is el kellett végezni. Ezek számának növekedése indokolta a gyógyszertári vegyész állás létrehozását, amit már 1912 januárjában Ferencz Áron, mint gyógyszerészdoktor foglalt el. Ebben a minőségében a gyógyszerkönyvi vizsgálatok elvégzéséről a gyógyszerésztani hallgatóknak még heti három órát is tartott. Az egyetemi gyógyszertárat 1919. október 1-ig vezette, amíg a kolozsvári egyetem keretében működött. Melléje nevezték ki 1903. április 1-től **id. Lukinich Dezsőt** gyakornoknak.

Az Egyetemi Gyógyszertár sokoldalú tevékenysége biztosította a klinikák gyógyszerészükségletét is. Ekkor már 800 ágy volt a klinikákon, és jelentős volt az ambulánsan kezelt betegek száma is. Forgalma már az első évtől oly mértékben növekedett, hogy személyzetének bővítésére volt szükség. Az 1910/11. tanévben itt dolgozott **Dávid Lajos** (1882–1962) is, előbb mint gyógyszerészhallgató, majd mint gyakornok; az 1911/12. tanévben

²⁷ MEZEY 1974. 109–114.

²⁸ ZBORAY–ZALAI 1969. 215–222.

²⁹ LÓTE 1903. 243.

³⁰ Budapesti Közlöny 36 (1902) november 26. 1.

³¹ FERENCZ–DÁVID 1937. 321–327.

okleveles gyógyszerészként, 1913-tól pedig gyógyszerész doktorként. 1918 februárjában gyógyszerértári vegyészé nevezték ki. Az egyetem kitelepítését követve, 1921-től Szegeden folytatta tevékenységét, pár év után professzori minőségben.

Az Egyetemi Gyógyszertár életében ez az időszak küzdelmes volt mind az oktatás, mind a kutatás szempontjából a Trefort utcai szűk helyiség miatt.³² Az Egyetemi Gyógyszertár életében 1914. május 5-én új fejezet kezdődött. Az 1913-ban vásárolt, Trefort utca 61. szám alatti házat már Issekutz Hugó elképzelései alapján alakították át. Az új épületbe költözött gyógyszerterát a szükséges gépekkel is felszerelték. Itt már a gyógyszer-tár helyiségei a klinikai betegek ellátásán kívül a másodéves gyógyszerész-, az orvostanhallgatók és a doktoranduszok képzését is szolgálta. Az új intézet 63 helyiséggel rendelkezett. Elméleti és gyakorlati órák tartására a 80 hallgató befogadására berendezett tanterem biztosított helyet, valamint a 70 hallgatót befogadó laboratórium. A gépek beszerelése Dávid Lajos irányítása mellett történt.³³

Issekutz Hugó elhunytá után Ferencz Áront bízták meg a gyógyszerterár vezetésével; kinevezték igazgatónak, és mint magántanár megbízott előadója lett a gyógyszerészetnek. Itt tartotta heti öt órában a gyógyszerész-hallgatóknak a *Gyakorlati gyógyszerészetet*, a gyógyszerész-doktoranduszok részére pedig *Önálló vizsgálódás a gyógyszerészet köréből* heti 10 órát, továbbá heti egy órában a *Vénykészítési gyakorlatokat* – ez utóbbit főleg az orvostanhallgatóknak.³⁴

Az 1916/17. tanévben már a gyakornokok közt találjuk **Dávid János** (1894–1959) gyógyszerészt is. A gyakornoki teendőkkal a Székelykeresztúron született **Lengyel Gabriella** gyógyszerész-hallgatónőt bízták meg, aki itt készítette el, majd 1918. június 13-án itt védte meg doktori értekezését. Így ő lett az első kolozsvári gyógyszerésznő, aki a doktori fokozatot is megkapta, de továbbra is a Gyógyszerészeti Intézet keretében dolgozott, egészen 1919 májusáig. Az 1918/19. tanévben már csonka volt a személyzet: Dávid János, Dávid Lajos, Halász Pál és Huszár Jenő katonai szolgálatra vonult be.

Az 1918/19. tanévben az orvoskar azzal a javaslattal fordult a miniszterhez, hogy az Egyetemi Gyógyszertárat függetlenítsék, és rendkívüli tanszéknek minősítsék. A kérés tanulmányozására létrehozott bizottság tagjai Lőte József, Jakabházy Zsigmond és Reinbold Béla tanárok voltak. Azonban a kérés elbírálása ekkor már nem jöhetett létre az 1919-es hatalomváltozás

³² LŐTE 1903. 238–241.

³³ PÉTER 2019. 30.

³⁴ PÉTER 2011. 4–8.

miatt, csak tíz év múlva Szegeden, a miniszter 86 557/1928. számú rendeletével. A kolozsvári egyetem keretében felállított Egyetemi Gyógyszertár 1919. október 1-ig folytathatta tevékenységét. Alkalmazottjainak egy része a többi tanárral Budapestre, majd Szegedre távozott, másik része a helybeli gyógyszertárakban helyezkedett el. Ferencz Áron továbbra is Kolozsváron maradt, előbb gyógyszertárban, majd saját laboratóriumában dolgozott.³⁵ Az egyetemi gyógyszertár működéséről Ferencz Áron és Dávid Lajos később részletesen beszámolt.³⁶

A kolozsvári egyetemi gyógyszertár 1902 és 1919 közötti munkatársait és alkalmazásuk időtartamát az alábbi táblázatban mutatjuk be.

Az egyetemi gyógyszertár gyógyszerészei, munkatársai 1902–1919 között³⁷

Munkatárs neve és születési helye, ideje	Gyógyszertári beosztás	Időszak vagy tanévek
Issekutz Hugó Marosvásárhely, 1855. jún. 19.	Egyetemi gyógyszerész	1902–1915
	Gyógyszertár vezetője	
Ferencz Áron Nagyajta, 1880. okt. 15.	Egyetemi tanársegéd	1903–1912
	Gyógyszertári vegyész	1912–1915
	Gyógyszertárvezető	1915–1919
Lukinich Dezső Gáttája, 1881. szept. 12.	Gyakornok (I. évf. hallgató)	1904/05.
	Gyakornok (II. évf. hallgató)	1905/06.
Cseresznyés Gyula Nagyenyed, 1881. márc. 20.	Okleveles gyógyszerész	1906–1909
	Egyetemi tanársegéd	1909–1919
Petheő István Bessenyszög, 1885. szept. 25.	Gyakornok	1906/07.
	Okleveles gyógyszerész	1907/08
Bogdándy Jenő Szolnok, 1887. okt. 30.	Gyakornok	1906/07.
Polányi Béla Mezőlaborcz, 1888. márc. 2.	Gyakornok	1908/09.
Nagy Árpád Budapest, 1885. febr. 9.	Okleveles gyógyszerész	1909–1911
Dávid Lajos Kézdivásárhely, 1889. okt. 18.	Gyakornok	1910–1916
	Gyógyszertári vegyész	1916–1919

³⁵ PÉTER 2012. II. 91–92.

³⁶ FERENCZ–DÁVID 1937. 321–327.

³⁷ PÉTER 2012. I. 131–132.

Munkatárs neve és születési helye, ideje	Gyógyszertári beosztás	Időszak vagy tanévek
Fáy Elvira Felsővisó, 1889. márc. 31.	Okleveles gyógyszerész	1911/12.
	Egyetemi tanársegéd	1912/13.
Huszár Jenő Kolozsvár, 1886. nov. 18	Okleveles gyógyszerész	1912–1914
	Egyetemi tanársegéd	1919
Kopp Alice Kolozsvár, 1887. jún. 13	Okleveles gyógyszerész	1912–1915
Halász Pál Beszterce, 1890. febr. 2	Gyakornok	1913/14.
	Egyetemi tanársegéd	1915–1918
	egyetemi tanár	1918
Lengyel Gabriella Székelykeresztúr, 1891. nov. 17	Gyakornok	1913–1916
	Okleveles gyógyszerész	1916–1919
Dávid János Kézdivásárhely, 1894. máj. 15	Gyakornok	1916–1919

V. Gyógyszerészhallgatók

1. A gyógyszerészhallgatók száma

A kolozsvári egyetemi oktatás első évében, 1872-ben már öt beiratkozó volt a gyógyszerészi képzésre.³⁸ A hallgatók csekély számának okát azzal lehet magyarázni, hogy az egyetemi oktatás később nyílt meg, s az ifjak már október elején más egyetemekre iratkoztak be. A következő tanévben, 1873/74-ben a gyógyszerészi képzésre beiratkozottak száma már a múlt évnek duplája volt, majd a következő években stabilizálódott számuk, 20 és 30 közt változott. A későbbiekben nagymértékben megnövekedett a hallgatók száma mind a négy karon, így az Orvosi Karon is, ahol a II. éves gyógyszerészhallgatók tanultak. Ellenben az I. világháború kitörésekor a férfiak hadba vonulása miatt a hallgatók létszáma nagyon lecsökkent, csupán a női hallgatók száma növekedett. Ezek száma és aránya a mind a négy karra összesen beiratkozott egyetemi hallgatókhoz viszonyítva a táblázatban látható módon alakult.

³⁸ MINKER 2002. 229–230.

Az 1872–1894 között beiratkozott gyógyszerészhallgatók száma és aránya

Tanév	Beiratkozott gyógyszerészhallgatók száma			Összes beiratkozottak száma (I.+II. félév)	Gyógyszerészhallgatók aránya az összes hallgató %-ában
	I. félév	II. félév	I.+II. félév		
1872/73	5	5	10	491	2,03
1873/74	11	18	29	595	4,87
1874/75	24	26	50	719	6,95
1875/76	32	32	64	780	8,2
1876/77	24	23	47	763	6,15
1877/78	23	24	47	820	5,73
1878/79	16	19	35	822	4,26
1879/80	26	25	51	889	5,74
1880/81	29	28	57	508	11,22
1881/82	22	20	42	487	8,62
1882/83	26	24	50	897	5,57
1883/84	23	23	46	901	5,11
1884/85	23	22	45	855	5,26
1885/86	34	34	68	923	7,37
1886/87	43	45	88	913	9,64
1887/88	47	43	90	956	9,41
1888/89	49	53	102	1054	9,68
1889/90	56	58	114	1088	10,48
1890/91	65	63	128	1151	11,12
1891/92	77	76	153	1197	12,78
1892/93	55	56	111	1220	9,09
1893/94	18	16	34	1260	2,7
1894/95	34	33	67	1211	5,54

Az 1895–1918 között beiratkozott gyógyszerészhallgatók száma és aránya

Tanév	Beiratkozott gyógyszerész- hallgatók száma			Összes beiratkozottak száma (I.+II. félév)	Gyógyszerészhallga- tók aránya az összes hallgató %-ában
	I. félév	II. félév	I.+II. félév		
1895/96	34	33	67	1345	4,98
1896/97	33	35	68	1521	5,43
1897/98	40	38	78	1717	4,54
1898/99	43	44	87	2065	4,21
1899/00	35	37	72	2278	3,16
1900/01	34	36	70	2643	2,65
1901/02	47	45	92	3024	3,04
1902/03	61	58	119	3352	3,55
1903/04	69	64	133	3780	3,52
1904/05	70	67	137	4435	3,09
1905/06	80	82	162	4587	3,53
1906/07	79	82	161	4541	3,54
1907/08	83	88	171	4532	3,77
1908/09	87	80	167	4397	3,8
1909/10	112	110	222	4417	5,03
1910/11	110	108	218	4466	4,88
1911/12	98	90	189	4562	4,14
1912/13	107	107	214	4467	4,79
1913/14	115	125	240	4421	5,43
1914/15	31	30	61	2293	2,7
1915/16	22	20	42	1286	3,26
1916/17	12	16	28	844	3,32
1917/18*	26	60+56	86	1790	4,8

*Megjegyzés: A FJTÉ 1873–1918 közötti Almanachok által közölt adatok szerint.

** nincs adat erre a tanévre

Az első húsz évben a beiratkozott gyógyszerészhallgatók számánál mindkét félévben fokozatos növekedés látható, majd a következő hét tanévben (1893/94. – 1900/01.) lévő jelentős csökkenést követően ismét növekedés észlelhető. Ami pedig a gyógyszerészhallgatók arányát illeti a négy kar beiratkozottjainak számához viszonyítva, 2% (1872/73. tanév) és 12% (1891/92. tanév) között változott.

A kezdetektől, az 1872/73. tanévtől az egyetem mind a négy karára csak férfiak iratkozhattak be. Így a gyógyszerészhallgatók is mind férfiak voltak. A megváltozott társadalmi és gazdasági viszonyok a nők egyetemre való járását sürgették, főleg azokon a szakokon, melyek a nők természetéhez közel álltak. Közel 25 év után, 1896. november 26-án jelent meg a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Wlassics Gyula 63.520. szám alatti rendelete, mely lehetővé tette, hogy nők is részesülhessenek bölcsészeti, orvosi és gyógyszerészeti egyetemi képzésben.³⁹ A nőknek az egyetemi gyógyszerészképzésbe való beiratkozása és részvétele több feltételhez volt kötve (gyakornoki, illetve segédi idő, latin nyelv ismerete stb.). Ezek késleltették őket abban, hogy a rendelet megjelenése után azonnal beiratkozassanak.

Az engedély megadása után Magyarországon megnőtt a nők érdeklődése a gyógyszerési pálya iránt. Leghamarabb a kolozsvári egyetemen 1901-ben tudott beiratkozni Thinagel Szerafin(a) (1880–1956). Ő Nagyszombatról jött, 1903. június 18-án, sikeres vizsgái után kapta meg 658–1902/1903. számú gyógyszerész oklevelét.⁴⁰ A második beiratkozó sem volt erdélyi származású, Szvoboda Irma (szül. 1882. jan. 7.) Zólyomról jött Kolozsvárra tanulni. Az első erdélyi származású beiratkozó nő a nyárádszeredai származású, farkaslaki Hints Vilma (1881–1968) volt. Ő 1905-ben kapta meg 639–1904/05. számú gyógyszerézmesteri oklevelét. 1952-ig, a vidéki gyógyszertárak államosításáig vezette a családi gyógyszertárat. Élete végéig itt maradt.⁴¹ Ezek a nők voltak az elsők, akik abban az időben a felvételhez előírt követelményeknek eleget tudtak tenni, és részt akartak venni a kolozsvári egyetemi gyógyszerészképzésben. Őket követően még az 1918/19. tanév kezdetéig összesen 43 nő iratkozott be a gyógyszerészképzésre. Azonban a beiratkozottak között voltak olyanok is, akik egy vagy két félévet Budapesten végeztek, illetve olyanok is, akik az utolsó években, 1917/18-ban iratkoztak be, és már nem tudták Kolozsváron elvégezni a második tanévet, hanem kénytelenek voltak Budapestre vagy később Szegedre távozni, esetleg abbahagyták egyetemi tanulányaikat.

A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Levéltára állományában levő egyetemi anyakönyvekből⁴² csak 38 beiratkozottnak tudtuk meg a születési helyét, beiratkozásának, valamint gyógyszerézmesterré való felesketésének idejét, így csak ennyire tudjuk hasonlítani a beiratkozott erdélyi származásúak arányát. Mivel 23 női hallgatónál biztos volt, hogy Erdélyből jött, az

³⁹ VKM *rendeletek* 468–474.

⁴⁰ PÉTER 2005. 298–302.

⁴¹ PÉTER 2018. 137–151.

⁴² RNLMMML 576. fond 882. állag

arányuk 57,5%, vagyis kevéssel több, mint a fele, míg 42,5% nem volt erdélyi, de itt végeztek vagy legalábbis itt kezdték meg egyetemi tanulmányaikat.

2. *A gyógyszerészek doktori képzése, doktori vizsgák*

Az egyetemi gyógyszerész oklevelet kaptak egy része későbbi munkahelyi ambíciói vagy tevékenysége folyamán szükségesnek és fontosnak tartotta, hogy beiratkozzon a gyógyszerészdoktori képzésre ugyanazon az egyetemen vagy esetleg máshol.

1812-ben Bécsben az Udvari Tanulmányi Bizottság, valamint az 1833-ban megjelent *Új Tanulmányi Rend* előírta, hogy a gyógyszerész-doktoranduszok a „*Doctor chemiae*” fokozatot szerezhetik meg. Szintén Bécsben 1859-ben jelent meg az *Új gyógyszerésztanulmányi szabályzat*, ami a „*Doctor pharmaciae*” címet adományozta a gyógyszerészeknek az előírt doktorátusi vizsgák és a disszertációjuk megvédése után. Így már Kolozsváron gyógyszerészdoktori fokozat elnyerésével a *Doctor pharmaciae* cím járt nekik.⁴³

Az 1892. augusztus 8-án jóváhagyott, 35 985. számú vallás- és közoktatásügyi magyar királyi minisztériumi rendelet lényeges változtatást hozott, melyben az egyik enyhítés az eddig előírt kitűnő szigorlati eredmények elhagyása, de új előfeltétel lett az érettségi vizsga, továbbá lehetőséget adott arra, hogy a kémián kívül a gyógyszertan vagy a közegészségtan tárgyköréből is lehessen doktori értekezést írni, amit egy szakbizottság előtt kellett kötelezően bemutatni. E rendelet szerint az okleveles gyógyszerészeknek még további négy félévig kellett tanulmányaikat folytatni az Orvosi Karon, ez idő alatt el kellett készíteniük doktori értekezésüket, valamint szóbeli szigorlatot tenniük a vegytan, növénytan, gyógyszerismeret vagy a közegészségtan tárgyköréből. A doktori szigorlatot egy fő- és két melléktárgyból kellett letenni; a fő tárgy a doktori értekezés tudományszakja, a melléktárgyak pedig választhatók voltak azokból, melyeket a jelölt gyógyszerészhallgató korábban kötelező tárgyként hallgatott. Ezzel a rendelettel is a „*Doctor pharmaciae*” fokozatot ismerték el.⁴⁴

1892. november 27-én az új gyógyszerészi doktorátus magyarországi bevezetését a szaksajtó nagy lelkesedéssel fogadta, azonban az előírt feltételeket sokan túl szigorúnak tartották, és szakmai körökben többen tiltakoztak ellene. 1915-ben a miniszter a 112 745. számú rendeletével az előbbi rendeletet megerősítette.

⁴³ FELLETÁR 1862. 28–29.

⁴⁴ PÉTER 2019. 44.

Az akkori törvények értelmében a kolozsvári egyetemen már 1872-től, az indulástól kezdve lehetőség volt a gyógyszerészdoktori fokozat elnyerésére. A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Levéltárának állományában megtalálható a kolozsvári gyógyszerésztudori szigorlatok jegyzőkönyve az 1876/77. tanévtől kezdődően, így eredeti forrásmunkára tudunk hivatkozni.⁴⁵ Többen is foglalkoztak a magyarországi gyógyszerészdoktorok összeírásával, így Horváth Jenő,⁴⁶ Zalai Károly,⁴⁷ illetve Tamás Miklós.⁴⁸ A kolozsvári egyetem első gyógyszerésztudora a huszonhat éves, máramarosszigeti születésű Ember Bogdán volt, aki 1877. június 6-án tette le doktori szigorlatát kitűnő eredménnyel. Őt követte ugyanazon év június 9-én a huszonnégy éves Tomcsik József (akkor még mint kolozsvári gyógyszerész), szintén kitűnő eredménnyel. Mindkettőjük hivatalos felavatása 1877. június 9-én történt. Az utolsó doktori avatás 1918-ban volt, amikor is három gyógyszerészt avattak, köztük Lengyel Gabriella gyógyszerésznőt is, aki a kolozsvári egyetem okleveles gyógyszerésznői közül egyedülként kapta meg a gyógyszerészdoktori fokozatot. A marosvásárhelyi levéltár állományában található vizsgajegyzőkönyvek alapján a kolozsvári egyetemen 1872–1919 között összesen 66 gyógyszerészdoktor adatait sikerült összeírunk.

A kolozsvári egyetemen 1872–1902 között doktorrá avatott gyógyszerészek

Tanév	Gyógyszerész- mesterek száma	Gyógyszerészdoktorok	
		neve	száma
1876/77	14	Ember Bogdán, Tomcsik József	2
1877/78	12	–	–
1878/79	8	–	–
1879/80	8	Juchó Ferenc	1
1880/81	7	–	–
1881/82	7	–	–
1882/83	12	–	–
1883/84	13	Issekutz Hugó, Gajzágó Sándor	2
1884/85	5	Hartl Károly	1
1885/86	5	Duha Árpád	1
1886/87	8	Hibay György	1
1887/88	30	Nyiredy Jenő	1

⁴⁵ RNLMMML 576. fond 324. állag és 642. állag.

⁴⁶ HORVÁTH 1934. 81–146.

⁴⁷ TATÁR 2015. 166–175.

⁴⁸ TAMÁS 1990.

Tanév	Gyógyszerész- mesterek száma	Gyógyszerészdoktorok	
		neve	száma
1888/89	23	–	–
1889/90	27	Szabó Béla	1
1890/91	21	–	–
1891/92	30	Batáry István	1
1892/93	34	Czetz Dénes, Sztankay Aba	2
1893/94	22	Odor Béla, Friedmann József, Szathmáry István	3
1894/95	21	–	–
1895/96	18	–	–
1896/97	16	Hintz György	1
1897/98	16	–	–
1898/99	24	Potsátkó Géza	1
1899/00	23	Orient Gyula, Kudar Jenő	2
1900/01	13	–	–
1901/02	17	Széki Tibor	1

A kolozsvári egyetemen 1902–1919 között doktorrá avatott gyógyszerészek

Tanév	Gyógyszerészmesterek			Gyógyszerészdoktorok	
	száma	nők neve	nők száma	neve	száma
1902/03	20	Thinagel Szerafina	1	Reissmann Ödön Kirchner Sándor Kontesveller Károly	3
1903/04	27	Szvoboda Irma	1	Dvorszky Béla Ejuri Lajos	2
1904/05	30	Hints Vilma Glockner Klára	2	Rácz Rezső Hesser Anndor	2
1905/06	33	Thiess Eugénia	1	Ferencz Áron	1
1906/07	35	Henter Juliska Schönfeld M.	2	Glükstahl Zoltán Bizek Dezső	2
1907/08	40	–	–	Mészáros Béla Vértés Bódog Glück (Gábos) Lajos	3
1908/09	36	Molnár Ilona	1	Keresztes Béla	1

Tanév	Gyógyszerészmesterek			Gyógyszerészdoktorok	
	száma	nők neve	nők száma	neve	száma
1909/10	37	Czitrom Vilma Veress Irén	2	Hints Zoltán Nagy Árpád Polányi Béla	3
1910/11	55	Kopp Alice Virtzfeld Irén Vékony Juliska	3	Nagy Árpád Kertész Ernő Grünbaum Imre Dömötör Lajos Polányi Béla	5
1911/12	47	Kain Eszter	1	Bisiczky András Fülöp Ágoston Gál Emil Teutsch József Mikó Gyula Abay Nemes Gyula	6
1912/13	48	Orientné K. Sára Hollós Ida	2	Moskovits T. Vilmos Pfeiler Lajos Löbl Imre S. Pildner Viktor Cseresznyés Gyula Dávid Lajos Schiessl Károly Schaar Alfréd Tompos Ferenc	9
1913/14	73*	Müller Fülöp René Parragh Ibolya	2	Spiller Jenő Csernátomy Zoltán Klein József Szemző Imre Vágó Pál Reiner Mihály	6
1914/15	29*	Gál Margit Lengyel Gabriella Váry Vilma Winter Elza	4	–	–
1915/16	24*	Fülöp Mária Lehrmann Gertrud Kollárik Mária	3	–	–
1916/17	14*	Déri Erzsébet Doby Katalin Rosenfeld Ibolya	3	Kohn Gyula	1

Tanév	Gyógyszerészmesterek			Gyógyszerészdoktorok	
	száma	nők neve	nők száma	neve	száma
1917/18	19*	Palóczy Anna M. Zerbes Elza Margit Horváth Margit	3	Lengyel Gabriella Jeney István Halász Pál	3
1918/19	n. a.	Huszár Ilona Wach Katalin	2	–	–
1872-1919	1033		33		66

Megjegyzés: a *-al jelölt számok a *Kormányjelentés és Statisztikai Évkönyv* megfelelő évfolyamaiból származnak, mivel azokban az években az *Almanach* és a *Beszédek* nem közölték az oklevelek számát.

43. kép Thinel Szerafina

A 66 gyógyszerésznek igen változatos volt a származási helye. A doktoranduszok fele (50%) valójában erdélyi volt, mások születési helye a Dunántúl vagy Észak-Magyarország (27,3%), de akadtak a Délvidékről (15,2%), sőt egy bukaresti születésű is. A Felvidékről és a Délvidékről jött doktoranduszok között voltak olyanok is, akik előzetesen a budapesti egyetemen kaptak gyógyszerészmesteri diplomát, majd Kolozsváron iratkoztak be a doktorátusra, és itt kaptak gyógyszerészdoktori oklevelet. Ilyen volt például hermányi Sztankay Aba (1893), Reismann Ödön (1903), Ejury Lajos

(1904), Bizek Dezső (1907), Keresztes Béla (1908), Kertész Ernő (1910), Bisiczky András (1911), Tompos Ferenc (1913), Löbl Imre (1913), Spiller Jenő (1913).⁴⁹

Ami pedig az értekezések témáit illeti, igen változatosak voltak, egy részük növényi eredetű drogok, mások pedig szerves vagy szervetlen anyagokkal, illetve gyógyszerhatástani és gyógyszerertani problémákkal foglalkoztak. A doktoranduszok közt olyanok is voltak, akik két egymással összefüggő vagy két nem rokon témát dolgoztak fel. A témavezetők többnyire a Vegytani Intézet, a Gyógytan és Gyógyszerertani vagy a Gyógyszerismereti Intézet professzorai voltak, így Lőte József, Jakabházy Zsigmond, Fabinyi Rudolf, Ruzitska Béla és mások.

Összehasonlítást végeztünk a budapesti és a kolozsvári egyetemen mesteri, illetve doktori oklevelet kaptak közt, figyelembe véve, hogy a budapesti egyetemen a gyógyszerészhallgatók doktori téziseinek száma is többszöröse a kolozsvárinak. Mivel ez alkalommal a budapesti egyetem hallgatóira vonatkozó adataink csak 27 évre szólnak, a kolozsvári egyetem gyógyszerészeit, gyógyszerészdoktorait is ezzel a periódussal hasonlítottuk össze.⁵⁰ A budapesti egyetemen 27 év alatt a 2436 gyógyszerészmester közül 336 szerezte meg a gyógyszerészdoktori fokozatot, ez évi átlagban 12,5 személyt jelent, azaz az ott gyógyszerészi oklevelet kaptak közel 14%-a lett gyógyszerészdoktor. Kolozsváron ebben az időszakban 752 gyógyszerészmestert és 49 gyógyszerészdoktort avattak fel, ez 6,7%-nak felel meg, illetve évi átlagban 1,8 hallgatót jelent. A Kolozsváron történt kisebb számú mester- és doktoravatás oka részben az, hogy Budapesten jobb volt az intézetek laboratóriumainak felszereltsége és nagyobb az intézmények költségvetése is. Így a főváros jobb kutatási lehetőséget tudott biztosítani.

3. Ösztöndíjak a gyógyszerészhallgatók számára

A kolozsvári egyetemen mind a négy kar hallgatói közül az arra rászorultak többen is részesülhettek ösztöndíjban. A gyógyszerészet-hallgatók főleg a természettudományi kar részéről vegyész-növendéki ösztöndíjban részesültek. Ebben a minőségükben ez idő alatt a Vegytani Intézetben dolgoztak. Számuk évente 1–2 fő volt, sokan közülük Fabinyi Rudolf egyetemi tanár vezetésével ez idő alatt készítették el doktori téziséket is.

⁴⁹ PÉTER 2019. 46.

⁵⁰ Kormányjelentés 1899–1924.

Közülük példának említünk meg néhányat: 1882/83-ban: Jahn Károly, Gajzágó Sándor (az utóbbi 1883/84-ben már mint gyógyszerésztudor); 1884/85-ben Duha Árpád gyógyszerésztudor; 1885/86-ban Nyiredy Géza, dr. Hibay György; 1887/88-ban Nyiredy Jenő III. éves gyógyszerészhallgató; 1893-ban dr. Czetz Dénes, Odor Béla; 1894-ben Friedmann József; 1896-ban Markovits Miksa II. éves gyógyszerészhallgatók; 1910/11-ben Berde Ferenc; 1911/12-ben Bodnár János; 1912/13-ban Szemián József; 1914/15-ben Kerekes István, Cservény Zoltán; az 1918/19-es tanévben pedig Kerekes István és Wagner Arthur.⁵¹

VI. Következtetések

A kolozsvári egyetem a második tudományegyetem volt Magyarország területén. Egykori tanárai közül többen is visszamentek Budapestre, a tehetesebb hallgatókból létrejött utánpótlás azonban pótolta ezt a veszteséget. A kiváló képességű gyógyszerészhallgatókból új tanári gárda alakult ki (Hintz György, Issekutz Béla, Széki Tibor, Ferenc Áron, Dávid Lajos). Az 1872-es évet megelőzően kevés okleveles gyógyszerész volt Erdélyben, csak kevés család engedhette meg, hogy fiai külföldön tanulhassanak. Az egyetem 47 évi kolozsvári működése alatt az okleveles erdélyi gyógyszerészek száma megnövekedett. Kolozsvár lakossága nemcsak az egyetem kellő működését biztosító épületek, klinikák felépítését segítette, hanem a tehetséges ifjak anyagi támogatására létrehozott alapítványok működését is.

A kolozsvári egyetemen tanult gyógyszerészhallgatók nemcsak Erdélyből, hanem az akkori egész Magyarország területéről jöttek, majd egyetemi tanulmányaik befejezése után többnyire származási helyükre visszatérve helyezkedtek el. Ezt igazolja egyik tanulmányunk, ami az 1903-ban itt végzett gyógyszerészek származási helyének és későbbi munkahelyük követésével foglalkozott.⁵² Ebben a tanévben 22 gyógyszerész kapott oklevelet, akikből 10 (45,45%) a trianoni döntés után megmaradt magyarországi területről származott, heten (31,81%) Erdélyből és öten (22,74%) a Felvidék és a Délvidék településeiről jöttek. Gyógyszerészként elhelyezkedésük is hasonló arányt mutat: 41%-uk a mai Magyarország területén, Erdélyben és Bánságban nyolcan maradtak (36,37%), míg a Felvidékre és a Vajdaságba csak négyen mentek vissza (18,18%). Ezzel a példával igazolódik az a tény,

⁵¹ PÉTER 2019. 54.

⁵² PÉTER–FERENTZI 2003. 47–54.

hogy az 1872-ben Kolozsváron létesített egyetem nemcsak az erdélyi diplomások számának növekedéséhez járult hozzá.

Az 1872–1919 között eltelt 47 év eseményei, eredményei bebizonyították a képzés létfontosságát. A közel ötven év alatt elért eredmények tanúsítják létrehozásának szükségességét. Az utolsó, 1918/19. tanévet követő politikai események további működését megakadályozták. 1919. május 12-én a román tanügyi hatóságok katonai segédlettel eltávolították azokat a tanárokat, akik nem tették le a hűségesküt a román király előtt. A tanárok többsége a magyar hallgatókkal együtt kénytelen volt elhagyni Kolozsvárt.⁵³ A tanulmányaikat még Kolozsváron megkezdett hallgatók, így a gyógyszerésztan-hallgatók is, előbb Budapesten, majd Szegeden folytatták tanulmányaikat. Itt, az 1921/22. tanév I. félévében 38 I. éves és 23 II. éves gyógyszerészhallgató iratkozott be. Az 1922/23. tanévben a Romániához csatolt területekről származó gyógyszerészhallgatók száma az I. éveseknél 24 fő, a II. éveseknél 19 volt.⁵⁴

Szegeden az 1921/22. tanévben 3 erdélyi származású gyógyszerész szerzte meg a doktori fokozatot, az 1923/24. tanévben pedig már 52 gyógyszerésznek bocsátottak ki oklevelet – köztük sok Erdélyből elmenekült hallgatónak –, ugyanakkor több erdélyi származású gyógyszerész az approbációs vizsgáját is itt tette le. Így zökkenés nélkül folytatódott Szegeden a kolozsvári gyógyszerészképzés.⁵⁵ A kolozsvári egyetemen a 47 éven át tartó gyógyszerészképzésbe bekapcsolódó két kar tanárai példát mutattak, hallgatóik pedig akár Erdélyben, akár Magyarország más területein megállták a helyüket.⁵⁶ Az egyetem 47 év után a politikai és hatalmi erők következtében kényszerült elhagyni Kolozsvárt, de Szegeden sikerült folytatni a megkezdett munkát, így a gyógyszerészképzést is. A szegedi egyetemi gyógyszerészképzésnek méltó elődje a kolozsvári egyetem, erre magas tudományos és erkölcsi mércéje az utódokat is kötelezte.

⁵³ GAAL 2013. 215–221.

⁵⁴ ALMANACH 1922.

⁵⁵ NOVÁK 1976. 13.

⁵⁶ PÉTER 2019. 66.

BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KAR

kolozsvári egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kara egyike volt az alapításkor létrehozott négy karnak. Amint az a kolozsvári egyetem akadémiai hatóságainak szervezéséről az ideiglenes szabályrendeletből is látható, az egyetem struktúráját és a tanári testületet illetően a bölcsészkar a klasszikus, a korban széleskörűen elterjedt formákat követte. Az említett ideiglenes szabályrendelet szerint a kar tanári testülete rendes, rendkívüli és magántanárokból, illetve tanítókból állt.¹ Az alapításkor a kar első nyilvános rendes tanári karát tízen alkották: egy bölcsész (Szász Béla), három modern filológus (Imre Sándor, Meltzl Hugó és Szilasi Gergely), két klasszika-filológus (Hóman Ottó és Szamosi János), három történész (Ladányi Gedeon, Finály Henrik és Szabó Károly) és egy pedagógus (Felméri Lajos).

I. Bölcsészet/filozófia

A bölcsészeti tanszék első nyilvános tanára **szemerjai Szász Béla** (1840–1898) volt.² Nagyenyeden született 1840. április 23-án Szász Károly (1798–1853) nagyenyedi tanár fiaként. 1859–1863 között a pesti református teológiai tanintézetben tanult, majd 1863 őszén a jénai egyetem filozófiai karán,³ 1864/65-ben pedig az utrechti egyetemen⁴ folytatta tanulmányait egy 600 forintos, Bernhard-féle ösztöndíjjal.⁵ 1866–1870 között Marosvásárhelyt a gimnáziumban és jogakadémián bölcséletet és magyar irodalmat tanított.⁶ 1870-ben meghívták a Kolozsvárt alapított *Kelet* című politikai és közgazdasági napilap szerkesztésére. A meghívást elfogadva Kolozsvárra költözött, ahol a református főiskolán filozófiát tanított. 1872-ben az akkor megnyitott kolozsvári egyetemre a bölcsészlet rendes tanárának nevezték ki,⁷ emiatt lemondott a *Kelet* szerkesztéséről, de továbbra is fő politikai cikkírója

¹ VKM rendeletek 5–9.

² Almanach 1873. 16.

³ SZÖGI 2001. 348.

⁴ BOZZAY–LADÁNYI 2007. 170.; SZABÓ–SIMON–SZÖGI 2014. II. 354.

⁵ PERÉNYI 1903. 287–290.

⁶ PÁL–ANTAL 2018. 387–389.

⁷ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

maradt.⁸ Három ízben a kar dékánja, az 1890/91. tanévben pedig az egyetem rektora volt. 1883-ban az MTA megválasztotta levelező tagjának. Alelnöke volt az EME történeti szakosztályának és rendes tagja az Erdélyi Irodalmi Társaságnak. Az 1880-as évek végén egészségi állapota fokozatosan romlott, 1895 januárjában nyugalomba vonult, majd három év múlva, 1898. július 7-én Kolozsvárott elhunyt.⁹

Filozófiai tanulmányai és a külföldi irodalmakban való jártassága mély hatással voltak művészi érzékére, témáit szigorú önkritikával dolgozta fel. Költőként Henry Wadsworth Longfellow tanítványa volt. Líráját a bölcsélet és a költészet összekapcsolása jellemezte, filozófiája vallásos világnézetén alapult. Nem lett népszerű költő, mert kortársai idegenkedtek a filozofikus elemektől. Versei Kolozsvárt, két kötetben jelentek meg: *A kandalló előtt* (1875), *Szász Béla költeményei* (1883). Cikkei, versei és versfordításai jelentek meg többek között a *Hölgyfutárban*, a *Vasárnapi Újságban*, az *Erdélyi Protestáns Közlönyben*, a *Magyar Ember Könyvtárában*, a *Sárospataki Füzetekben*, a *Budapesti Szemlében*, a *Fővárosi Lapokban*. Jelentősek irodalmi műfordításai: Thackeray két regényét (*Esmond Henrik* – 1862-1863, *A négy György* – 1867) és Longfellow költeményeit fordította magyarra (*Longfellow költeményeiből. Makkabeus Judás, Pandora és kisebb költemények* – 1897). Filozófiai művek fordítójaként John Stuart Mill művének fordítása (*A deduktív és induktív logika rendszere* – 1874–1877) állította a legnagyobb kihívás elé, mert a magyar filozófiai szaknyelv ekkor még nem érte el modern fejlettségét. Szász Béla filozófiai munkálkodásában az értékteremtés helyett inkább az értékközvetítés feladatát vállalta magára.¹⁰ Más magyar fordítása Mill másfélezer oldalas *System of Logic*-jének mindmáig nincsen. Szász Béla huszonhárom esztendeig szolgálta a kolozsvári egyetemen a filozófiai oktatás ügyét. Nagy György szerint túlságosan literátus lélek és rapszodikus szellem volt, s a közügyi szenvedély is túlon túl izzott benne ahhoz, hogy valóban filozófus válhasson belőle.¹¹ Filozófiatanárként azonban igyekezett mindvégig tisztességgel végezni a dolgát.

Szász Bélát **Böhm Károly** (1846–1911) követte a tanszék élén. Besztercebányán született, Pozsonyban, Göttingenben, majd Tübingenben és Berlinben tanult, Rudolf Hermann Lotze és Heinrich Ritter német filozófusok tanítványaként.¹² 1870-től a pozsonyi evangélikus líceumban tanított.

⁸ PERÉNYI 1903. 292.

⁹ PERÉNYI 1903. 293.

¹⁰ NAGY 2000. 154.

¹¹ NAGY 2000. 156.

¹² SZÓGI 2001. 485.

1872-ben pályázott a kolozsvári egyetemen a bölcsészet tanári állására.¹³ Vele együtt pályázott Szász Béla is, aki részben terjedelmesebb publikációs jegyzékének, részben erdélyi kapcsolatainak köszönhetően megnyerte a kinevezést. 1872-ben még valóban Szász Béla járt Böhm Károly előtt (annak is köszönhetően, hogy hat évvel idősebb is volt nála),¹⁴ később azonban Böhm Károly bizonyult jelentősebb filozófusnak. Böhm 1881-ben megalapította és négy éven át szerkesztette a *Magyar Philosophiai Szemlét*, amelybe számos tanulmányt írt (csak az Értesítő című rovatban három esztendő alatt 38 filozófiai munkát ismertetett).¹⁵ Szász Béla nyugdíjaztatását követően Schneller István – akit egy évvel korábban, 1894-ben neveztek ki a kolozsvári egyetem neveléstudományi tanszékére rendes tanárnak – a kartársak figyelmét azonnal felhívta Böhm Károlyra.¹⁶ Az a meggyőződés vert gyökeret, hogy Böhm Károlynak az eddigi mellőzöttesekért elégtételt kell adni, s nem pályázat, hanem meghívás útján kell vele a tanszékét betöltetni.¹⁷ Így 1896-ban őt nevezték ki oda tanárnak.¹⁸ „A kolozsvári egyetemi élet nagy áldás volt Böhmre nézve. Az a szótlan, komoly, szinte komor ember, aki Pesten a gimnázium gondját viselte, kissé felvidult.”¹⁹ Ennek ellenére Böhm kolozsvári állomását éppúgy átmenetinek tartotta, mint annak idején a pozsonyit. Most is vágyott Budapest után, ezért nem vetette be magát a kolozsvári társadalmi életbe, mellyel csak a legszükségesebb érintkezést tartotta fenn. Megelégedett családjával, tanítványaival és néhány barátjával.

Böhm Károly idejét Kolozsvárott az ó- és újkor klasszikusainak és egyéb kiváló szellemek alkotásainak tanulmányozása mellett leginkább *Az ember és világa* harmadik és többi köteteinek megírására fordította, de emellett figyelemmel kísért minden olyan mozgalmat, amely az ő régi tervét, a filozófiának Magyarországon való népszerűsítését, elterjesztését, intenzívebb megmunkálását kívánta megvalósítani. Ilyen mozgalom volt az is, amely az 1900. év elején filozófiai társaság alapítását sürgette. Egy évvel később, 1901. május 25-én, a Magyar Filozófiai Társaság alakuló közgyűlésén Böhm Károlyt alelnöknek választották. Böhm Kolozsvárott ekkortájt igen elfoglalt ember volt. Minden idejét kutatásaira, rendszerének kifejtésére, előadásaira való előkészületekre fordította. Ez a magyarázata annak, hogy a Magyar Filozófiai Társaság Közleményeiben már nem találkozunk oly gyakran a

¹³ EGYED 2013. 149.

¹⁴ NAGY 2000. 148.

¹⁵ HAJÓS 1993. 62.

¹⁶ EGYED 2013. 141.

¹⁷ KAJLÓS 2006. I. 125.

¹⁸ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 81.

¹⁹ KRÁLIK 2006. I. 145.

nevével, mint annak idején a Magyar Philosophiai Szemlében.²⁰ 1908-ban Böhm az MTA tagja is lett, és ezáltal végre az akadémiától is elégtételt kapott a korábbi mellőzésekért. Amikor *Az ember és világa* I. kötete megjelent, Böhm Károly munkájáról az akadémia semmit sem akart tudni. Észre sem vette, meg sem bírálta. Egyszerűen eltekintett felette. Harminc év múlva annyira megváltozott Böhm művéről a véleménye, hogy *Az ember és világa* III. kötetét akadémiai nagy jutalommal koszorúzta meg.²¹

Böhm kolozsvári tanárságának tizenöt éve alatt hatvankét szisztematikus és filozófiatörténeti kurzust tartott, amelyek némelyike diákjai által lejegyzett és könyvatosan sokszorosított formában ránk maradt. Szisztematikus kurzusai átfogják a filozófia szinte valamennyi lényeges területét (filozófiai propedeutika, lélektan, logika, értékelmélet, etika, esztétika). A kurzusok között számos értékelméleti vonatkozású volt, például *Az értékelmélet alapvonalai, különös tekintettel az erkölcsstanra* (1899), *Az értékelmélet jelenlegi állása és feladata* (1902), *Az értékelés eredete és fajtái* (1903), *Az értékelmélet rövid történelme* (1906), *Bevezetés az értékelméletbe* (1908).²² Ő volt az első magyar rendszeralkotó filozófus. *Az ember és világa* címet viselő filozófiai rendszer kötetivel (I. Dialektika vagy alapfilozófia – 1883; II. A szellem élete – 1892; III. Axiológia vagy értékten – 1906; IV. A logikai érték tana – 1912; V. Az erkölcsi érték tana – 1928 és VI. Az esztétikai érték tana – 1942) végleg beírta magát a filozófiai gondolkodás történetébe. Egyébként kolozsvári korszaka tekinthető úgy mennyiségileg, mint minőségileg a legtermékenyebb időszakának. Tanárként és előadóként nagy hatással volt a kolozsvári egyetemen tanuló diákokra. A kolozsvári filozófiai iskola létrejött a magyar szellemi életben Böhm Károly filozófiai rendszeréhez és filozófiaprofesszori munkásságához kapcsolódik.²³ Ungvári-Zrínyi Imre szerint filozófiájának szigorú módszeressége és szisztematikus építkezése, valamint kérdésfelvetéseinek határozottan egyéni jellege megélnkítette magyar kortársai, különösen pedig tanítványai érdeklődését a filozófia művelése iránt, példája európai stílusú alkotó légkört, filozófiai műhelyt teremtett a kolozsvári egyetemen. Neki köszönhető, hogy legkiválóbb diákjai (elsősorban Tankó Béla, Bartók György és Ravasz László, de az előbbieket mellett és részben általuk is befolyásoltan Makkai Sándor, Varga Béla és Tavaszy Sándor is), akik később jeles filozófiaprofesszorokká és/vagy egyházi személyiségekké váltak, a filozófia és a teológia terén is számottevő életművet hagytak maguk után.²⁴ Böhm

²⁰ KAJLÓS 2006. 128.

²¹ KAJLÓS 2006. 131–132.

²² HAJÓS 1986. 139.

²³ EGYED 2010. 93.

²⁴ UNGVÁRI–ZRÍNYI 2019. 118–119.

Károlynak köszönhető, hogy az Erdélyben művelt filozófia meghatározó, központi elemévé vált az értékfilozófia.²⁵

Böhm Károly halála után a tanszéket **Pauler Ákos** (1876–1933) foglalta el, mindössze három évig, ugyanis 1915-ben Budapestre távozott. Pauler Ákos komoly hagyományokra visszatekintő tudós–politikus család leszármazottja volt: nagyapja, Pauler Tivadar (1816–1886) jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja, vallás és közoktatásügyi, később pedig igazságügyi miniszter volt; édesapja, Pauler Gyula történétíró (1841–1903), levéltáros, az MTA tagja. Pauler Ákos a budapesti egyetem bölcsészkarán tanult filozófiát és klasszika-filológiát, ugyanitt doktorált 1898-ban. A következő két évet lipcsei és párizsi tanulmányúton töltötte: Lipcsében kísérleti pszichológiai tanulmányokat folytatott, Párizsban²⁶ Pierre Janet kísérleti pszichológiai előadásait hallgatta, és pszichológiai demonstrációit tanulmányozta. Tapasztalatai és tanulmányai összegzéseként 1901-ben megjelent *A pozitív paedagogia alapelveiről* című könyve. 1902-ben lett magántanár a budapesti egyetemen,²⁷ majd 1906-tól a pozsonyi jogakadémián oktatott. Böhm Károly halála után, 1912-ben lett a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanára,²⁸ azonban alig három év múlva, 1915-ben kinevezték a budapesti egyetemre. A Horthy-korszak egyik legkiemelkedőbb filozófusa volt.

Ezután **málnási Bartók György** (1882–1970), Böhm Károly tanítványa vette át a tanszék vezetését. Bartók Nagyenyeden született, apja, id. Bartók György nagyenyedi, majd szászvárosi református lelkész, 1899-től erdélyi püspök volt. Filozófiából megszerezte a magántanári képesítést a kolozsvári egyetemen. A kolozsvári református teológiát és az egyetemen a filozófiát végezte el. Böhm Károly előadásait hallgatta más tehetséges diáktársaival, például Ravasz Lászlóval, Makkai Sándorral együtt. 1904-ben befejezte teológiai, majd 1905-ben filozófiai tanulmányait is. 1906-ban a lipcsei és a heidelbergi egyetemen tanult,²⁹ 1906-ban filozófiai doktorátust, 1907-ben magyar–német szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1907 őszén a kolozsvári református teológia magántanára lett, s ott a mítoszképzés lélektanáról és Descartes követőiről adott elő.³⁰ Szépen haladt a teológusi pályája, 1908-ban az újszövetségi teológia tanszékére őt választotta az egyházkerületi közgyűlés, de Bartókot mégis a filozófia vonzotta.³¹ 1912-ben

²⁵ EGYED 2013. 143.

²⁶ SZÖGI–VARGA 2018. 47.

²⁷ Hivatalos Közlöny 10 (1902) 554.

²⁸ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 474.

²⁹ SZABÓ–SIMON–SZÖGI 2014. I. 77–78.

³⁰ NAGY 1995. 33.

³¹ MARISKA 2003. 166.

magántanári képesítést szerzett filozófiából a kolozsvári egyetemen,³² s ott oktatott *A morális filozófia és annak története* tárgykörből. Az *Erkölcsei érték filozóphiája* (1911) című kötete kísérlet Kant és Böhm tanainak, vagyis a kanti transzcendentizmus és a böhmi axiológia összeegyeztetésére.³³

Pauler Ákos budapesti távozása után sikeresen megpályázta a filozófiai tanszék vezetését a kolozsvári egyetemen, azonban az 1919-ben bekövetkezett változások kettétörték egyetemi karrierjét. 1920-ban több tanártársával együtt megpróbált egy Református Tanárképző Intézetet létesíteni Kolozsváron, de a román hatóságok ezt sem engedélyezték. 1921-ben áttelepült Szegedre, saját filozófiai tanszékére, és kutatói, oktatói munkássága itt teljesedett ki. 1921–1940 között állt a Filozófiai Tanszék élén. 1940–1944 között a Kolozsvárra visszaköltözött Ferenc József Tudományegyetem Filozófia Tanszékét vezette, és 1940/41-ben ő volt az egyetem rektora. 1944-ben Budapestre menekült, 1945-ben megválasztották az MTA tagjának, de még ugyanebben az évben nyugdíjazták. Jeles tanítványokat nevelt, köztük Kibédi Varga Sándort, akit 1931-ben neveztek ki a budapesti egyetemre magántanárnak. 1936-ban elindította a *Szellem és Élet* című filozófiai szakfolyóiratot, amelynek jeles tudós szerzői voltak. Hatalmas tudományos tevékenysége volt, főleg a szegedi korszakában. Kolozsvári korszakából kiemelendő *Az akaratszabadság problémája* (Kolozsvár, 1906) és *Az erkölcsi érték filozóphiája* (Kolozsvár, 1911).

II. Magyar nyelv- és irodalom

A kolozsvári egyetemen a magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszéket 1872-ben alapították. 1890-ben két részre osztották: magyar nyelvtudományi és finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszékre, valamint magyar irodalomtörténeti tanszékre. 1893-ban a két említett tanszék mellé felállítottak még egy harmadikat is, az urál-altaji összehasonlító nyelvészeti tanszéket.

Imre Sándor (1820–1900) volt Kolozsváron a magyar nyelv- és irodalomtudomány első nyilvános rendes tanára.³⁴ Imre József református lelkész fiaként született a bihari Hegyközpályin. 1834–1840 között a debreceni református kollégiumban tanult bölcseletet, jogot és teológiát, ahol barátságot kötött osztálytársával, Arany Jánossal. 1849–1860 között a hódmezővásárhelyi gimnázium igazgatójaként tevékenykedett. 1860-ban meghívták a debreceni református kollégiumba a görög és a latin nyelv tanárának, majd

³² Hivatalos Közlöny 20 (1912) 178.

³³ MARISKA 1993. 236.

³⁴ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

1862–1872 között a református teológiai akadémián a magyar nyelvészet és az irodalomtörténet tanára volt. 1872-ben kinevezték a frissen alapított kolozsvári egyetemre a magyar nyelv és irodalom első nyilvános rendes tanárának. 1886-os nyugdíjazásáig tanított a kolozsvári egyetemen. Ő volt a bölcsészkar első dékánja, és 1878/79-ben az egyetem rektori hivatalát is viselte. Nagyon aktív tudományos életet élt, ennek honorálásaként 1858-tól az MTA levelező, 1879-től rendes tagjának választotta (székfoglaló beszéde: *Beregszászi Nagy Pál élete és munkássága*). Nyelvészeti kutatásai elsősorban a régi nyelvmélekekkel (*A latin és görög nyelv viszonyáról származás és rokonság tekintetében* – 1858), a nyelvújítással és Kazinczy Ferenc szerepével kapcsolatos nyelvtörténeti vizsgálódásokból álltak (*Nyelvtörténeti tanulmányok a nyelvújításra nézve* – 1876). Emellett behatóan foglalkozott a magyar nyelvtudomány történetével (*Geleji Katona István főleg mint nyelvész* – 1869, *Beregszászi Nagy Pál élete és munkái* – 1880), alaktannal és mondattannal (*Magyar mondattan* – 1861), valamint nyelvjáráskutatással. Irodalomtörténészként elsősorban a középkor költészetével (*A középkori magyar irodalom stíljáról* – 1890), a kódexirodalommal foglalkozott művelődés- és nyelvtörténeti kitekintéssel, de jelentősek a népköltészetre irányuló stilisztikai kutatásai is (*A népköltészettről és népdalról* – 1900, *A néphumor a magyar irodalomban* – 1890).

Imre Sándor 1885 októberében egészségügyi okok miatt kérvényezte nyugdíjazását.³⁵ Szamosi János dékán a minisztériumhoz szóló levélben kérvényezte, hogy a megüresedett tanszéket osszák ketté „olyképpen, hogy az egyik rendes tanszék legyen a magyar és összehasonlító uralaltáji nyelvészeté, a másik rendes tanszék legyen a magyar irodalom történelme tanszéke.”³⁶ Emlékeztetette a minisztériumot, hogy már 1884-ben kérték a magyar nyelv rokon nyelvei számára összehasonlító nyelvészeti tanszék felállítását, és hogy most az ügy annál is sürgetőbb, mivel Imre Sándor nyugdíjazásával megürül a magyar irodalom és nyelvészet tanszék.³⁷ A miniszter azonban, költségvetési okokra hivatkozva, nem fogadta el a magyar nyelv és irodalom tanszék megosztására vonatkozó kérést.³⁸

Imre Sándor utódja a magyar irodalom és nyelvészet tanszéken **ifj. Szinyeyi József** (1857–1943) lett. Ő Pozsonyban született id. Szinyeyi József, a neves bibliográfus fiaként. A gimnázium első két osztályát szülővárosában, a többi Budapesten végezte. 1875–1878 között a budapesti bölcsészkar hallgatója volt, három éven át finnugor nyelvészeti, magyar és német irodalmi tanulmányokkal foglalkozott. Majd Budenz József tanítványként

³⁵ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 270.

³⁶ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 271.

³⁷ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 272–273.

³⁸ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 277.

főként nyelvészeti tanulmányokat folytatott. A bölcsészdoktori fokozat megszerzése után, 1879-ben állami ösztöndíjjal egy évre Finnországba utazott. Hamar elsajátította a finn nyelvet, és anyagot gyűjtött egy megírandó finn–magyar szótárhoz. Antti Jalava finn nyelvtanárral együtt finn nyelven magyar nyelvtant írt, s ez a Finn Irodalmi Társaság kiadásában jelent meg. Miután Finnországból visszatért, előbb segédszerkesztője, azután másfél évig szerkesztője volt az Ország-Világ című lapnak. 1881-ben könyvtári tisztviselő lett a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd két év múlva a budapesti egyetemen a finn nyelv és irodalom magántanára.³⁹ 1884-ben helsingforsi Finnugor Társaság és 1896-ban az MTA is megválasztotta levelező tagjává.

Az 1885/86. tanév második felében helyettes tanárként magyar nyelvészeti előadásokat is tartott a budapesti egyetemen. 1886-ban a magyar nyelvtudomány és irodalomtörténet nyilvános rendkívüli,⁴⁰ 1888-ban nyilvános rendes tanára lett a kolozsvári egyetemen,⁴¹ és 1891-ben feljogosítást kapott a finnugor összehasonlító nyelvészet előadására is.⁴² A kolozsvári korszakában is ugyanolyan aktív volt, mint korábban: az 1890/91. tanévben a kar dékánja volt, majd 1891-ben az EME bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya megválasztotta titkárnak, és két évig szerkesztette a szakosztály folyóiratát, az Erdélyi Múzeumot. 1893-ban kinevezték a budapesti egyetemen az urál-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanárának.⁴³ 1904-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalakulásakor megválasztotta alelnökévé.⁴⁴ Tudományos munkásságából kiemelendő: *A magyar nyelv rokonai* (1883), *Finn-magyar szótár* (1884), *A magyar nyelv rendszere* (1887), *Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában?* (1895), *Finn olvasókönyv mondattani példatárral* (1895), *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* (1910), *A magyarság eredete, nyelve és bonfoglaláskori műveltsége* (1910).

Szinnyei József Budapestre való távozása után **Halász Ignác** (1855–1901) került a tanszékre. Halász (1879-ig Fischer) zsidó családban született, apja előbb tanító, utóbb kereskedő volt.⁴⁵ 1873-ban beiratkozott a budapesti bölcsészkarra. 1877-ben szakvizsgázott, majd 1881-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1888-ban az MTA levelező tagjai közé választotta, és a következő évben levelező tagja lett a helsingforsi Finnugor Társaságnak

³⁹ Budapesti Közlöny 17 (1883) július 1. 1.

⁴⁰ Budapesti Közlöny 20 (1886) július 27. 3.

⁴¹ Budapesti Közlöny 22 (1888) május 18. 2.

⁴² SZINNYEI XIII. 970.

⁴³ Budapesti Közlöny 27 (1893) június 20. 1

⁴⁴ SZINNYEI XIII. 970.

⁴⁵ GAAL 2000. 97.

is. 1893-ban a magyar nyelvhasznítás magántanára volt a budapesti egyetemen, év végétől pedig, Szinnyei József távozása után, a kolozsvári egyetemen tanította a magyar nyelv és ugor összehasonlító nyelvészetet.⁴⁶ Az állásra Zolnai Gyula és ő pályázott, s a kar őt javasolta első helyen.⁴⁷ Az MTA segítségével három tanulmányutat tett a svédországi és a norvégiai lappok között, ahol sok nyelvi és népköltészeti anyagot gyűjtött. Első útját 1884 júniusa és szeptembere között tette meg. Együtt lakott a lappokkal sátraikban, eljárt iskolájukba, s följegyezte mindazt, ami nyelvükre, szokásaikra, műveltségükre vonatkozik. Ugyanakkor majdnem az egész újabb lapp irodalmat megszerezte, és e munkákat magával hazahozta. Másodszer 1886 nyarán, harmadszor 1891-ben kereste föl a lappokat. Mindannyiszor érdekes és értékes nyelvészeti adatokkal tért vissza.

Nyelvészeti munkássága részint a magyarra, részint más ugor és altaji nyelvekre terjedt ki, foglalkozott a finnugor és szamojéd nyelvek rokonságával: *Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok* (1881), *Zürjén nyelvmutatványok* (1883), *Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár* (1885), *Jemlandi lapp nyelvmutatványok* (1886), *Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok* (1887), *Déli lapp szótár* (1891), *Népköltési gyűjtemény a Pite-lappmark arjepluogi egyházközségéből* (1893), *Pite-lappmarki szótár* (1895). Ugyanakkor Móka bácsi néven a magyar népmeséket dolgozta fel a gyermekolvasók számára: *Móka bácsi mesés könyve* (1893), *Andersen válogatott meséi. Fordította Móka bácsi* (1893).

Halász Ignác korai halála után **Szilasi Móric** (1854–1905) lett a magyar nyelvészet és az összehasonlító nyelvtudomány rendes tanára. Szilasi Móric Szilasbalháson született Sonnenfeld Lipót zsidó kereskedő fiaként. 1881-ben változtatta nevét Szilasi Móricra, de olykor Szilasi Mór formában is megtalálhatjuk.⁴⁸ Egyetemi tanulmányait Budapesten, Budenz József tanítványaként végezte. 1878-ban görög-latin szakos tanári oklevelet és bölcsészdoktori címet szerzett. 1878–1879 között egyéves állami ösztöndíjjal a lipcei egyetemen tanult indoeurópai nyelvészetet és klasszika-filológiát. Hosszú ideig (1881–1895) a budapesti VII. kerületi állami gimnáziumban oktatott. Az Eötvös Collegium 1895-ös felállítása után ő lett a nyelvész-növendékek vezető tanára. 1902-ben az MTA levelező tagjává választotta (székfoglaló beszéde: *Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez*). A kolozsvári egyetem magyar nyelvészet és az összehasonlító nyelvtudomány tanszékére 1902. július 13-án nevezték ki nyilvános rendes tanárnak.⁴⁹ Kolozsváron tanára volt a Tanárképző Intézetnek, és tagja az Országos

⁴⁶ Hivatalos Közlöny 1 (1893) december 15. 5.

⁴⁷ Kolozsvár 7 (1893) november 6. 3.

⁴⁸ *Diszkrimináció* 2012. 138.

⁴⁹ Hivatalos Közlöny 10 (1902) 385.

Tanárvizsgáló Bizottságnak. Úgy nézett ki, hogy Szilasi Móric megtalálta a helyét az egyetemi világban, ugyanis két évvel kinevezése után már a bölcsészkar dékánjának választották, 1905. május 15-én azonban tragikus gyorsasággal elhunyt.

Rövid, de termékeny tudományos élete volt, cikkei többek közt az *Egyetemi Philológiai Közlemben*, a *Magyar Nyelvőrben*, a *Nyelvtudományi Közleményekben* jelentek meg. 1905-ben szerkesztette és kiadta a *Nyelvészet Tanulmányok* (urál-altaji nyelvtudományi) folyóiratot. Levelező tagja volt a helsingforsi Finnugor Társaságnak.⁵⁰ Könyvei, tanulmányai a klasszika-filológia és a finnugor nyelvészet témakörben mozogtak: *Praeparatio Horatius válogatott ódáiboz* (1890-91), *Vogul szójegyzék* (1896), *Cornelius Nepos válogatott fejezetei* (1901), *Cseremiz-szótár* (Genetz Arvid közreműködésével, 1901).

Szilasi Móric korai halála után egy évig betöltetlen maradt a tanszék,⁵¹ majd **Zolnai Gyulát**⁵² (1862–1949) nevezték ki. (A tanszék neve ekkor kissé megváltozott: az eredeti, a magyar irodalom és nyelvészet tanszék után lesz belőle magyar nyelvészet és az összehasonlító nyelvtudomány, majd magyar nyelvtudomány és az összehasonlító finn-ugor nyelvészet tanszék.) Zolnai Gyula Nagysomkúton született. Egyetemi tanulmányait 1882–1887 között Budapesten folytatta. Utána gimnáziumokban tanított: Egerben (1887/88), Székesfehérvárott (1888–1893) és Budapesten (1894–1906). 1895-ben a magyar nyelvtudomány magántanárává habilitálták a budapesti egyetemen.⁵³ 1906. augusztus 21-én kinevezték a kolozsvári egyetem magyar nyelvtudomány és az összehasonlító finn-ugor nyelvészet nyilvános rendes tanárának,⁵⁴ ahol 1918-ig oktatott. Az 1912/13. tanévben a bölcsészkar dékánjának választották. Több tudományos társaság tagja volt: az MTA levelező, majd rendes tagja, az MTA Szótári Bizottságának előadója és Nyelvtudományi Bizottságának tagja, a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányi tagja, az Országos Középiskolai Tanáregyesület tagja.⁵⁵ A magyar nyelvtudomány több területén munkálkodott, főleg nyelvtörténettel, etimológiával, mondattannal foglalkozott: *Szómagyarítások* (1890), *Mondattani bűvárlatok* (1893), *Nyelvemlékeink a könnynyomatás koráig* (1894), *Magyar oklevél-szótár* (1902–1906), *A mondatátiszörvödés* (1926), *Idegen szavaink és a nyelvújítás* (1937). Ugyanakkor számos finn költő versét és Aleksis Kivi népi

⁵⁰ Almanach 1904. 27.

⁵¹ Almanach 1906. 29.

⁵² Eredeti neve Tömlő Gyula, írói álneve Somkuti.

⁵³ Budapesti Közlöny 29 (1895) június 6. 1.

⁵⁴ Hivatalos Közlöny 14 (1906) 450.

⁵⁵ Almanach 1907. 30.

dramáját fordította magyar nyelvre: *Kivi Elek: A pusztai vargáék. Népvígjáték* (1929), *Északi lant* (1943).

III. Magyar irodalomtörténet (1890-től)

Imre Sándor 1885 októberében egészségügyi okok miatt kérte nyugdíjazását, és a kar kérvényezte, hogy a megüresedett tanszéket osszák ketté: egy magyar és összehasonlító uraltáji nyelvészeti, illetve egy magyar irodalomtörténeti tanszékké. Ugyanakkor azt is kérte, hogy amíg az új tanszékek helyzete megoldódik, a minisztérium engedélyezze, hogy Szász Béla az irodalomtörténeti órákat megtartsa, ugyanúgy, mint ahogy eddig többször is tette. A miniszter azonban, költségvetési okokra hivatkozva, nem fogadta el a magyar nyelv és irodalom tanszék megosztására vonatkozó kérést.⁵⁶ Végül 1890-ben **Széchy Károly** (1848–1906) nyilvános rendes tanári kinevezésével megoldódott a helyzet.⁵⁷ Széchy Cegléden született, az egyetemet Pesten végezte, ahol megalapította a tudományos és műegyetemi olvasókört. Ezután a hírlapírói pályára lépett: először az *Ellenőr* irodalmi rovatát vezette, majd a lap segédszerkesztője volt 1873–1878 között. 1874-ben *Ottbon* címmel szépirodalmi és ismeretterjesztő havi folyóiratot alapított. Bölcsletdoktori oklevelének megszerzése után hosszabb tanulmányutat tett Németországba és Olaszországba. 1880-ban a De Gerando Antonina⁵⁸ által vezetett kolozsvári állami felsőbb leányiskolánál vállalt rendes tanári állást. 1885-ben benyújtotta magántanári habilitációs kérését a kolozsvári egyetemre. Imre Sándor véleményezte a 350 lapnál hosszabb, Széchy Károly által felterjesztett kurzusanyagot, amely a *Vajda Péter élete és munkája* címet viselte.⁵⁹ Imre Sándor kiemelte, hogy „a dolgozat különben számos új és nem használt kútfők, levéltári iratok, magánlevelek, kéziratok, szóbeli közlések alapján kellő gondtal készült, ennyiben teljes méltánylást érdemel”.⁶⁰ Imre Sándor a folyamodóban felismerte a potenciált, és elfogadták magántanári pályázatát. Széchy Károly 1885–1890 között volt a kolozsvári egyetem magántanára. A kar többéves próbálkozása, hogy kettéválassza a magyar nyelv és irodalom tanszéket, végül 1890-ben sikerrel járt, és a jóváhagyott magyar irodalomtörténeti tanszék betöltése ritkán látott versengés

⁵⁶ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 277.

⁵⁷ Budapesti Közlöny 24 (1890) augusztus 26. 1.

⁵⁸ GAAL 2016b 15–18., 17–20.

⁵⁹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 248.

⁶⁰ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 249.

közepette zajlott, ugyanis tizenketten pályáztak rá.⁶¹ Végül Széchy Károly volt az a szerencsés, akit 1890. augusztus 8-án kineveztek a magyar irodalom nyilvános rendes tanárává,⁶² majd 1894. június 30-tól az esztétika jogosított tanára is lett.⁶³ 1905-ben azonban ő is Budapestre költözött, mint Gyulai Pál tanszékének örököse. Még kolozsvári tanári korszaka alatt, 1902. május 5-én az MTA levelező tagjai közé választotta. Terjedelmes tudományos tevékenységéből csak a kolozsvári korszaka kiemelkedő alkotásait említjük: *Kazinczy Ferencz levelezése* (1891), *Vajda Péter élete és művei* (1892), *Gróf Zrinyi Miklós a költő 1620-1664* (1886-1903), *Debreczeni Márton életrajza* (1903), *Báró Balassa Bálint és Gróf Zrinyi Miklós* (1905).

44. kép málnási Bartók György (1882–1970), a filozófia professzora (1917–1945)

45. kép Dézsi Lajos (1868–1932), a magyar irodalom professzora (1906–1932)

Széchy Károly Budapestre való költözésével az 1905/06. tanévben a magyar irodalom tanszéke betöltetlen maradt.⁶⁴ A következő évben **Dézsi Lajos** (1868–1932) nyert kinevezést a tanszék élére.⁶⁵ Dézsi Debreczenben

⁶¹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 314–318.

⁶² T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 332.

⁶³ Hivatalos Közlöny 2 (1894) 184.

⁶⁴ Almanach 1906. 29.

⁶⁵ Hivatalos Közlöny 14 (1906) 450.

született, és eredetileg teológiai pályára készülve, elvégezte a debreceni református teológia képzését, ahol 1890-ben végzett. Egyetemi tanulmányait 1893/94-ben a berlini egyetem bölcsészkarán,⁶⁶ a következő évben a budapesti egyetemen folytatta, ahol Bogáti Fazekas Miklósról írt tanulmányával doktori oklevelet is szerzett 1895-ben.⁶⁷ A továbbiakban a budapesti Egyetemi Könyvtárban dogozott (1895–1906), és közben 1902-ben magántanárrá habilitáltak a budapesti egyetemen *A magyar irodalomtörténet 1525–1772 tárgyköréből*.⁶⁸ Ebben a korszakban bontakozott ki igazán tudományos pályafutása, ugyanis egymás után jelentek meg alapos tudományos felkészültséggel írott művelődéstörténeti, könyvtártörténeti és bibliográfiai cikkei és tanulmányai: *Bogáti Fazekas Miklós élete és költői működése* (1895), *Szenczi Molnár Albert* (1897), *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században* (1899), *Az irodalomtörténet módszerei* (1903), *A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatairól* (1904), *Adatok a mértékes verselés történetéhez* (1904), *Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája* (1905), *Adalékok a magyarországi nyomtatványok bibliographiájához* (1906).

1906-ban kettős elismerést is elkönnyvelhetett: először az MTA levelező tagjává választotta, majd ezután elnyerte a kolozsvári egyetemen megüresedett magyar irodalomtörténeti tanszék vezetését.⁶⁹ Kolozsvári korszakának kiemelkedő művei közül felsorolandó: *Tinódi szépbírója Jasonról* (1907), *Arany János irodalomtörténete* (1908), *Tinódi Sebestyén* (1912), *Báró Jósika Miklós 1794–1865* (1916). Az 1913/14-es tanévben a bölcsészkar dékánjává választották. Számos szakmai társaságban tevékenykedett: választmányi tag volt a Magyar Irodalomtörténeti Társaságban, a Magyar Történelmi Társulatban, a Dugonics Társaságban; tagja volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak. 1923-ban az MTA rendes tagjává is választotta. Nagyon jelentős szerkesztői tevékenységet is folytatott: szerkesztette a Magyar Történeti Életrajzokat, a Magyar Irodalomtörténeti Értekezéseket és a Világirodalmi lexikont (1930–1932). Hűséges maradt egyeteméhez, és követte azt a budapesti költözés és a szegedi letelepedés során is, ahol Dézsi 1932-ig volt a magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője, és az 1928/29. tanévben az egyetem rektora is.⁷⁰ Ugyanakkor, mint nagy könyvtáros tapasztalattal rendelkező professzor, jelentős szerepet játszott az újonnan létrejövő egyetemi könyvtár megteremtésében is.

⁶⁶ SZÖGI 2001. 116.

⁶⁷ KLUKOVITSNÉ–RÁCZ–IVÁNYI SZABÓ 1993. 5.

⁶⁸ SZENTPÉTERY 1935. 681.

⁶⁹ Almanach 1907. 30.

⁷⁰ KLUKOVITSNÉ–RÁCZ–IVÁNYI SZABÓ 1993. 3.

46. kép Dézsi Lajos tanítványai körében
a magyar irodalmi szemináriumban

IV. Urál-altaji összehasonlító nyelvészet (1893/1897-től)

A kar próbálkozásai, hogy egy önálló urál-altaji összehasonlító nyelvészet tanszéket létrehozzon, sorozatos kudarcok után, 1897-ben végre megvalósultak: **szentkatolnai Bálint Gábort** (1844–1913) 1897. szeptember 22-én kinevezték az urál-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanárává.⁷¹ Ezzel a kinevezéssel az 1872-ben egységes magyar irodalom- és nyelv tanszék helyett már három tanszék működött: egy magyar nyelvtudomány és összehasonlító ugor nyelvészet tanszék Halász Ignác vezetésével, egy urál-altaji összehasonlító nyelvészeti tanszék szentkatolnai Bálint Gábor vezetésével, illetve egy magyar irodalomtörténet tanszék Széchy Károly vezetésével. Ez hatalmas fejlődés az 1872-es állapotokhoz képest.

⁷¹ Budapesti Közlöny 31 (1897) október 8. 1.

Szentkatolnai Bálint Gábor 1844-ben született a székelyföldi Szentkatolnán. Bécsben, az egyetem jogi karán és a konzuli akadémián,⁷² majd Pesten tanult. Érdeklődése ekkor kezdett a keleti nyelvek tanulmányozása felé irányulni. Megismerkedett Fogarasi János akadémikussal, aki a magyar nyelv szótárát szerkesztette. Az MTA éppen akkor keresett egy fiatal nyelvtudóst, aki elutazna Oroszországba, hogy a mongol és a mandzsu nyelvet tanulmányozza. Fogarasi ajánlására 1871-ben Bálint Gábort küldték ki. Először a kazányi tatárok közt gyűjtött nyelvi anyagot, ahol már elkezdte a nyugat-mongol kalmük nyelvet tanulni. 1871 szeptemberétől 1872 májusáig Asztrahánban folytatta terepmunkáját a kalmükek között, jelentős nyelvi anyagot gyűjtve. Ezután visszatért Szentpétervárra, hogy ott tovább tanulmányozza a mongol és a finnugor nyelveket, majd 1873 februárjában folytatta útját Mongólia felé, és 1873 áprilisában megérkezett Urgába, ahol öt hónapon keresztül gyűjtött nyelvi anyagot.

Bálint Gábor nagy reményekkel jött haza. A pesti egyetem a mandzsu, mongol és tatár nyelvek magántanárának nevezte ki.⁷³ Ázsiai beszámolóinak hallatán többen (köztük Vámbéry Ármin, Hunfalvy Pál és Ballagi Mór) az MTA külső tagjának is ajánlották az ifjú tehetséget. Budapesti sikeresorozata azonban hamar véget ért: fő támogatója, Fogarasi János akadémikus 1878-ban elhunyt. Az elkeseredett Bálint Gábor 1879-ben bejelentette, hogy önkéntes száműzetésbe vonul, és elhagyta az országot. Tizenkétéves külföldi vándorútja során változatos munkákat vállalt: az Oszmán Birodalomban Irak tartománynak volt pénzügyi ellenőre, amikor pedig az 1890-es években Jakab Elek rátalált, az athéni egyetemen arab nyelvet oktatótt.⁷⁴ Közben feleségével, Spielmann Rozáliával bejárta a Közel-Keletet és Európa déli részét, ahol újabb nyelveket tanult meg. Külföldi sikerei ellenére Magyarországon nem ismerték el igazán, ugyanis tagadta a magyar nyelv finnugor eredetét.⁷⁵

Támogatói Jakab Elek történész vezetésével mozgalmat indítottak, hogy hazahívják. Sikerült elérniük, hogy a kolozsvári egyetemen 1893. november 28-án kinevezzék az urál-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendkívüli tanárának,⁷⁶ majd 1897-re a nyilvános rendes címet is kivívta.⁷⁷ Tizenkilenc évig – haláláig – a kolozsvári egyetemen tanított. Soha ilyen tág nyelvismerettel rendelkező tanára nem volt egy magyarországi, de akár

⁷² SZABÓ–SIMON–SZÖGI 2014. I. 81–82.; PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 55., 485.

⁷³ BAKK–BAKK 2016. 12.

⁷⁴ BAKK–BAKK 2016. 12.

⁷⁵ BAKK–BAKK 2016. 15.

⁷⁶ Hivatalos Közlöny 1 (1893) december 15. 5.

⁷⁷ Almanach 1898. 27.

európai egyetemnek sem. Több mint egy tucat klasszikus és modern nyelv mellett (héber, görög, latin, német, spanyol stb.) egy egész sor egzotikus nyelvet ismert (tatár, kalmük, mandzsu, mongol, finn, arab, japán, kabard, tamil, eszperantó). Tervei közt szerepelt, hogy megalapítja Kolozsváron a japán tanszéket és a turáni szemináriumot; az ő kezdeményezésére indult meg az eszperantista képzés is, de ha szükség volt rá, egy ideig finnt is tanított.⁷⁸ Ugyanakkor kolozsvári egyetemi tanárkodása nem akadályozta, hogy további utazásokban vegyen részt, és 1895-ben a Zichy-expedíció tagjaként a Kaukázusban járt. Bálint Gábor tudományos megítélése kettős: nyelvi anyaggyűjtései és nyelvreírásai értékes és pontos források, de nyelvhasználati kísérletei és magyar őstörténeti témájú írásai nem nagyon állják ki a tudományosság próbáját. Miközben élete során számos nyelvvel ismerkedett meg, ezek közül többenél is összefüggést feltételezett a magyarral, így előbb a mongollal, később a tamil, majd a kabard nyelvvel rokonította a magyar nyelvet. Nyelvtehetsége kétségtelenül egyedülálló volt, és nyelvi gyűjtései igen értékes anyagot jelentenek a mai kutatás számára is. Nyelvhasználati ötletei és módszerei azonban már akkor is meghaladottak voltak. Mongol-magyar szóhasználati között számos helyes, igazolható párhuzam is szerepel, melyeket későbbi kutatók is alátámasztottak és felhasználtak munkáikban, de nagy részük megalapozatlan.

Szentkatolnai Bálint Gábor 1913. május 26-án bekövetkezett hirtelen halála után **gederécsi Gombocz Zoltán** (1877–1935) lett az urál-altaji összehasonlító nyelvészet tanára. Sopronban született, és egyetemi tanulmányait 1895-től Budapesten végezte. 1899-ben nyert magyar-francia szakos középiskolai tanári oklevelet, majd a következő évben bölcsészdoktori vizsgát tett. 1900-ban francia nyelvtanári állást kapott az Eötvös Collegiumban. 1906-ban a Budapesti Egyetemen általános fonetikából magántanárrá habilitáltak.⁷⁹ 1914. július 1-jén kinevezték a kolozsvári egyetemen az urál-altaji összehasonlító nyelvészet nyilvános rendes tanárának.⁸⁰ Ekkor már az MTA levelező tagja (1905), majd 1922-ben rendes tagjává is választották. Emellett a helsingforsi Finn-ugor Társaság levelező tagja, a Philológiai Társaság és a Magyar Filozófiai Társaság választott tagja is.⁸¹ Ugyanakkor a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak 1904-től jegyzője, később titkára, majd alelnöke. 1919-ben ő is a fővárosba kényszerült, és 1921-től a budapesti egyetemen lett a magyar nyelvtudomány tanára.

⁷⁸ BAKK–BAKK 2016. 12.

⁷⁹ Hivatalos Közlöny 14 (1906) 385.

⁸⁰ Hivatalos Közlöny 22 (1914) 150.; Almanach 1914. 35.

⁸¹ Almanach 1914. 35.

Kutatási területe a magyar nyelvészet, magyar nyelvtörténet, fonetika, finnugor nyelvészet, altajisztika és turkológia. Melich Jánossal együtt szerkesztette a *Magyar etimológiai szótárát*, amelyért az MTA nagyjutalmát nyerték el 1921-ben. Szerkesztője volt a Nyelvtudományi Közlemények és a Magyar Nyelv című szaklapoknak. Fontosabb művei: *A vogul nyelv idegen elemei* (1898), *Adalékok az obi–ugor nyelvek szókészletének eredetéhez* (1902), *Az altáji nyelvek hangtörténetéhez* (1905), *Honfoglalás előtti török jövevényszavaink* (1908), *A magyar ősbazsa és a nemzeti hagyomány* (1918), *A magyar történeti nyelvtan vázlatja* (1926).

V. Latin klasszika-filológia

1872-ben két klasszika-filológiai tanszékkal indult a kolozsvári bölcsészkar: Hóman Ottó lett az ógörög tanszék első nyilvános rendes tanára, míg **Szamosi Jánost** (1840–1909) nevezték ki a latin klasszika-filológiai tanszék élére.⁸² Szamosi Kolozsváron született Mayer János néven. Az 1859/60. tanévet a bécsi egyetemen végezte.⁸³ 1861-ben helyettes, 1863-ben rendes tanár lett a budai főgimnáziumban, és ott oktatott 1872 októberig. 1864-ben Mayer családi nevét Szamosira változtatta. 1870-ben a pesti egyetem magántanára lett a görög irodalom történetéből.⁸⁴ 1871-ben egy németországi tanulmányúton vett részt, hogy az ottani filológiai szemináriumokat tanulmányozza. 1873-tól a középiskolai tanárképző intézet igazgató-tanára. Diákjai rajongtak érte. 1897. október 19-én, amikor az egyetemi ifjúság megünnepelte azokat a tanárokat, akik már 25 éve, az egyetem alapítása óta tanítottak, az ünnepeltek nevében ő válaszolt az ifjúság szónokának, Imre Sándornak lelkes üdvözlétére.⁸⁵ Nagy népszerűségnek örvendett kollégái körében is: az 1874/75. és az 1885/86. tanévekben a bölcsészeti kar dékánjává, 1886/87-ben pedig az egyetem rektorává választották (rektori székfoglaló beszéde *A középiskolai tanárok képzéséről* címet viselte). Nagyon aktív tagja volt a közéletnek, több egyesület tagjává is választották: 1879-től tiszteletbeli titkára volt az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának, alelnöke az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, 1887-ben elnöke az EME bölcsélet, nyelv- és természettudományi szakosztályának, majd 1898. november 9-től az EME alelnökének is megválasztották.⁸⁶ Nagy érdeme volt továbbá az Országos Középiskolai Tanáregyesület és a

⁸² Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

⁸³ SZÖGI–KISS 2003. 162.

⁸⁴ Budapesti Közlöny 4 (1870) július 20. 3181.

⁸⁵ CSENGERI 1942. 220.

⁸⁶ CSENGERI 1942. 217.

budapesti filológiai társaság megalapításában. 1909-ben bekövetkezett haláláig tanított az egyetemen. Tudományos munkásságából kiemelendő: *Tirocinium poeticum. Bevezetésül a latin költők olvasásához*, *Siebelis nyomán* (1871), *A nő jellemek Sophokles tragoediáiban* (1875), *Demosthenes, Görögország legnagyobb szónoka* (1875), *A classica philologia történelme hazánkban* (1875), *Plato Critója* (1877), *Szemelvények görög remekírókból* (1877), *Plato, Socrates védelme és Critója* (1880), *Latin nyelvtan* (1884), *Latin olvasókönyv* (1885), *Egy római költő (Catullus) életéből* (1894).

Szamosi János halála után **Némethy Géza** (1865–1937) került a latin klasszika-filológia tanszékre. Némethy a hajdú-bihari Tiszapolgáron született. 1883-ban elkezdte klasszika-filológiai tanulmányait a budapesti egyetemen, és bölcsészdoktori oklevelét 1887-ben szerezte meg. 1887–1888 között állami ösztöndíjjal a lipcei és berlini egyetemeken képezte tovább magát,⁸⁷ majd 1888–1902 között gimnáziumi tanár volt a Markó utcai római katolikus főgimnáziumban.⁸⁸ 1890-ben klasszika-filológiából megszerezte magántanári habilitációját a budapesti egyetemen,⁸⁹ ahol 1896 után már nyilvános rendkívüli tanári címmel oktatott, ugyanakkor 1902-től az Eötvös Collégium szakvezető tanára is volt. 1909-ben, Szamosi János halála után kinevezték a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárává,⁹⁰ azonban mindössze négy évig maradt itt, ugyanis 1912-ben kinevezték a budapesti egyetemen a klasszika-filológia nyilvános rendes tanárává,⁹¹ ahol nyugdíjazásáig, 1933-ig oktatott. Az MTA 1893-ban levelező, 1910-ben pedig rendes tagjává választotta.

A római irodalom kiváló tudósa volt, kiváltképpen az elégiák nagy szakértőjének számított. Főbb művei: *Aeneis mint nemzeti epos* (1887), *A római elegia ezüstkora* (1898), *Vergilius élete és művei* (1902), *A római elegia viszonya a görögökhöz* (1903), *A római elegia: Tibullus és Propertius* (1905), *Ovidius és Lygdamus* (1908), *Vergilius epigrammái* (1911). Továbbá számos ókori szerző művének magyarra fordítása fűződik a nevéhez: *Xenophon emlékiratai Socratesről* (1885), *Cicero: Laelius a barátságáról* (1886), *Cato bölcs mondásai latinul és magyarul* (1891), *Cicero: A legfőbb jóról és rosszról* (1901), *Cicero: Cato maior az öregségről* (1916). Ugyanakkor még több ókori szerző művének kritikai szövegkiadását gondozta nagy lelkesedéssel, például: *M. Tullii Ciceronis De finibus* (1890), *De libris amorum Ovidianis* (1898), *P. Cornelii Taciti De vita et moribus Agricolae*

⁸⁷ SZÖGI 2001. 110.

⁸⁸ SZINNYEI IX. 945.

⁸⁹ Budapesti Közlöny 24 (1890) március 19. 2.

⁹⁰ Hivatalos Közlöny 17 (1919) 549.; Almanach 1910. 23.

⁹¹ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 365.

(1899), *P. Cornelii Taciti Historiarum* (1900), *De Ovidio elegiae in Messallam auctore* (1909), *Commentarius exegeticus ad Ovidii Epistolas ex Ponto* (1915).⁹²

Némethy Géza budapesti távozása után **ifj. Hornyánszky Gyula** (1869–1933) lett a latin klasszika-filológiai tanszék tanára. Hornyánszky Gyula id. Hornyánszky Viktor nyomdatulajdonos fiaként született Pesten. Felsőfokú tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, 1891-ben bölcsészdoktorátust, 1892-ben középiskolai tanári oklevelet szerzett. Ezután, 1893–1894 között állami ösztöndíjjal Párizsban⁹³ és Londonban tanult, s nem sokkal később, 1901–1902 között Görögországba is eljutott. Külföldi tanulmányútjait hazai gimnáziumi oktatással váltogatta: 1894–1896 között Nagyszébenben, ezután Kaposváron és a fővárosban tanít. 1902-ben magántanárrá habilitáltak a budapesti tudományegyetemen,⁹⁴ majd 1909-ben bevásztották az MTA levelező tagjai sorába.

Egyetemi oktatói karrierjét valójában Kolozsváron kezdte el, amikor 1913-ban kinevezték nyilvános rendes tanárnak.⁹⁵ A kolozsvári egyetemen mindössze öt évet oktathatott, mivel az első világháború elvesztése miatt Kolozsvárról menekülnie kellett. 1921-ben az egyetemmel együtt Szegedre költözött, és 1923-ig vezette a klasszika-filológiai intézetet, majd 1923-tól az Ókori Történeti Intézet vezetését vette át.⁹⁶ 1925-ben megválasztották a bölcsészkar dékánjának,⁹⁷ de még ebben az évben a budapesti egyetemre távozott, ahol a III. számú Klasszika-filológiai Intézet vezetőjévé nevezték ki.⁹⁸ Klasszika-filológiai, történetfilozófiai és szociológiai tanulmányainak szemlélete a történelmi materializmus jegyeit tartalmazták: *Pindaros* (1891), *A classica philologia mint történetírás* (1895), *Aristophanes* (1897), *A jog keletkezése és fejlődése* (1899), *Hippokrates milieu-elmélete* (1908), *A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates* (1910), *Tömegpsychologia és görög történet* (1912), *Görög társadalomrajz* (1931).

⁹² SZINNYEI IX. 945–947.

⁹³ SZÖGI–VARGA 2018. 45., 95.

⁹⁴ Budapesti Közlöny 36 (1902) augusztus 1. 1.

⁹⁵ Hivatalos Közlöny 21 (1913) 430.; Almanach 1913. 34.

⁹⁶ Hivatalos Közlöny 31 (1923) 234.

⁹⁷ Hivatalos Közlöny 33 (1925) 173.

⁹⁸ Hivatalos Közlöny 34 (1926) 9.

VI. Ógörög klasszika-filológia

1872-ben két klasszika-filológussal indult a képzés a karon. **Hóman Ottó** (1843–1903) volt az ógörög tanszék első nyilvános rendes tanára.⁹⁹ A pesti egyetemen filológiát hallgatott, majd a középiskolai tanári oklevél elnyerése után, 1866-tól három évig gimnáziumi tanár volt Szabadkán. 1869/70-ben külföldi egyetemeket látogatott, és hosszabb ideig tartózkodott Göttingenben, ahol bölceleti doktorrá avatták.¹⁰⁰ Hazatérése után magántanári képesítést szerzett a budapesti egyetemen,¹⁰¹ 1871/72-ben az egyetem magántanára volt.¹⁰² Közben, 1871 tavaszán jelent meg a mindössze 28 éves fiatal kutató szerkesztésében a *Philologiai Közöny* első száma.¹⁰³ 1872-ben az akkor megnyílt kolozsvári egyetem klasszika-filológiai ógörög tanszékének első professzorává nevezték ki. Alig tizenhárom éves kolozsvári tanári tevékenysége alatt tanítványai sorából emelkedett ki Hegedűs István, Hóman Ottó tanszékének kolozsvári örököse, Janus Pannonius első nagy méltatója és magyar tolmácsolója. Éppen ez a kiváló tanítvány jegyezte fel mesteréről, hogy finom, előkelő modorú, nyugodt, higgadt felfogású, önzetlen buzgalmú, sokoldalú, rendkívül széles műveltségű ember volt, s rokonszenves egyénisége olyan köztiszteletet vívott ki számára, hogy az EME 1883-ban megalakult Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya egyhangúlag ültette az elnöki tisztségbe. Az egyetemen belül is nagy tekintélynek örvendett, három alkalommal töltve be a kar dékáni tisztségét (az 1877/78., az 1878/79. és az 1884/85. tanévekben). A karon ez csak neki sikerült, illetve csak ő és Schmidt Henrik tudott két egymás utáni alkalommal dékán lenni. 1885-ben mégis Budapestre távozott, ahol a tanügyi közigazgatás terén folytatta tevékenységét, mint a Budapestvidéki Tankerület főigazgatója, majd 1897-től miniszteri tanácsos a közoktatásügyi minisztériumban. Főbb művei közül kiemelhetjük: *Pindar versezetei* (1876), *A saturnusi vers elmélete és története* (1871), *A comicumról Plautus Pseudolusában* (1879),¹⁰⁴ valamint *A középiskolai tanárok képzéséről* (1895) című oktatáselméleti és oktatásszervezési tanulmányát. Hóman távozása meglepte a kollégáit, akiktől csak ősszel köszönt el egy baráti hangú levélben.¹⁰⁵

⁹⁹ Budapesti Közöny 6 (1872) október 3. 1805.

¹⁰⁰ SZÖGI 2001. 242.

¹⁰¹ Budapesti Közöny 4 (1870) december 16. 8447.

¹⁰² SZENTPÉTERY 1935. 495.

¹⁰³ LIGETI 2020. 124.

¹⁰⁴ SZINNYEI IV. 1035.

¹⁰⁵ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 260.

Hóman Ottó távozásával megüresedett az ógörög klasszika-filológiai tanszék. Az 1885 októberében meghirdetett pályázatra a nemrégiben magántanárrá képesített Hegedűs István, Hóman legkiválóbb tanítványa is beadta pályázatát.¹⁰⁶ De nem ő volt az egyedüli, ugyanis összesen heten pályáztak erre az állásra: Bászél Aurél, Csengeri János, dr. Hegedűs István, Kassai Gusztáv, Pecz Vilmos, Thewrewk Emil és Veress Ignác. Ezeket a kar megbízott szakértői rangsorolták, de a tanári kar megváltoztatta az eredeti rangsort, és szavazás nyomán új hierarchiát állított fel. Ennek függvényében első helyen Bászél Aurélt, második helyen Hegedűs Istvánt, harmadik helyen pedig Veress Ignácot javasolták felterjesztésre a minisztériumhoz.¹⁰⁷ Végül a miniszter Hegedűs Istvánt nevezte ki. **Hegedűs István** (1848–1925) Kolozsváron született magyarországi Hegedűs Sándor ügyvéd és kövendi Várady Anna fiaként. Kétévi jogi tanfolyamot végzett Kolozsváron, valamint négyévi teológiai tanfolyamot (három év alatt) Budapesten. A fővárosban kezdte irodalmi pályáját, ahol munkatársa lett az *Ellenőrnek*, később a *Honnak*. Az 1871/72. tanévet a berlini és lipcsei egyetemeken töltötte,¹⁰⁸ ahol klasszika tanulmányokkal foglalkozott, melyek mellett esztétikát is tanult. 1881-ben megválasztották Kolozsváron a Református Kollégium igazgatójának.¹⁰⁹ 1886-ban habilitáltatta magát a kolozsvári egyetemen esztétikából,¹¹⁰ majd 1886-ban az egyetem klasszika-filológiai rendes tanárának nevezték ki.¹¹¹ Kevesebb mint négy év után azonban, 1891 elején¹¹² a budapesti egyetemre távozott,¹¹³ ahol 1891–1919 között a klasszika-filológia rendes tanáraként működött. Aktív közéleti személyiségként tagja volt a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságnak, a Kisfaludy Társaságnak, titkára a kolozsvári iparfejlesztő egyletnek és a múzeumegylet bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának, melynek Értesítőjét is szerkesztette. Foglalkozott összehasonlító mitológiával, ezért megtanulta a szanszkrit nyelvet, később pedig az újjörögöt. Temérdek cikke, költeménye, műfordítása jelent meg a Szépirodalmi Közlönyben, a Protestáns Tudományos Szemlében, a Vasárnapi Újságban, a Fővárosi Lapokban, a Figyelőben, az Erdélyi Protestáns Közlönyben, az Erdélyi Muzeumban, az Egyetemes Philologiai Közlönyben. Kolozsvári korszakának főbb művei:

¹⁰⁶ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 267–269.

¹⁰⁷ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 273–274.

¹⁰⁸ SZÓGI 2001. 93., 389.

¹⁰⁹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 236–237.

¹¹⁰ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 234.

¹¹¹ Budapesti Közlöny 20 (1886) április 28. 1.

¹¹² Budapesti Közlöny 25 (1891) január 13. 3.

¹¹³ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 339.

A hellen eszmék és a kereszténység (1878), *Két Iphigenia* (doktori értekezés, 1884), *A halhatatlanság kérdése a klasszikus irodalomban* (1887).¹¹⁴

Hegedűs István távozása után **Pecz Vilmos** (1854–1923) vette át az ógörög klasszika-filológiai tanszék vezetését. Pecz 1854. március 20-án született a Szolnok-Doboka vármegyei Horgospatakán Pecz Ágost pénzügyminiszteri számtiszt fiaként. 1872–1875 között a budapesti egyetem bölcsészkarának latin-görög szakát hallgatta. 1876-ban klasszika-filológiából tett tanári vizsgát, 1878-ban görög, latin és német filológiából doktori szigorlatot szerzett. Gimnáziumi tanár korában két tanulmányutat tett Németországba, ahol a berlini, a hallei, a lipcsei és a müncheni egyetemen klasszika-filológia, nyelvészeti és irodalmi előadásokat hallgatott. 1885–1891 között a budapesti tudományegyetem klasszika-filológus magántanára volt.¹¹⁵ Az MTA 1887. május 16-án levelező, 1902. május 9-én rendes tagjául, 1888-ban pedig a Classica-Philologiai Bizottság beltagjául választotta meg. Már 1885-ben pályázott a kolozsvári egyetem – Hóman Ottó távozásával megüresedett – ógörög klasszika-filológiai tanszékére,¹¹⁶ de akkor a minisztérium Hegedűs Istvánt nevezte ki nyilvános rendes tanárnak. Hegedűs távozása után azonban, 1891-től már a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanáraként oktathatott.¹¹⁷ Az újjörög filológia tanulmányozása céljából az 1892/93. tanév első felében tanulmányutat tett Görögországban. Ez alkalommal meggyőződött arról, hogy az ógörög és latin filológiát egyesíteni kell a közép- és újkori görög, valamint latin filológia tanulmányozásával. Az 1894/95. tanévben a bölcsészkar dékáni tisztségét töltötte be, majd 1895. augusztus 15-én a budapesti egyetemre távozott,¹¹⁸ ahol 1923-ban bekövetkezett haláláig tanított. Főképp az ó- és újjörög irodalom tárgykörében írt középiskolai tankönyveket és tanulmányokat. Két irodalomtörténeti munkáját 1893-ban, illetve 1894-ben Athénban adták ki görög nyelven. Fő műve az *Ókori lexikon* (1902–1904), amely a *Pecz-féle lexikon* címen is ismert. Mintegy 9000 címszavával, 2400 oldalával és közel 1000 illusztrációjával a mai napig az egyetlen átfogó ilyen jellegű munka magyar nyelven.

¹¹⁴ SZINNYEI IV. 586–589.

¹¹⁵ Budapesti Közlöny 19 (1885) május 20. 1.

¹¹⁶ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 273–274.

¹¹⁷ Budapesti Közlöny 25 (1891) július 15. 1.

¹¹⁸ Hivatalos Közlöny 3 (1895) 251.

47. kép szentkatolnai Bálint Gábor (1844–1913), az urál–altaji nyelvészet professzora (1897–1913)

48. kép Csengeri János (1856–1945), a klasszika–filológia professzora (1896–1927)

Végül az ógörög klasszika-filológiai tanszék élén **Csengeri János** (1856–1945) állapodott meg, aki Szatmárnémetiben született Czenger János pénzügyi tisztviselő fiaként. (Az apa később a Czenger vezetéknevet Csengerire magyarosította, a korabeli zsidó sajtó és történetírás kikeresztelkedett zsidóként tartotta számon.) Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészkarán végezte magyar-latin-görög szakon. 1879-ben nyert középiskolai tanári, majd a következő évben egyetemi doktori oklevelet. 1885-ben sikertelenül pályázta meg a Hóman Ottó távozásával megüresedett kolozsvári ógörög klasszika-filológiai tanszéket. Közben vidéki és budapesti középiskolákban tanított, majd 1891-ben magántanári képesítést szerzett a Budapesti Tudományegyetemen. Tanulmányutakat tett Németországban (1891), Franciaországban (1898, 1900), Görögországban (1905), járt Egyiptomban és többször Olaszországban. Végül, 1896-ban kinevezték a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárává,¹¹⁹ ahol huszonhárom évet tanított, majd követte egyetemét Szegedre is, ahol még további hat évig vezette tanszékét (1921–1927). Az egyetem kolozsvári korszakában az 1900/01. tanévben, a szegedi korszakban az 1921/22. tanévben ő látta el a kar dékáni feladatait, majd az 1924/25. tanévre őt választották meg a szegedi egyetem rektorának.

¹¹⁹ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 70.

1927. augusztus 31-én vonult nyugdíjba. Elismerésül munkásságáért abban a kitüntetésben részesült, hogy ő és leszármazottai felvehették a „Csengeri” vezetéknev „y”-os írásmódját.¹²⁰

Rendkívül termékeny műfordítói munkásságot folytatott, több görög és latin író (Homérosz, Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész, Catullus, Tibullus, Martialis, Horatius, Vergilius) műveit fordította magyarra: *Homeros Iliasa* (1886), *Homeros Odyszeája* (1887), *Aischylos tragédiái* (1903), *Euripides: Herakles – Hippolytos* (1909), *Euripides drámái, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva* (1911-1919), *Euripides elveszett drámáinak töredékei* (1926), *A görög líra gyöngyei* (1933), *Gaius Valerius Catullus versei* (1880), *Cicero a kötelességekről* (1885), *Sophokles Antigonéja* (1890), *Catullus versei* (1901) – csak egy pár a hatalmas sorozatból. Kutatási területe a görög és latin irodalom, illetve nyelvészet volt. Nagyon termékeny tudományos munkásságából csak néhány kiemelkedő művet említenék: *A görög retorika ókori irodalma* (1882.), *A főbb költői fajok kifejlődése a görög irodalomban* (1891), *A római irodalom története* (1904), *Vergilius a magyar költészetben* (1931), *Arany János és az ókori klasszikusok* (1933). Az MTA levelező (1892), majd rendes (1920) tagjává választotta. Tudományos tevékenységét az akadémia mellett egy egész sor tudományos társaság honorálta. Tagja volt a Classica-Philologiai Bizottságnak, a Kisfaludy Társaságnak, a Goethe Társaságnak és a Magyar Paedagogiai Társaságnak, választmányi tagja a Philológiai Társaságnak és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, elnöke a La Fontaine Társaságnak, alelnöke az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, szerkesztője a Magyar Paedagogia szakfolyóiratnak (1892–1896).

VII. Német nyelv és irodalom

A német nyelv és irodalom tanszék élére 1872-ben **Iomnizsi Meltzl Hugót** (1846–1908) nevezték ki.¹²¹ Meltzl Hugó német anyanyelvű volt, Szászrégenben született 1846. július 31-én. Tanulmányait Kolozsváron, valamint a lipcsei¹²² és bécsi egyetemeken folytatta.¹²³ 1872-ben a frissen létrejött kolozsvári egyetemen kinevezték a német nyelv és irodalom rendes (később a francia és olasz nyelv jogosított) tanárává. Rendkívüli nyelvtudással felruházott bölcsész és irodalomtörténész volt, aki 1888/89-ben a bölcsészeti kar dékánja, 1894/95-ben pedig az egyetem rektora is volt. Azzal is kitűnt

¹²⁰ TAR 2007. 49.

¹²¹ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

¹²² SZÖGI 2001. 306.

¹²³ SZABÓ–SIMON–SZÖGI 2014. II. 71.

kortársai közül, hogy hosszabb utazásokat tett a külföldön, akár egzotikus helyeken is (Algériát is bejárta), és rendkívül széles körű kapcsolatokat tartott fenn külföldi tudósokkal. Egyik legnagyobb érdeme, hogy megismertette külföldön Petőfi Sándor (*Petőfi, Gedichte*. München, 1867; *Der Wahnsinnige Petőfi's. Az őriült. Originaltext der ersten Ausgabe. Verdeutschung. Lesearten. Commentar*. Leipzig, 1879; *Petőfi's Wolken*. Lübeck, 1882; *Petőfi's ausgewählte Gedichte*. München, 1883.) és Eötvös József munkásságát. Nagyon aktív tudományos és társadalmi életet élt, sok egyesület tagja volt: az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja, a Petőfi Társaság tiszteletbeli tagja, az Erdélyi Irodalmi Társaság tiszteletbeli tagja; emellett a frankfurti Freie Deutsche Hochstift, a philadelphiai Antiquarian and Numismatic Society, a lipcsei Akademisch-Philosophischer Verein, valamint a palermói Királyi Tudományos Akadémia tagja. Mint észrevehető, több külföldi egyesületnek volt tagja, mint hazainak, ami nemzetközi elismertségét mutatja. Tudományos cikkeinek zöme külföldi, főleg németországi, olaszországi lapokban jelent meg, nagy részük kis példányszámban, ezért napjainkban már nagyon nehezen található meg. Magyar nyelvű cikkei főleg a Történeti Lapokban, a Magyar Polgárban, a Petőfi Társaság Lapjában, a Koszoróban, az Ellenzékben és a Kelet Népében jelentek meg.

Legnagyobb érdeme azonban, hogy Brassai Sámuellel együtt szerkesztette és kiadta a többnyelvű *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat* (*Acta Comparationis Litt. et Fontes Compar. Litt. Universarum*), későbbi nevén az *Acta Comparationis Litterarum Universarum*ot 1877–1888 között, utat nyitva az összehasonlító irodalomtudomány kelet-európai fejlődésének. Hogy miért épp Kolozsváron jelent meg, és miért nem Berlinben, Lipcsében, Londonban vagy legalább Budapesten, azt T. Szabó Levente próbálta megválaszolni *Az összehasonlító irodalomtudomány kelet-európai feltalálása és beágyazottsága az 1870-es években: az Acta Comparationis Litterarum Universarum című tanulmányában: a kolozsvári egyetem – új egyetem lévén – professzorai, helyüket keresve a tudományos életben, nyitottabbak voltak az innováció felé, valami újjal tudtak igazán berobbanni a tudományos életbe. Ennek a kis példányszámban, poliglott formában kiadott lapnak egyik legfontosabb önjellemző metaforája volt, hogy „a jövő tudományát”¹²⁴ képviseli, illetve „modern tudomány”.¹²⁵ Ráadásul, ugyanebben az összefüggésben Meltzl büszkén emlegeti fel, hogy egy modern tudománynak csak kevés olvasója, követője lehet. Volt Meltzlben egy kis elitizmus, szakembereknek akart írni, nem a széles tömegeknek. Bányai Elemér írta róla, hogy: „Az ő külön elve*

¹²⁴ Abban az értelemben, hogy előőrse más tudományoknak, és mintegy megelőzi saját korát.

¹²⁵ Ennek a jelzőnek ekkortájt még viszonylag negatív felhangja van, az irodalmi rendszeren belül pedig még inkább.

volt, hogy a tudós, ha tudós, nem a hentesmesterek számára dolgozik s nem az ő elismerésük illetékes elbírálásukra. Ennélfogva dolgozatait csakis olyan emberek kapták meg, kiket ő sem hentesmestereknek, sem rőfösöknek, sem sikerfuvarosoknak nem tartott.”¹²⁶

Meltzl egyébként – lehet, hogy az ádáz útkeresés tévedéseiben vagy tudatos, az érdeklődést kiprovokáló kijelentések által – botránys dolgokat is állít: a kolozsvári egyetem germanisztikaprofesszoraként kijelenti, hogy „a nemzeti irodalmakban, s így a német irodalomban sincs semmiféle eredeti”¹²⁷, vagy hogy ha Petőfi költészetéből mellőzzük a Felhők-ciklust, akkor Petőfi csakugyan nem marad több, mint csikósok és betyárok költője. Meltzl valójában azokkal perlekedik, helyenként leegyszerűsítő túlzással, akik Petőfiiben csak a „népies poétát” hajlandók látni.¹²⁸ Meltzl Hugó és híveinek azonban vitathatatlan érdeme: megkísérelték – néha kirekesztő egyoldalúsággal – másképpen megközelíteni Petőfi életművét.

Meltzl Hugó halála után **Bleyer Jakab** (1874–1933) lett a német nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára. Bleyer Jakab bácskai német parasztcsalád gyermeke volt. A budapesti egyetemen végzett germanisztika és magyar filológiai képzést. 1897-ben szerzett bölcsészdoktori oklevelet. Szakdolgozatát *A német történelmi népdalok magyar vonatkozásai 1551-ig (Ungarische Beziehungen der deutschen historischen Volkslieder bis 1551)* címmel írta. A magyar–német kapcsolatok témája ettől kezdve végigkísérte életét. 1897-től budapesti gimnáziumi, 1900-tól soproni főreáliskolai tanárként dolgozott. 1903/04-ben állami ösztöndíjjal a müncheni és lipcsei egyetemen továbbképzésben vett részt. Hazatérése után ismét Budapesten tanított. 1905-ben, 31 éves korában habilitált, és a budapesti egyetemen magántanárként oktatott.¹²⁹ 1908-ban kinevezték a kolozsvári egyetem német nyelv és irodalom tanárának.¹³⁰ Kolozsvári nyilvános rendes tanári kinevezése után megjött az akadémiai elismerés is: 1910-ben az MTA levelező tagja lett, később Németországban is hasonló megtiszteltetésben volt része, mint a müncheni Német Akadémia tanácsának tagja, valamint a tübingeni egyetemi tanács tiszteletbeli tagja. Sajnos csak 1911-ig maradt Kolozsváron, ugyanis a budapesti egyetemen kinevezték a német irodalomtörténet tanárának.¹³¹ Tudományos munkássága a magyar–német kapcsolatok témakörét boncolgatta: *A magyar-hun monda*

¹²⁶ BÁNYAI 1908. 169.

¹²⁷ T. SZABÓ 2013. 453.

¹²⁸ KOZMA 2009. 97.

¹²⁹ SZENTPÉTERY 1935. 681.

¹³⁰ Hivatalos Közlöny 16 (1908) 278.

¹³¹ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 242.

germán elemei (1906), *Gottsched hazánkban* (1909), *Hazánk és a német philologia a 19. sz. elején* (1910), *A hazai németiség* (1917).¹³²

Bleyer Jakab távozása után **Schmidt Henrik** (1877–1953) került a német nyelv és irodalom tanszék élére. Újverbászton született, gimnáziumi tanulmányait Újvidéken és Szarvason végezte. 1895–1899 között a budapesti egyetemen magyar-német szakos tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett, majd 1901–1906 között a lipcsei, a berlini és a heidelbergi egyetemen volt tanulmányúton.¹³³ 1899–1907 között gr. Tisza István fiának nevelőjeként dolgozott Geszten. 1907–1910 között a budapesti kereskedelmi akadémián német nyelvet oktatott, majd 1910–1911 között a debreceni református akadémián a német nyelv és irodalom rendes tanára volt. 1911-ben nevezték ki a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárává,¹³⁴ ahol 1919-ig tevékenykedett. 1914–1916 között két alkalommal is a kar dékánja volt. Hűséges maradt egyeteméhez, amelyet követett a budapesti száműzetésben és a szegedi letelepedésben is. 1921–1946 között a szegedi egyetemen a német nyelv és irodalom nyilvános rendes tanára volt. Az egyetemen belüli tekintélyét mutatja, hogy a szegedi korszakban még kétszer volt dékán (1923/24, 1933/34) és 1932/33-ban az egyetem rektora is volt. 1923-ban az MTA levelező tagjává is választották. Kutatási területe a magyarországi németek eredete, nyelvjárásaik keletkezése, valamint a német nyelv és irodalom tanításának módszertani kérdései voltak: *A hangváltás törvényszerűségéről a középfelnémet nyelvjárások alapján* (1906), *Lautblehre der rheinfränkischen Mundart der Sprachinsel Verbasz in Südungarn* (1911), *Die deutschen Mundarten in Südungarn* (1914), *Die deutschen Mundarten* (1928), *Haus und Hof der Donauschwaben* (1930). Ugyanakkor *Tisza István boldog évei* (1923) címmel monográfiát írt Tisza Istvánról.

VIII. Román nyelv és irodalom

A román tanszék élére 1872. október 20-án **Szilasi Gergelyt** (1836–1897) nevezték ki nyilvános rendes tanárnak.¹³⁵ Márki Szilasyként írja a nevét, Szinnyei (és a korabeli helyi újságcikkek) i-vel, a román szakirodalom (de egyes magyar szerzők is) Silasi-nak. A Gergely és a Gregoriu is gyakran váltakozik a szakirodalomban. A bölcsészkar meglevő dokumentumaiban 99-szer szerepel Szilasiként, 12-szer Szilasyként, 7-szer Szilassyként és 4-szer

¹³² Koszó 1935. 3–9.

¹³³ Szögi 2001. 149., 411.

¹³⁴ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 342.

¹³⁵ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

Szilassiként.¹³⁶ Szilasi Gergely Bethlenben született 1836. január 27-én görögkatolikus esperes fiaként, és ő is egyházi pályára készült. A román görögkatolikusok szellemi központjában, Balázsfalván, az érseki székhelyen szerzett teológiai képzettséget. Tanulmányait a bécsi egyetemen folytatta,¹³⁷ és 1862-ben teológiai doktori oklevelet szerzett. Utána a Szent Borbála Szeminárium rektorhelyettese lett. Bécsben nemcsak a romanisztikában képezte magát, hanem behatóan foglalkozott mind az indogermán nyelvekkel, mind a héber, a görög, a latin nyelvvel. 1881-ben bölcsészdoktori címet is szerzett. Kolozsvári egyetemi tanári kinevezése előtt nem voltak jelentős publikációi, igazi munkássága egyetemi tanársága idején bontakozott ki. Román nyelvű közleményei a *Transilvania*, *Sionul Românesc* és a *Familia* című folyóiratokban jelentek meg. A Szamosújváron megjelenő *Amicul Familiei* című folyóiratban 1887/88-ban nyolc folytatásban nagyobb tanulmányt közölt a provençe-i irodalomról. Magyar nyelvű cikkei (*A dáciai román nyelv régisége*, 1874; *A macedóniai román nyelvjárás*, 1875) az Erdélyi Múzeum oldalain jelentek meg. Legjelentősebb önálló műve a háromkötetes *Renașterea limbei românești în vorbire și scriere* (*A román nyelv újjászületése beszédben és írásban*, 1879–1885). 1879-ben megjelent az *Apologie. Discursuri filologice și istorice maghare priivitoare la români* (*Apológia. Románokra vonatkozó magyar filológiai és történelmi tanulmányok*) című műve. Szilasi Gergely ismerte a magyar irodalmat is: tanulmányokat írt Szenczi Molnár Albert zsolnáiról, Csokonai Béka-egérharcáról, lefordította Petőfi Reszket a bokor című versét. Több munkája kéziratban maradt fenn: *A rumén irodalom története az újkorban*, Homéroszfordítása és Julius Caesar *De bello Gallico* című történelmi művének román átültetése. Kiemelkedő tanítványai közül megemlítendő két kiváló erdélyi román költő: a szilágysági Petre Dulfu (1852–1953) és a Beszterce-Naszód megyei George Coșbuc (1866–1918). Ő alapította a Bécsben megjelenő *Sionul Românesc* című egyházi és iskolai lapot.

Szilasi Gergely kezdeményezésére alakult a román diákegyesület, a Julia Egylet, amelyet később is támogatót, irányított, és amely egyesület az egyetemi karrierjének a végét is okozta. A botrány 1884-ben tört ki, amikor május 14-én néhány magyar hallgató „zajosan tüntetett” a Julia Egylet ellen: magyarellenességgel vádolták, fölösztatását követelték, vagy legalább alapszabályának módosítását.¹³⁸ Elképzelhető, hogy a Julia Egylet némely tagja nem elégedett meg saját nyelvük, kultúrájuk ápolásának lehetőségével, hanem uszítottak a magyarság ellen. Kivált, hogy az egylet ekkor az 1848. május 15-i balázsfalvi gyűlés évfordulójának megünneplésére készült.

¹³⁶ T. SZABÓ–ZABÁN 2012.

¹³⁷ SZÖGI–KISS 2003. 130.

¹³⁸ MÁRKI 1922. 47.

A magyar diákok 14-én este Szilasi háza előtt tüntettek ellene, magyarelle-
nességgel vádolva őt, majd másnap az előadására is benyomultak. A fő vád
az volt ellene, hogy román nyelven tartja előadásait. A sajtó hamar ráhara-
pott a botrányra, és a román tanszék oktatójával kapcsolatban rosszindu-
latú, számonkérő hangnemű rövidhírek jelennek meg, amelyekben szóbeli
forrásokra hivatkozva azzal vádolják, hogy a román nyelv- és irodalomóráit
a magyar mellett időnként románul is tartotta.

A karnak 1884. május 19-én tartott VI. rendkívüli ülésén, amelyet egyéb-
ként Szilasi Gergely dékánként elnökölt, napirendre került a probléma.
Szilasi elmondta, hogy a korábbi napon több kartárs aláírásával felhívást
kapott rendkívüli ülés egybehívására az ügyének a megtárgyalására, ezért,
mivel ő az ügyben személyesen van érdekelve, az ülésből távozni kíván, és
az elnöki széket Felméri Lajos prodékánnak adja át.¹³⁹ Felméri dékánhelyet-
tes felkérte Szilasit, hogy távozása előtt tájékoztassa a kart az eseményekről,
ugyanis ők csak a sajtóból ismerik a történeteket. Szilasi elmondta, hogy a
diákok 14-én este 9 órakor a háza előtt tömegesen tüntettek ellene. Másnap
szokatlanul sok hallgatója volt. Elkezdte előadását, de mintegy negyedórai
figyelmes hallgatás után az újonnan jöttek fele távozott, a bennmaradtak
továbbra is nyugodtan hallgatták az előadást, sőt négy-öt ifjú jegyzetelt
is. A kint lévők közben nyitogatták az ajtót, és azon keresztül lábtörelőket
hajigáltak be, de a bentiek ezeket felszedték, félrerakták, és a kinyitott ajtót
mindannyiszor figyelmesen becsukták. Másnap, 16-án Szilasi egy nagyobb
terembe vonult az őt váró hallgatókkal, mivel a szokásos előadótermébe
nem fért volna be a kb. 70 fős csoport. Mielőtt elkezdte volna előadását,
egy diák megkérdezte, hogy „Először igaz-é – mint azt beszélik –, hogy
tegnap a főtéren azt monda: kötél a magyaroknak?” Szilasi ezt vehemen-
sen tagadta, akárcsak azokat a vádakot, hogy a *Gazeta Transilvaniei* című
lapban magyarellenes dolgokat közölt volna. Védelmében felsorolt egy pár
példát a kolozsvári Ellenzékből, amikor hamis vádakkal illetik: hogy ő a
Julia Egylet elnöke, pedig már nem az, vagy azt a vádat, hogy ő románul
tartja egyetemi előadásait. Név szerint hivatkozik egy sor magyar hallga-
tóra (dr. Lehman Róbert kereskedelmi iskolai tanárra, ki hat szemeszteren
keresztül volt buzgó hallgatója, dr. Wisloczky Henrikre, Frink Istvánra és
másokra), akik tanúsíthatják, hogy ő nem románul tartotta az előadásait.
A hallgatóság nagyobbik része azonban nem volt elégedett a válaszaival, és
kivonultak.¹⁴⁰ Hóman Ottó kollégája megkérdezte, hogy tett-e feljelentést
az egyetemi tanácsnál a diákság viselkedése miatt. Szilasi azt válaszolta, hogy

¹³⁹ T. SZABÓ–ZABÁN 221.

¹⁴⁰ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 221–222.

nem, mivel valószínűleg úgyis tárgyalni fogják ezt az ügyet. Szilasi távozása után a kar úgy döntött, hogy a jobb tájékozódás céljából felkéri Szilasit, hogy részletes írásbeli beszámolót adjon be.¹⁴¹

Miközben a kar hiába várákozott Szilasi késlekedő írásbeli válaszára, 1884. május 23-án újra rendkívüli ülést tartottak. Felméri Lajos dékánhelyettes felkérte Szilasi Gergelyt, hogy mivel nem volt hajlandó írásban válaszolni a kar kérdéseire, legyen szíves válaszolni személyesen ezekre. Szilasi azt válaszolta, hogy ő személyesen hívta össze a korábbi kari tanácsot, remélve, hogy a tanári és dékáni minőségben őt ért sérelmekért elégtételt adnak neki, de szomorúan tapasztalja, hogy a kar őt helyezi a vádlottak padjára. Hibásnak tartja a kar ezen döntését, ugyanis nem ismeri el ennek a jogát, hogy őt kivizsgálás alá helyezze, fegyelmi eljárást csak az Egyetemi Tanács kérhet a minisztertől. Ennek ellenére a kar iránti őszinte tiszteletből kész volt szóban válaszolni a hozzá intézett kérdésekre, ahogyan azt a korábbi gyűlésen meg is tette. Írásban azonban nem hajlandó válaszolni, mivel nem ismeri el a kar illetékességét az ügyben, majd távozott a gyűlésről. A kar – mivel Szilasi nem volt hajlandó írásban válaszolni a felszólításra – az ügyet az Egyetemi Tanács elé küldte.¹⁴² Szilasi Gergely hamarosan még kínosabb helyzetbe került, amikor 1884. augusztus 1-jén dékánként saját magának kellett összehívnia azt a rendkívüli kari ülést, amelyen a miniszter a politikai tevékenysége okán indult fegyelmi eljárás nyomán felmentette őt. Akkor még nem tudta, hogy ez az ülés volt egyetemi tevékenységének utolsó mozzanata.¹⁴³ Szilasi Gergely fegyelmi ügye azonban éveken át húzódott, s időközben a miniszter többször hosszabbította meg kényszerszabadságát. Az 1885/86-os tanévben viszont már sejteni lehetett, hogy Moldován Gergely kinevezésének szorgalmazása valójában Szilasi egyetemi karrierjének a végét is jelenti, ami hamarosan meg is történt: Szilasit nemcsak nyugdíjazták, hanem a fegyelmi ügy folyamányaként az egyetemen eltöltött évek nem kerültek be szolgálati időszakába. Mindez nemcsak miniszteri, hanem közvetlenül királyi döntés volt.¹⁴⁴

Szilasi **Moldován Gergely** (1845–1930) követte a román tanszék élén, aki 1845-ben Szamosújváron született görögkatolikus szülöktől. Apja építész és kántor volt. A kolozsvári egyetemen jogi végzettséget szerzett, és kezdetben ügyvédként dolgozott. 1876-ban kinevezték tanfelügyelőnek Torda-Aranyos megyébe, ahol sok román iskolát hozott létre, és ezért királyi tanácsosi rangot kapott. Szilasi felfüggesztése után egy jó ideig a román

¹⁴¹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 223–224.

¹⁴² T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 226–228.

¹⁴³ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 230.

¹⁴⁴ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 289.

tanszék nem volt betöltve, és a helyettesítés sem volt megoldva. A miniszter nem kívánta a román tanszék körüli feszültséget tovább növelni, ezért 1885 végén maga tett javaslatot a tanszék betöltő tanárra Moldován Gergely személyében, felhívva a bölcsészkart, hogy amennyiben nincs kifogása a javasolt személy iránt, azonnal hívják meg az egyetemre helyettesítő tanárnak, hogy a román nyelv és irodalmi előadások a II. félévben megkezdhetők legyenek.¹⁴⁵ A kar azonban nem fogadta el azonnal a miniszter Moldován Gergelyre vonatkozó javaslatát, s noha néhány tanár bizonyíthatóan ismerte már Moldovánt korábról, mégis formális bizonyítékokat kért tudományos munkásságáról.¹⁴⁶ A tétovázás mögött vagy a Szilasihoz való enyhe ragaszkodás és a rossz lelkiismeret, vagy a Szilasi fegyelmi úton való nyugdíjazásával járó botrány elkerülése lehetett. Ugyanakkor e levélből az is kiderül, hogy a román nyelv és irodalom katedra átalakítását tervezték a román nyelvek összehasonlító tanszékévé.¹⁴⁷ A karhoz írott válaszában a miniszter egyértelművé tette, hogy ragaszkodik a román nyelv és irodalom tanszékéhez, nem kívánja azt átalakítani, és szüneteltetni sem hajlandó ezentúl működését. Ugyanakkor a miniszter átküldte a karhoz Moldován életrajzát, okmányait és irodalmi műveit, újra felszólítva a kart, hogy válaszoljon, alkalmazhatónak véli-e Moldován Gergelyt.¹⁴⁸ A kar Finály Henriket kérte fel az ügy véleményezésére, aki kifejtette, hogy mivel a miniszter ragaszkodik a román nyelv és irodalom tanszék ilyen jellegű formájához, csak arról mondhat véleményt, hogy a javasolt személy megfelel-e az elvárásoknak. Véleménye szerint Moldován Gergely jó eredménnyel végezte tanulmányait, s további munkássága is arra utal, hogy elhivatott a szakmája iránt, és komoly tanulmányokkal vesz részt abban a munkában, amelyben a román tudományosság vezéregyéniségei a román nyelvtan rendszerezését próbálják elvégezni.¹⁴⁹ Következésképpen Finály Henrik nagy megelégedéssel véleményezi a tanszék betöltésére kiválasztott személy alkalmasságát. A kar egyöntetűen elfogadta Finály véleményezését, és Szamosi János dékán, az előbbi érveket idézve, továbbította a miniszternek a kar pozitív válaszát.¹⁵⁰ Moldován Gergely 1886–1919 között a kolozsvári egyetem román nyelv és irodalom tanszékének nyilvános rendes tanára volt.¹⁵¹

¹⁴⁵ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 276.

¹⁴⁶ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 279.

¹⁴⁷ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 279.

¹⁴⁸ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 281.

¹⁴⁹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 284–285.

¹⁵⁰ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 286–287.

¹⁵¹ Budapesti Közlöny 20 (1886) július 1. 1.

1892/93-ban és 1902/03-ban a kar dékánja, majd 1906/07-ben az egyetem rektora, tehát sikerült tekintélyt szereznie új munkahelyén.

Kezdetben román lapokban publikált: *Aurora Română*, *Familia*, *Umoristul*. Az erdélyi román és magyar nép közeledésének feltétlen híve volt, és az együttélést a magyar állami keretek között képzelte el. Ugyanakkor a román nép kialakulásában is a dákoromán elmélettől eltérő véleményt fogalmazott meg. Emiatt megromlott a viszonya a román lapokkal, és 1871-től már csak magyar lapokban közölt tanulmányokat. 1891–1898, valamint 1908–1909 között *Ungaria* címmel tudományos-társadalmi-irodalmi folyóiratot adott ki román nyelven, *Román–Magyar Szemle* című, magyar nyelvű melléklettel.¹⁵² Tudományos és irodalmi műveivel végig a két nép barátságát szolgálta. Az említett folyóiratban és a *Román–Magyar Szemlében* saját munkái mellett megjelentette tanítványainak írásait is.

Moldován Gergely a román népköltészet kiváló kutatója, magyar nyelvű propagálója volt: *Román népdalok és balladák* (1872), *Román közmondások* (1882), *Koszorú a román népköltészet virágaiból* (1884). Lázár Istvánnal, Weinrich Frigyessel, Herepey Károllyal, Cserni Bélával és Szilágyi Farkassal együttműködve megírta Alsó-Fehér vármegye monográfiáját (1899). E monográfián belül található legátfogóbb néprajzi munkája (*Alsófehér vármegye román népe*), amelyben részletesen leírja az ottani románság társadalmi, kulturális helyzetét és szokásait. Moldován bemutatja és elemzi a román hely-, család-, kereszt- és állatneveket. Ismerteti a megye román nyelvét, felsorolva sajátosságait, ezen belül a román szókincset a magyar nyelvben és a magyar hatást a románra. Leírja a községeket, a templomaikat és a házakat, bemutatja a viseletet és a foglalkozásokat. Részletesen szól a hitvilágról és a népköltészetéről. Saját gyűjtése mellett széleskörűen felhasználja az idevonatkozó román és magyar irodalmat, de a tanároktól, tanítóktól, körjegyzőktől összegyűjtött adatokat is.¹⁵³ *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* (1901) című nagy kiadvány hetedik kötetében a magyarországi románokat is ő mutatta be.¹⁵⁴

Jelentősek a román falu életéből inspirálódott elbeszélései, színdarabjai. Színdarabjait (*Szép Ilona* – 1878, *A falu ládája* – 1881, *Flóríka szerelme* – 1901) játszották a magyar színházakban. Cikkeket közölt a román irodalom jelentős személyiségeiről: Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Gheorghe Șincai, Andrei Mureșanu. Ezeket a szétszórta megjelent írásokat összegyűjtötte és kiadta *A románság* címmel két kötetben (1895, 1896). A világháború idején, 1916-ban könyvet jelentetett meg Budapesten Șaguna

¹⁵² KÖPECZI 2001. 85–94.

¹⁵³ KÖPECZI 2000. 277–283.

¹⁵⁴ MOLDOVÁN 1901. 409–432.

Andrásról (Andrei Şaguna román püspök), akiről azt állította, hogy „ravasz és alkalmazkodó”, „gyűlölködő és zsarnok”, „önző és kapzsi” ember volt, és alaposan kivette részét a két nép (erdélyi magyar és román) összeuszításából. Ezzel végleg magára haragította román nemzettársait. Ugyanakkor elítélte a püspök kulturális, egyházi tevékenységét és a görögkatolikusok elleni támadását. 1919 után a megszálló román hatalom őt ugyanúgy megfosztotta katedrájától, mint az egyetem magyar professzorait.

IX. Francia nyelv és irodalom (1895-től)

A francia nyelv és irodalom tanszék létrehozása sem ment zökkenőmentesen. A kar éveken keresztül próbálkozott e tanszék létrehozásával. Bizonyíték erre az 1889-es év kari gyűléseinek jegyzőkönyvei, amelyekben megfogalmazzák ezt az igényt.¹⁵⁵ Az is kiderül az 1889. november 27-én tartott gyűlés jegyzőkönyvéből, hogy Meltzl Hugó, a német nyelv és irodalom professzora már jó ideje informálisan, a diákok igényeire hivatkozva tartott ilyen jellegű előadásokat az egyetemen.¹⁵⁶ Végül, több mint hat év próbálkozás után, 1895-ben a minisztérium jóváhagyta a francia nyelv és irodalom tanszék létrehozását, **Haraszti Gyula** (1858–1921) nyilvános rendes tanárt nevezve ki ennek az élére.¹⁵⁷ Haraszti Kolozsváron született, és Krumpholtz (Hantz) családi nevét 1883-ban változtatta Harasztira. 1880-ban a budapesti egyetemen magyarból és németből, 1882-ben a kolozsvári egyetemen franciából tanári, 1891-ben pedig a budapestin ugyanezekből a tárgyakból bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1883-tól Nagyállón, 1884-től Nagyváradon, 1887-től pedig Kassán oktatott, majd 1889–1890 között Párizsban volt tanulmányúton. 1891-től a budapesti főreáliskola pedagógusa volt, majd egy évvel később a modern francia irodalom magántanára lett a budapesti egyetemen.¹⁵⁸ 1895-ben nevezték ki a kolozsvári egyetem frissen létrehozott francia nyelv és irodalom tanszékére nyilvános rendes tanárnak. Ő tekinthető a francia filológia hazai megalapítójának. 1903-ban az MTA levelező tagjai közé választotta, majd 1906-tól a Kisfaludy Társaság tagja is lett. Nagy nyelvtehetségű irodalomtudósként magyar irodalomtörténeti tanulmányokkal kezdte meg pályáját (*Csokonai Vitéz Mihály* – 1880, *Arany János elbeszélő költsége* – 1881, *Madách Imre költségeinek jellemzéséhez* – 1882), de csakhamar áttért a francia irodalomtörténet művelésére (*André Chenier költsége* – 1890,

¹⁵⁵ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 314., 324.

¹⁵⁶ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 324.

¹⁵⁷ Hivatalos Közlöny 3 (1895) 208.

¹⁵⁸ Budapesti Közlöny 26 (1892) május 17. 1.; SZENTPÉTERY 1935. 682.

Molière élete és művei – 1897, *A francia lyrai költészet fejlődése* – 1900, *A renaissance francia színiköltészete és szénszerűség* – 1904, *Corneille és kora* – 1906). Gazdag irodalomtörténeti frazeológiája, széles körű olvasottsága, eredeti kutatásokon nyugvó munkássága volt. Ő írta a Heinrich Gusztáv által szerkesztett *Egyetemes Irodalomtörténet* francia irodalomtörténeti részét, és Beöthy Zsolt képes irodalomtörténetének is munkatársa volt. Ugyanakkor több külföldi, főleg francia munkát fordított magyarra. Első magyarként tagja volt a párizsi Sociéte d' Histoire Littéraire de la Francé-nak.¹⁵⁹ 1909-ben kinevezték a budapesti egyetemen a francia nyelv és irodalom tanárává,¹⁶⁰ így 1910–1913 között, megfelelő jelölt hiányában, a kolozsvári francia nyelv és irodalom tanszék nem volt betöltve.

1913. január 13-án, **Karl K. Lajos**¹⁶¹ (1875–1938) kinevezésével ismét működni kezdett a kolozsvári francia nyelv és irodalom tanszék.¹⁶² Karl K. Lajos a Bács-Bodrog vármegye Cservenkán született. A kolozsvári egyetemen francia-magyar szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett 1898-ban, ugyanabban az évben pedig a budapesti egyetemen bölcsészdoktori oklevelet. 1898–1908 között a győri főreáliskola, majd 1908–1913 között a budapesti IV. kerületi községi felső leányiskola és gimnázium tanára volt. 1912-ben a budapesti tudományegyetemen a francia nyelv és irodalom tárgykörből magántanári képesítést szerzett,¹⁶³ és 1913. január 13-án kinevezték a kolozsvári francia nyelv és irodalom tanszékre nyilvános rendes tanárnak.¹⁶⁴ Karl K. Lajos a kolozsvári tanárképző intézetben is a francia nyelv és irodalom tanára volt, majd az egyetemnek Budapestre, illetve Szegedre való költözése alkalmával követte az egyetemet, a kollégái azonban elhatárolódtak tőle, és kérték a kényszernyugdíjazását, ami 1922-ben következett be. Ennek oka az volt, hogy 1919-ben kérte a román hatóságok iránti hűségeskü letételének lehetőségét (esküt végül nem tett), és egy állítólagos kémgyanus ügybe is keveredett.¹⁶⁵ Nyugdíjazása után a müncheni (1922–1923), majd a grazi egyetem vendégprofesszora (1923–1925) volt. Tudományos kutatásaiban romanisztikával, középkori, illetve újkori francia és burgundi irodalommal, magyar–francia és magyar–spanyol irodalom- és művelődéstörténeti kapcsolatok történetével foglalkozott. Különösen értékesek az újabb francia irodalommal kapcsolatos kritikái, népszerűsítő

¹⁵⁹ ALMANACH 1896. 25.

¹⁶⁰ Hivatalos Közlöny 17 (1909) 539.

¹⁶¹ Karl-Keresztély Lajos

¹⁶² Almanach 1913. 34.

¹⁶³ SZENTPÉTERY 1935. 683.

¹⁶⁴ Hivatalos Közlöny 21 (1913) 54.

¹⁶⁵ MARISKA 2012. 215.

és bibliográfiai dolgozatai (*Lafontaine élete és jelleme* – 1921, *Adatok a legújabb francia irodalomtörténethez* – 1922, *Jean Racine. Monográfia* – 1937).¹⁶⁶

X. A történelem tudományterület tanszékei

A kar első tanári karában három történész volt: Szabó Károly (magyar történelem), Ladányi Gedeon (egyetemes történelem) és Finály Henrik (történelmi segédtudományok). Utóbbi területet 1899-ben átalakították régészetté. Hosszas próbálkozások után sikerült kettéosztaniuk az egyetemes történelem tudományterületét, létrehozva 1889-ben az ókori egyetemes történelem tanszéket, majd 1896-ban létrehozták, a budapesti egyetemet megelőzve, a művelődéstörténeti tanszéket. Vagyis a korszak végére egyidejűleg öt professzor tanított történelmet a karon.

1. A magyar történelem tanszék

Szabó Károly (1824–1890) volt a magyar történelem első professzora. Köröstarcsán született 1824. december 14-én református lelkész fiaként. 1833–1842 között Debrecenben tanult, majd a jogi pálya felé irányult érdeklődése. Késmárkra ment jogot hallgatni, ahol Hunfalvy Pál vezetése alatt érdeklődése a görög klasszikus írók felé fordult. 1843 júniusában kitűnő eredménnyel tette le a jogi vizsgáit. 1845-ben köz- és váltóügyvédi oklevelet szerzett, ügyvédi gyakorlatot azonban nem folytatott. 1847 tavaszán Toldy Ferenc meghívására Pestre ment, és segített neki a Magyar Tudósok Tára című irodalmi vállalatában, mely munka azonban kéziratban maradt. E vállalkozás célja volt az összes magyar író életrajzát és munkáik jegyzékét megszerkeszteni. Ennek keretében mintegy 8 kötetnyi életrajzot írt.¹⁶⁷ 1850 után Toldy Teleki József grófhoz, a Hunyadiak kora rendezéséhez ajánlotta, így az ő közreműködésével jelent meg a mű öt kötete. A gróf halála után (1855) szintén ő rendezett a hátralévő anyagból még négy kötetet sajtó alá; mellékesen régi magyar történeti forrástanulmányokkal és kutatásokkal is foglalkozott. Az év szeptemberében meghívták a nagykőrösi református gimnáziumba a görög nyelv tanárának. Itt tanított akkor Arany János, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor, akiknek társasága történeti irányú irodalmi

¹⁶⁶ Karl Lajos. In: KOZÁK PÉTER: *Pályaképek*, www.nevpont.hu/palyakep/karl-lajos-a2cdd (letöltve: 2020. október. 10.)

¹⁶⁷ SZINNYEI XIII. 237.

működésére még inkább buzdítólag hatott.¹⁶⁸ 1858. december 15-én az MTA levelező tagjává választotta (1871. május 17-én lett rendes tag). 1859. november 25-én az EME alakuló közgyűlése megválasztotta könyvtárnokává.¹⁶⁹ Ekkor Kolozsvárra költözött, és kutatásait a továbbiakban a régi magyar bibliográfiára is kiterjesztette. Könyvtárnoksága mellett a református kollégiumban görög nyelvet tanított. 1872-ben kinevezték a kolozsvári egyetem magyar történelmi tanszékére.¹⁷⁰ Az 1882/83. tanévben az egyetem rektora is volt. 1872–1890 között majdnem két évtizedig minden héten öt órában ismertette a magyar történelem korszakait a honfoglalástól egészen a 18. századig.¹⁷¹

Tudományos munkásságából kiemelkedik a négykötetes *Magyarország történetének forrásai*, az *Erdélyi Történelmi Adatok* IV. kötete, a *Székegy oklevéltár* első három kötete (a negyedik kötetet Szádeczky-Kardoss Lajossal közösen szerkesztették) és a *Régi magyar könyvtár* első négy kötete, amelyek ma is nélkülözhetetlen művek a korszak kutatói számára.¹⁷² Az 1869-ben kiadott *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig* az MTA-tól a Marczibányi-mellékjutalmat kapta. Ugyanakkor az EME könyvtárosaként kétszer is kiadta *Az erdélyi múzeumi könyvtár többszörös példányainak jegyzékét* (1863, 1873). Mindössze 65 évesen, 1890. augusztus 31-én hirtelen hunyt el Kolozsvárt, hetekkel azután, miután ő és a kar egy második magyar történelmi tanszék felállítását kérte,¹⁷³ hogy ezáltal még inkább szakterületére és munkájára összpontosíthasson. Kollégái és az egyetem nevében Szinyeyi József dékán nyilvánított részvétet az özvegyének.¹⁷⁴ Egyébként Szabó Károly halála nagyon nehéz helyzetbe hozta özvegyét. A kar tanárait felhívta, hogy a Szabó Károly halála utáni napon a kolozsvári adóhivatal visszavonta a korábban kiadott utolsó fizetését, és adózást követelt azért, hogy Szabó özvegyének tisztességes nyugdíjat harcoljanak ki.¹⁷⁵

A kolozsvári egyetemen 1891. december 14-én Schilling Lajos¹⁷⁶ kollégája, az MTA-n 1896. február 24-én Szilágyi Sándor tartott felette emlékbeszédet.¹⁷⁷ Szabó Károly hirtelen bekövetkezett halála miatt Vajda Gyula címzetes rendkívüli tanár ideiglenes helyettesként való alkalmazására

¹⁶⁸ SZINNYEI XIII. 238.

¹⁶⁹ TOTH 2019. 104.

¹⁷⁰ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

¹⁷¹ VEKOV 2009. 10.

¹⁷² TOTH 2019. 105.

¹⁷³ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 187–190.

¹⁷⁴ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 328–329.

¹⁷⁵ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 332–336.

¹⁷⁶ SCHILLING 1892. 1–27.

¹⁷⁷ SZINNYEI XIII. 238–240.

kértek engedélyt a minisztériumtól.¹⁷⁸ A tanszékre végül 1891-ben **Szádeczky-Kardoss Lajost** nevezték ki.¹⁷⁹ Szádeczky-Kardoss (1859–1935) egyetemi tanulmányait 1877–1879 között a budapesti egyetemen, 1879–1881 között pedig a bécsi Institut für Österreichische Geschichtsforschungban végezte.¹⁸⁰ 1880-ban galíciai és romániai levéltárakban kutatott. 1881-ben történelem-latin szakos középiskolai tanári oklevelet, majd 1882-ben bölcsészdoktori diplomát szerzett. A budapesti Egyetemi Könyvtárban kapott tisztviselői állást, de a könyvtárosi munka mellett a magyar történelem kutatásával is foglalkozott. A budapesti egyetemen magántanárrá lett 1883-ban (*A magyar történelem XVI. és XVII. századbeli része* című előadást hirdette meg),¹⁸¹ majd 1891-ben a kolozsvári egyetem magyar történelem tanszékének nyilvános rendes tanárává nevezték ki.¹⁸² Kolozsvári éveiben Erdély és leginkább a székelység történelme, a hun-székely-magyar rokonság és eredet, illetve II. Rákóczi Ferenc foglalkoztatta. 1895-ben részt vett élete nagy utazásán: tagja volt Zichy Jenő Kaukázusba, Közép-Ázsiába szervezett expedíciójának. Zichy, mivel Szádeczky kitűnő gyorsíró is volt, őt választotta az expedíció történeti feljegyzéseinek, néprajzi tanulmányainak és útinaplójának vezetésére.¹⁸³ Ő gyűjtötte össze az 1900. évi párizsi világiállításon bemutatott erdélyi műkincseket. 1903-ban Törökországban tett tanulmányutat a Thököly-emigráció után kutatva, és többek között megtalálta Thököly Imre és Zrínyi Ilona egykori kis-ázsiai lakóhelyét.

A továbbiakban vilniusi, román és lengyel levéltárakban kutatott. Számos forrásértékű kötetet tett közzé, és a Századok című ma is élő történelmi szakfolyóirat segédszerkesztője volt. Széles körű nemzetközi szakmai kapcsolatokkal rendelkezett, munkássága hazájában és külföldön egyaránt ismert és elismert volt. 1888-ban az MTA levelező, 1909-ben rendes tagjává választották. 1926-tól a krakkói Lengyel Tudományos Akadémia külső tagjává és a vilniusi egyetem díszdoktorává választották. Kiemelkedő tanítványai voltak, köztük Kelemen Lajos és Veress Endre.¹⁸⁴ A kolozsvári egyetem egyik legtekintélyesebb tanára volt, 1895/96-ban és 1906/07-ben dékán, 1910/11-ben rektor volt. 1919-ben a megszálló román hatóságok kitoloncolták Kolozsvárról, ezért Magyarországra menekült, ahol végül

¹⁷⁸ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 330–331.

¹⁷⁹ ALMANACH 1891. 16.

¹⁸⁰ PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 262.

¹⁸¹ SZENTPÉTERY 1935. 686.

¹⁸² Budapesti Közlöny 25 (1891) augusztus 20. 1.

¹⁸³ SCHELKEN 2000.

¹⁸⁴ TOTH 2019. 106.

a Szegedre letelepített egyetemen folytatta munkásságát 1929-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig.

1879-ben részt vett a Magyar Történelmi Társulat marosvásárhelyi vándorgyűlésén. Ekkor került közelebbi kapcsolatba Szilágyi Sándorral, aki az erdélyi történelem művelésére buzdította, sőt felhívta figyelmét felderítésre váró problémákra, hiányosságokra. Ő az első történész, aki a 16. és 18. századi erdélyi történelmet vagy annak egyes részleteit széles körű levéltári kutatások alapján tudományosan feldolgozta. Továbbá ő volt az első, aki a 16–17. századbéli magyar–lengyel történelmi kapcsolatok tudományos feldolgozását ugyancsak levéltári kutatások alapján megindította. Utolsó művei is Báthory Istvánról szóltak. Az I. világháború idején hadtörténet-íróként bejárta a galíciai, a szerb és az albán harctereket, Erdélyben részt vett a nagyszebeni és brassói ütközetben. Világháborús tapasztalatait kiadta 1916-ban *Przemysltől Brest-Litovszkig. Harci élmények és lengyel-magyar történelmi emlékek* címen.

Tudományos tevékenységének legnagyobb részét a székelyek és a székelység történetének szentelte. Nagy lendülettel kutatta a székely határőrség szervezését, tanulmányokat írt a székelyek intézményeiről, a csíki székely krónikáról. Egyik legkiemelkedőbb munkája az 1927-ben kiadott 400 oldalas, *A székely nemzet története és alkotmánya* című monográfiája, amely több évtizedes kutatómunka eredménye; még kolozsvári évei alatt fogott hozzá, de már csak Szegeden sikerült befejeznie. A Szabó Károly által kezdeményezett és Szádeczky által folytatott *Székely oklevéltár*, amelynek IV. kötetét Szabó Károllyal közösen, a következő hármat pedig egyénileg szerkesztette, vagy a 879 oldalas *A székely határőrség szervezése 1762-64-ben* ma is alapmű a székelység történetét kutató történészek számára. Mindezeket figyelembe véve, tekinthető a székelység történetét kutató történelmi iskola megalapítójának is. 1919 után aktív alakítója a száműzött kolozsvári egyetem ideiglenes otthonkeresésének, s támogatta a Szegedre telepedést.¹⁸⁵

2. Az egyetemes történelem tanszék

Az egyetemes történelem első tanára **Ladányi Gedeon** (1824–1886) volt. Tanulmányait Debrecenben végezte. Először református papi pályára készült, majd 1845-től tanító volt Debrecenben, 1847–1851 között a szalontai, majd a debreceni gimnáziumi tanári pályát választotta. 1860-ban megválasztották a debreceni jogakadémián a magyar állam és alkotmány

¹⁸⁵ VAJDA 2009. 17.

történetének tanárává. Az MTA 1872-ben levelező tagjává választotta (székét *A modern alkotmányos monarchiai intézmények a középkori államokban* című értekezésével 1873-ban foglalta el). Szintén 1872-ben Kolozsváron az egyetemes történelem rendes tanárává nevezték ki.¹⁸⁶ Alkotmányjogi és alkotmánytörténeti szaktudását azzal is elismerték, hogy az egyetemen létrehozott jogtörténelmi államvizsgálati bizottság tagjává is kinevezték.¹⁸⁷

Ladányi Gedeon, Szabó Károly kollégája visszaemlékezése szerint, egy vérbeli pedagógus volt, „igazán a tanszéken érezte magát elemében, s élete főadatának azt a hatást tekintette, melyet előadásával az ifjúság lelkére gyakorolt.”¹⁸⁸ Egyaránt otthonos volt a világtörténelem minden korszakában, mégis előszeretettel a középkorral foglalkozott. Mint előadó tanár, Szabó Károly szerint, „teljes mértékben bírta a szó hatalmát”, és kevés szóval sokat bírt mondani, kerülve a hangzatos szófordulatokat, „egyszerűen szép, világos, folyékony, könnyen érthető nyelven tárgyalta a történelem legnehezebb kérdéseit”.¹⁸⁹

Tudományos munkássága nem túl terjedelmes, de művei közül kiemelhetjük az alkotmánytörténeti tanulmányait: *A magyar királyság alkotmánya az Árpádok alatt* (1869), a kétkötetes *A magyar királyság alkotmánytörténete a szatmári békekötésig* (1871, 1872) és *Modern alkotmányos monarchiai intézmények* (1873). Ugyanakkor a korszak egyik legnépszerűbb tankönyvszerzője is volt: *A magyar nemzet története rövid kivonatban. Algymnasiumok számára kézikönyvül*, *Az ó-kor története. Iskolai kézikönyvül*, *A középkor története, A magyar alkotmány története. Iskolai kézikönyvül*, *Az újkor története. Iskolai kézikönyvül*, *Magyarország történelme, felsőbb tanulók számára*, *A világtörténet főbb eseményei rövid kivonata. Algymnasiumi kézikönyvül*.¹⁹⁰ E tankönyvek többszörös kiadást értek meg, és Márki Sándor megjelenéséig talán Ladányi Gedeon volt a korabeli Magyarország legtermékenyebb és legnépszerűbb tankönyvszerzője. Érdekes, hogy Ladányi Gedeon cikkeinek, tanulmányainak, tankönyveinek a zömét még a kolozsvári egyetemi tanári kinevezése előtt alkotta,¹⁹¹ egyetemi évei alatt keveset publikált. Ennek két oka volt: a nagy nehézségek közepette megalapított egyetem első tanárai valószínűleg inkább az egyetemi élet szervezésével voltak elfoglalva, kevesebb idejük maradt kutatásra

¹⁸⁶ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

¹⁸⁷ SZABÓ 1887. 9.

¹⁸⁸ SZABÓ 1887. 11.

¹⁸⁹ SZABÓ 1887. 11.

¹⁹⁰ SZINNYEI VII. 627.

¹⁹¹ VEKOV 2009. 11.

és publikálásra, másfelől Ladányi Gedeon egészségi állapota folyamatosan romlott, és 1886-ban elhunyt Kolozsváron.¹⁹²

Az egyetemes történelmi tanszéket 1886 decemberében **Lánczy Gyulával** (1850–1911) töltötték be,¹⁹³ aki Lazarsfeld Adolf pesti zsidó pálinkakereskedő fiaként született 1850-ben. Apja a családi nevét 1861-ben Lánczyra változtatta. 1872-ben a pénzügyi, 1874–1880 között pedig a Belügyminisztériumban dolgozott fogalmazóként. 1881–1884 között országgyűlési képviselő volt, majd az 1880-as évek derekán a politikai életből és publicisztikai tevékenységtől visszavonult, s kizárólag tudományos és irodalmi tanulmányainak élt. 1886-ban kinevezték a kolozsvári egyetem megüresedett egyetemes történelmi tanszékére. Azonban mindössze öt évig volt a kolozsvári egyetem tanára, mivel 1891-ben kinevezték a budapesti egyetemre az egyetemes történelem tanárának.¹⁹⁴ A hirtelen megüresedett tanszéken ideiglenesen Gergely Sámuel magántanár tartotta meg a korábban Lánczy által meghirdetett, A francia forradalom története című előadást heti négy órában.¹⁹⁵ **Gergely Sámuel** (1845–1935) Marosvásárhelyen tanult teológiát, 1871/72-ben a marburgi egyetemet látogatta,¹⁹⁶ majd a budapesti és a kolozsvári egyetemen volt bölcsészhallgató. 1879-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1884-ben Párizsba ment, ahol két évig a Sorbonne-on és a College de France-on történelmi és irodalmi tanulmányokat folytatott. Külföldi útjáról hazatérve 1889-ben a kolozsvári egyetemen lett az európai történelem magántanára,¹⁹⁷ 1896-tól pedig címzetes nyilvános rendkívüli tanára.¹⁹⁸ Mint látható, az egyetemes történelem tanszék élén csekély húsz év alatt három tanár is váltotta egymást, így valójában a kolozsvári egyetemes történelmi iskola tényleges megalapítójának Márki Sándort tekinthetjük, aki nemcsak azáltal emelkedett elődei fölé, hogy egyedül közel ugyanannyi ideig vezette a tanszéket, hanem azáltal is, hogy tudományos munkássága elődeinek a sokszorosa volt.

Márki Sándort 1892-ben nevezték ki Kolozsvárra az egyetemes történelem tanszékére. Egyetemi tanulmányait 1872–1875 között a budapesti egyetem bölcsészkarán végezte, ahol élénken részt vett az ifjúsági életben: titkára, majd alelnöke volt az egyetemi körnek, elnöke a bölcséletsegélyző egyesületnek, illetve alelnöke a tudományos és műegyetemi körnek. 1876-ban

¹⁹² TOTH 2019. 107.

¹⁹³ Budapesti Közlöny 20 (1886) december 28. 1.; Almanach 1887. 26.

¹⁹⁴ TOTH 2019. 107.

¹⁹⁵ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 345.

¹⁹⁶ SZÖGI 2001. 433.

¹⁹⁷ Budapesti Közlöny 23 (1889) április 30. 3.

¹⁹⁸ Budapesti Közlöny 30 (1896) május 27. 1.

középiszkolai tanári oklevelet nyert. 1878-ban doktorált. 1886-tól a budapesti VII. kerületi állami gimnázium tanára lett. Mint a korabeli tudományos élet már ismert szereplője, 1888-ban *Magyarország 1526-ig terjedő középkori történetéből* témakörben magántanári habilitációt szerzett a budapesti egyetemen.¹⁹⁹ A gimnáziumi tanítás mellett 1888-tól magántanárként tartott órákat a pesti egyetemen. 1890-ben pályázott a budapesti egyetem középkori tanszékére, sikertelenül. Viszont 1891-ben Kolozsváron és Budapesten is megüresedett történeti tanszék. Márki januárban Kolozsvárra adta be pályázatát a magyar történeti tanszékre, márciusban pedig a budapesti egyetemre, a középkori egyetemes történeti tanszékre.²⁰⁰ Ezek a próbálkozásai is sikertelenek maradtak: a kolozsvári egyetem megürült magyar történelmi tanszékére barátja, Szádeczky-Kardoss Lajos, Budapestre pedig a kolozsvári egyetem tanára, Lánczy Gyula nyert kinevezést. Lánczy budapesti kinevezésével viszont megüresedett az egyetemes történeti tanszék Kolozsváron.²⁰¹ Márkit a kar tizenegy tanárából kilenc első helyre jelölte, így a király őt nevezte ki a kolozsvári egyetemes közép- és újkori tanszék nyilvános rendes tanárává.²⁰²

Az egymást követő tanévek során Márki 109–120 órát tartott, azaz a félévi előadások óraszámja nem haladta meg a 60-at. 1903-tól, szemináriumának megindításától fogva 20–27 óra történeti gyakorlatot is tartott, a szemináriumokkal az évi óraszám 1903-ban 141–142-re emelkedett.²⁰³ Későbbi előadásai is nagyon tág skálán mozogtak, tehát jelentős felkészülést igényeltek: *A lovagkor és a kereszties háborúk története; Oroszország 18. századi története; A 13. századi közműveltség; A legújabb kor (1815–1871); Mohamed és kora; A humanizmus és a reneszánsz* stb. Az előadásainak a szövegét nyomtatott vagy litografált változatban a diákjai rendelkezésére is bocsátotta.²⁰⁴ Márki naplóiban rendszeresen lejegyezte, hogy évente hány hallgatója látogatta előadásait: az első évben például 131 (ekkor az egyetemnek összesen 624, ebből a bölcsészkarnak 80 hallgatója volt). Ezek a számok arra utalnak, hogy előadásait sok jogász is hallgatta (volt félév, amikor akár 130-an). Az egyetem diáklétszámának növekedésével ugrásszerűen nőtt Márki hallgatóinak száma: az 1903/04. tanévben 316, 1904/05-ben már 566 hallgató járt előadásaira. Ugyanezekben a tanévekben a bölcsészkar, illetve az egyetem létszáma: 267 és 1925, valamint 297 és 2290.²⁰⁵ A statisztikákat poroszos

¹⁹⁹ Budapesti Közlöny 22 (1888) március 23. 3.

²⁰⁰ ERDÉSZ 2018. 6.

²⁰¹ TÓTH 2019. 107–108.

²⁰² ERDÉSZ 2018. 6.

²⁰³ ERDÉSZ 2018. 7.

²⁰⁴ MÁRKI II. 295.

²⁰⁵ MAKKAJ 1941. 186.

pontossággal vezető Márki a tizedik befejezett tanév után azt írta naplójába: „Ez egyetemen tíz év alatt [...] 2046 hallgatóm volt”.²⁰⁶ A hallgatóság létszáma nagyon ingadozott: 1898-ban a 19. század forradalmairól szóló, újdonságnak számító előadásra 142-en iratkoztak be, a 13. századi közműveltségre viszont csak 23 hallgató volt kíváncsi.²⁰⁷ Márki kiváló előadó hírében állt, diákjai tisztelték és szerették. 1906-ban, pedagógus pályájának harmincadik évfordulója alkalmából jubileumi oklevelet szerkesztettek és nyújtották át számára.²⁰⁸

Hamarosan Márki lett az egyik legkiemelkedőbb történésze a kolozsvári egyetemnek. Ennek bizonyítéka többek között, hogy mindössze négy évvel a kinevezése után (1896/97-ben) a kar dékánja, 1914/15-ben pedig az egyetem rektora is lett. 1892-ben, még az egyetemi tanári kinevezése előtt, az MTA levelező tagjai sorába választotta. A Magyar Földrajzi Társulatnak alapításától fogva (1872) rendes, később választmányi, 1893-ban levelező, 1896-ban tiszteletbeli tagja.²⁰⁹ Aktív tagja és tisztségviselője volt az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, az EMKE-nek, az Országos Középiskolai Tanáregyesület legnagyobb vidéki szervezete, a Kolozsvári Tanári Kör pedig megalakulásakor őt választotta elnökké. Tisztséget viselt az Erdélyi Római Katolikus Státusban, de még a turisztikai jellegű Kárpát Egyesületben is. A történeti ünnepek szónokaként tiszteletbeli városi tanácsossá választották.²¹⁰ Számítalan hazai és nemzetközi konferencia előadója volt. Életében a tanítás és az egyetemi közélet mellé társult a tudományos munka, a kutatás, amiben szintén jeleskedett: a sajtócikkeit leszámítva is haláláig 1228 publikációja jelent meg, ebből 694 kolozsvári egyetemi tanári éve alatt.²¹¹ A bibliográfiai tételek tartalmilag és terjedelemben igen különbözőek: az egyoldalas ismeretterjesztő újságcikktől a primer kutatásra alapozott 900 oldalas monográfiáig. A nagyszámú tudományos publikáció tetemes részét a Századokban, a Történelmi Tárbán, az Erdélyi Múzeumban és más (földrajzi, pedagógiai) szakfolyóiratokban publikált közlemények és recenziók képezik.

Márki Sándor munkássága nagyon sokoldalú volt, de főleg az utóbbi években egyetemtörténeti munkásságát éri a legtöbb megbecsülés. És itt nem csak a konkrétan e témájú műveit kell említeni (*A M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem története 1872–1922*, *A háború első éve a Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetemen* stb.), hanem a mintegy 6000 oldalnyi terjedelmű

²⁰⁶ MÁRKI II. 357.

²⁰⁷ Márki II. 208.

²⁰⁸ TÓTH 2019. 108.

²⁰⁹ TÓTH 2019. 108.

²¹⁰ MÁRKI II. 12.

²¹¹ KLUKOVITSNÉ–RÁCZ–IVÁNYI SZABÓ 1992.

naplóit és a hozzá írt 9088 db, a hagyatékában megőrzött levelet, amely rengeteg forrásértékű információval szolgál a kolozsvári egyetem és a helyi társadalom mindennapi életéről. Márki Sándor naplói most kerülnek nyomda alá, s száz év távlatából újabb megvilágításban mutatják be a dualista korszakbeli Kolozsvárt és az egyetemet. De ugyanolyan kiemelkedő a háromkötetes *II. Rákóczi Ferenc* monográfiája, amelynek megjelenése mély tiszteletet váltott ki kollégái és diákjai sorában: 1911. május 20-án a Mensa Academica éttermében Márki tiszteletére közvacsorát szervezett az egyetem.²¹²

Ugyancsak kiemelkedő műve az *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története* (a máig hivatkozott monográfiát a kortársak és a historiográfia egyaránt a műfaj legjobbjai közé sorolta), *Az 1848–49-évi szabadságharc története* vagy a kolozsvári Mátyás-szobor felállításával párhuzamosan 1902-ben megjelent *Mátyás király emlékkönyv* is. Ugyanakkor rendkívül jó pedagógiai érzékkel felruházott tanárként, a korszak legnépszerűbb középiskolai történelem és földrajz tankönyv szerzője volt, három évtizeden át az általa írt tankönyvekből tanultak a polgári iskolák, felsőbb leányiskolák, gimnáziumok és reál-gimnáziumok tanulói.²¹³ A kimondottan jónak mondható honorárium mellett ez presztízst is jelentett, hiszen az egymással versenyben álló kiadók azt bízták meg tankönyvírással, akitől azt remélhették, hogy a szakmai minősítők és az iskolák által egyaránt elfogadott munkát tesz le az asztalra. Csak 1902-ben nyolc, 1903-ban pedig hat Márki-tankönyv látott napvilágot. Az olykor átdolgozott, máskor változatlan utánnymásban megjelent tankönyvek igen magas példányszámot értek el: 1898-ban a leányiskolák számára készült világtörténetem 6. kiadása 6600 példányban jelent meg.²¹⁴

3. Az ókori egyetememes történelem tanszék (1889)

A kar sok éven keresztül próbálkozott egy második (ókori) egyetememes történelem tanszék létrehozásával. A megfelelő emberük is megvolt **Schilling Lajos** (1854–1921) személyében. Schilling Lajos Kolozsváron született; az univerzitás alapításakor, 1872-ben érettségizett, és a kolozsvári egyetemen hallgatta a történelem-földrajzi előadásokat, itt szerzett tanári és bölcséletdoktori oklevelet. Már egyetemista korában kitűnt társai közül. Ennek egyik bizonyítéka az 1874-ben harmadéves bölcsészkar hallgatóként elnyert pályadíja.²¹⁵ Az 1876/77. évet külföldön töltötte, előbb Heidelbergben, majd

²¹² RNLKML 315. fond BTK iratai 280–1910/11.

²¹³ TÓTH 2019. 108–109.

²¹⁴ MÁRKI II. 219.

²¹⁵ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 62.

hosszabb ideig Berlinben²¹⁶ és Párizsban²¹⁷ folytatott szaktanulmányokat. 1878-ban doktori disszertációját *A moravamezsei ütközet 1278* témából írta.²¹⁸ A következő évben a kolozsvári egyetem bölcsészkarán magántanári képesítést nyert *A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása* című előadásra.²¹⁹ 1883-tól az egyetemes történelemnek nyilvános rendkívüli tanára.²²⁰ 1885 decemberében a kar sürgette a rendes tanárrá való kinevezését. A kérdéstről Ladányi Gedeon és Szabó Károly írt véleményezést, s sürgették a minisztériumot a kinevezés érdekében.²²¹ Két évvel később, 1887. november 30-án újra nyomást próbáltak gyakorolni a minisztériumra, hogy Schillinget nevezék ki nyilvános rendes tanárrá. Finály Henrik dékán az 1887. november 30-i kari tanácsülésen felkérte Meltzl Hugót szakmai jelentéstételre, a javaslatot és a döntést különálló bizottsággal szövegeztette meg, és a napirendi pontról személyesen készítette a miniszternek jegyzőkönyvet.²²² A hosszas nyomásgyakorlás eredményeként 1889-re lett Schilling Lajos az ókori egyetemes történelem nyilvános rendes tanára.²²³ A későbbiekben kétszer volt dékán (1891/92, 1905/06), 1902/03-ban pedig rektor. Kutatási területe az ókor történelme. Habár tudományos munkássága mennyiségileg nem nagy, tudományos értekezései alapos és lelkiismeretes stúdiumok leszűrődései. Cikkei az Erdélyi Múzeumban, a Kolozsvárban, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványaiban jelentek meg. Munkái közül kiemelkedik: *A morvamezsei ütközet 1278* (1878), *A római királyság eltörlése és a köztársaság megalapítása* (1879), *Önkormányzat és hazafiság a római korban* (1921).²²⁴

4. *A történelmi segédtudományok/régészet tanszék*

A történelemmel kapcsolatos harmadik tanszék a történelmi segédtudományok tanszék volt, amelyből később kinőtte magát a kolozsvári régészeti iskola. E tanszékre 1872-ben **Finály Henriket** nevezik ki rendes tanárnak.²²⁵ Finály Henrik (1825–898) tehetőes óbudai zsidó iparoscsalád gyermekeként született. Eredetileg a reáltudományok iránt érdeklődött:

²¹⁶ SZÖGI 2001. 97.

²¹⁷ SZÖGI–VARGA 2018. 41.

²¹⁸ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 127.

²¹⁹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 135.

²²⁰ Budapesti Közlöny 17 (1883) január 23. 2.

²²¹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 278.

²²² T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 292–293.

²²³ Budapesti Közlöny 23 (1889) augusztus 20. 1.

²²⁴ SZINNYEI XII. 416.

²²⁵ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

1842/43-ban a bécsi műegyetemen mérnöki tanulmányokat folytatott,²²⁶ emellett az egyetemen felsőbb matematikát és csillagászatot is hallgatott.²²⁷ 1852-ben elvállalta a kolozsvári kereskedelmi iskola vezetését, majd 1853-ban Haynald Lajos püspök kinevezte a kolozsvári római katolikus gimnázium tanárának. 1856-ban az Erdélyi Gazdasági Egylet titkárává, majd 1858-ban az MTA levelező tagjává választották. 1863-ban az EME megválasztotta a régiség- és éremtár őrévé. 1868–1871 között a római katolikus líceum nyomdájának vezetését is felvállalta. Igazán sokoldalú tevékenységét tükrözi, hogy mindezek mellett a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara is megválasztotta elnökének. Nagy szakmai tekintélyét jelzi, hogy a kar tanárai közül az első, akit megválasztanak az egyetem rektorának 1874-ben. A karnak két alkalommal is dékánja volt (1876/77. és 1887/88. tanévek). Emellett a római Istituto di Correspondenza Archaeologica levelező, valamint a Román Népművelő Egylet tiszteletbeli tagja volt.

Rögtön az egyetemalapítás után Finály kérte, hogy a minisztérium biztosítson egy szolgát az EME régiség- és éremtára mellé, mivel ez a gyűjtemény átkerült az egyetem alárendeltségébe. Az akkori helyzetben, 1873 elején, az EME már nem, az egyetem még nem alkalmazott szolgát.²²⁸ A Finály Henrik által vezetett, egyre bővülő tár ugyanazokkal a szűkösnek bizonyuló helyiségekkel küszködött, amelyekkel kapcsolatban az egyetem megnyitása óta panaszkodott a kar. 1885 telén a miniszter konkrét lépéseket tett az iránt, hogy Mátyás király szülőházába költözzön a tár. Ez azonban nem történt meg, és a későbbiekben az EKE által felállított néprajzi múzeum nyitotta meg ott a kapuit.²²⁹ Annak ellenére, hogy Finály Henrik rendszeresen szóvá tette a tár sanyarú helyzetét, az esetenkénti segélyezésen túl nem sok történt. Finály 1890-ben kényes helyzetbe került, mivel az új miniszter felrúgta a régi által hallgatólagosan követett időszaki segélyezés gyakorlatát, ami valójában csekély, évi 60 Ft volt a régiségtár szolgája számára, és törölte a László József szolgának járó évi járadékot. Finály határozottan kérte a minisztériumtól az ügy rendezését.²³⁰

Reális beállítottságának köszönhetően Finály egyik legkiemelkedőbb munkája *Az ókori súlyokról és mértékekről* (1883), de *A latin nyelv szótára. A kút-főkből, a legjobb és legújabb szótáriródalomra támaszkodva* (1884) című munkája jól bizonyítja sokoldalúságát.²³¹ Ő írta a métert ismertető első magyar nyelvű

²²⁶ SZÖGI 2013. 274.

²²⁷ SZÖGI 2013. 220.

²²⁸ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 30.

²²⁹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 275.

²³⁰ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 337.

²³¹ TOTH 2019. 109–110.

könyvet, de foglalkoztatta *A régi magyar súlymérték. Adalék a hazai pénzverés történetéhez* (1868) vagy a régi római kalendárium (*Der altrömische Kalender. Eine Studie* – 1882). Ugyanakkor a magyar nyelv kutatása is lekötötte: *Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelv köréből* (1888), *Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez* (1870).²³² Kollégája, Márki Sándor az 1899. február 27-én fölötté mondott emlékbeszédében Finály Henriket Brassai Sámuelhez hasonlította, kiemelve mindkettőjük polihisztorságát: „Majdnem a középkorig kell visszamenni az egyetemek történetében, hogy két tudós is akadjon, kik – mint a kolozsvári egyetem fölállításakor Brassai és Finály – egyszerre több tanítószerk közt válogathassanak. Igaz, hogy egyik sem azt kapta, a mihez legtöbb hivatást érzett magában; de így is mindkettő emelte az egyetem hírnevét.”²³³

49. kép Márki Sándor (1853–1925), az egyetemes történelem professzora (1892–1925)

50. kép Pósta Béla (1862–1919), a régészet professzora (1899–1919)

Tudományos munkássága mellett Finály rendkívüli módon kivette a részét a város társadalmi, gazdasági, politikai életéből. Három évtizeden át volt városi képviselő, a gyűlésekben, bizottságokban és a lapokban élénken részt

²³² SZINNYEI III. 497–499.

²³³ MÁRKI 1899. 6.

vett a Kolozsvár fejlődését előmozdító javaslatok tárgyalásában. Kolozsvár minden egyesülete tagjaul és felolvasójaul igyekezett őt megnyerni. Éveken át az erdélyi országos gazdasági egyesület titkára, az egyesület gazdasági folyóiratának és évkönyveinek szerkesztője volt.²³⁴ Nem csupán mellékesen foglalkozott közgazdasági kérdésekkel, tizenkét évig állt a kolozsvári ipari és kereskedelmi kamara élén, s az ő nevéhez fűződik ez idő alatt a kamarának majdnem minden alkotása. Az 1879-ben felállított Kereskedelmi Akadémián heti hét órában kereskedelmi számtant is tanított.²³⁵

Finály Henrik halála után a történelmi segédtudományok helyett régészeti tanszéket szerveztek, melynek élére 1899-ben **Pósta Bélát** (1862–1919) nevezték ki, és ezzel az időponttal kezdődött igazán a kolozsvári régészeti iskola kiépítése. Posta 1885 végétől a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőjeként dolgozott. Kutatásai kiterjedtek a népvándorlás kori, magyar honfoglalás kori és középkori emlékek ismertetésére és magyarázatára, amivel európai elismerést szerzett. Ásatásai a régészet úgyszólván minden akkori és jövődő ágát lefedték. Nem csoda tehát, hogy Zichy Jenő felkérte, hogy tagja legyen a harmadik ázsiai expedíciójának (1897–1898).²³⁶ Azonosította a Kárpát-medence keleti eredetű civilizációinak (szkíta, szarmata, gót, avar, ősmagyar) kelet-európai, szibériai, belső-ázsiai gyökereit. Az expedíció eredményeit 1905-ben adta ki *Régészeti tanulmányok Orosz földön* címen.²³⁷ Hazaérkezése után a miniszter 1899-ben kinevezte a kolozsvári egyetem régészeti tanárának. E kinevezés egyúttal az EME Érem- és Régiségtár igazgatói teendőinek felvállalását is jelentette.

Előadásainak tárgya a régészet valamennyi fejezetét érintette. Az őskori előadásokon (*Az európai kőkör, A Földközi-tenger vidékének őskori régiségei*) továbbított elméleti ismereteket múzeumi gyakorlattal hozta életközelségre. Viszonylag kevés kurzust szentelt az ógörög régészetnek, de annál többet a görög és a római civilizáció egységének hangsúlyozására. A római régészettel kapcsolatos előadások nagy száma magyarázható a Kárpát-medence múltja, az Érem- és Régiségtárban fellelhető emlékek viszonylagos gazdagságával. A Keleti Intézettel kapcsolatos tervei miatt mezopotámiai témájú előadásokat is tartott.²³⁸ Az akkoriban viszonylag szegényes forrásanyag miatt a népvándorlás és a középkor régészete csak egy-egy előadásban volt jelen. Ellenben több előadást is szentelt a rokon (segéd) tudományoknak (görög, római és középkori numizmatika, római epigráfia). Utóbbiak

²³⁴ ORBÁN 2010. 15.

²³⁵ KISS 1896. 22.

²³⁶ VINCZE 2003. 641.

²³⁷ TÓTH 2019. 110–111.

²³⁸ VINCZE 2003. 643.

eredményességét fokozta, hogy megtartásuk a bőséges szemléltetőanyaggal rendelkező Érem- és Régiségtárban valósult meg. Oktatói felfogásában az elmélet és gyakorlat szerves egységet képezett. A kurzusait egymásra épülő tömbökbe, témakörökbe szervezte.²³⁹ Munkáját húsz éven át, haláláig folytatta, megteremtve tanítványaival a kolozsvári régészeti iskolát. Kiemelkedő munkái közül említésre méltó *Zichy Jenő gróf kaukázusi és középázsiai utazásai* (1897), *Régészeti tanulmányok az Orosz földön* (1905) vagy *Baranya vármegye története az őskortól a honfoglalásig*.²⁴⁰

A kar oktatói programja elsősorban a középiskolai tanárképzést szolgálta, ezért a régészeti előadások a hallgatók körében nem örvendtek különösebb népszerűségnek. Archeológiai érdeklődésű diákjainak kis száma valójában előnyt jelentett, mivel Pósta Béla sokkal alaposabban foglalkozhatott a képzésükkel. Tanári működése lelegején régészeti kollégiumnak nevezett önképzőkört hirdetett meg.²⁴¹ Az érdeklődők között volt Kelemen Lajos, Papp Domokos, Buday Árpád, Banner János, Roska Márton. A kis csapat részt vállalt az egyesületi érem- és régiségtárban, valamint az egyetemi érmészeti és régészeti intézetben adódó minden teendőben. Kétkézi és szellemi munkásokra egyaránt nagy szüksége volt Pósta Bélának. A gyűjtemények átmeneti raktározási helyéről²⁴² a rengeteg tárgyat át kellett költöztetni az egyetem új épületének északkeleti sarkán kiharcolt földszinti és alagsori termekbe.

Negyedszázados kényszerszünet után a tár újból megnyithatta a nagyközönségnek szánt kiállítását. A belváros különböző pontjain Pósta újabb és újabb raktárhelyiségeket bérelt a gyors ütemben gyarapodó gyűjtemények részére. Végül, 1912-ben a gyűjtemény nagyobb része a Bástya utca 2. szám alá került megfelelő raktári és kiállítási körülmények közé.²⁴³ A többszöri hurcolkodásban Pósta mindenekelőtt diákjaira számíthatott.²⁴⁴ A valóságban további problémák nehezítették az intézet működését, ezért Pósta Béla 1913. március 1-jén írt levelében arra kérte a minisztert, hogy a fontosabb régészeti szakfolyóiratok régebbi évfolyamainak megszerzésére a régészeti szemináriumnak 10 000 korona hitelt engedélyezzen, függetlenül attól, hogy ezt az összeget egyszerre vagy 2–3 évre felosztva folyósítja a minisztérium,

²³⁹ VINCZE 2014. 90–91.

²⁴⁰ TOTH 2019. 110–111.

²⁴¹ VINCZE 2014. 98–99.

²⁴² A régi vármegyeház (Farkas utca 6.) istállóból átalakított alkalmatlan helyiségei.

²⁴³ Ma itt van a székhelye az egykori Érem- és Régiségtár anyagát kezelő Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeumnak.

²⁴⁴ VINCZE 2004/a. 59.

és további évi 1000 koronát e folyóiratok új számainak folyamatos beszerzésére.²⁴⁵

Tanítványai képzésének első lépéseként Pósta Béla bekapcsolta őket az Érem- és Régiségtár több tízezernyi régiségének és érmének rendezési munkálataiba. Ennek során a hallgatók megismerkedtek az egyes régészeti korok emlékanyagával. A régészképzés következő, elengedhetetlen lépcsőfokát az ásatási gyakorlat képezte. Pósta Béla napidíjjal járó szakdíjnoki, tudományos segédmunkási, segédarcheológusi beosztással igyekezett honorálni tanítványai buzgalmát, majd jó szemmel kiválogatta közülük a legjobbakat, s elindította őket a tudományos pályán. 1899. október 1-jén Buday Árpád nyerte el legelsőként a szakdíjnoki kinevezést. 1900. április 1-jén már előlépett első gyakornokká, s ezzel egy időben Kovács István másodgyakornoki beosztást kapott. 1901. július 1-jén Sztripszky Hiador is elnyerte az utóbbi megbízatást, de ősszel már az Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi múzeumához távozott, s a helyét Roska Márton foglalta el. Ezzel egyidejűleg a még diáksorban lévő Buday megbízott tanársegédi hatáskört kapott. Pósta Béla remélte, hogy a maga nyilvános rendes tanári állása rövidesen több tanszékre fog szétválni. Hamar kialakult Pósta munkatársainak a magja, azonban további egyetemi állások (tanársegéd, adjunktus) létesítése pénzügyi akadályokba ütközött.²⁴⁶

De Pósta Béla az egyetem falain túl is támogatta egykori tanítványai pályafutását, a szakmai továbblépésüket szolgáló külföldi tanulmányutak elnyerésében igyekezett segíteni nekik. E tekintetben talán Buday Árpád mondhatta magát a legszerencsésebbnek. 1902–1903-ban mestere kíséretében oroszországi múzeumokkal (Varsó, Jurjev, Szentpétervár) ismerkedett. Az 1904/05. tanévben a bécsi egyetemen mélyítette el a római régészettel, felirattannal kapcsolatos ismereteit. Bejárta a németországi limest (1909), majd Olaszország római kori emlékeit tanulmányozta (1910). Görögországi tanulmányútját Isztambul, Szófia és Belgrád múzeumainak meglátogatásával zárta (1914). Roska Márton 1908–1909-es tanulmányútja folyamán a bécsi egyetemen, cseh- és morvaországi (Mährisch-Budwitz, Brünn, Prága), németországi (Drezda, Lipcse, Berlin, Hamburg, Kiel, Posen, Breslau), dániai (Koppenhága) múzeumokban ismerkedett a közép- és észak-európai őskorral. 1912-ben a genfi őstörténeti kongresszus résztvevőivel osztotta meg kutatási eredményeit. Kovács István 1907–1908-ban Németországban (Strassburg, Berlin) éremtani tanulmányokat folytatott. Magoss Irénnek

²⁴⁵ RNLKML 315. fond Rektori Hivatal iktatott iratai 36–1906/07. E. T. sz.

²⁴⁶ VINCZE 2004/a. 59.

súlyos betegsége miatt két hónap után félbe kellett szakítania franciaországi (Caen, 1911) szaktanulmányait.

Pósta Bélának volt egy nagyszabású, azonban meg nem valósult terve is: a Magyar Keleti Archaeológiai Intézet. A harmadik Zichy-expedícióban (1897–1898) való részvétele fordította érdeklődését a Kelet felé.²⁴⁷ Az expedíció során azonosította a Kárpát-medence keleti eredetű civilizációinak (szkíta, szarmata, gót, avar, ősmagyar) kelet-európai, szibériai, belső-ázsiai gyökereit.²⁴⁸ Hatalmas tárgyi tudását az orosz múzeumok tárgyi anyagával összevetve csodálkozott rá a magyar honfoglalás kori emléanyag és az orosz földön előkerült leletek hasonlóságára. A keleti analógiák jelentőségét felismerve elkezdett oroszul tanulni, és egy új területet vont be a magyar őstörténet kutatásába az anyagi kultúra szempontjából: a kelet-európai vagy dél-orosz sztyeppét. Már a Zichy-expedíció alatt felmerült benne a gondolat, hogy az orosz régészetnek szorosabban kellene együttműködni a külföldi, így a magyar régészettel, kevésnek találta ugyanis az orosz területekhez képest az orosz régészek számát.²⁴⁹ 1906-ban beiratkozott a kolozsvári egyetemre Létay Balázs (1888–1914)²⁵⁰, aki a keleti archaeológiai intézet tervének későbbi motorja lett. Eleinte a már az egyetemen tanító Pósta-tanítványnál, Budaynál tanult klasszika archaeológiát és filológiát, de érdeklődése hamarosan a Közel-Kelet, pontosabban a mezopotámiai kultúrák felé irányult.²⁵¹ Létay 1911-ben már Londonban és Oxfordban angol nyelvtanfolyamon vett részt,²⁵² 1913–1914-ben pedig, rövid párizsi tartózkodás után,²⁵³ az angol fővárosban tanulmányozta a mezopotámiai régészet eredményeit. A világháború kitörése miatt azonban haza kellett sietnie, azonnal besorozták, és 1914. augusztus 25-én elesett a galíciai fronton.²⁵⁴ Ezzel valójában megghiúsult Pósta Béla legszebb és legeredetibb magyar régészeti elgondolása.

A Pósta Béla vezette kolozsvári régészeti iskola számos kérdésben vitte tovább, pontosította az elődök eredményeit, sok területen pedig úttörőnek bizonyult. Tanítványai közül kiemelkedik Buday Árpád (1879–1937), aki 1900-tól az EME régiség-tárának első tisztviselője volt. 1911-ben a kolozsvári egyetemen magántanárrá habilitálták *Római tartományok régiség-tana* tárgykörből,²⁵⁵ 1917. október 2-án címzetes nyilvános rendkívüli tanárrá léptették

²⁴⁷ VINCZE 2003. 641.

²⁴⁸ TÓTH 2019. 110–111.

²⁴⁹ PALLAG 2003. 121.

²⁵⁰ VINCZE 2004/b. 35–58.

²⁵¹ PALLAG 2003. 122.

²⁵² VINCZE 2005. 51.

²⁵³ SZÖGI–VARGA 2018. 60.

²⁵⁴ VINCZE 2014. 154.

²⁵⁵ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 259.

elő,²⁵⁶ majd a két háború közt, 1924-től haláláig a szegedi egyetem Régészeti Intézetét vezette,²⁵⁷ s széles körű diákjóléti tevékenységet is végzett.²⁵⁸

51. kép Az Apahidai régészeti kirándulás, 1900. november

52. kép 1908-as régészeti továbbképző tanfolyam
(az álló sorban balról a harmadik személy Móra Ferenc szegedi muzeológus)

²⁵⁶ Hivatalos Közlöny 25 (1917) 525.

²⁵⁷ VINCZE 2014. 120–121.

²⁵⁸ OSVÁTH 2017. 10–16.

5. Magyar művelődéstörténet (1896-tól)

Kolozsváron kialakult egy művelődéstörténeti iskola, amelynek alapítói **Vajda Gyula** (1843–1909) és **Erdélyi László** (1868–1947) voltak. A kolozsvári magyar művelődéstörténeti tanszék 1896-ban alakult, miután augusztus 18-án Vajda Gyula megkapta a művelődéstörténelem nyilvános rendes tanárává való kineveztetését.²⁵⁹ Vajda Gyula előbb teológiai pályafutáson indult, 1868-ban pappá szentelték. 1873-ban a budapesti egyetemen szerzett tanári oklevelet történelemből és földrajzból. 1880-ban egyetemi magántanári képesítést nyert Budapesten az Árpád-kori magyar művelődéstörténelemből,²⁶⁰ majd 1882-től haláláig Kolozsváron működött.²⁶¹ Így 1883-tól a kolozsvári egyetemen volt a művelődéstörténelem magántanára.²⁶² A magyar művelődéstörténet szempontjából nem elhanyagolandó tény, hogy a kolozsvári egyetemen alapítják az első művelődéstörténet tanszékét, igaz, hogy nem 1883-ban, mint ahogy azt Pál Judit,²⁶³ sem 1892-ben (Vajda Gyula nyilvános rendkívüli tanárrá való kinevezésekor),²⁶⁴ ahogy azt Gaal György²⁶⁵ megállapította, hanem csak 1896-ban,²⁶⁶ de így is megelőzve a pesti egyetemet. A művelődéstörténeti tanszék megalapításáig azonban göröngyös út vezetett. Vajda Gyula sokáig csak magántanárként oktatta a művelődéstörténetet a kolozsvári egyetemen: *Magyarország szellemi művelődésének története az Anjouk korában; Magyarország szellemi művelődésének története Hunyady Mátyás alatt; Magyarország hadügye a honfoglalástól 1526-ig; A magyar nemzeti művelődés fejlődési menetének áttekintése az Árpádok alatt; Magyarország alkotmánya és kormányának története 1500–1848-ig; Magyarország nemzetgazdasági viszonya az Árpádok korában; Magyarország nemzetgazdasági viszonya 1301–1848-ig; Magyarország szellemi műveltségének története 1526–1711-ig.*²⁶⁷ 1889-ben Hegedűs István dékán (Szabó Károly nyilvános rendes tanár kérését, valamint a Lánchy Gyula, Finály Henrik és Schilling Lajos által aláírt kari szakértői jelentést is csatolva²⁶⁸) kérte Csáky Albin minisztert, hogy hozzanak létre egy második magyar történeti tanszékét „oly alakban, hogy a tanszékhez a magyar történet újabb korszakai és a magyar művelődéstörténet

²⁵⁹ Hivatalos Közlöny 4 (1896) 361.

²⁶⁰ SZENTPÉTERY 1935. 686.

²⁶¹ SZINNYEI XIV. 752.

²⁶² Budapesti Közlöny 17 (1883) május 6. 1.

²⁶³ PÁL 2016. 290.

²⁶⁴ Budapesti Közlöny 26 (1892) augusztus 9. 1.

²⁶⁵ GAAL 2012. 54.

²⁶⁶ MÁRKI II. 149–151.

²⁶⁷ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 295.

²⁶⁸ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 321–322.

csatoltatna... és egyszersmind ajánlja e tanszékre Dr. Vajda Gyula magántanárunknak nyilvános rendkívüli tanár címmel való felruházását”.²⁶⁹

1890-ben Szinnyei József dékán kérte újra a kar nevében, most már Szabó Károly hirtelen elhalálozására is hivatkozva, az új tanszék létrehozását és Vajda Gyula kinevezését e tanszék élére.²⁷⁰ Noha a miniszter jóváhagyta a kar korábbi kérését, amelyben második magyar történelmi tanszék alapítását kérték, a kar – korábbi teljesítetlen ígéretek tapasztalata következtében – jogosan tartott attól, hogy Szabó Károly halála után az ügy elhúzódhat. Éppen ezért Szinnyei József dékán 1891-ben nyomást próbált gyakorolni a miniszterre, hogy az a megüresedett és a tervezett két tanszékot egy időben töltsse be.²⁷¹ E sorozatos kérésekből (1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1893) tisztán látszik, hogy a művelődéstörténeti tanszék nem létezhetett 1883-ban, ahogyan azt Pál Judit,²⁷² sem 1892-ben, ahogy azt Gaal György²⁷³ megállapította. És az is látszik, hogy nem véletlen a kar bizalmatlansága a miniszter ígéreteit illetően, ugyanis ő csak 1896-ban alapítja meg a művelődéstörténeti tanszéket.²⁷⁴ Vajda Gyulának a magyar művelődéstörténetet megalapozó munkái közül kiemelendő a *Városaink befolyása a közmíveltségre 1000–1301* (1878); *A váradi regestrum (1209–1235). Magyar műveltségtörténeti kétféleképp ismertetése és bírálata* (1880) és az *Erdély viszonya a portához és a római császárhoz, mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korában* (1891).²⁷⁵

Vajda Gyula 1909-ben bekövetkezett halála után **Erdélyi László** (1868–1947) bencés szerzetes vitte tovább a művelődéstörténet oktatását. Erdélyit 1911-ben nevezték ki előbb nyilvános rendkívüli,²⁷⁶ majd 1912-ben rendes tanárnak a magyar művelődéstörténeti tanszékre.²⁷⁷ Erdélyi László 1884-ben lépett be a bencés rendbe. Tanulmányait 1890–1892 között a budapesti egyetemen folytatta, ahol 1892-ben egyetemi doktorátust szerzett. A Pannonhalmi Főiskolán tanított, és ugyanott rendi levéltáros és könyvtáros is volt. 1906-ban választották be az MTA levelező tagjai sorába. Főleg az Árpád-házi királyok korának társadalom- és művelődéstörténetével, a mohácsi vész korával és a magyar bencés rend történetével foglalkozott. Kolozsvári egyetemi tanári kinevezése eddigi kutatásainak az elismerését jelentette. A későbbiekben heves tudományos vitába keveredett az

²⁶⁹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 319–320.

²⁷⁰ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 330–331.

²⁷¹ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 340–341.

²⁷² PÁL 2016. 290.

²⁷³ GAAL 2012. 54.

²⁷⁴ MÁRKI II. 149–151.

²⁷⁵ TÓTH 2019. 111–112.

²⁷⁶ Hivatalos Közlöny 19 (1911) 52.

²⁷⁷ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 329.

Árpád-kori magyar társadalomtörténet legfontosabb kérdéseiről a budapesti levéltáros Tagányi Károlyal.²⁷⁸ 1916/17-ben dékán volt. 1921-től ő is Szegeden folytatta oktatási, illetve kutatási tevékenységét. Munkája elismeréseként 1936/37-ben az egyetem rektora volt. Hetvenéves korában, 1938-ban nyugdíjazták. Erdélyi László tudományos munkásságából kiemelkedik a kétkötetes *Magyar művelődéstörténet* (1915–1918), az *Árpádkor, a magyar állam, társadalom, művelődés legrégebb története 1301-ig* (1922) és *A magyar lovagkor társadalma és művelődése: 1205-1526* (1932). Ugyancsak kiemelkedő alkotása a Sörös Pongráccal közösen, részben szerkesztett, részben írt magyarországi bencések története (*A pannonbalmi Szent-Benedek-rend története I–XII.*). A 12 kötetes munka 1902–1916 között jelent meg. Vajda Gyula és Erdélyi László a kolozsvári magyar művelődéstörténeti iskola megalapítói, egy olyan iskoláé, amely a későbbiekben Biró Vencel és Jakó Zsigmond munkásságában élte fénykorát.²⁷⁹

XI. Földrajz (1872/1874-től)

A földrajzi tanszéket az alapításkor, 1872-ben hozták létre, azonban, megfelelő jelentkező hiányában, csak 1874-ben töltötték be. A tanszék kecsegető volt Brassai Sámuel számára, aki ekkor az elemi mennyiségtan tanára volt, és 1874-ben (77 évesen!) át akarta helyeztetni magát a betöltetlen földrajz tanszékre,²⁸⁰ de végül is **Terner Adolf** (1835–1918) lett az egyetem első nyilvános rendes földrajztanára.²⁸¹ Terner Adolf Budán született 1835. május 3-án, a műegyetemet Budán (1854–1857) és Bécsben (1857–1860)²⁸² látogatta. Kolozsvári egyetemi tanári kinevezése előtt a történelem helyettes (1861–1867), majd rendes (1867–1872) tanára volt a budai II. kerületi főreáliskolában, 1873–1874 között pedig a lipcei és a brünni egyetemen bővítette ismereteit. 1874. július 31-én nevezték ki az egyetemes és összehasonlító földrajz nyilvános rendes tanárának.²⁸³ Harminc éven át volt az egyetem rendes tanára, egészen az 1904. december 21-én bekövetkezett nyugalmazásáig. A három évtized alatt az egyetemi almanachokból nem derül ki, hogy lett volna munkatársa, azonban más források arra utalnak, hogy Melka Vince tanító, festőművész besegített neki 1888-tól a szabadkézi

²⁷⁸ ROTTLER 1983. 235–249.

²⁷⁹ TÓTH 2019. 112–113.

²⁸⁰ GAAL 2012. 170.

²⁸¹ Budapesti Közlöny 8 (1874) augusztus 13. 1481.

²⁸² SZÓGI–KISS 2003. 311.

²⁸³ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 60.

rajzgyakorlatokba, illetve Buszek Gyula asszisztense volt a tanári pályafutásának vége fele.²⁸⁴

Terner Adolf eleinte heti 5, majd később heti 7–8 órát tanított, ami 1–3 előadást jelentett félévenként. 3–4 évente ismételt meg egy tantárgyat, így 13 tantárgyat tanított pályafutása alatt, a gyakorlatokat is beleszámítva. Általános tantárgyai között szerepelt a *Mennyiségtani földrajz*, a *Természettani földrajz*, *A földrajz története* és a *Néprajz*, regionális tantárgyai között pedig az *Osztrák–Magyar Monarchia*, *Európa*, *Ázsia*, *Afrika*, *Amerika*, *Ausztrália földrajza*. Egzotikumként kiemelendő *A Földközi-tenger mellékének ókori földrajza*. Ugyanakkor rendszeresen tartott *Földrajzi gyakorlatokat* és *Szakmabeli rajzgyakorlást*.²⁸⁵ Terner Adolf cikkei mai megítélésből inkább ismeretterjesztő, népszerűsítő jellegűek voltak, és főleg nemzetközi jellegű témákkal foglalkoztak (*Columbus Kristóf emléke*, *Magellán világútjáról*, *A panamai csatornáról*, *A Vezuv dagálya és apálya*, *Payer és Weydrecht előzetes expedíciója* stb.), de akadtak helyi jellegű tanulmányai is (*A Meleg- és Hideg-Szamos forrásvidéke és a bihari barlangzóna*, *A gyalui havasok forrása*). A kar 1884. március 25-én tiszteletbeli doktornak, 1880-ban dékánnak,²⁸⁶ 1898-ban pedig rektornak választotta. 1904. december 21-én vonult nyugdíjba. I. Ferenc József őt és törvényes utódait magyar nemességre emelte, és az ujfalusi előnév viselésére jogosította.²⁸⁷

Terner Adolf nyugalomba vonulása után, az 1905. tavaszi félévben nem volt földrajzi előadás az egyetemen. Terner utódja **Cholnoky Jenő** lett, akit 1905. február 16-án neveztek ki nyilvános rendes tanárnak, de csak az őszi félévben kezdett el oktatni a kolozsvári egyetemen. Cholnoky Jenő Veszprémen született 1870. július 23-án. Egyetemi tanulmányait a budapesti műegyetemen folytatta. Ezután a műegyetem vízépítési tanszékén kapott tanársegédi állást Klimm Mihály professzor mellett. Később a világhírű geológus-geográfus és Ázsia-kutató, id. Lóczy Lajos 1894-ben meghívta őt maga mellé tanársegédnek a budapesti tudományegyetem földrajzi tanszékére. Lóczy Lajos biztatására 1896-ban szerény ösztöndíjjal Kínába ment tanulmányútra, azzal a feladattal, hogy tanulmányozza a Kínai-alföld nagy folyóinak deltavidékét. Tanulmányútja közel két évig tartott (1896–1898), ezalatt feldolgozta a deltavidékek hidrográfiját, felfedezett egy nagy lávamezőt Mandzsúriában, és a néprajztudomány számára is értékes anyagot gyűjtött. Hazatérte után a mérnöki diplomája mellé megszerezte második doktori oklevelét, majd 1903-ban a leíró földrajz magántanárává habilitálták.²⁸⁸

²⁸⁴ BARTOS-ELEKES 2013. 78.

²⁸⁵ BARTOS-ELEKES 2013. 87.

²⁸⁶ T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 166–167.

²⁸⁷ Budapesti Hírlap 24 (1904) december 25. 9.

²⁸⁸ Hivatalos Közlöny 11 (1903) 412.

Cholnoky Jenő egy félévben átlagosan 4 tantárgyat tanított, összesen heti 8–10 órában. Általános tantárgyai között szerepelt a *Matematikai és csillagászati földrajz* és a *Fizikai földrajz*, regionális tantárgyai között pedig *Magyarország, Európa, Ázsia, Észak-Amerika, Afrika, Ausztrália, Közép- és Dél-Amerika földrajza*.²⁸⁹ Amint látható, Cholnoky több órát tartott, mint Terner. Az előadások tanrendbeli megnevezései alapján ugyancsak különbségek figyelhetők meg Terner és Cholnoky tantárgyai között: Cholnoky újragondolta, korszerűsítette a tantervet, és nagyobb hangsúlyt fektetett az általános földrajzra.

A földrajzot hallgatták a bölcsészkar (akik a történelmet és a földrajzot választották fő tárgynak) és a természettudományi kar (akik a természetrajzot és a földrajzot választották fő tárgynak) hallgatói is. Cholnoky hallgatóinak a létszáma nagyon változott: 25–60 a háború előtti időszakban, 46 1917-ben, amikor a háború miatt az egész egyetemen drasztikusan csökkent a hallgatók létszáma. 1895-től nők is iratkozhattak az egyetemre, de nagyon kevés esetet ismerünk az első világháború kitöréséig, akkor viszont ugrásszerűen megnőtt a számuk az egyetemen, pótolandó a frontra került férfiakat. Paull Aranka volt Cholnoky első női hallgatója, akit személyesen vezetett be az első órára, mindig az első padba ültette.²⁹⁰ Terner hallgatói közül később tudományos karriert futott be Vasile Meruțiu, aki 1920 után a Ferdinánd Egyetemen tanított. Györffy István etnográfus, a Budapesti Egyetem néprajzi tanszékének megszervezője, illetve Gelei József zoológus, egyetemi tanár (Szegeden és Kolozsvárott) úgy Terner, mint Cholnoky tanítványai voltak. Cholnoky tanítványai közül kiemelkedett Schilling Gábor, Cholnoky adjunktusa, Xántus János és felesége, Paull Aranka földrajzi szakírók, Tulogy János és Kerekes J. Zoltán egyetemi tanárok.

Cholnoky fáradhatatlan erőfeszítéseket tett a felszerelésének bővítésére. 1912-ben hálásan köszönte meg a miniszternek, hogy az intézet mellé a meglévő szolgálai álláson kívül laboráns állást is kegyes volt létrehozni. Levelében kiemelte, hogy: „Hét év alatt a teljesen üres és elmaradt intézetből szép földrajzi intézet fejlődött ki... Szabad legyen azokra a gyakorlati eredményekre hivatkozni, amelyek Egyetemünk Földrajzi Intézetéből indultak ki, mint amilyen például az erdélyi káliumsó- és földgáz-kutatás, a Földrajzi Társaság felvirágzása, temérdek földrajzi tudományos publikáció, amelyek a külföldön is a legnagyobb elismerésben részesültek.”²⁹¹ Cholnoky elérte azt, hogy 1917-re már 1800 korona dotációja legyen a Földrajz Intézetnek, és több éven át 5000 Ft alapberuházási átalánya. Ekkor már az

²⁸⁹ BARTOS-ELEKES 2013. 87.

²⁹⁰ CHOLNOKY 1917. 447.

²⁹¹ RNLKML 315. fond 67–1907/08. B. K. sz.

intézet szakkönyvtára 10–15 000 kötetből állt, rendszeresen járatta a kor rangos folyóiratait (The Geographical Journal, Petermann's Geographische Mitteilungen, stb.), térképtárát jelentősen kibővítette (a mára fennmaradt térképek alapján megállapítható, hogy topográfiai térképei minden méretarányban lefedték az országot, számos tematikus térképpel rendelkezett, és külföldi, különösen amerikai tanulmányútjairól rendkívül sok egyedi térképpel gazdagította a kollekciót),²⁹² fényképtára pedig 5000 vetíthető képet és több ezer negatívot tartalmazott (korábbi kínai tanulmányútjának képanyagát lemásoltatta az intézet számára, s újabb utazásainak anyagát is mind begyűjtötte és használta az oktatás során).²⁹³ Cholnoky a Földrajz Intézetet műszerekkel is felszerelte: meteorológiai állomás, földrengésjelző állomás. Sőt egy külön transzformátort is beszerzett, hogy a vetítő számára biztosítva legyen az áram.²⁹⁴ Sajnos a Földrajz Intézet nagyon gazdag szakkönyvtára és folyóirattára a 20. század során szétszóródott, ma szinte semmi sem található meg belőle sem a kari, sem a Központi Egyetemi Könyvtárban. A fénykép- és térképtár sorsa szerencsésebben alakult, ugyanis a fényképtár 2001-ben szinte teljes egészében (kb. 5000 darab), a térképtárnak is a nagy része (kb. 6000 térkép) megkerült, mindkét gyűjteményt a Cholnoky Társaság kezeli. E gyűjtemény maradéka messze meghaladja bármelyik romániai egyetemi gyűjtemény vagy akár a nemzeti könyvtár térképtárát is.²⁹⁵

Cholnoky Jenő tudományos munkássága messze felülmúlta Ternerét, és ezt a tudományos élet is honorálta, ugyanis 1920-ban az MTA levelező tagjává választotta. Cholnoky minden bizonnyal a magyar földrajztudomány legnagyobb tudósainak egyike, Hunfalvy János és id. Lóczy Lajos munkásságának folytatója volt. Tudományos kutatásainak területe tág határok között mozgott, a geográfián kívül maradandót alkotott a hidrológiában és a klimatológiában is. A természeti földrajzon belül elsősorban a geomorfológiát (felszínalaktan) művelte, e területen érte el legjelentősebb szakmai eredményeit is. Népszerű stílusban írt tudományos műveivel, valamint utazásairól készített, vetített képes előadásaisal sok olvasót vonzott a földrajz felé. Cholnoky rendkívül termékeny volt, mintegy 50 könyvet adott ki, s további 700 különféle tudományos dolgozata és népszerűsítő cikke jelent meg. Ezek közül természetföldrajzi eredményei a legfontosabbak. Pályája elején (vízmérnöki képzése révén) részt vett a Balaton tudományos tanulmányozásában: *A Balaton limnológiája* (1897), *A Balaton hidrológiája* (1918). Klimatológiai munkái közül kiemelhetjük *A levegő fizikai földrajzát* (1903)

²⁹² BARTOS-ELEKES 2013/a. 110.

²⁹³ BARTOS-ELEKES 2013. 82.

²⁹⁴ RNLKML 315. fond 67–1907/08. B. K. sz.

²⁹⁵ BARTOS-ELEKES 2013. 84.

vagy az európai monszunjelenségről szóló tanulmányát (*Klimatische Wirkung des grossen asiatischen Monsunsystems in Europa*, 1915). Jelentősek morfológiai eredményei (*A földfelszín formáinak ismerete*, 1926), továbbá a folyók szakaszjellegéről, a futóhomok mozgástörvényeiről szóló tanulmányai (1902). Természetföldrajzi munkái közül meg kell még említeni Alföld-tanulmányait, geotektonikai munkáit, illetve az összefoglaló kétkötetes *Általános földrajzot* (1923). Ugyanakkor eredményesen foglalkozott a társadalomföldrajzzal is (*Az emberföldrajz alapjai*, 1922); leginkább az öntözések jelentőségével az emberi kultúra fejlődése szempontjából, ez utóbbi írásai több világnyelven is megjelentek: *A belső-ázsiai öntözések és a népvándorlás* (1907), *Észak-Amerikai régi sivataglakóinak szerepe az ősi mexikói műveltség történetében* (1913). Népszerű tudományos műveivel nagy tömegek érdeklődését keltette fel a földrajz és általában a természettudományok iránt. Ezek közül ki kell emelnünk az egész világot bemutató, hatkötetes, 3600 oldalas regionális földrajzi munkáját (*A Föld és élete*, 1936), illetve a négykötetes általános természetföldrajzi munkáját (*A csillagoktól a tengerfenéig*, 1940). A fentiekén túl iskolai atlaszok és fal térképek főszerkesztője, számos tematikus térkép szerkesztője és több metodikai tanulmány szerzője volt.

53. kép Cholnoky Jenő kecskeméti tanulmányúton 1910-ben

Kolozsvári oktatóként is többször járt külföldön. Diákokkal külföldi teregyakorlatokon vett részt: 1907-ben a Vezúvnál és a Lipari-szigeteken jártak Olaszországban, 1914-ben a Monarchia adriai tengerpartját járták be.

Útjainak másik része külföldi meghívás volt. Az Alpokban 1908-ban járt, amikor előadást tartott a Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson Genfben. Skandináviában 1910-ben volt, amikor Stockholmban a Nemzetközi Geológiai Kongresszuson vett részt, majd a Spitzbergákon vett részt tanulmányi kiránduláson. Külön meghívást kapott a Nemzetközi Földrajzi Unió Rómában megrendezett X. kongresszusára, amire Pósta Béla, a kar dékánja legalább 800 korona útiköltséget kérvényezett a minisztertől, kiemelve, hogy: „a tavalyi stockholmi földrajzi kongresszuson az ő tudományos előadásai aratták a legelhatározóbb sikereket, és éppen ezek emelték az ő eddig is elismert tekintélyét olyan magasra, hogy a római kongresszus előkészítő bizottsága tiszteletbeli tagnak és tiszteletbeli főtitkárnak választotta meg”.²⁹⁶ Kolozsvári korszakának legnagyobb utazása az USA-ban volt 1912-ben: az Amerikai Földrajzi Társaság 60. jubileumára hívták meg a földrajzi társaságok vezetőit, illetve további tizenkét tudóst, közöttük Cholnokyt. Hatvannapos utazásuk során végigutazták a teljes országot, New Yorktól a Yellowstone parkig és a Grand Canyonig. Erről az utazásáról is mintegy 500 fényképfelvétel és részletes napló tanúskodik (*Utazásom Amerikában Teleki Pál gróffal*, 1943). Cholnoky maga is nagyra becsülte a kor nagy földrajzi felfedezőit, utazóit, és szorgalmazta e személyiségeknek a kolozsvári egyetemhez való közelítését. 1907-ben javasolta Déchy Mór világhírű geográfus, földrajzi felfedező, Kaukázus-kutató, alpinista tiszteletbeli doktorrá avatását.²⁹⁷

Egyetemi tanári tevékenysége mellett rendkívül aktív volt a tudományos és egyesületi életben. Kolozsvári tanárként az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) elnöke volt 1916–1918 között. Éveken át a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára (1904–1904), majd 1914 és 1945 között elnöke. Ugyanakkor több évtizeden keresztül vállalta a Földrajzi Közlemények szerkesztését. A keletkutatásra szerveződött, 1910-ben megalakult Turáni Társaság (Magyar Ázsia Társaság)²⁹⁸ elnökségének tagja volt. Szerzte az országban több ezer népszerűsítő földrajzi előadást tartott. Ő vetített először színes

²⁹⁶ RNLKML 315. fond 233–1910/11. B. K. sz.

²⁹⁷ RNLKML 315. fond 103–1907/08. B. K. sz.

²⁹⁸ A mozgalom céljával a magyarság ősi gyökereinek feltárását jelölték meg. Az I. világháború után drámaian megváltozott politikai helyzetben heves vita bontakozott ki a társaságban a turáni fogalom értelmezéséről, így előbb a Teleki vezette, a tudományos kutatást előtérbe helyező Kőrösi Csoma Társaság vált ki, majd 1920-ban megalakult a Magyar Turán Szövetség, mely „nagyvezérévé” Cholnokyt tették meg. Ez céljaiban nem tért el jelentősen a Turáni Társaság által megfogalmazott alaptételektől (a turáni népek megismertetése, a velük való együttműködés kialakítása stb.), de értelmezésében és eszközeiben jóval radikálisabb volt. 1923-ban Cholnoky visszatért az anyaszervezetbe, amely jórészt változatlan programmal, a régi, erősen konzervatív turanizmus jegyében folytatta működését.

diaképeket Magyarországon, amelyeket maga állított elő fekete-fehér dia-
 pozitívok átfestésével. Kolozsvári tartózkodását követően, 1921 és 1945
 között a budapesti egyetemen tanított.²⁹⁹

54. kép Földrajzi teregyakorlat

XII. Neveléstudomány/pedagógia

A kar pedagógiai tanszékére elsőként **Felméri Lajost** (1840–1894) nevezték ki nyilvános rendes tanárnak, aki Székelyudvarhelyen született szegény családban. 1862-ben a sárospataki akadémián a kiváló korabeli filozófus, Erdélyi János előadásait hallgatta.³⁰⁰ 1863-ban Pesten folytatta tanulmányait, ahol a teológiai főiskola mellett a bölcsészkaron tanult. Több tanulmányúton vett részt Angliában (1866), Skóciában (1866),³⁰¹ előadásokat hallgatott német egyetemeken (Jénában 1867-ben, Heidelbergben 1868-ban).³⁰²

²⁹⁹ Hivatalos Közlöny 29 (1921) 73.

³⁰⁰ SZINNYEI III. 349.

³⁰¹ SÁRKÓZI 2013. 121.

³⁰² SZÖGI 2001. 350., 307.

Tapasztalatairól több művében számolt be: *Úti levelek Skóciából* (1870), *Az iskolázás jelene Angolországban I–II.* (1881). Műveiben jól érzékelhető az angol és francia filozófusok, pedagógusok és pszichológusok hatása (szívesen idézi például Spencer, Stuart Mill, Compayre, Taine és Pérez könyveit), de távolságtartással és kritikai attitűddel viszonyul a német (és ezen belül is a herbartianus) pedagógiával szemben.³⁰³ Angliában szerzett tapasztalatairól írt tanulmányáért elismerő akadémiai jutalmat kapott.

Tanári pályafutását a sárospataki főiskolán kezdte, ahol mentora, Erdélyi János halála után, 1868-ban átvette a bölcsészeti tanszéket. A lélektan, a logika, a vallásbölcselet és az esztétika mellett pedagógiát is oktatott,³⁰⁴ határozottabban foglalkozott egy újszerű neveléstani rendszer kialakításának gondolatával. Az 1872-ben a kolozsvári egyetem pedagógia tanszékének élére való kinevezése a tudományos szakírói és professzori kibontakozás rendkívüli lehetőségét kínálta számára.³⁰⁵ Ezentúl sorra jelentek meg tanulmányai a nevelés és oktatás számos kérdéséről a korabeli magyarországi és külföldi pedagógiai szaklapokban: *New England Journal of Education*; *Educational News*; *Buisson Dictionnaire de Pédagogie*; *Paedagogiai Szemle*; *Néptanítók Lapja*; *Közoktatásügyi Szemle*; *Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye*; *Középiszkolai Szemle*; *Nemzeti Nőnevelés*; *Erdélyi Múzeum*.³⁰⁶ Felméri célközönsége nemcsak az értelmiségi elit, hanem a tágas olvasóközönség is volt: előadásokat tartott, a széles olvasóközönségnek szánt folyóiratokban publikált cikkeket, tanulmányokat szülőknak, pedagógusoknak nevelési, közoktatási, szociológiai kérdésekről. A mai olvasó számára is élvezetes cikket írt például az otthoni tanításról. Nagy hatással volt Felméire Ernest Legouvé gyermekközpontú felfogása, nevelésről megfogalmazott újszerű gondolatai, amelyeknek népszerűsítése Magyarországon meglepően erőteljes visszhangra találtak. Felméri cikkeiben egyre-másra jelentek meg olyan gondolatok, amelyek ráirányították a figyelmet a gyerek egyéniségére, az „újfajta” nevelés előnyeire, mindemellett a lehetséges veszélyekre is.³⁰⁷ Ugyanakkor nyugaton új szellemű írások jelentek meg a leánynevelés témakörében is, és Felméri ezeket is megpróbálta népszerűsíteni.³⁰⁸

Kiemelkedő pedagógiai munkái: *Az iskolázás jelene Angolországban. A valóság- és közoktatási m. kir. miniszterhez intézett jelentés* (1881), *Nőnevelésünk bajai és társas életünk* (1883), *A neveléstudomány kézikönyve* (1890). Ezek közül is a

³⁰³ PUKÁNSZKY 2001. 426.

³⁰⁴ KÉKES-SZABÓ–PUKÁNSZKY 1998. 21.

³⁰⁵ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

³⁰⁶ SZINNYEI III. 351–354.

³⁰⁷ PUKÁNSZKY 2005. 189.

³⁰⁸ PUKÁNSZKY 2001. 430.

főműve *A neveléstudomány kézikönyve* (1890), amely egy év alatt két kiadást is megért. Az újabb neveléstörténeti szakirodalom erőteljesen hangsúlyozza Felméri távolságtartó, kritikai attitűdjét a német, elsősorban a herbartianus pedagógiával szemben; kiemelik, hogy Felméri a maga korában elsőként emelte fel szavát a herbartizmus egyeduralma, a régi, megrögzött dogmák és sablonok ellen a pedagógiai gyakorlat síkján.³⁰⁹

Felméri Lajos tanársága idején a kolozsvári egyetem még a fennmaradásért küzdött, a periférián tevékenykedő professzorok tudományos megítélése a centrális helyzetű budapesti kollégák körében sokszor nélkülözötte az objektivitást.³¹⁰ Az első kolozsvári pedagógusprofesszor tudományos munkássága így sohasem lett akadémikusan elfogadott „hivatalos pedagógia”, ennek ellenére is számos hívet toborzott. Az egyetemen mindenképp elismerték szaktekintélyét: az 1882/83. tanévben a kar dékánjának választották. 1882-ben a középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökévé nevezték ki öt évre. 1886-ban az EME bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya alelnöknek választotta meg, majd 1891-ben a német Comenius Társaság választotta rendes tagjának. Nemcsak a pedagógiában, hanem a sporttörténetben is jelentős szerepe volt: az ő hatására kezdtek 1881-ben labdát rúgni a budapesti református főgimnáziumban!

Felméri Lajos halála után a neveléstudományi tanszékre 1895-ben **Schneller Istvánt** (1847–1939) nevezték ki.³¹¹ Schneller Kőszegen született egy helyi lelkész fiaként, és eredetileg teológiai pályára készült. Felsőfokú tanulmányait a soproni evangélikus teológiai akadémián folytatta, majd továbbképezte magát 1868/69-ben a hallei³¹² és 1869/70-ben a berlini³¹³ egyetemen, ahol felébredt benne a pedagógia iránti érdeklődés. Tanulmányai befejezése után, 1874-ben³¹⁴ az eperjesi, illetve 1877-ben³¹⁵ a pozsonyi evangélikus teológiai intézet tanárának nevezték ki (később igazgatónak is megválasztották).³¹⁶ Közel húszesztendő munkásság és pedagógiai tapasztalat után nevezték ki a kolozsvári pedagógiai tanszékre. Egyetemi professzori működésével párhuzamosan az egyetem mellett működő tanárképző intézet tanáraként, majd 1906-tól annak igazgatójaként a pedagógusképzésből is tevékenyen kivette a részét.³¹⁷ Kolozsvári tevékenysége betető-

³⁰⁹ FODOR 1999. 50–61.

³¹⁰ PUKÁNSZKY 2001. 431.

³¹¹ Budapesti Közlöny 29 (1895) január 10. 1.

³¹² SZÖGI 2001. 269.

³¹³ SZÖGI 2001. 91.

³¹⁴ Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 17 (1874) 1052.

³¹⁵ Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 20 (1877) 1149.

³¹⁶ KÉKES-SZABÓ–PUKÁNSZKY 1998. 34.

³¹⁷ KÉKES-SZABÓ–PUKÁNSZKY 1998. 34.

zéseként az MTA 1913-ban tagjai közé választotta. Ugyanakkor a Magyar Paedagogiai Társaság alelnöke és a Magyar Pestalozzi Társaság tiszteletbeli tagja is volt.

Schneller István – Felméri Lajostól eltérően – nem írt minden részletre kiterjedő neveléstani kézikönyvet. Sajátos pedagógiai elvei különféle írásai-ban lépten-nyomon előbukkannak, hol tömörebb, hol részletesebb kifejtésben. Schneller pedagógiaelméletének körvonalai már pozsonyi működése idején kirajzolódtak. Már itt alkalmazta az ember erkölcsösödési folyamatának azt a három lépcsőfokát (érzéki Éniség, történeti Éniség és tiszta Éniség³¹⁸), amely későbbi munkásságának is magvát alkotja.³¹⁹ A kolozsvári katedra elfoglalása után először a háromkötetes *Paedagogiai dolgozatok* című műve első kötetéhez írt bevezetésében elemzi részletesebben a „személyiségpedagógiáját”.³²⁰ Schneller végtelen optimizmussal hitt abban, hogy az emberiség története egy egységes fejlődési folyamat, s ebben is az egyéni etikai fejlődésmenet lépcsőfokait véli felfedezni.³²¹ A „tiszta Éniség” erkölcsi magaslatának jellemzésekor Schneller végső soron teológiai kategóriákban gondolkodott. Olyan ideális embert írt le, akinek számára természetes lelki jelenség a lutheri „unió mistica”, az Istennel való élményszintű egyesülés. Az elapadhatatlan motiváló erő ehhez pedig nem más, mint a tevékeny szeretet erejébe vetett feltétlen hit, amely révén Krisztus országa immanens, e világi kategóriává válik.³²² Személyiségpedagógiája tovább élt a tanítványai munkásságában, akik közül kiemelkedik Imre Sándor (1877–1945), Kemény Gábor (1883–1948) és Makkai Sándor (1890–1952). Schneller István személyiségpedagógiája sajátos helyet foglal el a magyar nevelés történetében. Pukánszky Béla szerint neveléstana a maga nemében egyedülálló: nemcsak a magyar nevelés történetében hirdette először a „személyiségpedagógiáját”, de évekkel megelőzte a polgári reformpedagógia keretei között kibontakozó perszonalista törekvéseket is.³²³

Schneller István számára, aki végtelen optimizmussal tekintett az ember erkölcsi fejlődésére, hatalmas traumát jelentett kolozsvári egyetemi rektorságának záróakkordja. Ő volt ugyanis a kolozsvári egyetem rektora, amikor 1919. május 12-én a román hatóságok az egyetem működését karhatalom alkalmazásával felfüggesztették, és szó szerint kitessékelték az egyetem

³¹⁸ Schneller a fejlődés különböző stációit a szubjektumra vonatkoztatva „éniségek”-nek nevezte.

³¹⁹ PUKÁNSZKY 1999. 41–43.

³²⁰ SCHNELLER 1900. 14.

³²¹ PUKÁNSZKY 1989. 39.

³²² PUKÁNSZKY 2002. 25.

³²³ PUKÁNSZKY 1989. 104.

épületéből. Az egyetem oktatóit kiutasították Romániából, és tanártársaival együtt ő is Budapestre menekült. Hatalmas erőfeszítéseket tett azért, hogy a vesztes háború miatt megszűnt kolozsvári egyetem tanári gárdáját egyben tartsa, és hogy egy budai ideiglenes működés után Szegeden folytassák munkájukat, az egyetemi oktatást és a kutatást. Jelentős szerepe volt abban, hogy a kényszerű költözködések ellenére a legtöbb tanár kitartott az egyetem mellett. 1923 végéig a Szegeden működő egyetem professzoraként és a tanárképző intézet igazgatójaként dolgozott. Önként kérte nyugdíjaztatását magas kora és fáradtsága miatt, de tudományos munkásságát nyugdíjaztása után is folytatta: tanulmányokat publikált, tudományos üléseken vett részt 1939-ben bekövetkezett haláláig.

Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar tanszékei

Bölcsészeti Tsz. (1872–1919)	
Magyar Nyelv- és Irodalmi Tsz. (1872–1890)	Magyar Nyelvészet és Összehasonlító Ugor Nyelvészeti Tsz. (1890–1919)
	Magyar Irodalomtörténeti Tsz. (1890–1919)
	Urál-Altaji Összehasonlító Nyelvészeti Tsz. (1897–1919)
Latin Klasszika-filológiai Tsz. (1872–1919)	
Görög Klasszika-filológiai Tsz. (1872–1919)	
Német Nyelv és Irodalom Tsz. (1872–1919)	
Román Nyelv és Irodalom Tsz. (1872–1919)	
	Francia Nyelv és Irodalom Tsz. (1895–1919)
Magyar Történelem Tsz. (1872–1919)	
	Magyar Művelődéstörténeti Tsz. (1896–1919)
Egyetemes Történelem Tsz. (1872–1889)	Egyetemes Történelem Tsz. (1889–1919)
Történelmi Segéd tudományok Tanszék (1872–1899)	Ókori Egyetemes Történelem Tsz. (1889–1919)
	Régészeti Tsz. (1899–1919)
Egyetemes és Összehasonlító Földrajz Tsz. (1874–1919)	
	Neveléstudományi Tsz. (1872–1919)

MATEMATIKA- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR

I. Tanegységek és tanárok (1872–1919)

matematikai és természettudományi tárgyakat ez időben az egyetemeken még a bölcsészkaron tanították. Ez alól 1872-ben egész Európában egyetlen kivételt a tübingeni egyetem képezett, ahol már működött természettudományi kar. Magyarországon először a kolozsvári egyetemen létesült önálló Matematika- és Természettudományi Kar. Az önálló kar szervezése tehát a hagyományos egyetemi kari szerkezettől való eltérést jelentette. Ezt a szervezeti sajátosságot az 1870-es Eötvös-féle törvényjavaslat még nem tartalmazta,¹ de az utóda, Pauler Tivadar benyújtotta 1872-es tervezet már igen. A kolozsvári kari struktúra tehát több évtizeddel is megelőzte a többi hazai egyetemet. Budapesten és Debrecenben is csak 1950-ben (Pécsen 1992-ben) állították fel a Természettudományi Kart. (Kolozsváron és később Szegeden is a matematika külön szerepelt a kar nevében 1950-ig.)

A kart az első években Mennyiségtan- és Természettudományi Karnak nevezték. Amikor 1872. június 18-án közzétették a professzori álláspályázatok felhívását, főbb vonalaiban a kar szerkezetét is meghatározták. A matematika- és természettudományokra nyolc professzori állást hirdettek meg.² A beérkezett jelentkezések közül szeptember végéig négy esetben született meg a döntés:

1. felsőbb mennyiségtanra Martin Lajos,
2. kísérleti természettanra Abt Antal,
3. vegytanra Fleischer Antal,
4. ásvány- és földtanra Koch Antal.³

Majd október 12-én további három személy nyert kinevezést:

5. állattan és összehasonlító bonctanra Entz Géza,
6. növénytanra Kanitz Ágost,
7. elemi mennyiségtanra Brassai Sámuel.⁴

Az eredetileg tervezett felsőbb természettanra 1872-ben – alkalmas jelölt hiányában – végül nem neveztek ki senkit sem. Az 1872. október 21-én

¹ KANITZ 1896. 388.

² Budapesti Közlöny 6 (1872) június 18. 1093.

³ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

⁴ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 16. 1897.

tartott első rendes kari ülésen a kinevezett tanárok (Kanitz Ágost kivételével, aki külföldről nem ért vissza addig) megjelentek, és a megválasztott dékán, Abt Antal elnöklete alatt megkezdték aelső szervezet kiépítésére és a tanítás megkezdésére vonatkozó munkálatot.⁵

Az elméleti tárgyak oktatási egységét (elemi mennyiségtan, felsőbb mennyiségtan, mennyiségteni természettan – ami az elméleti fizika) nevezték tanszéknek. Ezek általában egy főt, a tanszékvezetőt jelentették. A kísérletes tárgyaknak voltak intézetei, amiket általában egyetemi tanár vezetett. Rajta kívül tartozott az intézethez segéd és szolga. Ezek az intézetek voltak a kísérleti természettan, vegytan (ide tartozott még a laboráns is), ásvány- és földtan, állattan, növénytan botanikus kerttel és kertésszel. A csillagászati gyűjteménytár is intézeti rangban volt, de csak igazgató állt az élén Martin Lajos személyében. Ő adott elő csillagászati tárgyakat és vezetett gyakorlatokat a matematikai tárgyak mellett. A tanársegédeknek juttatott csekély javadalmazás és kétéves szakmai kilátások miatt fordult elő nem egy esetben, hogy a meghirdetett tanársegédi vagy asszisztensi állások egy vagy több esztendőn keresztül is betöltetlenül maradtak.⁶ Jellemző volt, hogy a tudományok fejlődésének megfelelően az új eredmények oktatásba emelése változtatott a tanszéki szerkezeten is. Egész pontosan a tanegységek szervezeti rendje igazodott a tudományos haladás tartalmi követelményeihez.

Természettudományi intézetek évi átalánya 1896-ban⁷

Intézet	Átalány (Ft)
Növénytani Intézet és Botanikus Kert	2400
Vegytani Intézet	1800
Állattani és Összehasonlító Bonctani Intézet	800
Ásvány- és Földtani Intézet	560
Természettani Intézet	1200
Csillagászati Intézet	100

A háború alatti évekre nézve nehéz a tanszéki státuszok számát pontosan megállapítani. Volt például egy „lebegő”, azaz tanárral be nem töltött tanszékvezetői állás a Borbás-féle növényrendszertanon. De ezt már Kolozsvárott nem is akarták betölteni. Kérdéses volt a harmadik matematikai tanszék sorsa is. A két meglévő matematikai tanszékre utoljára Riesz

⁵ KANITZ 1896. 393.

⁶ KANITZ 1896. 395.

⁷ KANITZ 1896. 401.

Frigyes és Haar Alfréd kapott kinevezést. Az új matematikai tanszékre Fejér Lipót került volna, de ő néhány hét után Pestre távozott. Ettől függetlenül státusza elvben megmaradhatott. Szegeden a növénytan mellé növényrendszertant, az állattan mellé állatrendszertant is szerveztek. Valószínűleg ezek nem új státuszok voltak, hanem a Kolozsváron már meglévő, de átmenetileg be nem töltött státuszt hozták át Szegedre. A karon 1918-ban 10 ténylegesen működő tanszékről tudunk,⁸ azaz: Pfeiffer Péter (Gyakorlati Fizikai és Elektrotechnikai Tanszék), Haar Alfréd (Elemi Matematika Tanszék), Apáthy István (Állattani és Összehasonlító Bonctani Intézet), Fabinyi Rudolf (Vegytani Intézet), Ruzitska Béla (Szerves Kémiai Intézet), Szádeczky Gyula (Ásvány- és Földtani Intézet), Győrffy István (Általános és Rendszeres Növénytan Intézet), valamint két újonnan kinevezett fizikus, Pogány Béla (Kísérleti Fizikai Tanszék) és Ortvyay Rudolf (Mennyiségtani Fizikai Tanszék). Közülük hatan vállaltak állást Szegeden: Riesz Frigyes, Haar Alfréd, Pfeiffer Péter, Győrffy István, Pogány Béla és Ortvyay Rudolf. A többiek különböző okok miatt kiváltak az egyetem kötelékéből.

II. A matematika oktatása

1. Elemi mennyiségtan

Sajnos a 19. század második felében mindössze egyetlen számottevő matematikus volt Erdélyben, **Brassai Sámuel** (1800–1897), az utolsó erdélyi polihisztor. Ő is leginkább arról volt nevezetes, hogy magyarra fordította Euklidész *Elemek* című könyvét. Brassai – aki az EME igazgatója és a Természettár őre volt – már 1870-ben egyetemi tanári címre pályázott a pesti egyetemen. Arra számított, hogy ő lesz a szanszkrit nyelv tanára. Báró Eötvös József miniszter azonban az elemi mennyiségtan tanítására nevezte ki nyilvános rendes tanárnak.⁹ Irodalmi források szerint ő maga a legkevésbé e tudományágra számított.¹⁰ A miniszter döntését az is alátámaszthatta, hogy Brassai a kolozsvári Unitárius Kollégiumban a logika és matematika tanára volt 1845-ben, 1857-es akadémiai székfoglalóját *Némely algebrai fogalmakról* címmel tartotta, és írt is algebrai tárgyú könyveket. Brassai sokat tett a magyar matematikai szaknyelv kialakításáért, amiről számos műve tanúskodik.¹¹ Sajnálatos azonban, hogy nem ismerte föl Bolyai János új

⁸ Az átmeneti időszak történetét tárgyalja: MARISKA 2012. 196–198.

⁹ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 16. 1897.

¹⁰ KOLUMBÁN 1999. 66.

¹¹ KLUKOVITS 2014. 221.

geometriájának korszakalkotó jelentőségét. Számos nyilvános fellépésével még akadályozta is annak magyarországi elismerését. Brassai polihisztorságában – az összes többi tudományban való jártasságához képest – a matematikában volt a legjáratlanabb. Matematikai publikációi csak elemi matematikai tankönyvekre szűkülnek,¹² s matematikai munkássága tulajdonképpen a módszertanra zsugorítható.¹³ Brassai tizenegy tanéven keresztül tanította a matematikát, mégis a Brassai-életrajzok alig írnak erről a korszakáról, s az egyetemtörténeti összefoglalások sem részletezik professzori tevékenységét. Ennek egyik oka az, hogy 1872-re Brassai már elérkezett pályája hanyatló korszakához, az egyetemen már inkább csak csodálták, semmint követték volna. Másrészt olyan tárgyat tanított, amihez a legkevésbé vonzódott, matematikai tudományos kutatásokat nem folytatott, viszont érdeklődött alkalmazott matematikai kérdések iránt.¹⁴ Ráadásul a matematika akkoriban nem állt az érdeklődés középpontjában. Kevés hallgatója akadt (félévente mindössze 10–15 fő),¹⁵ szinte kivétel nélkül tanárjelöltek, akiknek célja nem a tudományos kutatás, hanem a diploma megszerzése volt.¹⁶

1874–1879 között magántanárként **Schmidt Ágoston** (1845–1902) piarista matematika-, fizika- és kémia tanár is tanított matematikát.¹⁷ Budapesten végezte a tanárképzőt, ahol Jedlik Ányos tanítványa volt. 1873-ban Rostockban doktorált matematikából. Akkor az egyetemen ő volt az egyetlen doktori címmel rendelkező matematikus, ugyanis Brassai Sámuel és Martin Lajos autodidakták voltak, doktori címet nem szereztek, csupán díszdoktorai voltak az egyetemnek. Schmidt Ágoston tartott először órákat az egyetemen számelméletből, komplex függvényekből, lineáris algebrából, analitikus mértanból, elliptikus függvényekből, valószínűségszámításból és matematikatörténetből.¹⁸ 1879-ben Budapestre távozott, s haláláig az ottani piarista gimnáziumban tanított, emellett a Közoktatásügyi Tanács tagja, a Matematikai és Fizikai Társulat elnöke, a Budapesti Tanári Kör elnöke volt.¹⁹ 1874–1879 között ebből a két személyből állt az Elemi Mennyiségtan Tanszék. 1884-ben, 84 évesen Brassai Sámuel nyugdíjba vonult. A következő félévben helyettesítéssel oldották meg a pótlását, majd **Réthy Mórt** nevezték ki az elemi mennyiségtan tanárának,²⁰ aki addig a mennyiségtani

¹² OLÁH-GÁL 2015. 47.

¹³ OLÁH-GÁL 2011. 9–10.

¹⁴ KOLUMBÁN 1999. 66.

¹⁵ KANTIZ 1896. 403.

¹⁶ GAAL 2012. 169.

¹⁷ Budapesti Közlöny 8 (1874) április 14. 671.

¹⁸ OLÁH-GÁL 2015. 73.

¹⁹ LÉH–KOLTAI–BALANYI 1998. 333.

²⁰ Budapesti Közlöny 18 (1884) május 9. 1.

természetan (elméleti fizika) tanszéket vezette, majd 1886-ban a budapesti műegyetemre távozott.²¹ Ezután Vályi Gyula előbb helyettesként, majd 1887-től kinevezett nyilvános rendes tanárként vezette a tanszéket,²² és az elemi mennyiségtan mellett időnként *Bolyai János Appendixéről* is tartott kurzust.

Vályi Gyula (1855–1913) Kolozsvárott szerzett matematika-fizika szakos tanári oklevelet 1877-ben. Két évig ösztöndíjjal a berlini egyetemen tanult²³ (a kor nagyhírű matematikusai és fizikusai: Weierstrass, Kirchoff, Kronecker és Kummer előadásait hallgatta); itt kezdte meg önálló kutatásait. Hazatérve védte meg másodrendű parciális differenciálegyenletekkel foglalkozó doktori értekezését 1880-ban. 1881-ben egyetemi magántanár,²⁴ 1884-ben az elméleti fizika,²⁵ majd 1887-től az elemi mennyiségtan professzora lett. 1891-ben választották az MTA levelező tagjává, székfoglalóját a harmadrendű görbék elméletéről tartotta.²⁶ 1911-ben meggyengült látása miatt nyugdíjazását kérte. Tudományos munkássága az analízis, a geometria és a számelmélet területére irányult, s elévülhetetlen érdemeket szerzett Bolyai János *Appendixének* megismertetése terén. Neki köszönhető, hogy Kolozsvár a Bolyai-kultusz fellekvára lett.²⁷ Vályi Gyula megújította a Brassai-féle tematikát.

Vályi Gyulát nyugdíjazása után 1912-től **Haar Alfréd** (1885–1933) nyilvános rendkívüli tanárként követte az elemi mennyiségtan oktatásában.²⁸ 1904-ben a budapesti egyetemen matematikai és természettudományos előadásokat kezdett hallgatni, majd 1905–1910 között a göttingeni egyetemen tanult.²⁹ Professzorai között volt Eötvös Loránd, Kürschák József, Constantin Carathéodory, David Hilbert és még sok más kiváló tudós. 1909 júniusában Hilbert keze alatt doktorált. 49 oldalas doktori dolgozatában tárgyalta a függvényanalízisben azóta is széles körben használt Haar-féle ortogonális függvényrendszereket. Még ez évben az egyetem magántanárává habilitálták. 1912-ben Farkas Gyula kezdeményezésére a kolozsvári egyetem nyilvános rendkívüli,³⁰ majd 1917-től nyilvános rendes tanára

²¹ Budapesti Közlöny 20 (1886) augusztus 19. 1.

²² Budapesti Közlöny 21 (1887) január 23. 1.

²³ SZÓGI 2001. 98.

²⁴ Budapesti Közlöny 15 (1881) július 9. 3.

²⁵ Budapesti Közlöny 18 (1884) május 9. 1.

²⁶ OLÁH-GÁL 2015. 154.

²⁷ KLUKOVITS 2014. 223.

²⁸ Budapesti Közlöny 46 (1912) április 20. 1.

²⁹ SZÓGI 2001. 245.

³⁰ Budapesti Közlöny 46 (1912) április 20. 1.

lett.³¹ Haar a legkiválóbb magyar matematikusok között tartjuk számon. Nevét őrzi a „Haar-féle függvényrendszer”, a variációs számítás „Haar-féle lemmája” és a halmazelméletben használt „Haar-mérték”.³²

Az 1915/16. tanév II. félévétől a frissen magántanári címet nyert Szőkefalvi-Nagy Gyula³³ és Dávid Lajos magántanár is bekapcsolódott az oktatásba bevezetés az algebrába tematikájú tárgyakkal.³⁴ Haar a kari tanácsülésen javasolta, hogy az Ábrázoló Geometriai Tanszék mellé rendszeresített két tanársegédi állást töltsék be. A Kar hozzájárult az ábrázoló geometriai tanszékre kiírandó tanársegédi pályázathoz, és elhatározta, hogy az állás ellátásával Wildt József IV. éves és Gergely Jenő IV. éves kari hallgatókat bízta meg az 1917. szeptember 1. és 1918. augusztus 31. közötti időtartamra. Egyúttal felterjesztésben kérték a minisztert, hogy a megbízást engedélyezze, és a nevezetteknek 1000–1000 korona jutalmat utaljon ki. Ugyanezt kérte a Kar Gáspárik Irén esetében is, akit a Kísérleti Természettani Intézetnél bíznanak meg gyakornoki állás ellátásával.³⁵

1921-től kezdve Haar működése Szegeden folytatódott, s alkotó tevékenysége a Tisza-parti városban teljesedett ki. Itt Riesz Frigyessel megalapította a szegedi egyetem matematikai központját, és a színvonalas tudományos munka mellett oktatás- és tudományszervezési feladatokban is részt vett. Karrierjét a gyomorrák törte ketté 1933-ban.³⁶ Ezzel lezárult a szegedi matematika első nagy korszaka, a Riesz–Haar–Kerékjártó nevével fémjelzett aranykor.³⁷

2. Felsőbb mennyiségtan

A másik matematikai tanszék, a Felsőbb Mennyiségtan élére **Martin Lajos** (1827–1897) nyert nyilvános rendes tanári kinevezést.³⁸ Ő Budán született, 1844-ben a pesti egyetem bölcsészkarán kezdte tanulmányait. 1847-ben mérnöki tanfolyamra ment. 1854-ben elvégezte a hadmérnöki akadémiát; 1855-től a tüzérségi iskolában volt tanár. Tanított Selmecebányán, majd 1869-től Pozsonyban. 1861-től az MTA tagja volt, elsősorban mérnök, fő érdeklődési területének a repülés számított. A kar tanárai közül Brassai

³¹ Budapesti Közlöny 51 (1917) szeptember 29. 1.

³² GÁBOS 1998. 113.

³³ Hivatalos Közlöny 23 (1915) 257.

³⁴ Tanrend 1916. I. 30–32., II. 28–30.

³⁵ SZTEL 133–1917/18. M. T. sz.

³⁶ VARGA 2008. 6–10.

³⁷ KLUKOVITS 2014. 228.

³⁸ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

és Martin, valamint a geológus Koch Antal nem doktorált. 1873-ban az egyetem díszdoktorává avatták őket. A szó igazi értelmében, Brassaihoz hasonlóan Martin sem volt matematikus, nem végzett kutatásokat ebben a tudományban.³⁹ Viszont mindketten élénken érdeklődtek alkalmazott matematikai kérdések iránt. Brassainál ez csillagászati kérdésekben nyilvánult meg, míg Martin repüléstani dolgozatai támasztják alá ezen állítást, de ő tanított csillagászatot is. Ezzel párhuzamosan a hidraulika is foglalkoztatta. Hajócsavar-mintapéldányát sikerrel alkalmazta a Lloyd angol hajótársaság. A gőzturbina alapelvének korai megfogalmazása is az ő érdeme. Foglalkozott a szélérőgépek kutatásával is. Négy alkalommal egy-egy tanéven át ő volt a Matematika- és Természettudományi Kar dékánja, majd 1895/96-ban az egyetem rektori tisztségét töltötte be. Rektori beköszönő beszédében a repülőgép jövőjét méltatta: „Új életviszonyok fognak fejlődni; a közlekedés függetlenebb lesz a vasúti rendszer hálózatától... a társadalom új nemzetközi szerződések s egyezmények által fogja magát biztosítani.” Jeles műszaki alkotó volt, de a felsőbb matematikában nem tudott hibátlanul eligazodni, s ennek következménye volt, hogy a legjobb hatásfokú légcsvár felületének alakját rosszul határozta meg. Ez komoly viták sorozatát indította meg.⁴⁰ Martin Lajos az 1896/97. tanév II. félévig tanított, de ezt a félévet már nem vitte végig, március 4-én elhunyt.

Vályi Gyula a másodrendű parciális differenciálegyenletekből védte meg doktori értekezését, és ebből tartott előadást a Felsőbb Mennyiségtan Tanszéken az 1883/84. tanévig, amikor is az elméleti fizika, majd az elemi mennyiségtan professzora lett.

Schlesinger Lajost (1864–1933) 1897. június 3-án nevezték ki nyilvános rendes tanárnak. 1882/83-ban Heidelbergben, majd 1884–1888 között Berlinben matematikát és fizikát tanult,⁴¹ 1887-ben Berlinben doktorált. Az utóbbi egyetemen magántanár is volt, 1890-ben egy félévet Kolozsvárott töltött. Majd 1897-ben Réthy Mór ajánlására nyilvános rendes tanárnak került a kolozsvári egyetemre,⁴² ahol 1911-ig oktatott. Oktató munkáját az is fémjelzi, hogy a kolozsvári könyvtárban ma is fellelhető 15 egyetemi jegyzete, és két differenciálegyenletekkel foglalkozó könyvét is kiadták német kiadók. Sok magyar matematikai szót ő alkotott, pl. simulókör, geodetikus görbülés (később ebből lett a görbület), görbe simuló síkja, felület normálisa, görbe főnormálisa, normális-metszet (amelyből lett a normális-metszet), geodetikus poláris-koordináták (amelyből lett a geodetikus polár

³⁹ KLUKOVITS 2014. 221.

⁴⁰ OLÁH-GÁL 2015. 71.

⁴¹ SZÓGI 2001. 105., 313.

⁴² Budapesti Közlöny 31 (1897) június 22. 1.

koordináták); a felületet első alapmennyiségére Gauss által használt E, F, G jelöléseket is Schlesinger honosította meg a magyar matematikai irodalomban.⁴³ 1902-ben az MTA tagjai közé választotta. Az 1906/07. tanévben dékán volt.

Schlesinger Lajos 1910-ben szaktárgyából egy tanévre terjedő előadás-sorozat megtartására kapott meghívást a frankfurti Akademie für Social- und Handelswissenschaften intézettől. Bár már egy korábbi miniszteri rendelet négyhavi szabadságidőt engedélyezett számára, Schlesinger az 1910. szeptember 21-i rendkívüli tanácsülésen további öt hónap engedélyezéséért folyamodott. Farkas Gyula, mint az összejövétel e fő tárgyának előterjesztője, pártolta Schlesinger beadványát, sőt helyettesítésére is tett személyi javaslatot. Csakhogy Klug Lipót az általa felhozott ellenérvek alapján nem fogadta el az előadó támogató véleményét, és arra kérte Fabinyi Rudolf dékánt, hogy titkos szavazást rendeljen el. A dékán ezt a maga „igen” s Klug „nem”-re felszólító buzdításával meg is tette. A végeredmény az lett, hogy a tanács egy „nem” szavazat ellenében Schlesinger kérelmét pártolással terjesztette föl a miniszternek, Klug különvéleményének fenntartása mellett.⁴⁴ A miniszter végül a pluszban kért öt hónapos szabadságot nem engedélyezte. Viszont kárpótlásként érthette Schlesingert a miniszter 1911. január 12-én kelt leirata, amelyben arról értesíti az Egyetemi Tanácsot, hogy „Ő cs. és apost. Kir. Felsője 1911. évi januárius 4-én Bécsben kelt legfelső elhatározásával Schlesinger Lajost... a budapesti tudományegyetem üresedésben lévő matematikai tanszék nyilvános rendes tanárává kinevezni méltóztatott.”⁴⁵ A kinevezési okmányt a pesti egyetem átküldte Kolozsvárnak az érintett számára való kézbesítés céljából. A Kar sajnálattal vette tudomásul tanára távozását a kari kötelékből, és szerencsekívánatát fejezte ki új állásában való működéséhez. Mivel „a budapesti kir. m. tudományegyetem Tanácsánál” hivatali esküjének letételét 1911. január 28-ra tűzték ki, de Schlesinger Frankfurtban tartózkodott, részére a kinevezési okmányokat a kolozsvári kar továbbította.⁴⁶ Schlesinger Budapesten mindössze néhány hónapig oktatott, mert meghívták a giesseni egyetemre. Még 1911-ben Németországba költözött, és az említett egyetemen tanított 1930-as nyugdíjazásáig. Kutatásai főleg a függvényelmélet és a lineáris differenciálegyenletek témájába tartoznak. Nevéhez fűződik Bolyai János kolozsvári szülőházának felkutatása, több kiváló, a Bolyaiakat értékelő tudományos dolgozat

⁴³ OLÁH-GÁL 2015. 164.

⁴⁴ SZTEL 162–1910/11. M. K. szám

⁴⁵ Budapesti Közlöny 45 (1911) január 18. 1.

⁴⁶ SZTEL 428–1910/11. M. T. sz.

publikálása. Schlesinger volt az egyetlen a kolozsvári egyetem tudósai közül, aki Lobacsevszkij-díjat még a kolozsvári tartózkodása idején kapott.⁴⁷

A megüresedett Felsőbb Matematikai Tanszék végleges betöltésének intézésére háromtagú bizottságot (Vályi Gyula, Klug Lipót és Farkas Gyula) küldött ki a kar. Munkájukról az 1911. március 16-i V. rendes ülésen számoltak be. Javasolták, hogy a kar ne hirdessen pályázatot a megüresedett tanszékvezetői állásra, hanem fölterjesztésben kérje a minisztert, hogy az a királynál eszközölje ki az üres tanszéki helyre Fejér Lipótnak a nyilvános rendes tanári kinevezését. **Fejér Lipót** „adjunctus, magántanár” eddig is a felső matematika helyettes tanára volt.⁴⁸ Fejér (1880–1959) a XX. század egyik legjelentősebb matematikusa, az MTA tagja (levelező 1908, rendes 1930, tiszteleti 1946), Kossuth-díjas (1948) tudós. A budapesti műegyetem gépészmérnöki karára iratkozott be (édesapja kívánságára), majd átiratkozott a tudományegyetem bölcsészeti karára. Az 1899/1900-as tanévet Berlinben töltötte, ahol H. A. Schwarz hatására figyelme a Fourier-sorok felé fordult. (A módszert Jean Baptiste Joseph Fourier publikálta 1807-ben. E szerint minden periodikus jel – így pl. a négyszögjel is – egyértelműen értelmezhető csak – különböző amplitúdójú és fázisú – szinusz és koszinusz jelek összegeként.) Fejér 1900-ban publikálta erre vonatkozó, nagy jelentőségű tanulmányát, amely egy csapásra világhírűvé tette. Ennek és több ezt követő értekezésnek tartalma Fejér egyik klasszikus tétele; ez lényegében a tárgya 1902-ben megjelent doktori értekezésének. Ezzel a trigonometrikus sorok modern elméletének alapjait rakta le, az egész analízisre vonatkozó kutatásoknak hatalmas lökést adva és a matematika más ágaiban is jelentős eredményeket hozva. A következő éveket Göttingenben,⁴⁹ Párizsban és Budapesten töltötte. 1905-ben került Kolozsvárra repetitornak (gyakorlatvezető), majd még ebben az évben magántanárrá képesítették az analízis és analitikai mechanika tárgyköréből.⁵⁰ 1906-ban adjunktus, 1911-ben nyilvános rendkívüli tanár lett Kolozsvárott.⁵¹ Ugyanezen év őszén kinevezték a budapesti tudományegyetem egyik matematikai tanszékére,⁵² amelyet haláláig vezetett. Rövid, de igen nagy hatású kolozsvári ténykedése alatt 30 tudományos közleményt jelentetett meg a kor vezető folyóirataiban.⁵³

⁴⁷ OLÁH-GÁL 2010. 17.

⁴⁸ SZTEL 516–1910/11. M. K. sz.

⁴⁹ SZÖGI 2001. 245.

⁵⁰ Budapesti Közlöny 39 (1905) július 23. 2.

⁵¹ Budapesti Közlöny 45 (1911) április 1. 1.

⁵² Budapesti Közlöny 45 (1911) szeptember 13. 1.

⁵³ KLUKOVITS 2014. 224.

Az 1910/11. tanév II. félévében, mivel Schlesinger Lajost kinevezték Budapestre, megnövekedett a Fejér Lipótra nehezedő oktatási kötelezettség. Riesz Marcellnek 1911. február 10-én írt levelében utalt is erre: „Ebben a szemeszterben is helyettesítem Schlesingert. Összesen 16 órát tartok egy héten. Azonkívül ülésekkel és egyéb adminisztratív dolgokkal is el vagyok foglalva.”⁵⁴ „Fejér híresen jószívű vizsgáztató volt, egyszerűen nem lehetett nála megbukni. Ha a hallgató nem tudott felelni a feltett kérdésekre, rendszerint ő adta meg a választ. Levizsgázott a diákjai helyett. Amikor ez a téma egy beszélgetés során szóba került, azt mondta, hogy azért tud ő szigorú is lenni, hiszen egyszer már *majdnem* elbuktatott valakit.”⁵⁵

Schlesinger Lajos és rövidesen Fejér Lipót távozása után – Farkas Gyula meghívására – 1912-től Riesz Frigyes lett a felsőbb mennyiségtan tanára. **Riesz Frigyes** (1880–1956) 1897-ben a zürichi politechnikumba iratkozott be, majd tanulmányait a budapesti egyetemen folytatta, és az 1903/04. tanév alatt Göttingenben tanult,⁵⁶ ahol többek között Hilbert és Minkowski előadásait hallgatta. 1902-ben a budapesti egyetemen szerzett doktori címet. Középiskolai tanárként működött 1904-től Lőcsén, 1908-tól Budapesten. Habár ezekben az időkben is jelentek meg közleményei a függvénytan és a halmazelmélet területéről, átütő sikert a párizsi Comptes Rendus-ban publikált tanulmánya aratott 1907-ben. Ebben szerepelt a valós függvénytanban ma Riesz–Fischer-tételnek nevezett felismerés, amelyet majdnem ugyanakkor fedezett fel Ernst Fischer német matematikus is. Riesz Frigyes a tételében bemutatta, hogy a Lebesgue-értelemben négyzetesen integrálható függvények tere izomorf a véges négyzetösszegű végtelen számsorozatok terével. Ez a felismerés vezetett a 20. század elméleti fizikájában döntő szerepet játszó absztrakt Hilbert-tér fogalmának kialakulásához. A topologikus tér fogalmát teljes általánosságában ugyancsak Riesz vezette be 1908-ban a római nemzetközi matematikai kongresszuson.⁵⁷

1916-ban az MTA levelező, 1936-ban rendes és 1955-ben tiszteleti tagjává választották. Baráti munkatársával, Haar Alfréddal néhány év alatt a szegedi egyetemet világhírű matematikai centrummá fejlesztette. Ő volt a funkcionálanalízis egyik megteremtője, a függvényterek, a lineáris operátorok és

⁵⁴ SZABÓ 2011. 31.

⁵⁵ SZABÓ 2011. 19. „Az egyik változat szerint ez még Kolozsváron történt, amikor egyszer tévedésből egy földrajz szakos elvettette az ajtót és Fejérhez ment be vizsgázni matematikából. Állítólag a vizsga után a hallgató csak annyit mondott, hogy elég furcsa dolgokat kérdezett a professzor úr, de amikor nem szólt semmit szerencsére a professzor mindenre maga meg is válaszolt.”

⁵⁶ SZÓGI 2001. 245.

⁵⁷ KLUKOVITS 2014. 227.

a szubharmonikus függvények elméletének megalapozója.⁵⁸ Riesz Frigyes helyettes tanárt nyilvános rendkívüli tanárrá 1912. április 6-án,⁵⁹ nyilvános rendes tanárrá 1914. június 8-án nevezték ki.⁶⁰ Riesz 1912 és 1919 között tanított a kolozsvári egyetemen. 1919-ben őt is kitoloncolták a megszálló román hatóságok a megszállt országrészből. 1920. február – 1921. július között a Budapesten működő száműzött egyetemen oktatott, majd 1921-ben követte Szegedre az egyetemet, és 1946-ig ott oktatott. Ő is azok közé tartozott, akik alapvető fontosságú eredményeikkel a matematikában új utakat nyitottak. A funkcionálanalízis egyik megteremtője, a függvényterek, a lineáris operátorok és a szubharmonikus függvények elméletének egyik megalapozója.⁶¹

3. *Ábrázoló geometria*

Klug Lipót (1854–1945) 1897-től magántanárként,⁶² majd az 1900-ban számára alapított Ábrázoló Geometriai Tanszékre kinevezett nyilvános rendes tanárként oktatott ábrázoló geometriát.⁶³ 1874-ben a budapesti egyetemen szerzett ábrázoló geometriai és matematikai tanári oklevelet. 1882-ben szerzte meg a doktori címet. A kolozsvári egyetemen 1917-es nyugdíjazásáig működött. Utána Riesz Frigyes és Haar Alfréd helyettes tanárként tartottak órákat helyette, s takarékosági okokból állását már csak a Szegedre menekült egyetemen töltötték be újra. Kétszer volt a kar dékánja (1908/09. és 1912/13. tanévek). Ő volt az egyetlen kolozsvári matematikus, aki hivatalosan is képviselte a magyar matematikusokat a cambridge-i 1912-es matematikai kongresszuson. (Klug Lipót részt vett még az 1908-as római és az 1904-es heidelbergi matematikai kongresszuson is.)⁶⁴

Klug Lipót 1917-es távozásának okáról többet megtudunk Riesz Frigyes 1917. június 30-án öccsének, Riesz Marcellnek írt leveléből. „Karunk utolsó ülésén két olyan ügy szerepelt, melyek érdekelhetnek. Az egyik annak bejelentése – főleg az igény hangsúlyozása és az evidenciában tartás céljából –, hogy a háború után fokozottabb mértékben szükséges előadási tevékenységre való tekintettel, a harmadik matematikai tanszék betöltésére, kellő

⁵⁸ SZÓKEFALVI-NAGY 1980. 262–263.

⁵⁹ Budapesti Közlöny 46 (1912) április 20. 1.

⁶⁰ Budapesti Közlöny 48 (1914) július 14. 1.

⁶¹ GÁBOS 1998. 113.

⁶² Budapesti Közlöny 31 (1897) március 18. 1.

⁶³ Budapesti Közlöny 34 (1900) augusztus 25. 1.

⁶⁴ OLÁH-GÁL 2015. 133.

időben újabb javaslatot fogunk tenni. A másik Klug nyugdíjazása, aki, nem tudjuk miért, hirtelen elhatározással beadta nyugdíjazás iránti kérését, amit »sajnálattal« tudomásul vettünk és felterjesztettük. A jövő félévben, esetleg 2 féléven át is nem speciálisan ábrázoló, hanem geometriai előadásokkal helyettesítjük (én: projektív geometriából, Haar: válogatott fejezetek a felsőbb geometriából).⁶⁵

III. A fizika oktatása

A Természettani Intézet 1872-ben az akkori, eredetileg jezsuita klostornak épült, egyetemi főépület délfelé nyúló szárnyának második emeletén nyert elhelyezést. E helyen az intézet a két klostromcellából alakított és 60 ülőhellyel bíró tantermen kívül egy tanári, három szertári és három laboratóriumi helyiségnek szánt, egyenlő méretű kis szobában helyezkedett el.⁶⁶ A régi épületben három kicsiny, egyablakos szoba szolgált laboratóriumi helyiségül, s ezek közül is az egyik inkább átjáró előszoba volt. 1886-ban a régi főépület egy részének átépítésével az intézet háromablakos nagyobb laboratóriumi helyiséget nyert, ennek köszönhetően kissé kiterjedtebben folytatta működését egészen 1897 tavaszáig, amikor az egyetem új központi épületének nyugati szárnya felépülvén, az intézet ennek második emeletére, a mechanikus műhely pedig ugyanezen épületrész alagsori helyiségeibe költözött át. Az intézet az új épületben is csak ideiglenesen helyezkedett el, mert a számára kijelölt új helyiségek a központi épület végleges rendeltetése szerint nem a fizikai intézet céljára, hanem a bölcsészknak szánt tantermeknek és szigorlati helyiségeknek épültek ki.⁶⁷

1903-as vélemény szerint „Az intézet elhelyezése és felszerelése még mindig csak kezdetleges és igen távol áll attól, hogy a tanszéket magasabb céljainak elérésében úgy az oktatás, mint a kutatás terén teljes mértékben segíthesse. Felszerelésében az aránylag legnagyobb számban meglévő előadási műszerek is, nemhogy a fizika tágabb körben való részletes előadásainak experimentális téren való kívánalmait ki nem elégítik, de nagyon hiányosak még az alaptörvények igazolásához is. Leginkább érezhető hiányosság van az olyan eszközökben, amelyek a fizika minden ágára kiterjedő rendszeres gyakorlatok végzésére szükségesek. Mindezekért, hogy a kolozsvári egyetem természettani intézetének működése a fizikai ismereteknek s ezzel kapcsolatban a fizikai eszközöknek ez idők szerint való rohamos

⁶⁵ SZABÓ 2010. 94.

⁶⁶ PFEIFFER 1903. 65.

⁶⁷ PFEIFFER 1903. 66.

fejlődésében is magasabb feladatainak megfelelhessen, nem lehet messzire elodázni kizárólag a természettani tanszék céljainak megfelelően tervezett új épület emelését s ennek a fizikai tudomány azon időben való állása minden kívánalmát kielégítő felszerelését.”⁶⁸

1. Kísérleti fizika

A kísérleti természettan első tanára **Abt Antal** (1828–1902) volt. A bécsi műegyetem elvégzése után a bécsi tudományegyetemen tanult fizikát,⁶⁹ majd 1860-tól Budán, az egyetem főgimnáziumában tanított. 1870-ben Pesten doktorált fizikából Jedlik Ányos irányításával.⁷⁰ 1871-től a pesti tudományegyetem kísérleti fizika tanszékén magántanár,⁷¹ majd 1872-től a kolozsvári egyetemen nyilvános, rendes tanár.⁷² Már 1872 nyarán kiküldte Pauler Tivadar miniszter állami ösztöndíjjal külföldre azzal a céllal, hogy 15 ezer forint értékben természettani eszközöket rendeljen meg a felállítandó kolozsvári egyetem és a pesti főreáliskola számára.⁷³

Érdekes adalék a kísérleti fizika kolozsvári oktatásához, hogy már 1872-ben felterjesztést küldött a kar a minisztériumhoz „C. Desaga heidelbergi mechanikus küldeménye, továbbá C. Schmidt drezdai mechanikus és végre Reiser és Schmidt urak küldeménye tárgyában. Az oktatáshoz szükséges eszközök átvételéről, illetve az azokról kiállított számlák kifizetéséről volt szó, amelynek mielőbbi megoldását kérte a kar dékánja.”⁷⁴ Az eszközbeszerzés érdekében prágai mechanikai mesterekkel is fölvetették a kapcsolatot. Ugyanis Hájetz Ferenc prágai gépész számláját az Egyetemi Tanács azzal adta át Abt Antalnak, hogy jelölje ki, melyik műszer az egyetemé, s melyik a Budapesti Főreáltanodáé. Azt is tudakolták Abttól, hogy mennyit tartozik fizetni az egyik és mennyit a másik intézet a számlára. Westphal gépész mellékelt számláját kérték aláírni, és az egészet – együtt a mechanikusoktól szerzett eszközök tartalmi indoklásával – a VKM-nek fölterjeszteni.⁷⁵

Az 1872-ben beszerzett, 17 000 forint értékű alapfelszerelés magában foglalta a kísérleti természettan mindegyik ágához tartozó mindazon fontosabb apparátusokat, amelyekkel a kísérleti természettannak egyetemi

⁶⁸ PFEIFFER 1903. 75–76.

⁶⁹ SZÓGI–KISS 2003. 98., 282.

⁷⁰ GÁBOS 2013. 40.

⁷¹ Budapesti Közlöny 5 (1871) január 24. 379.

⁷² Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

⁷³ ABT 1875. 4.

⁷⁴ RNLKML 315. fond 2. kötet 151–1872.

⁷⁵ RNLKML 315. fond 2. kötet 495/24/1–1873.

előadásait a bemutatható experimentumok tekintetében, az akkori német egyetemi előadások nivójának magaslatán lehetett megkezdeni. Ez a kezdeti felszerelés a természettani tanszéknek a rendszeres előadások által teljesíthető oktató működéséhez elegendő volt ugyan, de igen kevés arra, hogy vele a tanszék további feladatait, mint a természettan minden ágára kiterjedő gyakorlatok végzését, különösen pedig önálló bűvárkodások eszközlését, magasabb igényeknek megfelelően megoldhatta volna.⁷⁶

Abt Antal a szakmai munka mellett háromszor lett dékán, az 1883/84. tanévben pedig rektor. Haláláig vezette a tanszéket, s a tanszék mellett szervezett intézetet, ugyanis a kísérleti kutatások támogatására természettani intézetet szerveztek, amelynek vezetésével a kísérleti természettan tanárát bízták meg.⁷⁷ Kutatási területe a földmágnességgel, termoelektromossággal és szikrakisülésekkel kapcsolatos. Legnagyobb érdeme a kolozsvári kísérleti fizikai iskola megteremtése volt. Jól felszerelt laboratóriumot rendezett be, hasznos segédkönyveket fordított le, illetve dolgozott át az egyetemi hallgatók számára (pl. 1877-ben Kohlrausch *Gyakorlati természettan* című munkáját). Főgimnáziumi tapasztalatait és egyetemi tanári munkásságának egyes eredményeit hasznosította a középtanodák számára írt, 1860 és 1887 között hét kiadást megért fizika tankönyvében.⁷⁸ E könyvet 1891-ben Balázsfalván román nyelven is kiadták. Ritka ügyes kísérletezőnek tartották, demonstrációval gazdagon kísért előadásai népszerűek voltak. Abt Antal 1902-ben hunyt el, az utolsó félévig tanított. A következő három félévben dr. Pfeiffer Péter adjunktus helyettes tanárként adta elő az általános kísérleti természettan tárgyat.

1903-tól⁷⁹ **Tangl Károly** (1869–1940) vezette a tanszéket 1917-ig, Budapestre távoztáig.⁸⁰ A budapesti tudományegyetem hallgatója volt. 1895-ben szerzett doktori fokozatot. Berlinben és Párizsban képezte tovább magát. Eötvös Loránd tanársegédjeként működött, majd, miután 1901-ben magántanári képesítést szerzett,⁸¹ 1903-tól lett a kolozsvári tudományegyetem fizikatanára. Kétszer volt dékán (1909/10 és 1914/15), egyszer pedig, 1915/16-ban rektor. 1914-ben sokszorosította előadási jegyzetét, amelyet később kibővítve könyv alakban is megjelentetett. Kezdetben potenciálemeléssel foglalkozott, később mágnességel, majd a folyadékok és gázok dielektromos állandójának vizsgálatával, végül kapillaritási vizsgálatokat folytatott.⁸²

⁷⁶ PFEIFFER 1903. 65.

⁷⁷ GÁBOS 2006. 32.

⁷⁸ GÁBOS 2006. 32.

⁷⁹ Budapesti Közlöny 37 (1903) augusztus 27. 1.

⁸⁰ Budapesti Közlöny 51 (1917) február 16. 1.

⁸¹ Budapesti Közlöny 35 (1901) január 17. 1.

⁸² ORTVAY 1940. 1–12.

1909-ig tanársegéd nélkül dolgozott, utána azonban lehetősége lett tehetséges és fiatal tanársegédeket maga mellé venni.⁸³ 1909-ben hívta meg Ortway Rudolfot, akit 1912-ben hosszabb tanulmányútra küldtek, az így szabaddá vált tanársegédi helyre Gyulai Zoltán került. A tanszék 1912-ben még egy tanársegédi állással bővült, így került Kolozsvárra Pogány Béla, aki 1908-tól Eötvös Loránd mellett dolgozott, és 1912-ben Göttingenben szerzett doktori címet optikából.⁸⁴ A kísérleti munka buktatóit nehezen viselő Ortway Rudolf – Tangl tanácsát követve – hamarosan áttért az elméleti fizika művelésére, de a három tehetséges fiatal (Ortway, Pogány és Gyulai) nagy szerepet játszott az egyetem első szegedi éveiben.

Az eszközigényes oktatás néha külön pénzügyi szükségleteket vetett föl. 1909-ben miniszteri rendelet alapján a „gyakorlati phys. és elektrotechnikai intézet részére 1500 K rendkívül általányt” utalványoztak.⁸⁵ Tangl Károly a következő évben, 1910. március 17-én újabb kérvényt jelentett be a „fizikai intézet akkumulátor telepének kijavítására”. Erre már 2100 K utalványozását kérve. Tangl Károly kifejezést adott új tárgy kapcsán a személyi igényeinek is. Beadványt nyújtott be nem sokkal később, amelyben a „kísérleti természettani tanszék” mellé egy második tanársegédi állás szervezését kérelmezte. A miniszternek továbbított kérelem fontos érdekek nevezte az állás létesítését.⁸⁶

Tangl Károly 1916-os Budapestre távozása után a tanszék vezetését 1918-ban **Pogány Béla** (1887–1943) rendkívüli tanárként vette át.⁸⁷ 1907 és 1911 között Göttingenben tanult,⁸⁸ ott is doktorált 1911-ben. Két éven át részt vett Eötvös Loránd erdélyi geofizikai kutatásaiban. 1913-tól gyakornokként, illetve tanársegédként oktatott a kísérleti fizikai tanszékén. 1916-ban az optika tárgyköréből magántanári képesítést szerzett.⁸⁹ 1919-ben követte az elcsatolt országrészből ideiglenesen Budapestre, majd Szegedre menekített egyetemet. 1920-ban nyilvános rendes tanárrá nevezték ki,⁹⁰ majd 1921–1923 között Szegeden a kísérleti fizikai tanszék nyilvános rendes tanára volt. Részt vállalt a fizikaoktatáshoz szükséges kézikönyvek megírásából is. 1921-ben jelentette meg *Fény* című monográfiáját, amely összefoglaló tárgyalását adta a geometriai és fizikai optikának, az optikai eszközök

⁸³ FARKAS 1992. 218.

⁸⁴ GÁBOS 2013. 41.

⁸⁵ SZTEL 200–1909/10. M. K. sz.

⁸⁶ SZTEL 658–1909/10. M. K. sz.

⁸⁷ Budapesti Közlöny 52 (1918) június 28. 1.

⁸⁸ SZÖGI 2001. 246.

⁸⁹ Hivatalos Közlöny 25 (1917) 51.

⁹⁰ Budapesti Közlöny 54 (1920) november 28. 1.

működésének és a sugárzási törvényeknek.⁹¹ 1923-ban kinevezték a Királyi József Műegyetemre a kísérleti fizikai tanszék nyilvános rendes tanárává,⁹² itt vezette az oktatómunkát egészen haláláig. 1918-ban az MTA levelező, 1931-ben rendes tagjává választották.

Munkássága a fénytán, a spektroszkópia területén kimagasló jelentőségű. Az igen vékony fémrétegek elektromos vezetőképességét és optikai sajátosságait vizsgálta a rétegvastagság függvényében.⁹³ Különösen érdekes a Harress–Sagnac-kísérlet megismétléséről az *Annalen der Physik*ben írt közleménye. A szóban forgó kísérlettel azt kívánták bizonyítani, hogy ha a fény zárt utat (pl. tükrökkel vagy prizmákkal kialakított poligont) fut be, akkor az ehhez szükséges időt a poligon forgása befolyásolja, vagyis két ellentétes irányba futó fénysugár ugyanazt az utat különböző idő alatt teszi meg. Ez azt jelenti, hogy az inerciarendszerben nyugvó berendezésben megfigyelt interferencia-csíkok forgás esetén eltolódnak. Ezt a hatást nem befolyásolja, hogy a fény az utat vákuumban vagy anyaggal kitöltött térben teszi meg. E rendkívül nehéz kísérletet ismételte meg Pogány az említett szerzőknél sokkal nagyobb pontossággal 1932-ben (már Budapesten, a Műegyetemen). A szóban forgó kísérletnél még ma is az ő kísérletére hivatkozik a legtöbb kézikönyv.⁹⁴

Pogány Béla folytatta Tangl Károly oktatómunkáját a kísérleti természet-tan oktatásával és gyakorlatok vezetésével orvosok, tanárjelöltek számára, míg Pfeiffer Péter az általános kísérleti természet-tan előadást és gyakorlatot a gyógyszerészet-tan-hallgatók számára tartotta.

2. Elméleti fizika

A mennyiség-tani természet-tannak (elméleti fizika) csak két évvel az alapítás után lett nyilvános rendes tanára. (Jobbára ezt a tanszéket is matematikusok vezették.) Erre a posztra 1874-ben⁹⁵ a bécsi,⁹⁶ göttingeni és heidelbergi egyetemeken pallérozódott,⁹⁷ Heidelbergben doktorált **Réthy Mórt** (1848–1925) nevezték ki. Ő az elméleti fizika egyik első magyarországi professzora. Nemzetközileg is elismert kutatója volt a matematikai fizikának, emellett tevékeny részt vállalt a Bolyaiak munkásságának elismertetésében.⁹⁸

⁹¹ *Szegedi TTK* 55.

⁹² *Budapesti Közlöny* 57 (1923) szeptember 13. 1.

⁹³ GÁBOS 1992. 213.

⁹⁴ FARKAS 1992. 219.

⁹⁵ *Budapesti Közlöny* 8 (1874) szeptember 1. 1593.

⁹⁶ SZÖGI–KISS 2003. 335.

⁹⁷ SZÖGI 2001. 242., 310.

⁹⁸ RADNAI 1992. 11.

Sajtó alá rendezte Bolyai Farkas e területekkel foglalkozó művét, és König Gyulával együtt Bolyai Farkas *Tentamenje* második kiadásának első kötetét. Ő tartotta Magyarországon az első előadást a Bolyai-geometriáról. Bolyai János *Appendix*ének tanulmányozását segítő annak több definícióját könnyebben érthetővé fogalmazta át. Fölhasználta azt, hogy Bolyai abszolút geometriájában a végtelen kis térrészekre a klasszikus euklideszi geometria tételei érvényesek. Rámutatott arra is, hogy az állandó görbületű felületek trigonometriája független Euklidész V. posztulátumától. Külön érdeme, hogy az *Appendix*ben található szerkesztéseket legelőbb ő méltatta és dolgozta ki részletesen.⁹⁹ Réthy azon gondolatnak is harcosa volt, hogy a hazai matematikai kutatásoknak a két Bolyai eredményeire kell támaszkodniuk: „hazánkban, ahol eddig a két Bolyain kívül számottevő matematikus nem élt, ezen két férfiú működéséből kell minden további tudományos törekvésnek kiindulnia.”¹⁰⁰ Nagy szerepe volt a kolozsvári matematikai iskola kialakításában. Az ő érdeme, hogy Kolozsvárra kerültek olyan híres matematikusok, mint Vályi Gyula, Farkas Gyula és Schlesinger Lajos. Brassai Sámuel nyugdíjaztatása után Réthy Mór az elemi matematikai tanszékre helyeztette át magát, míg az 1884-ben újra meghirdetett elméleti fizika katedrát Vályi Gyula nyerte el nyilvános rendkívüli tanári beosztásban.¹⁰¹ Réthy Mór 1886-ban a fővárosi műegyetemre távozott, Vályi pedig elfoglalta helyét az elemi matematikai tanszéken.¹⁰²

1887. január 8-án **Farkas Gyulát** (1847–1930) nevezték ki nyilvános rendkívüli tanárnak,¹⁰³ aki budapesti tanulmányai és magántanárkodása után lett 1887-ben magántanár a kolozsvári egyetemen, majd a következő évtől rendes tanár.¹⁰⁴ Kezdetben Bolyai Farkasnak a *Tentamen*ben közölt eredményei továbbfejlesztésével foglalkozott. Nevéhez fűződik az ott vázlatosan közölt gyökközelítő algoritmussal kapcsolatos vizsgálatai alapján kidolgozott, ma Bolyai-algoritmusnak nevezett eljárás, és a kapcsolatos konvergenciaproblémák vizsgálata. Fő érdeklődési területe azonban az elméleti fizika volt. Kutatásait nagyfokú matematikai igényesség jellemezte, eredményei egy része matematikai érdekességgel is rendelkezett. Nevéhez fűződik egy lineáris egyenlőtlenségekre vonatkozó eredmény, amely ma Farkas-lemmaként ismert. Ezzel a modern optimalizáláselmélet megalkotójának egyikévé vált. Hétszer volt dékán, egyszer rektor (1907/08). 1898-ban az

⁹⁹ OLÁH-GÁL 2013. 222.

¹⁰⁰ KLUKOVITS 2014. 222.

¹⁰¹ Budapesti Közlöny 18 (1884) május 9. 1.

¹⁰² Budapesti Közlöny 20 (1886) augusztus 19. 1.

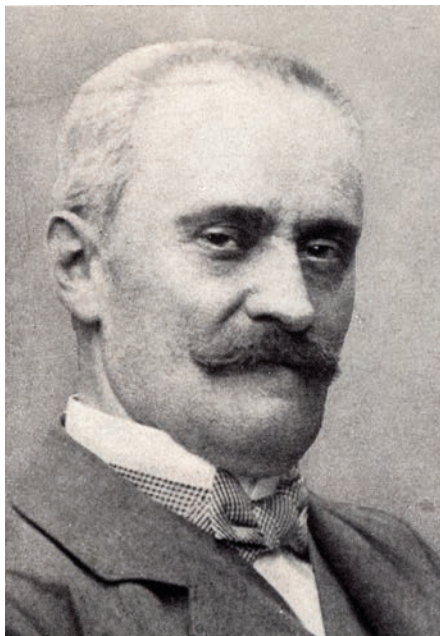
¹⁰³ Budapesti Közlöny 21 (1887) január 23. 1.

¹⁰⁴ Budapesti Közlöny 22 (1888) április 6. 2.

MTA levelező, 1914-ben rendes tagjává választották. Székfoglaló előadásai: *Pótlások a vector-tanhoz és az elektromágnesség tanához* (1898. október 17.), illetve *Biztos egyensúly potenciál nélkül* (1915. április 19.). Tagja volt a palermói „Circolo Mathematico”-nak. A padovai egyetem 1892-ben díszdoktorrá avatta, nyugalomba vonulásakor pedig az uralkodó a Ferenc József-rend középkeresztjével tüntette ki.¹⁰⁵

55. kép Martin Lajos (1827–1897),
a felsőbb matematika professzora
(1872–1897)

56. kép Farkas Gyula (1847–1930),
a matematikai fizika professzora
(1888–1915)

Matematikai eredményei mellett termodinamikai vizsgálatai is megelőzték korukat, például a Carnot–Clausius-féle elvvel kapcsolatos, 1894-ben közzétett eredményei, amelyben kimondta a reverzibilis termodinamika második főtétele, az adiabatikus elérhetetlenség elvét.¹⁰⁶ Egy évvel a speciális relativitáselmélet megjelenése után (1906-ban) már relativitáselméleti dolgozatot közölt. Nagyon jól együttműködött a kar másik meghatározó egyéniségével, a kémikus Fabinyi Rudolfal, akinek folyóiratában, a Vegytani Lapokban közösen publikálták a tüzelőanyag-celláról szóló cikküket.

¹⁰⁵ GÁBOS–KOLUMBÁN–NÉMETH 82.

¹⁰⁶ RADNAI 1992. 67.

Farkas Gyula meggyőződése volt, hogy a természet a matematika nyelven szól hozzánk. Ő ezt a nyelvet jól ismerte, sőt gazdagítására is vállalkozott. A matematika a fogalmak pontos értelmezésére, intuitív alapon igaznak vélt állítások bizonyítására, szükséges és elégséges feltételek keresésére, a felesleges feltevések kiiktatására, az egyedi esetekben nyert eredményeknek általános keretbe való besorolására ösztönözte. Ezt az igyekezetét talán legjobban a Fourier-elvvel kapcsolatos vizsgálatai tanúsítják. Galilei padovai tanszékfoglalásának 300 éves jubileumán – 1892 decemberében – a kolozsvári egyetemet Farkas Gyula képviselte. Küldetésére készülve Galilei főművét tanulmányozta, amelyből megtudta, hogy a virtuális elmozdulás elvének gyökerei Galileiig nyúlnak vissza. Az elv útját követve találkozott a Fourier-elvvel. Az elv fizikai és matematikai vonatkozásai érdeklődését a továbbiakban tevékenysége végéig lekötötték.¹⁰⁷ A Fourier-féle elv történetével, az elv előfeltételeivel, a használt fogalmak pontos kidolgozásával és alkalmazásával Farkas hét dolgozata foglalkozik. Ezek közül a ma legtöbbet idézett munka az, amelyben végleges formába önti az elv matematikai megalapozását képező, a lineáris egyenlőtlenységrendszerekre vonatkozó eredményeit. Ebben a dolgozatban szerepel a „Farkas-lemma” néven ismert állítás, amely valószínűleg a magyar tudomány világviszonylatban legismertebb és legtöbbet idézett eredménye. A magyarázat egyszerű: ez a lemma lett a 20. század derekán az operációkutatás egyik elméleti alapköve. Ma nincs matematikus, fizikus, közgazdász vagy mérnök, aki a Farkas-lemmát nem ismeri.¹⁰⁸

A tanszéknek Farkas Gyula volt az egyetlen alkalmazottja: sem tanársegédet, sem adjunktust nem osztottak be mellé. Magántanárt is csak egyet képeztek e tárgykörből Fejér Lipót személyében. Megfigyelhető, hogy a tanszék nem annyira a kísérleti fizikai, mint inkább a két matematikai tanszékhez kapcsolódott. Farkas professzor rendszerint heti 7–9 órát hirdetett meg, közülük kettő szeminárium volt.¹⁰⁹ A jegyzetkiadás terén is kimagaslott Farkas Gyula tevékenysége. Tizenkét előadási jegyzete ismert (ezek közül egyesek több kiadást is megértek). Kolozsvárott található a *Vektor-tan és az egyszerű ineqvatiók tana*, az *Erőtan*, *A mechanika alapjai*, az *Analitikus mechanika* és *Az energia átalakulásai* című jegyzetei.¹¹⁰ Érdekes adalék, hogy Kacsóh Pongrác, a *János vitéz* című dalmű zeneszerzője fizikusként Farkas Gyulánál doktorált. *Az egyenlőségi és egyenlőtlenységi elv viszonya a mechanikában*

¹⁰⁷ GÁBOS 1997a. 316–317.

¹⁰⁸ GÁBOS–KOLUMBÁN–NÉMETH 91.

¹⁰⁹ GAAL 2007. 306.

¹¹⁰ GÁBOS 2013. 42

című dolgozatát 1896-ban védte meg.¹¹¹ Farkas Gyula 1915. október 23-án ment nyugdíjba. Utódának tanítványát, az anyag és elektromosság kinetikai elméletének magántanárát, Ortvy Rudolfot ajánlotta a kolozsvári egyetemnek. Két évig a pótlását helyettesítéssel oldották meg, majd tanítványát, Ortvy Rudolfot nevezték ki a tanszék élére.

Ortvy Rudolf (1885–1945) fizikus, az MTA levelező tagja (1925); az európai szintű modern elméleti fizikai oktatás és kutatás hazai megteremtője. Két évig a budapesti egyetem orvoskarára járt, majd 1905-től matematika–fizika szakon tanult. Tanulmányait 1906–1908 között a göttingeni egyetemen fejezte be.¹¹² 1909-ben hívta meg Kolozsvárra Tangl Károly. Kutatási területe: az anyag szerkezete, relativitáselmélet, kvantumelmélet. 1909–1912 között,¹¹³ majd a következő ciklusban (1912-től) a kolozsvári egyetemen tanársegéd.¹¹⁴ Ebben a minőségében nyert 1912-ben és 1913-ban külföldi ösztöndíjakat,¹¹⁵ s ott is doktorált fizika szakon (*Néhány folyadék dielektromos állandójáról magas nyomáson* című értekezésével).¹¹⁶ Külföldi kutatásaiból két fontos cikket írt a szilárd testek rezgéseiről és termikus tulajdonságairól. Sikerült lényegesen továbbfejlesztenie az Einstein-féle fajhőmodellt.¹¹⁷ Kolozsvárra visszatérve 1915-től magántanárként¹¹⁸ hőtant és elektrodinamikát adott elő, majd 1916-tól nyilvános rendkívüli tanárként a nyugdíjba vonuló Farkas Gyula katedráját örökölte meg.¹¹⁹ A menekülő kolozsvári magyar egyetemmel ő is Budapestre érkezett, majd 1921 és 1928 között a szegedi egyetem nyilvános rendes tanára volt, az Elméleti Fizikai Tanszék alapítója és első vezetője lett. Az 1923/24. tanévben dékán volt, ekkor költözött Szegedre.¹²⁰ Ortvy tudományszervező teljesítményének köszönhető, hogy az elszigetelt csoportokból, egyénekből tevékeny fizikusi közeget formált, és ezt bekapcsolta a világ tudományos vérkeringésébe. Ennek eléréséhez eszköze saját személyisége volt, lelkesedése a fizikáért, a fizikai gondolat hatásosságáért. 1928–1945 között¹²¹ a budapesti egyetemen az elméleti fizika tanára.¹²²

¹¹¹ GÁBOS 1997. 293.

¹¹² SZÖGI 2001. 246.

¹¹³ GYÉMÁNT 2005. 291.

¹¹⁴ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 135.

¹¹⁵ Hivatalos Közlöny 20 (1912) 522., 21 (1913) 393.

¹¹⁶ GÁBOS 2006. 33.

¹¹⁷ GYÉMÁNT 2005. 291.

¹¹⁸ Budapesti Közlöny 49 (1915) június 16. 4.

¹¹⁹ Budapesti közlöny 50 (1916) szeptember 1. 1.

¹²⁰ *Szegedi TTK* 58.

¹²¹ Budapesti Közlöny 62 (1928) augusztus 19. 1.

¹²² KOVÁCS 1985. 161.

3. Gyakorlati Fizikai és Elektrotechnikai Tanszék

Tangl Károly kinevezését fontos szerkezeti változások követték. **Pfeiffer Péter** (1862–1947) korábbi tanársegédet, majd adjunktust 1902-ben magántanárnak,¹²³ 1904-ben nyilvános rendkívüli,¹²⁴ majd 1917-ben nyilvános rendes tanárnak nevezték ki,¹²⁵ és számára 1904-ben egy önálló Gyakorlati Fizikai és Elektrotechnikai Tanszéket létesítettek az alapítástól működő kísérleti természettani intézet mellett. Pfeiffer Péter az egyetemet Kolozsvárott végezte 1884-ben. Doktori oklevelét szintén itt szerezte meg még abban az évben, és lett 1902-ben magántanár.¹²⁶ Elektrotechnikát oktatott, ehhez írt tankönyveket. 1901-ben adta ki *Az elektrotechnika vázolata* című középfokú tankönyvét, és 1912-ben jelentette meg *A váltakozó áramok és elektromos hullámok kísérleti tana* című egyetemi jegyzetét. Tehetséges kísérletezőként tartották számon,¹²⁷ s kutatásai az elektromos hullámok mozgásával és elektrotechnikával kapcsolatban számos kiváló eredményt hoztak.¹²⁸ 1921-től a szegedi egyetemen tanított 1932-es nyugdíjazásáig.

A tanszék sokáig kizárólag Pfeiffer Péter egyszemélyes intézménye volt, s csak 1922-től bővült kétszemélyessé Hartly Domokos (1895–1962) tanársegédi alkalmazásával. A tanszéket Pfeiffer nyugdíjazását követően a Kísérleti Fizikai Intézetbe olvasztották.

IV. A kémia oktatása

1. Vegytani Intézet

A Vegytani Intézet első tanára **Fleischer Antal** lett (1845–1877). A régi Gubernium épületét foglalhatták el, ami vegytani munkára tökéletesen alkalmatlan volt, ezért Fleischer az oktatási minisztertől az 1872/73. tanévre szabadságot kapott külföldi kémiai laboratóriumok tanulmányozására.¹²⁹ Ezen idejének legnagyobb részét a bonni egyetem újonnan felépített és berendezett kémiai laboratóriumában töltötte. Az Egyetemi Tanácsnak a minisztériumhoz küldött felterjesztéséből tudjuk, hogy Fleischer Antal a Vegytani

¹²³ Budapesti Közlöny 36 (1902) július 17. 1.

¹²⁴ Budapesti Közlöny 38 (1904) október 29. 1.

¹²⁵ Budapesti Közlöny 51 (1917) április 4. 1.

¹²⁶ Budapesti Közlöny 36 (1902) július 17. 1.

¹²⁷ GÁBOS 1992. 213.

¹²⁸ GÁBOS 2006. 33.

¹²⁹ MINKER 2003. 75.

Intézet berendezése végett kérte a külföldi utazást, amitől a gyakorlati oktatás feltételeinek javítását várta.¹³⁰ Tanulmányútjáról visszatérve teljes erővel hozzálátott tanári teendőihez. Az előadásokat az intézet berendezésének befejezésével, 1873. októberben kezdte meg. A felszerelésre 1873–1874 folyamán 12 684 forint fordított, az asztalosmunkák pedig 6024 forintba kerültek.¹³¹ 1874-ben a kolozsvári egyetem gyógyszerészhallgatóinak egyetele állandó tiszteletbeli elnökévé, 1875. május 10-én pedig a magyarországi gyógyszerészegylet tiszteletbeli tagjává választotta. 1877-ben a közoktatásügyi miniszter felszólította az egyetemet, hogy a gyógyszerésznövendékek alaposabb képzése érdekében javaslatot készítsen, amivel Fleischert bízta meg. Magánéleti problémái miatt azonban sajnos öngyilkosságot követett el.

Fleischer Antal fiatalon gyógyszerész akart lenni, ezért Kecskeméten, majd Pesten különböző gyógyszerárakban gyakornokoskodott. Ezt követően, 1865–1866-ban a bécsi egyetemen végezte a gyógyszerészi kurzust.¹³² Ezután kémiai tanulmányait a budapesti egyetemen, Than Károly egyetemi tanár vegytani intézetében folytatta. Az 1867/68. tanévben a gyógyszerészi doktori szigorlatát sikeresen teljesítette, majd 1872-ig tanársegédként működött. Oktatói teendőin kívül önálló tudományos vizsgálatokkal is foglalkozott, melyeknek eredményeit a Természettudományi Közönyben, az Akadémiai Értesítőben, valamint külföldi szaklapokban közölte. Ennek elismerésül az uralkodó 1872-ben a kolozsvári tudományegyetem felállítása alkalmával a vegytani tanszék rendes tanárává nevezte ki.¹³³ Rövid, ötévi tanári működése alatt főként ásványvízelemzéssel és ciánvegyületekkel foglalkozott.

Fleischer Antal oktatómunkájának lényege az volt, hogy az I. félévekben általános kísérleti vegytan (I. rész, szervetlen vegytan) szerepelt, a II. félévekben pedig a szénvegyületek vegytana (szerves vegytan) heti 5 órában. Az I. félévekben szerepelt még elemző vegytan (minőségi és mennyiségi analízis), a II. félévekben gyógyszerészeti vegytan (a gyógyszerkönyvben előforduló vegyi készítmények előállítási módjai, a fertőzőmennyek kipurhatalása) 5-5 órában. Mindkét félévben heti 25 órás gyakorlat is szerepelt.

Fleischer Antal korai és tragikus halála után **Fabinyi Rudolf** (1849–1920) vette át az intézetet 1878-ban, és vezette a Kolozsvárról való 1919-es kiűzetésig. Fabinyi Rudolf a felvidéki Jolsván született 1849. május 30-án. Az érettségi után a pesti egyetemre iratkozott be, ott kémia-fizika szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett, majd doktorrá avatták. Pályafutását 1871-ben, a József Műegyetem általános vegytani tanszékén kezdte, mint

¹³⁰ RNLKML 315. fond 2. kötet 168–1872.

¹³¹ FABINYI 1903. 121.

¹³² SZÖGI-KISS 2003. 212.

¹³³ Budapesti Közöny 6 (1872) október 3. 1805.

Nendtvich Károly professzor tanársegéde. 1873–1875 között állami ösztöndíjjal külföldre ment, és két évig Wislicenus mellett Würzburgban, majd Baeyer müncheni laboratóriumában és Heidelbergben, Bunsennél dolgozott.¹³⁴ 1877-ben Than Károly ajánlásával a szerves kémia magántanárának habilitáltak.¹³⁵ Az 1878. év tavaszán is Párizsban, a Sorbonne egyetem szerves kémia tanszékén, Wurtz professzor mellett érte a hír, hogy haláleset folytán megüresedett a kolozsvári egyetem vegytani katedrája. Hazatért, megpályázta a katedrát, és az egyetem javaslatára a király 1878. június 30-án őt nevezte ki a kolozsvári tudományegyetem elméleti és gyakorlati vegytan tanszék professzorának.¹³⁶ E beosztásban négy évtizeden át az erdélyi tanár-, orvos- és gyógyszerészhallgatók generációit nevelte.

1882-ben kezdték meg a Mikó-kertben az új vegytani intézet építését. Ez volt a kolozsvári egyetem első építkezése. Fabinyi Rudolf vezetésével az intézet rövidesen új épületet (1883) kapott, amely a korabeli vélemény szerint Erdély és különösen Kolozsvár állandó díszé lett.¹³⁷ Az épület korszerű berendezéséhez Fabinyi külföldi tapasztalataival aktív segítséget nyújtott. A professzor érdemei elismeréseként az épület használatba vétele napján a Főtérrel az intézet épületéig tartó fáklyás felvonulással,¹³⁸ zenével és köszöntő beszéddel kedveskedtek a hallgatók Fabinyinak.¹³⁹ A terveket az 1882. évi berlini higiéniai és életmentésügyi kiállításon is bemutatták.¹⁴⁰ Az intézet építésére a törvényhozó testület 100 000 forintot szavazott meg. Ezen összegbe maga a tulajdonképpeni épület, a fűtése, valamint gáz- és vízvezetékének főcsövei voltak betudva. A belső berendezés, mint asztalosmunka, gáz- és vízvezeték, gőzvezeték, a szellőzés szükségleteinek egy része, az összes digestóriumok (vegyszerfülkék) stb., továbbá az intézet környezetének parkosítása, elkerítése, valamint több egyéb munka összesen 55 000 forintba került. Tanítási és kutatási eszközökre, anyag, könyv és folyóiratok beszerzésére 15 000 forint engedélyeztetett. Az egész intézet tehát mindenestől 170 000 forintba került.¹⁴¹ Az intézetben az előadási termen és mellékhelyiségein kívül a gyakorlati oktatásra és önálló laboratóriumi kutatás folytatására összesen 12 különböző nagyságú laboratórium volt. Ezenkívül a központi fűtés helyisége, gépszoba, műhely, anyag- és eszköztárak. Az intézetben volt még a tanár, a gépész, a laboráns és a fűtő lakása is. A különböző

¹³⁴ SZINNYEI III. 38.

¹³⁵ Budapesti Közlöny 12 (1878) január 3. 29.

¹³⁶ Budapesti Közlöny 12 (1878) július 28. 5466

¹³⁷ Kolozsvári Közlöny 2 (1883) február 16. 2.

¹³⁸ Ellenzék 4 (1883) február 16. 2.

¹³⁹ Magyar Polgár 17 (1883) február 17. 4–5.

¹⁴⁰ Magyar Polgár 16 (1882) március 9. 3.

¹⁴¹ FABINYI 1903. 121–122.

célokra szolgáló helyiségek lehetőleg úgy osztattak be, hogy mind az előadás, mind a gyakorlati foglalkozás, fennakadás, egymás zavarása vagy akadályozása nélkül, minden időben foganatosítható legyen, a lakásokra nézve pedig biztonsági és egészségi szempontból hátrány ne támadjon.¹⁴²

A nyilvános előadások az intézetben 1883. február 15-én,¹⁴³ a gyakorlatok pedig ugyanazon év szeptemberében kezdődtek el. A vegytani intézet ünnepélyes megnyitása azonban csak egy évvel később, 1884. október 31-én történt dr. Trefort Ágoston miniszter, dr. Markusovszky Lajos osztálytanácsos és nagyszámú előkelő közönség jelenlétében.¹⁴⁴ Csiky Viktor rektor megköszönte az építkezéshez biztosított támogatást a miniszternek,¹⁴⁵ Fabinyi professzor pedig bemutatta az épületet.¹⁴⁶

Intézetében 1887-ben a földművelésügyi miniszter fennhatósága alá tartozó vegykísérleti állomás is létesült, ahol közegészségügyi, ipari és műszaki vizsgálatokat végeztek. Az állomás – amelyen a professzor irányítása mellett egy vegyész dolgozott – székhelye volt az erdélyi vármegyékre kiterjedő hatáskörrel ellátott kolozsvári állandó borvizsgáló szakbizottságnak is. Ezen túlmenően a vegykísérleti állomás hatáskörébe tartozott az erdélyi vármegyékre kiterjedőleg a mezőgazdasági termények, cikkek hamisításának tilalmazásáról szóló törvények végrehajtásánál felmerülő kémiai vizsgálatok teljesítése is. Ezzel a hiánypótló tevékenységgel nagy szerepet játszott a gazdaság felletti kontrollban is.¹⁴⁷ Az állomás fel volt hatalmazva továbbá az állami építkezéseknél használt cementek és hidraulikus kötőanyagok műszaki, szabványos vizsgálatára, s erre a célra külön helyiséggel bírt. A vegykísérleti állomásnak külön évi költségvetése nem volt, használhatta az intézet felszerelését, eszközeit és anyagait. Ellenértékül a bevételéből 20%-ot fordított az intézet felszerelésének és anyagainak pótlására.¹⁴⁸ Az állomás működésével tevőlegesen hozzájárult többek között Kolozsvár és az erdélyi országrész víz- és közműhálózatának kifejlesztéséhez is.¹⁴⁹

Bár Fabinyi Rudolf tudományos tevékenysége a kémia valamennyi területét érintette, kedvenc kutatási területe a szerves kémia volt. Neki köszönhető, hogy a kolozsvári egyetem vegytani intézete a szerveskémia-kutatás hazai bölcsőjévé vált. Jelentős eredményeket ért el az azaron és származékainak vizsgálatával. Az azaron növényi kivonat, melyet az „Asarum

¹⁴² FABINYI 1903. 122.

¹⁴³ Magyar Polgár 17 (1883) február 14. 5.

¹⁴⁴ Ellenzék 5 (1884) október 31. 3.

¹⁴⁵ Kolozsvári Közlöny 3 (1884) november 1. 3.

¹⁴⁶ Magyar Polgár 18 (1884) november 1. 4–5.

¹⁴⁷ KANTZ 1896. 404.

¹⁴⁸ FABINYI 1903. 139–140.

¹⁴⁹ MÓRA 1999. 67.

Europaeum” növény gyökeréből izolált vízgőz-desztillációval hófehér, kristályos anyag formájában nyert. Ezután Fabinyi és munkatársai a szerkezete és molekulásúlya meghatározásához kezdett. A nátriumligoszínáttal kísérletezve kininligoszínátot állított elő, amely antiszeptikus, baktericid hatású, a sebet nem roncsolja, a vérzést gyorsan megszünteti. Találmányát *Eljárás alkaloidák hygosinát-preparátumainak előállítására* néven jelentette be a Szabadalmi Hivatalnak. A Fabinyi-féle szalicilaldehid-reakció máig is használatos, az alkalmazásával nyert termékeket azóta számos módszerrel vizsgálták. Munkáira még most is sokan hivatkoznak, ami azt bizonyítja, hogy felfedezéseinek jelentősége a mai napig sem avult el.¹⁵⁰

Fabinyi nemcsak tudósként alkotott maradandót, oktatói és közéleti tevékenységét tekintve is kiemelkedő személyiség. Nagyon jó nevelő, kiváló előadótanár, az egyetemi ifjúság tanácsadója volt. Megszervezte és irányította a kutatói tevékenységet az egyetemen, nagy súlyt fektetett a laboratóriumi gyakorlatra. Oktatóként a „kevesebbet, de alaposan” pedagógiai elvet alkalmazta, fő célja az önálló természettudományos gondolkodás kialakítása volt.¹⁵¹ Megindította az első magyar nyelvű kémiai szakfolyóiratot, a Vegytani Lapokat, amely 1882–1889 között jelent meg. Amint *A Vegytani Lapok iránya és célja* című beköszöntőjében megfogalmazta: „A magyar vegyészek vegytani szaklappal nem bírnak. Kísérletemmel e hiányt óhajtanám pótolni. Célja a magyar eredeti dolgozatoknak részletes, a külföldi vegytani irodalom minden fontosabb jelenségének pedig kivonatban való, lehető gyors közlése.” Az első magyar anyanyelvű kémiai folyóiratunk tehát egyik fő feladatának tekintette a fejlettebb külföldi szakirodalom kivonatos ismertetését, dokumentálását és az információk szolgáltatását. Ugyanakkor a hazánkban folyó munkákról tájékoztatta a külföldet; ebből a célból a Vegytani Lapokban megjelent dolgozatok idegen nyelvű összefoglalását kora legtekintélyesebb orgánumának, a berlini *Berichte der Devischen Chemischen Oesellschaft*nak és más szaklapoknak is megküldte. 1884-ben a Vegytani Lapokban jelent meg Fabinyi Rudolf *Nagy feszültségű elektromosság lassú kiegyenlítődének behatása bizonyos gázelegyekre* című, tudománytörténeti jelentőségű közleménye. Kísérlete részleteit Beck Mihály akadémikus a Magyar Tudomány 1977. évfolyamában – amely több, az élet keletkezésével kapcsolatos cikket is közöl – azzal a megjegyzéssel adta közre, hogy „Fabinyi egyike az elsőeknek, ha nem a legelső, aki mai szóhasználattal prebiotikus körülmények között vizsgálta a szerves vegyületek képződésének lehetőségét csendes elektromos kisülések hatására.”¹⁵²

¹⁵⁰ HEGYI 1999. 147–148.

¹⁵¹ HEGYI 1999. 145.

¹⁵² BECK 1977. 784.

A vállalt feladatoknak a Vegytani Lapok 1882–1889 között havonta megjelenő füzetek jól megfeleltek. A folyóirat szerkezete is célkitűzéseit tükrözi: bár sorrendben az A) Eredeti Közlemények az elsők, az itt megjelent dolgozatok csekély száma (évi 8–10) is arra vall, hogy a szerkesztők a következő, B) Irodalmi Szemle rovatot fontosabbnak vélték. A folyóirat e leg gazdagabb részében szakreferátumokat, lapszemléket, könyvismertetéseket közöl a következő tagozódásban: I. Elméleti, fizikai és anorganikus vegytan; II. Szerves vegytan; III. Elemző (analitikai) vegytan; IV. Fiziológiai vegytan; V. Vegytani technológia; VI. Gyógyszerészeti vegytan. A könyvformátumban havonta megjelenő füzetek éves köteteket alkottak, amelyekben a tájékozódást gondosan szerkesztett mutatók, névjegyzékek könnyítették meg. Ezekben a szerzők betűrendjében megtaláljuk mind az eredeti közleményeket, mind az irodalmi szemlében referált cikkeket, ismertetéseket. A tárgyjegyzék a címekből kiemelt tárgyszavak, vezérszavak kezdőbetűinek sorrendjében utal a szerzőre és a lapszámra, pl. Sósavgáz, A – sűrűségének meghatározása 61. Ez a módszer azért figyelemre méltó, mivel a korszerű, számítógéppel készített tárgyi mutatók (KWIC, KWOC indexek) is a hasonló releváns adatok, vezérszavak kiemelésével és permutálásával készülnek. A szerkesztők komolyan vették feladatukat, hogy a külföldi szakirodalomról folyamatosan tájékoztassanak. Ezt a referátumok viszonylagosan nagy száma mutatja. Az első öt évben – vagyis 1882–1887 között – 532 irodalmi szemlét készítettek, melyek java része többoldalas összeállításban, a tapasztalati és szerkezeti képletekkel stb. együttesen ismerteti az eredeti tanulmányokat, miáltal e nehezen hozzáférhető anyagok olvasását szinte feleslegessé tették.

A szerkesztőség és kiadóhivatal Kolozsvárott, az egyetem újonnan épült vegytani intézetében működött.¹⁵³ A Vegytani Lapok jelentősége önmagán túlmutató. Fabinyi Rudolf szervezőképességének, vezetői rátermettségének híre országosan elterjedt, és ennek tudatában a szakemberek a Budapesten 1907-ben megalakuló Magyar Kémikusok Egyesülete első elnökének őt választották. 1909-ben javaslatára az egyesület elindította a Magyar Kémikusok Lapja című folyóiratot, amely a mai napig megjelenik. Szerkesztésénél felhasználták Fabinyinak az egykori Vegytani Lapoknál szerzett tapasztalatait. Fabinyi Rudolf Budapesten már nem oktatott, Spanyolországban megbetegedett, és 1920. március 7-én elhunyt.

Az 1887/88. tanév I. félévétől Koch Ferenc magántanár kapcsolódott be az oktatásba az aromás vegyületek heti 3 órás oktatásával, amit az 1898/99. tanév I. félévéig folytatott. 1896-ban Fabinyi újabb tanítványa, Ruzitska

¹⁵³ MÓRA 1976. 134.

Béla magántanár is bekapcsolódott a munkába élelmiszerkémiai oktatással. 1908-ban Széki Tibor (ugyancsak Fabinyi-tanítvány) szerzett magántanári képesítést (*Az aromás vegyületek kémiája* témakörből),¹⁵⁴ és vállalt oktatómunkát *Bevezetés a szénvegyületek kemiájába* című, heti 2 órás előadásával. 1917-től újabb magántanárok kapcsolódtak be az oktatásba. Kanitz Aristides *Bevezetés az élelchemiai dynamikába* címmel, míg Bodnár János *Növénybiochemia. (A növényi szervezet diszimulációs folyamatai)* címmel tartott előadást.

2. Kémiai Technológiai Tanszék

Ruzitska Béla (1867–1942) a kolozsvári egyetemen szerzett vegyteremtésztrajz szakos diplomát. Az egyetemen maradt, 1895-től Fabinyi Rudolf tanársegédeként,¹⁵⁵ 1901-től adjunktus.¹⁵⁶ 1906-tól előbb címzetes,¹⁵⁷ 1913-tól pedig nyilvános rendkívüli egyetemi tanár, az 1913-ban újonnan létesített II. Vegytani Tanszék vezetője lett.¹⁵⁸ Az egyetem Kolozsvárról történő kiűzése után – az oktatók nagy részével szemben – nem jött Magyarországra, pedig Szegeden fenntartották neki a II. Vegytani Intézet vezetői állását. Pfeiffer Péter prorektor az 1923. október 7-én tartott tanévnyitón az előző, 1922/23. tanévről szóló beszámolójában jelentette be, hogy „A tanári karnak létszámcsökkenése állott elő azzal is, hogy dr. Ruzitska Béla, a II. számú kémiai tanszék ny. r. tanára egyetemünk Szegedre való helyezése idején szabadságot kérve Kolozsváron maradt. Többszöri hívó szóra újabb szabadságkéréssel válaszolt, míg végre az 1922. december 20-án hozzáintézett hivatalos felszólításra 1923 január 10-én jelentette, hogy az oláhok szolgálatába lépven, tanári állásáról lemond.”¹⁵⁹ Az Állami Vegyvizsgáló Állomáson dolgozott vegyészként, majd a Marianum Leánynevelő Intézetben tanított kémiát, áruismeretet és kereskedelmi földrajzot.¹⁶⁰ Az 1940-ben Kolozsvárra visszakerült Ferenc József Tudományegyetemen létesült Kémiai Technológiai Tanszék vezetője volt haláláig. Tagja volt az Erdélyi Kárpát-Egyesületnek. A Gyilkos-tónál 1942-ben geológiai kutatás közben szakadékba zuhant. Sírja a Házsongárdi temetőben található.

¹⁵⁴ Budapesti Közlöny 41 (1907) szeptember 6. 1.

¹⁵⁵ Hivatalos Közlöny 3 (1895) 210.

¹⁵⁶ Hivatalos Közlöny 9 (1901) 619.

¹⁵⁷ Hivatalos Közlöny 15 (1907) 21.

¹⁵⁸ Hivatalos Közlöny 21 (1913) 236.

¹⁵⁹ *Beszámoló* 1929. 160.

¹⁶⁰ *Emléklapok* 1927. 40., 52.

57. kép Fabinyi Rudolf (1867–1942),
a vegytan professzora (1878–1919)

58. kép Koch Antal (1843–1927),
az ásványtan–földtan professzora
(1872–1895)

V. Az ásvány- és földtan tanítása

Amikor 1872-ben a kolozsvári egyetemen megkezdte működését az Ásvány- és Földtani Intézet, e tudományágak tudományos igényű oktatásának már komoly hazai előzményei voltak. Selmecbányán a bányatisztképző intézetben 1735 óta folyt a képzés.¹⁶¹ Ennek az intézménynek a keretében már széles körű ásvány- és földtani ismereteket oktattak (az utóbbit elsőként a világon!),¹⁶² jóllehet, a földtan, mint tudományág ekkor még ki sem alakult. A selmecbányai tanintézményt 1763-ban Mária Terézia akadémiai rangra emelte,¹⁶³ melyben a létesített három tanszék közül az egyik (ásványtan – vegytan – elméleti kohászat) keretében ásványtant, egy másiknak (gyakorlati bányászat) a tanrendjében földtant tanítottak. E két tanszéknek is köszönhetően 1770-re Európa egyik legkorszerűbb ilyen intézetévé fejlesztették a selmeci akadémiát.¹⁶⁴ Ezeket a tárgyakat 1840/41-ben kiemelték, és önálló

¹⁶¹ MIHALOVITS 1938. 3–4.

¹⁶² ZSÁMBOKI 1984. 200–203.

¹⁶³ ZSÁMBOKI 2010. 45.

¹⁶⁴ SZÖGI 1995. 23.

ásvány-, föld- és őslénytani tanszéket hoztak létre.¹⁶⁵ Ez az első átfogó és önálló geológiai tanszék a magyarországi felsőoktatásban, s előképének tekinthető úgy a pesti egyetemen 1849-ben alakult Ásványtani Tanszéknek,¹⁶⁶ mint a kolozsvári egyetem Ásvány- és Földtani Intézetének.

Kiemelendő, hogy a selmecebányai akadémián 1840/41-ben kialakított Ásvány–Földtani Tanszék élén 1843 és 1871 között Pettkó János (1812–1890) professzor állt,¹⁶⁷ aki meghatározója lett nemcsak ennek az intézménynek a keretén belül folyó földtanoktatásnak, de mivel Szabó József (1822–1894) és Hantken Miksa (1821–1893), a budapesti egyetem két iskolateremtő ásvány- és földtan, illetve őslénytan professzora az ő keze alatt, a Selmecebányai Akadémián formálódott szakemberré,¹⁶⁸ mondhatni, a teljes magyarországi földtanoktatásra rányomta bélyegét.¹⁶⁹ Hiszen Szabó Józsefnek kiemelt tanítványa volt Koch Antal, mindent megtevé azért, hogy általa egy felkészült, méltó követőt neveljen ki.¹⁷⁰ Mi több, Koch utódja a kolozsvári Ásvány- és Földtani Intézetben, Szádeczky Gyula is Szabó József és Hantken Miksa tanítványa volt.

Az új egyetemnek Kolozsváron való beindítását is befolyásoló tényező volt, hogy az EME felajánlotta a többi gyűjteményével együtt a már akkor jelentős ásvány-, kőzet- és őslénytárát.¹⁷¹ Szerencsés többletet jelentett Kolozsvár környékének ásvány- és kőzettani, földszerkezeti, réteg- és őslénytani rendkívüli gazdagsága, változatossága. Ha ehhez még hozzáteszük, hogy az egyetem beindítása előtt közvetlenül, 1871-ben – talán nem véletlenül éppen akkor – jelent meg Pávay Vajna Elek (1820–1874) rendkívül értékes tanulmánya (*Kolozsvár környékének földtani viszonyai*),¹⁷² mely kézikönyvül szolgálhatott a tanuló ifjúság számára, belátható, hogy a földtani képzés jelentős előnyökkel indulhatott el a városban.

Az Ásvány–Földtani Tanszék azok közé tartozott, amelyek betöltésére az 1872. június 18-án, a minisztérium által meghirdetett pályázat alapján¹⁷³ megfelelő személyt találtak **bodrogi Koch Antal** (1843–1928) személyében.¹⁷⁴ Koch Antal a pesti egyetem bölcsészkarán Szabó Józseftől tanulta a geológiát. Egész életük folyamán szoros, baráti kapcsolat maradt közöttük

¹⁶⁵ ZSÁMBOKI 1985. 124–125.

¹⁶⁶ BREZSNYÁNSZKY 2003. 20.

¹⁶⁷ ZSÁMBOKI 1983. 86.

¹⁶⁸ TÓTH 2003. 23.; FÖZY–SZENTE 2007. 227.

¹⁶⁹ CSÁKY 2003. 137–138.

¹⁷⁰ WANEK 2006. 164–166.

¹⁷¹ EGYED 2009. 9.

¹⁷² FUCHS 1975. 89–91.

¹⁷³ Budapesti Közlöny 6 (1872) június 18. 1093.

¹⁷⁴ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 3. 1805.

(Szabó halálát követően pedig Koch került a helyébe a katedrán is). A tanár, ahol csak tudta, egyengette az ifjú szakmai pályáját:¹⁷⁵ „Az Ő ifjúsága nem volt göröngyöktől mentes és igen erős tudományszomján kívül csakis Szabó József hathatós pártfogásának, majd pedig a Földtani Intézet támogatásának köszönhető, hogy legkiválóbb tudósaink és legjobb tanáraink sorába emelkedett.”¹⁷⁶ Azt a hét évet, ami egyetemi diplomájának megszerzése (1865) és kolozsvári professzori kinevezése között eltelt, Koch Antal rendkívül előnyösen használta ki. Volt középiskolai tanár Eperjesen és Budapesten, 1867-től tanársegéd a József Polytechnikumban¹⁷⁷ (ma: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen), és Szabó József mellett részt vett az alakuló Magyar Királyi Földtani Intézet első csapatának geológiai térképező munkálataiban, valamint a Magyarhoni Földtani Társulat vezetésében (mint titkár, egyúttal a Földtani Közlöny folyóirat szerkesztésében is). Közben a minisztérium ösztöndíjával külföldi tanulmányúton járt (1869–1870), ahol a kor olyan neves professzorai előadásait hallgatta, mint Gustav Tschermak (1836–1927), Eduard Suess (1831–1914), Gerhard von Rath (1830–1888), hogy csak azokat említsük, akikkel később is kapcsolatot tartott vagy együttműködött.¹⁷⁸ Egyvalami hiányzott, a doktorátusának megszerzése, de azt – a többi hasonló, doktori fokozat nélkül kinevezett tanárral együtt, a császár kegyelméből – a kar 1873-ban díszdoktori titullussal pótolta.¹⁷⁹

1872. október 15-én kellett megjelennie Kolozsváron, majd négy nap múlva, az egyetemi hatóságok megalakulásakor, ő is letette a hivatali esküt. Ettől kezdve közel huszonhárom esztendőn át, 1895. augusztus 29-ig állt Koch Antal a kolozsvári egyetem szolgálatában, akkor (Szabó József halálát követően) meghívásra elfoglalta a budapesti egyetemnek az ő igényei alapján átigazított Geo–Paleontológia Tanszékét.¹⁸⁰ Onnan vonult nyugdíjba 1913-ban,¹⁸¹ miután oktatói pályájának 40. évfordulóját volt diákjainak erre az alkalomra összeállított díszkötetével,¹⁸² méltóságteljes keretek között megünnepelték. Majd 1916-ban a királytól kapott nemesi címmel (bodrogi előnévvel)¹⁸³ és címerével (benne ásvány- és őslénytani érdemeinek jelképével) ismerték el a tudomány és az egyetemi oktatás terén szerzett érdemeit.¹⁸⁴

¹⁷⁵ WANEK 2006. 164–165.

¹⁷⁶ PÁLFY 1928. 2.

¹⁷⁷ Budapesti Közlöny 1 (1867) október 26. 2178.

¹⁷⁸ PÁLFY 1928. 5.; WANEK 2006. 164–166.

¹⁷⁹ MÁRKI 1896. 44.; GAAL 2012. 57.

¹⁸⁰ BOGSCH 1991. 108.

¹⁸¹ PÁLFY 1928. 8.

¹⁸² *Koch-émlékkönyv.*

¹⁸³ Budapesti Közlöny 50 (1916) szeptember 14. 1.

¹⁸⁴ WANEK 2006. 178.

Kolozsvári évei alatt Koch Antal a következő tantárgyakat adta elő: *Kristálytan* (2–3 évente, egy félévben heti 2 órában); *Ásványtan* (minden tanév első félévében heti 5 órában); *Ásványtani gyakorlatok* (minden tanév első félévében heti 2 órában); *Kőzettan* (2–3 évente, egy félévben, heti 2, néha 3 órában); *Földtan* (minden tanév második félévében heti 4 órában). *Őslénytant* és *rétegtant* rendszerint összevonva tanított, 2–3 évente, egyik félévben, heti 3 vagy 2 órában. Eleinte 3 évente, majd évi rendszerességgel, heti 1 órában tartott *Ásvány-, föld- és őslénytani története és irodalma* előadás-sorozata. Regionális földtant (általában *Magyarország földtanát*, de néhány kivételes esetben *Az Osztrák-Magyar Birodalom földtanát*) szintén 3–4 évente, heti 1 vagy 2 órában adta elő. Kivételesen is bevezetett (nyilván a diákok igénye függvényében) még néhány kurzust, 1–1 féléve, heti két órában, mint *Erdély ásványainak előfordulási viszonyai* (1879/80, 1892/93) és *a harmadkor képződményei* (1881/82). Ezt kiegészítették az általa vezetett rendszeres *földtani kirándulások*, valamint a 2–3 évente, heti 2 órában tanított *Földtani hatások tana*. Ez sok fáradságot jelentő órarend, nem csoda hát, hogy egész kolozsvári ideje alatt megpróbálta a tanszéket kettéosztani, még egy tanár vagy legalább adjunktus felvételével, de ezt sem dékáni megbízatásai (1874/75, 1884/85), sem rektori szolgálata idején (1891/92) nem sikerült elérni.¹⁸⁵ Ez mindenképp hozzájárult ahhoz, hogy amikor a budapesti egyetemen, Hantken Miksa és Szabó József professzorok halálát követően ott igénye szerint átcsoportosították a tanszékeket, a második hívásra már eleget téve, átment a fővárosba oktatni.¹⁸⁶

Koch Antal oktatási tevékenységét 1877–1883 között kiegészítette Herbich Ferenc magántanári előadássorozata *Erdély földtanáról*, melyet a diákok heti 2 órában hallgathattak. Herbich Ferenc, nyugalmazott bányanagy 1869-től volt az EME konzervátora az ásvány- és kőzettárban,¹⁸⁷ s 1876-ban szerzett magántanári címet a kolozsvári egyetemen az Osztrák–Magyar Birodalom geológiájából.¹⁸⁸ 1884-től, mikor már kellően felszerelt laboratóriummal is rendelkezett a tanszék, heti 30 órában (tanársegédei közreműködésével) – kiemelkedően magas tandíj ellenében – évi rendszerességgel vezetett *gyakorlati kutatást* a tantárgyai szakterületein.¹⁸⁹

Tanítványai mind elragadtatással szóltak előadásairól: nemcsak ismereteket adott át, de arra bírta diákjait, hogy mélyebben foglalkozzanak a földtanal, merüljenek el a kutatásban. „Nem tudjuk egykönnyen eldönteni, hogy

¹⁸⁵ MÁRKI 1896. 80.; MÁRKI 1922. 54.; CSÍKY 1990. 141–142.

¹⁸⁶ WANEK 2006. 177.

¹⁸⁷ Budapesti Közlöny 3 (1869) szeptember 18. 3066.

¹⁸⁸ Magyar Polgár 10 (1876) szeptember 10. 2.

¹⁸⁹ WANEK 1999. 100–101.

a tudományos bűvárkodás, vagy az egyetemi oktatás terén szerzett érdemeit becsüljük-e nagyobbra?” – írja nekrológiájában legsikeresebb pályát befutott erdélyi tanítványa, Pálffy Mór (1871–1930).¹⁹⁰ „Ha keressük még eredményes tanításának alapjait is, úgy csakis a szeretetben találjuk meg azt” – tette hozzá másik kiemelkedően teljesítő tanítványa, Mauritz Béla (1881–1971).¹⁹¹ Éppen tanítványai pedagógiai és tudományos eredményei a legjobb bizonyítékai oktatása eredményességének. Bár elsősorban tanárképző jelleget tulajdonítottak az egyetemnek, vagyis nem kifejezetten kutató geológusok képzését várták el tőle, még a tanári pályát művelő tanítványai közt is számosan beírták nevüket a magyar földtörténetbe. Az alább még jellemzett tanársegédei által kiérdemelt szakmai hírneve mellett Tóth Mihály (1854–1941) és Mártonfy Lajos (1857–1908) példája is kiemelhető. Tóth Mihálynak a Nagyvárad melletti Püspökfürdő negyedidőszaki csiga- és gerinces-faunájának feltárásában játszott szerepe és elért eredményei voltak maradandók,¹⁹² Mártonfy Lajos pedig az őslénytanban és az erdélyi Mezőség földtani kutatásában alkotott jelentőset.¹⁹³

Koch Antal Kolozsvárt lett szakmai tevékenysége révén az egyetemes magyar földtan egyik legkiemelkedőbb egyénisége, nemcsak saját kutatásával és a tanítással, de környezte mozgósításával is, óriási szerepet játszott Erdély földtani feltárásában, valamint a természettudományos élet kolozsvári élénkítésében. Kiemelkedő szerepe volt a természettudósok szakmai szervezkedésében, az EME működésében,¹⁹⁴ és nemcsak a diákjai buzdításában a kutatómunkára, azok szakmai irányításában, de tanártársai körében is nagy meggyőző erővel hatott, hiszen közülük nagyon sokan költötek földtani vagy ásványtani vonatkozású tanulmányokat – szorosan kötődve Koch Antalnak éppen aktuális kutatásaihoz –, mint Abt Antal,¹⁹⁵ Fabinyi Rudolf¹⁹⁶ vagy Fleischer Antal.¹⁹⁷ Így lett a földtan a legaktívabban művelt ága a természettudományoknak a kolozsvári egyetemi központban.¹⁹⁸

Tudományos teljesítménye is példaértékű volt. Már közölt dolgozatainak több mint félezres száma is lenyűgöző,¹⁹⁹ arról nem is szólva, hogy a földtan szinte minden területén maradandót alkotott, sőt az akkor még

¹⁹⁰ PÁLFY 1928. 17.

¹⁹¹ MAURITZ 1928. 162.

¹⁹² WANEK 2012a. 77–82.

¹⁹³ WANEK 2015. 11–16.

¹⁹⁴ WANEK 2009. 295–308.

¹⁹⁵ WANEK 2012. 5.

¹⁹⁶ GYÖRGY 1937. 51.; WANEK 2014. 5.

¹⁹⁷ WANEK 2012. 5.

¹⁹⁸ GYÖRGY 1937. 47–49., 59–60.; WANEK 2009. 295–308.

¹⁹⁹ PÁLFY 1928. 22–40.; WANEK 2009. 305–339.

körülrajzolatlan szakterületek is megjelennek dolgozataiban (szeizmológia, karsztkutatás, archeometria, környezeti tudományok). Maradandó érdeme Erdély ásványainak kritikai feldolgozása, az erdélyi eocén rétegsorok rekurrens jellegének felismerése, a harmadidőszaki tuskésbőrűek monografikus feldolgozása, új ásványok és jelentős gerinces maradványok leírása, Erdély földjének részletes geológiai térképezése, és még hosszasan sorolhatnánk.²⁰⁰ Legnagyobb érdeme azonban a harmadidőszaki rétegtanban, különösen az Erdélyi-medence vonatkozásában rejlik (legjelentősebb, ma is hivatkozott két monográfiája²⁰¹ révén).²⁰² Arról nem is szólva, hogy amire idejéből nem tellett, arra tehetséges tanítványai, tanársegédei figyelmét irányította: Vutkits Györgyöt (1858–1929) a nagy foraminiferák, Mártonfy Lajost és Nemes D. Félixet (1854–1933) a mikroszkopikus foraminiferák, Héjjas Imrét (1869–1957) pedig a mohaállatok és a kagylósrákok tanulmányozására serkentette.²⁰³

Tanársegédeit – kevés kivétellel – legtehetségesebb diákjai közül válogatta. Nyilván a kezdéskor, ilyen forrása nem lévén, a Selmecebányai Akadémia egyik jó képességű végzősére, Knöpfler Gyulára (1850–1916) kellett támaszkodjon.²⁰⁴ Rajta kívül csak két esetben, szorongató kényszerhelyzetben (ez akkor adódott, amikor tanszékbővítési elképzelései zátonyra futottak) volt kénytelen a budapesti egyetem egy-egy végzettjét meghívni. Így Budai Józsefet (1851–1939) egy félévre (1889/90. II. félév) alkalmazta, a már nem éppen fiatal, akkor éppen gazdálkodó erdővidéki székelyt, aki már korábban, szülőföldjén is tett kitűnő érzékű földtani megfigyeléseket, illetve gyűjtött – mások által érdekesített – őslénytani anyagot,²⁰⁵ de aki mégsem ezzel, hanem későbbi, miskolci pomológiai eredményeivel örökítette meg nevét a magyar tudománytörténetben.²⁰⁶ A másik „idegenlégiós”, Lőrenthey Imre (1867–1917) közvetlenül Budait követte Koch Antal tanszékén (az 1890/91. és 1891/92. tanévekre). Ő is egyike a magyar földtan kiválóságainak, akinek munkássága elsősorban a Kárpát-medence késő-neogén-kori képződményeire, valamint a harmadidőszaki tíz lábú rákok tanulmányozására vonatkozóan jelentős mindmáig,²⁰⁷ Kolozsvári tartózkodása alatt is – Koch Antal buzdítására – Erdély délkeleti sarkának – éppen

²⁰⁰ PÁLFY 1928. 6–17.; WANEK 2006. 170–176.

²⁰¹ KOCH 1894. 159–358., KOCH 1900.

²⁰² WANEK 2006. 174–175., 179.

²⁰³ WANEK 2006. 176.

²⁰⁴ WANEK 1999. 92.; WANEK 2021. (megjelenés alatt).

²⁰⁵ WANEK 1999. 96–97.; WANEK 2005. 639–641.

²⁰⁶ SZABÓ 1959. 31–33.

²⁰⁷ PÁLFY 1929. 15.

e kutatások révén, saját maga által pontosított – pliocénkori tavi képződményeivel foglalkozott.²⁰⁸

Koch Antal különös gonddal követte tudománya iránt érdeklődő diákjai egyetemi előmenetelét, buzdította őket kutatásra, amit számos díjazott pályamunka jelez. Kürthy Sándor kivételével (mivel diákkorában az egyetem még nem írt ki kutatási pályadíjakat) kivétel nélkül minden tanársegéde diákkorában legalább egyszer pályadíjban részesült.²⁰⁹ Szintén kivétel nélkül, mindegyik megvédte nála doktori disszertációját is.

Az első, általa választott tanársegéde tehát Kürthy Sándor (1853–1889) volt (1876/77–1877/78). A tehetséges fiatal egyetemi tanulmányai és tanársegédei éve alatt jelentős szakirodalmi munkásságot fejtett ki, azután azonban névtelenségbe burkolózva, korán elhunyt.²¹⁰

Primics György (1849–1893) volt az a tanítványa, majd asszisztense Koch Antalnak, akivel tanára igen hasonló kapcsolatba került, mint korábban ez utóbbi Szabó Józseffel. Épp úgy követte atyai figyelmességgel szakmai épülését, őt tartotta legtovább maga mellett, szinte evidencia, hogy őt szemelte ki személy szerint, amikor tanszéke ilyen vagy olyan bővítését tervezte. Herbach Ferenc halálát (1887. január 15) követően Primics került az EME ásványtárának múzeumőri helyébe is. Koch gondoskodott külföldi tanulmányútjai megszervezéséről, nagyjából ugyanazokhoz a tanárokhoz irányítva, akiknél maga is tanult.²¹¹ Primics György volt Koch Antal után a legaktívabb előadó az EME felolvasó ülésein.²¹² Miután a tanszéki bővítés hiú ábrándnak bizonyult, Koch Antal örömmel vette, hogy pártfogoltja a Földtani Intézethez került, csakhogy a magát addig sem kímélő, minden nehéz terepi feladatot vállaló Primics György első nyári terepmunkája alatt, Belényesen megbetegedett, és elhunyt. Búcsúztatójában Koch Antal nagyra értékelte az igen termékeny kutatót és szakirodalmi közlőt (Koch 43 szakcikkét sorolta fel).²¹³

Benkő Gábor (1858–1931), a lelkiismeretes, pontos és szerény tanársegéd volt a második legtöbbit működő Koch Antal mellett (1884/85–1888/89), aki utóbb Zilahon tanított nyugdíjazásáig. 12 földtani tanulmánya maradt az utókorra.²¹⁴

Héjjas Imre volt Kochnak az a tanársegéde (1892/93–1893/94), akít – mint már szóba került – két, sem Erdélyben, sem a szorosan vett

²⁰⁸ WANEK 1999. 97–98.; WANEK 2006. 641.

²⁰⁹ *Beszédek pályadíj* 1878. 100–101.; 1883. 70–12., 74.; 1891. 126–129.; 1893. 104–106. és 1894. 110–111.

²¹⁰ WANEK 1999. 92–93.; WANEK 2014. 5–6.

²¹¹ WANEK 1999. 93–94.; WANEK 2014. 6.

²¹² GYÖRGY 1937. 49., 61.

²¹³ KOCH 1894a. 269–275.

²¹⁴ WANEK 1999. 94–95. o.; WANEK 2003. 102–103.

Magyarországon addig nem kutatott kövületcsoport tanulmányozására ösztökélte. Sajnos igen ígéretes – és nemzetközileg elismert, maradandó értékű – kezdeti munkássága abbamaradt, mert szülővárosának (Csurgó) híres gimnáziuma biztosabb anyagi jövővel kecsegtette, így hazatért, végképp elfordulva a parányóslénytantól.²¹⁵

Koch Antal utolsó kolozsvári tanársegéde, Pálffy Mór (1871–1930) volt, az az Aranyos széki származású geológus, aki egy év után (1894/95), tanárát követve, Budapestre távozott, a legnagyobb karriert futva be az erdélyi származású magyar szakmatársai közül – mindmáig.²¹⁶

Az oktatást nagymértékben segítette az ásvány-, kőzet- és kövületgyűjtemény (az Ásvány–földtan–tárról), melyet az Egyetem az EME-től kapott használatra, annak állami támogatása ellenében. A gazdag gyűjteményt 1869-től kezdve a pozsonyi származású, selmecbányai képzésű, korábban Bukovinában majd Székelyföldön működött Herbach Ferenc (1821–1887)²¹⁷ kezelte (kinek máig emblemikus fő műve *A Székelyföld földtani és őslénytani leírása*).²¹⁸ Miután annak vezetését Koch Antal átvette, Herbach mégis helyben maradt haláláig (közben – 1875-ben – Koch Antal vezetésével megszerezte doktori címét, és magántanári jogosítvánnyal – amint már említettük – regionális földtan kurzusokat tartott). Halálát követően Koch asszisztensei töltöttek be a segéd-múzeumőri feladatkört. Koch Antal az első perctől kezdve, nagy fontosságot tulajdonítva a gyűjteménynek, rendszeresen átvizsgálta, és szinte felfoghatatlan mértékben gazdagította azt, úgyhogy egyre komolyabb gondná vált a gyűjtemény tárolása és kiállítása.²¹⁹ Koch Antal távozását követően, egy éven át betöltetlenül állt a katedrája, óráit Abt Antal tartotta.

Szádeczky-Kardoss Gyula Pusztafalun (Borsod–Abaúj–Zemplén megye) született 1860. december 27-én, református lelkész fiaként, egy tízgyermekes családban. A budapesti egyetem bölcsészkarán, természetrajz-vegytan szakon szerzett tanári képesítést. Tanulmányi éve alatt (1878–1882) tanárai közül Szabó József volt rá nagy hatással, de a tanár is felfigyelt a kiváló szorgalmú és tehetségű fiatalemberre, aki kutatói pályadíjat is nyert. Szádeczky, végzése és katonai szolgálata után, így lett Szabó József gyakornoka (1883/84), majd tanársegéde (1884/85–1889/90). Közben, 1887-ben „summa cum laude” minősítéssel megvédte doktori disszertációját, 1889/90-ben pedig külföldi tanulmányútra is eljutott, majdnem egész Európát bejárva. Hazatérte után középiskolai tanárként dolgozott a budapesti

²¹⁵ WANEK 1999. 98–99.

²¹⁶ VENDL 1933. 34.

²¹⁷ KOCH 1887. 1–6.; KOCH 1887a. 59–63.

²¹⁸ HERBACH 1878. 1–302.

²¹⁹ GYÖRGY 1937. 48.

református főgimnáziumban. Közben, 1891-ben magántanári képesítést nyert kőzetanból,²²⁰ és előadásokat, valamint gyakorlatokat tartott a budapesti egyetemen. Így szerezte meg ő is azt a képzettséget, mellyel sikerrel pályázhatta meg a Koch Antal után megüresedett kolozsvári tanszéket.²²¹

Szádeczky-Kardoss Gyula 1896. szeptemberi kinevezését²²² követően akkor érkezett Kolozsvárra, amikor az egyetem új, központi épületét éppen elkezdték részleteiben átadni, s neki lett feladata az ásvány–földtani gyűjtemény átköltöztetése. Nehezítette dolgát, hogy közben a helyiségek rendeltetését megváltoztatták, és így berendezési kényszerhelyzetek is adódtak.²²³ De a lehetőségekhez képest a feladatát jól elvégezte, és nemcsak megteremtette a gyűjtemény továbbfejlesztésének lehetőségét, de azt igazgatói minőségében – értékes csereanyaggal éppúgy, mint ajándékozás és vásárlás, de leginkább saját gyűjtése révén – tetemesen gyarapította.²²⁴ Az állományt 1918-ra 75 000 darabra növelte. Új gyűjteményeket (technológiai, drágakő-, fotó-, dombortérkép-, vékonycsiszolat-gyűjtemény stb.) is létrehozott múzeuma számára. Nagy fontosságot tulajdonított a tudományos népszerűsítő munkának. Az ásványtárban 1907-től ismeretterjesztő előadásokat, 1910/11-ben fiatalok számára tanfolyamot szervezett. Az ásványtár állapotról és gyarapodásáról rendszeresen beszámolt az Orvos-természettudományi Értesítőben és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvében. A tár az 1900. évi Párizsi Világkiállításon egy általa összeállított, gazdag erdélyi ásvány- és kőzetgyűjteményével képviseltette magát.²²⁵

gyűjtemények	mennyiség (db)
kristálygyűjtemény	800
ásványtár	11 016
meteorittár	169
kőzettár	12 000
paleontológiai gyűjtemény	2 351
összesen	26 336

Az ásvány–földtani gyűjtemény állománya 1903-ban²²⁶

²²⁰ Budapesti Közlöny 25 (1891) június 28. 1.

²²¹ BALOGH 1936. 1–2.; SZÉKYNÉ FUX 1990. 63.

²²² Budapesti Közlöny 30 (1896) október 8. 1.

²²³ SZÁDECZKY 1903. 82–90.

²²⁴ BALOGH 1936. 10–11.; TÖRÖK 1961. 363–369. 364.; SZENTPÉTERY 1936. 23–24.

²²⁵ HÁLA–BOÉR 2002. 820.

²²⁶ SZÁDECZKY 1903. 87–89.

Szádeczky tanárként azonban már nem vállalta azt a sokoldalúságot, melyet elődje, így az általa oktatott tantárgyvászték beszűkült. Inkább csak ásványtant és földtant tanított, illetve ezek gyakorlatait szervezte, bőséges, változatos csomagolásban, nagy óraszámban. Külön kőzettant nem, csak kapcsolva tanított (például földtan előadásai hangsúlyosan kőzettani vonzatúak voltak, ami a megnevezésben is feltűnő: *Földtan, különös tekintettel a kőzettanra*: 1907/08; 1910/11; 1915/16 II. félév). Ritkábban kristálytan kurzust is külön tartott (1897/1898; 1901/02), gyakrabban azonban csak gyakorlati órák révén (1915/16; 1916/17; 1918/19 I. félév) oktatta e tantárgyat. Üledékes kőzetekről is csak egyszer tartott előadássorozatot (*A réteges kőzetekről* – 1900/01 I. félév). Előadásai közt azonban nyomát sem lelni az őslénytanak, s ha nagyon ritkán szólt is a rétegtanról, csak mellékesen szerepelt az (*A geológiai korszakokról általános bevezetéssel*: 1906/07 II. félév), vagy összevonva a szintén mostohagyermek regionális földtannal (*A geológiai korszakokról, különös tekintettel hazánkra* – 1909/10; 1912/13; 1915/16 II. félév). Ugyan ez utóbbi néha (összesen két félévre 22 év alatt) terítékre került, de sokkal szűkebb kitekintésben, mint Kochnál (*Erdély geológiája* – 1904/05; 1908/09 II. félév – mindössze heti egy órában). Egy témában azonban Szádeczky és Koch is azonos véleményen volt: ez a gyakorlati – laboratóriumi és terepi – képzés rendkívüli fontossága. Szádeczky Gyula elérte azt, ami Kochnak nem sikerült: az 1904/05. tanévtől párhuzamosan több tanársegédet tudott alkalmazni, az 1909/10. tanévtől pedig egy adjunktusi állással bővítette a tanszéket, melyre jó érzékkel utódra alkalmas személyt talált Szentpétery Zsigmond (1880–1952) személyében. Nem sokkal később adjunktusa magántanári vizsgát is tett (paleovulkanikus eruptív kőzetek tárgykörből),²²⁷ sőt Gaál István (1872–1956) is – szintén magántanárként – kapóra jött a tanszék hiányainak (őslénytan, földtörténet, rétegtan) betöltésére. Szerencséjére, a tanszéki és tanrendi bővítést a földtan más jeles képviselői is támogatták.²²⁸

Szádeczky-Kardoss Gyula szakmai teljesítménye is tükrözi az ásványtani–kőzettani egyoldalúságot. Balogh Ernő (1882–1969) találóan csoportosította kutatói munkásságát, mely szerint Erdélybe településétől kezdve három nagy témakör foglalkoztatta:²²⁹ az Erdélyi-szigethegység földtana (elsősorban a magmás és metamorf kőzettani kérdések tekintetében – tesszük hozzá), az Erdélyi-medence földtani szerkezete (itt is az endogén eredetű vulkáni tufák kérdésköre), végül a Keleti-Kárpátok (egyértelműen csak a harmadidőszaki vulkáni vonulat). Ezekben a témákban nemcsak

²²⁷ Budapesti Közlöny 45 (1911) december 24. 1.

²²⁸ VADÁSZ 1912. 486–497.

²²⁹ BALOGH 1936. 7.

maradandót alkotott, de utat is nyitott, elég csak tanársegéde, Török Zoltán (1893–1863) Kelemen-havasokbeli életművére gondolni.²³⁰ Szádeczky – akárcsak tanzéki elődje – az EME legtöbbet közlő természettudósainak egyike volt.²³¹ Rendkívül pozitív, létmentő szerepe volt az Egyesület életének kritikus pillanatát jelentő impériumváltáskor, amikor annak mindegyik szakosztálya megszűnt, egyedül a természettudományi nem, mert felvállalta akkor annak elnöki tisztségét, és átmentette a krízisen. Aztán haláláig vezette sikeresen.²³²

A tudományban szűk pászmat szánt magának, nem úgy magánemberként. A zene nemcsak vonzotta, de maga is jól hegedült, így nem véletlen, hogy a kolozsvári Zenekonzervatórium elnökének is megválasztották. De megalakította és vezette a Gyorsírók Egyesületét, és vezető szerepet vállalt az Erdélyi Kárpát Turistaegyesületben is.²³³

Tanársegédei megválogatásában nem volt mindig olyan sikeres (vagy szerencsés), mint elődje, de így is szép számmal voltak köztük olyanok, akik mesterükhöz méltó szakmai örökséget hagytak hátra. A továbbiakban csak ezekre összpontosítunk. Az első mindenképpen (időben, teljesítményben egyaránt) Szentpétery Zsigmond (tanársegéd 1903/04–1908/09), aki utóbb adjunktusa (1909/10–1918/19), majd Szegeden professzor, s 1940–1944 között ismét Kolozsváron tanzékvezető professzor volt. Az erdélyi tudománytörténetben elsősorban a Torockói-hegység és az Erdélyi-érchegység mezozoikumi eruptív kőzetei tanulmányozásában végzett úttörő munkásságával örökítette meg nevét.²³⁴ Magántanári működésekor éppen ehhez kötődtek az általa leadott tantárgyak is, kivétel nélkül.

Balogh Ernő²³⁵ (1908/09–1913/14) tanársegédként a kristálytan felé fordult. Pályáját a világháború megtörte. Mikor a hadifogságból hazatért, kiszorulva találta magát az egyetemről, az intézményes kutatásból. Az EME alappillérvé vált, Szádeczky halála után a helyére lépett a Természettudományi Szakosztály vezetésében. Szakmailag a barlangkutatásban lelte meg a továbblépés lehetőségét. 1940-ben a Kolozsvárra visszatérő egyetemre kinevezték a Földtani Intézet professzorává, így lett a Bolyai Tudományegyetem megalakulásakor a Természettudományi Kar kulcsembere.²³⁶

²³⁰ SZÉKYNÉ FUX 1963. 486–488.; MÉSZÁROS 1964. 111–113.

²³¹ GYÖRGY 1937. 60.

²³² BALOGH 1936. 1., 11–12.

²³³ BALOGH 1936. 9.

²³⁴ LENGYEL 1972. 113–118.

²³⁵ CSÍKY 1972. 241–245.

²³⁶ WANEK 2001. 347–349.

Papp Simon csak egy tanévben (1910/11) volt tanársegéd Szádeczky mellett, ugyan már III. éves diákkora (1907/08) óta, gyakornokként működött. A két világháború közt ő lett a magyar kőolajkutatás nemzetközileg elismert nagymestere, de a magyar szocialista önkény – félve tőle – életfogytiglan börtönbe vetette, bár ott is kizsákmányolta szaktudását. Emberileg végképp megtörve szabadult.²³⁷

Ferenczi István (1890–1966) viszonylag hosszú ideig volt tanársegéde (korábban gyakornoka is) Szádeczkynek (1913/14–1917/18), a háború után egy Földtani Intézetben eltöltött idő után, előbb 1928-tól a szegedi egyetem magántanára²³⁸ kerülővel, majd 1937–1940 között a debreceni egyetem Földtani Tanszéke élén állt,²³⁹ s onnan került vissza a szegedi egyetemre (1940–1944).²⁴⁰ A második világháború külhonba sodorta, amerikai egyetemről vonult nyugdíjba.²⁴¹

Török Zoltán csak az utolsó tanévben (1918/19) volt asszisztense Szádeczkynek (korábban két tanéven át gyakornokoskodott ugyan), de az impériumváltás után, szakmai társként kutattak együtt a Kelemen-havasokban, s lett e hegység geológiájában kulcsember. Később, a Bolyai Tudományegyetem tanáraként, diákjaival együtt folytatta a munkát.²⁴²

Nem zárható le Szádeczky-Kardoss Gyula története anélkül, hogy ne szóljunk az ellene felhozott vádról, arról, hogy amikor a román Kormányzótanács 1919. május 12-én kiutasította az egyetem tanárait, amennyiben nem írják alá a hűségesküt a még nemzetközileg el nem ismert Nagy-Románia iránt, Szádeczky volt az egyetlen, aki azt nem utasította vissza, miáltal hazaárulás vádjával illették a Szegedre költözött egyetemen.²⁴³ Valószínű, úgy látta, tehet még valamit a magyar oktatás, az EME gyűjteménye vagy egyszerűen a hazáján kívül rekedt erdélyi embereken, ha marad. Tény, hogy mindent megtett egy ilyen szolgálat érdekében. Vállalta a sorsközösséget a kirekesztettekkel, s ahol tudott, támaszt nyújtott. Egykori tanítványai viszonyulását – a teljes elfogadást – mi sem bizonyítja jobban, mint az, ahogy Balogh Ernő szervezésében sajtóvisszhangot keltő emlékkönyv összeállításával tisztelegtek személye előtt.²⁴⁴

²³⁷ CSÍKY 1971. 351–355.; PAPP 1996. 352.

²³⁸ Budapesti Közlöny 62 (1928) február 10. 1.

²³⁹ Budapesti Közlöny 71 (1937) július 7. 2.

²⁴⁰ Budapesti Közlöny 74 (1940) október 20. 3.

²⁴¹ URBACSEK 1986. 75–78.

²⁴² SZÉKYNÉ FUX 1963. 486.

²⁴³ WANEK 2019. 55–56.

²⁴⁴ *Emlékkönyv* 1938. 132.; SZÁSZ 1939. 13.

VI. A biológia oktatása

Még nem nevezték biológiának ezt a tudományterületet, noha már a kezdetekben kialakultak a fő vonalak, amelyek azután a történelem és az illető korok követelményeinek hatására elnevezéseiket és szervezeti felépítésüket megváltoztatva, valóságos törzsfát alkotva érkeztek el napjainkig. Kezdetben a *természetfilozófia* foglalkozott az élő és élettelen világ tulajdonságaival. Az élővilágra vonatkozó *természetrajz* és *természetfilozófia* elnevezéseket az 1800-as években váltotta fel a *botanika* (növénytan) és a *zoológia* (állattan), de még azelőtt, hogy a *biológia* szó elterjedt volna. Az élettant és a növénytant (a gyógynövények használata miatt) az orvostudományhoz sorolták. Mai értelemben a biológia fogalma az 1800-as évek elején jelent meg az irodalomban, bár Linné már 1736-ban használta *Bibliotheca Botanica* című művében. Érdekes módon, a tudományágak specializációja kerülte ezt az elnevezést, és csak az utóbbi évtizedekben, az integrálódás eredményeképpen vált széleskörűen használattá, mint például a molekuláris biológia, növénybiológia. Ezzel a történelmi háttérrel válik érthetővé, hogy egyetemünk korai éveiben a diszciplínák elnevezései között nem találjuk a *biológia* szót.

A *biológia* tudományterület és tanszékeinek története a távoli múlt egyazon kútfőjének két forrásából ered: mindkettő Kolozsvárott fakadt. A korábbi, a Mária Terézia királynő által a bölcséleti, teológiai és jogi fakultások mellett 1774/75-ben megalapított Orvosi Kar egy tanárral, a másik az 1777/78. tanévre ígért, de csak később, alapozó tudományokként az 1836/37. tanévben napirendre került természettan, vegytan és növénytan tanszék.²⁴⁵ Innen eredeztethetjük egyetemünk biológiai tanszékeinek két főágazatát: a növénytan és az állattan alapjain kialakult struktúráját.

1872. október 12-én a kolozsvári egyetem létrehozásról szóló XIX. tc. alapján a kolozsvári egyetem Matematikai és Természettudományi Karán helyet kapott a Növénytani Tanszék, valamint az Állattani Tanszék is.

1. A Növénytani Intézet története

Mint említettük, a Kolozsvári Tudományegyetem alapításakor az önálló Matematikai és Természettudományi Kar hét tanszékkal indult, köztük a Növénytani Tanszékkal, **Kanitz Ágoston** (1843–1896) professzor vezetése alatt. Érdeemes felfigyelni a széles európai látásmódra és kapcsolatokra. A Lugoson született Kanitz Nagykőrösön és Temesvárott végezte

²⁴⁵ SZÖGI–VARGA 2011. 211.

középiskoláit, majd 1861–1864 között a bécsi egyetem orvoskarán folytatta növényteni tanulmányait.²⁴⁶ 1866-ban a Hunfalvy János által szerkesztett, *Magyarország természeti viszonyai* című összefoglaló munka III. kötete számára megírta *A magyar tartományok növényzeti viszonyai* című fejezetet.²⁴⁷ Az 1867-ben Párizsban rendezett nemzetközi növényteni kongresszus titkára volt, további útja Brüsszel, Leiden, Utrecht, Frankfurt intézményein keresztül Magyaróvárra vezetett, ahol 1869-től egy tanéven át a Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Felsőbb Tanintézetben tanított természetrajzot – magyar nyelven elsőként az országban. 1870-től közel két éven át állami ösztöndíjjal növényrendszertani és növényélettani tanulmányutat tett Európában, amelynek során bejárta Olaszország, Németország, Hollandia és Anglia botanikával foglalkozó tudományos műhelyeit.²⁴⁸ Ilyen háttérrel lett a kolozsvári egyetem rendes tanára 1872-ben.²⁴⁹ A Növényteni Tanszék működéséhez az EME 210 000 (!) tételből álló növényteni gyűjteménnyel járult hozzá.

A tanszék működését nagymértékben megnehezítette, hogy 1895-ig – mire az új központi épületben nyert elhelyezést – négyszer kellett költöztetni.²⁵⁰ Az intézet eleinte a professzor magánlakásának egy szobájából állott egy évig; azután a gróf Mikó Imre jóvoltából nyert Múzeumkert (négy kis szobából és mellékhelyiségből álló) igazgatósági épületébe költözött át, amelyben addig Brassai Sámuel, a nagy polihistor lakott az EME s az egykor nagyon népszerű Múzeumkert lelkes igazgatójaként. Az intézet utóbb (1886 és 1889 között) az egykori guberniumi (klostrom-) épületben elhelyezett Élettani Intézet helyiségeivel, azaz négy (illetőleg öt) szobával s egy folyosóval megbővült. Itt sem maradhatott azonban sokáig. Az 1893-ban megkezdett központi egyetemi építkezés folytán 1895-ben ugyancsak a guberniumi épületbe beszűfolt könyvtár kiköltözése után, annak tizenegy nedves és sötét volt helyiségébe kellett ideiglenesen átvándorolnia. Az intézetnek múzeumkerti épülete, amely egyszersmind a növényteni intézet igazgatójának hivatalos központi helyisége volt 1873–1897 között, a szülészeti és nőgyógyászati klinika 1897–1899 közötti építése alkalmával leromboltatott.²⁵¹ Az új elhelyezése eléggé tágas volt, a helyiségek megvilágítása körül azonban akadtak gondok, s ez akadályozta a mikroszkópos vizsgálatokat.²⁵² Az új központi épület éveken át (1893–1901 között) húzódó

²⁴⁶ SZÖGI–KISS 2003. 182.

²⁴⁷ GAAL–HORVÁTH 2002. 442.

²⁴⁸ Beszámolója: Budapesti Közlöny Melléklapja 6 (1872) február 24. 57–61.

²⁴⁹ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 16. 1897.

²⁵⁰ KANITZ 1896. 400.

²⁵¹ RICHTER 1903. 91.

²⁵² KANITZ 1896. 400.

építkezése következtében az intézet 1897. december 28-án költözött át új helyiségeibe (kilenc helyiség és két folyosó), amelyek száma 1901-ben a két megbővített folyosón kívül tizennyolc kisebb-nagyobb s egészen modern helyiségre szaporodott.²⁵³

A sorozatos költözködés és rendkívül szegényes felszereltség mellett további probléma volt az intézet igen mostoha költségvetési ellátása. Az intézetnek ugyanis a botanikus kerttől független javadalma soha nem volt, s az 1872-ben költségvetésszerűen beállított 2100 korona, 1874-ben 2500 korona, 1876–1881 között 2000 korona, 1882–1892 között pedig 3000 korona évi rendes javadalomból a vezető tanár köteles lett volna az intézetnek és a botanikus kertnek fenntartásáról és fejlesztéséről gondoskodni. Összehasonlításképpen érdemes figyelembe venni, hogy a horvát kormányzat a zágrábi egyetem növénytani intézetének tízszer akkora költségvetést biztosított, mint a magyar kormány a kolozsvárinak.²⁵⁴

Kanitz Ágoston botanikai munkássága rendkívül sokrétű: florisztikai kutatásait nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchián belül, például a legteljesebben a Duna-Tisza közén végezte, hanem a Balkán-félsziget országaiban is. Nevéhez fűződik Románia, a későbbi Jugoszlávia és Albánia több területegységének flóraösszeírása.²⁵⁵ Meghatározta az 1877–1880 közötti, Széchenyi Béla által szervezett távol-keleti expedíció során gyűjtött növényeket. Miután az MTA 1880-ban levelező taggá választotta, e tárgyban tartotta akadémiai székfoglalóját is *Gróf Széchenyi Béla közép-ázsiai expedíciójának növénytani eredményeiről* címmel. Megalapította a kolozsvári botanikus kertet, és a legkorszerűbb szempontok szerint rendezte az EME herbáriumát. A botanikus kert kialakításában és működtetésében hasznos segítője volt Walz Lajos növénykerti főkertész, s a kertet már 1874-ben megnyithatták a hallgatók előtt. 1875 januárjában jelent meg a botanikus kert első csere-maglajstroma, s a továbbiakban a kert növényzsükségletét jórészt képes volt csere útján fedezni.²⁵⁶ Fejlesztésre kevés lehetőség volt, mégis sikerült felépíteni egy melegházat és egy tavat létesíteni. Ugyanakkor a botanikus kertet is a megcsonkítás fenyegette. Hiszen a kertben épült fel a Vegytani Intézet, majd a nőgyógyászati klinika és az állattani intézet új épülete is.²⁵⁷ Három alkalommal volt a kar dékánja (az 1876/77., az 1881/82. és az 1895/96. tanévekben), és 1887/88-ban az egyetem rektora. Tagja volt a római és a román tudományos akadémiáknak. Magyar nyelven oktatta a növénytant,

²⁵³ RICHTER 1903. 92.

²⁵⁴ RICHTER 1905. 148.

²⁵⁵ GAAL 2000. 92.

²⁵⁶ KANITZ 1896. 400.

²⁵⁷ NAGY-TÓTH–FODORPATAKY 1999. 124.

és 1877-ben megalapította az első magyar botanikai szakfolyóiratot,²⁵⁸ a 15 évfolyamot megélt Magyar Növénytani Lapokat,²⁵⁹ amely a növénytan valamennyi ágában megjelent közlemények ismertetésével, hazai és külföldi híreivel, nekrológiáival elevenségről és nagy életrealitáságról tanúskodott. Akkori kutatóinknak számos értékes cikke látott benne napvilágot.²⁶⁰ Kanitz Ágost a folyóirat 15. (utolsó) kötetét az akkor fél évszázados működését ünneplő Magyar Királyi Természettudományi Társulatnak ajánlotta.²⁶¹ 400 oldalas *Általános növénytan* című tankönyvének kiadását 1896-ban bekövetkezett korai halála akadályozta meg.

59. kép Kanitz Ágost (1843–1896), a növénytan professzora (1872–1896)

60. kép Apáthy István (1863–1922), az állattan és szövettan professzora (1891–1922)

Utóda, **csíkmádéfalvi Istvánffi** (eredetileg **Schaarschmidt**)²⁶² **Gyula** (1860–1930) a kolozsvári egyetemen tanult, 1881-ben doktori címet szerzett, majd 1881—1883 között a bonni egyetemen kutatott. Kolozsvárra

²⁵⁸ HUSZTY 1973. 111–124.

²⁵⁹ PRISZTER 1977. 147.

²⁶⁰ GOMBOCZ 1936. 583.

²⁶¹ GOMBOCZ 1941. 212.

²⁶² 1886-ban az addig viselt Schaarschmidt nevet, minthogy nagybátyja örökbe fogadta, felserélte a csíkmádéfalvi Istvánffi névvel. MÁGOCZY-DIETZ 1932. 2.

visszatérve 1883-ban növénybonctanból és az alsóbb rendű növények természetrajzából magántanári címet szerzett.²⁶³ 1885-től európai körútra indult. 1885–1887 között a münsteri egyetemen kutatózott. A botanika, növénymorfológia, növénypatológia, algológia mellett főleg mikológus intézményekben tanulmányozta a gomba kórokozókat, 1887 nyarán Oslóban a sör élesztőgombáit is tanulmányozta.²⁶⁴ 1887–1889 között ismét Kolozsváron volt magántanár. 1889. december 10-től az MNM növénytani osztályának vezetője volt. Fő érdeme a növénytári gyűjtemények és a szakkönyvtár nagyarányú bővítése, a muzeológiai munka átszervezése.²⁶⁵ 1892-től a budapesti egyetemen a kryptogam (virágtalan) növények morfológiájának és rendszertanának magántanára.²⁶⁶

Fényes tudományos életútja csak rövid időre vezette vissza Kolozsvárra, amikor 1897. február 15-től nyilvános rendes professzorként folytatta a Növénytani Tanszék továbbfejlesztését²⁶⁷ Növénytani Intézet és Növénykert néven. A botanikus kertbe növényföldrajzi és ökológiai csoportokat (70 m hosszú sziklacsoportot, 3 kör alakú, 4 m átmérőjű medencét) állított be, illetve faragott székelykaput a bejárat elé. A kert szépen megírt füzetét az 1900. évi párizsi világiállításra is kiküldte.²⁶⁸ 1897. június 2-án az EME közgyűlésén adta elő a növénytani tár 1896. évi állapotáról szóló első jelentését, és programot adott a tár fejlesztésére vonatkozóan is. A tár addigi működése alatt viszonylag háttérbe szorult a virágtalan növények gyűjtése és rendezése, ezen változtatni kívánt. Emellett hangsúlyozta azt is, hogy a közönség számára látványos szemléltető gyűjteményeket kell alapítani.²⁶⁹ Alig kezdte meg azonban Kolozsvárott egyetemi munkálkodását, mintegy másfél év múlva, 1898 szeptemberében Darányi Ignác földművelésügyi miniszter felkérésére alapító igazgatója lett a Magyar Királyi Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézetnek Budapesten (1898–1915).²⁷⁰ Ebben a minőségében védekezést dolgozott ki a szőlő peronoszpóra ellen. Az intézetben az érdemi munka 1904-ben indult meg: korszerű szervezeti felépítés és kitűnő műszerezettség mellett kutatták a szőlő növénykórtani, növényélettani és biokémiai kérdéseit. A szőlőkórtan számos kérdés tudományos és gyakorlati tisztázását köszönheti Istvánffi

²⁶³ Budapesti Közlöny 17 (1883) június 27. 1.

²⁶⁴ SZINNYEI V. 190.

²⁶⁵ GÖNCZÖL 2002. 411.

²⁶⁶ Budapesti Közlöny 26 (1892) május 17. 1.

²⁶⁷ Budapesti Közlöny 31 (1897) február 23. 1.

²⁶⁸ NAGY-TÓTH–FODORPATAKY 1999. 125.

²⁶⁹ RICHTER 1905. 215.

²⁷⁰ MÁGOCSY-DIETZ 1932. 12.

Gyula munkásságának.²⁷¹ Feltűnő, hogy a mai értelemben vett biotechnológia is érdekelte: kidolgozta és szabadalmaztatta a kukoricaszárból és nádból való cellulózgyártás módszerét. Az ampelológiai intézetből önálló biológiai kutatóintézetet szeretett volna kifejleszteni, megelőzve a hírneves berlin-dahlemeri biológiai intézetet. Az ambíciózus terv meghiúsulása után azonban, 1915. szeptember 15-én megvált a szőlészeti állomás igazgatói tisztétől,²⁷² és elfogadta a műegyetem növényteni professzori meghívását.²⁷³ Tudományos eredményei elismerésként az MTA is tagjává választotta (1901-ben levelező, 1920-ban rendes tagnak).

Istvánffi Gyula távozása után **Richter Aladár** (1868–1927) oktatta a növénytant. 1868-ban született Rimaszombatban (Gömör vármegye), ahol apja kereskedő volt. 1886–1890 között tanult a budapesti egyetemen. Jurányi Lajos professzor vezetésével kezdett növényanatómiával foglalkozni. 1890-ben megnyerte a Margó Tivadar-féle pályadíjat. 1890-ben a budapesti egyetemen szerzett növénytanból bölcsészdoktori fokozatot és természetrajz–vegytan szakos tanári oklevelet. Tanulmányait 1891–1892-ben külföldi egyetemeken folytatta. A szünidőkben a természettudományi intézeteket, növényteni múzeumokat és botanikus kerteket tanulmányozta Ausztriában, Német- és Franciaországban, Svájcban, Angliában.²⁷⁴ Bár 1892-ben a göttingeni egyetem meghívta asszisztensnek, ő a kolozsvári egyetem tanársegédi állását választotta. 1893-tól, néhány év gimnáziumi tanári és külföldi tanulmányút után, 1898-ban magántanári címet szerzett a budapesti egyetemen növényanatómiából, tekintettel a növények rendszertanára, fiziológiájára és fejlődés tanára témakörből.²⁷⁵ Még abban az évben az MNM Növénytárának vezetője lett.²⁷⁶

1898. november 19-től a kolozsvári egyetem Növényteni Intézetének helyettes tanára, majd 1899–1901 között helyettes vezetője. Nyilvános rendes professzori kinevezést 1901-ben kapott.²⁷⁷ A minisztérium támogatásával Ausztria, Németország, Svájc, Franciaország, Olaszország városainak botanikus kertjeit és múzeumait tanulmányozta, tanulmányúttjáról *Egy magyar természetbúvár útinaplójából* című munkájában számolt be. Tudományos munkásságában az élettani növényanatómiai irányzatot képviselte, és a kolozsvári Apáthy-féle tradíciókat igyekezett átültetni a növénytanba.

²⁷¹ GÖNCZÖL 2002. 411.

²⁷² MÁGOCSY-DIETZ 1932. 3.

²⁷³ Hivatalos Közlöny 23 (1915) 407.

²⁷⁴ HORVÁTH 2002. 744.

²⁷⁵ Budapesti Közlöny 32 (1898) május 15. 1.

²⁷⁶ Budapesti Közlöny 32 (1898) június 12. 1.

²⁷⁷ Budapesti Közlöny 35 (1901) november 3. 1.

Az egyetemen jelentős növényészovettani, élettani-növényanatómiai kutatásokat végzett, de oktatói munkája mellett kultúrpolitikával is foglalkozott: intézetek, botanikus kertek, múzeumok fejlesztése és létesítése területén. Így például Kolozsváron botanikai múzeumot létesített. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a növénytani intézet és múzeum újjászervezésében. Az egyetem új főépületében a 38 m hosszú és 2,56 m széles zárt folyosón felállított 22 szekrény változatos tartalmával pompás látványt nyújtott, s cáfolhatatlan bizonyítékát annak, hogy botanikus anyag is kellőképpen érvényesülhet egy múzeumban.²⁷⁸

Az intézet (és a botanikus kert) évi dologi költségvetését 1893-ban emelték 3600 koronára, 1895-ben 4800 koronára. Ez azonban még mindig ropogó keves volt, ezért Istvánffy Gyula idején indult meg a kisebb-nagyobb összegű, rendkívüli javadalmakat kérő felterjesztések sora, amely Richter Aladár idejében lavinaszerű méreteket öltött, s részletes indokaival a kultuszminisztérium részéről kevés kivétellel honorálták is. 1901-ben az éves rendes költségvetést 8800 koronára emelték, emellett pedig az egyetem központi épületének befejezése alkalmával 17 357 korona értékű új bútort kapott az intézet.²⁷⁹

Az EME botanikai gyűjteménye számára megszerezte a nagyszabedű állami gimnáziumból a Baumgarten-gyűjteményt, amely az erdélyi flóra klasszikus kollektója volt.²⁸⁰ A botanikus kert Richter Aladár idején élte virágkorát: újjáépültek a növényházak, felépült a pálmaház, felfrissült és sziklakapuval bővült a sziklakert. A klinikák állandó terjeszkedése nyomán kilátástalanná vált a kert megőrzése és fejlesztése. Ezért az 1900-as évek elején már más területet keresett új botanikus kert számára. Richter érdeme, hogy az egyetem 1910–1913 között a Házsongárd-oldalon több földdarab megvásárlásával létrehozott egy 20 hold területű birtokot az új botanikus kert céljára. A földterület vásárlására 350 000 koronát, a földmunkákra 380 000 koronát szavazott meg a törvényhozás, a professzor pedig részletesen megtervezte a kert berendezését, a kivitelezést azonban megghiúsította a világháború, majd a román megszállás.²⁸¹ 1911-ben az MTA levelező tagjává választotta. Tanszékvezetői pozíciójából 1912-ben kényszernyugdíjazták. Ekkor a kolozsvári egyetem küldöttsége Apáthy István vezetésével Budapesten felkereste Istvánffy Gyulát, s a régi pozitív emlékek nyomására meghívta a növénytani tanszékre.²⁸² A megkeresést azonban Istvánffy nem

²⁷⁸ RICHTER 1903. 97.

²⁷⁹ RICHTER 1905. 149.

²⁸⁰ HORVÁTH 2002. 745.

²⁸¹ GAAL 2012. 80.

²⁸² MÁGOCSY-DIETZ 1932. 3.

fogadta el, ezért az oktatási teendőket az 1912/13. tanévben ideiglenesen **Páter Béla** (1860–1938), a kolozsvári Gazdasági Akadémia tanára látta el,²⁸³ az intézet élére pedig új személyt kellett választani.

Richter Aladár után a növényteni intézetet tanítványa, **kőhalmi Gyórfy István** (1880–1959) vezette 1913–1919 között, aki a kolozsvári egyetemen tanult 1898-tól 1903-ig. 1900–1904 között a növényteni intézet gyakornoka, majd tanársegéde. Ezután, 1904–1909 között a makói gimnázium, 1909–1913 között a lőcsei főreáliskola tanára volt. 1913-ban a kolozsvári egyetemen magántanári címet szerzett a magasabb rendű virágtalan növények alak-, alkat- és rendszertana, különös tekintettel a magyar birodalom moha flórájára című tárgykeréből.²⁸⁴ 1914 nyarán a kolozsvári egyetemen az általános növénytan nyilvános rendes tanárává nevezték ki.²⁸⁵ Nagyon szépen rajzolt, és ezt hallgatóitól is megkövetelte. Aki nem tudta akvarellbe lefesteni a mikroszkópban látott algát, az nem sok sikerrel szigorlatozott nála. Mégis az ország szinte minden algásza a tanítványa volt.²⁸⁶ 1919 októberében őt is kiutasították a megszálló román hatóságok, ezután a Budapesten, majd 1921-től Szegeden tovább működő száműzött egyetemen folytatta professzori munkásságát. Majd Erdély visszatérése idején, 1940–1944 között, amikor a Ferenc József Tudományegyetem visszakért Kolozsvárra, ő is visszatért a Szamos-parti városba, s ott vezette a növényteni tanszéket. A II. világháború után rövid ideig Salzburgban, Gyulán, végül Csákváron működött.

Kutatási témája a mohák rendszertana és ökológiája volt, de a florisztikát is széleskörűen művelte a Mátra, a Magas-Tátra és Erdély növényvilágára fókuszálva. Elsőként dolgozott fel anatómiailag moha-bastardot. A vezetése alatt álló intézet hazánkban a virágtalan növények kutatásának központjává vált. De több tucat cikkben foglalkozott az általa felfedezett újabb termőhelyek, újabb alakok vagy alaktani érdekességek ismertetésével a virágos növények köréből is. Sok érdekes növényökológiai, fenológiai és növényföldrajzi adatot örökített meg közleményeiben.²⁸⁷ Az EME Növénytárának vezetőjeként jelentette meg a Botanikai Múzeumi Füzetek című periodikát (1915–1919). Szegedi korszakában a kryptogám kutatások számára alapította és kiadta a *Folia Cryptogamica* című folyóiratot (1924–1942). Az MTA levelező tagja volt 1940–1949 között, a tagságot 1989-ben visszaállították.

²⁸³ NAGY-TÓTH-FODORPATAKY 1999. 129.

²⁸⁴ Budapesti Közlöny 47 (1913) január 14. 2.

²⁸⁵ Budapesti Közlöny 48 (1914) július 31. 1.

²⁸⁶ NAGY-TÓTH-FODORPATAKY 1999. 130.

²⁸⁷ HORVÁTH 2002a. 336.

61. kép A Növénytani Intézet nagy laboratóriuma

2. Növényrendszertani Tanszék

Az Általános Növénytani Intézetből vált ki 1902-ben a *Növényrendszertani Tanszék* **dejtéri Borbás Vince** (1844–1905) vezetésével, amely azonban csak korai haláláig működött. Borbás Vince budapesti egyetemi tanulmányai és doktori címe megszerzése (1874) után Berlinben²⁸⁸ és Innsbruckban²⁸⁹ dolgozott, mely tapasztalatok nagy hatással voltak növényrendszertani és növényföldrajzi munkásságára. 1880-ban a budapesti egyetemen *Phytogeographia és edényes növények szisztematikája* tárgykörből magántanári címet szerzett, s a következő 18 év alatt 30 félévben tartott florisztikai gyakorlatokat és tanulmányutakat a fővárosi egyetemi hallgatók számára.²⁹⁰ Közben az V. kerületi főreáliskola rendes tanára volt.²⁹¹ A középiskola szűk környezetéből annyira szeretett volna kiszabadulni, hogy 1885-ben, 1891-ben és

²⁸⁸ SZÖGI 2001. 96.

²⁸⁹ MÉSZÁROS–SZÖGI–VARGA 2014. 222.

²⁹⁰ GOMBOCZ 1936. 553.

²⁹¹ RADICS 1975. 4.

1896-ban három ízben tett kísérletet arra, hogy a bölcsészkar megkerülésével egyenesen a minisztertől kérje rendkívüli egyetemi tanárrá történő kinevezését. A kar mindhárom esetben elutasította a kérést – formai okokból teljesen jogosan –, és még a rendkívüli tanári címmel való kitüntetésre sem javasolta. A Kanitz Ágost halálával megüresedett kolozsvári tanszékre is pályázott, de oda Istvánffi Gyulát nevezték ki. Végül 1898-ban megkapta a nyilvános rendkívüli tanári címet, anélkül azonban, hogy középiskolai elfoglaltságán könnyítettek volna.²⁹² Így lett 1902 nyarán a kolozsvári egyetemen a Növényrendszertani Tanszék megalapítója és vezetője,²⁹³ valamint 1903-tól a botanikus kert igazgatója.²⁹⁴

Működését 1902 őszén megkezdte, azonban az intézet céljainak félig-meddig is megfelelő helyiséget csak folyó év február 1-jétől kezdve bérelhetett, a szűkös lakásviszonyok miatt. Az intézet céljaira bérelt helyiségben – a Majális utca 18. szám alatt, a kertben épített ház földszintjén – hat szoba, előszoba, beüvegezett veranda, konyha és keskeny fedett folyosó állt rendelkezésre. A helyiségek közül két szoba a hallgatók gyakorlati foglalkoztatására, négy pedig a herbáriumnak, könyvtárnak és más gyűjteményeknek, valamint az igazgató laboratóriumául rendeztetett be. Az előadások az egyetem központi épületében tartottak. Az intézet céljaira a néhai Kanitz Ágost szerezte a növényrendszertani könyvtárt, valamint a herbáriumnak a virágzó növényeket tartalmazó részét, a régi növényteni intézetből kiválasztott megfelelő bútorzattal együtt. A minisztérium az első berendezkedésre kiutalt 3000 korona átalányt.²⁹⁵ Borbás 1905. július 17-én szívszélhűdésben hunyt el. 150 000 lapnyi herbáriumát halála után a budapesti egyetem Növényrendszertani Intézete vásárolta meg. A gyűjtemény a II. világháborúban súlyos veszteségeket szenvedett, maradványai jelenleg a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárában találhatóak.

Korábban ő volt a magyar flóra legjobb ismerője, a flóra- és növényföldrajzi kutatás korszerűsítője. Hazánk kritikus, nehezen megfejthető növényfajainak és nemzetségeinek összegyűjtésére és tisztázására fordította a legnagyobb gondot. Jelentős számú magyar, valamint külföldi endemizmust fedezett fel, ezért a századforduló legeredetibb magyar botanikusának, a honismertető flórakutatás csúcspontjának tartható.²⁹⁶ Maradandóak a növénytársulásokra vonatkozó megállapításai, melyek a mai cönológiai

²⁹² Hivatalos Közlöny 6 (1898) 254.

²⁹³ Budapesti Közlöny 36 (1902) július 29. 1.

²⁹⁴ GOMBOCZ 1936. 555.

²⁹⁵ BORBÁS 1903. 108.

²⁹⁶ RADICS 1975. 13.

kutatások előfutárainak tekinthetők.²⁹⁷ Sokoldalú, széles látókörű, eredeti, intuitív és rendkívül termékeny tudós volt: 1870 és 1905 között 874 dolgozata jelent meg, mintegy 2000 új növényalakot írt le és nevezett meg. Halálával a Növényrendszertani Tanszék is megszűnt Kolozsváron.

3. *Állattani tanszék*

Az Állattani és Összehasonlító Bonctani Intézet alapítója, illetve 1872–1890 közötti vezetője **id. Entz Géza** (1842–1919) volt, aki előtte a kolozsmonostori gazdasági tanintézet tanáraként dolgozott. A pesti egyetemen orvosként végzett, de pályát változtatva zoológus lett. 1872. október 12-én nevezték ki a kolozsvári egyetem tanárának.²⁹⁸ Majd közel tizenhét esztendei kolozsvári munka után, 1889-ben a műegyetem állattani tanszékére kapott kinevezést,²⁹⁹ 1901-ben pedig a budapesti tudományegyetem Összehasonlító Anatómiai és Rendszeres Állattani Tanszékére.³⁰⁰ Innen vonult nyugdíjba 1914-ben.

Közelebbi tudományterülete az egysejtűek, valamint a növényi és állati szervezetek együttélése volt. Mai szemmel nézve is érdekes az Euglena egysejtűvel kapcsolatos közleménye: *Az alsóbbrendű állatoknál előforduló levélzöldtestcskék természetéről* (Kolozsvári Orvos-természettudományi Értesítő I. 1876.). Nemzetközi vitába keveredett az 1876-ban Kolozsváron közzétett megfigyelése kapcsán. Észrevette, hogy egyes alacsonyrendű állatok testében klorofill-testek láthatók. A jelenséget algák és állati egysejtűek (végként), vagyis a növény- és állatvilág határán élő lények társas viszonyának (consortium) minősítette. Mivel erről a publikációjáról külföldön nem szereztek tudomást, 1881-ben K. Brandt német kutató hasonló megfigyelésével lépett fel. Entz Géza erre két tanulmányt jelentetett meg német szaklapban prioritása érdekében. Ennek hatására máig elismerik Entz Géza elsőségét a kérdésben, ő volt tehát a felfedezője annak a jelenségnek, hogy alsórendű állatok sejtjeiben zöld testcskék vannak, amelyek a gazdaállattal együtt élő egysejtű algák, illetőleg zöld ostorosok.³⁰¹ Az együttélésnek találó nevét (szimbiózis) 1879-ben de Barry strassburgi tanár adta.

Entz Géza végkéntani tanulmányait két nagy kötetben kívánta összegezni. Az első 1888-ban magyar és német nyelven jelent meg *Tanulmányok*

²⁹⁷ HORVÁTH 2002b. 113.

²⁹⁸ Budapesti Közlöny 6 (1872) október 16. 1897.

²⁹⁹ Budapesti Közlöny 23 (1889) május 30. 1.

³⁰⁰ Budapesti Közlöny 35 (1901) augusztus 20. 1.

³⁰¹ DUDICH 1942. 119.

a végvények köréből címmel. Ebben a kutatások történetét és nemzetközi irodalmát ismertette; saját eredményeit a II. kötetben szeretne volna közzétenni. Ez azonban – a sok rajz okozta nagy költség, valamint a fordítás késlekedése miatt³⁰² – végül kéziratban maradt, amelyet Tihanyban őriznek.³⁰³ A megjelent első kötetet az MTA Marczibányi-jutalommal tüntette ki. Vezetői, tudományszervezői tevékenységét, valamint az egyetemen való elismertségét mutatja, hogy kétszer volt dékán (1873/74. és 1878/79. tanév), és amikor a kar elsőként adhatott rektort (1875/76), őt küldte a fakultás. Később pedig, 1894–1896 között a budapesti műegyetem rektora volt. 1883-tól az MTA levelező, 1890-től rendes tagja.³⁰⁴

Az állattani intézet az EME állattárával működött együtt szorosán: az intézet élére kinevezett professzor egyúttal a tár igazgatója is volt, kutatói és oktatói munkájához használhatta a tár gyűjteményét, cserébe gondoskodott a tár megőrzéséről, gyarapításáról és feldolgozásáról. Az 1873. július 13-án aláírt leltár szerint a gyűjtemény 17 159 darabból állt. A muzeális gyűjtemény ápolása, gondozása és fejlesztése természetesen csakis kellő anyagi támogatás és elegendő munkaerő mellett lehetséges, s éppen ezen szempontból az állattár jó példáját nyújtotta annak, hogy az EME a maga erejéből számba vehető, korszerű természettudományi múzeumot fenntartani és fejleszteni nem volt képes, s hogy ennek megfelelően a kormánnyal kötött 1872. évi szerződése speciális, muzeális céljainak biztosítására is előnyös hatással volt. Az EME évenként 1800 korona általánynál adott az állattárnak dologi célokra. Ebből jelentékenyebb vásárlásokra nem telt. A dologi általánynál mellett az EME 1902-től 2000 koronát adott az állattárnak évenként személyi kiadásokra; ebből került ki az őrségéd fizetése. Szolgának vagy preparátornak és az őrségéden kívül más tudományos munkaerőnek alkalmazása fedezet híján elérhető nem volt.³⁰⁵

Az intézet felszerelésére sajnos a kormány sem áldozott sokat. Entz Géza összesen 4000 koronát kapott erre a célra. Ebből nemcsak tudományos felszereléseket, de azokon felül még bútorokat is kellett szerezni. Ezen felül Entz Géza 1895-ig összesen 1535 koronát fordíthatott beszerzésekre, de ezt az összeget is csak az állás ideiglenes be nem töltése révén megtakarított tanársegédi bérkeretből. Vagyis az állam egy bemutatásokra és kísérletezésekre utalt egyetemi tudományos intézetének megalapítására és további felszerelésére 23 esztendő alatt összesen 5535 koronát folyósított. Ennek az összegnek egy részét is csak úgy, hogy megengedte, hogy ez az intézet

³⁰² DUDICH 1942. 116.

³⁰³ LAMBRECHT 1997. 263.

³⁰⁴ DUDICH 1942. 114.

³⁰⁵ UDRÁNSZKY 1903. 109–110.

a saját tudományos személyzetének fizetéséből megtakarított 720 koronát fordítsa felszerelése hiányainak pótlására.³⁰⁶

Entz Géza távozása után Koch Antal, az ásvány- és földtan profeszszora látta el a helyettesítést, amíg az intézet élére új igazgató nem került.³⁰⁷ Az egyetem pedig nem hamarkodta el az állás betöltését. Végül az intézet vezetését **Apáthy István** (1863–1922) 1890-ben nyilvános rendkívüli,³⁰⁸ 1891-ben nyilvános rendes tanárként vehette át.³⁰⁹ Apáthy ifjú ember (alig 28 esztendő), mégis érett tudós, világlátott utazó volt, aki kiterjedt nemzetközi tudományos kapcsolatokkal rendelkezett.³¹⁰ A budapesti egyetemen szerzett orvosi diplomát. Végzős hallgatóként az Állattani Tanszék tanársegéde volt. Alig volt 22 éves, amikor 1894-ben az MTA kiadásában megjelenő *Értekezések a természettudományok köréből* gyűjteményes sorozatban napvilágot látott a *Tanulmány a Najadeák szövettanáról* című, 100 oldalnál nagyobb terjedelmű dolgozata. 1886 és 1889 között a nápolyi Zoológiai Intézetben a piócák rendszertanát és anatómiáját tanulmányozta. A három év alatt 17 tudományos dolgozata jelent meg, és számos európai egyetemet látogatott meg.³¹¹ Nyaranta később is visszajárt Nápolyba kutatni. 1888-ban a budapesti egyetemen az állatok összehasonlító bonctana tárgykörből magántanári képesítést szerzett.³¹²

Az intézetnek helyet adó ún. Mikó-villában, amely nem felelt meg egy korszerű oktatási-kutatási intézmény követelményeinek, nagy leleménnyel, sok áldozattal és hosszú évek kitartó munkájával modern, világszínvonalon álló hisztológiai kutatóközpontot rendezett be. Holland, belga, lengyel, orosz, német, francia és amerikai tudósok jöttek hozzá megismerni eredeti mikrotechnikai módszereit, saját tervezésű felszereléseit. 1907–1909 között az ő szakmai iránymutatása szerint épült fel a Mikó-villa mellett az egyetem új, kétemeletes állattani épülete, amely 1909. május 18-án ünnepélyes keretek között került átadásra. Az intézet annyira szívügye volt Apáthynak, hogy még a gázcsapok helyét is ő jelölte meg a tervrajzon.³¹³

Iskolaalapító tudós, nagyszerű oktató és nevelő volt. Intézetéből indult többek között Boga Lajos, Farkas Béla, Gelei József, Haynal Imre, Mátyás Jenő, Péterfi Tibor, Szilárdy Zoltán.³¹⁴ Hallgatóival nagy szeretettel fog-

³⁰⁶ APÁTHY 1903. 5.

³⁰⁷ UDRÁNSZKY 1903. 114.

³⁰⁸ Budapesti Közlöny 24 (1890) február 8. 1.

³⁰⁹ Budapesti Közlöny 25 (1891) április 16. 5.

³¹⁰ BENEDECZKY 1995. 75.

³¹¹ MIHÁLY 2014. 25.

³¹² Budapesti Közlöny 22 (1888) június 28. 3.

³¹³ BENEDECZKY 1995. 110.

³¹⁴ GAAL 2002. 21.

lalkozott, sokszor maga vezette a gyakorlatokat is. A vizsgákon gyakran többet beszélt, mint a vizsgázó hallgató, mert azt az elvet vallotta, hogy minden alkalmat meg kell ragadni a tanításra.³¹⁵ Apáthy István 1893-ban megbízást nyert arra is, hogy az orvostanhallgatók részére a szövet- és fejlődéstant egy félévben heti 5 órában adja elő,³¹⁶ 1894-től kezdve pedig szövettani gyakorlatokat is tartott. Ezzel megvalósult az orvosi kar azon óhaj-tása, hogy a szövet- és fejlődéstán, melynek az élettantól különválasztása már 1892-ben kimondatott, önálló tanszéket kapjon. A hatás- és munkakör bővülése következtében szükségessé vált az épületbővítés is. Így 1896-tól kezdve évi 800 koronát kapott az intézet póthelyiség bérlésére, 1901-ben a Mikó-villa nyugati szárnyát, 1902-ben a keleti szárnyát bővítették emelet-ráépítéssel.³¹⁷ E bővítéseknek köszönhetően a szövettani laboratóriumban egyszerre 25–30 hallgató, az épület összes laboratóriumában együttvéve 60 hallgató tudott egyidejűleg laboratóriumi munkát végezni.³¹⁸ De jutott ily módon két laboratórium a külföldről érkezett tudományos kutatóknak is.³¹⁹ Az új épületben kapott helyet az EME Állattárának gyűjteménye is, így az intézet valóban a közművelődés hajléka lett, amelyet minden érdeklődő meglátogathatott.³²⁰

Az intézet tudományos szempontból legértékesebb anyagát a mikroszkópos metszetek alkották. Apáthy Kolozsvárra kerülésekor, 1890-ben az intézetnek mindössze 400 ilyen készítménye volt, többségük német vagy francia származású. Ezután Apáthy és tanítványai tömegesen készítették mikroszkópos metszeteket. Félévenként az állattani gyakorlatokon minden egyes hallgató 70–80, a szövettani gyakorlatokon 150 mikroszkópos készítményt állíthatott elő a gyakorlatvezető (rendszerint maga Apáthy) irányításával.³²¹ Így 1903-ra már 15 000 darabos gyűjteménnyel rendelkeztek.³²² A gazdag gyűjtemény rendezése és a gyors kikereshetősége érdekében Apáthy 100 db, saját tervezésű fadobozt készíttetett, amelyeket 1900-ban a párizsi világkiállításán és 1901-ben a berlini nemzetközi zoológiai kongresszuson mutatott be. Mindegyik, 1-től 100-ig megszámozott dobozba 15 számozott lemezen, lemezenként 10 mikroszkópos készítmény számára volt hely. A 100 doboz ötvenével két szekrény foglalta magába, mindegyik doboz külön kis fülkébe volt bedugható úgy, hogy mindhez külön-külön is könnyű volt hozzáférni.

³¹⁵ SZABÓ 1999. 116.

³¹⁶ APÁTHY 1903. 13.

³¹⁷ UDRÁNSZKY 1903. 115–116.

³¹⁸ BENEDECZKY 1995. 81.

³¹⁹ APÁTHY 1903. 23.

³²⁰ SZABÓ 1999. 115.

³²¹ APÁTHY 1903. 59.

³²² APÁTHY 1903. 18.

A gyűjtemény így könnyen áttekinthető, és megfelelő jegyzék segítségével bármelyik készítmény azonnal megtalálható volt.³²³

62. kép Az Állattani Intézet hallgatói szövettani laboratóriuma

Apáthy kiváló technikai érzékét, ügyességét, leleményességét és magas színvonalú elméleti felkészültségét meggyőzően bizonyítják azok az új eljárások, amelyeket ő honosított meg a hazai mikrotechnikai gyakorlatban (pl. Apáthy-féle rögzítőfolyadékok, a kettős beágyazási eljárási eljárás, vagyis az Apáthy-féle aranyozási módszer, a mikrotóm-kés élesítési eljárás stb.).³²⁴ Amikor Apáthy Kolozsvárra került, kísérletes kutatómunkát megfelelő laboratórium hiányában alig végezhetett. Ilyen körülmények között nagy elméleti munkára vállalkozott. *Die Mikrotechnik der Tierische Morphologie* címen összeállította és megírta élete legnagyobb terjedelmű művét (az oldalszám csaknem eléri az ezer oldalt). Az első kötet 1896-ban jelent meg Braunschweigben, a második kötet 1901-ben Lipcsében. Ez a munka valójában az első tudományos igényű, rendszeres mikrotechnikai kézikönyv a világon. Nem csoda, hogy Európa-szerte élénk visszhangot váltott ki,³²⁵ „minden

³²³ APÁTHY 1903. 53.

³²⁴ BENEDECZKY 1995. 97.

³²⁵ MIHÁLY 2014. 25.

mikrotechnikai segédkönyv első lapjától az utolsóig szinte minden oldalon találkozunk nevével”.³²⁶

Tudományos munkásságának legnagyobb részét a piócák idegrendszerének tanulmányozására fordította. Vizsgálati módszerének állandó tökéletesítésével párhuzamosan sikerült az idegsejtekben a rendkívül finom idegrostocskák (neurofibrillák) hálózatának kimutatása. Az ő mikrotechnikai eljárásával lehetett elsőként kimutatni, hogy a neurofibrillák folytonos hálózatot alkotnak. Készítményeit a leydeni kongresszuson mutatta be, s pedig tiszteletbeli tagjává avatta.³²⁷

1900-ban a párizsi világkiállításon a kormány 4400 koronás támogatásával 200-nál is több mikroszkópos metszetből álló összehasonlító sorozatban mutatta be a mikrotechnika legkülönbébb módszereinek elérhető legjobb eredményeit. A kiállításon bebizonyosodott, hogy a kolozsvári intézet anyaga a maga nemében teljesen egyedülálló, és sokkal modernebb a kiállításon látható francia egyetemi intézetek metszeteinél. A kiállítás zsűrijében azonban egyetlen állat- vagy szövettani szakember sem volt, így Apáthy István anyaga csak ezüstérmet kapott.³²⁸

Apáthy István négyszer volt dékán (1894/95, 1900/01, 1901/02 és 1911/12), az 1903/04. tanévben pedig rektor. Az MTA-nak 1898-tól volt levelező tagja, a rendes tagságot azonban soha nem nyerte el. Széles körű társadalmi és közéleti tevékenységet fejtett ki. Az Egyetemi Diákasztal Felügyelő Bizottságának alelnökeként Pósta Béla elnökkel közösen kiharcolta az 1910-re elkészült első kolozsvári egyetemi diákotthon és étkezde, a Mensa Academica felépítését. A századfordulótól kezdve egyre többet politizált. A Bánffy Dezső által alapított Új Párt (1904–1913), majd az Egyesült Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt (1913–1919) kolozsvári vezető egyénisége volt. 1918. október 31-től a kolozsvári Nemzeti Tanács elnöke, 1918. december 7-től pedig Kelet-Magyarország főkormánybiztosa volt. 1919. január 15-én a megszálló román hadsereg letartóztatta, és koncepciós politikai perben előbb halálra, majd 5 évre ítélték. Végül, 1920. augusztus 7-én a demarkációs vonalon túlra toloncolták. Megrokkanva érkezett Budapestre (egyenesen a klinikára kellett szállítani),³²⁹ ahol bekapcsolódott a Kolozsvárról elűzött egyetem munkájába.

1921. július 19-én érkezett Szegedre, hogy előkészítse intézete itteni elhelyezését és működését: „Amit Kolozsváron alkottunk, és az oláhok szétromboltak, azt Szegeden kell újra felépíteni. Életem hátralévő idejét

³²⁶ SZENTÁGOTHAJ 1962. 25.

³²⁷ SZABÓ 1999. 114–115.

³²⁸ APÁTHY 1903. 32.

³²⁹ BENEDECZKY 1995. 128.

arra szentelem, hogy úgy, amint Kolozsvárt társadalom és egyetem egy test és lélek volt, úgy forrjon össze Szegeden is az egyetem a város társadalmával a maga ideáljaiban, gondolataiban.”³³⁰ Intézete számára megszerezte a műegyetem megszüntetett állattani intézetének felszerelését,³³¹ 1921 nyarán olaszországi útjáról is páratlanul gazdag piócagyűjteményt hozott haza,³³² s Szegeden hónapok alatt új állattani tanszéket indított be, melyet 1922. szeptember 27-én bekövetkezett haláláig vezetett. Halála után az Állattani és Összehasonlító Bonctani Intézet és Gyűjteménytár két részre szakadt.

VII. Fejezetek a kar működéséből

A kar sokoldalú működése magában foglalta a külföldi kapcsolatok tudományos-oktatási szempontú építését is. Ezek közé tartozott a honoris causa címek adományozása. Fabinyi Rudolf dékán az 1910. október 17-i II. rendkívüli ülésen ismertette Richter Aladár beadványát, aki az ülést avégből kérte összehívni, hogy „II. Vilmos német császár Ő felségét, Poroszország Királyát, Dr. Engler Adolf titkos főkormány tanácsost, berlini botanikus professzort, botanikus kert és múzeumi igazgatót, Dr. Ehrlich Pál egészségügyi titkos főtanácsost, a Main-melléki –Frankfurt kísérleti terápiai intézetének igazgatóját, és Dr. Hata Kitasatost, az ünnepelt japán természettudóst a tudományok és polgári erények terén szerzett, s elévülhetetlen érdemeinek elismeréséül a bölcsészettudományok tiszteletbeli doktorává avassa.” A javaslat fölolvása után Klug Lipót kért szót, s a kérdés megtárgyalásának halasztását javasolta több tag hiánya miatt. Mire Richter Aladár megjegyezte, hogy a kar a közelmúltban több magántermészetű ügyben (szabadságolások) is tartott rendkívüli közgyűlést, ezt meg azért hívta össze szünetidőben, mert az „Ő Felsege Nevét viselő tudományegyetemünk legyen az első, amely lerója a tisztelet adóját a nemzetközi tudományosság amaz apotheosisa alkalmával, melynek képét és indító okait a szóban forgó indítvány kifejté.” Sajnos az iratban nem olvasható semmi a konkrét okokról, mégis föltételezhető, hogy a Berlieni Egyetem alapításának 100. évfordulóját – amelyre egyébként az egyetem meghívást kapott – tekintette olyan tudomány- és művelődéstörténeti alkalomnak, amely e lépésre „indíthatta”.

Az ülésen a kar a császár díszdoktorrá avatásának ügyét végül levette napirendi pontjáról halasztó hatállyal és Richter Aladár részletes indoklását várva. Erre az 1910. december 7-én tartott rendkívüli kari ülés nyílt

³³⁰ Szegedi Uj Nemzedék 3 (1921) július 21. 2.

³³¹ BENEDECZKY 1995. 129.

³³² Szegedi Uj Nemzedék 3 (1921) július 28. 2.

szavazással II. Vilmost egyhangúlag a bölcsészettudományok tiszteletbeli doktorának választotta. Dékáni indítványra arról is határozott, hogy II. Vilmos császárnak a díszdoktori oklevelet küldöttség útján nyújtja át. Az „ez idei Rector Magnificusának vezetése alatt” álló delegáció tagjaiul megválasztották Fabinyi Rudolf dékánt és az előterjesztő Richter Aladárt.³³³ Közvetett bizonyítéknak tekinthető az 1910. márciusi jegyzőkönyvi bejegyzés, mely hírt ad arról, hogy a Berlieni Egyetem meghívót küldött a kolozsvári egyetemnek a 100 éves fennállására rendezendő ünnepségre. A rektor átiratban kérte a kartól, hogy javasoljon személyt az egyetem képviselőjére, mire az ülés Schlesinger Lajost ajánlotta az Egyetemi Tanács figyelmébe.³³⁴

A kari közélet másik fontos oldalát a nemzetközi kapcsolattartás jelentette. Ide soroljuk a különböző konferenciákon való részvételt, oktatási vagy kutatási meghívásokat, valamint a kiemelkedő fontosságú tudományos egyetemi eseményekre való kiküldetést. A századfordulóról rendelkezésünkre álló levéltári forrásanyagból az alábbi fontosabb kapcsolattörténeti alkalmakra térünk ki. Az 1909. november 25-i III. rendes kari ülésen a dékán bemutatta „a Brüsszelben tartandó III. nemzetközi növényntani kongresszusra szóló miniszteri értesítést”. Egyhangúlag megszavazták, hogy a kar képviseltesse magát a kongresszuson, mert azt „múlhatatlanul szükségesnek tartja.” Már ama szoros és a kolozsvári növényntani gyűjteménynek gyarapodását nagyban előmozdító viszonynál fogva is, amelyet „Belgium főiskolái, növényntani intézetei és kertjei évek óta velünk ápolnak.” Ezt a kapcsolatot a kongresszuson való részvétel tovább erősítheti. Az egyetem képviselőjét Richter Aladár ny. r. tanárra testálták, akinek az erről szóló megbízólevelet az egyetem kiállította.³³⁵ A kar nemzetközi kapcsolatait érinti az a hír, hogy az 1910. augusztus 15–20. között Grazban tartandó VIII. nemzetközi zoológiai kongresszus meghívásának eleget téve, Apáthy Istvánt kérték meg a kari képviselő elvállalására. Ugyanő 1910. június 1-től a tanév végéig, majd szeptember 30-ig szabadságot kért Nápolyban végzendő tanulmányok céljára. A kar fölterjesztette a kérést a miniszterhez, melynek eredményéről nincs közvetlen ismeretünk, de közvetett van. Ugyanis tanácsulési bejegyzés tanúsítja, hogy Apáthy István az egyetem képviselőjében megjelent „Horn Antalnak”, a nápolyi zoológiai állomás igazgatójának, a magyar tudományos törekvések lelkes támogatójának elhunytá alkalmából Jénában történt hamvasztásánál.³³⁶ Valószínű, hogy ez nem független attól, hogy több hónapos kutatást végzett a nápolyi intézetben.

³³³ SZTEL 194–1910/11. M. K. sz.

³³⁴ SZTEL 547–1909/10. M. K. sz.

³³⁵ SZTEL 258–1909/10. M. K. sz.

³³⁶ SZTEL 200–1909/10. M. K. sz.

1910-ben a Kar az európai tudományos élet más nemzetközi rendezvényén is részt vett. Szádeczky Gyula az 1910-re halasztott stockholmi Geológiai Kongresszuson való részvételhez kért támogatást. A kar a meghívót tudomásul vette, és az ügyben átiratot intézett az Egyetemi Tanácshoz, melyben az egyetem képviselőjére Szádeczky Gyulát ajánlotta. Egy másik rendezvénnyel kapcsolatban pedig már arról értesülünk, hogy Fabinyi Rudolf a minisztertől megkapta a „wieni angol nagykövetség átiratát a londoni nemzetközi kémiai kongresszus egy határozatának végrehajtása tárgyában”. Tehát ebben az esetben már megtörtént a konferencia, amelynek egyik határozata Fabinyi Rudolfot illette.³³⁷

A kolozsvári egyetem Matematikai és Természettudományi Kara működésének első 47 éves szakaszában fontos szerepet töltött be. Neves tanárai (akik közül 17 tagja volt az MTA-nak) a tudományos és erkölcsi mércét magas szintre állították, és ez a szint az utódokat is kötelezte. A kar 1919-ig csaknem háromezer jól felkészült, helyüket elismerten megálló tanárt és magas képzettségű szakembert bocsátott útjára. Ezekre igen nagy szükség volt a két világháború közötti évek átvészelésében. A kar tanárai számos egyetemi jegyzettel és kézikönyvvel gazdagították a magyar nyelvű természettudományos szakirodalmat. Ezzel egyben a magyar tudományos szaknyelv gazdagításának és pontosításának feladatát is vállalták.³³⁸

³³⁷ SZTEEL 471–1909/10. M. K. sz.

³³⁸ GÁBOS 1998. 114.

Matematikai és Természettudományi Kar tanszékei

Elemi Matematikai Tsz. (1872–1919)	
Felsőbb Matematikai Tsz. (1872–1919)	
	Ábrázoló Geometriai Tsz. (1900–1917)
Kísérleti Fizikai Tsz. (1872–1919)	
Matematikai Fizikai Tsz. (1874–1919)	
	GyF Tsz.
Vegyteni Tsz. (1872–1919)	
	KT Tsz.
Ásvány-Földtani Tsz. (1872–1919)	
	Növénytani Tsz. (1872–1919)
	Nr Tsz.
Állattani Tsz. (1872–1919)	

GyF Tsz. = Gyakorlati Fizikai Tanszék (1917–1919)

KT Tsz. = Kémiai Technológiai Tanszék (1913–1919)

Nr Tsz. = Növényrendszertani Tanszék (1902–1905)

AZ EGYETEM DIÁKSÁGA

z egyetemek évszázadok óta tanuló közösségek, melyek magját – a modern időkben már elkülöníthető adminisztratív személyzet mellett – az oktatók és a diákság együttese alkotja. A diákok szociológiájáról szóló összefoglalónk bevezetésében nem lehet elkerülni egy emlékeztetőt arra nézve, hogy egyrészt milyen sajátos iskolázás- és művelődéstörténeti előzmények motiválták a második magyar egyetem helyválasztását, másrészt, hogy a diákszámok karok szerinti alakulása hogyan függött össze a tanári személyzet létszámának és tevékenységének alakulásával; végül pedig azt, hogy milyen helyzetet foglalt el az új alma mater a honi főiskolák korabeli hálózatában. Ezután kerülnek vizsgálatra a karok és szakirányok közötti összehasonlító táblázatok elemzésének keretében a kolozsvári egyetem diáksága rekrutációjának sajátos jegyei, majd a felvett diákok tanulmányi körülményeinek egyes jellegzetességei.

I. Kolozsvár iskolaváros¹

Tagadhatatlan, hogy a második egyetem kolozsvári elhelyezésének elsősorban politikai motivációi lehettek. Az addig mintegy külön országgént fungáló terület szimbolikus integrációjának, a kiépülő nemzetállam integráns részeként való elismertetésének fontos mozzanata volt a második magyar egyetemnek az erdélyi régió fővárosába való elhelyezése. Pedig Kolozsvár városi fejlődése népességszám szempontjából egyáltalán nem volt különösebben számottevő az országban. 1870-ben 26 400 lakossal mindössze a 14. (!) helyet foglalta el az ország jelentősebb vidéki települései között, messze Szeged (70 100), Szabadka (56 300), Hódmezővásárhely (49 100), Pozsony (46 500), Debrecen (46 100), Kecskemét (42 000) vagy Békéscsaba (30 000) mögött, de olyan települések után is, mint a máig kisvárosnak számító Makó (27 400) vagy Szentés (27 600). Még a fontosabb erdélyi és partiumi városok között is voltak népesebbek, így Arad (32 300), Temesvár (32 200), Nagyvárad (28 700) vagy Brassó (27 300).² Népeségnagyság terén a város növekedése a dualizmus egész korán át viszonylag korlátolt

¹ Ez a bevezető lazán támaszkodik egy korábbi tanulmányomra: KARÁDY 2013. 237–244.

² Magyar Statistikai Évkönyv 1 (1871) 24.

maradt. 1910-ben még mindig csak a tizenegyedik legnépesebb település rangja illette meg az országban.³

Kolozsvár kiemelt helyzete nemcsak időleges regionális adminisztratív fővárosi szerepköréhez kötődött, hanem minden valószínűség szerint népessége felsőbb rétegeinek közismerten magas szintű iskolázottságához, kiegyensúlyozott társas viszonyaihoz, az őket kiszolgáló művelődési intézmények sokaságához és sokféleségéhez.

Itt elsősorban arra kell gondolni, hogy a város lakossága majdnem kizárólag magyar etnikai összetételű volt, bár felekezetiileg erősen megosztott, és a dualista korban az is maradt, beleértve a beköltöző s elmagyarosodó allogen kulturális hátterű polgári népeiséget, elsősorban a zsidókat. A két nagyjából azonos számerejű, a lakosság egy-egy harmadát kitevő, majdnem kizárólag magyar nyelvű római katolikusok és reformátusok mellett az időben alig változóan volt egy hetednyi, részben (negyedrészt) szintén magyar görögkatolikus és egy gyorsan gyarapodó (1869–1910 között 3,9%-ról népességi arányukat 11,6%-ra megháromszorozó, és 1910-re már majdnem teljesen, 93%-ban szintén magyar ajkú) zsidóság. Ezzel a helyi zsidóság nyelvi akkulturációja már a századfordulón még erősebb elmagyarosodást mutatott, mint Budapesten, ahol 1900-ban a zsidó népesség 14,4%-a még idegen anyanyelvűnek vallotta magát a népszámláláson, szemben a kolozsvári zsidók mindössze 13%-ával. Igaz, ekkoriban már a bánáti és kelet-magyarországi városokban letelepedett zsidó lakosságban a nem magyar ajkú zsidók aránya több helyütt egytized alatti volt, Debrecenben alig 2,2%. Viszont a kevés, még jiddis vagy német anyanyelvűként bejelentett zsidó között az ország összes városából Kolozsvárott beszéltek a legtöbben magyarul is (81%).⁴

Emellett kisebb arányban, 3–3% körüli súllyal képviseltették magukat az (1910-ben itt 72%-ban magyar) evangélikusok, a mindig is színmagyar unitáriusok és a csak kismérsékleten (20% alatt) magyar nyelvű pravoszlávok és görögkatolikusok. Már 1880-ban a város összlakosságának 80%-a magyar anyanyelvű (vagy 'főnyelvű') volt, s köztük 62% csak magyarul tudott. 1910-re a magyar nyelvűség aránya 83,4%-ra emelkedett. A kis erdélyi alapítású és túlnyomóan Erdélyben szétszórtan vagy falusi tömbökben megtelepedett unitárius felekezetnek viszont Kolozsvár volt a legfontosabb városi szálláshelye az országban Torda és – a századforduló után – Budapest mögött.⁵

Az írástudó és magasabban iskolázott rétegekben közvetett adataink szerint még magasabbnak kellett lenni a magyar nyelvűek arányának, hiszen

³ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) (*passim*)

⁴ A számlítások forrása: MSK 5. 568–570 és 604–606.

⁵ Népszámlálási adatok felhasználásával végzett számítások.

az 1910-es népszámlálás szerint 90% feletti magyar anyanyelvű népességet képviselő nyugati keresztény és zsidó hitfelekezetek fiatal (20–24 éves) férfitagjai között az írástudatlanság rátája rendre 7% alatt volt (a zsidóknál csak 2,8%). Ezzel szemben a túlnyomóan nem magyar pravoszlávoknál és görögkatolikusoknál egységesen 42% feletti.⁶ Ennek egyik következményeként értelmezhető például az, hogy Kolozsváron a 20. század elején megjelenő 11 időszaki sajtótermék (akárcsak Marosvásárhely 13 hasonló kiadványa) mind magyar nyelvű volt,⁷ egyedülállóan az ország vegyes nemzetiségi területeinek nagyvárosai között. Az elemi oktatásban is hasonló volt a helyzet: 1893-ban a két tucatnyi elemi iskolából csak egy oktattott a magyaron kívül németül is.⁸

A második egyetem alapítási helyének kiválasztása szempontjából bizonnyal szerepet játszott az a tény, hogy a nemzetállam megszilárdulása és további kiépítése korában ez a történelmileg erősen 'magyar' etnikai nimbuszú város egy többségében már legalább a 18. század eleje óta nem magyar népességi többséget felmutató régió fővárosaként fungált. Ezért is tűnhetett logikusnak a korabeli döntéshozók számára, hogy a kisebbségi elitsoportok asszimilációja szempontjából kulcsfontosságú szocializációs intézményt ide telepítsék.

Ezt az elképzelést megerősíthették a Kolozsváron kimutathatóan harmonikusabb, kiegyensúlyozottabb felekezeti kapcsolatok, szemben egyes erdélyi vagy más többnemzetiségű városok és régiók antagonisztikusabb viszonyaival. Itt volt például a fővároson kívül az összes korabeli nagyváros között a legtöbb és a legkülönbözőbb felekezethez tartozó templom (összesen 22, akárcsak Temesvárott, alig két és félszer kevesebb, mint a sokszorosán nagyobb népességű Budapesten, ahol mindössze 58 templom szolgált a híveket).⁹ A helyi elemi iskolai keresletet kielégítésében itt az állami és községi iskolák mellett a görögkeletiekén kívül az összes többi (tehát a zsidókkal együtt hat) felekezet iskolái képviseltették magukat (1893-as adat szerint).¹⁰ Ez meglehetősen egyedülálló jelenségnek minősült a helyi iskolai piacokon. (A pravoszláv iskola hiánya is nyilván csak a felekezet elenyésző helyi népességszámának tudható be. Még 1910-ben is csak alig 18 ortodox fiút és 19 lányt találni a városban a 7–11 éves korosztályban.¹¹) A jó felekezetközi kapcsolatokra az is jellemző, hogy sehol másutt nem

⁶ KARÁDY–NAGY 2012. 190–195.

⁷ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 163. adatszlop.

⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 309.

⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 308.

¹⁰ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 308.

¹¹ KARÁDY–NAGY 2012. 192., 198.

figyelhető meg nagyobb arányban vallásközi vegyes házasság, mint Kolozsváron és Marosvásárhelyen, ahol ezek megközelítették az összes frigy felét (44 és 45%-ot). Ez magasan meghaladta az összes korabeli város hasonló arányait, így például a soron következő nagyváradi 39,7%-ot, nem beszélve a főváros alig 28,8%-áról.¹²

A város a magyar főnemesség és a magyar háttérű vagy magyarosodó allogén polgárság szálláshelye is volt, ellátva a modern polgári élet intézményes kellekeivel, mint könyvtárak, színház, báltermek, kaszinók, szabadkőműves páholyok,¹³ később mozik stb. Az urbánus polgárosodás korabeli szintjére mutat közvetetten (sajnos csak kései jelzésképp) az az 1910-es információ, mely szerint a kolozsvári aktív népességben volt a legmagasabb Budapest (7,6%) után az 'úri' rétegeket kiszolgáló cselédség számaránya az aktív népességben (6,6%).¹⁴ A városi elitek viszonylag erős életmódbeli polgárosodási szintjére jellemző az a lakásminőségre vonatkozó adat, hogy 1900-ban az ország összes Budapesten kívüli városa között itt találni nyers számban is (még inkább a lakosságszám arányában) a legtöbb fürdőszobát.¹⁵

Ha a városi közintézmények modernizációja szempontjából Kolozsvár nem mindenben emelkedett ki a vidéki városok között, több ismérv szerint azonban jelentősen. Itt volt például a legtöbb gyógyintézet és kórházi ágy.¹⁶ Arra is akad jelzés, hogy a túlnyomóan magyar népességű Kolozsvár és Marosvásárhely tömörítette az ország városai között a viszonylag legnépesebb értelmiségi szakmájú csoportokat, legalább a dualista korszak közepétől (korábbra ilyen adat nem lévén).¹⁷ 1890-ben például Kolozsvár aktív lakosságának 10,4%-a volt értelmiségi, Marosvásárhelyen pedig ez az érték 12,1%. Ezek voltak a legmagasabb értelmiségi arányok az ország városaiban, szemben pl. a budapesti 7,9%-kal.¹⁸ Húsz évvel később ez a rangsor még inkább a két erdélyi város előnyére változott. 1910-ben Kolozsvár kereső felnőttjeinek már 12,1%-a és Marosvásárhelyen 11,8%-a a közszolgálat vagy

¹² A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) (*passim*)

¹³ Kolozsváron 3 szabadkőműves páholy működött a dualista korban, akárcsak Nagyváradon, de míg Erdély fővárosában a forráskiadványban dokumentált tagok száma 245 volt, a partiumi nagyvárosban csak 150. Ezek voltak a messze legnagyobb szabadkőműves tömörülések Erdélyben, a Részeken és Vajdaságban. KARÁDY 1997. 184–193.

¹⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 21 (1913) 28–29.

¹⁵ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 21. adatoszlop.

¹⁶ Uo. 5. és 63. adatoszlop.

¹⁷ Kolozsváron 1890-ben 84% magyar ajkú lakost számoltak össze 4% német ajkúval és 10% román ajkúval. Marosvásárhely még ennél is 'magyarabb' volt 90% magyar, 3,1% német s mindössze 4,7% román nyelvű lakossal. Magyar statisztikai évkönyv 1 (1893) 34. A német ajkúak közé sorolták, mint ismeretes, a jiddis anyanyelvű zsidókat is.

¹⁸ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 37–38.

a szabadfoglalkozású értelmiség tagja volt. Ezek az arányok a nagyváradit (9,9%), a budapestit (9,5%) és akkoriban a soron ezeket követő pozsonyit (9,2%) is jelentősen felülmúlták.¹⁹ A 20. század elején már összesen 52 tanintézet volt a városban, és egy forrás szerint „1908-ban a város lakóinak negyede tanuló, tanító, tanár volt”.²⁰

E viszonylag korai polgárosodásra mutató jelzéseknek a fényében értelmezhető a kolozsvári egyleti élet gyors kibontakozása. Kolozsvár már az 1878-as statisztikai összeírás szerint az ország városai között a második volt az önkéntes polgári egyesületek számát és taglétszámát illetőleg (60 egyesülettel és 9173 taggal), Pozsony után (ahol 81 egyesület működött 18 599 taggal). Lakosságszámra kivetítve így elvben – hiszen egy lakos több társulati kapcsolattal is rendelkezhetett – Kolozsváron 498 lakos esett egy egyesületre, Marosvásárhelyen már 460, míg az utánuk következő Pozsonyban 593 és Sopronban 595.²¹ Már a könyvtárak nagy, 1885-ös felmérése is Kolozsváron mutatta ki az ország második legjelentősebb nyomtatott állományát a nagyközönség számára nyitott közkönyvtárakban 163 000 kötettel, a pozsonyi 191 000 után.²² A helyi városlakók számára kivetítve azonban Marosvásárhelyen (8273 kötet) és Kolozsváron (6522 kötet) jutott egy főre a legtöbb könyv az ország városaiban, jóval Pozsony előtt (5150 kötet).²³ A 20. század elejére Kolozsvár viszonylagos fölénye a közkönyvtárak állománya tekintetében (1908-ban már 280 000 kötettel) – jórészt az egyetemi könyvtár fejlődése következtében – még inkább megnőtt.²⁴

Mindezek a helyi társadalom-, intézmény- és művelődéstörténelmi körülmények előzményjelleggel motiválhatták a második magyar egyetem Kolozsváron történő megalapítását. A közvetlen történelmi előzmények között említhető még az is, hogy Kolozsvár 1868-ban az ország nyolc tanterületének egyik központja lett.²⁵ Ugyanabban az évben megnyílt a Gazdasági Tanintézet a szomszédos Kolozsmonostoron.²⁶ Ugyancsak 1868-ban alakult meg a kiegészítés évében induló első honi szaktudományos egyesület, a Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága, melynek segítségével a társulat első vidéki gyűlését ugyanabban az évben szintén Kolozsváron

¹⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv 21 (1913) 28–29.

²⁰ SZÁSZ 1986. 1610.

²¹ VARGHA 1880. 506–514. A városi népességszámokhoz az 1880-as népszámlálás adatait használtam.

²² GYÖRGY 1886. 580.

²³ GYÖRGY 1886. 584.

²⁴ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 136.

²⁵ GAZDA 1997. 32–33.

²⁶ GAZDA 1997. 33.

tartották.²⁷ Végül más természetű, de igen lényeges, mintegy elengedhetetlen feltétele volt az erdélyi egyetem alapításának az, hogy 1870-ben Kolozsvárt bekapcsolták az ország vasúti hálózatába.²⁸ Nem véletlen ezek után, hogy báró Eötvös József miniszter 1870 áprilisában terjesztette a képviselőház elé az egyetem felállításáról szóló törvénytervezetet. Ennek megtámogatására publikálta 1871-ben közfeltűnést keltő tanulmányát Mátrai Ernő fiatal újságíró *A kolozsvári egyetem, mint kulturai szükséglet* címmel.²⁹

Bár a városi néptömegek sokáig igen magas írástudatlansági rátát mutattak fel az egész erdélyi régióban, az 1870-es népszámlálás szerint ez még Nagyszebenben is meghaladta a 32%-ot, Székelyudvarhelyen a 38%-ot, Csíkszeredán elérte a 40%-ot, Kolozsvárott a 43%-ot, Marosvásárhelyen és Temesváron a 45%-ot, sőt Brassóban és Aradon a lakosság felét,³⁰ a későbbiekben ezek az arányok rohamosan csökkentek. 1910-ben már az ország nagyvárosaiban mindenütt 80% körül vagy a felett volt az általános alfabetizációs ráta, Kolozsváron 78,4%, Marosvásárhelyen 79,8%, Budapesten és a legnyugatibb városokban (mint Pozsonyban vagy Sopronban) már 90% felett.³¹ Ekkoriban azonban Kolozsváron jelzi a városi statisztika a számszerűen legtöbb kisiskolás fiút (8643) és lányt (4383) – többet, mint bármelyik más vidéki városban, beleértve a legnagyobb népességűeket is.³² Ez azonban kifejezetten csak a helyi, városi iskoláztatás eredménye volt, hiszen egész Erdély alfabetizációs szintje a legrosszabb volt a dualista kor kezdetén az összes nagyrégió között (1870-ben még 79% írástudatlannal a 6 évnél idősebb népességben). Igaz, hogy az analfabetizmus visszaszorításában is Erdély jeleskedett leginkább (amennyiben ez 1870–1880 között 8%-kal csökkent az összmagyarországi 6,4%-kal szemben).³³ Ebben a rohamos sikerben elképzelhetően az erdélyi főváros járhatott az élen, mivel 1907/08-ban itt tevékenykedett az összes törvényhatósági jogú város között a legnagyobb létszámú iskolai tanítószemélyzet.³⁴

Mindez mindenesetre nem befolyásolta az itt letelepedett új és régi közép- és felsőrétegek igen eredményes iskolai és művelődésbeli mobilitását, ami nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy a kiegyezést követő

²⁷ GAZDA 1997. 33.

²⁸ GAZDA 1997. 33.

²⁹ MÁTRAI 1871.

³⁰ *A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos háziállatok kimutatásával együtt. A népszámlálás eredményei.* Pest, 1871. 230.

³¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 20 (1912) 26.

³² A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 123. és 125. adatszlop.

³³ LÁNG 1884. 13.

³⁴ A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve 1 (1912) 121. és 122. adatszlop.

évtizedekben itt működött vagy alakult ki az ország messze leggazdagabb elitképző iskolai hálózata Budapesten kívül.

Már az 1860-as évektől kezdve s az egész dualista korszak végéig Kolozsvár volt az ország egyetlen három hagyományos érettségit adó (latint oktató) főgimnáziumot fenntartó vidéki városa.³⁵ Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az 1867-es kiegyezés előtt – mielőtt az új nemzetállam és néha más közületek is elkezdtek középiskolák telepítésére vállalkozni – ilyen intézmények fenntartási joga kizárólag a ’bevett’ egyházakat illette meg. Erdély rendkívüli felekezeti sokszínűsége és a felekezetek közötti virtuális versengés a régiót az elitképzésre beállított középiskolák terén az egész Habsburg-monarchia legerősebben ellátott tartományává tette. 1865-ben Erdélyben 22 középiskola működött, majdnem annyi, mint a sokkal polgárosodottabb, minden szempontból gazdagabb és két és félszer népesebb Csehországban (25).³⁶ Ráadásul ezek az erdélyi iskolák vonzerejük növelése érdekében vagy nem igényeltek tandíjat, vagy csak csekély értékben, kicsiny töredékét a csehországi vagy galíciai iskolák költségeinek.³⁷ A kolozsvárihoz hasonló korai iskolaszaporítások ugyan történtek a két századok dominálta városban is, Brassóban és Nagyszebenben, majd később, 1876-tól Pozsonyban is megalakult egy harmadik középiskola, de ezek között az egyik latin oktatást nem nyújtó reáliskola volt, akárcsak később Szegeden vagy Temesváron.³⁸ Három párhuzamos magyar nyelvű ’latin’ gimnázium ezután sem működött sehoh az országban egy városban 1919 előtt. Ez a tény s az, hogy ezek az iskolák itt a nyugati kereszténység három, többségileg ’magyar’ vallását képviselték Erdélyben, különös súlyt kölcsönzött a kolozsvári középiskolai piacnak a magyar kulturális gyökerű vagy ide asszimiláló elitsoportok kulturális térképén éppúgy, mint ezek tényleges képzési stratégiájában. Egyrészt a latint is magába foglaló érettségi minden főiskola kapuját megnyitotta, míg a reáliskolai csak a technikai jellegűeket (műegyetem, kohó- és bányamérnöki, katonatiszti stb.), és a ’felső kereskedelmiben’ szerzett érettségi ekkoriban még ezeket sem. Másrészt a ’latin’ műveltséget adó humán érettségi végig az egész posztfeudális korban a magyar ’úr’ középosztályhoz tartozás s az ebbe való befogadás legfőbb kulcsa gyanánt is fungált. Mint ismeretes, ekkoriban (akárcsak később, a régi rendszer végéig) az egész gimnáziumi oktatás majdnem ötödét latinórák töltötték ki.³⁹ A gimnáziumok társadalmi presztízséhez az is hozzátartozott – s ez

³⁵ MÉSZÁROS 1988. 206–208.

³⁶ RETEGAN 1999. 138–139.

³⁷ RETEGAN 1999. 141.

³⁸ MÉSZÁROS 1988. 159–160., 228–229., 241–242., 257–259., 267–268.

³⁹ MÉSZÁROS 1988. 103.

Kolozsvár iskolavárosi rangját bizton emelte –, hogy ezekbe túlnyomóan az ’úri’, az államhatalomhoz kötött foglalkozások felé törekvő, magyar háttérű keresztény középíretek fia jártak, s kevésbé az asszimiláns zsidóság és németek (akik a reáliskolákban voltak viszonylagos többségben). A kolozsvári felekezeti gimnáziumok – különösen az unitárius, hiszen más ’teljes’ unitárius középiskola a kettős monarchia utolsó évtizedéig nem létezett⁴⁰ – központi nevelési funkciót is betöltöttek az erdélyi régió azonos vallású értelmiségének képzésében. A három kolozsvári gimnázium pozíciója a régió iskolázási terében azzal is megerősödött a 19. század végére, hogy hozzájuk kapcsolódott mindhárom felekezet helyi vagy (a katolikusoknál) tanító rendi papképző intézete (az unitáriusoknál az egyetlen az országban).

Emellett a három rangos humanista szellemű gimnázium érettségiző osztályai közvetlenül táplálták a helybeni egyetem diákságának utánpótlását. Ez annál fontosabb forrás lehetett, hogy a város népességének növekedési üteme – mint már erről fentebb szó volt – elég átlagosnak bizonyult. Ez leginkább a fővárossal való összehasonlításnál feltűnő.⁴¹ Itt tehát sokkal kevésbé érvényesülhetett a budapesti egyetemekre oly jellemző különleges helyi ’demográfiai’ szívóhatás. E szerint a globálisan gyenge beiskolázási keresletű csoportok tagjai, ha helyben laktak, helyi számarányuknál sokkal gyakrabban iratkoztak be az ottani főiskolákra, mint vidéki pályatársaik. Kolozsváron ezt a helyi hatást főképp a három igen tág regionális szívóköri gimnázium közvetíthette, hiszen az unitárius gimnázium érettségizői 78%-a, a piarista érettségizők 71%-a és református megfelelőik 64%-a Kolozs megyén kívül született 1850–1916 között.⁴² Márpedig az egyetemi almanach millenniumi visszatekintése az előző évtizedekre maga is kiemeli, hogy a diákság közel kétötöde (39,4%) Kolozs megyei tanintézetekből került ki. Ez gyakorlatilag a három kolozsvári középiskola meghatározó szerepére utal az egyetem padjainak feltöltésében.⁴³ Az orvosi karra vonatkozó adat szerint a medikusok 24%-a kolozsvári középiskolák érettségizői közül került ki.⁴⁴

⁴⁰ A két másik régi unitárius iskola, a tordai gimnázium legelőször 1912-ben, a székelykeresztúri pedig csak 1916-ban kezdett el érettségiztetni. MÉSZÁROS 1988. 260., 269.

⁴¹ Kolozsvár népessége 1867–1910 között viszonyszámokban 100-ról 228-ra nőtt, párhuzamosan Temesvárral és Nagyváraddal, de elmaradva Fiumétől (ahol a növekedés viszonylagos értéke 278 volt), Miskolctól (ahol ez az érték 239-et ért el) és főképp Budapesttől (325-ös növekedési rátával). Népszámlálási adatokból számított viszonyszámok.

⁴² Felmérési eredmények a Nagy Péter Tiborral együtt irányított ELITES08 kutatási projekt keretében, melyet az Európai Kutatási Tanács támogatott.

⁴³ PISZTÓRY 1896. 134.

⁴⁴ PÁLFI 2005. 95.

A klasszikus középiskolák mellett már 1870-ben, illetve 1871-ben (más források szerint 1874-ben⁴⁵) megalapítják az ekkoriban még középtanodának számító állami fiú és lány tanítóképző intézeteket. Hosszú ideig csak Kolozsváron nem működött felekezeti tanítóképző. Ezek el voltak szórva számos helyen az országban, viszont itt két ilyen állami alapítású intézmény is volt, ami máshol nem fordult elő.

Nem sokkal később, 1880-ban alapította meg Kolozsvár városa az ország első modern képzést nyújtó 'felsőbb leányiskoláját' is, amit 1911-ben egy hasonló katolikus intézmény, a Marianum követett. Igaz, ezek csak a háború éveiben bocsájtják ki (az utóbbi 1915-ben, az előbbi 1916-ban) az első érettségi bizonyítványokat. Mindenesetre ezek a legelső gimnáziumi funkciójú nőképzők között foglalnak helyet az országban több budapesti társuk és vidéken a már 1891-ben református 'felső lányiskolaként' működő, de érettségét szintén csak 1916-tól kiadó debreceni intézmény mellett. Rajtuk kívül vidéken csak Marosvásárhelyen volt olyan leányiskola, amelyik még (igaz, csak 1918-ban) a történelmi országhatárokon belül érettségiző osztályt búcsúztatott.⁴⁶ Így Trianon előtt a mindössze négy fővárosi érettségizető lányiskolával négy vidéki állt szemben, köztük három erdélyi, melyből kettő kolozsvári volt. A művelődési tőke regionális elosztására a nők körében ezek a lányiskolák már tényleges hatást fejtettek ki, és a kolozsvári iskolaváros a nők iskolai mobilitásának támogatásában történelmileg úttörő módon vett részt.

Kolozsvár egyedülálló helyzete a magyar nyelvű elitképzés terén mindenesetre leginkább főiskoláihoz kötődött.

A második tudományegyetem (és formálisan a műegyetem után) a harmadik nemzeti egyetem alapítása előtt – eltekintve a gazdag helyi egyetem-történelmi előzményektől – ez volt az egyetlen vidéki város két főiskolai rangú (ekkoriban három évfolyamú) szakképző intézménnyel, eltekintve a kis unitárius egyház régi központi papképzőjétől. Itt működött az ország második orvos-sebészeti felcserképzője a fővárosi orvosi kar mellett – 1871/72-ben 55 diákkal.⁴⁷ Emellett itt volt az 1863-ban a régi kolozsvári előzmények után helyreállított királyi jogakadémia is. Ez utóbbit már 1866-ban négy évfolyamossá szervezték át, tehát olyanná, mint a korabeli egyetemek jogi fakultásai. 1866/67 – 1869/70 között az átlagos diákszám 260 volt.⁴⁸ Még 1871/72-ben is 179 hallgatója volt, s ezzel a viszonylag magas diákszámú jogakadémiák között foglalt helyet – bár ebben az évben

⁴⁵ Magyar Statistikai Évkönyv 4 (1874) 570.

⁴⁶ MÉSZÁROS 1988. 316.

⁴⁷ Magyar Statistikai Évkönyv 4 (1874) 568.

⁴⁸ MÁTRAI 1871. 32.

Pozsonyban (347 diákkal), Kecskeméten (237 diákkal) és Nagyváradon (190 diákkal) még több fiatal jurátus koptatta a helyi jogakadémiák padjait.⁴⁹ Mindezeket a számokat azért érdemes említeni, hogy egyértelmű legyen: a két akadémiai szintű intézmény diákszámában mérhető vonzereje már az 1860-as évektől kezdve nagyságrendileg hasonló volt – a jogakadémiáé még meg is haladta – az 1872-ben kialakított egyetemi fakultásokét. (Lásd lentebb a 2/2. táblázat adatait.) A folyamatosság ezen a téren teljesnek tekinthető a két korábbi akadémia és az új egyetemi fakultások között.

Ezen kívül Kolozsvár a 19. század utolsó évtizedeiben Budapest mellett az ország papképző intézeteinek legfontosabb vidéki központjává is vált. Már a kezdetektől fogva itt volt az unitárius egyház egyedüli teológiája. Ehhez csatlakozott 1894-től a piarista rend tanárképzést és papnevelői funkciókat is ellátó Kalazantinuma.⁵⁰ 1895-ben ide helyezték át Nagyenyedről az Erdélyi Egyházkerület református teológiáját is. Ezek az intézmények természetesen már azért is kerültek Kolozsvárra, mert az egyetem jelenléte – főképp a bölcsész- és természettudományi karok révén – pótlólagos képzési lehetőségeket nyújtott a teológusnövendékeknek. Mindenesetre Budapesten kívül sehol máshol nem alakult egy városban három papnevelő intézet a dualista korban. Ezt a kivételes helyzetet a minisztérium illetékesei annyira értékelték, hogy a Kolozsvárra került református teológia felavatásán a miniszter maga is részt vett a kolozsvári egyetemi hatóságokkal együtt. Sőt 1896-ban a regnáló miniszter már azt a korábbi tervet is felelevenítette, hogy az egyetem mellett a román papképzés modernizálása érdekében egy görögkeleti teológiát is állítsanak fel, amellyel „e tekintetben az egész világon páratlannak lehetne mondani Kolozsvárt a teológiai oktatás ügyét”.⁵¹ Ez a terv azonban már nem valósult meg a monarchia korában.

Az egyetem és a nyugati kereszténység három teológiája mellett két önálló világi szakfőiskola is kiépült Kolozsváron a századforduló évtizedeiben. Már 1869-től kezdték kialakítani Kolozsmonostoron az ország negyedik mezőgazdasági szakképzőjét, amely 1906-ban aztán – akárcsak a társintézmények – akadémiai rangot nyert. Már 1878-ban megalakult a Kolozsvári Felsőbb Kereskedelmi Iskola is, ami 1900-ban államilag segélyezett társulati kereskedelmi akadémivá alakult,⁵² hogy nemsokára (1906) a budapesti után az ország második négy évfolyamú s a diákoktól középiskolai érettségít követelő, főiskolai rangú kereskedelmi akadémivá váljon.⁵³

⁴⁹ Magyar Statistikai Évkönyv 4 (1874) 570.

⁵⁰ SAS 2009. 17.

⁵¹ MÁRKI 1896. 88., 92.

⁵² GAZDA 1997. 37.

⁵³ MOLNÁR–ZSIDI 2006. 75.

Az 1872-ben létrejövő kolozsvári egyetem szellemi arculata több szerkezeti szempontból is modernebb a fővárosinál. Itt nincs teológia, ami a régebbi, a felvilágosodás előtt alapított egyetemeken általános volt. Ezzel a kolozsvári egyetem – szemben a pestivel – egyértelműen világi jelleget nyert. Tanárainak rekrutációja a pesti egyeteménél sokkal semlegesebb felekezeti tekintetben. A tanárok felekezeti megoszlása nagyjából tükrözte az ország és Erdély népességének vallási térképét. Ezzel szemben a két pesti egyetem tanári testületét háromnegyedes római katolikus túlsúly jellemezte 1944-ig, míg az 1914-ben alapított debreceni egyetemen a református és a pozsonyin viszonylagosan az evangélikus professzorok látványos túlképviselését találni, legalább 1919-ig.⁵⁴ Ebben az összefüggésben mindenesetre feltűnő, hogy Kolozsváron 1919 előtt (a források szerint változóan) 15 zsidó felekezetű professzort neveztek ki,⁵⁵ míg a sokkal nagyobb tanszülettel bíró budapesti egyetemen csak 10-et vagy 11-et, a műegyetemre mindössze 3-at vagy 4-et és az 1914-ben alapított két újabb vidéki egyetemre egyet sem vagy csak egyet, mint ahogy aztán 1919 után már egyáltalán nem.⁵⁶ Az erdélyi egyetem legelső három évében máris négy zsidó vallású tudós kapott Kolozsváron tanszéket, s egy ötödik pedig (feltehetően kinevezése megkönnyítése céljából) fél évvel kinevezése előtt katolizált.⁵⁷ Ezek voltak az ország legkorábban katedrához jutó zsidó egyetemi oktatói. Az is előfordult, hogy a köztudottan különösképp nem filozemita Trefort miniszter – aki ugyan az előbbieket hivatalosan kinevezte – egy kitűnő s a budapesti bölcsészkaron helyettes tanárként működő zsidó oktatónak, Simonyi Zsigmondnak kolozsvári katedrát ajánlott fel, mondván, hogy a pesti egyetem katolikus hagyományai miatt ide nem nevezheti ki. Végül Simonyi is kikeresztelkedésre kényszerült budapesti pozíciója megerősítése érdekében. Kolozsváron egyáltalán nem lett volna elvárás egy ilyen kikeresztelkedés.⁵⁸

Így – az egyetemi fakultásokat, a leányközépiskolákat és a tanítóképzőket is beszámítva – Kolozsvár nem kevesebb, mint 13 elitképző intézménnyel rendelkezett a korszak végén, szemben 10 pozsonyi, 9–9 temesvári, debreceni vagy nagyváradi, illetve 6 aradi hasonló intézménnyel. Ez elég pontosan leképződött abban, hogy a diákság általános számaránya a kettős

⁵⁴ KOVÁCS–TAKÁCS 2016. 19.

⁵⁵ A jogi karon Kiss Mór és Somló Bódog, az orvoskaron Géber Ede és Purjesz Zsigmond, a bölcsészkaron Finály Henrik, Halász Ignác, Láncty Gyula és Szilasi Móric, a természettudományi karon Fejér Lipót, Fleischer Antal, Haar Alfréd, Kanitz Ágost, Réthy Mór, Riesz Frigyes és Schlesinger Lajos volt zsidó vallású. GAAL 2000. 89–101.

⁵⁶ KOVÁCS 2014. 12.

⁵⁷ KOVÁCS 2012. 152.

⁵⁸ KOVÁCS 2012. 170–171.

monarchia korának végén itt vált az egyik legmagasabbá az ország városai között. A közép- és szakiskolák szintjén Kolozsváron 1910-ben a népesség 3%-a diák, Temesvárott és Szegeden 3,1%, de Pozsonyban 2,8% és Nagyváradon csak 2,4%. A nagy iskolavárosok viszonylatában egy középiskolai intézményre ekkor Kolozsvárott kb. 10 000 lakos esik, míg Budapesten mintegy 25 000, bár Brassóban és Sopronban még a kolozsvárinál is kevesebb. 1910-ben Kolozsváron az egyetemi hallgatókkal együtt a lakosság 6,4%-a volt diák, Budapesten mindössze 2,9%.⁵⁹ Ez utóbbiak persze pontatlan jelzések a helyi városi közönségek szellemi tökefelhalmozására nézve, hiszen a nagyvárosok iskoláinak rekrutációs övezete nem korlátozódott a városhatárokon belüli népességre.

Az ilyen típusú eredmények mindenesetre összefüggenek a korábban említett jelzéssel, mely szerint az ország városai között 1910-ben már a kolozsvári aktív népességben volt a legmagasabb az értelmiségi foglalkozásúak aránya. Ezt erősíti meg az a tény, hogy ugyanakkor a 20–24 éves fiatal férfinepességben már elérte a legalább 8 középiskolai osztályt végzetek vagy az e felett iskolázottak⁶⁰ aránya a 18,5%-ot és a 25–29 évesek között a 21,3%-ot. Ez meghaladta a megfelelő budapesti arányokat (16,6% és 18,6% a két korcsoportban) vagy az ezután következő Debrecenét (11,6% és 9,9%), Kassáét (9,4% és 17,9%), Pozsonyét (9,8% és 14,5%), Nagyváradét (7,8% és 14,6%), Temesváret (9,4% és 13,5%), Győret (9% és 14,3%).⁶¹ Kolozsvárt tehát – bizonyára nem kizrészt az egyetem jelenléte – egyértelműen a 'legműveltebb magyar várossá' avatta a korszak végére a magas iskolázottsági tőkét birtoklók arányának mércéjével mérve. Ugyanakkor azonban a nyugatibb rokon településekhez képest a város megtartotta az írástudatlanok szintén viszonylag magas számarányát.

⁵⁹ Saját számítások a *Magyar Statisztikai Évkönyv* kötetei alapján. KARÁDY 2013. 239.

⁶⁰ A statisztikai adat határa nem feltétlenül a középiskolai érettségi, hanem az akár érettségi nélküli nyolc középiskolai osztály elvégzése (ami már elég volt egyes szakfőiskolákra, például a tisztképző Ludovika Akadémiára való felvételhez), beleértve a 'felső kereskedelmi' és az akkorig szintén hároméves tanítóképző főiskolák diplomáit is. A 8 osztályos kategóriába tartoztak természetesen a felsőoktatás diplomásai és az egyetemre beiratkozottak, sőt valószínűleg azoknak a szakfőiskoláknak a volt diákjai is, akiknek tanulmányait (egyes teológiakon, mezőgazdasági főiskolákon vagy gazdasági akadémiákon) az 1900-as évek előtt még nem kötötték érettségihez.

⁶¹ A források Nagy Péter Tibor gyűjtéséből kiadott vagy kiadás alatt álló megyesoros s a törvényhatósági jogú városokra külön kiterjesztett adatbankjainkban található, melyek ezeknek a korcsoportos iskolázottsági jelzéseknek további finomításait teszik lehetővé. Lásd idevágó publikációinkat a sorozat korábban idézett, 2012-ben megjelent kötete mellett: KARÁDY–NAGY 2003., KARÁDY–NAGY 2006.

II. A kolozsvári egyetem diák közönsége a korabeli felsőoktatás piacán

Mielőtt rátérnénk a kolozsvári diákság kollektív profiljának felvázolásához, tisztázni kell azt, hogy milyen volt és az időben hogyan alakult ennek a diákságnak a súlya a honi társadalom elitképzést kereső népességében. Egy ilyen vizsgálat csak megközelítőleges számbeli becsléseken alapulhat a kutatás jelenlegi állása szerint, többfajta okból.

Mindenekelőtt a statisztikai források hiányosak a diákság számára nézve, egyes évekre pedig teljesen hiányoznak. A meglévő források néha nem különítik el a különböző egyetemeken tanulókat, s csak a szakirányokat azonosítják. Ráadásul a honi diákság egy nem kicsiny – ugyan az időben csökkenő – része külföldi főiskolákat és egyetemeket látogatott, de ezekből egyesek – így például a legfőbb francia egyetemek ’szabad hallgatói’ a Sorbonne-on vagy a nagy hírű Collège de France-on – hivatalosan nem iratkoztak be diákként. Így nincs róluk használható sorozatos adatforrás, annak ellenére, hogy a statisztikai évkönyvek közölnek idevágó adatokat, és a regisztrált diákokra nézve Szögi László és munkatársai az 1919 előtti Magyarországról kiinduló peregrináció közel teljes prozopográfiai dokumentációját összeállították (visszamenőleg a középkorig).

Másrészt nagy nehézséget okoz a korabeli főiskolai rendszer különböző szintjein tanuló diákság egységes kategóriarendszerbe sorolása az előképzettség különbözőségei miatt. A főiskolák egy része (Selmechánya, kereskedelmi és gazdasági akadémiák) hosszú ideig nem követelt érettségit, hanem csak néhány középiskolai (gimnáziumi, reáliskolai, felső kereskedelmi vagy kadét iskolai) osztály elvégzését. A tisztképző Ludovika Akadémia ugyan 8 középiskolai osztály abszolválása után vett csak fel jelentkezőket, de ennek az érettségi maga már nem volt kritériuma. Ennek következtében a felsőoktatás diáksága előképzettség, intellektuális státus szempontjából nem teljesen összehasonlítható.

Ugyanezt a problémát súlyosbítja az, hogy a tanulmányi idő a kezdettől fogva 8, illetve az orvosi karokon már 1808-tól 10 féléves egyetemi fakultásokkal szemben⁶² egyes főiskolákon 2 vagy 3 éves maradt. A jogakadémiák, igaz, már 1874-ben átváltottak a 4 éves képzési időre, a gazdasági és kereskedelmi akadémiák azonban csak 1902–1906 között lettek 3 éves szakiskolák. A különböző vallások papképzői változóan hosszú, de a második Ratio Educationis törvény után elvben már 4 éves tanulmányi ciklussal működtek, amit az is meghatározott, hogy egyben – mint a katolikus tanító

⁶² SASFI 2008. 182.

rendek némelyike – tanárképzést is nyújtottak.⁶³ Egyes papképzők végzettjeik felavatóhoz a külön egyetemi képzést is megkövetelték diákjaiktól, amivel képzési idejük nem ritkán megduplázódott, így a Magyarországon működő katolikus tanító rendek vagy a budapesti Állami Rabbiképző Intézet. Mindezzel a még a teológus diákcsoportok egymással való számszerű összehasonlíthatósága azonos dátummal is kérdésesnek tekinthető.

A külföldön tanulók helyzetében egyrészt ugyanazokat az egyenlőtlenségeket találjuk, mint az itthoniakéban a különböző státuszú és tanulmányi idejű felsőoktatási intézményekben. Emellett a külhoni tanulmányok gyakran átmeneti jellegűek voltak, nemritkán csak egy vagy néhány félévesek. Az itthoniaknál ritkábban célozták a diploma megszerzését, különösen azóta, hogy ezt a képesítés szakmai felhasználásához a magyarországi nosztrifikáláshoz kötötték, mint például a medikusoknál már 1899 óta.⁶⁴ A külföldi féléveket a német kultúrkör egyeteméin be lehetett számíttatni a hazai egyetemi ciklusba. A külföldön tanuló diákszámok összehasonlíthatósága szempontjából a fő probléma ugyanaz, mint a többi prozopográfiai adattal. Csak a beiratkozás évére megbízhatók, s ezek részben máris rendelkezésre állnak,⁶⁵ vagy elég könnyen kiszámolhatók. Igen nehéz lenne azonban ezekből azonosítani egy-egy kalendáriumi évben az összes külföldön lévő magyarországi illetőségű diák számát, bár az összes peregrinus diákról 1881/82-től hivatalosan publikált adatok is rendelkezésre állnak, mégpedig országok, egyetemek és szakágak szerint, de a főiskolákról és akadémiákról már nem.⁶⁶ Igaz, ezek az adatok kizárólag a Habsburg-monarchiára, Németországra és Svájcra vonatkoznak, de Szögi László és munkatársai összeírásaiból tudjuk, hogy a korabeli peregrinus diákság tulajdonképpen szinte kizárólag – 1890 előtt 96,5%-ban⁶⁷ s azután is – ezekben az országokban volt megtalálható.⁶⁸

Mind eme nehézségek miatt a jelen összeállításban csak azok a diákcsoportok szerepelnek, melyeknek képzését 1919 előtt előbb-utóbb az érettséghez vagy egy teljes középiskolai tanulmányi ciklus elvégzéséhez kötötték, egyrészt. Másrészt pedig azok, amelyek a vizsgált korszak nagy része alatt működtek, végül azok, melyek közel egyetemi (tehát legalább 3 éves) képzésre voltak beállítva, tudván, hogy ezeknek elvégzése biztosított az adott

⁶³ SASFI 2008. 169.

⁶⁴ PATYI 2004. 29.

⁶⁵ PATYI 2004. 28.

⁶⁶ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 292–297.

⁶⁷ PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 7.

⁶⁸ Saját összesítéseim szerint az 1849 utáni egész monarchikus korban a honi peregrinusok 93,3%-át lehetett a három említett országban találni, ott is elsősorban a német nyelvű főiskolákon és egyetemeken. KARÁDY 2018. 263.

társadalmi ranglistán a kortársak által széles körben elismert pozíciót az 'úri középosztályban'. Mivel csak globális, egyes években az intézményekben beiratkozott összesített diákszámokat tudtuk mozgósítani (szemben például az első beiratkozók vagy a diplomát szerzők éves számaival), itt is hangsúlyozni kell az adatok összehasonlíthatóságának igencsak korlátozott jellegét az eltérő tanulmányi ciklusú intézmények között.

2/1. táblázat. A magyarországi felsőoktatás diákjainak számai nagy oktató intézmények és intézménycsoportok szerint (1871–1916)⁶⁹

	1871	1880	1890	1900	1910	1913	1916
kolozsvári egyetem	230 ⁷⁰	441	545	1369	2249	2344	681
budapesti egyetem	2272	3040	3255	5540	7216	7472	3806
műegyetem	511	560	718	1807	1676	2247	868
debreceni egyetem	–	–	–	–	–	290	225
pozsonyi egyetem	–	–	–	–	–	147	127
külföldi egyetemek	?	1357 ⁷¹	1147	730	1004	1007	631 ⁷²
külföldi műegyetemek	?	352 ⁷³	194	374	433	445	208 ⁷⁴
jogakadémiák	1822 ⁷⁵	844	796	1569	1527	1292	811
papképző intézetek	1476	1667	1593	1463	2084	1847	1355
állatorvosi főiskola	?	173 ⁷⁶	278 ⁷⁷	480	198	216	76
gazdasági főiskolák	?	480	473	472	501	341	64
selmecbányai akadémia	?	305 ⁷⁸	297	247	476	624 ⁷⁹	296 ⁸⁰
Ludovika Akadémia	?	246 ⁸¹	553	225 ⁸²	211	257	-

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei a másként jelzett források kivételével.

⁶⁹ A művészeti főiskolák és a bécsi katonai iskolák hallgatói nélkül. Az évszámok a forrásokban igencsak változóan vonatkoznak a téli és a tavaszi félévekre, melyek között mindig kicsiny, de változó arányú eltérés tapasztalható. Így a nyers számok csak megközelítőlegesen hasonlíthatók össze.

⁷⁰ A Kolozsvári Jogakadémia és az Orvos-Sebész Tanintézet diákjai.

⁷¹ 1881. év adata.

⁷² 1914/15. tanév adata.

⁷³ 1881. év adata.

⁷⁴ 1914/15. tanév adata.

⁷⁵ A Kolozsvári Jogakadémia diákjain kívül.

⁷⁶ 1881. év adata az *Állatorvosi tanintézet értesítője, 1881* szerint.

⁷⁷ 1892. év adata.

⁷⁸ 1883. adata.

⁷⁹ 1912. év adata.

⁸⁰ 1914/15. tanév adata.

⁸¹ 1878/79. tanév adata.

⁸² 1901/2. tanév adata.

A 2/1. táblázat a hivatalos statisztikák viszonylag egységes adatközlési rendszere segítségével mutatja be a kolozsvári egyetem diákszámainak történelmi változásait a tulajdonképpeni elitképzési rendszer majdnem teljes spektrumában. Ennek a komplex táblázatnak csak legfontosabb tanulságait emelhetjük itt ki.

Nem meglepő eredmény, hogy Kolozsvár fejlődése lassan indult. Az alapítás utáni évek diákszámai az 1875-ös jelzés szerint eleve mindössze felével haladták meg a korábbi két főiskolai kezdemény, a felcserképző és a jogakadémia közönségének volumenét. Az egyetemalapítás önmagában tehát nem vonzott nagyobb diáktömegeket a városba. Ennek nyilvánvaló fő okai az új egyetem kiépülési nehézségeiben keresendők, de abban a korábban azonosított beiskolázási stagnálásban, mondhatni depresszióban is – beleértve a középiskolázást is –, melyben a kiegyezéskori egész elitképzési piac több évtizedig szenvedett, s amelyből igazából csak a millenniumi évtizedben került ki.⁸³ Ennek társadalomtörténeti hátterét számottevően meghatározta a hagyományos nemesi háttérű vagy a dzsentri réteghez hasonló keresztény középosztály gyenge – sőt az 1870-es évektől és az 1873-as gazdasági válsággal minden bizonnyal súlyosbodó – s korcsoportosan jól kimutathatóan évtizedekig gyengülő iskolai kereslete. Ez utóbbit csak részlegesen tudta a diákszámokban ellensúlyozni az új, zömmel allogén polgári rétegek (németek és az 1850-es évektől főképp zsidók) rohamos bekapcsolódása a hosszú iskolai úttal járó elitképzésbe.

A trendfordulathoz minden bizonnyal hozzájárult az 1883-as 'minősítési törvény', amely az 'úri' jellegű közületi állásokat legalább négy középiskolai osztályhoz, de leginkább érettségihez és egyetemi vagy legalább főiskolai diplomákhoz kötötte. Az országon belüli iskolai létszámcsökkenést az is táplálta, hogy 1890 előtt a bécsi, nem katonai felsőoktatási intézményekbe a táblázatban is láthatóan több magyarországi diák iratkozott be, mint a három honi egyetem összes diákja ezekben az években.⁸⁴ A kolozsvári diákszámok is a századvégen lódultak magasabb szintre, közel megnégyeszedve (!) az 1895 utáni évtizedben, hogy aztán ezen a viszonylag magas szinten maradjanak a Nagy Háborúig. Ezzel Kolozsvár is komoly diáktömegeket mozgósító képzőhellyé vált, olyannyira, hogy a 20. század elején már egyértelműen az ország második legfontosabb felsőoktatási góciát jelentette a budapesti egyetem után. A táblázat számaiból jól láthatóan szintén a 19. század végén indult ez az expanzió, melynek eredményeként a háború előtti években már diákszám szempontjából Budapest a legnagyobb német

⁸³ KARÁDY 1997a. 169–194.

⁸⁴ 1871–1880 között például nem kevesebb, mint 4608. PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÓGI–VARGA 2015. 33.

egyetemek – Berlin (kb. 8000 diákkal), München (6600 diákkal), Lipcse (5300 diákkal) – szintjén vagy ezek felett állt.⁸⁵

A századfordulón felgyorsuló dinamikus növekedés ellenére Kolozsvár végig a pesti egyetem árnyékában maradt a diákszámok szempontjából. Ugyanakkor a két egyetem közötti olló az évtizedek során fokozatosan záródott. Míg 1875-ben Kolozsvár még a pesti diákszám alig több mint hetedét kötötte csak le, 1900-ban már mintegy negyedét, s a későbbi békés években már egyharmad körüli tömeget. Ez az arány a konkrét háborús fenyegetés árnyékában aztán ismét Kolozsvár hátrányára alakult. A diákszámok egyenlőtlen változásának legegyszerűbb jelzése, hogy a kolozsvári alma mater vonzásköre hétszeresére nőtt 1875–1913 között, míg a sokkal magasabb szintről induló pesti egyetemé csupán megháromszorozódott. Hasonló mondható el nagyságrendileg a műegyetemről is, melynek hallgatósága erős ingadozásokkal ugyan, de voltaképp stagnált a századfordulóig, és csak utána indult gyors növekedésnek a háborút megelőző évekig bezárólag.

Így tehát, míg az egyetemi polgárság expanziója hosszú távon ugyan, több évtizedes lassú növekedés és ingadozások után végül igen jelentősnek mutatkozott a dualista korban, a többi felsőoktatási intézmény fejlődése egyáltalán nem mutatott hasonló képletet. Egyes fontos iskolák, mint a tisztképző Ludovika Akadémia már eleve változó, de kötött számú éves beiratkozót fogadott be, így érthetően hallgatói tömegei hosszú távon sem változtak, erős időszakos nagyságrendi hullámzások ellenére. Hasonló volt érvényben a selmecebányai erdő- és bányamérnöki akadémián, melynek diákszámai csak a Nagy Háború előtti években közelítették meg a korábbi évtizedekben tapasztaltak dupláját. De a többi képzési keret diákszámai sem mutattak jelentős növekedést, sőt leginkább csak erős kilengéseket felfelé is, lefelé is a dualista kor évtizedeiben, amennyire ezt az adatokban mérni lehet. A külföldi egyetemek hallgatói száma még az 1880-as években tetőzött, azután inkább csak stagnált. Ez a műegyetemen viszonylag magas, a tudományegyetemen a korábnál lényegesen alacsonyabb szinten érvényesült.

A diákszámok általános alakulásából az egész korszakon át összefoglalóan háromfajta következtetés vonható le.

Egyrészt az értelmiségképzésben hosszú távon jól megfigyelhető, bár csak részleges elmozdulás történt a modernizáció és a polgárosulás irányában. Míg kezdetben a főiskolázás közönségének majdnem negyede a teológiákra járt, s így a leghagyományosabb írástudást követelő értelmiségi pályára készült,

⁸⁵ SZÓGI 2001. 19., 24.

a korszak végén a papképzők már csak a diákság mintegy tizedét kötötték le. Hasonló mondható a dzsentroid világi 'kisértelmiség' képzőhelyeinek, a jogakadémiák diákságáról. Nyers számban a jogakadémiák diáksága a 2/1. táblázat jelzései szerint 1871-ben érte el maximumát. A korszak alatt mindez több régi jogakadémia bezárását vonta maga után, így a győriét (1888-ban), a nagyszebeniét (1887-ben) és a pápaiét (1886-ban).

Másrészt az egyetemek századvégi expanziójával szemben a szakfőiskolák diákszámai hosszú távon is stagnálást mutattak, ami azt jelzi, hogy a leghosszabb iskolai utat bejáró értelmiség a rövidebb képzésben részesült 'kisértelmiséggel' szemben számottevő mértékben tért nyert. Ezt jelentős modernizációs lépés gyanánt könyvelhetjük el.

Végül mindezen változások és átalakulások mögött megállapítható, hogy a kolozsvári egyetem diákszámainak bővülése messze megelőzte a kezdeti évtizedek pangása után az összes többi egyetemi formáció fejlődésének dinamikáját, amellett, hogy az idősebb pesti társintézményhez képest végig kis egyetem maradt.

Kolozsvár 'kis egyetem' jellege azonban a különböző fakultások szempontjából igencsak változóan alakult, ahogy ezt a 2/2. táblázat demonstrálja. Tekintve, hogy az egyes évekre összesített diákszámok a század végéig stagnáltak, és a korábban is nagy volumenű külföldi peregrinációra vélhetően hiteles, hivatalos statisztikai adatokkal csak 1881-től rendelkezünk,⁸⁶ a táblázat is innen indul.

Ha a szakok itt felsorolt sorrendjében haladunk, rögtön kitűnik, hogy 'nagy egyetemmé' Kolozsvár csak a jogi fakultása révén vált a századfordulón, miután egyre tömegesebben ide iratkoztak – gyakran a pesti karról át – jurátusok, nem kevéssé az itt könnyebb hírű vizsgázás végett (ami lentebb, a tanulmányi körülmények alfejezetben kerül részletesebb tárgyalásra). A kolozsvári jurátusok tömege 1895–1905 között közel ötszörösére nőtt, s majdnem elérte a Budapesten beiratkozottak felét. Igaz, közben a jogász-hallgatók összes száma is jelentősen emelkedett, még a jogakadémiai hálózatban tanulóké is, kivéve a peregrinusokat külföldön. Ez utóbbiak számára a külhoni egyetemekre iratkozás mindig is viszonylag ritkán, a magyar jogi iskolák frekvenciájánál sokkal ritkábban fordult elő, hiszen az előbbi csupán pótlólagos vagy továbbképzés szempontjából lehetett hasznos, mivel a hazai jogrend sajátosságainak kezelésére legjobban a hazai jogászok intézmények készíthettek elő.⁸⁷ Mégis a magyarországi diákságnak a hosszú

⁸⁶ A német egyetemre újonnan Ecclesia beiratkozók éves számaira 1789–1919 között: SZÖGI 2001. 27. Ugyanez a bécsi egyetemre és főiskolákra, az 1890–1918 közötti időszakra: PATYI 2004. 28.

⁸⁷ SZÖGI 2001. 39.

19. századra (1789-től) immár rendelkezésre álló adataiból kiolvasható, hogy például a Németországban tanulók között is a jurátusok 19. század elejei minimális arányai (mindössze 2%) – ami úgyszólván csak csekély diáknépszerűséget érintett, hiszen az 1825 előtti évtizedekben törvényileg tiltva voltak a Habsburg Birodalmon kívüli főiskolai tanulmányok⁸⁸ – a kiegyezés utáni évtizedekben már 11%-ra nőttek, és a századfordulón elérték a 18%-ot.⁸⁹ Bécsben is a 19. század első felében az ottani magyarországi hallgatóknak csak 5-6%-a volt a jogi fakultáson.⁹⁰ Ez az arány 1867–1890 között már 18,5%-ra emelkedett,⁹¹ és a századforduló évtizedeiben is csak kissé csökkent le (14,2%).⁹² Hasonló hullámvázról adnak számot a kisebb Habsburg-birodalmi egyetemek magyarországi jogáshallgatóinak számarányai. Míg az 1800 körüli években az ottani honi peregrinusoknak csak 6%-a volt jogász, ez az arány fokozatosan nőtt, és az 1867–1889-es évcsoportban már elérte a 30%-ot, hogy a következő századforduló évtizedeiben 22%-ra csökkenjen.⁹³ Mindezeket a számokat azért érdemes evidenciában tartani, hogy egyértelmű legyen a különbség a jogászképzés sokkal tetemesebb (a 19. században majdnem végig többségi) súlyával a Magyarországon belüli felsőoktatásban.

2/2. táblázat. A magyar és külföldi tudományegyetemeken tanuló diákság számai karok és szakágak szerint (1881–1916)

	1881	1890	1900	1910	1913	1916
jogi kar						
kolozsvári	217	206	771	1550	1352	188
budapesti	1393	1583	3849	3928	3488	1261
jogakadémiák ⁹⁴	844	796	1569	1527	1625	729
külföldi jogi karok	328	207	243	272	220	164
pozsonyi	–	–	–	–	–	151
debreceni	–	–	–	–	–	169
részösszeg	2782	2792	6432	7277	6685	2662

⁸⁸ SZÖGI 1994. 18.

⁸⁹ SZÖGI 2001. 39.

⁹⁰ PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 25.

⁹¹ PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015. 25.

⁹² PATYI 2004. 32.

⁹³ MÉSZÁROS–SZÖGI–VARGA 2014. 33.

⁹⁴ A jogakadémiai diákság 1874 óta négyéves tanulmányi ciklusban nyert képzést, amely egyetemi vizsgák letételére is jogosított. Egyes jogakadémiák, mint éppen a kolozsvári, már korábban áttértek a négyéves tanulmányi ciklusra.

	1881	1890	1900	1910	1913	1916
bölcsészkar						
kolozsvári BTK és MTTK együtt	66	87	299	319	189	89
budapesti	414	345	880	1232	1191	967
külföldi bölcsészkarok	212	131	136	250	192	115
debreceni	–	–	–	–	–	33
részösszeg	692	563	1315	1801	1572	1204
orvoskar						
kolozsvári	90	138	101	326	559	108
budapesti	807	1184	591	1932	3136	1554
külföld	652	687	228	311	434	174
részösszeg	1549	2009	920	2569	4129	1836
gyógyszerészek						
kolozsvári	16	57	39	112	115	-
budapesti	181	222	137	290	266	5
külföld	15	15	17	6	–	5
részösszeg	212	294	193	408	381	10
teljes összeg	5235	5658	8860	12055	12767	5712

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek

A kolozsvári jogi fakultás népszerűségének felfutásáról tisztább képet kapunk a jogi diplomások egyetemek közötti megoszlásából a századforduló éveiben a 2/3. táblázat alapján. Ebből jól látható, hogy míg az 1900 előtti évtizedben a jogi diplomásoknak harmada és ötöde közötti töredéke végzett Kolozsváron, addig a következő években már túlnyomó többségük, az államtudományi vizsgázók részleges kivételével. A Kolozsvárra jutó beiratkozási és a diplomázási számarányok közötti nagy eltérés szemléletesen bizonyítja, hogy ugyan a századfordulón erősen megemelkedtek az erdélyi jogi karra beiratkozók számai is, de ezeket arányaikban többszörösen felülmúlták az ott végszigorlatozók. Ez megerősíteni látszik a pesti jogi kar tanárai által kiváltott polémia alaptételét, mely szerint a kolozsvári jogi kar egyfajta diplomagyárrá változott a hazai jogászképzés piacán.⁹⁵ A vita elmérgesedése mögött az a tény állt, hogy a jogászképzés maga az egyetemi

⁹⁵ LADÁNYI 1969. 74.

hallgatóság abszolút többségét érintette. A 2/2. táblázat adataiból kiszámítható, hogy a jurátusok már 1881-ben az összes egyetemi hallgató 53%-át adták, de 1895-ben már 63%-át, és 1910-ben is 60%-át. Ha a 2/3. táblázat nyers számait csoportosítjuk szakirányok szerint, még inkább megnőni látszik a jogi képzés súlya a diplomás értelmiségben, akkor is, ha tudni lehet, hogy a többfajta jogi irányú diplomákat ugyanaz a hallgató is megszerezhetette, míg hasonló diplomahalmaz a többi szakiránynál kevésbé, a orvosoknál csak elvétve fordulhatott elő.

2/3. táblázat. A kolozsvári karok diplomásainak aránya két tudományegyetem diplomásai között (1890–1918)

	1890–1900		1901–1913		1914–1918	
	fő	%	fő	%	fő	%
Jogi doktorátus	2570	18,6	10298	61,8	1984	40,7
Jogi államvizsga	646	36,7	710	63,1	21	81
Államtudományi doktorátus	880	27,6	3801	67,8	1206	31,3
Államtudományi államvizsga	901	19,8	1492	43,1	108	40,7
Orvosi doktorátus	1993	12,7	2588	12,1	1781	13,1
Gyógyszerészeti doktorátus	7	13,5	141	26,2	23	43,5
Gyógyszerészmesteri vizsga	908	21,8	1825	23	313	32
Bölcsészeti doktorátus	367	20,2	1127	22,3	345	18,8
Humán bölcsész tanári oklevél	233	29,2*	1947	27,6	354	22,6
Reálbölcsész tanári oklevél	69	26,1*	1076	23,5	41**	14,6**

* csak 1898 és 1901 között

** csak 1914/15. tanév

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek

A két egyetem közötti különbségek egészen másképp alakultak a bölcsészkarokon. Ezek a többiekhez képest eleve kisebb volumenű diákságot kötöttek le, s expanziójuk a 20. század elején gyorsult fel, főképp Budapesten. A bölcsészképzés szempontjából a kolozsvári fakultások végig kis, majdhogyanem családias szellemi iskolákat képeztek. Itt szinte végig csak a pesti kar hallgatóinak harmada-negyede körüli hallgatóság gyülekezett, de 1913-ban már csupán annak egyhatoda, s a háború alatt még ennél is kisebb részlege. A kolozsvári bölcsészek számai csak a századvégen kezdtek meghaladni a külföldi egyetemek hallgatóinak számát, de 1913-ban ismét kevesebben voltak azoknál. A 2/3. táblázat bölcsészdoktorainak adataiból az is kitűnik, hogy ezt a többenél valamelyest ambiciózusabb diákságot mozgósító titlust aránytalanul ritkán keresték az erdélyi egyetemen. Hasonló vonatkozott

a tanári oklevelekre, melyekért – különösen a természettudományos diplomákért – szintén a nyers diákszámok arányainál is sokkal kevésbé jelentek diákok a kolozsvári karon, mint a pestin. A diákszámok eltérései természetesen nincsenek kapcsolatban az oktatási paletta gazdagságával, színvonalával vagy minőségével.

Az orvosképzésben a két egyetemi város között még az előzőknél is nagyobbak voltak a diákszámok aránytalanságai, főképp kezdetben, de ezek végig azonosíthatók, ha az évtizedekkel valamelyest szűkültek is a háború előtti évtizedben. A két fakultásnak a 20. század elején bekövetkezett jelentős és párhuzamos expanziója után a kolozsvári orvosi kar hallgatósága továbbra is alig haladta meg a pesti testvérintézmény diákjainak hatodrésztét. A Kolozsváron diplomát szerzők arányai még ennél is alacsonyabbak maradtak az összes orvosdoktor tizedét csak kissé meghaladó részesedéssel (2/3. táblázat). Ráadásul, a jogi fakultással ellentétben, Kolozsváron az új század elején még arányaiban kevesebb doktort avattak, mint az előző század végén. A kolozsvári orvosképzés a budapestihez képest így az erdélyi egyetemi hálózat viszonylag leggyengébb láncszemének bizonyult. Történelmileg a honi orvosképzés fő sajátosságát tulajdonképpen a külföldön tanulók sokasága adta. Egyes adatok szerint az 1880-as évek végéig a magyarországi orvostanhallgatók többsége külföldön végzett, leginkább Bécsben.⁹⁶ Ez nagyságrendileg a 2/2. táblázat adataiból is kiolvasható. A helyzetet a kortárs egyetemi hatóságok visszásnak ítélték, mert korlátozta a honi orvosi fakultások keresletét, ami 1899. január 1-től a külföldi diplomák nosztrifikálását előíró jogszabályhoz vezetett.⁹⁷ Ez aztán hosszabb távon látványosan csökkentette a peregrinus medikusok számait, annál inkább, hogy hatása összefonódott a hazai orvosképzés minőségi felértékelődésével. Ennek ellenére 1905-ig ugyan még mindig többen tanultak külföldön, mint Kolozsváron, de később már rendre kevesebben, eltekintve a háborús évektől.

A gyógyszerészképzés mindig az orvosi karok mostohagyermeké volt, Kolozsváron mindvégig megosztva az orvosi és a természettudományi fakultás között, Budapesten a reáltárgyakat is oktató hagyományos bölcsészkar gondozásában. A diákszámok itt mindig szerények maradtak. A század végéig az egyetem diákságának egytizedét sem érte el a gyógyszerészhallgatók aránya. Azután, 1897-et követően ez már csak 5% alatti maradt (annál inkább, mivel a képzés csak kétéves volt, tehát egy adott évben csak két hallgatói évfolyam jelent meg a statisztikákban, míg a többi karon négy vagy – az Orvosi Karon – öt). A nyers számok azonban Kolozsvárott az

⁹⁶ GERGELY 1985. 202.

⁹⁷ GERGELY 1985. 204.

összdiákság helyi számainak századfordulós expanziójának keretében (ami főképp a jogászképzés tömegesedésének volt köszönhető) annyira emelkedtek, hogy ez a kolozsvári gyógyszerész szakág viszonylagos erősödésével járt a pestivel szemben a 2/3. táblázat szerint. Így az új század elején Kolozsvár a korábbinál sokkal magasabb arányban vett részt az országos gyógyszerészkereslet kielégítésében. A külföldön peregrinus diákság súlya ezen a területen végig minimálisnak bizonyult.

Végül, a 2/4. táblázat adatai segítségével értelmezni tudjuk a századfordulón az értelmiségi közvéleményt erősen foglalkoztató kérdést, amely szerint a kolozsvári alma mater jobban kezelte gyermekeit, amennyiben ott könnyebb volt vizsgázni, mint a patinásabb s a nemzetközileg elfogadott minősítési normákat jobban követő és őrző fővárosi rokon intézményben. A táblázat számai valóban megerősítik ezt a gyakran vádként emlegetett eltérést, hogy a kolozsvári egyetem minősítési kritériumai nem érik el a pesti egyetem színvonalát. Mielőtt ezt a látszólag nyilvánvaló következtetést elfogadnánk, többféle értelmezési szempontot kell figyelembe venni.

Egyrészt a vizsgaeredmények eltérései nem mindenütt drámaiak, például elenyészőek a bölcsészdoktorátusnál, ahol mindkét karon majdnem minden jelölt sikerrel vizsgázott. Az államtudományi államvizsgánál szintén kicsik az eltérések, ráadásul itt megfordul a trend, ami tehát – igaz, egyedülálló módon – inkább az erdélyi egyetem szigorúbb vizsgáztatási gyakorlatát bizonyítaná. Másrészt számainkból megfigyelhető, hogy a háború alatti vizsgázók sikeresélyei egyes karokon lényeges javulást mutattak. Ez jelenthette azt, hogy a világháború alatt csökkentett számú beiratkozó – köztük az általában a többi diáknál jobb előmenetelű (szigorúbb szellemi szelekción átesett) nőhallgató – eleve magasabb teljesítményre volt képes, illetve azt, hogy a katonai szolgálatból felmentett férfi hallgatók ezzel is igyekeztek igazolni kivételezettségüket. Előfordulhatott emellett az is, hogy a viláégés közepette meglazultak a tanári elvárások normái, illetve, hogy az oktatók a háborúban érintett diákokra – sebesültek, túlkorossá váltak stb. – nem tekintették elfogadhatónak a keményebb békebeli minősítési normák alkalmazását.

Azt is számba kell venni, hogy a kolozsvári kisebb hallgatói létszámnak önmagában is javítani kellett a pedagógiai kapcsolat hatékonyságát. Egy kimutatás a 19. század végéről összegzést adott a kolozsvári egyetem karain tartott előadások látogatottságáról. E szerint a szakelőadásokon a hallgatóság átlagos számai a megelőző két évtizedben a következők voltak: a jogi karon 50 hallgató, az orvosin csak 17, a humán bölcsészin 20 és a reálbölcsészin 22. A speciális kollégiumok és az ún. 'publicumok' – nyilvános, a nagyközönség számára is nyitott előadások – hallgatósága rendre kisebb

volt ennél.⁹⁸ Ezek az adatok annyiban is figyelemre méltóak, hogy a legkisebb diákszámú bírósági szak, a MTTK előadásait jelzik a második leglátogatottabb gyanánt, igencsak aránytalanul a tényleges diákszámok ismeretében. Ez arra enged következtetni, hogy a tömegszakként működő jogi karon voltak a kurzusok követésében legkevésbé motiváltak a hallgatók, míg a kisebb diákszámú rendelkezőknél sokkal inkább. A kiscsoportos oktatás ez utóbbiaknál lehetett általános, ami lehetővé tette a tananyag intenzívebb elsajátítását, a kérdéses tudástartalmak folyamatos tisztázását és a diákok felkészültségének rendszeresebb ellenőrzését. Így az utóbbi esetleges hiányai nem a vizsgán derültek ki, hanem már évközben is, ami megkönnyítette ezek pótlását. Tehát elképzelhető, hogy a vizsgasiker jobb kolozsvári arányai jórészt – különösen a jogi karon kívül – a tényleges hallgatói teljesítményeknek feleltek meg, ha nem is mindig vagy teljesen. Nem szabad ugyanis lebecsülni a téma szempontjából a kiscsoportos pedagógiai viszony hátulütőit sem, nevezetesen az objektív mérce érvényesítésének nehézségeit azokkal a jelöltekkel szemben, akiket a tanárhoz személyesített bizalmi viszony köt.

2/4. táblázat. Válogatás a vizsgákon való siker %-os arányaiból a két tudományegyetemen (1897–1918)

szigorlat típusa, helye	1898–1902	1903–1913	1914–1917	1898–1917	összes pótszigorlat
jog- és államtudományi I. alapvizsga					
Kolozsvár	83,4	83,6	83	83,5	93,5
Budapest	46,8	46,2	73,6	49,2	65,8
jog- és államtudományi II. alapvizsga					
Kolozsvár	80,5	74,7	67,1	75,5	81,6
Budapest	40,6	52,6	87,5	51,5	69,5
államtudományi államvizsga					
Kolozsvár	63,3	68,1	80,4	67,8	93
Budapest	69,7	70,1	84,1	70,7	92
jogtudományi államvizsga					
Kolozsvár	79,3	75,2	92,3*	77	98,6
Budapest	48,3	60,4	81,3*	54,6	88
I. orvosi szigorlat					
Kolozsvár	78,1	54,1	76,8	59,6	77,1
Budapest	58,8	58,9	62,7	59,9	56

⁹⁸ MÁRKI 1896. 120.

szigorlat típusa, helye	1898–1902	1903–1913	1914–1917	1898–1917	összes pótszigorlat
III. orvosi szigorlat					
Kolozsvár	94,9	66	83,2	75,1	91,5
Budapest	60,4	60,3	64,2	61,5	78,7
bölcsész alapvizsga					
Kolozsvár	82	75,6	83,5	77,7	-
Budapest	75,9	72,2	80,7	74	-
bölcsész szakvizsga					
Kolozsvár	67,8	78,1	88,8	79,5	-
Budapest	82,7	78,4	80,3	79,3	-
bölcsészdoktori					
Kolozsvár	97,8	98,2	97,6	98,1	-
Budapest	94,1	95,2	95,1	95,1	66,7
gyógyszerészmesteri					
Kolozsvár	96	94,3	98,4	94,9	86,2
Budapest	84,3	77,5	80,1	78,9	76,6

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

III. A társadalmi kiválasztás a két tudományegyetem diákságában: felekezetek, etnikai háttér, anyanyelv és társadalmi rétegeredet

A diákság felekezeti összetételének a 3/1. táblázatban bemutatott változásai közvetetten, de elég pontosan igazolják a két tudományegyetem társadalmi közönségének eltéréseire már eddig is megejtett utalásokat.

Mindkét egyetemre jellemző, hogy az időben csak kevésbé változtak a diákság összetételében kifejezhető felekezeti erőviszonyok. E tekintetben tulajdonképpen csak a zsidó diákság részvételének majdnem töretlen növekedése okozott bizonyos eltolódást, ami a többi felekezet hallgatói számárányának automatikus és az időben szinte megállás nélküli csökkenéséhez vezetett. A változások e tekintetben eléggé látványosak, amennyiben a zsidó rekrutáció Kolozsváron a vizsgált közel fél század alatt kis híján megháromszorozódott, míg Budapesten, mivel itt ez már a kezdetektől igen magas volt, 'mindössze' megduplázódott. Ezzel a zsidó túlképviselés a felekezeti népesség mindenkori országos arányaihoz képest a duplájáról körülbelül a triplájára nőtt Kolozsváron, míg Budapesten 5,6-szorosáról 8–9-szeresére.

Ez azt jelentette, hogy a pesti egyetemet a zsidóság folyamatosan növekvő tanulmányi kereslete markánsan érintette, míg Kolozsvárt sokkal kevésbé, bár a 20. század elejétől kezdve már nem olyan elhanyagolhatóan, mint korábban.

A két egyetem szemben állt egymással azzal is, hogy Kolozsváron az évek során a három protestáns csoport (református, evangélikus és unitárius) nem egyszer a diákság legnagyobb kontingensét alkotta. Igaz ugyan, hogy ez a római katolikus diáksággal még gyakrabban előfordult, annak ellenére, hogy az utóbbi számarányai fokozatosan gyengültek a kezdetben a diákság felét rendre meghaladó képvisellettől a háború alatti egyharmados arányig. A pesti egyetem alapításától fogva katolikus jellege így valamelyest végig érvényesült a katolikus hallgatóság viszonylagos túlsúlya révén, főképp azért, mert ott a protestánsok részarányai globálisan – főképp az unitáriusok és a reformátusok – a diákságban mélyen népességi arányaik alatt maradtak. Érdekes módon az erdélyi alma mater sokkal kisebb arányban (és még inkább alacsonyabb abszolút számban) vonzotta a többségükben nemzetiségi háttérű (német és szlovák) evangélikusokat, mint a többi protestánst. A lutheránus képzési stratégia köztudottan a német és az osztrák egyetemek mellett erősebben irányult Budapestre, mint a 'királyföldi' szász és a kelet-alföldi szlovák népcsoportok lakóhelyéhez közeli Kolozsvárra. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott a kolozsvári egyetem markánsan 'nemzetállami' jellege, melyet látványosan fejezett ki a két 'magyar vallás' (a református és az unitárius) híveinek túltreprezentációja a diákságban. Ilyen erős református és unitárius részvétel egyébként sehol máshol nem volt azonosítható a dualista kor felsőoktatási piacán. (Ezt részletesen demonstrálja a 3/3. táblázat a reformátusokra nézve, míg az unitáriusok jellemzőit ugyanott a 'magyar, más vallás' kategóriában lehet megtalálni.) Talán ugyanezen okra vezethető vissza – a modern értelmiségképzésben való általános elmaradottságuk mellett – a főképp román háttérű görögkatolikus és pravoszláv csoportok marginális jelenléte az egyetemen, főképp a görögkeletieké. Ez még erősíthette is valamelyest Kolozsvár 'magyar nemzeti' imázsát, szemben Budapesttel, melynek diáksága a korszakon át végig többségileg zsidó és német háttérű maradt, amihez a lutheránus szászok és cipszerek, valamint a (katolikus) svábok nem elhanyagolható mértékben járultak hozzá.

3/1. táblázat. A felekezeti összetétel változásai a két egyetem összdiákságában

	létszám	r. katolikus	görögkat.	görögkeleti	evangélikus	református	unitárius	zsidó	együtt
Kolozsvár									
1875	355	43,9	5,9	1,7	4,5	28,7	9,9	5,3	100
1880	441	45,1	5,2	2,3	6,3	29,7	6,6	4,7	100
1885	426	47,2	7,3	4,0	7,3	21,8	7,3	5,2	100
1892	575	40,0	8,5	3,8	8,2	27,3	5,6	6,6	100
1895	582	41,2	9,8	2,4	7,2	26,8	5,5	7,0	100
1901	1204	35,2	8,5	3,5	9,1	28,4	4,6	10,8	100
1906	2181	34,0	6,0	7,3	8,0	24,8	3,1	16,8	100
1911	1996	33,7	7,4	6,8	8,8	25,6	3,7	13,9	100
1913	2017	33,5	7,7	7,1	7,7	27,0	4,3	12,7	100
1916	562	39,0	6,2	4,8	4,6	27,6	4,6	13,2	100
1918	1627	29,9	8,5	5,8	8,1	29,3	4,2	14,3	100
Budapest									
1871	2099	55,2	1,7	3,9	7,0	10,9	0,38	21,0	100
1872	2223	55,1	2,4	3,6	7,0	11,1	0,27	20,5	100
1875	2289	52,6	2,7	3,1	7,9	12,6	0,26	20,7	100
1880	3040	47,9	2,1	3,2	9,7	11,3	0,16	25,6	100
1885	3131	38,4	2,4	2,8	10,3	13,7	0,22	32,1	100
1892	3192	42,2	3,0	3,1	9,2	10,8	0,25	32,0	100
1895	3623	42,0	2,6	3,4	9,6	9,7	0,36	32,0	100
1901	4854	45,6	2,5	4,1	7,8	10,5	0,35	29,2	100
1906	5749	44,1	2,4	2,7	5,0	10,3	0,17	35,3	100
1911	6535	42,8	2,3	3,0	7,4	10,1	0,32	34,1	100
1913	6643	44,2	2,6	1,9	6,3	10,5	0,30	34,3	100
1916	3050	43,6	3,2	2,3	6,1	9,6	0,16	35,1	100
1918	10359	38,4	2,4	3,1	6,0	9,6	0,30	40,1	100

* Csak a felekezetiileg azonosított diákság.

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

A 3/2. táblázatból a felsőoktatásban érintett honi diákság egészének kombinált vallási és etnikai arculata kirajzolódik a századforduló évtizedeiben, bár csak a legerősebb képzési keresletet felmutató kategóriák megkülönböztetésével. A népesség anyanyelvére vonatkozó 1880-as népszámlálási adatokkal való összehasonlítás megközelítő becsléseket tesz lehetővé az itt jelzett alkulturális népcsoportok egyenlőtlen képviselésére az egyetemi diákságban. Az anyanyelvi csoportok és a családnevek nemzeti jellege természetesen a csoportazonosság egészen más kategóriáit jelzik, különösen egy olyan társadalomban, mint a dualista kor Magyarországáé, ahol a népességi többséget alkotó nemzeti-kulturális kisebbségeket az uralkodó magyar elit egyre intenzívebb asszimilációs nyomás alatt tartotta. Az 1880-as anyanyelvi megoszlást azért használhatjuk hasonlítás alapnak, mert még a legnagyobb, századvégi, a millennium éveiben paroxizmusát elérő akkulturációs kampány előtti helyzetet tükrözi, de azért is, mert korábbra nincsen hasonlóan pontos, országos összesítés az etnikai erőviszonyok tárgyában, kivéve néhány statisztikai becslést, melyek köztudottan a magyar anyanyelvűeket az itteni 45% (köztük 2,6% zsidó) alá becsülték: az 1830–1840-es évek fordulóján Fényes Elek szerint Magyarországon 45% és Erdélyben mindössze 28% magyar volt, együtt 42,6%. Ezt a számarányt az 1850-1851-es népszámlálás lényegében megerősítette.⁹⁹ A nem magyar kisebbségek elmagyarosodása a következő évtizedekben elég lassan folyt tovább, hiszen a magyar anyanyelvűek vagy 'fő nyelvűek' aránya még 1880-ban is csak 46,6%-nyi volt, és egyes nemzetiségeknél statisztikailag nem is volt kimutatható.¹⁰⁰ E szerint a számok szerint nem történt 1880 előtt jelentősebb elmozdulás a nemzetiségi erőviszonyokban, ha leszámítjuk a zsidók elmagyarosodásának a reformkor legvégétől felgyorsuló hozamát. Így az 1880-as anyanyelvi viszonyok kis eltolódásokkal még elég jól tükrözik az ország korábbi nemzetiségi térképét. A következő évtizedekben ez egyre kevésbé lesz így egyes etnikai részlegek felgyorsuló nyelvi elmagyarosodása következtében. A 'nemzetiségi háttér' (nem az identitás) jelzésére ezért is használtuk a családnév etnikai jellegét.

⁹⁹ KATUS 2012. 123.

¹⁰⁰ Így a német ajkúak aránya – melyben a jiddis vagy német anyanyelvű zsidók is osztoztak – az 1850-es 11,6%-ról 1880-ra 13,6%-ra nőtt a népességben. KATUS 1987. 11.

3/2. táblázat. A magyarországi egyetemi diákság vallás és a családnevek nemzetiségi jellege szerint 1900 körül¹⁰¹

	a teljes népesség anyanyelve 1880	kolozsvári egyetem 1872–1918	budapesti egyetem 1875–1918	műegyetem 1872–1918	Mo.-i peregrínusok Bécsben 1890–1919	Mo.-i peregrínusok Németo.-ban 1880–1918
r. katolikus magyar	25,1	19	18,8	12,6	13,2	8,2
r. katolikus német	8,6	7,4	10,7	13,6	19	9,5
r. katolikus egyéb	13,5	8,6	10,3	10	13,9	7,5
református magyar	13,9	22,2	8,1	5,8	2,7	3,5
református német	0,7	1,0*	0,5*	0,3	0,4*	0,4*
református egyéb	?	3,0*	1,3*	0,8	0,6*	0,6*
evangélikus magyar	1,9	1,8	4	4,3	2,5	7,8
evangélikus német	2,8	5,6	3,2	4,5	11,2	20,3
evangélikus egyéb	3,5	2,1	2,5	3	3,6	9,2
zsidó magyar	2,6	4,4	9,7	13,8	3,7	6,1
zsidó és más nyelv	2	9	25,1	28,3	19,7	19,7
egyéb vallás, magyar	1,5	6,3	1,2	0,8	0,7*	1,6*
egyéb vallás, német	0,03	0,6	0,2	0,1	1	1,0*
egyéb vallás és nemzetiség	23,8	9,1	4,3	2,2	7,7	4,4
együtt	100	100	100	100	100	100

* Kicsiny, 50 alatti esetszám

A probléma ott van, hogy míg a népszámláláson deklarált anyanyelv egy erős etnikai identitást fejez ki, a családnév jellege több szempontból is pontatlan kritériuma az etnikai háttérnek vagy eredetnek. Egyrészt csak a férfira vonatkozik, míg az anya etnikai gyökereit homályban hagyja. Másrészt az 1880-as évektől – főképp az allogén eredetű értelmiségben – kibontakozó névmagyarosító mozgalom a nem magyar háttérű diákság jelentős részét – leginkább a zsidókat és utánuk az egyéb német nevéket – érintette, s ezzel megszüntette a nyilvános önbemutatásban

¹⁰¹ KARÁDY 2012. 193–221. 1. táblázat.

a nem magyar alkulturális háttér jeleit.¹⁰² A névmagyarosítás egyértelműen a stratégiai asszimiláció mutatója, és a korabeli esetek többsége (közel 60%-a) a városi és foglalkozásbeli, valamint iskolai mobilitásban lévő zsidóságban történt.¹⁰³ Az ilyen típusú 'asszimilációs névmagyarosítás' egyes német és szlovák háttérű csoportokban – főképp katolikusoknál és evangélikusoknál – ugyan szintén előfordult, de sokkal ritkábban. A többi nemzetiségi kisebbség tagjai – románok, szerbek, rutének, de az erdélyi szászok is – azonban csak kivételesen engedtek a névmagyarosítási mozgalom ezen impulzusainak, kutatásaink szerint. A 3/2. táblázatot mindennek ismeretében érdemes értelmezni, elsősorban az 1880-as anyanyelvi megoszlás és a feltételezett rokonnépesség egyetemi részvétele közötti aránykülönbségek figyelembevételével.

A nagy egyenlőtlenségek egyértelműen kimutathatók a 3/2. táblázatban. Vonatkozik ez általában a zsidók sokszoros felülreprezentáltságára minden egyetemen, bár legkevésbé Kolozsváron. Ezzel szemben érdekes, hogy a magyar nevű zsidók Bécsben és Németországban sokkal enyhébb (másképp-kétszeres) felülreprezentáltságot mutattak, míg német és más nevű pályatársaik ennek sokszorosát (15-szörösét) is. Hasonló vonatkozik a német családnévű keresztényekre, ha nem is azonos arányban. Mindenesetre a katolikus és evangélikus német nevűek majdnem minden egyetemen népességi arányuknál sokkal magasabb szinten voltak jelen. A katolikus 'sváboknál' ez különösen frappáns Bécsben, de még inkább a német nevű evangélikusoknál a német felsőoktatásban, ahol reprezentációs rátájuk többszöröse több mint ötszörös. Velük szemben a majdnem teljesen magyar nevű reformátusok és a 'más vallású magyar' kategóriába sorolt unitáriusok csak Kolozsváron voltak számottevően túlképviselve, míg máshol többé-kevésbé népességi arányaik alatt maradtak. Különösen feltűnő, milyen ritkán jutottak ki református hallgatók külföldi főiskolákra és egyetemekre. A maradék nagyobb nemzetiségi csoportok képvisellete a felsőoktatásban olyan csekély volt, hogy ezeket ennek a komplex táblázatnak a legutolsó sorában foglaltuk össze. Az alulreprezentáltság itt nyilvánvaló mindenütt, legkevésbé éppen Kolozsváron és Bécsben.

A 3/3. táblázat az előbbi folytatásának is tekinthető, bizonyos megkötésekkel és sajnos adathiány miatt csak a századforduló évtizedeire vonatkozó érvényességgel.

¹⁰² KARÁDY–KOZMA 2002.

¹⁰³ KARÁDY–KOZMA 2002. 76–83.

Az anyanyelvi adatok olyan intenzív asszimilációs nyomást – mintegy funkcióik révén is – kifejtő intézményes közegben, mint az egyetemek, csak egyfajta maradék csoportokat jeleznek. Leginkább azokat az allogén háttérűeket, akik tudatosan – sokan minden bizonnyal demonstratív vagy provokatív céllal – ellenálltak a deklarált magyar nyelvűség asszimilációs elvárásának. A magyarországi középiskolai hálózat 1867 után majdnem teljesen az uralkodó elit asszimilációs politikájának szolgálatában állt. 1870-ben még számos nem magyarul oktató középiskola működött. 1900-ban már a 112 érettségizető gimnáziumból csak 5 erdélyi szász iskola oktatót németül, egy újvidéki szerb iskola szerbül, három román iskola románul, míg a naszódi alapítványi gimnázium román–magyar tannyelvű volt. Ennek megfelelően a magukat német anyanyelvűnek tekintő diákoknak mindössze 22%-a tanulhatott ekkoriban saját anyanyelvén az érettségiig, a román diákoknak alig több mint a fele (50,8%-a), míg az adatokban egybemosott szerbeknek és horvátoknak 40,5%-a.¹⁰⁴ Az érettségizők között még kevesebben voltak kisebbségi anyanyelvűek. Bár a középiskolások 6,6%-a román nyelvű iskolába járt, az érettségire jelentkezők között csak 4,1% román ajkú volt. A német nyelvűeknél ezek az arányok 10,4% és mindössze 1,1%, a szerbhorvát nyelvűeknél 2,2% és 1% voltak.¹⁰⁵ Globálisan a nem magyar anyanyelvet valló diákok többsége is magyarul érettségizett, s mint ilyen bizton jelenthette magát – ha akarta volna – akár magyar anyanyelvűnek is az egyetemi beiratkozási anyakönyvben.¹⁰⁶ Ezt sokan, bizonyíthatóan, meg is tették. A 3/3. táblázat nyelvi adatai tehát egyfajta 'maradékot', az asszimilációs felhívásnak ellenálló fiatal értelmiség csoportjait mutatják ki.

¹⁰⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 8 (1900) 352–353. oldalai adataiból számított arányok.

¹⁰⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv 8 (1900) 356–358.

¹⁰⁶ A román ajkú középiskolások Erdélyben már 1854-ben is többségükben magyar (41%) vagy német (10%) gimnáziumokba jártak. RETEGAN 1999. 140. 1875-re ezek az arányok még alig változtak, hiszen a két görögkatolikus és a két ortodox középiskola a román ajkú diákoknak ekkor is mindössze 51%-át fogadta. RETEGAN 1999. 142–143.

3/3. táblázat. A két tudományegyetem diákságának anyanyelvi megoszlása (1895–1918)

a.) Az anyanyelvi megoszlás karok szerint

Kolozsvár	magyar	német	szlovák	román	rutén	horvát	szerb	egyéb	együtt
jog	8254	345	18	1120	1	13	65	12	9828
orvosi	2499	238	9	470	2	10	13	3	3244
humán bölcsész	1582	128	5	61	0	0	2	3	1781
reálbölcsész	673	71	2	34	0	0	3	1	784
gyógyszerész	579	75	5	35	0	0	8	0	702
összesen	13587	857	40	1720	3	23	91	21	16342
jog	83,98%	3,51%	0,18%	11,40%	0,01%	0,13%	0,66%	0,12%	100 %
orvosi	77,03%	7,34%	0,28%	14,49%	0,06%	0,31%	0,40%	0,09%	100%
humán bölcsész	88,83%	7,19%	0,28%	3,43%	0,00%	0,00%	0,11%	0,17%	100%
reálbölcsész	85,84%	9,06%	0,26%	4,34%	0,00%	0,00%	0,38%	0,13%	100%
gyógyszerész	82,48%	10,68%	0,71%	4,99%	0,00%	0,00%	1,14%	0,00%	100%
összesen	83,14%	5,24%	0,24%	10,53%	0,02%	0,14%	0,56%	0,13%	100%

Budapest	magyar	német	szlovák	román	rutén	horvát	szerb	egyéb	együtt
hittudományi	1047	48	78	157	16	83	1	19	1449
jogi	26883	672	181	505	9	107	274	117	28748
orvosi	20127	905	164	680	9	43	376	91	22395
bölcsész	9858	628	91	328	12	21	113	59	11110
gyógyszerészeti	2114	80	16	28	0	9	22	2	2271
összesen	59619	2333	530	1698	46	263	786	289	65564
hittudományi	72,26	3,31	5,38	10,84	1,10	5,73	0,07	1,31	100,00
jogi	93,51	2,34	0,63	1,76	0,03	0,37	0,95	0,41	100,00
orvosi	89,87	40,4	0,73	3,04	0,04	0,19	1,68	0,41	100,00
bölcsész	88,73	5,65	0,82	2,95	0,11	0,19	1,02	0,53	100,00
gyógyszerészeti	93,09	3,52	0,70	1,23	0,00	0,40	0,97	0,09	100,00
összesen	90,93	3,56	0,81	2,59	0,07	0,40	1,20	0,44	100,00

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyvek

b.) Az anyanyelvi megoszlás időbeli dinamikája

	magyar	német	szlovák	román	rutén	horvát	szerb	egyéb	együtt
Országos népesség (1890)	48,6	13,1	12,5	17,1	2,5	1,2	3,3	1,6	100
Kolozsvári hallgatók (1895, 1900, 1905 átlaga)	82,2	5,6	0,6	9,35	-	0,1	0,9	0,1	100
Budapesti hallgatók (1895, 1900, 1905 átlaga)	87,9	5,1	1,5	2,5	0,1	0,5	1,5	0,3	100
Kolozsvári hallgatók (1910–1913)	82,5	5,1	0,2	11,4	-	0,1	0,1	0,5	100
Budapesti hallgatók (1910–1913)	90,3	3,8	0,8	2,8	0,1	1,4	1,3	0,6	100
Kolozsvári hallgatók (1914–1917)	84,6	5,1	0,1	9,9	-	0,2	0,2	0	100
Budapesti hallgatók (1914–1917)	93,7	1,8	0,3	2,4	-	0,3	0,9	0,4	100

Globálisan, a 3/3. táblázat alapján, mindkét egyetemen apró kisebbséget képeztek a magukat nem magyar ajkúnak minősítő diákok, de Kolozsváron sokkal kevésbé, hiszen itt minden hatodik diák vállalt kisebbségi kultúr-azonosságot. Ezek az adatok azonban, ne felejtjük el, egy olyan erőterben kerültek anyakönyvi bejegyzésre, melyben a magyar egyetem normája szerint a hallgatóságtól (jogilag ugyan nem, de 'társadalmilag' annál inkább) elvárták a magyar kultúrkörhöz való tartozást, legalább a magyar nyelv megfelelő ismeretének formájában. Ez a nem magyar anyanyelvűek számára nyomással ért fel, egyfajta készlettel, hogy magyar anyanyelvűként tüntessék fel magukat a beiratkozási anyakönyvben. A középiskolások származási adatainak vizsgálatakor gyakran megfigyelhető, hogy a nemzetiségi diákok mint nemzetiségi iratkoznak be elsőként a magyar nyelvű középiskolákba, majd az osztályok lépcsőin felfelé haladva egyszer csak magyar anyanyelvűvé válnak, s mint ilyenek érettségiznek, és kerülnek a felsőoktatásba. Az anyanyelvi identitás meghatározása ilyen helyzetben többfunkciós és többfajta motiváció diktálta döntések eredménye, melyeknek itt csak a legfontosabb tényezőit, illetve háttérben lévő meghatározóit vehetjük számba. Az erdélyi egyetem vonatkozásában leginkább négyfajta ilyenről lehetett szó.

Az első a család ideológiai beállítottsága, a magyar államnemzethez s konkrétan az asszimiláció kérdéséhez való viszony. Erre nincsenek adataink.

A második erősen motiváló tényező a középiskolai 'nemzeti' szocializáció, amely nyilvánvalóan valamelyest eltérő volt egy nemzetiségi iskolában és egy magyar nyelvűben. Az előbbiben feltehetően inkább az asszimiláció ellenében hatott, az utóbbiban inkább annak irányában. Erre nézve többfajta adatunk van, így össze tudjuk hasonlítani a román vagy német evangélikus középiskolában érettségizettek számait a román vagy német nyelvű egyetemistákéval, mint a 3/4. táblázaton. Ha a románokat vesszük, egyértelmű, hogy mindig sokkal kisebb arányban jelentettek román anyanyelvet a középiskolások vagy az érettségizők, mint a beiratkozott egyetemisták. 1881–1910 között általában a gimnáziumokban érettségizőknek 5,2–6,9%-a és a reáliskolákban érettségizőknek (csökkenő tendenciával) 2,2–3,7%-a volt román ajkú, szemben az egyetemisták végig 10% körüli arányával.¹⁰⁷ Pedig 1900-ban például a román ajkú érettségizőknek 37%-a végzett a két érettségit nyújtó, román nyelvű gimnáziumban,¹⁰⁸ 1908/09-ben 51%¹⁰⁹ és 1913-ban már 62%.¹¹⁰ 1892/93-ban ugyanez az arány az összes román középiskolásra 52%,¹¹¹ sőt sokkal korábban, az 1860-as években az érettségizőkre még 66% is volt.¹¹² Ezek és a korábbi évtizedekre nézve fentebb idézett számok azt sugallják, hogy a román ajkú, magasabb iskolázási pályára induló diákságnak csak mintegy fele lehetett kitéve más nyelven (magyarul főképp, de Erdélyben németül is) oktató iskolák asszimilációs készítéseinek.

Ez annál meglepőbb eredmény, hogy tudni lehet, a román középiskolásoknak hosszú ideig szintén körülbelül fele vagy enyhe többsége teológiára ment, s papi hivatást választott. A teológia még 1905-ben is a román középiskolákból érettségizők 54%-ának volt továbbtanulási opciója. Sajnos hosszabb trendeket adathiány folytán nem lehet megfigyelni ezen a téren, de valószínű, hogy a papi opció – ha gyengülő arányban is – a monarchikus kor végéig domináns maradt a román ajkú diákságban. Márpedig a túlnyomóan román nemzetiségű görög rítusú népeségek hitéletét szolgáló papok minden bizonnyal majdnem egységesen a román identitás hordozói voltak. Ebből is valószínűsíthető, hogy a világi jellegű egyetemi tanulmányokat a nemzeti identitás iránt kevésbé elkötelezett román háttérű érettségizetteknél találni. Márpedig ezek aránya önmagában, egyéb ösztönző, a nemzeti önazonosságot támogató tényező nélkül nem generálhatott volna a kolozsvári

¹⁰⁷ A Magyar Statisztikai Évkönyvek adataiból a középiskolai diákság anyanyelvére vonatkozólag.

¹⁰⁸ A számítás forrása a Magyar Statisztikai Évkönyv 8 (1900)

¹⁰⁹ Magyar Statisztikai Évkönyv 17 (1909) 385.

¹¹⁰ Magyar Statisztikai Évkönyv 21 (1913) 278.

¹¹¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 301.

¹¹² MÁTRAI 1871. 13.; Magyar Statisztikai Évkönyv 13 (1905) 351.

egyetem diákságában egytizednyi részvételi arányt. Csak egy ilyen tényezőt ismerünk az asszimilációs vonzás és nyomástényezők mellett: a román nemzetiséget vállaló, illetve az ezzel kapcsolatos felekezeti hovatartozás kritériumának megfelelő ösztöndíjak sokaságát. Példaképpen utalhatunk itt arra, hogy a nagy hatású Gojdu Alapítvány eleve nemcsak a román nemzetiséghez, de egyben a görögkeleti felekezethez való tartozáshoz kötötte ösztöndíjai elnyerését.¹¹³

Számottevőnek bizonyultak a karok közötti különbségek e téren. Érthetően, a fővárosban a katolikus teológián találni a legnagyobb arányban allo géneket, közöttük románokat is, hiszen a kar a többségileg román hívőket ellátó görögkatolikus egyház papjainak is, német és szlovák nyelvű katolikus közösségek lelkipásztorai mellett, legmagasabb szintű honi képzőhelyeül szolgált. Budapesten a többi kar között nem volt azonban számottevő különbség az allogének 10% körüli jelenlétében. Annál inkább Kolozsváron, ahol a jurátusok, de különösen a orvosok között (beleértve a gyógyszerészeket) kiemelkedett a többi karral összehasonlítva az allogén hallgatók aránya, különösen a románoké. Ez, legalább részben, összefügghetett a pravoszláv román diákokat támogató felekezeti és más alapítványok, az utóbbiak között különösen a Gojdu Alapítvány promóciós tevékenységével.¹¹⁴ A Gojdu-féle igen tekintélyes pénzalapból 5634 ösztöndíjas részesült a dualizmus korában, köztük még nem kevés középiskolás is.¹¹⁵ A többség a budapesti és a kolozsvári egyetemre jelentkezett (1900 előtt 56%, 1900 után már 80%), kétharmaduk mindig a jogi (1900 előtt 37%, 1900 után 44%) és az orvosi karra (1900 előtt 21%, azután 30%).¹¹⁶

Ez a támogatott diákság a román ajkú egyetemisták nem jelentéktelen részét alkothatta a nyers számok szerint, bár azért távolról sem a többséget. Lentebb, a szülők réteghelyzetének tárgyalásakor emlékezni kell arra is, hogy ez a kisebbségi román hallgatóság az alsóbb osztályokból és a kisértelmiségből jövő diákságban aránytalan nagy súllyal szerepelt, s még inkább a támogatottak között. 1900 előtt a Gojdu Alapítvány kedvezményezettjeiből a paraszti és munkás háttérűek aránya (28%) csak a lelkészek és tanítók gyerekeinek arányával (23%) vetekedett. 1900 után az 'alsóbb' osztályok gyermekei már az ösztöndíjasok 32%-át tették ki a 30% alkalmazott kisértelmiségi háttérű román diák mellett. Nagyságrendileg ugyanezek a társadalmi rekrutációs arányok jellemezték az erdélyi és bánáti román

¹¹³ SIGMIREAN–PAVEL 2002.

¹¹⁴ PÁLFY 2005. 83.

¹¹⁵ SIGMIREAN–PAVEL 2002. 211.

¹¹⁶ Felmérési eredmények 1076 ösztöndíjasról a publikált prozopográfiai lista alapján. SIGMIREAN–PAVEL 2002. 91–170.

főiskolai diákságot a dualista korban 26% paraszti és 38% ’közalkalmazott kisértelmiségi’ apával.¹¹⁷ A kolozsvári egyetem karain tanuló román diákok valamivel még ’alacsonyabb’ háttérűek voltak, különösen a bölcsészkaron, ahol a földműves családok gyermekei a román diákság nem kevesebb, mint kétötödét (38%) tették ki.¹¹⁸

A különböző anyanyelvűek között az időben csak kis eltolódásokat lehet észlelni a 3/4. b. táblázat alapján a vizsgált két évtizedben. A magyar csoport Budapesten ugyan az évek során rendre növelte dominanciáját, de Kolozsváron alig. A fővárosi tudományegyetemen így a német ajkúak aránya a csekélyebb súlyú szlovák, szerb és horvát ajkúakkal együtt a háborús évekre már minimálisra zsugorodott, ugyanakkor a román anyanyelvűek arányai nem változtak jelentősen. Kolozsváron hasonló csökkenő trend figyelhető meg a szlovákoknál és a szerbeknél, de sem a németeknél, sem a románoknál. Ezek mögött a jelentéktelennek tűnhető számarányok mögött nem nehéz azonosítani a kulturális konformizmusra jobban vagy kevésbé hajló kisebbségek magatartási stratégiáit az asszimilációs kényszervizonyok között, melyek a millennium évei után a háborús években újabb csúcsot értek el. A kolozsvári diákságban az etnikai önvédelem gesztusai korábban sem hiányoztak. Ez egyaránt vonatkozott az evangélikus szászokra és a román hallgatóságra. Ennek közvetett lenyomatát is azonosítani lehet az idézett anyanyelvi adatokban.

¹¹⁷ SIGMIREAN 2000. 220–221.

¹¹⁸ SIGMIREAN 2000. 225–226.

3/4. táblázat. A két tudományegyetem diákjai a szülők foglalkozása szerint

a.) 1890/91-ben

Kolozsvár	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	összes diák
Földműves, gazda, kisbirtokos	6,4	14,5	20	17,1	12
Hadi szolgálatban álló, házmester, szolgálta	0,8	2,3	–	1,2	1,2
Kisiparos, kiskereskedő	9	2,9	9,4	12,2	7,8
Tanár, tanító, lelkész	11,3	12,1	25,9	19,5	14,7
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	7,1	5,2	3,5	8,5	6,3
Egyéb értelmiségi és magánzó	17,7	5,8	14,1	14,6	13,4
köztisztviselő	27,4	27,1	9,5	12,1	22,8
Magántisztviselő	1,9	8,1	7,1	4,9	4,8
Közép- és nagybirtokos	17,7	6,9	9,4	9,8	12,4
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	0,8	15	1,2	-	4,8
együtt	100	100	100	100	100
n =	266	173	85	82	606

Budapest	HTK	JÁTK	OTK	BTK	összes diák
Földműves, gazda, kisbirtokos	39,8	8,9	10,4	11,7	10,7
Hadi szolgálatban álló, házmester, szolgálta	-	2,2	0,6	2	1,9
Kisiparos, kiskereskedő	18,2	21,3	29,3	21,9	24,2
Tanár, tanító, lelkész	9,1	6,3	6	15,9	7,6
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd,	4,5	7,6	9,2	8	8
Egyéb értelmiségi és magánzó	4,5	21,5	22,9	21,9	21,4
Állami tisztviselő	6,8	11,6	7,7	6,6	9,5
Törvényhatósági tisztviselő	4,5	2,8	1,1	2,7	2,2
Községi tisztviselő	2,3	2,3	2,9	2,7	2,5
Magán tisztviselő	4,5	4,2	4,6	4,4	4,3
Közép- és nagybirtokos	4,5	9,3	3,6	0,9	6,2
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	1,1	2	1,7	1,3	1,8
együtt	100	100	100	100	100
n =	88	1734	1141	452	6537
Nagykorú hallgató	-	52	18	17	177

Forrás: VKM jelentése 1891. 245.

b.) 1902 és 1908 között¹¹⁹

Kolozsvár*	Joghallgatók **	Orvostan hallgatók	Bölcsész hallgatók	Gyógyszerészek	Összesen
Földműves, gazda, kisbirtokos	9,0	9,3	18,9	5,7	10,0
Házmester, szolga, katona	2,3	1,9	7,2	0,7	2,7
Kisiparos, kiskereskedő	15,9	15,8	15,6	12,5	15,9
Tanár, tanító, lelkész	11,4	17,7	18,9	10,4	12,4
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	8,7	17,6	6,3	21,1	9,1
Egyéb értelmiségi és magánzó	13,8	11,6	12,2	14,7	13,5
Állami tisztviselő	12,9	5,1	6,3	4,3	11,8
Törvényhatósági tisztviselő	4,0	2,8	1,2	1,8	3,6
Községi tisztviselő	4,3	4,9	3,6	9,3	4,3
Magán, egyleti, ipari tisztviselő	5,7	3,1	5,6	6,4	5,6
Közép- és nagy birtokos	9,6	9,0	3,7	12,2	9,1
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	2,4	1,3	0,6	1,1	2,2
Összesen	100	100	100	100	100
n =	13613	688	1627	279	16207

* 1906/07. tanév adatai nélkül

** a jogakadémiák hallgatóival együtt

¹¹⁹ 1906/07-re nem publikálták ezeket az információkat. A kolozsvári egyetem adatai úgy jöttek létre, hogy a Magyar Statisztikai Évkönyvekből az egyetemi diákság egészére vonatkozó releváns adatokból karonként kivontuk a Budapest Székesfőváros statisztikai évkönyveiben ugyanazokra az évekre meglévő párhuzamos adatokat. Ezek az orvosi, a gyógyszerészeti és a bölcsészeti szakirányokra értelemszerűen kiadták a kolozsvári egyetemre vonatkozó adatokat, hiszen ilyen képzések Budapesten kívül 1913-ig – sőt az orvosi karra nézve a korszak végéig – csak Kolozsváron léteztek. A jogi karra sajnos ez az okfejtés nem érvényes, mert itt a kolozsvári jogi kar adatai együtt szerepelnek a jogakadémiák adataival. A kolozsváriként jelzett jurátusok társadalmi kiválasztására az itteni adatok így csak részlegesen használhatók annak tudatában, hogy 1900 után a Budapesten kívüli jogásképzésben a kolozsvári jogi kar már a diákszám szempontjából is hasonló súlytal esett a latba, mint a tízegynéhány vidéki jogakadémia. Ez fentebb, a 2/2. táblázatból egyértelműen kiténik.

Budapest*	Joghallgatók	Orvostan hallgatók	Bölcsész hallgatók	Gyógyszer- szek	Összesen
Földműves, gazda, kisbirtokos	6,6	6,2	6,9	6,2	6,5
Házmester, szolga, katona	2,8	1,9	2,8	1,6	2,6
Kisiparos, kiskereskedő	22,3	30,2	24,8	20,1	24,1
Tanár, tanító, lelkész	7,7	9,7	16,5	6,3	10,0
Orvos, gyógyszerész, ügyvéd, mérnök	9,0	15,9	5,9	14,2	9,6
Egyéb értelmiségi és magánzó	17,8	12,8	20,9	21,3	17,8
állami tisztviselő	12,9	5,1	6,3	4,3	11,8
törvényhatósági tisztviselő	4,0	2,8	1,2	1,8	3,6
községi tisztviselő	4,8	4,9	3,6	9,3	4,3
Magán, egyleti, ipari tisztviselő	6,5	7,3	5,1	6,5	6,3
Közép- és nagy birtokos	5,9	4,4	2,3	7,6	4,8
Nagyiparos, nagykereskedő, gyáros	3,4	3,2	1,9	2,7	3,0
Összesen	100	100	100	100	100
n =	16088	4702	6372	846	28008

* 1906/07. tanév adatai nélkül

A két tudományegyetemre sajnos teljesen tisztán összehasonlítható adatok a társadalmi rétegek szerinti rekrutációra csak egyetlen évre állnak rendelkezésre a 3/4.a. táblázatban. Elégedjünk itt meg ennek nagy vonalakban való értelmezésével, hiszen a kolozsvári karok számai igen csekélyek elmélyültebb és általánosítható következtetések levonásához. A két egyetem közötti eltérések úgyszólván elég egyértelműek.

Igaz, mindkét egyetem diákságának többsége (Kolozsváron 60%, Budapest 63%) az értelmiség valamilyen részlegéből származik. Mondhatni tehát, hogy közegükben az értelmiség önjáratérmeléséről vagy – a tanítói, magánvállalati s egyéb kisértelmiség gyerekeire nézve – főiskolai mobilitásáról volt szó. Közöttük azonban feltűnő, hogy a kolozsváriaknál az értelmiségi kategória fiai inkább (38%) a közalkalmazotti vagy egyházi hivatalnoki csoportokhoz tartoztak, addig Budapest 63% az értelmiségiek nagyobbik része sokkal nagyobb arányban (34%) jött a szabadpályás és egyéb középosztályhoz tartozó hivatalnoki miliókból. A másik, igen számottevő különbséget a kispolgárság erős képviselője generálta a fővárosban. E mögött kisebbik

a zsidó kereskedő és iparos rétegnek a kiegyezés után gyorsan kibontakozó elitiskolázási kereslete. Ugyanez Erdélyben érthetően nem lehetett hasonló mértékű a zsidóság csekélyebb regionális népességi arányai miatt. További feltűnő eltéréseket a földbirtokos és emellett az egyéb nagyföldes csoportok jelentős – az összes diák hatodát kitevő – jelenléte jelentette Kolozsváron, ugyanakkor, amikor ezek Budapesten csak fele ilyen arányban voltak jelen. A képet az is komplikálja, hogy ugyanakkor az igazolt műveltséget nem hordozó alsóbb osztályok gyermekei viszont szintén Kolozsváron fordultak gyakrabban elő. A földműves háttérű fiatalok Budapesten csak a teológusoknál megfigyelhető magas részesedésük miatt érték el a diákság egytizedét, míg Kolozsváron ezt jóval meghaladták.

Ami a nagy rétegek kategóriák eloszlását illeti a karok között, igen feltűnő, hogy az 'alsóbb' osztályok gyerekei Kolozsváron elsősorban a bölcsész- és a természettudományi karon voltak megtalálhatók, a jogon alig, s a orvosok között is ritkábban. Budapesten azonban majdnem azonos arányban figyelhető meg a karok között (a katolikus teológián való, már említett, kiemelkedően magas részvételük mellett). Hasonló vonatkozik a kispolgárságra, melynek gyermekei – bizonyosan a zsidó 'túliskolázás' korai megnyilvánulása folytán – Budapesten majdnem azonos arányban foglalták el a karok padsorainak mintegy negyedét, addig Kolozsváron alig találni meg rétegtársaikat az Orvosi Karon, s csak a diákság egytizede körüli arányban a többi karon. A tanítói és lelkészi kisértelmiség gyermekei kiemelkedő mértékben keresték a bölcsészeti képzést mindkét egyetemen, de Kolozsváron viszonylag gyakran voltak a többi szakon is jelen. A köztisztviselő leszármazottak Kolozsváron elsősorban a jogot és az orvosi szakmát preferálták, ami mögött nem jelentéktelen iskolázottsági mobilitás trendjét lehet azonosítani, hiszen a korabeli köztisztviselő apák nagyobbik része (különösen az 1883-as minősítési törvény előtti időkből) nem volt főiskolai vagy egyetemi diplomás. Budapesten, ahol részletesen megadtuk – mert ez igazolható volt a többeszes diákszámokkal – a csoportalkategóriáinak adatait is, feltűnően magas az államhivatalnokok képviselője a jogon, míg a többi karon sokkal kevésbé. Itt felismerhető az alsó csoport konkrét önreprodukciójának ismérve, hiszen az államhivatalnokok zömétől már korábban is jogi képzettséget vártak el. Mindkét egyetemen jól értelmezhető a földbirtokos fiatalok tömörülése a jogon, az országot uraló hagyományos elitek képzőhelyén. Kolozsváron érdekes még, hogy a földműves réteg gyermekei milyen nagy arányban jelentek meg az Orvosi Karon. Bár az itteni kis esetszám nem enged meg távolabbi következtetést, valószínűleg ez az adat is főképp a zsidó polgári rétegnek a magas értelmiségbe való beáramlásáról tanúskodik.

Ezek a korai és az erdélyi egyetemre csak elég kis esetszámból kimutatható összefüggések mennyiben tükröződnek a 20. század első évtizedéből származó, sokkal nagyobb adatsorban (3/4. b. táblázat)?

A kolozsvári egyetemen itt is szignifikánsabb kisebbségben voltak jelen a földműves és a proletár rétegek tagjai, míg a kispolgárság szintén kevésbé, mint Budapesten. Az előbbiekhöz hasonlóan a tanítói és lelkeszi kísértelmiség gyermekei is viszonylag gyakrabban ültek az erdélyi egyetem padjain, mint a budapestin. A diákság zömét, mint korábban, 1902–1907-ben is kísértetiesen hasonló – közel kétharmadnyi, pontosan 60% és 63%-os – arányban az értelmiség gyermekei tették ki. Az utóbbiak között most is Erdélyben volt több a köz- és egyházi alkalmazott, mint Pesten. A korábbihoz hasonlatosan a kolozsvári diákságban nagyobb, 11%-os súllyal a nagybirtokos és tőkésosztályok leszármazottjai szerepeltek, míg Budapesten ritkábban (7,8%-ban). Kolozsváron ekkor is feltűnő, hogy az 'alsóbb' osztályok gyermekei látványosan csoportosultak (immár a karok diákságának egészen a negyede erejéig) a bölcsészkarokon (melyeket itt nem különítette el a forrás), míg Budapesten továbbra sem figyelhető meg semmi hasonló. Ugyanúgy szintén kiemelést érdemel, hogy az állami tisztviselők gyermekei mindkét egyetem jurátusainak egynolcadát tették ki. A orvosok között viszont érdekes fejlődést mutat a kispolgárságból jövők egyre magasabb aránya, Budapesten már majdnem a diákcsoportharmada közelében, de Kolozsváron is a csoport hatoda-hetede közötti arányban. Lentebbi, az erdélyi orvosi kar rekrutációját pontosabban megvilágító elemzésünkben itt is kimutatható lesz, hogy ezt a változást majdnem kizárólag a zsidó kereskedőréteg gyerekeinek beáramlása okozta a kolozsvári fakultásba, ami a múlt századelőre már a pestiével közel egyenrangú szakképzést nyújtó intézménnyé nőtte ki magát.

IV. A rekrutáció mintázatai a női diákság jelenléte és a regionális háttér szempontjából a két tudományegyetemen

A 4/1. táblázatban fontos jelzéseket találunk a századforduló nagy újdonságára, a nők befogadására a bölcsész- és orvosképzésbe. Az összehasonlítás a két tudományegyetem között ezen a téren még a korábbiaknál is erősebben kontrasztos képletet mutat. A nők megjelenése az egyetemi hallgatóságban Budapesten a háború előtti és főképp az azalatti években már markánsan észrevehető volt, míg Kolozsváron alig. Az összes 1919 előtt beiratkozó női egyetemi polgárból a táblázat számaiból adódó becslés szerint mindössze 9% tanulhatott az erdélyi egyetemen. A nők kolozsvári alulreprezentáltságának

okai között meg lehet említeni az érettségit adó leányiskolák kései megszervezését a régióban és konkrétan Kolozsváron, valamint a 'modern', a női emancipációra beállított polgári réteg számbeli gyengeségét helyi és regionális szinten, különösen az asszimilált zsidóság nagyobb tömegeinek hiányát, melyek a fővárosban a női diplomás értelmiség jó részét szolgáltatták.¹²⁰ Az általam azonosított egyetlen, a budapesti egyetemre vonatkozó statisztikai kimutatás szerint a diáklányok társadalmi hátteréről a nők egyetemi tanulmányainak első évtizedében a szülők között 79% értelmiségi (köztük 16% közhivatalnok) és 5% tőkés vállalkozó, illetve nagy- és középirtokos volt.¹²¹ A tudományegyetemek bölcsész- és orvosi karán az összes hallgató szülei között ugyanebben a korban (1900/01-ben) 63% értelmiségit (ezekből 23% közhivatalnokot) és csak 3% tőkés vállalkozót, illetve közép- és nagyirtokost találunk.¹²² A leány diákok tehát egyértelműen az átlagnál sokkal nagyobb mértékben származtak a középosztályok műveltebb, zömmel szabad értelmiségi rétegeiből, valamint a tőkés elitcsoportokból, melyek nagyobbik része a fővárosban tömörült.

A 4/1. táblázat közelebbről világítja meg az új női rekrutációt illetően a két tudományegyetem közötti eltéréseket.

A diáklányok nyers számainak különbségei egyértelműen igazolják e tekintetben a fővárosi alma mater aránytalan túlsúlyát, ami messze meghaladta a diákszámok közötti általános egyenlőtlenségek mértékét. Kolozsváron mindkét számba vehető karon a diáklányok számai a világháborús évek előtt sohasem haladták meg a tucatnyit, s ez a szám csak a háborús években kezdett el dinamikusabban emelkedni, leginkább az Orvosi Karon. De a kolozsvári számok e téren még ezekben az években sem érték el vagy haladták meg számottevően a fővárosi női diákság egytizedét. Ez azonban arányaiban egyre dominánsabb női jelenlétet vezetett a diákságban, mivel – tudjuk – a potenciális férfi hallgatók többsége hadi szolgálatot teljesített.

Feltűnően magas a 4/1.b. táblázat szerint, s az évekkel növekvő arányú a rendkívüli hallgatók aránya a diáklányok között. Az utolsó békeévben például ez Kolozsváron már többségi volt, míg Budapesten is a női diákság kétötödét érte el. Ez a jelenség valószínűleg arra utal, hogy az érettségizett lányok egy nem jelentéktelen része ekkoriban még középiskolai tanulmányai meghosszabbításaként, további műveltségszerzés vagy -kiegészítés végett iratkozott be egyetemre, és nem szakmai képesítés megszerzését célozta meg tanulmányaival. Ez különösen a bölcsészkarokon lehetett gyakori.

¹²⁰ KARÁDY 1997. 57–74.

¹²¹ Budapest Székesfőváros statisztikai évkönyve (1905) 270.

¹²² Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 349.

A két egyetem közötti további különbség e tekintetben abban állt, hogy a fővárosban a női diákság többsége végig a bölcsészkaron jelent meg, míg Kolozsváron békeidőben ennek fordítottja figyelhető meg. Csak a háborús években jelentkezett az erdélyi orvosi karon több női diák, mint a két bölcsészeti karon együttvéve. E számok mögött a diákság szakmaválasztásának többfajta logikája sejlik fel. Egyrészt a budapesti bölcsészkaron tevékenykedtek az ország leghíresebb professzorai olyan szakterületeken, ahol az oktatás minősége erősen kötődött az oktatók személyes teljesítményéhez és – feltehetően ennek megfelelő – reputációjához. A kolozsvári bölcsészoktatók gyakran csak fiatalabb szakemberek voltak, akik pályájuk előrehaladásával igyekeztek fővárosi álláshoz jutni, ahogy ez a kortársak előtt is ismert volt.¹²³ Ez ugyan előfordult az Orvosi Karon is, de itt az oktatás sokkal erősebben standardizált jelleget öltött, s a képzés minősége, illetve a kar vonzóképesége kevésbé függött az oktatók által elért szakmai sikerektől és hírnévtől. Mint fentebb erről már szó volt, a modern kor műveltséget és/vagy szakképzést kereső 'új női' aránytalanul nagyobb tömegben kerültek ki a fővárosban koncentrált magas értelmiségből és polgárságból, mint a vidéki középosztályokból. Az 'új nőket' látványosan képviselték mindkét egyetemen a zsidó diákság magas – minden karon a felekezeti csoportok között a legmagasabb – női arányai. A budapesti bölcsészkaron ez már a zsidó diákság közel felét jelentette a 4/1.c. táblázat szerint. Végül, nem szabad elfelejteni, hogy a háború helyzetileg felértékelte az orvosi mesterséget. Ennek Budapesten jelentkező medikák között látni erősebben a nyomát, amennyiben ezek száma a háború utolsó évében már közel háromszorosa volt a legutolsó békeév számának, míg a bölcsészkaron nem több, mint a duplája.

¹²³ MÁRKI 1896. 48., 59., 79.

**4/1. táblázat. A női diákok számainak alakulása 1895 után
a két tudományegyetem orvosi és bölcsészeti karain**

a.) Női hallgatók száma és aránya a karok szerint (I. félév, 1900–1917, válogatott évek)

Kolozsvár	medikusok			BTK			MTTK		
	nők	Σ	%	nők	Σ	%	nők	Σ	%
1900/01	1	98	1	5	220	2,3	0	91	-
1904/05	4	140	2,9	12	297	4,0	8	137	5,8
1910/11	13	363	3,6	8	212	3,8	2	96	2,1
1911/12	10	399	2,5	5	199	2,5	1	85	1,2
1912/13	10	491	2	5	186	2,7	1	92	1,1
1913/14	11	522	2,1	6	177	3,4	3	82	3,6
1914/15	13	279	4,7	13	142	9,2	8	65	12,3
1915/16	29	169	17,2	17	112	15,2	15	46	32,6
1916/17	26	108	24,1	19	89	21,3	15	23	65,2
1917/18	49	227	21,6	32	99	32,3	19	49	38,8

Budapest	medikusok			BTK		
	nők	Σ	%	nők	Σ	%
1900/01	22	618	3,6	45	1024	4,4
1904/05	36	949	3,8	101	1472	6,9
1910/11	82	2171	3,8	139	1170	11,9
1911/12	105	2495	4,2	132	1051	12,6
1912/13	137	2823	4,9	140	1164	12,0
1913/14	145	2963	4,9	211	1100	19,2
1914/15	191	2111	9,0	225	902	24,9
1915/16	214	1421	15,1	274	860	27,9
1916/17	312	1554	20,1	345	964	35,8
1917/18	414	2028	20,4	439	1136	38,6

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

b.) A rendes és rendkívüli hallgatók a női diákságban (1900–1914, válogatott évek)

Kolozsvár	1901	1905	1911	1914	1915	Kolozsvár és Budapest		
						1916	1917	1918
összes nő	6	28	30	55	61	759	700	1189
ebből rendkívüli	–	4	5	35	27	157	219	346
rendkívüli nők %	–	14,3	16,6	63,6	44,3	20,7	21,9	29,1
Budapest								
összes nő	81	164	311	604	591			
ebből rendkívüli	14	27	82	248	175			
rendkívüli nők %	17,3	16,5	26,4	41	25,4			

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

c.) A nők arányszámai (%) a két egyetem diákságának felekezeti csoportjaiban karok szerint

	Kolozsvár (1896–1918)			Budapest (1900–1918)	
	OTK	BTK	MTTK	OTK	BTK
r. katolikus	23,8	8	3,2	6,6	25,6
református	0	5,1	2,8	6,1	26,6
evangélikus	4,8	2,7	3,7	3,8	26,1
zsidó	15,3	29	11,9	7	43,9
más	10,9	3,1	2,9	5,8	20,6
együtt	11,6	6	3,5	6,9	28,3

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

A kolozsvári egyetem országos képzési rendszeren belüli elhelyezkedésének sajátos aspektusát képezi az erdélyi eredetű diákság intézményválasztási stratégiája, melyet a 4/2. táblázat adatai tükröznek. Itt csak a legfontosabb tanulmányi helyszínek és intézmények erdélyi születésű diákjait hasonlítottuk össze, tehát kimaradtak a jogakadémiák, a teológiák, néhány erdélyiek által ritkán frekvenciált szakfőiskola, valamint olyan külföldi egyetemek és főiskolák, ahol a tárgyalt korban elenyésző számban fordultak elő magyarországi diákok.

4/2. táblázat. A tudományegyetemek diákjai és diplomásai születési régiók szerint

	Duna bal oldala	Dunántúl	Duna–Tisza köze	Tisza jobb oldala	Tiszántúl	Tisza–Maros köze	Erdély	Budapest	külföld	Σ	n =
JÁTK											
Kolozsvár	4,4	4,7	10	6,4	15,1	7,4	50	1,0	1,0	100	11.609
Budapest*	11,8	19,9	17,6	8,8	8,9	7,3	2,4	22,1	1,1	100	12.315
OTK											
Kolozsvár	2,9	3,7	7,2	4,5	16	5,8	57,8	0,6	1,5	100	3.058
Budapest**	11,9	15,4	17,6	14	13,2	6,6	5,2	13,3	2,4	100	7.741
BTK											
Kolozsvár	3,2	7,8	7,1	5,2	9,8	3,0	60,9	0,2	2,8	100	2.783
Kolozsvár	5,4	9,2	9,5	5,1	11,5	4,6	52,1	1,5	1,1	100	1.110
Budapest	13,7	18,9	15,4	12,2	8,8	7,0	5,4	16,5	2	100	5.484
Gyógyszerészek											
Kolozsvár	3,5	3,8	13,5	8,0	24,2	9,5	35,6	0,7	1,1	100	1273
Budapest***	11,6	20,7	19,3	14,2	13,3	8,0	1,8	7,7	3,4	100	1040
Országos népesség (1890)****	12,5	18,2	15	10	13,7	12,6	14,9	3,2	?	100	

Forrás: Kolozsvárra a diákság és a diplomázók prozopográfiai összeírásai az egyetemi levéltárak adataiból Lucian Nastasa munkája nyomán. Budapestre nézve Nagy Péter Tiborral megvalósított saját kutatási eredmények a diplomák és a végzők adatok protokollja alapján.

* Az 1870–1901 között született, s Budapesten jogi diplomát szerzők

** Budapesten doktoráló orvosok

*** Csak az 1888–1903 között vég bizonyítványt szerzők

**** Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 16–17.

A két egyetem hallgatóságát a 4/2. táblázat tanúsága szerint igen erősen megkülönbözteti egymástól regionális háttérük. Helyhiány miatt itt a régióhoz való kötöttségnek csak egyik rendelkezésre álló jelzését – a születés-helyek nagy régiók szerinti szórását – elemezhetjük. Ezt is csak megközelítőlegesen, amennyiben a diákkategóriáknál szereplő – ugyan csekély arányú

– külföldi születésűeknek hiányzik az összehasonlításhoz szükséges össznépeségi adata. A születéshelyek megoszlása nagyrészt erős párhuzamot mutat a földrajzi-területi kapcsolatháló másik két empirikusan előállítható ismervével, a család lakhelyével és az érettségiztető iskola elhelyezkedésével.¹²⁴ Ezekről azonban nem ritkán szignifikáns eltéréseket is mutat a születés és az érettségi közötti esetleges lakóhelyi mobilitás szempontjából. Finomabb elemzésbe érdemes lenne bevonni az itt érintett területek társadalom-morfológiai sajátosságait is, mint amilyenek a nagyvárosi vagy falusi kötöttségek tényezői. Az urbánus egzisztenciális háttér mögött ugyanis jobb iskoláztatási lehetőségek, valamint elitkapcsolatok, sőt a felsőbb tanulmányok anyagi támogatásának is több lehetősége rejtőzött.

A 3/4. táblázat elemzésénél előljáróban az is említést érdemel, hogy míg a kolozsvári adatok a hallgatóság beiratkozásánál felvett személyi információk teljes körű számbavételén alapulnak – ami nem zárja ki az adathiányt, hiszen nem minden beiratkozási anyakönyvi rubrikát töltöttek pontosan ki –, addig a budapesti adatok majdnem kizárólag csak a diplomát szerzőkre vonatkoznak. Forrásuk a végszigorlatok igazolásánál történő (a beiratkozási adatoknál ritkább) adatközlések.

A 4/2. táblázat legfőbb eredményét úgy lehet összefoglalni, hogy a kolozsvári diákság túlnyomóan – minden szakágban kétharmad feletti részében – Erdélyből vagy az Erdélyt övező két nagy régióból (a Tiszántúlról és a Tisza–Maros szögéből) származott, míg a budapesti tudományegyetem rekrutációs köre kiterjedt az egész országra, bár viszonylag legkevésbé Erdélyre. Ez azt jelentette, hogy a kolozsvári egyetem ténylegesen magához vonta az országos főiskolai kereslet erdélyi részét, míg a budapesti főképp a maradék országrészek megfelelő keresletét fogadta be.

Így fővárosi születésű hallgatók csak kivételesen kerültek az erdélyi egyetemre, míg a budapestin minden karon többszörös volt felülreprezentáltságuk, a legerősebben jogon (ahol a budapesti születésűek hétszer gyakrabban iratkoztak be a fővárosi karon, mint amennyire jelen voltak a népességben) és legkevésbé a gyógyszerészetben. A már korábban említett helyi rekrutációs effektus azért lehetett ilyen markáns a budapesti jogi karon, mivel a fővárosban tömörült az iskolai mobilitásban részt vevő és a műveltségbeli önreprodukción kereső elitrétegek országos többsége, illetve ezek pozícióinak legtöbb várományosa. Figyelemre méltó a nyugati és középső országrészek erős képvisellete a fővárosi egyetemen, míg a kolozsvárin a Tisza–Maros közéből származók ritka jelenléte. Az ilyenfajta egyenlőtlenségeket csak

¹²⁴ Erre vonatkozó információk rendre megtalálhatók a Lucian Nastasa által feldolgozott kolozsvári beiratkozási naplókból, bár budapesti forrásainkban 1919 előtt nem.

a vizsgált területek főiskolai keresletében leginkább részt kérő társadalmi rétegek és csoportok iskolázási stratégiáinak ismeretében lehet értelmezni, amit Kolozsvárra nézve lentebb kísérlünk meg a hallgatóság regionális származására, felekezetére és etnikai összetételére vonatkozó adatok kombinálása segítségével.

A társadalmi kiválasztás szempontjából perdöntő fontosságú a két egyetem hallgatóságának a küldő foglalkozási csoportok és rétegek szerinti összehasonlítása. Ez sajnos tételesen csak igen korlátozottan, mindössze néhány évre lehetséges, mivel csak ezekre léteznek korabeli források. Igaz, a kolozsvári egyetem prozopográfiai adataiból lehet és lejjebb fogunk is ilyen típusú elemzést végezni. Sajnos ugyanerre a budapesti tudományegyetem diákságára nézve még nem áll rendelkezésre forrás. További kutatások még lehetőséget adhatnak a hiányok legalább részleges pótlására, például az érettségiző évfolyamok tagjainak prozopográfiai azonosítása révén a diplomások listáival, de az ilyen típusú, megkezdett, viszont csak kismértékben automatizálható munkálatoknak még nincsenek reprezentatívnak mondható eredményei. Egyelőre tehát meg kell elégednünk a két egyetem társadalmi rétegek szerinti rekrutációs viszonyainak igencsak töredékes felvillantásával.

4/3. táblázat. Erdélyi születésű diákok az egyetemi piacon
1900 körül vallás szerint¹²⁵

	Kolozsvári egyetem 1872–1918 ¹²⁶	Budapesti egyetem 1870–1918 ¹²⁷	Műegyetem 1870–1918 ¹²⁸	Németországi egyetemek 1867–1880, 1895–1914 ¹²⁹	Bécsi egyetemek 1890–1918 ¹³⁰	Erdély népessége 1910 ¹³¹
római katolikus	30,5	35,9	37,8	24,0	25,2	13,4
református	28,6	24,2	17,3	5,2	4,4	14,7
evangélikus	10,6	10,9	21,2	65,0	48,8	9,0
zsidó	7,8	11,4	12,8	2,5	4,2	2,1
unitárius	7,2	3,2	7,1	0,7	0,5	2,6
görögkatolikus	9,9	9,6	2,2	0,3	6,5	27,9
görögkeleti	5,3	5,1	2,2	2,4	11,0	30,2
együtt	100	100	100	100	100	100
erdélyiek % az országos rokon népességekből	44,7	4,6	5,7	26,3	18,2	14,9 ¹³²

¹²⁵ Ha nincs más jelzés, Lucian Nastasa és Nagy Péter Tiborral együtt végzett saját prozopográfiai felvételi eredményeim alapján az egyetemi levéltárak adataiból. A nyers számok itt nem szerepelnek, mert nem pontosan ugyanazokra az évekre vonatkoznak. Csak azokat a diákokat vettük számításba, akiknél volt felekezeti jelzés. A budapesti tudományegyetem nézve csak diplomások adatait használhattuk, a műegyetem diákjaira pedig csak azoknak adatait, akik legalább egy vizsgát letettek, anélkül azonban, hogy feltétlenül elvégezték volna a teljes tanulmányi ciklust. A többi diáknépességekben vannak diplomások és olyanok, akikről nem lehet tudni, hogy diplomáztak-e.

¹²⁶ Az összes beiratkozott diák és diplomás.

¹²⁷ Csak a jogi és az orvosi fakultás diplomásai. A bölcsészkarok tanári szigorlati eredményeinek nevesített kimutatásaiban nem jelezték a vallást, így ezeket itt nem használhattuk, akárcsak a katolikus teológiai kar forrásait, hiszen itt csak a római és a görögkatolikus diákokat lehetett találni.

¹²⁸ Csak a mérnöki és vegyészeti kar diákjai.

¹²⁹ Forrás: SzÖGI 2001. 41. és a jelzett korszak prozopográfiai adatainak feldolgozásából.

¹³⁰ Diplomások és beiratkozott diákok a művészeti főiskolák kivételével a bécsi egyetemeken és akadémiákon. Forrás: ПАТІУ 2004. A prozopográfiai adatok feldolgozásából.

¹³¹ *Magyar statisztikai közlemények* vol. 61. 392–427.

¹³² *Magyar statisztikai közlemények* vol. 64. 85.

Kezdhetjük elemzésünket a táblázat legalsó sorával. Ebből meglepetést nem okoz az az eredmény, hogy erdélyiek legerősebben a kolozsvári egyetemen képviseltették magukat, bár az egész vizsgált kor összes kolozsvári karának diákját egybevéve, itt sem alkottak többséget. Emellett jóval érdekesebb, hogy erdélyiek milyen számottevően – az összes diák több mint negyedrésze arányában – voltak jelen németországi és bécsi egyetemeken, illetve főiskolákon. Ennek majdnem kizárólagos oka az evangélikus szászok hagyományos peregrinációs kapcsolata a német nyelvű felsőoktatással, elsősorban a szintén evangélikus porosz és egyéb németországi intézményekkel,¹³³ de valamelyest a szintén német tannyelvű bécsiekkel,¹³⁴ sőt még a monarchia egyéb, Magyarországon kívüli részben nem németül oktató egyetemeivel is.¹³⁵ Ez táblázatunkból is közvetlenül kiolvasható, amennyiben a Németországban tanuló erdélyiek abszolút többségükben és a Bécsben tanulók is felerésztt evangélikusok voltak. Emellett, érthetően, a főváros egyetemlein kevés erdélyit lehetett találni.

Az erdélyi születésű felekezeti csoportok képviselete a különböző képzési helyeken markánsan elütő képletekben rendezhető.

Mindenekelőtt feltűnő, hogy szisztematikus felülreprezentáltságot mindenütt egyedül a római katolikusok mutattak, népességi arányuk duplája körüli vagy – Budapesten – még azt is meghaladó mértékben. Ez igen fontos sajátossága az erdélyi katolikuságnak, melyről már korábban sikerült kimutatnunk, hogy globális iskolázottsági mutatói a korszak végén (1910-ben) kissé jobbakk is voltak, mint a nagy iskolai keresletüktől híres evangélikus szászokéi.¹³⁶ Ez egyáltalán nem felelt meg a korabeli országos trendnek, ahol mindig a zsidók és mögöttük az evangélikusok ’túliskolázása’ bizonyult kiemelkedőnek, míg a katolikusoké és különösen a reformátusoké elmaradt ezekétől.¹³⁷ Itt az erdélyi evangélikusok népességi arányukhoz képest alig voltak a budapesti egyetemeken túltreprezentálva. A római katolikusoknál az is kiemelendő, hogy – bár kevésbé, mint a fővárosban – a német és bécsi felsőoktatásban is nagyjából egyforma arányban voltak jelen. A valóságban ez a számszerűen egzakt adat azonban valószínűleg

¹³³ A különböző szász és egyéb, német ajkú diáksg számarányát a hosszú 19. században kb. 33%-ra lehetett becsülni. SZÖGI 2001. 55.

¹³⁴ Bécsben a századforduló évtizedeiben a többnyire evangélikus szászok az ott tanuló magyarországi diáksg kerek 17%-át képezték, ami több mint duplája magyarországi népességi arányuknak. PATYI 2004. 35.

¹³⁵ A hosszú 19. században a Habsburg-tartományok Bécsen kívüli egyetemeinek és főiskoláinak magyarországi hallgatói között a pontos prozopográfiai összeírás 41% német háterűt, emellett 13% evangélikust talált. MÉSZÁROS–SZÖGI–VARGA 2014. 55., 57.

¹³⁶ KARÁDY 2007. 7–79.

¹³⁷ KARÁDY 2000. 228.

pontatlan, legalábbis Németországra nézve, ahol csak a bajor és egyéb katolikus országrészek egyetemlein regisztráltak módszeresen a diákok valóságát, a porosz egyetemeken már nem (így Berlinben sem). Elképzelhető tehát, hogy jobb forrásokból származó kimutatás Németország egészében kisebb arányú katolikusot találna, mint a katolikus Bécsben, megerősítve ezzel a felekezeti affinitások sok helyütt kiütöző feltételezését az elitképzés honi és európai piacain.

Érdekes viszont, hogy az erdélyi reformátusok Kolozsvár mellett a főváros két egyetemén is magasabb szinten képviseltették magukat, csupán külföldön nem – ott azonban egyáltalán nem. A református iskolázási stratégia ennyiben a német nyelvű felsőoktatásra orientált evangélikusokénak éppen fordítottja volt. Ebben feltehetőleg szerepet játszott egyfajta művelődésbeli nacionalizmus, melynek konkrét objektivációját minden bizonnyal a német etnikai háttér hiányában, az ehhez is kötött nyelvtudás gyengeségében, illetve a nyelvtanulás elhanyagolásában lehet tetten érni. Mindezt az idevágó, igen részletes empirikus adatfelvételek az érettségizőknél egyértelműen tisztázták.¹³⁸ A másik 'kizárólag magyar' erdélyi felekezet, az unitárius hívői a reformátusokéval majdnem teljesen azonos képzési modellt alkalmaztak, mindössze azzal a különbséggel, hogy ők még a pesti műegyetemen is sokkal feltűnőbbben voltak jelen, éppúgy, mint Kolozsváron, míg külföldön annál kevésbé.

Az erdélyi zsidó diákság képzési szokásai is messzemenően eltértek a korabeli zsidóság elitképzésre beállított képletétől. Mint fentebb, a 3/2. táblázat vizsgálatánál megállapítható volt, a legtöbb képzési helyen megnyilvánuló zsidó 'túliskolázás' az erdélyi egyetemen volt a legkevésbé látványos. Ez a 4/3. táblázatban is így mutatkozik, hiszen az erdélyi zsidó diákság arányai éppen Kolozsváron a legkevésbé magasak, igaz, itt is népességi arányuk majdnem négyszerese szintjén. Ami meglepő, s amit az ország többi részének zsidó iskolai mobilitási trendjei egyáltalán nem mutatnak, az az erdélyi zsidó fiatalok átlagosnál alig gyakoribb jelenléte külföldön, különösen Németországban. További kutatásokra lenne szükség, hogy ennek a különös belföldi irányultságnak gyökereit pontosíthassuk, de előzetes munkafeltevésem szerint itt az erdélyi zsidóságnak a többi országrészek rokon népességeinél is markánsabb magyar patrióta műveltségi ideálját, a nemzeti asszimilációnak egyfajta határjelenségét lehetséges azonosítani.

Végül másfajta, az előbbivel több szempontból ellentétes képletet mutat a 4/3. táblázatban a mindenütt alulképviselet, nagyrészt román s kisorszt szerb ortodox hallgatók vagy a többségileg román s kisebb részt magyar

¹³⁸ KARÁDY 2012a. 513–534.

hátterű görögkatolikus diákság képzési stratégiája. A két többségileg allogen csoportot összeköti jellegzetes és szisztematikus alulreprezentáltságuk a felsőoktatásban, ami az alulpolgárosodott rétegek sajátja. Akik mégis eljutottak az elitképzéshez, azokat viszont felekezeti hovatartozásuk egymással meglehetősen ellentétes képzési helyválasztáshoz vezetett. A görögkatolikusok legkevésbé a két magyar tudományegyetemen voltak alulképviselve, nagyjából egyforma mértékben. A műegyetemre már igencsak elvétve és németországi felsőoktatási intézménybe csupán egész kivételesen, azonban a katolikus Bécsbe már sokkal kevésbé ritkán jutottak el. Ez utóbbi választásban fellelhetők a felekezeti affinitás motívumai, akárcsak minden bizonnyal ortodox pályatársaiknál is. A görög ortodox diákok ugyanis a számarányokból láthatóan módjával, de tendenciálisan kerültek mindhárom magyarországi egyetemet, éppúgy, mint a németországiakat is, míg viszonylag kevésbé alkalmilag tanultak a császárváros főiskoláin. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy az erdélyi ortodoxia világi pályára aspiráló gyermekei legtöbbször a katolikus gimnáziumokban érettségiztek, míg az ortodox középiskolák leginkább a felekezeti papság előképzésének funkcióit látták el.

A felsőoktatási képzési helyekre vonatkozó opciók szembetűnően összefüggtek a nemzetállammal szembeni vagy melletti beállítódások történelmileg kialakított modelljeivel, de ezen túl többfajta nemzetiségi és vallási alapú érzelmi motiváltsággal is.

V. Az egyetemek működésének anyagi és személyzeti feltételei

Végül, az egyetemi hallgatóságok összehasonlító elemzése keretében vizsgáljunk meg néhány mutatót, melyek az oktató intézmények és szakirányok működési viszonyaira vetnek fényt az itt következő táblázatok számaiban. Kezdjük az egyetemek működési feltételeit megszabó költségtényezőkkel az 5/1. táblázat adatai alapján.

5/1. táblázat. Költségtényezők összesítése az egyetemeken mintaévekre*

	teológiai	jogi	orvosi	BTK***	összesen
összköltség egy tanárra mintaévekre					
Kolozsvár	–	5672	8752	6031	6724
Budapest	6286	6348	7924	6818	7180
Műegyetem	–	–	–	–	19 187
összköltség egy diákra mintaévekre**					
Kolozsvár	–	125	537	614	281
Budapest	670	52	213	401	158
Műegyetem	–	–	–	–	530

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei

* 1875, 1880, 1885, 1889, 1895, 1900, 1905, 1911, 1914.

** A téli félévek diákszámai alapján

*** Budapesten a BTK-ban a humán és reálbölcész tanszékek együtt.

A tanárokra jutó fizetésben, lakáspénzben s egyéb juttatásokban (főképp laboratóriumi, könyvtári és más befektetésekben) kifejezett költségekben a pesti és a kolozsvári tudományegyetem között csak csekély eltéréseket találni, de ezek az orvosi fakultások kivételével a fővárosi intézmény előnyére mutatnak. Kezdetben, 1872-ben, a kolozsvári tanárokat eleve csak a VII. fizetési osztályba sorolták be, amellyel még nem járt hivatalból a 'nagyságos' cím, ugyanakkor budapesti kollégáik már a VI. fizetési osztály státusát élvezték – 'nagyságos' címmel. A különbség csak 1873 februárjában szűnt meg miniszteri rendelettel, bár fizetésbeli eltérések azért is fennállhattak, mert a kolozsvári oktatók nagy része a szakma juniora volt, és a fizetési számárlétra a szenioritás logikáját követte. A kolozsvári orvosi kar tanári költségei valószínűleg azért voltak a pestinél nagyobbak, mert itt sok berendezést újonnan kellett beszerezni. A tanári fizetések egyenlőtlenségeinél még markánsabbnak bizonyulhattak a két egyetem nyugdíjsai közöttiek. A 30 tanítási év utáni nyugdíj a 19. század végén Kolozsváron 3100 korona volt, míg Budapesten 4500 korona.¹³⁹ Nem meglepő, hogy az erdélyi egyetem tanárai gyakran csak pályájuk kezdő aktusának tekintették kolozsvári szereplésüket, és ha alkalom adódott, könnyen elfogadták a fővárosi egyetemre való meghívást. A műegyetem ilyen típusú dotációi viszont a többiek háromszorosára rúgtak, minden bizonnyal az oktatási demonstrációt és a kutatást szolgáló berendezések eleve magas ára és használati költségei miatt.

¹³⁹ MÁRKI 1896. 79.

Érdekesek az egy diákra számított egyetemi kiadások is. Ezek értelemszerűen több tényezőtől adódnak össze, elsősorban a diákszámól és az oktatási kellékek, laboratórium, könyvtár stb. berendezésének és fenntartásának költségeiből. Az ilyen költségek – minden bizonnyal az azonos berendezési egységekre jutó nagyobb diákszámok miatt – rendre Budapesten voltak alacsonyabbak a vidéki pályatársnál tapasztalható képest. Így a kolozsvári tudományegyetem fenntartása a tanerőkre jutó egységnyi kiadások szerint a pesti rokon intézménynél valamelyest olcsóbbnak bizonyult, de a diákokra és a diplomásokra eső kiadások szempontjából lényegesen drágábbnak.

**5/2. táblázat. A diákok kedvezményeinek változásai
1900–1915 között a tudományegyetemen**

a.) Kolozsvári egyetem

kar	évkör	ösztöndíjasok %	ösztöndíjak átlagértéke	pályadíjak, jutalmak %	tandíj- elengedések %
JÁTK	1900–1907	9,2	331	1,9	7
	1908–1915	13,4	162	0,6	6
OTK	1900–1907	24,1	721	5,9	26
	1908–1915	32,1	392	2,6	26
BTK	1900–1907	11,3	631	4,2	51
	1908–1915	26,7	332	3,4	46
MTTK	1900–1907	14,3	642	10,1	43
	1908–1915	53,5	339	8,3	60
összesen	1900–1907	10,7	467	2,9	14
	1908–1915	18,9	272	1,5	15

b.) Budapesti egyetem

kar	évkör	ösztöndíjasok %	ösztöndíjak átlagértéke	pályadíjak, jutalmak %	tandíj- elengedések %
HTK	1900–1907	9,5	508	7	0,3
	1908–1915	11,5	316	7,4	0,4
JÁTK	1900–1907	5,1	650	0,9	13
	1908–1915	7,2	658	0,8	23
OTK	1900–1907	15,0	860	3,7	18
	1908–1915	10,1	821	2,0	33

kar	évkör	ösztön- díjasok %	ösztöndíjak átlagértéke	pályadíjak, jutalmak %	tandíj- elengedések %
BTK	1900–1907	6,1	633	1,7	45
	1908–1915	7,5	672	1,5	57
összesen	1900–1907	6,6	661	1,5	19
	1908–1915	7,9	718	1,3	30

c.) Debreceni és pozsonyi egyetemek

kar	évkör	ösztön- díjasok %	ösztöndíjak átlagértéke	pályadíjak, jutalmak %	tandíj- elengedések %
Debreceni egyetem					
HTK	1913–1915	4,6	47	0	108
JÁTK	1913–1915	12,1	334	0	23
BTK	1913–1915	9,7	183	0	82
Pozsonyi egyetem					
BTK	1913–1915	4,2	237	0	10

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv kötetei.

Kulcsfontosságú adatot képez hasonló szempontból az ösztöndíjasok aránya a hallgatóság különböző részlegeiben arra nézve, hogy az egyetemi oktatásban érdekeltek mennyire támogatták a tanulmányi keresletet. Globálisan az egyetemi akták kevés ösztöndíjról tudósítanak. Hivatalos forrásból a két tudományegyetem között mégis erős kontrasztot alkot az a tény, hogy Kolozsváron minden karon sokkal magasabb arányú, összességében körülbelül kétszer gyakoribb volt az ösztöndíjas hallgató, bár a budapesti átlagot megemeli a teológusok közötti kiemelkedően sok ösztöndíjas. Adatainkból jól kitűnik ennek a diáktámogató rendszernek erős kötődése a karokhoz. A többenél mindkét egyetemen nagyobb tömegű s (a táblázatból is kiolvashatóan) polgáribb, illetve erősebben elitrétegeket vonzó jogi karokon volt legritkábban ösztöndíjas, s az ösztöndíjak értéke is ott volt átlagosan a legalacsonyabb. Ezzel szemben az orvosi és bölcsészkarokon – különösen az igen kis diákszámú kolozsvári reálbölcsész-karon – viszonylag sokkal több ösztöndíjat osztottak és egyben – főként Kolozsváron – az átlagnál lényegesen magasabb értékben. Egyértelműnek tűnik a támogatási források preferenciális irányítása azokra a karokra, ahol a nemzeti modernizáció szempontjából legfontosabb hiányszakmákra készítettek fel.

Az elengedett tandíjak egy főre eső értékében is megtalálni egy hasonló összefüggést, amennyiben ezek legalacsonyabbak a jogi karon, magasabbak az orvosi karokon, de messze a legmagasabbak a bölcsészkarokon. A két egyetem között azonban e téren nem voltak jelentős és szisztematikus eltérések, kivéve a jogon, ahol paradoxnak ható, hogy Kolozsváron sokkal kisebb értékűeknek bizonyultak a tandíjelengedések, mint a fővárosban. Ebben a század első évtizedére koncentrált adatfelvételben feltehetőleg tömegesen találni az erdélyi jogi karon a könnyebb vizsgázásért átmenetileg átiratkozott jurátust, akiknek nemigen lehetett hivatkozási alapja arra, hogy mérsékeljék tandíjfizetési kötelezettségüket.

Még egyértelműbben értelmezhető az összefüggés a pályadíjak értéke és számaránya az egyetemek, valamint a karok között. Mindenekelőtt a fővárosban eleve kevesebb pályadíjat írtak ki és nyertek el diákok, mint az erdélyi egyetemen,¹⁴⁰ bár erre részletes adatokkal, melyeket lentebb még tovább minősítünk, csak Kolozsvárra nézve rendelkezünk. Az érintett diákok arányát tekintve ez azt jelentette, hogy a pályadíjak rendszere Budapesten nem igen, Kolozsváron viszont jelentősen járult hozzá a diákok egy ambiciózus töredékének a kutató tevékenységre való felkészítéséhez. A különbségeket az is magyarázza, hogy a pályadíjak Kolozsváron minden karon sokkal magasabbak is voltak, különösen a medikusoknál és még inkább a természettudományos bölcsészeknél, a kutatásra beállított szakmák művelőinél. Jogon viszont a pályadíj értéke, akárcsak száma, minimális maradt. A tanintézetek működési feltételeinek vizsgálatánál kulcsadat a diáktanár reláció történelmi alakulása, melyre már korábban is történt utalás, de amelyre az egész korszakon átívelő adatsort mutat be az 5/3. táblázat. A számok azt az összbenyomást látszanak alátámasztani, hogy az erdélyi egyetemen mindig kevesebb hallgató jutott egy oktatóra. A részletesebb vizsgálat egyrészt nem teljesen igazolja ezt a megállapítást, másrészt a karok szerint megfigyelt látványos eltérések igencsak eltérő s az időben is jelentős változásoknak kitett 'oktatási logikák' érvényesülésére engednek következtetni. Az eltérések legtöbbje arra vezethető vissza, hogy míg a tanárok száma az időben alig változott, s ha igen, csak lassan, addig a diákszámok igen erős konjunkturális ingadozásoknak voltak kitéve.

¹⁴⁰ MÁRKI 1896. 66.

5/3. táblázat. Az egy tanárra eső diákszám alakulása a kolozsvári és a budapesti tudományegyetem karain 1875–1918

	Kolozsvár				Budapest		
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK
1875	13,1	4,2	3,9	8,8	58,6	14,6	9,3
1880	17,5	7,4	5,9	5,1	49,3	16,1	9,8
1885	16,2	5,8	4,5	2,7	59,2	19,9	4,1
1892	17,3	9,5	6,0	3,6	50,4	13,3	5,1
1895	20,2	6,8	4,6	3,7	65,7	10,9	6,1
1901	56,5	4,7	11,0	9,1	93,0	7,4	12,4
1906	105,4	7,0	13,8	7,8	76,4	10,4	15,0
1911	78,9	10,7	8,5	4,8	118,1	14,4	10,5
1913	41,9	15,3	6,6	5,1	61,4	17,6	9,8
1916	25,3	5,3	3,6	2,6	23,8	8,5	6,3
1918	20,1	6,9	3,2	2,4	21,7	12,1	9,2

Forrás: Magyar Statisztika Évkönyv kötetei.

Az 5/3. táblázat egyértelműen demonstrálja a közismert tényt, hogy a diákság a jogi karokon csoportosult a legnagyobb számban. Mivel ott még e korban nem volt szemináriumi, laboratóriumi oktatás, a diák–tanár arány mindig is a legmagasabbnak bizonyult, habár a 19. század végéig ennek az aránynak a mércéje Kolozsváron csupán egy-másfél tucat között ingadozott. Az erdélyi kar eltömegesedése együtt járt a budapesti jogászképzés felfutásával a 20. század fordulóján. Tehát az erdélyi ‘jogászyár’ nem csak a familiárisabbnak feltételezett diák–tanár viszony terméke volt, hanem annak, hogy a nemzetállam apparátusának és az ipari társadalom kiépülésének következtében mind a közszférában, mind a magánszektorban a századforduló két évtizedében felgyorsult a jogi szaktudás keresletének növekedése¹⁴¹ s az ennek megfelelő diákszám is. Ez azonban a fővárosban csak azt jelentette, hogy az 1870-es évek hallgatói számai a duplájukra, míg Kolozsváron a kezdetiek nyolcszorosára (!) nőttek 1905/06-ra. Ekkor, egyedülállóan s átmenetileg, Kolozsváron több jurátus iratkozott be, mint

¹⁴¹ 1890–1910 között például az állami tisztviselők száma több mint megduplázódott (6462-ről 13 017-re), az állami díjnokok száma viszonyszámban 100-ról 172-re emelkedett (882-ről 1524-re), vagy a korabeli közvélemény szerint ‘túltermelési krízisben’ leledző ügyvédség volumene viszonyszámban 100-ról 160-ra (4202-ről 6743-ra) bővült. Lásd az 1890-es adatokat: Magyar Statisztikai Évkönyv 1 (1893) 283. és az 1910-re vonatkozókat: *Magyar statisztikai közlemények* vol. 64. 314.

Budapesten. Ez a közvélemény által kritikusnak ítélt helyzet a háborút megelőző évekre jelentősen enyhült, s a két jogi kar közötti egyenlőtlenségek is lecsökkentek. 1912/13-ban a kolozsvári karon csak harmadával jutott kevesebb hallgató egy oktatóra, mint a fővárosban. Ez a budapesti túlsúly a háború alatt meg is szűnt, de persze a háborús viszonyoknak megfelelő igen csekély – a fővárosban az 1870 óta mért legalacsonyabb – diákszám-mal, annál inkább, hogy ezeket az évfolyamokat nem töltik fel női hallgatók.

Az Orvosi Karon (eleve alacsony diákszám-mal) a két kar közötti egyenlőtlenség végig fennmaradt – ugyan az évekkel csökkenő mértékben. Kezdetben mindkét karon kicsoportos oktatás folyhatott, Kolozsváron az egy tanárra jutó mintegy fél tucat körül ingadozó, Budapesten ennek kétszerezésére, néha háromszorosára rúgó hallgatói számokkal. A hallgatóság méretei csak a háború előtti években emelkednek szignifikánsabban, de nem drámaian. Nem szabad elfelejteni, hogy ennek a szakértelmiségi ág-nak a nagyvárosokon kívül a régi (1945 előtti) rendszer végéig hiányszakma jellege volt, az 'úri' vagy 'dzsentroid' középosztály újratermelésében gyenge szerepet játszott (amennyiben orvosnak túlnyomóan zsidók, illetve zsidó vagy német származásúak mentek),¹⁴² és az orvosi képzés még a 20. század elején is nem jelentéktelen mértékben külföldön történt.¹⁴³ Mindenesetre a tanár–diák arány a 20. század elején a két orvosi karon fokozatosan kiegyenlítődik, s a háború előtti években éri el legmagasabb történelmi viszonyszámait úgy, hogy az idevágó jelzés Kolozsváron is meghaladja az egy tucat diákot egy tanárra. A háború éveiben itt is beállt a csökkenés, de ez nem volt olyan mértékű, mint a többi karon, nem kisért a női diákok beáramlása folytán. 1917/18-ra mindkét kar diák-tanár arányában visszaálltak az 1910 előtt mért jelzések, melyek továbbra is 'családiás' képzési viszonyokra utalnak.

A hasonlóan kicsoportos oktatás lehetősége az igen alacsony diák-tanár reláció folytán majdnem az egész korszakon át mindhárom bölcsészeti karnak jellemzője volt. Mindenesetre itt egyáltalán nem érvényesült jelentős különbség Budapest javára. Bár pontosabb összehasonlítást az 5/4. táblázat számai nem tesznek lehetővé, mert a pesti bölcsészkar adataiban e korban nincsen a humán és a reálbölcsészetre vonatkozó bontás, az 1890-es évekig előfordult, hogy a kolozsvári humánbölcsész karon több diák jutott egy

¹⁴² A német családnevűek és a zsidó vallásúak (a 'kitért' zsidók nélkül) Kolozsváron 1872–1918 között a medikusok 35%-át tették ki, de a többi képzési helyen az összes medikus kétharmadánál is többet, így Budapesten 1890–1899 között, valamint Németországban 1880–1918 között 68%-ot, Bécsben pedig 1890–1918 között 70%-ot. KARADY 2012. 2. táblázat.

¹⁴³ 1900-ban, a téli félévben még a magyarországi medikusok 24,8%-a (228 diák) külföldön tanult a hivatalos – valószínűleg alábecsült – adatok szerint. Magyar Statisztikai Évkönyv 8 (1900) 360., 368. Ez az arány 1910-ben már felére (12,8%-ra) csökkent, annak ellenére, hogy több volt a külföldön tanulók nyers száma (320). Magyar Statisztikai Évkönyv 18 (1910) 387., 397.

tanárra, mint Pesten. A századfordulóig mindhárom karon csak 10 alatti számú diák jutott egy oktatóra, de a diákszámok növekedése azután sem sokkal haladta meg a tucatot, és a háború előtti években már visszatértek a 19. században megfigyelhető alacsony számarányok, melyeket aztán a más karokéhoz hasonló háborús mélypont követett. A három bölcsészkar nagyjából egyaránt a kiscsoportos, szemináriumközeli oktatási rezsim törzshelyeként fungált.

A lentebb röviden bemutatásra kerülő táblázatok nem a diákságra vonatkoznak, viszont fontos jelzéseket tartalmaznak az oktatószemélyzet összetételére és munkaterhelésére nézve, melyek több szempontból minősítik a kolozsvári diákság tanulmányi viszonyait a budapesti egyetemmel szemben. A következő táblázatok tizedes pontosságú számai ne tévesszenek meg senkit: a számítások alapját egy-egy fakultáson néhány tucat, néha ennél is kevesebb oktató képezi, Kolozsváron átlagosan kevesebb, Budapesten több.

5/4. táblázat. A nyilvános rendes és rendkívüli tanárok arányainak (%) alakulása az összes oktató között a kolozsvári és a budapesti tudományegyetem karain 1875–1918

	Kolozsvár				Budapest		
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK
1875	100	61,1	78,6	57,1	66,7	57,9	53,6
1880	85,7	44,0	73,3	57,1	30,2	49,0	38,2
1885	70,6	32,4	37,9	23,6	60,7	55,4	48,0
1892	82,3	32,3	72,2	53,3	73,0	26,6	46,2
1895	83,3	41,2	68,2	53,3	63,2	24,0	38,7
1901	73,7	3,9	70,8	50,0	53,3	41,9	30,3
1906	76,5	24,5	55,6	37,0	65,4	27,5	39,0
1911	66,7	38,9	51,6	35,5	46,9	34,6	44,3
1913	44,4	51,4	21,0	66,7	52,7	32,5	47,2
1916	86,7	38,9	43,2	52,6	36,1	17,3	32,4
1918	81,2	43,2	90,5	42,9	34,8	17,9	33,3

Forrás: Magyar Statisztika Évkönyv kötetei.

Az 5/4. táblázaton szereplő kinevezett tanárok aránya az egész oktatószemélyzetben érdekes jelzése annak, hogy a különböző karokon milyen mértékben működtek kiegészítő szakoktatók (tanársegédek), laboratóriumi személyzet, nyelvtanítók és egyéb tudományos vagy más munkatársak. A kinevezett 'rendes' és 'rendkívüli' egyetemi tanárok mellé általában

történelmileg csak lassan zárkóztak fel egy-egy német-poroszmintájú honi 'tanszéken' egyéb beosztottak ahhoz, hogy a 20. század folyamán kialakuljon a tanszékeken belüli hatalmi hierarchia, élén a tanszékvezető professzorral. Ez igazából Magyarországon először az orvosi karokon valósult meg, mert ott kezdettől fogva szükség volt a kórházi vagy a demonstrációs gyakorlatokon segéd személyzetre. Itt találunk például kezdettől fogva az oktatók közé sorolt 'segédek', akiket aztán később – a honi statisztikai évkönyvekben 1893/94-től – tanársegédeként,¹⁴⁴ később pedig a tulajdonképpeni oktatóktól elkülönített rubrikákban tüntettek fel. Ez a rendszer csak a szocializmus előtti rendszer utolsó évtizedeiben vált általánossá a tanszékek körüli szakintézetek keretében, amit aztán a szocialista reformok is többféle átszervezés után formálisan megtartottak. A jogi karokon és a pesti katolikus teológián a monarchikus kor legvégéig sem voltak tanársegédek, de az orvosi és a reálbölcészeti karokon már továbbra is nagy számban, Kolozsváron például 1910-ben az orvosi kar 32 oktatója mellett nem kevesebb, mint 28.¹⁴⁵

Maguk a kinevezett professzorok összesített arányai a karok oktatási gyakorlatát erősen meghatározták. Így jól látható az 5/4. táblázaton, hogy általában a jogi karon volt legtöbbször a legmagasabb a professzorok aránya – kezdetben Kolozsváron nem is volt más személyzet –, míg az orvosi és a természettudományos bölcsészkaron, tehát ott, ahol mindig folyt szélesebb körű laboratóriumi munka és segéd személyzetet igénylő oktatási demonstráció, végig a legalacsonyabb. A jogi karon az időben többé-kevésbé fokozatosan csökkent is a professzorok aránya a teljes egyetemi személyzetben, s Budapesten a többi karon is megfigyelhető hosszú távon – bár sokkal egyenlőtlenebbül – hasonló tendencia. Kolozsváron azonban nagyobbak az időbeli kilengések. Ezeknek magyarázatát csak részletekbe menő elemzésekkel lehetne tisztázni.

¹⁴⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 3 (1895) 368. Ekkoriban a budapesti Orvosi Kar 109 főnyi személyzetéből 34 tanársegéd volt, a bölcsészkaron 85-ből 15, míg Kolozsváron az Orvosi Karon 31 főnyi személyzetből 14, s a természettudományi karon 15-ből 4 fő.

¹⁴⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv 18 (1910) 385.

5/5. táblázat. A magántanárok arányának (%) alakulása az összes oktató között a kolozsvári és a budapesti tudományegyetem karain 1875–1918

	Kolozsvár				Budapest		
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK
1875	0,0	5,6	21,4	7,1	26,3	39,5	21,4
1880	7,1	8,0	6,7	7,1	35,0	49,0	39,5
1885	11,8	16,2	10,3	11,8	29,1	44,6	33,8
1892	11,8	16,1	11,1	13,3	30,2	42,2	30,0
1895	11,1	11,8	18,2	20,0	39,3	44,0	36,6
1901	15,8	19,1	12,5	12,5	27,0	37,1	26,2
1906	17,6	24,5	25,9	25,9	36,8	43,6	42,4
1911	28,6	55,6	29,0	29,0	37,8	64,1	46,7
1913	52,8	40,0	15,8	33,3	32,7	67,5	46,5
1916	6,7	50,0	40,5	42,1	3,1	82,7	57,6
1918	12,5	46,0	57,1	52,4	47,3	82,1	53,9

Forrás: Magyar Statisztika Évkönyv kötetei.

A 5/5. táblázat a honi és a német-poroszl típusú egyetemi rendszerek lényeges sajátosságára hívja fel a figyelmet. Arra, hogy miként tükröződnek a magántanári kar volumenének változásaiban egyetemek és karok szerint a tanári testület utánpótlásának, újratermelésének intézményes feltételei. Tekintve, hogy a magántanárok elvben, megszerzett pozíciójuk révén, a tanári kinevezések várományosai voltak, számuk közvetlenül összefüggött az érintett egyetem vagy kar rangjával az egyetemi piacon. A magántanárság ugyanakkor szakmai rangot is képviselt.

Mint később induló s diákszám szempontjából majdnem a korszak végéig minden karon kisebb egyetem, érthető, hogy a kolozsvári alma mater keretében általában kevesebb magántanárt találni – a századforduló utáni évekig drámaian kevesebbet –, mint a budapesti fakultásokon. 1910 táján lényegesen megváltozott a helyzet, a jogi karon egyenesen megfordult. Azzal, hogy a kolozsvári jogi 'diplomagyár' szerepe a század első évtizedében felértékelődött, s a karra éveken át több vizsgázó iratkozott, mint pesti megfelelőjére, hirtelen látványosan megnőtt a magántanárok aránya is, olyannyira, hogy az 1912/13. tanévben már többségivé is vált, míg a fővárosban megmaradt a korábbi szinten, a személyzet egyharmada körül. Az orvosi karokon mindig magasabb arányban működtek magántanárok, mint a jogin, de itt is 1910-ben billent át a magántanárság mérlege többségivé, különösen Budapesten – az orvoslás országosan legnagyobb és legjövödelmezőbb piacán.

A bölcsészkarokon is majdnem végig megnyilvánul a budapesti túlsúly a magántanárok arányában, kivéve a háborús években, egyrészt. Másrészt azonban igen markáns ingadozásokat lehet megfigyelni e téren a két kolozsvári kar között, amennyiben a magántanárok általában igen csekély súlya hol a reálbölcsészeknél, hol a humán bölcsészeknél bizonyult nagyobbaknak.¹⁴⁶ Tekintve, hogy itt végig igen kis csoportok képezik ezeknek a számításoknak az alapjait,¹⁴⁷ csak közelebbi vizsgálódással lehetne tisztázni ezeknek a nagyméretű ingadozásoknak a forrásait.

5/6. táblázat. Az oktatási kínálat mennyiségi adatainak alakulása a tanárok átlagos heti óraszámára szerint a kolozsvári és a budapesti tudományegyetem karain 1885–1913

	Kolozsvár				Budapest		
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK
1885	?	13,5	?	?	6,3	5,2	6,1
1892	7,7	13,5	7,7	18,6	5,3	4,1	6,7
1895	7,1	?	5,6	19,2	7,6	4,8	5,5
1901	6,6	8,9	7,1	21,0	5,0	4,4	6,9
1906	6,5	7,5	6,6	21,0	3,1	4,5	5,5
1911	7,0	12,4	6,6	18,1	5,0	4,5	6,6
1913	6,8	10,4	6,4	11,8	5,2	4,4	5,8

Forrás: Magyar Statisztika Évkönyv kötetei.

Végül, az 5/6. táblázaton néhány adat a korszak második felére nem jelentéktelen összefüggéseket mutat a karok oktatási gyakorlata és a professzorok heti átlagos óraszámára között. Jogon ezek az átlagszámok kevésbé változtak és nagyjából azonos nagyságrendűek maradtak a két karon. A orvosoknál egészen más helyzetet találni, amennyiben a kolozsvári tanárok átlagosan 2-2,5-szer több órában oktattak, mint fővárosi kollégáik, és ez utóbbiak átlagosan csak 4-5 órányit, azaz kevesebbet, mint bármely más egyetemi tanár. Még nagyobb – 2-3-szoros – eltéréseket találni Kolozsváron a humán és

¹⁴⁶ A kolozsvári és a pesti bölcsész magántanárok, illetve a kinevezett egyetemi tanárok kurzusainak számára témájuk szerint. KARÁDY 2007a 393–417. 4. táblázatát.

¹⁴⁷ Kolozsváron 1910-ben az egész oktatótestület létszáma a jogi karon 22 professzorból, az orvosi karon 32 professzorból és 28 tanársegédből, a humán bölcsészeti karon 31 professzorból és 2 tanársegédből, a reálbölcsészeti karon 17 professzorból és 9 tanársegédből állt. Magyar Statisztikai Évkönyv 18 (1910) 385. A budapesti egyetemen a megfelelő létszámok ezeknek közel háromszorosát tették ki.

reálbölcsészek óraszámai között. A humaniórák oktatóinak óraszámát átlagosnak lehet tekinteni, de természettudományos partnereikéi többszörösen meghaladták ezt az átlagot. Elképzelhető, hogy ezek az egyenlőtlenségek abból adódtak, hogy az MTTK laboratóriumi, természetjáró, illetve más, a tanárok és a diákok együttes foglalkozásait óraszámként könyvelték el, nem csak az előadásokat és a szemináriumi összejöveteleket.¹⁴⁸ Közelebbi vizsgálat nélkül nem lehet értelmezni ezeket a szisztematikus, a karokra jellemző különbségeket.

VI. A kolozsvári egyetem diákságának rekrutációja karok és néhány kombinált változó szerint

A diákság társadalmi kiválasztása minden iskolarendszerben – s ezek minden részlegében – perdöntő kérdéskör, mivel ez tükrözi legközvetlenebbül azt, hogy mire szolgál, milyen funkciót tölt be egy adott korban a vizsgált intézmény vagy intézményrendszer földrajzi vonzáskörében. Mivel a magyar egyetemek a kiegyezés utáni korban egyre kevesebb külföldi hallgatót fogadtak (elsősorban az oktatás magyar nyelvűvé válása miatt),¹⁴⁹ a kolozsvári diákság idevágó jellemzői kizárólag az egyetemnek a honi társadalom elitképzésében betöltött szerepét illusztrálják. A következőkben felhasznált levéltári források (elsősorban a karok beiratkozási és diplomázási protokolljaiból összeállított, teljes körű prozopográfiai diáklisták) az adathiányok ellenére pontos képet nyújtanak a hallgatóság eredetéről és társadalmi beágyazottságáról. Az itt idézett számszerűsített eredmények forrását is minden esetben a dr. Lucian Nastasa által felkutatott prozopográfiai adatok képezik.

Olyan egyedülállóan multikulturális népességben, mint amilyen a dualista Magyarországé és Erdélyé volt, a társadalmi rekrutáció legfontosabb jelzéseit a szülők 'osztályhelyzete', foglalkozási-vagyoni státusa mellett a felekezeti hovatartozásban, a regionális háttérben és nemzetiségi csoportazonosságban lehet azonosítani. Sajnos helyhiány miatt a rekrutáció sokszínűségének minden részletét itt nem lehet megvilágítani, annál kevésbé, mert a leglényegesebbnek minősített alkulturális sajátosságok illusztrálása céljából kombinált változókat alkalmaztunk táblázatainkban, melyek mind legalább három szelekciós faktor együttes hatását képezik le. Ennek értelmében a szülők

¹⁴⁸ Egyes korabeli bölcsészkar magántanárok kurzusainak hallgatóságáról számszerű adatok találhatóak tanulmányomban: KARÁDY 2007. 408.

¹⁴⁹ Az idevágó szakirodalomban a kolozsvári egyetem diáksága nem is került feldolgozásra. HEILAUF 2006. 50–51.

(legtöbbször csak az apa) társadalmi helyzetére nézve alkalmaztunk egy majdnem tetszőlegesen tágítható vagy szűkíthető kódrendszert, mint ahogy ezt korábban a 3/4. táblázat kapcsán tárgyaltuk. Itt a lehetséges kategóriákból a legsommásabb, ötfokú, de a vizsgált hallgatói népeségekre a legjellemzőbbnek ítélt beosztást használjuk, melynek segítségével a karok közötti nagyobb eltérések még jól kimutathatók.¹⁵⁰ A felekezetek szempontjából a számottevőbb kategóriákból csak a görögkatolikusokat és az ortodoxokat vontuk össze (ugyanerre lásd fentebb a 3/1. és 3/2. táblázatokat), tudván, hogy ezek nagyrészt román nemzetiségűek és anyanyelvűek voltak. A legnagyobb nehézséget éppen a nemzetiségi háttér meghatározása okozta, mivel a felhasznált forrásokban bejelentett anyanyelv igen képlékeny kategóriának bizonyult (lásd fentebb, a 3/3. táblázatban), melyet a tényleges nyelvhasználat mellett, mint ez már fentebb tárgyalásra került, erősen meghatározhatott a 'nemzeti lojalitás' vagy konformizmus igénye is. Az ebből származó kétértelműségek megkerülése végett itt a családnevek nemzeti jellegét kódoltuk, ami a kódolási nehézségek és esetenként pontatlanságok ellenére, biztosabb fogódzót van hivatva szolgáltatni – legalább a családnevet átörökítő apai ágon – a nemzetiségi eredetre nézve. Sajnos a viszonylag ritka esetszám miatt a szláv, örmény és román neveket kénytelenek voltunk itt is egyetlen háttér kategóriában összevonni. Ez vitatható döntés, melyet csak statisztikai relevanciája igazolhat.

6/1. táblázat. A kolozsvári egyetem diákjai vallás és az apa sommás foglalkozási kategóriája (osztályhelyzete) szerint

A.) A szakirányok hallgatóságának összesített megoszlása felekezet és az apa foglalkozása szerint

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gy.	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gy.
r. kat. – alsó	5,5	2,6	6,0	8,4	2,6	15,5	10,7	19,7	21,1	6,5
r. kat. – kispolgár	2,7	2,8	7,2	9,5	5,3	7,6	11,5	23,6	23,9	13,5
r. kat. – hivatalnok	13,1	9,2	7,2	9,6	11,2	37,1	37,7	23,6	24,1	28,4
r. kat. – értelmiségi	5,9	6,8	5,3	7,7	11,8	16,7	27,9	17,4	19,3	29,9
r. kat. – polgári önálló	8,1	3	4,8	4,6	8,5	22,9	12,3	15,7	11,6	21,6
római katolikus együtt	35,3	24,4	30,5	39,8	39,4	100	100	100	100	100
ref. – alsó	3,2	3,3	10,4	5,8	1,9	13,5	15,1	25,7	19,8	9,0

¹⁵⁰ Az 'alsó' kategória a földműves és munkásrétegekre vonatkozik, a 'kispolgárság' önálló kereskedőkre és iparosokra, a 'hivatalnok' a magán- és köztisztviselőkre, az 'értelmiség' a szabadpályás és alkalmazott humán értelmiségre (mint a pap, a tanár és a tanító), a 'polgári önálló' a mindennemű birtokos és vállalkozó kategóriákra.

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gy.	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gy.
ref. – kispolgár	0,8	0,7	5,0	3,8	1,0	3,4	3,2	12,4	13	4,7
ref. – hivatalnok	7,9	6,3	5,6	6,2	4,8	33,3	28,8	13,9	21,2	22,7
ref. – értelmiségi	6,1	8,4	15,6	11	7,9	25,7	38,4	38,6	37,5	37,4
ref. – polgári önálló	5,7	3,2	3,8	2,5	5,5	24,1	14,6	9,4	8,5	26,1
református együtt	23,7	21,9	40,4	29,3	21,1	100	100	100	100	100
ev. – alsó	0,9	1,8	1,7	2,1	1	11,7	15,5	13,1	14	8
ev. – kispolgár	0,8	1,2	2,5	2,9	1,5	10,4	10,3	19,2	19,3	12
ev. – hivatalnok	2,4	2,5	1,9	2,4	1,9	31,2	21,6	14,6	16	15,2
ev. – értelmiségi	2,4	4,9	5,9	6,7	6,3	31,2	42,2	45,4	44,7	50,4
ev. – polgári önálló	1,2	1,2	1	0,9	1,8	15,6	10,3	7,7	6	14,4
evangélikus együtt	7,7	11,6	13	15	12,5	100	100	100	100	100
izr. – alsó	1,8	2,5	0,1	0,1	0,4	10,9	11,6	5	3,2	2,7
izr. – kispolgár	7,3	9,5	1,2	1,4	5,8	44,2	44,2	60	45,2	38,7
izr. – hivatalnok	2,2	2,7	0,2	0,2	1,3	13,3	12,6	10	6,5	8,7
izr. – értelmiségi	1,9	3,8	0,3	0,9	2,6	11,5	17,7	15	29	17,3
izr. – polgári önálló	3,3	3	0,2	0,5	4,9	20	14	10	16,1	32,7
izraelita együtt	16,5	21,5	2	3,1	15	100	100	100	100	100
unit. – alsó	0,9	0,6	3,1	2,0	0,1	23,1	23,1	39,2	37,7	3,5
unit. – kispolgár	0,1	0,0	0,3	0,5	0,2	2,5	–	3,8	9,4	6,9
unit. – hivatalnok	1,3	0,8	0,9	1,0	1,2	33,3	30,8	11,4	18,9	41,4
unit. – értelmiségi	0,8	0,8	3	1,7	0,9	20,5	30,8	38	32,1	31
unit. – polgári önálló	0,8	0,4	0,6	0,1	0,5	20,5	15,4	7,6	1,9	17,3
unitárius együtt	3,9	2,6	7,9	5,3	2,9	100	100	100	100	100
g. kat., kel. – alsó	3,3	4,4	1,9	1,6	0,9	25,2	24,4	30,6	21,3	9,7
g. kat., kel. – kispolgár	0,5	0,5	0,3	0,4	0,8	3,8	2,8	4,8	5,3	8,6
g. kat., kel. – hivatalnok	2,6	3,0	1,0	1,4	1,6	19,8	16,7	16,1	18,7	17,2
g. kat., kel. – értelmiségi	4,9	8,2	2,6	3,7	4,4	37,4	45,6	41,9	49,4	47,3
g. kat., kel. – polgári önálló	1,8	1,9	0,4	0,4	1,6	13,7	10,6	6,5	5,3	17,2
g. kat. és keleti együtt	13,1	18	6,2	7,5	9,3	100	100	100	100	100
összes együtt	100	100	100	100	100					
összes megfigyelt eset	8973	2607	2364	919	1040					

B.) Az osztályhátér adatai karonként

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gyógysz.
Σ alsó	15,6	15,2	23,2	20	6,9
Σ kispolgár	12,2	14,7	16,5	18,5	14,6
Σ hivatalnok	29,4	24,5	16,8	20,8	22
Σ értelmiségi	22	32,9	32,7	31,7	33,8
Σ polgári önálló	20,9	12,7	10,8	9	22,8
együtt	100	100	100	100	100

Első táblázatunk kétszer két részből áll. A B részleg egy változóban összegzi az osztály-hátér adatait karonként. Az A részleg első öt oszlopa a szakirányok hallgatóságának összesített megoszlását adja le felekezeti és az apák foglalkozása szerint. A második öt oszlop az utóbbit a felekezeti csoportokon belül végzi el.

Jól látható a táblázat első tömbjében a felekezeti arányszámok összesítéséből, hogy az egyetem legfőbb használói a nyugati keresztények voltak, sorrendben a római katolikusok majdnem minden szakirányban a legtöbben –, a reformátusok – csak a BTK-n a legnagyobb csoport – és az evangélikusok. A zsidó diákság egyes karokon (orvosi, jogi és gyógyszerészeti) erősen képviseltette magát, a többin alig. A görög vallásúak a karok szerint változóan, de mindenütt viszonylag ritkán voltak jelen a diákságban, mint ahogy ez már az egész egyetemre nézve a 3/2. táblázatnál elemzésre került. Globálisan (ahogy ez jórészt kitűnik a fenti, 3/2. táblázat első oszlopával való hasonlításból) csak a reformátusok, az evangélikusok és az unitáriusok jutottak jelentős 'felülreprezentáltsághoz' a kolozsvári egyetem diákságában, országos népességi számarányukat meghaladva, s emellett sokkal markánsabban – de csak a három említett szakon – a zsidók. A keleti keresztények minden szakon alulképviselettel, leginkább a BTK-n és az MTTK-n, azaz a középiskolai tanárság és az írástudó szabad értelmiség képzését végző karokon.

A táblázat második tömbjében követhetők a felekezeti csoportokon belüli osztályszerkezeti megoszlások. Ezek az izgalmas arányszámok minden részletükben nem tárgyalhatók itt. Elégedjünk meg annak a szempontnak érvényre juttatásával, hogy milyen mértékben tükrözik az érintett felekezeti közönség iskolai mobilitását (amennyiben a szülők nagyobb részt a feltehetőleg magasabb iskolázást nem igénylő foglalkozásokban aktívak), illetve a csoport elitjének 'önreprodukciós' trendjeit. Jó kiindulópontokat nyújtanak erre a jól igazolhatóan gyengén iskolázott 'alsó' és 'kispolgár'

kategóriák számarányai. Az 'alsó' kategóriákhoz tartozó apák gyermekei a zsidó diákságon kívül mindenütt feltűnően gyakran szerepelnek a BTK-n és az MTTK-n, míg ellenkezőleg igencsak ritkán a gyógyszerészeti hallgató-ságban. A reformátusoknál, unitáriusoknál, evangélikusoknál és legfőképp a keleti keresztényeknél gyakori az 'alulról' (főképp a parasztságból) érkező diák a medikusok, sőt még a jogászok között is. Ez utóbbi például a római katolikusokra is áll. Itt is megerősítést nyer tehát a 3/4. táblázat elemzésénél már megfigyelt eredmény, hogy a kolozsvári egyetem társadalmi rekrutációja sokkal 'demokratikusabb' volt, mint budapesti intézményes partneréé.

A keresztény diákság legfőbb rekrutációs bázisát azonban az alkalmazotti és szabad értelmiségi (itt 'értelmiség'), valamint a hivatalnoki réteg képezte. Az 'értelmiség' kategória súlya különösen nagy a protestáns és a görög felekezetűeknél, tehát ott, ahol a széles papi réteg újratermelte önmagát, emellett képes volt a korszak végéig magasan tartott gyermekszáma segítségével a többi értelmiségi kategória jelöltjei közé is eljuttatni leszármazottjait. A kontraszt e tekintetben igen markáns a római katolikusokkal szemben, akiknek diákjai sokkal ritkábban származtak 'értelmiségi' apáktól. A papság így feltételezhető szerepe különösen feltűnő a görög felekezetűeknél és az evangélikusoknál, akik között egyes szakoknál a megfelelő számarányok megközelítik az összes diák felét.

Egészen más 'osztály-képletet' mutat a zsidó diákság. Míg a keresztényeknél a kispolgári apák százaléka vagy elenyésző (egyted alatti az unitáriusoknál és a keleti keresztényeknél) vagy közepesen gyenge (reformátusok, evangélikusok), vagy csak a BTK-n és az MTTK-n számottevő (mint a római katolikusoknál), a zsidó diákságnál ugyanaz a millió a legfőbb (a kevés zsidó BTK-s diáknál többségi) 'küldő' kategóriát alkotta. A 'kispolgári' diákság a zsidók között mindenütt döntő többséget képez a 'polgári önálló' kategóriákhoz tartozókkal együtt, de a legtöbb karon akkor is, ha az 'alsó' kategóriához tartozókat számoljuk hozzá. Mindkét eset arra mutat, hogy a zsidó diákok túlnyomó többsége nem a felekezeti közösség – tudjuk, történelmileg épp ebben a korban gyorsan bővülő – értelmiségi rétegeiből származott, hanem a világi iskolázottsággal még nem vagy még kevésbé ellátott részlegeiből. Ennek éppen az ellenkezője jellemző keresztény pályatársaikra, az 'alulról' jövők közöttük viszonylag magas arányai ellenére. A zsidó diákok legtöbbször iskolai mobilitás kedvezményezettjei voltak, míg a keresztények sokkal inkább saját elitjeikből származtak.

Összesítve, mint a 6/1.B. táblázatban, a karok diákságának osztályviszonyai egyfajta rangsort engednek felállítani a rekrutáció két pólusa, a lempolgárabb vagy feltehetően legiskolázottabb rétegek, illetve a feltehetően legkevésbé iskolázott kategóriák között. Abszolút többségében

a kolozsvári egyetemi hallgatóság is minden karon a középosztályokból (hivatalnokok, értelmiség) és a birtokos, valamint a tulajdonképpeni polgári rétegből ('polgári önállók') származott, de leginkább a gyógyszerészeknél, a jogászoknál és az orvosoknál, legkevésbé a BTK és az MTTK hallgatóinál. Ez utóbbi két bölcsészkar diákjainak kétötöde az 'alulról' mobilis 'új értelmiséget' alkotta, s ha közöttük a papi és tanítói családok (a 'kisértelmiség') gyerekeit – köztük 1895 után a lányokat is – beszámítjuk az 'alulról jövők' közé (akárcsak a fentebbi, 3/2. táblázatban), megállapíthatjuk, hogy az iskolai mobilitás legfőbb intézményes közvetítői Kolozsváron is a bölcsészeti szakágak voltak.

6/2. táblázat. A Kolozsvári Egyetem diákságának vallási megoszlása erdélyi vagy azon kívüli születési hely szerint

	ÁJTK	OTK	BTK	MTTK	gyógysz.
r. kat. erdélyi	21,8	16,1	16,4	22,3	11,7
r. kat. nem erdélyi	14,2	9,5	15,8	20	27,3
ref. erdélyi	15,2	14,6	28,5	18,6	7,8
ref. nem erdélyi	8,3	6,7	10,2	9,4	13,6
ev. erdélyi	4,5	7,6	8,6	9,2	7,2
ev. nem erdélyi	3,3	4,1	4,5	5,2	5,7
izr. erdélyi	9,2	13,3	1,2	1,7	2,5
izr. nem erdélyi	6,8	8	1,2	1,9	11,7
unit. erdélyi	3,4	2,5	7,1	4,9	2,4
unit. nem erdélyi	0,3	0,4	0,3	0	0,5
g. kat., keleti erdélyi	10	14,8	4,7	5	4,2
g. kat., keleti nem erdélyi	3	2,5	1,7	1,7	5,4
Összesen	100	100	100	100	100
Megfigyelt eset	11 236	3056	2768	1092	1251
nem erdélyiek %	35,7	31,2	33,7	38,2	64,4

A regionális háttérre utaló fentebbi jelzések vagy nincsenek felekezeti csoportokra bontva (4/2. táblázat), vagy csak a különböző egyetemek összesített diákságára vonatkoznak kari bontás nélkül (4/3. táblázat), s így nem reflektálnak a kolozsvári egyetemi karok vonzáskörének vallási kategóriák szerint igencsak eltérő szerkezetére. A 6/2. táblázat ezeket a különbözőségeket demonstrálja. A táblázat alján található esetszámokból az is kiolvasható, hogy az itt kombinált adatoknál – a jogászok kivételével – minimális volt az adathiány.

Általános eredmény, hogy majdnem minden kar hallgatósága többségében erdélyi háttérű volt. A szakirányok diákjai között csak a gyógyszerészek származtak többségükben a Királyhágón inneni területről, az evangélikusok és az unitáriusok kivételével. Az unitárius diákok érthetően túlnyomó többségükben erdélyiek, hiszen a rokon felekezeti közösség 94%-a is Erdélyben lakott a dualista korban.¹⁵¹ Az evangélikusokra ez nem vonatkozott, hiszen az erdélyi szászság és más lutheránus töredékcsoportok a magyarországi evangélikusságnak alig több mint hatodát (18%) képviselték.¹⁵² Az erdélyiek általános többsége az evangélikus diákságban és – a gyógyszerészek kivételével – a többiekénél is azt jelenti, hogy a kolozsvári egyetem különösen erős helyi regionális beágyazottságúnak minősíthető, amennyiben diákjainak nagyságrendileg háromnegyede erdélyi vagy partiumi születésű volt, ahogy ezt fentebb, a 4/2. táblázat már illusztrálta. Ez persze globális eredmény, ami főképp a századforduló előtti évtizedekre igaz, hiszen szintén fentebb tárgyaltuk, hogy 1900 után egyes szakirányok (főképp a jog és valamelyest a gyógyszerészet) egyre gyakrabban váltak a budapesti testvérkarok alternatív képző és leginkább szigorlatozó intézményeivé, mint ahogy ez a 2/3. táblázatból is kiolvasható volt. Nem véletlen, hogy összességében a Királyhágón inneni születésűek aránya éppen a jurátusoknál (36%) volt viszonylag a legmagasabb, és a gyógyszerészeknél egyenesen többségi (64%). A regionális vonzáskör minden iskolánál többé-kevésbé az intézmény székhelye köré koncentrálódik, hiszen a képzőhely közelsége minden más körülmény mellett sajátos 'elérhetőségi tőkehozadékot' képvisel, különösen a gyengébb iskolai mobilitású társadalmi közegek számára.

Ami a felekezeti hallgatóságok közötti különbségeket illeti, feltűnő a 6/2. táblázatban, hogy az erdélyiek túlsúlya a diákságban az unitáriusok mellett a görög rítusú vallások híveinél volt messze a legnagyobb, amit nem magyaráz a rokon népeiségek földrajzi elhelyezkedése, amennyiben ezek többsége – a görögkeletiek 66%-a és a görögkatolikusok 62,5%-a – nem Erdélyben élt.¹⁵³ Ugyanez ellenkező előjellel hatványozottan érvényes a zsidó diákságra. Közöttük voltak viszonylag a legkiegyensúlyozottabbak az erdélyiek és az Erdélyen kívüliek számarányai, annyira, hogy – igaz, igen kisszámú – bölcsészeti részlegeikben nem is volt erdélyi többség. Ez a kivétel azonban csak az erdélyi diákság abszolút túlsúlyának szabályát erősíti, amennyiben a Királyhágón innen letelepült zsidóság majdnem olyan magas arányú volt (94%), mint amennyire az

¹⁵¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 19.

¹⁵² Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 19.

¹⁵³ Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 19.

unitáriusok (97%-ban) Erdélyben tömörültek.¹⁵⁴ A zsidó diákok erős és a többinél sokkal arányosabb megosztottsága regionális eredetük szerint itt is a többiekénél magasabb szintű iskolai mobilitásra mutat, amennyiben a többiekénél nagyobb részük volt kész vállalni a távolabbról induló földrajzi mobilitással járó hátrányokat választott képzőintézményük elérése végett. A zsidó diákság ilyenfajta kiemelkedő iskolai és földrajzi mobilitása a budapesti tudományegyetemen is kimutatható.

Akármilyen különbségeket rejt is a különböző felekezetek megoszlása a diákságban regionális hátterük szerint, az erdélyi egyetem klientúrája elsősorban a régió szülöttje volt. Érdeemes azonban ennek a – földrajzi közelséggel mintegy ’természetszerűen’ magyarázható – erdélyi túlsúlynak időbeli változásait is kitapogatni, mivel ezzel lehet demonstrálni a kolozsvári alma mater országos vonzerejének fejlődését.

6/3. táblázat. A kolozsvári egyetem diáksága regionális rekrutációjának időbeli alakulása a főbb születési régiók és az első beiratkozás éve szerint¹⁵⁵

	1872–1900				1901–1918			
	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	JÁTK	OTK	BTK	MTTK
Erdély	74,6	64,9	59,1	59,1	43,9	55,1	61,7	46,9
Tisza–Maros köze	2,6	3,0	1,9	2,4	8,5	6,8	3,5	6,1
Tiszántúl	5,6	14,7	9,3	8,9	16,6	16,4	10,1	13,3
Tisza jobb partja	3,3	5,0	5,6	3,7	7,2	4,4	5,0	6,1
Kelet-Magyarország Σ	86,1	87,6	75,9	74,1	76,2	82,7	80,3	72,4
másutt	13,9	12,4	24,1	25,9	23,8	17,8	19,7	27,6
összesen	100	100	100	100	100	100	100	100
n =	2310	773	851	460	9299	2293	1932	652

A 6/3. táblázat üzenete eléggé sokágú, az adatok egyszerűsége ellenére. Egyrészt a megfigyelt diáknépességeknek az utolsó oszlopban közölt nyers számai jól tükrözik a fakultások klientúrájának igencsak eltérő nagyságrendjét. Egyértelmű, hogy a diákság túlnyomó többsége 1900 előtt – éppúgy, mint utána – jurátus volt. Ez az aránytalanság a valóságban még az itt bemutatott mértékét is jóval meghaladta a jogászok közötti megfigyelések

¹⁵⁴ Magyar Statisztikai Évkönyv 9 (1901) 19.

¹⁵⁵ Felmérési eredmények az egyetemi diákság beiratkozási anyakönyveiből, Lucian Nastasa munkája.

igen magas – közel felényi – adathiánya miatt.¹⁵⁶ A medikusok és a humánbölcsészek száma hasonló volt, 1900 előtt még az utóbbiak, azután már az előbbiek javára. A messze legkisebb kart az MTTK képezte a 19. században a BTK diákjainak mintegy felével, utána már alig harmadával.

A 19. században minden kar beiratkozottjainak többsége – a jogászok négyötöde, de az orvoshallgatók kétharmada is – erdélyi születésű volt, emellett a Királyhágó innenső oldalának nagyrégióiból igen kevesen származtak, a jogászoknak mindössze kicsivel több mint egytizede. Ekkor tehát Kolozsvár elsősorban – majdnem kizárólag – erdélyi regionális képzési központként szolgált. Ez a helyzet az új század elején erősen megváltozott a BTK kivételével minden karon. Ugyanis míg a BTK regionális rekrutációs hálója kissé a korábnál is jobban koncentráltódott a Királyhágón túli megyékre, addig a többi kar padjain egyre nagyobb teret foglalt el az Erdélyen kívül született diákság, annyira, hogy az egész diáknépességben az erdélyi születésűek enyhe (48%-nyi) kisebbségbe szorultak. Igaz, ezzel a Kolozsvárhoz viszonylag közeli tiszántúli és más kelet-magyarországi területek diáknépessége nőtt mindenekelőtt, annyira például, hogy a három szomszédos nagyrégióból jövők a jogászok közel harmadát adták 1900 után, a medikusok és MTTK-sok több mint negyedét. De feltűnően gyarapodott a Közép- és Nyugat-Magyarországon születettek beiratkozási kedve is. A jogászok és az MTTK-sok között már a diákok negyede körüli volt a 'nyugatról', néha még a fővárosból is áttelepülő (nemritkán átiratkozó) diákok aránya.

A diákság regionális hátterének gyors s a jogászoknál látványos átalakulása a korábban egyértelműen a budapesti egyetemi metropolisz vonzáskörzetéhez tartozó közép-, nyugat- és észak-magyarországi megyék javára a századelő egyik közfeltűnést keltő egyetemi viszályának is eredőjét képezi. A vizsgák feltételezett (de a fenti, 2/4. táblázat szerint a sikerarányok különbözőségeivel is igazolható) könnyebbége Kolozsváron valószínűsítő vándormozgalmat indított el a századfordulón. Ennek eredményeként „a kolozsvári egyetemen, ahol a joghallgatók száma mintegy 40%-a volt csak a budapestinek, a kiadott jogtudományi és államtudományi doktori oklevelek száma több mint kétszerannyi volt, mint a budapesti egyetemen.”¹⁵⁷ Ez a helyzet kiváltotta a fővárosi fakultás tekintélyeinek nemtetszését, akik már 1902-1903-ban a „távol-keleten vígan működő diplomagyárról”, illetve „m. kir. jog- és államtudományi oklevélgyár”-ról értekeztek, ami „házánknak

¹⁵⁶ Lucian Nastasa prozopográfiai felmérése összesen 20 467 jogászt azonosított a kolozsvári egyetemen 1872–1918 között. Az itt szereplő 11 609 tehát az ösztömeg 57,7%-a. A többi karon az adathiány nem volt több az összdiákság 2–3%-ánál.

¹⁵⁷ LADÁNYI 1969. 74. Lásd ugyanerre fentebb a 2/3. táblázat kimutatásait három időszámban

egyik legvirágzóbb ipartelege”. Mindenesetre a jelenség a többi fakultáson is észlelhető nyomokban a 6/3. táblázat számaiból, de nem a jogi karhoz hasonlítható mértékben. Így például a Kolozsvárra beiratkozott jogászok között 1900 előtt mindössze 12 volt fővárosi születésű, míg azután 108, holott a fakultás hallgatósága csak négyszeresére nőtt a két korszak között. A többi karon nem találhatók ilyen fejlődés számai.

6/4. táblázat. A kolozsvári egyetem diákságának felekezeti családnevük nemzetiségi jellege szerint

vallás és névjelleg	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gyógysz.
r. katolikus magyar	19,2	11,8	17,9	22,6	16,1
r. katolikus német	7,4	6,9	6,8	9,5	11,2
r. katolikus egyéb	9,3	6,8	7,4	10,2	11,9
református magyar	19,6	17,2	33,1	22,5	16,2
református német	1,2	1,9	1,4	1,8	1,9
református egyéb	2,7	2,2	4,1	3,7	3,2
evangélikus magyar	1,5	2,1	2,5	2	2,6
evangélikus német	4,3	7,5	8,2	8,9	7,5
evangélikus egyéb	2	2	2,5	3,5	2,7
izraelita magyar	5,4	5,6	1,1	1,3	3,3
izraelita német	9,3	13,5	0,9	2,1	9,5
izraelita egyéb	1,4	2,3	0,3	0,3	1,3
unitárius magyar	3,2	2,3	6,8	4,5	2,3
unitárius német	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
unitárius egyéb	0,3	0,4	0,4	0,2	0,5
görög kat., kel. magyar	2,5	3,2	1,4	1,5	2,2
görög kat., kel. német	0,8	1,4	0,3	0,3	0,4
görög kat., kel. egyéb	9,6	12,8	4,7	5	7
Σ	100	100	100	100	100
Megfigyelt eset	11 234	3055	2767	1092	1250
összes magyar nevű*	46	36,6	61,7	53,1	39,4
összes német nevű*	13,9	17,9	16,9	20,7	21,1
összes izraelita	16,1	21,4	2,3	3,7	14,1
összes más nevű*	23,9	24,2	19,1	22,6	25,3
Σ	100	100	100	100	100

*kivéve az izraelitákat

A 6/4. táblázat a felekezeti hovatartozás adatait kombinálja az etnikai háttér jelzéseinek a családnév jellegével becsült adataival. Az etnikai besorolás ezen formája – mint fentebb már tárgyaltuk – mindenképp csak megközelítése a nemzetiségi identitások komplex valóságának az ország korabeli multikulturális helyzetében. Előnyei abban állnak, hogy nincs jobb alternatív jelzés a nemzeti önazonosságra egy teljes körű prozopográfiai adatbázis népeességében (ahol a bejelentett anyanyelv a társadalmi érdek-viszonyok függvénye lehet, illetve többnyelvű közegben egyszerű opció tárgya), hiszen viszonylag könnyen kódolható és statisztikailag relevánsnak bizonyul: a segítségével kimutatott csoportközi eltérések legtöbbször szociológiailag értelmezhetők.

A táblázat legalján kezdve, könnyű belátni, hogy a kolozsvári diákság legnagyobb etnikai tömbje magyar hátterű. (Ezt fentebb, a 3/2. táblázat már globálisan kimutatta.) Ez a viszonylagos magyar túlsúly abszolút többséget jelentett a két bölcsészkaron, közel a hallgatóság felét a jogi karon, de ennél csak kisebb volumenű (kétötöd alatti arányú) feltételezhetően magyar hátterű diákságot az orvosi és a gyógyszerészeti karon. Ezek a különbségek beilleszthetők a modern értelmiség kialakulásának általános 19. századi modelljébe, ahol az orvosi, a műszaki és a természettudományos, jórészt szabadpályás értelmiség kezdetben és hosszú ideig messzemenően német és szláv, később egyre inkább zsidó eredetű volt, míg a magyar kultúrgyökerű nemesi vagy honorációr hátterű csoportok leginkább a közhivatali karrierrek felé vivő jogi és – kisebb mértékben – tanári (bölcész) tanulmányok felé tájékozódtak.¹⁵⁸

Ezeknek a nemzetiségi beállítódásoknak a nyomait a diákság felekezeten belüli megoszlásának a számaiban is azonosítani lehet.

A római katolikus diákság medikusai és gyógyszerészei között a német és más allogén hátterűek döntő többséget mutatnak fel, míg a többi szakírányokban csak kisebbséget. Még a köztudottan közel kizárólagosan magyar gyökerekkel büszkélkedő reformátusok között is a kimutathatóan legtetemesebb allogén háttérrel rendelkező kisebbség szintén a medikusok és a gyógyszerészek között volt található. A reformátusok annyiban is kitűnnek a kolozsvári diákságból, hogy egynegyed körüli átlagos arányuk csak a humán bölcsészek között emelkedik a beiratkozottak kétötöde közelébe. Ennyiben hasonlíthatnak a kicsiny, de szintén színmagyarnak ismert unitáriusokhoz, akiknek számaránya ugyancsak a bölcsészkarokon emelkedik népeességi arányaikon jelentősen túl.

Az evangélikusok között érhetően minden karon a német hátterű diákok voltak abszolút többségben, demonstrálva ezzel a királyföldi szászság

¹⁵⁸ KARÁDY 2012a 2. táblázat.

domináns jelenlétét ebben az alkulturális kategóriában. Róluk az is elmondandó, hogy a jogi karon kívül minden szakon jelentősen meghaladták népességi számarányaikat, akárcsak az egész magyarországi diákságban, beleértve a külföldön tanulókat. Ez annál figyelemre méltóbb, hogy az evangélikusok – különösen az erdélyi szászok – külföldre még nagyobb tömegű diákokat küldtek tanulni, elsősorban Bécsbe és a német egyetemekre.¹⁵⁹

Ami a zsidó diákságot illeti, tudván, hogy közöttük a magyar családnévesség legtöbbször éppen a dualista kor utolsó évtizedeiben kibontakozó névmagyarosítási mozgalom terméke,¹⁶⁰ több fontos megállapítás indokolt. Egyrészt az orvosi, a gyógyszerészeti és a jogi karokon itt is megtalálni az országosan közismert 'zsidó túliskolázás' komplex jelenségét. A kicsiny erdélyi és valamivel nagyobb (a népesség 6%-át nem meghaladó) országos zsidóság a Kolozsváron ezeken a szakirányokon tanulók 14–21%-át képezte. Másrészt minden karon feltűnő, hogy a zsidó diákok legalább mintegy negyede már magyar névvel iratkozott be az egyetemre. Ez az arány a humán bölcsészkaron ennek az – igaz, igen csekély volumenű – diákcsoportnak majdnem a felére (47%-ára) és a reálbölcsészeten is több mint harmadára (36%-ára) rúgott, de a nagyobb tömegű zsidó jogász között is elérte a csoport harmadát (33%). Ez a kis példa azt mutatja, hogy a tanárság vagy a közhatalmakkal kapcsolatot tartó, nemritkán azoktól függő jogi értelmiség felé orientált szakirányokban tanuló zsidó diákság felelt meg legerősebben a nemzeti asszimiláció korabeli elvárásainak. A zsidó medikusoknál talán azért is találni kevesebb magyar nevűt, mert egyrészt – mint a 6/1. táblázatban láttuk – köztük többen voltak a részben hagyományörző kis- és nagypolgári háttérűek, akiktől idegenebb volt az elődök nevének felcserélése, másrészt teljesen önálló szakmai hatalom birtokosaiként kevésbé voltak kitéve a nemzeti kánon diktátumának.

A görögkeleti és görögkatolikus diákság Kolozsváron is erősen alulképviselet maradt az egyetemi diákságban, legkevésbé az orvosi karon (17%) és jogon (13%), míg a többi szakirányon a diákság egytizedénél is kisebb arányban foglaltak helyet. Feltűnő, hogy míg – várhatóan – nagyobbik részük feltehetőleg román, kisebb töredékeik szerb vagy (kivételesen) rutén, esetleg szlovák vagy örmény nevű, egyötödnyi kisebbségük magyar nominatív

¹⁵⁹ A német egyetemekre járó magyarországi evangélikus diákoknak (a magas adathiány miatt csak becülhető) számaránya nem kevesebb mint 38% volt a dualizmus korában. SZÓGI 2001, 44. Bécsben 1867–1890 között számarányuk 14%. PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÓGI–VARGA 2015, 34. 1890–1918 között ugyanott 17% evangélikust találunk. PATYI 2004, 33–35. A monarchia kisebb egyetemén az egész század során – nagyságrendben hasonlóan – 13%-nyi a magyarországi diákság evangélikus részlege, tehát az ország evangélikusai korabeli népességi arányának közel duplája. MÉSZÁROS–SZÓGI–VARGA 2014, 57.

¹⁶⁰ KARÁDY–KOZMA 2002, 83–84.

hátteret mutat fel. Ezek elképzelhetően jórészt a görögkatolikus felekezet csekély magyar részlegéből kerültek ki,¹⁶¹ ami arra utal, hogy az akár csak részleges (pl. apai ágú) magyar családi háttér ebben a miliőben kimutatható tényezője volt az iskolai mobilitásnak. Elmélyültebb névelemzéssel – melyet itt mellőzünk az érintett csekély diákszámok miatt – tisztázni lehetne a diáknépesség e frakciójának pontosabb nemzetiségi viszonyait.

VII. Jelzések a kolozsvári egyetem diáksága tanulmányi körülményeire és pályájára¹⁶²

Az egyetemi hallgatóság itt felhasznált teljes körű prozopográfiai adatbankjának elemzési lehetőségeit helyhiány miatt a következőkben nem lehet teljesen kihasználni. A sokfajta számszerű adatkombinációból a lentiekben csak néhány fontosabbnak ítélt összefüggést mutatunk be, főképp olyanokat, melyek a diákok tanulmányi választásait, munkakörülményeit és pályájuk alakulását társadalmi eredetük és háttérük tényezőivel állítják statisztikai összefüggésbe. Ezek a más módszerrel nem kimutatható kapcsolatok azt bizonyítják, hogy a diákság társadalmi szelekciójának sajátosságai mennyiben befolyásolják, néha egyenesen meghatározzák az értelmiségi képzés és a választott szakirány által megnyitott tevékenységi piacon való elhelyezkedés lehetőségeit.

A 7/1. és a 7/2. táblázat terjedelmessége ellenére néhány igen egyszerű megfigyelésre nyújt alkalmat. A beiratkozási és a diplomázási életkor válás- és osztálysajátos átlagai mindenekelőtt az érettségi utáni szakválasztás és a szakképzés szakonként eltérő nehézségeit és feltehető körülményeit demonstrálják.

Az átlagosan korai beiratkozás azt jelezheti, hogy a szak jelöltjeinek túlnyomó része az érettségi után azonnal vagy gyorsan beiratkozott a választott fakultásra. A szakválasztás tehát döntően egyértelmű és gyors volt, s mintegy korai hivatástudattól megalapozott. A kései beiratkozás ennek ellenkezőjére, gyakran szakváltásra vagy az életkörülmények (esetleg anyagi nehézségek) miatti késleltetett tanulmánykezdésre utal. Az első modell a medikusok sajátja a 7/1. táblázat utolsó előtti sora szerint, a második leginkább a gyógyszereszekre alkalmazható, míg a többi kar közönsége a kettő között helyezkedik el. Úgy is lehet mondani, hogy a medikusok voltak

¹⁶¹ 1880-ban a népszámláláson a görögkatolikus népességben 9,1% magyar ajkút találtak, míg a görögkeletiek között mindössze 0,8%-nyit.

¹⁶² Az itt használt számszerűsített adatok is mind Lucian Nastasa prozopográfiai gyűjtésén alapulnak a kolozsvári egyetem beiratkozási naplójának levéltári forrásaiból.

átlagosan a legerősebben elkötelezettek vagy motiváltak tanulmányaik irányában, míg a gyógyszerészek a legkevésbé, annál inkább, hogy elképzelhetően egy részük medikusnak indult volna, de a hosszú (5 éves) képzési ciklus anyagi és/vagy tanulmányi nehézségei eltérítették a rövid (2 éves) és kevésbé költséges paramedikális képzés felé, amely megoszlott az orvosi és a természettudományi kar között. A diplomázás átlagos korskálája jól mutatja, hogy az orvosi tanulmányi ciklus a leghosszabbak közé tartozik az MITK-soké után, egy szinten a többi – átlagosan későbbi beiratkozásokkal induló – hallgatói kohorszokkal. (Sajnos a gyógyszerészek esetében nincs adatunk a diplomázásra, amellet, hogy ismeretes ennek a tanulmányi ciklusnak korabeli rövideége.) A diplomázás korára vonatkozó adatok megerősítik a feltevést, hogy az orvostanhallgatók képezték a fiatal értelmiség legerősebb szakmai motivációval induló részlegét. Ez azzal is valószínűsíthető, hogy a medikusok szakmai pályája volt a legegységesebb, a legjobban belátható és felmérhető, még kereseti esélyeikkel együtt is kiszámítható. A jogászok és a bölcsészek mind többfajta szakmai lehetőség között választhattak, melyek részben kizárták, részben kiegészíthették egymást, és főképp, melyek erősen függtek az érintettek családi műveltségi (iskolázottság, értelmiségi szakmai státusz) vagy más típusú közösségi-társadalmi tőkétől (nemesség, nyugati kereszténység, mozgósítható vagyon).

Mindkét táblázatban vastagon jeleztük azokat a különböző felekezeti és társadalmi háttérű csoportokra jellemző korév-átlagokat, melyek (a táblázatok utolsó előtti számsorában) a karokra jellemző *összesített korév-átlagok alatt* voltak 0,10 vagy több korévvval. Ha ezeket a 'korán beiratkozott' vagy 'korán diplomázott' csoportokat, mint 'fiatal' kategóriákat összeszámoljuk, egy igen érdekes – és egyszerű – rangsort kapunk a felekezetek és rétegek szerint. A felekezetek között ennek a 'fiatalsági hierarchiának' csúcán az evangélikusok helyezkednek el (a 45 pozícióból 30 átlagosnál fiatalabb esettel). Őket követik a zsidók (26 esettel), majd a reformátusok (22 esettel), a római katolikusok és az unitáriusok (mindkettő 19 esettel), végül a görög rítusú hallgatóság (mindösszen 7 esettel). Ez a rangsor megközelíti – jórészt fedi – a vallásfelekezetek népességi részarányaik szerinti alul- vagy felülreprezentáltsági esélyszámaiból adódó, s fentebb részletesen elemzett egyetemjárási valószínűségek sorrendjét.

7/1. táblázat. A beiratkozás átlagos életkora vallás és az apa foglalkozási státusza szerint

	ÁJTK	OTK	BTK	MTTK	Gyógysz.
r. kat. – alsó	20,54	20,02	21,16	21,19	21,62
r. kat. – kispolgár	19,57	19,04	20,79	20,9	20,96
r. kat. – hivatalnok	19,43	19,02	20,71	20,42	21,46
r. kat. – értelmiségi	19,36	18,99	20,21	21,32	21,29
r. kat. – polgári önálló	20,03	19,46	21,84	20,69	21,64
ref. – alsó	20,71	19,41	20,38	20,19	21,8
ref. – kispolgár	19,6	18,56	20,06	20,54	22,22
ref. – hivatalnok	19,23	18,83	19,82	19,37	21,57
ref. – értelmiségi	19,7	18,83	19,58	19,06	21,12
ref. – polgári önálló	20,02	19,34	20,35	21,13	21,66
ev. – alsó	20,18	19,14	20,34	20,11	20,8
ev. – kispolgár	19,17	18,58	19,45	19,07	21,6
ev. – hivatalnok	19,55	18,64	19,4	19,05	21,78
ev. – értelmiségi	19,2	19,21	19,58	19	20,88
ev. – polgári önálló	19,2	18,86	20,79	19,5	22,58
izr. – alsó	19,85	19,19	20	18	20,25
izr. – kispolgár	19,03	18,92	20,52	21,77	21,57
izr. – hivatalnok	19,3	19,03	22	19	20,58
izr. – értelmiségi	18,75	18,71	18,86	20,5	20,26
izr. – polgári önálló	19,26	19,16	20,75	22,6	20,96
unit. – alsó	21,37	19,57	20,26	20,5	20
unit. – kispolgár	19,7	19	19,71	19,8	25
unit. – hivatalnok	19,56	19	22	20,89	21,67
unit. – értelmiségi	19,32	18,94	19,33	19,19	21,38
unit. – polgári önálló	20,17	20,25	19,29	20	21,4
g. kat., kel. – alsó	21,99	20,24	21,56	20,53	23,22
g. kat., kel. – kispolgár	19,47	19,18	20,67	19,75	21,43
g. kat., kel. – hivatalnok	19,51	18,63	21,39	22,23	22,53
g. kat., kel. – értelmiségi	20,71	19,22	20,98	20,5	21,84
g. kat., kel. – polgári önálló	21,17	19,94	22,22	20,33	22,88
együtt	19,81	19,09	20,31	20,26	21,44
n =	5542	2105	2357	918	999

7/2. táblázat. A diplomázás átlagos életkora vallás és az apák foglalkozási státusza szerint

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK
r. kat. – alsó	23,28	23,13	23,13	24,16
r. kat. – kispolgár	22,57	22,70	22,70	23,96
r. kat. – hivatalnok	22,28	22,82	22,82	23,14
r. kat. – értelmiségi	22,44	22,52	22,52	24,0
r. kat. – polgári önálló	23,01	23,66	23,66	24,14
ref. – alsó	23,04	23,84	23,84	24,32
ref. – kispolgár	22,65	23,06	23,06	23,38
ref. – hivatalnok	22,18	23,17	23,17	22,76
ref. – értelmiségi	22,67	22,75	22,75	22,76
ref. – polgári önálló	22,79	23,58	23,58	23,85
ev. – alsó	23,28	22,77	22,77	23,29
ev. – kispolgár	22,27	22,63	22,63	23,2
ev. – hivatalnok	22,83	22,92	22,92	22,78
ev. – értelmiségi	22,55	23,37	23,37	22,76
ev. – polgári önálló	23,08	23,72	23,72	22,67
izr. – alsó	22,81	23,69	23,69	22,0
izr. – kispolgár	22,56	22,89	22,89	23,7
izr. – hivatalnok	22,3	22,65	22,65	23,5
izr. – értelmiségi	22,19	23,08	23,08	22,5
izr. – polgári önálló	22,73	23,64	23,64	28
unit. – alsó	23,67	24,21	24,21	23,57
unit. – kispolgár	22,46	27,0	27,0	21,5
unit. – hivatalnok	22,7	22,7	22,7	23,0
unit. – értelmiségi	22,27	22,85	22,85	23,54
unit. – polgári önálló	23,0	23,4	23,4	21,0
g. kat., kel. – alsó	24,37	24,84	24,84	24,43
g. kat., kel. – kispolgár	22,51	24,07	24,07	19,0
g. kat., kel. – hivatalnok	22,63	23,33	23,33	24,44
g. kat., kel. – értelmiségi	23,28	23,95	23,95	24,14
g. kat., kel. – polgári önálló	23,65	24,64	24,64	22,33
együtt	22,74	23,26	23,26	23,57
esetszám	8516	2432	2055	819

Ami az apa foglalkozásából kódolt, erősen tömörített rétegekategoríák idevágó 'fiatalági ranglétráját' illeti, ez is igencsak átlátható képletet mutat. A csúcson az 'értelmiség' foglal helyet (35 átlag alatti pozícióval a 45-ből), melyet a 'hivatalnok' háttérű diákság követ (32 esettel), alig megelőzve a 'kispolgári' háttérűeket (31 esettel). A sor alján állnak az 'alsó' osztályok gyermekei (14 esettel), és legvégül a 'polgári önállók' (mindössze 8 esettel). Ha az átlagos beiratkozási és diplomázási kor adatait a tanulmányi nehézségek, a tanulmányok irányában való elkötelezettség és motiváltság mércejének is tekintjük, belátható, hogy az itt kialakult rangsor jól megfelelt annak a sorrendnek, amelyet a szülők – rétegbeosztásuk szerint feltételezhető – diplomáinak szintjével és gyakoriságával objektívtált 'iskolázottsági tőkéjével' lehet kialakítani.

7/3. táblázat. Az ösztöndíjasok felekezetek szerint (gyógyszerészet nélkül)¹⁶³

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	Σ	nyers szám
r. katolikus	36	25,6	32,2	40,3		
ösztöndíjas	49,1	25	33,9	36,4	38,1	796
református	23,5	21,3	38,7	28		
ösztöndíjas	6,6	20,7	29,1	33,3	18,5	387
evangélikus	7,8	11,7	13,1	14,4		
ösztöndíjas	4,1	9,1	16,2	8,4	8,6	180
izraelita	16	21,3	2,4	3,6		
ösztöndíjas	1	5,3	0,4	1,1	1,9	40
unitárius	3,7	2,9	7,4	4,9		
ösztöndíjas	0,6	2,6	3,3	6,1	2,4	50
görög kat. és keleti	13	17,3	6,4	6,7		
ösztöndíjas	38,7	37,4	17	14,6	30,4	634
összes diák	100	100	100	100		
összes ösztöndíjas	100	100	100	100	100	2087
ösztöndíjasok száma	837	508	481	261	2087	

¹⁶³ A gyógyszerészekre Lucian Nastasa által gyűjtött adatokban annyira ritkán szerepel jelzés ösztöndíjra, hogy ez nem igazolhatta a táblázatban a más szakirányokra bemutatott statisztikai összefüggések keresését. A téma szakértője évi 1–2 vegytani ösztöndíjról beszélt, minden további pontosítás nélkül. PÉTER 2012. 55.

A diáktámogatások rendszere a dualista korban kezdett intézményesen kialakulni. Legfontosabb formái diákmenzákbán, önszervező diákszervezetekben, a tandíjak mérséklésében vagy elengedésében, állami, egyházi vagy magánforrásokból származó ösztöndíjakban valósultak meg. Protopográfiai adatainkban sajnos csak az ösztöndíjakra található utalás, ezek forrására és összegére. Helyszűkösség miatt a következőkben az ösztöndíjak kiosztásának globális (bár tudjuk, az időben is erősen változó) logikájára mutatunk be néhány példát. Mindkettő az ösztöndíjszerzés társadalmi egyenlőtlenségeire vet fényt.

Idevágó táblázataink adatainak tárgyalását azzal vezetnénk be, hogy a közületi vagy más ösztöndíjak igen csekély mértékben járultak hozzá a nincstelen érettségizettek egyetemre jutásához vagy tanulmányaik alatt életminőségük javításához, hiszen az egész diáknépességnek jóval kevesebb, mint egytizede részesült ilyen támogatásban és ösztöndíjban. A 7/3. táblázat lenti jobb sarkában található utalás szerint 2087 ösztöndíjas jutott adatbankjaink 27 594 beiratkozott diákjára (ha eltekintünk a gyógyszerészekről, akikre nézve nincs név szerinti jelzésünk ösztöndíjakra). Az ösztöndíjak általános ritkasága azonban igen egyenlőtlen elosztást takart. Ez egyrészt a kari hallgatóságok fentebb már tárgyalt (lásd: az 5/2. táblázatot) s igencsak változó gyakoriságú dotációját jelentette a jogászok kárára és a többi kar majdnem azonos szintű előnyére, ahogy ez a 7/4. táblázat legelső sorából is kiderül. Másrészt az ösztöndíjak elosztását a kedvezményezettek társadalmi háttere szerint is markáns kilengések jellemezték. Ezeknek itt három kereszt táblában ragadhatjuk meg néhány alapelvét.

A 7/3. táblázat felekezeti megoszlásai egyértelműen mutatják az érintettek közötti igen jelentős eltéréseket, elsősorban a nyugati és a keleti (görög rítusú) keresztények között, másrészt zsidók és nem zsidók között.

Ez utóbbi – a zsidó hallgatóknak és tanulóknak a többiekénél sokkal ritkább dotációja tanulmányi segélyekkel – a korabeli főiskolai és középiskolai piac mindenütt általános jelensége. Nem kell emögött feltétlenül az ösztöndíjosztó közegek judeofób beállítottságát feltételezni, bár ez előfordulhatott. Nyomokban ennek ellenkezője is létezett, amennyiben például az evangélikus gimnáziumok előszeretettel keresték az akár támogatásra is szoruló kitűnő tanulókat, beleértve zsidókat.¹⁶⁴ Az állami ösztöndíjakat legtöbbször előítéletek nélkül adták ki, de olyan közületi szervek, melyeket a képzési keresletben nagy súllyal szereplő keresztény 'úri osztállyal' mindenféle családi, érzelmi, esetleg felekezeti vagy intézményes 'nexus' kötötte össze. Ugyanakkor az iskolatámogatás gyakorlata régóta gyakran felekezeti

¹⁶⁴ KARÁDY 2016. 318–331.

alapon működött, amennyiben forrásai az egyházi vagyonok voltak. Ez magánadakozóknál is előfordult, hogy alapítványaik jövedelmének felhasználását felekezeti vagy/és nemzetiségi hovatartozáshoz kötötték. Így volt ez a korabeli legnagyobb főiskolai adakozóval, a Gojdu Alapítvánnyal, amelyik csak román görögkeleti középiskolásokat és főiskolai hallgatókat támogattott, azokat viszont igen nagy számban.¹⁶⁵ A legtöbb egyházi alapítvány hasonló gyakorlatot követett, de ezt mindig vagyoni helyzetük és támogatási politikájuk függvényében. Ösztöndíjaik nagy része ennek megfelelően leginkább teológus hallgatóik megsegítésére szolgált, tehát saját papságuk reprodukciójára volt beállítva.

A 7/3. táblázat legfőbb tanulságát a keresztény hallgatóságok közötti egyenlőtlenségek nyújtják. A nyugati keresztények karok szerint hol túl, hol láthatóan alul voltak képviselve az ösztöndíjasok között, hallgatósági számarányaikhoz képest. A globálisan legjobban dotáltaknak a római katolikusok bizonyultak, főképp jogászaik révén, az összes jurátusoknak kiadott pénztámogatás felével. A protestánsok általában gyengébben voltak ellátva. Az ösztöndíjak legfőbb haszonélvezői azonban egyértelműen a görög rítusú hallgatók voltak, akik az ösztöndíjkból legalább kétszer (a jogászok között egyenesen háromszor) gyakrabban részesültek, mint a többiek. A főképp román nemzetiségű görögkatolikus és ortodox diákság közel negyed része tehát szponzorált hallgatóságot képviselt, akik közül sokan valószínűleg ösztöndíj nélkül nem tudtak volna egyetemi tanulmányokat folytatni. Ez, mint az előző fejezetben láttuk (lásd a 6/1. táblázatot), nem kisért megmagyarázza társadalmi háttérük szerinti összetételüket is, melyben a többi felekezetű hallgatóhoz képest feltűnően magas arányúak – minden karon túlnyomó többséget alkotnak – a paraszti sorból és az értelmiségből (feltehetően a papi és tanítói ’kiserőteltségéből’) kikerülő diákok.

¹⁶⁵ A Gojdu Alapítvány 1871–1919 között nem kevesebb mint 5634 ösztöndíjat adott ki, főképp magyarországi, monarchiabeli és külföldi intézményekben tanuló hallgatóknak. A kolozsvári egyetem részesedése ebből 1900 előtt 19% volt (a nagyváradi jogakadémiáé 14,5%), azután már 32% (a nagyváradi jogakadémiáé 9,4%). A számítások forrása SIGMIREAN–PAVEL 2002. 91–170.

7/4. táblázat. Az ösztöndíjasok a szülők foglalkozása szerint
(gyógyszerészet nélkül)

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK
'alsó' összes	15,6	15,2	23,2	20
'alsó' ösztöndíjas	20,9	20,8	41	34,2
'kispolgár' összes	12,2	14,7	16,5	18,5
'kispolgár' ösztöndíjas	5,2	5,9	3,9	6,1
'hivatalnok' összes	29,4	24,5	16,8	20,8
'hivatalnok' ösztöndíjas	30,3	28,5	18	22,1
'értelmiségi' összes	22	32,9	32,7	31,7
'értelmiségi' ösztöndíjas	26,9	37,8	28,2	30,3
'polgári önálló' összes	20,9	12,7	10,8	9,0
'polgári önálló' ösztöndíjas	16,6	7,0	9,0	7,4
összesen diák együtt	100	100	100	100
ösztöndíjasok együtt	100	100	100	100
ösztöndíjasok % karonként	6,20%	16,20%	17,30%	23,50%

A 7/4. táblázat ugyanennek a kérdéskörnek másik – a társadalmi rétegek szempontjából való – megközelítését nyújtja. Ebből egyértelműen kitűnik, hogy az ösztöndíjakat csak részben, igazából kisorsztották ki a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek ellensúlyozása érdekében. Igaz, az 'alsó' rétegek (ez a korabeli Erdélyben mindenekelőtt a parasztságot jelentette) minden szakon – leginkább a humánbölcészek között – felül voltak képviselve az ösztöndíjasok között, de ugyanaz állt – bár csekélyebb mértékben – a 'hivatalnok' családokból jövő hallgatókra, valamint a hallgatóság és az ösztöndíjasok legnagyobb tömegeit magába foglaló orvosi, illetve jogi karon az 'értelmiség' gyerekeire is. Ugyanakkor a 'polgári önállók' – feltehetően a bizonyos vagyonnal (műhely, üzlet, kereskedés) vagy nyugdíjjal, tőkejradékkal bíró 'önállók' leszármazottjai is valamelyest ritkábban nyertek el ösztöndíjat, mint az átlag. Ezen különbségek azt a konklúziót erősítik meg, hogy a diákok támogatási rendszere csak részben volt beállítva a szegény sorsú érettségizők megsegítésére – köztük is minden bizonnyal elsősorban a románokéra. Jórészt azonban a rendszer a keresztény középosztály fiataljainak felkarolását, azaz messzemenően a szerényebben vagyonos középrétegek osztályreprodukciónak célta meg.

Végül a 7/5. táblázat azt mutatja, hogy az ösztöndíjszerzés számottevően függhetett a helyi kapcsolatoktól, beágyazottságtól, 'társadalmi tőkefajták' meglététől is. Az erdélyiek egyértelműen túl voltak képviselve

a szponzoráltak között minden karon. Ez annál érthetőbb, hiszen az apák erdélyi lakhelye azzal is erősen korrelált, hogy ők maguk közelebb álltak kapcsolathálójukon keresztül az ösztöndíjakat elosztókhoz (pl. papjaikon át az egyházi vagyongazdálkodókhoz). A dotációhoz folyamodó gyermekeik pedig javarészt helyi középiskolákban érettségizvén, tanáraik és személyes nexusaik révén szintén jobban tudtak befolyást gyakorolni a helyben lévő elosztókra, mint távolabbi országrészekből odakerült pályatársaik.

7/5. táblázat. Az erdélyiek számaránya (%) az ösztöndíjasok és a diákok között az apák lakóhelye szerint (gyógyszerészet nélkül)

	JÁTK	OTK	BTK	MTTK
ösztöndíjasok között	78,2	81,2	72,1	76,5
a diákságban	64,3	68,8	66,3	61,8

Az ösztöndíjelosztás logikájának pontosabb felmérése érdekében fontos lenne a díjazottak iskolai és egyéb intellektuális teljesítményét igazoló adatokat is korrelációba állítani, mint a vizsgajegyek, az érettségi eredménye, a beiratkozás vagy a diplomázás kora, a diplomaszerezés valószínűsége stb. – hiszen az anyagi segélyek formálisan az ilyenfajta teljesítményeket voltak hivatva honorálni, illetve elősegíteni. Egyelőre ezek a statisztikai jelzések reprezentatív diáknépességekre nem állnak rendelkezésre, egy kivétellel. Ez a tanulmányok alatt benyújtott és elfogadott – anyagi dotációval járó – pályadíjak megosztására vonatkozik ösztöndíjasok és ösztöndíj nélküliek között. A pályadíjak a tanulmányi buzgalom, a tudományos elmélyülés és valószínűleg az esetleges kutatói ambíciók tükrének tekinthetők, bár erre nézve az irodalom és a források nagyon kevés jelzést mutatnak fel. Az sem biztos, hogy minden karra nézve teljes körűek adataink a pályadíjazottak személyazonosságára nézve, bár fentebb az 5/2. táblázat legalább a díjak karok szerinti megosztására szolgáltat támpontokat 1900–1915-re. Ennek kapcsán tárgyaltuk, hogy a díjazott pályázatok az MTTK-n és utána az orvosi, valamint a humán bölcsészkarokon fordultak elő legkevésbé ritkán, míg a jogi karon alig. A pályázatok gyakorisága emellett az évekkel egyre csökkent. Az ambíciózus diákok szellemi pályájának alakulására tehát a pályadíjak csak csekély befolyást gyakorolhattak.

A 7/6. táblázat adatai a két bölcsészkarra szorítkoznak. Ezek mindenestre erős korrelációt jeleznek az ösztöndíjak és a pályadíjak számarányai között. Az ösztöndíjasok az MTTK-n hatszor és a BTK-n is háromszor gyakrabban nyújtottak be pályaműveket, mint többi pályatársuk. Ezzel

nyilván sok ösztöndíjas egyfajta bizonyítékát szándékozhatott felmutatni annak – vizsgaeredményeiken is túl – hogy megérdemlik a támogatást.

7/6. táblázat. A pályadíjasok aránya az ösztöndíjas és az anélküli hallgatóságban a bölcsész- és a természettudományi karon

	kategória	pályadíjasok
BTK	ösztöndíjas	17,1%
	ösztöndíj nélküli	5,3%
	együtt	7,4%
MTTK	ösztöndíjas	34,7%
	ösztöndíj nélküli	5,6%
	együtt	12,6%

A 7/7. táblázat a pályadíjak megszületésének egy másik, a diplomaszerzés korával való összefüggését demonstrálja. A korreláció fokozatos és számottevő az MTTK-n, hiszen a legidősebb korcsoportban több mint kétszer olyan gyakori volt a díjnyertes pályázat, mint a legfiatalabbaknál. A BTK-n ugyanez a trend csak nyomokban mutatható ki, s a 23 éves kor alatti és az e fölötti diplomázó korosztályokat állítja egymással szembe. A jelenség magyarázatához nyilván hozzátartozik egyrészt az, hogy a kései diplomázás gyakran hosszabb tanulmányi időt rejt magában, ami megnöveli a készítést a pályadíjak megírására és az időbeli lehetőséget azok kidolgozásához. Másrészt a kései diplomázók igen gyakran másoddiplomázók vagy pályamódosítók, akik választott szaktárgyuk művelésének nagyobb ambícióval és több tanulmányi tapasztalattal indulnak neki, és ezért intenzívebb szellemi befektetésekre képesek, ami minden bizonnyal a pályadíjak készítésének egyik fő feltétele.

7/7. táblázat. A pályadíjasok aránya a diplomázás korévei szerint a bölcsész- és a természettudományi karon

diploma kora	BTK	MTTK
23 év előtt	5,50%	7,10%
23 évesen	8,00%	14,40%
24-25 évesen	8,00%	15,30%
25 év után	8,30%	15,90%
együtt	7,10%	12,70%

Nehezebben értelmezhető a pályadíjak benyújtásának előfordulása a hallgatóság felekezeti részlegeiben a 7/8. táblázat adatai szerint, annál inkább, mivel a két bölcsészkar e tekintetben igencsak eltérő képletet mutat. A BTK-n a vallási kategóriák között kicsik az eltérések, egyedül a keleti keresztények emelkednek valamelyest a diákság egytizede alatti pályadíjas átlaga fölé. Az MTTK-n – közel dupla annyi számarányú pályadíjossal – sokkal nagyobb az egyenlőtlenségek szórása, és a zsidók, illetve az evangélikusok képviselnek negatív szélsőséget a körükből benyújtott pályadíjak ritkaságával. Ezeknek az eredményeknek az értelmezését megnehezítik a szóban forgó csoportok nyers nagyságrendjének eltérései, hiszen például a reálbölcsészek között a pályadíjas tevékenységben legbuzgóbb unitárius és legkevésbé aktív zsidó hallgatók száma mindössze néhány tucatnyi, ami mindenfajta statisztikai összehasonlítás relevanciáját a sokkal nagyobb felekezeti csoportokat képező pályatársaikkal kérdésessé tesz.

7/8. táblázat. A pályadíjak gyakorisága a diákok felekezete szerint a bölcsész- és a természettudományi karon

	BTK	MTTK
római katolikus	8,40%	14,00%
református	6,70%	15,80%
evangélikus	5,20%	7,50%
izraelita	9,40%	4,80%
unitárius	5,80%	24,10%
g.kat. és g.keleti	12,70%	16,90%
együtt	7,40%	13,10%

A diákság pályájára vonatkozó jelzések tárgyalását végül egy igen fontos és nehezen előállítható adatsor elemzésével zárhatjuk, melyet Bíró Zsuzsanna és Nagy Péter Tibor kollégánknak köszönhetünk, akik rendszeres kutatómunkával végigmentek az 1919 előtti és utáni Magyarország középiskolai tanárainak listáin, hogy – többek között – azonosítsák a bölcsészkarok diplomásai között a később tényleges tanári tevékenységet végzőket. A 7/9. táblázat mutatja be a vizsgálat felekezetsajátos eredményeit, melyek majdnem azonosak a két tanári diplomát kibocsájtó bölcsészkaron.

Mindenekelőtt az tűnik fel, hogy a beiratkozottaknak csak egyharmadot kissé meghaladó kisebbsége lett végül tanár. E mögött az alacsony arányszám mögött számításba kell vennünk a lemorzsolódó hallgatókat egyrészt, a szabadbölcsészeti pályát választók történelmileg növekvő arányát (újságírók, szerkesztők, fordítók, irodalmi és tudományos társaságok személyzete,

írók, költők stb.), valamint azokat a bölcsészdiplomásokat – közöttük egyre több nőt –, akik feltehetőleg kevésbé szakmai ambíciókkal végezték bölcsészeti tanulmányaikat, hanem inkább személyes művelődés céljából. Mindenesetre feltűnő az összefüggés az oktatóvá vált diákság vallási szerkezetére és az egyházi középiskolák felekezeti összetétele között. Míg a tanári hivatás legtrikább a Kolozsváron igen kis számú zsidó bölcsész között, akiknek nem volt befogadó saját gimnáziumuk vagy reáliskolájuk 1919 előtt, a leggyakoribb a római katolikusok között, akiknek a legtöbb saját felekezeti iskolájuk volt az országban. Az utóbbiakat követték a tanárság gyakorisága szempontjából a reformátusok, az evangélikusok és a keleti keresztények, korrelálva valamelyest a megfelelő egyházak által vezetett középiskolák számával.¹⁶⁶ Ez az összefüggés természetesen nem lehetett mechanikus, hiszen a növekvő számú közületi gimnázium elvben nem felekezeti kritériumok szerint válogatta tanszemélyzetét. Sőt az is előfordult, hogy egyes egyházi iskolák más vallású tanárt is felvettek oktatóik közé. Az iskolai piac szerkezte iskolafenntartó és ellenőrző hatóságok szerint, illetve a kolozsvári diákság felekezeti szerkezetéről változó pályalehetőségei csak további kutatásokkal tisztázhatók.

7/9. táblázat. Az oktatói pálya gyakorisága az érintett vallásfelekezetek diplomásainak soraiban a bölcsész- és a természettudományi karon

	BTK	MTTK
római katolikus	42,60%	42,50%
református	32,40%	36,40%
evangélikus	33,90%	31,40%
izraelita	14,60%	5,70%
egyéb	29,80%	24,40%
együtt	36,40%	35,80%

A 7/10. táblázatból mindenesetre egyértelműen illusztrációt nyer az, hogy az ösztöndíjak erősen a tanári pálya felé terelték a diákságot. Az ösztöndíjasok csekély többsége mindkét karon tanár lett, míg a többieknek kevesebb mint egy harmada. Ez az erős összefüggés sokkal jobban értelmezhető, mint a tanárság opciójának vallássajátos eltérései. Az ösztöndíjakat gyakran már eleve a tanári diploma megszerzése érdekében adták. Amikor az ösztöndíjat egyházi vagy közületi szervek bocsájtották ki, a kedvezményezett

¹⁶⁶ 1900-ban például a 136 működő 'teljes' (érettségiztető) gimnáziumból és reáliskolából 48 (35,3%) volt közületi vezetés alatt, 42 (30,8%) római katolikus, 21 református (15,4%), 16 evangélikus (11,7%), 4-4 (2,9%) görög rítusú vagy magánjellelű, illetve 1 (0,7%) unitárius.

diákoknak ezekkel a hatóságokkal olyan kapcsolata alakult ki, ami a tanári állások elosztásánál is előnnyel járhatott. Gyakran ugyanazok a 'nexusok' segítették elő az ösztöndíjak megszerzését, amelyek az oktatói állások betöltésénél is szerepet játszottak.

7/10. táblázat. Az oktatói pálya gyakorisága a két bölcsészkaron az ösztöndíjas és az ösztöndíj nélküli diplomások körében

	kategória	arány
BTK	ösztöndíjas	50,20%
	ösztöndíj nélküli	29,80%
	együtt	34,80%
TTK	ösztöndíjas	54,50%
	ösztöndíj nélküli	30,40%
	együtt	35,50%

VIII. Konklúzió

A kolozsvári egyetem diákságáról való statisztikai beszámolót Kolozsvár társadalmának és művelődési viszonyainak, konkrétan iskolai intézményeinek helyzetével és az egyetemalapítás előtti és utáni történelmi alakulásával kezdtük, legtöbbször számszerű jelzések segítségével és a meglévő társadalomtörténeti irodalom mozgósításával. Ezzel igyekeztünk megvilágítani azokat az objektív okokat és körülményeket, melyek motiválták azt, hogy a második magyar tudományegyetemet Kolozsváron szervezzék meg.

A második fejezetben elhelyeztük a kolozsvári egyetem közönségét a korabeli főiskolai piacon, amely az 1872-től működő két tudományegyetemen kívül a pesti műegyetemből, egy tucat (részben egyházi) jogakadémiából és néhány fontos állami szakiskolából állt a különböző egyházak papképző intézetei mellett. Az idevágó táblázatok természetesen utaltak a külföldi egyetemekre és szakfőiskolákra, ahova a dualista korban a honi diákságnak még nem jelentéktelen, bár az időben csökkenő hányada járt. A diákszámra, a vizsgázásra, valamint a diplomaszerezésre vonatkozó adatok tárgyalása megmutatta, hogyan nőtt fokozatosan, különösen a századforduló után a kolozsvári egyetem karainak jelentősége a honi elitképzés rendszerében: ez főképp a jogászképzés területén volt látványos, amennyiben az 1900-as évtizedben Erdély egyeteme átmenetileg több jogi diplomát adott ki, mint budapesti pályatársa.

A következő három fejezet fókuszában a két tudományegyetem további szerkezeti sajátosságainak összehasonlítása állt.

Először az intézmények hallgatói rekrutációjának történelmi változásai kerültek elemzésre a legfontosabb és legjobban dokumentált társadalomtörténeti szempontokból. Ilyen volt a hallgatók foglalkozási, vagyoni és műveltségbeli rétegek szerinti kiválasztása, a diákság felekezeti és nemzetiségi összetétele, amiből kiderült, hogy az erdélyi egyetem pályatársánál 'demokratikusabban' szelektálta klientúráját, és különösen nagy súllyal vett részt a magyar és protestáns háttérű értelmiség képzésében a korabeli Európa leginkább multikulturális népességű nemzetállamában.

Külön fejezetet szenteltünk a nők helyzetének a két tudományegyetemen 1895 után, valamint a hallgatóság regionális kiválasztására vonatkozó kérdéskörnek. A főiskolai tanulmányok Magyarországon igencsak részleges megnyitásban a nők előtt a kolozsvári egyetem szerepe ugyan kisebb volt, mint a budapestié, de nem elhanyagolható. A diákság nagyobb hányada magából Erdélyből származott, bár nem minden karon, mivel a hallgatóság nem kis számban érkezett a Partiumból és a Bánátból, ritkábban még az ország távolabbi vidékeiről is.

Az ötödik fejezet a két egyetem működési feltételeit vetette össze. Ez vonatkozott az intézmények költségvetésére, az ösztöndíjasok és pályadíjasok karonkénti arányaira, a tanári kar összetételére és a tanár–diák arányok változásaira. Az idevágó elemzések egyértelműen bizonyították, hogy a diákok képzési viszonyai a legtöbb tekintetben kedvezőbbek voltak Kolozsváron, mint a tömegesedésben a század vége óta előrehaladottabb budapesti tudományegyetemen.

Munkánk utolsó két fejezete leszűkítette elemzéseink szempontrendszerét a kolozsvári egyetem diákságának összehasonlítására.

A hatodik fejezet a diákság rekrutációjának specifikus vonásait vette górcső alá három többváltozós, igen komplex táblázati anyagból merített elemzési szempont alkalmazásával, melyek alapjául a beiratkozottak teljes körű prozopográfija szolgált. Ez utóbbi kitűnő román kollégám, Lucian Nastasa munkáját dicséri. Mindenekelőtt a karok vallás és az apák foglalkozása szerinti hallgatói rekrutációja került tárgyalásra, ami igen jelentős egyenlőtlenségeket tárt fel a nyugati keresztény csoportok erősen az elit önreprodukciójára beállított modellje és a keleti keresztények sokkal erősebben 'alulról' – különösen a parasztságból és a kisértelmiségből – jövő modellje között, míg a zsidó diákság itt is leginkább kispolgári eredetűnek bizonyult. A vallás és a nemzetiségi háttér, valamint az erdélyi születés vagy eredet összefüggései különös regionális sajátosságokat fedtek fel.

Tanulmányunk utolsó fejezete a diákság tanulmányi körülményeire és pályájára vetett fényt, különös tekintettel a rekrutációjukból származó vállalási vagy a szülők osztályhelyzetéhez kötődő egyenlőtlenségekre. Ezekben az elemzésekben sor került a beiratkozási és a diplomázási kor meghatározó tényezőire, az ösztöndíjak és a pályadíjak megoszlásának és kiosztásának logikájára, valamint arra, hogy a bölcsészeti karok diplomásai közül melyik részlegek vállaltak szerepet középiskolai oktatásban.

Munkánk során igyekeztünk módszeresen érvényesíteni a modern elitképzés kutatásának komparatista perspektíváit. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a kolozsvári egyetem diákságának sajátosságait a korabeli magyarországi felsőoktatás egész közönségére vonatkozó adottságok keretében vizsgáltuk, különösképp összehasonlítva a budapesti tudományegyetem és esetenként az egyéb egyetemi szintű intézmények (műegyetem, jogakadémiák) hallgatóságának jellegzetességeivel. Másrészt minden elemzési szempontból gondot fordítottunk a különböző karok diákságának összehasonlítására, hiszen ezek igencsak eltérő pályákra voltak hivatottak értelmiségi életciklusok alatt, éppúgy, mint ahogy – az előbbtől nem függetlenül – eltérő társadalmi és kulturális háttérrel, más előtanulmányokkal és különböző tanulmányi körülmények között jutottak el diplomáik megszerzéséhez.

A TANÁRKÉPZÉS ÉS A GYAKORLÓISKOLA TÖRTÉNETE

I. A tanárképzés szabályozásának kezdetei

ötvös József egyetemi reformjának fontos részét képezte az a tervezet, amely a középiskolai tanárképző intézetnek a tudományegyetem bölcsészeti karának kebelében történő felállítására vonatkozott.¹ Ezzel először történt Magyarországon gondoskodás arról, hogy a tanári hivatásra készülők választott szaktárgyaikban, azok módszertanában jövő hivatásuk, gyakorlati munkájuk szempontjait is figyelembe véve képezhessék magukat.² A tanárképzés megszervezését tárgyaló korabeli neveléseméleti íróink és a minisztérium szakpolitikusi egyaránt nagy figyelmet szenteltek a külföldi tanárképzés tanulmányozásának. Abban megegyeztek, hogy a magyar tanárképzést az idegen minták szigorú és mechanikus másolása nélkül kell megszervezni.³ A két legfontosabb külföldi példa az egyetemtől teljesen független tanárképző intézet (a francia École Normale Supérieure) és a német egyetemeken szemináriumi képzése. A minisztériumi elképzelés végül – a tudományos és tanárképzés feladatainak összekapcsolásával⁴ – a középutat választotta: a bölcsészettudományi karon kívánt tanárképző intézetet létrehozni.⁵ Az 1870-es szabályzat 1. §-ának megfogalmazása szerint „a tanárképezde [...] célja azon egyetemi tanulókat és egyéb tanárjelölteket, kik középtanodai tanárságra készülnek, [...] választott szaktudományukban s annak módszertani kezelésében alaposan kiképezni, s őket tudományos öntevékenységre ösztönözve arra képesíteni, hogy tanári hivatásuknak [...] tökéletesebben megfelelhessenek.”⁶

A Budapesti Tanári Egylet már 1867-ben konkrét elvárásokat tűzött ki a középiskolai tanárképzéssel kapcsolatban: „Hogy a leendő tanárok magukat mind elméletileg, mind gyakorlatilag kellő módon kiképezhessék, szükséges: 1.) hogy a tudományos egyetem filozófiai karában a tanárok száma szaporíttatván, a kormány gondoskodjék arról, hogy a tanárjelöltek háromévi ciklusban illető szaktudományukat egész terjedelemben és rendszeresen hallgathassák.

¹ NÉMETH 2005. 210.

² FELKAI 1979. 229.

³ FELKAI 1961. 432.

⁴ GARAI 2014. 38.

⁵ NÉMETH 2002. 216.

⁶ Budapesti Közlöny 4 (1870) május 26. 2207.

2.) hogy a gyakorlati képességet megszerezzék, szükséges a három egyetemi évvel párhuzamban a külföld mintájára úgynevezett tanárképző intézetet, szemináriumot felállítani, hol a tanárjelöltek nemcsak egyetemi, hanem főképpen tapasztaltabb, a középtanodákból való tanárok vezetése mellett a tanítás és nevelés gyakorlati, azaz didactico–methodicai részébe is bevezetessenek. 3.) ha az egyetemen levő ösztöndíjak tanárjelöltek számára nemcsak szaporíttatnak, hanem követeltetnek is, mert hogyan képezhesse ki magát kellőleg és kedvvel az illető tanárjelölt, ha idejének legnagyobb részét kénytelen magánórák adására fordítani; annál is inkább, mert a tapasztalás azt mutatja, hogy rendszeren szegényebb sorsú ifjak szánják magukat a tanári pályára.⁷

Az egyetemek bölcsészeti kara mellett (a kartól független, kizárólag a minisztériumnak felelő, de a karral szorosan együttműködő)⁸ tanárképezde első szervezeti és működési szabályzatának tervezetét 1870-ben hagyta jóvá a miniszter,⁹ s a tényleges működés 1870. december 5-én kezdődött.¹⁰ A képezde célja a tanárjelölteket a választott szaktanulmányokban és azok módszertani kezelésében képezni, őket tudományos öntevékenységre ösztönözve arra képesíteni, hogy tanári hivatásuknak mind tudományos képzettségük, mind a tudományok módszertanilag helyes kezelése által minél tökéletesebben megfelelhessenek.¹¹ A szabályzat szerint a tanárképző intézet kétéves képzést nyújt öt szakosztályba szervezve: 1.) óklasszikai, nyelvészeti és irodalmi; 2.) történelem–földrajzi; 3.) mennyiség- és természettani; 4.) természettani; 5.) pedagógiai szakosztály. Az öt szakosztály közül négy még Eötvös életében megalakult,¹² a pedagógiai szakosztály felállítását két évvel későbbre tervezték,¹³ mert az előírás szerint tagjainak előzetesen már két évet kellett tölteniük a tanárképző négy szakosztályának valamelyikében, és a tanári vizsga követelményeinek az egyetemi tanulmányok befejeztével már meg kellett felelniük.¹⁴

1872-ben Kármán Mór elgondolásai alapján valóban megindult a pedagógiai szakosztály működése is. Ott a tanárjelöltek nem a nevelés–oktatás általános alapelveivel foglalkoztak, azokat ugyanis a pedagógia egyetemi tanára előadásaiiban már korábban megtárgyalta, s a hallgatók szemináriumokon feldolgozták, hanem gyakorlati kérdésekkel foglalkozó előadások formájában, kifejezetten a pedagógiai képességek és készségek

⁷ *A tanárokról*. Budapesti Tanári Egylet Közlönye 1 (1867) 3–4: 39–40.

⁸ PUKÁNSZKY 1989. 439.

⁹ NÉMETH 2005. 211.

¹⁰ LADÁNYI 2008. 13.

¹¹ FELKAI 1961. 435.

¹² FELKAI 1979. 229.

¹³ NÉMETH 2002. 216.

¹⁴ FELKAI 1965. 328.

elsajátíttatására törekedtek.¹⁵ A pedagógiai szakosztály keretei között kerítették sort „a középtanodák ismeretkörének paedagogiai szempontból való feldolgozására, s az ebbeli iskolai életnek a jó nevelés s helyes fegyelem következményeinek megfelelő szervezésére”.¹⁶ A feladatok kitűzése során már helyet kapott a középiskolai oktatásban is szükségessé váló önálló gondolkodásra, az önálló kutatómunkára, a természettudományos tárgyak tanítása során előforduló kísérletezéshez kívánatos kézügyességre nevelés is.¹⁷ A szakosztályok számát az 1873. október 1-jei új szabályzatban háromra csökkentették: nyelvészet–történelmi, mennyiségtan–természettudományi és nevelés–oktatástani szakosztály.¹⁸

A tanárképző intézet és a gyakorlóiskola viszonyát Pauler Tivadar oktatási miniszter úgy képzelte el, mint az orvosi kar és a klinika kapcsolatát.¹⁹ A képezde élén az igazgató állt, akit „a közoktatásügyi miniszter a képezdei tanári kar meghallgatása után 3 évre nevez ki, mely időszak elteltével az igazgatói teendőkkel újabb 3 évre ismételve megbízható. Az igazgató az intézetnek végrehajtó közege, s mint ilyen, a központi igazgatásra vonatkozó folyó ügyeket saját hatáskörében, a fontosabbakat pedig a tanárokkal időszakonként tartandó tanácskozások határozata szerint intézi el, s hajtja végre.”²⁰ Az igazgató egyetemi tanári javadalmán kívül 500 Ft fizetést kapott munkájáért. Az első négy szakosztály 20 és a neveléstani 10 rendes tagja számára 400 Ft ösztöndíjat kívántak biztosítani.²¹ A terv szerint a szakosztályok a német szemináriumok mintáját követnék: hallgatóik írásbeli és szóbeli gyakorlati munkát végeznének, és évente – a szemináriumokon értékelésre kerülő – dolgozatokat készítenének. A szakosztályokban emellett különböző szerzők eredeti munkáit is feldolgoznák, illetve természettudományos gyakorlatokon vennének részt.²²

A tanárképző intézet gyakorló középiskoláját eredetileg a bölcsészkaron belül kívánták megszervezni. Miután azonban ezt a koncentrációt nem tartották megvalósíthatónak, az 1872-ben létrehozott gyakorló gimnázium végül az egyetemtől független formában jött létre.²³ A minisztérium közvetlen felügyelete alatt állt a tanárképző intézet és az annak gyakorlati szakosztálya

¹⁵ NÉMETH 2005. 211.

¹⁶ KÁRMÁN 1895. 60.

¹⁷ FELKAI 1965. 326–327.

¹⁸ KÁRMÁN 1895. 62.

¹⁹ FELKAI 1987. 56.

²⁰ KÁRMÁN 1895. 51.

²¹ Wlassics Gyula minisztersége idején (1895–1903) az ösztöndíj évi összegét 600-ról 1000 Ft-ra emelte, miközben a tanárképezde tagjainak számát is növelte. MANN 1993. 100.

²² SZENTPÉTERY 1935. 504.

²³ NÉMETH 2002. 217.

irányításával működő gyakorló gimnázium, utóbbi pedagógiai arculatának kialakításában Kármán Mór szabad kezet kapott. Az iskola legfontosabb feladata a módszertani eljárások kidolgozása és kipróbálása volt.²⁴ A gimnázium alapítólevele kettős célt tűzött ki: egyrészt legyen műhelye a pedagógiai elmélkedésnek, másrészt alakítson ki mintaszerű iskolai életet.²⁵ Az iskola legfőbb feladata a tanárjelöltek egyéves gyakorlati-módszertani képzése volt. Ennek során azok bekapcsolódtak az iskola munkájába, hospitáltak, próbaelőadást tartottak, részt vettek az elméleti és módszertani előadásokon. A jelöltek gyakorlóévüket 4–6 órás próbatanítással fejezték be, amelynek tervezetét részletes óravázlatban kellett rögzíteniük. A próbatanítást értekezlet követte, ahol a vezető tanár a többi jelölttel együtt elemezte az órát, a tanítás során felmerülő elméleti és gyakorlati problémákat. Ez a rendszer tervszerű, jól átgondolt munkára készítette a jelölteket, fejlesztette kritikai érzéküket, problémaérzékenységüket. A gyakorlati képzés elméleti megalapozására szolgáltak a Kármán Mór által vezetett elméleti előadások. Az 1872/73. tanévben alapított gyakorló gimnázium 1907-ig négy osztállyal működött, évente felváltva nyíltak meg annak I., III., V. és VII., illetve II., IV., VI. és VIII. osztályai, s azokban maximum 20 fő tanult.²⁶

Az 1870-es szabályzat értelmében a tanárképezdének rendes és rendkívüli tagjai lehettek a hallgatók. A rendes tagok kötelesek voltak a képezdében tartott gyakorlatokon részt venni, továbbá szakosztályuk fő- és rokon tantárgyaiból, valamint pedagógiából az egyetemi előadásokat legalább heti 15 órában hallgatni.²⁷ Az 1894/95. tanévben a budapesti tanárképző intézetben 28 tanár foglalkozott 87 tanárjelölttel, és ebben az évben 40 jelölt kapott tanári oklevelet. Az 1895/96. tanévben az intézetnek már 120 hallgatója volt, s a tanév végén 53 jelölt kapott oklevelet. Ezek a számok a század végére tovább emelkedtek.²⁸

1899-ben a budapesti középiskolai tanárképző intézet elvesztette önállóságát, s azt a korábbiakhoz képest szorosabban rendelték az egyetem bölcsészeti karához.²⁹ Ebben az egyetemi képzés és a középiskolai tanári munka szükségleteinek szorosabb összekapcsolására irányuló törekvés figyelhető meg,³⁰ és hasonló átszervezési kérelmet az Országos Középiskolai Tanáregyesület már 1891-től sürgetett.³¹

²⁴ MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 1999. 364.

²⁵ Budapesti Közlöny 6 (1872) május 29. 963.

²⁶ FELKAI 1961. 436.

²⁷ LADÁNYI 2008. 13.

²⁸ FELKAI 1994. 160.

²⁹ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 33 (1899/00) 69–74., 77–79.

³⁰ NÉMETH 2012. 65.

³¹ KÁRMÁN 1891. 524.

II. A Kolozsvári M. Kir. Középiskolai Tanárképző Intézet

A kolozsvári egyetem alapításáról rendelkező, 1872: XIX. tc. 3. §-a kimondta, hogy az egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kara, valamint a Matematika- és Természettudományi Kara mellett gimnáziumi tanárképezde és középiskolai tanárvizsgáló bizottság állíttatik fel. Így Trefort Ágoston miniszter az egyetem megnyitására vonatkozó, 1872. október 7-én kelt, 26 239. számú leiratában felhívta a két kart, hogy nyilatkozzanak, vajon a budapesti tanárképzőnek a mellékletben leküldött szabályzatát szem előtt tartva lehetséges-e már az 1872/73. tanévben az intézményt életbe léptetni, s ha igen, adja elő véleményét.³² A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar 1872. november 19-i,³³ a Matematika- és Természettudományi Kar pedig november 20-i ülésén vette beható tárgyalás alá az ügyet.³⁴ A két kar egymással egyező meglátása szerint az 1872/73. tanévben a rendszeres működés még nem veheti kezdetét, mert a szabályzat 8. §-a szerint csak az lehet az intézet rendes tagja, aki legalább egy évet töltött szaktanulmányokkal az egyetemen. Minthogy azonban a tanárképző felállítása a két karra nézve múlhatatlan szükség, azt indítványozták, hogy az 1872/73. tanév második felében nyíljon meg egy némi tekintetben előkészítő tanfolyam rendkívüli tagokkal, akik már fél évet töltöttek szaktanulmányuk folytatásában, s akik számára a félévre 100–100 Ft rendkívüli jutalomdíj folyósítását kérvényezték.³⁵ A javaslatot a miniszter helybenhagyta, s felszólította a két kart az illető szaktanárok kijelölésére mind a tanárképző intézetbe, mind pedig a tanárvizsgáló bizottságba.³⁶

A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar 1873. január 12-i ülésén a tanárképző intézetbe Hóman Ottó, Ladányi Gedeon, Szabó Károly, Szamosi János tanárokat,³⁷ a Matematika- és Természettudományi Kar pedig január 9-i ülésén Abt Antal, Brassai Sámuel, Entz Géza, Fleischer Antal, Kanitz Ágost, Koch Antal és Martin Lajos tanárokat jelölte ki,³⁸ akik január 13-án a Brassai Sámuel korelnök vezetése alatt tartott ülésen a szabályzat 3. §-a alapján Szamosi Jánost választották meg a tanárképző intézet igazgatójának. Erről a bölcsészkar január 17-i ülésén számoltak be a többi professzor számára.³⁹ A jelöléseket és a választásokat Trefort Ágoston

³² VKM rendeletek 1900. 3.

³³ RNLKML 315. fond 24–1872/73. B. K. sz. (kiadva: T. SZABÓ – ZABÁN 2012. 15–16.)

³⁴ SZTEL 1. doboz 42–1872/73. M. K. sz.

³⁵ SZAMOSI 1874. 3.

³⁶ SZAMOSI 1896. 377.

³⁷ RNLKML 315. fond 45–1872/73. B. K. sz. (kiadva: T. SZABÓ – ZABÁN 2012. 23–24.)

³⁸ SZTEL 468–1872/73. M. K. sz.

³⁹ RNLKML 315. fond 47–1872/73. B. K. sz. (kiadva: T. SZABÓ – ZABÁN 2012. 30.)

miniszter 1873. február 17-én kelt, 3443. számú rendeletével jóváhagyta, az első tanári kart kinevezte, és azt a működés megkezdésére utasította.⁴⁰

Szamosi János a kolozsvári egyetem megnyitásakor kinevezett professzorok legifjabb nemzedékéhez tartozott, 32 évesen lett a klasszika-filológiai tanszék vezetője. A tanárképezdét 33 éven keresztül igazgatta. 1889–1906 között a középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnöki teendőit is ellátta. Pedagógiai nézeteinek megalapozására nagy hatással voltak külföldi (bécsi) egyetemi tanulmányai, a budai gimnáziumban szerzett tízéves tanári gyakorlata, valamint a Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter által biztosított ösztöndíj, amelynek segítségével 1871-ben alaposan megismerhette a németországi egyetemi szemináriumok, a német tanárképzés elméletét és gyakorlatát.⁴¹ Bécsi egyetemi tanulmányai befejezése után, 28 esztendősen az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye szerkesztője lett,⁴² majd 1870-ben a pesti egyetemen a görög irodalom történetéből magántanári képesítést szerzett.⁴³

A tanárképezde tanárai március 10-én tartották első ülésüket, amelyen a hallgatók felvételére vonatkozó pályázatot és a gyakorlatok szervezését állapították meg. A március 25-i ülésen pedig döntöttek 14 hallgató felvételéről, akiknek a félévre 100–100 Ft állami ösztöndíjat állapítottak meg.⁴⁴ A rendszeres működés május 5-én kezdődött, s július 12-ig tartott. A félév során 13 rendkívüli tag, 7 állami ösztöndíjas hallgató és 15 vendéghallgató, összesen tehát 35 hallgató látogatta a gyakorlatokat.⁴⁵

Az intézet az 1873/74. tanévvel kezdte meg rendes működését. Ettől kezdve 16 rendes – tanévenként 300 Ft állami ösztöndíjat élvező – hallgatóval zajlott a munka.⁴⁶ Az első félévi működés 1873. október 20-án indult, és 1874. március 19-ig tartott. Részt vett 16 rendes, 5 állami ösztöndíjas, 1 rendkívüli tag és 27 vendéghallgató, összesen tehát 49 fő. A második félévi működés április 27-én indult, és július 20-ig tartott. Részt vett 16 rendes, 8 állami ösztöndíjas, 20 rendkívüli tag és 10 vendéghallgató, összesen tehát 54 fő.⁴⁷ Az intézet könyvtára és olvasóterme 1874 januárjában nyílt meg, s ezután évente 600–800 Ft állami dotációból gyarapították. A tanárképezde könyvtárát és olvasótermét kezdetektől fogva élénk érdeklődéssel

⁴⁰ SZTEL TTK iratai 1. doboz ikt. sz. nélküli jegyzőkönyv az 1873. március 11-i kari ülésről.

⁴¹ KÉKES-SZABÓ-PUKÁNSZKY 1998. 14.

⁴² *Emlékkönyv* 1942. 218.

⁴³ NÉMETH 2002. 242.

⁴⁴ VKM jelentése 1874. 118.

⁴⁵ SZAMOSI 1874. 4.

⁴⁶ SZAMOSI 1874. 4.

⁴⁷ SZAMOSI 1874. 6.

használták a hallgatók. Annál is inkább, mert az Egyetemi Könyvtárnak ekkor még nem volt alkalmas olvasóterme.⁴⁸

A tanári kar ebben a tanévben két fővel gyarapodott: 1873. november 18-án kinevezték Imre Sándort a magyar nyelvészet és irodalom tanárává, majd 1874. április 25-én Meltzl Hugót a német nyelvészet és irodalom tanárává.⁴⁹ A magyar nyelv és irodalomnak a tanárképzésében történő oktatására a bölcsészkar 1873. február 28-i ülésén Felméri Lajos és Hóman Ottó tett javaslatot. A kar az indítványt elfogadta, és a minisztérium elé terjesztette.⁵⁰ A miniszter 7975/1873. számú leirata azonban elutasította a magyar nyelv és irodalom tantárgyi felvételét a tanárképzésében. Erre Imre Sándor a bölcsészkar 1873. május 6-i ülésén javadalmazás nélkül is vállalta az órák tartását.⁵¹ Végül a kolozsvári egyetemi tanács november 10-én kelt ismételt felterjesztésére a miniszter 1873. november 18-án kelt határozatával bízta meg Imre Sándort a tanárképzésében a magyar nyelv és irodalom oktatásával.⁵² A német nyelv és irodalom tanítását a bölcsészeti kar 1874. február 8-i ülésén Imre Sándor és Ladányi Gedeon előterjesztése⁵³ alapján kérte a minisztériumtól.⁵⁴

A kolozsvári intézet úgy osztotta fel a hároméves képzés tananyagát, hogy első évben a tanulmány segéd- és melléktárgyait karolja fel, a második évfolyamon a szaktanulmányok lépnek előtérbe, a harmadikban pedig a szaktanulmányokra vonatkozó magasabb elmélet és megfelelő gyakorlat tölti ki az idő legnagyobb részét. Az 1874/75. tanévtől kezdve a tanárok havonta tettek írásbeli jelentést azokról a hallgatókról, akik szorgalom és előmenetel tekintetében a várakozásnak nem felelnek meg. „Ily módon a hanyagok idejekorán felismertetvén az igazgatóság által kötelességeik pontosabb teljesítésére szorgalmaztatnak, és ha ez nem használ, a tagok sorából kitöröltetnek. Ennek következménye az volt, hogy a múlt tanévben 20 képezdei tag részben kilépettnek tekintetett, részint kitöröltetett.”⁵⁵ A Kolozsváron kimutatható sűrűbb számonkérési rendszer és az óralátogatások ellenőrzésében megmutatkozó fokozott szigor jó hatással volt hallgatók teljesítményére. Az 1879/80. tanév eredményeiről készített beszámoló kiemelte például: „többen egyetemi pályadíjat nyertek, s némelyek dolgozatai egyik-másik tudományos folyóiratban (Figyelő, Összehasonlító

⁴⁸ SZAMOSI 1874. 5.

⁴⁹ SZAMOSI 1874. 5.

⁵⁰ RNLKML 315. fond 75–1872/73. B. K. sz. (kiadva: T. SZABÓ – ZABÁN 2012. 33–34.)

⁵¹ RNLKML 315. fond 100–1872/73. B. K. sz. (kiadva: T. SZABÓ – ZABÁN 2012. 38–39.)

⁵² RNLKML 315. fond 111–1872/73. B. K. sz. (kiadva: T. SZABÓ – ZABÁN 2012. 55.)

⁵³ RNLKML 315. fond 164–1872/73. B. K. sz. (kiadva: T. SZABÓ – ZABÁN 2012. 56–57.)

⁵⁴ RNLKML 315. fond 165–1872/73. B. K. sz.

⁵⁵ VKM jelentése 1876. 291–292.

Irodalomtörténeti Lapok, Növénytani Lapok, Természettudományi Köz-
löny, Erdélyi Múzeum, Orvos–természettudományi Társulat Közlönye stb.)
megjelentek.”⁵⁶ Két évvel később szintén a képezdei tagok kiváló előmene-
teléről értesülünk: hiszen a két érintett karnál a meghirdetett pályadíjakat
„csaknem kizárólag tanárképző intézeti tagok nyerték el”.⁵⁷

A minisztérium 1874. június 2-án kelt, 14721. számú rendeletével a
betöltetlenül maradt 4 rendes hallgatói ösztöndíjból a tanári kar kérésére 800
forintot utalványozott a szorgalmuk által kitűnő, szegényebb sorsú rendkí-
vüli tagok, valamint írásbeli dolgozatok jutalmazására. Az első célra fordí-
tott keretből kapott 60–60 Ft-ot Faragó János, Grail Lajos, Szabó Lázár és
Szathmáry Ákos, 47–47 Ft-ot pedig Brandspiegel József, Jancsó Benedek,
Koch Ferenc, Tmák József és Vizoly Zakariás. A dolgozatok jutalmazására
szánt keretből kapott 25–25 Ft-ot Ferenczy István, Félégyházy Antal, Jánosi
József, Lengyel József, Szabó Lázár, Vizoly Zakariás, 15 Ft-ot Fábíán Lajos,
10–10 Ft-ot pedig Bartha Gyula és Koch Ferenc.⁵⁸

A kolozsvári tanárképző intézet első hat évének létszámstatisztikája⁵⁹

Tanév	Félév	Előkészítő évesek	Ösztön- díjasok	Rendkívüli tagok	Vendégek	Összesen
1872/73	II.	–	–	20	15	35
1873/74	I.	–	16	6	27	49
	II.	–	16	28	10	54
1874/75	I.	–	20	28	19	67
	II.	–	20	25	20	65
1875/76	I.	21	20	23	20	84
	II.	21	20	22	17	80
1876/77	I.	26	20	19	18	83
	II.	16	20	15	30	81
1877/78	I.	26	16	18	15	75
	II.	23	16	18	7	75

A következő években a kolozsvári tanárképezde hallgatóinak száma fokoza-
tosan emelkedett mindaddig, amíg az ösztöndíjak számának csökkentése, a
képzés folytonosan fokozott szigorja és a tanszabadság korlátozása az előírt

⁵⁶ VKM jelentése 1880. 482.

⁵⁷ VKM jelentése 1882. 264.

⁵⁸ SZAMOSI 1874. 6.

⁵⁹ *Középiszkolai tanárképzés* 1879. 241.

tanrend által a létszámot nem csökkentette 1877-től. Ezekben az esztendőkhben a budapesti bölcsészkar⁶⁰ és az ottani tanárképző intézet létszáma is némi visszaesést mutatott fel a '70-es évek „túlképzését” követően.⁶¹

A kolozsvári tanárképző intézet első hat évének területi statisztikája⁶²

Tanév	Félév	Erdélyi vármegyék		Egyéb vármegyék		Összes
		Fő	%	Fő	%	Fő
1872/73	II.	32	91,43	3	8,57	35
1873/74	I.	40	81,63	9	18,37	49
	II.	47	87,04	7	12,96	54
1874/75	I.	61	91,04	6	8,96	67
	II.	60	92,31	5	7,69	65
1875/76	I.	80	95,24	4	4,76	84
	II.	76	95,00	4	5,00	80
1876/77	I.	68	81,93	15	18,07	83
	II.	69	85,19	12	14,81	81
1877/78	I.	59	78,67	16	21,33	75
	II.	65	86,67	10	13,33	75

A hallgatók területi megoszlása jól mutatja, hogy az intézet elsősorban az erdélyi származásúak igényeit elégítette ki, hiszen a tagok több mint négyötöde onnan érkezett, s az ország többi területe a hallgatók kevesebb mint 20%-át adta. Amennyiben az abszolút számokat vizsgáljuk, kijelenthető, hogy az Erdélyen kívüli vármegyékből is mind számosabban látogatták az intézetet. Hiszen a kezdeti 3–9 fős kontingens fokozatosan 10–15-re nőtt, ami a létszám átlagos növekedési üteménél nagyobb gyarapodást jelent, vagyis a kolozsvári képezde képes volt növelni a beiskolázási vonzáskörzetét.

⁶⁰ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 29 (1895/96) 197–218.

⁶¹ NÉMETH 2012. 65.

⁶² *Középiskolai tanárképzés* 1879. 242.

A kolozsvári tanárképezde első hat évének felekezeti statisztikája⁶³

Tanév	Félév	R. Kat.	Reform.	Evang.	Izr.	G. Katol.	G. Keleti	Unit.	Σ
1872/73	II.	18	13	–	–	2	–	2	35
1873/74	I.	19	22	–	–	4	–	4	49
	II.	24	22	–	–	4	–	4	54
1874/75	I.	32	28	–	1	2	–	4	67
	II.	31	28	–	1	1	–	4	65
1875/76	I.	41	29	3	2	2	–	7	84
	II.	40	28	3	1	2	–	6	80
1876/77	I.	31	34	2	–	4	2	10	83
	II.	29	34	2	–	4	2	10	81
1877/78	I.	29	31	1	2	4	2	6	75
	II.	29	31	1	2	4	2	6	75

Az intézet 1873–1878 közötti hallgatóinak felekezeti statisztikája jól illeszkedett Erdély általános felekezeti megoszlásához, hiszen a római katolikus tanárjelöltek többnyire csak relatív többségben voltak, sőt egyes félévekben a reformátusok meghaladták a számukat. Ugyancsak erdélyi sajátosság volt a görögkatolikus, görögkeleti és unitárius hallgatóknak az országos átlagot messze felülmúló aránya.

A kolozsvári tanárképezde első hat évének anyanyelvi statisztikája⁶⁴

Tanév	Félév	Magyar	Német	Román	Tót, rutén	Σ
1872/73	II.	33	–	1	1	35
1873/74	I.	44	–	3	2	49
	II.	48	1	3	2	54
1874/75	I.	62	2	1	2	67
	II.	61	2	1	1	65
1875/76	I.	80	2	1	1	84
	II.	76	2	1	1	80
1876/77	I.	74	3	5	1	83
	II.	72	3	5	1	81
1877/78	I.	68	2	5	–	75
	II.	68	2	5	–	75

⁶³ *Középiskolai tanárképzés* 1879. 242.

⁶⁴ *Középiskolai tanárképzés* 1879. 242.

Az intézet 1873–1878 közötti hallgatóinak anyanyelvi statisztikája szintén jól illeszkedett Erdély sajátos adottságaihoz, hiszen a túlnyomó többségben lévő magyar mellett minden félévben voltak szerény létszámban román nyelvű hallgatók. Egy-egy tanév kivételével német és szlovák vagy rutén anyanyelvű hallgatók is kimutathatók. A kolozsvári tanárképző intézet tehát területi megoszlás, felekezeti és anyanyelvi szempontból is meggyőzően mutatta, hogy elsősorban az erdélyi régió helyi érdekeit képviselte, amikor onnan toborozta hallgatóit.

A kolozsvári tanárképezde a következő években dinamikusan növelte hallgatóinak számát. A '70-es évek 30–84 fős létszámát a századfordulóra képes volt 113–191 közötti értékekre növelni. Ennek köszönhetően egyes tanévekben (pl. 1897/98-ban és 1898/99-ben) a budapesti képezde létszámát is lényegesen meghaladta, de a kedvezőtlenebb tanévekben is elérte annak 50–60%-át. A budapesti képezdei létszám az intézmény 1899-es átszervezését⁶⁵ követően páratlan dinamikával növekedett, s az 1901/02. tanévre megháromszorozódott. Ezzel szemben a radikális szervezeti átalakítás nélkül működő kolozsvári képezde egyenletesebb létszámokat ért el. Sajátosan alakult a két intézményben a humán és reál irányultságú szakcsoportba tartozó tagok aránya. Budapesten 1897–1899 között a reál szakirányú hallgatók voltak 1,7–2,3-szoros többségben, majd (összefüggésben a bölcsész profilú Eötvös Collégium megnyitásával) fordítottak a humán szakirányon tanuló hallgatók, s egy ingadozó időszak után a továbbiakban már ők kerültek 1,2–1,9-szeres többségbe. Kolozsváron mindvégig a humán szakirányúak voltak többségben, egyes években (pl. 1898/99-ben) akár 5,3-szor múlták felül a reál irányultságú szakcsoportok tagjait.

⁶⁵ NÉMETH 2012. 66.

A tanárképezdek 1897–1907 közötti hallgatóinak létszámai⁶⁶

Tanév	Budapest			Kolozsvár		
	humán	reál	Σ	humán	reál	Σ
1897/98	29	65	94	97	42	139
1898/99	29	67	96	112	21	163
1899/00	69	115	184	117	46	163
1900/01	126	150	276	109	47	156
1901/02	105	196	301	126	63	189
1902/03	130	166	296	127	64	191
1903/04	165	159	324	97	44	141
1904/05	142	126	268	88	29	117
1905/06	103	112	215	77	36	113
1906/07	135	91	226	88	28	116

1907-től kezdve a budapesti és a kolozsvári képezde hallgatói létszáma is csökkenést szenvedett el. Az 1912/13. tanévre a századforduló csúcserőkeinek felére esett vissza a tagok száma. A folyamat tovább folytatódott a világháború éveiben is. Mivel a két intézmény hasonló arányban veszített hallgatókat, egymáshoz viszonyított arányuk érdemben ezekben az években sem változott: a budapesti intézmény átlagosan 2–2,5-szer több hallgatót oktatott, mint a kolozsvári.

⁶⁶ Kormányjelentés 2 (1899) 678.; 3 (1900) 706.; 4 (1901) II. 353.; 5 (1902) II. 379.; 6 (1903) II. 383.; 7 (1904) II. 407.; 8 (1905) II. 397.; 9 (1906) II. 394.; 10 (1907) II. 377.

A tanárképezdek 1907–1918 közötti hallgatóinak létszámai⁶⁷

Tanév	Budapest			Kolozsvár		
	humán	reál	Σ	humán	reál	Σ
1907/08	113	100	213	85	27	112
1908/09	116	87	203	63	30	93
1909/10	109	103	212	72	27	99
1910/11	114	101	215	78	46	124
1911/12	91	84	175	68	47	115
1912/13	92	68	160	53	33	86
1913/14	111	66	177	55	23	78
1914/15	99	58	157	27	20	47
1915/16	?	?	131	?	?	43
1916/17	?	?	128	?	?	44
1917/18	?	?	127	?	?	60

Az intézet szükségleteiről az állami költségvetés 1874-től kezdve gondoskodott. 1873-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium március 22-én kelt, 7320. számú leirata fedezet hiánya miatt még megtagadta az új intézet költségvetését. Mindössze könyvek vásárlására és a leíró mértan költségeire engedélyezett 300–300 Ft-ot.⁶⁸ A tanárképző intézetnek az állam által biztosított éves költségvetése 1874-ben évi 15 500 Ft,⁶⁹ 1896-ban pedig évi 16 956 Ft volt.⁷⁰ A kolozsvári intézmény állam által biztosított költségvetését érdemes összevetni a budapesti képezde adataival. Az 1874-ben kapott 44 263 Ft⁷¹ a kolozsvári érték 2,61-szerese, miközben a két intézmény hallgatói létszáma között csak kétszeres volt a különbség.⁷² A fővárosi intézmény tehát átlagosan 30,5%-kal több közpénz felhasználásával képezett egy-egy hallgatót, mint a kolozsvári. 1896-ban a budapesti tanárképző kapott 71 917 Ft-ot,⁷³ ami 4,17-szerese a kolozsvári intézetre fordított állami költségvetési keretnek, miközben a két intézmény hallgatóinak száma az 1895/96. tanév II. félévében Budapesten 84 fő, Kolozsváron pedig 87 fő

⁶⁷ Kormányjelentés 11 (1908) II. 396.; 12 (1909) II. 408.; 13 (1910) II. 394.; 14 (1911) II. 410.; 15 (1912) II. 432.; 16 (1913) II. 294.; 17 (1914) II. 296.; 18 (1915-18) II. 296., III. 220.

⁶⁸ SZAMOSI 1874. 4.

⁶⁹ Budapesti Közlöny 7 (1873) július 13. melléklet 28.

⁷⁰ SZAMOSI 1896. 378.

⁷¹ Zárszámadás 7 (1874) II. 54.

⁷² VKM jelentése 1876. 290.

⁷³ Zárszámadás 29 (1896) II. 76.

volt.⁷⁴ Vagyis Budapesten egy-egy középiskolai tanár kiképzésére átlagosan 4,32-szer annyit közpénzt használtak el, mint Kolozsváron. 1904-re a kolozsvári intézet állami költségvetése 40 932 koronára, a budapesti pedig 212 925 koronára emelkedett,⁷⁵ tehát a budapesti képezde 5,2-szer több állami támogatásból gazdálkodhatott, miközben hallgatóinak létszáma a kolozsvárinak csak 2,3-szorosa volt. Egy-egy hallgató kiképzésére tehát 2,26-szor több pénzt fordíthatott. A kolozsvári intézet ezt a súlyos költségvetési hátrányt csak sajátos szerkezetével, az egyetem két karával kialakított hatékonyabb együttműködéssel, az egyetemi tanárok aktívabb szerepvállalásával és a kolozsvári felekezeti középiskolák hatékony közreműködésével ellensúlyozhatta.

III. A tanárképző intézet szervezete

A kolozsvári intézet a budapesti tanárképző intézet szabályzata⁷⁶ szerint lépett életbe. Az intézetben kezdetben három csoport működött: klasszika–filológiai, történelem–földrajzi, mennyiségtan–természettani. Az 1873. január 16-án kelt, 414. számú miniszteri rendelet – Martin Lajos kolozsvári tanár indítványára, a Matematika- és Természettudományi Kar felterjesztésére – felvette a gyakorlatok közé az ábrázoló mértant, és kijelentette, hogy az intézet hivatva van reáliskolai tanárokat is képezni. Ezért a minisztérium „felszólítja a kart, hogy azon tantárgyak előadásáról, melyek a felállítandó képezde reáltanodára készülő tagjai számára köteleztetnek, gondoskodjék”.⁷⁷ Budapesten 1875-ig volt külön reáliskolai tanárképző intézet a József Nándor Műszaki Egyetemen,⁷⁸ ezért a fővárosi tudományegyetem mellett működő tanárképző intézet szervezetében ez a rendelet nem idézett elő változást. Kolozsváron azonban a tanárképző intézet működését ki kellett terjeszteni az ábrázoló mértanra is.⁷⁹ Miképpen a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1875. évi jelentésében is megfogalmazta: „Bár a kolozsvári egyetemnek a budapestivel egyenjogúsítását a törvényhozás intenciójához képest minden egyes esetben eszközölni nem mulasztottam el, mindazonáltal a helyi viszonyok miatt némely szervezeti ügyekben

⁷⁴ VKM jelentése 1897. 32., 53.

⁷⁵ Zárszámadás 37 (1904) I. 64.

⁷⁶ Budapesti Közlöny 4 (1870) 2207–2208., 2306., 2325–2326., valamint a 6 (1872) 963–964.

⁷⁷ SZTEL 539–1872/73. M. K. sz.

⁷⁸ LADÁNYI 2008. 16.

⁷⁹ VKM jelentése 1874. 118.

eltérések vannak.”⁸⁰ Tanárképzés szempontjából talán a legfontosabb szervezeti különbség a budapesti és kolozsvári tanárképezde között, hogy utóbbinak nem volt gyakorló iskolája.

A másik jelentős, szerkezeti és személyi különbség, hogy míg a budapesti egyetem nagyszámú bölcsészkar professzora közül nem mindenki volt egyben a tanárképezdének is oktatója, addig Kolozsváron idővel a két érintett kar valamennyi nyilvános rendes tanára egyúttal a tanárképezdében is működött. Ez a körülmény hozzájárult ahhoz, hogy a két kar és a tanárképző intézet között nemigen voltak ellentétek.⁸¹ Kolozsvárott a tanárképzésben érdekelt két kar oktatói egyetértettek abban, hogy a tanárjelöltek érdekeit a szaktudományos (egyetemi) oktatás során tekintetbe kell venni. A deklarált elv érvényesülésére a kari és a képezdei tanrendek összehasonlításából következtethetünk. A tanárképezde és az egyetem 1873 tavasza és 1874 tavasza közötti három féléve tanrendjét összevetve megállapítható, hogy az egyetemi előadások és a képezdei gyakorlatok kiegészítették egymást, lényegében együttesen biztosították a középiskolai tanításra való felkészítést. A bölcsészkar tanrendben feltüntetett előadások elnevezései sejtetni engedik, hogy a kari előadásokon valójában a középiskolai oktatás szempontjait is igyekeztek kielégíteni.⁸² Példaként említhető magyar történelemből az az eset, hogy az 1872/73. tanév tavaszi félévében a kari kurzusok között szerepelt Szabó Károlytól a *Magyarország története a XI. században Szent Istvántól Kálmán király koráig* c. előadása heti 5 órában,⁸³ a következő, 1873/74. őszi félévben pedig a tanárképezde kurzusai között található *A X–XI. századi bizánci íróknak a magyar történelemre vonatkozó helyei, bírálattal tárgyalva* c. kurzus heti 2 órában.⁸⁴ Vagy az 1873/74. őszi félévében a kari kurzusok között szerepelt Ladányi Gedeon *Róma alakulása és régebbi történetei* heti 2 órában,⁸⁵ a tanárképezdében pedig ugyanebben a félévben a *Római történelmi források és az újabb írók különböző iskoláinak ismertetése* c. kurzus heti 2 órában.⁸⁶ A kolozsvári képezde gyakorlatairól Szamosi János joggal fogalmazta meg 1886-ban rektori székfoglaló előadásában: „elegendő tapasztalatot nyújtottak már eddig is, miután nemcsak ügyes és szakképzett középiskolai tanárokat adott a hazának, hanem néhány jeles egyetemi tanárt és szaktudóst is; elannyira, hogy tanárképezdei gyakorlatainkat nyugodt

⁸⁰ VKM jelentése 1875. 132.

⁸¹ LADÁNYI 2008. 17.

⁸² KÉKES-SZABÓ–PUKÁNSZKY 1998. 12.

⁸³ Tanrend 1872/73. II. 7.

⁸⁴ Tanrend 1873/74. I. 8.; SZAMOSI 1874. 8.

⁸⁵ Tanrend 1873/74. I. 7.

⁸⁶ SZAMOSI 1874. 8.

lélekkel mondhatjuk szakszemináriumi gyakorlatoknak, melyek azonkívül különös tekintettel vannak a középiskolai tanárjelöltek igényeire is.”⁸⁷

A tanárképzés számára kedvező kolozsvári egyetemi oktatási gyakorlattal szemben Budapesten a tanárképző intézetben lényegében a német egyetemek mintájára kialakított szemináriumi keretek között hallgattak kiegészítő szakismereteket a hallgatók azzal a fontos különbséggel, hogy e szemináriumokat egységes igazgatás alá helyezték a tanárképzést érintő kihívások hatékonyabb kezelésére.⁸⁸ Bármennyivel is praktikusabb volt tanárképzés szempontjából a kolozsvári egyetemi oktatás a budapestinél, Csengeri János 1897-ben kénytelen volt hangsúlyozni: „Szükség van mindenekeelőtt arra, hogy a filozófiai karok előadásainak tanulmányi rendje a tudomány rendszere, teljessége és fokozatossága szempontjából megállapíttassék, s gondoskodva legyen arról is, hogy a szaktudománnyal érintkező tudományokat, különösen pedig az elméleti pedagógiai és filozófiai diszciplínákat a tanárjelölt rendszeres egymásutánban és teljességben hallgathassa. Azonban az előadásokon való pusztá passzív részvétel nem elég.”⁸⁹

Trefort Ágoston főként a budapesti tanárképezde alapján úgy fogalmazott, hogy „a tanárképző intézetek – mióta kötelező tantervük sincs – fölötté laza belső szervezettel bírnak, s majdnem csak a tanári tiszteletdíjak és a növendékek ösztöndíjai által képeznek a bölcsészeti karon belül körülhatárolt intézetet.”⁹⁰ Budapesten is többször felvetették egyes szakértők a reformok szükségességét: a bölcsészeti kar nem húzódhat az öncélú tudósképzés sáncai mögé, ki kell vennie részét a nemzet közművelődésének, oktatásügyének szolgálatából. Kármán Mór szerint a bölcsészeti karnak „kötelességévé vált rendszeres tanfolyamait a tanárképzés szükségleteinek megfelelően szervezni.”⁹¹ A tanárképző intézet kísérletet tett arra, hogy az egyetemet – a tanszabadság adta lehetőségeken belül – felhasználja saját céljaira.⁹² Ez a törekvés azonban a bölcsészkar határozott elutasításába ütközött, az egyetemi kurzusok továbbra is kevésbé tartották szem előtt a tanárképzés szempontjait.⁹³ Ennek következtében a tanárképzésben játszott szerepük már a kortársak szemében is megkérdőjeleződött, noha az állami költségvetésben ezek a szemináriumok a „tanárképző intézmények” cím alá voltak rendelve.⁹⁴

⁸⁷ Beszéd 1886. 67.

⁸⁸ BARTAL 1873. 4–5.

⁸⁹ CSENGERI 1897. 475.

⁹⁰ VKM jelentése 1885. 477.

⁹¹ KÁRMÁN 1895. 5.

⁹² MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 1999. 364.

⁹³ GARAI 2018. 118.

⁹⁴ BEÓTHY 1894. 184.

A kolozsvári tanárképző intézet csak két szakosztállyal működött, a Budapesten már működő nevelés–oktatási szakosztállyal nem rendelkezett. Kolozsvárott eltörölték a rendes és rendkívüli képezdei tagok közötti különbséget, a kötelező képezdei tanrendet pedig a helyi lehetőségek szerint alakították ki.⁹⁵ Az eltérések többsége a szűkös elhelyezési lehetőségekkel, a tanárjelöltek alacsony létszámával és a pestinél kedvezőtlenebb oktatói ellátottsággal függött össze.⁹⁶ A kolozsvári tanárképezde a jogilag garantált szervezeti különállása ellenére Kolozsváron igen szoros együttműködést valósított meg az egyetemmel. A bölcsész- (és természettudományi) kari hallgatók Kolozsváron magasabb arányban vettek részt a képezde munkájában, mint Budapesten.

1874. március 12-én Kolozsvárra érkezett Sztoczek József királyi tanácsos, a budapesti középiskolai tanárképezde igazgatója, és Bartal Antal, a budapesti tanárképezde gyakorló iskolájának igazgatója, hogy a minisztérium február 27-én kelt, 805. számú nyílt rendelete értelmének „az ottani [kolozsvári] tudományegyetem mellett fennálló középtanodai tanárképezdének állapotát, az abban működő tanárokkal tartandó tanácskozmány tárgyává tevén, közreműködjenek arra nézve, hogy a kolozsvári tanárképezde az ottani különleges viszonyok kellő figyelembe vétele mellett a budapestivel lehetőleg egyöntetű szervezetet nyerhessen, s az itteni [budapesti] hosszabb működés alatt szerzett tapasztalatok a kolozsvári tanárképezdénél is érvényesíttessenek.” A kolozsvári képezde tanári kara a budapestinél részint már életbe léptetett, részint csak szándékolt módosításokat elvben magáévá tette, így a kolozsvári tanárképezde működése 1875-től jobban alkalmazkodott a pesti testvérintézményhez.⁹⁷ A gyakorlati kivitelezést azonban a helyi körülmények és a tanerők hiánya sok pontra nézve lehetetlenné tették.⁹⁸ A leglényegesebb újítások: 1) a szakosztályok és csoportjaik új beosztása, 2) a rendes és rendkívüli tagok kötelezettsége közti különbség megszüntetése, 3) az előkészítő évfolyam bevezetése, 4) a kötelező tanrend megállapítása volt.⁹⁹ Az 1874. tavaszi megállapodás alapján létrejött szabályzatot 1875. április 2-án, a 7470. számú miniszteri rendelet erősítette meg, amely az 1875/76-os tanévtől lépett életbe.

1878-ban a budapesti bölcsészkar nyíltan megfogalmazta a kolozsvári tanárképző intézet felszámolásának (a budapesti képezdébe olvasztásának)

⁹⁵ NÉMETH 2005. 229.

⁹⁶ KÉKES-SZABÓ–PUKÁNSZKY 1998. 12.

⁹⁷ FELKAI 1961. 442.

⁹⁸ SZAMOSI 1874. 5.

⁹⁹ SZAMOSI 1896. 380.

1872 óta többször említett ötletét.¹⁰⁰ A miniszterhez intézett március 21-i felterjesztés szerint „Az anyagi és szellemi erők e felezése, melyet jelenleg sem a tanári pályára tóduló ifjúság nagy száma, sem helyi érdekek szükségesnek nem tüntetnek fel, hazánk jelen anyagi viszonyai közt annál kevésbé látszik indokoltnak, mennyivel inkább nagyobb az egész országban e téren is a fővárosi központ felé irányzott törekvése az ifjúságnak és a szülőknek.” A gondolatmenetet folytatva nyíltan felvetették a kolozsvári képezde megszüntetésének ötletét: „a tanári pályára készülőknek a fővárosban növekedő száma és az ország anyagi viszonyai talán eléggé indokolnák a kolozsvári képezdének egy időre megszüntetését, és a szellemi és anyagi erőknek az ország centrumában lehető központosítását.”¹⁰¹

Az indítványt az Országos Közoktatási Tanács is tárgyalta, s ellenvetését meg is fogalmazta: „el nem hallgathatja abbeli kétségét, vajon a tanárjelöltek képzésének megszüntetése Kolozsvárott nem járna-e magának az egyetemi tanításra nézve nagyobb kárral, mint azt az egyetemi nyilatkozat véli, elgondolva, hogy a kolozsvári filozófiai karnak hallgatósága éppenséggel csupán tanárjelöltekből áll.”¹⁰² Az ügyben érintett kolozsvári tanárok a képezde 1873–1878 közötti eredményeit bemutató értékes vitacikkben utasították vissza a megszüntetésre irányuló budapesti felvetést. Felhívták a figyelmet az előterjesztés belső ellentmondásaira, s arra a tényre is, hogy „míg a kolozsvári képezde hallgatói csaknem kizárólag az erdélyi részből vannak, addig a budapesti egyetem bölcsészeti karának rendes hallgatói közt 1850–1872 között alig találunk 50 erdélyi fiút.”¹⁰³ A részletes statisztikai adatok alapján joggal mutattak rá, hogy „a tanárképezde megszüntetése a nevezett két karnak, ha talán nem is teljes megszűnését, de okvetlen pangását vonná maga után”.¹⁰⁴

Az 1880–1890-es évek fordulóján a minisztériumban felerősödött a tanárképzés francia rendszerének átvételi igénye.¹⁰⁵ Eddigre a tanárképzés ügye válságossá vált: a középiskolákat súlyos tanárhiány sújtotta,¹⁰⁶ melyet sokan és sokféleképpen igyekeztek bemutatni és értelmezni.¹⁰⁷ Ugyanakkor a képzőkből kikerülő kisszámú tanár minőségével sem voltak elégedettek. Korabeli kritika szerint: „Valljuk meg az igazat, valóságos tanárképzésünk sincs. [...] Egyetlen egy tanár sem foglalkozik a jelölttel úgy, mint leendő

¹⁰⁰ MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 1999. 365.

¹⁰¹ KERÉKGYÁRTÓ 1879. 108.

¹⁰² KÁRMÁN 1879. 126.

¹⁰³ *Középiszkolai tanárképzés* 1879. 237–238.

¹⁰⁴ *Középiszkolai tanárképzés* 1879. 241.

¹⁰⁵ VKM jelentése 1885. 477–478.

¹⁰⁶ GARAI 2014. 42.

¹⁰⁷ HEKINGER 1895. 553–562.

tanárral, hanem csak úgy, mint hallgatóval, akit talán be akar vezetni a tudományos búvárkodás módjába, nem tanítja meg, hogy mit és miként tanítson majd a középiskolában.”¹⁰⁸ Gróf Csáky Albin miniszter az egyetemi tanulmányi, fegyelmi és leckeépénz-szabályzat gyökeres reformálása mellett a tanárképzést is át kívánta szervezni: egy bentlakással egybekötött országos tanárképző intézet felállításával tervezte megoldani a kérdést.¹⁰⁹ A tervezeteket 1889. június 30-án küldte meg a kolozsvári bölcsészkarra. A kar Szinnyi József, Felméri Lajos és Szamosi János tanárokat bízta meg véleményes jelentéssel. A szeptember 11-i kari ülésen a három professzor előterjesztését követően egyhangú határozat született: „A tanárképzés kérdése tényleg nem tűzvetvén ki érdemleges tárgyalásra, ilyenbe a kar sem bocsátkozik ezúttal, de nem mulaszthatja el azt a megjegyzést, hogy ha a kétségen kívül Budapesten felállítandó országos tanárképző intézet a kolozsvári hasoncélú intézet megszüntetését vonná maga után, ez tanügyünk föl nem számítható kárára azonos lenne egyetemünk két karának: a bölcsész-, nyelv- és történettudományinak, valamint a mennyiségtan – természettudományinak megsemmisítésével.”¹¹⁰

Végül Eötvös Loránd 1894-1895-ös kultuszminisztersége alatt döntést hozott a Báró Eötvös József Collegium felállításáról.¹¹¹ A kollégium ideiglenes elhelyezéssel 1895. szeptember 21-én nyílt meg.¹¹² A tanárképzés problémáját a kollégium önmagában nem oldhatta meg. Hallgatóinak száma előbb 30, majd 40 volt, és csak 1911-től, a kollégium új épületének elkészülte után emelkedett 70–80-ra, de még akkor is a 300-nál több tanárjelöltnek csak kis részét fogadhatta be.¹¹³ Mégis hamarosan a hazai középiskolai tanárok¹¹⁴ és az egyetemi tudományos személyzet utánpótlásának legfontosabb intézményévé vált. Bár a kormányzat a fővárosi kollégium beindítása, majd (a századfordulót követően) hatalmas új székházának felépítése után sem szüntette meg a kolozsvári tanárképezdét, a különleges jelentőségű új internátus megszervezésével a budapesti egyetem és a tanárképző intézet a nagyszabású szeminárium- és laboratóriumfejlesztések, valamint a gyakorlóiskola mellett már a harmadik, igen jelentős, a tanárképzés hatékonyságát alapjaiban meghatározó előnyre tett szert. Ilyen körülmények között a két egyetem törvényben kimondott egyenjogúsága a működési feltételekben

¹⁰⁸ Magyar Tanügy 14 (1886) 431.

¹⁰⁹ LADÁNYI 2008. 21.

¹¹⁰ RNLKML 315. fond 8–1889/90. B. K. sz. (kiadva: T. SZABÓ – ZABÁN 2012. 311.)

¹¹¹ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 28 (1894/95) 651–653.

¹¹² GARAI 2018. 119.

¹¹³ LADÁNYI 2008. 34.

¹¹⁴ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 29 (1895/96) 70–72.

nem realizálódott, s a kolozsvári professzorok 1889-es aggodalmai részben beigazolódtak, hiszen a budapesti kollégiumfejlesztés jelentős kormányzati erőforrást vont magára, és a tehetséges erdélyi diákoknak a kolozsvári egyetemről való elmaradását eredményezte. Legalábbis erre utal, hogy az erdélyiek aránya a kollégium 1895–1910 között felvett és elutasított hallgatói körében is elérte a régió demográfiai arányát. Vagyis az Eötvös Collegium hallgatóinak regionális megoszlása nem mutatta azt a tényt, hogy származási helyükhöz sokkal közelebb is működött tanári végzettséget nyújtó egyetemi képzés. A kolozsvári egyetem tehát nem tudott elegendő vonzerőt gyakorolni Erdély ambiciózusabb, tanulni vágyó fiataljai számára.

A Báró Eötvös József Collegium 1895–1910 közötti felvett vagy elutasított jelentkezőinek regionális megoszlása (%)¹¹⁵

Régiók	Lakosság	Felvettek	Elutasítottak
Dalmácia	1	1	1
Délvidék	21	6	10
Dunántúl	15	15	13
Duna-Tisza köze	15	10	15
Erdély	17	18	16
Felvidék	17	19	20
Tiszántúl	14	12	6
Nincs adat	0	19	19

A kolozsvári tanárképző intézet szervezeti módosításaiban a legjelentősebb elmélkedő Schneller István volt. Véleménye szerint az egyetem, amikor „az igazságnak tekintet nélküli felderítését” végzi, a legfőbb elméleti tanárképző. „Ebben a munkában az egyetemet akár vizsgálatokkal vagy vizsgálatokra való tekintéssel, akár pedig egy külön tanárképző felállításával zavarni, annyit jelent mint éppen a legfontosabb munkát eredményében kockáztatni”.¹¹⁶ Így az egyetem nem lehet tekintettel a tanárok speciális vizsgálataira: „A középiskolára való tekintet követelményét az egyetem szempontjából egyszerűen nem értjük.” Pedagógiai dolgozataiban részletesen kifejti idevágó nézeteit, amelyeknek lényege az, hogy az egyetemen a tárgyakat nem adhatják elő a középiskola szempontjából: „Míg az egyetemen az ismereti anyag folytonosan a probléma szempontja alá esik, addig a

¹¹⁵ GARAI 2014. 52–53.

¹¹⁶ SCHNELLER 1906. 529–530.

középiszolán e kutatás kész eredményét adjuk.”¹¹⁷ Mindaz, ami a tanárjelöltek elméleti, tudományos képzését szolgálja, az egyetemet illeti meg. Ennek eszközei a szemináriumok, a könyvtár, az ösztöndíjak és az állami középiskola. A tanárképzés gyakorlati részét középiskolai gyakorlati tanárképzőre kell bízni Schneller szerint, ez azonban nem kapcsolódhat közvetlenül az egyetemhez.¹¹⁸

IV. A gyakorlóiskola hiánya

A kolozsvári egyetem mellett a minisztérium nem állított fel állami gyakorló középiskolát, ahol az egyetemet végzett tanárjelöltek a gyakorlati évüket végezhetnék volna. E fonák helyzet súlyosan nehezedett a kolozsvári tanárképző intézetre, s természetesen megzavarta a szabályzatnak az elméleti és a gyakorlati tanárképzésre vonatkozó célzatait. „E zavarnak természetes következménye volt az, hogy a nevelés–oktatási szakosztály – nem lévén gyakorló iskolája – sajátos gyakorlati feladatának meg nem felelhetett s mind inkább a többi négy szakosztálynak elméleti mélyítő munkásságára használta fel a gyakorlati órákat. Oktatási gyakorlatok helyett pedagógiai–didaktikai elméleti kérdéseket tárgyalt, vagy a nevelés történetére vonatkozó tanulmányokat olvastatott fel, s kísérte azt bírálati megjegyzéseivel. A tudományt mélyítő szakosztályok pedig – a helyett, hogy tanárképzői óráikban tényleg tudományuk részletkérdései tudományos, forrásokra vissza menő tanulmányozásával foglalkoztak volna: látva azt, hogy hallgatóiknak nincs alkalmuk a tanítás módszeres elsajátítására gyakorlataik körébe gyakorlati kérdéseket vontak be. Miképpen tanítaná a történetet, a természetrajzot, a természettant, a nyelveket, olvastatná az auctorokat a középiskolának ebben vagy abban az osztályában?!”¹¹⁹

A gyakorló középiskola hiánya jelentős különbség volt a budapesti és kolozsvári tanárképző intézet működése között. 1883-ban a kolozsvári „tanárképezde tanári testülete – tekintettel az újabb tanárvizsgálati szabályzat azon követelésére, mely a tanárjelöltet az egyetem négyévi tanfolyamán kívül még egy gyakorlati évre kötelezi – a gyakorlóiskola felállítását égető szükségnek ismervén fel, ismételten indokolt felterjesztést tett a gyakorlóiskola felállítására, s addig míg az életbe léptethető volna, oly intézkedések megtételére, melyek annak hiányát lehetőleg pótolják”.¹²⁰ 1884. január 23-án

¹¹⁷ SCHNELLER 1906. 532.

¹¹⁸ FELKAI 1961. 442.

¹¹⁹ SCHNELLER 1918. 4.

¹²⁰ Ellenzék 4 (1883) szeptember 12. 3.

a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének parlamenti tárgyalásakor Ugron Gábor, Kolozsvár képviselője is szóvá tette a gyakorlóiskola hiányát: „Itt Budapesten megszavazzuk a költséget a tanárképezdére, de egyúttal a gyakorló iskolára is. Kolozsváron hasztalan történik bármi felszólalás, a tanárképezde ott áll gyakorló iskola nélkül. Elképzelheti most már a t. ház, milyen tanárok kerülnek onnan ki, milyenek neveztetnek ki, akik elméleti kiképzést nyernek, de gyakorlati képzettséget, a didaktikai módszerekben való jártasságot [meg] nem szerezhetik.”¹²¹ Ugron Gábor állításával szemben a korabeli költségvetési iratok alapján egyértelmű, hogy sajnos sohasem szavazták meg a kolozsvári állami gyakorlóiskola költségeit.

Különösen is kiemelte a kolozsvári állami gyakorlóiskola hiányát az a körülmény, hogy a piarista rend a kolozsvári gimnáziumában gyakorló iskolát nyitott¹²² az 1894-ben megalapított Kalazantinumában készülő szerzetesnövendékei részére, akik választott tudományszakukat, valamint a tanári alap-, szak- és pedagógiai vizsgálatokhoz szükséges tárgyakat az egyetemen tanulták,¹²³ sőt gyakorlóiskolát nyitott a budapesti Kalazantinumra és a nyitrai teológiai intézete mellett is. Nyitrán az alsóbb osztályokban, Budapesten és Kolozsvárott a felsőbb osztályokban alkalmazandó pedagógiai és módszertani elvekkel és eljárásmóddal ismerkedhettek meg a szerzetesnövendékek.¹²⁴

1904-ben végre határozottan állást foglalt a minisztérium a gyakorlati tanárképzés decentralizációja mellett. A gyakorlati tanárképzés decentralizációjának e hivatalos bejelentését a vidéki tanárság a budapesti gyakorló középiskola monopolizáló, centralisztikus uralma fölötti győzelemként örömmel fogadta, s hálás köszönetének a középiskolai tanári egyesület egyes körei útján kifejezést is adott.¹²⁵ Az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1904. november 23-án tette közzé memorandumát, amelyben gyakorló gimnázium szervezését óhajtották a kolozsvári tanárképző mellett is.¹²⁶

A gyakorlóiskola szükségességét kifejtette Schneller István, aki 1906-ban vette át a tanárképző intézet igazgatóságát, s székfoglaló beszéde a Magyar Pedagógiában is megjelent: „Midőn a tanárképzés elméleti részét a maga teljességében végzi az egyetem, nevezetesen a szemináriumaiiban; gyakorlati részét pedig a középiskolai gyakorlati tanárképző: igen természetesen felmerül ama kérdés, hogy mire való az egyetemünk mellett szervezett

¹²¹ Ellenzék 5 (1884) január 24. 2.

¹²² MÁRKI 1897. 1.

¹²³ FEKETE 2009. 55.

¹²⁴ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 26 (1892/93) 295.

¹²⁵ SCHNELLER 1918. 9.

¹²⁶ Budapesti Hírlap 24 (1904) november 23. 8.

tanárképző intézet, melynek igazgatóságával megbízattam? Röviden felelhetek: arra való, hogy az egyetemnek átadja azt, ami az egyetemé, s másrészt itt Kolozsvárt is készítse elő az egyetem szempontjából is oly nagy fontosságú, a középiskola keretén belül szervezendő gyakorlati tanárképző intézményt.¹²⁷ [...] Ezért is kívánunk itt – Kolozsvárt – úgy, amint Csengeri [János] kartársam többször is sürgette, s az ő sürgetésére a mi tanárképző intézetünk is kérelmezte, egy mintaszerű középiskolai tanárképző érdeklében állami középiskolát.”¹²⁸

1907. február 6-án a tanárképző intézet tanárainak értekezletén egyhangúlag elfogadták: „1.) Kolozsvárt a tanárképzés céljából egy állami középiskola állítandó fel, amelyben a létező középiskolákban tanított minden tárgy előadassék. 2.) Ezen középiskola tanárainak kinevezésére, illetőleg áthelyezésére és a benne alkalmazott tanárjelöltek kirendelésére nézve a tanárképző intézet testülete intézményesen meghallgatandó. 3.) Az egyetemi tanároknak (vagy a tanárképző tanárainak) megadandó jog, hogy ezen középiskolában a szaktárgyaik tanítását látogatás útján megfigyelhessék.”¹²⁹ Azonban erre az emlékiratra, az abban foglalt kérelemre sem felelt a minisztérium. Minden kérésre, minden utánajáráásra fedezethiány volt a válasz. 1911. január 21-én a kolozsvári tanárképző intézet ülésén Schneller István a tanárképzés egész komplexumát felölelő tervezetet mutatott be: „Ha különben lehet évente Budapesten a tanárképzésre 246.657 koronát fordítani, úgy a legnagyobb igazságtalanság az, hogy az ugyanezen célt Kolozsvárt szolgáló intézményre a kormány csak 40.249 koronát utal ki. Külön-külön felterjesztésben kértem az elméleti tanárképzést nevezetesen szolgáló, az Eötvös Collégiumhoz hasonló intézetnek Kolozsvárt való felállítását; ugyancsak külön felterjesztésben kértem a középiskolai tanárok továbbképzését, de nem különben a nemzeti konszolidációt hathatósan szolgáló szünidei tanfolyamnak évekre berendezett szervezését, [...] külön felterjesztésben kértem a gyakorlati tanárképzést megindító gyakorlati évnek lehetővé tételét egy itt felállítandó állami középiskola által.”¹³⁰

Schneller István a reáliskolai profilú gyakorló középiskola tervezetét március 1-jén bemutatta Kolozsvár polgármesterének is, a városi képviselő-testület is egyhangúlag támogatta az iskolaalapítást.¹³¹ Mégis további évekig késlekedett a gyakorlóiskola megszervezése, mígnem 1917-ben Jankovich Béla miniszter hozzájárult a székelyudvarhelyi főreáliskolának Kolozsvárra

¹²⁷ SCHNELLER 1906. 533.

¹²⁸ SCHNELLER 1906. 537.

¹²⁹ SCHNELLER 1918. 14.

¹³⁰ SCHNELLER 1918. 17.

¹³¹ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 45 (1911/12) 762.

való áthelyezéséhez, egyúttal megbízta a főigazgatót az iskola anyagi biztosítása érdekében az állam és város közti szerződés megkötésével. A miniszter augusztus 22-én kelt, 111 763. számú rendeletével 1917 szeptemberére lehetővé vált a kolozsvári gyakorlóiskola beindítása.¹³² Az első tanévre a beiratkozás augusztus 30-31-én a városi polgári fiúiskola igazgatósági irodájában történt. A felvételi díj 10 korona, az éves tandíj 100 korona volt, melyet négy részletben kellett befizetni.¹³³ Ugyanakkor egy magyar–német és egy matematika – ábrázoló geometria szakos tanári állásra csak szeptember 1-jén, a többi iskola tanári karának rögzülése után írtak ki pályázati felhívást.¹³⁴ A tanári kar összegyűjtése tehát meglehetősen elkésve indult csak meg. Az iskolának 1917 szeptemberében csak az első osztálya nyílt meg. Szeptember végére együtt volt 36 tanuló, az előképzettség legnagyobb változatosságával, közepes vagy annál jóval alsóbb rendű elemi iskolai bizonyítványokkal, gyöngye fizikummal, ami mellett beszédesen tesz tanúságot az a körülmény, hogy az osztály egyetlen alkalommal sem volt teljesen együtt, egyetlen tanulója sem volt, aki ne mulasztott volna betegség miatt.¹³⁵

Az iskola helye az egyetem Közegészségtani Intézete (Mikó utca 1. szám) volt. Az egyetem ekkori rektora, Rigler Gusztáv, az intézet igazgatójaként a szükséges helyiségeket és a kertet átengedte, a padok szükséges átalakításáról pedig a város gondoskodott.¹³⁶ Az iskola egy hónapnyi működése után, szeptember végére sikerült szerződést kötni a minisztérium és Kolozsvár városa között. Ebben a város magára vállalta, hogy az iskola felépítéséig ideiglenes épületet ad az iskolának,¹³⁷ a végleges épület céljára pedig ingyen telket és 100 ezer koronát.¹³⁸

A gyakorlóiskola annak érdekében, hogy a felsőoktatás minden ágazatára megadhassa a szükséges előismeretet, felölelte a gimnázium és a reálisiskola minden lényeges tantárgyát.¹³⁹ Az intézményt azonban nem általános tantervű gimnáziumnak vagy reáliskolának tervezte Schneller István, hanem új típusú, 2 előkészítő, 6 középiskolai és 2 líceumi osztályból álló reformközépiskolának. A gyakorlóiskola az 1917/18. tanévben még a leánygimnáziumok tanterve alapján működött, s az új oktatási rendszerre az 1918/19. tanévben tértek volna át. Az iskola tantervének mielőbbi meghatározását akadályozta az a körülmény, hogy a tanárképző intézet tanári karának

¹³² SCHNELLER 1918. 22.

¹³³ Kolozsvári Hírlap 18 (1917) augusztus 28. 4.

¹³⁴ Hivatalos Közlöny 25 (1917) szeptember 1. 351–352.

¹³⁵ SCHNELLER 1918. 33.

¹³⁶ Kolozsvári Hírlap 18 (1917) augusztus 30. 4.

¹³⁷ Kolozsvári hírlap 18 (1917) szeptember 29. 3.

¹³⁸ Ellenzék 38 (1917) szeptember 29. 2.

¹³⁹ Ellenzék 38 (1917) augusztus 29. 3.

az intézet és gyakorló középiskolája közti viszonyt szabályzó javaslatát a miniszter hónapokig nem erősítette meg. Így a tanárképző nem tudta a gyakorló középiskola szervezetére és tantervére vonatkozó részletes javaslatait hivatalos úton a minisztérium felé megtenni.¹⁴⁰ A gyakorlóiskola tanterve körül sajnos igen súlyos vita bontakozott ki Csengeri János, a tanárképző intézet igazgatója, illetve Schneller István, a tanárvizsgáló bizottság elnöke között. Schnellernek a tanárképezdei tanári kar 1918. június 3-i ülésén előterjesztett tantervi javaslatához az ülésen jelen nem lévő Csengeri István öt nappal később a miniszterhez címezve különvéleményt nyújtott be, mely szerint a beterjesztett tanterv „ötletszerű, a közfelfogástól egészen eltérő jellegű.”¹⁴¹ Végül azonban Zichy János miniszter június 25-én kelt, 102 390. számú rendeletében elfogadta a gyakorlóiskola számára a Schneller István által javasolt reformtantervet.¹⁴²

V. A kolozsvári Tanári Kör szerepe

Gyakorló középiskola hiányában a pályakezdő tanárok szakmai fejlesztésében kiemelkedő szerep hárult az Országos Középiskolai Tanáregyesület kolozsvári körére. Ez az egyesülés Márki Sándor szervezésében 1897. február 6-án tartotta alakuló ülését 33 taggal,¹⁴³ akik közül csak 15 volt valóban középiskolában működő, a többi 18-ből 4 egyetemi, 2 teológiai, 4 kereskedelmi iskolai, 5 felsőbb leányiskolai, 2 polgáriskolai és 1 tanítóképezdei tanár volt.¹⁴⁴ A kolozsvári kör elnöke Márki Sándor, az egyetemes történelem professzora, tiszteletbeli elnöke Szamosi János, a tanárképző intézet igazgatója lett.¹⁴⁵ Márki professzor szerint a tanárnak a központosítás századában alkalmazkodnia kell ugyan a fennálló rendelkezésekhez, s követnie a hivatalos tantervet, de ez nem követeli egyénisége feladását, sőt egyenesen felhívja, hogy életet leheljen a rendelkezések hideg betűjébe, és figyelmeztesse a kormányt a tanterv minden hibájára, fogyatkozására. Ezt megteheti ugyan minden tanártestület a saját hatáskörében is, de bizonyosan nagyobb súllyal és nyomatékkal teheti meg olyan szakegyesületben, mely

¹⁴⁰ SCHNELLER 1918. 22.

¹⁴¹ SCHNELLER 1918. 24.

¹⁴² SCHNELLER 1918. 26–27.

¹⁴³ Kolozsvár 11 (1897) február 8. 2.

¹⁴⁴ IMRE 1906. 5.

¹⁴⁵ Kolozsvár 11 (1897) február 8. 2.

más tanártestület tagjait is magában foglalja, így pedig az eszmék kicserélésére és a közvélemény képződésére tágasabb teret biztosít.¹⁴⁶

A kör alig egy hónap múlva, március 4-én nagy érdeklődéssel kísért tanácskozást szervezett a tanárképzés reformja kérdéskörben. Csengeri János előadásában kérte, hogy az érintett egyetemi karok tanulmányi rendje a tanárképzés céljainak megfelelően legyen kialakítva, Kolozsváron létesüljön állami internátus a középiskolai tanárjelöltek számára, s a budapestihez hasonló gyakorló iskolát szervezzenek azzal a különbséggel, hogy benne a tudományszakok egyetemi professzorainak szellemi befolyása a tanárképzés és a tudomány egysége érdekében érvényesüljön.¹⁴⁷ Az előadáshoz hozzászóló Szamosi János is elismerte: „Kolozsvárt gyakorló iskolára szükség van, már csak azért is, mert az egyetlen budapesti könnyen országos bajt okozhat a tanításban a sablont.” Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy két gyakorlóiskola is a tanárjelölteknek csak egy részét fogadhatja be.¹⁴⁸ Ezért a nagy többség számára a próbaév intézményének fejlesztését javasolta. Schneller István szintén elismerte, hogy a tanárképzésben „a gyakorlati ügyesség megadására nincs intézményünk”. Jobbnak tartaná a próbaév rendszeresítését, akkor az egyes iskolák és vidékek speciális viszonyai jobban megőriznék a tanár egyéniségét.¹⁴⁹ A május 3-i ülésen az angol university extension és a skandináv parasztegyetemek mintájára a felnőttek továbbképzését szolgáló gazdaegyetem beindítására és annak kolozsvári előmunkálataira hívták fel a tagokat.¹⁵⁰ A kör 1897. október 2-i tanévnyitó ülésén Márki Sándor az egyesület teendői között kiemelte a tantervek és utasítások részletes kommentálásával, a középiskolai adminisztráció fejlesztésével, az osztályfőnöki teendőkkel, valamint a konviktusok, internátusok javításával kapcsolatos tanácskozások szükségességét.¹⁵¹ Még azon alkalommal, valamint a november 6-i ülésen Versényi György tartott előadást a magyar írásbeli tételekről.¹⁵² A november 6-i ülésen elhangzott még Kovács Dezső felolvasása az iskolai önképző körökről.¹⁵³

A kör 1898. január 15-i ülésén Erdélyi Károly a német nyelvi oktatásról értekezett,¹⁵⁴ február 19-én pedig Széchy Ákos, a városi polgári fiúiskola

¹⁴⁶ Kolozsvár 11 (1897) február 9. 1.

¹⁴⁷ CSENGERI 1897. 477.

¹⁴⁸ Kolozsvár 11 (1897) március 8. 2.

¹⁴⁹ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 30 (1896/97) 498.

¹⁵⁰ Kolozsvár 11 (1897) május 5. 2.

¹⁵¹ Kolozsvár 11 (1897) október 6. 1.

¹⁵² Kolozsvár 11 (1897) október 4. 3., november 8. 3.

¹⁵³ Kolozsvár 11 (1897) november 8. 3.

¹⁵⁴ Kolozsvár 12 (1898) január 17. 3.

igazgatója tartott előadást a magyar iskolák jogi helyzetéről.¹⁵⁵ Március 26-án Török István értekezett a világtörténet középiskolai tanításáról.¹⁵⁶ Az április 16-i ülésen Boros Sándor unitárius gimnáziumigazgató a középiskolai igazgatók teendőiről tartott felolvasást.¹⁵⁷ Május 7-én Cs. Papp József az írásbeli dolgozatokról, azok számáról, jellegéről, főleg pedig a javításuk módjáról értekezett.¹⁵⁸ Június 19-én Boros György a röviddel korábban elhunyt Brassai Sámuel tanári egyéniségéről és munkásságáról tartott megemlékező előadást.¹⁵⁹ Október 9-én Szamosújváron az állami gimnáziumban tartotta tanévnyitó ülését a kolozsvári Tanári Kör.¹⁶⁰ Márki Sándor elnöki megnyitó előadásában a középiskolák nemzeti szellemiségéről értekezett.¹⁶¹ Ezt követően Feczko János a tanulók osztályozásának szempontjairól és az érdemjegyekről beszélt.¹⁶² November 11-én Márki Sándor *Művelés a középiskolában* címmel ismertette a közoktatási miniszter azon rendeletét, amely rendeletével az esztétikai ízlés fejlesztésére, a műtörténeti stúdiumok intenzívebb művelésére hívta föl a középiskolákat.¹⁶³ December 10-én Veress Vilmos a polgári iskola reformjáról tartott előadást.¹⁶⁴

Már a kör működésének első évében csatlakozott hozzá a szamosújvári gimnázium, majd a nagyenyedi egész tanári kara. 1903-ban testületileg lépett be az egyesületbe a dési gimnázium tanári testülete.¹⁶⁵ Mindhárom iskolában tartott a kör egy-egy kihelyezett ülést, de a kolozsvári rendezvényeken is gyakorta megfordultak marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, zilahi, szászvárosi vagy sepsiszentgyörgyi tanárok.¹⁶⁶ A kör alkalmi tehát nagyban hozzájárultak az erdélyi középiskolai tanárok szakmai fejlődéséhez, ez pedig az egyes iskolákban gyakorló évüket töltő tanárjelöltek számára is hasznos szolgálatot jelentett.

A kolozsvári Tanári Kör 1903. február 7-i ülésén tárgyalta meg Csengeri Jánosnak az előterjesztését a miniszterhez benyújtandó felíratra vonatkozóan, amelyben állami gyakorló középiskola felállítását kéri Kolozsvárra. Az ülésen Schneller István a gyakorló iskolával szemben kiemelte:

¹⁵⁵ Kolozsvár 12 (1898) február 21. 2.

¹⁵⁶ Magyar Polgár 21 (1898) március 28. 6.

¹⁵⁷ Magyar Polgár 21 (1898) április 18. 4.

¹⁵⁸ Magyar Polgár 21 (1898) május 9. 5.

¹⁵⁹ Magyar Polgár 21 (1898) június 20. 3.

¹⁶⁰ Magyar Polgár 21 (1898) október 10. 3.

¹⁶¹ Magyar Polgár 21 (1898) október 11. 2–3.

¹⁶² Magyar Polgár 21 (1898) október 6. 5.

¹⁶³ Magyar Polgár 21 (1898) november 14. 7.

¹⁶⁴ Magyar Polgár 21 (1898) december 13. 3.

¹⁶⁵ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 36 (1902/03) 738.

¹⁶⁶ IMRE 1906. 6–7.

„az évenként szakvizsgálatot tevő (átlag 160) tanárjelöltnek gyakorlati előkészítését nem különálló, a létezőktől különböző, tehát a tényleges viszonyokba be nem vezető iskolában lehet nyújtani, hanem e célra állami vagy egyéb jellegükre való tekintet nélkül mindazokat az intézeteket fel lehet használni, melyek személyi tekintetben egyes szakcsoportokra nézve megfelelők.”¹⁶⁷ Schneller István véleménye szembement a kolozsvári professzorok negyvenéves törekvésével, s szerepe lehetett abban, hogy a Csengeri János által kidolgozott előterjesztést – némi átdolgozást követően – csak három héttel később terjesztették fel a miniszterhez.¹⁶⁸ A Csengeri által készített előterjesztés és az Országos Középiskolai Tanáregyesület¹⁶⁹ hatására a miniszter nyilatkozatott tett a gyakorlati tanárképzés decentralizációjára vonatkozóan.¹⁷⁰ Ezt a kör 1904. december 31-én a miniszterhez küldött felterjesztés szavai szerint „osztatlan örömmel” fogadta, s kérte a gyakorló középiskolának Kolozsvárt való felállítását.¹⁷¹

Az 1907. március 2-i ülésen olvasták fel Schneller István átiratát, amelyben a kör tagjai számára felkínálja, hogy szabadon olvashassák a képezdének az Egyetem utca 1. szám alatti udvari épületben lévő olvasótermében az összes nevelés- és oktatásügyi lapokat, illetve szakkönyveket.¹⁷² Ezután az ülés a tanárok fizetésrendezésének kérdésével, valamint az iskolai osztályozási rendszer reformjával foglalkozott.¹⁷³ Az 1908. december 16-i ülésen Csengeri János Kolozsváron a szünidőben rendezendő latin nyelvű kurzusról, László Gyula pedig a testedzés higiénijáról tartott előadást. Ezeket követően Kőrösy György dési gimnáziumigazgató terjesztette elő azt a javaslatát, hogy a tanároknak a szülőkkel kellene együttesen tanácskozni, miképpen kellene a fiatalságot védeni az alkohol, a szexuális kérdés és az erkölcstelen iratok ügyében.¹⁷⁴ A kolozsvári Tanári Kör 1918 decemberéig, vagyis huszonegy esztendőn át a tagdíjából igen szerteágazó és hasznos, Erdély számos gimnáziumát és tanárát megmozgató tevékenységet fejtett ki, s hozzájárult a tanárképző intézet sikeres működéséhez.

¹⁶⁷ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 36 (1902/03) 425.

¹⁶⁸ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 36 (1902/03) 487–488.

¹⁶⁹ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 37 (1903/04) 346–347.; 38 (1904/05) 216–219.

¹⁷⁰ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 37 (1903/04) 113–114.

¹⁷¹ SCHNELLER 1918. 9.

¹⁷² Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 40 (1906/07) 601.

¹⁷³ Ellenzék 28 (1907) március 4. 3.

¹⁷⁴ Ellenzék 29 (1908) december 18. 3.

VI. A tanárvizsgálat szabályozása

1. A tanárvizsgálat budapesti szervezete

A Budapesti Tanári Egylet már 1867-ben kéréseket fogalmazott meg a középiskolai tanárok hivatalos vizsgáztatását végző állami bizottságról és magáról a vizsgáról is: „A vizsgálat egy, e célra a kormány által kinevezendő, s az egyetemektől független vizsgáló bizottmány előtt történjék, mégpedig minden kivétel és kiváltság nélkül. Ezen vizsgáló bizottmány tagjai egy évre neveztesse ki, de évenként újra kinevezhetők legyenek, mégpedig mind a két egyetemnek és bármely középtanodának tanárai közül választván.”¹⁷⁵ 1870-ben a középiskolai oktatásról szóló törvényjavaslat is kitért a tanári vizsgálatok szükségességére: „11. § Rendes tanárokká csak oly egyének neveztetethetnek ki, kik a hazánkban létező valamely nyilvános főtanodai intézetben tanári szigorlatokat állottak ki, s az illető tanszakok előadására képesítő oklevelet nyertek.”¹⁷⁶

A középtanodai tanárvizsgálat 1875-ben kiadott szabályzatának 1. §-a szerint: „1. A középtanodai rendes tanszékek betöltése megelőző tanárvizsgálatok alapján eszközöltetvén e vizsgálatok tartása végett országos középtanodai tanárvizsgáló bizottság alakíttatik. 2. A vizsgáló bizottság kiválólág oly férfiakból áll, kik az egyetemen és műegyetemen a középtanodai oktatás egyes főágainak tudományos képviselői. 3. A vizsgáló bizottság tagjait a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki, öt-öt évi időszakra egy-egy tagot a bizottság elnökül és alelnökül jelölvén ki. Az elnök a vizsgálati és tanácskozási üléseken elnököl, a bizottság közigazgatási ügyeit végzi és irattárát rendben tartja. Az alelnök az elnök akadályoztatása esetében azt minden vizsgálati ügyben pótolja.”¹⁷⁷ Ugyanezen szabályzat 11. § 1. bekezdése szerint „Az országos középtanodai tanárvizsgáló bizottság a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter alatt áll.”¹⁷⁸ A bizottság közvetlen minisztérium alá tartozását megerősítette Trefort Ágoston 1882. január 30-án kelt, 4567. számú rendeletének 12. §-a is.¹⁷⁹ Az 1888. évi szabályzat 2. §-a szerint: „Minden egyes vizsgáló bizottság áll egy elnökből, egy az elnököt helyettesítő alelnökből s meg nem határozott számú vizsgáló bizottsági tagból, kik

¹⁷⁵ *A tanárokról.* Budapesti Tanári Egylet Közlönye 1 (1867) 3–4: 40.

¹⁷⁶ *Törvényjavaslat a középtanodai oktatásról és a középtanodákhoz kapcsolható szakiskolákról.* Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye 3 (1870) 332.

¹⁷⁷ VKM jelentése 1876. 294.

¹⁷⁸ VKM jelentése 1876. 304.

¹⁷⁹ Rendeletek Tára 16 (1882) 160.

vagy mint felsőbb iskolai tanárok, a vizsgálatok tárgyainak előadásával vagy egyébként szakszerű művelésével foglalkoznak.”¹⁸⁰

A tanárvizsgáló bizottságok szervezete mellett a vizsgák letételének időszakát is meghatározták. Az 1875. október 28-án kelt 26 077. számú rendelet az egyetemi vizsgaidőszakkal egybeeső intervallumot (január és június hónapok) jelölte meg.¹⁸¹ Az 1880. július 14-én kelt, 17 396. számú rendelet részletesen szabályozta a tanárképző intézetek és a tanárvizsgáló bizottságok működését.¹⁸² Ekkor emelkedett 4 évesre a tanárjelöltek egyetemi képzése, s „e tanulmányok végezte után minden tanárjelölt köteles még egy évet, az ötödiket bölcséleti és pedagógiai tanulmányokra és megfelelő gyakorlat szerzésére fordítani, mely utóbbira a budapesti m. kir. tanárképző gyakorló iskolájában, vagy más, a vallás- és közoktatási minisztérium által kijelölendő középiskolában adatik alkalom”.¹⁸³ Ez a lényeges változás a következő évtizedekben érvényben maradt. Az 1883. évi középiskolai törvény rendelkezett a tanári képesítés feltételeiről és a vizsgálatok általános követelményeiről, ezzel Trefort Ágostonnak sikerült az ország valamennyi középiskolai tanára számára egységessé tenni a képesítést.¹⁸⁴

Trefort Ágoston 1882. január 30-án kelt, 4567. számú rendeletével új tanárvizsgálati szabályzatot adott ki, s a vizsgáztatást három részre osztotta: a) az alapvizsgálatra magyar nyelvből és irodalomból, valamint két szaktárgyból; b) a szakvizsgálatra és c) a pedagógiai vizsgálatra filozófiából és pedagógiából.¹⁸⁵ A rendelet pontosan szabályozta a három vizsga formai előírását is módját is: az alapvizsgálat írásbeli (magyarból) és szóbeli részből; a szakvizsgálat egy házi dolgozatból a főtárgyból, két zárthelyi dolgozatból a két szaktárgyból és szóbeliből; végül a pedagógiai vizsgálat csak szóbeliből állt.¹⁸⁶ A továbbiakban a szakvizsgálat házi dolgozatának tárgyát a jelölt maga választhatta meg, „s ebbéli munkálatát a szakvizsgálatra való jelentkezésekor folyamodványához mellékelhesse”.¹⁸⁷ A rendelet egyes apróbb rendelkezéseit módosította, valamint a vizsgáztatás során alkalmazott értelmezési sajátosságokat pontosította az 1885. június 2-án kelt, 21 146. számú rendeletben a miniszter.¹⁸⁸

¹⁸⁰ *Szabályzat* 1888. 3.

¹⁸¹ *VKM rendeletek* 1900. 91–92.

¹⁸² *Rendeletek Tára* 14 (1880) 140.

¹⁸³ *VKM rendeletek* 1900. 150.

¹⁸⁴ MANN 1993. 50.

¹⁸⁵ SZAMOSI 1896. 384–385.

¹⁸⁶ *Rendeletek Tára* 16 (1882) 135–159.

¹⁸⁷ *VKM rendeletek* 1900. 176–177.

¹⁸⁸ *Rendeletek Tára* 19 (1885) 750.

1888-ban az 50 098. számú rendeletben jelent meg új szabályzat a tanárvizsgálatról. A háromfokozatú vizsgarendszer megmaradt, de az egyes vizsgák módozatában változásokat eszközöltek.¹⁸⁹ A 14. § szerint „A tanár vizsgálat minden foka két részből áll: a.) írásbeli dolgozattól és b.) szóbeli vizsgából. Ez utóbbi nyilvános.” Az alapvizsga terjedelme is alaposan megnőtt: „Az alapvizsgálat írásbeli feladványa minden szakcsoportbeli jelöltre nézve magyar nyelven készített dolgozat, melynek tárgya a magyar irodalmi tanulmányok köréből vétetik. Elkészítésére az elnökség által kijelölt napon 10 órai idő engedtetik.” A szakvizsga részei az öt hónap alatt elkészítendő házi dolgozat, az elnök által kitűzött napon 10 óra alatt elkészítendő zárt-helyi dolgozat, valamint a szóbeli vizsga.¹⁹⁰

1895. november 18-án I. Ferenc József – Wlassics Gyula miniszter előterjesztésére – engedélyezte a nők bölcsészeti, orvosi és gyógyszerési pályára történő egyetemi képzését. Ezt követően az 1895. december 31-én kelt, 72 038. számú miniszteri rendelet engedélyezte a nőknek középiskolai tanári vizsgálatra bocsátását: „azon nők, kik engedéllyel rendes hallgatókul vétettek fel az illető iskolába, minden további engedély nélkül ép oly föltételek mellett bocsátandók a középiskolai tanári vizsgálatra, mint a férfiak, s velük szemben is az 1883. évi XXX. tc. 60–70. §-ai, illetőleg a hivatali elődömnök 1888. évi december 20-án 50.098. sz. alatt kelt rendeletével kibocsátott tanárvizsgálati szabályzat intézkedései egész terjedelmekben alkalmazandók.”¹⁹¹

Az I. világháború alatt számos tanárjelölt egyetemista is hadba vonult, emiatt pedig éveket késett tanulmányaik befejezése és a tanári képesítés megszerzése. Lovászy Márton miniszter 1918. november 21-én megjelent, 95 975. számú rendelete a háborúból visszatért tanulók tanulmányi idejükben szenvedett veszteségeikért való kárpótlását célzó tanulmányi kedvezményeket szabályozta.¹⁹²

2. A Kolozsvári Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság

Az 1872. október 7-én kelt, 26 239. számú miniszteri rendelet, amely a kolozsvári egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karát, valamint a Matematika- és Természettudományi Karát felszólította, hogy a tanárképző intézetbe jelöljék ki a vezető szaktanárokat, arra is felszólította

¹⁸⁹ Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 22 (1888/89) 393–394.

¹⁹⁰ Rendeleték Tára 22 (1888) 2432–2440.

¹⁹¹ Rendeleték Tára 29 (1895) 1688–1689.

¹⁹² Rendeleték Tára 52 (1918) 2876.

az említett karokat, hogy a gimnáziumi tanárvizsgáló bizottságba jelöljék ki a vizsgálót.¹⁹³ Majd ugyanazon miniszteri rendelet, amely a tanárképző intézet első tanárait megerősítette, kinevezte az első kolozsvári tanárvizsgáló bizottságot is: Imre Sándort magyar nyelvből és irodalomból, Szamosi Jánost latin nyelvből és irodalomból, Hóman Ottót görög nyelvből és irodalomból, Meltzl Hugót német nyelvből és irodalomból, Szilasi Gergelyt román nyelvből és irodalomból, Szabó Károlyt a hazai történelemből, Ladányi Gedeont egyetemes történelemből, Szász Bélát filozófiából, Felméri Lajost pedagógiából, Brassai Sámuel és Martin Lajost matematikából, Abt Antalt természettanból, Fleischer Antalt vegytanból, Entz Gézát állattanból, Kanitz Ágostot növénytanból és Koch Antalt ásvány–földtanból. A kinevezettek megválasztották elnöknek Imre Sándort, akit a miniszter április 7-én kelt, 8876. számú rendeletével erősített meg.¹⁹⁴

A bizottság április 26-án kezdte meg működését, amikor első rendes ülését tartotta. A továbbiakban Kolozsváron az egyetem Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karának, valamint a Matematika- és Természettudományi Karának minden nyilvános rendes tanára a bizottság tagja lett, így nem adódtak olyan problémák a tanárképzés és a szaktudományos érdekek ütközésekor, mint a budapesti egyetem Bölcsészettudományi Karán, ahol a nagyszámú professzor közül csak egyesek kerültek bele ebbe a grémiumba. Ki kell azonban emelni azt a szomorú tényt, hogy a bizottság csak tízévnyi működés után, 1883 tavaszán kapott engedélyt és fedezetet a minisztériumtól három helyiség bérlésére.¹⁹⁵

Az 1872/73. tanév végén 7 hallgató tett sikeres tanári vizsgálatot, az 1873/74. tanévben 15-en, az 1874/75. tanévben pedig már 34-en. A következő években ez a szám egyenletes emelkedéssel megközelítette, illetve időnként meg is haladta a 110–120 főt. Kolozsvári sajátosság volt a humán szakcsoportok jelentős túlsúlya. Itt általában humán tárgyakból átlagosan kétszer annyian vizsgáztak, mint reáltudományokból, egyes években azonban ez az arány 4,7-szeresre is eltolódott, miközben Budapesten sokkal kiegyensúlyozottabb volt az arány, sőt számos évben a reál szakterületen vizsgázók voltak többségben.

¹⁹³ SZAMOSI 1874. 383.

¹⁹⁴ SZAMOSI 1874. 384.

¹⁹⁵ Beszédék 1883. 23.

A kolozsvári tanárvizsgáló bizottság előtt 1886–1895 közötti sikeres vizsgák statisztikája¹⁹⁶

Tanév	Alapvizsga		Szakvizsga		Pedagógiai vizsga
	Btk	Mttk	Btk	Mttk	
1885/86	26	14	22	10	12
1886/87	33	7	23	9	19
1887/88	23	11	22	9	28
1888/89	26	11	22	12	22
1889/90	27	12	21	6	21
1890/91	26	11	11	5	13
1891/92	21	15	16	9	16
1892/93	28	8	23	3	23
1893/94	26	13	15	13	20
1894/95	40	16	24	8	30

A kolozsvári bizottság előtt az első két évtizedben évente átlagosan 18–20 fő tett sikeres pedagógiai záróvizsgát, s kapott tanári képesítő oklevelet. Az 1890-es évekre érezhető emelkedés mutatkozott e tekintetben, s több esetben is sikerült elérni vagy meghaladni az évi 40 tanári képesítést. Mindez természetesen az alapvizsgát és a szakvizsgát tettek számának növekedésével is összefüggött. Így ezekben az években a kolozsvári bizottság évente összesen már 220–240 sikeres tanári vizsgát szervezett. A növekedési tendencia a századfordulón is folytatódott, s 1903 után már az évi 66–80 sikeres pedagógiai záróvizsga is kimutatható. Az átlagos növekedési trend bizonyos években különösen felgyorsult (pl. az 1899-ben egyetemi tanulmányait megkezdő és 1901-ben alapvizsgázó évfolyam kimagasló száma), más években pedig kisebb visszaesés mutatkozott.

¹⁹⁶ PISZTÓRY 1896. 130.

**A kolozsvári tanárvizsgáló bizottság előtt 1896–1906 közötti
sikeres vizsgák statisztikája¹⁹⁷**

Tanév	Alapvizsga	Szakvizsga	Pedagógiai vizsga
1895/96	40	38	40
1896/97	56	41	33
1897/98	64	29	41
1898/99	67	36	31
1899/00	67	38	24
1900/01	76	43	31
1901/02	72	59	44
1902/03	68	78	40
1903/04	79	75	62
1904/05	101	74	66
1905/06	97	76	60

Az 1906 utáni időszakban meglehetősen rapszodikusán alakult a vizsgázók száma. Az egyes évek adatai között nemegyszer 2–3-szoros különbségek is adódtak. Különösen nagy visszaesés bontakozott ki a világháború éveiben, amikor a sikeresen vizsgázók együttes száma is alig érte el az 54-et, ami az 1909/10-ben vizsgázó 252 főnek alig 21,4%-a. Ez a tragikus visszaesés főleg az alap- és a szakvizsgázók számának drasztikus zuhanása miatt következett be, de az egyéves középiskolai gyakorló tanítás után pedagógiai záróvizsgára jelentkezettek száma is jelentősen elmaradt a világháború előtti szinttől.

¹⁹⁷ VKM jelentése 1897. 54–55.; 1898. 51–52.; Kormányjelentés 2 (1899) 678.; 3 (1900) 706.; 4 (1901) II. 353.; 5 (1902) II. 379.; 6 (1903) II. 383.; 7 (1904) II. 407.; 8 (1905) II. 397.; 9 (1906) II. 395.

A kolozsvári tanárvizsgáló bizottság előtt 1906–1917 közötti sikeres vizsgák statisztikája¹⁹⁸

Tanév	Alapvizsga	Szakvizsga	Pedagógiai vizsga
1906/07	65	68	83
1907/08	83	83	68
1908/09	80	67	55
1909/10	95	61	96
1910/11	64	46	52
1911/12	38	65	72
1912/13	53	50	50
1913/14	47	45	45
1914/15	35	22	24
1915/16	34	25	35
1916/17	18	13	24

A kolozsvári középiskolai tanárképző intézet működésében az 1873-as kezdetektől fogva kimutatható a budapestitől eltérő gyakorlati képzés. A tanárjelöltek kisebb létszáma, az állami gyakorlóiskola hiánya, valamint a képzési érdekhez igazodó szemináriumszerű gyakorlatok az egyetemi oktatás keretén belül is lehetőséget biztosítottak az oktatók és hallgatók közvetlenebb, személyesebb jellegű kapcsolatainak kialakulására.¹⁹⁹ Az egyetemi oktatás hatékonyságát növelte a Tanári Kör színes és élénk tevékenysége, amelybe nagy számmal kapcsolódtak be a professzorok is. A tanárvizsgáló bizottság 1918-ig mintegy kétezer középiskolai tanár alap-, szak- és pedagógiai vizsgáit szervezte meg.

A kolozsvári középiskolai tanárképző intézet igazgatói

Szamosi János 1873. február 17. – 1906. augusztus 31.²⁰⁰

Schneller István 1906. szeptember 1.²⁰¹ – 1910. október 13.

Csengeri János 1910. október 14.²⁰² – 1919. május 12.

¹⁹⁸ Kormányjelentés 10 (1907). II. 377.; 11 (1908) II. 396.; 12 (1909) II. 408.; 13 (1910) II. 394.; 14 (1911) II. 410.; 15 (1912) II. 432.; 16 (1913) II. 295.; 17 (1914) II. 297.; 18 (1915-18) II. 295., III. 220.

¹⁹⁹ KÉKES-SZABÓ–PUKÁNSZKY 1998. 20.

²⁰⁰ Ellenzék 27 (1906) július 24. 3.

²⁰¹ Budapesti Közlöny 40 (1906) július 15. 1.

²⁰² Budapesti Közlöny 44 (1910) október 14. 1.

A kolozsvári középiskolai tanárvizsgáló bizottság elnökei

Imre Sándor 1873. április – 1877. szeptember

Abt Antal 1877. október²⁰³ – 1882. augusztus

Felméri Lajos 1882. szeptember²⁰⁴ – 1887. szeptember

Entz Géza 1887. október – 1889. május 12.²⁰⁵

Szamosi János 1889. május 12.²⁰⁶ – 1906. augusztus 31.²⁰⁷

Vajda Gyula 1906. szeptember 1.²⁰⁸ – 1909. március 26. †²⁰⁹

Szamosi János 1909. április 7.²¹⁰ – április 27. †²¹¹

Schneller István 1909. szeptember 15.²¹² – 1919. május 12.

²⁰³ Beszéd 1878. 13.

²⁰⁴ Almanach 1882/83. 32.

²⁰⁵ Budapesti Közlöny 23 (1889) május 30. 1.

²⁰⁶ Kolozsvár 3 (1889) augusztus 30. 3.

²⁰⁷ Ellenzék 27 (1906) július 24. 3.

²⁰⁸ Budapesti Közlöny 40 (1906) július 15. 1.

²⁰⁹ Ellenzék 30 (1909) március 27. 5.

²¹⁰ Ellenzék 30 (1909) április 7. 3.

²¹¹ Ellenzék 30 (1909) április 28. 4.

²¹² Budapesti Közlöny 43 (1909) szeptember 15. 1.

DIÁKEGYESÜLETEK, DIÁKJÓLÉTI INTÉZMÉNYEK A KOLOZSVÁRI EGYETEMEN

I. Bevezetés

szakirodalomban a magyar társadalmi élet figyelemre alig méltatott formái az egyetemi és főiskolai diákegyesületek” – írja 2002-ben megjelent monográfiájában Viczián János.¹ Szögi László a magyar egyetemtörténet-kutatás eredményeiről értekező tanulmányában a magyarországi egyetemtörténeti kutatók előtt álló feladatokat számba véve kiemelt jelentőségűnek tekinti, hogy „feltárjuk az egyetemi és főiskolai hallgatóság speciális diákszervezeteinek történetét és kutassuk az egyetemi élet »hétköznapijainak« történetét is.”²

A kolozsvári egyetemen működött diákegyesületek és diákjóléti intézmények történetének kutatására is igaz mind Viczián János egyszerre ténymegállapító és kritikus, mind Szögi László feladatközpontú megközelítése. Hiszen a diákegyesületek és diákjóléti intézmények története eddig figyelemre alig méltatott kutatási területe a kolozsvári egyetem történetének. Éppen ezért fontos egyetemtörténet-kutatói feladat a kolozsvári tudományegyetem diákszervezetei és diákjóléti intézményei történetének és így az egyetemi élet „hétköznapi történéseinek” tudományos igényű feltárása.³

II. Diákegyesületek történeti előképei: diákközösségek a történeti Magyarország felsőoktatási intézményeiben a kolozsvári egyetem első diákegyesületének megalakulásáig (1874-ig)⁴

1. Diákegyesületek a magyarországi felsőoktatási intézményekben és ezek típusai a kolozsvári egyetem első diákegyesületének megalakulásáig (1874-ig)

A magyarországi felsőoktatási intézményekben alakult valamennyi diákegyesületet és a magyar diákegyletiség történeti változásait a teljesség igényével számba venni kívánó könyv mindmáig csupán egy jelent meg. A Ludwig

¹ VICZIÁN 2002. 9.

² SZÖGI 2017. 177.

³ ZELOVICH 1922.; TÖMÖRY 1957. 337–347.; VICZIÁN 1978.; BARCZA 1988. 697–752.; FEKETE 1988. 753–775.; RUSZOLY 1998a. 7–11.; KARDOS–KELEMEN–SZÖGI 2000.; ELTE 2003.; Debrecen 2012.; KISS–VAJDA 2012.; VARGA 2018. 475–488.

⁴ MIKONYA 2014.; SZÖGI 2001.; SZÖGI 2000.

Dezső és Szemenyei Kornél szerzőpáros – mindketten a pesti Egyetemi Kör egykori elnökei, így a 19–20. század fordulójának ismert diákvezérei – „diákegyesületi monográfiája”.⁵

Az első diákegyesületek közül, amelyek 1900-ban – Ludwig és Szemenyei művének kiadási évében – még fennálltak, a legkorábbi alapítású a Sárospataki Református Főiskolai Énekkar.⁶ Ezt követi az Eperjesi Joghallgatók Közügyi Testülete.⁷ Ez a „közös őse” minden, a későbbiekben az egyetemi, főiskolai és akadémiai hallgatók szervezte érdekvédelmi egyesületnek. Alapítási idejét tekintve a harmadik legrégebb diákegyesület a debreceni kollégium Főiskolai Énekpara,⁸ a ma is nemzetközileg is magas szinten elismert és nagyhírű Kántus.⁹ *A magyar felsőoktatás évszázadai* című műben említett első diákegyesület a pesti teológushallgatók 1814-ben alapított pártoló egyesülete.¹⁰ Selmecebányán a Bányászati Akadémia hallgatói hoztak létre Magyar Társaság néven egyesületet 1826-ban.¹¹

A Pesti Királyi Magyar Egyetemen rövid életű hallgatói egyesületként alakult 1792-ben egy nyelvművelő és irodalompártoló társulat, a Pesti Magyar Társaság.¹² Az 1832/33. tanévben a pesti egyetemen 32 bölcsész és jogász egyetemista a magyar nyelv ápolását célul választó társaságot alapított „Nemesi Kompánia” néven.¹³ Az uralkodó 1845. április 22-én ismételt rendeletben tiltotta meg az egyetemen, a főiskolákon és más felsőoktatási intézményekben diákegyesületek alapítását, illetve működését.¹⁴ A szabadságharc eltiprását követően ezt a tiltó rendelkezést természetesen újból megerősítették.¹⁵ 1849 után majdnem másfél évtizedet várhatott a felsőoktatási intézmények hallgatósága, míg a hatalom újra hozzájárulását adta diákegyesület létesítéséhez.¹⁶ A műegyetemisták 1862-

⁵ LUDWIG–SZEMENYEI 1900.

⁶ Alakult 1621-ben. LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 59.

⁷ Alapítási éve: 1667. LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 59.

⁸ Alapításának időpontja: 1739. LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 59.

⁹ A Kántus nevet, mint az Fekete Csaba tanulmányában olvasható, csak a két világháború közti időszakról használja a Főiskolai Énekkar. FEKETE 1988. 764.

¹⁰ KARDOS–KELEMEN–SZÖGI 2000. 52.; ELTE 2003. 146.

¹¹ KARDOS–KELEMEN–SZÖGI 2000. 55.

¹² ELTE 2003. 146. Ez volt az egyetlen olyan diákegyesület, amelynek alapításához a 19. század 30-as éveitől a kormányzat hozzájárult. ELTE 2003. 146.

¹³ ELTE 2003. 146–147.

¹⁴ KARDOS–KELEMEN–SZÖGI 2000. 62.

¹⁵ ELTE 2003. 190.

¹⁶ 1862. február 16-án egyetemi segélyegylet alapítását engedélyezték az ország akkori egyetlen egyetemén, a Pesti Királyi Magyar Egyetemen. KARDOS–KELEMEN–SZÖGI 2000. 75.; ELTE 2003. 192. (Ludwig és Szemenyei munkájukban nem említik az 1862-es alapítást.) Ezt más, ehhez hasonló feladatkorú egyetemek alapítása követte a hazai felsőoktatási intézményekben.

ben alapították segítő és egyben első diákegyesületüket, a Műegyetemi Segélyegyletet.¹⁷

Kolozsváron a jezsuita akadémia Mária Kongregációja volt az első diákegyesület. A Mária Kongregáció működése az akadémia alapításánál (1798) is régebbre, a kolozsmonostori jezsuita gimnázium működési idejére nyúlik vissza. A Kongregáció létezését bizonyító első forrás a Mária Kongregáció anyakönyve (*Album Solidaritatis Reginae Angelorum*), amelybe a legkorábbi bejegyzés 1641-ben került.¹⁸ A jezsuita akadémia Mária Kongregációja teljes joggal tekinthető diákszervezetnek, ugyanis rendelkezett saját diák tisztkarral.¹⁹

A piarista szerzetesrend által fenntartott Lyceum diákéletét az 1872-ben alapított kolozsvári egyetemen zajló hallgatói élettel való összehasonlításakor a következő – véleményem szerint nem helytálló – megállapítást teszi Bisztray Gyula: „A líceum diákélete zajosabb és mozgalmasabb volt, mint az egyetemi ifjúságé Kolozsvárt bármikor. A nagy átalakulások idejét e korszak nemzedékei élték át, s a politikai események természetesen az iskola falai közé is kihattak. Annál inkább, mert a piaristák és a jogi tanfolyam tanárai közül többen épp oly hazafias nevelésben részesítették diákjaikat, mint az ekkor virágzása tetőpontján álló nagyenyedi és marosvásárhelyi kollégium hírneves jogtanárai.”²⁰ A Kolozsvári Egyetemi Kör saját rendezésű ünnepségeiről, kiállításairól, az országos és városi ünnepségeken való részvételéről szóló többtucatnyi újsághír kétséget kizáró cáfolata Bisztray fenti mondatainak.

A diákszervezetek mellett a kolozsvári egyetemi diákjóléti intézmények gyökerei is a város egykori jezsuita felsőoktatási intézményeiig nyúlnak vissza. A jezsuita akadémia konviktusa szállást és ellátást biztosított a diákságnak, a tehetőseknek térítés ellenében, a szegényeknek díjmentesen. A jezsuita oktatási rendszerben a konviktusok a szemináriumokkal közös szervezetben működtek. Ezekben az intézményekben is kiépült a diákönkormányzatiság rendszere. Az itt lakó, illetve tanuló hallgatók is maguk közül választottak vezetőket.²¹

1861-ben és 1862-ben említik a pesti tudományegyetem jog-, valamint orvos- és gyógyszerészhallgatói segélyegyleteinek létrejöttét, illetve a tudomány- és műegyetemi dalegylet 1862-es megalakulását. ELTE 2003. 218.

¹⁷ ZELOVICH 1922. 130.

¹⁸ SZÖGI–VARGA 2011. 141–144.

¹⁹ SZÖGI–VARGA 2011. 142.

²⁰ BISZTRAY 1941. 112.

²¹ A történeti Magyarországon működő ilyen típusú intézményekről: SZÖGI–VARGA 2011. 144–151.

2. A felsőoktatási intézmények diákegyesületeinek típusai

A Ludwig–Szemenyei szerzőpáros diákegyesületi adattárukban a hazai diák-szervezeteket működésük jellege szerint négy csoportba osztották. Általános egyesületek, mint például a most tárgyalt Kolozsvári Egyetemi Kör, vagy a hasonló nevű budapesti Egyetemi Kör, illetve a Műegyetemi Kör.²² A második nagy csoportot a különböző segélyegyletek alkották. A kolozsvári tudományegyetemen – a későbbiekben még bőven foglalkozunk velük – öt hallgatói segélyegylet működött, a történeti Magyarországon összesen huszonkilenc.²³ A harmadik csoportba Ludwig és Szemenyei a szakegyesületeket sorolta, ide tartozónak tekintették a zeneegyleteket, irodalmi és vallástudományi köröket, a gyorsíró egyesületeket, vagy az olyan egyedi diák-szervezeteket, mint az eperjesi teológiai és jogakadémia Becsületbíró-ságát vagy a sárospataki akadémia Ifjúsági Tűzoltó Egyletét.²⁴ A történeti Magyarországon a felsőoktatási intézményekben működő szakegyesületek száma a 20. század elején huszonnégy volt. A kolozsvári egyetemen 1900-ban, a Ludwig–Szemenyei összeállította adattár megírásakor még csak egyetlen szakegyesület létezett, az Egyetemi Hallgatók Zeneegylete. Később még két ilyen jellegű diákegyesületet szerveztek a kolozsvári egyetemisták, az Egyetemi Énekkart és az Egyetemi Gyorsírókört.

Ludwig Dezsőtől és Szemenyei Kornéltól eltérően Barcza József né önálló diákegyesületi típusnak tekinti a gyorsíró köröket. Ennek magyarázata, hogy a debreceni kollégiumban három, diákok által alapított gyorsíró egylet működött.²⁵

Tanulmányában – részben, mivel a Ludwig–Szemenyei-féle adattárnál későbbi időszak diákegyesületeinek történetét is feldolgozza, részben pedig azért, mert kutatásának tárgya egy egyházi felsőoktatási tanintézmény diák-társaságainak és diákegyesületeinek története – más típusú egyesületekről is ír. Ezért olvashatunk nála a különböző országos diákegyesületek és -szövetségek református kollégiumi helyi csoportjairól. Ezek Ludwig Dezső és Szemenyei Kornél összeállításának megjelenését – 1900. év – követően tűntek fel a magyar diákegyesületi palettán.

A történeti Magyarországon működő diákegyesületeknek létezett egy olyan csoportja, amely a Ludwig–Szemenyei-duó munkájában ismételtén azért nem szerepelhet, mert hazánkban 1900 után jelent meg; Barcza

²² LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 64. A könyv megjelenésének évében összesen tizenhat magyarországi felsőoktatási intézményben tevékenykedett általános jellegű diákegyesület.

²³ LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 64–65.

²⁴ LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 66.

²⁵ Történetükről: BARCZA 1998. 738–740.

Józsefné pedig azért nem érinti, mert a református kollégiumnak ebbe a típusba tartozó diákegyesülete nem volt. Ez a diákegyesülettípus a nemzetközi diákszervezet magyarországi csoportja. A Kolozsvári Egyetemi Kör tevékeny részt vállalt a Corda Fratres Nemzetközi Diákszövetség²⁶ magyar osztályának munkájában. A diákszövetség erdélyi konzulátusának székhelye a kolozsvári egyetemen működött.²⁷

III. Diákegyesületek, diákjóléti intézmények a kolozsvári egyetemen (1874–1919)

1. Áttekintés

„Az egyesületalapítási kedv azonban csak e [azaz a 19.] században, a 48-iki nagy nemzeti felpezsdülés idejében, még inkább a 60-as és 70-es években kezd hódítani” – írja Ludwig Dezső és Szemenyei Kornél.²⁸ A kolozsvári egyetem alapítása szerencsésen egybeesett a kiegyezés kora első évtizedében megmutatkozó diákegyesület-alapítási kedv térhódításával.

A kolozsvári egyetemen fennállásának 47 éve alatt egy általános diákegyesület: a Kolozsvári Egyetemi Kör, 5 segélyegylet: a Mensa Academica, a Joghallgatók Segítőegylete, a Tanárjelöltek Segítőegyesülete, az Orvostanhallgatók Segítő- és Önképző Egyesülete, valamint a Gyógyszerésztanhallgatók Segítő- és Önképző Egyesülete működött. Ezeken felül a kolozsvári egyetemnek volt három hallgatói szakegyesülete: az Egyetemi Hallgatók Zeneegylete, az Egyetemi Énekkar és az Egyetemi Gyorsíró Egyesület, valamint egy diáksport egyesülete: a Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club, ismert rövidített nevén a KEAC.

²⁶ A Corda Fratres az egyetemi hallgatók és az egyetemet végzettek 1898-tól 1918-ig fennállt nemzetközi szövetsége. Az olasz E. G. Tos professzor kezdeményezésére alakult. Célkitűzései közt a külföldi tanulmányutak, a nyelvtanulás, a diáklevelezés és a tudományos összeköttetések megszervezése szerepelt. Éves kongresszusain a nemzetek közötti ellentétek gyakorta napirenden voltak. Magyarországon két egyetemi városban (Budapesten és Kolozsvárott) működött konzulátusa.

²⁷ A Kolozsvárott – mai ismereteink szerint – 1902–1904 között jelent meg Az Egyetem című diákfolyóirat. Ezt – amint címlapfelirata jelezte – a Corda Fratres Nemzetközi Diákszövetség magyar osztályának hivatalos lapjaként adták ki. A Tudományegyetemi Kör adta ki a Kolozsvári Egyetemi Lapok című diákperiodikát. 1905. november 5. – 1906. május 31. közt nyomtatott számainak címlapján olvasható, hogy a diákújság „a Corda Fratres erdélyi consulatúsának hivatalos lapja”. VICZLÁN 1978. 9., 24.

²⁸ LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 59.

Az említett segítőegyletek közül alapítását tekintve a legrégebb az egyetem alapításával egy időben (1872) alakult Gyógyszerészhallgatók Segítő- és Önképző Egyesülete²⁹ volt. Sorban utána egy esztendővel, 1873-ban jött létre a Joghallgatók Segítőegylete, majd az 1881-ben felállt Tanárjelöltek Segítőegyesülete³⁰ követte, azt pedig 1884-ben az Orvostanhallgatók Segítő- és Önképző Egyesülete.

Ludwig Dezső és Szemenyei Kornél a felsőoktatási intézményekben működő segélyegyletek közé sorolja a Mensa Akademikákat (*Mensa Academica*) vagy – magyar megnevezésüket használva – Egyetemi Diákasztalokat, így a kolozsvárit is. A kolozsvári egyetem almanachjai is a diákegyesületek közt sorolják fel az 1894-ben alapított *Mensa Academica*-t (Egyetemi Diákasztalt). Mindezek ellenére pontosabbnak és egyetemtörténetírásmódszertani szempontból helyénvalóbbnak tartom ezeket – legalábbis a Kolozsvári Mensa Academica-t bizonyosan – egyetemi szervezetként, és nem egyetemi hallgatói egyesületként kezelni. Ugyanis, amint ezt a Kolozsvári Mensa Academica történetét feldolgozó tanulmány szerzője írja:³¹ „A Diákasztal Felügyelő Bizottság igazgatása alatt állt, amelynek tagjai: az egyetemi tanács által kiküldött elnök és alelnök (egyetemi tanárok), továbbá az egyes karok által megválasztott egy-egy rendes és egy-egy póttag. Ugyancsak egy-egy tagot jelölnek az ifjúsági segélyegyletek. Részt vesz a Bizottságban az egyetemi kvesztor és a gyűjtőbizottság elnöke. A Diákasztal minden vagyonát – az egyetemi alapítványok módjára – a kvesztúra kezeli.”³² Ezzel szemben a kolozsvári egyetemi diákegyesületeket saját tagságukból választott, tehát nem az egyetemi tanács által kiküldött elnök, alelnök és egyéb tisztségviselők igazgatták. Vagyonukat önmaguk kezelték. Mivel tehát a Mensa Academica nem egyesületi formában és nem az egyetemi hallgatók által irányítottan működött, tényszerűbb egyetemi szervezetként és nem diákegyesületként tekinteni. Egy közös vonás azonban volt a Mensa Academica és az egyetemi diákegyesületek között: mindkettő működésének feltétele volt az Egyetemi Tanács által jóváhagyott alapszabály.

A kolozsvári egyetemisták diákművészeti egyesületét, a Zeneegyletet 1892-ben alapították.³³ Ez 1902. június 30-át követően egybeolvadt a

²⁹ LUDWIG–SZEMENYEI által használt megnevezés, az egyetemi almanachokban Gyógyszerészhallgatók Segítő- és Önképző Egyesülete néven említették.

³⁰ LUDWIG–SZEMENYEI kötetében használt név, az egyetemi almanachokban Középiskolai Tanárjelöltek Segítőegyesülete névalakban írták.

³¹ PUSKÁS–PUSKÁS 2005. 133–147.

³² PUSKÁS–PUSKÁS 2005. 133.

³³ Első említése: Almanach 1894. 89. Említi még: LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 157.

Kolozsvári Tudományegyetemi Körrel, amely Egyetemi Kör Dal- és Zeneegylete néven folytatta tovább működését.³⁴

1908-ban – tehát az egyetem Kolozsvárról való menekülését mindössze tizenegy évvel megelőzően – alakult meg az egyetemi ifjúság másik, ugyancsak említett (zene)művészeti egyesülete, a Kolozsvári Egyetemi Énekkar.³⁵

A harmadik kolozsvári egyetemi szakegyesületet, az Egyetemi Gyorsíró Egyesületet az Egyetemi Énekkart megelőzően két esztendővel, 1906-ban hozták létre.

Létezett két olyan nem egyetemi, sőt nem is ifjúsági egyesület Kolozsvárott, melynek működött „egyetemi hallgatói tagozata”. Az egyik az Erdélyrészi Kárpát Egyesület, közkeletű rövidítéssel EKE. Az EKE kebelén belül alakult külön egyetemi szakosztály. A másik kolozsvári egyesület, amelyben ugyan nem szerveztek önálló egyetemi szakosztályt, de több egyetemista tagja volt, a Kolozsvári Atlétikai Club, vagyis a KAC volt. Mivel a KAC 1883-ban jött létre, a Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Klub fentebb említett, 1902-ben történt megalakulása előtt a kolozsvári tudományegyetem hallgatói számára egyedül a KAC tudta biztosítani az egyleti keretek közti testedzés lehetőségét. 1896-ban egyetemi Torna- és Vívóintézetet – korabeli elnevezéssel: Torna, Vívoda – állítottak fel a kor jeles sportolója és sportszakembere, Vermes Lajos vezetésével, akit kineveztek a kolozsvári egyetem tornatanárává és vívómesterévé.

A fentiekén kívül Kolozsvárott működött két kifejezetten ifjúsági, de nem egyetemi, hanem felsőoktatási diákegyesület, amelyik azonban örömmel várt tagjai közé minél több egyetemi hallgatót is. Mindkettő vallási, ezen belül missziói jellegű diákegyesületként és ugyanazon évben – 1902-ben – alakult. Az egyik a katolikus egyetemi és akadémista ifjúságot kívánta megnyerni céljaira, ez volt a kolozsvári Szent Imre Egyesület. A másik vallási-missziós diákszervezet a református egyetemisták és akadémisták egyesülete, a Bethlen Gábor Kör volt.

Mindezekén felül működött még egy, az Egyetemi Körhöz hasonlóan önképző hallgatói egyesületként, de – szemben az Egyetemi Körrel – etnikai alapon szervezett diákkör. Ez volt a kolozsvári egyetem román nemzetiségű tanulóinak Julia Egylete. Az Egylet belebonyolódott az 1880-as évek magyar–román nemzetiségi villongásaiba. A Julia Egylet azon terve, hogy 1884-ben megemlékezést szervez az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc elleni tiltakozásul 1848. május 15-én összehívott balázsfalvi román nemzetiségi gyűlés évfordulójának megünneplésére, nemcsak

³⁴ Az egyesülés ennél pontosabb időpontja nem állapítható meg. Almanach 1902. 106.

³⁵ Első említése: Almanach 1910. 73.; LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 157.

a kolozsvári magyar egyetemisták heves ellenállását váltotta ki,³⁶ hanem országos hír is lett belőle.³⁷ A kedélyeket csak az egyesület betiltása és a Julia Egyletet támogató Szilasi Gergely professzor kényszernyugdíjazása csillapította le.³⁸

2. *A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör*

Az egyetem egyetlen általános – karokon felül álló, összegytemi – diákegyesülete a kolozsvári egyetemi kör – volt. A kör a kolozsvári egyetemi diákegyesületek közül harmadikként, 1874-ben, Kolozsvári Tudományegyetemi Önképző és Olvasó Kör néven alakult meg, és az alapítását követő esztendőben vette fel a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör nevet. Ezt a nevet használta egészen 1919-ig, a kolozsvári egyetem Budapestre kerüléséig.

A kör alapításakor „együttes olvasó és önképző körből” állt, céljául tűzte ki az eszmecserét, az olvasást, az irodalmi munkásságot és az egyetemi ifjúság önművelését.³⁹ Gaal György két kiadásban is megjelent egyetemtörténeti könyvében az 1874-ben megalakult egyetemi kört „a diákság klubszerű szervezete” megjelöléssel illeti, hozzátéve, hogy a diákegyesület anyagi támogatását „az országgyűlés vállalta”.⁴⁰ A kör első évkönyve is olvasó- és önképző kör alakításának eszméjét emlegeti.⁴¹ Sőt magának az évkönyvnek a címében is az Önképző és Olvasó Kör megnevezés található.

³⁶ MAKKAI 1941. 166.

³⁷ Ennek szemléltetésére egy példa: az egyik vezető fővárosi napilap, a Budapesti Hírlap 1884–1901 közötti híradásaiban összesen kilencszer jelent meg a Julia Egyesület neve.

³⁸ MAKKAI 1941. 166.; T. SZABÓ–ZABÁN 2012. 220–224., 226–228. és 230–231.; Fővárosi Lapok 22 (1885) augusztus 26. 1293.

³⁹ *A kolozsvári tud.-egyetemi kör alapszabályai*. Kolozsvár, 1875. 1. illetve 2.§.; LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 81.

⁴⁰ GAAL 2012. 61.

⁴¹ Kolozsvári Tudományegyetemi Önképző- és Olvasókör Évkönyve 1 (1874) 3.

63. kép Az Egyetemi Kör olvasóterme, 1902

64. kép Márki Sándor tanári jubileumi díszoklevele

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör működése történetének feldolgozásához elődleges forrásként a kör kiadványok (szabályzatok, évkönyvek, egyetemi diáklapok) szolgáltak. Az egyetemi kör által keletkeztetett levéltári anyag jelen tudásunk szerint vagy nem őrződött meg, vagy legalábbis lap-pang. A kolozsvári egyetemnek a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltárában őrzött irategyüttesében azonban számos, valamennyi kolozsvári egyetemi diákegyesület – ideértve az egyetemi kört is – működésére vonatkozó irat lehet. Mivel az iratok feltárása és digitalizálása jelenleg is zajlik, ezeknek a forráskutatása jövőbeni feladat lesz.

A Nagy Háború kitörésekor az egyetem akkori rektora, Márki Sándor a kör és a Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club működését az 1914/15. tanév I. félévére felfüggesztette, „mivel helyiségeik katonai célokra vannak lefoglalva, ifjúsági vezetőik közül pedig többen hadi szolgálatokat teljesítenek”. Makkai László ezt a tényt említés nélkül hagyta.⁴² Ez azért is meglepő, mert Márki maga is közli a dokumentumot a világháború első éveinek egyetemi történéseiről számot adó könyvében.⁴³ Márki a működés szüneteltetését

⁴² Makkai László 1941-ben megjelent tanulmányában írt a kolozsvári egyetemisták világháborúban való részvételéről, de a diákegyesületek működésének felfüggesztését nem említi. Makkai 1941. 166–168.

⁴³ MÁRKI 1915. 189–190.

csupán átmeneti időszaknak tekintette. Erre enged következtetni, hogy az idézett mondat után így folytatta: „Remélem, hogy ezen derék egyesületek a jövő félévben az ifjúság osztatlan lelkesedése közt folytathatják megszakított munkájukat.” Márki a Kolozsvári Egyetemi Diákasztal Felügyelőbizottságának egykori alelnökeként⁴⁴ és a másik kolozsvári egyetemi diákjóléti szervezet, a Diákotthon működését felügyelő bizottságnak ugyancsak korábbi tagjaként⁴⁵ nemcsak figyelemmel kísérte, hanem fontosnak is tartotta diákegyesületek működését az egyetemen. Ennek kézzelfogható és szeretetteljes bizonyítékát adja idézett könyvében.⁴⁶

Márki 1914. szeptember 12-én is közzétett egy felhívást. Ez az *Egyetemi Polgárok!* címet viselte. Ebben a rektor a még nem sorköteles, 17–20 év közti férfi hallgatókat szólította fel arra, hogy önkéntesként vállaljanak katonai szolgálatot.⁴⁷ Az eredeti, 61–1914/15. E. T. sz. irat megtalálható a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára 315. számú fondjában. A Nagy Háború időszakára eső utolsó tanév (1918/19.) diákjóléti gondjairól és az egyetemi diákegyesületek tanévi tevékenységéről Vajda Tamás tanulmánya ad részletes áttekintést.⁴⁸

A kör a m. kir. Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Budapestre menekülését követően is működött, aminek érdekes bizonyítéka két, a magyar fővárosban kiadott képes levelezőlap. Az egyik képes felén a „*Lesz még kikelet Kolozsvár felett*” szöveg olvasható. A kiadó neve – a Száműzött Kolozsvári Egyetemi Kör Levelezőlap Bizottsága – a levelezőlap írófelületén került feltüntetésre. Kivitelezője Besskó Károly, tervezője Árkay Tessza volt. Egy másik, szintén a Száműzött Kolozsvári Egyetemi Kör Levelezőlap Bizottsága által kiadott képes levelezőlap, a Szerencsi Rákóczi Múzeum képeslapgyűjteményében megtalálható a Hungaricana portálon.⁴⁹ Ennek kivitelezője is Besskó Károly volt, tervezője pedig Wieser Alfréd. Ismerünk egy további forrást is, ami a Kolozsvárról való „kiűzetés” utáni diákmozgalom létezésére utal.⁵⁰ Ezt a kolozsvári egyetem történetének Kolozsvártól – Budapesten át – Szegedig ívelő (1919–1921 közötti) korszakának egyik

⁴⁴ Almanach 1902. 26.

⁴⁵ Almanach 1904. I. 41.

⁴⁶ MÁRKI 1915. 70–71.

⁴⁷ A dokumentumot az Osztrák Nemzeti Könyvtár töltötte fel: www.bildarchivaustria.at/Preview/14265223.jpg. (Letöltés: 2018. december 8.)

⁴⁸ VAJDA 2018a. 32–61.

⁴⁹ gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/130880/ (Letöltés: 2018. december 11.)

⁵⁰ A levelezőlapra egy papírrégiségek árverezésével foglalkozó aukciós ház online katalógusában bukkantam rá: www.darabanth.com/hu/gyorsarveres/251/kategoriak~Kepeslapok/TortenelmiMagyarország~400004/Kolozsvar-Irredenta-kiadja-a-Szamuzott-Kolozsvari-Egyetemi-Kor-Levelezolap-Bizottsaga-Ark~II629213 (Letöltés: 2018. december 11.)

legismertebb hazai kutatója, Vincze Gábor közölte. A műfaját tekintve a részterületi monográfiát a forráskiadvánnyal ötvöző, magas színvonalú munkájának függelékében olvasható *A száműzött kolozsvári egyetem hallgatóinak tiltakozása a debreceni meghívás elfogadása ellen* című dokumentum.⁵¹

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör nem nélkülözheti, hogy ne említsük néhány jelesebb vagy hírhedtté vált elnökét. A Ludwig–Szemenyei-féle diákegyeleti adattárban a kör történetét számba vevő adatközlők – Sárkány Loránd akkori kör elnök és Fazekas József főtitkár – elődeik közül a szervezet megalakulásában hervadhatatlan érdemeket szerző első elnök, Békésy Károly nevét emelik ki. Sokoldalú személyiségét, Békésy önéletrajzi írásából válogatva mutatja be Ferenczi Szilárd.⁵² Békésy Károly a dualizmus kori Kolozsváron úgymond „középkategóriás” közéleti személyiségnek számított. A kor rangítélete szerinti „magas” állami vagy helyi közigazgatási állást nem töltött be, ám közepszerűként korántsem jellemezhető buzgalma a kispolgári származás dacára tekintélyes állásokba juttatta és városszerte becsülték. Azt azonban pontatlanul írja Ferenczi Békésyről, hogy diákkorában ő alapította az Egyetemi Társalkodó Köröt, hiszen – mint a fentebbiekből egyértelműen kiténik – Békésy Károly nem az Egyetemi Társalkodó Körnek, hanem a Kolozsvári Tudományegyetemi Körnek volt az egyik alapítója.

Ferenczi Szilárd szemelvényeiben megemlíti, hogy a középiskolai diák Békésy házitanítója Hegedűs Sándor, a későbbi kereskedelmi miniszter volt, aki miniszterként elvállalta az egykori tanítványa által alapított Kolozsvári Tudományegyetemi Kör által megrendezett 1892. évi első országos diákértekezlet védnökségét.⁵³

Békésynek Ferenczi által szemezgetett önéletrajzából az is kiderül, hogy pesti egyetemi éveiben szobatársa egy Himmelstein Móric nevű színi hallgató volt, „aki rövidesen magyarosította nevét Ménkő Móra, később pedig Ditrói Mór néven a kolozsvári színház, majd a budapesti Vígszínház igazgatója lett”. Ditrói Mór nevét a Kolozsvári Tudományegyetemi Körről írva említi, mert édesapja volt az egyetemi kör egy másik jeles elnökének, Ditrói Nándornak.

Sárkány és Fazekas a kör megszilárdulását két elnök – Schilling Lajos és Hermann Antal – érdemének tartja. Schilling Lajos későbbi pályafutása során alma matere professzora, majd rektora lett. Schilling professzor életében olyan nyomot hagyott diákegyesületi elnöki működése, hogy 1902-es rektori székfoglalója témájaként is az egyetem és az ifjúság

⁵¹ VINCZE 2006. 204.

⁵² FERENCZI 2017.

⁵³ LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 82.

viszonyát választotta.⁵⁴ Schilling Lajos legmaradandóbb ténykedésének a kör alapszabály-módosításának előkészítését és elfogadtatását tekintem.⁵⁵ Schilling elnöki tisztsége kapcsán a Tudományegyetemi Kör Évkönyveinek tanulmányozása vezetett el egy írásban nem rögzített, de állandó gyakorlatként alkalmazott választástechnikai elv felfedezésére. Nevezetesen az a személy, akit elnökké választottak, nem *homo novus*-ként került ebbe a tisztségbe, hanem már korábban is tagja volt a vezetőségnek. Alakuláskor (1874) a Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar hallgatóit képviselte,⁵⁶ az egyetemi kör választmányában és elnöki ciklusa idején (1874/75. tanév) egyike volt a köri becsületbíróság rendes tagjainak is.⁵⁷ Ez a gyakorlat biztosította, hogy a választott vezető tisztségviselő – pl. az elnök – már ismerje a kör aktuális belső ügyeit, és tapasztalatot szerezzen az egylet irányító tevékenységük működését illetően.

Hermann Antal a kolozsvári bölcsésztanulmányait befejezve egykori egyetemi tanára, Meltzl Hugó ösztönzésére a hazai néprajztudomány művelésének szentelte életét. Főleg az erdélyi népéletet és a cigány folklórt tanulmányozta. Hunfalvy Pállal együtt 1889-ben megalapította a Magyarországi Néprajzi Társaságot. Hermann a Társaság előbb titkárrá, majd alelnökké is megválasztotta.

„A kör kiválóbb elnökei közül megemlítenők: Oberschall Pál, Bánffy Miklós gróf (...) Herepei Iván, Boér Elek, Kolozsvári Bálint, Herczeg Béla, Krenner Miklós” – írja Sárkány Loránd és Fazekas József.⁵⁸

A nevezettek közül Oberschall Pál jogtudósként szerzett elismertséget. Oberschallt 1899-ben nevezték ki a pozsonyi királyi jogakadémia rendkívüli tanárának. 1901-ben a kolozsvári egyetemen büntetőjogból és bűnvádi eljárásból magántanárnak habilitáltak,⁵⁹ és ugyanezen évben a pozsonyi királyi jogakadémián rendes tanárrá léptették elő.⁶⁰ A politikus, szépíró, színházi szakember, kultúramecénás gróf Bánffy Miklós neve közismert ugyan, de egyetemi diákvezéri ténykedését eddig még nem dolgozták fel a történészek. Egy 2003-as kiadású kötetben is csak egy szerző, aki mindössze egy mondatban tér ki Bánffynak ez irányú működésére: „Részt vesz az egyetemi diákszövetség munkájában, Kolozsváron elnöki tisztséget tölt be”.⁶¹ Bánffy és Oberschall „az első diákszövetségi értekezleten” mint a

⁵⁴ SCHILLING 1902. 21–22., 36., 45.

⁵⁵ RNLKML 356-1874/5. E. T. sz.

⁵⁶ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyv 1 (1874) 10.

⁵⁷ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 2 (1875) 13.

⁵⁸ LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 82.

⁵⁹ Hivatalos Közlöny 9 (1901) 384.

⁶⁰ Hivatalos Közlöny 9 (1901) 555.

⁶¹ MAJOR 2003. 120.

Kolozsvári Tudományegyetemi Kör képviselői vettek részt.⁶² Ezt a kongresszust 1892-ben a Pesti Egyetemi Kör rendezte, és itt mondták ki a résztvevők az Országos Magyar Diákszövetség megalakulását. A Szövetség létrehozásában és későbbi, igen sok vitával kísért működésében a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör meghatározó szereplő volt. Herepei Ivánról bizonyossággal annyi írható le, hogy a régi erdélyi református, nemesi magyar-herpei Herepei családból származott.

A sorban következő Boér Elek, aki mint a közigazgatási jog tudósa és jogpolitikus szerzett hírnevet. Egyetemi tanulmányait 1893–1897 között a kolozsvári, a bécsi és a berlini egyetemeken folytatta. A kolozsvári egyetemen avatták a jog- és államtudomány Sub auspiciis Regis doktorává 1898-ban. Egyetemi magántanárrá 1906-ban habilitáltak,⁶³ majd 1910-től nyilvános egyetemi tanárrá nevezték ki a kolozsvári egyetemre.⁶⁴ Az 1919-ben Budapestre, majd Szegedre került Ferenc József Tudományegyetemen az 1921/22. tanévben a Közigazgatási és Pénzügyi Jogi Tanszéket vezette.

Kolosváry Bálint diákvezér Kolosváry Sándor professzor fia volt, 1896-ban sub auspiciis Regis avatták doktorrá,⁶⁵ 1899-től a kassai jogakadémia rendkívüli, 1901-től rendes tanára. 1906-tól a kolozsvári egyetem rendkívüli, 1909-től rendes tanára.

Herczeg Béla unikum nemcsak a kolozsvári, hanem a Pesti Egyetemi Kör tisztségviselőinek sorában is. Ő ugyanis az egyetlen olyan személy, akit mindkét kör elnökéül választott. Herczeget a trianoni Magyarországon megválasztották a kunhegyesi kerület egységes párti nemzetgyűlési képviselőjévé. Életrajzában olvasható: „A kolozsvári és budapesti egyetemeken az Egyetemi Körök elnöke volt.”⁶⁶ A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör elnökeként őt és kolozsvári körri társát, a fentebb már említett – és még majd említendő – Krenner Miklóst bízták meg a Kecskeméten 1896-ban rendezett országos diákkongresszuson a megalakuló Országos Diákszövetség alapszabály-tervezetének összeállításával.⁶⁷

Még két elnök nevének említése feltétlenül szükséges. Egyikőjük az igen eredményes tudományos pályát befutó Lemhényi Hankó Vilmos, aki az 1875/76. tanévben töltötte be a Kolozsvári Egyetemi Kör elnöki tisztségét.⁶⁸ Az ő esetében is igaz a Schilling Lajos elnöki tisztségre való megválasztása

⁶² LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 82.

⁶³ Budapesti Közlöny 40 (1906) december 30.

⁶⁴ Budapesti Közlöny 44 (1910) március 6. 1.

⁶⁵ Kolozsvár 10 (1896) december 26. 1.; ÁMÁN 2021. 98–103.

⁶⁶ LENGYEL–VIDOR 1922. 86.

⁶⁷ Budapest Hírlap 17 (1897) február 14. 7.

⁶⁸ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 3 (1876) 9.

kapcsán már említett kiválasztási elv. Hankó Vilmost is a több körű vezető tisztség betöltése során szerzett „helyismeret” és felkészültség tette alkalmassá az elnöki posztra. Békésy Károlyhoz és Schilling Lajoshoz hasonlóan ő is a kör alapítóinak sorába tartozott. Már 1874-ben, majd az 1874/75. tanévben is az MTTK hallgatóit képviselte választmányi tagként az egyetemi kör vezetésében,⁶⁹ elnökként pedig ő is tagja volt a kör becsületbíróóságának.⁷⁰ Hankó 1877-ben a kolozsvári egyetemen nyert középiskolai tanári képesítést vegytanból és természettanból. Az egyetemet befejezve főreáliskolai tanár, majd igazgató lett, és bölcséleti doktori fokozatot szerzett. A tanítás mellett elsősorban ásványvízelemzéssel és a természettudományok – különösen a kémia – népszerűsítésével foglalkozott. Ez irányú munkálkodása elismeréseként a MTA 1894. május 4-én levelező tagjául választotta.

A másik körű elnök, akiről írunk kell, a már fentebb többször említett Sárkány Loránd, aki nemcsak országos, de nemzetközi ismertségű diákvezér is volt. Az 1900. április 29-én megnyíló debreceni országos diákkongresszuson – erről több napilap is beszámolt – a kongresszus alelnökévé választották.⁷¹ A kongresszusi küldöttek ezenfelül beválasztották a magyar felsőoktatási intézmények diákságát a párizsi nemzetközi diákkongresszuson képviselő küldöttségbe is.⁷² A debreceni diákkongresszus Sárkány és kolozsvári küldött társa, a még említendő Gergely György együttes előterjesztésére kimondta, hogy támogatja az *University Extension* magyarországi meghonosítását,⁷³ amely egy brit egyetemisták által szervezett népművelő mozgalom vagy röviden szabadegyetem volt. Céljaul azt tűzte ki, hogy azok számára – munkásság, parasztság – tegye lehetővé egyetemi szintű ismeretek megszerzését, akiknek nem volt alkalmuk felsőfokú tanulmányokat végezni. A párizsi nemzetközi diákkongresszus résztvevőjeként Sárkány Loránd pedig azzal vonta magára a sajtó figyelmét, hogy más magyar küldöttekkel egyetemben tevékeny részese volt a magyar és a román diákok közötti heves harcnak. Az összecsapásra az adott okot, hogy a magyarországi román nemzetiségű hallgatók saját kongresszusi alelnököt szerettek volna választani, amit a jelen lévő magyar egyetemi küldöttek – köztük Sárkány is – elleneztek.⁷⁴

⁶⁹ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 1 (1874). 10., 2 (1875) 11.

⁷⁰ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 3 (1876) 9.

⁷¹ Budapesti Napló 5 (1900) április 29. 4.

⁷² Magyarország 7 (1900) május 3. 10.

⁷³ Pest Hírlap 22 (1900) május 3. 12.

⁷⁴ Pesti Hírlap 22 (1900) augusztus 11. 9.; Budapesti Hírlap 20 (1900) augusztus 11. 5.

Az Apáthy István professzor ösztönzésére és támogatásával, a kolozsvári egyetemisták tevékeny részvételével létrejövő, Sorompó nevű hazai iparvédő mozgalomról, illetve szervezetről alább fogunk írni. Ennek a mozgalomnak volt az egyik előfutára Sárkány Loránd. Bizonyítja ezt, hogy nevét ott találjuk az 1900-ban – a Sorompó Iparvédő Liga megalapítása előtt hét esztendővel – létrejött Erdélyi Iparpártoló Bizottság tisztviselői karának tagjai közt. Ő volt a bizottság egyik jegyzője.⁷⁵

A Kolozsvári Tudományegyetemi Körnek egy olyan elnöke is volt, akire nem tudományos vagy közéleti téren szerzett érdemei irányították rá a sajtó figyelmét. Az *Est* fővárosi napilap egyik 1914. áprilisi számában *Köröznek egy volt ifjúsági vezért* címen jelent meg egy rövid hír.⁷⁶ A tudósításból kiderül, hogy a körözött egykori ifjúsági vezér Ujváry János, a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör volt elnöke. Az is megtudható a cikkből, hogy Ujváry nemzetközi szélhámos, aki „üzelmével több berlint kerek százezer koronáig megkárosított”. Ujváry János évekig volt a kolozsvári egyetem hallgatója – írja a lap. Az újságíró jellemrajza szerint Ujváry „eszes, szellemes és szónoki képességekkel bíró fiatalember volt”. Mint hivatalban lévő köri elnök szavalatával járult hozzá az 1910. április 8-án a kolozsvári egyetemen gróf Széchenyi István halálának ötvenedik évfordulója tiszteletére rendezett emlékünnepségek sikeréhez. Épp ezért szomorú olvasni, ami a cikkben ezután következik: „Az egyetemi kör néhány évvel ezelőtt elnökévé választotta a vagyontalan fiút, aki reprezentálni kezdett, adósságokba verte magát s szorultabb helyzetében a pénztárt is megdézsmálta.”

A kör dicsőbb emlékü tisztségviselői nemcsak az elnökök közt találhatók, hanem az alacsonyabb posztokon is. A teljesség igénye nélkül most csak olyan köri tisztségviselők nevét említjük meg, akik pályafutásuk csúcán bekerültek az MTA tagjainak sorába.

Nagynyújtódi Jancsó neves pedagógus, publicista. Az állami és egyházi iskolahálózaton kívüli szabadoktatás népszerűsítője és megszervezője. A tisztelt és becsült kisebbségpolitikai és nemzetiségtörténeti szakíró 1916-ban választotta levelező tagjául a tudós társaság. Jancsó az 1874-es alapításkor a kör aljegyzői tisztét töltötte be,⁷⁷ az 1875/76. tanévben pedig a kör működésének rendjéért felelős egyik gazdasági tisztviselő ellenőr vagy – ahogy ezt a tisztséget még a Körben nevezték – gazda volt.⁷⁸

Búzaházi Jánosi Béla esztéta, tudománytörténész előbb levelező (1902), majd rendes tagja (1915) lett a MTA-nak. Jánosit, aki az egyetem és

⁷⁵ Magyar Ipar 25 (1900) január 28. 100.

⁷⁶ Az Est 5 (1914) április 19. 4.

⁷⁷ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 1 (1874) 10.

⁷⁸ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 3 (1876) 9.

magyar esztétika történetének kiváló kutatója volt, az 1877/78. tanévben a kör aljegyzőjének és becsületbírósi tagjának is megválasztották.⁷⁹

Vályi Gyula szintén professzora lett egykori alma materének. Az 1875/76. tanévben töltötte be a kör főjegyzői tisztségét.⁸⁰

A kör tekintélyét, egyetemi „beágyazottságát” jelképezi a kör tiszteletbeli tagjai közé választott egyetemi tanárok névsora. Ezek a következők: Apáthy István, Fabinyi Rudolf, illyefalvi Lőte József és Richter Aladár.

A budapesti egyetem orvosprofesszora, Bókay Árpád pedig egy másik kolozsvári egyetemi diákegyesületnek, a Gyógyszerészettanhallgatók Segély- és Önképző Egyletének volt tiszteleti tagja.⁸¹

Végezetül felsoroljuk azon kolozsvári professzoroknak a nevét, akik nyilvános felolvasó üléseket rendeztek, és ezek bevételét a kör javára ajánlották fel. A fentnevezett két diákvezető a következő egyetemi tanárokat említi: Abt Antal, Brassai Sámuel, Felischer Antal, Groisz Gusztáv, Haller Károly, Imre Sándor, Martin Lajos, Szamosi János, Szász Béla és Török Aurél.⁸² Mivel az adatközlés záró éve az 1900-as esztendő volt, további kutatásokat követően ez a lista bizonyosan bővíthető.

3. *Kolozsvári Tudományegyetemi Kör kiadványai*

A kör saját kiadványai (újságok, könyv, évkönyvek, kis- és aprónyomtatványok) egyrészt kitűzött céljainak – az önművelésnek és az érdekképviselésnek – hatékony eszközét jelentették. Másrészt a kör és a többi kolozsvári egyetemi diákegylet, azaz a segélyegyletek, mint (felsőoktatási) társadalmi egyesületek jogszerű működéséhez a felettes szervektől (egyetemi tanács, belügyminisztérium) megkívánt dokumentumok – a Tudományegyetemi Kör és a segélyegyletek alapszabályai, valamint az ügyrendek – kiadói is voltak.

⁷⁹ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 5–6 (1880) 12.

⁸⁰ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 3 (1876) 9.

⁸¹ Almanach Bp. 1900. 24.

⁸² A névsort lásd: LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 81.

3.1. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör aprónyomatványai

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör egy alapszabályát⁸³ és egy ügyrendjét (hivatalos neve szerint: „A kolozsvári Tudomány-Egyetemi Kör ügyrendtartása”) ismerjük. Ezt az alapszabályt 1875-ben nyomtatták ki, tehát ez a szervezet első alapszabálya.⁸⁴ A hivatkozott ügyiratból kiderül, hogy az alapszabályt a kör 1874. november 31-én hagyta jóvá, az egyetemi tanács pedig 1875. január 31-én erősítette meg. A kör ügyrendtartásának nyomtatásban történt kiadásának kelte: 1905. Ezeknél a jogi jellegű kiadványoknál sokkalta mélyebb ismeretek nyerhetők a kör működéséről a kolozsvári tudományegyetem saját kiadású könyv- és sajtótermékeiből, kis- és aprónyomatványaiából.

Ilyen volt például a kolozsvári ifjúság meghívója az általa 1905. március 26-án tartandó Kossuth-ünnepélyre.⁸⁵ A rendezvény apropóját „a magyar diákság Kossuth-serlegének Kolozsvárra hozatala” szolgáltatta. A meghívó a kolozsvári egyetemi diákegyesületek kapcsolatrendszerének is forrásértékű dokumentuma. A „hazafias ünnep” fővédnöki tisztét Kossuth Lajos idősebbik fia, az országosan ismert politikus, Kossuth Ferenc vállalta. A védnökök között találhatóunk prominens politikusokat (gróf Apponyi Albert, báró Bánffy Dezső, gróf Batthyány Tivadar, Darányi Ignác, Hock János, Justh Gyula, Thaly Kálmán, Wlassics Gyula stb.), egyházi vezetőket (Ferenc József unitárius püspök), valamint Szvacšina Gézát, Kolozsvár akkori polgármesterét. Több kolozsvári egyetemi tanár (Apáthy István, Haller Károly, Kiss Mór, Pisztóry Mór) neve szintén ott olvasható a védnökök között. Az akkori társadalmi élet olyan kiválóságai is elfogadták a Kolozsvári Tudományegyetemi Körnek a Kossuth-ünnep védnökségére szóló felkérését, mint Rákosi Jenő és Szemere Miklós. Hock János beszédet is mondott az ünnepi alkalmon. Hock évekkel később a kör egy másik megemlékezésének – amit az aradi vértanúk kivégzésének 40. évfordulója tiszteletére, 1909. október 6-án rendeztek – is szónoka lett. Ünnepi beszédét közölte az akkori kolozsvári egyetemi diáklap is.⁸⁶

A másik dokumentum is egy meghívó, mégpedig a gróf Széchenyi István halálának ötvenedik évfordulója tiszteletére rendezett emlékünnepe.⁸⁷ Az 1910. április 8-án tartott megemlékezést nem az egyetemi kör, hanem a kolozsvári egyetem rendezte. A kör azonban – ez a meghívóban közölt

⁸³ *A kolozsvári tud.-egyetemi kör alapszabályai*. Kolozsvár, 1875.

⁸⁴ RNLKML 3145. fond 356-1874/5. E. T. sz.

⁸⁵ OSZK Kézirattár Knycs. 1738.

⁸⁶ *Ünnepi Beszéd*. Az „Egyetemi Kör” október 6-i ünnepélyén tartotta Hock János országgyűlési képviselő. Egyetem 1 (1909) október 9. 1–5.

⁸⁷ OSZK Kézirattár Knycs. 1489.

programból kiderül – egy másik diákegyesülettel, az Egyetemi Énekkarral közösen tevékeny részese volt az eseménynek. Az Egyetemi Énekkar adta elő a minden hasonló emlékünnepen is felhangzó két „kötelező nemzeti zeneművet”, a Himnuszt, illetve a Szózatot. A kör akkor hivatalban lévő elnöke, a már korábban említett Ujváry János orvostanhallgató pedig Arany János *Széchenyi emlékezete* című költeményét szavalta el.

3.2. *A kolozsvári egyetemi diáklapok*

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör szellemi kisugárzását a legnyilvánvalóbban az általa kiadott sajtótermékek (egyetemi diáklapok) és könyvek jelképezik. Működése során összesen öt diáklapnak – Kolozsvári Egyetemi Lapok, Az Egyetem, Egyetem, Új Egyetem, Egyetemi Gyorsíró – volt a kiadója. Közülük az első négy önképző jellegű (szépirodalmi, tudományos tárgyú írásokat publikáló és közéleti eseményekre reflektáló), illetve az egyetemi (kolozsvári és országos) diákélet és a kör aktuális híreit közlő diáklap volt. Emellett fórumot biztosított a diákérdekek védelmének. Míg az ötödik, mint a Kolozsvári Egyetemi Gyorsírókörnek a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör által anyagilag támogatott „közlönye”, szakmai diákújságnak számított. „Az ifjúsági önképző tevékenységnek az egyesületeken kívül második faktora az ifjúsági sajtó” – írja a többször idézett kézikönyvében Ludwig Dezső és Szemenyei Kornél.⁸⁸

3.3. *A Kolozsvári Egyetemi Lapok*

Gaal György írja a diákélet és a szépirodalom kölcsönhatásáról: „Az írói utánpótlás nevelésében jelentős szerepet játszanak a nagy múltú felekezeti tanintézetek, valamint az 1872-ben megnyíló tudományegyetem. A legmaradandóbb élményt a diákélet nyújtja az elkövetkező évtizedekben.”⁸⁹ Véleményem szerint a diákélet – mint irodalmi élményforrás – mellett az írói utánpótlás nevelésében az ifjúsági sajtótermékeknek, mint a szépírói és szakírói szárnypróbálgatások színtereinek ugyanilyen kulcsfontosságú szerepe van. Feltehetően ezek az elgondolások vezethették a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör vezetőit, amikor saját kiadású egyetemi lapot indítottak Kolozsvári Egyetemi Lapok címen.⁹⁰ A kör nemcsak kiadója volt a

⁸⁸ LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 48.

⁸⁹ GAAL 2001. 254.

⁹⁰ A Kolozsvári Egyetemi Lapok Viczián János diák sajtóadattára nyomán összeállított főbb sajtóbibliográfiai adatait lásd a könyvfejezethez csatolt függelék 2. számú mellékletében. Közli: VICZIÁN 1978. 24–25.

diáklapnak: az orgánium szerkesztő és cikkíró stábjá is a kör tagjai – nemegyszer, amint ezt látni fogjuk, a kör vezető tisztségviselők – közül került ki.

65. kép A Kolozsvári Egyetemi Lapok első számának címlapja

Ludwig Dezső és Szemenyei Kornél említett munkájában az alábbi mondatot olvashatjuk a kolozsvári egyetemi újságról: „Az 1897. év októberében alapítja meg a kör a Kolozsvári Egyetemi Lapokat, melynek létrehozásában kiváló érdeme van Bodor Antalnak,⁹¹ a lap első szerkesztőjének.”⁹² Bodor nemcsak az alapítást követő két esztendőben állt a lap

⁹¹ Bodor Antal, lécfalvi (Kolozsvár, 1878. január 8. – Budapest, 1955. január 3.) gazdasági szakíró. A kolozsvári egyetemen jogi doktorátust szerzett. 1927-ben a műegyetemen közséfejlesztés tárgykörből magántanári képesítést nyert. A magyar falukutatás egyik úttörője volt, szakirodalmi munkássága is elsősorban a falu életére vonatkozik.

⁹² Kolozsvári Egyetemi Lapok 1 (1897) október 2. 1., valamint LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 83. Bodor Antal négy időpontban (1897. októberben; 1898. január 1. – 1898. március 1. között; 1899. június 1-jén, valamint 1901. október 20. – 1902. június 10. között) is viselte a lapszerkesztői tiszteket. VICZIÁN 1978. 24.

élén, hanem már mint a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör elnöke is szerkesztette⁹³ a diákperiodikát. Említést érdemel, hogy a pályáján bankszakemberként induló Bodor Antal harcos résztvevője volt az 1900-as évek elején az Erdélyben a nemzetiségi (román, szász) pénzügyi létesítésének szükségességéről zajló vitáknak.⁹⁴ Bodor a magyar gazdasági szupremácia védelmezőjeként fellépve ellenezte a román és szász bankok létrehozásának ötletét.⁹⁵

A Kolozsvári Egyetemi Lapok élén Bodor Antalt megelőzően és őt követően is több olyan (fő)szerkesztő, felelős szerkesztő vagy társzerkesztő állt, akik egyetemi tanulmányaik befejeztét követően jelentékeny közéleti pályát futottak be. Munkásságuk sokoldalú és többnyire értéktelentő tevékenységük révén része a magyarság (művelődés)történeti múltjának. Nem egy közülük később országosan ismertté lett. Ez utóbbiak közül talán a legismertebb két olyan személy, akik egyébként egymástól világnézetileg a legtávolabb álltak: a magyar reformátusság nagyja, Ravasz László,⁹⁶ és a hazai szociáldemokrácia egyik vezető egyénisége, Kunfi Zsigmond.⁹⁷ Világlátásuk eltérő volta mellett is közös bennük, hogy szerteágazó politikai, publicisztikai, társadalomtudományi tevékenységet fejtettek ki. Ezek mellett mindketten a maguk területén – Ravasz a református egyházban, illetve a Horthy-korszakban, Kunfi pedig 1918-1919-ben Magyarország politikai életében – irányító szerepet játszottak. Ravasz László 1902. november 15. és 1903. január 15. közt, míg Kunfi Zsigmond 1898. október 15-től 1899. január 18-ig állt felelős szerkesztőként a lap élén. Szerepet vállalt Kunfi a kolozsvári egyetemisták – mai szóhasználattal élve – vidékfejlesztő, népnevelő munkásságában is. Erről tudósít a Budapesti Hírlap egy 1899. májusi cikkében. *A kolozsvári egyetemi hallgatók előadása* címet viselő híradás a kolozsvári egyetemisták tordaszentlászlói népszerű és ingyenes előadásairól tájékoztat.⁹⁸ A névtelen cikkíró szerint

⁹³ A Viczián János bibliográfiájában közöltek szerint 1901. október 20. – 1902. június 10. között. Egy rövid ideig (1901. október 20. – november 24.) nem egyedül, hanem Antalffy Endrével közösen szerkesztette a Kolozsvári Egyetemi Lapokat. VICZIÁN 1978. 24.

⁹⁴ EGRY 2006. 4–34.

⁹⁵ Bodor felfogásáról lásd: EGRY 2006. 8–9.

⁹⁶ Ravasz László (Bánffyhunяд, 1882. szeptember 29. – Leányfalu, 1975. augusztus 6.) dunamelléki református püspök. Kolozsvárt a teológiára iratkozott be, és az egyetemi előadásokat is látogatta. Még teológus korában szerkesztette a Kolozsvári Egyetemi Lapokat.

⁹⁷ Kunfi Zsigmond (Nagykanizsa, 1879. április 28. – Bécs, 1929. november 18.) politikus, miniszter, publicista, tanár. Kolozsvárott szerzett bölcsészdoktori diplomát. A Károlyi-kormány munkaügyi és népjóléti (1918–1919), majd a Berinkey-kormány közoktatásügyi minisztere (1919. január 18. – 1919. március 20.). A Tanácsköztársaság idején közoktatásügyi népbiztos és a párt vezetőségének tagja.

⁹⁸ Budapesti Hírlap 19 (1899) május 24. 7.

az ismeretterjesztő előadásokat „az állami iskola udvarán több száz főnyi hallgatóság előtt” tartották meg a diákok, közöttük a már fentebb említett Bodor Antal is. A hallgatóság érdeklődését az előadók nevében Kunfi Zsigmond köszönte meg.

Ravasz László 1902. november 15. – 1903. január 15. között volt a Kolozsvári Egyetemi Lapok ideiglenes társszerkesztője. E megbízatását megelőzően – 1902. március 16. – június 10. között – főmunkatársként már csatlakozott a Kolozsvári Egyetemi Lapok újságíróinak csapatához. Lapvezetői tisztétől megválva – 1903. február 1. – 1903. június 15. közt – a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör hivatalos lapjának belső munkatársa maradt.⁹⁹ Ravasz László egyetemista újságírói ténykedését több, a Kolozsvári Egyetemi Lapokban megjelent cikkét is idézve taglalja Hatos Pál.¹⁰⁰ Ravasz visszaemlékezéseiben önálló fejezetben örökítette meg nemcsak a kolozsvári tudományegyetemmel, hanem a Kolozsvári Egyetemi Lapokkal, illetve a Kolozsvári Tudományegyetemi Körrel kapcsolatos emlékeit is.¹⁰¹ Memoárjának ezek a – kolozsvári univerzitás diákéletének és diákegyesületi mozgalmainak történéseire vonatkozó – leírásai az *Emlékezéseimet* egyetem-történeti alapforrássá teszik.

A jelentékeny életművet magáénak tudható egykori Kolozsvári Egyetemi Lapok „lapvezérei” közé tartozott a kolozsvári egyetemi diáklap első főszerkesztője, Ditrói Nándor.¹⁰² Ő 1898. március 15-től 1898 júniusáig állt az újság élén.¹⁰³ Édesapja, a drámai színész, színészpedagógus és színigazgató, Ditrói Mór a magyar színháztörténet korszakos jelentőségű figurája.¹⁰⁴ Ditrói Nándor is gyakran szerepelt versmondóként, és tevékeny részese volt a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör életének. Szavaltai révén – ezt több hírlapi tudósítás is alátámasztja – az országos diákéletben is közismert lett.

A Pesti Hírlap 1895. október 7-i száma az előző nap Kolozsváron tartott, október 6-i megemlékezésekről közöl sürgönyben kapott tudósítást.

⁹⁹ VICZIÁN 1978. 25.

¹⁰⁰ HATOS 2012. 205–225.

¹⁰¹ RAVASZ 1992. 62–70.

¹⁰² Lapidárnyító elődje, Bodor Antal – mint az Viczián János kutatómunkájának eredményére támaszkodva megállapítható – szerkesztője volt a Kolozsvári Egyetemi Lapoknak.

¹⁰³ VICZIÁN 1978. 24.

¹⁰⁴ Ditrói (Himmelstein) Mór (Kolozsvár, 1851. október 5. – Budapest, 1945. február 16.) drámai színész, színigazgató. Pályáját vidéki színházaknál kezdte. 1887-ben a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója lett. Különösen a magyar drámát és a klasszikusokat népszerűsítette, nagy jelentőségű magyar drámatörténeti ciklust és Shakespeare-ciklust rendezett. 1895-ben külföldi tanulmányúton járt. 1896-ban ő lett a Vígszínház első igazgatója. 1902-től az Országos Színészegyesület elnöke, 1903-tól a színészképző iskola vezetője. Több színdarabot fordított.

Ebben olvasható, hogy az egyetemi ifjúság emlékünnepélyének egyik szavalója Ditrói Nándor volt.¹⁰⁵ A Budapesti Hírlap három esztendővel későbbi, 1898. március 13-i száma *A szabadság napja* című cikkben ad hírt a közelgő 1848. március 15. ötvenéves jubileumának ünneplésére való készülődésről és a következő napon a székesfővárosban megnyíló országos diákkongresszusról. A kongresszus ünnepélyes megnyitásának része lesz – írja a lap – a Nemzeti Múzeum előtti megemlékezés, amelyen „az ifjúság nevében (...) Ditrói Nándor (Kolozsvár) a *Talpra magyart szavalja*”.¹⁰⁶ Két nappal későbbi számában ugyanez az újság ír arról, hogy Ditrói Nándort az országos diákkongresszus társelnökévé választották.¹⁰⁷

A fentiekre tekintettel leszögezhetjük, hogy az országban másodikként alakult tudományegyetem épp negyedszázados múltra visszatekintő diákgyesülete olyan súlyú diákszervezetté vált, hogy az országos felsőoktatási diákéletben is meghatározó tényező lett. Az is megállapítható, hogy a Kolozsvári Egyetemi Lapok irányítói, illetve újságírói közül nem Ditrói volt az egyedüli, akit a kör valamelyik vezető tisztségére megválasztottak tagtársai. Bodor Antal például a kör elnöke lett. Ditrói Nándor nemcsak mondani szerette a verseket, de a versírás terén is kipróbálta magát. *Elementek* című poémája elégikus hangvétellű gondolatsor az egykori és mai Kolozsvár „ikonikus” épületéről, a Farkas utcai templomról, az utca történeti levegőt árasztó házsoráról és elhunyt szeretteinkről. A vers után költője a következőket jegyezte fel a kéziratra: „A múltak szép emlékét őrzi a lelkünk temploma. Áldott legyen, ezerszer áldott. S hozzon vissza sok letűnt álmot, a kolozsvári Farkas utca felejthetetlen ház sora.”

Ditrói Nándor egyetem utáni éveiről csak két apró, mégis fontos adatra sikerült rábukkanom egy Szeged színháztörténetéről írott könyvben. Egy jótékony célú színlelőadásról írtak közt található ez a mondat: „A karszemélyzet javára előadják a *Viola* című népszínművet, a címszerepben az ipariskola igazgatója, dr. Ditrói Nándor, a Színészgyesület elnökének, Ditrói Mórnak fia.”¹⁰⁸ Ugyanebben a műben olvasható, hogy az amatőr színpadi előadások szervezését is felvállaló cserkészcsapat választmányába bekerült „dr. Ditrói Nándor, az ipariskola igazgatója is”.¹⁰⁹ Az idézetekből látható, hogy Ditrói a szavalás, a színészet és a színház egyetemistaként is ápolta apai örökségét idősebb korában sem felejtette el.

¹⁰⁵ Pesti Hírlap 17 (1895) október 7. 5.

¹⁰⁶ Budapesti Hírlap 10 (1898) március 13. 10.

¹⁰⁷ Budapesti Hírlap 10 (1898) március 15. 6.

¹⁰⁸ SÁNDOR 2003. 245.

¹⁰⁹ SÁNDOR 2003.263.

Egy napig – 1900. október 15-én – volt főszerkesztője a Kolozsvári Egyetemi Lapoknak Bodor Aladár.¹¹⁰ Bodor azonban nem vált meg a diákújságtól: 1900. november 1. – 1901. július 1. között szerkesztette a Kolozsvári Egyetemi Lapokat, a következő esztendő november hó 15. napjától pedig 1903. június 15-ig belső munkatársként vett részt a lap írásában.¹¹¹ Losonci főgimnáziumi tanárként meghatározó alakja volt Nógrád vármegye irodalmi életének. Igazolja ezt, hogy neve és munkásságának rövid összefoglalása olvasható Borovszky Samu vármegye-történeti monográfiásorozatának Nógrád vármegyeről írt kötetében.¹¹² Bodor egyike volt Ravasz László kolozsvári egyetemi (elv)barátainak. Fentebb említett visszaemlékezéseiben Ravasz László lírai szépségű és mély érzellemmel teli sorokban emlékezik barátságukra.¹¹³

Arról, hogy Bodor Aladár mennyire hatott a tudós Ravasz Lászlóra, utóbbi így tesz tanúbizonyságot az emlékezéseiben: „Mikor egy-két évtized múlva a magyar ethikai idealizmus nemzetépítő útjait kerestem: Bodor Aladár inspirációja is segített.” Minden valószínűség szerint kapcsolatuk megszakadása iránt érzett felelőssége vezette Ravaszt, hogy ifjúkori barátja haláláról írva így summázza annak életútját: „E szürke szemfedő alatt álmodik nemzedékének egyik legkülönb magyarja. Senki sem tudta, hogy az, maga legkevésebbé.”¹¹⁴ Bodor Aladár – nem egyedülként a Kolozsvári Egyetemi Lapok újságírói közül – nemcsak hírlapírással, de szépírással, ezen belül költészettel is foglalkozott. A Kolozsvári Egyetemi Kör fentebb említett, 1903/04. tanévi évkönyvében ő is közzétette – *Verseke* cím alatt – néhány költeményét.¹¹⁵ Lehet, hogy nem volt „korszakos poéta”, verseire azonban a magyar költészet egyik valóban korszakos nagysága, Tóth Árpád is felfigyelt.¹¹⁶ Bodor Aladár költői munkásságának értékét méltatta még többek között Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móra Ferenc, Radnóti Miklós;

¹¹⁰ VICZIÁN 1978. 24.

¹¹¹ VICZIÁN 1978. 24–25.

¹¹² BOROVSZKY 1911. 265.

¹¹³ RAVASZ 1992. 68–70.

¹¹⁴ RAVASZ 1992. 69.

¹¹⁵ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 121–122.

¹¹⁶ TÓTH ÁRPÁD: *Bodor Aladár: Zátonyon*. Nyugat 3 (1910) 202–203.; NAGY ZOLTÁN: *Tóth Árpád: Bírálótok és tanulmányok*. Nyugat 23 (1939) 32. évfolyam 6. szám.

Reményik Sándor társaságában pedig munkatársa volt a szegedi alapítású Széphalom Kör¹¹⁷ ugyancsak *Széphalom* című¹¹⁸ folyóiratának.¹¹⁹

Bodor mellett a Széphalom irodalmi és tudományos folyóiratban két további olyan névre bukkanhatunk, melynek viselői szintén kötődtek a kolozsvári diákélethez. Egyikük a már említett Ady Lajos. A másik Ritoók Emma,¹²⁰ aki budapesti egyetemista volta ellenére egyik szerzője a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör már hivatkozott, 1903/04. tanévi évkönyvének.¹²¹ Ritoók Emma a 20. század eleji „new age”, a társadalom teljes körű szellemi megújulását óhajtó életreform-mozgalmak széles körben ismert alakja.¹²² Alapító – és egyben egyetlen női – tagja volt a neves magyar filozófusok, Lukács György és Balázs Béla baráti köréből szerveződő, esztétikai-filozófiai problémákat megvitató és a teozófiai mozgalomhoz kötődő értelmiségi társaságnak, a Vasárnapi Körnek.

A Bodor Aladárt követő és a Kolozsvári Egyetemi Lapok egyben utolsó főszerkesztőjéről, Lám Károlyról¹²³ – jelen ismereteink szerint – egy néhány soros utalás ad némi életrajzi fogódzót. Lám Béla csendőr főhadnagyról van szó, aki a második világháború budapesti harci cselekményeiben mint csendőrszázad-parancsnok vett részt. Önéletírásában¹²⁴ olvasható, hogy „Édesapám Dr. Lám Károly 1885-ben született Medgyesen. Mint tanfelügyelő a trianoni békéig Désen volt beosztva. Ezután állását elvesztette. Később a pénzügynél helyezkedett el, és 1945-ben halt meg, mint pénzügyi tanácsos.” Feltételezhető, hogy dr. Lám Károly azonos a diáklap-főszerkesztő Lám Károssal. A feltételezést megerősíti az *Ellenzék* című kolozsvári napilap 1906. október 2-i számának egy cikke. Ebben a Kolozsvári Egyetemi Lapok 1906-os – később még említendő – újjáalakulásáról szóló beszámolóban az olvasható, hogy: „főszerkesztő lett egyhangú fölkiáltással Lám Károly körülnök”.¹²⁵

¹¹⁷ A Széphalom Kört a szegedi egyetem tanárai a város íróival összefogva 1926-ban alapították. Működésének maradandó eredménye a Széphalom című folyóirat elindítása 1927 januárjában és a Széphalom-könyvtár című kiadványsorozat megjelentetése.

¹¹⁸ Szerkesztője mindvégig Zolnai Béla irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja (levelező: 1940, rendes: 1948-1949), az irodalomtudományok doktora (1955) volt. Megjelenés helye: 1942-ig Szeged, 1942-től Kolozsvár.

¹¹⁹ A folyóirat addigi munkatársai – közöttük Bodor Aladár – nevét felsorolja: OLÁH 1932. 1.

¹²⁰ Ritoók Emma (Nagyvárad, 1868. július 15. – Budapest, 1945. április 3.) magyar költő, író, esztéta, műfordító.

¹²¹ RITOÓK 1904. 111–120.

¹²² Ritoók és a Vasárnapi Kör kapcsolatáról: NÉMETH–EHRENHARD 2019. 56., 58.

¹²³ Lám Károly 1905. november 5. és 1907. április 17. közt volt főszerkesztő. VICZIÁN 1978. 24.

¹²⁴ Az önéletrajzot lásd: www.csendor.com/konyvtar/biografia/egyenek/Lam%20Bela%20fohadnagy.pdf (Letöltés: 2015. február 2.)

¹²⁵ *Ellenzék* 27 (1906) október 2. 5.

Az erdélyi (magyar) közélet, az erdélyi magyarság és az abban meghatározó politikai erőként jelen levő Országos Magyar Párt (OMP) vezető testületének, az Intéző Bizottságnak lett az 1920-as években tagja Gabányi Imre.¹²⁶ Egyetemista éveiben a Kolozsvári Egyetemi Lapok felelős szerkesztői tisztét viselte,¹²⁷ ugyanabban az időszakban, azaz 1898. március 15. és 1898 júniusa közt, amikor a főszerkesztői poszton Ditrói Nándor állt.¹²⁸

Diákéveiben nemcsak lapszerkesztőként vett részt az egyetemi diákéletben. Diáksportholóként is nevet szerzett magának. Kardvívóként elért sikereiről több fővárosi sport-, illetve napilap is hír adott.¹²⁹ Ditróihoz hasonlóan 1898-ban Gabányi Imre neve is ott található az EKE Egyetemi Osztályát vezető bizottság tagnévsorában.¹³⁰ Az 1897/98. tanévben a Kolozsvári Tudományegyetemi Körben aljegyzői posztot viselt.¹³¹ Ez igazolja, hogy ő is a Kolozsvári Egyetemi Lapok azon vezetői közé tartozott, akik szerteágazó diákéleti tevékenységet végeztek.

Gabányi Imrét és a már fentebb említett Kunfi Zsigmondot követően igen rövid ideig – mindössze tizenöt napig¹³² – viselte a Kolozsvári Egyetemi Lapok felelős szerkesztői posztját Gergely György, aki ebben a tanévben a kör elnöki tisztét is betöltötte. Feltehetően ez a magyarázata, hogy felelős szerkesztői működése tiszavirág-életűnek bizonyult. Ezzel a tiszttel egy időben ideiglenes társzerkesztőként is jegyezte a diáklapot.¹³³

Az utolsó olyan személy, aki a Kolozsvári Egyetemi Lapoknál felelős szerkesztői pozíciót viselt,¹³⁴ a később repatriált hazánkfiafént – ez sem példa nélküli a Kolozsvári Egyetemi Lapok újságírók táborában – Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közéletében kitűnt Brandt Viktor volt. A vármegye

¹²⁶ Gabányi politikusi működéséről lásd: GYÖRGY 2006. 21–22., 46, 53., 70., 76–78., 82., 94., 249–250., 252., 258., 262.

¹²⁷ Gabányi töltötte be elsőként a felelős szerkesztői posztot. VICZIÁN 1978. 24.

¹²⁸ VICZIÁN 1978.24.

¹²⁹ A *Herkules* című országosan ismert, Budapesten megjelenő sportlap 15–17. évfolyamának (1898–1900) lapszámaiban összesen nyolc cikkben írtak versenyzői sikereiről. Tudósított eredményeiről egy másik, szintén fővárosi kiadású sport napilap, a Sportvilág. Sportvilág 5 (1898) június 5. 10. A kolozsvári egyetem ifjúságának atlétikai és tornaünnepségén a kardversenyt Gabányi Imre nyerte. Pesti Napló 49 (1898) június 1. 11. Majd díjat nyert Gabányi az 1900-ban Debrecenben tartott országos diákkongresszus alkalmából tartott diáksporthelyen is. Pesti Hírlap 51 (1900) április 29. 11.

¹³⁰ www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/g/gabanyiim.htm (Letöltés: 2018. augusztus 1.)

¹³¹ A Debreceni Főiskolai Lapok hírovtárában közli a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör 1897/98. tanévre vonatkozó tisztikara tagjainak nevét. Közöttük olvasható a jelzett tisztségében Gabányi Imre neve is. Debreceni Főiskolai Lapok 40 (1897) október 10. 16.

¹³² Gergely 1899. február 5. – február 20. között töltötte be a posztot. VICZIÁN 1978. 24.

¹³³ VICZIÁN 1978. 24.

¹³⁴ 1905. november 5-től 1907. április 17-ig töltötte be ezt a tiszteket. VICZIÁN 1978. 24.

adattárában neve tévesen Brondt Viktorként szerepel. Az elírást épp az teszi egyértelművé, hogy a szócikkben Brondt Viktor életútját ismertetve megemlítik, hogy a Kolozsvári Egyetemi Lapok felelős szerkesztője volt. Ugyanitt olvasható, hogy 1910-11-ben a Kolozsvári Egyetemi Kör elnöki tisztét is viselte.¹³⁵ Ő tehát Bodor Antal, Ditrói Nándor, Ady Lajos és Gergely György mellett az ötödik, aki a Kolozsvári Egyetemi Lapok irányítói közül erre a – legrangosabb – diákvezetői tisztségre diáktársai által érdemesnek találtatott.

Az immár „diplomás emberként” jelentékeny közéleti és/vagy tudományos, illetve művészeti – ezen belül is szépírói vagy költői – pályát befutó egykori Kolozsvári Egyetemi Lapok (fő)szerkesztői, felelős szerkesztői, társszerkesztői közé tartozik Bodor Antal már említett szerkesztőtársa, Antallffy Endre¹³⁶ is.

Antallffy, akinek pontos beosztása a Kolozsvári Egyetemi Lapoknál ideiglenes társszerkesztő volt,¹³⁷ a nyelvészet tudományában való elmélyedés, az irodalom történetének kutatása és a műfordítás mellett a versírással is megpróbálkozott. A Kolozsvári Egyetemi Kör még többször említendő, 1903/04. tanévi évkönyvében jelentette meg *Fősvény* címen írt költeményét.¹³⁸

A Kolozsvári Egyetemi Lapokat szerkesztőként vezetők sorában csak időrendben haladva az utolsó az ifjabbik Bartók György, Ravasz László egyetemista társa és jó barátja. Ő 1902. november 15. – 1903. január 15. között főmunkatársként dolgozott a kolozsvári egyetemi diáklapnál, majd ezt követően, 1903. február 1-től 1903. június 15-ig felelős szerkesztőként állt az orgánus élén.¹³⁹ Diákújságírói tevékenységével foglalkozik Gaal György. A fejezetben, amely a *Bartók György, a filozófus* címet kapta,¹⁴⁰ több utalás is szerepel Bartók és a Kolozsvári Egyetemi Lapok,¹⁴¹ illetve Bartók és a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör közti kapcsolatra vonatkozóan.¹⁴²

A Kolozsvári Egyetemi Lapok lapalkotói csapatának kiválasztódásához sajtótörténeti érdekességű adalék, hogy Bartók György Ravasz László barátjának, a Kolozsvári Egyetemi Lapokat szerkesztő Bodor Aladárnak volt

¹³⁵ CSATÁR–HOVHANNESIAN–OLÁH 142.

¹³⁶ Antallffy Endre (Ratosnya, 1877. február 3. – Marosvásárhely, 1958. február 6.) nyelvész, irodalomtörténész, műfordító.

¹³⁷ VICZIÁN 1978. 24. Az ugyancsak ezen a helyen olvashatók szerint Antallffy 1901. október 20. és november 24. közt volt ideiglenes társszerkesztő.

¹³⁸ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 65.

¹³⁹ VICZIÁN 1978. 24.

¹⁴⁰ GAAL 2012. 279–324.

¹⁴¹ GAAL 2012. 286–287.

¹⁴² GAAL 2012. 286–288.

iskolatársa a szászvárosi református főgimnáziumban. Tény, hogy Ravasz Lászlónak, mint a kolozsvári egyetemi diákélet meghatározó figurájának döntő szerepe volt abban, hogy Bartók csatlakozott a Kolozsvári Egyetemi Lapok szerző- és szerkesztőgárdájához. Úgy gondolom, az is nyilvánvaló, hogy ezt Ravasz és Bartók közös barátja, Bodor szerkesztő is teljes mértékben támogatta.¹⁴³

Bartók a Kolozsvári Egyetemi Lapokban való újságíróskodása mellett – Antalfy Endréhez, Bodor Aladárhoz vagy épp barátjához, Ravasz Lászlóhoz¹⁴⁴ hasonlóan – egyik szerzője volt a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör 1903/1904. tanévi évkönyvének. Ebben *Kant emlékezete* címen publikált egy filozófiatörténeti tanulmányt.¹⁴⁵

Noha szerkesztője volt a Kolozsvári Egyetemi Lapoknak, és Ravasz László emlékei szerint szívesen időzött a szerkesztőségben, mégis barátja visszaemlékezésében azt írja róla: „ő inkább a politika érdekelte, mint a kör alelnökét”.¹⁴⁶ Forrásértékű adat ez a megnyilatkozás abban a tekintetben, hogy egyértelműen jelzi, hogy a Kolozsvári Tudományegyetemi Körben – akárcsak pesti társánál – a 20. század beköszöntekor már nem a diákegyesület alapításakor célul kitűzött önművelő, önképző kör, hanem az erősen politikai felhangú érdekképviseleti szerepkör vált meghatározóvá. Ezt erősíti, hogy a kör rangban második embere tisztségére (diák)politikai funkcióként tekintett, magát pedig (diák)politikusként tartotta.

A Kolozsvári Egyetemi Lapokat 1905. november 5. – 1906. május 31. között szerkesztőbizottság irányította. Ennek tagjai közt találjuk a 20. század első fele erdélyi irodalmi életének és katolikus közéletének nemzetközileg is méltányolt személyiségét, Jánossy Bélát, vagy ahogyan másképp is írta nevét: P. Jánossy Bélát.¹⁴⁷ Több már említett, a Kolozsvári Egyetemi Lapokat igazgató diáktársához hasonlóan ő is írt az 1903/04. tanévi évkönyvbe, méghozzá nem verset vagy tanulmányt, hanem egy novellát *A boldogtalan*

¹⁴³ GAAL 2012. 286.

¹⁴⁴ Ravasz László *Vallás és művészet* címen írt tanulmányt az évkönyvbe. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 140–148.

¹⁴⁵ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 36–42.

¹⁴⁶ RAVASZ 1992. 67–68.

¹⁴⁷ P. [Pap] Jánossy Béla (Erdőszygyörgy, 1883. október 20. – Kolozsvár, 1945. április 23.) próza- és drámaíró, költő, kritikus, szerkesztő. A kolozsvári egyetemen szerzett jog- és államtudományi doktorátust (1908). 1907–1910 között az *Ellenzék* című kolozsvári napilap szerkesztőségében dolgozott, 1910-ben fogalmazó lett a kolozsvári városházán. 1918-tól az Erdélyi Római Katolikus Státus titkára. Ebben a tisztségében jelentős szerepet játszott a két világháború közötti erdélyi római katolikus közéletben. Osztályelnöke volt a Nagyváradon működő Katolikus Akadémiának, tagja a temesvári Arany János Társaságnak és a budapesti Petőfi Társaságnak. Felelős szerkesztője 1921–1944 augusztusa között a Hírnök, majd 1943–1944-ben a Magyar Nép című lapoknak.

Etuskának... cím alatt.¹⁴⁸ Ekkor is P. Jánossy Béla néven szerepel a tartalomjegyzékben.

Egyetemi tanulmányai végeztével pályafutása csúcán országosan ismert politikus lett a Kolozsvári Egyetemi Lapok szerkesztőbizottságának egy másik tagja, Gyulai Tibor.¹⁴⁹ Gyulait Viczián János bibliográfiájában a Kolozsvári Egyetemi Lapok szerkesztőbizottságának tagjaként,¹⁵⁰ majd néhány hónappal ezután rovatvezetőként említi az egyetemi sajtóbibliográfia.¹⁵¹

A Kolozsvári Egyetemi Lapok főmunkatársai közt is sok olyan névre bukkanhatunk, amely említésre érdemes. Tisztségviselésük időrendjében haladva az első közülük Pap Domokos vagy – ahogy később Erdély-szerte és országosan is ismert és elismert szépíróvá vált – Gyallay Pap Domokos. Ő 1901. október 20-tól 1902. január 19-ig mint főmunkatárs vett részt a „lapcsinálásban”.¹⁵²

A kolozsvári egyetemi diákmozgalomban való tevékeny részvételt (Gyallay) Pap Domokos hasonnevű fiára is átörökítette. A már említett *Erdély magyar egyeteme* című könyvben olvashatjuk, hogy a Kolozsvárra visszatért Ferenc József Tudományegyetem első – 1940/41. tanévi – tanévnyitó ünnepségén az egyetemi ifjúság képviselőjeként „ifj. Gyallay-Pap Domokos (...) szólt”.¹⁵³ Beszédének szövegét is közlik a kötet szerkesztői.¹⁵⁴

Szintén ezen a hivatkozott lapon található híradás Horthy Miklós kormányzó kolozsvári látogatásának eseményeiről. Ezek egyikére – a visszatért tudományegyetem megnyitásának napján – 1940. október 24-én délelőtt került sor. Horthy stílusosan az egyik egyetemi diákjóléti intézmény, a „Mátyás király Diákház” Corvin termében adta át az erdélyi tudományos és művészeti élet kiválóságainak a két világháború közti Magyarország

¹⁴⁸ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 186–194.

¹⁴⁹ Gyulai Tibor (Kolozsvár, 1887. április 12. – Békéscsaba, 1960. december 25.) jogász, politikus. A kolozsvári egyetemen tanult. 1909-ben avatták jogi doktorrá. 1911-től a Földművelésügyi Minisztériumban titkári állást töltött be, majd a Külügyminisztériumban dolgozott. Mint gazdasági szakértő tagja volt a béketárgyalásokon részt vett delegációnak. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara ügyvezető titkára, majd főtitkára volt. Tagja volt a felsőháznak. 1914-ben a Lakatos-kormány iparügyi minisztereként tevékenykedett. A II. világháború után bíróság elé állították, de fölmentették. Békéscsabára költöztették.

¹⁵⁰ Viczián kutatási eredménye szerint Gyulai Tibor csupán egyetlen napig (1906. január 18.) volt tagja a szerkesztőbizottságnak. VICZIÁN 1978. 24.

¹⁵¹ VICZIÁN 1978. 25. Ezt a tisztséget 1906. november 4. – 1907. március 30. között töltötte be a diákújságnál.

¹⁵² VICZIÁN 1978. 25. Gyallay Pap Domokos élete során mind az erdélyi (kolozsvári), mind a magyarországi unitárius egyházban több magas világi tisztséget is viselt. GAAL 1988. 12.

¹⁵³ EME 1941. 390.

¹⁵⁴ EME 1941. 22.

legrangosabb tudósok, művészek elismerésére szolgáló kitüntetését, a Corvin-láncot, illetve a Corvin-koszorút. Ez utóbbi adományozásával tizennyolc erdélyi író, tudós, művész kiváló érdemeit ismerte el az államfő. A kitüntetettek impozáns listáján ott szerepelt az egykori diákújságíró édes-apa, id. (Gyallay) Pap Domokos neve is.¹⁵⁵

Időrendben (Gyallay) Pap Domokost követi a Kolozsvári Egyetemi Lapok főmunkatársainak sorában Péterfi Tibor,¹⁵⁶ aki nemcsak a Kolozsvári Egyetemi Lapok, de az egyetemi diákmozgalom egyik kulcsfigurája is volt. Az orvostanhallgató Péterfi főmunkatársként 1902. november 15. – 1903. február 1. közt,¹⁵⁷ ezt megelőzően, 1901. október 20-tól 1902. március 30-ig pedig mint belső munkatárs¹⁵⁸ állt a Kolozsvári Egyetemi Lapok szolgálatában, a kolozsvári egyetemi diákújságírás egyik meghatározó szereplője volt. A szerkesztőgárdából való távozását követően az alapítási idejét tekintve második Kolozsvárott kiadott egyetemi diáklap, Az Egyetem főszerkesztője, majd szerkesztője lett.¹⁵⁹

A kolozsvári egyetemi diákélet kimagasló egyénisége, egyik vezéralakja volt ifj. Bartók György, Bodor Aladár, (Gyallay) Pap Domokos és Péterfi Tibor mellett Ravasz László testi-lelki barátja, harcostársa, a már többször is említett Ady Lajos. Őt nem mint egykori egyetemi diákvezért, hanem Ady Endre testvéröccseként tartja számon a közlemlekezet. Egyetemi éveiben azonban nemcsak Kolozsvárott, de országosan is nagyon ismert diákvezetőnek számított. „Egy szobában laktam Ady Lajossal, az Ady Endre testvéröccsével. Ady Lajos már akkor egészen Ady Endrében élt, hogy úgy mondjam vidéki fiókja volt. Mivel nagyon belső kapcsolatot létesült Ady Lajos és közöttem, egyszer csak azt vettem észre, hogy én is Ady Endrében élek.” – vall az Ady testvérekhez fűződő bensőséges kapcsolatáról a későbbi református püspök. Ravasz László diákújságíróvá, diáklapvezetővé is szobatarása

¹⁵⁵ EME 1941. 390.

¹⁵⁶ Péterfi Tibor (Dés, 1883. június 22. – Budapest, 1953. január 13.) orvos, szövettani kutató egyetemi tanár. 1905-ben szerzett orvosdoktori oklevelet a kolozsvári egyetemen. Ezután a zoológiai intézetben működött Apáthy István mellett. 1908 és 1914 között tanársegéd a budapesti egyetemen. Ott szerzett 1916-ban magántanári képesítést. 1918-ban az anatómia nyilvános rendes tanára a pozsonyi egyetemen. 1919-ben a Közoktatási Népbiztosságon működött. A Tanácsköztársaság bukása után emigrált. Prágában, Jénában, Berlinben, majd Konstantinápolyban élt. Az utóbbi helyen egyetemi tanár. 1946-ban, miután visszatért Magyarországra, a budapesti egyetem tanárává nevezték ki.

¹⁵⁷ VICZIÁN 1978. 25.

¹⁵⁸ VICZIÁN 1978. 25.

¹⁵⁹ VICZIÁN 1978. 9.

miatt vált, ahogy írja: „Mindenáron újságot akartam írni én is, mint Ady Lajos.”¹⁶⁰

Ady Lajos 1902. február 1-jén főmunkatársként kapcsolódott be a Kolozsvári Egyetemi Lapok szerkesztésébe. Ezt a posztját 1902. június 10-ig töltötte be, 1902. november 15 – 1903. június 15. között pedig belső munkatársa a diákperiodikának.¹⁶¹ Ez a rokonság, a szeretetteljes testvéri kötelék vezérelhette Ady Endrét, hogy újságíróként, amint még lentebb kitérünk rá, több publicisztikájában is foglalkozzon a kolozsvári egyetemi diákélet egy-két történésével, sőt írásait is közöltesse a Kolozsvári Egyetemi Lapokban. Ady Lajosnak a Kolozsvári Egyetemi Lapok szerkesztésében betöltött szerepét így summázza sokat idézett önéletrajzában Ravasz László: „Az Egyetemi Lapok névleges szerkesztője Bodor Antal volt, tényleges szerkesztője Ady Lajos.”¹⁶² Ady Lajos zsnalisztai rátermettségéről ezt a rövid kijelentést olvashatjuk Ravasz László memoárjában: „határozott újságíró-tehetség volt”, akitől Ravasz és diákújságíró társai „a lapszerkesztés és újságírás technikáját” tanulták.¹⁶³

Ady Lajos elnöke volt a Kolozsvári Tudományegyetemi Körnek. Ebben a pozíciójában országos ismertségre tett szert egy a magyar kereskedelmi célú tengerhajózás fejlesztésének fontosságát népszerűsíteni igyekvő és a kolozsvári ifjúsági kezdeményezésként indult magyar iskolahajó egyesület lelkes propagálójaként. A vezető fővárosi napilapok egyike, a Budapesti Hírlap így számol be Ady Lajosnak az ügyben játszott szerepéről: „*Megemlékezünk már a kolozsvári egyetemi ifjúságnak a magyar iskolahajó dolgában indított hazafias mozgalomáról. Most részletesebb tudósítást kaptunk erről a mindenképpen dicséretes akcióról. Az ifjúság a Központi Egyetem egyik. nagyteremben tartott gyűlésen közel nyolcszáz főnyi tömegben jelent meg. A gyűlést lelkes szavakkal Ady Lajos, a kolozsvári Egyetemi Kör elnöke nyitotta meg.*”¹⁶⁴

Ez a lap már egy néhány nappal korábbi számában is hírt adott a szervezetről,¹⁶⁵ de ezeken kívül is többször közölt cikket a mozgalomról. A hirdásból megtudható, hogy az iskolahajó mozgalmat szervező – a Kolozsvári Tudományegyetemi Körön belül felálló –, öt tagból álló bizottságba három olyan személyt (a már említett ifj. Bartók Györgyöt, Ravasz Lászlót és a később említendő Téglás Gézát) is beválasztottak, akik újságíróként a

¹⁶⁰ RAVASZ 1992. 67.

¹⁶¹ VICZIÁN 1978. 25.

¹⁶² RAVASZ 1992. 67.

¹⁶³ RAVASZ 1992. 68.

¹⁶⁴ Budapesti Hírlap 22 (1902) december 2. 5.

¹⁶⁵ Budapesti Hírlap 22 (1902) november 30. 7.

Kolozsvári Egyetemi Lapok szerkesztői stábját erősítették. Közülük ketőre, Bartókra és Ravaszra Ady Lajos legközelebbi barátaiként tekintettek.

Ady Lajos diákpolitikusi ténykedéséről részletesen ír a barát, harcostárs és szövetséges Ravasz László is. Ravasz önéletrajzi emlékezéseinek ezt a részét azért szeretnénk hosszabban idézni, mert jelen ismereteink szerint ez az egyetlen olyan memoár jellegű forrás, ami bepillantást enged a kolozsvári egyetemi diákpolitizálás napi történéseibe. „Az egyetemi ifjúságban két párt alakult ki: a jobboldali nacionalista-keresztény és a baloldali, humanista-liberális. Mi Ady Lajossal, szívvel-lélekkel az utóbbihoz tartoztunk, azt hiszem Ady Endre észre sem vett magnetizmusának hatása alatt.”¹⁶⁶ Figyelmet érdemlő adat, hogy a két világháború közti nacionalista-keresztény politikai eszmerendszer egyik sarokbástyájának tekintett – és konzervatív, jobboldali politikai beállítottságát nyíltan megvalló – püspök diákkorában szívvel-lélekkel volt baloldali és liberális. Az is figyelemre méltó tény, és erre már az előbb idézett Pesti Hírlap-cikk is rámutat, hogy a kolozsvári egyetemi ifjúság pártosodása milyen nagy hasonlóságot mutat a pesti tudományegyetemi hallgatóság pártalakulataival.

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör 1901/1902. tanévi tisztségviselő-választásakor a lelkesedéstől túlfűtött Ravaszt idézve: a „mi listánk győzött, mi lettünk a gazdák az Egyetemi Kör helyiségeiben, és a mi kezünkbe került az ifjúság orgánuma a Kolozsvári Egyetemi Lapok. Klubélet és lapszerkesztés! Minden vágyunk teljesült.” A balliberális egyetemi párt győzelmének kovácsa – Ravasz László szavaival – „az új helyzetnek szerzője dr. Bodor Antal körülnök volt.” Akit a későbbi püspök így jellemez: „Kiváló szervező, jó gyakorlati érzékű ember”.¹⁶⁷ Ravasz László Bodor első elnöki ténykedéseinek számbavételéről írva egyúttal forrásértékű, máshonnan nem ismert információkat nyújt a körülnök színtereiről is. A frissen megválasztott körülnök „Kibérelte a kör helyiségéül a régi unitárius kollégium első emeletét és azt szépen bebútorozta.” Helyesebb lett volna a többes szám használata, ugyanis nem egy, hanem több helyiséget foglalt magába a bérlemény. „Elnöki szoba, tanácsterem, társalgó, szerkesztőség, játékterem, volt ott minden.”¹⁶⁸ Bodor Antal feladatai közé tartozott előteremteni a bérleti díjat. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör működéshez fontos adalék, hogy tagdíj nem jelenthette a bérleti díj fedezetét. Erre enged következtetni, hogy Ravasz László azt írja Bodornak: a szükséges pénzt táncestélyek és kiállítások rendezésével sikerült előteremtenie.

¹⁶⁶ RAVASZ 1992. 67.

¹⁶⁷ RAVASZ 1992. 67.

¹⁶⁸ RAVASZ 1992. 67.

A kolozsvári egyetemi hallgatóság balliberális pártjának győzelméről – az ekkor épp a Nagyváradi Napló munkatársaként dolgozó – Ady Endre is beszámolt. A lap 1902. március 12-i számában jelent meg *Liberális diákok győzelme* című cikke. Ebben leplezetlen lelkesedéssel tudósít a Bodor Antal és Ady Lajos vezette liberális diákoknak a kolozsvári egyetemi körüli választásokon aratott győzelméről és a szerinte a jezsuiták által bujtogatott ellentábor, a „klerikális ifjak”¹⁶⁹ megsemmisítő vereségéről.¹⁷⁰

Ady Lajos, ifj. Bartók György, Bodor Aladár, (Gyallay) Pap Domokos, Péterfi Tibor és Ravasz László „társaságához” tartozott még egy további, a Kolozsvári Egyetemi Lapoknál dolgozó belső munkatárs, Márton Árpád is. Ez a baráti csoport, ahogy Ravasz már többször hivatkozott visszaemlékezésében írja, tulajdonképpen „Bodor Aladárnak volt a baráti társasága”,¹⁷¹ ami „egyszerűen Társaságnak (Nagy T-nek) nevezte magát”.¹⁷²

Márton, akárcsak Ady Lajos és Bodor Aladár, 1902. november 15. – 1903. június 15. között volt a lap belső munkatársa,¹⁷³ Ravasz László barátja és – Ady Lajossal együtt – diákpolitikai terveinek egyik fő támasza.¹⁷⁴ A velük szemben álló egyetemista tábor (a keresztény nemzeti front) első vezére, Pállfy József pedig 1902. november 15-től 1903. május 1-ig ugyancsak belső munkatársa volt a Kolozsvári Egyetemi Lapoknak.¹⁷⁵ Pállfynak, aki szintén betöltötte a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör elnöki posztját, az egyetemről történő távozása után ennek az egyetemi pártnak a vezérfigurája – olvashatjuk Ravasznál – Bernolák Nándor lett.¹⁷⁶

Bernolák a kolozsvári egyetemisták egyik vezéregyéniségeként országos híre,¹⁷⁷ sőt hírhedségre tett szert. Az 1902-ben rendezett kassai országos diákkongresszusról tudósítva jelent meg a következő híradás: „Péterffy Tibor és Bernolák Nándor kolozsvári kiküldöttek összeszólalkoztak, amelynek következtében Bernolák arcul ütötte Péterffyt. Ezt látva Péterffy egyik barátja, Szekula Jenő budapesti egyetemi hallgató, Bernolákot vágta

¹⁶⁹ Ady Endre szóhasználat.

¹⁷⁰ A cikket teljes terjedelemben közli: *Ady Endre összes prózai műve*. 3. kötet (a 153. számú írás) Letöltés helye: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/3-kotet-2EA2/fuggelek-ketes-hitelu-szovegek-1902-marciusdecember-34E6/153-liberalis-diakok-gyozelme. Letöltés: 2018. november 25.

¹⁷¹ RAVASZ 1992. 68.

¹⁷² RAVASZ 1992. 68.

¹⁷³ VICZIÁN 1978. 25.

¹⁷⁴ RAVASZ 1992. 67.

¹⁷⁵ VICZIÁN 1978. 25.

¹⁷⁶ RAVASZ 1992. 68.

¹⁷⁷ A kolozsvári joghallgató Bernoláknak az egyetemi keresztmozgalomban való részvételéről figyelemre érdemes adalékot közöl: LIGETI 2018. 14.

pofon.”¹⁷⁸ Időközben Péterffy is magához tért, és szinten pofon vágta Bernolákot. A két kolozsvári egyetemi párt vezetői közti eszmei ellentét tettelegességgé fajult, és minden bizonnyal nem emelte az univerzitás hírnevét. Bernolák kolozsvári jogi tanulmányait – amelyeket nápolyi, torinói, római és párizsi peregrinációval is kiegészített – bevégezve Kassán lett bíró. A világháború kirobbanásnak évében pályát váltott: az 1912-ben felállított debreceni tudományegyetemen elfoglalta a büntetőjog és a bűnvádi eljárási jog nyilvános rendes tanári székét. Később az egyetem jogi karának dékánjává, sőt a debreceni egyetem rektorává is megválasztották.¹⁷⁹ Életrajzaiban feljegyezték, hogy rektori tisztségében rendkívül tevékeny volt. Kezdeményezte a Mensa Academica létrehozását, a debreceni University Extension (nyitott egyetem) megszervezését.¹⁸⁰ Ösztönözte a fiatalság önképzését és segítését szolgáló Egyetemi Kör életre hívását.¹⁸¹ Azaz olyan intézmények megalapítását, amelyek a kolozsvári tudományegyetemen mind léteztek, és amelyek működtetésében, mint egyetemi diákvezető, komoly tapasztalatokat szerzett. Ezt követően újabb pályamódosítás következett, amit nevezhetünk az ifjúkori érdeklődéséhez, a közélet küzdelmeihez, a politikáláshoz történő visszatérésének is. A tudós tanár keresztény nemzeti programmal megnyerte a debreceni nemzetgyűlési képviselő-választást.¹⁸² Politikusi pályája következő lépcsőfokát, egyben csúcsát a Bethlen-kormány népjóléti és munkaügyi miniszteri bársonyszéke jelentette. 1922. június 16-án távozott a kormányból. A politikai élettől visszavonulva ügyvédként praktizált, és egyetemi magántanárként oktatott. Emellett élénk tevékenységet fejtett ki a Magyar Jogászegyletben és a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar csoportjában. Rendszeres résztvevője volt a nemzetközi jogtudományi kongresszusoknak is.

Szintén nagy ívű közéleti pályát futott be a jogász végzettségű Gyárfás Elemér.¹⁸³ Ő is egyike a Kolozsvári Egyetemi Lapok egykori belső munka-

¹⁷⁸ Budapesti Napló 7 (1902) május 22. 8.

¹⁷⁹ Bernolák debreceni működéséről lásd: SZABÓ 2011. 13–31.

¹⁸⁰ SZABÓ 2011. 18.

¹⁸¹ SZABÓ 2011. 19. Bernolák rektorként tett diákjóléti javító intézkedéseiről: KIRÁLY 2018. 40–42.

¹⁸² Képviselői működésének egyik – a magyar felsőoktatás-történet szempontjából kiemelkedő jelentőségű – mozzanatáról: HOLLÓSI 2018. 103–113.

¹⁸³ Gyárfás Elemér, lécfalvi (Borzás, Kis-Küküllő vármegye, 1884. augusztus 27. – Bukarest, 1945. október 4.): közgazdász, politikus. A jogot Kolozsváron, Budapesten és Párizsban végezte. 1921. január 9-től a frissen alakult erdélyi Magyar Szövetség, majd ennek fölfüggesztése után az 1921. június 5-én alapított, 1922. január 15-től Országos Magyar Párttá alakult Magyar Néppárt vezetőségi tagjává s a közgazdasági szakosztály elnökévé választották. Az Országos Magyar Párt 1938. március 31-i betiltása után, az 1939. január 17-én alakult Magyar Közösség egyik vezetője.

társainak.¹⁸⁴ Egyetemistaként 1903-ban alapító elnöke volt a katolikus főiskolai ifjúság egyesületének,¹⁸⁵ a Kolozsvári Szent Imre Körnek. Sok, már említett diákújságíró kollégájához hasonlóan Gyárfás is az egyik szerzője volt az 1903/04. tanévi egyetemi körí évkönyvnek.¹⁸⁶

A Kolozsvári Egyetemi Lapok belső munkatársai névsorában feltűnik egy első olvasatra ismerősen csengő név, Kun Béla. A név viselője Gyárfás Elemérrel egy időben volt a lap egyik vezető újságírója.¹⁸⁷ A Kolozsvári Egyetemi Lapok belső munkatársa csak névrokona az egykor ugyancsak kolozsvári egyetemista Kun Bélának, a Magyar Tanácsköztársaság hírhedt vezérének és külügyi népbiztosának.¹⁸⁸ Ezt a megállapításomat elsősorban a kolozsvári egyetem jogi kari hallgatói nyilvántartásaira,¹⁸⁹ másodsorban Kun Béla életrajzi adataira¹⁹⁰ építem. Ezekre alapozva az a véleményem, hogy a Viczián János diáksajtó-adattárában említett Kolozsvári Egyetemi Lapok belső munkatársa, Kun Béla nem a későbbi politikus Kun Béla. Hanem, és ez szinte teljes valószínűséggel állítható, a Kolozsvári Egyetemi Lapok belső munkatársa az a Kun Béla, aki az 1903/04. tanévben a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör szünidei választmányának elnöki tisztét betöltötte.¹⁹¹

A Kolozsvári Egyetemi Lapok rovatvezetői közt is találunk a szerkesztőbizottsági tagok felsorolásában már említett Gyulai Tibor mellett egy olyan diákújságíró, aki eddig említett lapírányító társaihoz hasonlóan olyan életutat mondhat magáénak, ami érdemessé teszi az utókor tiszteletére.

¹⁸⁴ 1903. március 1. és június 15. közt volt belső munkatárs. VICZIÁN 1978. 25.

¹⁸⁵ Értsd: felsőoktatási intézményekben tanuló

¹⁸⁶ *Nemzetiségi diákpolitika* címmel közölt egy nem túl hosszú, ám témaválasztására tekintettel annál figyelemre méltóbb írást. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 74–77.

¹⁸⁷ VICZIÁN 1978. 25

¹⁸⁸ Már csak azért, mert – ezt a kolozsvári tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának hallgatói nyilvántartásai is bizonyítják – a későbbi „proletárdiktátor” Kohn Béla néven volt matrikulált diákja a kolozsvári egyetemnek. A Kun névalakot – életrajzai szerint – csak 1916-tól használta.

¹⁸⁹ A hallgatói nyilvántartásokból, amit a „kommünvezér” életrajzai is átvesznek: 1886. február 20-án született, és az általa 1916-ig használt Kohn Béla néven volt az 1903/04. tanévekben, illetve az 1904/05. tanév 2. félévében matrikulált hallgatója a kolozsvári egyetemnek. RNLKML 315. fond 573–574. és 588. kötet Kohn Béla rendes jogi kari hallgató származási ívei.

¹⁹⁰ A számos Kun Béla-életrajzi könyv, tanulmány közül ezen a helyen csupán egyet emelnék ki, mivel ez a kolozsvári egyetem történetéhez is értékes információkkal szolgál. JÓZSA–MUCSI 1986. 227–259.

¹⁹¹ A már többször hivatkozott 1903/04. tanévi egyetemi körí évkönyvben szerepel ez a mondatrész: „Az Egyetemi Kör sz. i. elnöke, Kun Béla jogszigorló...”. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 5. Mivel a későbbi népbiztos, mint tudjuk, 1886-ban született, és az 1903/04. tanévben iratkozott be először a kolozsvári egyetem jogi karára, nem lehet azonos ezzel a Kun Bélával. Kun Béla kolozsvári egyetemi tanulmányainak kezdetéről lásd: JÓZSA–MUCSI 1986. 232.

Ő a kolozsvári városi és egyetemi diáksportélet leghíresebb személyisége, az erdélyi és az egész magyar sport egyik legfényesebb csillaga, Somodi István.¹⁹² Somodi – sok fentebb említett diákzsurnaliszta társához hasonlóan – azok közé tartozik, aki nemcsak a Kolozsvári Egyetemi Lapokban, hanem a Kolozsvári Tudományegyetemi Körben is tisztséget vállalt: az 1903/04. tanévben a szervezet aljegyzője volt.¹⁹³

Viczián János fentebb többször hivatkozott diáksajtó-adattárában, mint láthattuk, csak a Kolozsvári Egyetemi Lapokban vezető posztot betöltő újságíró egyetemi hallgatók nevét közölte, a cikkírókét nem. Egy másik sajtóadattár-összeállító, Lakatos Éva viszont a Kolozsvári Egyetemi Lapok bibliográfiai adatainak feldolgozásakor megadja – igaz, csak néhány – általa jelentősnek tartott szerző nevét is. Lakatos két, több kötetből álló sajtóadattárt is összeállított, és mindkettőbe felvette a Kolozsvári Egyetemi Lapokat is.¹⁹⁴ Szerzőválogatásának tudományos igényességét bizonyítja, hogy a bibliográfiákba bekerült „újságírók” közül igen sokakat a lexikonok is az erdélyi és a magyar szellemi élet jelesei közé tartozónak tekintik. A kiválasztott neveket Lakatos Éva a Kolozsvári Egyetemi Lapok évfolyamai szerinti bontásban teszi közzé.

A Kolozsvári Egyetemi Lapok első – 1897/98. tanévi évfolyamának – tizenhat számából Lakatos a cikkírók sorából számos olyan személyiség nevét említi, akik munkásságuk révén a magyar szellemi élet jelesei közé soroltattak.

Így – többek között – kiemeli Fabinyi Rudolfot, Gyarmathy Zsigmondné (született Hory Etelka) író, néprajzi gyűjtőt; a már említett Kunfi Zsigmondot; Szász Bélát, a szemerjai Szász család később református lelkészként, vallástanárként és egyházi íróként is közismertségre szert tett tagját, aki a 19. századi erdélyi és magyar irodalmi, egyházi, tudományos és politikai élet meghatározó egyéniségei közé tartozott; a neves irodalmár Szabolcska Mihályt, akinek költői és irodalomszervezői munkásságát a későbbiekben akadémiai tagsággal és Corvin-koszorúval is honorálták. Neve ma első sorban mégis Karinthy Frigyes *Így írtok ti* című stílusparódiájából ismert. Szabolcska Mihály sosem volt kolozsvári egyetemista, a Kolozsvári Egyetemi Lapok első évfolyamának indulásakor épp marosfelfalui lelkészként szolgált. 1899. február 1-jén tagjai sorába választotta a Kisfaludy Társaság, ez jelzi, hogy ekkor már ismert nevű poétának számított. Csatlakozása

¹⁹² Somodi – aki egy személyben volt versenyző, edző, sportvezető és sportelméleti szakíró – életútját önálló kötetben is feldolgozta Killyéni András. KILLYÉNI 2008.

¹⁹³ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 32.

¹⁹⁴ LAKATOS 1977. 804–805.; LAKATOS 1997. 123–124.

a Kolozsvári Egyetemi Lapokhoz – Gyarmathy Zsigmondné csatlakozásához hasonlóan – szintén emelte az orgánus társadalmi rangját.

Az említett Fabinyi Rudolf a kolozsvári egyetem nagyhírű vegyész professzorának hasonlevű fia.¹⁹⁵ Sok később említendő diákújságíró társához hasonlóan ifjabbik Fabinyi is aktív diák egyesületi munkát végzett, elnöke volt a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemi Orvostanhallgatók Segítő- és Önképző Egyesületének.¹⁹⁶ Ifj. Fabinyi Rudolf 1902-ben szerezte orvosdoktori oklevelét, természetesen Kolozsvárott. Ezt követően az egyetem Elmegyógyászati Klinikájának lett gyakornoka és egyidejűleg az orvosi kar tanársegéde. Négy évre rá az elméleti orvosi munkát a gyakorlatival cserélte fel: 1906-ban a dicsőszentmártoni (Kisküküllő vármegye) kórházban lett osztályorvos. Egyetemista éve alatt a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör főtitkáráként¹⁹⁷ és a Kolozsvári Egyetemi Lapok belső munkatársaként az egyetemi diákélet egyik kulcsfigurája volt.

A Kolozsvári Egyetemi Lapok tudósításai tükrözik, hogy Fabinyi igen aktív diákvezetőként működött. Indítványára kezdődtek el a kör sakkversenyei. Sakk-Kör már az 1874/75. tanévben alakult a Kolozsvári Tudományegyetemi körön belül, azonban a kör erre a tanévre vonatkozó jelentésében arról ad számot az akkori elnök, hogy a Sakk-Kör: „megalakulásánál többlet nem igen tett, mert rövid idei fennállása után feloszlott”.¹⁹⁸ Így e nemes időtöltés újraindítása ifj. Fabinyi Rudolf érdeme. Az ő kezdeményezése nyomán rendezett meg a Tudományegyetemi Kör egy a hallgatói közösség kialakításában nagyon is lényeges eseményt, az ismerkedési estélyt.¹⁹⁹

A főtitkár érdeme magának a Kolozsvári Egyetemi Lapoknak a megszületése is. Az orgánus első száma így számol be erről: „A főtitkár előterjesztette a választmánynak a Kolozsvári Egyetemi Lapokra vonatkozó javaslatát, mely a következőleg hangzik. Mondja ki a jelen közgyűlés, hogy a kör egy saját felügyelete alatt álló lapot indít, két hetente megjelenő 1 vagy 1 1/2 ívnyi terjedelemben”.²⁰⁰ Fabinyi előterjesztése ezt követő részében pontosan vázolja a lapkiadás költségeinek fedezésére és a lapszerkesztő

¹⁹⁵ Fabinyi Rudolf, ifj. (Kolozsvár, 1879. május 31. – Budapest, 1936. október 30.) orvos, neurológus.

¹⁹⁶ LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 128. A szerzőpáros itt hivatkozott munkájához a kolozsvári Orvostanhallgatók Segítő- és Önképző Egyesületéről szóló adatokat megküldök egyike Fabinyi Rudolf elnök volt, édesapja pedig akkori kolozsvári rektorként a könyv egyik „beköszöntőjének” volt a szerzője.

¹⁹⁷ A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör az 1897/98. tanévre választotta főtitkárrá. Kolozsvári Egyetemi Lapok 1 (1897) október 2. 9.

¹⁹⁸ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 2 (1875) 6.

¹⁹⁹ Kolozsvári Egyetemi Lapok 1 (1897) november 1. 48.

²⁰⁰ Kolozsvári Egyetemi Lapok 1 (1897) október 2. 9.

megbízására vonatkozó javaslatát. Erre a tényre eddig egyetlen, a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem történetét feldolgozó munka sem tért ki, noha magának a lapnak a létrejöttét említették.

Az ifjabbik Fabinyi Rudolfnak a kolozsvári egyetemi diákmozgalomhoz, szorosabban véve a Kolozsvári Tudományegyetemi Körhöz való kapcsolódásában is szerephez juthatott az apai örökség, mint követendő minta. Id. Fabinyi Rudolf a kolozsvári egyetem azon professzorainak sorába tartozott, akik a diákegyesületek tevékenységének támogatására saját ügyükként tekintettek. Ez vezette, amikor elfogadta az egyik egyetemi diákjóléti egyesület, a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemi Orvostanhallgatók Segítő- és Önképző Egyesülete díszelnöki tisztét.²⁰¹ Más tanártársaival együtt Fabinyi professzor is részt vett és pohárköszöntőt is mondott a kör 1897. november 10-én a kolozsvári Stadler-kertben rendezett ismerkedési estjén. Erről is a Kolozsvári Egyetemi Lapok tudósított.²⁰²

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör fennállásának 25. évét ünneplő, 1899. június 4-én rendezett jubileumi díszgyűlésen id. Fabinyi Rudolf tartotta az ünnepi beszédet. Ez az ünnepi aktus egyben a VI. Országos Diákértekezlet megnyitása is volt. Beszéde tudományfilozófiai eszmefuttatás a tudomány, a tudományos gondolkodás 19. századi fejlődéséről, valamint az egyetemi ifjúság jelleméről, feladatairól.²⁰³ Az „erkölcsi és tudományos színvonal magaslata felé törekvő ifjúság” az az ifjúság, amely „a legfogékonyabb az új eszmék fölvetelére (...) nemes lelkesedésével másokat is magával ragad (...) Az egészséges szellemi légkörben nevelkedett, eszményi dolgokért lelkesülni tudó, szívben, jellemben és testben egyaránt erős, tettekre vágyó ifjúság képezte minden korszak jövőbe vetett reményének fundamentumát” – hangoztatja az ifjúságról való felfogását Fabinyi professzor.²⁰⁴

A Kolozsvári Egyetemi Lapok második – 1898/99. tanévi – évfolyamának szerzői közt említi Lakatos Éva Csengeri Jánost, aki 1896-tól a kolozsvári, majd a szegedi egyetem professzoraként ért el tudományos elismertséget. Tagjai sorába emelte a MTA (levelező: 1892, rendes: 1920, tiszteleti: 1930) is. Szegeden az 1924/25. tanév rektorává választották, 1925/26-ban pedig az egyetem prorektori méltóságát viselte.

Id. Fabinyi Rudolf és Csengeri János után a következő kolozsvári egyetemi oktató, akit Lakatos Éva a Kolozsvári Egyetemi Lapok második

²⁰¹ Kolozsvári Egyetemi Lapok 1 (1897) november 15. 64.

²⁰² Kolozsvári Egyetemi Lapok 1 (1897) november 15. 64–65.

²⁰³ A beszédet lásd: *Beszéd. Tartotta Fabinyi Rudolf egyet. tanár. A soviniizmusról. Tartotta Rajcsányi Gyula. A Kolozsvári Egyetemi Kör 25 éves fennállásának Országos Diákértekezlettel egybekötött jubileuma alkalmából 1899. június hó 4-én tartott díszgyűlésen.* Kolozsvár, 1899. Fabinyi beszédét lásd: 5–12.

²⁰⁴ FABINYI 1899. 6.

évfolyamában cikket közlők között felsorol, Tankó Béla. Bár a teológus végzettségű filozófiai szakíró Tankó a debreceni tudományegyetemen futott be karriert – az 1936/37. tanévben rektorra is megválasztották –, felsőfokú tanulmányait Kolozsvárott, Böhm Károly tanítványaként végezte. Egyetemi magántanárrá is itt habilitálták 1914-ben. Míg a „külsős nobilitások” Kolozsvári Egyetemi Lapokba való cikkírása a diákújság és a lapkiadó külső (el)ismertségét segítette, addig a kolozsvári professzorok cikkírása a diáklap és a diákegyesület egyetemen belüli hírnevét növelte.

Lakatos Évának az évfolyam cikkíróit számba vevő válogatásában olvasható Kiss Menyhért neve is. Az egyetemet Kolozsváron végző joghallgató, havadtői Kiss Menyhért dolgozott köztisztviselőként és kereskedelmi iskolai tanárként. Több verseskötete és elbeszélés-gyűjteménye is megjelent. Költőként a petőfieskedők szőlamos hazafiságának egyik jellegzetes képviselője. A Kolozsvári Egyetemi Lapokban való újságíróskodás mellett, egyik szerkesztője volt a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör többször idézett 1903/04. tanévi évkönyvének, amibe *Egy leányról* címmel novellát is írt.²⁰⁵

Az 1901/02. tanévi, tehát a Kolozsvári Egyetemi Lapok negyedik évfolyamának Lakatos Éva által megnevezett munkatársai közt ábécésorrendben az első név a Kolozsvári Egyetemi Lapok külső munkatársai közül „a legnobilisabb nobilitás”, Ady Endre. Ravasz László visszaemlékezéseiből ismerjük Adynak a kolozsvári egyetemi diákság baloldali-liberális elveket valló csoportjára gyakorolt „magnetikus hatását” és azt is, hogy Ady Endre nagyváradi újságíróként támogatta az erdélyi egyetem (diák)politikai történéseit. Az, hogy Ady publicisztikájában rendszeresen foglalkozott a magyar diákság körében és ezen belül kiemelten a két felsőoktatási csúcsintézményben – a pesti és a kolozsvári tudományegyetemen – zajló heves (diák)politikai csatározásokkal, régóta ismert a történettudomány művelői és a téma iránt érdeklődők előtt, lásd Tömöry Mária hosszabb és Ruszoly József rövidebb, a tárgyban írt tanulmányait.²⁰⁶ Kettejük közül Ruszoly professzor elemezte közvetlenül és elmélyülten Ady és a kolozsvári egyetemi ifjúság, illetve periodikája, a Kolozsvári Egyetemi Lapok közti viszonyt.²⁰⁷

A hivatkozott kis terjedelmű – nyomtatásban alig több, mint egy oldal –, ugyanakkor igen adatgazdag írás egyetlen megállapítását vélem vitathatónak. Nevezetesen, hogy Ady Endrének „a kolozsvári egyetemi ifjúsággal és lapjával nemigen lehettek közvetlen kapcsolatai”. Ezt arra alapozza, hogy Ady Endrének valamennyi, a Kolozsvári Egyetemi Lapokban közölt

²⁰⁵ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 78–84.

²⁰⁶ TÖMÖRY 1957.; RUSZOLY 1998a.

²⁰⁷ RUSZOLY 1998a. és RUSZOLY 1998c. 14–15.

költeménye másodközlés.²⁰⁸ Viszont Ady Endre nemcsak öccsén keresztül küldött verseinek a Kolozsvári Egyetemi Lapokban való újbóli leközlésével vett részt a kolozsvári egyetemi hallgatói életben, ezt több, nagyváradi újságíróként írt cikke is bizonyítja.

Ady prózai, így publicisztikai műveinek összkiadásából megállapítható,²⁰⁹ hogy 1901-ben, 1902-ben és 1906-ban szám szerint nyolc cikkének adja témáját – egy írásának csak kis részben, de a többinek egészében – a kolozsvári egyetemisták valamilyen ügyének tárgyalása vagy éppen egy a Kolozsvári Egyetemi Lapokban megjelent cikkre tett reakció. Az újság-cikkekből kiderül, hogy Ady Endre pontos információkkal rendelkezett arról, hogy mi tartja lázban a kolozsvári egyetemistákat, s általában a rá oly jellemző túlfűtött érzelmességgel és vitriolba mártott tollal reflektált ezekre. Azt is tudjuk Tömöry Máriától²¹⁰ és a debreceni diákújság címlapjáról, hogy Ady Endre debreceni jogakadémistaként – 1899-ben – főmunkatársa volt a Debreceni Főiskolai Lapoknak. Ennek ebben az esztendőben nem jelent meg olyan lapszáma, amely ne tudósított volna a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör ügyeiről vagy a Kolozsvári Egyetemi Lapokban megjelent egy-egy figyelmet érdemlő írásról. A cikkek szerzője ugyan nem Ady Endre volt, de a debreceni diáklap vezető újságírójaként igen valószínű, hogy ismerte ezeknek a tudósításoknak a tartalmát. Az az állítása viszont teljes mértékben helytálló Ruszoly Józsefnek, hogy a közvetítői (informátori) szerepet Ady Endre és a kolozsvári tudományegyetemi hallgatóság között öccse, Ady Lajos töltötte be.

Fentebb, egy lábjegyzetben már írtunk róla, hogy Lakatos Éva folyóirat-bibliográfiai sorozata két kötetében közölte a Kolozsvári Egyetemi Lapokba író és általa válogatott szerzők neveit. Az 1977-ben megjelent könyvében az 1897–1902 közötti évek lapszámaiban, míg a húsz évvel későbbi kötetben az 1902–1907 közti időszakban publikáló cikkírók válogatott névlistáját adja közre.²¹¹ Természetesen van a két időszak névjegyzékében több ismétlődő név, mivel több olyan szerzője is volt a diáklapnak, akik rendszeresen közölték írásaikat a Kolozsvári Egyetemi Lapokban. A visszatérő szerzők sorába tartozott Ady Endre, Ady Lajos, Bodor Aladár, Csengeri János professzor, Kiss Menyhért, Gyárfás Elemér és a Ravasz László baráti köréhez tartozó Márton Árpád is.

²⁰⁸ RUSZOLY 1998b. 14.

²⁰⁹ Lásd: Ady Endre prózai művei: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja.

²¹⁰ TÖMÖRY 1957. 337.

²¹¹ LAKATOS 1977. és LAKATOS 1997.

Ugyanakkor a Kolozsvári Egyetemi Lapokba az 1902–1907 között cikket vagy szépirodalmi művet adó új szerzők listája is tiszteletet ébresztő. Például, az egyetemi tanulmányait Kolozsváron folytató, elismertséget szerző író, költő, újságíró, lapszerkesztő Balla Miklós, aki költőként elnyerte a Kisfaludy Társaság Bulyovszky-díját és az MTA Farkas-Ratkó-jutalomdíját is. A nem csak mesemondóként maradandót alkotó Benedek Elek. A kolozsvári egyetemi hallgató, majd költő, író, drámaíró, irodalomtörténész és akadémikus, Jakab Ödön. A pesti tudományegyetemen jogot tanuló diákból ugyancsak írói és lapszerkesztői pályát befutó Falk Zsigmond, aki mindezek mellett nyomdai ipari vállalkozóként és zenekritikusként is ismert lett. A szintén budapesti joghallgatóként induló, költőként és íróként nevet szerző, országos levéltári tisztviselő Lampérth Géza, aki 1902–1926 között a Petőfi Társaság főtitkára lett; a Társaság 1927-ben, költői művészetét értékelve a Petőfi-nagydíjjal tüntette ki. A későbbi jeles szépíró és művészettörténész, egykori kolozsvári egyetemista, Malonyai Dezső. A már többször említett nagynevű kolozsvári professzor, Márki Sándor. A pályáját budapesti bölcsészhallgatóként kezdő, a későbbiekben több, a Kolozsvári Egyetemi Lapokba író társához hasonlóan szépírói és költői munkásságot kifejtő Oláh Gábor. A Budapesten, Bécsben és Bostonban is jurátuskodó, majd a trianoni Magyarországon országos ismertségű író, újságíró, politikus (országgyűlési képviselő, államtitkár, miniszter), akadémiai levelező tag Pekár Gyula, aki 1920–1936 között a Petőfi Társaság elnöki tisztét is viselte. Ugyancsak országosan ismert költő, regényíró, műfordító lett a kolozsvári joghallgató Térey (eredeti nevén Kuthy) Sándor, akinek a Kisfaludy Társaság *Visszatérés* című regényét 1924-ben Franklin-díjjal jutalmazta, illetve beválogatták a két háború között megjelent egyik legrangosabb költői antológiába, az 1930-ban kiadott Mai Magyar Műzsába. A zalai születésű, de pályafutása révén ugyancsak fővárosi kötődésű Kremsner Viktor, írói nevén Sipulusz, aki Rákosi Viktorként lett nagynevű író, újságíró, humorista, országgyűlési képviselő és sportvezető.

3.4. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyveinek sorozata

A Kolozsvár Tudományegyetemi Kör évkönyvei – más egyesületek, társaságok évkönyveihez hasonlóan – az egyesület adott (tan)évi működéséről szóló beszámolókat (pl. elnöki jelentés) tartalmaz. Évkönyvek sajnos csak a kör fennállásának első hat (tan)évről (1874–1880) maradtak fenn. Mivel a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör által keletkeztetett levéltári anyag sincs meg, az évkönyveknek ez a sorozata, ha csak a jelzett időszakra is, de elsődleges forrásértékkel bír. Magam az OSZK katalógusában kutatva,

a kör még egy 1904-ben kiadott – 1903/04. tanévi – évkönyvére találtam rá.²¹² Ez azonban terjedelmét és tartalmi felépítését tekintve egyaránt eltér az 1874–1880 között kiadott egyetemi körű évkönyvsorozattól, sőt a sokszorosítója is más nyomdacég volt, mint a korábbiaké.²¹³

A körnek jelen tudásunk szerint még két könyvjellegű kiadványa jelent meg. Az egyik a kör negyedszázados fennállásának évfordulójára rendezett díszgyűlésen (1899. június 4.) elhangzott beszédek könyv alakban kiadott változata.²¹⁴ A másik – alcíme szerint – a Kolozsvári Tudományegyetemi kör már többször említett, 1903/04. tanévi évkönyvének külön mellékleteként látott napvilágot. Ez az egyetem akkor hivatalban lévő rektorának, egyúttal egyik legismertebb és legbefolyásosabb professzorának, Apáthy Istvánnak a kolozsvári egyetem polgáraihoz intézett, *Állom és valóság* című, könyv formában megjelentetett tanulmánya.²¹⁵ Aki az évkönyvtől függetlenül megvásárolta a 18 B/5 méretű oldal terjedelmű tanulmányt, az ezzel a kiadó Kolozsvári Tudományegyetemi Kör tevékenységét támogatta. Apáthy professzor tudatos és rendszeres támogatója volt a körnek, amit jelez, hogy a kolozsvári egyetemi almanachokban a neve alatt felsorolt egyesületi tisztségei között ott olvasható, hogy tiszteleti tagja a Kolozsvári Tudományegyetemi Körnek. A diákok jóléte iránti odafigyelését bizonyítja, hogy tiszteleti tagjai sorába választotta a Kolozsvári Diákasztal Szövetség, azaz a Mensa Academica is.²¹⁶

3.4.1. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve, 1903-1904

A kör 1904-ben kiadott évkönyve kisebb részben a minden egyesületnél szokás évi beszámolókat tartalmazza, nagyobb részét pedig a körű tagok igen széles tematikájú (diákpolitika, diákújságírás, tudományos ismeretterjesztés, szépirodalmi alkotások) egyvelege alkotja. Épp ez a tartalmi sokszínűség teszi ezt az évkönyvet a kolozsvári egyetemi diákélet egyszerre értékes és érdekes forrásanyagává. A szerzők – az akkori kolozsvári egyetemisták – későbbi életútjának tanulmányozása pedig bizonyítékot szolgáltat

²¹² Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904)

²¹³ Az 1874–1880 közti évkönyvsorozat köteteinek nyomdai munkálatait a neves kolozsvári nyomdász, Stein János cége végezte. Az 1904-ben kiadott évkönyvet az országos ismertségű kolozsvári napilap, az *Ellenzék* könyvnyomdájában sokszorosították.

²¹⁴ *Beszéd.* Tartotta Fabinyi Rudolf egyet. tanár. *A sovinizmusról.* Tartotta Rajcsányi Gyula. A Kolozsvári Egyetemi Kör 25 éves fennállásának Országos Diákértekezlettel egybekötött jubileuma alkalmából 1899. június hó 4-én tartott díszgyűlésen. Kiadja az Egyetemi Kör. Kolozsvárt, Gombos Ferenc Lyceum Könyvnyomdájában. 1899.

²¹⁵ APÁTHY 1904.

²¹⁶ ALMANACH 1913. 40.

a kolozsvári egyetemnek, illetve a Kolozsvári Tudományegyetemi Körnek az értelmiség nevelésében játszott és az egész kárpát-medencei magyarságra kisugárzó hatására. Az évkönyv szerzői közül jó néhányan munkatársai voltak a már említett Kolozsvári Egyetemi Lapoknak.

Az Évkönyv tartalomjegyzékének sorrendjében haladva, az első ilyen személy a már említett Makoldy György. Írása, amint fentebb említettük, a kör éves működésének tényeit veszi számba, azonban több olyan gondolatot is tartalmaz, ami visszatérő kérdése, illetve problémája a szervezet életének. Az első ilyen működési zavarra Makoldy következő szavai világítanak rá: „az ifjúságnak, csak mintegy negyedrésze tagja az Egyetemi Körnek...”²¹⁷; majd kevéssel később így folytatja: „A nagy többség itt-ott... mindenütt és sehol. Az egyetemen – az ú.n. „stréberek” (?) –, de még kevesebben ott, a hol a diákélet gyökérszállai kellene, találkozzanak az ifjúsági egyesületek helyiségeiben. Az nagyon közönséges, nagyon unalmas, avagy – mondják – egyenesen szükségtelen, minek hát erőltetni.”²¹⁸ Források hiányában az Kolozsvári Tudományegyetemi Kör pontos taglétszámáról csak a köri évkönyvsorozat megjelent köteteiből nyerhetünk információkat. Ezekben az években (1874–1879) a tagok száma 139–199 fő közt ingadozott. Ludwig és Szemenyei azt írja, hogy a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör tagjainak száma „150–300 közt hullámzik”.²¹⁹

A számszerűségnél azonban sokkalta lényegesebb a kvalitatívitás, azaz a minőség. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör fennállásának majd négy és fél évtizede alatt – a néhány tucat tevékeny tagja által megalkotott szellemi produktumok – az egész magyarságra kiható közgondolkodás-formáló, társadalomalakító szerepet töltött be. Az *Egy év a kolozsvári Egyetemi Kör történetéből* című elnöki beszámolóból még két, egymással szorosan összefüggő és a kör működését alapjaiban érintő tény emelnék ki. Az egyik, amikor Makoldy György tájékoztat magának az Évkönyv kiadásának okáról. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Választmánya „elhatározza, hogy megszünteti ebben az évben az Egyetemi Lapokat és helyette Évkönyvet ad ki”²²⁰ – jelenti be az elnök. Néhány sorral alább közölt bejelentése is a Kolozsvári Egyetemi Lapokkal kapcsolatos: „Az Egyetemi Lapok 1902/1903. évi számadásának megvizsgálására kiküldött bizottság: Az Egyetemi Kör pénztárából az 1902/1903. évi Egyetemi Lapokat szerkesztő bizottság segélyt nem kapott (...), hanem ami kiutaltatott az 1902/1903.

²¹⁷ MAKOLDY 1904. 3.

²¹⁸ MAKOLDY 1904. 4-5.

²¹⁹ LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 84. Az itt közölt számok a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör akkori elnöke, Sárkány Loránd, és akkori főtitkára, Fazekas József adatközlésén alapulnak.

²²⁰ MAKOLDY 1904. 9.

évi adósság fizetésére fordítatott. Így az Egyetemi Lapok tartozásának kifizetésére az Egyetemi Kör van kötelezve.”²²¹ A nem túl rózsás helyzetet jellemzi, hogy a kör válaszmánya „Kérést intéz a vallás és közoktatásügyi minisztériumhoz, hogy a kolozsvári egyetem házi alapjából fedeztessék az Egyetemi Kör fűtés és világítási számlája.”²²² A kérés világosan jelzi, hogy felelős gazdálkodás mellett is milyen válságos volt a legnagyobb taglétszámú kolozsvári egyetemi diákegyesület anyagi helyzete.

Makoldy György elnöki beszámolóját szépirodalmi és tudományos írások sora követi. Ezen írások szerzői közül csak azoknak a nevét és írásuk címét említjük meg, akik nem vettek részt a később ismertető Kolozsvári Egyetemi Lapok szerkesztésében, írásában. Idézni pedig csak azokból fogunk, amelyek az egyetemtörténet-kutatás tárgykörébe tartozó diákelet (diákpolitika, diáksajtó) témákkal foglalkoztak. Az évkönyv tartalomjegyzékének sorrendjében haladva az első – magyar kultúrtörténeti értékű munkássága okán – feltétlen említést igénylő szerző Benedek Marcell. Benedek több évkönyvi írotársához hasonlóan – Benedek Elek fiaként – erdélyi családi kötődésű, Budapesten alkotó értelmiségi volt, aki azon kívül, hogy írást közölt ebbe az Évkönyvbe, sem a kolozsvári tudományegyetemmel, sem pedig a Kolozsvári Tudományegyetemi Körrel nem állt kapcsolatban. Az azonban igaz, hogy édesapjának – mint később említjük – jelent meg írása a Kolozsvári Egyetemi Lapokban.

Az Évkönyv első diákpolitikai témájú írása K. M. monogrammal jelent meg, címe „Diákpolitika”.²²³ A K. M. aláírás egy ekkor már tekintélyes és országosan ismert diákvezetőt takart. Aki a történeti Magyarországon, majd később a Romániához csatolt Erdélyben, köztisztviselőként álló újságíróként a magyar nemzeti közélet egyik legismertebb publicistájává vált. Ő írói nevén Spectator, valódi nevén Krenner Miklós,²²⁴ akit Sárkány Loránd és Farkas József mellett a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör „kiválóbb elnökei” között említettek meg. Krenner tekintélyes és országosan ismert vezéregyénisége volt a kolozsvári egyetemi diákságnak, ezt jelzi, hogy 1894–1896 között több fővárosi napilapban jelent meg tudósítás Krenner egy-egy, a kolozsvári vagy az országos diákeletet érintő, nagy fontosságú javaslatáról. Ez volt az a két év, amikor – mint kolozsvári bölcsészhallgató – több helyi és egy országos diákegyesületben is vezető pozíciót viselt. György Bélánál olvashatjuk: „Hallgató korában elnöke az Egyetemi Körnek, a Diákszövetésnek, a Tanárjelöltek Segélyegyletének, és ő kezdeményezte a kolozsvári

²²¹ MAKOLDY 1904. 16.

²²² MAKOLDY 1904. 9.

²²³ KRENNER 1904. 33–35.

²²⁴ Krenner pályafutását ismerteti: GYÖRGY 1995. 81–91.

Menza-Akademia mozgalmat.”²²⁵ A Ferenc József Tudományegyetem történetének jeles kutatója, a kortárs egyetemtörténész Vincze Zoltán egyik munkájában utal rá: „1894-ben a Krenner Miklós vezette diákság, étkezési gondjai megoldására, Egyetemi Diákasztal (*Mensa Academica*) néven egyesületet hozott létre, melynek hivatását, így fogalmazta meg: a szétszórtan étkező egyetemi hallgatókat egyesíteni s ezáltal őket jó és olcsó étkezéshez juttatni.”²²⁶ Az 1895. május 15-én Debrecenben megnyíló országos diák-kongresszuson a pesti egyetem küldötte és a kolozsvári egyetemi diákság képviselőjében Krenner ismertette a Mensa Academicák állapotát.²²⁷ Egy másik sajtótudósítás arról ad hírt, hogy a kongresszuson részt vevő kolozsvári egyetemista küldöttség egyik vezetője Krenner Miklós volt.²²⁸ Azaz, az első egyike, aki nemcsak felismerte az egyetemi hallgatók mindennapjait nehezítő és a 19. század végétől egyre fokozódó megélhetési gondokat, hanem megoldást is igyekezett találni rá. Később is komoly figyelmet szentelt a diáknyomor problémájának. Már írói álnevéen a Huszadik Század című társadalompolitikai folyóiratban *A diák nyomor és támogatói* címen közölt egy kisebb, figyelemfelkeltő és a korszak politikai irányítóinak a probléma iránti érzéketlenségét ostorozó írást.²²⁹

A diákpolitika más területei sem kerültek el a figyelmét. Ő állt a kolozsvári tanárjelöltek azon mozgalmanak élén, mely azt követelte, hogy az erdélyi egyetem bölcsészeti és természettudományi karának hallgatóira, azaz a tanárjelöltekre is terjesszék ki a többi kar hallgatóit megillető vizsga- és katonai kedvezményeket.²³⁰

Saját (diák)politikusi ars poeticájának is tekinthető a „Milyen legyen a magyar diákpolitika, hogy az ideális magaslaton maradjon?” kérdésre adott válasza: „Igen, a magyar diákpolitika legyen aktív és eredményes, úgy azonban, hogy a kiviteli mód legyen méltó a magyar diákság gavallér jelleméhez, fennkölt gondolkodásához. (...) a magyar diákság érezze meg a politikai cselekvés belső ingerét (...) olyan tetteket rögzítsen a táblájára, mely egészen diákszerű. (...)” „Hogy mennyit vegyen át a napi politikából?”²³¹ – kérdezi Krenner Miklós. Íme, a válasz: „Abból is mindig a magához való, méltót lássa meg (...) vonzzák (...) az általános emberi igazságok, de soha

²²⁵ GYÖRGY 1995. 81.

²²⁶ VINCZE 2014. 535.

²²⁷ Budapesti Hírlap 15 (1895) május 16. 7.; Fővárosi Lapok 32 (1895) május 16. 1555.

²²⁸ Budapesti Hírlap 15 (1895) május 15. 6.

²²⁹ SPECTATOR 1914. 682–685.

²³⁰ Budapesti Hírlap 15 (1895) április 17. 8.; Pesti Hírlap 17 (1895) április 17. 7.

²³¹ KRENNER 1904. 33–34.

egy pillanatra se feledje, hogy magyar. (...) lásson, tanuljon, tudjon annyit, mint hat francia, de azért, hogy annál jobban megértse saját faji jellegét”.²³²

Az Évkönyvből említésre érdemes következő írás Gyárfás Elemér toliból került ki.²³³ Gyárfás, mint már fentebb írtuk, a Kolozsvári Egyetemi Lapok belső munkatársainak sorába is beletartozott. A Makoldy György és Kiss Menyhért szerkesztette Évkönyvben *Nemzetiségi diákpolitika* címmel publikált egy rövid írást. A téma korabeli időszerűségéhez – különösen Erdélyben és az erdélyi univerzitáson – nem férhet kétség. Már hivatkozott könyvrészletében Makkai László említi a kolozsvári egyetem diákéletét megzavaró politikai izgalmak közt a kolozsvári egyetem magyar és román hallgatói közötti, kölcsönösen túlfűtött, nacionalista érzelmű tüntetés–ellentüntetés párharcot. Ez a hírhedt „Memorandum- és Replica-pörök tárgyalásai”²³⁴ miatt robbant ki, amelyben a bíróság nemzeti izgatás miatt hirdetett ítéletet a kolozsvári egyetem néhány román nemzetiségű diákja ellen. Jelen közleményében Gyárfás is kitér ezekre az eseményekre. A perek 1892–1894 között folytak. Ezt megelőzően még magyar–román diák-összeütközésre került sor 1884. május 14-én a már említett román egyetemi diák egyesület, a Julia Egylet által szított, ugyancsak nacionalista feszültségkeltés miatt. A magyar egyetemi hallgatók ugyanis – tegyük hozzá: teljes joggal – nehezményezték, hogy a magát önképző hallgatói egyesületként meghatározó egylet felvesz a soraiba nem egyetemi polgárokat is, és rendszeresen támadó, magyarelles retorikát használ.²³⁵

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör 1903/04. tanévi évkönyvében megjelent egy úti beszámoló, ami jól példázza, hogy az egyetem legkiválóbb hallgatói nemcsak a kolozsvári, esetleg az erdélyi, netalán a magyarországi vagy épp a monarchiabeli történéseket kísérték figyelemmel, hanem – akik ezt megtehették – egy-egy külföldi utazást felhasználva igyekeztek nemzetközi kitekintést is szerezni. Az említett úti beszámolót az illető a becenevén – Hory Bandi – írta alá.²³⁶ Hory Bandi, azaz terebesi Hory András a kolozsvári és a párizsi egyetemeken folytatott jogi tanulmányokat. 1909-ben avatták az államtudományok sub auspiciis Regis doktorává Kolozsváron. Hory több kéziratkötetre rúgó emlékiratának első egysége²³⁷ a kolozsvári egyetemi diákélet eddig még ki nem adott és fel sem dolgozott forrása.

²³² KRENNER 1904. 34.

²³³ GYÁRFÁS 1904. 74–77.

²³⁴ MAKKAI 1941. 166.

²³⁵ MAKKAI 1941. 166.

²³⁶ HORY 1904. 100–103.

²³⁷ Az 1. kötet címe: A Belmagyar utca 47. (Egy kis kolozsvári diák élete a 19. sz. végén). terjedelme: 149 fol.

Pritz Pál hivatkozott biográfiájának bevezetőjében csak Horynak a kolozsvári joghallgatóság társasági életéről és hölgyismerőseik viselkedési szokásairól írott rövid, néhány soros megjegyzéseit idézi.²³⁸

Horynak az évkönyvben megjelent írása címe szerint a párizsi diákéletet mutatja be, valójában azonban csak az „egyetemi ifjúság főorgánuma”, vagyis egy egyetemi diákegyesület, az *Association générale des étudiants* működésének – „melyet a diákok rövidesen csak „Á”-nak neveznek”²³⁹ – a leírását adja. Igaz, azt alaposan és tanulságos részleteket (pl. az ifjúsági egyesület székházának bemutatása, a tagok jogainak ismertetése, az ifjúsági egyesület diákjóléti tevékenységének felvázolása) közölve. Az írás célját világossá teszi egyik utolsó mondata, melybe egyes egyetemista társai viselkedésének kritikáját is beleszövi: „E pár sorban egy kis képet akartam adni az Association-ról, mely igazán mintaképe lehet az ifjúsági egyesületnek. [...] Szorgalmasan járnak az előadásokra (...) nem oly blazírtak, mint a mi fiatalságunk.”²⁴⁰

Az évkönyvben megjelent kisebb közleményeket egy „Függelék” követi. Ez öt, másolatban közreadott dokumentumot tartalmaz. Ezek a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör történetének már csak azért is nagybecsű forrásai, mert a körnek jelen tudásunk szerint levéltári anyaga nem maradt fenn. Ugyanakkor újabb figyelmet érdemlő adalékot nyújtanak a kör kapcsolati hálójának feltérképezéséhez. Az első dokumentum a kör 1903. november 14-én kelt részvétttávirata Fadrusz János özvegyének.²⁴¹ Köztudott, hogy Fadrusz a magyar történeti szobrászat egyik legnagyobb alakja, számos országos hírnű remekmű – köztük a kolozsvári Mátyás-szoborcsoport – alkotója. A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör egyike volt azon kolozsvári testületeknek, amelyek – számos közismert és egyszerű kolozsvári polgár mellett – adománnyal segítették az emlékmű létrejöttét.²⁴²

A másodikként közölt levél a dualizmus kora egyik legismertebb költőjének, irodalmi lapszerkesztőjének, Kiss Józsefnek 1904. december 19-ről datálódó válasza a kör által az író jubileuma alkalmából küldött üdvözlő levélre.²⁴³ A Kiss József által 1890-ben alapított és szerkesztett, Hét című folyóiratot a Nyugat előfutáraként tartja számon az irodalomtörténet azzal a kiegészítéssel, hogy a lap alapításával kezdődött a modern magyar irodalom története.

²³⁸ PRITZ 1987. 12-13.

²³⁹ HORY 1904. 102.

²⁴⁰ HORY 1904. 103.

²⁴¹ Az Egyetemi Kör részvétttávirata Fadrusz János özvegyének. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 195.

²⁴² A kör 12 Ft 17 krajcárt adományozott a Mátyás Szoboralap javára. Erről lásd: NAGY 1902. 39.

²⁴³ Kiss József író válasza a Kör által író jubileuma alkalmából küldött üdvözlő levélre. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 195–196.

Az utolsó három dokumentum az általános növénytan nyilvános rendes tanárának, Richter Aladár professzornak a Kolozsvári Tudományegyetemi Körrel folytatott levelezéséből való. A levelek tárgya a kör javára tett száz forint értékű Fabinyi-alapítvány, a szintén a körnek adományozott, Richter által készített Fabinyi-serleg,²⁴⁴ illetve az alapítvány alapító okirata.²⁴⁵

3.5. Az Egyetem, Új Egyetem, Egyetem

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör a Kolozsvári Egyetemi Lapok végleges megszűnése – 1907. április 17. – után még három esetben próbálkozott meg lapkiadással. Ezek a már fentebb is említett *Az Egyetem*,²⁴⁶ az *Új Egyetem*²⁴⁷ és az *Egyetem*²⁴⁸ című diáklapok. Viczián János diáklapadatárában említi egy szintén Egyetem néven kiadott diáklapot, mely a budapesti, a kolozsvári és a pesti tudományegyetem, valamint a műegyetem tudományos, irodalmi és társadalmi közlönyeként jelent meg 1917. szeptember 15. – november 25. között az említett egyetemek diákgyesületeinek gondozásában. Ennek az „összegyetemi” diákújságnak mindössze 6 (3 összevont) száma jelent meg, ebből egy, az 1917. szeptember 15-i első lapszám Kolozsváron, a többi Budapesten.²⁴⁹

A négy diáklap közül megjelenésének idejét tekintve a legkorábbi *Az Egyetem* címen kiadott, kolozsvári egyetemi diáklap. Bár csak négy hónapig – 1903 januárja és áprilisa között – és mindössze négy számmal jelent meg, ugyancsak rangos szerzői csapatot mondhatott magánénak. Az új diákújság jellege alcíméből – Ifjúsági Szemle – egyértelmű. Azonban ennél fontosabb, hogy ezt az újságot a Corda Fratres Nemzetközi Diákszövetség magyar osztyálynak hivatalos lapjaként adták ki. Mivel a Nemzetközi Diákszövetségnek több hazai felsőoktatási intézmény is tagja volt,²⁵⁰ így – ha csupán négy hónapra is – Kolozsvár volt a magyar diákújságírás központja.

²⁴⁴ Dr. Richter Aladár levele Fabinyi Rudolffhoz az általa a körnek tett 100 forintos alapítványról. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 196.; Dr. Richter Aladár levele a Kör elnökének a Fabinyi-serleg tárgyában. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 197.

²⁴⁵ *Richter Aladár által a Körnek tett 100 forintos „Fabinyi-alapítvány” alapítólevele.* Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 197–198.

²⁴⁶ VICZIÁN 1978. 9-10.

²⁴⁷ VICZIÁN 1978. 39. és LAKATOS 1997. 3031.

²⁴⁸ VICZIÁN 1978. 10. és LAKATOS 1973. 117.

²⁴⁹ VICZIÁN 1978. 10.

²⁵⁰ Az, hogy mely magyar felsőoktatási intézményekről van szó, megállapítható a Viczián János által közölt lapadatokból, lásd: VICZIÁN 1978. 9.

Az új kolozsvári egyetemi diáklap létrehozóinak gyanítható szándéka a Kolozsvári Egyetemi Lapok utóda kívánt lenni. Mindez forrásadatokkal nem bizonyítható, azonban az a tény, hogy az Az Egyetem szerkesztőbizottságában és belső munkatársai közt ott találjuk az egykori Kolozsvári Egyetemi Lapok kipróbált szerkesztő gárdájából Ady Lajost, Benke Antalt, Bodor Antalt, Gyárfás Elemért, Imre Sándort, Kiss Menyhértet, Péterfy Tibort, Ravasz Lászlót, Sárkány Lorándot, valamint Téglás Gézát, alátámasztja fenti kijelentésünket. Megállapításunk helyességét erősítheti az is, hogy az Az Egyetem úgynevezett Bíráló Bizottságának – kvázi lektori testületének – mind az öt tagja a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanára volt: Kiss Mór, Fabinyi Rudolf, Schneller István, Széchy Károly és Udránszky László.²⁵¹ A tudományegyetem ezen nagy tekintélyű professzorainak szerepvállalása egyúttal jelezte az univerzitás vezetőinek elkötelezettségét amellelt, hogy a kolozsvári egyetemistáknak legyen saját ifjúsági lapja. Úgy gondoljuk, hogy a Kolozsvári Egyetemi Lapok utódlásának célként tekintése amellelt is helytálló megállapítás, hogy a lapnak budapesti egyetemi, illetve más vidéki felsőoktatási intézményekben tanuló, sőt több külföldi egyetemista szerkesztőségi munkatársa is volt.²⁵²

Az Egyetem is rangos szerzői csapatot mondhatott magánénak. Íme, az impozáns névsor: Felszeghy Béla, jogász végzettségű, majd tudománytörténeti rangú életművet alkotó közigazgatási, államjogi és pszichológiai szakíró. A szintén egykori kolozsvári egyetemista Görög Ferenc, erdélyi (romániai) magyar történetíró, irodalmi művek szerkesztője. A kolozsvári egyetem első matematika-természetrájs szakos női hallgatója, Greisiger Irma, akinek neves botanikus és egyetemista társa, majd férje kőhalmi Győrffy István volt. Győrffy maga is botanikus (mohakutató) lett. Pályafutása során előbb a kolozsvári egyetemen magántanárrá habilitáltak. Az egyetem Kolozsvárról történt menekülése után kinevezték a jogutód szegedi tudományegyetem nyilvános rendes tanárává, és beválasztotta tagjai közé a MTA is. A második bécsi döntés után a régi székhelyére visszatérő Ferenc József Tudományegyetemnek is professzora lett. Győrffy István nemcsak botanikusként, de alpinistaként is nevet szerzett. Az Egyetem publicistái közt találjuk az egyik legismertebb 20. századi erdélyi történész-levéltárost is, az 1938-ban a MTA tiszteleti tagjává választott és 1940-ben Corvin-lánccal kitüntetett Kelemen Lajost.

A kolozsvári tudományegyetemen 1907-ben a jog- és államtudomány Sub auspiciis Regis doktorává avatott²⁵³ későbbi jog- és közgazdaságtan

²⁵¹ Nevüket lásd: *Az Egyetem* 1 (1903) 1.

²⁵² Nevük felsorolását lásd: VICZIÁN 1978. 9.

²⁵³ A jogi kari sub auspiciis avatások hagyományairól: ÁMÁN 2018c. 23–33.; ÁMÁN 2017a. 5–33.

tudós, Kuncz Ödön is írt az Az Egyetembe. Kuncz 1911-ben habilitált a kolozsvári egyetemen a kereskedelmi jog magántanáráként, 1914-től pedig mint a kereskedelmi és váltójog nyilvános rendkívüli tanára oktatott az erdélyi univerzitáson. A menekülést követően előbb a József Műegyetem, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem professzora, és levelező tagként ő is akadémikus lett.

A kolozsvári egyetemen 1905-ben orvosi diplomát szerző későbbi magyar orvos, belgyógyász, sebész, homeopata orvosi szakíró Schilling Árpád is cikkírója volt az Az Egyetemnek. Schilling doktor homeopátiás gyógymódjait saját kora nem ismerte el. A Bihar megyei Orvos-, Gyógyszerész- és Természettudományi Egylet például a homeopátia alkalmazása miatt kizárta tagjai sorából. A nemzetközi homeopata gyógyítók közösségének ugyanakkor elismert tagja volt, 1931-ben Párizsban a Nemzetközi Homeopathia Liga alelnökévé is választották.

Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott és Budapesten végezte az Az Egyetem egy másik újságírója, Ulain Ferenc. Ulain az 1919 utáni Magyarország egyik közismert politikusa lett. A szerzőségeen túl a lapban szerkesztőként is szerepet vállaló, már említett, az egykori Kolozsvári Egyetemi Lapok vezető újságírójához, havadtöi Kiss Menyhérthez hasonlóan Ulain Ferenc is Gömbös Gyula elvbaráti köréhez tartozott. Gömbössel együtt lépett ki 1923-ban az Egységes Pártból, és közösen alapították meg a fajvédők politikai pártját. Az 1926-ban országgyűlési képviselővé választott Ulain hozta létre az összeköttetést a magyar és bajor fajvédők között.

Végezetül, három kolozsvári oktatót is kiemelnék az Az Egyetem publicistái közül: a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör egykori elnökeként már említett, ekkor épp az egyetem rektori méltóságát betöltő Schilling Lajost, a fentebb ugyancsak említett Kiss Mórt, valamint a kolozsvári–szegedi egyetemi diákjóléti intézmények egyik vezető egyéniségét, szervezőjét, Buday Árpádot.

Az *Új Egyetem* címet viselő, alcíme szerint szépirodalmi, művészeti és egyleti folyóirat első száma – Szádeczky Lajos rektor lapindítójával – 1910. november 1-jén, az utolsó pedig 1911. április 15-én jelent meg. Szerzőgárdája számos, később irodalomtörténeti értékű életművet alkotó személyiségből állt. Lakatos Éva gyűjtéséből tudhatjuk, hogy szerzője volt a kolozsvári diákfolyóiratnak például Berde Mária Julianna kolozsvári egyetemista, majd író, költő, műfordító, tanár, az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kemény Zsigmond Társaság tagja, illetve ez utóbbinak alelnöke is.

Az új kolozsvári diákújság szerzőinek sorába tartozott Csergő Tamás lapszerkesztő, író, ugyancsak a Kemény Zsigmond Társaság tagja; Hangay Sándor író, költő, publicista, több szépirodalmi folyóirat szerkesztője; a budapesti egyetemista és a baloldali egyetemi diákegyesület, a Galilei Kör

tagja, Komlós Aladár, a későbbi író, költő, műfordító, irodalomtörténész; a kolozsvári joghallgatóból íróvá, publicistává és lapszerkesztővé váló Ligeti (eredetileg Lichtenstein) Ernő, az Erdélyi Szépművéses Céh és az Erdélyi Helikon alapítóinak egyike, az Erdélyi Irodalmi Társaság és a Kemény Zsigmond Társaság tagja; Cs. Papp (Cserkó Papp) József, aki bölcséleti doktor fokozatot szerzett, majd állami felső leányiskolai tanár és egyúttal irodalomtörténész, műfordító lett. 1895-ben feljogosították a kolozsvári egyetemen az olasz nyelv és irodalom tanítására. Egyidejűleg a kolozsvári kereskedelmi akadémián 1894-től tanította az olasz nyelvet és kereskedelmi levelezést. 1902-től pedig, ugyancsak a kolozsvári egyetemen, olasz nyelv és irodalomból egyetemi magántanárrá habilitáltak.

Ligetihez hasonlóan szintén Kolozsvárott hallgatott jogot agyagfalvi Hegyi István, aki – bár állami szolgálatba lépett – ugyancsak költői és szépírói babérokat szerzett, már tizenhat éves korában díjat nyert verseivel. Szerzői estje volt több alkalommal a rádióban, három történelmi hangjátékát is előadták. 1932-től a Petőfi Társaság és a Fráter Loránd Társaság tagja, később titkára.

Szintén kolozsvári joghallgató, majd pénzügyminisztériumi tisztviselő volt, de egyúttal költőként és szépíróként is közismert lett árkosai Ferenczi Kálmán. Az Új Egyetembe írók közül a legismertebb kétségkívül Cholnoky Viktor író, újságíró, műfordító, Cholnoky Jenő kolozsvári professzor öccse.

A sokoldalú kisvárosi értelmiségiek közé tartozott Péczely József író, újságíró, javítóintézeti igazgató, műfordító, lapszerkesztő. Péczely 1895-ben szerezte tanítói oklevelét Nagyenyeden. 1915-ig tanítónak dolgozott, majd 1928-as nyugdíjba vonulásáig Gyulán volt javítóintézeti igazgató. Ezután 1934-ig a Békésmegyei Hírlap felelős szerkesztőjeként tevékenykedett, utána néhány esztendeig a Pesti Hírlapnak volt munkatársa és rovatvezetője. Regényeiben és novelláiban a földdel küszködő alföldi parasztok mindennapi életét tárta az olvasók elé. Élete tragikus véggel zárult: a fővárost ért egyik bombatámadás áldozata lett.

Hasonlóan tragikus végzet jutott osztályrészül Révész Bélának is. Az Ady Endre baráti köréhez tartozó író, újságíró 1906-tól a Népszava munkatársa, 1907-08-ban a Népszava Olvasótárának szerkesztője, 1908-tól a Nyugat munkatársa. 1912-ben Bárdos Artúrral megalapította az Új Színpadot. 1919-ben az Új Idők főmunkatársa volt. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején az írói direktórium tagja, majd leverése után Bécsbe emigrált. Hazatérve, 1922-ben a Népszava szerkesztője lett. Irodalmi működését a két világháború közti Magyarország egyik legrangosabb szépirodalmi elismerésével jutalmazták. 1931-ben megkapta a Baumgarten-díjat. 1944-ben a Gestapo elhurcolta, megsemmisítő táborban halt meg.

Nyolc lapszáma jelent meg – 1909. szeptember 11. – november 12. között – az *Egyetem* címet viselő, alcíme szerint szépirodalmi, ifjúsági és művészeti hetilapnak. Az új kolozsvári egyetemi diáklap főszerkesztője a már említett és nemzetközi szélhámosként elhíresült egyetemi körű elnök, Ujváry János volt. Szerkesztői közül említést érdemel a Kolozsvárt jogi doktorátust szerző és igen változatos pályát befutó Orbók Attila. Orbók élt Münchenben, majd peregrinusként Párizsban a Sorbonne hallgatója lett. 1912-től az első világháború kitöréséig a Magyarország című fővárosi napilap párizsi tudósítója volt. 1918-ban a berni magyar követség sajtóattaséjává nevezték ki. A diplomáciai pályát a belpolitikusira cserélte fel.

Az egyetlen kolozsvári egyetemi diákszaklap, az 1902 januárja – 1914 júniusa közt megjelenő *Egyetemi Gyorsíró* kiadója előbb a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör, majd az 1902–1903-ban megjelent 1–8. lapszámoké – a kör támogatásával – a Kolozsvári Egyetemi Gyorsíró Kör lett.²⁵⁴ A diákszaklap meghatározó szerkesztő egyéniségei a veterán egyetemi újságíróknak tekinthető Téglás Géza, valamint az Egyetemi Gyorsíró Kör elnöke, ifj. Friebeisz Gyula voltak.²⁵⁵

Téglás Géza, a Kolozsvári Egyetemi Lapok munkatársának, Téglás Gábornak a bátyja, a kolozsvári egyetemen hallgatott jogot. Téglás Géza Budapesten lett előbb törvényszéki bíró, majd törvényszéki tanácselnök. Nagyobb ismertségre és elismertségre korának egyik legnevesebb gyorsírójaként, a gyorsírás rendszerének nemzetközi hírvé fejlesztőjeként tett szert. Bátyjához hasonlóan, egyetemistaként tevékeny szerepet vállalt a diákéletben. Kolozsvári egyetemista korában első szerkesztője volt a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör kiadásában megjelenő, Egyetemi Gyorsíró című diáklapnak, és – bár ez további forráskutatást igényel – igen valószínű, hogy az 1906-ban a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör támogatásával megalakuló Egyetemi Gyorsíró Egyesületnek is egyik vezető egyénisége lehetett. Ugyanebben az évben szervezője, majd 1907-től országos elnöke volt a Kolozsvárról induló és a hazai ipar védelmét célul kitűző, országossá kiterjedt ifjúsági szervezetnek, a Sorompó Iparvédő Ligának. A liga, hasonlóan az említett iskolahajó-mozgalomhoz, szintén kolozsvári kezdeményezésre jött létre, mint a Magyar Védő Egyesület „ifjúsági tagozata”.²⁵⁶ Ennek az egyesületnek az elnöke – és így a liga megalakulásának egyik fő támogatója – a díszelnökké megválasztott Apáthy István volt.

²⁵⁴ VICZIÁN 1978. 10.

²⁵⁵ Az Egyetemi Gyorsíró Kör 1903/04. tanévi működési jelentését ifj. Friebeisz Gyula elnök állította össze. Az Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 21-24.

²⁵⁶ Az Iparvédő Liga megalakulásáról és működéséről rendszeresen adtak hírt a lapok, elsőként a Pesti Napló. Pesti Napló 57 (1906) november 24. 10.

Téglás Géza nemcsak Kolozsvárott lett ismert propagandistája a hazai gazdaság védelmének. A pesti egyetemi ifjúság 1909. március 15-i ünnepélyét is felhasználta a diákság ilyen irányú mozgósítására. M. Lovas Krisztina egy erről írott tanulmányában²⁵⁷ olvasható, hogy: „Téglás Géza, a Sorompó Országos Iparvédő Liga elnöke a tettek mezejére hívta az ifjúságot a magyar ipar védelme érdekében és felszólította a fiatalokat, hogy Kossuth Lajos elveinek megfelelően becsüljék meg a magyar kéz munkáját és követeljék a magyar árut mindenütt.”

Az 1903/04. tanévi egyetemi köri évkönyvben írtak tanúsága szerint Friebeisz Gyula nemcsak lapot szerkesztett és egyesületet vezetett, hanem gyorsírásra is oktatta a kolozsvári egyetemistákat. Az 1903/04. tanévben vitairási tanfolyamot szervezett a részükre.²⁵⁸ A Gyorsíró Kör és így az Egyetemi Gyorsíró megjelenítése anyagi támogatóinak egyike is a kolozsvári egyetemi diákegyesületek patrónusaként már megismert Apáthy professzor volt.²⁵⁹

IV. A kolozsvári egyetemi sportélet: a Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club

„Újból felvirágoztatta a kör a turistikát és atlétikát, rendeztek torna, vívó- és atlétikai versenyt” – írja a már többször hivatkozott adatközlésében Sárkány és Fazakas.²⁶⁰ Az idézett mondatból látható, hogy a Kolozsvári Tudományegyetemi Körnek a helyi egyetemi sportélet fenntartásában kulcsszerep jutott. Maga a kolozsvári városi sportmozgalom elindítása is nagy részben az egyetemisták érdeme. A település sportéletében mérőöldkőnek számít a Kolozsvári Atlétikai Club (KAC) megalakulása. A klub megalapítását is az egyetemisták követelték.²⁶¹ Indulásakor az alapító tagok közül 75 egyetemi hallgató volt.²⁶²

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör mellett az univerzitás vezetése is kiemelt feladatoként tekintett az ifjúság testedzésének biztosítására. Ezt bizonyítja, hogy 1896. március 4-én – a hazai sporttörténet egyik kiemelkedő egyéniségévé váló – Vermes Lajos személyében egyetemi tornatanár

²⁵⁷ LOVAS 2018. 3–10.

²⁵⁸ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 23.

²⁵⁹ Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 22.

²⁶⁰ LUDWIG–SZEMENYEI 1900. 83.

²⁶¹ KILLYÉNI 2012. 82.

²⁶² KILLYÉNI 2009. 23.

és vívómester kinevezésére került sor.²⁶³ Sikerült az OSZK Kézirattárában Vermes kolozsvári egyetemi sportélet szervező tevékenységének egy eddig még nem ismert dokumentumára rábukkannom. Ez egy meghívó, melynek szövege a következő: „A Kolozsvári m. kir. Ferenc József Tud. Egyetem Tornázó-Vívó Intézete 1903. évi Május hó 21-én (Áldozócsütörtök) délután rendezi Kolozsvárt a »LÖVÖDE« nagytermében egyetemi ifjúsági vívótőr- és kardversenyeit és ezt követi Az V-IK ORSZÁGOS JELLEGŰ VÍVÓ-AKADÉMIA kapcsolatban a vívómesterek mérkőzéseivel.”²⁶⁴ Vermes Lajost az egyetemi tornatanári és vívómesteri poszton 1904-ben egy szintén sporttörténeti súlyú egyéniség, Gerentsér László váltotta.

126

A „Kolozsvári Egyetemi Athletikai Club“

által a Kolozsvár sz. kir. város által épített sporttelep ünnepélyes felavatásakor tartandó országos sportlétszámok alkalmából, 1911 szeptember hó 17-én délután 2 órákor Kolozsvárt, a Rákóczy kerü. új sporttelepen rendezendő

Országos pályamegnyitó athletikai verseny feltételei:

=== Versenyszámok: ===

<ol style="list-style-type: none"> 1. 100 yardos junior síkfutás, 2. 100 yardos síkfutás, 3. 1/2 ang. mértőföldes síkfutás (Magyar-ország bajnokai körébe) 4. 1/2 ang. mértőföldes síkfutás, 5. 2. ang. mértőföldes junior síkfutás, 6. 120 yardos gátfutás, 7. 220 yardos síkfutás, handicap 	<ol style="list-style-type: none"> 8. 800 m. staféta (100 m + 100 m + 200 m + 100 m + 400 m). 9. Magasugrás, 10. Távolugrás Junior, 11. Súlydobás Junior, 12. Gerelyvetés, (szabad fogásatt). 13. Diskosvetés.
--	--

Nevezési határidő: 1911 szeptember 10. A verseny a M. A. Sz. szabályai szerint rendezetik. Nevezni a M. A. Sz. hivatalos nyomtatványain új. Somodi István dr. athl. szakosztályi elnök címére (Kolozsvár, Bartha M. ut. 3. sz.) lehet, hozzá a térlek is küldendő.

Nevezési díj: Egyéni versenyszámokban 2 korona. A stafétában 6 korona. Tét nélkül érkező nevezéseket nem fogadjuk el.

Bizottság: Minden egyéni verseny győztese (a 220 y. handicapban is) fizetődíjat és ezüst érmét, minden második ezüst-, harmadik pedig bronz-érmét nyer. Rekord-írást esetén a győztes ezüst helyett arany-érmét nyer. A stafétában a győztes egyesület fizetődíjat, a csapat tagjai ezüst-érmét, a második csapat ezüst, a harmadik bronz érmét nyer. Ezen kívül az 1., 2., 3., 4., 5., 6., 9., 10., 11., 12., 13. sz. versenyek alapján leg több pontot elért egyesület leg több is 200 K értékű fizetődíjat nyer. Győzelem 5 pontot, II. hely 3 pontot, III. hely 1 pontot számít s a díj a leg több pontot elért egyesületnek mindenképen kizárók. Pontszám egyenlőség esetén a győzelmek, illetve második helyezések többsége dönt. A vívóit országos jellegű s az egyes versenyeken a M. A. Sz. által igazolt bírákik vehetnek részt. A 3. számú versenyben második, tőc. Magasugrás 1/2 ang. mértőföldes síkfutás bajnokságát már nyerték, nem indulhatnak. — Nevezések előzetesek, vagy el nem fogadás előtt a K. — E. C. viláreménye halmoz. Nevezések indoklás nélkül visszautasíthatók. —

Előzetesítés: Szükség esetén a verseny napján é. e. 10 órákor tartanak, melykoról nevező egyesületek leg több értekezési lapokat. A verseny részletes sorsrendjét külön nevezési rárlat után állapítja meg és azaz rendező egyesület.

A versenynapja 1/2 angol mértőföldes két emelt fordulóval szünetekkel. — **Előzetesítés** a verseny előtti este, ha az a nevezési engedélynek kérésik, gondoskodásra lesz. —

Kolozsvár, 1911 augusztus 12-én.

A „Kolozsvári Egyetemi Athletikai Club“

nevében

Papp Jenő, Dr. Benedek László, ifj. Somodi István dr.,
 elnök, elnök, az athl. sz. el. elnöke.

Látta és jóváhagyta a M. A. Sz. Athletikai szakosztálya

Stankovits,
 szakoszt. elnök.

66. kép Az egyetemi sporttelep megnyitó rendezvényének plakátja

²⁶³ KILLYÉNI 2012. 83.

²⁶⁴ Kézirattári jelzete: OSZK Kézirattár Kny. cs. 1.709.

A magyar egyetemi sportegyesületek közül harmadikként – 1902-ben – létrejövő Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Clubbal (KEAC) pedig megszületett az önálló kolozsvári egyetemi diák sportegyesület.²⁶⁵ Kolozsvár és így a kolozsvári egyetemi sportélet történetét – az ezt meghatározó egyéniségek szerepét²⁶⁶ is bemutatva – Killyéni András több könyvben, tanulmányban és ismeretterjesztő írásban feldolgozta.

67. kép A központi épület torna- és vívóterme

Elengedhetetlenül fontos megemlíteni egy kiváló sportolót, aki a kolozsvári egyetemen folytatta orvosi tanulmányait. Ez a férfiú Pósta Sándor, az 1924-es párizsi olimpián a kardvívás egyéni olimpiai bajnoka, és az ugyanott ezüstérmes kard-, valamint a bronzérmes tőrscapat tagja.²⁶⁷ Ugyanebben az életrajzban olvasható, hogy Pósta első vívómestere a már említett kolozsvári egyetemi tornatanár és vívómester Gerentsér László volt. A kolozsvári egyetemi sportélet és a KEAC történetének van egy olyan területe, amely önálló egyetem-, illetve sporttörténeti kutatás tárgya kell, hogy legyen a jövőben, ez pedig az egyetemi sportélet és a KEAC sajtóvisszhangjának történeti feltárása.

²⁶⁵ KILLYÉNI 2012. 88.

²⁶⁶ Az egyetemi sportélet egyik vitathatatlanul nagy alakjáról, a későbbi olimpikon Somodi István életéről külön könyvet írt. KILLYÉNI 2008.

²⁶⁷ Kolozsvári egyetemi hallgatói mivoltát igazolja a következő, a világhálón elérhető életrajza: Pósta Sándor vívó (www.magyaraszablya.hu/galeria/album/mesterek_eletrajza/slides/Posta%20Sandor.pdf). Letöltés: 2019. március 13.)

V. Diákjóléti intézmények a kolozsvári egyetemen (1874–1919)

A kolozsvári egyetemen a rászoruló egyetemi hallgatók szociális támogatásának háromféle módja, illetve szervezeti kerete létezett: diákegyesületeken keresztül segítségnyújtás, az egyetem javára létesített alapítványok általi támogatás, s végül az egyetemi diákjóléti intézmények – az Egyetemi Diákasztal (Mensa Academica) és a diákotthonok – révén biztosított támogatás. A diákegyesületeken keresztül segítségnyújtásra a karonként szerveződő segélyegyletek – az M. K. Ferenc József Tudományegyetemi Joghallgatók Segítőegylete, a Kolozsvári M. K. Tudományegyetemi Tanárjelöltek Segítőegyesülete, a Kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetemi Orvostanhallgatók Segítő- és Önképző Egyesülete, valamint a Kolozsvári Ferenc József m. k. T. E. Gyógyszerésztanhallgatók Segítő- és Önképző Egyesülete – voltak hivatva.

A kolozsvári egyetemi diákjóléti intézmények (a diákotthonok és az Egyetemi Diákasztal) történetét mindmáig legteljesebben Rudai Dezső több mint nyolcvan éve írott tanulmánya tárgyalja.²⁶⁸ Rudai adatgazdag munkájának egyetlen hiányossága, hogy nem tüntette fel, használt-e – és ha igen, milyen – levéltári forrásokat tanulmánya megírásához. Legalábbis munkájában erre egyetlen helyen sem utal.²⁶⁹

A diákotthonokról Rudai többször hivatkozott írásában az alábbi olvasható: „1872-től 1919-ig, az egyetem alapításától az egyetem meneküléséig a Ferenc József Tudományegyetem diáksága az Egyetemi Diákasztal, a Tanítók Háza,²⁷⁰ az Eötvös József Diákotthon, a Tanítók Leányotthona, a Báthory-Apor Szeminárium, a Kalazantinum és a Református Theológiai Akadémia diákjóléti támogatásában részesült”.²⁷¹ A kolozsvári tudományegyetem első diákotthona, amit Gábor Áronról neveztek el, a kolozsvári Egyetemi Diákasztallal egy épületben és szervezetben működött. Ezért Rudai feltehetően a Mensa Academicához értette a Gábor Áron Diákotthon is. A kolozsvári egyetem tanéveként kiadott almanachjai valamennyi említett egyetemi diákegyesületnek – így a kolozsvári Egyetemi Diákasztalnak (Mensa Academica) is – közölték működési célját és aktuális vagyoni helyzetét.

²⁶⁸ RUDAI 1941. 269–274.

²⁶⁹ EME 1941. 456.

²⁷⁰ 1904. szeptember 30-án Berzeviczy Albert miniszter jelenlétében avatták fel az Eötvös Alapból épített intézményt, amely a tanítóképző diákjai és a tanítók egyetemre járó fiai számára nyújtott internátusi szolgáltatást. Ellenzék 25 (1904) szeptember 30. 4.

²⁷¹ RUDAI 1941. 272–273.

Ezek a tanévenként megjelenő almanachok közlik a hallgatók szociális támogatását szolgáló alapítványok főbb adatait is. A legutolsó – az 1917/18. tanévre – kiadott almanach összesen 35 ilyen alapítvány főbb adatait (a kar neve, amely az alapítványt kezeli, az alapító neve, az alapítvány célja, az alaptőkéje) sorolja fel.²⁷²

68. kép Mensa Academica, 1918

VI. Összegzés

A kolozsvári egyetemi diákegyesületek és diákjóléti intézmények története feldolgozható egy – hagyományos történetírási műfajú – szervezettörténeti (hivataltörténeti) irányú megközelítéssel. Ez azonban, egyrészt ezen egyesületek és intézmények levéltári forrásainak hiányában, másrészt azért, mert a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem levéltári anyagának feldolgozása a kezdetén tart, csak igen hiányos lenne. Ez a tény és a rendelkezésre álló, nem levéltári jellegű források egy másik – újkeletűbb és inkább társadalomtörténeti műfajú – történeti narratíva lehetőségét kínálják. Erre a kolozsvári egyetemi diákegyesületek és diákjóléti intézmények működésében részt vevő, azt irányító vagy támogató személyiségek

²⁷² Almanach 1917. 84–96.

életútjának bemutatásán keresztül nyílik mód, még ha vázlatosan is. Ez a hozzám személyesen is közelebb álló történelemírás-forma lehetővé tette annak bemutatását, hogy a kolozsvári egyetemi diákegyesületek és diákjóléti intézmények vezető tisztségviselői az egyetemről kikerülve, nem kis részben diákegyesületi vezető tapasztalataikra is építve milyen „összmagyar” történelmi értékű életművet hagytak maguk után. Ez pedig világosan mutatja, hogy ezen egyesületek – noha, még amikor a legnagyobbak is voltak, alig tették ki a kolozsvári tudományegyetem hallgatóságának tizedét – nemzeti történelmi kisugárzásuk és így társadalmi jelentőségük révén történelemalakító tényezők voltak.

A KOLOZSVÁRI EGYETEMI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE

I. A könyvtár első korszaka (1872–1891)

z EME és a Vallás- és Közoktatási Minisztérium között 1872-ben létrejött szerződés szerint az ekkor induló kolozsvári egyetem az egyesület más gyűjteményei mellett a könyvtárat is használhatta. A szerződés részletesen szabályozta a két külön tulajdonú, de együttesen kezelendő könyvtár fenntartását és munkáját. Eszerint a könyvtár igazgatóját az egyesület választja és fizeti, a segédkönyvtárost és a kisegítő személyzetet az egyetem, a könyvtáros pedig mindkét tulajdonos könyvgyarapodását feldolgozza. A könyvtárnak az állam biztosít helyiséget, és amíg saját épületében elhelyezheti, a bérelt helyiségek díját fizeti. A raktárak berendezését (polcok, asztalok stb.) mindkét fél külön szerzi be a saját könyvanyaga számára. Az olvasóterem bútorzatát az egyetem, a könyvtárosi dolgozószoba berendezését az EME szerzi be, a fűtést és a világítást az egyetem biztosítja, az altiszt fizetését viszont a múzeum állja.¹

Megfelelő épület hiányában az egyesített könyvtár részei egyelőre a régi helyükön maradtak, a múzeumi könyvanyagot tehát a Farkas utcai Bethlenpalotában, az egyetemnek adományozott 6839 kötetes Benigni-gyűjteményt pedig a római katolikus Líceum Könyvtárban őrizték. 1874-ben aztán a volt guberniumi épület (korábban jezsuita kollégium) Király utcai szárnyának földszintjén kapott helyet a múzeumi és egyetemi könyvanyag, egy nagy terem, két szoba, ezekkel párhuzamosan egy széles, világos, hosszú folyosó és egy különálló tágas szoba szolgált könyvtárul. A nagy teremben, amely egyúttal az olvasókat is fogadta, helyezték el szekrényekben a múzeumi könyvtár 34 156 kötetét, a folyosón tárolták a fölőspéldányokat; a két szobában kapott helyet a 11 134 kötetnyi egyetemi könyvanyag, míg a különálló szobában biztonságosan tárolták a kézirat- és oklevélgyűjteményt. Ez utóbbi szolgált egyúttal a könyvtárigazgató munkahelyéül is.² A nagy teremben 40 olvasó ülhetett le az asztalokhoz, a világítást kezdetben gyertyával, később petróleumlámpával oldották meg, majd bevezették a gázvilágítást. Általában az egyszerűség jellemezte a könyvtár berendezését, a guberniumi levéltártól örökölt két, sárgára festett hosszú asztal és 48 régi szék mellett

¹ KELEMEN 1942. 49–50.

² GYÖRGY 1941. 227–228.; Beszédok 1874. 13–14.

néhány íróasztal, három folyóirattartó szekrény a folyosón, a jogakadémiától örökölt négy szekrény tette ki a bútorzatot. Az 1880-as évek elején a széles folyosón is új könyvszekrényeket helyeztek el az egyre nyomaszó több helyhiány enyhítésére.

Az 1874 szeptemberében lebonyolított átköltöztetés után megindult a rendezés, de lassan haladt, részben a személyzet kis száma miatt: Szabó Károly könyvtárigazgató, Böhm Mihály segédkönyvtáros és az 1873-ban alkalmazott Bedő Dániel egyetemi könyvtártsztt mellett még egy vagy két, az egyetem által fizetett rapidíjas dolgozott. Ennek során a múzeumi és az egyetemi könyvanyagot elkülönítve helyezték el a szekrényekben, a múzeumi részben nagyság szerint kerültek polcra a könyvek, az egyetemiben pedig szakrend szerinti raktározással próbálkoztak.³ Feszített ütemben zajlott a katalogizálás is, a szerzői betűrendes cédulakatalógusba évente bekerült a gyarapodás. 1884-ben töltötte be az egyetem az alapítás óta üresen álló könyvtárőri állást, a 12 év óta könyvtártsztként dolgozó Bedő Dániel kapott kinevezést. Könyvtári alkalmazása előtt Bedő a Főkormányshéknél, 1869–1871 között pedig a Belügyminisztériumban dolgozott.⁴ Helyébe a következő évben Zilahi Kiss Béla, az Országos Levéltár volt rapidíjas munkatársa került.⁵ 1887-ben Mika Sándor rapidíjas helyébe Jánosi Gábor okleveles tanárt nevezte ki a rektor a könyvtárigazgató javaslatára, akit egy év múlva Kanyaró Ferenc váltott fel.⁶

Ami a könyvanyag összetételét illeti, az EME könyvtára kiválóan megfelelt a bölcsészkar és részben a jogi kar igényeinek. Az egyetemi tulajdonba került kezdő könyvegyüttes fő része, Joseph Benigni szebeni főhadparancsnoki titkár és buzgó helytörténész gyűjteménye is elsősorban történelmi, földrajzi, hadtudományi és jogtudományi műveket tartalmazott, amelyet 1873-ban a líceumi könyvtárból az egyetemibe vittek át.⁷ Megörökölte az egyetem az egykori Orvos-Sebészi Tanintézet és a jogakadémia könyvtárát, valamint a feloszlott Gubernium levéltárából származó mintegy 3000 kötetet is. Ebből következőleg elsősorban az orvostudományi és a természettudományi fakultás szakkönyvigényét kellett sürgősen megoldani a fejlesztések során. Az egyetem évi 4000 forintnyi dotációt juttatott saját könyvtárrészlegének fejlesztésére. 1877-től a tandíjjutalék, vagyis a beiratkozási díj fele növelte a könyvtár ellátmányát, 1885-ben pedig 6000 forintra emelkedett a dotáció. Ezenkívül két ízben jutott rendkívüli segély a könyvtár

³ SZABÓ 1876. 80–82.

⁴ GYÓRFI 2019.

⁵ Beszédek 1885. 10.

⁶ Beszédek 1887. 25., 1888. 37.

⁷ GYÖRGY 1994. 156.

fejlesztésére 12 000, illetőleg 6000 forint összegben, mindezeket a karok és az intézetek igényeinek figyelembevételével fordították könyvbeszerzésre és folyóirat-rendelésre. 1881 óta a mindenkori prorektor vezetésével állandó könyvtári bizottság hangolta össze a könyv- és periodikaanyag gyarapítására vonatkozó igényeket, minden lehetőséget kihasználva a korszerűsítésre, fejlesztésre. Elsősorban az anyagiak hiánya korlátozta a fejlesztést, már 1874-ben jelezte Machik Béla rektor, hogy ilyen körülmények között évtizedekbe telik, míg az egyetemi tudományzakok számára szükséges kiadványokat megszerzi a könyvtár. Örömmel nyugtázta viszont, hogy a közoktatásügyi miniszter rendkívüli segélyével sikerült megrendelni az *Annales de Chimie et Physique* teljes évfolyamait.⁸

Az együtt tárolt, de külön kezelt múzeumi és egyetemi könyvtár észszerűen osztotta meg a szerzeményezés feladatait: az EME hagyományosan a honismereti irodalomra, a transzilvanikák gyűjtésére, a régi könyvekre koncentrált, az egyetem pedig vállalta az európai és a hazai friss tudományos irodalom műveinek beszerzését az állami dotáció megszabta keretek között, így kölcsönösen támogatták és kiegészítették egymást. Szabó igazgató folyamatosan számon tartotta az egyetemi tanszékek könyvigényét is, így például több éven át tartó munkával sikerült beszereznie a természettudományi karnak a Poggenдорf szerkesztésében megjelent, *Annalen der Physik* című folyóirat több mint 180 kötetét; 1879-ben örömmel jelentette, hogy teljessé vált a sorozat az addig hiányzó 18 kötet megvásárlásával.⁹ A múzeumi részleg jeles magánkönyvtárakból származó válogatott kötetekkel gyarapodott, 1874-ben a Csáky-könyvtárból vásároltak 2022 kiadványt, 1880-ban pedig gróf Mikó Imre hagyatékából válogatták ki az EME gyűjtőkörébe tartozó, addig még hiányzó kiadványokat és kéziratokat. Szabó Károly jelentése szerint az 1125 tételt tartalmazó „becses hagyaték, melyben néhány igen szép nyomdai zsenget, hazánkra vonatkozó számos ritka régi munkát, a hazai újabb kori tudományos és politikai irodalom termékeinek s régibb és újabb folyóiratainak hiányos példányainak kiegészítésére igen sokat nyertünk, könyvtárunknak nem annyira a mennyiséget, mint a tudományos értéket tekintve valóban tekintélyes gyarapodására szolgált.”¹⁰

Jelentősen hozzájárultak a közös könyvtár gazdagításához az EME folyamatosan bővülő külföldi cserekapcsolatai: a múzeum évkönyveit és az 1874-ben megindult Erdélyi Múzeum, illetve az 1879-ben alapított Orvos-Természettudományi Értesítő számait rendszeresen megküldték a külföldi tudományos intézményeknek, a cserébe kapott kiadványok pedig

⁸ Beszéddek 1874. 12–13.

⁹ GYÖRGY 1941. 228.; SZABÓ 1879. 114–115.

¹⁰ SZABÓ 1881. 123–124.

a könyvtárban kaptak helyet. 1881-ben az Egyesület beiratkozott a svájci paleontológiai társaság tagjai közé, így kedvezményes áron juthatott hozzá a társulat 8 kötetre terjedő *Mémoires*-jaihoz.¹¹ Ugyanilyen eredményességgel használta ki az egyetem a külföldi társintézményekkel kialakított kapcsolatait, 1887-ben például 45 külföldi egyetem küldött 396 db kiadványt.¹² A cserekapcsolatok nagyobb részt a német egyetemekkel és tudományos intézetekkel alakultak ki.

1886-ban az egyetemi részleg 19 774 kötetet birtokolt, tudományterületi beosztása a következő: 3090 jogtudományi kiadvány (5148 kötet) és 78 folyóirat (1059 kötet), 1172 orvostudományi könyv (1629 kötet) és 72 folyóirat (1674 kötet); a bölcsészettudományt 3666 kiadvány (7115 kötet) és 45 folyóirat (460 kötet) képviselte, míg a természettudományi és matematikai oktatást 943 könyv (1600 kötet) és 51 folyóirat (1059 kötet) szolgálta.¹³

A múzeumi könyvtár 1871–1897 között kötelezpéldány-joggal rendelkezett, majd 1900-tól fogva az erdélyrészi főügyészségek területén gyűjtött sajtóügyi kötelezpéldányokkal gyarapíthatta állományát.¹⁴

Helyben olvasással és kölcsönzéssel használhatták az egyetemi hallgatók és a tanszemélyzet a könyveket és a folyóiratokat. Ahogy nőtt a kolozsvári egyetemi hallgatók száma, úgy növekedett a könyvtár olvasói forgalma is. Már 1876-ban azt jelentette Szabó igazgató, hogy az elmúlt évben szinte megkétszereződött az olvasók száma, az 1880-as években pedig állandó volt a napi 50–60 olvasó. Szorgalmi időszakban naponta 5 óra hosszát tartott nyitva a könyvtár, szünidőben pedig hetente kétszer egy-egy óráig állt az olvasók rendelkezésére. Leckekönyvük letétele mellett az egyetemi hallgatók ki is kölcsönözhatték a számukra szükséges műveket, évente 250–330 diák élt ezzel a lehetőséggel.¹⁵

A gyorsan növekvő könyv-, folyóirat- és kéziratállomány elhelyezésére már az 1870-es évek végén szűknek bizonyultak a helyiségek, a következő évtizedben bebútorozott folyosó, az újonnan nyert szoba csak ideig-óráig segített a helyzeten. 1890 májusában a megszűnt nagyszabeni jogakadémiától átvett 4500 kötetet csak a múzeumi fölpéldányok eladása nyomán felszabadult raktártérben lehetett elhelyezni.¹⁶ Ekkoriban a külön tanári olvasó és a folyóiratterem kialakítását tartották a legsürgetőbb feladatnak, ezt azonban a rendelkezésre álló térben nem lehetett megoldani. Szabó

¹¹ SÍPOS 2009. 20.

¹² Beszédek 1887. 27.

¹³ GYÖRFI 2019. 39.

¹⁴ GYÖRGY 1941. 226.

¹⁵ SÍPOS 2019. 22.

¹⁶ Beszédek 1890. 9

Károly az egyetemi könyvtári bizottság véleményével egybehangzóan többször is sürgette egy célszerű könyvtáráépület létesítését, az állandóan épületgondokkal küzdő egyetem azonban a még rosszabb körülmények között működő intézetek elhelyezését tekintette prioritásnak. 1890 júniusában gr. Csáky Albin kultuszminiszter a helyszínen tájékozódott a tarthatatlan helyzetről, és végre döntés született a régóta várt központi épület elkészítéséről, amellyel – egyelőre ideiglenesen – a könyvtár gondjait is megoldhatták.¹⁷

Egyre inkább számontartotta a tudományos közvélemény is a kolozsvári múzeumi és egyetemi könyvtárat. „Egyetemi életünk fejlődésével s a Kolozsvárt folytonosan emelkedő irodalmi tevékenységgel együtt növekedett – írja Szabó Károly 1889-ben – azon tudománnyal foglalkozó szakemberek száma, kik könyvtárunk használatát igénybe vették, s nemcsak az erdélyrészi, hanem távolabb vidéki tanintézetek tanárai is mind gyakrabban használták, az intézetek igazgatóinak jóállása mellett, különösen az Erdély múltjára vonatkozó munkákat, melyekben könyvtárunk hazánk közkönyvtárai közt kétségtelenül az első helyen áll.”¹⁸ Ebben az évben az egyetemi részleg állománya 25 000 darabot tett ki, a múzeumi gyűjtemény pedig 45 738 kötetre gyarapodott.

Intézeti kézikönyvtárak is segítették a kutatómunkát és az oktatási tevékenységet, amelyek nem tartoztak az egyetemi könyvtár közvetlen fennhathatósága alá, állományuk részben az egyetemi vagy az EME-könyvtár használatra átengedett példányaiból, részben pedig adományokból származott. 1874-ben már működött a vegytani intézet kis könyvtára, a növénytanintézetét pedig Kanitz Ágost professzor becses, több mint 4000 kötetet számláló magánkönyvtárának adományozásával hozta létre. A magyar nyelvészeti és irodalmi tanszék gyűjteményét az MTA adománya alapozta meg.¹⁹ Gyorsan fejlődött a földrajzi és földtani intézet 1895-ben létrehozott könyvtára: 1903-ban 1368 kötetet, 14 atlaszt, 353 térképet őrzött, majd Cholnoky Jenő földrajztudós professzor erőfeszítéseinek köszönhetően 1912-ben 2650 címet tartottak nyilván 10 077 kötetben.²⁰

Szabó igazgató az 1880-as évek végén betegeskedni kezdett, de hivatalos kötelességeit pontosan ellátta. 1890 nyarán azonban betegsége erőt vett rajta, és augusztus 31-én, 66 éves korában elhunyt.²¹ Helyettesítésével Finály Henriket bízta meg a Múzeum-Egyesület, és pályázatot írt ki

¹⁷ MÁRKI 1896. 76, 81.

¹⁸ SZABÓ 1889. 274–275.

¹⁹ Beszédek 1888. 37.

²⁰ GYÓRFI 2019. 45–46

²¹ Szádeczky Lajos: *Szabó Károly emlékezete*. In: Székely oklevéltár IV. Kolozsvár, 1895. XXX–VIII–XL.

a könyvtárigazgatói állásra. Tovább élt ugyanis az a sajátos helyzet, amelyben valójában az EME kezelte az egyetem könyvtárát is, az állam csupán a felügyeleti jogot gyakorolta azáltal, hogy a megválasztott és megerősített igazgató az egyetemi tanács fegyelmi hatósága alatt állt. Mivel az igazgató fizetését az egyesület biztosította, természetesen a személyről is dönthetett. Négy pályázó közül nagy szótöbbséggel Ferenczi Zoltán egyetemi magántanár, polgári iskolai igazgató mellett döntött a választmány.²²

II. Új helyszín, korszerű kezelés

Ferenczi Zoltán a kolozsvári egyetemen szerzett bölcsészdoktori oklevelet, majd magántanári képesítést, és bár a könyvtártudománnyal eladdig nem foglalkozott, magyar irodalomtörténeti tanulmányai alapján az Egyesület választmánya megsejtette benne a jövődő kiváló szakembert. 1891. július 2-án vette át a közös könyvtár vezetését, és szinte tíz évig dolgozott e munkakörben. Igazgatása alatt a múzeumi könyvtár változatlanul a korábbi elvek szerint működött, az egyetemi részleg viszont látványos fejlődést ért meg, a könyv- és kéziratállomány kezelésében pedig általános korszerűsítés tapasztalható.

Ferenczi – mondhatni – autodidakta módon, a mindennapi munka során és a szakirodalom alapos tanulmányozásával vált igazi könyvtárossá, már 1892-ben modern szemléletű ismertetést közölt egy német könyvtárépítészeti szakmunkáról.²³ 1893 őszén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, valamint az EME támogatásával több mint két hónapnyi tanulmányutat tett Ausztriában, Németországban, Hollandiában, Angliában és Franciaországban a tudományos könyvtárak igazgatásának és berendezésének megismerése végett. Tapasztalataival a régóta óhajtott új könyvtárepület célszerű tervezéséhez kívánt hozzájárulni, a könyvkezeléssel kapcsolatos megfigyeléseit pedig máris gyakorlatba ültette.²⁴

1891. augusztus 1-től bevezette a szerzemény-könyv (gyarapodási napló) használatát, a számonként vagy kötetenként gyarapodó folyóiratok és könyvsorozatok vagy többkötetes művek külön nyilvántartásba kerültek. Ugyanebben az évben Ferenczi rendezte a régi magyarországi nyomtatványok gyűjteményét, anyagát időrendbe helyezve, méret szerint három csoportot alakított ki. Feldolgozta a folyóiratállomány rendezetlen részét,

²² GYÖRGY 1941. 230.

²³ FERENCZI 1892–93. 365–368.

²⁴ FERENCZI 1894. 222–243.; FERENCZI 1895. 146–152.

és az évfolyamokat négy új szekrényben helyezte el.²⁵ Sürgős feladatnak tekintette a korábbi időszakból feldolgozatlanul maradt 4000 kötet katalógizálását, ebben a munkában személyesen is részt vett.²⁶

A múzeumi és egyetemi könyvtár folyamatos gyarapodása miatt egyre zsúfoltabbakká váltak a könyvtár helyiségei, és már-már lehetetlenné vált a feldolgozó munka. Megoldást az egyetem központi épületének 1892-ben elkezdődött építése jelentett, a leghamarabb elkészült keleti szárny első emeletén kapott – megint csak ideiglenes – helyet a könyvtár. Az új könyvtárhelyiségek berendezésére 25 000 forintot fordított az egyetem, nem könyvtár számára tervezett termekben kellett elhelyezni a könyveket, folyóiratokat, kéziratokat. 1895 október–november folyamán hat hét alatt bonyolította le a költözést a könyvtár személyzete, egy napidíjas segítségével. A réginel szárazabb és világosabb, fűthető termek kellemesebb munkahelyet jelentettek, de alapterületük (754 m²) kisebb lévén az előzőnél, a legfőbb gond mégsem oldódott meg. Nem sokat segített a helyhiányon az a Farkas utcára néző háromablakos terem és folyosórész sem, amelyet 1902-ben csatoltak a könyvtárhoz. A csupán 48 olvasónak helyet biztosító olvasóterem egyúttal ruhatárul is szolgált, öt asztalt ültek körül a hallgatók. Külön dolgozószobát nem alakíthattak ki a tanároknak és a kutatóknak, számukra egy legömbölyített sarkú, régi guberniális nagy asztal jelentette az elkülönülést a katalógusoknak és a könyvtárosoknak helyet adó teremben. A közvetlenül a folyosóra nyíló szobák nem biztosították a kellő csendet és nyugalmat. Aránylag elfogadható raktárteret nyert a könyvtár az új épület száraz alagsorában 1902-ben, itt helyezték el a hírlapokat és a folyóiratokat, azonban nemsokára külső raktárakat is bérelni kellett.²⁷

A másik fontos eseménye az 1895-ös esztendőnek az EME és az egyetemet fenntartó állam között május 17-én megkötött új szerződés, amely meghosszabbította az EME tudományos gyűjteményeinek egyetemi használatát a tulajdonjog és az ellenőrzés jogának fenntartásával. A táruk személyi és anyagi költségeit az állami költségvetésből fedezték, így a könyvtárigazgató is állami tisztviselővé vált.²⁸ Megfordult tehát a korábbi jogi helyzet, az egyetemi könyvtár vezetője felelt egyúttal a múzeumi gyűjteményért is évi jelentéstételi kötelezettség mellett. Ennek következtében 1896. július 13-án Ferenczi Zoltán új királyi kinevezést kapott, és ebben a minőségében újra esküt tett. Az EME egy-egy könyvtáros, napidíjas és altiszt fizetésével járult hozzá a közös intézmény fenntartásához.

²⁵ FERENCZI 1892-93a. 334–335.

²⁶ GYÓRFI 2019. 61.

²⁷ GYÖRGY 1941. 230.; SZABÓ 1941. 252.

²⁸ KELEMEN 1942. 67–68.

Az új elhelyezést arra is kihasználta Ferenczi igazgató, hogy a két könyvtár hat különféle alap-cédulakatalógusát egyesítette. 1898-ban készült el a két gyűjtemény anyagát egyesítő, a használatot nagyban megkönnyítő új, egységes szerzői betűrendes cédulakatalógus. A leltári nyilvántartás természetesen elkülönítve maradt, a cédulákon pedig bélyegzők jelezték a tulajdonjogot.²⁹

Lendületesen gyarapodott az egyetemi könyvtári részleg az évi 6000 forintnyi dotáció célszerű felhasználásával, ehhez járult a hallgatók beiratkozási illetéke, amely 1896-ban 1000 forintot tett ki. Ez év augusztusában az állomány 39 044 egységet számlált, ehhez járultak a budapesti egyetemi könyvtártól átvett duplumok 3374 kötetben.³⁰ Egy év múlva 40 729-re növekedett az állomány, a 13 444 doktori értekezést külön kezelték.³¹ 1899 augusztusában a könyvtárigazgató jelentésében 66 141 darab könyv, füzet, aprónyomtatvány és térkép szerepelt, 1901-ben pedig 74 403 egységre növekedett az állomány.³² Így a századfordulón a közös könyvtárban megfordultak az arányok, az egyetemi részleg utolérte, sőt el is hagyta a múzeumit.³³ Gyarapodásában nagy arányban szerepeltek a külföldi, elsősorban német és francia nyelvű szakkiadványok.

A közös könyvtár személyzetének növekedése korántsem tartott lépést a könyvállomány gyarapodásával. Ferenczi Zoltánnak, akárcsak elődjének, a múzeumi részlegen egyetlen segédőr állott rendelkezésére Böhm Mihály személyében. Böhm bácsi, ahogyan Kolozsvár közönsége emlegette, az olvasószolgálatot látta el, 1897-ben, 75 éves korában nyugalomba vonult, majd két év múlva elhunyt. Helyét Székely János napidíjas töltötte be, őt pedig Szádeczky Béla követte a segédőri beosztásban 1899. március 1-től.³⁴ Szádeczky-Kardoss Béla református lelkészi és bölcsészkarri végzettséggel választotta a könyvtári munkát, 12 évi szolgálata után, 1911-ben múzeumi könyvtárőr címet kapott, 1918 októberében távozott a múzeum szolgálatából.³⁵ Az egyetemi könyvtárban tovább szolgált Bedő Dániel könyvtárőr, Zilahi Kiss Béla 1891-ben lemondott,³⁶ helyébe került könyvtárügyi beosztásba Gyalui Farkas, a friss diplomás, magyar-francia szakos tanár, publicista, aki igazgatója irányításával kiváló szakemberré vált, bár újságírói tevékenységét sem adta fel. 1896 májusában könyvtárőrré lépett elő. Magyar

²⁹ GYÖRGY 1941. 231.

³⁰ Beszéddek 1896. 19–21.

³¹ Beszéddek 1897. 39–40.

³² Beszéddek 1899. 41., 1901. 131.

³³ GYÖRGY 1941. 231.

³⁴ GYALUI 1899. 481–482.; GYALUI 1900. 234.

³⁵ SIPÓS 2009. 28.

³⁶ NAGY 1911. 329–337.

irodalomtörténetből doktorált, majd 1901-ben Magyarországon elsőként szerezte meg a könyvtártudományokból az egyetemi magántanári habilitációt. Igazgatója bevonta a régóta tervezett új egyetemi könyvtár előkészítő munkálataiba, 1897-ben nagyobb külföldi tanulmányutat tett a tudományos könyvtárak technikai berendezéseinek megfigyelése végett. Ő fejezte be 1896-ban az egyetemi könyvtár szakkatalógusát öt kötetben.³⁷ Bedő és Gyalui mellett még két napidíjas, Gazelli Árpád és Komáromi Ferenc állott az egyetem szolgálatában, a Múzeum Egyesület pedig napidíjasok alkalmazásával próbált segíteni a létszámhiányon.³⁸ Gazelli 1893-tól dolgozott napidíjasként, német, latin és görög nyelvismerete segítette a munkájában, 1898 őszen kapott könyvtártszti kinevezést.³⁹

Nemigen nőtt a könyvtár olvasói forgalma a 19. század utolsó évtizedében, a korábbi időszakhoz hasonlóan most is naponta átlag 40–50 egyetemi hallgató és tanár kereste fel a naponta 5 óra hosszát nyitva tartó olvasótermet. Nyilvántartásukra 1891 óta naplót vezettek, az RMK gyűjteményben és a kéziratárban 1892 óta külön vették számba a kutatókat. Mivel a könyvtár az új központi épületbe való költözés után sem rendelkezett megfelelően tágas olvasóteremmel, a helyben olvasók stagnáló számával szemben jelentősen nőtt a könyvkölcsönzőké: 1892-ben 406, 1899-ben viszont 1041 hallgató vett ki könyveket indexének letétbe helyezése mellett. A következő évben 1678 helyben olvasott kötet mellett 2228 kötetet kölcsönöztek. Nyilvántartó könyv helyett kettős cédularendszerrel tették könnyebbé és pontosabbá a kölcsönzést. Rendszeresen folyt a könyvtárközi kölcsönzés a fővárosi és vidéki tudományos, iskolai és közművelődési könyvtárakkal.

Jól érzékelt a könyvtár gondjait Ternér Adolf földrajztudós, az egyetem 1898/99. évi rektora, aki a májusi díjkiosztó ünnepségen tartott beszédében kifejtette: „van ugyan könyvtárunk, de mily szűk olvasóteremmel; vannak könyveink, de vajmi gyakran épp a legszükségesebbek hiányoznak; használhatjuk a könyveket, de a hallgatók nehezen férnek azokhoz, járnak tudományos lapjaink, de a studens az újakat nem olvashatja.” Megoldásként az évtizedes óhaj megvalósítását sürgette: „Modern könyvtári épületre, a könyvtári dotatio felemelésére, a könyvek könnyű hozzáférhetőségére, akadémiái olvasótermekre van okvetlen szükségünk.” Hangsúlyozta, hogy „szakítani kell azon téves felfogással, mintha a könyvtárak könyvconserváló s nem könyvforgató intézetek lennének.”⁴⁰ E szemléletváltással tökéletesen

³⁷ GYALUI 1900a.; POGÁNYNÉ 2004. 768–770.

³⁸ Almanach 1896. II. 48.

³⁹ Almanach 1898. I. 61.

⁴⁰ Beszédek 1898. 30–31.

egyétértett a könyvtárigazgató munkatársaival együtt, csak éppen az adott körülmények között nem ültethették gyakorlatba.

Igazgatóságának egyik utolsó ténykedéseként Ferenczi Zoltán összeállította a könyvtár szabályzatát, 44 cikkelybe foglalva össze a személyzetre, a gyarapításra és a rendezésre, az olvasóterem használatára, a könyvkölcsönzésre és a nyitvatartásra vonatkozó előírásokat. Eszerint az igazgató képviseli a könyvtárat az Egyetemi Tanács előtt, jóváhagyja a könyvbeszerezéseket, megállapítja a munkarendet. A munkabeosztásban az egyetemi és a múzeumi könyvtár egységet alkot, a két részleg alkalmazottai megkülönböztetés nélkül megbízhatók a két könyvtár teendőivel, és szükség esetén egymást kölcsönösen kisegítik. A beszerzésben a karok igényei az irányadók, az általánosan szükséges enciklopédikus munkák megvásárlását a könyvtári bizottság hagyja jóvá. Háromféle nyilvántartást kell vezetni az állományról: szerzeményi naplót, betűrendes katalógust és szakkatalógust. Az olvasóterem a nyári szünet kivételével naponta 9–12 és du. 4–6 óra között tart nyitva. Könyvkölcsönzés térítvény ellenében lehetséges az egyetemi tanárok számára, a hallgatók emellett indexüket is letétbe helyezik, a kölcsönzésekről kettős jegyzéket kell vezetni. A könyvtárosok hatheti, a napidíjasok kétheti pihenőszabadságra jogosultak. Az utasítás 1900-ban a kultuszminiszter jóváhagyásával hatályba is lépett.⁴¹

1899 novemberében Ferenczi Zoltánt a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatójává nevezték ki, december 8-án átadta a kolozsvári könyvtárat helyettesének, Gyalui Farkasnak. Kilenc hónap múlva, 1900. szeptember 6-án vette át a könyvtár vezetését az augusztusban kinevezett Erdélyi Pál. Elődjeivel ellentétben az új igazgató már jelentős könyvtárosi tapasztalatokkal rendelkezett, egyetemi tanulmányai után 14 évig a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában dolgozott, utoljára segédőri minőségben a kéziratárban. 1897-es tanulmányútja során az angol könyvtárakban a modern alaprajzok és a berendezés célszerűsége mellett az olvasók liberális kezelése, a könyvtárosok bürokráciamentes munkája tette rá a legerősebb benyomást.

Kolozsvári tevékenységében bőven volt alkalmá hasznosítani tapasztalatait, amikor az elődje által elkezdett korszerűsítési folyamat egyes be nem fejezett részeit sikerre vitte. Külön munkaerőket, egy könyvtárost és egy napidíjast állított be az elmúlt évtizedekben kikölcsönzött és vissza nem szolgáltatott művek földerítésére. Három év alatt sikerült a hátralékok jó részét visszaszerezni, egyúttal pedig a friss kölcsönzőket a határidő betartásához szoktatta.

⁴¹ *Utasítás a kolozsvári Ferencz József magyar királyi tudomány-egyetem könyvtára részére.* A 8 oldalas nyomtatványt nyomdajelzés nélkül sokszorosították. RNLKML. 298. fond 250. tétel, f. 1–4. Román fordítása: GYÓRFI 2019. 270–271.

Úgy vélte, hogy a két könyvtár anyagának raktárszerű, tagolatlan tárolása megnehezíti a kezelést, korábban ugyanis csak a kéziratokat, okleveleket és a régi magyar nyomtatványoknak az RMK I. kötetében szereplő példányait választották ki különgyűjteménybe. 1902 nyarán megindult a nyomtatványi osztály anyagának csoportosítása, és külön elhelyezést nyert az ősnymtatvány-állomány, a Régi Magyar Könyvtár teljes anyaga, a folyóiratok, a hírlapok és a legszükségesebb lexikonokat, enciklopédiákat, szótárakat, bibliográfiái és könyvtártani segédkönyveket tartalmazó kézikönyvtár. A múzeumi részleghez tartozó Régi Magyar Könyvtár egységes sorozatba való rendezése a későbbi gyarapodásnak is helyet biztosított, példát mutatva ezzel az újítással más könyvtáraknak is.⁴² Különválasztották az egyleveles nyomtatványokat (gyászjelentések, hirdetések, színlapok). Az aprónymtatványok különválogatása 1903-ban fejeződött be. Későbbre halasztódott a térképek, díszművek, metszetek, naptárak és névtárak (schematizmusok), a ponyvairodalom termékeinek csoportosítása. E munkával „a könyvtár eddigi raktárszerű jellegét elvesztvén, szerves és rendes gyűjteménnyé lett”.

Ezzel párhuzamosan zajlott a könyvtár alapkatalógusának különféle időkből származó, nem azonos elvek szerint felvett céduláinak átdolgozása és egységesítése. A nélkülözhetetlen, pontos helyrajzi katalógus 1901-1902 folyamán készült el a kultuszminisztérium 9562 koronás rendkívüli segélyének köszönhetően.⁴³ Új nyilvántartást vezettek be a gyarapodás számontartására 1904. január 1-jétől, mindegyik kialakult osztály külön gyarapodási naplót vezetett, az egész könyvtár gazdagodását pedig a főnaplóban tartották nyilván. Ez utóbbi csak szintetikusán, egy tételbe foglalva rögzített egy-egy összetett adományt, vásárlást vagy letétet, és mindegyik osztály a maga anyagának természete szerint részletezte analitikusan a gyarapodást. Így a nagyobb tételek lassúbb feldolgozása nem érintette a központi nyilvántartás pontosságát és naprakészségét.⁴⁴

A már korábban külön osztályként kezelt kéziratár a századforduló körüli években nagy mértékben gyarapodott családi levéltárakkal, személyi gyűjteményekkel, s ez a folyamat 1902-től fogva fölerősödött.⁴⁵ Az immár logikus rendbe beosztott nyomtatványok száma is látványosan növekedett a 20. század első éveiben. 1902-ben az egyetemi könyvtár állománya 69 492 egységet számlált, a múzeumi gyűjtemény pedig 66 406 darabot. Ezzel a 135 000-et meghaladó állománnyal „az egysített könyvtárak a hazai

⁴² Beszédek 1902. 29–30.

⁴³ ERDÉLYI 1903. 339–340.

⁴⁴ ERDÉLYI 1905. 332.

⁴⁵ KISS 2009. 195–196.

legnagyobb könyvtárak mértékével mérve, a nagy könyvtárak sorába állottak”.⁴⁶ A 20. század eleji gyarapodás részleteit áttekintve kiderül, hogy amíg az egyetem könyvtára könyveket, folyóiratokat, egyetemi nyomtatványokat és disszertációkat gyűjtött, addig az EME könyvtára a kurrens tudományos irodalom mellett régi kiadványokat, térképeket, kéziratokat, egylevelés nyomtatványokat (színlapokat, gyászsjelentéseket, proklamációkat), levéltári iratokat szerzett be. Jól működött tehát a két részleg évtizedekkel korábban megállapított és észszerű gyűjtőköri feladatmegosztása, amit 1904-ben Erdélyi Pál újból leszögezett: „A két könyvtár két irányba fejlesztendő: az egyetemet a nemzetközi tudományosság gyűjtő helyévé kell tenni, a múzeumot a nemzeti tudományosság és múlt fókuszává.”⁴⁷ Az intenzív és szakosított gyarapítás eredményeképpen a múzeumi könyvtár anyaga 1907-ben 148 946 kötetre növekedett.⁴⁸

Erdélyi igazgató a könyvtár anyagának látványos gyarapodásával párhuzamosan igyekezett a személyi állományt is növelni. 1901. szeptember 15-én nevezte ki napidíjas gyakornokká Valentiny Antalt, az egyetem görög-latin-történelem szakos hallgatóját, aki az abszolutórium megszerzése után, 1907 tavaszán napidíjas segédtszti, 1910-ben könyvtártisztzi kinevezést kapott, 1911 szeptemberében pedig könyvtárórré léptették elő.⁴⁹ Kelemen Lajos, az 1900-ban bölcsészkar abszolutóriumot szerzett tanárjelölt történész 1902 januárjától dolgozott a könyvtárban napidíjasként, 1907 tavaszán – más pályakezdő kollégáival együtt – napidíjas segédtszti beosztásba került évi 1440 korona fizetéssel. Kezdetben a hírlapkönyvtárban, később a régi könyvek osztályán dolgozott, majd pedig nagy lelkesedéssel tevékenykedett a kéziratár keretében gyarapodó levéltárban, meghatározó szerepet játszva a kallódó családi levéltárak begyűjtésében. Mivel könyvtárosi véglegesítését nem remélhette, 1907 őszén tanári állást vállalt a kolozsvári Unitárius Kollégiumban, a levéltárral azonban EME-tükárként továbbra is tartotta a kapcsolatot.⁵⁰

Vitán felül állt, hogy az igen tekintélyessé duzzadt kéziratanyag gondozásához külön szakember szükséges. E kérdés 1903 őszén sikeresen megoldódott Veress Endre történész, dévai reáliskolai tanár szolgálattételre való berendelésével. Ő volt a kéziratár és a levéltár első állandó külön tisztviselője, s a következő évben lebonyolította a kéziratár és a levéltár anyagának szétválasztását.

⁴⁶ ERDÉLYI 1903. 341.

⁴⁷ ERDÉLYI 1904. 219.

⁴⁸ ERDÉLYI 1907. 12.

⁴⁹ Almanach 1903. II. 66., 1908. I. 44.

⁵⁰ CSETRI 2009. 252. KISS 2009. 196–197. KELEMEN 2017. 343–345.

Persian Kálmán és Köblös Zoltán 1904-ben napidíjasként kezdte könyvtárosi pályáját, 1907-ben léptek elő segédtsztté. Persian a periodika osztály rendezését végezte, munkájáról 1907-ben nyújtott be jelentést. Köblös a nyomtatványok törzsanyagából kiválasztott 18-19. századi halotti beszédeket rendezte az elhunytak nevének ábécérendjében, s a katalógust nyomtatásban is közölte. Ferenczi Miklós elsőéves bölcsészhallgatóként 1904-ben napidíjas gyakornoki beosztásban dolgozott, majd 1910 után, a doktori cím megszerzése nyomán segédtszti, később könyvtártiszti kinevezést kapott.⁵¹

Erdélyi Pál igazgatósága alatt megváltozott az olvasóforgalom nyilvántartása, az olvasók napi száma helyett a havonkénti helyben használt és kölcsönzött kötetek mennyisége szerepelt a jelentésekben. 1901-ben például 10 541 kötetet olvastak helyben, 3302-t pedig kikölcsönöztek. Három év múlva e számok a következőképpen változtak: 33 433, 5118. Elősegítette az olvasói érdeklődés növekedését az olvasóterem nyitvatartásának napi 8 órára való meghosszabbítása 1903-ban, ezt a szellőztető berendezés megjavítása és a ruhatár beállítása tette lehetővé.⁵²

Az erőteljes növekedésnek indult könyvtár az új egyetemi épület keleti szárnyában is egyre nagyobb helyhiánnyal küzdött. Periodikagyűjteményét például kényszerűségből az épület alagsorában tárolták, 1905-ben pedig külső raktárt kellett létesíteni az Arany János utcai Wesselényi-ház földszintjén bérelt helyiségekben, emellett még két külső raktárt béreltek. Ide kerültek az olvasók által ritkán igényelt művek, például a Benigni-gyűjtemény.⁵³ „A képtelenül felhalmozódott könyvtári anyag rengeteg súlya már az épület biztonságát is veszélyeztetni kezdte, így a gyarapodás ideiglenes elhelyezésére folyosókat, melléklépcsők zugait kellett igénybe venni.”⁵⁴ Ekkoriban már nem számítottak kivételnek a kibontatlanul, ideiglenesen a lépcsőházak zugaiban tárolt könyvesládák tucatjai, a könyvszekrényekben pedig egy polcra három-négy sor könyvet is besúfoltak. Szinte csoda, hogyan korszerűsíthette a több helyen őrzött könyv-, folyóirat- és kéziratanyag kezelését a kis létszámú személyzet.

⁵¹ SIPOS 2009. 41. KELEMEN 1934. 3–5.

⁵² Beszédek 1904. 113–114.

⁵³ Beszédek 1904. 100–101.

⁵⁴ GYÖRGY 1941. 235.

III. Új épület – látványos fejlődés

Az 1907. június 10-én kelt, az elmúlt tanévről szóló jelentésében Erdélyi Pál igazgató már reménykedő hangot üthetett meg: „ebben az évben nagyobb bajokkal küzdöttünk, de azt a sok törődést mégis könnyebben túrtuk, mert a közeli változás reménye és az épülő könyvtár munkájának látása biztositókat nyújtottak arról, hogy ez a valóban tűrhetetlen állapot hamarosan megszűnik, hogy könyvtárunk új épületében és megfelelő felszerelésében képesítve lesz arra, hogy fontos föladatát simán és gyorsan teljesítse.”⁵⁵

Hosszú és göröngyös, buktatókkal teli út vezetett a több évtizedes álom megvalósulásához, a célszerű könyvtárépület igényét már Szabó Károly és Ferenczi Zoltán is megfogalmazta, az EME és Kolozsvár városa telekajánlatokkal igyekeztek megoldást találni, a sok elképzelés és javaslat azonban sokáig eredménytelen maradt. Végül az 1903-as állami költségvetés 200 000 koronát irányzott elő az új könyvtárra, a kultuszminisztérium pedig megvásárolta a Mikó utca és a Szent György tér sarkán elterülő, 7317 m² területű telket. Erdélyi igazgató dolgozta ki – a külföldi tapasztalatokra alapozva – az új épület programját a raktári, olvasótermi, különgyűjteményi stb. szükségletek leírásával. Programja az egyetemi részleg tanulmányi és a múzeumi részleg közművelődési feladatainak összehangolását, a könyvtári gyűjtemények szakszerű kezelését és az olvasók gyors kiszolgálását tűzte ki célul, a tervezendő új könyvtárnak tehát nem díszítettségével és monumentalitásával kellett hatnia, hanem építészeti megoldásaival e fő célt kellett szolgálnia. Alapvető kikötésként szerepelt a könyv- és folyóiratraktár elkülönítése a könnyű megközelítés lehetőségével, a két oldalról természetes fényt kapó nagy olvasóterem az egyetemi részleg számára, a külön közművelődési olvasóterem. Mintául az 1895-ben épült strassburgi és az 1896-ban elkészült bázeli egyetemi könyvtárak szolgáltak, ugyanis tanulmányútja során Gyalui Farkas e két könyvtárat tartotta a legsikeresebb megvalósításnak.⁵⁶

1904 áprilisában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium e program alapján írta ki a nyilvános tervpályázatot az ötszintes (pince, alagsor, magasföldszint, I. és II. emelet) épületre, s a július 1-i határidőre hét pályázat érkezett be. A bíráló bizottságban az építészek mellett Ferenczi Zoltán és Erdélyi Pál képviselte a könyvtáros szakmát, az egyetem részéről Apáthy István rektor vett részt a munkában. Mivel egyik terv sem tűnt azonnal kivitelezhetőnek, novemberben újabb pályázatot hirdettek a nyertesek számára 10%-os keretcsökkentéssel. E pályázaton a Korb Flóris – Giergl

⁵⁵ Beszédék 1907. 83.

⁵⁶ KÉKI 1967. 252.

Kálmán építészpárostól jegyzett saroktengelyes, a bázeli könyvtár hatása alatt készült terv nyerte el a bizottság tetszését, amely már az első fordulóban is a legkisebb költségvetéssel (1 600 000 korona) számolt. Korb Flóris elvállalta, hogy a könyvtárigazgató közreműködésével továbbfejleszti a tervet. Együttműködésükkel megvalósulhatott Erdélyinek az a tétele, hogy ez esetben a könyvtáros az igazi tervező, az építész pedig a végrehajtó, hiszen csak a könyvtári elméletnek és gyakorlatnak megfelelően lehet célszerűen kialakítani az épületet.

Hosszú hónapok alatt dolgozták ki a könyvtár minden igényének megfelelő új tervet. A költségkímélés érdekében Erdélyi csökkentette az igazgatási helyiségek méreteit, két alagsori altiszi lakás kivételével törölte a szolgálati lakásokat, így az eredeti program szintenkénti 3165 m²-ét sikerült 2860 m²-re csökkentenie. Meghosszabbították az olvasóterem előtti előcsarnokot a katalógusok elhelyezése céljából, az olvasótermet pedig kétszeresére (56 helyett 120 férőhely) növelték, így az előcsarnok egy-egy íves szárnyal kapcsolódott a déli és a keleti tömbhöz, az olvasóterem északnyugati sarkából pedig egy átjárón közvetlenül el lehetett jutni a raktárba. Korb lemondott a főbejárat fölötti kupoláról, és az előcsarnokot is egyszerűbbre tervezte.⁵⁷

Bár a végleges tervek 1905 elején elkészültek, a kormányválság miatt nem indulhatott meg az építkezés. A következő év májusában a minisztérium versenytárgyalás nyomán Reményik Károly kolozsvári építészvállalkozót bízta meg a kivitelezéssel. Nyáron meg is kezdődtek az alapozási munkálatok, és 1907 őszén az új épület tető alá került. A raktárrész szerkezetét az újdonságnak számító vasbetonból alakították ki.

Hosszú időbe telt a belső berendezés elkészíttetése, a sajátos bútordarabok tervezésekor Erdélyi Pál újból kamatoztathatta könyvtárosi tapasztalatait és újító tehetségét. Ő javasolta az olvasóterembe az ívesen kivágott asztalok beállítását, így a székek célszerűbb elhelyezésével soronként 60 cm távolságot nyertek, az asztal 80 cm-es mélysége és a könyvpolcok pedig kényelmes használatot biztosítottak, s az olvasók kevésbé zavarták egymást. A szemben ülőket 40 cm magas fa válaszfalak különítették el, biztosítva a zavartalan olvasást, de kissé megnehezítve az ellenőrzést. A folyóirat-olvasó polcait ferde fedéllel ellátott rekeszekkel készítette, a fedélre került a folyóirat legutolsó száma, a korábbiakat pedig a kitámasztható fedél mögé fektették. Legfontosabb újítását a raktár vasállványos polcain valósította meg a Wenkel és a Lipman-féle polcok kombinációjával és tökéletesítésével: a vaskampóval ellátott egyméteres, mozgatható polcok függőleges, fogazott

⁵⁷ KÉKI 1967. 256–257.

vassínekre támaszkodtak, így az egyforma nagyságú könyvekkel megrakott polcok között igen kicsi távolságot kellett hagyni. E helytakarékos polcrendszert szabadalmaztatta is.

Az elhúzódó berendezési munkálatok miatt a költözködés csak 1908-ban indulhatott meg. Előzőleg az igazgató több évig a szokottnál jóval többet fordított a könyvek és a folyóirat-évfolyamok bekötetésére, hogy a szállítás során kevésbé sérüljenek. A munkát az évtizedek óta megbízhatóan dolgozó könyvkötő mesterek, Hantz György és Czerny Antal végezték el. Sikerült befejezni a nyomtatványi osztály anyagának 1902-ben megkezdett szétválasztását külön gyűjteményekbe, legutoljára az aprónyomtatványok, iskolai értesítők, egyetemi nyomtatványok és doktori értekezések rendezése és korszerű katalogizálása történt meg. Ezzel párhuzamosan a földérintett hiányok pótlására is sor került, a duplumokat pedig a nyelvészeti és történelmi szemináriumok között osztották szét. A költözést megelőző rendezés külön költségeit a kultuszminisztérium rendkívüli segélye biztosította. Az év elején már elkezdték az áthurcolkodást az ideiglenes raktárakba, a Wesselényi-házba és a vármegyeház bérelt helyiségeibe.⁵⁸ 1908. július 1-jén bezárt az egyetem központi épületében elhelyezett könyvtár, az alagsori helyiségeket augusztus végén ürítették ki, az emeleti termeket pedig a következő év januárjában adták át az egyetem gondnokságának. Az ideiglenes raktárakban megfelelően csoportosították a könyvtári anyagot, és tervszerűen költöztették be az új épületbe a már előzőleg rendezett, beszámozott darabokat, a könyvtár tehát új helyét átszervezett állapotban, a korszerű működésre képesen foglalta el. Annnyira lelkesedett a személyzet az új épületért, hogy a költöztetés többletmunkájáért nem igényelt jutalmat, és évi szabadságáról is lemondott. 1909. február 18-án az egyetemi ifjúság birtokba is vehette az új olvasótermet, a könyvtár ünnepélyes megnyitása pedig május 18-án történt meg gróf Apponyi Albert kultuszminiszter jelenlétében.⁵⁹

⁵⁸ Beszédek 1908. 87–91.

⁵⁹ Beszédek 1909. 29., 126–130.

69. kép Egyetemi Könyvtár, 1913

A neobarokk és szecessziós elemeket mértéktartó egyszerűséggel ötvöző, klinkertéglával borított palatetős épület ún. cottage rendszerben készült, vagyis a különféle rendeltetésű könyvtári helyiségek átjárókkal kapcsolódnak egymáshoz, mégis közvetlen összeköttetésben vannak, biztosítva a közönség által látogatható termek megfelelő elhatárolását a hivatali helyiségektől. A déli alagsorban kapott helyet a 70 férőhelyes közművelődési könyvtár, a keletiben pedig a könyvkötő műhely. Díszes előcsarnok vezetett a magasszintre, ahonnan kétszárnyú lépcső indult az emeletekre, szemben pedig, az átlós tengelyben az olvasóterem előszobája, a katalógusterem nyílt. A 120 férőhelyes nagy olvasóterem három oldalról kapott természetes fényt. A két íves szárnyban rendezték be az összesen 62 hellyel rendelkező folyóirat-, illetve hírlapolvasót. A földszint déli szárnyában volt az ülésterem és az igazgatósági szobák, a keletiben pedig a beszerzés és a feldolgozás helyiségei a különféle szakkatalógusokkal. Tágas, 150 személyes, vetítőgéppel felszerelt előadóterem várta a hallgatót az első emelet közepén az előcsarnok fölött, innen erkély nyílt a főbejárat fölé. A déli szárnyban kapott helyet az ősnymtatványok, a régi magyar könyvek (szinte 1500 kötet) és a díszművek tára, a keletiben pedig a kézirat- és térképtár. Ugyanitt kapott helyet a halottbeszéd- (1000 db) és gyászjelentés-gyűjtemény (kb. 50 000 db). A második emeletre került a kiállítóterem

és a múzeumi levéltár a megfelelő dolgozósobákkal együtt – teljes anyaga ekkor kb. 250 000 darabot tett ki –, s ugyanide került a fényképészműhely. Az északi oldalon külön szárnyban elhelyezkedő, kilencemeletes könyvraktár mindkét végén átjáróval csatlakozott a főépülethez, egyik végén teherfelvonó, a másikon pedig könyvszállító páternoszter segítette a munkát. Különleges vasbetonból készült födémei, a légnomásnak ellenálló kettős ablakai, eternitpalával fedett tetőszerkezete a lehető legnagyobb tűzbiztonságot nyújtotta. Alacsony raktártermeiben minden második födém drótbetétes üvegből készült, a termeket azbeszttel bélelt ajtók választották el egymástól. Itt helyezték el a könyvek és folyóiratok kb. 300 000 kötetet számláló törzsállományát, a formátum szerint csoportosított köteteket folyószámos jelzettel látták el, a tulajdonjogot pedig minden darabon pecsét és exlibris jelezte. A hírlaptár a raktár alagsorába került, az összesen 9,25 km hosszúságú polcrendszer a gyarapodásra is helyet biztosított. Külön érdekessége a könyvtárnak, hogy bár minden ajtót külön kulcs nyitott, két olyan főkulcsot is készítettek, amelyek mindegyik zárba beillett; egyikét az igazgató őrizte, a másik pedig a kapusszobában állt, zárt szekrényben.⁶⁰

70. kép Az Egyetemi Könyvtár nagy olvasóterme

⁶⁰ KELEMEN 1941. 25–31.; SIPOS 2009. 38–40.

Az új épületben a korszerű olvasótermek és a napi 10 órára növelt nyitvatartás következtében jelentősen megnőtt az olvasóforgalom, Erdélyi igazgató szerint „egyetemünk hallgatóira az új könyvtár a várt jótékony hatást tette”.⁶¹ 1909-ben 34 146 művet használtak helyben az olvasók és 1476 művet kölcsönöztek ki, 1911-ben pedig e számok a következőképpen alakultak: 38 243 helyben olvasott, illetve 3093 kölcsönzött mű. Emiatt az 1910-es évek elején az olvasóterem bútorzatát 12 új asztallal kellett kiegészíteni. A könyvtárközi kölcsönzés a megszokott körülmények között zajlott.

A költözés évében a könyvanyag gyarapítása sem maradt el a megszokottól, és ekkor lépett duplumcsere-viszonyba a kolozsvári és a budapesti egyetemi könyvtár, illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeum és az EME könyvtára. 1913 első félévében 9815 kötetnyi gyarapodást regisztrált az egyetemi részleg, és folytatódott az a hagyomány, mely szerint az elhunyt professzorok könyvgyűjteményeit az utódok az egyetemi könyvtárnak adományozták.⁶²

71. kép Az Egyetemi Könyvtár professzori olvasóterme

⁶¹ Beszédék 1909. 131.

⁶² Beszédék 1913. 112–113.

Új otthonukban talán még nagyobb buzgalommal dolgoztak a könyvtárosok, mivel rengeteg olyan rendező munkát végezhettek el, amelyre a régi helyen egyszerűen nem nyílt lehetőség. 1910 tavaszára elkészült a raktár 1 – 108 433 folyószámai alatt elhelyezett könyv- és folyóiratanyag alapléltára.⁶³ Három évvel később az igazgatói jelentés arról számolt be, hogy az alapléltár a 135 000 folyószám körül jár, és készen áll a folyóiratok és a sorozatban megjelent munkák betűsoros katalógusa, amelynek céduláin a hiányok is szerepelnek, így megvan a pótlás állandó alapja.⁶⁴ E munka során egybeolvasztották a múzeumi és az egyetemi könyvanyagot, a tulajdonjogot a katalóguscédulákra és a leltárba jegyezték fel, a kezelés egységessé vált.⁶⁵ A nyomtatványi osztály keretében kialakított külön testek, a halotti beszédek, az egyetemi nyomtatványok és az iskolai értesítők gyűjteményeinek rendezése 1912-ben befejeződött, folyószámos raktári jelzettel a következő években látták el az anyagokat, miközben az iskolai értesítők sorozatainak hiányait is sikerült sok esetben pótolni. 1912-ben befejeződött a levéltártól immár teljesen különvált kézírattár rendezése, két munkaező dolgozott az 1330 manuscriptum önálló kézírattári naplóba való felvételén és egységes helyrajzi számozásán. 1913-ban Erdélyi örömmel jelentette az új épületben különgyűjteményként elhatárolt térképtár katalogizálását a korszerű könyvészeti és kartográfiai előírásoknak megfelelően.⁶⁶ Külön rendezték az egyetemi nyomtatványokat is korszerűbb és logikusabb elvek szerint (a disszertációk külön csoportba kerültek, itt maradtak viszont az egyetem állandó jellegű és igazgatásukra vonatkozó hivatalos kiadványok), 1914 első felében végződött be a munka.

Jelentékenyen megnőtt a könyvtárosok száma is, a korábbi négy állandó tisztviselő helyett hét került alkalmazásba, egy-egy könyvtártsízt, kezelő és gépipró kisasszony növelte a létszámot. 1910-ben Gyalui Farkas könyvtárőr, Gazelli Árpád, Valentiny Antal könyvtártsízt, Köblös Zoltán kezelő tiszt és dr. Persián Kálmán napidíjas könyvtártsízt dolgozott a könyvtárban az egyetem alkalmazottjaként, dr. Szádeczky Béla segédőrt pedig a Múzeum-Egyesület fizette. Mellettük négy, az egyetem által fizetett tudományos segédmunkatárs (Thury Zsigmond, Ferenczi Miklós, Molnár József, Karl Béla) működött közre a folyóirattár gyarapodásának nyilvántartásában és az újonnan beszerzett könyvek gyarapítási naplózásában. Günther Olga gépipró és Borbély Márton laboráns egészítette ki a személyzetet.⁶⁷ Egy év

⁶³ Beszédek 1910. 156.

⁶⁴ ERDÉLYI 1912. 14–15.

⁶⁵ GYÓRFI 2019. 112.

⁶⁶ ERDÉLYI 1913. 21.

⁶⁷ Almanach 1910. 54.

múlva hétre emelkedett a napidíjasok száma, e beosztásban kezdte pályáját Monoki István matematika-fizika szakos egyetemi hallgató, a későbbi neves bibliográfus, aki 1913 őszén napidíjas segédtsztt lett Karl Béla társaságában.⁶⁸ 1912-ben lett gyakornok Lendvay Anna, aki 1916-ban könyvtártisztté lépett elő. 1914-ben vállalt napidíjas állást Csillik Bertalan, a későbbi irodalomtörténész, ő 1919-ben vált meg az intézménytől. A könyvtár 1911-ben létesített saját könyvkötő műhelyt az alagsorban, ennek élére került a budapesti Rohonyi Antal, aki a kurrens könyv- és folyóiratanyag bekötése mellett nagy hozzáértéssel és művészi szinten látta el a könyvrestaurátori feladatokat is.⁶⁹ Ugyanebben az évben jött létre a fényképészműhely, a tervezett restaurálóműhely azonban nem valósult meg. A könyvtár személyi állományát egy-egy gépész, kapus, ruhatáros és öt altiszt egészítette ki. Bár a költözés előtti évtizedekhez viszonyítva a könyvtár az 1910-es évek elején sokkal jobban állt szakszemélyzet dolgában, Erdélyi Pál mégsem volt elégedett, véleménye szerint a hazai könyvtárak, köztük a kolozsvári közös gyűjtemény is, a szükségesnél jóval kisebb munkatársi gárdával rendelkeznek.⁷⁰

Minden nehézség és megoldatlan gond ellenére általában elmondható, hogy az 1909-től az első világháború kitöréséig terjedő időszak jelentette az egyetemi és múzeumi könyvtár fejlődésének csúcspontját. Tükrözte ezt az olvasóforgalom alakulása is: 1912 nyarán 4184 kölcsönzött és 51 409 helyben olvasott kötetet, a következő évben 3776 kölcsönzött és 45 789 helyben olvasott kötetet regisztrált az igazgató jelentése.⁷¹ Az olvasóterem 9–13 és 15–20 óra között állt nyitva. A Múzeum-Egyesület közművelődési feladatainak ellátására 1913-ban létesített népkönyvtár helyben olvasást és kölcsönzést egyaránt biztosított az érdeklődő nagyközönség számára.

A világháború kitörésekor a könyvtár munkatársai közül tizenheten vonultak be,⁷² a következő négy évben tehát csökkent személyzettel kellett a legszükségesebb könyvtári munkákat ellátni. A két igazgató és két idős munkatárs (Erdélyi Pál, Gyalui Farkas, Gazelli Árpád, Veress Endre) mellett a katonai szolgálatra alkalmatlan Ferenczi Miklós maradt a könyvtárban, rá hárult az ideiglenes segéderők betanításának feladata. Jobbára hölgyek

⁶⁸ Almanach 1911. 55., 1913. 58.

⁶⁹ GYALUI 1937. 148. Alkalmazása a legjobbkor történt, amikor a könyvtárnak korábban dolgozó könyvkötők, Bartha Miklós, Hantz János és Czerny Antal szinte egymás után elhunytak. Beszédék 1911. 137. Sas 1997. 40–41.

⁷⁰ ERDÉLYI 1910. 16–17.

⁷¹ *Beszédék* 1912. 124., 1913. 122.

⁷² Valentiny Antal, Monoki István, Persián Kálmán könyvtártisztek, Herepey Árpád, András-
sofszky János, Borbély György, Balogh Ignác gyakornokok, Bertalan Károly napidíjas, Kovács
János és Balázs István kezelő altisztek, Nagy József, Horváth József, Simon Mihály, Pál György,
Báza Márton, Salamon Ádám, Ursz Miklós altisztek. *Könyvtáraink* 1915. 119–120.

jelentkeztek könyvtári munkára, Csillik Bertalan napidíjas könyvtártiszt, Szabó György gyakornok és Karl Béla napidíjas segédtszt egészítette ki a személyi állományt.⁷³

Megszűnt a könyvtárközi kölcsönzés, és a forgalom csökkenése, illetve a felügyelő személyzet hiánya miatt az olvasóterem csak napi öt óra hosszat tartott nyitva. Ugyanakkor külön gyűjteményt indítottak a háborús emlékek számára, körlevelekkel szorgalmazták a gyűjtést. Kolozsvár város tanácsa ingyen küldte meg a témába vágó hirdetőanyagait, az alkalmi kiadványok, harctéri levelezés, újságok különkiadásai, háborús levelezőlapok gyűjtésében pedig részben az adományozókra számítottak.⁷⁴ Új típusú gyűjtemény, a fotótár alapját vetették meg 1917 őszén a Dunky-fivérek, amikor fényképezési cégük 1886 óta felgyűlt kb. 50 000 üvegnegatívját letétbe helyezték a könyvtárban a leltárkönyv másolatával együtt, a lemezek „a rengeteg arcképen kívül Kolozsvár belső látképének legteljesebb sorozatát, érdekes jeleneteket, csoportképeket, tájképeket” ábrázoltak. Letétjük sokszorosára növelte a könyvtárban már korábban meglévő fényképgyűjtést (pl. Veress Ferenc kolozsvári fényképész 171 felvétele).⁷⁵

1916-ban a román betörés hírére Gyalui Farkas a könyvtár legféltettebb anyagából szeptemberben 11 ládányi, októberben pedig 49 ládányi anyagot összecsomagoltatott, és Budapestre szállíttatott a Pesti Kereskedelmi Bankba, illetőleg a Nemzeti Múzeum Könyvtárába.⁷⁶ E menekített könyvtári és levéltári anyag 1918 júniusában hiánytalanul visszakerült Kolozsvárra.

Személyi veszteségeket is hozott az első háborús esztendő: Köbös Zoltán, az RMK-gyűjtemény kiváló munkatársa még február 19-én betegágyban elhunyt, dr. Persián Kálmán könyvtártiszt augusztus 30-án az orosz fronton, Borbély György gyakornok pedig a szerb harctéren esett el. Monoki István és Valentiny Antal sebesülten orosz fogságba került.⁷⁷

A háború utolsó hónapjaiban jelentős személyi változások történtek, Erdélyi Pál igazgató 1918. október 1-jével kezdődően egyévi szabadságot vett ki, helyettesévé Gyalui Farkast nevezték ki. Szádeczky-Kardoss Béla nyáron lemondott állásáról, helyébe a kéziratárba augusztus 1-től Balogh Ignác addigi gyakornokot könyvtári segédőri minőségben alkalmazták. Kelemen Lajos 1918. május 1-től újból a könyvtár munkatársa lett, a levéltári osztályra került Veress Endre helyébe. Ő bonyolította le június folyamán a Budapestre menekített könyvtári és levéltári anyag hazaszállítását kollégája, Ferenczi

⁷³ Almanach 1916. 61–62.

⁷⁴ ERDÉLYI 1914. 13.

⁷⁵ SIPOS 2009. 42.

⁷⁶ GYALUI 2013. 153–166,

⁷⁷ ERDÉLYI 1914. 17–18.

Miklós és András János laboráns segítségével.⁷⁸ 1918. december 6-án a front-ról visszatért Csillik Bertalan újra felvette a munkát a könyvtárban.

1918 karácsonján bevonultak Kolozsvárra a román csapatok, az állami és egyesületi intézmények, köztük az egyetemi és múzeumi egyesített könyvtár igyekeztek a lehetőségekhez képest folytatni megszokott tevékenységüket. Minden eshetőségre felkészülve a könyvtár állami tisztviselőinek a Múzeum-Egyesület is megbízást adott munkakörük ellátására: Kelemen Lajost 1919 januárjában kérte fel a levéltár és a kéziratár kezelésére, a fogságból hazatért Valentiny Antalt pedig könyvtárórré nevezte ki március 15-i hatállyal.⁷⁹ Erdélyi Pál 1919. január 14-én beadta a rektornak nyugdíjazási kérelmét, az ügy elintézése és az ebből következő előléptetések véglegesítése azonban a kultuszminisztériumban elakadt. Gyalui Farkas igazgatói hatáskörrel megbízott könyvtárőr vezette a könyvtárat, akit Schneller István rektor február 1-i hatállyal igazgatóvá nevezett ki a minisztériumi jóváhagyás reményében.⁸⁰ Gazelli Árpád könyvtáros 1919. február 6-án elhunyt, kollégái gyűjtést rendeztek árvái javára. Január elején a szénhiány miatt bezárt a könyvtár, február elején nyitott újra, s az ideiglenes bezárás még néhányszor megismétlődött.⁸¹

Az impériumváltás során, 1919. május 12-én a nagyszebeni Román Kormányzótanács megbízásából Onisifor Ghibu közoktatásügyi államtitkár jelképes erőszak alkalmazásával átvette a kolozsvári egyetemet. Ezzel párhuzamosan került sor a magyar állammal kötött szerződés alapján az egyetem kezelésében lévő EME-gyűjtemények átvételére is. Ghibu május 12-én jelent meg a könyvtárban, Gyalui Farkas igazgató azonban megtagadta az átadást, jelezve, hogy csak az erőszaknak enged. Kézrátétellel jelképezett erőszak után megtörtént az átadás, az államtitkár pedig a személyzet helyben maradásáról rendelkezett. Gyalui kifejtette, hogy a könyvtárosok amúgy is kötelességüknek tartják a gyűjtemények őrzését, de a békeszerződés előtt nem fognak esküt tenni a román államnak. E feltételeket az átvevő bizottság elfogadta, és a könyvtári személyzet fizetését a pénzügyigazgatóságnál kiutalta.⁸² Ugyanakkor az átadó jegyzőkönyvben leszögezték, hogy az épületben található múzeum-egyesületi könyvanyag, kéziratár és levéltár, nem lévén állami tulajdon, nem kerül átadásra, jogi helyzete változatlan marad.⁸³

⁷⁸ SIPOS 2009. 45. KELEMEN 2017. 577–579, 585–593.

⁷⁹ SIPOS 2009. 46.

⁸⁰ GYALUI 2013. 291–296,

⁸¹ KELEMEN 2017. 650.

⁸² GAAL 2012. 82.; GYÖRGY 1941. 243–244.

⁸³ 1919 májusában a Múzeum-Egyesület állománya 176 779 kötetből és 116 585 egyes nyomtatványból állt.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET ÉS A KOLOZSVÁRI EGYETEM KAPCSOLATA

I. Az egyesület és az egyetem kapcsolata az első évtizedekben

z Erdélyi Múzeum-Egyesület alapításának első lépése az 1841-42-ben tartott erdélyi országgyűlésen történt, amikor gróf Kemény József és gróf Kemény Sámuel nagylelkű felajánlása nyomán határozat született az országos múzeum létrehozására.

Megvalósulása elé azonban különféle akadályok tornyosultak, míg 1856-ban gróf Mikó Imre elindította a múzeumalapítás folyamatát. Hírlapi cikkekben és magánlevelezésben terjesztette a múzeum tervét, a Kemény-féle gyűjtemények és az ezutáni felajánlások otthonául pedig felajánlotta a Külső Szén utcai, tízholdas parkban álló emeletes villáját. Három év múlva, 1859-ben végre sikerült kieszközölnie Bécsben a múzeumfenntartó egyesület létesítését, és 1859. február 23-én megtartották az EME alakuló közgyűlését.¹ Az ekkor elfogadott alapszabályok megállapították a múzeum gyűjteményeit: könyvtár, érem- és régiségtár, természetrajzi gyűjtemények és fűvészkert, leszögezték ugyanakkor, hogy a Múzeumegylet pedig „mágnak semmi tudóstársasági rangot vagy tekintélyt nem fog követelni”, fő célja a táruk gyarapítása és anyaguk tudományos földolgozása, általában a honismeret előmozdítása.² Elnökké természetesen Mikó Imrét választották.

A következő években nagy lendülettel folytatódott a gyűjtés, az adományozók serkentése és a gyűjtemények szakszerű rendezése. 1864-ben befejeződött a Mikó-villa célszerű átalakítása, itt helyezték el a természettudományi gyűjteményeket, illetve az érem- és régiségtárat, a könyvtár pedig a Farkas utcai Bethlen-ház helyiségeiben kapott otthont.

Brassai Sámuelét választották múzeumigazgatónak, ő egyúttal a természettudományi táruk őre is volt, a könyvtárat Szabó Károly igazgatta, az érem- és régiségtár őrének tisztségét pedig Finály Henrik egyesületi titkár látta el.³ Megfeszített munkájuk eredményeképpen az 1860-as évek közepére a múzeum táruk szakszerűen rendezve álltak a nagyközönség rendelkezésére, a szakemberek pedig állandóan gondoskodtak a gyarapításról, örömmel fogadva az erdélyi magyar társadalom adományait. Ugyanakkor az EME keretében folyó tudományos munka közzététele is megvalósult, minden

¹ KELEMEN 1942. 21–41.

² Szabály 1859. 4. cikkely.

³ SZABÓ 1942. 28–29.

hónapban nyilvános tudományos ülést tartottak, a tanulmányokat pedig az 1861-től folyamatosan megjelenő múzeumi évkönyvekben jelentették meg.⁴ Mivel a tudományos felolvasó üléseket már az első tapasztalatok után tárgykörök szerint elkülönítették, a természettudományi és a történelmi előadások különválásával a későbbi szakosztályok elődei is megjelentek, az évkönyvek pedig valójában tudományos folyóiratnak tekinthetők, ilyenformán az említett alapszabályi előírástól eltérően igazából tudományművelés folyt a múzeumegylet keretében. Ezt a változást egyébként az 1869-ben módosított alapszabályok is rögzítették, kimondva, hogy az egyesület „a múzeum által igyekszik a hazai tudományos törekvéseket előmozdítani, a tudománykedvelőknek tért nyitni,” „a honismereti tudományok iránti kedv élesztésére” pedig tudományos előadásokat és felolvasásokat rendez, s a tanulmányokat nyomtatásban közzéteszi.⁵

A rohamosan fejlődő gyűjteményeket Szabó József orvosdoktor alelnök méltatta az 1867-es közgyűlésen: „régiség- és éremtárunk az elvitázhatatlan adatoknak célszerűen rendezett ezreivel a magasabb igényű buvárnak is tud élvezetet nyújtani, és a természetiek gyűjteménye is, így folytatva ma-holnap úgy lesz tekinthető, mint földünknek nem költőileg színezett képe, hanem valódi fényképezett tanulságos panorámája.”⁶ Ha a számszerű adatokat vizsgáljuk, Szabó alelnök véleménye teljesen helytállónak bizonyul, ugyanis a régiségtár 1895 darabot számlált, az éremtárban 11 975 db arany-, ezüst- és rézérmét leltároztak, a könyvtár pedig 25 365 kötetre gyarapodott.⁷ A régiségtárban a római kori és az őskori leletek domináltak, de szépen gyarapodott a kora újkori fegyvereket, edényeket, textíliákat, középkori szerszámokat, római kori és középkori kőfaragványokat őrző részleg is. Az éremtár a középkori és kora újkori magyar pénzérméknek szinte teljes sorozatát őrizte, s ugyancsak gazdagnak bizonyult az ókori római és görög érmék gyűjteménye is. A képtár főúri és polgári adományozók jóvoltából tartalmazta olasz, németalföldi kismesterek, valamint hazai képzőművészek festményeit, akvarelljeit, grafikáit.⁸ Jórészt adományokból állt össze a könyvtár és a kéziratár, a régi magyarországi nyomtatványok, ősnymtatványok és antikvák gyűjteményét a 18-19. századi tudományos kiadványok egészítették ki, a történelmi, jogtudományi, irodalomtörténeti, filozófiai tárgyú kötetek domináltak az anyagban.

⁴ Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei 1–6 (1861–1873); VALENTINY 1937. 204.; EME 1859–2008. 11–89.

⁵ *Szabály* 1869. 4. és 6. cikkely.

⁶ EME 1868. 6.

⁷ EME 1868. 26–27., 31., 33., 38.

⁸ MURÁDIN 2009. 248–251.

Ugyanakkor a fejlődés akadályai is egyre inkább megmutatkoztak: az emeletes Mikó-villa szűknek bizonyult a természettudományi gyűjtemények, illetve az érem- és régiségtár anyagának szakszerű elhelyezésére, s az éremtár biztonságosabb helyre, a Főkormánysház épületébe való költöztetése sem sokat segített a helyhiányon. Megoldásként vagy egy megfelelő nagyságú épület bérlése, vagy egy új múzeumépület építtetése kínálkozott, azonban célszerű bérház nem állt rendelkezésre, az építkezést pedig az egyesület saját anyagi erejéből képtelen volt megvalósítani.

1867-ben a kiegyezés és a felelős magyar kormány megalakulása reményeket gerjesztett a múzeumegylet vezetőségében, a következő évben államsegélyért folyamodtak, egy újonnan építendő múzeumi épületre és felszerelési költségeire 250 000 Ft segélyt igényelve. Az ország pénzügyi helyzete azonban nem tette lehetővé a kérés teljesítését, és az 1870-ben a kultuszminisztérium költségvetésében az EME céljaira előirányzott 10 000 forint évi segélyt is törölte az országgyűlés.⁹ 1871-ben a közgyűlés újbóli segélykérés benyújtásáról döntött dr. Szabó József alelnök, országgyűlési képviselő közreműködésével, de ez sem bizonyult sikeresnek.¹⁰ Ezzel egy időben az egyesület saját bevételei is csökkentek, lanyhult az erdélyi magyar társadalom érdeklődése a múzeum iránt, a kiegyezéssel megnyíló sokféle lehetőség más irányokba terelte a közjó érdekében tevékenykedni óhajtókat.

Kiutat ebből a helyzetből az erdélyiek régi vágyának, a kolozsvári egyetemnek a létrehozása jelentett. Eötvös József kultuszminiszter 1869 szeptemberében Kolozsvárott tájékozódott a helyzetről, miniszterkollégája, Mikó Imre meghívására megtekintette az EME gyűjteményeit, s elégedetten vette számba az évtizedes gyűjtőmunka eredményeit. Talán már ekkor fölvetődött a gondolat, hogy az egyesület a maga gyűjteményeit a tervezett új felsőoktatási intézmény szolgálatába állíthatja. Mindenesetre a tervezett második magyarországi egyetem helyének kiválasztásában a kolozsvári múzeumi gyűjtemények jelentették a döntő érvet, „ilyent akkor egyetlen más pályázó város sem tudott felmutatni”, és helyszíni tájékozódása nyomán Eötvös határozottan Kolozsvár mellett tört pácát.¹¹ 1870 májusában törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlésnek a „Kolozsváron országos egyetem felállítása tárgyában”, indoklásában hangsúlyozta a második egyetem létrehozásának szükségességét, amelynek „legméltóbb helye” a kincses város, egész Erdély társadalmi központja. 1871 februárjában bekövetkezett halála miatt a törvényjavaslat tárgyalása elhalasztódott. Utóda, Pauler Tivadar is ugyanezt a felfogást képviselte, és 1872-ben az országgyűlés

⁹ KELEMEN 1942. 4 6–47.

¹⁰ RNLKML 298. fond 18. tétel 1871. közgyűlési jegyzőkönyv f. 23, 21. sz.

¹¹ EGYED 2007. 225.

sorozatos halasztása miatt sürgősségi eljárással indult el a szervezés az uralkodó jóváhagyásával.¹²

A múzeumegylet feszült figyelemmel kísérte a fejleményeket. Már az 1872. január 6-án tartott igazgatóválasztmányi gyűlés úgy döntött, hogy az évi rendes közgyűlést április végére halasztja, amikorra várható az országgyűlés határozata, amely „mindenesetre nagy befolyással lesz a múzeum jövőjére”. Ekkor „módja lesz a közgyűlésnek afelett is határozni, hogy a múzeum olvadjon-e belé az egyetembe, és ha igen, mi módon és minő feltételek alatt”.¹³ Május 4-i ülésén vette tudomásul a választmány az ügy halasztását, egyúttal azt is, hogy „az országgyűlés bérekesztése után érkezett hiteles hírek szerint a kormánynak csakugyan komoly szándéka a kolozsvári egyetemet még a folyó év őszén életbe léptetni”, emiatt a közgyűlés időpontját az események alakulásától tette függővé.¹⁴ E hónap végén Mikó Imre elnök újabb választmányi ülést hívott össze, hogy megállapítsa a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal kötendő szerződés feltételeit, a minisztériumi kiküldötttel való tárgyalásra pedig Nagy Péter alelnök, református püspök kapott meghatalmazást.

A kilenc pontba foglalt feltételek leszögezték az EME tulajdonjogát az egyetemnek átadandó gyűjteményekre vonatkozóan, ezeket a tanárok és a hallgatók szabadon használhatják, sőt „az előadások közben mutatványul használandó gyűjteményi tárgyakat” ki lehet kölcsönözni az illetékes múzeumőröktől. Vállalja a tulajdonos egyesület, hogy a táruk ezutáni gyarapításában elsősorban az egyetemi oktatás érdekeit veszi figyelembe, és e célra évente 8000 forint átalányt biztosít. Átadja használatra a Mikó-villa kertjét az ott kialakított arborétum megtartásának feltételével. Az egyetem viszont biztosítja a gyűjtemények célszerű elhelyezését, az egyesületnek pedig évi 10 000 forint bért fizet.¹⁵

Június 17-én került sor a következő választmányi ülésre Mikó Imre elnökletével, ahol Nagy Péter előadta „a közoktatási minisztérium megbízottjával, Mészáros Ferenc osztálytanácsossal a múzeum és az egyetem közötti viszony szabályozása iránt folytatott és bé is végzett alkudozás eredményét”. Kifejtette, hogy a tárgyalás során a kormány ajánlata került először napirendre, és mivel a feltételeket elfogadhatóknak értékelte, ennek alapján

¹² GAAL 2012. 39–41.; Kelemen 1942. 49.

¹³ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. f. 21. 7. sz.

¹⁴ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. f. 37. 58. sz.

¹⁵ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. f. 39–42. „Az egyetemmel kötendő egyezmény pontozatai utasításul az egyleti meghatalmazott számára” c. szöveget Nagy Péter megőrizte. EREL A 21 Püspöki levéltár 1353/1872.

véglegesítették a szerződés szövegét.¹⁶ Pauler Tivadar miniszter augusztus 2-án alá is írta a szerződést, az új viszonyokból következő változások rögzítésére augusztus 15-én gyűlt össze a választmány, és az e hónap 29-re kitűzött közgyűlés elsősorban a szerződésre koncentrált. A gyűlést Mikó betegsége miatt Nagy Péter vezette, a sajtóbeszámoló szerint elég kevesen vettek részt.¹⁷ Nagy Péter megnyitó beszédében röviden vázolta az előzményeket és méltatta a megegyezést: az EME „önkormányzati joga és állása teljes fenntartása mellett egyesíti a működő erőket, és így a haladást biztosítja, e kívül múzeumunkat tényleg azzá teszi, ami eddig csak névleg volt, azaz országossá. Az igaz, jobb lesz vala, ha lehet, külön egyetem és külön múzeum, de ha a folyón átgázolni akaró sánta és vak között a népmeséből ismeretes szövetséget mindenki észszerűnek tartja, e szövetségtől is bajos megvonni a helyes alkalmazkodás bölcsességét.” Folytatva a népmesei hasonlatot, a két intézmény „egymást segítve remél átgázolni az országrészünkben kiválólag megáradt azon nagy folyón, melynek magyar neve: szegénység.” Finály Henrik titkári jelentésében szintén a szerződés elfogadását ajánlotta: „örömmel kellett megragadnunk azt az alkalmat, amelyet a kormány nyújtott helyzetünk javítására, amidőn szövetséget ajánlott a Kolozsvárt felállítandó tudományos egyetemmel. Kölcsönös előzékenység a közoktatási miniszter úr és az egylet megbízottja között és alapos átértése annak, hogy az egyetem és a múzeum céljai, ha nagyon rokonok is, de mégsem azonosak, oly előleges megállapodásra vezettek, amelynek alapján, ha az egyezmény létre jő, a múzeum-egylet a gyűjteményei használatában az egyetemnek nyújtott előnyökért tetemes segínyt nyer, és amelyben a kölcsönös jogok és köteleességek úgy vannak körülírva, hogy a múzeum nemcsak nem mond le kitűzött feladatának legcsekélyebb részéről is, hanem még sikeresebben is fog működni annak megoldásában, mert az egyezmény szerint nemcsak jövedelme, hanem a közreműködő munkaerő is tetemesen fog szaporodni.”¹⁸ E biztató szavak után a gyűlés pontonként tárgyalta a nyomtatásban sokszorosított szöveget, és el is fogadta a megegyezést.¹⁹

A szerződés kimondja, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapszabálya szerinti önállóságát továbbra is fenntartja, gyűjteményei gyarapításáról a jövőben is önállóan gondoskodik. Könyvtárát és kéziratárát,

¹⁶ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872, választmányi jkv. f. 46, 83. sz.

¹⁷ Kolozsvári Közlöny 17 (1872) augusztus 31. 1–2.

¹⁸ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. közgyűlési jkv. 3., 9.

¹⁹ Kelemen 1942. 50. A szerződés egyik példányát az EME Levéltára 76/1872. sz. alatt őrizte, ma az 1872-es iktatott iratokat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Különgyűjtemények részlegén őrzik. Iratgyűjtemények 176. sz., 1872.). Nagy Péter megőrizte a nyomtatott szöveget a püspöki levéltár idézett helyén.

természettudományos gyűjteményeit, érem- és régiségtárát tulajdonjogának fenntartásával az egyetem használatába adja azzal a feltétellel, hogy a jövőben közösen kezelt gyűjtemények „mindenképpen két-két külön leltár vezetettek, amelyek egyike a múzeum, másika az egyetem tulajdonához tartozó tárgyakat foglalja magába”.²⁰ A könyv- és kéziratárát az EME könyvtárosa igazgatja, melléje az egyetem ad egy segédkönyvtárost. A természettudományos gyűjteményeket az egyetem illetékes professzorai kezelik, mint főőrök, melléjük a múzeum-egyesület választ és fizet egy-egy segédőrt. Vállalja az egyetem, hogy az átvett gyűjtemények számára megfelelő helyiségekről gondoskodik, a szükséges bútorzatot viszont mindkét fél maga szerzi be a saját tárgyai számára. Az EME átadja az egyetemnek a Mikó-villa kertjét botanikus kert létesítése céljából, amelynek jó alapja a már ott zöldellő arborétum és a célszerű virágház. Mindezekért a szolgáltatásokért „az állam a múzeum-egyesületnek tudományos céljai előmozdítására biztosít 5000 ./. ötezer osztrák értékű forintot évenként.”

A szerződés láthatólag a felére csökkentette az EME által igényelt bérösszeget, viszont nem kötötte ki az egyesület évi átalányfizetési kötelezettségét a gyűjtemények gyarapítására, és nem szabályozta részletesen a táruk használatát, de pontosan rögzítette a szerződő felek kötelességeit saját gyűjteményeik felszerelése és kezelése vonatkozásában.

1872. október 12-én szentesítette az uralkodó a kolozsvári egyetem felállításáról szóló törvényt, s november 11-én megkezdődött az oktatás.²¹ Az EME tisztségviselői közül Brassai Sámuel az elemi matematika, Finály Henrik a történeti segéd tudományok, Szabó Károly pedig a magyar történelem tanára lett, személyük is megerősítette az egyesület és az egyetem szövetségét.

Az egyetemmel való közvetlenebb kapcsolattartás végett a választmány már 1872 októberében egy szűkebb körű bizottságot nevezett ki, hogy a sürgős és elnököleg elintézhető ügyek miatt ne kelljen minduntalan rendkívüli gyűléseket összehívni.²²

Az EME és az egyetem között létrejött szerződés életbe léptetése a gyűjtemények leltározásával kezdődött, az állattani, növénytani, geológiai gyűjtemények és az ásványtár számbavétele volt sürgős, mivel jövendő vezetőik, a kinevezett egyetemi tanárok korábban nem álltak kapcsolatban az egyesülettel. Az érem- és régiségtár viszont a korábbi őr, Finály Henrik egyesületi titkár kezelésében maradt. E munkát szakemberekkel és kisegítő rapidíjas munkaerőkkel oldotta meg az egyesület. Az ásvány- és földtani gyűjtemény

²⁰ A szerződés 3.c. pontja.

²¹ GAAL 2012. 43–44. Egyed 2007. 226–228.

²² RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. 165. sz.

leltározását Parádi Kálmán tanár és Klir János múzeumi segédőr végezte két napidíjas közreműködésével. 17 nap alatt befejezték a munkát, ennek alapján Koch Antal, a földtan tanára 1872 decemberében átvette a tárákat, mellette dolgozott az egyesület korábbi alkalmazottja is, Herbach Ferenc segédőr. E gyűjteményt rendre át kellett költöztetni az egyetem épületébe, a Farkas utcába, korábbi helyét, a Mikó-villa néhány helyiségét ugyanis tanítási célokra kívánták használni.²³ Koch a számbavétel nyomán javasolta a választmánynak az ásványtár apró és töredékes darabjainak kiselejtezését, amelyeket aztán oktatási segédanyagul kívánt hasznosítani.

A gyűjtemények új őrei szigorúan figyeltek a tárgyak tulajdonos szerinti megkülönböztetésére – a szerződés előírása szerint –, Koch például az ásványtárban eltérő színű cédulákat használt, Kanitz Ágost, a növénytár őre pedig szintén más-más színű címkéket készíttetett „az összecserélődés megelőzése tekintetéből”.²⁴ Kanitz professzor észszerű megosztást javasolt a növénytárban: „az egyetemen növénygyűjteményében leledző exotikus fajú példányokat”, amelyek „úgysem emelik a múzeum tervszerűen bérrendezett gyűjteményének becsét”, át kell tenni az egyetem gyűjteményébe, „ahová jobban illenek”, és az oktatásban hasznukat lehet venni. Jelezte, hogy a múzeumi gyűjteményt ő már „tetemesen gyarapította a kitűzött célnak jobban megfelelő és a rendszerbe illő növénypéldányokkal”. A választmány elfogadta a javaslatot, és az egzotikus növényeket az egyetemnek ajándékozta.²⁵ A növénytár kezdetben a Mikó-kertben lévő négyszobás egykori igazgatói lakásban kapott helyet; ezt 1886-ban lebontották, és a gyűjteményt a Farkas utcai egyetemi épületbe költöztették.

Az állattár leltározását szintén Parádi Kálmán és Klir János végezte napidíjasok közreműködésével. 30 napig tartó munkájukról az 1873. január 4-i múzeumi választmányi ülésen tettek jelentést, ugyanekkor jelezte Entz Géza egyetemi tanár, a tár új őre, hogy szívesen leltározza az eddig külön tartott Bielz-féle gyűjteményt azzal a feltétellel, ha elkészítheti a rendszeres felállításához szükséges szekrényeket. Örömmel fogadta a választmány az ajánlatot, és jóváhagyta a szükséges hat szekrény beszerzését.²⁶ Az állattárnak kezdettől fogva a Mikó-villa adott otthont.

Januárban a Mikó-villa kertjét is hivatalosan átadták az egyetemnek, az átmeneti időszakban azonban történtek apró félreértések. Az EME december 31-ével felmondta Fábry József kertész állását, mivel az ingatlan

²³ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. 190. sz.; KELEMEN 1942. 54.; WANEK 2009. 291–292.

²⁴ RNLKML 298. fond 19. tétel 1872. választmányi jkv. 197, 198. sz.

²⁵ RNLKML 298. fond 21. tétel 1874. választmányi jkv. 110. sz.

²⁶ RNLKML 298. fond 20. tétel, 1873. választmányi jkv. 34., 35. sz.

az egyetem kezelésébe került, azonban a kertészt az egyetem nem alkalmazta. Ennek ellenére Fábry lelkiismeretesen gondoskodott a virágház fűtéséről, gondozta a növényeket, és költségeinek megtérítését kérte az egyesülettől. Ettől kezdetben elzárkózott az EME választmánya, később azonban méltányossági okokból mégis jóváhagyta a kifizetést.²⁷

1873-tól kedve az egyetem használatába került gyűjteményekről az illetékes egyetemi tanárok lelkiismeretesen jelentést tettek az egyesületi közgyűlésnek, ez évben például Koch Antal a geológiai gyűjtemény és az ásványtár elhelyezését részletezte, megállapítva a földtani gyűjteményről, hogy „a hazai tárgyakon kívül számos becses külföldi tárgyakat is tartalmaz, melyek a tudománynak általános tárgyalásánál okvetlenül szükségese-
sek, ennél fogva az egész gyűjtemény az egyetemi oktatás céljainak annyira megfelelő, hogy jelen berendezésében megmaradhat.”²⁸ Az egyesület az ásványtár és az állattani gyűjtemény munkáját segítette egy-egy segédőr kinevezésével és fizetésével.

Mikó Imre 1873-ban és a következő két évben elnökkölt az EME közgyűlésén, megnyitó beszédeiben optimistán ítélte meg az egyetemmel való együttműködés eredményeit; az egyesület anyagi helyzete javult, az egyetemi tanárok pedig a múzeumi anyag feldolgozását élő tudománnyá teszik. Ezzel az összefogással válhat Kolozsvár tudományos gócponttá, de a fejlődés elengedhetetlen feltétele a társadalmi támogatás újjáélesztése, a tudományművelők bevonása az egyesület életébe.²⁹

Derűlátását arra is alapozhatta, hogy az EME – gyűjteményeinek átengedése mellett – évente 10 számban megjelenő folyóiratot alapított 1874 februárjában *Erdélyi Múzeum* címen, kifejezetten az egyetemi tanárok igényeinek kielégítésére. Kezdetben a Finály Henrik szerkesztette folyóirat vegyesen közölt természettudományi, filozófiai és történettudományi cikkeket, az ugyanekkor újraindított évkönyvekben pedig terjedelmesebb tanulmányok láttak napvilágot. A munkatársak remélt tömeges jelentkezése azonban elmaradt, az egyetemi szakemberek inkább fővárosi szaklapokban közölték kutatásaik eredményeit, ezért 1878-ban mind a folyóirat, mind az évkönyv megjelentetése egyelőre abbamaradt.³⁰

E kiütkereső évek azzal a tanulsággal szolgáltak, hogy az EME a tudományművelők szakosztályokba való egyesítésével erősítheti meg a maga tudományos jellegét. Erre utalt az egyetem orvoskari tanárainak szerveződése, akik 1875-ben létrehozták a Kolozsvári Orvos-Természettudományi

²⁷ RNLKML 298. fond 20. tétel 1873. választmányi jkv. 38., 75. sz.

²⁸ RNLKML 298. fond 20. tétel 1873. közgyűlési jkv. 12. sz.

²⁹ EGYED–KOVÁCS 2008. 109., 115., 119–120.

³⁰ GYÖRGY 1939. 8–11.

Társulatot az orvosi és természettudományi kutatások föllendítésére, az eredmények előadásokon és szakfolyóiratban való közlésére. Önálló működésére azonban anyagi erői elégtelennek bizonyultak, ezért három év múlva a múzeum-egylet felé tájékozódtak. E kezdeményezés hatására élesztette fel az EME 1878 februárjában a már korábban létezett két szakosztályát, a bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományit, illetve a természettudományit, ez utóbbi 1884-ben egyesült az orvos-természettudományi társulattal.³¹ A szakosztályi tevékenység föllendülésével újraindulhatott az Erdélyi Múzeum 1879-ben, mint a bölcsész szakosztály közlönye, az orvos-természettudományi társulat pedig a maga 1876-ban indított *Értesítő* c. folyóiratát ugyanebben az évben már az EME természettudományi szakosztályával közösen jelentette meg. E szakfolyóiratok folyamatos megjelenése bizonyítja, hogy tudós szerzőkben nem volt hiány, csupán a szervezést kellett célszerűbben végezni, az EME pedig évről évre biztosította a megjelenés anyagi feltételeit. Figyelembe véve e változásokat, 1883-ban a közgyűlés módosította az alapszabályokat: az 1. paragrafusban rögzítette, hogy az egylet célja „a Kolozsvárt létesített és a m. k. Ferenc József tudományegyetemmel kapcsolatban álló országos múzeum fenntartása”, a 6. cikkely pedig kimondta, hogy a múzeummal kapcsolatban különösen a honismereti tudományok művelését tartja feladatának, evégett pedig „kebelében tudományos szakosztályokat állít fel, egyelőre a következőket: orvos-természettudományi és bölcsészet-, nyelv és történelmi szakosztályokat”, ezek „tudományos működését saját kiadványaiban közrebocsátja”.³²

Kezdetől fogva nagy gondja volt a kolozsvári egyetemnek a helyhiány, a Farkas utcai régi főkormánysház épületegyüttes (a volt jezsuita ó- és újkollégium) ugyanis szűknek bizonyult, és bérelt helyiségekben folyt a tanítás. Emiatt az 1872-ben átvett múzeumi gyűjtemények sem kaphattak méltó helyet. 1882-ben emelték az első egyetemi épületet, a vegytani intézetet, mégpedig a Mikó-kertben. Állandóan sürgette a kormányzatot az egyetem a helyszűke megoldása végett, és ebben a múzeumi tárak tulajdonosa, az EME is aktív partnernek bizonyult. 1883-ban a választmány felkérte a gyűjtemények őreit, hogy készítsenek kimutatást a rendelkezésükre álló helyiségek elégtelen voltáról és az igényelt bővítésekről, amelyet összesítve az egyesület fölterjesztett a kultuszminisztériumba.³³

1890-ben az EME kölcsönt ajánlott az államnak a gyűjtemények új épületeinek kivitelezésére abban a reményben, hogy ezek a Mikó-kertben megvalósíthatók. A kormányzat nem reflektált az ajánlatra, Csáky Albin

³¹ WANEK 2009. 291., 294–301.; KELEMEN 1942. 58–63.

³² *Alapszabály* 1884. 3–4.

³³ RNLKML 298. fond 30. tétel 1883. választmányi jkv. 64. sz.

kultuszminiszter viszont jelezte az egyesületnek, hogy a tervezett egyetemi építkezések egyik célja a táruk célszerű elhelyezése, ámde ehhez az 1872-ben kötött szerződés megújítása szükséges éppen a Mikó-kert tulajdonjoga tekintetében, az állam ugyanis nem kíván idegen telekre építkezni. Részletes tárgyalások után, 1894-ben elkészült az új szerződés, amelyet az egyesület 1895. évi közgyűlése jóváhagyott. Eszerint az EME a 10 holdas Mikó-kertet anyagi ellenszolgáltatás nélkül átadta az államnak „egyetemi célokra való teljesen szabad felhasználás végett, oly kikötéssel azonban, hogy a kertben felállított Mikó-emlék fenntartása az egyetem terhére esik, és az emlékszoborhoz férhetés a látogató közönség számára szabadon nyitva tartandó. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek korlátlan szabadsága van a kert arra való részeiben és helyein tetszése szerint épületeket emelni az egyetem különböző intézetei számára.”³⁴ A szerződés más pontjai a korábbi megegyezést ismételték, azzal az egyetlen különbséggel, hogy a könyvtárigazgatót a továbbiakban a kultuszminiszter nevezi ki saját tárcája költségvetésének terhére. Nem emelkedett az egyesületnek fizetett bér összege sem. E megállapodással kivételesen nagy ajándékot adott az egyesület a magyar államnak, amelynek ellentételezésül csupán azt az ígéretet kapta, hogy a szerződés felbontása esetén olyan épületet ad az állam az EME-nek, amelyben gyűjteményeit elhelyezheti.³⁵

Az egyetem 1902-re elkészült új központi épületében a múzeumi táruk egy része megfelelő helyet kapott, a geológiai gyűjteményeket és az ásványtárat például a földszinten és az alagsorban helyezték el, azonban a sokszor költöztetett érem- és régiségtárnak csupán az állandó kiállítását lehetett itt berendezni.

II. Az együttműködés eredményei

Érdemes az utolsó békeévben szemügyre vennünk az EME és a kolozsvári egyetem négy évtizedes együttműködésének eredményeit, a múzeumi gyűjteményeknek az oktatásban és a tudományos kutatásban való hasznosulására figyelve.

1872-ben külön természettudományi kar létesült Kolozsvárott, tanszékei egyúttal az egyetem intézeteinek számítottak, közülük a növénytani, az állattani, valamint az ásvány- és földtani támaszkodhatott a múzeum-egyesület-től bérelt gyűjteményekre, a növénytanihoz botanikus kert is tartozott.³⁶

³⁴ EMELvt 52. tétel, Szerződések, f. 1–2, nyomtatott példány, f. 4–6 kézirásos eredeti.

³⁵ KELEMEN 1942. 67–68.

³⁶ GAAL 2012. 56–58.

Szűkös elhelyezésük megnehezítette az oktatást és kutatómunkát, ráadásul a táruk állandó gyarapodására lehetett számítani, mivel az EME az évi bérösszeg nagyobb részét saját gyűjteményeinek folyamatos bővítésére fordította.

A növénytár első költözéséről már szóltunk, kálváriája azonban folytatódott: a Farkas utcai régi színház épületében nyert elhelyezést, a század végén pedig az új egyetemi épületben kapott eléggé szűkös helyet. Anyagának észszerűbb didaktikai hasznosítása végett Kanitz Ágost intézetigazgató a múzeumi gyűjtemény duplumait bocsátotta a hallgatók rendelkezésére tanulmányozás végett, és saját gyűjtéséből létesített e célra kézi herbáriumot. A Mikó-villa telkén már létező botanikus kertet intenzíven fejlesztette, néhány év múlva a szabadföldi növények száma 2500-ra emelkedett.³⁷ 1888-ban a hallgatók önálló tudományos munkáját serkentő pályázatok sorában a növénytan kiírás a fűvészkertre koncentrált: „vizsgáltassanak meg a bibe változásai a kolozsvári tud.-egyetemi növénykertben előjövő olyan honi növényeken, melyek az irodalomban még nincsenek említve”. A sikeres pályamunka 125 forint jutalomban részesülhetett.³⁸ Kanitz professzor a hazai és a környező országok flórájának kutatását tartotta fő feladatának, munkássága során jelentős mértékben támaszkodott a párhuzamosan fejlesztett növénytár anyagára. 1896-ban elhunyt, utóda az egyetem egykori tanítványa és magántanára, Istvánffy Gyula lett, majd Richter Aladár vette át a tanszéket és a gyűjteményeket. Richter szerezte meg a növénytár számára a gazdag és változatos erdélyi növényvilág ismerete szempontjából jelentős Baumgarten-féle, 1843 előtt összeállított herbáriumot 1900-ban. Ugyancsak ő tette meg az első lépéseket az új botanikus kert kialakítása végett – a Mikó-kert ugyanis már szűknek bizonyult –, a Majális utca nyugati oldalán több házastelket is megszerzett az egyetem számára. Az újonnan megvásárolt egyik épületben helyezték el 1913-ban a teljes növénytárat Páter Béla professzor felügyelete alatt, a fűvészkert végleges kialakítása azonban a világháború miatt elhalasztódott. 1918-ban a növénytár herbáriumi részlege 259 366 múzeum-egyleti és 160 384 egyetemi tulajdonú lapot tartalmazott.³⁹

Az állattárat 1873 óta Entz Géza kezelte, az EME-től átvett, kitömött emlősöket, madarakat, kételtűeket, konzervált bogarakat, emlős- és madár-csontvázakat, csigákat tartalmazó gyűjtemény állandó fejlesztést igényelt, hogy az oktatási céloknak megfelelhessen. Kutatómunkájában együttműködött Koch Antallal, az ásvány- és földtani tanszék professzorával, a Bihar hegységbeli oncsászái csontbarlangban 1876-ban Koch és Klir János állattani gyűjteményi őrségéd által feltárt barlangi medve csontvázat Klir

³⁷ MÁRKI 1896. 41–42.

³⁸ Beszédek pályadíj 1888. 99.

³⁹ NAGY-TÓTH 2009. 175–176.

az ő irányítása alatt állította össze.⁴⁰ A szűkös állami dotációt elsősorban eszközbeszerzésre kellett fordítania. Kezdetől fogva a Mikó-villa adott ott-hont a gyűjteményeknek, a laboratóriumi munkákat is itt végezték, igyekeztek minden kis helyet kihasználni. Entz professzor 1890-ben Budapestre távozott, ekkor Apáthy István, az idegészövettani kutatásairól híres fiatal szakember került az Állattani Intézet élére. Apáthy a múzeum-egyesületi és az állami dotációt maximálisan kihasználva fejlesztette az intézetet és a gyűjteményeket, emeletréépítéssel bővítette az eredetileg nyaralónak szánt épületet. 1901-ben írott jelentése szerint az állattár gyűjteményi anyaga 1872 óta megháromszorozódott. A szövettani preparátumok együttese még lendületesebben gyarapodott, 1890-ben az intézet alig 400 metszettel rendelkezett, „1902-ig tanársegédével, Bálint Sándorral együtt közel 15 000 metszetet állított elő”.⁴¹ Nápolyi kapcsolatai révén tengeri állatok (medúzák stb.) 626 fajával bővítette a gyűjteményt 1902-ben, ilyen együttessel más magyarországi egyetem vagy múzeum akkoriban nem dicsekedhetett. A kitömött emlősök és madarak, illetve a lepkék korábbi megfakult, kopott példányait újjakkal pótolta vásárlás vagy adományok útján.⁴² 1909-ben költözött az Intézet a Mikó-kertben létesített új épületébe, amelynek földszintjén az állattár kapott helyet.⁴³

Koch Antalnak az EME ásvány- és földtani gyűjteményéről az átvételkor megfogalmazott kedvező véleményét már említettük, a rendszeres gyarapítás tovább növelte az értékét és használhatóságát a következő évtizedekben. A gyűjtemény anyagának tudományos feldolgozása jelentős eredményeket hozott, mint például a pseudobrookit ásványnak, „az egyetlen nemzetközileg elfogadott, a Kárpát-medencéből leírt szilikátnak” a felfedezése.⁴⁴ E munkában Herbich Ferenc őrségéd mellett legtehetségesebb tanítványai is részt vettek, akik kutatásaik eredményeit szaktanulmányokba foglalták. Terepmunkáiban 1878-tól „az erdélyi medence harmadkori képződményeinek sztratigráfiai és paleontológiai tanulmányozását” tűzte ki célul, ennek során gazdag anyaggal bővítette a gyűjteményt, s erre biztatta munkatársait és tanítványait is. 1882 februárjában, a mocsai meteorhulláskor azonnal a helyszínen gyűjtött, a fölös példányokból cserealapot hozott létre, ezzel „Kelet-Európa akkori leggazdagabb meteorit-gyűjteményét teremtette meg”.⁴⁵ 1895-ben a budapesti egyetemre távozott, tanszéki és múzeumőri

⁴⁰ WANEK 2009. 295.

⁴¹ MARKÓ 2009. 12–13.

⁴² APÁTHY 1903. 34–40. 38–39.

⁴³ MARKÓ 2009. 16.

⁴⁴ WANEK 2009. 294.

⁴⁵ WANEK 2009. 302.

utóda Szádeczky Gyula lett, aki folytatta Vlegyásza és a Bihar-hegység rendszeres geológiai föltárását tanársegéde és tanítványai közreműködésével. Ugyancsak tervszerű, több évre terjedő gyűjtést folytatott az Erdélyi-medence nyugati szegélyén.⁴⁶ 1906-ban Szádeczky az EME-től nyert átalány és az intézetnek járó egyetemi államszegély legnagyobb részét a gyűjtemény gyarapítására fordította, drágaköveket és külföldi ásványokat vásároltak, jelentősebb gyarapodást jelentettek azonban az adományok: 870 db kőzet, ásvány és kőület került a szekrényekbe nagyobb részt erdélyi helyszínekről.⁴⁷

Az egyetem bölcsész kara keretében egyetlen intézet, az Érmészeti és Régészeti Intézet jött létre az EME-től bérbe vett érem- és régiségtárral kapcsolatban. Személyi változás itt nem történt, a korábbi egyesületi őr, Finály Henrik a történeti segédtudományok tanáraként vezette tovább a közös intézményt. Negyedszázados tudományos és oktatói tevékenysége során érmészeti előadásában az éremtár egyre gyarapodó anyagára támaszkodott, mind az ókori, mind a középkori és kora újkori magyar érmészeti kurzusait szemléltető darabokkal illusztrálhatta. A régiségtárba bekerült római emlékek feliratait az EME kiadványaiban közölte, azok be is kerültek Mommsen tekintélyes repertóriumába, a CIL-be. Gondoskodott a gyűjteményből hiányzó, de az egyetemi oktatáshoz szükséges tárgyak beszerzéséről, 1886-ban hat Tanagra-szobrocska másolatát vásárolta meg.⁴⁸ Régészeti előadásokat alig tartott, viszont anyagi alapokat teremtett Torma Károly római kori és őskori emlékeket feltáró ásatásaihoz, a leletek a régiségtárba kerültek. Elmaradt az Érmészeti és Régészeti Intézet kiépítése is, tanítványokat nem nevelt.⁴⁹ 1872 óta a régi egyetemi épület adott otthont az érem- és régiségtárnak, amelyet 1898-ban az épület bontása miatt ideiglenes raktárba költöztettek.

1899-től új korszak kezdődött a közösen kezelt gyűjteményekben: Finály halála után a tanszékét átszervezve régészeti katedrát hoztak létre, élére pedig Pósta Béla került, ellátva egyúttal a múzeumőri teendőket is. Neki jutott feladatul 1902-ben az új egyetemi épület földszintjére való átköltöztetés, 10 194 régiséget és több mint 20 000 érmét kellett elhelyeznie. Itt csak a kiállításoknak jutott hely, az ásatásokkal, adományokkal, vásárlásokkal tervszerűen fejlesztett gyűjtemények darabjait külső raktárakban őrizték. Pósta gyűjteményigazgató kitaró szervező munkájának köszönhetően 1911-ben a raktári anyag és a dolgozószobák egy helyre összpontosulhattak

⁴⁶ SZÁDECZKY 1903a. 41–43.

⁴⁷ SZÁDECZKY 1907. 78–81.

⁴⁸ VINCZE 2009. 84.

⁴⁹ VINCZE 2014. 15–18.

a református kollégiumtól bérelt kétemeletes, Bástyá utcai ingatlanban. Azóta sem készült el a régóta tervezett reprezentatív épület, a történeti múzeumnak ma is e sarokház az otthona.⁵⁰

Pósta Béla legjobb tanítványait, Buday Árpádot, Roska Mártont és másokat bevonta a régészeti ásatásokba, a gyűjtemények anyagának rendezésébe, közleményeiket az általa alapított és az EME kiadásában megjelenő *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* című folyóiratban tette közzé. Anyagi forrásokat szerezve életet lehelte az egyetem Érmészeti és Régészeti Intézetébe, tanítványai itt lehettek gyakornokok, majd magántanárok. Munkássága révén változatosabbá vált az érem- és régiségtár összetétele, a képtár állami letétekkel gyarapodott, új gyűjteményként jött létre a gyógyszerészeti múzeum Orient Gyula jóvoltából, a néprajzi gyűjtemény pedig szintén önálló csoporttá fejlődött munkatársai, Roska Márton és Sztripszky Hiador gyűjtései révén.⁵¹ Posta két évtizedes munkásságának értékelésekor csak egy számszerű adatot említünk: a régiségtár teljes állománya 1919-ben meghaladta az 50 000 darabot, az éremtáré pedig 30 000 fölé emelkedett.⁵²

III. A világháború éveitől

1914 nyarától a világháború határozta meg mind az egyetem, mind az egyesület életét, a tudományos munka visszaesett, a folyóiratok megjelentetése egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. 1916-ban, a román betöréskor a gyűjtemények legféltettebb kincseit Budapestre menekítették, ez megakadályozta a tervszerű tudományos munka folytatását. 1918-ban az EME még nyugtázhatta az utolsó államsegélyt, de karácsony szombatján bevonultak a román csapatok Kolozsvárra, és a budapesti kormánnyal egyre nehezebben lehetett kapcsolatot tartani. 1919 januárjában az egyesület még bevételezhette az utolsó bérösszeget, de az egyetem fennmaradása is kétségessé vált. Május 12-én a nagyszebeni Kormányzótanács megbízottja, Onisifor Ghibu karhatalommal elfoglalta az egyetemet.⁵³ Ugyanezen a napon vette át az egyetemi könyvtárat Gyalui Farkas megbízott igazgatótól. Három nap múlva került sor az egyetem Érmészeti és Régészeti Intézete átvételére; az áprilisban elhunyt Pósta helyett tanítványa, Buday Árpád osztályarcheológus adta át az intézetet, leszögezve, hogy az ugyanitt elhelyezett Érem- és

⁵⁰ VINCZE 2009. 88.

⁵¹ VINCZE 2009a. 414–416.

⁵² VINCZE 2009. 92.

⁵³ GAAL 2012. 81–82.

Régiségtár az Erdélyi Múzeum-Egyesület elidegeníthetetlen tulajdona.⁵⁴ Ugyanezt a bejelentést a többi múzeumi gyűjtemény kényszerű átadói is megtették. Ezzel lezárult egy jeles tudományos eredményeket felmutató korszak, a kolozsvári egyetem és az Erdélyi Múzeum-Egyesület együttműködésének időszaka.

⁵⁴ VINCZE 2014. 568.

AZ EGYETEM, A VÁROS ÉS ERDÉLY KAPCSOLATA

I. Erdély és Kolozsvár gazdasági fejlődése a dualizmus alatt. A vasút építése

olozsvár nem csak Erdély gazdasági-infrastrukturális visszamaradottságának volt az egyik áldozata, hanem egy egész sor természeti katasztrófa is sújtotta: 1873-ban a negyedik nagy kole-rajárvány, amely az egész világon pusztított, elérte Kolozsvárt is; majd 1876-ban tűzvész pusztított a városban; és végül, 1879-ben árvíz sújtotta a települést.¹ Ezért csak az 1880-as évektől kezdődően beszélhetünk jelentősebb, az infrastruktúrát érintő nagyobb modernizációs folyamatokról.

Erdély és Kolozsvár számára az első jelentős lépést a vasút bevezetése jelentette. A kiegyezés pillanatában Magyarországon mindössze 2283 km vasútvonal volt (ebből Erdély területén egyetlen kilométer sem!), de 1873-ra ez már 6744 kilométerre gyarapodott.² Erdély számára kulcsfontosságú volt, hogy a kiegyezés után az erdélyi származású gróf hídvégi Mikó Imre lett 1867–1870 között Magyarország közmunka- és közlekedésügyi minisztere. Gróf Széchenyi István 1848-as terve, valamint az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1862-es ajánlása alapján, 1867-ben elkészítette *Magyarország vasúthálózata* címen miniszteri programjának szánt emlékiratát. Terveiben a fővárost kívánta a vasúti hálózat központjává tenni, ugyanakkor nagy hangsúlyt helyezett az ország peremvidékeinek vasútfejlesztésére is. Mikó Imrének legfontosabb miniszteri tette a Magyar Királyi Államvasutak megalapítása volt, azzal, hogy 1868-ban felvásárolta a csődbe jutott Magyar Északi Vasutat. A rohamos vasútfejlesztések időnként „panamákkal” társultak, és Mikó 1870. április 21-én lemondott miniszteri tisztségéről. Lemondása miatt nem érte meg, hogy miniszterként avathassa fel 1870. szeptember 7-én a Kolozsvár–Nagyvárad közötti pályaszakaszt. A vasútvonal átadása után a Magyar Keleti Vasúttársaság 1870-ben Kolozsváron vasúti javítóműhelyt hozott létre. A kolozsvári javítóműhely 1910-re komoly ipari vállalattá nőtte ki magát, és már 513 munkást foglalkoztatott. A vasútnak köszönhetően a Fellegvár aljában egy új városrész jött létre, a vasutas

¹ EGYED 1997. 92.

² GIDÓ 2013. 39.

negyed, amelynek az utcanevei is utalnak eredetükre: Gépész, Kalauz, Mozdony, Raktár utca stb. Évtizedeken át Kőváritelep néven volt ismert e városnegyed, ugyanis Kővári László 5 hektáros telkét 800 négyzetméteres parcellákra osztva bocsátotta az építkezés rendelkezésére.³

A vasút jelentősége Kolozsvár fejlődésében vitatott volt már a kezdetek óta. Míg Kőváry László történész, statisztikus szerint ez véget fog vetni Kolozsvár elszigeteltségének, és fellendíti a város iparát, gazdaságát, addig Galgóczy Károly közgazdász, történész és statisztikus sokkal óvatosabban kezelte a vasút gazdasági hatásait, és arra hívta fel a figyelmet, hogy ez a piacok elvesztését okozhatja, ami tönkretelheti a helyi termelőket, kézműveseket és kisiparosokat. Galgóczy szerint Kolozsvár számára nagy lehetőségeket rejteget a pénzügyi és kereskedelmi szektor. Idővel a Kereskedelmi és Iparkamara jelentése Galgóczyt igazolta: a vasút nem új piacokat nyitott, hanem a régi piacok számára hozott idegen konkurenciát, amivel a helyi kisiparosok nem tudtak sikeresen versenyezni. Amint látható, a vasút megszüntette az elszigetelődést, de magával hozta a konkurenciát.⁴ Békésy Károly korabeli közgazdász nagyon mélyrehatóan megállapítja Kolozsvár fejlődésének a lehetőségeit: „Hogy azonban az utóbbi évtizedekben elért örvendetes fejlődés meddig fog tartani [...] Addig tart, amíg a magyar államnak itt még elhelyezni való közintézetei lesznek.”⁵ És valóban, a magyar állam egy egész sor közintézményt telepített Kolozsvárra, amelyek közül kiemelkedik az egyetem.

II. Infrastrukturális fejlesztések és városrendezés

A dualizmus évtizedeiben a politikai konszolidációnak köszönhetően a második ipari forradalom hatásai elérték és alapjaiban formálták át Magyarország gazdaságát és társadalmát. A vasút, a modern, nagy teherbírású hidak, gátak, alagutak, csatornák, folyamszabályozások fellendítették a gazdasági életet. Mindezekhez azonban a tőke beáramlása nélkülözhetetlen volt, de a viszonylag hosszan tartó békeidőszak ezt elősegítette. A nagy ipari és infrastrukturális beruházásokhoz munkaerőre volt szükség, aminek következtében a migráció átrajzolta Magyarország és Erdély demográfiai állapotait; fellendült az urbanizáció, megváltozott a városok arculata, településszerkezete, és egyre nagyobb igény mutatkozott a közegészségügyi, közvilágítási, közlekedési és szállítási körülmények javítására. Kolozsváron is, akárcsak

³ EGYED 1997a. II. 93.

⁴ FAZAKAS 2018. 15.

⁵ BÉKÉSY 1903. 59.

Erdély és Magyarország legfontosabb városaiban, ekkor építették ki a csatornarendszert, a vízvezeték, majd a villamos- és villanyáram-hálózatot. Mindezek megvalósításában közvetlenül vagy közvetve az egyetemnek meghatározó szerepe volt.

A kolozsvári vízhálózat kiépítése az egyetem alapításának köszönhető. Az egyetem intézetei, laboratóriumai nem működhetek megfelelő hálózati vízellátás nélkül, ezért Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter, miután látta, hogy a kolozsvári hatóságok nem mozdítanak semmit ez ügyben, 1885-ben leiratban közölte velük, hogy az egyetemi intézetek számára vízvezeték kiépítését tervezi.⁶ Erre a városvezetés is észbe kapott, és kérte a minisztériumot, hogy közösen építsenek egy olyan vízművet, amely nemcsak az intézetek számára biztosítana vizet, hanem a városnak is. Végül a városvezetés által kidolgozott terveket kisebb-nagyobb módosításokkal a minisztérium elfogadta, és 1887-re megépült a város első modern vízműve.⁷ Ez azonban csak az egyetemet, a város két főutcáját és a Sétateret látta el vízzel.⁸ A városvezetés egyre inkább belátta a modern vízhálózat biztosította előnyöket, és két évvel később, 1889-ben elhatározta a vízhálózat kibővítését. Az új tervek szerint egy 50 000 lakosú város számára fejenként napi 70 liter vizet biztosító vízműre van szükség. Ez összesen napi 3,5 millió liter vizet jelentett, ami nagyon komoly feladat volt. Az egész városra kiterjedő vízvezetékrendszer csak az 1900-as évek elejére készült el. 1903-ban 1400 háztartás rendelkezett vízzel. 1908-ban már 35 kilométeres csatornarendszere volt a városnak, és 2300 háztartást látott el vezetékes vízzel.⁹ A századfordulón Kolozsvár egy kiváltságos klubba tartozott, ugyanis Budapestet leszámítva csak hat vidéki város rendelkezett modern csatornarendszerrel: Arad, Besztercebánya, Fiume, Szeged, Szombathely és Kolozsvár. És – amint már említettük – ez sokkal később valósult volna meg, ha Kolozsváron nem alapítanak egyetemet 1872-ben, és az egyetem intézeteinek, laboratóriumainak nincs szükségük megfelelő hálózati vízellátásra.

Az elektromos energia bevezetése után ez volt Kolozsvár második legnagyobb költségvetésű közüzemi fejlesztése a dualizmus korában.¹⁰ A város 1879–1908 között több mint 20 millió koronát költött infrastrukturális beruházásokra. Ebből a legnagyobb összeget az elektromos áram (5 millió)

⁶ FAZAKAS 2018. 25-26.

⁷ FAZAKAS 2015. 108–113.

⁸ EGYED 1997. 111.

⁹ FAZAKAS 2018. 26-27.

¹⁰ FAZAKAS 2018. 26-27.

bevezetése és a vízvezeték (3 millió) kiépítése képezte.¹¹ Közvetve az elektromos energia bevezetése is az egyetemnek köszönhető. A közvilágítás elterjedésének eredendően társadalmi, közbiztonsági és városszépítői okai voltak: egyre több kávéház, étterem, cukrászda jelent meg, amelyek többsége késő estig, néha éjjelig is nyitva volt. Ugyanakkor az ipari forradalomnak és az iparosításnak köszönhetően nagyszámú munkás járt be dolgozni kora reggel, vagy maradt a munkahelyén késő estig, a vasút megjelenésével pedig az utazási szokások is megváltoztak, mivel a vasúti járatok sokszor az éjjeli órákban futottak be az állomásokra. A késő esti, sőt éjjeli növekvő forgalom miatt a közbiztonsági okok nem elhanyagolandók, de a vagyonos városi középosztály fokozottan egy igényesebb környezetre is vágyott, amelyben a közvilágítás jelentős szerepet játszott. Kolozsvár főterén az első két lámpást 1808-ban helyezték el a Főhadparancsnokság kérésére. Amint látjuk, a kezdeményezés a hadsereg részéről jött, és valószínűleg biztonsági okai voltak. Kolozsvár városának tanácsa ezután döntött a közvilágítás bevezetése mellett, amely 1827-ben valósult meg. Lényegtelen, hogy 1827 szilveszter éjszakáján 247 vagy csak 60 lámpás¹² világított a városban, a közvilágítás megvalósult. A közvilágítás elég sokba került a városnak (évi 8552 Ft), ezért a városvezetés úgy döntött, hogy haszonbérbe adják a szolgáltatást, ezzel remélve a költségek csökkentését. Ezt csak 1839-ben sikerült megvalósítani 6857 forintért, de a spórolásnak meglett a következménye: rengeteg panasz volt, hogy sokszor a lámpásokat nem gyűjtják meg, sok helyen csak rövid ideig hagyják világítani, teliholdkor pedig spórolnak a világítással.¹³

Míg a kezdeti években virágolajjal világítottak Kolozsváron, az 1860-as években már a petróleummal. Azonban ez sem volt a legjobb megoldás: a Moldvából importált és Kolozsváron finomított petróleum nem versenyezhetett olcsóbb amerikai társával, ezért egy évtized alatt áttértek a világítógázra (más néven a légszeszre), amelyet a kőszén lepárlásával állítottak elő. 1869-ben Kolozsvár városvezetése külföldi vállalkozókkal (Fähndrich Gusztáv bécsi, Oechelhauser Fülöp Ottó berlini és Oechelhauser Vilmos dessauai lakosokkal) kötött szerződést a gázvilágítás bevezetéséről. A szerződés a közvilágítás terén 30 évre monopóliumot biztosított a vállalkozók számára. Ez megfelelt a kor szellemének, ugyanis Nagyváradon, Szegeden vagy Szombathelyen is ehhez hasonló szerződéseket írtak alá a helyi gázgyárak vezetőivel.¹⁴ De a város polgárainak egy része nem volt megelégedve a gázvilágítással, és a kolozsvári egyetem berkeiben az 1880-as évek elején

¹¹ FAZAKAS 2018. 28.

¹² FAZAKAS 2018. 19.

¹³ FAZAKAS 2018. 19.

¹⁴ FAZAKAS 2018. 20.

létrejött az első kolozsvári „villamos mozgalom”. A mozgalom tagjai, az egyetem kutatói egy tanulmányt dolgoztak ki, mely szerint, ha rendelkezésre állnának a megfelelő berendezések, akkor a Kis-Szamos vizének ereje képes volna áramot fejleszteni, mely ipari erőre és közvilágításra egyaránt alkalmazható lenne. A kutatások irányítója Szüsz Nándor volt, azonban őt hamarosan Budapestre rendelték, hogy vegye át az Állami Mechanikai Tanműhely vezetését. Ennek következtében a kutatások abbamaradtak.¹⁵

1890-ben a gázgyárral kötött szerződést felújították további 30 évre a monopolhelyzet megerősítésével.¹⁶ A város polgárai azonban nem nézték jó szemmel a vállalat működését, ugyanis a gáz minősége nem volt a legjobb, gyakoriak voltak a csőrepedések és a gázmérgezések. Az egyik legnagyobb felháborodást az 1894 januárjában történt gázmérgezés okozta, amikor három kolozsvári polgár került életveszélyes állapotba.¹⁷ Ennek hatására jött létre a kolozsvári polgárok által kezdeményezett második „villamos mozgalom”, melynek az volt a célja, hogy megszüntesse a lakosság kiszolgáltatottságát a gázgyárral szemben, és nyomást gyakoroljon a városvezetésre az elektromos áram bevezetése céljából.¹⁸ A mozgalom fő vezetője, Fabinyi Rudolf vegyész-mérnök, egyetemi tanár, a Vegytani Intézet vezetője volt. Fabinyi beszámolt a bécsi, müncheni és berlini kiállításokon „megcsodált” elektromos villanyvilágítási újításokról, amelyhez hasonlóan kiépítését várta a városvezetéstől, majd egy memorandumot szerkesztettek meg, amelyben az egybegyűltek kijelentették, hogy ha a város vezetése képtelen megoldani az elektromos áram bevezetését, akkor ezt a mozgalom társadalmi úton fogja véghezvinni.¹⁹ A létrehozott villamos bizottság elnökének Fabinyi Rudolfot választották, és a memorandumot megjelentették egyszerre a Kolozsvárban és az Ellenzékben. Ezt egy nyilvános vitának tűnő esemény követte, ugyanis a gázgyár megpróbálta megvédeni létjogát²⁰, a városvezetés pedig nagyon taktikusan eljátszotta a semlegességet e vitában: a június 1-jei közgyűlésen Fabinyi Rudolf vegyész- és Finály Henrik nyelvészprofesszorok vezetésével felállított egy öttagú felügyelőbizottságot a teljes városi légszuszvilágítás mind minőségi, mind szerkezeti szempontú időszakos átvizsgálására, és megbízta őket egy használati kézikönyv megszerkesztésével a magánfogyasztók számára. A városvezetés ezzel egyrészt

¹⁵ Ellenzék 16 (1895) január 25. 82.

¹⁶ Ez egyébként elég rövid lejáratú szerződésnek számított a korban, ugyanis Győr 80 és Arad 90 évre írt alá hasonló megállapodást! FAZAKAS 2018. 20–21

¹⁷ Ellenzék 15 (1894) január 10. 27.

¹⁸ Ellenzék 15 (1894) január 13. 37–38.

¹⁹ FAZAKAS 2018. 22.

²⁰ Kolozsvár 8 (1894) február 3. 3.

továbbra is elkötelezte magát a gázgyár mellett, másrészt a megindult mozgalom vezetőjét is beavatkozási joggal ruházta fel.²¹ A légszeszgyárat azonban nem lehetett sarokba szorítani. Sem a Fabinyival folytatott tárgyalások,²² sem a tanács felszólítása nem kényszeríthette, hogy magára vállalja a villanyvilágítás üzemének és hálózatának kiépítését, de ügyes taktikai húzással hajlandó lett volna a szerződési jogot átruházni a Ganz cégre, amennyiben a város lemondana az 1890. évi szerződésnek arról a pontjáról, amely szerint a 30 éves lejárat után a légszeszgyár minden járulékával Kolozsvár tulajdonába kerülne át.²³

Ugyanakkor egyre gyanúsabbá vált a gázgyár és a városvezetés közötti viszony, olyannyira, hogy még a budapesti sajtó figyelmét is felkeltette. A Fővárosi Lapok 1894. január 16-i számában megjelent egy cikk *Kolozsvár bajai* címmel, mely arról számolt be, hogy a kolozsvári gázgyárat a városvezetés nagyon szoros pártfogásába fogadta. A vádat azzal indokolták, hogy az 1890-ben felújított szerződésről a városvezetés azt nyilatkozta, hogy az bármikor felmondható, viszont amikor a Ganz és Társa ajánlatot tett a vilamos áram bevezetésére, Albach Géza polgármester azzal utasította vissza a céget, hogy a gázgyárral kötött szerződés nem bontható fel.²⁴ Tehát a városvezetés legalább az egyik alkalommal hazudott a szerződéssel kapcsolatban. Ugyanakkor Kolozsvár azon három magyarországi város egyike²⁵ volt, amely a gáztársulattal megkötött szerződés értelmében részesedést kapott a gyár jövedelméből. De a leggyanúsabb talán az volt, hogy Kolozsváron a magánszemélyeknek rendkívül sokba, 21 krajcárba került a gáz köbmétere, ami Benyó Albin számításai szerint²⁶ azt jelentette, hogy a magyarországi városok közül Kolozsváron került a legtöbbbe ez a szolgáltatás.

Mindezt tetőzte, hogy 1897-ben a gázgyárat egy Georgi Charles nevű, kétes hírű belga (magát párizsinak valló) vállalkozó vásárolta meg. Ez a tranzakció ugyancsak nem került el a budapesti sajtó figyelmét.²⁷ Georgi Charles nyakig benne volt a román panamaként elhíresült galaci Brenning-perben²⁸, amelyben a vád szerint a polgármesteri hivatal és a

²¹ FERENCZI 2018. 165.

²² Ellenzék 15 (1894) augusztus 9. 2.

²³ Kolozsvár 8 (1894) november 23. 2.

²⁴ FAZAKAS 2018. 22.

²⁵ Szeged és Sopron volt a másik kettő.

²⁶ BENYÓ 1913. 85–161.

²⁷ A kolozsvári gázgyárat. Budapesti Hírlap 17 (1897) január 16. 10.

²⁸ Budapesti Hírlap 15 (1895) július 31. 2.; Budapesti Hírlap 15 (1895) augusztus 11. 3.; Budapesti Hírlap 15 (1895) augusztus 12. 3.; Budapesti Hírlap 15 (1895) augusztus 24. 4. Brenning Izidor később a kolozsvári vállalatnál is feltűnt, 1906-ban párizsi lakosként igazgatósági tagja lett a részvénytársaságnak. Központi Értesítő 31 (1906) július 29. 1346.

galaci gáztársulat között illegális tevékenység folyt.²⁹ Valójában az történt, hogy Georgi Charles nevében tárgyalt Brenning Izidor, galaci születésű magyar állampolgár, a Szegedi Légszeszvilágítási Rt. cégvezetője, mint megbízott, és fizette le állítólag a galaci, a brăilai és a iași-i városvezetést a légszesz bevezetése érdekében. A jelek szerint Szegeden is hasonló korrupció ment végbe.³⁰ Brenning Izidor később a kolozsvári vállalatnál is feltűnt, 1906-ban párizsi lakosként igazgatósági tagja lett a részvénytársaságnak.³¹ És érdekes, hogy 1894-ben Georgi Charles pont a szegedi gázgyárat vásárolta meg³², amelyiknek a jövedelméből a város szintén részesedést kapott. Szóval, Magyarországon három gázgyár fizetett részesedést a városnak, és ebből kettő Georgi Charles tulajdonában volt 1897-ben. Érdekes egybeesés. Ugyancsak érdekes az is, hogy a kolozsvári gázgyár tulajdonosváltása nem járt sem pénzügyi, sem minőségi javulással.

Az egyre sokasodó lakossági panaszok nyomán a gázgyárat ellenőrző bizottság megvizsgálta a helyzetet, és konstataálta, hogy 1890–1902 között a gázgyár – szerződést szegve – rendellenesen magas árakat szabott a gáz köbméterére, aminek következtében a magánfogyasztókat összesen 272 692 korona értékben károsította meg, a várost pedig 38 104 korona értékben. Kármentesítési pert helyeztek kilátásba 310 000 korona visszaszerzésére.³³ Az ügygel a tanács is foglalkozott, és 1904 májusában felszólította a gázgyárat a világító légszesz köbméterenkénti árának 34 fillérről 30 fillérré való leszállítására, de a gázgyár igazgatósága 32-t ajánlott „szabad akaratából és a várossal szembeni előzékenységének bebizonyítása szempontjából”, ugyanakkor pedig fellebbezett a tanácsi határozat ellen, mivel bizonyos mennyiség fogyasztása alatt árleszállításra nem volt kötelezhető. A közgyűlés a 32 filléres új árat elfogadta.³⁴

A városvezetésre egyre jobban nehezedett a „villamos mozgalom” nyomása, és kénytelenek voltak felvetni a villamos áram bevezetését. 1897-ben már három komoly ajánlat is érkezett az elektromos áram bevezetésére:

1. a Kolozsvári Közúti Vasút részvénytársaság
2. Horowitz Sámuel vállalkozó
3. Georgi Charles, a gázgyár új tulajdonosa.³⁵

²⁹ Budapesti Hírlap 15 (1895) augusztus 15. 10.

³⁰ Budapesti Hírlap 15 (1895) július 31, 2; augusztus 11. 3., 12. 3.; 24. 4.

³¹ Központi Értesítő 31 (1906) július 29. 1346.; FERENCZI 2018. 177–178.

³² Budapesti Hírlap 14 (1894) március 11. 11.

³³ FERENCZI 2018. 177–178.

³⁴ FERENCZI 2018. 178.

³⁵ Kolozsvár 11 (1897) január 4. 3.

A kétes hírnevű Georgi Charles ugyanebben az évben vásárolta meg a gázgyárat, és az elektromos áram bevezetésében saját vállalatának a csőd-jét láthatta, valószínűleg ezért szállt be a versenybe. A Kolozsvár napilap szerint Georgi Charles azt ajánlotta, hogy azonnal leengedi a gázárakat, a vezetékeket ingyen beszereli, az áramhoz szükséges berendezéseket a leg-rövidebb idő alatt beszerzi, és az áram árát is kedvezően határozza meg.³⁶ Ezek gyanúsán jó ajánlatok úgy a gáz-, mint a villanyszolgáltatás terén egy nemzetközi hírnevű szélhámos részéről. Az ígéretek azonban távol álltak a valóságtól, és erről a kolozsváriak is hamarosan meggyőződtek: egy másodéves nagyszebeni orvostanhallgató gázmérgezés áldozata lett a Hosszú-Szappan utcai gázcsővezeték megrepedése folytán.³⁷ Úgy látszott, hogy győzött a „villamos mozgalom”, azonban a városvezetés ismeretlen okok miatt mindhárom ajánlattevővel megszakította a tárgyalásokat. Ez még jobban megerősíti azt a gyanút, hogy a városvezetés és a gázgyár nagyon szoros viszonyban voltak. A „villamos mozgalom” azonban nem adta föl a harcot, és egyre több támogatója lett. 1899-ben Mandel Pál ügyész, országgyűlési képviselő és Szájbély Gyula vállalkozó, országgyűlési képviselő arról tájékoztatta a városvezetést, hogy egy villamos telepet szeretnének létesíteni Hidegszamoson. Ezt a képviselők elutasították, arra hivatkozva, hogy nyilvános versenytárgyalás útján szeretnék bevezetni az elektromos áramot. Végül az 1903 márciusára meghirdetett versenytárgyalásra (amelynek az egyik fő támogatója Haller Károly jogászprofesszor volt) már hat cég pályázott.³⁸

A hosszas tanácskozásokat és műszaki méréseket követően a városvezetés a Ganz és Társa ajánlatát fogadta el, mellyel 1904 júliusában kötötték meg a szerződést.³⁹ Az 1906-ban átadott vízerőmű, amely egy 425 lóerős gőzgéppel és két 2400 lóerős turbinával rendelkezett, 1,9 millió koronába került. Az elektromos áramot egy 32 kilométeres vezeték által juttatták a városba.⁴⁰ Működésének első évében már 218 utcában volt villanyvilágítás.⁴¹ Két évvel később, 1908-ban a magánlakásokban 26 458 villanyégőt használtak.⁴² Ha figyelembe vesszük, hogy Kolozsvár lakossága ekkoriban 60 000 fő körül mozgott, ez azt jelenti, hogy 2,26 lakosra jutott egy égő, a gyerekeket is beleszámítva. Ezek szerint azt állíthatjuk, hogy szinte minden

³⁶ FAZAKAS 2018. 23–24.

³⁷ Ellenzék 18 (1897) február 11. 132.

³⁸ FAZAKAS 2018. 24

³⁹ BENYÓ 1913. 85–87.

⁴⁰ FAZAKAS 2018. 24.

⁴¹ KILLYÉNI 2012. 56–62. 57.

⁴² EGYED 1997. 113.

háztartásba be volt vezetve az elektromos áram. Ennek ellenére Nagyváradon 1893-tól, Szegeden 1895-től, Marosvásárhelyen 1898-tól már volt elektromos közvilágítás,⁴³ ami azt mutatja, hogy ezen a téren a város egy kicsit lemaradt. Ez magyarázható a városvezetés és a gázgyár közötti gyanús kapcsolattal, ugyanis az eddig feltárt forrásokból az tűnik ki, hogy a település irányítói igyekeztek minél hosszabb ideig elodázní az elektromos világítás bevezetését.

Amint látható, az elektromos energia bevezetése is, ha közvetlenül nem is, de közvetve az egyetemnek, az egyetemi oktatók egy részének köszönhető. Ebben az esetben nincs épp akkora érdeme az egyetemnek, mint a vízhálózat bevezetése esetén, azonban Szüsz Nándornak és kollégáinak, de különösen Fabinyi Rudolfnak és Haller Károlynak az érdemei vitathatatlanok.

Az infrastrukturális fejlesztések összefüggtek a város és különösen a főtér átrendezésével. Az ekkor még lassabban épülő és szépülő város új korszakába lépett, amit az is jelez, hogy a törvényhatósági bizottság is frissíteni kívánta a város szimbolikus földrajzi kereteit. Haller Károly jogászprofesszor, egykori polgármester 1889-ben javasolta, hogy egyes utcaneveket gondoljanak újra, mivel ezek elavultak, nehezítik az eligazodást, és egyesek még a „közízlésbe is ütközök”. E célból egy bizottság felállítását javasolta, amely „keresse fel” Jakab Elek levéltárost és helytörténészt, tőle javaslatot kérhetnek arra vonatkozóan is, hogy a történelmi jelentőségű házakra milyen emléktáblák kerüljenek. A közgyűlés egyhangúan elfogadta, és az utcanév-változtatás bizottságának tagjaiul kinevezte Finály Henrik filológusprofesszort, Haller Károlyt, Jakab Eleket, Kővári László és Szabó Károly történészeket, valamint Szabó Gyula főjegyzőt. Oly hosszan tartónak bizonyult az ügymenet, hogy végül az általános utcanév-kiigazításra tíz évet kellett várni, amikor már az eredeti bizottságból mindössze Haller Károly, Kővári László és az immár tanácsos Szabó Gyula élt még.⁴⁴ Érdeemes felfigyelni nemcsak arra, hogy egyetemi tanártól származik a kezdeményezés, hanem arra is, hogy a bizottság tagjainak kétharmada szintén egyetemi professzor.

A főtéri Szent Mihály-templom körüli épületek lebontása és a főtér „felszabadítása” volt az egyik legfontosabb problémája a városvezetésnek, ami már a kiegyezés előtt is foglalkoztatta a helyi városigazgatást. Még az 1850-es évek elején megindult egy városi mozgalom a templom közvetlen környezetének felszabadítására, amely 1886-ban érkezett fordulóponthoz. A katolikus egyház előljárói sokáig ellenálltak, ekkor azonban a templomot takaró

⁴³ FAZAKAS 2018. 24.

⁴⁴ FERENCZI 2018. 149–150.

és végül az egyház által is lebontásra ítélt épületek helyére új, neogótikus pavilonokat készült emelni. A közvélemény nyomására azonban az egyház lemondott az átépítésről. A lebontandó épületek kárpótlásának a kérdése sokáig elhúzódott, de az 1889. szeptember 28-i közgyűlésen végül eldőlt. Itt kiemelnénk Groisz Gusztáv jogász, egyetemi tanár szerepét, akinek határozott fellépése eredményeképpen végül szavazásra bocsátották az ügyet, és – 63 igennel a 9 nemmel szemben – eldöntötték, hogy a katolikus egyház kárpótlásként megkapja cserébe a főtéri „kis lábasházat”, a Nagy utcai (ma: Horea) 2. községi elemi népiskola épületét és telkét, valamint a kármentesítési alapon összegyűlt pénzüsszeget.⁴⁵ Végül, 1894 nyarán sikerült kárpótolni a mézáros ipartársulatot a templom déli oldalán magasodó épülete fejében, és ezzel elkezdődhetett a tisztogatás. Az épületeket lebontották, a törmelékre földet hordtak és elegyengették, díszes vasrácsozatot húztak a templom köré, a barokk kaput pedig átszállították a szentpéteri templom elé.⁴⁶

A város ugyanakkor megnövelte közigazgatási területét is, szintén Haller Károly jogászprofesszor, egykori polgármester javaslatára. Haller már 1881-ben tett erre javaslatot,⁴⁷ de az ügy elodázódott 1892-ig, amikor Kolozsmonostor község lakosai is kezdeményezték az egyesülést. A vármegye törvényhatósági bizottsága az egyesítést nem ellenezte, és bizottságot állított fel az egyesítés végrehajtására, amelybe Kolozsvár törvényhatósági bizottsága a maga részéről Albach Géza polgármestert, Nagy Mór tanácsost, Tamási Sándor tiszti főügyészt és Haller Károly képviselő-testületi tagot – az egyesülés szellemi atyját – delegálta.⁴⁸ Az egyesülés 1895. január 1-jén hivatalosan is életbe lépett.

III. Az egyetemi tanárok szerepe Kolozsvár gazdasági, társadalmi fejlődésében

Korábban már beszéltünk Szüsz Nándornak, Fabinyi Rudolfnak és kollégáiknak a döntő szerepéről a város infrastrukturális fejlődését illetően. A továbbiakban elemezni szeretnénk az egyetemi tanárok szerepét a város vezetésében, fejlesztésében és a település „multipozicionális elitjének” keretén belül.

Az egyetem megalapításával jelentősen módosult Kolozsvár társadalmi és gazdasági struktúrája. Eddig is voltak a városban értelmiségiek, de e pillanattól megugrott a számuk, s ez komoly változásokat idézett elő a település

⁴⁵ FERENCZI 2018. 150-152.

⁴⁶ FERENCZI 2018. 153.

⁴⁷ Kolozsvár 9 (1895) január 2. 2.

⁴⁸ FERENCZI 2018. 167.

gazdasági fejlődésében és vezetése összetételében. Kolozsváron az egyetemi tanárok jelentős hányadát képviselték a városi tanácsnak, de ott voltak a különböző bankok, vállalatok vezetőtanácsában. Valójában nagyon aktív tagjai lettek a város gazdasági és politikai életének, igazából ők alkották a kolozsvári „multipozicionális elit” jelentős részét.⁴⁹

A törvényhatósági bizottság három, különféle időszakonként megújuló mandátumkategóriából állt, amely megújulás részben a testületi szelekció demokratizmusát, másrészt a mozdulatlanságot volt hivatott biztosítani. A három kategória:

1. 56 képviselő, akiket hatéves mandátummal választottak;
2. 56 virilis, minden év végén frissülő névjegyzékkel;
3. 23 városi tisztviselő.⁵⁰

Az 1890–1918 közötti években a közgyűlésben szavazati joggal rendelkező személyek összlétszáma még a források részleges hiányában⁵¹ is tetemes, több mint 500 névből áll. A tárgyalt időszakban összesen 295 virilis szerepel a kiválasztott névjegyzékeken. Mintegy 144, azaz közel fele, csupán egyszer fordul elő, nagy részük kisiparos, kereskedő és *egyetemi tanár*, de vannak szép számban házbirtokosok és tisztviselők is. Az ellenpóluson van Babos Sándor órás és ékszerész, Trandafir Miklós királyi pénzügyi fogalmazó, valamint *dr. Vályi Gábor egyetemi tanár*, akik 1886–1917 között több mint 30 éven keresztül voltak virilisek.⁵² Egyébként az egyetlen látványosan növekedő tendenciájú kategória pont az egyetemi tanároké. 1886-tól 1895-ig átlagban öten (9%), viszont 1900-ban már 13-an vannak (23%), 1905-ben 18-an (32%), 1910-ben pedig 24-en (43%).⁵³ 1910-ben érték el a maximumot,

⁴⁹ A multipozicionális elit alatt a város vezetésében önként szerepet vállaló vagyonos vagy tekintélyes férfiakat értjük, akik a testület köreibe való belépés előtt már vagy azt követően egyéb vezető beosztásban is megfordultak, és mandátumuk idején pozíciójukat ott is megőrizték. Lengyel György, Gyáni Gábor és Szilágyi Zsolt főleg a két világháború közötti idősakra vonatkoztatják e fogalmat, és a Horthy-korszak sajátos körülményeire alkalmazzák. Kolozsvár esetében e problémát Ferenczi Szilárd elemezte mélyrehatóan a doktori disszertációja keretén belül. FERENCZI 2018.

⁵⁰ Akik közül 17-et a közgyűlés választott hatéves mandátummal (polgármester, főjegyző, három aljegyző, négy tanácsnok, tiszti fő- és alügyész, árvaszéki jegyző, főmérnök, főpénztárnok, közgyám, két árvaszéki ülnök), ötöt pedig élethossziglani mandátummal a főispán nevezett ki (rendőrfőkapitány, főorvos, fő- és alszámvevő, levéltárnok). FERENCZI 2018. 93.

⁵¹ Nem maradtak fenn az 1891-es, 1903-as, 1909-es, 1915-ös, 1916-os évek közgyűlési jegyzőkönyvei.

⁵² FERENCZI 2018. 48.

⁵³ Póttagokkal együtt kicsit módosulnak a számok és az arányok, de a trend nem változik: 1886: 5 (8%), 1889: 5 (8%), 1895: 4 (6%), 1900: 14 (23%), 1905: 18 (27%), 1910: 24 (38%), 1917: 15 (25%). FERENCZI 2018. 50.

de még az 1917-es 15 fővel (27%) is a legnépesebb foglalkozási kategóriát képviselték. Érdeemes arra is felfigyelni, hogy hol helyezkedtek el az egyetemi tanárok a virilisek ranglistáján. Itt az 56 virilis közül az első 15 helyen helyezkedőket figyeltük meg. Dr. Vályi Gábor az egyetemi tanárokat elsőként 1886-ban egyedül képviselte a névjegyzéken, a negyedik helyen, és még kétszer, 1900-ban és 1905-ben szerepelt a legtehetősebb virilisek között. Később, 1895–1917 között a tanárokat végig ott találjuk az első helyek valamelyikén. Jelenlétük 1905-ben volt a legerősebb, amikor is heten kerültek a 15 legnagyobb adófizető közé.⁵⁴ Ehhez azonban az is hozzájárult, hogy az értelmiségiek esetében az általuk befizetett adót kétszeresen vették figyelembe a virilisek listájának összeállításánál. Ez arra utal, hogy azért mégsem voltak olyan gazdagok, mint ahogyan a listán lévő helyezésük mutatja, de annak ellenére láthatjuk, hogy Kolozsvár legtehetősebb polgárai közé tartoztak. Összehasonlításként az egyéb értelmiségi kategóriák (orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek, papok, tanárok) képviselői közül minden évben általában 2–4 személy tartózkodott az élvonalban, a személyi keresetük után fizetett adó kétszeres beszámításával. Ez azt is mutatja, hogy az egyetemi tanárok voltak a leggazdagabb értelmiségiek Kolozsváron.

A professzorok 1886 után kerültek egyre nagyobb számban a törvényhatósági bizottságba. Legstabilabb képviselőjük dr. Vályi Gábor, aki 1872-ben 28 évesen került a jog- és államtudományi kar statisztika katedrájára Marosvásárhelyről. 1886-ban jelent meg a virilisták között, és 1917-ig az aktív és nyugalmazott professzorok legtehetősebbjeinek egyike volt Majális utcai házával. Szintén 1886-ban lett virilis dr. Csiky Viktor (katolikus egyházjog és hűbérjog), a kolozsvári jogakadémia, később az egyetem jogi karának professzora, aki 1900-as nyugalmazásáig maradt a virilisek listáján. Dr. Kolosváry Sándor, a magyar magánjog professzora, dr. Óvári Kelemen jogtörténész és a Nagyszebenből érkezett dr. Farkas Lajos (római jog) ugyanazon évben, 1900-ban kerültek a viriliseggyezékre, és mindhárman 1917-ig megszákítás nélkül tagjai voltak a képviselő-testületnek. A római jogi katedrán oktató dr. Kiss Mór 1900–1910 között volt állandóan virilis, mindig az első tíz között. Dr. Csiky Viktor helyét a tanszéken, de a virilisek listáján is dr. Kosutány Ignác vette át, aki három listán szerepel, eszerint legkevesebb 12 éven keresztül volt virilis (1905–1917). Dr. Navratil Ákos és dr. Kolosváry Bálint két mandátumon keresztül volt virilis (1910, 1917). Ugyancsak virilis volt dr. Klupathy Antal (váltó- és kereskedelmi jog) 1905-ben, dr. Somló Bódog (jogbölcselet és nemzetközi jog) és Balogh Artúr 1910-ben. Amint látható, a jogi és államtudományi kar 12 virilist biztosított a városvezetésbe.

⁵⁴ FERENCZI 2018. 61.

Az orvosi kar virilisei közül az egyik legkiemelkedőbb a belgyógyászat professzora, dr. Purjesz Zsigmond volt, akivel a vizsgált időszak négy névjegyzékén találkozunk (1895–1910 között), egyszer az előkelő 9. helyen. Ugyancsak hosszasan, 1900–1917 között volt dr. Davida Leó boncnok is törvényhatósági bizottsági tag. Az orvosi kar további virilisei: a kórbonctan szakról dr. Genersich Antal (1886), dr. Brandt József sebész (1895–1905) és a törvényszéki orvostan professzora, dr. Kenyeres Balázs (1910). A felsorolás nem teljes,⁵⁵ de így is látható a kar orvosprofesszorainak aránylag nagyszámú jelenléte a virilisták között. Az orvosok csoportját egyébként virilisként kilencen képviselik a vizsgált években, és viszonylag magas létszámuk összefügg az egyetem mellett számos klinika és gyógyintézet létevel. Annak ellenére, hogy nem mindegyikük volt egyetemi tanár, az egyetemi klinikák létezésének és működésének köszönhetik munkahelyük és virilisi státusuk. Dr. Szombathelyi Gusztáv 1886-ban nyugalmazott városi főorvosként jelenik meg, ő már az 1872-73-as években szerepelt a lista középmezőnyében. Az 1886-os évvel kezdődően Mihály László városi, három évre rá városi kerületi orvos (tehát tisztviselő), és még egyszer, 1895-ben találkozunk nevével, ekkor azonban már házbirtokos. A 19. század végén még hárman voltak virilisek: dr. Perl József fogorvos 1886–1900 között, dr. Adler Antal (1886) és dr. Bakonyi József (1889–1895). A 20. század elején dr. Ákontz Károly érdemel megkülönböztetett figyelmet, őt kétszer orvosként (1905, 1917) és 1910-ben egyetemi tanárként tüntették fel a névjegyzéken.⁵⁶

Hasonlóan, a gyógyszerészek tábora is főleg az egyetemi klinikák létezésének és működésének köszönhetik munkahelyüket és virilisi státusukat. Egy kevésbé népes, azonban stabilan gazdag csoportról van szó. Egyes képviselői jóval hosszabb ideig tudtak megmaradni a virilisták között, mint orvos társaik. Legnagyobb példája a családi stabilitásnak ifj. és legifj. dr. Hintz György. Az édesapa 1872-ben jelent meg először, és 1886-ig volt virilis. Legifj. Hintz György gyógyszerészi képesítést a kolozsvári orvosi karon szerzett 1896-ban, utána átvette a főtéri patika vezetését, és 1889-től – kisebb-nagyobb megszakítással – 1917-ig volt virilis, amikor is az előkelő 8. helyet foglalta el. Wolff János patikus pedig egy névjegyzékről kimaradva, 1872–1895 között rendelkezett képviselő-testületi tagsággal.⁵⁷

A természettudományi karon oktató tudósok köréből mindössze ketten vettek részt a városvezetésben, azonban nagyon befolyásos szerepük volt. A leghosszabb ideig virilis volt dr. Fabinyi Rudolf vegytanprofesszor (1900–1917), a Magyar Kémikusok Egyesületének első elnöke. Ugyancsak

⁵⁵ A mellékelt táblázatban látható a teljes névsor.

⁵⁶ FERENCZI 2018. 62.

⁵⁷ FERENCZI 2018. 62–63.

virilis volt 1917-ben a kar nagynevű zoológusa, dr. Apáthy István, aki Európa-szerte elismert intézetet működtetett Kolozsváron.

A bölcsészkar tanárai közül hatan voltak a városvezetés tagjai. A leghosszabb ideig Szamosi János klasszika-filológus (1894–1909), Pósta Béla régész (1906–1918), Szádeczky-Kardoss Lajos történész (1904–1916) és Finály Henrik filológus (1888–1897) voltak aktív tagjai a városvezetésnek, de 1888-ban ott találjuk Szász Béla, 1904-ben pedig Böhm Károly filozófusokat is.

A hiányos adatok ellenére⁵⁸ eddig az egyetem 40 alkalmazottját sikerült azonosítani a városvezetők soraiban: 39 egyetemi tanárt és Tamási János egyetemi quaestort. Ez egy igen jelentős szám, főleg, ha figyelembe vesszük azt, hogy sokan közülük nagyon hosszasan töltötték be a virilisi vagy képviselői tisztséget. Ákontz Károly (1905–1917), Apáthy István (1903–1918), Brandt József (1895–1905), Csiky Viktor (1886–1900), Davida Leó (1900–1917), Fabinyi Rudolf (1904–1918), Farkas Lajos (1900–1917), Groisz Gusztáv (1888–1900), Haller Károly (1884–1911), Kenyeres Balázs (1907–1918), Kiss Mór (1901–1918), Kolosváry(i) Sándor (1900–1917), Kossutány Ignác (1904–1917), Lőte József (1905–1917), Pósta Béla (1906–1918), Purjesz Zsigmond (1895–1910), Óvári(y) Kelemen (1900–1917), Szádeczky-Kardoss Lajos (1904–1916), Szamosi János (1894–1909), Vályi Gábor (1886–1918) legalább tíz évig benne voltak a városvezetésben.

1. táblázat Egyetemi alkalmazottak a városvezetésben

	Név	Városvezető		Hivatás	Foglalkozás
		Korszak	Jogcím		
1	Ákontz Károly	1905–1917	virilis	orvos	egyetemi tanár
2	Apáthy István	1903–1918	képviselő és virilis	zoológus	egyetemi tanár
3	Balogh Artúr	1906–1910	virilis	jogász	egyetemi tanár
4	Boér Elek	1910–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
5	Böhm Károly	1904–1911	virilis	filozófus	egyetemi tanár
6	Brandt József	1895–1905	virilis	sebész	egyetemi tanár
7	Concha Győző	1888–1892	képviselő	jogász	egyetemi tanár
8	Csiky Viktor	1886–1900	virilis	jogász	egyetemi tanár
9	Davida Leó	1900–1917	virilis	anatómus	egyetemi tanár
10	Engel Gábor	1897–?	képviselő	nőgyógyász	egyetemi tanár

⁵⁸ Az egyetem történetére vonatkozó forrásokról részletesen: VAJDA 2017. 36–51.

	Név	Városvezető		Hivatás	Foglalkozás
		Korszak	Jogcím		
11	Fabinyi Rudolf	1904–1918	virilis	vegyész	egyetemi tanár
12	Farkas Lajos	1900–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
13	Finály Henrik	1888–1897	képviselő	filológus	egyetemi tanár
14	Genersich Antal	1886–1894	virilis	orvos	egyetemi tanár
15	Groisz Gusztáv	1888–1900	képviselő	jogász	egyetemi tanár
16	Haller Károly	1884–1911	képviselő, virilis	jogász	egyetemi tanár
17	Jancsó György	1904–1910	virilis	jogász	egyetemi tanár
18	Kénéz Béla	1910–1917	virilis	statisztikus	egyetemi tanár
19	Kenyeres Balázs	1907–1918	virilis	orvos	egyetemi tanár
20	Kiss Mór	1901–1918	virilis	jogász	egyetemi tanár
21	Klupathy Antal	1904–1905	virilis	jogász	egyetemi tanár
22	Kolosváry Bálint	1910–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
23	Kolosváry Sándor	1900–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
24	Kossutány Ignác	1904–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
25	Lukáts Adolf	1904–1918	virilis	jogász	egyetemi tanár
26	Lóte József	1905–1917	virilis	orvos	egyetemi tanár
27	Nagy Ernő	1905–1910	virilis	jogász	egyetemi tanár
28	Navratil Ákos	1910–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
29	Pisztóry Mór	1904–1906	virilis	jogász	egyetemi tanár
30	Pósta Béla	1906–1918	képviselő	régész	egyetemi tanár
31	Purjesz Zsigmond	1895–1910	virilis	orvos	egyetemi tanár
32	Rózsahegy Aladár	1888–1896	képviselő	orvos	egyetemi tanár
33	Óvári Kelemen	1900–1917	virilis	jogász	egyetemi tanár
34	Somló Bódog	1910–1918	virilis	jogász	egyetemi tanár
35	Szamosi János	1894–1909	képviselő, virilis	klasszika- filológus	egyetemi tanár
36	Szász Béla	1888– ?	képviselő	filozófus	egyetemi tanár
37	Szádeczky Lajos	1904–1916	virilis	történész	egyetemi tanár
38	Szabó Dénes	1917– ?	virilis	orvos	egyetemi tanár
39	Vályi Gábor	1886–1918	virilis	statisztikus	egyetemi tanár
40	Tamási János	1886– ?	virilis	ügyvéd	egyetemi quaestor

Ferenczi Szilárd első körben a mandátumok, illetve a városirányítás időtartama szerint szűkítette a törvényhatósági bizottsági tagok teljes létszámát, majd ezt a rövidebb listát egy következő szakaszban és másodlagos források alapján tovább szűkítette, annak alapján, hogy kinél azonosítható be a városirányítási tevékenység mellett még egy vagy több pozíció (intézményi, szervezeti, hivatali, vállalati, pénzügyi beosztás).⁵⁹ Az első szűrés következtében a több mint 500 személyből 153-ra csökkentette a továbbiakban vizsgálandók számát. A pozícióhalmoznál figyelembe vett még legkevesebb egy vezető állást (funkciót, beosztást, érdekeltséget) a város valamely intézményében, pénzügyi szervezetében, szakmai szervezetében, állami hivatalában, egyesületében. Vezető állásként értelmezte az igazgató, igazgatói tag, elnök, titkár, jegyző, főnök (mint pl. állomásfőnök) beosztásokat. A második szűkítést követően végül 83 személy maradt.⁶⁰

A továbbiakban e kolozsvári multipozicionális elitnek egy szegmensét fogjuk elemezni: a városvezetésben és a gazdasági életben egyaránt komoly súllyal rendelkező egyetemi tanárokat. Kiemeltük tehát Ferenczi Szilárd 83 fős listájából az egyetemi tanárokat. E 83 személy között 14 egyetemi tanárt találunk, ami a 16,87%-os arányt jelent. Ebből az derül ki, hogy a kolozsvári egyetem tanárai nagyon komolyan részt vettek a város politikai, gazdasági, társadalmi irányításában, és komoly kapcsolathálóval rendelkeztek.

E 14 személy közül hosszabb vagy rövidebb ideig 9 volt virilis (64%), 7 választott képviselő (50%) és 1 polgármester Haller Károly személyében (7%). Hatan voltak szabadkőművesek (43%), Haller Károly lévén a páholy helyettes főmestere. Szakmájuk szerint: 4 jogász (28%), 2-2 statisztikus, orvos, régész, történész, illetve filológus (14-14%) és 1-1 kémikus, illetve zoológus (7-7%).

⁵⁹ E kettős szűkítéssel próbálta azonosítani Kolozsvár dualizmus kori multipozicionális elitjét a városirányítási eliten belül. A városi tisztviselők és képviselők esetében kiemelte azokat, akik egy mandátumnál (6 év) több ideig álltak a város szolgálatában. A virilis jog automatikus volt, de a jelöltnek el kellett fogadnia, ami városirányítási szándékot (vagy akaratot) feltételez (vagy csupán a presztízs fokozása érdekében volt rá az egyének szükségére). A virilisek szelektálása bonyolultabb, mivel ők általában nagyon passzívak voltak, így az aktív városirányítási tevékenységről bizonyosság a négy szakterület összetételének vizsgálatával szerezhető. Ferenczi Szilárd a városirányítási elit csoportjába történő alsó belépési határt a virilisek esetében minimum egy választott mandátum hosszban (6 év) és legalább két szakbizottság tagságában állapította meg. FERENCZI 2018. 94–98.

⁶⁰ FERENCZI 2018. 96–98.

2. táblázat Az egyetemi tanárok a Ferenczi Szilárd által azonosított multipozicionális eliten belül

	Városvezetői korszak	Egyéb cím	Szervezeti vezető beosztás	Vállalati érdekelttség	Szabadkőműves
Apáthy István	1903–1918				1900.12.05-től
Fabinyi Rudolf	1904–1918		1		1888.01.16-től
Finály Henrik	1888–1897		2	1	
Groisz Gusztáv	1888–1899	országgyűlési képviselő		2	
Haller Károly	1884–1911	felsőházi tag	4	1	1886.10.24-től alapító, helyettes főmester
Kenyeres Balázs	1907–1918			1	1895.03.02-től
Kiss Mór	1901–1918			3	
Kővári László	1872–1907	takarékpénztári igazgató		1	
Lukáts Adolf	1910–1918			1	
Pósta Béla	1907–1918			1	
Rózsahegyi Aladár	1888–1896				1887.04.15-től
Szádeczky Lajos	1904–1916				igen, de nem tudni, mikor
Szamosi János	1894–1909		3		
Vályi Gábor	1886–1918			8	

A szóban forgó 14 személy 29 különböző pénzügyi, vállalati, céges és sajtóérdekelttséggel rendelkezett, illetve itt töltött be szervezeti vezető beosztást. Azt láthatjuk, hogy függetlenül attól, hogy a tárgyalt személy jogász, régész vagy statisztikus, igyekezett több intézményben, pénzügyi területen, szakmai szervezetben, állami hivatalban is pozíciót foglalni. A „bajnok” Vályi Gábor statisztikus, az egyik leggazdagabb egyetemi tanár, ennek következtében virilis 1886–1918 között, aki nem kevesebb mint 8 pénzügyi, vállalati és céges érdekelttséggel rendelkezett. Ezek közül 6-ban igazgatósági tag volt: Kolozsvári Iparbank Rt., Közhasznu Takarékpénztár Rt., Általános Bank és Takarékpénztár Rt., Egyesült Gipszgyárak Rt., Közhasznu Szövetkezet, Kolozsvári Heinrich József Ásvány- és Gyógyszarpangyár Rt. Amint látható, ennek fele banki és hitelintézeti érdekelttség,

ami összhangban van Kolozsvár regionális vezető szerepével a pénzügyi szektorban. Nem sokkal marad el mögötte Haller Károly jogász, aki jóval szerényebb vagyonnal, de annál nagyobb ambíciókkal rendelkezett. Haller 1884–1911 között volt aktív tagja a városvezetésnek, s a vizsgált városvezetői tisztségek minden kategóriájában szerepelt: volt képviselő, virilis, tisztviselő, 1884–1886 között polgármester. Emellett tagja volt a Felsőháznak, a kolozsvári Unió szabadkőműves páholy egyik alapító tagja (1886. október 24.) és helyettes főmestere. Városvezetői tevékenysége kiemelkedő volt, de jelentős szerepet vállalt többek között a Kolozsvári Közúti Vasút társaság és a Kolozsvári Heinrich József Ásvány- és Gyógyszappangyár igazgatásában is. Az egyetemi tanárok a legnagyobb befolyással a pénzügyi szektorban rendelkeztek, és ezen belül a Kolozsvári Iparbank Rt. keretén belül, ugyanis ketten is (Lukáts Adolf, Vályi Gábor) igazgatósági tagok voltak e pénzügyi intézménynél.

3. táblázat A multipozicionális elithez tartozó egyetemi tanárok vállalati és részvénytársasági érdekeltségei

Név	Városvezető korszak	Vállalat
Groisz Gusztáv	1888–1899	Kolozsvári Téglagyár Rt. – igazgatósági tag
Haller Károly	1884–1911	Kolozsvári Közúti Vasút – igazgatósági tag
		Kolozsvári (Heinrich József) Ásvány- és Gyógyszappangyár Rt. – igazgatósági tag
Pósta Béla	1907–1918	Dr. Pósta Béla és Társai hírlapkiadó vállalat – cégtulajdonos
Vályi Gábor	1886–1918	Erdélyi Gazdasági és Kereskedelmi Vállalat dr. Osztián Olivér és társai – képviseleti joggal felruházott tag
		Egyesült Gipszgyárak Rt. – igazgatósági tag
		Közhasznú Szövetkezet – igazgatósági tag
		Kolozsvári Heinrich József Ásvány- és Gyógyszappangyár Rt. – igazgatósági tag

4. táblázat A multipozicionális elithez tartozó egyetemi tanárok banki és hitelintézeti érdekeltségei

Név	Városvezető korszak	Bank, takarékpénztár
Finály Henrik	1888–1897	Kolozsvári Kisegítő Takarékpénztár Szövetkezet – igazgatósági tag
Groisz Gusztáv	1888–1899	Kolozsvári Takarékpénztár Rt. – igazgatósági tag
Kiss Mór	1901–1918	Kolozsvári Leszámítoló Bank Rt. – igazgatósági tag
		Mezőgazdasági Bank és Takarékpénztár Rt. – igazgatósági tag
Lukáts Adolf	1910–1918	Kolozsvári Iparbank Rt. – igazgatósági tag
Vályi Gábor	1886–1918	Kolozsvári Iparbank Rt. – igazgatósági tag
		Közhasznú Takarékpénztár Rt. – igazgatósági tag
		Általános Bank és Takarékpénztár Rt. – igazgatósági tag

Amint látható, az egyetemnek és az egyetemi tanároknak jelentős szerepe volt Kolozsvár fejlődésében, mivel az intézmény és oktatói jelentős mértékben befolyásolták a város infrastrukturális fejlődését és a közélet alakulását. Ugyanakkor a valamivel több mint 100 egyetemi tanár⁶¹ a város legtehetősebb polgárai közé tartozott, ezzel is jelentősen megnövelve ezt a kategóriát és a település átlagjövedelmét, akárcsak a fogyasztóerőt. Példának okáért Márki Sándor történészprofesszor rögtön a Kolozsvárra való kinevezése után egy hatszobás házat bérelt a Külmagyar utcában (Kolozsvár egyik legdrágább utcájában, a Református Teológia épülete mellett). A bérelt házért 1892-ben évi 750 forint bért fizetett, míg ugyanebben az évben teljes jövedelme 3209 forintot tett ki.⁶² A ház bérleti díja öt év múlva 850 forintra emelkedett, de Márki jövedelme is nőtt 7575 forintra. Ez azt jelenti, hogy 1897-ben évi jövedelmének mindössze 11,22%-át fordította e tekintélyes ház bérlésére. Emlékirataiból azt is tudjuk, hogy két cselédet alkalmazott.⁶³ Márki Sándor mégsem tartozott Kolozsvár virilisei közé. Ugyanakkor észrevehető az egyetem hatása a kolozsvári ingatlanpiacra is, ugyanis folyamatosan nőtték a lakbérek.

⁶¹ A kolozsvári egyetem rendes, rendkívüli, helyettes és magántanárainak a száma összesen 1899-ben 96, 1908-ban 126, 1911-ben 104, 1914-ben 114 volt. Kormányjelentés 1899. 672., 1908. 387., 1911. 401., 1914. 290.

⁶² MÁRKI II. 7–13.

⁶³ MÁRKI II. 7–14.

IV. Az egyetem és a város az első világháború alatt

Kolozsvár és az egyetem fejlődésének íve azonban megtörik az első világháború kitörésének a pillanatában. Nem lehet állítani, hogy a fejlődés megáll, viszont más irányba és más paraméterek szerint fog megvalósulni. Ezért ezt egy különálló részben érdemes elemezni.⁶⁴

Kolozsvár polgársága, akárcsak az Osztrák–Magyar Monarchia vagy akár Európa többi városáé, hatalmas lelkesedéssel fogadta az első világháború kitörését. A 20. század elején nem volt televízió, rádió, napjainkhoz képest korlátozottabbak voltak a szórakozási lehetőségek, és egy háború világszenzációnak számított, valami újdonságot hozott a „szürke hétköznapiokba”, volt miről beszélni, volt miért várni az újságok friss példányainak a megjelenését. A férfiaknak, főleg a fiatal tiszteknek lehetőséget nyitott a katonai karrier ranglétráján való gyors előretörésre, ugyanakkor az életveszéllyel való szembesülés dicsőséget hozhatott számára, növelve esélyeit az ifjú hölgyek szívének elnyerésében. És – természetesen – mindenki biztos volt a győzelemben, valamint abban is, hogy túléli a háborút. Nem csoda tehát, hogy a hadüzenet napján a belváros utcáin hömpölygő tömeg csillapíthatatlanul skandálta: „Éljen a háború! Abcúg Szerbia!”, és mozgósításkor a tisztikart búcsúztató lakomák pohárköszöntőitől zengett a New York kávéház.⁶⁵

De egy hónappal korábban még semmi sem utalt arra, hogy háború fog kitörni a közeljövőben. A szarajevói merénylet híre óriási megrökönyödést keltve már aznap, 1914. június 28-án délután eljutott Kolozsvárra. A városházára kitűzött fekete zászló a gyász jele volt,⁶⁶ de délután mégiscsak lejátszották az MTK–KEAC (Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club) futballmeccset.⁶⁷ A színházi előadásokat viszont felfüggesztették, betiltották a zenélést, a különböző mutatványos fellépéseket, és a gyógyszerterek kivételével minden üzletet bezártak, majd július 4-én rekviemet tartottak a főtéri Szent Mihály-templomban.⁶⁸ A pánik is úrrá lett, ahogy az *Ujság* hasábjairól kiderül, egyes polgárok menekíteni próbálták vagyonukat a kisebb bankokból, többségük azonban pár napon belül visszahelyezte letéteit.⁶⁹

A hadüzenet hírért nagy lelkesedéssel fogadta a kolozsvári polgárság zöme. Július 28-án nemcsak a Szerbia elleni hadüzenet lépett érvénybe,

⁶⁴ TOTH 2018. 113–130.; TOTH 2018a. 51–72.

⁶⁵ FERENCZI 2015. 329.

⁶⁶ FERENCZI 2015. 331.

⁶⁷ *Ujság* 16 (1914) június 29. 4.

⁶⁸ FERENCZI, 2015. 331.

⁶⁹ FERENCZI, 2015. 331.

hanem bevezették a cenzúrát is. Este lelkes ünneplő tömeg gyülekezett a főtéren, és azt kiáltotta: „Éljen a háború!” A honvéd és közös hadseregek zenekarai kivették a részüket az ünnepi hangulatból. Az ablakokban kendőt lobogtató hölgyek búcsúztatták a bevonuló tiszteket.⁷⁰

Hamarosan a háborúval együtt járó infláció is bekopogtatott Kolozsvárra: augusztus 2-án a kenyér ára 33%-kal ugrott, 30 fillérről 40 fillérré.⁷¹ A lakosság megpróbálta beszerezni a szükséges élelmiszerkészleteket. Gyalui Farkas, a Központi Egyetemi Könyvtár igazgatóhelyettese is bevásárolt: „Mi is vettünk otthon lisztet, zsírt, cukrot, s délután Jenővel egy egész árbochrúd nagyságú szalámit vettem, most jöhet a drágaság”.⁷²

5. táblázat Az alapélelmiszerek árának változása a háborús években (koronában)⁷³

	1914. júl.	1915. júl.	1917. max. árak
Marhahús 1 kg	1,56	5,2	8
Disznóhús 1 kg	2,12	4,6	6,7
Szalonna 1 kg	1,78	5	10
Disznózsír 1 kg	1,8	6	11
Csirke 1 db	2,6	6,2	3,6
Tojás 100 db	5,5	14	32
Tehéntej 1 l	0,16	0,48	0,7
Vaj 1 kg	4	4,8	8,6
Burgonya 1 kg	0,24	0,26	
Cukor 1 kg	0,94	1,1	

Az egyik legnagyobb problémát a liszt és más alapélelmiszerek beszerzése jelentette. Ehhez hozzájárult a gyenge erdélyi vasúti hálózat is, amely nem tette lehetővé távolról szállított gabona és liszt nagy mennyiségű behozatalát. Békeidőben ez nem jelentett volna problémát, mivel ki tudták elégíteni az igényeket, de a háború első felében hirtelen megnőtt az élelmiszerek iránti kereslet, mivel a lakosság megpróbált nagy mennyiségeket raktározni.⁷⁴ További gondot jelentett a város megnövekedett lakossága: sebesült katonák a város kórházaiban; bukovinaiak és erdélyiek, akik a cári,

⁷⁰ FERENCZI, 2015. 331.

⁷¹ Ujság 16 (1914) augusztus 4. 2.

⁷² GYALUI 2013. 36.

⁷³ FERENCZI 2015. 336.

⁷⁴ FERENCZI 2015. 334.

illetve a román hadsereg elől menekültek; továbbá a Kolozsvárra helyezett bukovinai állami intézmények (az osztrák császári állami kormányzóság, a rendőrigazgatóság, a pénzügy-igazgatóság, a vasúti üzletvezetőség) alkalmazottai. Az akadozó ellátás magával hozta az inflációt, és a hatóságok maximalizálták az árakat. A kolozsvári ármegállapító bizottság például egy hónapra előre határozta meg a piaci árakat.⁷⁵ Amint már elhangzott, a legnagyobb probléma a liszt és a gabona beszerzése volt. A tapasztalt visszaélések kiküszöbölésére a hatóságok igyekeztek felszámolni a gabonatorvajok bűnhálózatát, akik a Kolozsvári Hírlap tudósítása szerint 70 000 korona értékű gabonát loptak szállítás közben.⁷⁶ 1915 elején gróf Bethlen Ödön kormánybiztos 233 vagon búzát szerzett, majd 1915. március végén megnyitotta az első kormánybiztosi mézárszéket a Széchenyi téren.⁷⁷ Emellett szükségraktárat hozott létre 1056 család alapszükségleteinek kielégítésére. E raktár kukoricalisztet, paszulyt, burgonyát, cukrot biztosított a rászorultaknak a piaci áraknál jelentősen olcsóbban.

A következő években a városi hatóságok további hasonló mézárszékeket és szükségraktárakat létesítettek.⁷⁸ A rendszer bárcakönyvecskék alapján működött, amelyeken feltüntették a különböző élelmiszerekből vásárolható heti mennyiséget.⁷⁹ Ennek ellenére a liszt és gabona ára rettenetesen megnőtt a feketepiacon: a tiszta búza mázsája 27-ről 80–100 koronára, a liszt mázsája 46-ról 80 koronára.⁸⁰ A pékek a várossal kötött megállapodás szerint 50% búza és 50% kukoricaliszt keverésével készítették a kenyeret. Az ilyen, ún. *hatósági kenyér* kilójának az ára 1915-ben 45 fillér volt.⁸¹ A minisztériumi utasítás értelmében azonban a hatósági lisztből kizárólag a város lakosait volt szabad részesíteni, ezért az a kellemetlen helyzet alakult ki, hogy a Ganz cég hidegszamosi munkásai nem kaptak belőle,⁸² pedig ők stratégiai fontosságú szektorban dolgoztak, ugyanis elektromos energiával látták el a várost és a településen székelő ipari vállalatokat. Egyébként a városban dolgozó vagy hosszabb ideje itt tartózkodó osztrák és német állampolgárokat legszívesebben hazatoloncoltatták volna a város radikálisabb politikusai, akik közül a leghangosabb Apáthy István zoológus, egyetemi tanár volt.⁸³

⁷⁵ FERENCZI 2015. 335.

⁷⁶ Kolozsvári Hírlap 16 (1915) február 19. 4.

⁷⁷ Kolozsvári Hírlap 16 (1915). április 1. 4.

⁷⁸ FERENCZI 2015. 335.

⁷⁹ SEGESVÁRY 1916. 80.

⁸⁰ FERENCZI 2015. 335.

⁸¹ Kolozsvári Hírlap 16 (1915) április 4. 5.

⁸² FERENCZI 2015. 336.

⁸³ FERENCZI 2015. 336.

A kormány több élelmiszerre és fogyasztási cikkre jegyrendszert vezetett be. 1915. július 5-től bevezették a heti két hústalan napot (kedd és péntek), a város december 11-től megtiltotta a kifli- és zsemlesütést, majd 1916. január 29-től bevezették a kenyérjegyet. A jegyrendszert később több létfontosságú fogyasztási cikkre is kiterjesztették, mint a zsír, tej, cukor, kávé, szappan, rizs és vaj.⁸⁴ Gyalui Farkas így emlékezik 1916 nyarára: „A háború... lehetővé tette, hogy valaki, ha csak valamit tudott venni, azt oly drágán adja el, amint akarta, aki megvette, szintén mértéktelen nyereséggel akart túladni rajta más kereskedőnek. Mire a fogyasztóhoz ért a cérna, szappan, tej, gyümölcs, bármilyen, háromszáztól ezer százalékig emelkedett. Az ármaximalizálás az árdrágítás volt, mert mindig a legdrágább árat állították fel, és lett a minimum.”⁸⁵

Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának, és ezzel az élelmezési problémák 1916 őszén súlyosbodtak. Az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt felkészülve a román csapatok feltartóztatására, ahogyan a román betörés elől menekülő 200 000 ember logisztikai kezelésére sem. A menekültáradat – Erdély vasúti sajátosságainak köszönhetően – szinte kizárólag Kolozsvárra érkezett, illetve Kolozsváron át igyekezett Magyarországra belső vidékei felé. Volt, aki bútort, sőt még tehenet is hozott magával. A menekültek további ellátási problémákat okoztak, azonban volt pozitív hatásuk is: az általuk behozott rengeteg tenyészállat – amelyeknek jó részét Kolozsváron eladták, mivel nagyon nehéz lett volna továbbra is magukkal vinni – hatalmas kínálattal és változatos húsfélékkel enyhítette az addig Kolozsváron fennálló húshiányt. Marhahúsból például annyi volt, hogy a maximalizált ár alatt értékesítették. A nagy menekültáradat, amely előzönlötte Kolozsvár utcáit, komoly ellátási és közbiztonsági problémákat okozott. A hirtelen létrejött menekültiroda liszt- és kenyérutalványokat osztott a menekülteknek, a város különböző pontjain létrehozott népkonyhák pedig – jegy ellenében – étellel látták el őket. A tehetősebb menekültek a szállodák kényelmét vették igénybe. Nagy zsúfoltság lett úrrá a városon, a tereken és utcákon nyüzsgött a nép, és gyakoriak voltak a közúti balesetek. Volt olyan menekült, akit megloptak, átverték, sőt egy kifosztott hulla is előkerült a Szamosból.⁸⁶

A háborúnak azonban volt élénkítő hatása is. Ennek fő haszonélvezője a kolozsvári szolgáltatási szektor volt. A közigazgatási bizottság szeptember 14-i közgyűlésén az egyik legfontosabb napirendi téma az volt, hogy a háború kitörése óta jelentősen nőtt az alkoholfogyasztás. A kávéházak

⁸⁴ FERENCZI 2015. 340.

⁸⁵ GYALUI 2013. 200.

⁸⁶ FERENCZI 2015. 338–339.

forgalma hihetetlenül felvirágzott, olyannyira, hogy hatósági beleegyezéssel hajnali 3 óráig hosszabbították meg a kávéházak és kocsmák nyitvatartását. Nagyon népszerű volt a kávéházi kártyázás. Az átutazó katonák és a város „veszélyesebben” élő polgárai (hadiszállítók, újgazdag vállalkozók, egyetemisták, művészek, újságírók) szívesen kártyáztak e bizonytalan napokban.⁸⁷ Még a város legelőkelőbb szállodájában, a New Yorkban is volt e célra berendezett szeparé: „A New-York, ha nem is modern, de az első hotelje Kolozsvárnak, étterme, kávéháza elsőrangú, az utóbbi időben piszkos kártyázások folynak az étterem hátsó helyiségében. Viszont ez naponta több száz koronát jövedelmez”.⁸⁸ A szerencsejátékosok számának nagymértékű növekedését jelzi, hogy a közvélemény új jelzőt ragasztott a város nevéhez: a „Kincses Kolozsvárból” most „Kártyás Kolozsvár” lett.⁸⁹ A rendőrségnek nem sikerült felszámolnia, sőt még korlátoznia sem a tiltott kártyajátékokat, ezért a város 1917-ben „vigalmi adóval” legitímálta a tevékenységet. Így a település némi bevételre tett szert, és a szenvedélyes kártyások is nyugodtabban élvezhették a játékot ezentúl.⁹⁰

Ne csodálkozzunk, hogy ennyire felvirágzott a kolozsvári szolgáltatási szektor a világháború éveiben, hiszen a 20. század elején sokkal kevesebb szórakozási lehetősége volt a városi polgárságnak, mint napjainkban. Egy háború, még hozzá világháború, szenzációnak számított. Igazi hírszomj emésztette a város lakosságát, annak ellenére, hogy a sajtó cenzúrázott volt, és a háborús propagandát szolgálva, szelektíven tálalta a híreket. Ezen igényt kielégítendő hirtelen megnőtt a napi- és hetilapok száma, ezzel arányosan nőtt a szeszfogyasztás mértéke, a bor- és pálinkamérések száma, felpezsdült a kávéházi élet. Két színpad, két mozi és a Biasini orfeum minden estére valami új műsort biztosított, a kávéházakban a legkülönfélébb zenekarok léptek fel, és felvirágzott az egész estés némafilmek gyártása.⁹¹ Ferenczi Szilárd tanulmányában megállapítja, hogy a nagymértékű feketézés dacára egyes kereskedők jövedelmük egy részét bejelentették az adóhivatalnál, ezáltal magas jövedelmi adója révén a korábbi évekhez képest nagyobb számú kereskedő jelent meg a helyi önkormányzat vezetőtestületében virilistaként.⁹²

Amíg egyesek meggazdagodtak a háborús konjunktúrának köszönhetően, a város lakosságának zöme elszegényedett és egyre többet nélkülözött.

⁸⁷ FERENCZI 2015. 334. GYARMATI 2005. 103–104.

⁸⁸ Kolozsvári Tükör 5 (1917) november 16. 9.

⁸⁹ FERENCZI 2015. 341.

⁹⁰ GYARMATI 2005. 105.

⁹¹ FERENCZI 2015. 330.

⁹² FERENCZI 2015. 340.

A legnehezebb sorsúak a frontszolgálatra bevonult férfiak családjai voltak. Gróf Bethlen Ödön kormánybiztos kezdeményezte a város hadsegélyező bizottságának létrehozását. A bizottság azonosította a hadi segélyre szoruló 2053 családot (e családok a mozgósítás nyomán egy vagy több férfi családtag nélkül maradtak), megkönnyítve ezzel a hatóságok munkáját. Ugyanakkor, ha valamely család esetében az állami hadisegély nem bizonyult elegendőnek, anyagi lehetőségeihez mérten készpénzt és tűzifát osztott nekik. A hadsegélyező bizottság egy év alatt összesen 1162 korona 28 fillért, 961 métermázsa felaprózott tűzifát, valamint 7488 korona előleget juttatott a rászorulóknak. A besorozás méreteit mutatja az, hogy az állami hadisegélyben részesülő családok száma egy év alatt 2053-ról 4047-re nőtt, gyakorlatilag megduplázódott.⁹³

A gróf Bethlen Ödön kormánybiztos által létrehozott bizottság olyan személyeket segített, akik hirtelen elszegényedtek, de hadisegélyre nem voltak jogosultak (nem volt frontszolgálatos családtagjuk). E bizottság elsősorban élelmet, fát, ruhát biztosított a rászorulóknak, de hozzájárultak a lakbérükhöz, vagy napközi gyermekotthonban vigyáztak a gyerekeikre. A bizottság bevételeit adakozásból (amelyre az adakozók magukat 3 vagy 6 hónapra kötelezték) és a színházi előadások, illetve hangversenyek jövedelméből biztosította. 1914-ben 43 055 korona folyt be, amiből 41 533 koronát készpénzben, élelmiszerben és tűzifában szétosztottak a rászorulók között. E bizottságnak volt egy munkaközvetítő szakosztálya, amely igyekezett munkahelyeket keresni a rászorultaknak. Ugyanakkor a Nemzetközi Vöröskereszt, a Nőegylet, a Kolozsvári Jótékony Egyletek Szövetsége is gyűjtést hirdetett. Ugyancsak említésre méltó az „aranyat vasért” mozgalom, amely az ékszereknek a háborús rászorulók számára történő felajánlását szorgalmazta, és cserébe „Pro Patria” feliratú vasgyűrűt kínált. Benedek Sándor ékszerész ebben is üzleti lehetőséget látott: a vasgyűrűknek arany- vagy ezüstbélelést készített jutányos áron, azzal reklámozva termékeit, hogy a vasgyűrűt az ujjon viselni veszélyes, mert rozsdásodik.⁹⁴

A folyamatosan romló anyagi állapotok közepette megugrott a kiskorúak által elkövetett bűntettek és a rablások aránya.⁹⁵ Szaporodtak a lopások, ismeretlen tettesek rendszeresen fosztogatták a vasúti és hadisegélyraktárakat. Kiehezett kamaszok dézsmálták meg időnként a Széchenyi téri piaci sátrak készleteit, a tisztviselő-telepi kerteket, és többször kifosztották a szentpéteri templom perselyét is.⁹⁶

⁹³ FERENCZI 2015. 332.

⁹⁴ FERENCZI 2015. 333.

⁹⁵ FERENCZI 2015. 329.

⁹⁶ Kolozsvári Hírlap 16 (1915) május 16. 5.

Mindezt fokozta, hogy a hadisegély kifizetése is akadozott. 1918. április 16-án a segélyért nagy tömeg gyülekezett. Amikor kiderült, hogy mindössze előlegeket (és nem a teljes összeget) oszt ki a hadisegélyező hivatal, és azt is keveset, a nélkülöző, elkeseredett asszonyok fellázadtak, bevették a városháza ablakait, és az egyikük megvágta egy rendőr nyakát. Az előleget elfogadó társaikat megrugdosták. Ezután végigvonultak a belvároson, betörték a kirakatokat, és közben pár mit sem sejtő gyalogost is megvertek.⁹⁷

A város lakossága közben folyamatosan gyarapodott, egyre több volt az újonnan betelepült. A megnövekedett lakásigénylés és a magas lakbérek miatt 1918 januárjában a városi hatóságok lakáshivatalt állítottak fel. A háború vége felé gyakori volt a vízhiány, télen pedig szénhiány miatt bezárták a mozikat, és többször is emelték a gáz árát. Gyakran volt áramszünet.⁹⁸

Ugyanakkor a férfiak nagyarányú frontra vonulásának következtében munkaerőhiány mutatkozott a kolozsvári gyárakban. Közben a besorozott férfiak helyét részben átvették a nők.⁹⁹ 1913-ban a kolozsvári biztosított munkáslétszám körülbelül 16 000 volt, 1915-ben mindössze 10 000, annak ellenére, hogy „a háborús esztendőben feltűnően özönlött be az iparba a női munkaerő”.¹⁰⁰ Bár a nők alacsonyabb munkabért kaptak, mint a férfiak, igyekeztek megragadni minden munkalehetőséget. Már 1914-ben a város 12 kéményseprőmesteréből 7 nő volt.¹⁰¹ De nemcsak a gyárakban jelentek meg nők, hanem a postai alkalmazottak számának csökkenésével megjelentek a postáskisasszonyok is.¹⁰² Király Márton bérkocsi-tulajdonos többször is intézett kérést a városi tanácshoz, hogy nőt alkalmazhasson bérkocsiként, de az engedélyt csak 1915 februárjában kapta meg. Az első női bérkocsis Kolozsváron a huszonöt esztendőös Papp Mária volt.¹⁰³ A kávéházakban megjelent a női kiszolgáló személyzet. Idővel egyre nagyobbá vált a pincérlányok aránya, akik az alacsony bér miatti kényszerűségből gyakran prostituálódtak.¹⁰⁴ Mindenképp megállapítható, hogy a háborúnak jelentős szerepe volt a nők társadalmi helyzetének változásában.

A pozitív hatások közé tehető a kolozsvári filmipar megerősödése. Az államilag betiltott, ellenséges angol és francia, később pedig az amerikai filmek helyét átvették a magyar alkotások. A magyar filmipar fellendülésében

⁹⁷ FERENCZI 2015. 342.

⁹⁸ Kolozsvári Hírlap 19 (1918) február 7. 3.

⁹⁹ FERENCZI 2015. 337.

¹⁰⁰ Kolozsvári Hírlap 16 (1915) november 21. 4.

¹⁰¹ FERENCZI 2015. 337.

¹⁰² Kolozsvári Hírlap 17 (1916) szeptember 5. 4.

¹⁰³ FERENCZI 2015. 338.

¹⁰⁴ GYARMATI 2005. 107–108.

Kolozsvárnak nagyon jelentős szerepe volt. Kiemelkedő Janovics Jenő színházigazgató, a Proja, a Corvin és a Transsylvania filmgyárak tulajdonosának hozzájárulása a magyar filmipar fellendüléséhez: 1913–1918 között összesen több mint hetven, egész estés némafilm készült Kolozsváron.¹⁰⁵ Mindez óriási nehézségek árán valósult meg, mivel a háború alatt a Nemzeti Színház színészeinek egy részét besorozták. Olyan színészek és rendezők kezdtek itt karrierjüket, mint az Amerikában fogalommá vált Kertész Mihály (Michael Curtiz) és az angol filmgyártás megreemtője, Korda Sándor (Sir Alexander Korda).¹⁰⁶

A világháború kitörése nemcsak a város mindennapi életében és fejlődésében hozott nagy változásokat, hanem az egyetemében is. A Ferenc József Tudományegyetem 2320 egyetemi hallgatója közül 800¹⁰⁷ és az egyetemi alkalmazottak egy része (pl. a Bőrgyógyászati Klinika 6 munkatársa)¹⁰⁸ azonnal bevonult katonának. Felmentését senki sem kérte, de a hadvezetőség később a legszükségesebb erőket ideiglenesen felmentette a katonai szolgálat alól. Már a háború első évében 2236 tanár, tanító, hallgató és egyetemi alkalmazott szolgált a hadseregben, és soraikból alig száz volt ideiglenesen felmentve, ezek is általában csak arra a rövid időre, amíg szigorlataikat letették. 1915 januárjáig 11 egyetemi oktató és alkalmazott esett el a fronton.¹⁰⁹

A kolozsvári egyetem a következő esztendőkből is alaposan kivette részét az I. világháborúból: az 1915/16. tanévre az egyetem kötelékébe tartozók közül már 2620-an teljesítettek hadi szolgálatot, a hősi halált haltak száma pedig elérte a 159 főt.¹¹⁰ A háború négy éve alatt összesen 3661 hallgató vonult be katonának, s közülük 193-an haltak hősi halált.¹¹¹ A sorozások gyakran könyörtelenek voltak: Gyalui Farkast és Jenő fiát egyszerre sorozták be. Az apa 50, a fia 18 éves volt.¹¹² Gyalui Farkast még aznap feleskették, de pár nap múlva felmentették Márki Sándor

¹⁰⁵ BALOGH–ZÁGONI 2009. 5.

¹⁰⁶ FERENCZI 2015. 342.

¹⁰⁷ MÁRKI 1922. 97.

¹⁰⁸ Topolai 2008. 46.

¹⁰⁹ GYALUI 2013. 60.

¹¹⁰ MÁRKI 1922. 103.

¹¹¹ MÁRKI 1922. 108.; GAAL 2012. 44.

¹¹² „Az időseket a legnagyobb szigorral, válogatás nélkül rángatták be, valami 80%-át, így engem is. A sorozó ezredorvos marosvásárhelyi, nyilván ismert, mert azt kérdezte: Van valami baja, tanár úr? Semmi – feleltem. Alkalmas – kiáltotta ő. Mikor Jenőt sorozták s alkalmatlan volt, az ezredes, aki a bizottság elnöke volt, réamordult, bezzeg édesapja alkalmas volt.” GYALUI 2013. 99–100.

közbenjárására.¹¹³A világháború idején az egyetem hallgatói létszáma erősen visszaesett: az 1916/17. tanévben mindössze 420-an iratkoztak be az egész intézménybe.¹¹⁴ Ez alig több mint hatoda az 1911/12. tanév 2410 fős csúcának. A hallgatók között korábban soha nem látott magasságokba emelkedett a nők aránya: 1916-ban a 420 hallgatóból 112 nő volt¹¹⁵ – ez nem kevesebb, mint 26,66%-a a hallgatóságnak, hihetetlen arány abban a korszakban. Az 1918/19. tanévben újra 2500-ra ugrott a létszám a háborúból visszatérőknek köszönhetően, IV. Károly király ugyanis 3 hónapra szabadságolta mindazokat, akik a harctéren 3–4 évet töltöttek.¹¹⁶ A beiratkozás gyorsan ment, és nem számított az sem, hogy a tanév már megkezdődött.

„1918. október 4-én és 5-én elvégeztem az egyetem jogi karára a beiratkozási formákat. Itt a kari pedellus, a kapus adta meg a szükséges útbaigazításokat a szükséges nyomtatványlapok kitöltésére nézve. Tőle kellett beszereznünk a 12x22 cm nagyságú, fekete, keménykötésű leckeönyvet, melynek közhasználatunkban index volt a megnevezése. Ezt fel kellett szerelnünk egy fényképpel, melyet a titkárság berögzítette a keménytábla belső oldalára és megfelelő pecséttel, s aláírással biztosította kicserélhetetlennek. Csatolnunk kellett az érettségi bizonyítványt. Ennyi volt az egész, s mégis joghallgatónak (jogásznak) érezhettem magam, ami kissé lappangó büszkeséggel töltött el.”¹¹⁷

Azonban, amilyen könnyű volt beiratkozni az egyetemre, annál nehezebb volt lakást találni e pillanatban Kolozsváron: „A lakáskereséssel nem hagytam fel, de hasztalan maradt minden próbálkozásom.” Addig is, miután az illető végigjárta az összes szállodát, a legelőkelőbb New York szállodában talált egy szobát estig. Később a sokkal olcsóbb Biasini szállodában sikerült szobát találnia. A város egyébként tele volt tanulmányszabadságos tisztekkel, akik hasonló problémákkal küszködtek.¹¹⁸ És mindenek felett: „Dühöng a városban ez az új, eddig ismeretlen nyavalya, a spanyoljárvány, azaz grippe.”¹¹⁹

Ezekkel a friss egyetemistákkal azonban nem nagyon teltek meg az egyetem padjai, mivel Ajtay János hadnagyot idézve: „1918. október 26-án nyilvánvaló, hogy nemcsak én, hanem nagyon sok katona-egyetemista inkább

¹¹³ FERENCZI 2015. 337.

¹¹⁴ MAKKAI 1941. 186.

¹¹⁵ MÁRKI 1922. 105.

¹¹⁶ MÁRKI 1922. 176.

¹¹⁷ MIHÁLY 2018. 127.

¹¹⁸ MIHÁLY 2018. 126.

¹¹⁹ MIHÁLY 2018. 127.

kellemes távolságra igyekezett élvezni a szabadságát, mintsem egyetemi előadásokra járni.”¹²⁰

6. táblázat A kolozsvári egyetem hallgatói létszámának alakulása az 1912/13. tanévtől az 1918/19. tanévig¹²¹

tanév	félév	JÁTK	OTK	BTK	MTTK	gyógyysz.	Σ
1912/13.	1.	1467	491	186	92	107	2343
	2.	1265	487	185	80	107	2124
1913/14.	1.	1352	559	189	87	115	2302
	2.	1202	530	178	84	125	2119
1914/15.	1.	698	279	142	65	32	1216
	2.	578	267	138	64	30	1077
1915/16.	1.	354	169	112	46	22	703
	2.	287	131	190	40	20	583
1916/17.	1.	188	108	89	23	12	420
	2.	175	123	85	25	16	424
1917/18.	1.	302	227	99	49	26	703
	2.	505	362	106	54	60	1087
	3.	491	342	21	17	56	927

Az 1914/15. tanév minden külsőség mellőzésével, a legszerényebb körülmények között nyílt meg: „Hogyan öltünk díszruhát, — mondta Márki Sándor rektor az 1914/15. év bezárása alkalmával — miért kössünk díszkardot akkor, mikor fiaink, tanítványaink sáros vagy poros, szétszakadozott vagy véres ruhában rohannak előre, mind előbbre, s fegyvereik éle kicsorbul az ellenséggel folytatott ádáz küzdelemben? Csöndes, nyugodt munkáért ünnepies módon hogyan osztogassunk mi pályadíjakat akkor, mikor tőlünk messze-messze, a Kárpátokban, az Alpokon, a Dunán és az Adriai-tengeren is túl vitézségi érmet, érdemrendet, altiszti vagy tisztii csillagot egy-egy ifjú élet kockáztatásáért, vagy magáért az életért osztogatnak?”¹²²

Az egyetem igyekezett kivenni a részét a háborús erőfeszítésből is. Az 1914. évi költségvetéséből majdnem 38 000 korona megtakarítást utalt vissza az egyetem az államkincstárba a kormányzat céljainak megvalósítására.¹²³ Az otthon maradt tanárok 1914. augusztus 7-én fizetésük 3%-át

¹²⁰ MIHÁLY 2018. 129.

¹²¹ MINKER 2003. 82.

¹²² MAKKAJ 1941. 167.

¹²³ MÁRKI 1915. 68–69.

felajánlották a behívottak családjainak segélyezésére,¹²⁴ egyesek a behívott klinikai segédszemélyzet helyett is dolgoztak, mások pedig tanárkollégáikat helyettesítették, hogy az oktató-nevelő munka ne szakadjon félbe a háború alatt sem. Így például a bölcsészkar tanárai ingyen látták el a Református Kollégium bevonult tanárainak oktatói feladatait.

Az egyik legnagyobb hozzájárulás a háborús erőfeszítéshez az egyetemi kórházakban ellátott sebesült katonák ápolása volt. Az egyetemi klinikák többségét, a velük kapcsolatos Karolina Kórházat és az új Pasteur-épületet¹²⁵ hadikórháznak nyilvánították. De a Mensa Academica, a Tanítók Háza, a Szent József-szeminárium, a Református Teológia szintén sebesült katonákkal telt meg. A háború alatt ezek a kórházak kezdetben 1000, majd 1500 ágygal működtek.¹²⁶ Ugyanakkor az otthon maradt hallgatók közül 1914. szeptember 14-ig 104-en jelentkeztek önkéntes betegápolónak a különböző hadikórházakba.¹²⁷

Azonban nemcsak az egyetem épületeiben létesültek hadikórházak Kolozsváron, hanem minden erre többé-kevésbé alkalmas épületben. 1915 januárjában a Kolozsvári Hírlap összeírta a kórházakat és a rendelkezésre álló ágyak számát. Ekkor összesen 5000 ágy állt a frontról érkező sebesültek és betegek rendelkezésére.¹²⁸ Ezekben ekkor körülbelül 3600 beteg feküdt.¹²⁹ De a betegek közt nem csak fizikailag sérült katonák voltak, hanem nagyon sok lelki traumát átélt és ilyen jellegű kezelést is igénylő frontszolgálatos. Az egyetem Ideg- és Elmegyógyászati Klinikája adott ott-hont az ilyen betegeknek. Lechner Károly egyetemi tanár, a klinika igazgatója így írja le 1915. március 22-én a klinika helyzetét: „Az első félévben az előadások a hallgatók hiányában nem voltak megtarthatók. A második félévben, bár megcsappant hallgatóság mellett, az előadások rendszeren folynak.

¹²⁴ MÁRKI 1922. 98.

¹²⁵ Az Orvosi Kar Általános Kór- és Gyógytani Intézetének egyszerűsített elnevezése.

¹²⁶ GAAL 2012. 81.

¹²⁷ MÁRKI 1915. 12.

¹²⁸ FERENCZI 2015. 333.

¹²⁹ A Vöröskereszt Egylet kórházai: Szanatórium (77 ágy), Tartalékkórház (230 ágy), Kisegítő kórház (25 ágy), rehabilitációs központjai: Gazdasági Akadémia (34 ágy), Ambulance Petrán (15 ágy), a vasúti állomáson berendezett betegnyugvó 12 ágygal. A cs. és kir. csapatkórház és tartalék kórházai: csapatkórház (195 ágy), Nagykaszárnya (620 ágy), Unitárius kollégium (558 ágy), Tanítók háza (316 ágy), Ferenc József úti iskola (200 ágy), „Összhang” MÁV altiszti kör (100 ágy), Református kollégium (350 ágy), ragálykórház (120 ágy), cs. és kir. csernovitzi honvéd kórház (300 ágy), rehabilitációs központjai: az 51. gyalogezred üdülő osztaga (548 ágy), a 21. honvéd gyalogezred üdülő osztaga 520 fekvőhellyel. Az egyetemi klinikák és a Karolina országos kórház ápolóhelyei: sebészeti klinika (80 ágy), belgyógyászati klinika (100 ágy), nőgyógyászati klinika (56 ágy), bőrgyógyászati klinika (78 ágy), szemészeti klinika (34 ágy), ideggyógyászati klinika (52 ágy), tartalékkórház (600 ágy). Kolozsvári Hírlap 16 (1915) január 13. 3.

[...] Miután a tanár kivételével az összes orvosi személyzet hadba vonult, az ambulancián való rendelés beszüntetve lett. – Az ideggyógyászati osztály még 1914 évi augusztus hó 1.-én ki lett ürítve és tisztán katonai céloknak átengedve. – Azóta az idegosztályon állandóan 32-35 idegbajos katona – tiszt, altiszt és közlegény – ápoltatik. – Az elmeosztályon is a háború kitörése óta állandóan 30-35 katona áll megfigyelés alatt.”¹³⁰

A dékáni hivatal felé küldött jelentésében továbbá kihangsúlyozza, hogy jómaga kivételével az egész orvosi személyzet a fronton szolgál, felsorolva kollégáinak nevét és szolgálati helyét. A továbbiakban leírja azokat az erőfeszítéseket, ahogyan igyekeztek pótolni e személyzeti hiányosságokat: „A hadbavonult orvosi személyzet munkájának ellátása úgy történik, hogy Dr. Szabó Józsefné sz. Kárpáti Gizella volt tanársegéd az ideg- elmegyógyászati klinikán napidíjas orvosként szolgál. Éppen így vannak napidíjas orvosi minőségben alkalmazva Dr. Káhána Ernő orvos és Porsche Ferencz meg Varga Endre V-ödéves orvostanhallgatók.”¹³¹

Amint látható, az orvosi személyzetnek a fele V. éves hallgatókból állt. Ez rámutat a hatalmas munkaerőhiányra, ami a kolozsvári kórházakban ekkor fennállt. Nem is beszélve arról, hogy a kórházak személyzete, a hallgatókból doktorra előléptetetteket leszámítva, majdnem kivétel nélkül mind egyetemi tanár is volt, akiknek az egyetemen a saját előadásaik mellett a frontra küldött kollégáik óráit is meg kellett tartaniuk, és – csak úgy, mellékesen – valamelyik klinikán is dolgoztak. Szerintem senkit sem fog meglepni dr. Lechner Károly további kijelentése, hogy „a tudományos munkásság a háború kitörése óta természetesen majdnem egészen szünetelni kénytelen.”¹³²

És a munkakörülményekről még csak érintőlegesen beszéltünk. 1917 telén a súlyos fa- és szénhiány komolyan hátráltatta az egyetem működését. Egy hónapra be kellett zárni a fűtetlen épületeket, még a klinikák sem kaptak elegendő tüzelőt.¹³³ Az egyetemi klinikákon ellátásra szoruló járóbeteg száma közben folyamatosan növekedett a háborús viszonyok között, a nemi betegségek és különféle fertőző betegségek járványszerű terjedésének következtében. Munkájukat továbbá az is nehezítette, hogy nem jutott pénz az elavult felszerelések cseréjére.¹³⁴

¹³⁰ Lechner Károly jelentése a M. Kir. Tud. Egyetem és Karolina Országos Kórház Ideg- és Elmegyógyászati Klinikája működésében a háborús viszonyok következtében előállított változásokról. In: M. Kir. Statisztikai Hivatal felhívása és a beérkezett jelentések RNLKML 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.

¹³¹ RNLKML 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.

¹³² RNLKML 315. fond 1128–1914/15. E. T. sz.

¹³³ MÁRKI 1922. 107.

¹³⁴ TOPOLAI 2008. 43.

Hogy valamelyest segítsenek a beteg katonák ételmezési problémáin, Gyórfy István növényteni professzor irányításával a külső botanikus kertben 17 000 m² megművelt területről a sebesült katonák ételmezésének javítására 1915 áprilisa és augusztusa között több tonna, összesen 4463 korona 80 fillér értékű zöldséget és gyümölcsöt szolgáltatott be – az egyetem ajándékként – a Vöröskereszt kórházi bizottságának. Erről egy részletes kimutatás található Márki Sándor beszámolójában:¹³⁵

7. táblázat A kolozsvári egyetem botanikus kertjének hozzájárulása a beteg katonák ételmezéséhez

	Összesen			Becsérték egységár szerint (fillér)	Teljes becsérték	
	kg	darab	csomó		korona	fillér
Alma	125	—	—	10	12	50
Burgonya	990	—	—	20	198	—
Cékla	—	240	—	6	14	40
Csombor	—	—	90	2	1	80
Hagyma	—	—	2 020	10	202	—
Karalábé	—	21 120	—	4	844	80
Kapor	—	—	240	2	4	80
Karfiol	—	364	—	25	91	—
Káposzta (fej)	—	3 900	—	10	390	—
Káposzta (levél)	—	—	416	8	33	28
Kukorica	—	4 600	—	4	184	—
Paprika	—	830	—	4	33	20
Paradicsom	220	—	—	20	44	—
Retek	—	—	554	10	55	40
Saláta	—	16 360	—	3	490	80
Sóska	—	—	572	5	28	60
Spenót	—	—	238	10	23	80
Tök	—	2 075	—	40	830	—
Uborka	—	8 586	—	2	171	72
Zöldbab	2 435	—	—	20	487	—
Zöldborsó	354	—	—	30	106	20
Zöldség (levesbe)	—	—	2165	10	216	50
Összesen	4 124	38 075	6 295	—	4 463	80

¹³⁵ MÁRKI 1915. 199.

Az adományozott gyümölcs- és zöldségmennyiség tömegét lehetetlen pontosan megállapítani, mivel a termények zöme darabszámra, illetve csomószámra van feltüntetve: a feljegyzett 22 termék közül mindössze 5 termék mennyisége van kg-ban mérve. A 21 120 darab karalábé vagy a 3900 fej káposzta stb. több tonnával növeli a dokumentumban szereplő 4124 kg-nyi mennyiséget, amelyet egyes kutatók átvettek a szakirodalomban (egyéb-ként Márki beszámolójában is így szerepel, csak a függelékben látszik a tévedés¹³⁶). Győrffy István professzor egyébként egy lábjegyzetben szinte bocsánatkérően megjegyzi, hogy „almából csak igen kis mennyiséget küldhetett a kert, csakis, amit nem tudott értékesíteni, mivel 162,449/1913. IV. a. számú min. rendelet szerint az új botanicus kert területén termő gyümölcs árával be kell számolnunk.”¹³⁷

Az egyetem botanikus kertje azonban nemcsak az élelmezésben igyekezett szerepet vállalni, hanem a frontra vonuló katonák, illetve a kórházakban lévő sebesültek „hangulatának emelésében” is: „A helybeli 21. honvédgyalozezred harctérre vonuló menetszázadai tisztjei és legénysége részére nemzetiszínű szalaggal átkötve kis csokrokat küldtünk a sapkák felbokrétázására.”¹³⁸ 1915. január 12-től május 15-ig összesen 6208 csokrot és 150 babércsokrot küldött a botanikus kert. A csokrokat Győrffy István professzor felesége húga segítségével kötötte.¹³⁹ Továbbá a katonai kórházakban elhelyezett sebesültek szobáinak a díszítésére küldtek 80 cserép virágot, további 200 cserép virágot az egyik virágkereskedő értékesített a Vöröskereszt Egylet javára.¹⁴⁰

Az egyetemi tanárok az intézményben kialakított háborús kórházakban lábadozó katonák hangulatának javítása érdekében vasárnap délutánonként ismeretterjesztő, oktató, hazafias előadásokat és felolvasásokat tartottak. 1915 első felében 14 egyetemi tanár adott elő ilyen rendezvényeken alkalmanként 100–150 lábadozó katonából álló hallgatóság számára. A katonák az egyetem gyűjteményeit is megtekinthették.¹⁴¹

Mint korábban említettük, a háború kitörésének első napjaiban az egyetem épületeinek jó részét katonai kórházak létesítése céljából lefoglalták, de Románia hadba lépése és a román csapatoknak Erdélybe való betörése után további épületeket foglalt le a hadsereg. Az egyetem épületeinek egy részébe átmenetileg székely menekültek kerültek, más épületeket

¹³⁶ MÁRKI 1915. 36., 199.

¹³⁷ MÁRKI 1915. 199.

¹³⁸ MÁRKI 1915. 197.

¹³⁹ MÁRKI 1915. 197.

¹⁴⁰ MÁRKI 1915. 197.

¹⁴¹ MÁRKI 1915. 37–38.

a hadsereg-parancsnokság foglalt el. Egyébként minden alkalommal, amikor a frontvonal valamennyire közeledett Kolozsvárhoz, vagy csak Erdélyhez is, pánik uralkodott el a városban. 1914 őszén a bukovinai orosz betörés híre riadalmat keltett a városban. A lakosság egy része elmenekült. Gyalui Farkas könyvtárigazgató gyermekeit budapesti rokonaihoz küldte, azonban a családja mellett a fő gondja a Központi Egyetemi Könyvtár legértékesebb darabjainak a menekítése volt. Végül erre nem került sor, mivel pár napon belül elült a riadalom.¹⁴² Egy év múlva azonban Gyalui Farkas újra csomagoltatott: 1916-ban a románok villámgyorsan megszállták Erdély peremvidékeit, és a helyzet komolyságát mutatta az is, hogy a korábban már említett, rendkívüli méretű (200 000-es) menekülthullám pár nap alatt elérte Kolozsvárt. A Központi Egyetemi Könyvtár legértékesebb darabjait Gyalui ekkor 11 ládába csomagoltatta. Az elszállításukhoz félvagonnyi utazótérre lett volna szüksége, azonban a vasúti szerelvények zsúfolásig telve voltak menekültekkel. A kormánybiztos javaslatára Lendvay Emilhez, az Erdélyi Bank igazgatójához fordult kérésével, aki 5-6 vasúti kocsit foglalt le fontosabb ügyfelei és a bank értékei számára. Lendvay Emil azonban visszautasította a kérését.¹⁴³ Gyalui Farkas keservesen kifakad az emlékirataiban: „Úgy – mondtam haraggal –, a mágnások s a tőkepénzesek ezüstkanalainak van hely, az erdélyi múzeumi könyvtár kincseinek nincs helyük!”¹⁴⁴

Szeptember 3-án, vasárnap mégiscsak felhívták, és kérték, hogy a ládával együtt legyen egy óra múlva a főtéri bankszékház előtt. Végül is sikerült az egymillió korona értékűre becsült ősnymtatványokat Budapestre menekítenie, ahol a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pánclétermében helyezték biztonságba a szállítmányt.

Az egyetemen egyre embertelenebb körülmények között folyt az oktatás. Az 1917 télen bekövetkezett súlyos fa- és szénhiány hátráltatta az intézmény működését. Az alkalmazottak olcsóbb ellátása és ruházkodása végett az Egyetemi Tanács 1917. június 26-án beszerzési csoportot alakított, amely fával, porosz és magyar szénrel, cipőkkel stb. alacsonyabb áron látta el alkalmazottait, s lehetőleg gondoskodott a Mensából és más internátusokból kiszorult fiatalok ellátásáról is.¹⁴⁵ Ugyanakkor az egyetem épületei folyamatosan rongálódtak. Kezdetét vette a fémrekvirálás: 1917 januárjában 160 tagú katonai osztag érkezett Kolozsvárra, a templomok tornyaiból leszerelték és a hadiipar rendelkezésére bocsátották a harangokat.¹⁴⁶ Emellett

¹⁴² FERENCZI 2015. 334

¹⁴³ FERENCZI 2015. 339

¹⁴⁴ GYALUI 2013. 68.

¹⁴⁵ MÁRKI 1922. 107.

¹⁴⁶ Ujság 19 (1917) január 10. 4.

elrendelték a különböző intézmények, köztük az egyetem fémkészleteinek felmérését, majd beszolgáltatását. A fizikai laboratóriumok platinakészletétől a réz ajtókilincsekig és ajtóveretekig mindent leadtak. A legrosszabb állapotban azok az épületek voltak, amelyekben a menekülteket és a hadsereget szállásolták el: ezek a rongálódás mellett tele voltak poloskákkal is. A katonák egyébként nem csak rongálták, hanem időnként ki is fosztották az általuk megszállt egyetemi épületeket. Még az egyetemi gondnoki hivatal által őrzött díszcipőket is ellopták, dacára annak, hogy lezárt szekrényben őrizték ezeket.¹⁴⁷

De a megszorítások és sanyarú körülmények ellenére is még mindig voltak olyanok, akik nem fogták fel, hogy itt egy minden erőforrást igénybe vevő háborúról van szó. Buday Árpád egyetemi magántanár Euráziába tervezett tanulmányújtjára 4000 korona segélyt és szabadságot kért 1916. április 7-én a minisztériumtól.¹⁴⁸ Ez nagyon tekintélyes összeg volt, főleg háborús időkben. Összehasonlításképpen, Schmidt Henrik dékán debreceni kiutazására és háromnapos tartózkodására (1916. május 1–3.) 75 koronát utaltak ki.¹⁴⁹ Természetesen a minisztérium azt válaszolta, hogy „a kérés majd csak a béke helyreállta után lesz tárgyalható”.¹⁵⁰ Ez azt mutatja, hogy a háború nem egyformán sújtotta az egyetem különböző beosztású alkalmazottait és a város különböző társadalmi kategóriáit. Míg egyesek mély nyomorban éltek, másoknak sikerült megtartaniuk viszonylag magas életszínvonalukat. Ez az egyetem alkalmazottjainak fizetésén is látszik. 1916 májusában pályázatot hirdettek az intézmény jogi karán egy nyilvános rendes tanári állásra 6000 korona évi fizetéssel, valamint az ezzel járó, szabályszerűen emelkedő személyi pótlékkal, 1800–2500 korona lakpénzilletménnyel, illetve minden ötévnyi tanárkodás után járó 800 korona korpótlékkal.¹⁵¹ Ez azt jelenti, hogy minimum 8000 korona évi jövedelemmel járt egy nyilvános rendes tanári állás, de az összeg – a pályán töltött idő függvényében – a duplájára is emelkedhetett. Pontos kimutatásunk van például dr. Karl Lajos 1914-es évi jövedelméről, amely 6000 korona fizetésből, 400 korona személyi pótlékból, 1800 korona lakpénzből és a tanárképző intézettől kapott 800 korona előadói tiszteletdíjből állt,¹⁵² azaz összesen 9000 koronát keresett. De az akár mindössze egy egyetemi előadást (heti 5 óra egy félévig) tartó

¹⁴⁷ RNLKML 315. fond 293–1916/17. E. T. sz.

¹⁴⁸ RNLKML 315. fond 44575–1915/16. E. T. sz.

¹⁴⁹ RNLKML 315. fond 191–1915/16. E. T. sz.

¹⁵⁰ RNLKML 315. fond 44575–1915/16. E. T. sz.

¹⁵¹ RNLKML 315. fond 42882–1915/16. E. T. sz.

¹⁵² RNLKML 315. fond 792–1914/15. E. T. sz.

helyettesítő tanár tiszteletdíja is 1800 korona volt.¹⁵³ Ezzel szemben például a botanikus kert csősze és a múzeumkerti őr havi 75 koronát kapott.¹⁵⁴ Ez mindössze évi 900 koronát jelentett, egytizedét egy kezdő nyilvános rendes tanár jövedelmének. Ha pedig megnézzük a korábban beékelt táblázatban, hogy az élelmiszerek árai milyen iramban ugrottak meg, el lehet képzelni, hogy másként élte meg a háború éveit a botanikus kert csősze és egy egyetemi tanár. Következtetésképpen megállapíthatjuk, hogy az első világháborúnak nem csak negatív kihatásai voltak Kolozsvárra. Ezek közül kiemelnénk a társadalmi következményeket, amelyek közül a legfontosabb a nők emancipációjának az elősegítése volt azáltal, hogy a munkaerőhiány miatt egyre több nő talált magának hosszú távú munkalehetőséget, behatolva olyan területekre is, amelyek addig tiltottak voltak a számukra: postáskisasszonyok, pincérnők, bérkocsisok, kéményseprők stb. Ugyanakkor nagyon jelentős a nők iparban való alkalmazásának a száma. De az igazi áttörést az jelentette, hogy az egyetemi hallgatók között korábban soha nem látott magasságokba emelkedett a nők aránya: 1916-ban a 420 hallgatóból 112 nő volt – ez nem kevesebb, mint 26,66%-a a hallgatóságnak, hihetetlenül magas arány abban a korszakban. Ugyanakkor komoly kulturális hozadéka is voltak a világháborúnak. Mint korábban említettük, az egyik legfontosabb ezek közül a filmgyártás fellendülése volt. Ha nincs az első világháború, valószínűleg Janovics Jenő, Kertész Mihály (Michael Curtiz) és Korda Sándor (Sir Alexander Korda) karrierje sem ível olyan magasra. A háború éveiben komoly lendületet vett a kolozsvári sajtó fejlődése is, igaz azonban, hogy sok újság a háború végével megszűnt. Ugyancsak komoly fejlődés tapasztalható a kereskedelem és a szolgáltatási szektor (vendéglők, kávéházak stb.) területén.

Az egyetem fejlődése szempontjából, a női hallgatók számának rohamos növekedése mellett, kiemelkedő az Ortopédiai Tanszék létrehozása. Mind-ezen pozitívumok ellenére a háborúnak sokkal több negatív következménye volt Kolozsvár lakosságára és az egyetem fejlődésére nézve. A háborús áldozatok nagy száma megviselte úgy a várost, mint az egyetemet. A családi tragédiák mellett krónikus munkaerőhiány lépett fel mind a kolozsvári ipari és szolgáltatási szektorban, mind az egyetem keretén belül. Az egyetemen és a főleg egyetemi személyzet által működtetett hadikórházakban óriási nehézségekkel küszködtek, és hatalmas erőfeszítések árán tették elviselhetőbbé a sebesültek számára a mindennapokat. Ezen erőfeszítésekből, mint már korábban említettük, nemcsak az orvosi kar tanárai és diákjai,

¹⁵³ RNLKML 315. fond 42882–1915/16. E. T. sz.

¹⁵⁴ RNLKML 315. fond 105–1915/16. E. T. sz.

hanem előadásaikkal a többi kar professzorai és hallgatói, de adományai által még a botanikus kert is kivette a részét. Az infláció, illetve az életszínvonal csökkenése mindenkire kihatott, de egyben előmozdították a társadalmi kapcsolatokat, mivel több hadsegélyező és segítő bizottság jött létre, részben hatósági, részben civil kezdeményezésre. Az egyetemen az alkalmazottak olcsóbb ellátása és ruházkodása végett az Egyetemi Tanács 1917. június 26-án beszerzési csoportot alakított, amely fával, szénnel, cipókkal stb. olcsóbb áron látta el alkalmazottait, s lehetőleg gondoskodott az internátusokból kizsorultakról is. Ugyanakkor nőtt a bűnözés aránya, mivel a mélységes nyomorban élő társadalmi kategóriák egyre elkeseredettebbek lettek. Nem csoda tehát, ha úgy Kolozsvár lakosai, mint az egyetem tanárai és diákjai várták a háború végét. Hogy nem olyan vége lett, mint amilyenre számítottak, azt nem tudhatták előre, és nem is rajtuk múltott.

AZ UTOLSÓ KOLOZSVÁRI TANÉV ÉS A SZEGEDRE KERÜLÉS

I. Az egyetem a háború utáni összeomlás és a megszállás első heteiben

z első világháború végi katonai összeomlás és Kolozsvár (illetve Erdély és Kelet-Magyarország) román megszállása alapjaiban új helyzetet teremtett az egyetem életében. A több mint négy évig tartó öldöklésben 1726 egyetemi hallgató vett részt, közülük 105-en estek a különböző harctereken.¹ Amikor 1918. október végén, november elején a harcterekről hazatértek az egyetem hallgatói, radikálisan megváltozott körülményekkel kellett szembenézniük. A frontról hazatért egyetemistákat Kolozsváron felfordulás, zűrzavar és tanácstalanság fogadta – és lázas politizálás, ugyanis a városban is megalakultak a magyar és a román nemzeti tanácsok. Előbbinek az elnökévé Apáthy Istvánt választották meg.

Ami az egyetemet illeti, még az ún. „őszirózsás forradalom” kitörése előtt egy hónappal, október 1-jén megkezdődtek az előadások. Az egyetemre visszatértek mindazok, akik tanulmányaikat a háború alatt kényszerűen félbeszakították, és nekik köszönhetően igencsak felduzzadt az egyetemi ifjúság létszáma: míg a világháború kellős közepén 500 beiratkozott hallgatója sem volt az intézménynek, most 2226. Az ifjúság példásan viselkedett a forradalmi napokban: október 31. után részt vettek a rendfenntartásban, amire bizony nagy szükség volt. Erdélyben ugyanis – akárcsak az ország más vidékein – az ősz óta anarchia uralkodott. Vidéken az élet és vagyonsbiztonság katasztrofális volt, zavargások, gyilkosságok, fosztogatások jellemezték a hétköznapiakat, és a társadalmi ellentétek mellett a vegyes lakosságú vidékeken egyre nagyobb volt a nemzetiségi feszültség is. A román nemzeti tanácsok, illetve a gárdák nyíltan fegyverkeztek (fegyvereket számos esetben a hadseregtől kaptak, a minisztérium utasítása alapján), és sok helyen már azelőtt átvették a helyi hatalmat, hogy a román hadsereg odaért volna.² December 1-jén – a Károlyi-kormány logisztikai

¹ MÁRKI 1922. 100. (Makkai László szerint 193-an estek el. MAKKAI 1941. 167.)

² „A román nemzetőrök Gyulafehérvárról kapott fegyverekkel, géppuskákkal már megkezdték a rendszínelást, míg a magyarok vidéken nem oly szemfűlesek [?] a fegyverek megszerzésében.” – írta naplójába Márki Sándor. MNL BML XV. 33. 251. 3619. (1918. november 9.) Az egyetem egyik fiatal tanára, a régész Roska Márton pedig azt jegyezte fel november 3-án a naplójában, hogy „Az oláh anyanyelű katonákat oláh tisztetek veszik át, az oláh nemzeti tanácsnak fognak esküdni, a magyarok még nem kaptak észbe, a magyarok még nem látják, hogy fejük fölött recseg, ropog, ég a tető!” MTA-K Ms. 4546/184. 3. füzet (1918).

támogatásával – a román nemzeti tanács Gyulafehérvárra nemzeti gyűlést hívott össze, majd kimondták Magyarország „románlakta” területeinek feltétel nélküli egyesülését Romániával. (Vagyis Erdély, Máramaros, a Partium, Bánát három nemzete közül a román „rendelkezett” a másik kettő, a magyar és a német sorsa felett – azok megkérdezése nélkül.) A nemzetgyűlés 2-án felállított Iuliu Maniu elnökségével egy 15 fős, úgynevezett Consiliul Dirigent-et (Kormányzótanácsot), mely – Ferdinánd király megbízásából – a „csatolt területek” igazgatását végezte 1920-ig. A nagyszebeni grémium tulajdonképpen kormányként működött, a különböző szaktárcák megfelelői a „reszortok” voltak. 1919-től a kolozsvári egyetem ügyeit – magyar szempontból illetéktelenül, mindenféle törvényi felhatalmazás nélkül – a vallás-és közoktatásügyi „reszort” intézte.

Mialatt a románok nyíltan szervezkedtek és fegyverkeztek, a magyar nemzeti tanácsok – a kormány támogatásának hiányában – alig rendelkeztek számottevő fegyveres erővel. Különösen kritikus volt a helyzet ebből a szempontból Kolozsvárott: „Az oláhoknak a Magyar utcai kaszárnyában már 600 fölesküdtött katonájuk van, Schneller rector szerint 1600 is, és ma komoly figyelmeztetést hallottunk, hogy ezek akarják néhány nap múlva kezökbe venni a hatalmat. Viszont a Magyar Nemzeti Tanácsnak alig van 40 közkatonája, mert a városban nagy számban lévő magyar katonák, kik szanaszét laknak, nem állnak kötélnek” – olvashatjuk Márki Sándor naplójában.³ November közepén Siegler Konrád tábornoknak, Erdély katonai parancsnokának – némi túlzással – tíz embere sem volt, akinek parancsolhatott volna.

A válságosra fordult politikai-közigazgatási és katonai helyzet miatt a budapesti kormány december elején végre úgy döntött, hogy a kelet-magyarországi területek kormányzása céljából felállít egy korlátozott önállósággal rendelkező közigazgatási szervet, a Kelet-magyarországi Főköormánybiztosságot, melynek elnöke Apáthy lett. Ő éjt nappallá téve dolgozott, szervezett, intézkedett – nem rajta múlt, hogy a főköormánybiztosság semmi eredményt nem tudott felmutatni. A legnagyobb probléma az volt, hogy az utolsó pillanatban sem sikerült ütőképes katonai egységet szervezni. Hiába nevezték ki november 23-án kerületi katonai parancsnoknak az agilis Kratochvil Károly ezredest (a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred népszerű parancsnokát), csodákra – a rendelkezésére álló csekély katonai erő miatt – ő sem volt képes. Pedig az idő sürgetett, ugyanis a román „falstaffi” hadsereg Franchet d’Esperay és Henri Mathias Berthelot tábornokok engedélyével

³ MNL. BML. XV. 33. 251. 3622. (1919. november 7.)

december 8-án egyes helyeken átlépte a Maros demarkációs vonalát, majd néhány nap múlva megkezdte az előrenyomulást Kolozsvár felé.

December 18-án az előrenyomuló Neculcea tábornok megüzente Apáthynek, hogy az antant felhatalmazása alapján megszállja Kolozsvárt: ha ellenállás lesz, lövetni fog. A kormánybiztos visszaüzent, hogy Kolozsvár nem áll ellen. Ezen a napon fogadták el a kolozsvári városházán összeülő székely és magyar nemzeti tanácsok azt a két nappal korábban kelt kiáltványt, melyben többek között kijelentették, hogy „ünnepélyesen tiltakozik a magyarság az ellen, hogy önrendelkezési jogától elüssék”.⁴ Négy nappal később, 22-én Kolozsváron 28 erdélyi és kelet-magyarországi vármegye, közöttük Debrecen küldötti gyűltekek össze, önrendelkező nemzetgyűlést rögtönözve, válaszként a gyulafehérvári nagygyűlésre, illetve az ott elfogadott határozatokra. A több tízezres tömeg⁵ előtt Apáthy István beszédében klasszikus szavakkal fejezte ki a közhangulatot: „Legyőzve ellenségeink túlereje által, be kell ismernünk, hogy levertek bennünket! De annyira nem győztek le, hogy a körülöttünk lakó bármely nemzetnek joga volna rendelkezni felettünk. Annyira nem győztek le, hogy valamennyi ittlakó nemzetnek joga lehessen az ország feldarabolását kimondani az egyik darabját az egyik, a másik darabját a másik országhoz csatolni. Annyira nem győztek le, hogy ma már le kelljen mondanunk emberi és nemzeti jogainkról.”⁶

Két nappal később, a karácsony előtti nap délelőttjén a román csapatok (mintegy 4000 toprongyos baka és két tüzérvető)⁷ bemaszíroztak Kolozsvárra, ahol Haller Gusztáv polgármester fogadta őket, és átadta a város kulcsait. Márki Sándor naplójában ezt jegyezte fel ezen a napon: „De. 11-kor Neculcea és Gherescu romániai tábornokok csakugyan bevonultak; a Mátyás téren sorakoztak a románok, virágokkal, beszédekkel fogadták őket, s a végén Hórát táncoltak a Mátyás-szobor körül. Marci és az unokák látták, én nem kíváncsiskodtam, elég itthon pirulni.”

Az egyetem kolozsvári történetének utolsó felvonása 1918. december 24-én kezdődött. Az első nap még nagyobb megrázkódtatás nélkül telt el: a „nagyilekű hódítók” elálltak attól a szándékuktól, hogy katonáikat a karácsonyi szünet miatt éppen néptelen egyetem épületébe szállásolják be.

⁴ MIKES 1996. 185.

⁵ Az egyik főszónok, Apáthy szerint 40 000-en vettek részt a gyűlésen. Márki Sándor, aki ugyancsak jelen volt, jóval kevesebbre becsülte a résztvevők számát: „csak talán huszadrésze volt annak a 200.000-nek, amennyit Apáthyék vártak, [mert] az oláhok visszatartották a vonatokat, de így is voltak vendégek”.

⁶ MIKES 1996. 186–187.

⁷ FRÁTER 2003. 333.; MNL BML XV. 33. 251. 3642. (1918. december 23.) Egy korabeli forrás szerint a bevonulók igen „rossz benyomást keltettek. Rongyosak, piszkosak.” Idézi RAFFAY 1987. 186.

A nyugalom azonban csak pár napig tartott. December 28-án már azt jelentette Schneller István a budapesti minisztériumba, hogy Gherescu tábornok adjutánsa (aki előzőleg az egyetem hallgatója volt) kíséretében megjelent egy román katonatiszt, hogy lefoglaljanak néhány helyiséget az egyetemen. A rektor erélyes tiltakozása miatt, és azért, mert kiderült, hogy Haller polgármester már előzőleg felajánlotta a Casino és a helyőrségi parancsnokság épületeit, a tisztek elálltak a szándékuktól.

A megszállók arroganciáját nem csupán az egyetem érezte meg az első napoktól kezdve, hanem az egész város is. Neculcea tábornok már 24-én elrendelte a sajtó-, a telefon- és a postai cenzúrát, 26-án pedig kihirdették a statáriumot, az internálást és a gyülekezési tilalmat. Beszüntették a csomag- és pénzforgalmat, aminek hatását talán leginkább az ott lévő egyetemi hallgatóság érezte meg. December 29-én a román parlament kimondta Erdély és Románia unióját. Ugyanezen a napon a Consiliul Dirigent vallás- és közoktatásügyi reszortja önhatalmúlag átvette Erdély és a „részek” egyházi, iskolai és közművelődési intézményeinek felügyeletét.

A magyar lakosságot különböző jelképes aktusokkal is igyekeztek megfélemlíteni. Például, az év utolsó napján az egyetem rektorát – demonstratív módon – szuronyos katonák kísérték végig a városon.⁸ Schneller a professzorok küldöttsége élén még aznap megjelent az átutazó Berthelot tábornoknál, s kérte, ne engedje meg, hogy az egyetemet katonai célokra lefoglalják, a beiratkozni akaró hallgatók Kolozsvárra jövetelét pedig meggátolják. A tábornok azonban semmi jóval sem biztatta a delegációt, ehelyett a tanárokat a „bolsevizmus elleni küzdelemre” intette. A Berthelot által emlegetett „bolsevizmus elleni küzdelmet” a román megszállók a „magyarok elleni küzdelemként” értelmezték. Erre utal többek között az is, hogy január 10-én számos tekintélyes kolozsvári férfit – többek között Szádeczky-Kardoss Lajos és Réz Mihály professzorokat – „bolsevizmus, anarchizmus és románellenes politika”⁹ gyanúja miatt letartóztatták, majd ugyan szabadon engedték őket, de megtiltották nekik a város elhagyását. Pár nappal később, 15-én pedig – a szilágysági Cigányinál történt összecsapást¹⁰ ürügyül felhozva – Apáthy Istvánt letartóztatták, és Nagyszébenbe hurcolták. Ráadásul, január 16-ról 17-re virradóra házkutatás volt az egyetemen. „Éjjeli titkos gyűlés és fegyverfőlhalmozás gyanúja alapján, de nem találtak semmit sem” – írja Márki.¹¹ A zaklatások később sem maradtak

⁸ VAJDA 2019. 43.

⁹ MTA-K Ms. 4165/58. Szádeczky K. Lajos egyetemi tanári működésével kapcsolatos iratok.

¹⁰ A szilágysági falunál 14-én szétverték a székelyek egy kisebb ellenséges elővédet, és kilenc román meghalt.

¹¹ MNL BML XV. 33. 251. 3652. (1919. január 17.)

abba: február 4-én az egyetem régiségtárában rozsdás puskákra bukkantak, melyek egy részét elkobozták, s a gyűjteményt gondozó Pósta Béla régészprofesszor ellen fegyverrejtegetés miatt vádat emeltek. (Ugyan az előzetes letartóztatásból szabadon bocsátották, de ez a zaklatás minden bizonnyal hozzájárult a betegeskedő tudós korai halálához: április 16-án hunyt el.)

A megszállók 1919 elejétől egyre brutálisabban viselkedtek: január 24-én már véres incidens történt Kolozsvárott. Az egyetemi ifjúság a New York Szálloda elé vonult, ahol kérte az átutazóban lévő Henry Pathé francia tábornokot, hogy védje meg az egyetem tanárait a románok inzultusaitól. A tüntetőket katonaság vette körül, dulakodás támadt, majd sortűz dördült, aminek következtében hárman meghaltak, sokan pedig megsebesültek.

Ami a budapesti kormányokkal való kapcsolattartást illeti, az egy idő után igencsak esetlegessé vált, majd hónapokra teljesen megszűnt. Ennek egyik oka az volt, hogy az új budapesti vezetés Erdélyről gyakorlatilag „levette a kezét”, bár arra még futotta az energiákból, hogy a népköztársaság november 16-i kikiáltását követő napokban elrendeljék, hogy az egyetem nevéből a „m. kir. Ferenc József” megnevezést, a főépületből a király képét és szobrát, az egyetem címeréből pedig a Szent Koronát távolítsák el. Ezt a rendeletet az egyetem vezetése legalább részben végrehajtotta, de azt a felhatalmazást, mely megengedte a professzoroknak, hogy „végső esetben” letegyék az esküt a román államra, visszautasították.¹²

1919 tavaszáig az egyetem vezetése, ha nehezen is, de tartotta a kapcsolatot felettes szervével, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal. Ekkor még az Egyetemi Tanács jegyzőkönyveit felküldték jóváhagyás végett Budapestre. Emellett 1919. január elején a számvevőség engedélyezte, hogy az egyetem február és március havi személyi és dologi költségeire a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbankon keresztül egymillió koronát utaljanak ki.¹³ (A trianoni békeszerződés ratifikálásáig Budapestről alkalmanként érkezett segély a tanárokhoz, majd ez elapadt.) Egyébiránt a minisztérium decemberben, illetve januárban még néhány személyt kinevezett nyilvános rendes egyetemi tanárnak Kolozsvárra, egyebek között Reinbold Bélát az orvosi vegytanra, valamint Veress Ferencet a bőr- és bujakórtanra. Ők még ki tudtak utazni Kolozsvárra, majd 1921-től Szegeden folytatták oktatói tevékenységüket.

¹² Márki Sándor felháborodottan írta a naplójában: „Rettenetes, hogy egy kormány még végső esetben is »megengedje« a hazaárulást. Köztársaságban királynak (idegen királynak!) esküdni hűséget lelkiismereti szempontból elfogadhatatlan.” MNL BML XV. 33. 251. 3633. (1918. december 4.)

¹³ MNL OL K 636 fond 32. doboz 1919–11–12272.

A magyar egyetem fölött 1919 elejétől kezdtek gyülekezni a viharfelhők, ennek ellenére – a fenyegető hírek dacára – az év elején az oktatás megkezdődött. A rendben lezajlott vizsgáztatások után, február 17-én megkezdődött a második félév. A rendkívüli körülmények ellenére március közepére 2300-ra nőtt a hallgatói létszám.¹⁴ (A hallgatók több mint 80%-a még mindig magyar volt.) Ez a nagy létszámú hallgatóság azonban hihetetlenül rossz körülmények között tengődött, az állami segítség hiánya miatt a diáknymor általánossá vált. Ez nem csak az általános romlásnak tudható be, hanem részben a román hatóságok viselkedésének is: az ifjúságot ugyanis állandóan zaklatták, akadályozták a szüleikkel történő levélváltást, illetve azt, hogy hazuról pénzt küldjenek számukra.¹⁵

A részben mesterségesen előidézett nyomor miatt a román hatóságok 167 egyetemi hallgatónak engedélyezték a hazautazását – de csak azzal a feltétellel, hogy a városba vissza többé nem jönnek. Ezeknek a hallgatóknak nagy része előbb-utóbb Szegeden kötött ki, utóbb ők képezték a Kolozsvárról elüldözött egyetem hallgatóinak törzsállományát.

II. A magyar egyetem végnapjai

1. Román álláspont a Ferenc József Tudományegyetem jövőjét illetően

1919. február 3-án az erdélyi román tanárok egy csoportja Brassóban értekezletet tartott. Ezen követelték a kolozsvári egyetem átadását a románok részére, „gyűjteményeit, laboratóriumait azonnal leltározni kívánta s addig is míg az egyetemet a románok teljesen átveszik, a román nyelvet, román irodalmat és történelmet románul akarta taníttatni”.¹⁶

A kolozsvári egyetem sorsát illetően elsőként a nagyszombati Consiliul Dirigent kultusz- és közoktatásért felelős kvázi-minisztere („reszortfőnöke”), Vasile Goldiș olyképpen nyilatkozott, hogy „a kolozsvári egyetemet a románok veszik át, a magyar egyetemet pedig Marosvásárhely állítják fel”, ha ezt a székelyek vállalják.¹⁷ Ő rövidesen tárca nélküli miniszterként bekerült a bukaresti kormányba, így a határozott lépések vártak magukra. Pedig időközben az egyetem elvételének egyik fő szószólója, Onisifor Ghibu egy január 15-i, Goldișhoz intézett jelentésében szintén állást foglalt

¹⁴ MNL BML XV. 33. 251. 3668., 3693. (1919. február 19. és március 11.)

¹⁵ VAJDA 2020. 167.

¹⁶ MÁRKI 1922. 115.

¹⁷ MÁRKI 1922. 110.

az egyetem azonnali átvétele mellett a román állam számára.¹⁸ Szerinte 1919 őszén a román állam át kell vegye a kolozsvári egyetemet (etatisare, naționalizare – magyarul: államosítás) minden felszerelésével együtt, és ezt egy e célból kinevezett fő kormánybiztos kell felügyelje, aki ellátja az egyetem vezetését annak újjászervezéséig. Emlékiratában Ghibu többek között francia példára hivatkozott, nevezetesen, hogy a franciák egyik napról a másikra átvették és francia univerzitásnak nyilvánították a strassburgi egyetemet¹⁹, de hivatkozott egy másik példára is, ugyanis a cseh megszállók február 1-jén (ideiglenesen) bezárták a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet. Szerinte nem kellene megszakítani az egyetem oktatási tevékenységét, ugyanakkor az intézmény minden egyes karának alapos elemzése után módosításokat javasolt. Nem csupán a román nyelv és irodalom, valamint a románok történelméről szóló előadások bevezetését szorgalmazta, valamint az orvosi kar esetében a tanszemélyzet fokozatos feltöltését románokkal, hanem két kar – a jog- és államtudományi, valamint a bölcsész-, nyelv- és történettudományi – konkrét viszonyulásához kötötte azok sorsát, „mivel azok a magyar sovinizmus bástyái” voltak, minek következtében vagy zárják be ezeket, vagy rostálják meg a tantárgyakat.²⁰ Mint túl korait, a kultusz- és közoktatásügyi „reszort” nem fogadta el Ghibu javaslatát, ennek ellenére a Consiliul Dirigent úgy döntött, hogy az 1919/20-as tanévvel kezdődően induljon be az oktatás a kolozsvári román egyetemen.

Látható tehát, hogy mind a román közvélemény, mind a Consiliul Dirigent egyazon véleményen voltak: „román alapokon újjá kell szervezni a kolozsvári egyetemet”.²¹ Ennek ellenére figyelemre méltó a nagyszebeni grémium látszólagos „határozatlansága” vagy inkább halogató politikája. A késedelmeskedésnek megvolt az oka, amely valójában több tényező együttes hatására vezethető vissza. A fő tényező nyilván a párizsi béketárgyalások alakulása volt. Mivel a területi kérdések ügye még nem dőlt

¹⁸ Ghibu ekkori elképzelése szerint – más oktatási és egészségügyi intézmények mellett – a minisztérium venné át az egyetemet, melynek épületét és javait, igazgatását és vezetését egy kormánybiztos látná el. A megüresedések rendjén töltenék be ideiglenesen románokkal a tanszékeket az orvosi karon. Nem lenne „feltétlen” szükség sem a jogi-, sem a bölcsész-, sem a természettudományi karra. (Újabb rendelkezésekig fel kell függeszteni ezek működését.) Az első két kar magyar hallgatói Budapestre, míg a románok Bukarestbe mennének. Ha mégis lennének román jelentkezők a bölcsészkarra, úgy annak tanrendjét módosítani kell. Elképzelése szerint a magyar nyelv helyett román nyelv és irodalom kurzust tartott volna Nicolae Drăgan docens. GHIBU 1941. 511-512.

¹⁹ „A strassburgi egyetemet átvették a franciák, és a professzorait repatriálták egy külön vonattal Németországba” GHIBU 1941. 511.

²⁰ PUȘCAȘ–HITCHINS 2003. 138–139.

²¹ PUȘCAȘ–HITCHINS 2003. 133.; Márki 1922. 115.

el, a térség mind bonyolultabb katonapolitikai helyzete miatt (lásd a mind zavarosabb magyarországi belpolitikai helyzetet, majd a Tanácsköztársaság kikiáltását) nyilvánvaló volt, hogy a Consiliul Dirigent semmiképpen sem akarta veszélyeztetni a béketárgyalások kimenetelét Romániát illetően, és nagyon is elővigyázatos volt a tekintetben, hogy milyen lépésekre is szánja el magát. Ebben az időszakban nagyon sokat nyomott a latban a katonai helyzet alakulása is, amely meghatározta a mindennapi élet alakulását is. Ugyan komoly magyar katonai erő nem volt Erdélyben, a demarkációs vonalaknak – mindaddig, amíg a nagyhatalmak vagy csak egyikőjük rá nem bólintott egy újabb román, nem hivatalos előnyomulásra – igenis nagy volt a jelentősége. Így érthető, hogy a taktikázás és a tapogatózó lépések az egyetem ügyében viszonylag későn vezettek el határozottabb lépésekig.

Nem kis mértékben befolyásolta a Consiliul Dirigent állásfoglalásának kialakulását olyan közismert tudósok véleménye az egyetem kérdéssel kapcsolatban, mint a történész Nicolae Iorga vagy a régész Vasile Pârvan. Ők a regáti egyetemszervezés eltérő jellegén túl fogalmazták meg véleményüket és elvárásaikat. Iorga eleve ellenezte a magyar egyetem megszüntetését, nyilván érzékelve az intézmény kisajátításának méltánytalanságát, egyben súlyosságát a nemzetközi egyetemi és tudományos körökben. Ő attól is félt, hogy elegendő szakember hiányában a románság nem lesz képes megfelelően felkészült gárdával biztosítani egy újonnan beinduló román egyetem személyzetét. Pârvan nyugati mintára egy jellegében is új, angolszász típusú egyetemet szeretett volna létrehozni, a korszerű feladatoknak megfelelő épületekkel.

A Consiliul Dirigent kivárási politikáját illetően figyelembe kell vennünk a Román Nemzet Párt megosztottságát is, ugyanis ezen belül már korábban is jelen volt egy konzervatív, illetve egy jóval radikálisabb irányzat, utóbbihoz tartozott a magyarellenességéről hírhedt Onisifor Ghibu. Főnöke, Goldiș a kolozsvári egyetem kérdésében szintén kategorikusan fogalmazott, bár lavírozott a Román Nemzeti Párt két irányzata között. Az őt követő oktatásügyi felelős, Valeriu Braniște jóval elővigyázatosabb volt, és inkább moderáltnak nevezhető, nem beszélve a Consiliul Dirigent elnökéről, a rendkívül körültekintő Iuliu Maniuról. Nem tekinthetünk el teljesen az esetleges emberi vonatkozásoktól és kötődésektől sem, hiszen nem kevesen a Consiliul Dirigent tagjai közül magyar egyetemeken szereztek meg diplomájukat, egyesek éppen Kolozsváron. Jogi végzettségükből következően ők jóval elővigyázatosabbak voltak,²² mint a nem jogi végzett-

²² Húsz évvel később ezt maga Ghibu is belátta: „Milyen könnyű ma azt mondani átvétel, de mekkora teher volt maga a tény, átvenni egy ilyen óriási és komplex intézményt akkor, amikor Erdély közjogi helyzete egyáltalán nem volt tisztázva. Mert nemcsak a trianoni szerződés nem

ségű, „forradalmár” Ghibu. És minden nemzeti eltökéltség ellenére akkor még nem is említettük az esetleges ismeretségi vagy baráti kapcsolatokat, s főleg nem a polgári állam és intézményeinek erdélyiekben nagyon is élő, megrögzött tiszteletét.

A kivárási politika említett tényezői mellett szükségesnek látjuk felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy számos kérdésben, így a kolozsvári egyetemet illetően is az új oktatásügyi „reszort főnök”, Valeriu Braniște és főtítkára, Ghibu Onisifor közötti nyilvánvaló volt az ellentétet. A kolozsvári egyetemet illetően Braniște véleménye gyökeresen eltért elődjének, Goldișnak az álláspontjától. Előbbi úgy gondolta, hogy nem kell az egyetemhez „hozzányúlni”, hanem lassan, fokozatosan kell azt „romanizálni”: a megüresedések függvényében román professzorokkal kell majd betölteni a tanszékeket, úgy, hogy mind több román lesz a tanszékeken, és két-három évtized elteltével teljesen román lesz az egész egyetem. „Egy jó egyetemet nem lehet improvizálva létrehozni pár hónap alatt.” Mire Ghibu kijelentette, hogy fenntartja azt a véleményét, hogy „előbb tabula rasa-t kell teremteni, és utána kell megszervezni egy komoly román egyetemet”, majd felajánlotta lemondását, amit azonban főnöke nem fogadott el.²³

Braniște és Ghibu álláspontja valójában két általánosabb vonatkozású román oktatási taktikát jelenített meg: az egyik a cél felé történő, a lépésről lépésre való haladás, míg a másik a radikális megoldások alkalmazásának volt a híve.

Ghibu 1919. február 23-án azt írta Sextil Pușcariunak, a csernovici egyetem bölcsészkarai dékánjának, hogy ősszel szeretnék megnyitni a kolozsvári román egyetemet, és felkérte őt, hogy ott ne csak professzor legyen, de egyben az egyetem megszervezője is.²⁴

2. Előkészületek az egyetem birtokba vételére

Március 10-én megszületett a Consiliul Dirigent 2113/1919. sz. rendelete, melyet csak nem hivatalosan hoztak Schneller István rektor és a professzorok tudomására. Eszerint, ha a kolozsvári egyetem tanárai leteszik az esküt I. Ferdinánd királyra, és két éven belül képesek román nyelven megtartani

volt még aláírva, hanem a román hadsereg Tiszán túl folytatott hadjáratát is helytelenítették szövetségeseink. Bármely pillanatban adódhatott egy nemzetközi bonyodalom, aminek következtében ki kellett volna ürítenünk az egész területet, amit az engedélyük nélkül foglaltunk el.” GHIBU 1939. 9.

²³ GHIBU 1939. 30.

²⁴ GHIBU 1990. 420–421

előadásait, megmaradhatnak állásukban; ha nem, úgy június végén „minden szerzett jogukkal együtt állásukat veszítik”. Egyúttal engedélyezték az egyetem által már előirányzott „nyári szemeszter” megtartását megfelelő román ellenőrzés mellett. Megtudakolva az érintettek véleményét, további döntések meghozatala végett a prefektusnak erről a Consiliul Dirigentet kellett értesítenie.²⁵

Mivel a prefektus csak bizalmasan értesítette a rektort a rendeletről, de utóbb már nem juttatta azt el hivatalosan az egyetemhez, így ez a kezdeményezés elakadt. Schneller ugyan szintén nem hivatalosan tájékoztatta az egyetem elutasító állásfoglalásáról a prefektust, sőt az egyetem elkészítette az elutasító választ, amit azonban nem volt már miért elküldeni. A válasz tartalmát ugyan nem ismerjük, de feltételezhetően nagyjából azonos volt az egyetemnek azzal a határozott válaszával, melyet a rendelet másodszori elküldésekor adtak. Gyalui Farkas tanúsága szerint számoltak azzal, hogy valamilyen formában sor kerül az egyetem elvételére. („Az egyetemen is számoltak azzal, hogy sor kerül az egyetem lefoglalására.”²⁶) Sőt ugyancsak akkor „utasítást adtak az intézeti főnököknek”, hogy mit kell tartalmazzon „az átadásnál” a jegyzőkönyv: „Felettes hatóságul egyedül a Budapesten székelő magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium ismerheti el, intézetének átadását, ehhez képest csak ennek rendeletére hajlandó eszközölni, a nagyszabeni Román Kormányzótanács illetéktelen rendelete ellen tiltakozik, az átadás, valamint az annál való közreműködést megtagadja, a fegyelmi eljárás megindításának terhe alatt megtiltja. Az átvételre megjelent fentnevezett megbízottnak az egyetem egy jegyzőkönyvi kész mintát küldött a rektor szóbeli rendelete illusztrálásául. Erre az intézet vezetőjével – dékánjával stb. – szemben katonai erőszakot alkalmazván nevezett intézeti főnök jelen jegyzőkönyv felvétele mellett és kijelentve azt, hogy az állami köztulajdont képező hivatali felszerelési tárgyakért való felelősséget, az erőszakot alkalmazókra hárítja át, eltávozik stb.”²⁷

Feltehetőleg ezt minden érdekelt elfogadta. Az egyedüli, aki fenntartásait el is mondta Schneller István rektornak, majd azt írásba foglaltan át is adta neki 1919. március 2-án, az az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt. Gyalui Farkas észrevételeire – nyilván a gyűjteményekre gondolva – kiegészítésként a rektor, az Egyetemi Tanács jóváhagyásával, egy második jegyzőkönyvmintát állíttatott össze, melyben tovább pontosította az első jegyzőkönyv utasításait:

²⁵ EME 1941. 431.

²⁶ GYALUI 2013. 298.

²⁷ GYALUI 2013. 301–302.

„Amennyiben a nagyszebeni Román Kormányzótanács megbízottjai nem óhajtják a magyar állam tulajdonát képező hivatalt (intézetet stb.), könyvtárt felszereléseivel együtt leltár mellett a román állam tulajdonába átvenni, hanem csak annak állományába, ügykezelésébe bepillantást, tájékozódást kívánnak szerezni, s másrészt személyi biztosítékot venni a hivatal főnökétől az iránt, hogy a reábízott gyűjteményt a békének megkötéséig hűen kezeli.

Az érdekelt egyetemi hivatal (intézet stb.) vezetője kijelenti, hogy felettes hatóságául egyedül a Budapesten székelő magyar közoktatásügyi minisztériumot ismerheti el, ezért is amennyiben a kifejezet óhajnak felügyeleti, ellenőrző hatósági jellege lenne, az ellen tiltakozik, és a kívánatnak eleget nem tesz, a hivatalból nem távozik el, a leltárt kezéből ki nem adja.

Amennyiben azonban e kívánatnak ily jellege nem lenne, úgy, mint bárkinnek, bepillantást enged a reábízott egyetem (gyűjtemény) állományába, leltárába, ügykezelésébe, mivel nincsen mit titkolnia, sőt, mivel egyetemi érdek, hogy a nagyobb közönség is kellő módon informálódjék az egyetem gyűjteményeiben bírt nagy értékekről.

A gyűjtemény kezelése hűségének személyi biztosítéka pedig az illetékes hatóság kezébe tett hivatali eskü.

Magáról az aktusról jegyzőkönyv veendő fel, akár erőszakkal alkalmaztatott, akár nem, úgy, mint azt a már közölt egyetemi tanácsi megállapodás előírja.”²⁸

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy az egyetem vezetősége felkészült az eljövendő eseményekre.

Goldiş az egyetem fenti, nem hivatalos válaszát követően utasította a kolozsvári prefektust, hogy vegye át az egyetemet a román állam számára, azonban Poruțiu megtagadta ezt.²⁹

Ettől függetlenül március 23-án Goldiş (miközben „erdélyi” miniszter a bukaresti kormányban) a „reszort” vezetőjeként (?) Ghibu főtitkárral a bukaresti vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz intézett felterjesztésükben pontosították, hogy elképzelésük szerint milyen tanszékeknek kellene működniük a kolozsvári egyetem négy karán, illetve miként kellene működni az Egyetemi Bizottságnak, melynek feladata lesz döntenie az oktatók személyéről. Egyben kérték, hogy javaslataikat véleményezés végett juttassák el a két ó-romániai, illetve a csernovici egyetemhez.³⁰

²⁸ GYALUI 2013. 300–301.

²⁹ Válasza ez volt: „Az adott helyzetben a magyarok olyan ellenállást tanúsítanak, hogy nem tudnánk azt letörni, csak nagyon kínos bonyodalmak árán.” GHIBU 1931. 7.

³⁰ GYALUI 2013. 517–519.

Eközben az oktatásügyi „reszort” főtitkára, Ghibu Onisifor egy 1919. március 30-i interjúban azt nyilatkozta, hogy a kolozsvári magyar egyetem csak a második szemeszterben fog működni, őszől ott már román egyetem létezik. „A Kormányzótanács felkérte az összes magyar egyetemi tanárt, hogy tegyék le a hűségesküt a mi királyunkra. Válaszuk még késik. Ismerve a magyar jellem nyakasságát, meg vagyunk arról győződve, hogy nem is kerül soha erre sor. Nem marad más hátra, mint hogy menjenek Budapestre. A mi államunk a mi művelődésünk számára kell létrehozza egyetemét [...] Mi nem tudunk megtűrni egy olyan idegen egyetemet, amelynek tantes-tülete visszautasítja a román állampolgárság méltóságát. [...] a mi magyar-jaink kultúra igényének kielégítésére a jövőből bölcsészkar mellett működni fog egy magyar nyelvi tanszék.”³¹ Párvan a tervezetét nagyon dicsérte, de jelezte, hogy anyagiak hiányában azt csak később lehet megvalósítani. Torga véleményére válaszolva megjegyezte, hogy a magyarság számára a román egyetemen egy magyar tanszék fog működni.

A Consiliul Dirigent határozottabb állásfoglalásának körvonalazására tanügyi kérdésekben április végén, május elején került sor. Ennek körülmé-nyeit pontosan nem ismerjük. Valeriu Braniște 1919. május 2-án Maniunak átadott, majd a Consiliul Dirigent plénuma előtt bemutatott átfogó jelen-tése az oktatásügy állapotáról és feladatairól szolt, melyben hangsúlyozta egyrészt az állami oktatási intézményrendszer elrománosításának, másrészt egységesítésének szükségességét „Nagy-Romániában”, ami egyértelműen jelzi ezeknek a kérdéseknek az előtérbe kerülését.

Időközben Ghibu április 15–17. között Kolozsváron tartózkodott, ahol végiglátogatta a jelentősebb oktatási intézményeket, majd április 16-án megbeszélést tartott többekkel – így dr. Ioan Moldovannal, aki a szociális „reszort” vezetője volt, valamint dr. Coriolan Tătariu tanársegéddel, és még másik két román orvossal, s feltehetőleg még másokkal is – az ott tapasztalatról, így a románság százalékosan alacsonyabb jelenlétéről az oktatási intézményekben. Az egyetem is szóba került, és annak magyar hallgatóit illetően azt mondta, hogy a románok ezer évig hazai és külföldi egyetemek nélkül voltak, és „ők ezerévnyi egyenlőtlen háború kulturális rokkantjai. A román állam most nem tud foglalkozni az egészségesekkel, most a saját rokkantjaiért kell fájjon a feje.”³²

Visszatérve Kolozsvárról Nagyszebenbe, Ghibu egy átfogó emlékiratban, mely az 1919. április 23. dátumot viseli, összefoglalta végkövet-keztetéseit az egyetemet illetően. Ezt adta át 1919. május 1-jén Maniunak,

³¹ GHIBU 1941. 514.

³² GHIBU 1941. 35–36.

aki számos kiegészítést fűzött a szöveghez, amiért azt Ghibu szerint akár Maniu–Ghibu-, akár Ghibu–Maniu- emlékiratnak is lehetne nevezni. Ezt a módosított szöveget Ghibu bemutatta a Kormányzótanács május 7-i ülésén.

A beszámoló szervesen illeszkedett a Consiliul Dirigent határozottabban körvonalazódó tanügyi politikájához. Egyik alapmegállapítása az volt, hogy az egyetem a magyarságnak egy olyan komoly bástyája, hogy annak további fennmaradását nem lehet tovább eltérni.³³ Ezért a román szempontból legmegfelelőbb pillanatban kell felszólítani az akkor „fungáló” professzorokat, hogy tegyék le a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra. Az utasítást a rendelet végrehajtására politikailag a románok számára legalkalmasabb pillanatban kell majd kiadni, akár május végén, akár korábban is, ha az alkalmasabb politikai szempontból a románság számára. A szemeszter elvégzését, ha kell, törvényrendelet szabályozhatja, és ha nehézségek árán és késve, ősszel is letehetik a hallgatók a vizsgákat. Az eskü megtagadását követné az egyetem javainak a leltárba vétele. Az adminisztratív és segédszemélyzet esetleges szolidarizálódását letartóztatás kilátásba helyezésével lehet biztosítani. Ugyancsak ez a személyzet helyben kell maradjon, és az újonnan kinevezett ellenőrző szervek rendelkezésére kell álljanak, s ekként a tevékenység az egyetemen sehol sem áll le, kivéve az oktatást. Az üresen maradt katedrák elfoglalásával is foglalkozott az emlékirat. A továbbiakban Ghibu az új egyetem megszervezésének mikéntjét vázolta fel, és kitért a professzorok kinevezésére, valamint az anyagi kérdésekre is. Pontokba összefoglalva a főbb kérdéseket Ghibu végkövetkeztetése: a Consiliul Dirigent határozottan az egyetem elrománosítása (naționalizarea Universității) mellett kell kiálljon.³⁴

A Ghibu–Maniu-szöveget ugyan május 7-én megtárgyalta, és elfogadta a Consiliul Dirigent, de a kolozsvári egyetemet illetően a vallás- és közoktatásügyi „reszort” emlékiratában foglalt javaslatot részesítette előnyben, amikor Maniuval egyetemben úgy határozott, hogy most már hivatalosan is fel kell kérni kolozsvári egyetem professzorait a hűségeskü letételére. Ghibut, aki amúgy nem volt megelégedve saját „reszortjának”, egyben a szebeni grémiumnak ezzel a döntésével, kevésnek tartva azt, Kolozsvárra küldték, hogy ennek nyomán tegye meg a helyzet megkívánta szükséges lépéseket.

³³ „Megbocsáthatatlan bűn lenne továbbra is megtérni az egyetem magyar jellegét. A kolozsvári egyetem egy olyan veszélyes magyar fészek, melynek megtűrését akár csak egy pillanattal a mostani szemeszter befejezése után, csak a mi teljes gyengeségünk igazolhatná. A »magyarizmusnak« ebben a városban fennálló mesterséges várát fel kell számolni mihamarabb, és az egyetem intézménye át kell vegye újra azt a tudományos feladatát, amely azt a népet szolgálja, melynek közegében működik.” GHIBU 1941. 521.

³⁴ GHIBU 1941. 522–523.

Miközben a Consiliul Dirigent és Braniște is első szakaszban a kolozsvári professzorok esküvételének kérdését akarták dűlőre vinni, majd annak függvényében dönteni a további lépésekről, a határozattal elégedetlen Ghibu – talán mások biztatására is?³⁵ – még mielőtt elutazott volna Kolozsvárra, a maga elképzeléseit követve, elkezdett szervezkedni. Május 8-án, még nagyszebeni tartózkodása idején telefonon május 11-re a kolozsvári prefektusi hivatalba hívott kilenc, általa különösen megbízhatónak tartott román tanárt Erdély különböző városaiból (Nagyszeben, Arad, Balázsfalva, Naszód, Szamosújvár), meghagyva, hogy május 11-én másokkal egyetemben jelentkezzenek nála a kolozsvári prefektusi hivatalban, megfelelő utasítások végett. A későbbi történéseket figyelembe véve nincs kizárva, hogy rajtuk kívül még másokkal is felvette a kapcsolatot. Egy biztos: mielőtt még elutazott volna Kolozsvárra, neki már volt egy többé-kevésbé konkrét elképzelése, egy forgatókönyve a Ferenc József Tudományegyetemet illetően. Ismerve az előzményeket, majd a tényleges történéseket, több mint valószínű, hogy ő már ekkor az egyetem elvételében gondolkodott.

3. Az egyetem megszállása, kjsajátítása

A fenyegető előjelek ellenére 1919. május 8–9-én az egyetemen sor került a négy kar dékánjainak a megválasztására. A jogi karon Menyhárth Gáspár, az Orvosi Karon Jakabházy Zsigmond, a bölcsészkaron Márki Sándor, míg a matematika- és természettudományi karon Szádeczky Gyula lett a dékán. A következő napon, módosítva az addigi sorrendet, a rendkívüli helyzetre való tekintettel Kolosváry Bálintot választották meg az 1919/20-as tanév rektorának.

Május 9-én délután – saját beszámolója szerint négy rendelettel a zsebében³⁶ – megérkezett Kolozsvárra Onisifor Ghibu, és tájékoztatta Valentin

³⁵ Ismerve a Braniște és Ghibu közötti feszült, mondhatni, összebékíthetetlen ellentétet, főleg, ami a kolozsvári egyetem sorsát illeti, kénytelenek vagyunk fenntartással kezelni a Ghibu által idézett beszélgetésének részletét Branișteval, amely szabad kezét adva (?) Ghibunak, mint egy igazolása kíván lenni az ő későbbi tetteinek Kolozsvárt. Ghibu 1939. 30–31.

³⁶ A Consiliul Dirigent május 8-i, 4335/1919. számú rendeletének kivételével, melynek Poruțiu prefektus által készített hiteles magyar nyelvű fordítását ismerjük, ezen rendeletek egyikének sem ismert a szövege, akár eredetiben, akár hiteles másolatban. Ghibu maga is csak részleteket idéz belőlük. Nem kizárt, hogy ilyen formában valójában nem is léteztek, hanem kolozsvári tevékenységének igazolására és tetteinek/állításainak alátámasztására, maga Ghibu „improvizálta” őket utólag, más iratok tartalmának felhasználásával, és foglalta be az egyetem „átvételéről” szóló tanulmányaiba. Ő ugyan idéz ezekből, és állítása szerint közszemlére lettek volna téve az 1929-es egyetemi évfordulóra készült kiállításon, de ezek eredetijét egy kivételével

Poruțiu prefektust jövetele hivatalos céljáról, melyet csak vele osztott meg. Hivatkozva a 4335/1919. számú, a prefektushoz intézett rendeletre, felkérte Poruțiu, most már hivatalosan értesítse a rektort, hogy a professzorok „azonnal” tegyék le a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra és a Consiliul Dirigente. Amennyiben ezt nem teszik meg, elveszítik mindaddig élvezett jogaikat. Ugyanakkor a nagyszebeni grémium megengedi nekik, hogy megtartsák a nyári pótszemesztert, amiért megkapják majd járandóságukat. Egyúttal kérte a prefektust, hogy „az eredményről” azonnal értesítse, hogy meghozhassa a megfelelő döntéseket.

Ghibu felkérte a prefektust arra is, hogy haladéktalanul juttassa el a rektorhoz az eskü letételére vonatkozó rendeletet. Péntek lévén, másnap pedig május 10., a Román Királyság állami ünnepe, 11. pedig vasárnapra esett, Poruțiu el akarta halasztani a rendelet továbbítását a következő hét elejére, ugyanis az addigi gyakorlatnak megfelelően a román nyelvű átiratokat ő lefordította magyar nyelvre, és úgy küldte azokat el, amit abban az órában már elég nehéz lett volna kivitelezni. Mivel Ghibu ragaszkodott az azonnali továbbításhoz, végül csak sikerült lefordíttatni a rendeletet magyar nyelvre, de az idő sürgetése miatt a prefektus által megejtett javításokkal küldték el a szöveget a rektornak, Poruțiu kísérlőlevelével együtt.³⁷ A május 9-i dátumot viselő kísérlőlevelében a prefektus kérte a válasz megküldését május 12-én 10 óráig, mert azután „azonnal” belátása szerint fog cselekedni. Egyúttal kérte, hogy az esküt letenni szándékozó tanárok ugyanaznap fél tizenegykor jelenjenek meg az egyetem aulájában. A két irat a rektori hivatalban május 10-én lett iktatva.

Miután Schneller István rektor feltehetően még május 10-én megküldte mind a négy kar vezetőségének a kormányzótanács esküre vonatkozó rendeletét és a kolozsvári prefektus kísérlőlevelét, s kikérte az Egyetemi Tanács tagjainak a véleményét, május 11-én sor került külön-külön az egyes karok tanárainak a rendkívüli ülésére, ahol megtárgyalták az egyetemhez eljuttatott két iratot, megfogalmazták a professzorok, illetve a kar állásfoglalását, és megindokolták elutasító határozatukat, majd a tanárok személy szerint külön-külön is nyilatkoztak, amikor is mindnyájan megtagadták a kért hűségeskü letételét.

még soha senki nem látta. Az egyik kulcsszereplő, Braniște, aki visszavonult a politikai életből, 1928. január 1-jén meghalt. Poruțiu visszaemlékezéseiről sincs tudomásunk. 1931-ben már nem volt, aki cáfolja Ghibu akkor papírra vetett állításait. Se Maniunak, se másnak, akinek még tudomása lehetett a történeésekről, nem volt érdeke cirkuszt csapni, és kompromittálni Ghibu állításaiért, ugyanis akkor a kolozsvári egyetem erőszakos elvétele még kínosabb színben tűnt volna fel.

³⁷ GHIBU 1931. 9.

Az orvosi és a matematika-természettudományi kar fennmaradt jegyzőkönyve alapján ismerjük feltehetőleg valamennyi kar azonos megszövegezésű határozatában foglalt, lényegében jogi megalapozású elutasító határozatát.³⁸ Ezeknek a „véleményes jegyzőkönyveknek” az alapján, mintegy összefoglalva azok állásfoglalását, a kolozsvári Egyetemi Tanács 1919. május 11-i ülésének a jegyzőkönyve leszögezi, hogy a „tudománykarok és azok nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárai a hűségesküt nem teszik le”, egyben azt is a prefektus tudomására hozza, hogy „az egyetem tanárai a kari határozatokból önként következőleg csakis addig folytathatják a tanügy érdekében kifejtendő működésüket, míg az Egyetem autonómiája, jelenlegi státusa és szervezete, nemkülönbén a tanszabadság elve bármily beavatkozás révén érintve lesznek.”³⁹

A matematika- és természettudományi, valamint az orvosi kar üléséről fennmaradt jegyzőkönyvei alapján megállapítható, hogy azok egységes útmutatás szerint készültek el. Ezeken az üléseken részt vett minden Kolozsváron tartózkodó tanár, s aki nem, annak megindokolták távollétét.⁴⁰ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint rögzítették a jelenlevők, illetve a távolmaradók nevét.

Ezután a dékánok ismertették a rektor átiratát a prefektus leveléről, melyben az tájékoztatott a Consiliul Dirigent 2113/1919. számú, március 10-én kelt, az eskü letételéről szóló rendeletről. Ezek után felszólították az összes résztvevőt, hogy mondják el véleményüket, majd „az őket érintő nyilatkozatokat megtenni szíveskedjenek”. Ezután mind a négy kar elfogadta azt az azonos tartalmú határozatot, amely – hivatkozva a magyar állam szuverenitására – kijelenti, hogy a kolozsvári egyetem a magyar állam egyeteme, s ezért megtartja jellegét mindaddig, „míg annak állami hovatartozása felől az egyedül illetékes magyar állam valamely megfelelő jogi tény által másként nem rendelkezik”. Mivel a karnak nincs arról tudomása, hogy sor került volna a magyar állam részéről, hogy „eddig bírt és gyakorolt felségjogairól bárkinek a javára és bármily értelemben is lemondott volna és erre ez idő szerint a román királyságnak és az ő funkcionáriusaiként magát feltüntető nagyszebeni román kormányzótanácsnak sem áll módjában hivatkozni”, és mivel „az egyetem székhelyét jelenleg egy idegen állam, a román királyság katonailag megszállva tartja”, az egyetem és az egyetemi alkalmazottak

³⁸ VINCZE 2006. 138–140.

³⁹ VINCZE 2006. 137–138.; az Orvosi Kar állásfoglalása: GYALUI 2013. 309–313.

⁴⁰ „Apáthy István ny. r. tanár a megszálló hadsereg által letartóztatva, Dr. Ortway Rudolf ny. rk. tanár szabadságon Budapesten tartózkodván, nem voltak meghívhatók” VINCZE 2006. 138.; „dr. Lőte József dékán betegen fekszik, Lechner Károly prodékán és dr. Davida Leó tanár azonban megjelentek betegágyánál, és ismertette vele a kérdést, kikérték elhatározását. Megbízást kaptak Lőte tanártól, hogy az eskü letételét megtagadó elhatározását a jegyzőkönyvbe írják be.” GYALUI 2013. 310.

csakis „a magyar állam alkotmányára tett és jelenleg is fennálló közhivatalnoki hűségesküjére és a magyar állammal szemben fennforgó közhivatalnoki felelősségére”, illetve a nemzetközi jognak a katonai megszállás körülményire vonatkozó 1907-es hágai konvencióra hivatkozhat. Ez utóbbi tiltja az egyetem ügyeibe való beavatkozást, és azt magántulajdonként kell kezelni. Mindezekért tudomásul nem veszi a joghatóság átvételét, mint teljesen illetéktelent, el nem ismeri, az ellen tiltakozik, és orvoslást a békekonferencia előtt keres magának. Mindezek miatt az eskü letételét megtagadják, és „az egyetemen a magyar állam meghatalmazásából addig viselt tisztségeiket, magyar állami közhivatalnoki esküjük szellemében mindaddig viselik, míg további sorsukra és kötelességeikre nézve az erre egyedül jogosult magyar állam részéről másként nem utasíttatnék.”⁴¹

Az illető kar „jogszerűenek el nem ismeri”, hogy róla „mintha a kolozsvári egyetem a román állam egyeteme volna és ennek alkalmazottai felett a román állam vagy a román kormányzótanács vagy mások útján rendelkezhetnék”. A továbbiakban az elnöklő dékán megállapította név szerint, hogy minden egyes tanár megtagadta az eskü letételét, és egy sem kívánta azt letenni.

Az Egyetemi Tanács 1919. május 11-i ülésének jegyzőkönyve szerint Schneller ismertette a négy kar professzorainak egyhangú döntését, nevezetesen, hogy külön-külön, azaz személy szerint és együttesen megtagadják, hogy letegyék a hűségesküt I. Ferdinánd román királyra és a nagyszebeni Consiliul Dirigentnek, s mellékelve a négy kari ülés jegyzőkönyvét, erről kívánja értesíteni a prefektust. Gyalui Farkas közli a rektor válaszát a prefektus május 9-i átiratára a letendő esküt illetően, nevezetesen, hogy azt a tanárok megtagadták. Egyúttal leszögezi, hogy a tanárok „csakis addig folytathatják a tanügy érdekében kifejtendő működésüket, míg egyetemünk autonómiája, jelenlegi státus és szervezete, nemkülönben a tanszabadság elve bármily beavatkozás révén érintve nem lesznek”.⁴²

Május 11-én a prefektusi hivatalban tartózkodó Ghibu nagy titokban nekifogott összeállítani május 12-ére – amikorra meg kellett érkezzen az egyetem válasza – az egyetem tanárainak három lehetséges viszonyulásának függvényében az ezeknek megfelelő forgatókönyveket, valamint az ezekhez szükséges iratokat és megbízóleveleket. Ghibu utólag azt írta, hogy ebben rendkívül nagy hasznára voltak besszarábiai tapasztalatai.⁴³ Három lehető-

⁴¹ VINCZE 2006. 138–140.

⁴² GYALUI 2013. 308.

⁴³ Ghibu 1931. 10–11. Szerinte az egyetem alkalmazottai, a klinikák személyzete készen álltak arra, hogy ha elvinnék az egyetemet, vagy „forradalommal”, vagy sztrájkjal ellenálljanak, amit neki sikerült megakadályoznia.

séggel számolt: 1) amennyiben a tanárok letennék az esküt, úgy felügyelőtükre egy biztost (*comisar*) kellett kinevezni; 2) ha a tanárok megtagadnák az eskü letételét, de megtartanák a „nyári szemesztert”, akkor felügyeleti szerveket kell kinevezni minden karra és a rektori hivatalba, egyben ügyelni kell az egyetem javaira; 3) amennyiben a tanárok megtagadnák az eskü letételét, és a „nyári szemeszter” megtartását, akkor át kell vegye az egyetemet, és létrehozza a megfelelő szerveket, amelyek átveszik az intézmény összes ingóságát.

Ghibu felkereste N. Opran ezredest, a kolozsvári helyőrség parancsnokát, és átadta a neki szóló kormányzótanácsi rendeletet, melyben kérték, hogy – ha szükség lenne rá feladata elvégzésében – a katonaság álljon a rendelkezésére. Opran, Ghibu régi ismerőse, „bajtársa” volt, aki a Bessarábia „fővárosába”, Kisinyovba bevonuló román katonaság parancsnoka volt, és akivel ott kitűnően együttműködtek a román nemzeti érdekek szolgálatában. Neki részletesen is elmondta az elképzelését, hogy miként és miben számít a katonaság segítségére. Május 11-én este Ghibu találkozott a kolozsvári prefektusi hivatalban azzal a tizenhat megbízható román személlyel, akiket ő hívatott vidékről Kolozsvárra. Ekkor hozta a tudomásukra, hogy másnap reggel jöjjenek a prefektusi hivatalba, mert szükség esetén számít a segítségükre.⁴⁴

Május 12-én (hogy pontosan mikor, azt nem lehet tudni: vagy már reggeltől, vagy csak háromnegyed tíz, tíz órától) a román hadsereg egy századának katonái körbevették az egyetem központi épületét. Stanca visszaemlékezéséből tudjuk, hogy nem csak az egyetem épületénél, hanem minden egyetemi intézmény bejáratánál az odarendelt katonaság igazoltatta a ki- és bemenőket. A délelőtt az egyetemre igyekvő Márki Sándor meglepődve észlelte nem csak azt, hogy a katonaság körbevette az egyetem épületét, hanem azt is, hogy az órákat felfüggesztették.⁴⁵ Háromnegyed tízkor megérkezett a prefektusi hivatalba a rektor válasza, és a karok mindegyikének megindokolt elutasító állásfoglalása. Amikor a „meglepett” Poruțiu erről tájékoztatni akarta a Consiliul Dirigent elnökét, Maniut, és a helyzetnek megfelelő utasításokat kért volna, Ghibu – hivatkozva a 4336/1919. sz.

⁴⁴ „az ő segítségükkel egyidejűleg került volna sor tervem alkalmazására, az egyetem átvételére.” GHIBU 1931. 9.

⁴⁵ „Délben előadásra menet, az egyetemnek mind a négy frontján szuronyos bakákat találtam, hogy a rektori- és dékánihivatalok nyugodt átadását biztosítsák. Mikor az előadásra bemenni akartam, értesítettek, hogy az előadások be vannak tiltva, pedig csak egy hetünk van hátra a vizsgálatokra, szigorlatokra, colloquiumokra, index aláírásokra készülő ifjúság a legnagyobb bizonytalanságban él.” VINCZE 2006. 143.

rendeletre, amellyel a nagyszebeni grémium őt teljhatalommal ruházta fel egy ilyen esetre – megállította, mondván, hogy nincs már miért jelentést tennie.

Ez volt az a történelmi pillanat, amire Ghibu ráérezett, hogy fittyet hányva a Consiliul Dirigent utasításaira, most jött el a cselekvés pillanata, amikor végleg el lehet dönteni a kolozsvári magyar egyetem sorsát. Ő maga 1931-ben el is ismeri, akkor tudatában volt annak, hogy „bármely beszélgetés esetleg olyan kellemetlen bonyodalomhoz vezetne, amit én eleve lehetlenné akartam tenni”.⁴⁶ Ezek után azt mondta a prefektusnak: „Alea iacta est [...] Azonnal indulunk, nem tárgyalunk senkivel, átvesszük az egyetemet.”⁴⁷ Ezt követően átment a szomszéd terembe az ott várakozó, általa mozgósított tizenhat személyhez, majd átadott nekik egy-egy általa aláírt hivatalos megbízólevelet, melyben meg volt hagyva, hogy melyik dékáni hivatalt, intézetet stb. kell „átvegye” az illető. Háromnegyed tizenegyor mindenki elment teljesíteni a feladatát.

Az egyetem hivatalos értesítésének kézhezvétele után Ghibu – Poruțiu prefektus és Nicolae Dăganu docens, valamint egy Sârbu Ovidiu nevű egyetemi hallgató társaságában – átment a rektori hivatalba, ahol felkérte a prefektust, hogy közvetítse a rektornak magyarul a felszólítást, hogy adja át a román államnak az egyetemet. Beszámolója szerint „Dr. Schneller Ștefan” rektor azt mondta, hogy alig egy órával azelőtt küldte el a prefektus címére az egyetem válaszát, és várja a Consiliul Dirigent válaszát, mire Ghibu kijelentette, hogy ő képviseli a Kormányzótanácsot, és hogy ettől a pillanattól kezdve megszűnt a Ferenc József Egyetem, amely átment a román állam tulajdonába. Amikor a rektor huszonnégy óra haladékot kért, hogy tanácskozhasson a kari dékánokkal, Ghibu azt mondta, hogy a dékáni tisztségek megszűntek, és a dékáni hivatalok az egyetem teljes oktatói és adminisztratív apparátusát átvették.⁴⁸ „Mivel a rektor megtagadta az egyetem átadását, mondván, hogy azt csak a magyar államnak, melytől kapta, adhatja át, kilátásba helyeztük, hogy ha nem adja át önként, akkor erővel vesszük el. Mire ő azt mondta, hogy az erőszaknak enged. A kérdésre, hogy ezt miképpen gondolja, azt válaszolta, hogy »szimbolikusan«. Mivel ezenközben megjelent Vasiliu Ioan őrnagy térparancsnok, ő tette a rektor bal vállára

⁴⁶ GHIBU 1931. 11.

⁴⁷ GHIBU 1939. 46.

⁴⁸ „Az idős rektor, Dr. Schneller Ștefan – egy elmagyarosodott/elmagyarosított sváb – rendkívül meglepődött ettől a váratlan látogatástól, és remegő hangon mondta, hogy alig egy órája küldte el a prefektus címére az egyetem válaszát, és várja a Kormányzótanács válaszát. Én azt válaszoltam, hogy én képviselem itt a Kormányzótanácsot, és hogy ettől a pillanattól kezdve megszűnt a Ferenc József Tudományegyetem, amely átment a román állam tulajdonába. Minden vita hiábavaló és tárgytalan.” GHIBU 1939. 47–48.

a kezét, mire a rektor azt mondta: »az erő előtt meghajolok«.⁴⁹ Ezek után került sor az egész történessorozat és végeredményének jegyzőkönyvbe vételére. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a már említett összetételben megjelent „egyetem átvételi bizottság” nevében, mivel Ghibu nem akart megszólalni magyarul (bár természetesen jól beszélte az állam nyelvét), de lehet, hogy taktikai okokból is (!), Poruțiu prefektus beszélt. Ő hivatkozott a 4336/1919. sz. kormányzótanácsi határozatra, amelynek alapján ő „az egyetemet a kormányzótanács nevében ténylegesen átveszi”, majd rendelkezik arról, hogy attól a naptól kezdődően be vannak szüntetve az előadások, amiként a tanárok ténykedése is befejezettnek tekintendő az egyetemen. A prefektus azt is leszögezte, hogy megfelelő módon döntenek majd a félév lezárásáról. Ugyancsak ő hivatkozott a térparancsnok utasítására, miszerint az egyetemi igazgatási és kisegítőszemélyzet köteles folytatni a tevékenységét, különben letartóztatják őket, és külön vonattal a (románok által még meg nem szállt) Tiszán túli területre küldik őket. A jegyzőkönyvben az aláírók neve mellett a tisztségük neve anyanyelvük szerint van feltüntetve.⁵⁰ A rendhagyó „egyetemátadás” kapcsán Márki Sándor feljegyezte Schneller István rektor akkor elhangzott szavait: „a tudományegyetemet átadhatjuk, de a tudományt nem adhatjuk át önöknek”.⁵¹

A fennmaradt jegyzőkönyvek és korabeli beszámolók, illetve visszaemlékezések alapján megállapítható, hogy május 12-én az egyetem különböző intézményeinek (dékáni hivatalok, klinikák stb.) „átvétele” azonos forgatókönyv szerint zajlott le, tehát az egyetem új vezetése készült erre, illetve a további ezzel kapcsolatos ténykedésekre is (pl. leltárkészítés). A Consiliul Dirigent nevében kirendelt személyek, valamint két azonos karról való román egyetemi hallgató és egy vagy két katona (volt, amikor négy) felszólították az illető dékáni hivatal, intézet, klinika, szeminárium stb. vezetőjét, hogy kéri az intézmény átadását a román állam számára. E kérés megtagadása és az emiatt megfogalmazott tiltakozás után – a Consiliul Dirigent illetéktelenségére és a magyar állam iránti hűségeskü kötelező voltára hivatkozva – került sor a jelképes erőszak alkalmazására (a katona rátette kezét az intézmény vezetőjének bal vállára), majd a további szükséges intézkedések pontosítására. Mindezek jegyzőkönyvbe vétele után került sor a jegyzőkönyv aláírására a felek által.

⁴⁹ GHIBU 1939. 47–48; GHIBU 1931. 12.

⁵⁰ Schneller István rektor neve után Ghibu következik „secretar de stat”, azaz államtitkárként, míg dr. Nicolae Drăgan „docent universitar, delegatul încredințat cu conducerea provizorie a rectoratului” (a rektori hivatal ideiglenes vezetésével megbízott).

⁵¹ MNL BML XV. 33. 251. 3741. (1919. május 12.)

Az egyetem, illetve intézményeinek (dékáni hivatalok és klinikák) átvétele után,⁵² még május 12-én déluán 16 órakor sor került az átvétellel megbízott személyek, egyben az ideiglenes rektori és a dékáni hivatalok új román vezetőinek első ülésére az Egyetemi Tanács termében. Ekkor kerülhetett sor egyrészt az átvételről szóló beszámolók ismertetésére, illetve ezek során adódott kérdések megtárgyalására, majd a következő napok feladatainak a részletezésére. Ezen a napon kelt a „reszort” 4468/1919. sz. rendeletére hivatkozva Ghibu rendelkezése arról, hogy miként kell igazolják a dékáni hivatalok a második félév elvégzését. Már aznap a rektori hivatalban románul iktatták az iratokat. Az 1/1919. ideiglenes rektori hivatal irata a Dăganu kétnyelvű (!) értesítése a II. szemeszter elvégzésének igazolásáról. Ugyancsak május 12-én Ghibu eljuttatta jelentését Nagyszebenbe, ahonnan megkapta – utólag! – a teljes körű felhatalmazást a továbbiakban meghozandó döntésekre.⁵³

Május 13-án Nicolae Drăgan „ténylegesen” is átvette a rektori hivatal, a bútorzatot és a levéltárat, de feltehetőleg az ügy fontosságára tekintettel és Ghibu hasonló tartalmú levele nyomán, már május 12-én, valószínűleg délután, rendelkezett arról, hogy miként kell elismerni, hogy a hallgatók elvégezték a második szemesztert a kolozsvári egyetemen.

A leltár szerinti átvétel a következő napon, május 13-án kezdődött. A Márki Sándor által vezetett közép- és újkori történeti szeminárium és könyvtárának az átadására a román állam számára Pavel Roșca nagyszebeni szemináriumi tanár részvételével került sor. Amint a felvett jegyzőkönyvből kiderül, eljárása során Roșca a Consiliul Dirigent 4336/1919. számú rendeletére hivatkozott. Ekkor Márki (akárcsak a többi egyetemi intézmény vezetője) tiltakozott a jogtalan átadást követelő rendelet miatt, megtagadva a közreműködést ebben; mivel, hogy erre csakis a magyar állam illetékes hatósága képviselőjének utasítására kerülhet sor, ezért csakis a „szimbolikus” erő alkalmazásának engedve kénytelen engedelmessé válni. Márki csakis a jelenlétében elkészített leltár után volt hajlandó átadni a könyveket és a berendezést Szádeczky Lajos és Bartók György tanúk jelenlétében. Ekkor hivatalos felszólításra a katonák még beengedték a hallgatókat, hogy elintézzék a szemináriummal kapcsolatos, függőben levő ügyeiket.

⁵² Saját bevallása szerint a május 12–16. között Kolozsváron tartózkodó Ghibu vezette le az egész „átvételt”, fogadta a jelentéseket az általa megbízottaktól, és intézte a felvetődött kérdéseket.

⁵³ „Azonnal megkaptam Nagyszebenből az engedélyt, hogy meghozzam mindazokat a döntéseket, melyeket a helyzet megkívánt.” GHIBU 1931. 14. Ez utóbbi kijelentés bizonyítja, hogy addig nem volt ilyen felhatalmazása.

III. *Az útkeresés időszaka (1919–1921)*

1. *A professzorok egy részének kiűzése Kolozsvárról*

1919. május 12. után tehát a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem csak virtuálisan létezett: a tanári kart és a hallgatóságot kiűzték az épületekből. Nagy volt a bizonytalanság, senki sem tudta, hogy mit hoz a holnap. A román megszállók egyre brutálisabban viselkedtek a magyar lakossággal. Mindennaposak voltak a botozások, a törvénytelen kitoloncolások, a koncepciós perek, majd a tömeges kilakoltatások. A „hétköznapi terrortól” – a magyar lapok szigorú cenzúrázása miatt – a szemtanúk egykorú feljegyzései, beszámolóí tudósítanak a leghitelesebben. Márki Sándor, az egyetem professzora például ezt írja 1919 nyarán a naplójába: „A magyar ruha viselése miatt tegnap 12 (mások szerint pláne 50) úrinőt letartóztattak, egyet hír szerint meg is pofoztak...”⁵⁴

A kilakoltatások törvényi alapját a Consiliul Dirigent július 19-i rendelete teremtette meg, amely az „idegenek” nyilvántartásáról és ellenőrzéséről szólt. E rendelet értelmében mindenkit „idegennek” nyilvánítottak, aki a) nem a jelenlegi lakhelyén született, vagy 1914. augusztus 1. után szerzett illetékességet, b) azt az esküt nem tett tisztviselőt, aki nem bírt „illetékességgel” az adott lakhelyen. A „repatriálást” részben a kolozsvári Repatriáló Hivatal, részben a Kitelepítő Kormánybiztosság irányította. A két hivatal létrehozása után a szórványos kiutasítások tömegessé váltak. Mindezzel az volt a céljuk a román hatóságoknak, hogy erőszakosan megváltoztassák Kolozsvár (valamint az egész megszállt terület) etnikai arculatát, vagyis románosítsák a területet.

A Consiliul Dirigent jogszabályára hivatkozva azokat a professzorokat és egyetemi alkalmazottakat, akik a megszállt területeken kívül születtek, vagy 1914. június 30. után kerültek Kolozsvárra, mint „idegeneket” sorra kiutasították. Ugyancsak kiutasították azokat a közalkalmazottakat is, akik szolgálati lakásban laktak, de az eskü le nem tétele miatt állásukat veszítették. (Ha letették volna az esküjüket a román királyra, akkor is előbb-utóbb elbocsátották volna őket.) „Korra, nemre, egyéni minőségre való tekintet nélkül, könyörtelenül üzetnek ki tűzhelyeikről mindazok, akiket az egyes közegek elfogult vagy alapjában véve csekély belátással bíró megítélése idegeneknek minősít. Itt kell hagyniok házukat, bútorukat, egy igénytelen, de becsületes élet szorgalmával megszerzett és nagy nélkülözések árán megtartott szerzemény utolsó roncsait, s neki kell indulniok a teljes bizonytalanságnak

⁵⁴ MNL BML XV. 33. 251. 3793. (1919. július 7.)

egy különben is ínséges esztendő fenyegető árnyékai között...” – írták az erdélyi magyar történelmi egyházak vezetői 1919. augusztus 28-án Iuliu Maniunak.⁵⁵ Beadványukban nyomatékosan kérték, hogy a Consiliul Dirigent vezetője vessen véget ennek a „minden emberi érzést megtagadó eljárásnak”, és tiltsa be a magyar lakosság kiutasítását. Emlékeztettek a gyulafehérvári nemzetgyűlésen 1918. december 1-jén elhangzott ígéretekre, és figyelmeztették a román politikust az erkölcsi felelősségére – mindhiába. Az események menetén nem tudtak változtatni, a – mai kifejezéssel élve – etnikai tisztogatás jellegű eljárást nem függesztették fel.⁵⁶

November 8-ig tizennégy professzor kényszerült távozni, majd az év végéig még ötven hagyták el Kolozsvárt. A bölcsészkar tanárai közül Gombocz Zoltánt, Hornyánszky Gyulát, Szádeczky-Kardoss Lajost, Cholnoky Jenőt, Schmidt Henriket, Csengeri Jánost és Schneller István prorektort, a jogi kar tanárai közül Szandtner Pált, Kuncz Ödönt, Lukáts Adolfot és Menyhárh Gáspár dékánt, a természettudományi karról Györffy Istvánt, Haar Alfrédot, Pogány Bélát, Riesz Frigyeszt és Fabinyi Rudolfot (ő – feltehetően a száműzetés okozta lelki megrázkódtatás és a költözéssel járó fizikai megpróbáltatások hatására – 1920. március 7-én, 71 éves korában elhunyt Budapesten); az Orvosi Karról pedig Davida Leót, Lechner Károlyt és Rigler Gusztávot utasították ki. A következő év, 1920 elején kellett elhagynia a várost a bölcsészkar két tanárának, Dézsi Lajosnak és Karl K. Lajosnak, valamint Issekutz Bélának, a gyógyszer-tanárának.

2. Készülődés Szegedre, a költözködés elhalasztása

A kolozsvári professzorok egy része, így az 1919. május 9–11. között törvényesen megválasztott Egyetemi Tanács tagjainak többsége a városban maradt, a kiutasítottak pedig Schneller István prorektor vezetésével 1919. november közepén, Budapesten gyűltek össze. Azon kezdtek tanakodni, hogy mi lesz az egyetemükkel, a további pályafutásukkal. Addig is, amíg visszatérhetnek székhelyükre, szerették volna mihamarabb megkezdeni az oktatómunkát, ám eleinte fogalmuk sem volt arról, hogy mikor, hol és milyen épületekben. Csak annyit tudtak, hogy folytatni kell, feladni nem lehet.

A fővárosban lévő professzorok hamarosan magas pártfogókat nyertek gróf Teleki Pál és gróf Bethlen István leendő miniszterelnökök, illetve

⁵⁵ Nagy Károly kolozsvári református, Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári római katolikus és Ferenc József unitárius püspökök 1919. augusztus 28-i levele Iuliu Maniuhoz EREL A 21. 2539–1919. ikt. sz.

⁵⁶ VINCZE 2009. 89.

Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter személyében. November 26-ára Bethlen, Tóth Lajos és Imre Sándor helyettes államtitkárok, valamint báró Petrichevich Horváth Emil bevonásával a kolozsvári egyetem ügyében értekezletet hívott össze. Ezen úgy döntöttek, hogy átmenetileg valahol Budapesten fog tovább működni a Ferenc József Tudományegyetem, de már ekkor fölmerült az az elképzelés is, hogy Szeged legyen az a város, amelyik ideiglenesen befogadja. A Tisza-parti városban természetesen nagy volt a fogadókészség, hiszen már jó két évtizede próbálkoztak azzal, hogy egyetemhez jussanak.

Vasek Ernő budapesti keresztényszocialista ügyvéd, akit egy hónappal korábban neveztek ki Szeged kormánybiztos-főispánjává, jelen volt a november 26-i értekezleten, s másnap arról értesítette Somogyi Szilveszter polgármestert és a helyi sajtót, hogy itt a nagy lehetőség, akár már heteken belül megnyílhat a Tisza partján az egyetem. Ez természetesen képtelenség volt, de a helyi városvezetést sikerült annyira föllelkesítenie, hogy a polgármester kijelentette: „a város elmegy az önzetlen áldozatok legmesszebbmenő határáig”.⁵⁷ Felkérésére a törvényhatósági bizottság alakított egy egyetemi bizottságot, majd pár nappal később a főispánnal fölutazott Budapestre, ahol Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek átadtak egy emlékiratot, melyben a város ajánlatot tett az egyetem elhelyezésére nézve.

72. kép Somogyi Szilveszter szegedi polgármester

⁵⁷ Szegedi Friss Ujság 20 (1919) november 27. 1.

Közben a fővárosban tartózkodó kolozsvári professzorok november végén megalakított „helyettes”⁵⁸ egyetemi tanácsa december 12-én megtartotta – Budán – első rendes ülését. A jelenlévők megállapították: nincsenek abban a helyzetben, hogy elhelyezésük módjáról javaslatot tegyenek, hiszen még arról sincs döntés, hajlandó-e a magyar állam a kolozsvári egyetemet továbbra is fenntartani. A kultuszminiszternek küldött feliratukban ezért azt kérték, hogy igenlő döntés esetén az 1919/20-as tanév második felében „később közelebb megállapítandó helyen időlegesen Budán” megtarthassák az előadásait. (Azért javasolták Budát, mert ezáltal a pesti oldalon lévő tudományegyetem „érdekei és esetleges érzékenysége megóvatnék”.) Ugyanakkor azt is kérték Haller Istvántól, hogy tegyen lépéseket arra: „az Egyetemnek ezidőszerint még Kolozsváron tartózkodó tanárai és egyéb alkalmazottai részére Budapestre való utazásuk lehetővé tétessék.”⁵⁹ Ugyanezen a tanácsülésen tárgyalták meg annak lehetőségét is, hogy az egyetem esetleg Szegedre költözzön. Ekkor határoztak arról, hogy a tisztánlátás érdekében, illetve a várossal folytatandó tárgyalásokra a prorektor vezetésével egy bizottságot küldenek ki.

A delegációban néhány egyetemi tanáron kívül helyet kapott Korb Flóris budapesti műépítész, egyetemi tanár is. (Ő tervezte korábban a kolozsvári egyetemi könyvtár és a debreceni egyetem központi épületét.) Mielőtt megnézték volna Szegeden a felajánlott épületeket, a városházán egy megbeszélést tartottak. Ezen a város vezetése kilátásba helyezett 6 000 000 koronát (ez az összeg a város éves költségvetésének mintegy a harmadára rúgott!) a kiszemelt épületek átalakítására, emellett pedig felajánlották a Közművelődési Palota gyűjteményeinek használatát, a Magyar Királyi Ítéltábla, a Magyar Királyi Államvasutak Központi Leszámoló (korabeli megnevezéssel: „Leszámítoló”) Hivatal, valamint több közép- és általános iskola, ezenkívül pedig a város tulajdonában lévő közkórházak épületeit. A fentiek felül felajánlottak a professzorok számára 40 szolgálati lakást.

A kétnapos helyszíni szemle után zárt körű értekezletet tartottak, ahol elhangzott, hogy a bölcsészeti, a természettudományi és jogi fakultások elhelyezése megoldottnak látszik, de az orvosi kar felállításához „sokféle lényeges és föltétlen szükséges előföltételekre, megfelelő épületekre, elengedhetetlen berendezési tárgyakra és műszerekre van szükség”. Ugyanakkor Korb Flóris azt fejtegette, hogy az orvosi kar legalább tíz önálló, megfelelő épületet igényelne, iskolákat és középületeket pedig erre a célra „tekintélyes

⁵⁸ A „helyettes” jelzővel vagy azt akarták jelezni, hogy az „igazi” tanács Kolozsváron működik, vagy arra utaltak, hogy a tagjai (Menyhárt Gáspár jogi kari dékán kivételével) prodekánok.

⁵⁹ SZTEL az Egyetemi Tanács 1919. december 12-i, I. rendes ülésének kézzel írott jegyzőkönyve, ikt. sz. n.

kulturális veszteség nélkül nem lehet átalakítani”.⁶⁰ (A későbbi események igazolták Korb véleményét.) Az épületek átalakítása egyébként igen sokba kerülne – mondta a főépítész –, ám konkrétumokat ekkor még nem említett, s később úgy kalkulált, hogy összesen 9 640 000 koronára lenne szükség.⁶¹

Az Egyetemi Tanácsot Schneller tájékoztatta a szegedi helyzetről, azt sem hallgatva el, hogy az orvoskar elhelyezésével van a legnagyobb probléma. Ennek ellenére a tanács némi vita után akképpen határozott, hogy tekintettel „Szeged nemzeti érzületére, a megszállott területekhez való közeli fekvésére, nemkülönben Szeged városának lakást és élelmezést biztosító ígéreteire”,⁶² az egyetem ideiglenesen, mindaddig, míg eredeti székhelyére vissza nem térhet, hajlandó az 1920/21. tanév első szemeszterében (vagyis 1920 őszén) „tudományos munkásságát” felvenni – az orvosi kar kivételével.

Ezt követően mind Schneller, mind Szeged város tanácsa a kultuszminiszter segítségét kérte ahhoz, hogy az egyetem karainak, intézményeinek elhelyezéséhez szükséges épületeket idejében kiürítsék. Azonban a belpolitikai csatározások és a bürokratikus huzavona miatt a Szegedre történő költözés ügye megfenekleni látszott, mivel hetekig nem történt semmi érdemleges fejlemény. Ezért – a várakozást elunva – a városi tanács április közepén megsürgette az igazságügyi és a kereskedelemügyi minisztériumnál az ítéltábla és a „leszámítoló palota” épületeinek átadását.

Június 8-án az Egyetemi Tanács – miután kénytelen volt tudomásul venni, hogy a 4-én aláírt békediktátum miatt a székhelyükre való közeli visszatérésről le kell mondani – egyhangúlag elfogadta az orvosi kar javaslatát, és határozatában kimondotta, hogy föltétlenül szükséges mind a négy kar Szegeden való sürgős elhelyezése. Az idő nagyon sürgetett, hiszen, ha ősszel Szegeden akarták kezdeni a tanévet, legkésőbb júniusban ki kellett volna üríteni az egyetemnek szánt épületeket, és azonnal el kellett volna kezdeni az átalakítási munkálatokat. Konkrét intézkedések helyett azonban ismét csak ígéretekkel voltak kénytelenek beérni a szegediek: az újabb kormányválság ismét elterelte a politika figyelmét az egyetem ügyéről. Végül Haller kultuszminiszter augusztus 5-én leszögezte: 1) az átépítésekhez idő kell, ezért Szegeden csak az 1921/22. tanév megkezdése lehetséges; 2) Szegedre csak a kolozsvári egyetem költözik (a miniszter még június közepén is azt nyilatkozta: elképzelhető, hogy a Pozsonyból elüldözött

⁶⁰ Szegedi Friss Ujság 21 (1920) január 16. 1.

⁶¹ MNL OL K 636 fond 129. doboz 1922–14–26371. ikt. sz. n., az 1920. december 12-i „Különvélemény”.

⁶² SZTEL 1920. január 17-i, III. rendkívüli ülés jegyzőkönyve ikt. sz. n.

Erzsébet Tudományegyetemet⁶³ és a Ferenc József Tudományegyetemet ott egyesítik); 3) tiszteletben tartja a pozsonyiak tanácsának óhaját, hogy Pécssett önállóan, független intézményként működjen tovább.

Az elüldözött egyetem további sorsát az az augusztus 12-i miniszteri rendelet döntötte el, amely kimondotta, hogy az az 1920/21. tanév végéig Budán marad. A rendeletről leiratban értesítette Haller Szeged város vezetőségét és az Egyetemi Tanácsot is. Ez utóbbi ezt követően ajánlotta Szandtner Pált, a jogi kar tanárát kormánybiztosnak, akinek az lett ezt követően a feladata, hogy majd a helyszínen az elhelyezést irányítsa, valamint készítsen pontos és részletes költségvetési tervezetet az épületek átalakításáról, a berendezésekről és felszerelésekről. Ettől kezdve ő lett a Szegedre költözés egyik koordinátora. A kormánybiztosi kinevezés (és a költségvetési tervezet összeállítása) mindenesetre azt jelezte, hogy a kormány komolyan gondolja a következő évi költözést.

3. Másfél év Budán

Miközben a tavasz folyamán a tanári kar néhány tagja a leköltözés ügyében többször Szegeden tárgyalt, Budán elkezdődött az oktatás. Február végén a minisztertanács hozzájárult ahhoz, hogy a két elüldözött egyetem, a kolozsvári és a pozsonyi a törvényhozás végleges döntéséig „kifelé és fölfelé egy egyetemenként ideiglenesen Budapesten helyeztessék el”,⁶⁴ a működés időpontját illetően azonban egyelőre a jogi, a bölcsész-, valamint a matematika- és természettudományi karokon az 1920/21-es tanévet jelölte meg.

Az itt működő egyetem célja az volt, hogy fönntartsa a folytonosságot, egyben tartsa a tanári kart, és ne engedje a hallgatóságát szétszéledni. A budai oktatás a számos nehézség ellenére, március 16-án kezdődött meg. Ekkor tulajdonképpen az 1919/20-as tanév két szemeszterét összevonva tartották meg, majd 1920 őszén már (többé-kevésbé) rendes félév következett. Az egyik legnagyobb gond a megfelelő helyiségek, felszerelési tárgyak hiánya volt, ráadásul mindkét egyetem könyvtára az eredeti székhelyén maradt. Súlyos problémát jelentett mind a hallgatók, mind a tanárok számára a lakáshiány. A tanulmányi munka során komoly nehézséget okozott az is, hogy a hallgatók jelentős része nem tudta bemutatni a lecke-könyvét, emiatt a tanulmányi előmenetelükről bizonyítvánnyal nem rendelkeztek.

⁶³ A pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem elüldözéséről: POPÉLY 2005.

⁶⁴ SZTEL Bp. 115–1919/20. E. T. sz.

Ennek az volt az oka, hogy a száműzött egyetemek az irattáraikat nem tudták magukkal hozni Kolozsvárról, illetve Pozsonyból.

A fenti gondok, problémák ellenére az 1919/20-as tanévben a bölcsészeti és a természettudományi karokon a budai Paedagogium épületében folytak az előadások. A természettudományi fakultás hallgatói részben áthallgattak a műegyetemre is. A II. kerületi Szegényház utcai községi iskola épületében (melyben a quaestura, vagyis a gazdasági hivatal is működött, és ugyancsak itt volt a két rektor lakása) a joghallgatók és (részben) az orvostanhallgatók kezdték meg tanulmányaikat. Az orvoskar problémája hónapokig megoldatlan maradt. A két „kooperáló” egyetem rektorai és orvoskari dékánjai február 13-án részletes előterjesztésükben a VKM-et sürgették, hogy kezdhesék meg az oktató-gyógyító tevékenységüket. Arra hivatkoztak, hogy olyan vidéki város jelenleg nincs Magyarországon, ahol 9–9 elméleti orvosi intézet és orvosi klinika egyhamar elhelyezhető volna, holott „kis jóakarattal és aránylag nem nagy anyagi áldozatokkal ez Budapesten, de csakis Budapesten elég gyorsan megoldható lenne”.⁶⁵ Ráadásul, a debreceni orvosi kar „félkész” állapotban van, a budapesti fakultáson pedig olyan elképesztő a zsúfoltság (mintegy 7000 beiratkozott hallgatója van), hogy a gyakorlati oktatás „illuzóriussá” vált. Az előterjesztésben konkrétan felsorolták azokat az intézményeket, illetve épületeket, melyeket fel lehetne használni a két orvosi kar céljaira: például az Irgalmasrendiek budai kórháza, a fehérkereszt gyermekkórház, a Révész utcai hadirokkant-kórház, a régi Szent János Kórház, a Szegényház téri fertőtlenítőintézet stb., az igénybe vett épületek átalakítása, felszerelések, berendezések beszerzése és az éves bérösszeg pedig összesen 6 500 000 koronát emésztene föl.⁶⁶ Úgy tűnik, a kormányzat részéről a felterjesztésben említett „kis jóakarattal” megvolt, mert a március 25-i 27 258. számú minisztertanácsi rendelet értelmében a két orvosi kar is megkezdhette a működését, ám – a kellő helyiségek hiánya, illetve anyagai okok miatt – valójában csak hónapokkal később kezdődött el az oktatói munka, az 1919/20-as tanév II. (pót-)szemeszterében csupán a szigorlatokat tartották meg.

A két egyetem vezetése elhatározta közös ülések rendszeresítését, közös hivatalos órák tartását, gazdasági ügyeik vitelére közös gazdasági bizottságot választott, s a hallgatók jóléti ügyeinek gondozására egyetemközi bizottságot alakított. Az egyik egyetemre beiratkozott diák a másik előadásait külön beiratkozás nélkül is látogathatta. 1920 tavaszán a Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karán 9, a jogin 8, az orvosin 6, a természettudományin

⁶⁵ Schneller István, Fenyvessy Béla, valamint Pekár Mihály és Lechner Károly dékánok előterjesztése: MNL OL K 636 fond 129. doboz 1922–14–26371., sz. n.

⁶⁶ MNL OL K 636 fond 129. doboz 1922–14–26371., Bp. 382–1920. E. T. sz.

4, összesen 27 egyetemi tanár (néhány meghívott oktatóval együtt) 80 előadást hirdetett meg, melyekre mindössze 230 hallgató iratkozott be.⁶⁷ Amint eljutott annak a híre Erdélybe, hogy a Ferenc József Tudományegyetemen Budán megkezdődött az oktatás, az erdélyi magyar fiatalság – részben a sorozások elől menekülve – egyre nagyobb számban igyekezett Magyarországra. („Erdélyből s az ország még ma megszállottnak mondható részeiből nagyobb számmal jöttek a fővárosba ifjak főiskolai tanulmányaik folytatása végett, akik a magyar nemzet testébe való tartozásuk átértékelésétől és tudatától hajtva nem bírták magukat arra rászánni, hogy a románra felavart kolozsvári egyetemre, illetőleg a pozsonyi cseh egyetemre iratkozzanak be, avagy más ellenséges fennhatóság alá hajtott főiskolára járjanak” – írják Schneller István prorektor és Pekár Mihály pozsonyi orvoskari dékán február 23-i közös feliratukban.⁶⁸)

A növekvő diáklétszám azonban azt is jelentette, hogy felhígult a hallgatószám, a tanulás minősége csökkent, és a fegyellemmel is gondok voltak. Moór Gyula egy 1920. november 27-i magánlevelében arról tájékoztatta Kolosváry Bálintot, hogy állítólag mintegy 1500 hallgatója van az egyetemnek, ebből 5–600 orvos, és 2–300 joghallgató, de közülük előadásra úgyszólván senki sem jár, 2-3 ember lézeng a legtöbb tanárnál, „a szigorlatok színvonala pedig a 1919-ikénél is igen tetemesen rondább”.⁶⁹ Ami pedig a fegyelmet illeti, október közepén a Paedagogium épületében a *numerus clausus* törvény által keltett közhangulatban „zavargó incidensre” került sor. Schneller 1920. október 14-i, Hallerhez írott felterjesztéséből azonban az derül ki, hogy „budapesti betolakodók” (tehát nem a száműzött egyetem diákjai!) voltak azok, akik „zsidókat el- és kivertek; nőt is pofoztak és kidobtak.”⁷⁰ Egy október végi jelentése szerint: „A budapesti egyetemi ifjúság [...] behatolt a kolozsvári és pozsonyi egyetemek területére [...] minden közelebbi inquirálás nélkül még a katolikus ifjakat is mint zsidókat pofozott, véresre vert [...] őket az egyetemről kidobta.”⁷¹

Ez Schnellert annyira fölháborította, hogy azt kérte a kultuszminisztertől: ha máskor nem kap rendőri segítséget, akkor a minisztertanács határozata értelmében „a további zavargások megállítására szükséges intézkedéseket a honvédelmi és belügyi miniszter urakkal egyetértőleg legerélyesebben fogantathassa”.⁷² Az Egyetemi Tanács egyébként felhatalmazta a prorektort,

⁶⁷ MÁRKI 1922. 132.

⁶⁸ MNL OL K 636 fond 76. doboz 1920–13–73841., 16.990/1920. ikt. sz.

⁶⁹ SZTEL Egyetemi Tanács iratai 7. doboz ikt. sz. n.

⁷⁰ MNL OL K 636 fond 74. doboz 1920–11–135267.

⁷¹ LADÁNYI 1979. 173.

⁷² SZTEL Bp.199–1920/21. E. T. sz.

kérjen Hallertől engedélyt arra, hogy a zavargások megismétlődése esetén az egyetemet a rend helyreállításáig bezárhassa. Erre végül nem került sor.

Minden probléma ellenére októberben végül megkezdődött az új tanév, a korábbi épületekben. Az 1920/21-es tanév első szemeszterére 1003, a másodikra 1289 hallgató iratkozott be.⁷³ Augusztus 7-én végre átléphette a magyar–román határt, és megérkezett Budapestre az egyetem sokat szenvedett professzora, Apáthy István dékánhelyettes is, akit kelet-magyarországi főkormánybiztosként koholt vádakkal letartóztattak a román hatóságok. Június 21-én a nagyszebeni hadbíróóság 5 év kényszermunkára ítélte, de másodfokon november 11-én a bukaresti legfelsőbb katonai törvényszék minden vád alól fölmentette. Az őt üdvözlő Egyetemi Tanács előtt a professzor szeptember 27-én kijelentette: bár az idők folyamán politikával is foglalkozott, de ez csak azért történt, hogy „a nemzeti érzést és nemzeti önérzetet ápolni és éleszteni segítsen.”⁷⁴

4. A Ferenc József Tudományegyetem „átmentésének” kísérlete Kolozsváron

Míg a magyar fővárosban 1919 végétől lázas tervezgetés folyt az egyetem jövőjét illetően, 1920 tavaszán pedig Budán a „csonka-egyetemen” elkezdődött az oktatás, addig a Kolozsváron maradt professzorok a várakozás, a passzivitás álláspontjára helyezkedtek. Ezt csak akkor adták fel, amikor 1920 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a békediktátum mindenképpen szentesíteni fogja Erdély és Kolozsvár megszállását, tehát már nincs miben reménykedni. Eljött az aktív cselekvés ideje.

Erre készítette az Egyetemi Tanács Kolozsváron maradt tagjait az is, hogy sok erdélyi fiatal várta, hogy befejezhesse a háború miatt félbemaradt tanulmányait. Közülük a katonaköteles korban lévők egyébként sem hagyhatták el Románia területét, azaz nem iratkozhattak be magyarországi egyetemekre. 1919. május 12. óta pedig egy újabb leérettségizett évfolyammal szaporodott a várakozók száma. Részben ezeknek a tényeknek a hatására jutott arra a következtetésre a rektor, hogy „egyelőre – bár bizonytalan időre – a magyarságnak az egyetemi oktatás ügyét saját erejéből kell megoldania”. Ráadásul, tette hozzá: „hasonló óhajtaást juttattak kifejezésre a pénzügyi és egyházi körök”, valamint „az erdélyi magyarság politikai vezetői” is.⁷⁵

⁷³ MÁRKI 1922. 176.

⁷⁴ SZTEL Bp. 209–1920/21 E. T. sz.

⁷⁵ SZTEL LXIII–1919/920. E. T. sz.

Az autonóm magyar egyetem tervét konkrétan Réz Mihály, a politika-tan professzora vetette fel az Egyetemi Tanács 1920. április 17-i ülésén, de Márki Sándor azt írta a naplójában, hogy igazából a Sidney B. Snow amerikai unitárius lelkész vezette angol–amerikai egyházi delegáció szorgalmazta ezt az ügyet: „Az angolok határozottan kívánják, hogy a magyarok visszakapják a kolozsvári egyetemet – abban az esetben is, ha Erdély a románoké lesz. Mint Rákóczi korában az enyedi »egyetem« számára, gyűjtének a kolozsvári egyetem számára is. Esetleg ők, talán az amerikaiakkal, egy felekezeti közti magyar egyetemet sürgetnének oly széleskörű autonómiával, hogy a tanárok pusztán keblbi választás alapján, kinevezés nélkül működjenek.” Az angolok egyébként gyűjtöttek már 24 000 dollárt a református diakonissza-képzőre, de „a felekezeti közti egyetem tervével akarják ezt is egybekötni” – írta Márki.⁷⁶ A Réz Mihály által felvázolt terv tehát egy teljes autonómiával bíró intézmény felállítása volt, amelynek professzorai állami kinevezés nélkül nyerték volna el státuszukat.

A felvetést általános tetszés és támogatás fogadta. Az Egyetemi Tanács mellett az erdélyi magyar történelmi egyházak képviselői által 1920 júniusában létrehozott Felekezeti közti Tanács lett az egyetemalapítás mozgatórugója. A kolozsvári református, illetve unitárius, valamint a gyulafehérvári római katolikus püspökök azonnal a terv mellé álltak, és felajánlottak a felállítandó egyetem céljaira több egyházi ingatlant, emellett gróf székhelyi Mailáth Gusztáv Károly püspök bejelentette, hogy anyagilag is támogatja a tervet.

A szervezőmunka mintegy két hónapot vett igénybe, végül a Felekezeti közti Tanács 1920. június 21-i ülésén kimondták a felekezeti közti autonóm egyetem felállítását, mely Gyulafehérváron a) római katolikus hittudományi fakultásból, Kolozsváron pedig b) protestáns teológiai, c) jog- és államtudományi, d) orvostudományi, e) bölcsészettudományi és f) közgazdaságtudományi karokból áll. Az egyetem az erdélyi magyarság részben még megmaradt intézményeire kívánt támaszkodni, a tanári kar pedig a Ferenc József Tudományegyetem még Kolozsváron lévő professzoraiból, valamint az időközben szintén kisajátított Kereskedelmi és Gazdasági Akadémia felső tagozatán oktató tanáraiból állt volna össze.

Kolozsvári kalkulációi szerint a felállítandó intézmény költségvetése 4 000 000 korona lenne, amihez az első évben még 1 000 000-t kell számítani a felszerelésekre. Azzal kalkulált, hogy a költségeket részben a tandíjból, részben az erdélyi magyar társadalom áldozatkészségéből és a budapesti kormányok támogatásából lehetne fedezni. A kolozsvári terveket

⁷⁶ MNL BML XV. 33. 251. 4259. (1920. április 17.)

magyarországi részről támogatták, viszont konkrét lépések nem történtek, mivel a felekezeti egyetem terve hamarosan elbukott. Nem csak a kormány, hanem a Budán tartózkodó kollégáik is támogatták a kolozsvári terveket. Ennek jeleként – „a rendkívüli viszonyokra” való hivatkozással – lemondtak a dékán- és rektorválasztási jogukról, emiatt még egy tanévre hivatalában maradt az 1919-ben megválasztott rektor és az Egyetemi Tanács. Schneller István egyébként 1921. április 4-én végleg lemondott prorektori tisztségéről, az utóda Menyhárh Gáspár jogi kari dékán lett, aki az 1921 nyarán megejtett rektorválasztásig látta el a rektori teendőket.

Hiába volt az erdélyi magyar egyházak, a politikai vezetők és a budapesti kormányzat támogatása, mert a sovinszta, dühödten magyarellenes bukaresti kormány elbuktatta ezt a nagyszerű tervet. Mídőn 1920. június 21-én a három erdélyi püspök (Nagy Károly, Ferencz József és Mailáth Gusztáv Károly) egyszerűen bejelentette a bukaresti közoktatási miniszternek az egyetem megalapítását, arra még csak válasz sem érkezett. (A bejelentés formulának az volt utóbb a hivatkozási alapja, hogy a trianoni békediktátumnak még nem történt meg a ratifikációja.) Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy Bukarestben az időhúzásra játszanak, mert a beadványt ide-oda „passzolgatták” a minisztériumok között. (A román illetékeseknek az egyetemmel kapcsolatos állásfoglalását nem kis részben befolyásolta az a durva magyar-, illetve egyetemellenes kampány, amit a román lapok folytattak a nyár folyamán.)

A hónapok óta folyó hercehurca és az egzisztenciális kilátástalanság miatt egyébként szeptemberben a 20 fős professzori karból többen – köztük a december végén kiszabadult Apáthy István, valamint Réz Mihály, bár a budapesti kormányzatnak az volt az álláspontja, hogy a „magyarság maradjon Erdélyben s folytassa működését”,⁷⁷ – az önkéntes repatriálás mellett döntöttek.

Itt kell megemlítenünk, hogy 1920 ősze és 1921 nyara között többen elhunytak a professzorok közül. Elsőként Somló Bódog, a jogbölcselet professzora távozott az élők sorából: 1920. szeptember 28-án 47 évesen Kolozsvárott öngyilkos lett. Őt – időrendben – november 3-án Bochkor Mihály, a magyar alkotmány- és jogtörténet tanára követte (43 évesen tüdőgyulladásban halt meg), majd a következő év tavaszán, 1921. március 16-án Hevesi Imre „megdöbbenően tragikus halálának” híre rendítette meg a tanári kart. Két hónappal később, május 24-én – távol szeretett városától – Genfben távozott az élők sorából az előző ősszel repatriált Réz Mihály. Július 5-én újból végső búcsút kellett venni a tanári kar egy tagjától: Genersich Gusztáv

⁷⁷ SZTEL XCIII–1919/920. E. T. sz.

gyermekgyógyász rövid szenvedés után, 56 éves korában hirtelen elhunyt. Ezzel azonban a temetések sorozata még mindig nem ért véget. Augusztus 29-én – amikor a professzorok nagy része már Szegeden volt, vagy oda készülődött – 67 évesen elhunyt az ókortörténet tanára, Schilling Lajos, aki – bár 1919-től élvezhette volna a nyugdíjas professzorok jól megérdemelt pihenését – kivette részét az 1920-21-es küzdelmekből.

Visszatérve a kolozsvári próbálkozásokra, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a román illetékesek „szabotázsá” miatt 1920 őszén semmiképpen sem lehet elkezdni az oktatást a felekezeti közti egyetemen, az Egyetemi Tanács és a Felekezeti Tanács tagjai szeptember 3-án úgy döntöttek, hogy más formában kísérik meg átmenteni a magyar nyelvű felsőoktatást: felállítják a tanárvizsgáló bizottsággal kiegészített református tanárképző intézetet.

Az intézet felépítését, szervezeti szabályzatát Kolosváry Bálint dolgozta ki. Néhány nap alatt elkészült a munkával, és szeptember 8-án előterjesztette a meghívandó tanárok névsorát. A tervezetből kiderül, hogy bár az elmúlt tanévben sok kiváló tudós tanár távozott el Kolozsvárról, az oktatás magas színvonalát biztosítani lehetett. Részt vett az oktatásban egyebek mellett Bartók György (filozófia), Csűry Bálint (magyar hangtan), Kelemen Lajos (Erdély története), Marót Károly (klasszika-filológia), Moldován Gergely (román irodalom és történelem), Roska Márton (régészet), Szádeczky-Kardoss Gyula (ásványtan), Szőkefalvi Nagy Gyula (matematika) és Varga Béla (pedagógia).

A református teológiai fakultás igazgatója Ravasz László püspökhelyettes lett, az ezen belül létrehozott (és teljes önállóságot élvező) tanárképző intézet elnökévé Márki Sándort, helyettesévé Bartók Györgyöt választották meg. Az intézet újjászervezését a fenntartók október elején írásban bejelentették a közoktatásügyi főtitkárság kolozsvári vezetőjének, Octav Prie államtitkárnak, majd egy hónappal később a kormánytól írásban kérték az elismerést is.

Mivel a tanárképző fenntartását (az első szemeszter közel 500 000 lejt emésztett fel) az erdélyi magyar társadalom vállalta magára, Kolosváry Bálint nem anyagi támogatásért fordult Budapesthez, hanem egyéb ok miatt. Azt kérte, hogy a kormány ismerje el a tanárképzőt, illetve az ott szerzett okleveleket, emellett pedig ne hiányozzék az erkölcsi támasz sem, mert – mint írta az október 27-én Schnellernek küldött levelében – „existenciánk elismerésének kiküzdése így is elég nehéz feladat számunkra itt, hol minden életjelt el szeretnének fojtani, ha az magyar. A tanárképzőnél és teológiánál munkát vállalt professzorok megtették ezt az ideiglenes jellegű lépésüket bízva abban, hogy a Ferenc József egyetem végleges

elhelyeztetéséig csakugyan szabadságolt állapotúaknak tekinthetnek.”⁷⁸ Ezt a kérést Budapesten „acceptálták”, és megnyugtatták a kolozsváriakat, hogy az egyetemi státusuk nincs veszélyben: 1921. január 10-én Vass József rendeletével a kolozsvári tanárokat a szerzett jogaik teljes épségben tartásával szabadságolta.

A tanárképző tanrendje szerint az I. félévben 36 tanár 86 tárgyban tartott előadásokat és szemináriumokat. Az előadások száma és tematikája túlmutat a hagyományos tanárképző intézet keretein. Az 1920/21-es tanév első szemeszterére 199 hallgató iratkozott be.⁷⁹ Az oktatást számos nehézség akadályozta. Így például az ostromállapotból következő kijárási tilalom miatt a tanári gyűléseket olykor nem lehetett megtartani, a hallgatók ösztöndíja az infláció miatt elértéktelenedett, az alapítványi szálláshely kevés volt, azok a helyiségek, melyekben az oktatás folyt, egymástól messze, a városban szétszórtan helyezkedtek el. A fenti gondok ellenére (nem beszélve arról, hogy még mindig nem dőlt el, a román hatóságok egyáltalán elismerik-e a tanárképzőt) a második szemeszterben 190-en iratkoztak be, akik közül az év végén 44-en tettek le alap-, szak- vagy pedagógiai vizsgát, vég bizonyítványt pedig 27 jelölt kapott. Oklevelet az intézet sem az első, sem a második félévben nem adott ki, mivel a román állam ehhez nem járult hozzá – az 1920/21-es tanévben tulajdonképpen úgy folyt az oktatás, hogy az intézmény hivatalos elismertetése nem történt meg. A román hatóságok magatartása most is elutasító volt, akárcsak a sovinizta román sajtóé, amely már 1920 őszén megindította a támadást az intézet ellen.

A tanárképző elismertetése érdekében természetesen folyamatos erőfeszítések történtek 1921 tavaszán is. Ez ügyben márciusban Bukarestben tárgyalt Ravasz László püspökhelyettes és Kolosváry Bálint rektor, ám semmi eredményt nem tudtak elérni. Április 1-jén végre a korábbi megkeresésekre reagált Octav Prie oktatásügyi államtitkár: hivatkozva az 1883. XXX. tc. 60. §-ára, mely szerint a tanárok minősítése kizárólag az állam joga, felhívta az intézmény vezetőit, hogy sürgősen mutassák be: ki, milyen alapon alapította a református tanárképző intézetet, mi a tanterve, miből tartják fenn, valamint kimutatást kért az oklevelet nyert hallgatókról. A választ ugyan Márki öt nap alatt elkészítette, és el is juttatta az államtitkárhoz, az illetékesek ismét az időhúzáshoz folyamodtak, miközben sejtetni engedték, hogy a válasz úgyszólván elutasító lesz. Az egyéves próbálkozás, erőfeszítés azzal ért véget, hogy 1921. szeptember 11-én a Református Tanárképző Intézet működését Prie államtitkár meglepetésszerűen betiltotta, majd a kiküldött

⁷⁸ SZTEL VII–1920/21. E. T. sz.

⁷⁹ MNL BML XV. 33. 251. 4620. (1920. november 25.)

kormánybiztos némi vizsgálódás után „az állami törvények megsértése” címén a tanintézetet bezáratta, az irattárát pedig lefoglaltatta.⁸⁰

Mielőtt azonban az intézet végleges felszámolása megtörtént volna, már elkezdődött a professzorok egy részének repatriálása. Ennek előzménye az volt, hogy márciusban eldőlt, ősszel Szegeden működik tovább a Ferenc József Tudományegyetem, melyre várják a még Kolozsváron lévő tanárokat is. Tehát, amikor Prie államtitkár bezáratta a tanárképzőt, a tanárok jó része már Szegeden volt. Akik maradtak, azok általában valamelyik egyházi iskolában tanítottak tovább (például Boga Lajos, Balogh Ernő és Xantus János a római katolikus főgimnáziumban), vagy állami szolgálatba álltak (mint Szádeczky-Kardoss Gyula, aki haláláig a Román Földtani Intézet főgeológusa volt).

5. Az egyetem szegedi elhelyezését elrendelő törvény

1920. november végén – több hónapnyi szünet után – ismét történt valami az egyetem ügyében. Haller István kultuszminiszter 29-én leiratban közölte Aigner Károly főispánnal, hogy tárgyalt az igazságügyi és kereskedelmi miniszterekkel, s „az ő előzékeny támogatásuk révén most már biztosítva látom Szegeden az egész egyetem elhelyezését”. Arra kérte azonban a várost, hogy amint az ítéltábla elhelyezéséről gondoskodott, úgy a főügyészség elhelyezése iránt is „sürgősen intézkedni szíveskedjék, hogy 1921. évi június 20-án a táblaépület teljességében az egyetem céljaira átadható legyen”.⁸¹ A leiratban már konkrét feladatokat is megfogalmazott: intézkedjenek, hogy a városi felsőkereskedelmi iskola, melynek Tisza Lajos körúti épületébe az ítéltábla költözik, az állami felsőkereskedelmi iskolában találjon elhelyezést. Haller azt is kérte, hogy mivel az orvoskari elméleti intézeteket egyelőre a Rókus utcai városi elemi iskola épületében helyezik el, ennek átadásáról mielőbb gondoskodjanak, a városi (piaristák vezette) főgimnázium pedig fogadja be az állami főgimnáziumot, mert annak épületét a matematika- és természettudományi kar foglalja majd el. A városi kórházban fogják elhelyezni az elmekórtani, valamint a bőr- és bujakórtani klinikákat, amelynek a telkén külön bonctani pavilon létesülne a bonctani és a törvényszéki orvostani tanszékek részére.

Ettől kezdve volt feladata bőven, s a város vezetésének előbb-utóbb szembesülni kellett azzal a problémával, hogy miként lehet az épületkérdést

⁸⁰ MTA-K Ms. 5163/52.

⁸¹ Szeged 1 (1920) december 10. 1.

megoldani. Először azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszternek kellett meghoznia a végleges döntést az egyetem költözéséről, s erről meg kellett alkotni azt a törvénytervezetet, amelyet a nemzetgyűlés elé lehetett terjeszteni.

Erre azonban még hetekig kellett várni. Pécs és Szeged kijelölését az a tény indokolja, hogy az 1912: XXXVI. törvénycikk – amely a debreceni és a pozsonyi egyetem felállítását rendelte el – tárgyalása során az Országgyűlés elismerte e városok alkalmasságát. A négy egyetem fenntartását csak azok ítélték feleslegesnek, akiket egyoldalú pénzügyi szempontok vezéreltek. Vass József kultuszminiszter szerint azonban a fiskális aspektus helyett azt kellene figyelembe venni, hogy Magyarországnak a háború utolsó évéig 18 000 000 lakos mellett csak két működő teljes egyeteme volt. (A pozsonyin és a debrecenin ugyanis 1918-ban még bizonyos karok nem működtek, illetve szervezés alatt álltak.) Vass feltétlenül szükségesnek ítélte a négy egyetem fenntartását, mert a népesség számához viszonyítva „Magyarország Oroszországgal állott egy színvonalon”. (1914-ben Olaszországban 1,3 millió, Ausztriában 2,5 millió, Romániában 3 millió, míg Magyarországon 6 millió lakosra esett egy egyetem.) Nem volt nélkülözhető a négy egyetem fenntartása azért sem, mert az elcsatolt országrészek magyar ifjúsága felsőbb tanulmányai szempontjából „a jövőben is a magyar egyetemekre lesz utalva”.

Az előterjesztést Horthy Miklós kormányzó április 30-án jóváhagyón tudomásul vette, s hozzájárult, hogy a miniszter „alkotmányos letárgyalás céljából a nemzetgyűlés elé terjeszthesse”.⁸² Egy héttel később, május 7-én végre Vass betérjesztette törvényjavaslatát a nemzetgyűlésnek. Miután az illetékes szakbizottságok elfogadták a törvényjavaslatot, azt a nemzetgyűlésnek kellett letárgyalnia, ami június 14–16. között történt meg. Az első ülésnapon Hódmezővásárhely képviselője, Szádeczky-Kardoss Lajos (az egyetem szabadságolt professzora) ismertette,⁸³ és elfogadásra ajánlotta a tervezetet. Érvei jórészt megegyeztek Vass József kultuszminiszter indoklásával. A javaslat „távolabbi eszményi célja” – mondta a professzor – a magyar tudományosság fejlesztése, emellett pedig „ellenséges szomszédaink felett kulturfőlényünknek továbbra is fenntartása és jövőre is biztosítása”. Miután a képviselők előtt ismertette az egyetem száműzetésének történetét, ő is megemlítette, hogy a világháború előtt más országokkal (többek közt Romániával) egybevetve, nagyon kevés egyetemünk volt, márpedig, ha biztosítani akarjuk a kulturfőlényünket, legalább négy egyetemre van szükségünk.

⁸² MNL OL K 636 fond 105. doboz 1921–11–85665.

⁸³ Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló XIV. Budapest, 1921. 19–24.

Végül, június 16-án a nemzetgyűlés a javaslatot harmadik olvasatban, vita nélkül elfogadta, és azt 27-én a Budapesti Közlöny (a hivatalos lap), mint az 1921. évi XXV. törvénycikket leköszölte.⁸⁴

6. Az egyetem elhelyezésének nehézségei

Miután a jogi alapja megteremtődött annak, hogy a Ferenc József Tudományegyetemet (ideiglenesen) Szegeden helyezték el, a legsürgősebb feladat az lett, hogy a város teljesítse sokat hangoztatott ígérletét: biztosítson megfelelő épületeket az egyetem (vagyis az intézetek, a professzorok és a tudományos és műszaki segédszemélyzet, valamint a hallgatóság) számára. Ez azonban cseppet sem bizonyult egyszerű feladatnak.

A régebben megnyitott kolozsvári és debreceni egyetem esetében központi beruházásból és helyi erőfeszítéssel (előbb-utóbb) új egyetemi épületkomplexumot emeltek, csak hogy a vesztes háború és az azt követő összeomlás, katonai megszállás, majd országcsönkítés után nagyobb arányú építkezésre még csak álmodni sem lehetett. Emiatt a város vezetése kénytelen volt a meglévő közintézmények épületeinek egy részét átengedni az egyetem számára. A nehézséget csak növelte, hogy egyes, átadásra kiszemelt épületben a megszállt területekről mind nagyobb számban a városba özönlő kiutasítottak egy részét helyezték el. Bár a város vezetői 1921 tavaszán nyarán törekedtek arra, hogy az épületkérdést a lehető legkisebb konfliktusok, egyéni és közösségi sérelmek elkerülésével oldják meg, ez azonban nem sikerült – mert nem sikerülhetett.

Arról a tervről, hogy az iskolaépületek egy részét át fogják adni az egyetem számára, ezért pedig intézményeket kell összevonni, már 1920 nyarán értesültek az érintettek. Az igazgatók egy feliratukban – pedagógiai okokra hivatkozva – arra kérték az oktatásügyi tárca vezetőjét, hogy keressen más megoldást. Csak hogy a kultuszminisztérium semmit sem tudott tenni. Az ország anyagi helyzetének ismeretében nyilvánvaló volt, hogy építkezésre szó sem lehet (az egymást követő pénzügyminiszterek így is ellenezték a két egyetem megtartását), akkor pedig nem maradt más hátra, mint a nádrágszűj-megszorítás.

Az érintett középiskolák vezetői sehogyan sem tudtak belenyugodni a kialakult helyzetbe, ezért 1921. május elején személyesen a kultuszminiszternek kellett Szegedre utaznia, hogy megnyugtassa őket. Az elégedetlenedő iskolaigazgatók azt kérték, hogy „az egyetem elhelyezése lehetőleg

⁸⁴ ÁMÁN 2021. 138–143.

a jelenlegi iskolák megbolygatása nélkül oldassék meg”.⁸⁵ (Persze leszögezték, hogy ők nem egyetemellenesek, csak a középfokú oktatás színvonalát féltik...) Végül a miniszter egy május 5-i szegedi értekezleten kijelentette: csak egy évre kell átadni az épületeket (ebből a valóságban 4-5 év lett), de tudomásul kell venni, hogy az „összes áthelyezett középiskolák szeptember 1-től új helyiségekben tartoznak a tanítást megkezdeni”.⁸⁶

Nem csak az érintett iskolaigazgatók ellenállása okozott gondot a város vezetőségének, hanem az Ítéltábla elnökének önzése is. Az Ítéltábla impozáns Dugonics téri épületébe a dékáni, a rektori hivatalok, a quaestura (a gazdasági hivatal), valamint a bölcsészeti és jogtudományi karok költöztek volna. Ennek a kellő időben történő kiürítésén állt vagy bukott az egyetem őszi megnyitása. Bár 1920-ban egyszer már sikerült megegyezni az épület átadásáról az akkori igazságügyminiszterrel és az Ítéltábla elnökével, 1921-re változott a helyzet. Az új elnök, Hamza Géza mondvacsinált okokra hivatkozott, valójában presztízskérdést csinált az épület átadásából, ezért igyekezett megakadályozni azt. Akadékoskodása nyitott fülekre talált Tomcsányi igazságügyminiszternél. Rá hivatkozva Hamza május 12-én olyan ultimátumszerű feltételt szabott, amelynek teljesítése miatt a városnak komoly plusz terheket kellett magára vállalnia. A június 22-i, indulatos városi közgyűlésen Somogyi Szilveszter végső érve az volt, hogy „ha akarjuk az egyetemet, alkalmazkodnunk kell a föltételekhez. Az igazságügyminiszter úr nyakunkra tette a kést...”⁸⁷

Végül tehát, ha nagy áldozatok árán is, de a Dugonics téri épületet sikerült megszerezni az egyetem számára. A másik, kezdettől fogva igényelt épületet, a „Leszámítoló Hivalt” azonban csak évekkel később, 1925-ben adta át Walko Lajos kereskedelemügyi miniszter az egyetem számára. Az állami fiúfőgimnázium impozáns épületébe a természettudományi intézetek kerültek. Ezt sikerült a leghamarabb, már 1921 elejére kiüríteni, a tanulók és tanáraik a városi (piarista) főgimnázium épületébe kerültek át. A hajléktalanok menhelyén a kórtani intézet és a belgyógyászati diagnosztika, fül-, orr-, gége- és fogászati ambulatóriumok kaptak helyet. A régi városi kórház elmebetegeinek épületébe került a bőr- és bujakórtani klinika. A Pulcz utcai kiségitő kórházban az elmeorvosozási klinika idegosztályát, a Rókus utcai elemi iskolában a bonctani-, kórbonctani- és orvostani intézetet, az állami szemkórházban a szemklinikát, a városi gyermekkórházban és a szomszédos bérházban a gyermekklinikát helyezték el. Az állami vas- és fémipari iskola (helyi elnevezéssel: felső ipariskola) új épületébe a sebészeti

⁸⁵ Friss Hírek 12 (1921) május 6. 1.

⁸⁶ Szeged 2 (1921) május 7. 1.

⁸⁷ Szegedi Napló 3 (1921) június 23. 1.; ANTAL 2015. 64–78.

és belgyógyászati klinikák, közegészségtani és élettani intézetek, valamint az egyetemi gyógyszertár kerültek. A női klinikát a Bábaképző Intézet épületébe helyezték el.

Az általános épülethiány nemcsak a különböző intézmények elhelyezését gátolta, hanem a professzorokét is. A lakáshiány orvoslására Szandtner Pál kormánybiztos fölvetette a közalkalmazottak létszámának csökkentését, ebből azonban nem lett semmi, mint ahogy abból sem, hogy a város új bérpalotát építsen. Emiatt néhány héten belül nyilvánvalóvá vált, hogy Szeged – a másfél éves ígéretek ellenére – nem tud az összes professzor számára lakást biztosítani. Szeptember második felében a városba érkezett professzorok és egyetemi személyzet háromnegyedének még nem volt lakása. Végül a város vezetése kénytelen volt átmeneti megoldáshoz folyamodni: azokat, akiknek a családja a fővárosban maradt, szállodákban helyezték el. A diákság elhelyezése legalább ekkora nehézséget okozott. A tanév kezdetén a hallgatónak csak egy kis része számára tudtak szállást biztosítani néhány egyesület (például a „DMKE” – Dél-Magyarországi Kulturális Egyesület) konviktusában.

Az épületmizéria és a fölmerülő plusz költségek kérdése természetesen szóba került a város június 22-i, indulatos közgyűlésén. A heves vita során kiderült, Szeged tulajdonképpen már nem is hét-, hanem nyolcmillió korona hitelt kénytelen fölvenni, mert időközben a kiadások nőttek. Somogyi a vita során azt mondta, hogy ez az egymillió „az építkezéseknél illetőleg az átalakításoknál felmerülő költségek »főle« lesz”. Csakhogy kiderült, a nyolcmillión felül lesz „pótfőle” is, ugyanis „az előterjesztés szerint a város három hónapra szállodai szobákat foglal le a lakásokban el nem helyezhető egyetemi tanárok részére, és erre a célra 150.000 K szükséges” – írta a Friss Hírek.⁸⁸ A vita végén a polgármester azzal riogatta a tanácsnokokat, hogy „ha az ősszel nem nyílik meg a szegedi egyetem, soha nem kapjuk meg”.⁸⁹ Végül négy képviselő kivételével a közgyűlés megszavazta a városi tanács javaslatát az egyetem Szegedre kerüléséről. Végre nekiláthattak az épületek átalakításának.

A munkálatok eleve igen megkésve, csak június 27-én kezdődtek el, bár a terveket Korb Flóris még április–május folyamán elkészítette. Az idő rövidege miatt a város fölmentést kapott a nyilvános közbeszerzési pályázat meghirdetése alól. A szép haszonnal járó megbízást egy helyi nyugalmazott katonatiszt-nagyvállalkozó cége, a Szegedi Építőipari Rt. nyerte el. Július elején már mintegy kétezren dolgoztak; egyszerre négy-öt helyen folyt a munka, de a kelletténél még így is lassabban haladtak. Július végén már a polgármester

⁸⁸ Friss Hírek 12 (1921) június 22. 2.

⁸⁹ Szegedi Napló 44 (1921) június 23. 3.

is aggódott. Gyorsabb tempót remélt – nyilatkozta az egyik szemle után – „mert így nagyon is kétséges, hogy alkalmas időre befejezést nyerjenek az átalakítások”.⁹⁰ Mint utólag kiderült, a munkák egy részével valóban nem lehetett határidőre elkészülni, bár rohamtempóban folytak az átalakítási munkálatok. Szeptember közepén már úgy tűnt, hogy lassan befejezés előtt áll az építkezés. A nyilvánvaló csúszás miatt különféle híresztelések kezdtek terjedni. Például, az október 1-jei Szeged című napilap – a polgármesterre hivatkozva – azt adta hírül, hogy „október 30-án lesz az egyetem ünnepléses megnyitása.” Erről azonban szó sem lehetett, mivel az október 9-i időpont kimondottan a kormányzó kívánsága volt, ugyanis akkor szándékozott lejönni, hogy végiglátogassa az augusztus 23-án „visszatért” torontáli háromszöget (azt a bizonyos nyolc falut, melyet addig a szerbek megszállva tartottak⁹¹). Igaz ugyan, hogy Szandtner kormánybiztos közölte az egyetemi tanáccsal, hogy az iparosoktól származó értesülések szerint a tanévnyitóra csak az aula készül el – a kormányzói kívánság többet nyomott a latba.

7. Az első tanévnyitó Szegeden

1921. szeptember 27-én az (egyesült) Egyetemi Tanács megtartotta első rendes ülését. Ezen Márki Sándor prodékán, mint a legöregebb tanácstag válaszolt az elnök, Menyhárh Gáspár rektor üdvözlő szavaira: az egyetem „elrablása után négyfelé szakadtan működött; halálját és köszönetét fejezi ki az új elhelyezkedés lehetővé tételét kieszközölő kartársaknak.” Közben folyamatosan érkezett a tudományos és technikai-adminisztratív „segéd-személyzet” is. Az Egyetemi Tanács előzőleg arról határozott, hogy azokat az egyetemi alkalmazottakat is visszaveszik, illetve még egy évig fenntartják a státusukat, akik korábban letették az esküt, és román szolgálatba álltak. A határozatot Menyhárh Gáspár július 21-én felterjesztette Vass Józsefnek, jóváhagyását kérve, amit utólag megkaptak. (A Budapestre felküldött névsorban olyan személyek nevei is megtalálhatóak, akik végül mégsem jöttek át 1921 őszén. Például, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Erem- és Régiség-tárában dolgozó régészek közül Buday Árpád ny. r. tanár úgy nyilatkozott, hogy „ha szükség van reá ott, szívesen megy, viszont egyelőre itt is hasznosan dolgozhatnak”. 1924 őszén mégis kénytelen volt kiköltözni, mert a román hatóságok kémkedés vádjával letartóztatták, majd a szabadon bocsátása után zaklatták.⁹²)

⁹⁰ Friss Hírek 12 (1921) július 27. 1.

⁹¹ A szerb megszállásról lásd: HALMÁGYI 2016.

⁹² MNL MOL K 636 fond 105. doboz 1921-11-143858. Bp. 1341–1920/21. E. T. sz.

73. kép Márki Sándor és felesége elutazik Kolozsvárról (1921. augusztus)

Mialatt egymás után jöttek a városba a tanárok, folytak a beiratkozások is. A felvételi kérvényeket augusztus 31-ig még Budapesten is elfogadták, de a hivatalos beiratkozások már Szegeden voltak szeptember 26. és október 7. között. Az érdeklődés meglehetősen nagy volt. Az egyik helyi hírlap szerint szeptember 5-ig 1400-an adták be a papírjaikat.⁹³

Minden nehézség ellenére az ünnepélyes tanévnyitóra 1921. október 9-én, vasárnap sor került. „Szeged legszebb álma vált tegnap valóra; az eszmei cél, amiért annyit küzdöttek évtizedeken át városunk legjobbjai, testet öltött: a magyar kultúra egyik temploma, a Kolozsvárról menekült Ferenc József Tudományegyetem megnyitotta kapuit Szegeden” – írta lelkendezve az egyik helyi lap.⁹⁴ A Dugonics téri épületben az Egyetemi Tanács tagjai, a professzorok s a meghívott előkelőségek (köztük azok, akiknek igazán sokat köszönhetett az egyetem és a város: Teleki Pál miniszterelnök és Tóth Lajos helyettes államtitkár) a lépcsőházban fogadták Horthy Miklóst, majd Zadravec István római katolikus tábori püspök és Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke (aki egy évvel korábban

⁹³ Szegedi Híradó 64 (1921) szeptember 6. 1.

⁹⁴ Friss Hírek 12 (1921) október 11. 1.

még maga is Kolozsváron volt) megáldotta az egyetemet. A kormányzó a Ferenc József Tudományegyetemet új székhelyén rendeltetésének átadván, megengedte a közgyűlés megnyitását, és „Isten bőséges áldását kérte a tanárok tudományos és nemzetnevelő munkájára”.⁹⁵

Ezt követően Menyháarth Gáspár rektor megnyitó beszédében köszönetet mondott a kormányzónak, valamint a kultuszminisztérium jelenlegi és korábbi vezetőinek az egyetem érdekében kifejtett tevékenységükért. Természetesen a várossal sem feledkezett meg: „Szeged városa volt az első, amely, mikor egyetemünk a száműzetés könnyáztatta keserű kenyerére kényszerült, kitérte karjait ölelésére az otthonától megfosztott egyetemnek...” Beszéde végén a rektor mintegy a „szellemi jogfolytonosságra” hivatkozott akkor, midőn leszögezte: a most megnyílt szegedi egyetem nem új alapítású, ugyanis a tanárok és az ifjúság a folytonosságot képviselik: „mi itt vagyunk, s ezért egyetemünk az, ami volt 47 éven át Kolozsváron és az utolsó két tanévben Budapesten.”⁹⁶

Őt Schneller István prorektor követte, aki – a még Kolozsváron lévő Kolosváry Bálint nevében – röviden beszámolt az elmúlt három évben lefolyt küzdelmekről. Ezt követően az ősz prorektor átnyújtotta az újonnan készített rektori láncot az új rektornak, és szívére kötötte, hogy „ne felejtkezék meg a kolozsvári egyetem tradícióiról”.⁹⁷ A rektor beszéde után a nemzetgyűlés nevében Szádeczky-Kardoss Lajos (aki az egyetem professzora is volt), Somogyi Szilveszter polgármester és Márki Sándor (az Akadémia nevében), majd a testvéregyetemek képviselői mondtak üdvözlőbeszédet.

A díszközgyűlés végén a rektor bejelentette az egyetemi tanácsülés ünnepi megnyitását, ahol 12 doktorjelölt avatására került sor. Az egyetem felavatásának ünnepségét a városházán díszközgyűlés követte, majd a napot a Kass Szállóban megtartott ünnepi vacsora zárta.

⁹⁵ Szegedi Új Nemzedék 3 (1921) október 11. 1.

⁹⁶ *Ünnepélyek* 1923. 15–16.

⁹⁷ Friss Hírek 13 (1921) október 11. 1.

74. kép Az egyetem központi épülete az 1920-as években

IV. Kitekintés: az első szegedi évek

Az első szegedi tanévnyitóval tehát egy új korszak kezdődött a Ferenc József Tudományegyetem életében. Pedig az egyetem professzori kara és tanszéki szerkezete alapján véve ugyanaz volt, mint Kolozsváron: 4 tudománykarral, ezen belül 37 tanszékkal, 36 intézettel és 8 klinikával rendelkezett. A tudományos intézeteket szinte mind sikerült felállítani, de az önálló egyetemi könyvtár hiánya komoly nehézségeket okozott. A Kolozsvárról kiülő egyetem mintegy félmilliós könyvtárat kényszerült hátrahagyni az 1918 előtti Magyarország legkorszerűbb könyvtáráépületében. Ezt természetesen egyhamar nem lehetett pótolni. Az eredeti elképzelés az volt, hogy a Somogyi Könyvtár képezze az új egyetemi gyűjtemény alapját, ez azonban nagyrészt anyagi, részben személyi okok miatt megghiúsult. Végül a központi épület első emeletének egy részén hozták létre, számos magán-személy (köztük több Kolozsvárról eljött professzor) és közintézmények felajánlásaiból, hagyatékok megvásárlásából. 1931-re egy 150 000 kötetes könyvtár jött létre a semmiből.

Ami a személyi kérdéseket illeti, az egyik legnagyobb problémát az elkövetkező időszakban a megüresedett tanszékek betöltése jelentette. 1921

októberében az államfő kinevezte Laky Dezsőt a statisztika, Ereky Istvánt a magyar alkotmány- és jogtörténet, Kiss Albertet a nemzetközi jog, Finkey Ferencet a büntetőjog, decemberben Kováts Ferencet a közgazdaság- és pénzügytan, 1922 februárjában Horger Antalt a magyar nyelvészet tanárává, a következő tanévben pedig Mészöly Gedeont az urál-altaji, Poór Ferencet a bőr- és bujakórtani, Szentpétery Zsigmondot az ásvány- és földtani, Buza Lászlót a nemzetközi jogi, Kogutowicz Károlyt az összehasonlító földrajzi, Polner Ödönt pedig a magyar közjogi tanszék tanárává. Ennek ellenére akkora volt a hiány, hogy a jogi karon 6, a többi fakultáson pedig 5-5 tanszéken helyettesíteni kellett.

Egyes katedrák azért ürültek meg, mert az elmúlt, hányattatásokkal teli évek némelyek szervezetét túlságosan megviselték: 1922. január 20-án (72 éves korában) Budapesten elhunyt Lechner Károly, aki orvoskari prodékánként tagja volt a budai „helyettes tanácsnak”, majd még ugyanazon év szeptember 27-én (59 évesen) Apáthy István, akit 1919-ben – miként korábban szó volt róla – a románok letartóztattak, majd hadbíróóság elé állítottak.

Nemcsak a betöltetlen állások okoztak problémát, hanem a hiányos infrastruktúra és a felszerelés is. Egyes helyiségekben a tanévnyitó után csak három héttel fejezték be az átalakításokat, a végre elkészült helyiségek „belakása” után pedig nyilvánvalóvá vált, hogy egyes tanszékek, intézetek képtelenül szűk helyre vannak beszorítva. Ráadásul a klinikák annyira hiányosan voltak ellátva, hogy csak nagy nehézségek árán lehetett a tömegesen jelentkező betegeket elhelyezni.

Az oktató, gyógyító tevékenység minden kezdeti (és későbbi) nehézség ellenére lassan mégis megkezdődött, ám a professzorok lakásgondjai nem oldódtak meg a sok-sok ígéretés ellenére sem. Emiatt három évvel később még mindig a fővárosban lakott a „régiek” közül Ortway Rudolf, Szádeczky-Kardoss Lajos és Hornyánszky Gyula.

Nemcsak a hiányzó tanári lakások okoztak komoly fejfájást az egyetem vezetésének, hanem az is, hogy az internátusok az igényekhez képest túlságosan kevés férőhellyel rendelkeztek. A tanévnyitás után rendelkezésre álló bentlakások, kollégiumok sem a mennyiségi, sem a minőségi kívánalmaknak nem feleltek meg. Ráadásul a diáksegélyezés eleinte csak kevesekre terjedt ki. (A Szandtner Pál vezette Szegedi Diákvédelmi Kirendeltség 1921 őszén még csak 88, de egy évvel később már 1485 diákot részesített étkezési és 403-at pénzsegélyben.⁹⁸) Emiatt 1921. október közepén az erdélyi hallgatók létszáma nem érte el a 400-at. Egyébiránt nem csak az erdélyiek (és délvidékiek, felvidékiek) iratkoztak be – az 1918/19-es tanévhez képest – csekély

⁹⁸ PETRICHEVICH HORVÁTH 1924. 21.

számban: az összes (rendes és rendkívüli) hallgató létszáma az első szemeszterben 1007, míg a másodikban csupán 970 volt.⁹⁹

Visszatérve az egyetem problémáira, 1922. június 29-én került sor – az eredeti elképzelésekhez képest szerény körülmények között – a Ferenc József Tudományegyetem megalapítása fél évszázados évfordulójának megünneplésére.¹⁰⁰ Ezt követően, novemberben a városban járt gróf Klebelsberg Kunó új kultuszminiszter, aki megszemlélte az egyetemi épületeket, és megállapította, hogy a tudományos felszerelés nagymértékben hiányos, a helyiségek igen szűkösek, majd a „szebb jövő iránt keltett remények” hátrahagyásával távozott.

A sanyarú helyzet mindaddig nem változott, amíg 1926 végén a pénzügyi stabilizáció (a pengő bevezetése) el nem következett, ekkor azonban már javában folytak az építkezések. Az alapkőletételre még 1926 októberében sor került, hogy négy évvel később megtörténjék a Dóm téri épületkomplexum átadása. Ez azonban már egy másik történet.

⁹⁹ Almanach 1922. 90–91.

¹⁰⁰ *Ünnepélyek* 1923. 57–174.

UTÓSZÓ

kolozsvári egyetem története folytatásának megírása Szegeden vetődött föl, az itteni újrakezdés közelgő 100. évfordulójának megünneplése kapcsán. Lehet-e érdemibb a megemlékezés e jeles eseményről, mint az, hogy kezdeményeztük a mai egyetemünk közvetlen elődjének tekintett kolozsvári egyetem történetének monografikus földolgozását? Hármast tűztünk ki magunk elé:

- 1/ a munkálatokat végezzük közösen az eredeti mai utódegyetemének szármító Babeş–Bolyai Tudományegyetemmel;
- 2/ ne csak ünnepi kiadvány készüljön, hanem egy, döntően forrásokon alapuló, a tudást ismeretekben és új kutatási módszerekben bővítő tudományos mű;
- 3/ a földolgozandó történeti ív a kolozsvári alapítástól (1872) a szegedi újrakezdéséig (1921) terjedjen. Ezzel is kifejezzük az egyetemi működés folyamatosságát, vagyis jelezzük, hogy a történet itt még nem ért véget, folytatása már a közös örökség két elágazó szálán valósult meg, és valószínűleg meg napjainkban is.

A munkálatokat a Blazovich László professzor vezetésével fölállt Egyetem-történeti Bizottság koordinálta, amely a négy klasszikus kar képviselőiből és a szerkesztéssel megbízott három egyetemi oktatóból állt össze. Alkalmanként meghívott munkatársak vettek részt a bizottsági munkában. Végül 2017-ben született határozat az egyetem-történet második szakaszának megírásáról, és annak önálló kötetben való megjelentetéséről, amit a Rektori Hivatal messzemenő anyagi és erkölcsi támogatásban részesített. A Kedves Olvasó most egyetem-történeti sorozatunk II. kötetét fogja kezében. Távoli tervként szóba jött a folytatást jelentő 3. kötet gondolata is, amely a mostanira épülve 1921-től vinné tovább az események fonalát. A bizottság ezzel a gondolattal azt a fölfogását fejezte ki, hogy egyetem-történeti kérdésben a folyamatosságot tekintő zsinórmértéknek. Ez a törekvés a mostani kötet megjelenésével jelentős határkőhöz érkezett: Erdély első és Magyarország második modern állami egyetemének tudományos alapossággal földolgozott történetét méltó formában és tartalommal tesszük közzé.

A kutatás föltételeiről szólva meg kell említenünk Vajda Tamás ezirányú tudományos szervezői és technikai segítségét. Abból kiindulva, hogy a kolozsvári egyetem történetének levéltári forrásai a Magyarországon élő kutatók számára nem érhetők el egyszerűen, s azt is átgondolva, hogy a közös

gyökerű egyetem írásos hagyatékának szisztematikus átmásolása egy digitális adatbázisba a kutatás érdekében áll, nagyszabású adatmentést valósított meg. Autójával, több kollégáját (például dr. Kámán-Gausz Ildikót, Osváth Zsoltot és Mátyás Zoltánt), valamint hallgatókat (például Ámán Ildikót, Dávid Benjámint és Menczer Renátát) is maga mellé gyűjtve rendszeresen és szorgalmasan járt Kolozsvárra és Marosvásárhelyre, hogy fotózza az ottani állami levéltárban őrzött egyetemi iratokat. A több százezer oldal terjedelmű digitális forrásbázist elektronikusan tette hozzáférhetővé, amelyből minden szerző dolgozhatott.

Ennek is köze volt ahhoz, hogy a kolozsvári egyetemről eddig megjelent munkákhoz képest kötetünk más megközelítésben és új témakörök kutatásával gazdagítja az egyetemtörténet horizontját. Ilyennek tekintjük a monografikus szerkezetet, amely az egyetemi szervezet jellegéből és foglalkoztatási rendszeréből kiindulva a karok történetén át az egyetemi élet teljességét biztosító tényezők bemutatásáig terjed.

A karok múltjának megírását sok, a világhálón közzétett forrás is segítette, de támaszkodhattunk a nyomtatásban kiadott, kari tanácsai és tanszéki iratokat tartalmazó forráskötetekre is. Használatuk egységes szempontjai között szerepelt az oktatás szaktárgya és kutatás iránya természetéhez képest létrehozott intézetek, tanszékek személyi állományának bemutatása, a képzési célok fölvázolása, a tudományteremtő és tudományművelő tevékenység eredményeinek ismertetése. Egyedül a jogi kar esetében ütköztünk a tanszéki források adminisztratív akadályok miatti hozzáférhetetlenségébe. Ennek ellenére a kar oktatási története az egyik leginkább forrásokon alapuló fejezet lett, köszönhetően a gazdag jogakadémiai iratörökségnek, illetve az Egyetemi Tanács iratai tanulmányozásának. Mindegyik kartörténet kitér az oktatói munka és a tudományos kutatás finanszírozási hátterére. Az ún. bemutatásos–kísérleti szakok (természet- és orvostudomány) szerzői pedig vizsgálják a korszerű működést biztosító eszközök (könyvtár, szertár, laboratórium, fűvészkert) és publikációs lehetőségek alakulását. A négy kar tanszékeinek szervezeti fejlődését, időbeli átalakulásait egységes elv alapján szerkesztett áttekintő táblázatok is szemléltetik.

Kifejezetten új elemnek tekintjük a rektorok működésébe ágyazott hivataltörténetet, a diákság társadalomtörténeti elemzését, a tanárképzés beemelését az egyetemi közreműködéssel ellátott funkciók sorába, a hallgatók egyesületi életének és önképzésének jellemzését, az egyetemi kutatást-oktatást segítő intézmények bemutatását, illetve a város és egyetem kapcsolatának fölvázolását.

A rektorok személyenkénti számbavétele nemcsak az egyetemi adminisztráció egyöntetű kezelésének ívét rajzolja föl, de kitér egy-egy rektor

tudományos érdemeire (pl. iskolateremtés), a képzésben betöltött súlyára (hallgatóinak, doktoranduszainak száma), vagy az egyetem küldetéséről valott különböző nézeteinek ismertetésére is.

Az egyetemi diákság társadalmáról írt fejezet a katedra innenső oldalán helyet foglalók társadalomrajzát vázolja fel. Ebből a szempontból és ilyen mélységben még nem elemezték a kolozsvári egyetemi fiatalság tábort. Komplex statisztikai összefüggések lehetővé tették a budapesti, illetve más egyetemekkel való összehasonlítást, egyedülálló jelenségek kimutatását. A szövegre végig jellemző komparatizisztikai módszer a statisztikai eredményekkel sokoldalú megközelítésben világítja meg a diáktársadalom tagoltságát. Külön is kiemelendő, hogy a szerző a karok hallgatóságát öt szakosított diákcsoportra bontja, közéjük számítva az orvosi és a természettudományi kar között megosztott gyógyszerészhallgatókat is. A táblázatok adatai egyszerűen olvasható módon közvetítik az összefüggéseket, nem törik meg a kötet reprezentatív történelmi összefoglaló jellegét.

Az egyetemi kereteken belüli tanulás sajátos területe volt a tanárképzés. E fejezet szerzője a „képezde” szakmai és törvényi előkészületeinek áttekintésével alapozza meg a tanári hivatásra való fölkészülés szervezeti kereteit. Ebből világosan kiderül, hogy a tanárképzés szervezetileg nézve a karoktól független, a szakminisztériumnak közvetlenül alárendelt intézetként állt fenn, de az érintett karokkal szorosan együttműködve. A kolozsvári egyetem bölcsész- és természettudományi kara mellett fölállított gimnáziumi „tanárképezde”, a tanárvizsgáló bizottság, illetve a gyakorló iskola történetének bemutatása az első tudományos kísérlet a létesítésbe törvényileg belefoglalt egyetemi funkció teljes körű bemutatására. Tartalmilag ez a tanárrá válás szaktanulmányi és pedagógiai kiteljesedésének folyamatát takarja: a Tanárképző Intézet hallgatói, illetve szaktanárai voltak a részei, akik ugyanabból az egyetemi társadalomból kerültek ki, az előbbieket a szaktanulmányok folytatásában előírt szemeszter elvégzésével, az utóbbiak kari tanácsi jelöléssel. Az egész képzés didaktikai, szorgalmi és előmeneteli tényezőiről alapos elemzést, a tanárjelöltek létszám, anyanyelvi és szakos megoszlásáról táblázatokba foglalt adatszerű áttekintést kapunk. Országosan is egyedinek számít az elméleti és gyakorlati tanárképzés szétválasztását biztosító gyakorló iskola létesítése 1917-ben. Ez lényegében egy tanárképzés praktikai részét folytató állami középiskola lett, mely igaz, későn valósult meg, de a budapestivel ellentétben legalább az egyetem saját kebelén belül.

Hiánypótlónak tekintjük a diákegyesületek és diákjóléti intézmények kolozsvári működéséről írt fejezetet is. E szervezetek öntevékenységről, a diák-önkormányzatiság rendszeréről ilyen alapos kidolgozottsággal a kolozsvári egyetemet illetően először olvashat az érdeklődő magyar

nyelven. Típusonként elkülönítve tárgyalja a szerző az általános egyleteket, a segélytársulásokat, végül a szakegyleteket. Történeti tényfeltárása és a tanulságok megfogalmazása eredeti forrásokon alapul. Társadalomtörténeti értékét emeli, hogy a szerző az egyleti működés tényeinek számbavétele mellett kitér egyes, később más szempontból kitűnt diákvezetők további életútjára is, visszakapcsolva a hallgatói mozgalmakban játszott szerepére. A diákönképzés – későbbi tudós vagy közéleti karrier – egy szerves ívbe foglalja a hallgatói aktivitás és a majdani kiválóság eseteit. Nagy teret szentel a vonatkozó fejezet a diákkiadványok bemutatásának, amelyek nem tanulságnélküliek, amennyiben párhuzamosan láttatja a szépíró vagy szakíró diák gondolati törekvéseit, a kiadói, szerkesztői, sőt üzleti tapasztalok megszerzésének folyamatával. Ezzel túllép a diákéletet pusztán irodalmi élmény forrásának tekintő szemléleten, s a hallgatói önszorgalmat később termőre forduló közéleti, politikai, banki, tudósi stb. pályafutás szocializációs terepének is tartja. A diáklapok terjedelmes ismertetése részben forrástani adottságokkal, részben művelődéstörténeti hozadékuk alaposabb kihasználásával függ össze. Ez, az Egyetemi Diákasztal (*Mensa*) és a hallgatói sporttevékenység szövegben való szerényebb jelenlétét is magyarázza.

Nem dolgozták még fel szisztematikusan a város és egyetem kölcsönös egymásrautaltságának mibenlétét sem. Kolozsvár diákvárosi jellege múltbéli adottság. Az egyetem szellemi potenciáljának városi szolgálatba állítása: pl. a kommunális művek (gáz, víz, áramellátás) kiépítése, vagy a törvényhatósági közélet alakításába bevont professzorok testületi tagsága a kölcsönös előnyökön alapuló együttműködés bizonyítékai.

A téma időrendi tárgyalási módjából következik, hogy a kolozsvári végjáték és a szegedi kezdés közötti időszak történetéről szóló fejezet zárja a monográfiát. Az pedig a téma tárgyi természetéből következik, hogy a külhoni kiadásokkal szemben, az itthoni kiadás a vészterhes időszak minél teljesebb és hitelesebb ábrázolására törekedett. Ennek érdekében az Egyetemtörténeti Bizottság biztosította a téma gazdag forrásanyagának hozzáférhetőségét. Így vált lehetővé, hogy az erdélyi magyarság egyetemétől való megfosztásának, a megszállás közepette tett újabb magyar felsőoktatási kísérletek kisiklásának, s végül a hosszú, budai kezdeményezés után megvalósult „hazatérésnek” tényeit a szerzők pontosan számba vegyék. Hatásukat és következményeiket nagyrészt publikálatlan forrásanyag alapján tárják az olvasó elé.

Szólnunk kell még a munka elkészülésének technikai részleteiről. A legfőbb sajátosság abból fakadt, hogy a vizsgált egyetem két utódegyeteme két országban működik. Föltett szándékunk volt ugyanakkor, hogy az 1990-es évektől egységesülő európai egyetemi térben a nagymúltú *univerzitas*

történetét a két érintett utódintézmény oktatóinak bevonásával végezzük el. Mivel egyetemünk kutatás alá vett időszakának levéltári forrásai szinte kizárólag magyar nyelvűek, célszerűnek látszott a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Tagozatának tanáraival fölvenni a kapcsolatot. Ez meg is történt, minek eredményeként több kolozsvári kollégát tudtunk az ügy számára megnyerni. A projekt kezdetekor bevont három aktív egyetemi kutató (Vekov Károly, Sipos Gábor, Toth Szilárd) száma menetközbeni nyugdíjazás (Sipos Gábor), illetve elhalálozás (Vekov Károly) következtében, egy főre redukálódott. A végső formába öntött könyv szerzői között még három, a témában jártas, nagy szakmai reputációval bíró erdélyi magyar tudós (Péter H. Mária, Gaal György, Wanek Ferenc) szerepel. Rajtuk kívül más egyetemi munkatársak részvételéről is szó volt még, de ez különböző okok miatt nem valósult meg.

Sajátságos tényezője volt együttműködésünknek az anyaggyűjtés időszakában rendezett több konferencia – váltakozva, hol Kolozsvárott, hol Szegeden. E rendezvényeken nemcsak az egyetemtörténet vitás kérdéseit vetették fel az előadók, hanem egymást is jobban megismerték, a szakmai-tudományos eszmecsere mellett emberileg is közelebb kerültek egymáshoz. Közülük is kiemelkedik a 2016. évi kolozsvári nagy, több napos konferencia, amely szakmai szempontból a kötet készülségi szintjét reprezentálta, míg a köréje szervezett kiállítás és kulturális program a két egyetem közötti együttműködés ünnepélyes aktusának volt tekinthető. Létrejöttében, s általában a közös résztvevő szakmai programok megszervezésében, logisztikájában Vajda Tamás, egyetemi levéltárunk igazgatója nélkülözhetetlen szerepet játszott.

Az egyes fejezetek földolgozásánál építettünk kolozsvári kollégák „birtokon belüli” helyzetére, hogy ti. a forrásörző helyek közelében élnek, dolgoznak. A szegediek esetében e reményünket a több százezerre menő szálas irat, valamint irat-együttes digitális hozzáférhetővé tétele táplálta. Szerzőink mindkét „vonalat” igénybe vették, jóllehet a monográfia egészére nézve a publikálatlan forrásanyag használata aránylagos. Vagyis mindegyik fejezet építkezik belőle, a téma eddigi kidolgozottsági, valamint forrástani adottságainak megfelelően. Az alapos tájékozottság, a kutatási eredmények új módszerű megközelítése, értékelése a tudományosság legkényesebb elvárásainak is megfelelő színvonalat hozta. A történelmi helyzetek és adatok értékelésében tükröződtek felfogásbeli különbségek, amelyek a történetírói műfaj és a szakos (pl. természettudományi) megközelítési módok speciális szabályaiból következtek. Ez a körülmény a szerkesztőket a hagyományos (egységesítő) feladatok mellett jelentős tartalmi korrekciókra is kényszerítette.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a kötetben megtestesülő tudományos teljesítmény lelkiismeretes hozzáálláson, s alapos kutatáson nyugszik. Minden szerző a kapott témájában új ismeretek föltárásával és a tények színvonalas elemzésével járult hozzá az egyetemtörténet egészéhez. Különbség nélkül eleget tettek közös gyökerű egyetemünk neves rektora, Szent-Györgyi Albert későbbi kijelentésének: „át voltak hatva a kutatás kötelességétől és az igazság keresésének felelősségétől”.

Szeged, 2021. június 11.

Marjanucz László
főszerkesztő

MELLÉKLETEK

Rektorok és prorektorok jegyzéke

Tanév	Rektor	Kar	Prorektor	Kar
1872/73	Berde Áron	J	Brassai Sámuel	T
1873/74	Schulek Vilmos	O	Berde Áron	J
	Machik Béla			
1874/75	Finály Henrik	B	Machik Béla	O
1875/76	Entz Géza	T	Finály Henrik	B
1876/77	Groisz Gusztáv	J	Entz Géza	T
1877/78	Genersich Antal	O	Groisz Gusztáv	J
1878/79	Imre Sándor	B	Genersich Antal	O
1879/80	Brassai Sámuel	T	Imre Sándor	B
1880/81	Haller Károly	J	Brassai Sámuel	T
1881/82	Ajtai K. Sándor	O	Haller Károly	J
1882/83	Szabó Károly	B	Ajtai K. Sándor	O
1883/84	Abt Antal	T	Szabó Károly	B
1884/85	Csiky Viktor	J	Abt Antal	T
1885/86	Maizner János	O	Csiky Viktor	J
1886/87	Szamosi János	B	Maizner János	O
1887/88	Kanitz Ágost	T	Szamosi János	B
1888/89	Kolosváry Sándor	J	Kanitz Ágost	T
1889/90	Klug Nándor	O	Kolosváry Sándor	J
1890/91	Szász Béla	B	Klug Nándor	O
1891/92	Koch Antal	T	Szász Béla	O
1892/93	Óvári Kelemen	J	Koch Antal	T
1893/94	Brandt József	O	Óvári Kelemen	J
1894/95	Meltzl Hugó	B	Brandt József	O
1895/96	Martin Lajos	T	Meltzl Hugó	B
1896/97	Farkas Lajos	J	Fabinyi Rudolf	T
1897/98	Lechner Károly	O	Farkas Lajos	J
1898/99	Terner Adolf	B	Lechner Károly	O
1899/00	Fabinyi Rudolf	T	Terner Adolf	B
1900/01	Vályi Gábor	J	Fabinyi Rudolf	T
1901/02	Lóte József	O	Vályi Gábor	J
1902/03	Schilling Lajos	B	Lóte József	O

Tanév	Rektor	Kar	Prorektor	Kar
1903/04	Apáthy István	T	Schilling Lajos	B
1904/05	Kiss Mór	J	Apáthy István	T
1905/06	Szabó Dénes	O	Kiss Mór	J
1906/07	Moldován Gergely	B	Szabó Dénes	O
1907/08	Farkas Gyula	T	Moldován Gergely	B
1908/09	Jancsó György	J	Farkas Gyula	T
1909/10	Udránszky László	O	Jancsó György	J
1910/11	Szádeczky-Kardoss Lajos	B	Lechner Károly	O
1911/12	Szádeczky-Kardoss Gyula	T	Szádeczky-Kardoss Lajos	B
1912/13	Kosutány Ignác	J	Szádeczky-Kardoss Gyula	T
1913/14	Kenyeres Balázs	O	Farkas Lajos	J
1914/15	Márki Sándor	B	Kenyeres Balázs	O
1915/16	Tangl Károly	T	Márki Sándor	B
1916/17	Lukáts Adolf	J	Tangl Károly	T
1917/18	Rigler Gusztáv	O	Lukáts Adolf	J
1918/19	Schneller István	B	Rigler Gusztáv	O
1919/20	Kolosváry Bálint	J	Schneller István	B
1920/21	Kolosváry Bálint	J	Schneller István	B

J: Jog- és Államtudományi Kar

O: Orvosi Kar

B: Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar

T: Matematika- és Természettudományi Kar

Kari dékánok jegyzéke

Tanév	JÁTK	OTK	BNyTTK	MTTK
1872/73	Groisz Gusztáv	Czifra Ferenc	Imre Sándor	Abt Antal
1873/74	Haller Károly	Török Aurél	Ladányi Gedeon	Entz Géza
1874/75	Csiky Viktor	Maizner János	Szamosi János	Koch Antal
1875/76	Plósz Sándor	Hőgyes Endre	Szász Béla	Brassai Sámuel
1876/77	Kolosváry Sándor	Genersich Antal	Finály Henrik	Kanitz Ágost
1877/78	Farkas Lajos	Ajtai K. Sándor	Hóman Ottó	Martin Lajos
1878/79	Vályi Gábor	Ajtai K. Sándor	Hóman Ottó	Entz Géza
1879/80	Jenei Viktor	Ajtai K. Sándor	Szász Béla	Fabinyi Rudolf
1880/81	Óvári Kelemen	Ajtai K. Sándor	Terner Adolf	Réthy Mór
1881/82	Lindner Gusztáv	Klug Nándor	Szabó Károly	Kanitz Ágost
1882/83	Concha Győző	Hőgyes Endre	Felméri Lajos	Martin Lajos
1883/84	Berde Áron	Klug Nándor	Szilasi Gergely	Martin Lajos
1884/85	Óvári Kelemen	Géber Ede	Hóman Ottó	Koch Antal
1885/86	Kolosváry Bálint	Belky János	Szamosi János	Réthy Mór
1886/87	Nagy Ferenc	Davida Leó	Szász Béla	Abt Antal
1887/88	Farkas Lajos	Bókay Árpád	Finály Henrik	Abt Antal
1888/89	Groisz Gusztáv	Klug Nándor	Meltzl Hugó	Fabinyi Rudolf
1889/90	Concha Győző	Belky János	Hegedüs István	Farkas Gyula
1890/91	Haller Károly	Davida Leó	Szinnyei József	Abt Antal
1891/92	Vályi Gábor	Géber Ede	Schilling Lajos	Martin Lajos
1892/93	Kiss Mór	Lechner Károly	Moldován Gergely	Farkas Gyula
1893/94	Jancsó György	Lőte József	Széchy Károly	Farkas Gyula
1894/95	Pisztóry Mór	Szabó Dénes	Pecz Vilmos	Apáthy István
1895/96	Lindner Gusztáv	Udránszky László	Szádeczky Lajos	Kanitz Ágost
1896/97	Klupathy Antal	Hoor Károly	Márki Sándor	Farkas Gyula
1897/98	Lukáts Adolf	Kenyeres Balázs	Halász Ignác	Farkas Gyula
1898/99	Kolosváry Sándor	Davida Leó	Schneller István	Farkas Gyula
1899/00	Óvári Kelemen	Lőte József	Haraszi Gyula	Szádeczky Gyula
1900/01	Farkas Lajos	Buday Kálmán	Csengeri János	Apáthy István
1901/02	Kiss Mór	Szabó Dénes	Böhm Károly	Apáthy István
1902/03	Jancsó György	Udránszky László	Moldován Gergely	Farkas Gyula
1903/04	Pisztóry Mór	Hoor Károly	Vajda Gyula	Fabinyi Rudolf
1904/05	Klupathy Antal	Kenyeres Balázs	Pósta Béla	Fabinyi Rudolf
1905/06	Lukáts Adolf	Buday Kálmán	Schilling Lajos	Richter Aladár

Tanév	JÁTK	OTK	BNyTTK	MTTK
1906/07	Kosutány Ignác	Rigler Gusztáv	Szádeczky Lajos	Schlesinger Lajos
1907/08	Balogh Artúr	Lechner Károly	Márki Sándor	Szádeczky Gyula
1908/09	Kolosváry Sándor	Makara Lajos	Schneller István	Klug Lipót
1909/10	Óvári Kelemen	Lőte József	Haraszi Gyula	Tangl Károly
1910/11	Farkas Lajos	Szabó Dénes	Pósta Béla	Fabinyi Rudolf
1911/12	Kiss Mór	Kenyeres Balázs	Cholnoky Jenő	Apáthy István
1912/13	Lukáts Adolf	Buday Kálmán	Zolnai Gyula	Klug Lipót
1913/14	Kosutány Ignác	Marschalkó Tamás	Dézsi Lajos	Szádeczky Gyula
1914/15	Balogh Artúr	Rigler Gusztáv	Schmidt Henrik	Tangl Károly
1915/16	Navratil Ákos	Imre József	Schmidt Henrik	Fabinyi Rudolf
1916/17	Somló Bódog	Davida Leó	Erdélyi László	Fabinyi Rudolf
1917/18	Kolosváry Bálint	Lechner Károly	Hornyánszky Gyula	Fabinyi Rudolf
1918/19	Boér Elek	Lőte József	Moldován Gergely	Fabinyi Rudolf
1919/20	Menyhárh Gáspár	Jakabházy Zsigmond	Cholnoky Jenő	Szádeczky Gyula
		Lechner Károly	Márki Sándor	Győrffy István
1920/21	Menyhárh Gáspár	Lechner Károly	Márki Sándor	Pfeiffer Péter

Díszdoktorok jegyzéke

Név	Kari határozat	Legfelsőbb elhatározás	Miniszteri leirat
Jogtudományi doktorok			
Berde Áron		1873. júl. 16.	1873. júl. 23.
nárai Szabó Miklós	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Horvát Boldizsár	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Daruváry Alajos	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Csemegi Károly	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Czorda Bódog	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Karap Ferencz	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Oberschall Adolf	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Leővey Sándor	1896. dec. 16.	1897. jan. 2.	1897. jan. 19.
Államtudományi doktorok			
gróf Csáky Albin	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
gróf Apponyi Albert	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Hegedűs Sándor	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Körösi József	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Schwarz Gyula	1896. ápr. 1.	1896. máj. 6.	1896. máj. 18.
Orvostudományi doktor			
József királyi herceg	1918. máj. 31.	1918. jún. 21.	1918. júl. 10.
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Karban			
Felméri Lajos	1872. dec. 7.	1873	1873. júl. 23.
Finály Henrik Lajos	1872. dec. 7.	1873	1873. júl. 23.
Imre Sándor	1872. dec. 7.	1873	1873. júl. 23.
Ladányi Gedeon	1872. dec. 7.	1873	1873. júl. 23.
Szabó Károly	1872. dec. 7.	1873	1873. júl. 23.
Szamosi János	1872. dec. 7.	1873	1873. júl. 23.
Szász Béla	1872. dec. 7.	1873	1873. júl. 23.
Szilasi Gergely	1881. jan. 1.	1881. márc. 25.	1881. márc. 29.
Terner Adolf	1881. jan. 1.	1881. márc. 25.	1881. márc. 29.
Moldován Gergely	1890. ápr. 24.	1890. júl. 8.	1890. júl. 23.
gróf Csáky Albin	1893. máj. 19.	1893. jún. 20.	1893. jún. 23.
gróf Kuun Géza	1894. okt. 26.	1894. dec. 9.	1894. dec. 20.
Szilágyi Sándor	1894. okt. 26.	1894. dec. 9.	1894. dec. 20.
Bálint Gábor	1896. ápr. 11.	1896. május 6.	1896. máj. 18.
Böhm Károly	1896. ápr. 11.	1896. május 6.	1896. máj. 18.
Schneller István	1896. ápr. 11.	1896. május 6.	1896. máj. 18.
gróf Esterházy János	1896. ápr. 11.	1896. május 6.	1896. máj. 18.

Név	Kari határozat	Legfelsőbb elhatározás	Miniszteri leirat
Müller Frigyes	1896. ápr. 11.	1896. május 6.	1896. máj. 18.
Szilády Áron	1896. ápr. 11.	1896. május 6.	1896. máj. 18.
Thaly Kálmán	1896. ápr. 11.	1896. május 6.	1896. máj. 18.
Zsilinszky Mihály	1896. ápr. 11.	1896. május 6.	1896. máj. 18.
Torma Zsófia	1899. máj. 24.	1899. júl. 18.	1899. júl. 29.
Kőváry László	1901. dec. 19.	1902. márc. 31.	1902. ápr. 18.
Szilasi Móric	1902. okt. 31.	1902. dec. 25.	1903. jan. 8.
Fadrusz János	1902. okt. 31.	1902. dec. 25.	1903. jan. 8.
Villari Pasquale	1907. jún. 25.	1907. okt. 4.	1907. okt. 15.
Déchy Mór	1907. nov. 27.	1908. jan. 28.	1908. febr. 6.
Gohl Ödön	1909. szept. 29.	1909. dec. 28.	1910. jan. 8.
Hubay Jenő	1912. dec. 20.	1913. márc. 1.	1913. ápr. 8.
Benczur Gyula	1913. máj. 19.	1913. szept. 26.	1913. okt. 17.
Arz Artur	1917. febr. 10.	1917. ápr. 14.	1917. ápr. 24.
<i>Matematika- és Természettudományi Karban</i>			
Brassai Sámuel	1872. okt. 2.	1874. júl. 16.	1874
Koch Antal	1872. okt. 2.	1874. júl. 16.	1874
Martin Lajos	1872. okt. 2.	1874. júl. 16.	1874
Markusovszky Lajos	1892. nov. 14.	1893. jan. 29.	1893
Semsey Andor	1895. aug. 29.	1895. okt. 2.	1895
József királyi herceg	1896. ápr. 4.	1896. máj. 6.	1896
Hollán Ernő	1896. ápr. 4.	1896. máj. 6.	1896
Hieronymi Károly	1896. ápr. 4.	1896. máj. 6.	1896
gróf Széchenyi Béla	1896. ápr. 4.	1896. máj. 6.	1896
Bedő Albert	1896. ápr. 4.	1896. máj. 6.	1896
Bielz Albert	1896. ápr. 4.	1896. máj. 6.	1896
Henri Poincaré	1902. okt. 9.	1902. dec. 25.	1903
Méhely Lajos	1905. jún. 23.	1905. nov. 4.	1905
Kalecsinszky Sándor	1907. jún. 20.	1907. okt. 19.	1907
Bodola Lajos	1909. okt. 28.	1909. dec. 30.	1910
Klein Gyula	1909. okt. 28.	1909. dec. 30.	1910
Rados Gusztáv	1909. okt. 28.	1909. dec. 30.	1910
Schuller Alajos	1909. okt. 28.	1909. dec. 30.	1910
Tötssy Béla	1909. okt. 28.	1909. dec. 30.	1910
Wittmann Ferencz	1909. okt. 28.	1909. dec. 30.	1910
II. Vilmos	1910. dec. 7.	1910. dec. 24.	1910

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltárak

EREL = Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtő Levéltára
 RNLBML = Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Állami Levéltára
 KmROL = Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára.
 MRT = Magyarországi Rendeletek Tára (Pest, Budapest, 1867–1945)
 MNL BML = Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára
 MNL CSML = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára
 MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 RNL KML = Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára
 RNLMMML = Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Levéltára
 MT = Minisztertanácsi jegyzőkönyvek MNL OL K 267. fond
 SZTEL = Szegedi Tudományegyetem Levéltára

Szakirodalom

- ÁBRAHÁM 1962 ÁBRAHÁM AMBRUS: *Apáthy István*. Orvostörténeti Közlemények 8 (1962) Tom. 25. 13–24.
- ABT 1875 ABT ANTAL: *Jelentés a kolozsvári egyetem természettani intézetének jelen állapotáról*. Kolozsvár, 1875.
- Alapszabály* 1884 *Az Erdélyi Múzeum-Egylet alapszabályai, módosítva az 1883-ik évi rendes közgyűlésen*. Kolozsvár 1884.
- Almanach Bp. *A budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem almanachja ... [MDCCCLXXII–LXXIII-ról – MCMXII–MCMXIII. tanévre]*. Budapest, 1873–1913.
- Almanach *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem almanachja ... [MDCCCLXXII–III-ról – MCMXVIII–XIX. tanévre]*. Kolozsvár, 1873–1919.
- ÁMÁN 2017a ÁMÁN ILDIKÓ: *A szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogász doktorainak kitüntetéses avatása a két világháború között*. In: FORVM. Publicationes Doctorandorum Juridicorum (Szeged). Főszerk.: Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2017. 5–33.
- ÁMÁN 2018a ÁMÁN ILDIKÓ: *Az 1874. évi oktatásügyi reform, avagy a jogászképzés első átalakítása a dualizmus időszakában*. In: *Jogtudományi Közlemény*, 2018/7–8. szám. 346–354.
- ÁMÁN 2018b ÁMÁN ILDIKÓ: *A kiegyezés hatása a jogászképzésre*. In : FORVM. Acta Jur. et Pol. Szeged. 2018/1. szám. 5–27.
- ÁMÁN 2018c ÁMÁN ILDIKÓ: *Jogász doktorok sub auspiciis Regis avatása a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen 1896 és 1915 között*. In: *Jog határok nélkül*. Szegedi Jogász Doktorandusz Konferenciák VIII. Szerk.: Fejes Zsuzsanna. Szeged, 2018. 23–33.

- ÁMÁN 2020a ÁMÁN ILDIKÓ: *Bochkor Mihály*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 77–89.
- ÁMÁN 2020b ÁMÁN ILDIKÓ: *Kolosváry Sándor*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 385–398.
- ÁMÁN 2021 ÁMÁN ILDIKÓ: *A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre. Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből*. Szeged, 2021.
- ANTAL 2015 ANTAL TAMÁS: *A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1914 és 1921 között. (Bíróságtörténeti könyvek. Fejezetek a Szegedi Ítéltábla történetéből II.)* Budapest–Szeged, 2015.
- ANTAL 2016 ANTAL TAMÁS: *Szilágyi Dezső és műve*. Jogtörténeti Tár 4. Szeged, 2016.
- ANTAL 2018 ANTAL TAMÁS: *Az Igazságügyi Minisztérium története, 1867–1944. Fejezetek a polgári kor évtizedeiből. (Az Igazságügyi Minisztérium története 1867–1990 1.)* Budapest, 2018.
- ANTAL 2020a ANTAL TAMÁS: *A Kolozsvári Egyetem szervezése és a jogászképzés kritikája a kiegyezést követően. (Adalék a hazai felsőoktatás közigazgatás-történetéhez)*. Új Magyar Közigazgatás 13 (2020) 1: 1–11.
- ANTAL 2020b ANTAL TAMÁS: *Concha Győző*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 141–154.
- APÁTHY 1903 APÁTHY ISTVÁN: *A kolozsvári tudományegyetem Állattani és Összehasonlító Anatómiai Intézete és az ezzel ideiglenesen összekapcsolt Szövet- és Fejlődéstani Intézet*. Kolozsvár, 1903.
- APÁTHY 1903a APÁTHY ISTVÁN: *Az állattarról*. In: Az Erdélyi Múzeum-Egylet emlékkönyve a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárt 1903. szeptember 6-10-ig tartott vándorgyűlése alkalmára. Kolozsvár, 1903. 34–40.
- APÁTHY 1904 APÁTHY ISTVÁN: *Álom és valóság*. Kolozsvár, 1904.
- APÁTHY 1908 APÁTHY ISTVÁN: *Jelentés az Állattarról*. Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve 1 (1908) 55–58.
- APÁTHY 1908a APÁTHY ISTVÁN: *Jelentés az Állattarról*. Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve 2 (1908) 55–60.
- APÁTHY 1912 APÁTHY ISTVÁN: *Egyetemeink bajairól és a bajok orvoslásáról*. Kolozsvár, 1912.
- BAKK – BAKK 2016 BAKK ISTVÁN – BAKK ERZSÉBET: *Bálint Gábor szülőföldjén Szentkatolán. Szentkatolnai Bálint Gábor történelmi háttér*. Ősi Gyökér 44 (2016) 1–2: 8–22.
- BALÁZS 2016 Balázs Péter: *Egészségügyi szabályozás a XVIII. században I–II*. Budapest, 2016.
- BÁLINT 1989 BÁLINT ISTVÁN JÁNOS: *Kolozsvár*. Budapest, 1989.
- BALOGH 1895 BALOGH PÉTER: *A középiskolai tanárkérdésről*. Országos Középiskolai tanáregyesületi Közlöny 28 (1894/95) 645–650.

- BALOGH 1936 BALOGH ERNŐ: *Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula (1860–1935)*. Erdélyi Múzeum 41 (1936) 1–3: 1–16.
- BALOGH–ZÁGONI BALOGH ERNŐ: *A kolozsvári filmgyártás képes története 1913-tól 1920-ig*. Szerk. Balogh Gyöngyi – Zágoni Bálint. Kolozsvár, 2009.
- BÁNYAI 1908 BÁNYAI ELEMÉR: *Melzyl Hugó*. Nyugat 1 (1908) 168–170.
- BARCZA 1988 BARCZA JÓZSEFNÉ: *Diáktársaságok és diákegyesületek*. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Budapest, 1988. 697–752.
- BARTAL 1873 BARTAL ANTAL: *A Pesti m. Kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett középtanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének története*. In: A M. Kir. Középtanodai Tanárképezde értesítője az 1870/1871–1872/1873. évi időszakról. Szerk. Bartal Antal. Pest, 1873. 3–21.
- BARTOS-ELEKES 2013 BARTOS-ELEKES ZSOMBOR: *Geográfusképzés a kolozsvári egyetemen (1874–1919)*. In: BATIZ–NAGY–SOÓS 75–93.
- BARTOS-ELEKES 2013/a BARTOS-ELEKES ZSOMBOR: *A kolozsvári Cholnoky Jenő térképtár*. In: BATIZ–NAGY–SOÓS 109–125.
- BATIZ–NAGY–SOÓS 140 éves a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás. Szerk. Batiz Enikő – Nagy László – Soós Anna. Kolozsvár, 2013.
- BECK 1977 BECK MIHÁLY: *Az első hazai „prebiotikus” színtézis*. Magyar Tudomány 22 (1977) 784.
- BÉKÉSY 1903 BÉKÉSY KÁROLY: *Kolozsvár*. Kolozsvár, 1903.
- BENYÓ 1913 BENYÓ ALBIN: *A kolozsvári villamos vízzerelőtelep*. Vízügyi Közlemények 3 (1913) 85–161.
- BEÖTHY 1894 BEÖTHY ZSOLT: *Az egyetemi tanárképzés kérdéséhez. Az egyetemi seminari-umok. Öszöndíjak és ellátás. A tanárképző-intézet átalakítása*. Országos Középpiskolai Tanáregyesületi Közlöny 28 (1894/95) 181–190.
- BERDE 1928 BERDE KÁROLY: *A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bőr- és Nemi-kórtani Tanszékének és Klinikájának félszázados története 1874–1924*. Szeged, 1928.
- Beszéd(ek) *Beszéd, melyek a Kolozsvári Kir. Tudományegyetem ... [MDCCCLXXII–III. – 1912/13.] tanévi rectora és tanácsának beiktatása és a tanév megnyitása alkalmából ...-én tartottak*. Kolozsvár, 1872–1913.
- Beszédek pályadíj *Beszédek, melyek az egyetemi ... [1873/4.–1913/14.] évi pályázatok eredménye s az új pályatételek kibírdetésének alkalmából 1874. nov. 10-én tartattak, és az egyetem négy tudománykarának jelentése a pályázatok eredményéről s az ... [1874/5.–1914/15.] tanévi új pályatételekről*. Kolozsvár, 1875–1914.
- Beszámoló *Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem ... [1922/23–1944/45.] évi működéséről*. Szeged, 1929–1947.
- BIRÓ 1945 BIRÓ VENCEL: *A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században*. (Erdélyi tudományos füzetek 192.) Kolozsvár, 1945.
- BISZTRAY 1941a BISZTRAY GYULA: *Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat*. In: EME 1941. 25–138.

- BOGSCH 1991 BOGSCH LÁSZLÓ: *Geológiai Tanszékcsoport*. In: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának története 1635–1985. Szerk. Priszter Szaniszló. Budapest, 1891. 101–129.
- BORBÁS 1903 BORBÁS VINCE: *A növényredszertani intézet*. In: *Emlékkönyv 1903*. 108.
- BOROVSKY 1911 *Nógrád vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai)* Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1911.
- BOZÓKY 1869 BOZÓKY ALAJOS: *Néhány szó a „Jogi tanintézetünk” című cikkezre*. Jogtudományi Közlöny. 1869. január 31. (5. szám) 34–36.
- BOZZAY–LADÁNYI 2007 BOZZAY RÉKA – LADÁNYI SÁNDOR: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*. Budapest, 2007.
- BÖHM 2006 *Böhm Károly élete és munkássága*. Szerk. Kajlós (Keller) Imre. Hága, 2006. I–III.
- BREZSNYÁNSZKY 2003 BREZSNYÁNSZKY KÁROLY: *A magyar geológia a XIX. században*. In: „A legnagyobb magyar geológus” Szabó József-émlékkönyv. (Kalocsai múzeumi értekezések 8.) Szerk. Hála József – Romsics Imre. Kalocsa, 2003. 11–21.
- BUDAY 1925 BUDAY KÁLMÁN: *Genersich Antal r. tag emlékezete. (A Magyar Tudományos Akadémia elbúnyt tagjai fölött tartott emlékebeszédék. Tom. XIX. vol. 5.)* Budapest, 1925.
- BUZINKAY 1973 BUZINKAY GÉZA: *Felsőoktatási politika Magyarországon a neoabszolútizmus korában, 1849–1860. Általános és orvosképzési törekvések*. Orvostörténeti Közlemények 19. (1973) Tom. 69–70. 143–189.
- CHOLNOKY 1917 CHOLNOKY JENŐ: *Geográfus tanárképzés a kolozsvári egyetemen*. Földrajzi Közlemények 45 (1917) 444–453.
- CSÁKY 2003 CSÁKY KÁROLY: *Híres selmechányai tanárok*. Dunaszerdahely, 2003.
- CSATÁR–HOVHANNESIAN–OLÁH *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára*. Szerk: Csatár István – dr. Hovhannesian Eghia – Oláh György. Budapest, 1939.
- CSEKE–HAUER 1999 *125 éves a kolozsvári egyetem. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar tagozatán 1997. november 21-én tartott emlékülés előadásai*. Szerk. Cseke Péter – Hauer Melinda. Kolozsvár, 1999.
- CSENGERI 1897 CSENGERI JÁNOS: *A tanárképzés reformja*. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 30 (1896/97) 473–477.
- CSENGERI 1942 CSENGERI JÁNOS: *Szamosi János (1840–1909)*. In: *Emlékkönyv 1942*. 217–222.
- CERTRI 2009 CSETRI ELEK: *Kelemen Lajos*. In: Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 2009. 243–282.
- CSÍKY 1971 CSÍKY GÁBOR: *Dr. Papp Simon emlékezete (1886–1970)*. Földtani Közönlöny 101 (1971) 351–355.
- CSÍKY 1972 CSÍKY GÁBOR: *Balogh Ernő élete és munkássága (1882–1969)*. Földtani Közönlöny 102 (1972) 241–245.
- CSÍKY 1990 CSÍKY GÁBOR: *A Kolozsvári Tudományegyetem ásvány-földtani intézetének története (1872–1959)*. Földtani Tudománytörténeti Évkönyv 12 (1990) 138–149.

- DEÁK 1927 DEÁK IMRE: *Magyar országgyűlési almanach 1927–1932. évre*. Budapest, 1927.
- Debrecen 2012 *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*. Szerk.: Orosz István – Ifj. Barta János. Debrecen, 2012.
- DELACASSE 2012 KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. Budapest–Pécs, 2012.
- Dizkrimináció* 2012 *Dizkrimináció emancipáció – asszimiláció diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Szerkesztette: Kovács I. Gábor. Budapest, 2012.
- DUDICH 1942 DUDICH ENDRE: *Id. Entz Géza emlékezete születésének százéves évfordulója alkalmából*. Állattani Közlemények 39 (1942) 113–124.
- ECKHART 1936 ECKHART FERENC: *A Jog- és Államtudományi Kar története, 1673–1935. (A királyi Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem története II.)* Budapest, 1936.
- EGRY 2006 EGRY GÁBOR: *Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003). Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében*. Múltunk 51 (2006) 3: 4–34.
- EGYED 1997 EGYED ÁKOS: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900)*. In: Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. (Rendi társadalom – Polgári társadalom 7.) A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1993. évi debreceni konferenciájának előadásai. Szerk. Németh Zsófia – Sasfi Csaba. Debrecen, 1997. 88–126.
- EGYED 1997a EGYED ÁKOS: *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély*. Csíkszereda, 1997.
- EGYED 2007 EGYED ÁKOS: *Gróf Mikó Imre*. Sepsiszentgyörgy, 2007.
- EGYED 2009 EGYED ÁKOS: *Előszó*. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 7–10.
- EGYED 2010 EGYED PÉTER: *Az erdélyi filozófia egykor és ma*. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit – Sipos Gábor. Kolozsvár, 2010. 91–94.
- EGYED 2013 EGYED PÉTER: *Tudományos filozófia és teremő szellem*. In: BATTIZ–NAGY–SOÓS 139–150.
- EGYED–KOVÁCS 2008 *Gyűljanak meg közöttünk is új oltártűzei az ismereteknek. Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai*. Összeállította Egyed Ákos és Kovács Eszter. Kolozsvár, 2008.
- EGYED–KOVÁCS 2009 *Okmány- és irománytár az Erdélyi Múzeum-Egyesület történetéhez I. 1841–1859*. Szerk. Egyed Ákos – Kovács Eszter. Kolozsvár, 2009.
- ELTE 2003 *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. Szerk. Szögi László. Budapest, 2003.
- EME 1859–2008 VALENTINI ANTAL – ÚJVÁRI MÁRIA – PAPP KINGA: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványainak bibliográfiája 1859–2008*. Kolozsvár, 2009.

- EME 1868 *Az Erdélyi Múzeum-Egylet évi tudósítása 1866–1867.* Kiadja Finaly Henrik. Kolozsvár 1868.
- EME 1941 *Erdély magyar egyeteme: az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története.* Szerk. Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos. Kolozsvár, 1941.
- Emlékirat* 1870 *Emlékirat a pesti Kir. Magyar Egyetem újjászervezésére vonatkozó és képviselőház elé benyújtott ügyi törvényjavaslat tárgyában.* Pest, 1870.
- Emlékkönyv* 1903 *Emlékkönyv. A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei.* Szerk. Udránszky László – Szabó Dénes. Kolozsvár, 1903.
- Emlékkönyv* 1906 *Emlékkönyv dr. Haller Károly működéséről, negyven éves tanári jubileuma alkalmából.* [Szerk. Kuskó István]. Kolozsvár, 1906.
- Emlékkönyv* 1938 *Emlékkönyv Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula emlékezetére.* Szerk. Balogh Ernő. Kolozsvár, 1938.
- Emlékkönyv* 1942 *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félézázados ünnepére 1859–1909.* Szerk. Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1909–1942.
- Emléklapok* 1927 *Emléklapok a Marianum történetéből.* Kolozsvár, 1927.
- ENGEL 1931 ENGEL RUDOLF: *A M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Belgyógyászati Klinikájának és Tanszékének története 1872–1930.* Szeged, 1931.
- ENTZ 1918 ENTZ BÉLA: *Szepesszombati Genersich Antal dr., ny. egyetemi tanár emlékezete.* Gyógyászat 58 (1918) 340–342.
- EÖTVÖS 1870 BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: *Indoklás a pesti egyetemről szóló törvényjavaslathoz.* Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye 3. (1870) 297–302.
- ERDÉLYI 1898 ERDÉLYI KÁROLY: *A kolozsvári róm. kath. főgymnasium története 1579–1898.* In: A Kegyes Tanítórendiek vezetése alatt álló Róm. Kath. Főgymnasium Értesítője az 1897–8. tanévről. Szerk. Erdélyi Károly. Kolozsvárt, 1898. 5–141.
- ERDÉLYI 1903 ERDÉLYI PÁL: *Jelentés a könyvtár 1902. évi helyzetéről.* Erdélyi Múzeum 20 (1903) 335–341.
- ERDÉLYI 1904 ERDÉLYI PÁL: *Jelentés a könyvtárról 1903.* Erdélyi Múzeum 21 (1904) 214–227.
- ERDÉLYI 1905 ERDÉLYI PÁL: *Jelentés az EME könyvtáráról.* Erdélyi Múzeum 22 (1905) 331–356.
- ERDÉLYI 1907 ERDÉLYI PÁL: *Jelentés a könyvtárról.* Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve 2 (1907) 10–32.
- ERDÉLYI 1910 ERDÉLYI PÁL: *A könyvtár jelentése.* Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve 5 (1910) 11–30.
- ERDÉLYI 1912 ERDÉLYI PÁL: *A könyvtár jelentése.* Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve 7 (1912) 14–21
- ERDÉLYI 1913 ERDÉLYI PÁL: *A könyvtár jelentése.* Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve 8 (1913) 14–31.
- ERDÉLYI 1914 ERDÉLYI PÁL: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára 1913. évi állapotáról.* Kolozsvár, 1914.
- ERDÉSZ 2015 ERDÉSZ ÁDÁM: *Márki Sándor naplói elé.* In: MÁRKI I. Gyula, 2018. 5–8.

- ERDÉSZ 2018 ERDÉSZ ÁDÁM: *Márki Sándor, a kolozsvári egyetem tanára*. In: MÁRKI II. 5–17.
- ERŐS 2007 ERŐS ISTVÁN: *A gyógyszerészképzés története a Szegedi Tudományegyetemen (1872–1951)*. In: *A szegedi gyógyszerészképzés és a Szegedi Gyógyszerész-tudományi Kar története*. Szerk.: Erős István. Szeged, 2007. 10–64.
- ERŐS 2011 ERŐS ISTVÁN: *Szegedi gyógyszerészképzés múltja, jelene és jövője*. In: 90 éves a szegedi gyógyszerészképzés. Szerk. Erős István. Szeged, 2011. 8–60.
- ERŐS 2014 ERŐS ISTVÁN: *Egy intézet története I. rész: A hőskor – 125 éve született prof. Dávid Lajos, az intézet alapító igazgatója*. *Gyógyszerészet* 58 (2014) 479–484.
- FABINYI 1903 FABINYI RUDOLF: *Vegyteni Intézet*. In: *Emlékkönyv* 1903. 121–140.
- FARKAS 1992 FARKAS ZSUZSA: *A fizika Szegeden*. In: *Fejezetek a magyar fizika elmúlt 100 esztendőjéből (1891–1991)*. Szerk. Kovács László. Budapest, 1992. 217–235.
- FARKAS 2020 FARKAS CSABA: *Kolosváry Bálint*. In: *A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I.* FORVM Szeged. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica* 10 (2020) 1: 399–408.
- FAZAKAS 2015 FAZAKAS LÁSZLÓ: *Infrastrukturális fejlesztések Kolozsváron: A vízhalózat kiépítése (1885–1887)*. *26 Korunk* (2015) 11: 108–113.
- FAZAKAS 2018 FAZAKAS LÁSZLÓ: *Közművésítés a dualizmus kori Kolozsváron*. In: *Közéletések: tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Szerk. Romsics Ignác. Kolozsvár, 2018. 13–35.
- FEHÉR 2001 FEHÉR KATALIN: *Sajtó és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon*. Budapest, 2001.
- FEKETE 1988 FEKETE CSABA: *A kollégiumi énekkar történetének rövid áttekintése*. In: *A Debreceni Református Kollégium története*. Szerk.: Barcza József. Budapest, 1988. 753–775.
- FEKETE 2009 FEKETE ENDRE: *A Kalazantinum története*. In: *A kolozsvári Kalazantinum története 1894–1916. (Magyarország piarista múltjából 4.)* Szerk. Sas Péter. *Piarista Rend Magyar Tartománya*, Budapest, 2009. 27–88.
- FELKAI 1961 FELKAI LÁSZLÓ: *A tanárképzés történeti áttekintése a századfordulóig*. *Pedagógiai Szemle* 11 (1961) 431–444.
- FELKAI 1965 FELKAI LÁSZLÓ: *Új eljárások meghonosodása a budapesti gyakorló gimnázium XIX. század végi oktatómunkájában*. In: *A munkára nevelés hazai történetéből*. Szerk. Jausz Béla – Faludi Szilárd – Zibolen Endre. 319–369.
- FELKAI 1979 FELKAI LÁSZLÓ: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Budapest, 1979.
- FELKAI 1987 FELKAI LÁSZLÓ: *Pauler Tivadar, a közoktatásügyi miniszter*. *Pedagógiai Szemle* 37 (1987) 1: 50–58.
- FELKAI 1994 FELKAI LÁSZLÓ: *Magyarország oktatásügye a millennium körüli években*. Budapest, 1994.

- FELLETÁR 1862 FELLETÁR EMIL: *A gyógyszerésztudori rangról*. Gyógyszerészi Hetilap 1 (1862) 1: 28–29.
- FELMÉRI 1883–84 FELMÉRI LAJOS: *A próbaévesek gyakorló tanfolyama*. Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye 17 (1883–84) 394–401.
- FERENCZ–DÁVID 1937 FERENCZ ÁRON – DÁVID LAJOS: *A Ferenc József Tudományegyetem Gyógyszerészet Intézete és Egyetemi Gyógyszertára története*. Magyar Gyógyszerészeti Társaság Értesítője 13 (1937) 321–327.
- FERENCZI 2017 FERENCZI SZILÁRD: *Szemelvények Békésy Károly kolozsvári újságíró, jogtanár, festő önéletrajzából*. Forráshely: erdelyikronika.net/2017/10/egyvideki-lapszerkeszto-a-dualizmusban-szemelvények-bekesy-karoly-kolozsvari-ujsgiro-jogtanar-festo-oneletrajzabol/. (Letöltés: 2019. február 26.)
- FERENCZI 1892–93 FERENCZI ZOLTÁN: *A könyvtárak berendezéséről*. (Durm-Ende-Schmitt-Wagner: *Handbuch der Architektur*. Darmstadt [1891] c. mű ismertetése). Magyar Könyvszemle 1 (1892–93) 365–368.
- FERENCZI 1892–93a FERENCZI ZOLTÁN: *Jelentés az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárának 1891-92. évi állapotáról*. Magyar Könyvszemle 1 (1892–93) 334–335.
- FERENCZI 1894 FERENCZI ZOLTÁN: *Modern könyvtárak szervezéséről*. Magyar Könyvszemle 2 (1894) 222–243.
- FERENCZI 1895 FERENCZI ZOLTÁN: *A marburgi könyvtár állványrendszere*. Magyar Könyvszemle 3 (1895) 146–152.
- FERENCZI 1941 FERENCZI SÁNDOR: *Kolozsvári útmutató földtani, őslénytani, történelmi és természetrajzi vonatkozásokkal*. Kolozsvár, 1941.
- FERENCZI 2015 FERENCZI SZILÁRD: *A hátország megtévesztő nyugalma. Kolozsvár az első világháború idején*. In: Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szakosztályában. Szerk. Egyed Emese – Pakó László. Kolozsvár, 2015. 329–346.
- FERENCZI 2018 FERENCZI SZILÁRD: *Kolozsvár várospolitikája 1890–1918*. (doktori disszertáció kézirat) Kolozsvár, 2018.
- FODOR 1999 FODOR LÁSZLÓ: *Felméri Lajos – a neveléstudomány kiemelkedő kolozsvári képviselője*. In: Nevelési törekvések a XIX. században. Szerk. Dombi Alice – Oláh János. Gyula, 1999. 50–61.
- Főrendiházi napló 1872–1875 *Az 1872-ik évi szeptember hó 1-jére kibiretett Országgyűlés nyomtatványai. Főrendi ház – napló I–III*. Pest–Budapest, 1872–1875.
- FÓZY–SZENTE 2007 FÓZY ISTVÁN – SZENTE ISTVÁN: *A Kárpát-medence ősmaradványai*. Budapest, 2007.
- FRÁTER 2003 FRÁTER OLIVÉR: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–19-ben*. Budapest, 2003.
- FREISSBERGER 1927 *Almanach az 1927–1931. évi országgyűlésre*. Szerk. Freissberger Gyula. Budapest, 1927. II.
- FUCHS 1975 FUCHS HERMAN: *Száz esztendő értekezés Kolozsvár föld- és őslénytani viszonyairól*. Földtani Közlöny 105 (1975) 89–91.
- GAAL 1984 GAAL GYÖRGY: *Engel Gábor (1852–1935) kórházigazgató és önéletrása*. *Orvostörténeti Közlemények* 30 (1984) Tom. 105–106. 75–90.

- GAAL 1988 GAAL GYÖRGY: *Gyallay Pap Domokos író nevelő az egyház szolgálatában.* Keresztény Magvető 94 (1988) 12–23.
- GAAL 1993 GAAL GYÖRGY: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdaságtig.* Kolozsvár, 1993.
- GAAL 1997 Gaal György: *A magyar egyetemi oktatás Erdélyben.* Erdélyi Múzeum 59 (1997) 360–369.
- GAAL 2000 GAAL GYÖRGY: *Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetemen.* Múlt és Jövő 11 (2000) 89–101.
- GAAL 2001 GAAL GYÖRGY: *Kolozsvár a magyar szépirodalomban.* In: Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Szerk. Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2001. 248–259.
- GAAL 2002 GAAL GYÖRGY: *Apáthy István.* In: MMA 2002. 20–22.
- GAAL 2002a GAAL GYÖRGY: *Apáthy István szerepe a kolozsvári orvosképzésben.* Orvostudományi Értesítő 75 (2002) 2–3: 268–272.
- GAAL 2003 GAAL GYÖRGY: *A fül-orr-gégészlet kezdetei Kolozsvárt.* Orvostudományi Értesítő 76 (2003) 430–437.
- GAAL 2007 GAAL GYÖRGY: *Farkas Gyula, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanára.* Alkalmazott Matematikai Lapok 24 (2007) 303–318.
- GAAL 2011 GAAL GYÖRGY: *Erdély iskolateremtő sebésztanára: Brandt József halála centenáriuma.* Orvostörténeti Közlemények 57 (2011) Tom. 214–217. 43–67.
- GAAL 2012 GAAL GYÖRGY: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai.* Kolozsvár, 2012.
- GAAL 2013 GAAL GYÖRGY: *Orvosok és gyógyszerészek képzése a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen.* In: 140 éves a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás. Szerk. Batiz Enikő – Nagy László – Soós Anna. Kolozsvár, 2013. 215–235.
- GAAL 2016 GAAL GYÖRGY: *Kolozsvár a századok sodrában. Városterületi kronológia.* Kolozsvár, 2016.
- GAAL 2016a GAAL GYÖRGY: *Haller Károly, a városvezető és -szépitő jogtudós, az EMKE alapítója.* In: Életpályák, programok a közművelődés szolgálatában. Tanulmányok az EMKE 130. évéről. Az EMKE alapításának 130. évfordulójának alkalmából Kolozsvárt 2015. október 15-én tartott konferencia előadásai. Szerk. Bartha Katalin Ágnes. Kolozsvár, 2016. 27–62.
- GAAL 2016b GAAL GYÖRGY: *A leánynevelés erdélyi úttörője: De Gerando Antonina I-II.* Művelődés 69 (2016) 10: 15–18., 11: 17–20.
- GAAL 2017 GAAL GYÖRGY: *Maišner János orvosprofesszor, Semmelweis tanainak erdélyi meghonosítója.* Orvostörténeti Közlemények 63 (2017) Tom. 238–241. 53–79.
- GAAL–GAAL 2005 GAAL GYÖRGY – GAAL VIOLA: *A kolozsvári Vöröskereszt Kórház.* Orvostudományi Értesítő 78 (2005) 253–259.
- GAAL–HORVÁTH 2002 GAAL GYÖRGY–HORVÁTH CSABA: *Kanitz Ágost.* In: MMA 2002. 442–443.

- GÁBOS 1992 GÁBOS ZOLTÁN: *A fizika Kolozsváron*. In: Fejezetek a magyar fizika elmúlt 100 esztendőjéből (1891–1991). Szerk. Kovács László. Budapest, 1992. 207–216.
- GÁBOS 1997 GÁBOS ZOLTÁN: *Százötven éve született Farkas Gyula*. Természet Világa 128 (1997) 290–293.
- GÁBOS 1997a GÁBOS ZOLTÁN: *Farkas Gyula vizsgálatai a Fourier-elv és a relativitáselmélet köréből*. Fizikai Szemle 47 (1997) 316–321.
- GÁBOS 1998 GÁBOS ZOLTÁN: *A Ferenc József Tudományegyetem természettudósai*. Természet Világa 129 (1998) 112–114.
- GÁBOS 2006 GÁBOS ZOLTÁN: *A harmadik erdélyi egyetem fizikusai*. Természet Világa 137 (2006) I. különszám 30–34.
- GÁBOS 2013 GÁBOS ZOLTÁN: *A harmadik kolozsvári egyetem helye az erdélyi fizika történetében*. In: BATIZ–NAGY–SOÓS 35–43.
- GÁBOS–KOLUMBÁN–NÉMETH GÁBOS ZOLTÁN – KOLUMBÁN JÓZSEF – NÉMETH SÁNDOR: *Farkas Gyula*. In: Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 2009. 81–104.
- GARAI 2014 GARAI IMRE: *A tanári elítképzés műhelye. A Báró Eötvös József Collegium története 1895–1950*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014.
- GARAI 2018 GARAI IMRE: *A középiskolai tanárképzés intézményeit érintő változások a fővárosban az első világháborúban és az azt követő időszakban*. Per Aspera Ad Astra 5 (2018) 2: 115–136.
- GAZDA 1997 GAZDA ISTVÁN: *Erdélyi felsőoktatás-történeti, művelődéstörténeti kronológia, különös tekintettel a kolozsvári kezdeményezésekre*. In: Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem. Szerk. Gazda István. Piliscsaba, 1997. 9–51.
- GERGELY–MEZEI 2003 GERGELY ANDRÁS – MEZEY BARNA: *Felvirágzás és válság. A kiegyezéstől a forradalmakig 1867–1919*. In: ELTE 2003. 203–266.
- GERGELY 1985 GERGELY ANDRÁS: *A kiegyezés első negyedszázada 1867–1890*. In: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985. Szerk. Sinkovics István. Budapest, 1985. 197–221.
- GHIBU 1931 GHIBU, ONISIFOR: *Universitatea Daciei Superioare și problema Statului romano-catolic ardelean*. Cluj, 1931.
- GHIBU 1939 GHIBU, ONISIFOR: *La a douăzecea aniversare a Universității Daciei Superioare*. Cluj, 1939.
- GHIBU 1941 GHIBU, ONISIFOR: *Prolegomena la o educație românească*. București, 1941.
- GHIBU 1990 GHIBU, ONISIFOR – BULEI, ION: *Oameni între oameni: amintiri*. București, 1990.
- GIDÓ 2013 GIDÓ CSABA: *Vasszekér és mozdonygőz. A székegyföldi vasút története (1868–1915)*. Csíkszereda, 2013.
- GOMBOCZ 1936 GOMBOCZ ENDRE: *A magyar botanika története. A magyar flóra kutatói*. Budapest, 1936.
- GOMBOCZ 1941 GOMBOCZ ENDRE: *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története 1841–1941*. Budapest, 1941.

- GÖNCZÖL 2002 GÖNCZÖL JÁNOS: *Istvánffi Gyula*. In: MMA 2002. 410–411.
- GÖRÖG 2020 GÖRÖG MÁRTA: *Grosschmid Béni*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 227–240.
- GYALUI 1899 GYALUI FARKAS: *Id. Böhm Mihály*. Erdélyi Múzeum 16 (1899) 481–482.
- GYALUI 1900 GYALUI FARKAS: *Jelentés a könyvtárról*. Erdélyi Múzeum 17 (1900) 233–237.
- GYALUI 1900a GYALUI FARKAS: *Külföldi közkönyvtárakról*. I. Kolozsvár 1900.
- GYALUI 1937 GYALUI FARKAS: *Robonyi Antal, a könyvkötés művésze*. Páztortűz 23 (1937) 148.
- GYALUI 2013 GYALUI FARKAS: *Emlékirataim (1914–1921)*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az előszót írta: Sas Péter. Kolozsvár, 2013.
- GYÁRFÁS 1904 GYÁRFÁS ELEMÉR: *Nemzetiségi diákpolitika*. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 74–77.
- GYARMATI 2005 GYARMATI ZSOLT: *A hátország félnyilvánossága. Kolozsvári kávéházak 1914–1918*. In: Uő.: Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán. Kolozsvár, 2005. 83–111.
- GYÉMÁNT 2005 GYÉMÁNT IVÁN: *Ortvay Rudolf a Ferenc József Tudományegyetemen (1909–1928)*. Szegedi Műhely 44 (2005) 290–292.
- GYÖRFI 2019 GYÖRFI DÉNES: *Bibliotheca Universitatis Claudiopolitanae. Evoluția instituțională și practici ale lecturii în Cluj universitar*. Cluj-Napoca 2019.
- GYÖRGY 1886 MAGYARORSZÁG KÖZ- ÉS MAGÁNKÖNYVTÁRAI. (Hivatalos statisztikai közlemények). Szerk. György Aladár. Budapest, 1886.
- GYÖRGY 1937 GYÖRGY LAJOS: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859–1934*. Kolozsvár, 1937.
- GYÖRGY 1939 GYÖRGY LAJOS: *Az „Erdélyi Múzeum” története 1874–1937. (Erdélyi Tudományos Füzetek 105.) Kolozsvár 1939*.
- GYÖRGY 1941 GYÖRGY LAJOS: *Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár*. In: EME 1941. 207–246.
- GYÖRGY 1942 GYÖRGY LAJOS: *Diákvédő Hivatal*. In: Beszámoló a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről. Szerk. málnási Bartók György. Kolozsvár, 1942. 241–271.
- GYÖRGY 1995 GYÖRGY BÉLA: *Az ismeretlen Spectator. Krenner Miklós pályaképe*. Korunk 6 (1995) 81–91.
- GYÖRGY 1994 GYÖRGY LAJOS: *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története 1579–1948*. Budapest, 1994.
- GYÖRGY 2006 GYÖRGY BÉLA: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Budapest, 2006. (Doktori disszertáció ELTE BTK)
- GYÖRY 1936 GYÖRY TIBOR: *Az Orvostudományi Kar története 1770–1835. (A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története III.)* Budapest, 1936.
- HAEFFLER 1940 ORSZÁGGYŰLÉSI ALAMANACH AZ 1939–44. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS RŐL. Szerk. Haeffler István. Budapest, 1940.
- HAJÓS 1986 HAJÓS JÓZSEF: *Böhm Károly filozófiája*. Bukarest, 1986.

- HAJÓS 1993 HAJÓS JÓZSEF: *Böhm Károly és a Magyar Filozófiai Szemle*. Erdélyi Múzeum 55 (1993) 3–4: 60–72.
- HÁLA–BOÉR 2002 HÁLA JÓZSEF – BOÉR HUNOR: *Szédeczky-Kardoss Gyula*. In: MMA 2002. 819–821.
- HALMAI 1969 HALMAI JÁNOS: *A korszerű gyógyszerészképzés kialakulása Magyarországon 1876–1945*. Orvostörténeti Közlemények 15 (1969) Tom. 51–53. 207–214.
- HALMÁGYI 2016 HALMÁGYI PÁL: *A torontáli háromszög idegen megszállása*. In: A szerbek Magyarországon, 1918–1921. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2016. 27–60.
- HATOS 2012 HATOS PÁL: *A fiatal Ravasz László*. In: „Taníts minket, úgy számolni napjainkat...” Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére. Szerk. ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor. Budapest, 2012. 205–225.
- HEGYI 1999 HEGYI CSILLA: *Fabinyi Rudolf (1849–1920)*. FIRKA 9 (1999) 145–148.
- HEILAUF 2006 *Külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekben. I. rész 1635–1919. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 3.)*. Szerk. Heilauf Zsuzsanna. Budapest, 2006.
- HEKINGER 1895 HEKINGER ISTVÁN: *A tanárhiány okai*. Országos Középiskolai Tanárregyesületi Közlöny 28 (1894/95) 553–562.
- HERBICH 1878 HERBICH FERENC: *A Székelyföld földtani és őslénytani leírása*. Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve 7 (1878) Tom. 5. vol. 2. 1–302.
- HOLLÓSI 2018 HOLLÓSI GÁBOR: *Kvótával vagy kvóta nélkül? Bernolák Nándor a numerus clausus nemzetgyűlési vitájában*. In: Trianon és a magyar felsőoktatás I. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018. 103–113.
- HOMOKI-NAGY 2020 HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Menyhárb Gáspár*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 493–511.
- HONTI 1994 HONTI JÓZSEF: *Dr. Genersich Antal életpályája*. In: Genersich Antal emlékkönyv születésének 150. évfordulója alkalmából. Szerk. Tankó Attila – Péter Mihály. Budapest–Marosvásárhely, 1994. 13–17.
- HOOR1903 HOOR KÁROLY: *A kolozsvári szemészeti klinika 50 éves története*. Budapest, 1903.
- HORVÁTH 1934 HORVÁTH JENŐ: *Magyar doktor gyógyszerészek*. Magyar Gyógyszerész-tudományi Társaság Értesítője 10 (1934) 81–146.
- HORVÁTH 2002 HORVÁTH CSABA: *Richter Aladár*. In: MMA 2002. 744–745.
- HORVÁTH 2002a HORVÁTH CSABA: *Győrffy István*. In: MMA 2002. 335–336.
- HORVÁTH 2002b HORVÁTH CSABA: *Borbás Vince*. In: MMA 2002. 113–114.
- HORY 1904 HORY BANDI: *Az egyetemi élet Párisban*. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 100–103.
- HÓGYES1896 HÓGYES ENDRE: *Emlékkönyv a budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről*. Budapest, 1896.

- HUSSEIN 2020 Hussein Jasmine: *Lukács Adolf*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 463–475.
- HUSZTY 1973 HUSZTY SÁNDOR: *Kanitz Ágost és az első magyar botanikai folyóirat*. Studia Botanica Hungarica 8 (1973) 111–124.
- IMRE 1906 IMRE SÁNDOR: *A kolozsvári tanári kör élete*. Kolozsvár, 1906.
- JAKAB 1888 JAKAB ELEK: *Kolozsvár története III*. Budapest, 1888.
- JAKÓ 2016 JAKÓ ZSIGMOND: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai*. In: Jakó Zsigmond: Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez. Budapest, 2016.
- JÓZSA 2015 JÓZSA JÁNOS: *Adalékok Kolozsvár kultúrtörténetéhez. Kolozsvár régi csillagvizsgálója*. In: Józsa János: Tanulmányok. Kolozsvár, [2015]. 165–171.
- JÓZSA–MUCSI 1986 JÓZSA ANTAL – MUCSI FERENC: *Kun Béla pályakezdése*. Századok (1986) 227–259.
- KAJLÓS 2006 KAJLÓS (KELLER) IMRE: *Böhm Károly élete és munkássága*. In: BÖHM 2006. I. 1–139.
- KANITZ 1896 KANITZ ÁGOST: *Mathematikai és Természettudományi Kar*. In: A felső oktatásügy Magyarországon. Szerk. Breznay Béla – Kenessey Béla – Schneller István. Budapest, 1896. 388–405.
- KAPRONCZAY 1972 KAPRONCZAY KÁROLY: *Belky János*. Orvosi Hetilap 113 (1972) 2183–2184.
- KAPRONCZAY 1974 KAPRONCZAY KÁROLY: *Udránszky László*. Orvosi Hetilap. 115 (1974) 815–816.
- KAPRONCZAY 2004 KAPRONCZAY KÁROLY: *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Budapest, 2004.
- KAPRONCZAY 2016 KAPRONCZAY KÁROLY: *A hazai gyógyszerészképzés kezdetei*. In: Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből. Szerk. Kapronczay Károly. Budapest, 2016. 62–75.
- KARÁDY 1997 *Jews as Freemasons in Inter-War Transylvania and Voivodina*. In: The Past of Transylvanian Jewry (Special Issue of Studia Judaica 5.) L. Diamant (ed.). Cluj, 1997. 184–193.
- KARÁDY 1997a KARÁDY VIKTOR: *A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása (1867–1910)*. In: Uő.: Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Budapest, 1997. 169–194.
- KARÁDY 1997b KARÁDY VIKTOR: *Nők a modern felsőbb iskolázás korai fázisában*. In: Uő.: Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Budapest, 1997. 57–74.
- KARÁDY 2000 KARÁDY VIKTOR: *Felekezetsajátos középiskolázási esélyek és a zsidó túliszkolázás mérlege*. In: Uő.: Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Budapest, 2000. 227–256.
- KARÁDY 2007 KARÁDY, VIKTOR: *The Social Functions of Education in a Multi-Cultural and Post-Feudal Society. The Transylvanian Paradigm*. In: Sigmirean, Cornel (coord.) Intellectual si societatea moderna. Repere Central-Europene. coord. Cornel Sigmirean Târgu Mures, 2007. 7–79.
- KARÁDY 2007a KARÁDY VIKTOR: *A bölcsészkarok oktatói és az egyetemi piac szerkezete a dualista korban (1867–1918)*. Educatio 16 (2007) 393–417.

- KARÁDY 2012 KARÁDY, VIKTOR: *Les Allemands dans l'intelligentsia moderne émergeante en Hongrie à l'époque de la Double Monarchie*. *Austriaca* 73 (2012) 1: 193–221.
- KARÁDY 2012a KARÁDY VIKTOR: *Tantárgy-sajátos alkulturális egyenlőtlenségek a dualista kor középiskolásainak tanulmányi teljesítményeiben*. *Educatio* 21 (2012) 513–534.
- KARÁDY 2013 KARÁDY VIKTOR: *Kolozsvár mint iskolaváros a Kárpát-medence elitképzési piacán*. In: BATIZ–NAGY–SOÓS 237–244.
- KARÁDY 2016 KARÁDY VIKTOR: *Tandíjmentesség, ösztöndíj és felekezeti. Felvételi eredmények a diáktámogatás egyenlőtlenségeiről a dualista kori középiskolákban*. *Educatio* 25 (2016) 318–331.
- KARÁDY 2018 KARÁDY VIKTOR: *Egy nagy kutatás margójára. Nemeselek, keresztények, zsidók a peregrinus diákságban (1850–1918)*. In: *Universitas historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Szerk. Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos. Budapest, 2018. 253–265.
- KARÁDY–KOZMA 2002 KARÁDY VIKTOR – KOZMA ISTVÁN: *Családnév és nemzet. Névpolitika, névváltoztatási mozgalom és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a reformkortól a kommunizmusig*, Budapest, 2002.
- KARÁDY–NAGY 2003 *Educational Inequalities and Denominations, Database for Transdanubia, 1910*, Budapest, 2003. *Educational Inequalities and Denominations. Database for Western Slovakia, 1910*. Eds. Karády, Viktor – Nagy, Peter Tibor. Budapest, 2 kötet. (interneten elérhető: <http://mek.oszk.hu/10900/10963/>)
- KARÁDY–NAGY 2006 *Educational Inequalities and Denominations. Database for Eastern Slovakia and North-Eastern Hungary, 1910*. Eds. Karády, Viktor – Nagy, Peter Tibor. Budapest, 2006. (interneten elérhető: <https://mek.oszk.hu/16900/16992/16992.pdf>)
- KARÁDY–NAGY 2012 *Educational Inequalities and Denominations, 1910. Database for Transylvania*. Karády, Viktor – Nagy, Peter Tibor eds., Budapest, 2012. (interneten elérhető: <http://mek.oszk.hu/10900/10944/>)
- KARDOS–KELEMEN–SZÖGI KARDOS JÓZSEF – KELEMEN ELEMÉR – SZÖGI LÁSZLÓ: *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Budapest, 2000.
- KÁRMÁN 1879 KÁRMÁN MÓR: *A közokt. tanács véleményes jelentése az egyetem bölc. karának a tanárképzést illető javaslata tárgyában*. *Magyar Tanügy* 8 (1879) 111–126.
- KÁRMÁN 1891 KÁRMÁN MÓR: *A tanárképzés ügye hazánkban*. Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye 24 (1890/91) 517–528.
- KÁRMÁN 1895 KÁRMÁN MÓR: *A tanárképzés és az egyetemi oktatás reformja*. Eggenberger, Budapest, 1895.
- KATUS 1987 KATUS, LÁSZLÓ: *The status of ethnic minorities in Hungary during the age of Dualism (1867–1918)*. In: *Minorities and the Law from 1867 to the Present*. ed.: Peter I. Hidas. Montreal, 1987. 3–22.
- KATUS 2012 KATUS LÁSZLÓ: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, 2012.

- KÉKES-SZABÓ–PUKÁNSZKY 1998 KÉKES-SZABÓ MIHÁLY – PUKÁNSZKY BÉLA: *Tanárképzés a kolozsvári–szegedi Ferenc József Tudományegyetemen. (A tantervelmélet forrásai 20.)* Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1998.
- KÉKI 1967 KÉKI BÉLA: *Egyetemi könyvtárak építése Magyarországon századunk első évtizedében.* Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának Évkönyvei 1 (1967) 247–267.
- KELEMEN 1934 KELEMEN LAJOS: *Dr. Ferenczi Miklós.* Erdélyi Múzeum 39 (1934) 3–5.
- KELEMEN 1942 KELEMEN LAJOS: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története.* In: Emlékkönyv 1942. 5–79.
- KELEMEN 2017 KELEMEN LAJOS: *Napló I. 1890–1920.* Sajtó alá rendezete, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter. Kolozsvár, 2017.
- KEMPLER 1984 KEMPLER KURT: *A magyarországi gyógyszerészet rövid története.* Gyógy-szerészet 28 (1984) 321–323.
- Képviselelőházi irományok 1869–1872* *Az 1869-dik évi april hó 20-dikára hirdetett Országgyűlés képviselelőházának irományai I–XVI.* Pest, 1869–1872.
- Képviselelőházi napló 1872–1875* *Az 1872. évi september 1-re hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselelőházi napló I–XVII.* Pest, Budapest, 1872–1875.
- Képviselelőházi napló 1881–1884* *Az 1881. évi szeptember 24-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai – Képviselelőházi napló I–XVII.* Budapest, 1882–1884.
- KERÉKGYÁRTÓ 1879 KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD: *A m. kir. egyetem bölcsészeti karának felterjesztése a középisk. tanárképzés tárgyában.* Magyar Tanügy 8 (1879) 104–111.
- KILLYÉNI 2006 *A kolozsvári sportélet életrajzi gyűjteménye.* Összegyűjtötte: Killyéni András. Kolozsvár, 2006.
- KILLYÉNI 2008 KILLYÉNI ANDRÁS: *Az ő neve csillag a magyar sport egén. Somodi István emlékalbuma.* Kolozsvár, 2008.
- KILLYÉNI 2009 KILLYÉNI ANDRÁS: *A kolozsvári sportélet hőskorának története.* Kolozsvár, 2009.
- KILLYÉNI 2012 KILLYÉNI ANDRÁS: *Kolozsvár sport-kultúrtörténete Trianon előtt (1868–1920).* Kolozsvár, 2012.
- KILLYÉNI 2012a KILLYÉNI ANDRÁS: *Polgári életvitel a dualizmus kori Kolozsváron (1867–1914).* Szín 17 (2012) 56–62.
- KIRÁLY 2018 KIRÁLY SÁNDOR: *Szociális krízis a debreceni m. kir. tudományegyetemen.* In: Trianon és a magyar felsőoktatás I. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018. 33–65.
- A kir. m. egyetemek* *A királyi magyar egyetemek épületei I–III.* Budapest, 1900–1908.
- KISS 2009 KISS ANDRÁS: *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának kialakulása és története.* In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 183–237.
- KISS 1992 KISS ISTVÁNNÉ: *Trefort és a középiskolai tanárképzés.* Új Pedagógiai Szemle 42 (1992) 67–73.
- KISS 2018 KISS MÁRTON: *A gondnoki intézmény kialakulása a Magyar Királyi József Műegyetemen.* In: Universitas – História. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Szerk. Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos. Budapest, 2018. 283–292.

- KISS 1896 KISS SÁNDOR: *A kolozsvári belakással összekötött kereskedelmi akadémia története 1878–1895*. Kolozsvár, 1896.
- KISS–VAJDA 2012 *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között*. Szerk. Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás. Szeged, 2012.
- KLUKOVITS 2014 KLUKOVITS LAJOS: *Matematika. A Szegedi Matematikai Iskola bölcsője: Kolozsvár*. In: *Élettelen természettudományok*. (Szegedi Egyetemi Tudástár 5.) Szerk. Hannus István. Szeged, 2014. 221–278.
- KLUKOVITSNÉ–RÁCZ–IVÁNYI SZABÓ 1992 KLUKOVITSNÉ PARÓCZY KATALIN – RÁCZ BÉLÁNÉ – IVÁNYI SZABÓ ÉVA: Márki Sándor szakirodalmi munkássága. (*Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Bibliothecaria*. Tom. XII. Fasc. 1.) Szeged, 1992.
- KLUKOVITSNÉ–RÁCZ–IVÁNYI SZABÓ 1993 KLUKOVITSNÉ PARÓCZY KATALIN – RÁCZ BÉLÁNÉ – IVÁNYI SZABÓ ÉVA: Dézsi Lajos szakirodalmi munkássága. (*Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Bibliothecaria*. Tom. XII. Fasc. 3.) Szeged, 1993.
- KOCH 1887 KOCH Antal: *Megemlékezés Dr. Heribich Ferencről*. Orvos-Természettudományi Értesítő II. Természettudományi szak 12 (1887) 1–6.
- KOCH 1887a KOCH ANTAL: *Heribich Ferenc*. Földtani Közlöny 17 (1887) 59–63.
- KOCH 1894 KOCH ANTAL: *Az erdélyrészi medencze harmadkori képződményei. I. rész. Paleogén csoport*. A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve 23 (1894) Tom. 10. vol. 6. 159–358.
- KOCH 1894a KOCH ANTAL: *Primics György (1849–1893)*. Földtani Közlöny 24 (1894) 269–275.
- KOCH 1900 KOCH ANTAL: *Az erdélyrészi medencze harmadkori képződményei II. rész. Neogén csoport*. Budapest, 1900.
- Koch-emlékkönyv* GAÁL ISTVÁN – KORMOS TIVADAR – PRINZ GYULA – SCHRÉTER ZOLTÁN – KOCH NÁNDOR – NOSZKY JENŐ – MAURITZ BÉLA – VADÁSZ M. ELEMÉR – TELEGDY ROTH KÁROLY – VOGL VIKTOR: *Koch-emlékkönyv. Koch Antalnak, a budapesti egyetemen a földtan és őslénytan tanárának, negyvenéves egyetemi tanári jubileumára (1872–1912)*. Budapest, 1912.
- KOKOLY 2018 KOKOLY ZSOLT: A jogi oktatás története Erdélyben. In: Veress Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, 2018. 503–557.
- KOLOSVÁRY 1909 KOLOSVÁRY SÁNDOR: *Visszaemlékezések*. Kolozsvár, 1909.
- KOLUMBÁN 1999 KOLUMBÁN JÓZSEF: *A kolozsvári matematikai iskola kialakulása*. In: CSEKE–HAUER 1999. 65–75.
- Kormányjelentés *A m. kir. kormány ... [1898–1918.] évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. Budapest, 1899–1924.
- KOSZÓ 1935 KOSZÓ JÁNOS: *Bleyer Jakab emlékezete*. Egyetem Philológiai Közölny 59 (1935) 1–10.
- KOVÁCS 1985 KOVÁCS ISTVÁN: *Ortway Rudolf életútja*. Fizikai Szemle 35 (1985) 161–167.
- KOVÁCS 2012 *Dizkrimináció. Emancipáció – asszimiláció, dizkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára, 1848–1944. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Szerk. Kovács I. Gábor. Budapest, 2012.
- KOVÁCS 2014 *Hit, tudomány, közélet*. Szerk. Kovács I. Gábor. Budapest, 2014.

- KOVÁCS 2020 KOVÁCS PÉTER: *Berde Áron*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 33–45.
- KOVÁCS–TAKÁCS 2016 *Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adataira és életútleírása*. Összeállították Kovács I. Gábor – Takács Árpád. Budapest, 2016.
- KOZMA 2009 KOZMA DEZSŐ: *Melzl Hugó és a magyar irodalom*. Korunk 20 (2009) 10: 94–99.
- Költségvetés *Állami költségvetés a magyar szentkorona országai részére az ... [1868–1917/18.] évre*. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1868–1917.
- Könyvtáraink* 1915 *Könyvtáraink személyzete és a háború*. Magyar Könyvszemle 23 (1915) 119–120.
- KÖPECZI 2000 KÖPECZI BÉLA: *Egy kitagadott: Moldován Gergely (1845–1930)*. Kisebbségkutatás 9 (2000) 276–285.
- KÖPECZI 2001 KÖPECZI BÉLA: *Moldován Gergely, a lapszerkesztő*. Kisebbségkutatás 10 (2001) 85–94.
- KÖPESDY 1883–84 KÖPESDY SÁNDOR: *A próbaéves tanárjelölt*. Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye 17 (1883–84) 283–288.
- Középiskolai tanárképzés* 1879 *A középiskolai tanárképzés ügye a Kolozsvári Egyetemen*. Magyar Tanügy 8 (1879) 237–243.
- KRÁLIK 2006 KRÁLIK LAJOS: *Egy gyermekkori barát Böhmről. (Adatok dr. Böhm Károly életéhez)*. In: BÖHM 2006. I. 140–147.
- KRENNER 1904 K. M. [KRENNER MIKLÓS]: *Diákpolitika*. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 33–35.
- LABAN CZ 2020 LABAN CZ ANDREA: *Verszeghi Nagy Ferenc*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 759–771.
- LADÁNYI 1969 LADÁNYI ANDOR: *A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 1.)* Budapest, 1969.
- LADÁNYI 1979 LADÁNYI ANDOR: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921)*. Budapest, 1979.
- LADÁNYI 2007 LADÁNYI ANDOR: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára, 1890–1944*. In: Jogtörténeti Értekezések 34. Budapest, 2007.
- LADÁNYI 2008 LADÁNYI ANDOR: *A középiskolai tanárképzés története*. Új Mandátum, Budapest, 2008.
- LAKATOS 1973 LAKATOS ÉVA: *Magyar irodalmi folyóiratok C–E. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzeteti A. sorozat 2.)* Budapest, 1973.
- LAKATOS 1977 LAKATOS ÉVA: *Magyar irodalmi folyóiratok K–M. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzeteti A. sorozat 8–10.)* Budapest, 1977.
- LAKATOS 1997 LAKATOS ÉVA: *Magyar irodalmi folyóiratok. Új-Vágvölgyi lap. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzeteti, A. sorozat 35–37.)* Budapest, 1997.
- LÁNG 1884 LÁNG LAJOS: *Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből II. 4.)* Budapest, 1884.

- LECHNER 1903 LECHNER KÁROLY: *Ideg- és elmegyógyászati klinika*. In: *Emlékkönyv 1903*. 384–412.
- LAMBRECHT 1997 LAMBRECHT MIKLÓS: *Id. Entz Géza*. In: MTL 1997. 262–263.
- LÉH–KOLTAI–BALANYI 1998 LÉH ISTVÁN – KOLTAI ANDRÁS – BALANYI GYÖRGY: *A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára*. Budapest, 1998.
- LENGYEL 1972 LENGYEL ENDRE: *Emlékezés Szentpétery Zsigmondra*. *Földtani Közlöny* 82 (1972) 113–118.
- LENGYEL–VIDOR 1922 *Nemzetgyűlési Almanach*. Szerk.: Lengyel László – Vidor Gyula. Budapest, 1922.
- LIGETI 2018 LIGETI DÁVID: *Kereszt az egyetemen. Az 190/1901. évi Keresztmozgalom története*. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018. 9–32.
- LIGETI 2020 LIGETI DÁVID: *A klasszika-filológus Hóman Ottó*. In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá”. *Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László. Budapest, 2020. 123–129.
- LOVAS 2018 M. LOVAS KRISZTINA: *A pesti egyetemi ifjúság március 15-i ünnepségei a dualizmus évtizedei alatt III. (1899–1918)*. *Honismeret* 46 (2018) 1: 3–10.
- LÓTE 1903 LÓTE JÓZSEF: *1. Általános kór- és gyógytani Intézet. 2. Gyógyszertani Intézet és az ezzel kapcsolatosan létesített egyetemi gyógyszerértár*. In: *Emlékkönyv 1903*. 233–244.
- LUDWIG–SZEMENYEI 1900 *Magyar diákélet és diákegyesületek*. Szerk. Ludwig Dezső – Szemenyei Kornél. Budapest, 1900.
- MÁGOCSY-DIETZ 1932 MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR: *Istránffy Gyula r. tag emlékezete*. *A magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek* 51 (1932) Tom. 21. vol. 8.
- MAIZNER 1890 MAIZNER JÁNOS: *A kolozsvári Orvos–Sebész Tanintézet történeti vázlat 1775–1872*. Kolozsvár, 1890.
- MAJOR 2003 MAJOR ZOLTÁN: *Siker és eredmény. Bánffy Miklós külügyminiszteri tevékenységének mérlege*. In: *Bánffy Miklós Emlékkonferencia*. Szerk. Papp Endre. Budapest, 2003. 119–149.
- MAKKAI 1941 MAKKAI LÁSZLÓ: *A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története 1872–1919*. In: EME 1941. 153–186.
- MAKOLDY 1904 MAKOLDY GYÖRGY: *Egy év a kolozsvári Egyetemi Kör történetéből*. *Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve* 8 (1904) 3–32.
- MANN 1967 MANN MIKLÓS: *Egyetemi vizsgálat Pólya Jenő ellen a tanácsköztársaság bukása után*. *Orvostörténeti Közlemények* 13 (1967) Tom. 41. 161–166.
- MANN 1982 MANN MIKLÓS: *Trefort Ágoston élete és működése*. Budapest, 1982.
- MANN 1993 MANN MIKLÓS: *Kulturpolitikusok a dualizmus korában*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1993.
- MÁRAI 2003 MÁRAI SÁNDOR: *Egy polgár vallomásai I–II*. Helikon Kiadó, Budapest, 2003.

- MARISKA 1993 MARISKA ZOLTÁN: *Málnási Bartók György*. Theológiai Szemle 36 (1993) 234–239.
- MARISKA 2003 MARISKA ZOLTÁN: *Bartók György a katedrán*. In: Iskolai filozófia Magyarországon a XVI–XIX. században. Szerk. Mészáros András. Pozsony, 2003. 166–173.
- MARISKA 2006 MARISKA ZOLTÁN: *Apáthy István politikai szereplése és pere*. Korunk 17 (2006) 3: 77–89.
- MARISKA 2008 MARISKA ZOLTÁN: *Tanszabadság és felekezeti hovatartozás I–II*. Korunk 19 (2008) 4:88–93., 5:83–89.
- MARISKA 2012 MARISKA ZOLTÁN: *Kolozsvári végjáték – szegedi kezdés*. In: Felvilágosodás – magyar századforduló. A VII. Hungarológiai Kongresszus Filozófia Szekciójának előadásai. Szerk. Egyed Péter. Kolozsvár, 2012. 191–219.
- MÁRKI 1896 MÁRKI SÁNDOR: *Az egyetem eszméjének s a kolozsvári m. kir. Ferencz-József-Tudomány-Egyetemnek története*. In: A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-Tudomány-Egyetem története és statisztikája. Kolozsvár, 1896. 1–112.
- MÁRKI 1897 MÁRKI SÁNDOR: *A kolozsvári tanári kör*. Kolozsvár 11 (1897) február 9. 1–2.
- MÁRKI 1899 MÁRKI SÁNDOR: *Emlékezésed Fináhy Henrik levelező tagról. (A Magyar Tudományos Akadémia elbűnyt tagjai fölött tartott emlékezésédek. Tom. IX. vol. 11.)* Budapest, 1899.
- MÁRKI 1915 MÁRKI SÁNDOR: *A háború első éve a Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetemen*. Kolozsvár, 1915.
- MÁRKI 1922 MÁRKI SÁNDOR: *A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922.
- MÁRKI I–II. *Márki Sándor naplói I–II. (1873–1903)*. Szerk. Erdész Ádám. Gyula, 2015–2018.
- MARKÓ 2009 MARKÓ BÁLINT: *Apáthy István*. In: Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 2009. 9–35.
- MÁTHÉ 1982 MÁTHÉ GÁBOR: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása, 1867–1875*. Budapest, 1982.
- MÁTRAI 1871 MÁTRAI ERNŐ: *A kolozsvári egyetem mint kulturai szükséglet*. Kolozsvár, 1871.
- MAURITZ 1928 MAURITZ BÉLA: *Koch Antal emlékezete. 1843 január 7–1927 február 8*. Természettudományi Közlöny 60 (1928) 161–165.
- MÉSZÁROS 1964 MÉSZÁROS, NICOLAE: *In memoriam Prof. dr. Zoltán Török 1893–1963*. Studia Universitatis Babeş–Bolyai. ser. Geologia–Geographia 9 (1964) 2: 111–113.
- MÉSZÁROS 1988 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1996–1948. Általános képző középiskolák*. Budapest, 1988.
- MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 1999 MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Budapest, 1999.

- MÉSZÁROS–SZÖGI–VARGA 2014 MÉSZÁROS ANDOR – SZÖGI LÁSZLÓ – VARGA JÚLIA: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemén és akadémián 1789–1919. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 21.)* Budapest, 2014.
- MEZEI 2020 MEZEI PÉTER: *Somló Bódog*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 639–652.
- MEZEY 1974 MEZEY GÉZA: *Az első magyar egyetemi gyógyszerész-történeti Diárium 3 (1974) 2: 109–114.*
- MEZEY 1984 MEZEY BARNA: *A jogakadémiák 1874. évi reformja*. In: Kovács Kálmán (szerk.): *A jogászképzés a felsőoktatás rendszerében*. Budapest, 1984. 103–119.
- MIHALOVITS 1938 MIHALOVITS JÁNOS: *A selmeci Bányászati Akadémia alapítása és fejlődése 1846-ig. (Bányászati, kohászati és erdészeti felsőoktatásunk története 1735–1936. 2.)* Sopron, 1938.
- MIHÁLY 2009 MIHÁLY MELINDA: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület középkori és kora újkori kőtára*. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 137–169.
- MIHÁLY 2014 MIHÁLY ANDRÁS: *Neuroanatómusok és neurohisztológusok a szegedi egyetemen*. In: *Élő természettudományok. (Szegedi egyetemi tudástár 4.)* Szerk. Dux László. Szeged, 2014. 25–40.
- MIHÁLY 2018 MIHÁLY JÁNOS: *Kolozsvár 1918 utolsó negyedében – Részlet Ajtay János (1896–1985) hadnagy első világháborús naplójából*. Székelyföld 22 (2018) 11: 125–140.
- MIKES 1996 MIKES IMRE: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. Sepsi-szentgyörgy, 1996.
- MIKONYA 2014 MIKONYA GYÖRGY: *Az európai egyetemek története (1230–1700)*. Budapest, 2014.
- MINKER 2002 MINKER EMIL: *Kik voltak az első gyógyszerészhallgatók a kolozsvári egyetem megnyitásakor?* Gyógyszerészet 46 (2002) 229–230.
- MINKER 2003 MINKER EMIL: *Szeged egyetemének elődei*. Szeged, 2003.
- MINKER 2009 MINKER EMIL: *Az államorvostantól az államorvostanig (A Szegedi Tudományegyetem Közegésztudományi intézetének története napjainkig: egyetemtörténeti tanulmány) II*. Egészségtudomány 53 (2009) 4: 108–119.
- MMA 2002 *Magyar múzeumi arcképcsarnok. Életrajzok a magyar múzeumügy történetéből*. Főszerk. Bodó Sándor – Viga Gyula. Budapest, 2002.
- MOLDOVÁN 1901 MOLDOVÁN GERGELY: *A románok*. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. XX. Budapest, 1901. 409–432.
- MOLNÁR 2010 MOLNÁR LÁSZLÓ: *Felvételi korlátozások és érvényesüléseik a budapesti Orvoskaron 1920–1949 között*. In: Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. (Magyar Felsőoktatási levéltári Szövetség kiadványai 4.) Budapest, 2010. 109–127.
- MOLNÁR 2020 MOLNÁR ANDRÁS: *Moór Gyula*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 513–530.

- MOLNÁR–ZSIDI 2006 *Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945/1948-ig.* (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 2.) Szerk. Molnár László – Zsidi Vilmos. Budapest, 2006.
- MÓRA 1976 MÓRA LÁSZLÓ: *Az első magyar kémiai folyóirat a „Vegytani Lapok”.* Magyar Könyvszemle 92 (1976) 133–137.
- MÓRA 1999 MÓRA LÁSZLÓ: *Fabinyi Rudolf élete és kora (1849–1920).* Budapest, 1999.
- MSK 5 *A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása III. A népesség részletes leírása.* (Magyar statisztikai közlemények 5.) Budapest, 1907.
- MTL 1997 *Magyar tudóslexikon A-tól Zs-ig.* Főszerk. Nagy Ferenc. Budapest, 1997.
- MUDRÁK 2012 Mudrák József: *Egyetemi és kari vezetők névsorai 1914–2012.* In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk. Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, 2012. 523–557.
- MURÁDIN 2009 MURÁDIN JENŐ: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület képtára.* In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 239–321.
- NAGY 1902 G. NAGY LAJOS: *Jelentés a kolozsvári Mátyás király szoborról.* Kolozsvár, 1902.
- NAGY 1911 NAGY GÉZA: *Zilahi Kiss Béla.* Nyugat 4 (1911) 329–337.
- NAGY 1926 NAGY PÉTER: *Ó, kedves Kolozsvár.* Berlin, 1926.
- NAGY 1995 Nagy Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története.* Kolozsvár, 1995.
- NAGY 1998 NAGY NÁNDOR: *Apáthy Istvánról és a Kolozsvári Állattani Intézetéről.* Collegium Biologicum 1 (1998) 2: 91–96.
- NAGY 2000 NAGY GYÖRGY: *Egy jeles filozófianár és egy kiváló filozófus a Ferenc József Tudományegyetemen.* In: Böhm Károly és a „kolozsvári iskola”. A kolozsvári Böhm Károly Nemzetközi Konferencia előadásai. Kolozsvár-Szeged, 2000. 137–158.
- NAGY 2007 NAGY ZSOLT: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései.* A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 19. Szeged, 2007.
- NAGY 2013 NAGY FERENC: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban.* Budapest, 2013.
- NAGY-TÓTH 2009 NAGY-TÓTH FERENC: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának megalakulása és gyűjteményei.* In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 171–181.
- NAGY-TÓTH–FODORPATAKY 1999 NAGY-TÓTH FERENC – FODORPATAKY LÁSZLÓ: *A növénytanoktatás és -kutatás történetéről.* In: CSEKE–HAUER 1999. 121–137.
- NÁNÁSI 2011 NÁNÁSI LÁSZLÓ: *A magyar királyi ügyészség története, 1871–1945.* Budapest, 2011.
- NÁNÁSI 2019 NÁNÁSI LÁSZLÓ: *A Jogakadémia hallgatóinak létszáma és összetétele.* In: *A Kecskeméti Református Jogakadémia története, 1875–1949.* Szerk.: Homicskó Árpád Olivér, Törő Csaba Attila. Budapest, 2019. 139–198.

- NAVRATIL 2014 NAVRATIL SZONJA: *A jogászai hivatásrendek története Magyarországon (1868/1869–1937)*. ELTE Jogi kari tudomány 25. Budapest, 2014.
- NÉMETH 2002 NÉMETH ANDRÁS: *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciók hatások, egyetemi tudománnyá válás, középiskolai tanárképzés. (Neveléstudomány-történeti tanulmányok IV.)* Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- NÉMETH 2005 NÉMETH ANDRÁS: *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciók hatások, nemzeti sajátosságok*. Gondolat, Budapest, 2005.
- NÉMETH 2012 NÉMETH ANDRÁS: *Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775–1945. Nemzeti fejlődési trendek, nemzetközi recepciók hatások*. ELTE Eötvös, Budapest, 2012.
- NÉMETH–EHRENHARD 2019 NÉMETH ANDRÁS – SKIERA EHRENHARD: *Rejtett történetek. Az életreform mozgalmak és a művészetek*. Budapest, 2019.
- NOVÁK 1976 *A szegedi gyógyszerészképzés és a Gyógyszerész tudományi Kar*. Szerk: Novák István. Szeged, 1976.
- OLÁH 1932 OLÁH GÁBOR: *Babits Mihály 25 éve. (Széphalom könyvtár 26.)* Szeged, 1932.
- OLÁH-GÁL 2010 OLÁH-GÁL RÓBERT: *Hogyan került Schlesinger Lajos Kolozsvárra?* Műszaki Szemle 13 (2010) Tom. 50. 2: 16–22.
- OLÁH-GÁL 2011 OLÁH-GÁL RÓBERT: *Brassai Sámuel, a kolozsvári egyetem első matematikaprofesszora*. Műszaki Szemle 14 (2011) Tom. 54. 3: 9–14.
- OLÁH-GÁL 2013 OLÁH-GÁL RÓBERT: *Az értől az óceánig: Réthy Mór (1846–1925) akadémikus élete és munkássága*. Sajtó alá rend. Gazda István. Budapest, 2013.
- OLÁH-GÁL 2015 OLÁH-GÁL RÓBERT: *A két Bolyai tanárai, kortársai és szellemi követői. Források az erdélyi magyar matematikai élet 1785–1918 közötti történetéhez. Kézirattári és levéltári anyagok szövegű közlésével*. Budapest, 2015.
- ORBÁN 2010 ORBÁN ISTVÁN: *A kolozsvári Fináhy család*. Művelődés 63 (2010) 7: 15–16.
- ORMÁNDI 2020 ORMÁNDI KRISTÓF: *Werner Rezső Rudolf*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 773–785.
- ORTVAY 1884 ORTVAY TIVADAR: *Száz év egy hazai főiskola életéből. A pozsonyi kir. akadémianak 1784-től 1884-ig való fennállása alkalmából*. Budapest, 1884.
- ORTVAY 1940 ORTVAY RUDOLF: *Tanulmányok Károly*. Mathematikai és Fizikai Lapok 47 (1940) 1–12.
- OSVÁTH 2017 OSVÁTH ZSOLT: *Buday Árpád, a „nagyvonalú” diákvédő*. Szeged 29 (2017) 11: 10–16.
- PÁKOZDI 2020 PÁKOZDI ZITA: *Tóth Károly*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 747–758.

- PÁL 2003 PÁL JUDIT: *Az erdélyi kormánybiztos kinevezése 1867-ben*. In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál-Antal Sándor – Sipos Gábor – W. Kovács András – Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2003. 417–432.
- PÁL 2004 PÁL JUDIT: *Kiegészítés és unió*. In: Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit – Sipos Gábor. Kolozsvár, 2004. 345–355.
- PÁL 2016 PÁL JUDIT: *A kolozsvári magyar nyelvű történelemoktatás története és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetének megalakulása*. Erdélyi Évszázadok. A Kolozsvári Magyar Történelmi Intézet Évkönyve 1 (2016) 289–301.
- PÁL-ANTAL 2018 PÁL-ANTAL SÁNDOR: *Jogakadémia Marosvásárhelyen*. In: Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Szerk. Draskóczy István – Varga Júlia – Szögi László. Budapest, 2018. 379–390.
- PALATINUS 1944 PALATINUS JÓZSEF: *Szabadkőművesek Magyarországon*. Budapest, 1944.
- PÁLFY 1928 PÁLFY MÓRIC: *Koch Antal r. tag emlékezete*. A MTA elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszéddek 47 (1928) Tom 20. vol 8.
- PÁLFY 2005 PÁLFY ZOLTÁN: *National Controversy in the Transylvanian Academe. The Cluj/Kolozsvár University in the First Half of the Twentieth Century*. Budapest, 2005.
- PALLAG 2003 PALLAG ZOLTÁN: *Pósta Béla és a magyar keleti archaeológiai intézet terve*. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002–2003. 117–134.
- PAPP 1982 PAPP JÓZSEF: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 7.)* Budapest, 1982.
- PAPP 1996 PAPP SIMON: *Életem*. Sajtó alá rend., a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette Srágli Lajos – Tóth János. Zalaegerszeg, 1996.
- PASSUTH 1966 PASSUTH LÁSZLÓ: *Kutatóárok*. Budapest, 1966.
- PATAKI 2011 PATAKI JENŐ: *A kolozsvári Orvos–Sebészeti Tanintézet*. In: Pataki Jenő: *Az erdélyi orvoslás történetéből*. Budapest, 2011. 233–249.
- PATYI 2004 PATYI GÁBOR: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 10.)* Budapest, 2004.
- PATYI–SIMON–SZABÓ–SZÖGI–VARGA 2015 PATYI GÁBOR – SIMON ZSOLT – SZABÓ MIKLÓS – SZÖGI LÁSZLÓ – VARGA JÚLIA: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1867–1890. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 22.)* Budapest, 2015.
- PERÉNYI 1903 PERÉNYI JÓZSEF: *Szász Béla élete és költészete (1840–1898)*. Erdélyi Múzeum 20 (1903) 285–300.
- PÉTER 1997 PÉTER MIHÁLY: *Megemlékezés Hógyes Endréről, születésének 150. évfordulója alkalmából*. *Revista Medicală și Farmacie* 43 (1997) 1–2: 131–132.
- PÉTER 1997/a PÉTER H. MÁRIA: *A gyógyszerészképzés neves tanárai a 125 éve alakult kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen*. *Gyógyszerészet* 41 (1997) 736–740.

- PÉTER 2005 PÉTER H. MÁRIA: *Történelmi visszatekintés az erdélyi gyógyszerészet női képviselőire*. Gyógyszerészet 49 (2005) 298–302.
- PÉTER 2006 PÉTER MIHÁLY: *Az erdélyi fogorvoslás történetéből*. Marosvásárhely, 2006.
- PÉTER 2011 PÉTER H. MÁRIA: *Ferencz Aron (1880–1954). Egy erdélyi gyógyszerész útkeresése a két világháború között*. Gyógyszerésztörténet 9 (2011) 2: 4–8.
- PÉTER 2012 Péter H. Mária: *Az erélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai I–II*. Kolozsvár 2012.
- PÉTER 2018 PÉTER H. MÁRIA: *Nők az egyetemen. Az első okleveles orvosnők és gyógyszerésznők a budapesti felsőoktatásban és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen*. Erdélyi Múzeum 80 (2018) 1: 137–151.
- PÉTER 2019 PÉTER H. MÁRIA: *Gyógyszerészképzés a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1919 között*. Kolozsvár, 2019.
- PÉTER–FERENTZI 2003 PÉTER H. MÁRIA – FERENTZI MÓMIKA: *A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen 100 évvel ezelőtt végzett gyógyszerészek életútja*. Orvostudományi Értesítő 76 (2003) 2: 47–54.
- PÉTER–ORIENT 1994 PÉTER H. MÁRIA – ORIENT TIBOR: *Megemlékezés Orient Gyula neves erdélyi gyógyszerészről és orvosról, születésének 125. évfordulója alkalmából*. Orvostudományi Értesítő 67 (1994) 38–41.
- PÉTER–PÉTER 2006 PÉTER MIHÁLY – PÉTER H. MÁRIA: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának százéves tevékenysége 1906–2006*. Kolozsvár, 2006.
- PÉTERVÁRI 2020 Pétervári Máté: *Óvári Kelemen*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 531–550.
- PETRICHEVICH HORVÁTH 1924 PETRICHEVICH HORVÁTH EMIL: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest, 1924.
- PFEIFFER 1903 PFEIFFER PÉTER: *Természettani Intézet*. In: Emlékkönyv 1903. 65–76.
- PISZTÓRY 1896 PISZTÓRY MÓR: *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudományegyetem statisztikai adatai*. In: A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József Tudományegyetem története és statisztikája. Kolozsvár, 1896. 113–142.
- POGÁNYNÉ 2004 POGÁNYNÉ RÓZSA GABRIELLA: *Habent sua fata libelli et bibliothecarii. Gyalui Farkas életútja és könyvtártani munkássága*. Könyvtári Figyelő 50 (2004) 763–793.
- POLYÁK 2013 POLYÁK PETRA: *A Pécsi Tanárképző Főiskola egyetemi karrá válása és az egységes, egyetemi szintű tanárképzési kísérlet*. In: A pécsi bölcsészkar bölcsője. A Pécsi Tanárképző Főiskola egyetemi karrá válása és az egységes, egyetemi szintű tanárképzési kísérlet. Szerk. Lengvári István – Polyák Petra. Pécs, 2013. 11–28.
- POPÉLY 2005 POPÉLY GYULA: *Búcsú a főiskoláktól. A felsőoktatás és a felvidéki magyarság (1918 – 1945). A fiatal magyar értelmiség útkeresése*. Pozsony, 2005.
- PÓSTA 1910 PÓSTA BÉLA: *Az Egyetemi Dákaszta felügyelő-bizottságának jelentése az 1909/10 évről*. In: Beszéd 1910. 177–182.

- PÓSTA 2013 PÓSTA BÉLA: *Az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárának történet.* Kolozsvár, 2013.
- PRISZTER 1977 PRISZTER SZANISZLÓ: *Hetvenöt éves a Botanikai Közlemények.* Botanikai Közlemények 64 (1977) 147–153.
- PRITZ 1987 PRITZ PÁL: *Bevezetés.* In: Hory András: Bukaresttől Varsóig. Budapest, 1987. 7–38.
- PTE almanach *Pécsi egyetemi almanach I. (1367–1950).* Szerk. Lengvári István. Pécs, 2015.
- PUKÁNSZKY 1989 PUKÁNSZKY BÉLA: *Schneller István gondolatai a középiskolai tanárok képzéséről.* Pedagógiai Szemle 39 (1989) 438–450.
- PUKÁNSZKY 1999 PUKÁNSZKY BÉLA: *Schneller István morálpedagógiai rendszere. A háromlépcsős etikai fejlődés.* Iskolakultúra 9 (1999) 12: 40–51.
- PUKÁNSZKY 2001 PUKÁNSZKY BÉLA: *Felméri Lajos ismeretlen arca – a gyermekképzés újszerű vonásai az első kolozsvári pedagógiaprofesszor írásaiiban.* In: Neveléstudomány az ezredfordulón. Szerk. Csapó Benő – Vidákovich Tibor. Budapest. 2001. 423–432.
- PUKÁNSZKY 2002 PUKÁNSZKY BÉLA: *Herbart, Schneller és Kant az erkölcsi nevelésről.* Iskolakultúra 12 (2002) 5: 18–26.
- PUKÁNSZKY 2005 PUKÁNSZKY BÉLA: *A gyermek a 19. századi magyar neveléstanai kézikönyvekben.* Pécs, 2005.
- PUSKÁS–PUSKÁS 2005 PUSKÁS ATTILA – PUSKÁS LAJOS: *A kolozsvári Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica alapításának története.* Erdélyi Múzeum 67 (2005) 1–2: 133–147
- PURJESZ 1899 PURJESZ ZSIGMOND: *A klinikai tanításról, tekintettel a diagnosztikára.* Orvosi Hetilap 43 (1899) 632–633., 647–649.
- PUȘCAȘ–HITCHINS 2003 PUȘCAȘ, VASILE – HITCHINS, KEITH: *Universitate, societate, modernizare: organizarea și activitatea științifică a Universității din Cluj, 1919–1940.* Cluj-Napoca, 2003.
- RADICS 1975 RADICS FERENC: *Emlékezés Borbás Vincére (1844–1905) halálának 70. évfordulóján.* Studia Botanica Hungarica 10 (1975) 3–15.
- RADNAI 1992 RADNAI GYULA: *Az Eötvös-korszak.* In: Fejezetek a magyar fizika elmúlt 100 esztendőjéből (1891–1991). Szerk. Kovács László. Budapest, 1992. 2–79.
- RÁDÓCZY 1987 RÁDÓCZY GYULA: *A Magyarországi Gyógyszerészképzés fejlődése.* Orvostörténeti Közlemények 23 (1987) Tom. 117–120. 39–68.
- RAFFAY 1987 RAFFAY ERNŐ: *Erdély 1918–1919-ben.* Szeged, 1987.
- RAVASZ 1992 RAVASZ LÁSZLÓ: *Emlékezéseim.* Budapest, 1992. 62–70.
- RETEGAN 1999 RETEGAN, SIMION: *School attractiveness and social selectivity of secondary schooling in multi-ethnic Transylvania around 1850–1870.* In: L'enseignement des élites en Europe Centrale (19e–20e siècles). Eds. Karady, Victor–Kulczykowski, Mariusz. Kraków–Paris, 1999. 137–146.
- RÉTHELYI 1910 RÉTHELYI JÓZSEF: *A gyógyszerészet jogszabályainak kompendiuma. A gyógyszerészgyakornoki és fejjogosító (approbáció) vizsgára készülő jelöltek használatára IV.* Budapest, 1910.

- RÉVÉSZ 2020 RÉVÉSZ BÉLA: *Szandtner Pál*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 687–704.
- RICHTER 1903 RICHTER ALADÁR: *Általános növényteni intézet és botanikus kert*. In: *Emlékkönyv* 1903. 91–107.
- RICHTER 1905 RICHTER ALADÁR: *A kolozsvári magyar királyi ferencz József Tudományegyetem Növényteni Intézete és botanikus kertje (1872–1904)*. In: Richter Aladár: Egy magyar természetbúvár úti naplójából. Kolozsvár, 1905. II. 127–459.
- RITOÓK 1904 RITOÓK EMMA: *Látás a művészetben*. Kolozsvári Tudományegyetemi Kör Évkönyve 8 (1904) 111–120.
- ROKOLYA 2010 ROKOLYA GÁBOR: *A polgári közjegyzőség emlékezete, 1875–1949*. Budapest, 2010.
- ROTTLER 1983 ROTTLER FERENC: *Erdélyi László társadalomtörténeti „új rendszere”*. Az Erdélyi–Tagányi vita. In: Összehasonlító jogtörténet. Szerk. Horváth Pál – Révész T. Mihály. Budapest, 1983. 235–249.
- RUDAI 1941 RUDAI DEZSŐ: *Diákjóléti munka a Ferenc József Tudományegyetemen 1872–1941*. In: EME 1941. 269–284.
- RUSZOLY 1998a RUSZOLY JÓZSEF: *A budapesti „Egyetemi-Kör”*. Egy Ady-cikk visszhangjáról. In: Ruszoly József: Költőnk és joga. Írások Ady Endre életéhez és korához. Szeged, 1998. 7–11.
- RUSZOLY 1998b RUSZOLY JÓZSEF: *A másik Kun Béla*. In: Ruszoly József: Költőnk és joga. Írások Ady Endre életéhez és korához. Szeged, 1998. 12–13.
- RUSZOLY 1998c RUSZOLY JÓZSEF: *Ady Endre és a Kolozsvári Egyetemi Lapok*. In: Ruszoly József: Költőnk és joga. Írások Ady Endre életéhez és korához. Szeged, 1998. 14–15.
- SÁNDOR 2003 SÁNDOR JÁNOS: *A szegedi színjátszás krónikája. A kőszínház és társulatainak története 1883–1944*. Szeged, 2003.
- SÁRKÖZI 2013 SÁRKÖZI GABRIELLA: *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1789–1919. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 19.)* Budapest, 2013.
- SAS 1997 SAS PÉTER: *Robonyi Antal, a kolozsvári compactor*. Művelődés 50 (1997) 4: 40–41.
- SAS 1999 SAS PÉTER: *A kolozsvári piarista templom*. Kolozsvár, 1999.
- SAS 2009 SAS PÉTER: *A piaristák kolozsvári jelenléte és a Kalazantinum*. In: A kolozsvári Kalazantinum története 1894–1916. (Magyarország piarista múltjából 4.) Szerk. Sas Péter. Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest, 2009. 7–22.
- SASFI 2008 SASFI CSABA: *A felső iskolázottság térbővítése a magyarországi késő rendi társadalomban*. Történelmi Szemle 50 (2008) 163–194.
- SCHÉDY SCHÉDY SÁNDOR: *A magyar gyógyszerészetre vonatkozó törvények és szabályok gyűjteménye, tekintettel a hazai gyógyszerészek reformtörekvéseire I–II*. Szerk. Schédy Sándor. Budapest, 1887–1893.
- SCHELKEN 2000 SCHELKEN PÁLMA: *Zichy-expedíció – Kaukázus, Közép-Ázsia 1895. Szádeczky-Kardoss Lajos útinaplója*. Budapest, 2000.

- SCHILLING 1892 SCHILLING LAJOS: *Szabó Károly emlékezete*. Erdélyi Múzeum 9 (1892) 1–27.
- SCHILLING 1902 SCHILLING LAJOS: *Egyetem és ifjúság. Rektori Székfoglaló*. Kolozsvár, 1902.
- SCHNELLER 1900 SCHNELLER ISTVÁN: *Paedagogiai dolgozatok I.* Budapest, 1900.
- SCHNELLER 1906 SCHNELLER ISTVÁN: *A kolozsvári tanárképző-intézet feladatairól*. Magyar Pedagógia 15 (1906) 529–540.
- SCHNELLER 1918 SCHNELLER ISTVÁN: *A tanárképző-intézet és gyakorló középiskola*. In: Kolozsvári Országos Tanárképző-intézet Gyakorló Középiskolájának 1917/18. Beszámolója. Szerk. Kőrösy György. Kolozsvár, 1918. 3–30.
- SEGESVÁRY 1916 SEGESVÁRY VIKTOR: *Kolozsvár város a háború első évében*. Városi Szemle 9 (1916) 63–82.
- SIGMIREAN 2000 SIGMIREAN, CORNEL: *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj/Kolozsvár, 2000.
- SIGMIREAN–PAVEL 2002 SIGMIREAN, CORNEL – PAVEL, AUREL: *Fundatia "Gojdu", 1871–2001*. Târgu Mures, 2002.
- SIKET 2020 SIKET JUDIT: *Boér Elek*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 91–106.
- SINKOVICS 1985 SINKOVICS ISTVÁN: *A reformkor, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszaka*. In: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985. Budapest, 1985. 131–162.
- SIPOS 2009 Sipos Gábor: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának története*. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 11–68.
- SÓTONYI 2003 SÓTONYI PÉTER: *Kenyeres Balázs*. In: Híres magyar orvosok. Szerk. Kapronczay Károly – Vizi E. Szilveszter. Budapest, 2003. IV. 57–62.
- SPECTATOR 1914 SPECTATOR: *A deák nyomor és támogatói*. Huszadik Század 15 (1914) 682–685.
- STIPTA 1998 STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998.
- STIPTA 1998b STIPTA ISTVÁN: *Az 1875. évi osztrák közigazgatási bíróság hatása a magyar közigazgatási jogvédelemre*. In: Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Tóth Károly. Szeged, 1998. 353–362.
- STIPTA 2010 STIPTA ISTVÁN: *A 19. századi angol közigazgatási jogvédelem és magyar közigazgatási bíráskodás*. In: Emlékkönyv Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér – Homoi-Nagy Mária. Szeged, 2010. 793–810.
- SZABADFALVI 2001 SZABADFALVI JÓZSEF (sajtó alá rendezés, bevezető): *Moór Gyula*. Budapest, 2001.
- Szabály* 1859 *Az Erdélyi Múzeum-Egylet szabályai*. Kolozsvár, 1859.
- Szabály* 1869 *Az Erdélyi Múzeum-Egylet szabályai az 1869. februarius 16. tartott közgyűlésen elfogadott módosítások szerint új szerkezetben*. Kolozsvár, 1869.

- Szabályzat 1888 *A középiskolai (gymnasiumi és reáliskolai) tanárvizsgálat tárgyában.* Budapest, 1888.
- Szabályzat 1915 *Szabályzat a gyógyszerésznövények egyetemi kiképzése tárgyában.* Kolozsvár, 1915.
- SZABÓ 1876 SZABÓ KÁROLY: *Könyvtárnoki jelentés.* Erdélyi Múzeum 3 (1876) 80–82.
- SZABÓ 1879 SZABÓ KÁROLY: *Könyvtárnoki jelentés.* Erdélyi Múzeum 6 (1879) 113–115.
- SZABÓ 1881 SZABÓ KÁROLY: *Könyvtárnoki jelentés.* Erdélyi Múzeum (1881) 123–125.
- SZABÓ 1887 SZABÓ KÁROLY: *Emlébeszéd Ladányi Gedeon, a M. Tud. Akadémia levelező tagja felett.* Budapest, 1887.
- SZABÓ 1889 SZABÓ KÁROLY: *Könyvtárnoki jelentés.* Erdélyi Múzeum 16 (1889) 274–275.
- SZABÓ 1896 SZABÓ DÉNES: *A kolozsvári M. Kir. Ferencz-József Tudomány-egyetem Orvosi Kara 1872–1895-ben.* In: A felső oktatásügy Magyarországon. Szerk. Breznay Béla – Kenessey Béla – Schneller István. Budapest, 1896. 289–355.
- SZABÓ 1903 SZABÓ DÉNES: *Szülészeti és nőgyógyászati klinika.* In: *Emlékkönyv 1903.* 327–357.
- SZABÓ 1903a SZABÓ DÉNES: *Az építkezés története és az épület beosztása.* In: *Emlékkönyv 1903.* 25–51.
- SZABÓ 1941 SZABÓ T. ATTILA: *A Ferenc József Tudományegyetem építkezéseinek története.* In: EME 1941. 247–268.
- SZABÓ 1942 SZABÓ T. ATTILA: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladata.* Kolozsvár 1942.
- SZABÓ 1959 H. SZABÓ BÉLA: *Emlékezés Budai Józsefre – a „magyar Micsurinra”.* Borsodi Szemle 3 (1959) 3: 31–33.
- SZABÓ 1996 SZABÓ TIBOR: *Kolozsvári egyetemi almanach 1581–1919. I. A kolozsvári Báthory-egyetem jezsuita és piarista korszaka 1581–1872.* Kézirat Szeged, 1996.
- SZABÓ 1999 SZABÓ ZSIGMOND: *Az állattani tantárgyak előadói és művelői.* In: CSEKE–HAUER 1999. 113–119.
- SZABÓ 2010 SZABÓ PÉTER GÁBOR: *A matematikus Riesz testvérek.* Budapest, 2010.
- SZABÓ 2011 SZABÓ PÉTER GÁBOR: *Kiváló tisztelettel. Fejér Lipót és a Riesz testvérek levelezése magyar matematikusokkal.* Budapest, 2011.
- SZABÓ 2011a P. SZABÓ BÉLA: *Bernolák Nándor (1880–1951) a debreceni m. kir. tudományegyetem 2. rektora.* Gerundium 2 (2011) 1–2: 13–31.
- T. SZABÓ 2013 T. SZABÓ LEVENTE: *Az összehasonlító irodalomtudomány kelet-európai fel-találása és beágyazottsága. Az Acta Comparationis Litterarum Universarum – egy kutatás keretei.* In: „hogyan legyen a víznek lefolyása...” Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére. Szerk. Benő Attila – Fazakas Emese – Kádár Edit. Kolozsvár, 2013. 449–460.

- SZABÓ 2020a [DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL: *Kiss Mór*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 357–369.
- SZABÓ 2020b [DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL: *Helle Károly*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 261–277.
- SZABÓ 2020c SZABÓ IMRE: *Jancsó György*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 333–342.
- SZABÓ–SIMON–SZÖGI 2014 SZABÓ MIKLÓS – SIMON ZSOLT – SZÖGI LÁSZLÓ: *Erdélyiek külföldi egyetemjárása 1849–1919 között*. Marosvásárhely, 2014. I–II.
- T. SZABÓ–ZABÁN 2012 T. SZABÓ LEVENTE – ZABÁN MÁRTA: *Dokumentumok a kolozsvári Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Kar történetéhez (1872–1892)*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2012.
- SZÁDECZKY 1903 SZÁDECZKY GYULA: *Egyetemi ásvány- és földtani intézet és az E. M. E. ásványtára*. In: *Emlékkönyv* 1903. 82–90.
- SZÁDECZKY 1903a SZÁDECZKY GYULA: *Jelentés az ásványtárról az 1903. évi közgyűlésen*. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyetemi társaság emlékkönyve a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kolozsvárt 1903. szeptember 6-10-ig tartott vándorgyűlése alkalmára. Kolozsvár 1903. 40–44.
- SZÁDECZKY 1907 SZÁDECZKY GYULA: *Jelentés az ásványtárról*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve 2 (1907) 78–81.
- SZÁDECZKY KARDOSS 1911 SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS: *Rectori beszédek melyeket a kolozsvári Ferencz József m. kir. Tudományegyetemen doktoravatások alkalmával és a tanévet bezáró ünnepen az 1910-1911-ik tanévben tartott Dr. Szádeczky Lajos e. i. rector*. Kolozsvár, 1911.
- SZAMOSI 1874 SZAMOSI JÁNOS: *Első értesítés a kolozsvári Magyar Királyi Középtanodai Tanárképezdéről*. Kolozsvár, 1874. (RNLKML 315. fond BTK iratai 3. doboz)
- SZAMOSI 1879 SZAMOSI JÁNOS: *A középiskolai tanárképzés a Kolozsvári Egyetemen*. Magyar Tanügy 8 (1879) 237–243.
- SZAMOSI 1896 SZAMOSI JÁNOS: *A Kolozsvári M. Kir. Középtanodai Tanárképző Intézet rövid története (1873–1895)*. In: A felső oktatásügy Magyarországon. Szerk. Breznay Béla – Kenessey Béla – Schneller István. Budapest, 1896. 377–387.
- SZÁSZ 1939 SZÁSZ FERENC: *Könyvek között. Emlékkönyv Szádeczky Kardoss Gyuláról*. Keleti Újság 22 (1939) május 22. 13.
- SZÁSZ 1986 SZÁSZ ZOLTÁN: *Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulás korában*. In: Erdély története 1830-tól napjainkig. (Erdély története III.) Szerk. Szász Zoltán, Budapest, 1986. 1508–1623.
- Szegedi TTK* 90 éves a szegedi természettudományi képzés. Főszerk. Ráczné Mojzes Katalin. Szeged, 2011.
- SZEGŐ 1993 SZEGŐ KATALIN: *Somló Bódog értékelmélete*. Erdélyi Múzeum 55 (1993) 3–4: 73–88.

- SZÉKYNÉ FUX 1963 SZÉKYNÉ FUX VILMA: *Török Zoltán emlékezete (1893–1963)*. Földtani Közlöny 90 (1963) 486–488.
- SZÉKYNÉ FUX 1990 SZÉKYNÉ FUX Vilma 1992: *125 éve született és 50 éve halt meg Szádeczky-Kardoss Gyula*. Földtani Tudománytörténeti Évkönyv 13 (1987–1990) 61–63.
- Személyzet 1861–1871 *A magyar királyi tudomány-egyetem személyzete MDCCCLXI–II – LXXI–II*. Buda, 1861–1871.
- SZENTÁGOTTHAI 1962 SZENTÁGOTTHAI JÁNOS: *Apáthy István, a mikrotechnikus*. Orvostörténeti Közlemények 8 (1962) Tom. 25. 25–28.
- SZENTGYÖRGYI 1969 SZENTGYÖRGYI ISTVÁN: *A magyar gyógyszerészképzés iránya a XIX. század második felében*. Orvostörténeti Közlemények 15 (1969) Tom. 51–53. 183–196.
- SZENTPÉTERY 1935 SZENTPÉTERY IMRE: *A bölcsészettudományi kar története. (A királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története IV.)* Budapest, 1935.
- SZENTPÉTERY 1936 SZENTPÉTERY ZSIGMOND: *Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula emlékezete (1860–1935)*. Földtani Közlöny 61 (1936) 22–39.
- SZINNYEI SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Budapest, 1891–1914.
- SZIVÓS 2020 SZIVÓS KRISTÓF: *Plósz Sándor*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 551–567.
- SZÖGI 1994 SZÖGI LÁSZLÓ: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén I. 1790–1850. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 1.)* Budapest–Szeged, 1994.
- SZÖGI 1995 SZÖGI LÁSZLÓ: *A magyar felsőoktatás a középkori kezdetektől a nagyszombati egyetem Budára költözéséig*. In: Régi magyar egyetemek emlékezete. Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez 1367–1777. Budapest, 1995. 7–24.
- SZÖGI 2000 SZÖGI LÁSZLÓ: *Magyarországi diákok a svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3.)* Budapest, 2000.
- SZÖGI 2001 SZÖGI LÁSZLÓ: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.)* Budapest, 2001.
- SZÖGI 2010 SZÖGI LÁSZLÓ: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története képekben*. Budapest, 2010.
- SZÖGI 2013 SZÖGI LÁSZLÓ: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 20.)* Budapest, 2013.
- SZÖGI 2017 SZÖGI LÁSZLÓ: *A magyarországi egyetemtörténet-írás eredményei és feladatai. Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei*. 4 (2017). 1–2: 166–183.
- SZÖGI–KISS 2003 SZÖGI LÁSZLÓ – KISS JÓZSEF MIHÁLY: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 7.)* Budapest, 2003.

- SZÖGI–SASHEGYI 2003 SZÖGI LÁSZLÓ (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–2002*. Budapest, 2003. 165–202. p. (A hivatkozott fejezet SASHEGYI OSZKÁR munkája.)
- SZÖGI–VARGA 2011 Szögi László – Varga Júlia: *A Szegei Tudományegyetem és elődei története I. kötet A Bábory-egyetemtől a Kolozsvári Tudományegyetemig*. Szeged, 2011.
- SZÖGI–VARGA 2018 SZÖGI LÁSZLÓ – VARGA JÚLIA: *Magyarországi diákok francia, belga, román, szerb és orosz egyetemeken 1526–1919 I. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 24.)* Budapest, 2018.
- SZÓKEFALVI–NAGY 1980 SZÓKEFALVI–NAGY BÉLA: *Riesz Frigyes*. Magyar Tudomány 25 (1980) 261–271.
- TAMÁS 1990 TAMÁS MIKLÓS: *A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Erdélyben 1512-től 1920-ig*. Doktori értekezés, Budapest, 1990.
- TAMÁSI 2020a TAMÁSI ANNA ÉVA: *Csiky Viktor*. In: A Szegei Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 169–181.
- TAMÁSI 2020b TAMÁSI ANNA ÉVA: *Kosztány Ignác*. In: A Szegei Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 409–419.
- Tanrend *A Kolozsvári Magyar Királyi Tudomány-Egyetem tanrendje az ... [1872/73–1918/19.] tanév ... felére*. Kolozsvár, 1872–1918.
- TAR 2009 TAR IBOLYA: *A klasszika filológus Csengery János*. Magyar Pedagógia 107 (2009) 49–55.
- TATÁR 2015 TATÁR GYÖRGY: *Dr. Hermány Sztankay Aba egy méltatlanul elfelejtett egyetemi magántanár, debreceni gyógyszerész*. Gyógyszerészet 59 (2015) 166–175.
- TOPOLAI 2008 TOPOLAI ATTILA: *A szegei bőrgyógyászati és allergológiai klinika története*. Szeged, 2008.
- TÓTH 2003 TÓTH ÁLMOS: *Szabó József, a tudós és az ember*. In: „A legnagyobb magyar geológus” Szabó József-émlékkönyv. (Kalocsai múzeumi értekezések 8.) Szerk. Hála József – Romsics Imre. Kalocsa, 2003. 23–30.
- TOTH 2018 TOTH SZILÁRD: *Kolozsvár és az egyetem az első világháború éveiben*. Per Aspera ad Astra 5 (2018) 2: 113–130.
- TOTH 2018a TOTH SZILÁRD: *Cluj and the University During World War I*. Philobiblon, Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in Humanities 23 (2018) 1: 51–72.
- TOTH 2019 TOTH SZILÁRD: *Școala clujeană de istorie. in Tradiție și excelență. Școlile academice/de știință la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (1581-1872-1919-prezent)*, Coord: DANIEL DAVID, Cluj-Napoca, 2019. 104–117.
- TÖMÖRY 1957 TÖMÖRY MÁRIA: *Az egyetemi hallgató Ady Endre és az egyetemi hallgatók*. Irodalomtörténeti Közlemények 61 (1957) 337–347.
- TÖRÖK 1961 TÖRÖK ZOLTÁN: *Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula élete és munkássága*. Földtani Közlöny 91 (1961) 363–369.

- TÖRÖK 2008 TÖRÖK, BORBÁLA ZSUSZANNA: *The Ethnic Design of Scholarship. Learned Societies and State Intervention in 19th Century Transylvania*. In: Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770–1950). Ed. Karady, Victor – Török, Borbála Zsuzsanna. Cluj-Napoca, 2008. 115–137.
- UDRÁNSZKY 1903 UDRÁNSZKY LÁSZLÓ: *Egyetemi állattani és összehasonlító anatómiai intézet és az Erdélyi Múzeum-Egylet állattára*. In: *Emlékkönyv 1903*. 109–120.
- URBANCSEK 1986 URBACSEK JÁNOS: *Dr. Ferenczi István emlékezete*. Földtani Közlöny 116 (1986) 75–78.
- ÚJVÁRI 2009 ÚJVÁRI MÁRIA: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványainak bibliográfiája 1859–2008*. Kolozsvár, 2009.
- UJVÁRY 1991 UJVÁRY GÁBOR: *Egyetemek képviselete az országgyűlésen*. In: *Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 14.)* Szerk. Kiss József Mihály. Budapest, 1991. 7–69.
- UJVÁRY 2019 UJVÁRY GÁBOR: *A magyar felsőoktatás átalakulása, 1918–1919*. In: Trianon és a magyar felsőoktatás II. A VERITAS Történetkutató Intézet és a Magyar Felsőoktatási levéltári Szövetség 2019. január 15-én a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárban rendezett konferenciájának előadásai. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2019. 7–51.
- UNGVÁRI-ZRÍNYI 2019 UNGVÁRI-ZRÍNYI IMRE: *Școala clujeană de filosofie*. In: *Tradiție și excelență. Școlile academice/de știință la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (1581–1872–1919–prezent)*. Coord. Daniel David. Cluj-Napoca, 2019. 118–119.
- Ügyrendtartás 1872 *A magyar királyi egyetemi hatóságok ügyrendtartása*. Kolozsvár, 1872.
- Ügyrendtartás 1907 *A kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem hatósági szervezete és ügyrendtartása*. Kolozsvár, 1907.
- Ünnepélyek 1923 *Ünnepélyek amelyek a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetemen a tanév megnyitása és az egyetem ötvenévfennállása alkalmával 1921. évi október hó 9-én és 1922. június hó 29-én tartattak*. Szeged, 1923.
- VADÁSZ 1912 VADÁSZ M. ELEMÉR: *A földtan tanítása magyar egyetemeken*. Magyar Pedagógia 21 (1912) 486–497.
- VAJDA 2009 Vajda Tamás: *Az egyetem Szegedre kerüléséért. Szádeczky Lajos törekvéseiről*. Szeged 21 (2009) 11: 16–19.
- VAJDA 2017 VAJDA TAMÁS: *A kolozsvári egyetem 1872–1919 közötti története, levéltári és könyvtári dokumentumainak feltárása és digitalizálása*. Gerundium (2017) 2: 36–51.
- VAJDA 2018 VAJDA TAMÁS: *A Székely Egyetemi és Főiskolai hallgatók Egyesülete (SZEFE), valamint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai hallgatók Egyesülete (DEFHE) szegedi működése*. In: Trianon és a magyar felsőoktatás I. (A VERITAS Történetkutató Intézet és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2017. december 4-én, a budapesti Eötvös Collegiumban rendezett konferenciájának előadásai. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018. 281–306.

- VAJDA 2018a VAJDA TAMÁS: *Az erdélyi magyar egyetem utolsó tanéve (1918/19)*. Gerundium 10 (2018) 2: 32–61.
- VAJDA 2019 VAJDA TAMÁS: *1919 – a magyar egyetem elűzése Kolozsvárról*. Per Aspera Ad Astra 6 (2019) 2: 7–29.
- VAJDA 2020 VAJDA TAMÁS: *Hallgatók és professzorok megpróbáltatásai a kolozsvári egyetem jogellenes és erőszakos elfoglalásakor*. In: „Valami fáj, ami nincs”. A trianoni békekötés előzményei és következményei. Szerk. Anka László. Budapest, 2020. 151–196.
- VALENTINI 1937 VALENTINY ANTAL: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványainak könyvészeti leírása 1859–1934*. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859–1934. Szerk. György Lajos. Kolozsvár 1937. 201–279.
- VARGA 2008 VARGA ANTAL: *75 éve halt meg Haar Alfréd*. Polygon 17 (2008) 1-2: 1-10.
- VARGA 2018 VARGA JÚLIA: *Politikai küzdelmek a századfordulón az Egyetemi Körben (1888-1899)*. In: Univeritas Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére. Szerk. Draskóczy István – Varga Júlia – Zsidi Vilmos. Budapest, 2018. 475–488.
- VARGA 2020a VARGA NORBERT: *Klupathy Antal*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 371–383.
- VARGA 2020b VARGA NORBERT: *Kuncz Ödön*. In: A Szegedi Tudományegyetem jogász professzorai I. FORVM Szeged. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 10 (2020) 1: 435–448.
- VARGHA 1880 *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. (Hivatalos statisztikai közlemények)*. Szerk. Vargha Gyula. Budapest, 1880.
- VEKOV 2009 VEKOV KÁROLY: *A történelem oktatás kezdetei a kolozsvári egyetemen (1872–1919)*. Szeged 21 (2009) 12: 10–13.
- VENDL 1933 VENDL ALADÁR: *Pálfy Móric l. tag emlékezete*. A MTA elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek 52 (1933) Tom. 21. vol. 14.
- VICZIÁN 1978 VICZIÁN JÁNOS: *A magyar egyetemi és főiskolai lapok bibliográfiája 1857–1972*. Budapest, 1978.
- VICZIÁN 2002 VICZIÁN JÁNOS: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken 1914–1919. (Felsőoktatástörténeti kiadványok új sorozat 2.)*. Budapest, 2002.
- VIDA 1883–84 VIDA KÁROLY: *A gyakorló tanárjelölt*. Országos Középiskolai Tanárregyesület Közlönye 17 (1883–84) 402–404.
- VINCZE 2004 VINCZE GÁBOR: *A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolása 1919-ben*. Pro Minoritate (2004) 2: 130–155.
- VINCZE 2006 VINCZE GÁBOR: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921)*. Szeged, 2006.
- VINCZE 2003 Vincze Zoltán: *A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve*. In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál-Antal Sándor – Sipos Gábor – W. Kovács András – Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2003. 640–657.
- VINCZE 2004/a VINCZE ZOLTÁN: *Pósta Béla és tanítványai*. Korunk 15 (2004) 7: 58–75.

- VINCZE 2004/b VINCZE ZOLTÁN: *Létay Balázs – deréka tört régészpálya*. Keresztény Magvető 110 (2004) 35–58.
- VINCZE 2005 VINCZE ZOLTÁN: *Létay Balázs. A magyar asszirológia legszebb reménye*. Művelődés 58 (2005) 11–12: 46–53.
- VINCZE 2009 VINCZE ZOLTÁN: *Az Érem- és Régiségtár*. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei. Szerk. Sipos Gábor. Kolozsvár, 2009. 69–136.
- VINCZE 2009a VINCZE ZOLTÁN: *Pósta Béla*. In: Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár 2009. 399–432.
- VINCZE 2009/b VINCZE GÁBOR: *Kilencven éve történt. Erdély megszállása és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolása*. Székelyföld 13 (2009) 2: 65–103.
- VKM jelentése *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás ... [1870–1896.] évi állapotáról szóló s az országgyűlés elé terjesztett jelentése*. Buda, Budapest, 1872–1898.
- VKM rendeletek *A Vallás- és Közoktatásügyi M. K. Ministerium által a kolozsvári Ferencz József M. Kir. Tudományegyetem tanácsához intézett elvi jelentőségű rendeleteinek gyűjteménye az 1872/73–1898/99. tan évekről*. Ajtai, Kolozsvár, 1900.
- WANEK 1999 WANEK FERENC: *Koch Antal asszisztensei a Kolozsvári Tudományegyetemen*. In: 125 éves a kolozsvári egyetem. Szerk. Cseke Péter – Hauer Melinda. Kolozsvár, 1999. 91–111.
- WANEK 2001 WANEK FERENC: *Bolyai Tudományegyetem: a földtanoktatás története*. In: Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Szerk. Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2001. 346–375.
- WANEK 2003 WANEK FERENC: *Benkő Gábor, egy zilahi középiskolai tanár földtan-tudományi munkássága*. Bányászati–Kohászati–Földtani Konferencia: Zilah, 2003. április 11–13. Szerk. Waneke Ferenc – Varga Béla – Ambrus Zoltán. Kolozsvár, 2003. 102–103.
- WANEK 2005 WANEK FERENC: *A Baróti–Brassói–Háromszéki-medencesor széntartalmú pliocén üledékeinek kutatástörténete I. rész: a kezdetektől a XIX. század végéig*. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2 (2005) 633–648.
- WANEK 2006 WANEK FERENC: *Koch Antal helye és szerepe az erdélyi földtan történetében*. In: Az erdélyi magyar tudomány történetéből. Szerk. Ilyés Szilárd – Tamásné Szabó Csilla. Kolozsvár, 2006. 156–179.
- WANEK 2009 WANEK FERENC: *Koch Antal*. In: Hivatás és tudomány. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 2009. 283–339.
- WANEK 2012 WANEK FERENC: *Erdélyi tudománytörténeti évfordulók*. EMT Tájékoztató 23 (2012) 3–4: 5. <https://emt.ro/sites/default/files/archivum/2017-12/TO-2012-0304.pdf>
- WANEK 2012a WANEK FERENC: *Tóth Mihály (1854–1941), Koch Antal tanítványa, a nagyváradi Állami Főreáliskola tanára*. In: V. Tudomány- és Ipartör-

- téneti Konferencia, Nagyvárad 2012. június 21–24. Szerk. Waneke Ferenc – Kása Zoltán. Kolozsvár, 2012. 77–82.
- WANEK 2014 WANEK FERENC: *Erdélyi tudománytörténeti évfordulók*. EMT Tájékoztató 25 (2014) 5–6: 5–6. <https://emt.ro/sites/default/files/archivum/2017-12/TO-2014-0506.pdf>
- WANEK 2015 WANEK FERENC: *Mártonfi Lajos egy szilágysomlyói származású tudós tanár*. Geográfus Hírlevél 10 (2015) Tom. 38. 11–16. http://geography.hu/hirlevel/geografus-hirlevel-38_20150615.pdf
- WANEK 2019 WANEK FERENC: *A földtan oktatói és azok tanársegédei a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen*. In: Földtani és Geofizikai Vándorgyűlés az évfordulók fényében, Balatonfüred, 2019. október 3–5. Előadás-kivonatok, kirándulásvezető. Szerk. Budai Tamás – Palotás Klára – Piros Olga. Budapest, 2019. 53–56.
- WANEK 2021 WANEK FERENC: *Knöpfler Gyula*. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok II. Budapest, megjelenés alatt.
- ZAJÁCS 2001 ZAJÁCS MAGDOLNA: *Schulek Vilmos*. In: Híres magyar orvosok. Szerk. Kapronczay Károly – Vizi E. Szilveszter. Budapest, 2001. II.
- ZALAI 1977 ZALAI KÁROLY: *Hintz György gyógyszerészeti műtani egyetemi előadásainak oktatás és tudománytörténeti jelentősége*. Gyógyszerészet 21 (1977) 145–150.
- ZALAI 1991 ZALAI KÁROLY: *Az önálló gyógyszerész hivatás kialakulása Európában*. Gyógyszerészet 35 (1991) 401–412.
- Zárszámadás *A magyar korona országainak állami zárszámadása az ... [1868–1916-18.] évre*. Buda, Budapest, 1869–1924.
- ZBORAY – ZALAI 1969 ZBORAY BERTALAN – ZALAI KÁROLY: *Az egyetemi gyógyszerész-tár a gyógyítás és az oktatás szolgálatában*. Orvostörténeti Közlemények 51–53 (1969) 215–222.
- ZELOVICH 1922 ZELOVICH KORNÉL: *A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felső oktatás története*. Budapest, 1922.
- ZSÁMBOKI 1983 *A Selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémia oktatóinak rövid életrajza és szakirodalmi munkássága 1735–1918. (A Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai 21.)* Szerk. Zsámboki László. Miskolc, 1983.
- ZSÁMBOKI 1985 ZSÁMBOKI LÁSZLÓ: *A Bányászati–Kohászati Akadémia (Academia Montanistica, Bergakademie) 1762–1846 között*. In: Vivat Academia. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület és az Országos Erdészeti Egyesület emlékkönyve a bányászati és erdészeti felsőoktatás 250. évfordulójára 1735–1985. Szerk. Bakó Károly – Csicsay Albin – Hiller István – Szilas A. Pál. Budapest, 1985. 121–138.
- ZSÁMBOKI 2010 ZSÁMBOKI LÁSZLÓ: *Bányászati akadémia és egyetem Selmehánya–Sopron–Miskolc*. In: A magyarországi felsőfokú bányaiipari szakoktatás története 1735–2010. Szerk. Hámori István – Bónis János – Horn János – Krisztián Béla – Németh Géza. Budapest, 2010. 39–68.
- ZSIGMOND 2015 Zsigmond Károly: *A Generációk és utódaik*. Marosvásárhely, 2015.

ISTORIA UNIVERSITĂȚII DIN SZEGED ȘI A INSTITUȚIILOR CARE AU PRECEDAT-O PARTEA A II-A

*Istoria universității clujene de la întemeiere până la reluarea
activității sale în Szeged
1872-1921*

cest volum tratează, ca o continuare a primului volum referitor la istoria universității fondate în 1581, perioada dintre 1872 până la 1921, cea a epocii Universității Francisc Iosif din Cluj. Este o operă care acoperă un gol în domeniu. Deși în decursul timpului s-au scris studii, articole rezumative, până acum nu a apărut nicio lucrare cu caracter monografic. Acest volum conține un rezumat al rezultatelor de până acum clarificând și îmbogățind istoria universității cu noi date obținute din surse arhivistice și totodată deschide perspectivele unor noi domenii de cercetare.

Colectivul de autori s-a constituit din cercetători atât din Ungaria cât și din Transilvania (clujeni, târgu-mureșeni). Pentru postura de redactor-șef al volumului au fost solicitat profesorul conferențiar habilitat László Marjanucz, șef de catedră, iar pentru cea de redactori, conferențiarul universitar habilitat Tamás Antal și Tamás Vajda, director la arhive. Sub îndrumarea redactorului șef, redactorii au elaborat structura volumului ilustrată în pagina de cuprins împreună cu lista imaginilor și indicele numelor. Din aceste studii a fost întocmită o monografie.

Primul capitol al lucrării intitulat *De la întemeiere până la denumire* (autorul acestuia este Zoltán Mariska) face o retrospectivă a predecesorilor de drept: el tratează circumstanțele înființării și elaborarea structurilor universitare. Autorii au prelucrat în profunditate istoria întemeierii universității cu trimiteri directe la izvoarele corespunzătoare subliniind întemeierea acesteia de către stat. În schema structurală (patru facultăți) întemeietorii au urmat modulul european. Deoarece nu au înființat facultate de teologie, pe lângă facultățile de drept și de medicină, au funcționat facultăți umaniste (de Filosofie, de Filologie și de Științe ale Naturii) precum și facultăți reale (de Matematică și Științe ale Naturii). Transformarea acesteia din urmă într-o facultate separată a fost una din inovațiile universității clujene având în vedere faptul că în toată Europa doar la Tübingen fusese creată o facultate de științe ale naturii de sine stătătoare. La celelalte universități, fie în Germania sau la cea din Budapesta cât și la universitățile întemeiate mai

târziu la Pojon (azi, Bratislava) sau Debrețin, materiile de științe ale naturii erau considerate încă, conform tradițiilor mai vechi, științe reale predate în cadrul facultăților cu profil socio-uman (la universitatea din Budapesta mai multe catedre, la cele două universități din provincie, doar câteva catedre).

În subcapitolul intitulat *Sistemele de ocupare a posturilor în universitate* autorii descriu conținutul diferitelor demnități și funcții de la profesori la servitori precum și sarcinile și competențele fiecăruia evitându-se astfel explicarea ulterioară a uneia sau alteia dintre funcții. În acest fel s-a putut da coerența necesară lucrării. Autorii nu au pierdut din vedere nici prezentarea generalităților în privința chestiunilor birocratice și de funcționare ale instituției. În partea intitulată *Dificultățile celor zece ani* ies la iveală chestiuni referitoare la EME (Asociația Muzeului Ardelean), la biblioteca universitară și la Spitalul Karolina, chestiuni dezbătute ulterior mai detaliat pe bună dreptate, dat fiind că acestea într-un fel sau altul au aparținut organizatoric de instituția universității. Prezentarea corpului profesoral la momentul înființării este utilă, chiar dacă aceste nume vor apărea destul de des și mai târziu având meritul de a fi evidențiate pe parcursul lucrării. Este importantă enumerarea meritelor obținute în urma activităților profesoriale deosebite. Profesorii și-au câștigat meritul de a primi titlul de consilier regal sau titlu nobiliar. Fac mențiunea că în Austria funcționarii de stat, cu toate că azi nu mai există Curtea Aulică, până în ziua de azi primesc titlul de consilier de curte (Hofrat). În încheiere, rectorului, prorectorului și rectoratului îi este dedicat un pasaj special menționându-se totodată și membrii Consiliului Universitar.

Următoarea parte voluminoasă conține istoria facultăților în care sunt prezentate structurile facultăților, sarcinile educaționale ale acestora și activitatea științifică a profesorilor. Prelucrarea facultății de drept s-a făcut într-un mod exemplar (Tamás Antal, Elemér Balogh). În acest capitol sunt menționate materialele destinate predării, numărul orelor de predare precum și examenele și modul de examinare. Prezentarea este diversificată prin descrierea rezumativă a carierelor profesoriale.

Facultățile cu cel mai mare număr de cadre didactice și studenți au fost cele de drept și de medicină. În privința celei din urmă (Zoltán Mariska) lucrarea conține elemente importante de comparație (comparativă) cu facultatea budapestană, completate cu rezultatele cercetărilor de arhivă din care rezultă numeroase noi date necunoscute până acum.

Istoria pregătirii studenților în farmaceutică este opera Mariei Péter H. Este deopotrivă legată de facultatea de medicină și de cea a științelor naturale. Studenților de farmaceutică li s-au ținut prelegeri la ambele facultăți până în 1957. Istoria facultății elaborată temeinic se bazează deopotrivă pe materiale de arhivă pe și literatura de specialitate.

Istoria rezumativă a facultății de științe socio-umane a fost elaborată de către Szilárd Tóth. În ea se reflectă fiecare facultate, schimbările survenite în acestea care parțial au avut loc ca urmare a unor schimbări de personal sau datorită noile exigențe și datorită dezvoltării diferitelor ramuri științifice. Conform epocii respective, în predare au ocupat un loc important lumea antică, istoria, literatura precum și limbile latină și greacă.

Istoria Facultății de Matematică și Științe ale Naturii (István Hannus – Ferenc Wanek – László Erdélyi) conține momentul înființării acesteia, descrierea facultăților precum și carierele profesorilor și viața studenților.

Autorii prezintă totodată și activitatea științifică a catedrelor și profesorii diferitelor facultăți, cuprinsă în cadrul unor biografii curriculare. Deoarece corpul profesoral s-a compus în mare parte din profesori tineri, mulți dintre ei au evoluat în cariera lor, alții și-au continuat cariera după refugiu survenit după Primul Război Mondial. Mulți dintre ei au devenit oameni de știință de renume mondial. De exemplu, de la Cluj au sosit întemeietorii înfloritoare școli de matematică de la Szeged, medici, filologi, juriști de prestigiu. Nu vom enumera acum numele lor. Putem să îi cunoaștem citind volumul. Prin prisma destinului lor se evidențiază performanța universității oferindu-ne posibilități de comparare. Din carierele profesorilor se relevă în cadrul Monarhiei – exceptând țările asociate - rolul conducător al universității de la Viena, urmată de universitatea din Budapesta, apoi cea din Cluj care în scurt timp a dovedit o performanță remarcabilă întrecând universitățile din Zagreb și Cernăuți. Situația se reflectă cu fidelitate și în indicele salariilor acordate. Performanța unora dintre profesori este ilustrată și azi prin plăci comemorative, statui și nume de străzi în toată țara. Autorii au procedat corect prin menționarea acestora în lucrărilor lor.

György Gaal a realizat o lucrare excelentă despre lucrările de construcție din cadrul universității prezentând edificiile ridicate anterior și soarta lor ca apoi să se refere detaliat la noile lucrări de construcție: biblioteca, clădirea centrală, clinicile, etc. care au adăpostit instituția universitară.

Analiza societății universitare i-a revenit lui Viktor Karády poziționând aceasta în tabloul Ungariei și al Transilvaniei. Metoda sa este analiza comparativă prin intermediul căreia oferă o imagine plastică în care apar particularitățile la nivel național și local deopotrivă. Astfel, devin ușor sezizabile diferențele dintre părțile răsăritene și cele apusene ale țării completându-se totodată cu un pronunțat tablou al particularităților transilvănene. Este foarte importantă abordarea referitoare la compoziția confesională și cea a vorbitorilor de diferite limbi materne. Despre cea dintâi, omul contemporan nici nu își poate imagina ce rol important a jucat în acea perioadă, la fel precum și deosebirile de viziuni dintre locuitorii părților de vest și de est ale țării. Tot aici, autorul tratează efectele Primului Război Mondial asupra universității.

Partea intitulată *Istoria pregătiri pedagogice și a școlilor de practică pedagogică* este opera lui Tamás Vajda care prezintă pregătirea studenților pentru cariera pedagogică în comparație cu universitatea de la Budapesta.

Capitolul referitor la asociațiile studențești și de caritate pentru studenți a fost scris de către Zsolt Osváth. El oferă o imagine de ansamblu utilă despre istoria asociațiilor studențești din țară în care este inclusă și prezentarea cu amănunte a celor din Cluj. Studiul contribuie la succesul volumului aducând o serie de noi date și rezultate de cercetare. Acesta abordează pe lângă asociațiile din Ungaria și contactele acestora cu asociațiile studențești de peste hotare. Este laudabil că în lucrarea sa autorul nu trece cu vederea nici publicațiile asociațiilor, broșurile și almanahurile lor menționând și distincții publicației Kolozsvári Egyetemi Lapok.

Descrierea bibliotecii universitare (Gábor Sipos) este una atotcuprinzătoare bazată pe o vastă literatură de specialitate în care este prezentată evoluția bibliotecii. În studiul intitulat *Legăturile dintre Asociația Muzeului Ardelean și universitatea clujană* Gábor Sipos rezumă focalizând asupra sistemului complex de relații al universității cu trimiteri la istoricul Asociației. Este apreciazabilă includerea acestui capitol în volum deoarece aceste legături specifice au întărit caracterul clujan al universității.

Capitolul *Legătura dintre universitate, oraș și Transilvania* (Szilárd Tóth) acordă un caracter aparte volumului. Din el se poate constata cu claritate ce influență majoră a avut universitatea asupra dezvoltării orașului și ce legături strânse s-au legat între instituția universitară și oraș. Este un fapt divers rolul pe care l-au avut profesorii universitari în viața urbei, care a decurs din caracterul de oraș provincial al Clujului acelei epoci. În același timp, întâlnim referiri la rolul avut de universitate în dezvoltarea Transilvaniei. Ultimele capitole temeinic elaborate (Károly Vekov, Gábor Vincze) care evocă refugiarea universității, scurta perioadă budapestană și reluarea activității la Szeged sunt părți deasemenea importante ale volumului. Este inoportun ca aceste capitole să fie prescurtate sau să adăugite.

În această operă se evidențiază istoria universității scrisă detaliat în baza numeroaselor izvoare compeltată cu un remarcabil material fotografic de două coli de tipar. Ea conține toate acele informații de bază generale și particulare care refectionează răspândirea în Europa a valorilor culturii universitare maghiare făcându-le acum cunoscute cititorului străin. În ea regăsim multe cunoștințe utile, perspicacitate umană, exemple de urmat, performanțe științifice, viață studențească recomandând cu căldură lectura ei.

*HISTORY OF THE UNIVERSITY OF SZEGED
AND ITS PREDECESSORS
VOLUME II*

*The History of the University of Cluj-Napoca from
its Foundation to its Successor in Szeged
1872-1921*

This work is a continuation of the first volume of the history of the University of Szeged, founded in 1581, and covers the period from 1872 to 1921, the period of the Royal Hungarian Franz Joseph University. This volume fills a gap when it comes to this area of research. Although numerous studies and partial summaries have been written, no monograph has been published until now. The work summarises the results to date, clarifies and enriches the history of the university with new data based on archival sources, and opens a window on new research directions.

The authors are from Hungary and Transylvania (Kolozsvár, Marosvásárhely). Habil. László Marjanucz, head of department and associate professor, has been appointed editor-in-chief of the volume, while Habil. Tamás Antal, associate professor, and Tamás Vajda, archives director, have been appointed editors. Under the guidance of the editor-in-chief, the editors have prepared the structure of the volume, which is illustrated in the table of contents of the work, together with images and an index of names. The studies have been compiled into a monograph.

The first chapter, *From the Founding to the Naming of the University* (by Zoltán Mariska), looks back at the predecessors of the University of Szeged: the circumstances of the founding and the development of the structure of the university. The history of the foundation has been thoroughly explained by the authors with reference to the relevant sources, clearly explaining the foundation of the university by the state. The founders followed the European model for the structure (four faculties). Since no Faculty of Theology was set up, Faculty of Humanities (Faculty of Humanities, Faculty of Languages and Faculty of Sciences) and a Faculty of Sciences (Faculty of Mathematics and Faculty of Sciences) were created alongside the Faculty of Law and the Faculty of Medicine. The Faculty of Science was an innovation of the University of Cluj-Napoca, because back then only *Tübingen* had a faculty of science in Europe. At other universities,

for example in Germany and at the university in Budapest and later in Bratislava and Debrecen, sciences were still regarded as “humanities science” in the old tradition and was taught within the Faculty of Humanities (in quite a few departments at the university in Budapest, but only in a few departments in the two universities outside of Budapest).

In the subchapter on the *Employment Systems of the University*, the authors describe the tasks and powers of the various honours and offices, from public professors to servants, which avoided the need to explain particular functions in later chapters. In this way, they helped to connect the whole volume together. The authors have also paid close attention to the generalities of university administration and to the institution itself. In the section entitled *Ten Years of Problems*, issues problems such as the EME, the university library and the Karolina Hospital. These are discussed in detail later on, but not unnecessarily, because they were in some way part of the university’s organisation. The list of the members of the founding faculty is significant, and their names will be mentioned many times in later chapters, for they deserve to be highlighted. The list of the acknowledgements that were gained for good teaching is also important. Some of the professors have also been awarded the title of court councillor and a peerage. I would note that in Austria, although there is no longer an imperial court, civil servants can still be awarded the title ‘*Hofrat*’ (court councillor). Finally, there is a section on the Rector, the Prorector and the Rector’s Office, and the members of the University Council.

The next large section is devoted to the history of the faculties, with a description of the structure of each faculty, its teaching tasks and the academic work of its professors. The part on the Faculty of Law is exemplary, an excellent work (Tamás Antal, Elemér Balogh). The teaching materials, the number of classes, the types of exams are all part of this chapter. The description of the careers of the professors gives colour to the discussion.

The two most populous faculties of the university, in terms of the number of teachers and students, were the Faculty of Law and the Faculty of Medicine. Important elements of the latter (Zoltán Mariska) are the numerous comparisons (comparatistics) with the faculty of the university in Budapest and the inclusion of many new data not previously known, based on archival research. As in the case of the Faculty of Law, there are also colourful descriptions of the professors’ careers.

The history of the education of pharmacists is the work of Mária H. Péter, and is related to both the Faculty of Medicine and the Faculty of Science. Lectures were given to pharmacy students in both faculties until 1957. The history of the faculty is a thorough treatment based on both archival data and literature.

The history of the Faculty of Humanities was written by Szilárd Tóth. It shows the departments and the changes that have taken place in them, partly as a result of staff changes and partly as a result of national needs and the development of the disciplines. The ancient world, history, literature and Greek and Latin languages were given a major place in the education of the time.

The History of the Faculty of Mathematics and the Faculty of Sciences (István Hannus – Ferenc Wanek – László Erdélyi) describes the establishment of the faculties, its departments, the careers of its professors and the lives of its students.

The academic work of the faculties, the departments and the professors, is presented in the academic biographies of the professors. As the professors were mainly young, many of them continued their career at other universities, while others were forced to leave after the First World War. Many became internationally renowned scholars. For example, the founders of the flourishing Szeged School of Mathematics, eminent doctors, philosophers and lawyers came from Cluj-Napoca. We will not list their names here, but you can get to know them by reading this volume. Their fate unfolds the academic achievements of the university with opportunities for comparison. The careers of the professors reveal the leading role played by the University of Vienna within the monarchy, not counting the partner countries, followed by Budapest, then Cluj, which achieved great success in a short time, and then Zagreb and Czernowitz. The position is also illustrated by the salary scales. The achievements of individual outstanding professors are still commemorated by plaques, statues and street names throughout the country. The authors are right to mention these memorials in their writings.

György Gaal has made a wholesome work on university buildings, describing the buildings erected previously and their fate, and then discusses the following new buildings in detail: library, main building, clinics, etc., which have given place to the university.

The analysis of the university's society is written by Viktor Karády, setting it in a national and Transylvanian context. He used comparative analysis, which gives a clear picture, showing national and local specificities. The differences between the eastern and western parts of the country are thus clearly noticeable, while the specific features of Transylvania are also strongly present in the writing. The reference to religious affiliation and the mother tongue is very important. One cannot imagine the role that the former played at the time, as well as the differences in the attitudes of the population in the east and west of the country. The author also discusses the impact of the First World War on the university.

The chapter on the *History of Teacher Training and the Training School* is written by Tamás Vajda, who describes the preparation for teaching with comparisons to the university in Budapest.

The chapter on Student Associations and Student Welfare Institutions is written by Zsolt Osváth. It provides a useful overview of the history of student associations in Hungary, and includes a detailed discussion of the history of student associations in Cluj. The volume benefits from this study, providing a number of new data and research results. In addition to the Hungarian ones, this section also deals with the relations with foreign associations. It is fortunate that the author does not forget about the association publications, small press and yearbooks, and takes into account the prominent figures of the University Papers of Cluj-Napoca.

The history of the University Library (Gábor Sipos) is a coherent work, based on a rich literature, which describes the development of the library. In the study “The Relationship between the Transylvanian Museum Association and the University of Cluj-Napoca”, the author, Gábor Sipos, summarizes the complex relationship between the EME and the University, with a look at the history of the Association. The inclusion of this chapter in the volume is essential, because this specific relationship strengthens the character of the University of Cluj.

The chapter on *The Relationship between the University, the City and Transylvania* (Szilárd Toth) is also adds character to the volume. It clearly shows the great influence of the university on the development of the city and the close relationship between the institution and the city. The professors’ role in the urban life is especially interesting, mainly due to the then small-town character of Cluj-Napoca. There are also references to the positive impact of the university on the development of Transylvania. The last two well-written chapters (Károly Vekov, Gábor Vincze), which deal with the expulsion, the move to Pest and the re-establishment in Szeged, are also important parts of the monograph. It is not necessary to take away from them or add to them.

This volume unfolds the detailed history of the university of the period, which is well complemented by photographs. It includes basic information, both general and specific, about the European expansion of the Hungarian university culture, which will help the reader to understand the subject. It contains a considerable amount of useful knowledge, human values, examples, academic achievements and student life events. This volume is highly recommended to read.

KÉPJEGYZÉK

001. kép Eötvös József (1813–1871) vallás- és közoktatásügyi miniszter (1867–1871), az MTA elnöke (1866–1871) – mandadb.hu
002. kép gróf Mikó Imre (1805–1876) közmunka- és közlekedési miniszter (1867–1870) és a kolozsvári egyetem szervezésével megbízott kormánybiztos – wikipedia.hu
003. kép Ferenc József császár és király (1830–1916) 1865-ben – wikipedia.hu
004. kép Pauler Tivadar (1816–1886) vallás- és közoktatásügyi miniszter (1871–1872) – dka.oszk.hu
005. kép Római Katolikus Líceum 1870-es években – europeana.eu
006. kép Piarista templom és az Ókollégium Egyetem utcai homlokzata 1890 körül – Istorìa Universităţii „Babeş-Bolyai”. Coord. Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca, 2012. (továbbiakban: IUBB 2012.) 46.
007. kép Karolina tér, balra Karolina kórház 1880 körül – europeana.eu
008. kép Mikó-villa a 19. század közepén – IUBB 2012. 66.
009. kép Egykori jezsuita, majd piarista épületek a Farkas utca elején 1.: templom; 2.: ókollégium; 3.: újkollégium; 4.: Szent József Fiúnevelde; 5.: nemesi konviktus és piarista rendház; 6.: liceum – GAAL 2012. 56.
010. kép Vegytani Intézet épülete – A kir. m. egyetemek II.
011. kép Élettani és Közegészségtani Int. épülete – A kir. m. egyetemek II.
012. kép Bonctani Int. és Törvényszéki Orvostani Int. az udvar felől – A kir. m. egyetemek II.
013. kép Központi épület Farkas utcai főhomlokzata – Emlékkönyv 1903. 029.
014. kép Központi épület Egyetem utcai szárnya – Emlékkönyv 1903. 033.
015. kép Központi épület díszterme – Emlékkönyv 1903. 045.
016. kép Központi épület főhomlokzatának oromzata (középen Ferenc József király alakjával) – Emlékkönyv 1903. 037.
017. kép Orvosi kari intézetek és klinikák helyszínrajza 1.: Élet- és közegészségtani intézetek; 2.: Sebészeti Klinika; 3.: Karolina Kórház igazgatósága; 4.: Belgyógyászati Klinika; 5.: Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika; 6.: Bonctani, kórbonctani és törvényszéki orvostani intézetek; 7.: Bőrgyógyászati Klinika; – 8.: Szemészeti Klinika; 9.: Karolina Kórház gazdasági épületei; 10.: Általános kór- és gyógytani, gyógyszerintézetek, egyetemi gyógyszerintézet; 11.: Karolina Kórház hevenyfertőző betegek barakkja – Emlékkönyv 1903. 143.
018. kép Belgyógyászati Klinika az udvar felől – A kir. m. egyetemek II
019. kép Belgyógyászati Klinika nagy kórterme – Emlékkönyv 1903. 311.
020. kép Klinikák igazgatósági épületének utcai homlokzata – A kir. m. egyetemek II.
021. kép Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika – A kir. m. egyetemek II.
022. kép Klinikatelep második szintjének támfala a lépcsővel – Emlékkönyv 1903. 265.
023. kép Klinikatelep építkezési emléktáblája – Emlékkönyv 1903. 266

024. kép Szemészeti Klinika betegfelvételi és vizsgáló szoba – Emlékkönyv 1903. 360.
025. kép Idegklinika főépület utcai homlokzata – Emlékkönyv 1903. 391.
026. kép Állattani Intézet új és régi épülete – europeana.eu
027. kép Pasteur-intézet – EME 1941. 268.
028. kép Berde Áron (1819–1892) és Brassai Sámuel (1800–1897) a kolozsvári egyetem első rektora és prorektora – Vasárnapi Ujság 19 (1872) 657.
029. kép Schneller István (1847–1939) a pedagógiaprofesszora (1895–1923) – EME 1941. 181.
030. kép Kolosváry Bálint (1875–1954) a magyar magánjog professzora (1909–1928) – SZTE KK
031. kép Farkas Lajos (1841–1921) a római jog professzora (1873–1915) – EME 1941. 170.
032. kép Kolosváry Sándor (1840–1922) a magyar magánjog professzora (1872–1910) – EME 1941. 197.
033. kép Menyhárh Gáspár (1868–1940) az ausztriai, majd magyar magánjog professzora (1911–1939) – EME 1941. 172.
034. kép Plósz Sándor (1846–1925) a magyar polgári perjog professzora (1872–1881) – EME 1941. 197.
035. kép Concha Győző (1846–1933) az alkotmány és közigazgatási jog professzora (1872–1892) – EME 1941. 197.
036. kép Szandtner Pál (1884–1963) a magyar közjog, majd politika professzora (1917–1928) – SZTE KK
037. kép Davida Leó (1852–1929) a bonctan professzora (1882–1919) – EME 1941. 174.
038. kép Genersich Antal (1842–1918) a kórbonctani professzora (1872–1895) – EME 1941. 176.
039. kép Kenyeres Balázs (1863–1940) a törvényszéki orvostan professzora (1896–1914) – EME 1941. 205.
040. kép Lechner Károly (1850–1922) az elmekórtan professzora (1889–1922) – SZTE KK
041. kép Lőte József (1856–1938) a kórtan professzora (1890–1927) – SZTE KK
042. kép Maizner János (1828–1902) a szülészet professzora (1872–1892) – EME 1941. 179.
043. kép Thinagel Szerafina
044. kép málnási Bartók György (1882–1970) a filozófia professzora (1917–1945) – SZTE KK
045. kép Dézsi Lajos (1868–1932) a magyar irodalom professzora (1906–1932) – EME 1941. 181.
046. kép Dézsi Lajos tanítványai körében a magyar irodalmi szemináriumban – SZTE KK
047. kép szentkatolnai Bálint Gábor (1844–1913) az urál–altaji nyelvészet professzora (1897–1913) – EME 1941. 182.
048. kép Csengeri János (1856–1945) a klasszika–filológia professzora (1896–1927) – SZTE KK

049. kép Márki Sándor (1853–1925) az egyetemes történelem professzora (1892–1925) – SZTE KK
050. kép Pósta Béla (1862–1919) a régészet professzora (1899–1919) – eda.emc.ro
051. kép Apahidai régészeti kirándulás 1900. novemberében – VINCZE 2014. 101.
052. kép 1908-as régészeti továbbképző tanfolyam (álló sorban balról a 3. személy Móra Ferenc szegedi múzeológus) – Magyar Földrajzi Múzeum, Érd
053. kép Cholnoky Jenő kecskeméti tanulmányúton 1910 – fortapan.hu 29755
054. kép Földrajzi terepgyakorlat – Cholnoky Társaság Kol1043
055. kép Martin Lajos (1827–1897) a felsőbb matematika professzora (1872–1897) – EME 1941. 183.
056. kép Farkas Gyula (1847–1930) a matematikai fizika professzora (1888–1915) – EME 1941. 183.
057. kép Fabinyi Rudolf (1867–1942) a vegytan professzora (1878–1919) – EME 1941. 184.
058. kép Koch Antal (1843–1927) az ásványtan–földtan professzora (1872–1895) – trianon.nhms.hu
059. kép Kanitz Ágost (1843–1896) a növénytan professzora (1872–1896) – trianon.nhms.hu
060. kép Apáthy István (1863–1922) az állattan és szövettan professzora (1891–1922) – EME 1941. 203.
061. kép Növénytan Intézet nagy laboratóriuma – Emlékkönyv 1903. 093.
062. kép Állattani Intézet hallgatói szövettani laboratórium – Emlékkönyv 1903. 117.
063. kép Egyetemi Kör olvasóterme 1902 – Országos Széchényi Könyvtár
064. kép Márki Sándor tanári jubileumi díszoklevele – SZTE KK
065. kép Kolozsvári Egyetemi Lapok első számának címlapja – SZTE KK
066. kép Az egyetemi sporttelep megnyitó rendezvényének plakátja – KILLYÉNI 2012. 96.
067. kép Központi épület torna- és vívóterme – Emlékkönyv 1903. 047.
068. kép Mensa Academica 1918 – Zempléni Múzeum, Szerencs 140151
069. kép Egyetemi Könyvtár 1913 – SZTE KK
070. kép Egyetemi Könyvtár nagy olvasóterme – IUBB 2012. 081
071. kép Egyetemi Könyvtár professzori olvasóterem – IUBB 2012. 102
072. kép Somogyi Szilveszter szegedi polgármester – moramuseum.hu
073. kép Marki Sándor és felesége elutazik Kolozsvárról 1921. aug. – SZTE KK
074. kép Egyetem központi épülete az 1920-as években – SZTE KK

NÉVMUTATÓ

- Abay Nemes Gyula 272
 Abt Antal 46, 48, 257, 261, 343–344,
 355–356, 374, 377, 497, 524, 528, 544,
 717, 719, 723
 Ádler Antal 639
 Adorján Menyhért 62
 Ady Endre 557–560, 566–567, 578, 748,
 753
 Ady Lajos 552, 554, 557–560
 Aigner Károly 699
 Aiszkülosz 300
 Ajtai Kovács Sándor = Ajtai Sándor 40, 45,
 47, 202–204, 215, 258, 717, 719, 756
 Ajtay János 654, 742
 Ákontz Károly 244, 639–640
 Albach Géza 632, 636
 Alecsandri, Vasile 308
 Alföldi Antal 95
 Alpár Ignác 75–77, 81, 83
 Andersen, Hans Christian 285
 Andrásófszky János 607
 Andrásy Gyula 20
 Anjouk (din.) 328
 Anka Aurél 246
 Antalffy Endre 548, 554–555
 Ámán Ildikó 145–148, 164, 172, 178, 194,
 541, 576, 701, 712, 723–724
 Antal Tamás 3–4, 6, 13, 23, 148, 183, 188,
 234, 702, 724
 Apáthy István 51, 57, 78, 96–97, 99,
 102–103, 121–122, 128, 236, 238, 257,
 261, 345, 385, 387–388, 394, 395–397,
 399, 543–545, 557, 569, 579–580, 600,
 622, 640, 643, 648, 665–668, 680, 694,
 696, 708, 718–720, 723–724, 731, 741,
 743, 752, 769
 Apponyi Albert 96–97, 545, 602
 Arany János 282, 289, 300, 309, 311, 546,
 555, 599
 Aristophanes = Arisztóphanész 295
 Árkay Tessa 538
 Árpád (fejedelem) 312
 Árpádok (din.) 284, 315, 328
 Arz, Artur 722
 Ausch Jenő 164
 Babits Mihály 551, 744
 Babos Sándor 637
 Baeyer, Adolf v. 635
 Bakonyi József 43–44, 639
 Balassa Bálint 288–289
 Balázs Béla 552
 Balázs István 607
 Bálint Gábor, szentkatolnai 290–292, 299,
 721, 724, 768
 Bálint Sándor 622
 Balla Miklós 568
 Ballagi Mór 291
 Balogh Elemér 6, 749
 Balogh Ernő 378–381, 699, 725–726, 728
 Balogh Ignác 607–608
 Balogh Kálmán 205
 Bánffy Dezső 74, 90, 131, 397, 545
 Bánffy György 58
 Bánffy Miklós 540, 740
 Banner János 324
 Barcza Józsefné 529, 532, 725
 Bárdos Artúr 578
 Barkó Elemér 62
 Bartal Antal 508–509, 725
 Bartha Gyula 500
 Bartha József 164
 Bartha Miklós 43–44, 607
 Bartók György, id. 281
 Bartók György, ifj. 280–281, 288, 554,
 557–558, 560, 685, 697, 733, 741, 768
 Bászél Aurél 297
 Batáry István 271
 Báthory István 13, 15–16, 24, 58, 314,
 583, 750, 753
 Batthyány Tivadar 545
 Baumgarten Ferenc Ferdinánd 578,
 Baumgarten, Johann Christian 388, 621

- Bázsa Márton 607
Beck Mihály 367, 725
Bedő Albert 722
Bedő Dániel 588, 594–595
Békési Károly 104
Békésy Károly 539, 542, 628, 725
Belky János 68, 71, 203–204, 211, 220, 719, 735
Benedek Elek 568, 571
Benedek László 247
Benedek Marcell 571
Benedek Sándor 651
Benel János 244
Benigni, Joseph 100, 587–588, 599
Benke Antal 576
Benkő Gábor 376, 756
Benyó Albin 632, 725
Beöthy Zsolt 310, 725
Berde Áron 24, 46–48, 111–113, 166, 198, 717, 719, 721, 731, 739, 768
Berde Ferenc 275
Berde Mária Julianna 577
Beregszászi Nagy Pál 283
Berinkey Dénes 548
Bernolák Nándor 560–561, 734, 750
Bertalan Károly 607
Berthelot, Henri Mathias 666, 668
Berzeviczy Albert 96, 583
Besskó Károly 538
Bethlen Gábor 535
Bethlen Gergely 107
Bethlen István gróf 687
Bethlen Lajos 57
Bethlen Ödön 648, 651
Bikfalvy Károly 244
Binding, Karl 193
Bíró Sándor 125
Bíró Vencel 52, 330, 725
Bíró Zsuzsanna 487
Bisiczky András 272, 274
Bisztray Gyula 531, 725, 728
Bizek Dezső 271, 274
Blazovich László 4, 13, 711, 762, 766
Bleyer Jakab 302–303, 738
Bochkor Mihály 159, 171, 696, 724
Bock = Bókai = Bókay Árpád 204, 258, 260, 544, 719
Bock János = Bókai János 204
Bodnár János 275, 369
Bodola Lajos 722
Bodor Aladár 551–552, 554–555, 557, 560, 567
Bodor Antal 547–550, 554, 558–560, 576
Boér Elek, id. 158, 164, 195, 640, 720, 749
Boér Elek, ifj. 195, 540–541
Boga Lajos 394, 699
Bogáti Fazekas Miklós 289
Bogdándy Jenő 264
Bolintineanu, Dimitrie 308
Bolyai Farkas 350, 358–359, 744
Bolyai János 15, 345, 347, 350, 359, 380–381, 711, 715, 726, 741, 744–745, 753–754, 756, 767
Borbás Vince 261, 390–391, 726, 734, 747
Borbély György 607–608
Borbély Márton 606
Boros György 519
Boros Sándor 519
Borovszky Samu 551, 726
Bors Lázár 24
Bozóky Alajos 147, 726
Böhm Károly 278–281, 566, 640, 719, 721, 726, 733–735, 739, 743
Böhm Mihály 588, 594, 733
Brandspiegel József 500
Brandt József 45, 47, 49, 88–89, 107, 206, 210, 250, 639–640, 717, 731
Brandt Viktor = Brondt Viktor 553–554
Brandt, Karl 392
Braniste, Valeriu 672–673, 676
Brassai Sámuel 35, 46–48, 57, 112, 301, 322, 330, 343, 345–349, 359, 383, 497, 519, 524, 544, 611, 616, 717, 719, 722, 744, 768
Brencsán Sándor 25
Brenning Izidor 632–633
Budai József 375, 750
Buday Árpád 324–326, 577, 624, 661, 704, 744

- Buday Kálmán 34, 206, 240, 244, 719–720, 726
- Budenz József 283, 285
- Bukaresti János 68
- Bulyovszky Gyula 568
- Bunsen, Robert Wilhelm 365
- Buszek Gyula 331
- Buza László 164, 708
- Búzaházi Jánosi Béla 543
- Büchler Ignác 225, 243
- Carathéodory, Constantin 347
- Carnot, Nicolas Léonard Sadi 360
- Cato, Marcus Porcius Maior 294
- Catullus, Caius Valerius 294, 300
- Chenier, André 309
- Cholnoky Jenő 42, 331–335, 578, 591, 687, 720, 725–726, 769
- Cholnoky Viktor 578
- Cicero, Marcus Tullius 294, 300
- Clausius, Rudolf 360
- Columbus Kristóf 331
- Compayre, Gabriel 337
- Concha Győző 45, 47, 187, 189, 191, 640, 719, 724, 768
- Corneille, Pierre 310
- Coşbuc, George 304
- Czakó Lajos 66
- Czenger János 299
- Czerny Antal 602, 607
- Czetz Dénes 260, 271, 275
- Czifra Ferenc = Czifra Francziscus 46, 48, 207, 211, 719
- Czitrom Vilma 272
- Cs. Papp József 519, 578
- Csáky Albin 42, 160, 328, 511, 591, 619, 721
- Csengeri János 293, 297, 299–300, 508, 515, 517–520, 527, 565, 567, 687, 719, 726, 753, 768
- Cseresznyés Gyula 264, 272
- Csergő Tamás 577
- Csernátomy Zoltán 272
- Cserni Béla 308
- Cservény Zoltán 275
- Csiki Imréné 106
- Csiky Viktor 47, 175, 366, 638, 640, 717, 719, 753
- Csillik Bertalan 607–609
- Csokonai Vitéz Mihály 198, 304, 309
- Csűry Bálint 697
- Dăganu, Nicolae 683, 685
- Darányi Ignác 386, 545
- Dávid János 263, 265
- Dávid Lajos 106, 262–264, 272, 275, 348, 729–730
- Dauida Jenő 247
- Dauida Leó 34, 47, 49–50, 71, 75, 77–78, 83, 100–101, 208, 212, 219, 224, 231, 240, 243, 250, 639–640, 680, 687, 719–720, 768
- Dauida Sándor 208
- Deák Ferenc 20
- Debreczeni Márton 288
- Déchy Mór 335, 722
- Demeter György 209, 219, 240, 246,
- Demosthenes 294
- Déri Erzsébet 272
- Desaga, Carl 355
- Descartes, René 281
- Dessewffy Aurél 190
- Dézsi Lajos 288–290, 687, 720, 738, 768
- Dicsőfi Béla = Dicsőfy Béla 85
- Ditrói Gábor 248
- Ditrói Nándor 539, 549–550, 553, 554
- Doby Katalin 272
- Dósa Elek 172, 177
- Dömötör Lajos 272
- Drăgan, Nicolae 671, 684, 685
- Dugonics András 175, 181–182, 289
- Duha Árpád 270, 275
- Dulfu, Petre 307
- Dunky Ferenc 53, 608
- Dvorszky Béla 271
- Eckhart Ferenc 147, 166, 171, 180, 185, 192, 199, 727
- Ehrlich Pál 398
- Einstein, Albert 362
- Ejuri Lajos = Ejury Lajos 271, 273
- Elfer Aladár 246
- Ember Bogdán 270

- Engel Gábor 44, 65, 86, 90, 94, 243, 640, 730
Engler Adolf 398
Entz Géza 45, 47, 49, 257, 343, 392–394, 497, 524, 528, 617, 621–622, 717, 719, 727, 740
Eötvös József 17–19, 21, 28, 30, 46, 53, 109, 111, 113–114, 146, 285, 290, 294, 301, 343, 345, 408, 493–494, 503, 511–512, 515, 583, 613, 728–729, 732, 747, 754, 767
Eötvös Loránd 347, 356–357, 511, 726–727, 732, 744–745, 749, 752–754
Erdei László 8
Erdélyi János 336–337
Erdélyi Károly 58, 518, 728
Erdélyi László 39, 328–330, 720
Erdélyi Pál 596, 597–601, 606–609, 728
Erekly István 708
Esmond Henrik 278
Esperay, Franchet d' 666
Eszterházy Kálmán 44
Euklidész = Euklidesz 345, 359
Euripidész 300
Fábián Lajos 500
Fabinyi Rudolf (id., professzor) 68, 99, 135, 257, 260–261, 274, 345, 350, 360, 364–370, 374, 398–400, 544, 569, 575–576, 631, 635–636, 639–640, 641, 643, 687, 717, 719–720, 729, 734, 743, 769
Fabinyi Rudolf (ifj., lapszerkesztő) 563–565
Fábry József 617–618
Fadrusz János 574, 722
Fähndrich Gusztáv 630
Falk Zsigmond 568
Faragó János 500
Farkas Béla 394
Farkas Gyula 97, 347, 350–352, 359–362, 718, 719, 731–732, 769
Farkas Lajos 45, 47, 136, 169, 179, 638, 640–641, 717–720, 768
Fáy Elvira 265
Fazekas József 539–540, 570
Feczko János 519
Fehérváry György 104
Fejér Lipót 345, 351–352, 361, 413, 750
Félegyházy Antal 500
Felméri Lajos 45, 47–48, 106, 134, 277, 305–306, 336–339, 499, 511, 524, 528, 719, 721, 730, 747
Felszeghy Béla 576
Fényes Elek 430
Fenyvessy Béla 111, 692
Ferdinánd, I. (román király) 83, 332, 666, 673, 677, 679, 681
Ferenc József (püspök) 545, 687, 696
Ferenc József I., (király) 10–11, 13, 16, 20, 71, 74, 83, 90, 129, 131–132, 141, 170, 199, 211, 216, 225, 232, 236, 282, 318, 331, 360, 369, 389, 523, 538, 541, 564–565, 572, 576, 581, 583–584, 596, 619, 653, 656, 669–670, 678, 683, 686, 688, 691–695, 697, 699, 701, 705–707, 709, 723, 725, 728, 730–733, 737, 740–741, 743, 745–746, 748, 750–751, 754–757, 767
Ferenc József, ifj. 164
Ferenc, I. (király) 131
Ferencz Áron 106, 247, 255, 261–264, 271, 730
Ferenczi István 381, 754
Ferenczi Kálmán 578
Ferenczi Miklós 599, 606–607, 737
Ferenczi Sándor 99–100, 730
Ferenczi Szilárd 539, 632–633, 635–639, 642–643, 646–654, 656, 660, 730
Ferenczi Zoltán 42, 592–594, 596, 600, 730
Ferenczy István 500
Feuer Nathaniel 243
Filep Gyula 77, 245
Filep Sámuel 60
Finály Henrik 42, 46–49, 121, 130, 141, 277, 307, 311, 320–323, 328, 413, 591, 611, 615–616, 618, 623, 631, 635, 640–641, 643, 645, 717, 719, 721, 728, 741, 744
Finkey Ferenc 40, 192, 708
Fischer, Ernst 352

- Fleischer Antal 45–46, 48, 56, 257, 343,
363–364, 374, 413, 497, 524
- Flórián Károly 164
- Fodor József 45, 47, 203, 209
- Fogarasi János 291
- Fourier, Jean Baptiste Joseph 351, 361, 732
- Friebeisz Gyula 579–580
- Friedmann József 271, 275
- Frink István 305
- Fülöp Ágoston 272
- Fülöp Mária 272
- Gaal György 5, 23, 52, 64–65, 68, 74, 83,
86, 96, 106–108, 110–111, 131, 140,
142, 177, 213, 250, 276, 284, 287, 328,
329, 330, 361, 372, 383–384, 388, 394,
413, 536, 546, 554–556, 609, 614, 616,
620, 624, 653, 656, 715, 730–731, 761,
765, 767
- Gaál István 379, 738
- Gabányi Imre 553
- Gábor Áron 583
- Gajzágó László 164
- Gajzágó Sándor 270, 275
- Gál Emil 272
- Gál Margit 272
- Galgóczy Károly 628
- Galilei, Galileo 361, 577
- Gámán Béla 245
- Gáspár János 254
- Gáspárik Irén 348
- Gauss, Carl Friedrich 350
- Gazelli Árpád 595, 606–607, 609
- Géber Ede 65–66, 210, 413, 719
- Géber János 246
- Gelei József 35, 332, 394
- Geleji Katona István 283
- Genersich Antal 45, 48–49, 62, 67, 71–72,
206–207, 210–212, 220, 639, 641, 717,
719, 726, 728, 734, 757, 768
- Genersich Gusztáv 107, 212–213, 240,
244, 696, 757
- Genetz Arvid 286
- Georgi, Charles 632–634
- Gerando, Antonina de 287, 731
- Gerentsér László 581–582
- Gergely György 542, 553–554
- Gergely Jenő 348
- Gergely Sámuel 316
- Gherescu tábornok 667–668
- Ghibu, Onisifor 609, 624, 670–673, 675–
679, 681–685, 732
- Giergl Kálmán 85, 90, 600–601
- Glockner Klára 271
- Glück (Gábos) Lajos 271
- Glükstahl Zoltán 271
- Goethe, Johann Wolfgang v. 300
- Gojdu, Emanuil = Gozdsu Manó 437,
483, 749
- Goldiş, Vasile 670, 672, 675
- Gombocz Zoltán 292–293
- Goth Lajos 245
- Goth Manó 243
- Gottsched, Johann Christoph 303
- Gömbös Gyula 577
- Görög Ferenc 576
- Grail Lajos 500
- Grandpierre Emil 76
- Greisiger Irma 576
- Groisz Gusztáv 25, 45–47, 49, 67, 112,
191–192, 544, 636, 640–641, 643–645,
717, 719
- Grosschmid Béni = Zsögöd Benő 179–
180, 733
- Grósz Emil 214
- Grünbaum Imre 272
- Günther Olga 606
- Gyalui Farkas 144, 213, 331, 594–596,
600, 606–609, 624, 647, 649, 653, 660,
674–675, 680–681, 733, 746
- Gyáni Gábor 637
- Gyárfás Elemér 561–562, 567, 573, 576,
733
- Gyarmathy Zsigmondné = Hory Etelka
563
- Gyergyay Árpád 62, 106–107, 240, 246
- Györffy István 332
- Györffy István 257, 261, 345, 389, 576,
658–659, 687, 720, 734
- György Béla 553, 571–572, 733
- Gyulai Pál 288

- Gyulai Tibor 164, 556, 562
Gyulai Zoltán 357
Haar Alfréd 345, 347–348, 352–354, 413, 687, 755
Hájetz Ferenc 355
Halász Ignác = Fischer Ignác 284–285, 290, 413, 719
Halász Pál 263, 265, 273
Halász Paula Fatime
Haller Gusztáv 667–668
Haller István 688–691, 693–694, 699
Haller Károly 24, 47, 49, 68, 106, 127, 134, 177, 181, 544–545, 634–636, 640–644, 717, 719, 728, 731
Hamza Géza 702
Hanasiewicz Oszkár 247
Hangay Sándor 577
Hannus István 8, 738, 761, 765
Hantken Miksa 371, 373
Hantz György 602
Hantz János 607
Haraszti Gyula = Krumpholtz (Hantz) Gyula 309–310, 719–720
Harress, Franz 358
Hartl Károly 270,
Hartly Domokos 363
Háry Endre 164
Hata Kitasatos 398
Hatos Pál 549, 734
Hauszmann Alajos 70–71, 85
Haynal Imre 394
Haynald Lajos 103, 321
Hebra, Ferdinand v. 210
Hegedús István 47, 296–298, 328, 719
Hegedús Sándor 297
Hegyi István 578
Hegymegi Kiss Pál 164
Heinrich Gusztáv 310
Heinrich József 643–644
Héjjas Imre 375–376
Helfy Ignác 23
Helle Károly 170, 751
Henter Juliska 271
Herbich Ferenc 373, 376–377, 617, 622, 734, 738
Herczeg (Zsigmond) 70,
Herczeg Béla 540–541
Herepei Iván 540–541
Herepey Árpád 607
Herepey Károly 308
Herman Ottó 99
Hermann Antal 539–540
Hesser Anndor 271
Hevesi Imre = Heizer Imre 107, 213, 239–240, 245, 696
Hibay György 270, 275
Hilbert, David 347, 352
Himmelstein Móric = Ménkö Mór = Ditrói Mór 539, 549
Hints Vilma 268, 271
Hints Zoltán 272
Hintz György 259–260, 271, 275, 639, 757
Hintz György József 243, 639
Hippokrates 295
Hock János 545
Holdampf Gerő 100
Hollós Ida 272
Hóman Ottó 45, 47, 277, 293, 296–299, 305, 497, 499, 524, 719, 740
Homérosz 300, 304
Hoor Károly 64, 90, 92, 115, 213–214, 216, 719, 734
Horatius, Quintus Flaccus 286, 300
Horger Antal 708
Horn Antal 399
Hornung Júlia
Hornyánszky Gyula 117, 295, 687, 708, 720
Hornyánszky Viktor 295
Horowitz Sámuel 633
Horthy Miklós 281, 548, 556, 637, 700, 705
Horvát Boldizsár 145, 721
Horváth Jenő 270, 734
Horváth József 607
Horváth Margit 273
Hory András 573–574, 734, 747
Hosszú László 25
Hőgyes Endre 70, 203, 214–215, 223–224, 258, 719, 734, 745
Höncz Kálmán 106, 240, 244
Hunfalvy János 333, 383

- Hunfalvy Pál 291, 311, 540
 Hunyadi Mátyás 95, 311
 Huszár Ilona 273
 Huszár Jenő 263, 265
 Ihering, Rudolf 170
 Ilosvay Lajos 158
 Imre József 216–217, 219, 282, 720
 Imre Sándor 46, 48, 217, 277, 282–284, 287, 293, 339, 499, 517, 519, 524, 528, 544, 576, 688, 717, 719, 721, 735
 Ioan, Vasiliu 683
 Iorga, Nicolae 672, 676
 Irk Albert 157
 Issekutz Béla 217–218, 247, 259, 275, 687
 Issekutz Hugó 106, 244, 255, 259–264, 270
 István, I. Szent (király) → Szent István
 Istvánffi Gyula = Schaarschmidt Gyula 257, 385–388, 391, 621, 733, 740
 Istvánffy Pál 24
 Jahn Károly 275
 Jakab Elek 60, 291, 635, 735
 Jakab Ödön 568
 Jakabházy Zsigmond 217–219, 240, 245, 259–261, 263, 274, 678, 720
 Jakó Zsigmond 28, 330, 735
 Jalava, Antti 284
 Jancsó Benedek 500, 543
 Jancsó György 97, 184, 641, 718–719, 751
 Jancsó Miklós 219, 240, 245,
 Janet, Pierre 281
 Jankovich Béla 157, 515
 Jánosi Gábor 588
 Jánosi József 500
 Janovics Jenő 95, 653, 662
 Janus Pannonius 296
 Jászi Oszkár 139
 Jedlik Ányos 346, 355
 Jendrássik Jenő 134
 Jenei Viktor 45, 47, 172, 719
 Jeney István 273
 Jósika Miklós 289
 József Ágost főherceg 84
 József főherceg 84,
 József, II. (király) 16
 Juchó Ferenc 270
 Judik József 164
 Julius Caesar 304
 Jurányi Lajos 387
 Justh Gyula 545
 Justinian (császár) 170
 K. Jónás Ödön 114
 Kacsóh Pongrác 361
 Kagerbauer Antal 57
 Káhána Ernő 657
 Kain Eszter 272
 Kálmán király 507
 Kanitz Ágost 45, 47, 57, 75, 83, 114, 135, 229, 257, 343–344, 346, 366, 382–385, 391, 413, 497, 524, 591, 617, 621, 717, 719, 731, 735, 769
 Kanitz Aristides 369
 Kanitz Henrik 246
 Kant, Immanuel 282, 555, 747
 Kanyaró Ferenc 588
 Karády Viktor 9, 166, 403, 405–406, 414, 416, 418, 431–432, 444, 452, 453, 460, 464–465, 475–476, 482, 735–736
 Karinthy Frigyes 563
 Karl Béla 606–608
 Karl K. Lajos 310–311, 687
 Karl Lajos 311, 661
 Kármán Mór 494, 496, 508, 736
 Karolina Augustza (főhercegnő) 60
 Károly, IV. (király) 654
 Károlyi Gyula 197
 Károlyi Mihály 217, 548, 665
 Kassai Gusztáv 297
 Kazinczy Ferenc 283, 288
 Kekulé, August 229
 Kelemen Lajos 208, 223, 313, 324, 576, 587, 593, 598–599, 604, 608–609, 611, 613–615, 617, 619–620, 697, 726, 737,
 Kemény Gábor 339
 Kemény József 611
 Kemény Sámuel 611
 Kemény Zsigmond 297, 577–578
 Kenéz Béla 158, 196–197, 641
 Kenyeres Balázs 104–105, 129, 209, 220, 222, 639–641, 643, 718–720, 749, 768
 Kerekes István 275

- Kerekes J. Zoltán 332
Keresztes Béla 271, 274
Kertész Ernő 272, 274,
Kertész Mihály = Michael Curtiz 653, 662
Kibédi Varga Sándor 282
Kiermayer Keresztély 58
Killyéni András 563, 582, 634, 737, 769
Király Márton 652
Kirchhoff, Gustav Robert 347
Kirchner Sándor 271
Kisfaludy Károly 297, 300, 309, 563, 568
Kiss Albert 708
Kiss Géza 164
Kiss József 574
Kiss Menyhért 566–567, 573, 576–577
Kiss Mór 125, 154, 158, 170, 413, 545,
576, 638, 640–641, 643, 645, 718,
719–720, 751
Kivi, Aleksis = Kivi Elek 287
Klebensberg Kuno 709
Klein Gyula 722
Klein József 272
Klimm Mihály 331
Klir János 617, 621
KlugNándor 49, 134–135, 221, 236, 717,
719
Klug Lipót 350–351, 353–354, 398, 720,
Klupathy Antal 186, 638, 641, 719, 755
Knöpfler Gyula 375, 757
Koch Antal 45, 48–49, 73, 257, 343, 349,
370–378, 394, 497, 524, 617–618,
621–622, 717, 719, 722, 738, 741, 745,
756, 769
Koch Ferenc 368, 500
Koch, Robert 223
Kogutowicz Károlyt 708
Kohlrausch, Friedrich 356
Kohn Gyula 272
Kokoly Zsolt 161, 166, 738
Kolbenheyer Ferenc 68
Kollárik Mária 272
Kolosváry Bálint = Kolozsvári Bálint
116–119, 158, 164, 169, 180–181, 541,
638, 641, 678, 693, 695, 697–698, 706,
718, 720, 729, 768
Kolosváry Sándor 45, 47, 171, 177–180,
541, 638, 640–641, 717, 719, 724, 768
Komáromi Ferenc 595
Komlós Aladár 578
Kondor Gusztáv 46
Konrádi Dániel 245
Kontesveller Károly 271
Kopp Alice 265, 272
Korb Flóris 85, 104–106, 600–601, 689,
703
Korbuly Imre 45, 48, 193
Korda Sándor = Sir Alexander Korda 653,
662
Kornis Gyula 175
Kossuth Ferenc 545
Kossuth Lajos 125, 545, 580
Kosutány Ignác 136, 158, 176, 638, 718,
720, 753
Kosztolányi Dezső 551
Kovács Dezső 518
Kovács Gábor 164, 198
Kovács István 325
Kovács János 607
Kovács Ferenc 708
Köblös Zoltán 599, 606, 608
König Gyula 359
Köpeczi Béla 308, 739
Kőrösi Csoma Sándor 335
Kőrösy György 520, 749
Kőváry László 628, 722
Kratochvil Károly 666
Kremsner Viktor = Rákosi Viktor 568
Krenner Miklós 540–541, 571–572, 733,
739
Kronecker, Leopold 347
Kudar Jenő 271
Kummer, Ernst 347
Kun Béla (hallgató) 562, 735, 748
Kun Béla = Kohn Béla (népbiztos) 562
Kuncz Ignác 188,
Kuncz Ödön 164, 186–187, 577, 687, 755
Kunfi Zsigmond 548–549, 553, 563
Kürschák József 347
Kürthy Sándor 376
La Fontaine, Jean de = Lafontaine 300

- Ladányi Gedeon 46, 48, 277, 311, 314–316, 320, 497, 499, 507, 524, 719, 721, 750
 Ladits Nándor 229
 Lakatos Éva 563, 565–567, 575, 577, 739
 Lakatos Géza 556,
 Lakatos János 104
 Laky Dezső 708
 Lám Béla 552
 Lám Károly 568
 Lampérth Géza
 Lánczy Gyula = Lazarsfeld Gyula 316–317, 328, 413
 László Gyula 520
 László József 321
 László Józsefné 100
 Lázár István 308
 Lazarsfeld Adolf 316
 Lechner Károly 66, 90, 94, 127, 135, 219, 221–222, 656–657, 680, 687, 692, 708, 717–720, 740, 768
 Lechner Ödön 94
 Leder József 76
 Legouvé, Ernest 337
 Lehman Róbert 305
 Lehrmann Gertrud 272
 Lemhényi Hankó Vilmos 541
 Lendvay Anna 607
 Lendvay Emil 660
 Lengyel Gabriella 263, 265, 270, 272–273
 Lengyel György 637
 Lengyel József 500
 Leövey Sándor 73, 77, 131–132, 721
 Létay Balázs 326, 756
 Ligeti Ernő = Lichtenstein Ernő 578
 Lindner Gusztáv 39, 114, 135, 194, 719
 Linné, Carl v. 382
 Lippay Gáspár 115
 Liszt, Franz v. 193
 Litvay János 107
 Lobacsevszkij, Nyikolaj Ivanovics 351
 Lóczy Lajos 331, 333
 Longfellow, Henry Wadsworth 278
 Lónyay Menyhért 20
 Lotze, Rudolf Hermann 278
 Lovászy Márton 139, 173, 523
 Löbl Imre 272, 274
 Lőrenthey Imre 375
 Lőte József 34, 78, 84, 104–106, 205, 217–219, 223–225, 240, 250, 259–263, 274, 544, 640, 641, 680, 717, 719–720, 740, 768
 Ludwig Albert (király) 235
 Ludwig Dezső 529–530, 532–536, 539–541, 544, 546–547, 564, 570, 580, 740
 Lukács György 552
 Lukáts Adolf 158, 192, 641, 643–645, 687, 718–720, 735
 Lukinich Dezső, id. 262, 264
 Lutze Ferenc 100
 M. Lovas Krisztina 580, 740
 Machik Béla = Máchik Béla 45, 48, 62, 67, 115, 224–225, 230, 589, 717
 Madách Imre 309
 Maetz Frigyes 68, 71
 Magellán 331
 Magoss Irén 325
 Mährisch-Budwitz 325
 Mailáth Gusztáv Károly 695–696
 Maizner János 26, 43, 46, 48, 61–63, 207, 210, 225–226, 230, 235, 243, 250, 717, 719, 731, 740, 768
 Makara Lajos 226, 239, 720
 Makkai László 537, 573, 654–655, 665, 740
 Makkai Sándor 280–281, 339
 Makoldy György 570–571, 573, 740
 Malonyai Dezső 568
 Mandel Pál 634
 Maniu, Iuliu 666, 672, 676–677, 679, 682, 687
 Márai Sándor 179, 740
 Marczibányi István 312, 393
 Margó Tivadar 387
 Mária Terézia (királynő) 16, 24, 370, 382
 Mariska Zoltán 5, 7, 111, 741, 759–760, 763–764
 Marjanucz László 3, 5, 11, 13, 16, 716, 759, 763

- Márki Sándor 15, 55, 95, 116–118, 127, 139, 154, 227, 303–304, 315–319, 322, 328–329, 372–373, 412, 426, 445, 455, 458, 514, 517–519, 537–538, 568, 591, 621, 645, 653–656, 658–660, 665–671, 678, 682, 684–686, 693–695, 697–698, 704–706, 718–720, 728–729, 738, 741, 769
- Markovits Miksa 275
- Markusovszky Lajos 366, 722
- Marót Károly 697
- Marschalkó Tamás 90, 92, 227, 720
- Martialis 300
- Martin Lajos 46–48, 56, 132, 135, 343–344, 346, 348–349, 360, 497, 506, 524, 544, 717, 719, 722, 769
- Márton Árpád 560, 567
- Mártonfy Lajos 374–375, 757
- Marx, Karl 174
- Mátrai Ernő 140, 408, 411, 436, 741
- Mátyás Jenő 394
- Mátyás, I. (király) 177, 319, 321, 556, 743
- Mátyás Zoltán 6
- Mauritz Béla 374, 738, 741
- Mayer Ede 82
- Meixner Károly 73–76, 83
- Melich János 293
- Melka Vince 330
- Meltzl Hugó 45–47, 49, 74, 220, 277, 300–302, 309, 320, 499, 524, 540, 717, 719, 725, 739
- Menyhárth Gáspár 118, 181–183, 678, 687, 696, 704, 706, 720, 734, 768
- Meruțiu, Vasile 332
- Mészáros Béla 271
- Mészáros Ferenc 614
- Mészöly Gedeon 708
- Mihalkovics Géza 204
- Mihály László 639
- Mika Sándor 588
- Mikó Gyula 272
- Mikó Imre 18, 23, 57, 70, 109, 112–113, 133, 383, 589, 611, 613–614, 618, 627, 727, 767
- Mina János 47–48, 227–228
- Minker Emil 15, 257–258, 265, 363, 655, 742
- Minkowski, Hermann 352
- Mohamed (szultán) 317
- Moldován Gergely = Grigore Moldovan 95, 126, 128–129, 306–309, 676, 697, 718–720, 721, 739, 742
- Molière 310
- Molnár Ilona 271
- Molnár József 606
- Mommsen, Theodor 193–194, 623
- Monoki István 607–608
- Moór Gyula 164, 174, 693, 742, 749
- Móra Ferenc 327, 551, 769
- Moravcsik Ernő Emil 222
- Moravcsik Gyula 143
- Moskovits T. Vilmos 272
- Mureșanu, Andrei 308
- Müller Frigyes 722
- Müller Fülöp René 272
- Nadler Róbert 131
- Nagy Árpád 264, 272
- Nagy Ernő 194, 641
- Nagy György 278, 743
- Nagy József 607
- Nagy Károly 102
- Nagy Károly 687
- Nagy Mór 636
- Nagy Péter 614–615, 743
- Nagy Péter Tibor 410, 414, 448, 451, 487, 736
- Nagynyújtódi Jancsó 543
- Nardini, Joseph 103
- Nastasa, Lucian 448–449, 451, 465, 472–473, 477, 481, 490
- Navratil Ákos 145–146, 158, 199–200, 638, 641, 720
- Neculcea tábornok 667–668
- Nemes D. Félix 375
- Némethy Géza 294–295
- Nendtvich Károly 365
- Nepos, Cornelius 286
- Nyiredy Géza 255, 259, 275
- Nyiredy Jenő 270, 275
- Oberschall Adolf 721

- Oberschall Pál 540
 Odor Béla 271, 275
 Oechelhauser Fülöp Ottó 630
 Oechelhauser Vilmos 630
 Oláh Gábor 552, 568, 744
 Oláh Gyula 23
 Olasz Lajos 164
 Opran, N. 682
 Orbók Attila 579
 Orient Gyula 255, 271, 624, 746
 Orientné K. Sára 272
 Orsós Ferenc 209,
 Ortvay Rudolf 261, 345, 356–357, 362,
 680, 708, 733, 738, 744
 Ortvay Tivadar 188, 193, 744
 Ossikovszky József 47, 228–230
 Osváth Gergely 100
 Osváth Zsolt 9, 712, 762, 766
 Osztián Olivér 644
 Óvári Kelemen 45, 47, 68, 158, 164, 171,
 178, 638, 640–641, 717, 719–720, 746
 Ovidiu, Sárbu 683
 Ovidius, Publius Naso 294
 P. Jánossy Béla 555–556
 Pál Judit 17, 328–329, 727, 745
 Pálffy Mór 372, 374–375, 377, 745, 755
 Páll György 607
 Pállfy József 560
 Palóczy Anna M. 273
 Pap Domokos (Gyallay) 556–557, 560, 731
 Pap Elek 90
 Papp Domokos 324
 Papp Mária 652
 Papp Simon 381, 726, 745
 Parádi Kálmán 617
 Parragh Ibolya 272
 Pârvan, Vasile 672
 Passuth László 123
 Páter Béla 261, 389, 621
 Pathé, Henry 669
 Pauler Ákos 281–282
 Pauler Gyula 281
 Pauler Tivadar 19–20, 23, 46, 188, 281,
 343, 355, 495, 498, 613, 615, 729, 767
 Paull Aranka 332
 Pávay Vajna Elek 371
 Payer, Julius v. 331
 Pázmány Péter 130, 214, 577, 727, 733,
 752
 Pecz Ágost 298
 Pecz Vilmos 297–298, 719
 Péczely József 578
 Pekár Gyula 568
 Pekár Mihály 692–693
 Perczel Dezső 74
 Pérez, Galdós 337
 Perl József 639
 Persián Kálmán 599, 606–608
 Péter H. Mária 7, 29, 106, 215, 238, 258,
 261, 263–264, 268–269, 274–276, 481,
 715, 745–746
 Péterfi Tibor = Péterfy Tibor = Péterffy
 Tibor 394, 557, 560–561, 576,
 Petheö István 264
 Petőfi Sándor 102, 108, 301–302, 304, 555,
 566, 568, 578, 739
 Petrichevich Horváth Emil 688, 708, 746
 Petrichevich-Horváth Dániel 101
 Pettkó János 371
 Petz Samu 101
 Pfeiffer Péter 261, 345, 356, 358, 363, 369,
 720, 746
 Pfeiler Lajos 272
 Pikler Gyula 174
 Pindaros = Pindar 295–296
 Pisztori Mór 55, 199, 410, 525, 545, 641,
 719, 746
 Plato = Platón 294
 Plautus 296
 Plósz Béla 229
 Plósz Irma = Kanitz Ágostonné 229
 Plósz Pál 45, 47, 134, 203, 229
 Plósz Sándor 45, 47, 182–183, 229, 719,
 752, 768
 Pogány Béla 345, 357–358, 687
 Poggendorf, Johann Christian 589
 Polányi Béla 264, 272
 Polner Ödön 708
 Pólya Jenő 239, 740
 Poór Ferenc 708

- Pordea Gyula 164
Porsche Ferencz 657
Poruțiu, Valentin 678–679
Pósta Béla 28, 42, 101–102, 322–326, 335, 397, 623–624, 640–641, 643–644, 669, 719–720, 745–747, 755–756, 769
Pósta Sándor 582
Potsátkó Géza 271
Prie, Octav 697–699
Primics György 376, 738
Pritz Pál 574, 747
Propertius 294
Pukánszky Béla 337—339, 494, 498, 507–510, 527, 737, 741, 747
Purjesz Béla 247
Purjesz Zsigmond 49, 62–63, 66, 89, 106–107, 210, 219, 224, 230–231, 243, 250, 413, 639–641, 747
Pușcariu, Sextil 673
Racine, Jean 311
Rác Rezső 271
Radnóti Miklós 551
Rados Gusztáv 722
Rajcsányi Gyula 565, 569
Rákóczi Ferenc, II. (fejedelem) 107, 126, 313, 319, 538, 695
Rákosi Jenő 545
Rath, Gerhard v. 372
Ravasz László 280–281, 548–549, 551, 554–555, 557–560, 566–567, 576, 697–698, 705, 734, 747
Reinbold Béla 136, 219, 231, 245, 263, 669
Reiner Mihály 272
Reismann Ödön = Reissmann Ödön 273
Reményik Károly 74, 85, 101, 105, 107, 601
Reményik Sándor 552
Réthy Mór 39, 346–347, 349, 358–359, 413, 719, 744
Révész Béla 190, 748
Révész Béla 578
Réz Mihály 158, 189–190, 668, 695–696
Richter Aladár 57, 95, 100–101, 257, 261, 383–384, 386–389, 398–399, 544, 575, 621, 719, 734, 748
Riesz Frigyes 116, 118, 344–345, 348, 352–353, 413, 687, 750, 753
Riesz Marcel 353, 750
Rigler Gusztáv 219, 231–232, 258, 261, 516, 687, 718, 720
Rimay János 289
Ritoók Emma 552, 748
Ritter, Heinrich 278
Rohonyi Antal 607, 733, 748
Roșca, Pavel 685
Rosenfeld Ibolya 272
Roska Márton 324–325, 624, 665, 697
Róth Antal 104,
Rózsahegy Aladár 232–233, 258, 641, 643
Rucska János 101
Rudai Dezső 583, 748
Rudas Gerő 245
Ruszoly József 529, 566–567, 748–749
Ruzitska Béla 260–261, 274, 345, 368–369
S. Pildner Viktor 272
Sagnac, Georges 358
Șaguna András = Șaguna, Andrei 308–309
Salamon Ádám 607
Salamon Ferenc 311
Sárkány Loránd 539–540, 542–543, 570–571, 576, 580
Sarlotha hercegnő 224
Schaar Alfréd 272
Schelling, Friedrich Wilhelm Josef 173
Scheuthauer Gusztáv 204
Schiessl Károly 272
Schilling Gábor 332
Schilling Lajos 83–84, 126, 312, 319–320, 328, 539–542, 577, 697, 717–719, 749
Schilling, Friedrich Adolf 173
Schlesinger Lajos 349–350, 352, 359, 399, 413, 720, 744
Schmidt Ágoston 346
Schmidt Henrik 296, 303, 661, 687, 720
Schmidt, C. 355
Schneller István 38, 116–119, 279, 338–339, 512–520, 527–528, 576, 609, 666, 668, 673–674, 679, 681, 683–684, 687, 690, 692, 693, 696–697, 706, 718–720, 721, 735, 747, 749–751, 768

- Schönfeld M. 271
 Schulek Vilmos 45–47, 64, 115, 120, 130, 137, 214, 225, 233, 243, 717, 757
 Schuller Alajos 722
 Schvarcz Gyula 21–22
 Schwartz Ferenc 216, 221
 Schwarz, H. A. 351
 Shakespeare, William 549
 Siebelis, Johannes 294
 Siegler Konrád 666
 Siegmund, Albert Ludwig 210
 Simon Elek 65
 Simon Mihály 607
 Simonyi Zsigmond 413
 Şincal, Gheorghe 308
 Sipos Gábor 10, 28, 590, 594, 599, 604, 608–609, 715, 727, 731, 737, 742–743, 745, 749, 755–756, 762, 766
 Snow, Sidney B. 695
 Socrates = Szókratész 294
 Somló Bódog = Fleischer, Felix 158, 173–174, 413, 638, 641, 696, 720, 742, 751
 Somodi István 563, 582, 737
 Somogyi Szilveszter 688, 702, 706, 769
 Sonnenfeld Lipót 285
 Sophokles = Szophoklész 294, 300
 Sörös Pongrác 330
 Spencer, Herbert 174, 337
 Spielmann Rozália 291
 Spiller Jenő 272, 274
 Stanca, Dominic 682
 Stein János 569
 Steiner Pál 246
 Stellwag, Karl v. Carion 234
 Stuart Mill, John 278, 337
 Suess, Eduard 372
 Szabó József (szentmiklósi) 371–373, 376–377, 726, 753
 Szabó Béla 271
 Szabó Dénes 66, 90, 227, 233, 248–250, 641, 718–720, 728, 750
 Szabó Gábor (Keszthelyi-Szabó) 15
 Szabó György 608
 Szabó Gyula 635
 Szabó János 58
 Szabó József 247
 Szabó József (csíkszeredai) 43, 50, 612–613
 Szabó Józsefné (sz. Kárpáti Gizella) 657
 Szabó Károly (könyvtárigazgató, professzor) 42, 46, 48, 277, 311–312, 314–315, 320, 328–329, 497, 507, 524, 588–589, 591, 600, 611, 616, 635, 717, 719, 721, 749–750
 Szabó Levente, T. 283, 287–288, 296–298, 301–302, 304–307, 309, 312–313, 316, 319–321, 328–331, 497, 499, 511, 536, 750–751
 Szabó Lázár 500
 Szabó Miklós 721
 Szabó T. Attila 108, 593, 611, 728, 750,
 Szabolcska Mihály 563
 Szádeczky Béla = Szádeczky-Kardoss Béla 594, 606, 608
 Szádeczky Gyula = Szádeczky-Kardoss Gyula 57, 78, 95, 257, 345, 371, 377–381, 400, 623, 678, 697, 699, 718–720, 725, 728, 734, 751–753
 Szádeczky Lajos = Szádeczky-Kardoss Lajos 42, 129, 312–314, 317, 577, 591, 640–641, 643, 668, 685, 687, 700, 706, 708, 718–720, 748, 751, 754
 Szájbély Gyula 634
 Szamosi János = Mayer János 45, 47–48, 138–139, 277, 283, 293–294, 307, 497–498, 499, 500, 505, 507, 509, 511, 517–518, 522, 524, 527–528, 544, 640–641, 643, 717, 719, 721, 726, 751
 Szandtner Pál 190–191, 687, 691, 703–704, 708, 748, 768
 Szász Béla 45, 47–49, 134, 277–279, 287, 524, 544, 563, 640–641, 717, 719, 721, 745
 Szász Károly 90
 Szász Lőrincné 65
 Szathmáry Ákos 500
 Szathmáry István 271
 Széchenyi Béla 384, 722
 Széchenyi István 543, 545, 546, 627, 648, 651

- Széchy Ákos 518
Széchy Károly 287–288, 290, 576, 719
Székely János (mérnök) 53
Székely János (napidíjas szolga) 594
Széki Tibor 260, 271, 275, 369
Szekula Jenő 560
Széky Miklós 260–261
Széll Kálmán 83, 90
Szemenyei Kornél 530, 532, 533–534, 535, 539–541, 544, 546–547, 564, 570, 580, 740
Szemere Miklós 545
Szemián József 275
Szemző Imre 272
Szeneci Molnár Albert 289, 304
Szent Benedek 330
Szent Borbála 304
Szent Erzsébet 239
Szent Imre 535, 562
Szent István 131, 243, 312, 507
Szent János 239, 692
Szent Margit 226
Szent Mihály 635, 646
Szent Rókus 207, 210–211, 214, 224, 229, 234
Szentgyörgyi Molnár Emil 100
Szentpétery Zsigmond 379–380, 708, 740
Szilágyi Dezső 234, 724
Szilágyi Ete 214, 234
Szilágyi Farkas 308
Szilágyi Sándor 311–312, 314, 721
Szilágyi Zsolt 637
Szilárdy Zoltán 394
Szilasi Gergely = Szilassi Gergely = Szilasy Gergely = Silasi Gregorius 46–48, 277, 303–307, 524, 536, 719, 721
Szilasi Móric = Szilasi Mór 285–286, 413, 722
Szinyeci József, id. 224, 226, 284, 294–296, 298, 303, 311–312, 315, 320, 322, 328, 329, 336, 337, 365, 386, 752
Szinyeci József, ifj. 283–285, 329, 511, 719
Szladits Károly 181, 187
Szombathelyi Gusztáv 639
Szögi László 15, 25–26, 58–59, 130–131, 139, 146, 170, 172–173, 175, 179–180, 182, 190, 195, 196, 198–199, 206, 209–210, 212–213, 217–218, 227–231, 233–235, 243, 259, 277–278, 281, 289, 291, 293–297, 300, 303–304, 313, 316, 320–321, 326, 330, 336, 338, 347, 349, 351–352, 355, 357–358, 362, 364, 370, 382–383, 390, 415–416, 418–421, 451–452, 476, 529–531, 727, 736–737, 742, 745, 751–753, 755
Szőkefalvi-Nagy Gyula 348, 353, 697, 753
Szóts Emil = Szócs Emil 43–44, 62–63
Szóts József 43
Sztankay Aba 271, 273, 753
Sztoczek József 509
Sztripszky Hiador 325, 624
Szűsz Nándor 631, 635–636
Szvacsina Géza 545
Szvoboda Irma 268, 271
Tagányi Károly 330, 748
Taine, Hippolyte Adolphe 337
Tamás Miklós 270, 753
Tamási János 640–641
Tamási Sándor 636
Tanács József 261
Tangl Károly 257, 261, 356–358, 362–363, 718, 720, 744
Tankó Béla 280, 566
Tătariu, Coriolan 676
Tavaszy Sándor 280
Téglás Gábor 579
Téglás Géza 558, 576, 579–580
Teleki József 311
Teleki Pál 335, 687, 705
Teleszky István 180
Térey Sándor = Kuthy Sándor 568
Terner Adolf 42, 330–333, 717, 719, 721
Teutsch József 272
Thackeray, William Makepeace 278
Thallinger, Friedrich 58
Thaly Kálmán 545, 722
Than Károly 364–365
Thewrewk Emil 297

- Thiess Eugénia = Thiesz Eugénia 271
 Thinagel Szerafin(a) 268, 271, 273, 768
 Thököly Imre 194, 313
 Thun, Leo 145
 Thury Zsigmond 606
 Tibullus, Albius 294, 300
 Tinódi Sebestyén 289
 Tisza István 303
 Tisza Kálmán 44, 71
 Tisza Lajos 699
 Tmák József 500
 Toldy Ferenc 311
 Tomcsányi Vilmos Pál 702
 Tomcsik József 270
 Tompos Ferenc 272, 274
 Torma Károly 193–194, 623
 Torma Zsófia 722
 Tos, E. G. 533
 Tóth Árpád 551
 Tóth Janka
 Tóth Károly 158, 184, 744
 Tóth Lajos 81, 84, 90, 104–105, 205, 217–
 218, 259, 688, 705
 Tóth Lajos
 Tóth Mihály 374, 756
 Toth Szilárd 8, 10, 312–313, 316–319, 321,
 323, 324, 326, 329–330, 646, 715, 753,
 761–762, 765–766
 Tothmayer Ferenc
 Tököly Imre (Késmárki) → Thököly
 Tömöry Mária 529, 566–567, 753
 Török Aurél = Thewrewk Aurél 45, 48–
 49, 55, 58, 235, 544, 719
 Török István 519
 Török Zoltán 380–381, 752–753
 Trandafir Miklós 637
 Trefort Ágoston = Trefort Ágost 19–20,
 23, 44, 50, 68, 70–71, 85–86, 88, 90,
 93, 103–106, 109–110, 133, 147, 149,
 210, 262–263, 366, 413, 497, 508,
 521–522, 629, 737, 740
 Tschermak, Gustav 372
 Tulogdy János 332
 Udránszky László 34, 59, 73, 135–136,
 231, 235–236, 261, 393–395, 576,
 718–719, 728, 735, 754
 Ugron Gábor 44, 96, 514
 Ujváry Gábor 193, 214, 217, 734, 737,
 740, 754
 Ujváry János = Ujvári János 543, 546, 579
 Ulain Ferenc 577
 Ungvári-Zrínyi Imre 280
 Ursz Miklós 607
 Vágó Pál 272
 Vajda Gyula 312, 328–330, 528, 719
 Vajda Péter 287–288
 Vajda Tamás 3–4, 6, 9, 11, 13, 219, 314,
 529, 538, 640, 668, 670, 711, 715, 738,
 754–755, 759, 762–763, 766
 Vajna Vilmos 244
 Valentiny Antal 598, 606–609, 612, 755
 Vályi Gábor 45–47, 127–128, 196, 637–
 638, 640–641, 643–645, 717, 719
 Vályi Gyula 347, 349, 351, 359, 544
 Vályi Károly 196
 Vámbéry Ármin 291
 Várady Anna 297
 Varga Béla 280
 Varga Béla 697,
 Varga Endre 657
 Varga Júlia 15, 25–26, 58–59, 179–180, 195,
 213, 218, 227, 281, 291, 295, 313, 320,
 326, 348, 382, 390, 416, 418, 421, 452,
 476, 529, 531, 736–737, 742, 745, 753
 Varga Norbert 186, 755
 Váry Vilma 272
 Vasek Ernő 688
 Vass János 236
 Vass József 698, 700, 704,
 Vastagh György 231
 Vécsey Tamás 21–22
 Vékony Juliska 272
 Vekov Károly 10, 312, 315, 715, 755, 762,
 766
 Veress Elemér 136, 219, 236–237, 240, 245,
 Veress Emőd 738
 Veress Endre 313, 598, 607–608

- Veress Ferenc 61, 608
Veress Ferenc 237–238, 240, 246, 669
Veress Ignác 297
Veress Irén 272
Veress Vilmos 519
Vergilius, Publius Maro 294, 300
Vermes Lajos 535, 580–581
Verseghi Nagy Ferenc 185–186, 739
Versényi György 518
Vértés Bódog 271
Vértés Oszkár 247
Veszprémi Dezső 219, 238, 240
Viczián János 529, 533, 546–549, 551–554, 556–558, 560, 562–563, 575–576, 579, 755
Vidakovits Kamill 219, 238–239, 247, Vilmos, II. (császár) 398–399, 722
Vincze Gábor 10, 116, 118–119, 539, 680–682, 687, 755–756
Vincze Zoltán 28, 102, 323–327, 572, 623–625, 755–756
Virtzfeld Irén 272
Vizoly Zakariás 500
Vutkits György 375
Wach Katalin 273
Wagner Arthur 275
Wagner Dániel 226
Walko Lajos 702
Walz Lajos 384
Wanek Ferenc 8, 371–377, 380–381, 617, 619, 622, 715, 756–757, 761, 765
Weierstrass, Karl 347
Weinrich Frigyes 308
Wekerle Sándor 96
Werbőczy István 171, 178, 180
Weress Margit 161
Werner Rezső Rudolf 172–173, 744
Westphal (gépész) 355
Weydrecht, Karl 331
Wieser Alfréd 538
Wildt József 348
Windscheid, Bernhard 170
Winkler György 58
Winter Elza 272
Wisinger Mór 131
Wislicenus, Johannes 365
Wisloczky Henrik 305
Wittmann Ferenc 722
Wlassics Gyula 77, 83–84, 268, 495, 523, 545
Wolff János 639
Wurtz, Charles Adolphe 229, 365
Xantus János = Xántus János 332, 699
Xenophon 294
Ybl Lajos 107
Zacher Pál 248
Zadravec István 705
Zalai Károly 257, 259, 262, 270, 757
Zehery Lajos 164
Zeissl, Hermann Edler v. 210
Zerbes Elza Margit 273
Zichy János 105, 163
Zichy Jenő 292, 313, 323–324, 326, 517, 748
Zilahi Kiss Béla 588, 594, 743
Zolnai Béla 552
Zolnai Gyula 285–287, 720
Zrínyi Ilona 313
Zrínyi Miklós 288
Zsilinszky Mihály 83, 722

